Česti tiela	Apollo u Zagrebu		Apollo u Atheni		Stephanosov kip u lateranu	Isti kip u V. Albani		Epheb u Petrogradu		U odrasla čovjeka (model)	
Ciela visina	175		176		87	1·46		?		175	
Od gornjeg ruba grudne kosti do pupka	36	47.8	40	55	46	45		33	45	41	58
Od pupka do bruca	11.8		15					12		17	
Dužina desnog buta	51.3	92.8	55	101	—	46	92	43	80	52	97
Dužina desnog gnjata	41.5		46		—	46		37		45	
Dužina lievog buta	48	93.4	55	101	—	46	92	43	80	52	97
Dužina lievog gnjata	45.4		46		—	46		37		45	
Razmak bradavaka	24		29		21	21		20		22	
Širina od ramena	40·2		37		41	40		28		33	
Širina od šiljka bedrače do drnge	27		—		25	25		—		—	
Obseg buta	50·7		—		—	—		—		51	
Obseg gnjata	37·7		—		—	—		—		35	
Obseg ramena	30		—		—	—		—		27	
Dužina stopala	24		—		21	—		22		—	
Dužina glave	24		—		19	—		19		—	
Promjer lubanje po dužini	20		21		—	—		—		—	

Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

Digitized by Google

Digitized by Google

INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga LV. LVI. LVII.

U ZAGREBU 1881.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Digitized by Google

662667

AC142
.J96
v. 55-57

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Gundulićev Vladislav. Od A. Pavića	1
Gjuro Hus, Hrvat iz Rasinje, znamenit putnik XVI. vieka. Od dra P. Matkovića	116
Gragja za književno-poviestnu ocjenu Gundulićeva „Ljubovnika sramežljiva“. Od L. Zore	185
K teoriji zemljotresâ. Od dra. G. Janečka	202
Apollo u zagrebačkom narodnom muzeju Od dra. I. Kršnjavoga	207
Rudna vrela Apatovačka. Od dra. D. Čeha	220
Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	226
Darovane knjige	229

Digitized by Google

Digitized by Google

Gundulićev Vladislav.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 14. svibnja 1879.

PRAVI ČLAN ARMIN PAVIĆ.

U historiji literatura sa svim je neobičan slučaj, kakav se kod nas dogodio s Gundulićevim Osmanom. Ovaj se, koliko mi znamo, deset godina poslije pjesnikove smrti stao prepisivati, potomstvo pjesniku najviše ńega radi dosuđivaše prvenstvo među hrvatskim pjesnicima, pa ipak uza sve to ni sami suvremenici pjesnikovi ne mogoše doznati, kako je došlo te usred dvadeset pjevańa dvaju nema, ne mogoše pravo doznati, je li ih pjesnik spjevao ili nije, ne mogoše i u vrijeme pjesniku najbliže razabrati, koja dva pjevańa ne dostaju, da li 13 i 14 ili 12 i 13.

Svašta se u tom poslu nagađalo. Ja sam u 32. Radu istavio mišļeńe, da su u Osmanu dvije pjesne Iva Frana Gundulića kontaminovane, a kontaminator da bijaše neki drugi pjesnik. Spremajući za štampu Gundulićeva djela uvjerih se iz noticâ najstarijih rukopisa, da kontaminator moraše biti sam Ivo Frana Gundulića.

Moje hipoteze biše s nekih strana sa svim odobrene, drugima se učiniše tek po nešto vjerovatne, treći ih sa svim zabaciše.

Razmislivši vrlo pomńivo sve što čuh i čitah, držim danas sa svim tvrdo, da u našem Osmanu pjevańa 1, 16—20 čine jednu podpunu, cjelovitu, svršenu pjesnu, u kojoj Gundulić pjevaše umorstvo sultana Osmana II., kako se ovo dogodilo 20 svibńa 1622. Takovu pjesnu žeļaše isti pjesnik spojiti u veliku cjelinu, s drugom svojom pjesnom, u kojoj bješe pjevao, kako Poļaci jeseni 1621. kod Hoćima potukoše Osmana II. Ovu drugu pjesnu najzgodnije ćemo nazvati: *Vladislavom*. Počevši Gundulić oko te kontaminacije raditi, kako iz pjevańa 2—13 našega Osmana razabiremo, godinu dana pred smrt svoju, ova ga je zatekla prije, nego je djelo uspio svršiti. Na tri strane osta pjesniku djelo ne svršeno: u sredini

Digitized by Google

ostaše dva pjevańa sa svim ne izrađena; pjevańa 1, 16—20 ostaše ne pretvorena prema novomu planu, što ga pjesnik kontaminaciji bješe namijenio; uplećući među 1 i 16 Vladislava, pjesnik ga nije mogao u novom djelu tako rastaviti, da se i danas u pjevańima 2—13 ne bi razabirali jasni tragovi, čemu ta sadržina nekoč služaše.

Dokazujuć sve ovo, vaļaće mi se mnogo osvrtati na sve, što se do sada o tom poslu pisalo.

1. *Gundulićev Osman ostao je smrću pjesnikovom djelo ne dovršeno.* Do toga rezultata došao je još Volantić tačnim studijem teksta Osmanova, kakav je u različitim rukopisima (vers. lib. m. 34—38). I g. Šenoa dopušta, da bi moglo biti tako. (vien. 1875. 77.) Takovo mišļeńe potvrđuje se i noticom staroga rukopisa, da smrt „ne dade (Gunduliću Osmana) izčistiť i ponačinit." (djela 482 u dnu).

Cerva doista kaže, da Gundulić Osmana „edidit an. 1621" (djela XII). Ima i jedan rukopis biļešku, da je Osman „složen i učińen g. 1621" (djela str. 283 u dnu). Kako je ta vijest postala, kasnije ću ogledati da pokažem; Osmana pjesnik nije mogao 1621. „složiti i učiniti": sultan Osman bi istom 1622. umoren.

Mišļeńe, da je Osman Gundulićevo ne dočeto posmrče, ima pouzdanu potvrdu u mańku dvaju pjevańa.

2. *Dva pjevańa u Osmanu (neki misle 13 i 14, drugi 14 i 15) pjesnik je ostavio sa svijem ne izrađena.*

a) Mislilo se doista, da Gundulić ona pjevańa bješe izradio, pa se nekako izgubiše. Mnogo se nagađaše, kako i za što se izgubiše:

α) U Cervino doba govorahu, da ona pjevańa biše „publica authoritate (quod res Turcarum minus caute in iis arguerentur) suppressi" (djela XII). Što se takoga nagađańa tiče, pravo je još Volantić (vers. lib. m. 39) primijetio: da je državna vlast *Turaka radi* išta u Osmanu „suppressit", imaše tako s cijelim djelom činiti.

Ima i rukopis od god. 1731. (djela 482 u dnu) ovaku biļešku: „Pjevańe 14 i 15 ostalo je u peru prvotvoriteļa aliť autora, komu ih smrt dospjeť ne dade, ni ova, što su, izčistiť i ponačinit'. Nu za boļe rieti: od izgara rečena dva pjevańa bili su izdrti po zapoviedi našieh samovladalaca, a za svrhu, koju oni znadu: hoteći, da ih auctor izčisti i ponačini, ali mu to smrt ne dopusti. I za sve da ih ovdje nije, nahode se u obćemu blagoshraništu, gdje, komu je dopušteno, može ih vidjeti."

Učeći ovu biļešku ukazuje mi se, da je pisar prvoj, od druguda dobivenoj vijesti, riječima „nu za boļe rieti" dodao *svoje* mišļeńe,

Digitized by Google

a Cerva je opeta ovomu, od mnogih u ono doba prihvaćenomu mišljenju dodao *svoje* nagađanje, da bi bolje precizovao „svrhu“, koje radi zapovjediše „samovladaoci“, da se ona dva pjevanja imaju izadrijeti. Inače Cervino nagađanje nema potvrde ni u kojem rukopisu, a mišljenje pisarovo rukopisa od g. 1731. ne da se nikako u razborit sklad dovesti s onom vijesti, koju je zabilježio prvu: ako su samovladaoci zapovjedili, da se dva pjevanja izadru, valja da im je pjesnik djelo, prije nego će ga iznijeti u svijet, predao na cenzuru, a kako bi to mogao činiti s djelom, koje mu smrt ne dopusti ni u ovim nama preostalim pjevanjima izčistiti i ponačiniti!?

β) Volantić (vers. lib. m. 42) gradio je na pobožnoj ćudi Gundulićevoj nagađanje, da je pjesnik ona dva (po njegovu 13 i 14) pjevanja u čas pred smrt svoju spalio, grizući ga svijest, što u njima bješe odveć živahno opisao scenu, kako kizlar-aga pred Osmana dovede iz dalekoga svijeta odabrane ljepotice, da si između njih uzme ljube.

Ovo Volantićevo nagađanje, a tako i nijedno drugo, koje ćemo još spomenuti, αα) nema ni u kojem rukopisu ni koliko Cervino potvrde. ββ) Može mu se dijelom spočitnuti, što je Volantić Cervi: da se je Gundulić na samrti doista bolio sa scena u svom djelu, koje su odveć pikantne: zar se nemaše bojeti i onim pripovijedanjem, kako se Sokolica sa svojim drugama gole kupaju i kraljević ih u onakoj toaleti zateče? *Pobožni* Gundulić nije onu scenu s kizlar-aginim djevojkama mogao spjevati pikantnije, no što učiniše Sorkočević i Mažuranić, a u pjevanju ove dvojice nema upravo ništa, čim bi se i najpobožnija ćud sablaznila. γγ) U historiji literaturâ ima primjera, te pjesnici na samrti željahu, da im djelo ne bi iznosili u svijet (Vergil-Enejida), [ali ne znam bi li ikojemu pjesniku srce podnijelo, te bi pred smrt iz djela, koliki je Osman, dva najglavnija pjevanja trgao?

γ) Volantić kaže (vers. lib. m. 41), „neki misle, da se ona dva pjevanja izgubiše poslije pjesnikove smrti.“

Ovakoj tvrdnji ne dostaje tumač, za što i kako se ova pjevanja izgubiše. Ta bi se tvrdnja dala držati, da nema prijepisa Osmana, koji biše učinjeni 10 godina poslije pjesnikove smrti: u tako kratko vrijeme nijesu isred mnogo čitana i prepisivana djela mogla izginuti dva pjevanja te ih već ne bijaše u Dubrovniku naći.

δ) Drugi misle, kaže Volantić (vers. lib. ibid.): Gundulić je Osmana pisao na karticama. Kako često s konceptom biva, one kartice bijahu prepune ispravaka i dodataka; osobito išarane bi-

Digitized by Google

jahu kartice s ona dva pjevańa, tako da im prepisači poslije pjesnikove smrti ne mogahu sadržaja odgonenuti.

Pravo bješe još Volantić opazio, kako da se tako dogodilo upravo s ona dva pjevańa usred djela pjesnikova, i zar koncepat bijaše tako grdno išaran, da se od cijelih dvaju pjevańa upravo ništa nije dalo pročitati?

ε) Krivo se radi mańka dvaju pjevańa bijedio (Osm. Zagr. 1844. X) potres od g. 1667.: i u mnogo starijim rukopisima mańkaju ona dva pjevańa.

ξ) Najnovije nagađańe (R. 39, 187) „da je Gundulić davao svojim prijateljima pjevanje po pjevanje da čitaju, kako je bio običaj u Dubrovniku, pak prijatelji mu ne vratili ona dva pjevanja", ni to se ne da držati, jer kako da prepisači poslije Gundulićeve smrti, zanimajući se onoliko ńegovom pjesnom, nijesu u onih prijatelja potražili ona dva pjevańa? Isti pisac ima (R. 39, 188 u dnu) još i ovu konjekturu o mańku onih pjevańa: „možebit da su se i zametla medju knjižinam poslie pjesnikove smrti, pak se izgubila kako se je izgubio i prievod: „Jerusolim slobodjen." — Drži li pisac, da je Gundulić i Osmana i Jerusolim slobođen prije smrti pustio u svijet, onda se ni jedno ni drugo ne mogaše u pjesnikovoj biblioteci zametnuti; misli li, da pjesnik sve do smrti oba djela čuvaše u kući ne izdana, onda se već i za Jerusolim teško da razumjeti, kako se onako zametnuo, a još teže za dva pjevańa iz Osmana; ta pjesnici čuvaju svoja djela pomnije, nego što se radi s makulaturom!

Ovo su nagađańa, kako je došlo te mogoše izginuti dva pjevańa, ako ih pjesnik igda bješe izradio. Osim onoga jednoga, koje krivńu daje potresu, nije nijedno drugo sa svijem nemoguće; moglo se baš dogoditi i ovo i ono, ali ta mogućnost pada, čim imamo i takovih vijesti, da pjesnik dvaju pjevańa u Osmanu nije nigda ni izradio.

b) Vrlo krivo sude, koji misle (vien. 1879. 330), kao da su svi „naši stari" nagađali „da je spjev 14 te 15 njekakvom neprilikom izginuo." Bože sačuvaj! mnogi „naši stari" lijepo ti i to nagađahu, da Gundulić dvaju pjevańa nigda nije ni spjevao.

α) Apendini (not. ist.-crit. II. 234) kaže: „alcuni sono d' avviso, che il 14 e il 15 (canto) siano stati dall' autorità publica soppressi . . . *altri poi pretendono, che non siano mai esistiti.*" Apendinu činaše se ovo pošledńe vjerovatnije. U vers. lib. m. 33 pripovijeda, što mišlaše Volantić za ona dva pjevańa „su di cui si

Digitized by Google

è menato tanto romore, *senzacchè siano forse mai venuti in mente al Gondola.*“

β) Iskusivši kod drugih pitańa o životu i djelima dalmatinskih pisaca, da su mimo ńihovih kasnijih vrlo nepouzdanih biografa rukopisi samih djela tijeh pisaca pravo vrelo, da vidimo šta kažu rukopisi o Gundulićevu Osmanu. αα) Rukopis zgotovļen 1731. na Daksi, blizu Dubrovnika, ima na kraju pjevańa 13 (djela 482 u dnu) biļešku: „pjevańe četrnaesto i petnaesto ostalo je u peru prvotvoriteļa alit' autora, komu ih smrt dospjet' ne dade.“ Ovu je noticu pisar za cijelo našao na rukopisu, iz kojega Osmana prepisivaše. Dodao joj je pisar svoje drugačije mišļeńe, da su samovladaoci ona dva pjevańa izadrli. Ona ńegova prva notica ima potvrde u najstarijim rukopisima: ββ) Rukopis a_3 (djela 482 u dnu) ima na kraju pjevańa 13. biļešku „ova dva pjevańa niesu se našli po smrti od pjev'oca.“ Taku noticu našao je i Volantić (vers. lib. m. 37) na rukopisima od g. 1648. i 1652. γγ) Rukopis Ohmućevićev (djela VIII), pisan 1651—1653, dakle mu gospodar bijaše Gundulićev suvremenik, ima na kraju 12. pjevańa biļešku „qui mancano due canti cioè il canto 13 et il 14, che non si trova d' haverli fatto l' autore.“ Poredivši sve ovo troje doznajemo najpouzdanije o kompoziciji Osmana toliko, da je pjesnik oko ńega sve do svoje smrti radio, ne kazujući nikomu, koliko je i kako je izradio. Da je sve do smrti radio, vidjećemo i iz sadržine pjevańa 2—15.; da je onako radio, nije među pjesnicima ništa neobična. Prepisujući prijateļi poslije pjesnikove smrti Osmana, pitahu i ńegove znance i ńegov rod, a u ovom bijaše i ńegov sin pjesnik i drugi n. p. Palmotić, pitahu ih, kud se djedoše dva pjevańa; ovi iskahu među pokojnikovim spisima, i ne našavši tu ništa, smisliše sve misli na jednu, pa rekoše: pjesnik ih nije izradio, smrt ga zatekla.

3. Volantić, slušajuć u Dubrovniku koje kakove konjekture, kako se dva pjevańa tobože izgubiše, tražio ih je, gdje goď mišļaše, da bi se mogla kriti, ali dakako da nije mogao naći česa nigda nije ni bilo. Proučivši samo djelo pjesnikovo ispovjedi (vers. lib. m. 34) „se prima di dare orecchio alle ciarle popolari, avessi esaminata più addentro l' opera stessa, avrei in essa trovati fondamenti sufficientissimi a dispensarmi da una tal fatica: mentre dal suo esame evidentemente si rileva, che l' autore prevenuto dalla morte l' abbia lasciata imperfetta.“ Volantić uza sve to mišļaše, da su ona dva pjevańa *prije* Gundulićeve smrti nestala, jer na-

Digitized by Google

prosto reći, da ih pjesnik nije izradio, ne navedavši razloga, čini se, kao da se ne podudara sa zdravijem razborom. Ne da se lako misliti, da pjesnik usred djela bješe izostavio dva cijela pjevańa, te da je preko ńih svršio šest (Volantić držaše da mańkaju 13, 14) pjevańa što još slijede. (vers. lib. m. 41).

G. Šenoa opet misli (vien. 1875. 77), da je „moći pristat uz misao, da 14 i 15 pjevanja Gundulić nikada izpjevao nije. Moguće, da je Gundulić izradio cielo djelo, a samo 14 i 15 pjevanje nije. Zna se, da mnogi pisci, nacrtav si cielu osnovu većega pjesmotvora, n. pr. drame, izradjuju recimo prvi, drugi, četvrti i peti a iza toga tek treći čin, komu osobitu pomnju posvetiti kane. To je osobito moguće kod epizoda. A 14 i 15 pjevanje tiče se upravo epizode — Korevskoga i Sunčanice, koju je poslije izradbe cieloga Osmana bolje izvesti htio, al ga zaskočila smrt. To mnienje čini nam se naravsko.“ A bijaše još u Volantićevo doba u samom Dubrovniku ļudi, koji sudiše (vers. lib. m. 43), da je Gundulić eto iz ovoga uzroka za čas dva pjevańa bio propustio, i kasnije ih ne dospio izraditi. Sultan Osman bješe naum poći u istok. Tri doglavnika svjetuju ga, neka se prije oženi iz gospodske kuće i s Poļacima mir učini. Osman je rad te uvjete izvršiti i već je sve na tome, da se i izvrše, kad ali eto se u trinaestom pjevańu uzbuni pakao. Za ń je strahota, da bi se krst s polumjesecom izmirio, i da toga ne bude, vragovi izletješe na tisuće, da bi mir s Poļacima smeli. U pjevańima, koja poslije te paklene bune slijede, u 16—20, nema nigdje vragovima ni traga. Ńihov posao, tako u Volantićevo doba Dubrovčani nagađahu, imao je Gundulić spjevati u ona dva pjevańa, i jer je to zadaća mučna, ostavio je tu partiju za čas ne izrađenu, misleći, da će je ispuniti, kada svrši najprije pjevańa 16—20; ova je doista svršio, ali tu ga i smrt zatekla.

Nu ako je Gundulić doista sio, zamislivši u prvom početku plan za veliki ep u 20 pjevańa, i ako je doista u *takom* komponovańu našega Osmana samo za čas ostavio dva pjevańa prazna, te ih kasnije nije dospio izraditi: tada bi savez preko onake male praznine svakome morao biti jasan. A ipak nije tako.

4. *Savez pjevańa 1—12, s pjevańima 15—20*[1] *ogledao je sastaviti Sorkočević, pjevańa 1—13 s 16—20 Mažuranić, ali ga u istinu*

[1] Petnaesto izlazi ono pjevańe s paklenom bunom, ako se drži, da mańkaju pjevańa 13, 14, za to ćemo ono pjevańe, dok se ne oprostimo sa Sorkočevićem, biļežiti 15 (13).

Digitized by Google

ne sastaviše, i ne sastavi ga niko, za što je sadržaj pjevańa 16—20 sa svim odvojen od intencije, koju pjesnik imaše u prvašńim pjevańima 2—15.

a) G. Marković potrošio je (R. 47, 137) mnogo lijepih estetskih fraza, da bi dokazao, kako „ono pjevanje, koje u zagrebačkom ilirskom izdanju sliedi kao 13, stoji tu na svom pravom mjestu.“ To pjevańe stoji kao 13, ne samo u *zagrebačkom ilirskom izdańu*, nego i u svim ostalim izdańima. Prem je tako, g. Marković je ipak sve one lijepe fraze uzalud potrošio, ako je mislio dokazati, da je sam Gundulić pjevańu s paklenom bunom dosudio da bude 13 a ne 15. Ohmućevićev rukopis, koji je *najstariji*, stavļa to pjevanie petnaestim. A vrlo je dobro još Volantić dokazao (vers. lib. m. 49), da nas sadržaj toga pjevańa uči, da ne može biti 13. U dvanaestom pjevańu Ali-paša nosi u Carigrad uvjete mira s Poļacima. U pjevańu s paklenom bunom pjesnik kaže „Tiem u vieću car veliki (to je Osman) *u što od mira sprave slaga*, neprijateļ skoči priki od ļuckoga svega traga“ (stih 25—28). Iz ovih se stihova jasno vidi, da Gundulić poslije dvanaestoga pjevańa bijaše naum pripovijedati, kako je Osman skupio vijeće, u kom se sjvetovaše ob uvjetima poļačkoga mira. Dok se on tako (u 13 i 14) svjetovaše, do toga (u 15) sotona skoči, da bi mir smeo.

Volantić sa svijem pravo sudi, da je Sorkočević svoja dva pjevańa udesio tako, da budu 13 i 14. Da vidimo dakle, je li Sorkočević srećno svezao pjevańa 1—12 s ostatkom Gundulićeva Osmańa.

Sadržaj pjevańa 1—12. Osman potučen od Poļaka odlučio je poći u istok, da tamo skupi novu, poslušniju vojsku, a prosuo je u narod drugačiji ciļ svoga puta. — Doglavnici osvjedočiše sultana, da mu se prije vaļa oženiti iz gospodske kuće i mír s Poļacima uglaviti, a da se ovo drugo postigne, treba dobro pripaziti na tamničara Korevskoga: za ńegov odkup Poļaci će sve učiniti. Korevskomu dakle bude određen čuvarom Rizvan-paša; kizlar-aga pođe kupiti za ženidbu djevojke; Ali-paša ode u Poļsku tražiti mir. — U Varšavi primaju Poļaci ponuđeni mir ter Ali-paši budu u kraļevu vijeću pročitani uvjeti (ne kaže se koji). — Do toga bješe i kizlar-aga iz „razlicijeh mjesta poludna i istoči oteo množ svietlieh djevojčica“, a napokon ote i u Smederevu najdivniju ļepotu Sunčanicu, kćer srpskoga despota Ļubdraga. — Međutim (Ali-paša je ranim proļećem pošao a koncem kolovoza stigao je u Varšavu) mladomu sultańu u Carigradu dvije vruće žeļe stištu mladenačko srce. Nestrpļivo čeka čas, da krene u istok, a još teže

Digitized by Google

žudi, da bi ga na tom putu pratila Sokolica. Ta amazonka bješe u lańskom boju s dvanaest svojih druga caru u pomoć došla i oboje se zaļubiše; ali se ni on ni ona ne poduhva ļubavi svoje očitovati. Ona je cara zamijenila na mejdanu, na koji ga bješe zvala poļačka amazonka Krunoslava, kojoj vjerenik Korevski već prije onoga rata bješe dopanuo turske tamnice. Vrativši se car iz rata potučen u Carigrad, Sokolica sa svojijem drugama robi sve jednako poļačke krajeve, a Krunoslava je ište, znajući, ako je predobije na mejdanu, zamijeniće na ńoj svoga vjerenika. Tu Sokolicu mladi sultan u Carigradu želi imati, da ga na putu prati i da je ļubi. Poručivši car prvu žeļu kizlar-agi, ovaj posla po Sokolicu ulaka, a ona radosno polazi u Carigrad. Ovamo se odputila i Krunoslava. Ištući Sokolicu namjerila se bila na Ali-pašu kada putovaše u Varšavu, i doznavši od ńega, kako joj Korevskoga tvrdo čuvaju u Carigradu, preodjela se Ugričićem i pošla, da zlatom dragoga odkupi.

U dvanaestom pjevańu Ali-paša ulazi u Carigrad „i što nosi, svak se stavļa, tko mu na obraz veseo pazi. Podizat' se glas počina, raste govor, svak besjedi, da od Poļaka do Turčina mir 'žuđeni veće sliedi. Svak uživa tko ovo čuje, star i mlad se tim veseli, vas kolik se puk raduje i s tega se čestit veli." Krunoslava, došavši u Carigrad mitila je mnogim zlatom haduma Bećira, stražnika Rizvan-pašine kćeri Ļubice i nepuče Kalinke. Doznavši Kalinka od haduma, da je zlato dobio od Ugričića (Krunoslave), mladoj se djevojci srce ote za krasnim mladićem. Tako bi Krunoslavi možno od zaļubļene Kalinke doznati, šta joj radi vjerenik Korevski. Ovo znańe malo što ne ubi Krunoslavu. Korevski nekoč bješe zarobio Rizvan-pašu i Ļubicu. Plemeniti vitez darova oboma slobodu. Ali što koristî Ļubici sloboda „ako joj se duša ote, ako izgubi srce drago": ona je zaļubila Korevskoga. Sada se sreća okrenula: Korevski posta Rizvanovijem robom. Turčin ne haje za nekoč iskušanu plemenštinu Korevskoga. I tako je — sve to Krunoslavi pripovijeda Kalinka — Ļubica jedina utjeha bijednoga tamničara, ona „je da skrati zle boļezni ļubļenoga tamničara, blagom riječcom, slatkom pjesni ukradom ga razgovara . . . Korevskomu sužńu dragom Ļubica se toli udvori vjernom službom, dvorbom blagom, tač Poļaku svietlu i slavnu Turkińica liepa omilí, da su vjeru krepku i stavnu među sobom uhitili. Tim sklopļena i gotova s milosti se carske veli, i sloboda vitezova i Ļubičin pir veseli (12, 341 i t. d.)." Čuvši Krunoslava od Kalinke svu tu zlosrećnu historiju i povrativši se od prvoga užasa u se, odluči poći u tamnicu,

Digitized by Google

da se osvjedoči, koliko je istine u govoru Kalinkinu. Rizvan-paši se javi, da je brat Korevskoga i nudi mu za odkupe zlata koliko hoće. Paša na oko blag i dobrostiv, pozove Krunoslavu u tamnicu, da tu vidi Korevskoga . . . .

Tako pripovijeda Gundulić u pjevanjima 1—12. Da vidimo, kako je to pripovijedańe nastavio Sorkočević.

Kizlar-aga doveo je pred Osmana krasne robińe. Najdivnija je Sunčanica, ali pozna joj se na licu teška žalost i bol. Upitana od cara, čim li se boli, povijeda, kako žali za bijednim slijepim ocem i moli se caru, neka je pusti kući, kada mu nikako ne može da pokloni srce. Car je veledušan i pušta je slobodnu. Izmeđ ostalih djevojaka car „dvie odabra Grkińice, kieh s ļepotom resi i pleme, ter svê nazva vjerenice.“ — Do toga u tamnici Krunoslava ļuto koraše Korevskoga, kako je mogaše zaboraviti a zaļubiti Ļubicu. Korevski se kune da nije istina, šta joj o ńegovoj nevjeri govoriše. Ona se tijem uvjeravańem primiri. — Ali-paša, stupivši pred cara, javļa, da Poļaci prihvaćaju ponuđeni mir, ali prvim uvjetom ištu slobodu Korevskoga. Za to Rizvan-paša dobije nalog, neka dovede tamničara. Paša pripovijeda, kako je zatvorio i nekoga Ugričića. I toga treba da dovede. Prije nego li se to dogodilo, eto ti pred cara Sokolice. Ona je spremna cara slijediti u istok a prima i ponuđenu ļubav. U taj čas eto Rizvan vodi oba tamničara. Sultan odmah prepozna Krunoslavu: tako mu je dobro ostala u pameti iz lańskoga boja. Diveći se, sluša je sultan pripovijedati, kako je došla u tamnicu i nadariv oboje pušta ih kući. Vezir Dilaver dobije zapovijed, neka spremi sve što treba za put, na koji će se car dići, čim se svrši pir.

Tako Sorkočević.

Po što natrag Gundulić iznad svih robińica bješe odlikovao Sunčanicu, pravo je, što i Sorkočević ńojzi posvećuje osobitu brigu. Omjerivši način, kako se Sunčanica izbavļa kod Sorkočevića i kako kod Mažuranića g. A. T. misli, da Sorkočević nije pravo pogodio, jer da se onolika plemenština i blagost Osmanova srca ne podudara s karakterom Turčina. Po mom sudu ovakav prigovor ne će biti opravdan. I Turčin može biti plemenita i blaga srca, a Gundulić je Osmana u pjevańima 2—12 prikazao tako tankoćudna prema ženama, da mu osobito u sreći, kaka mu se desi kod Sorkočevića, sa svim dobro pristaje onako postupańe sa Sunčanicom. Ali ne mala sumńa postaje u meni, da li je Gundulić historiju Sunčanice mogao na Sorkočevićevu prekinuti, tako da o ńoj u pjevańima

Digitized by Google

16—20 nema više ni pomena. Sav interes Kizlar-agina birańa djevojaka za Osmana koncentrovan je oko otimańa Sunčanice, a pored ove pjesnik je tako ne obično istavio sudbinu pośl̓ednega raškoga despota Ļubdraga, da bi se po mojem sudu pjesma na svaki način u 16—20 imala vratiti k ovim dvoma. Po što o tome u 16—20 nema ni cigloga slova, ja držim i ovo ne malim dokazom, da su spjevi 16—20 sa svim odvojeni od intencije pjesnikove u spjevima 2—12. Nu da vidimo što je daļe.

I po Gundulićevu naumu za cijelo da se Korevski imao osloboditi tamnice, načinom onako nekakim kao kod Sorkočevića. Turci u drugom pjevańu staviše osobitu stražu Korevskomu, znajući, da se bez ńegove slobode Poļaci ne će miriti. Da Poļaci osim slobode Korevskoga ne će ništa drugo teško izvedivo tražiti, to se u dvanaestom pjevańu razabire na licu iz Varšave nadošla Ali-paše. Cijeli Carigrad se u tom pjevańu veseli, što je mir koliko gotov, a Kalinka (361) kaže „gotova s' milosti se carske veli i *sloboda* vitezova (Korevskoga) i Ļubičin pir veseli.“

Teškoća nastaje pri Sorkočevićevu radu s Krunoslavom i Ļubicom. Nihova sudbina nije sa svim dovoļno svršena. Svi rukopisi (dijelom i izd. dubrov.) na kraju pjevańa dvanaestoga imaju ovo: Rizvan-paša doveo je Krunoslavu u tamnicu:

oružaniem slugam ovdi,
da je umore viknu paša,
Krunoslava napried hodi,
ni je poguba niedna straša.

Nu od tamnice jedva stupi
priko praga dikla smiona,
a razkošan zatvor skupi
i u sužanjstvu osta i ona.

Kod Sorkočevića nigdje ne čitamo, za što sluge nijesu *umorili* Krunoslave. Da budu tako učinili, pripovijest bi zapela o pretešku zapreku. U dvanaestom pjevańu čusmo doista od Kalinke, *da su Ļubica i Korevski vjeru uhitili i da se već gotov veli ńihov pir.* Nu ako sluge Krunoslavu ubiju, smije li Korevski oženiti Ļubicu? Mislim da etski razlozi pjesniku ne bi dopuštali takova riješeńa. Biće dakle boļe, ako uzmemo na Sorkočevićevu, da je Krunoslava ostala živa i srećna se sa svojim vjerenikom vratila kući. Ovomu sa svijem dobro pristaje šta Gundulić dalje pjeva u 15 (13). Turci su u pjevańu 12 rad miru s Poļacima i vrlo se vesele, doznavši, da će sultan Korevskoga pustiti slobodna. Kod Sorkočevića sultan

Digitized by Google

u svom vijeću Korevskomu daje slobodu. Narod u Carigradu za tu odluku sultanovu još ne zna. Na to u pjevanju 15 (13) sotona šalje vragove, neka smetu mir s Poljacima, i u tom poslu neka prospu među Turke lažljivu vijest, da je Korevski poginuo. Dovdje je sve u redu. Ali kako je dalje? Na svaki način pjesnik treba da dalje kaže, šta se dogodilo, kada su vrazi prosuli laž, da je Korevski poginuo; nu kada tamo, u pjevanjima 16—20 o Korevskom ali da bi samo jedan jota! Gundulić je u pjevanjima 2—12 sudbinu Korevskoga i Krunoslave s Osmanovom tako tvrdo spleo, da bi se sloboda onoga dvoga u pjevanjima 16—20 morala bud kojim načinom pokazati kao pogubna posljedica u Osmanovoj katastrofi, a po što tomu nema ni traga: kako da si to rastumačimo drugačije, nego da je sadržaj pjevanja 16—20 sasvim odvojen od intencije, koju pjesnik imaše u 2—15?

Još veća teškoća postaje s Ljubicom. Kod Sorkočevića Korevski ne može Krunoslavi poreći, da nije Ljubica k njemu u tamnicu dolazila, i Korevskoga riječi „nu da me je i slobodila (Ljubica), da rob ovdi ne boravim, je da bi me tiem stravila, da te (Krunoslavu) pri njoj ja ostavim“: ove riječi napram onomu pripovijedanju Kalinke, da su Korevski i Ljubica „vjeru uhitili“, ne maju drugoga smisla, nego ovaj: ja sam Ljubici zadao vjeru, ali sam to učinio tek da se izbavim tamnice. Je li Gundulić mogao imati na umu, da tako poruži karakter Korevskoga, a dopustimo li da je, zar je mogao pustiti, da dalje u pjesmi ne smisli bud kaku satisfakciju uvriježenoj turskoj djevojčici Ljubici, kćeri pašinoj? Gundulić se valja da našao i sam u zabuni, kako će Korevskoga izbaviti iz neprilike, po što ga je zapleo u dvostranu ljubav. U predpošljednjoj strofi dvanaestoga pjevanja bio se pjesnik odlučio, da Krunoslava ima poginuti, ali se opet predomislio, da bi možebiti bilo zgodnije, ako je ostavi živu, i prema tome je dodao pošljednju strofu, ne izpravivši ipak one naprijed. Neodlučan, kako da napokon taj čvor razmrsi, pjesnik je, tako ja sudim, ostavio dva pjevanja prazna i dao se na ono s paklenom bunom, kod kojega umrije. Domisao prvoga zagrebačkoga izdanja, da se u predpošljednjoj strofi mjesto „umore“ čita „unore“ vrlo je srećna. K tomu sada sa svim dobro pristaje Sorkočevićeva invencija, da se Korevski i Krunoslava izbave tamnice. Sve je to tako mogao i Gundulić imati na umu, samo što bi prema tome bilo neobhodno nužno, da u pjevanjima 16—20 bude dalje pomen Ljubice. Tomu se pako poslije paklene bune daje najdivnija prilika. Sotona posla svoje sluge, da *Turke*

662667 Digitized by Google

bune na kršćane. Za taj posao eto mu najprikladnije oruđe u Ļubici, u kojoj je kršćanin Korevski povrijedio djevojačko srce a preko toga još i čast i pošteńe turske, pašinske kuće! Ako svemu tome, ako Ļubici u opće u 16—20 nema baš upravo ni glasa ni traga, to je opet dokaz, kako su ta pjevańa sa svijem odvojena od intencije, što je pjesnik imaše u pjevańima natrag.

Nu zaboravimo der za čas ove neprilike, što izlaze iz nadopuńka Sorkočevićeva. Radńa Gundulićeve pjesme srećno se kod Sorkočevića domogla vrška svoga. Žeļe Osmanove ili su ispuńene, ili su na tome, da se ispune. Uza ń se desi ļubļena Sokolica; pored ńe ima dvije Grkińice, doista su robińe, ali su krasne i gospodskoga roda; mir s Poļacima još nije posvema svršen, treba mu još potvrde sa strane Poļaka, nu tomu ne stoji ništa više na putu; Korevski vraća se slobodan sa svojom vjerenicom kući. Eto sada je Osmanu slobodno krenuti u istok.

U taj najodlučniji čas sultanova se sreća stala izvraćati. Pakao se buni! Strašna je za sotonu pomisao, što „Otmanović car nad carim toliko se sad potište, *da ponižen s poklisarim mir u leške krune ište*“. Za to sotona šaļe vragove „iz noćnieh tec'te mraka, o moji verni, ckneńe vrz'te, prie neg Turci od Poļaka uharače se i pokrste. Ali u način da se opaki sve zamesti bude prie, motri, pleti, čini svaki sve što može i umie .... Svak se obrni svud i svrni, *na krstjane Turke buni*, dokli okoliš mjesec krni u okolišu svieta ispuni; sij omraze, zlobe budi, srģbe užiži, vrieži gńive, svađaj, smetaj, šteti, udi, satariši prave i krive. *Mogorkińa slavna robi do otraška leške puke, i kraļević, ki pridobi cara, od ženske padi ruke. U prilici od istine priobražena laž se vrti, da Korevski ban pogine i mir smete svojom smrti.*“ Dakle sotona šaļe vragove: ajdete vrazi, bunite Turke na krstjane; Sokolica neka do otraška robi Poļsku; kraljević neka od ńene ruke padne; prospite laž, da je Korevski poginuo i mir svojom smrću smeo.

Ovijem se vrlo dobro nastavļa Sorkočevićevo pripovijedańe. Pravo kaže g. Marković (R. 47, 143), pakao je Turčin, on je interesovan za slavu Turaka a za pogubu kršćana. Gundulić bijaše na svaki način naum pokazati, kako je paklena buna naškodila stvari turskoj; nu vrlo dobro opažava g. Marković, paklu ne dostaje providencija, on nije bog, da bi vidio, kakim će rezultatom ńegov posao roditi. Pakao zna samo za sredstva, kojimi se ovaj čas može mir među Turcima i Poļacima smesti, šta će se izleći iz te smetńe, toga ne vidi.

Digitized by Google

Dakle čusmo šta sve vrazi imaju uraditi. To je tako zamašna zadaća, da pjesnik u pomoć zazivļe muzu: „Diklo znana od Parnasa i Elikone svete gore, ka potanko meni kaza strašne od pakla dogovore, spoviedati sliedi meni glase prave i istine, što učini puk pakļeni, kad iz crne pođe tmine. Djela od tmaste mrkle noći slabi moj vid ne dohita bez razumne tve pomoći, kojoj skrovna sva su očita.“ (15 [13] 309—320).

Dakle šta izvršiše vrazi od dobivenih zapovijedi? — Ništa! Upravo ništa! U cijelom ostatku Gundulićeva Osmana, što ga još preostaje poslije malo prije pomińane pjesnikove invokacije, u svem što slijedi poslije stiha 320 pjevańa 15 (13), niti je koji vrag ama samo pokušao zavesti Sokolicu neka robi Poļsku, ili neka ubije Vladislava; niti je ikoji daj budi poduzeo prosuti lažļivi glas, da je Korevski poginuo i tako mir smeo; niti je ikoji ikakim drugim načinom bud namislio buniti Turke na kršćane.

G. Marković (R. 47, 145—146) pomińe „značajnu hyperbolnost Gundulićeva prikazivańa.“ Pomińe nekoliko primjera hiperbole upravo iz samoga pjevańa 15 (13). Dalļe kaže: „govor kralja pakla hyperbolan je glede mnogih činjenica, pak ćemo dosljedno prema tomu imati i mnoge zahtjeve, zapoviesti njegove shvaćati kao hyperbole, tako najpače onu o Sokolici, Mogorkinja slavna (neka) robi *do otražka* leške puke, i kraljević padi od ženske (t. j. njezine) ruke‘. Zar da estetičku dosljednost i saveznost razumiemo tako, te bismo zahtievali u sliedećih spjevih prikazu *izpunjene* ove hyperbolne očito neizvedive zapoviesti?“

Mislim, da se g. Marković tude ogriješio zlouporabom estetskih tehničkih izraza. Ako vrazi nijesu izveli sotoninu zapovijed, da bi Sokolica *do otraška* robila Poļsku, to se doista daje ispričati hiperbolom sotoninih želja; ali da vrazi nijesu ni *pokušali* Sokolicu *zavesti*, da bi u opće robila Poļsku, kako da to rastumačimo *hiperbolom?*

U pjevańu 15 (13) poslije one Gundulićeve invokacije, poslije stiha 320, čitamo do kraja pjevańa 15 (13), da su vrazi na tisuće na oblake doletjeli u Carigrad, gdje „nabuńivat“ jedni staše hoģu i crkav redovnike, svu gospodu i sve paše i zakona razumnike. Druzi bojne jańičare i s' spahijam spahoļane, i ostale vojničare, pridoš'oce i građane. Treći gospođe i carice carskieh dvora i polača, ke su davńe ńih bojnice i oružja ńih najača. Zlim je dusim na pameti, ļucki rasap doba u stara svega traga i podrieti da od ženskieh bi privara.“ Ovo je sve što se o vrazima poslije stiha

Digitized by Google

320 pjevańa 15 (13) u Osmanu govori, a iz ovoga vidimo čudom, da vrazi ne samo što nijesu *podpuno izvršili svih* sotoninih zapovijedi, nego nijesu *nijedne*, ne samo *neizvršili*, nego nijesu *nijedne ni ogledali, da bi je izvršili*; vrazi poslije 15 (13) 320, mjesto da bi prema zapovijedi sotoninoj *ikakim* načinom *bunili Turke na krstjane*, oni, kako malo prije čusmo, *bune Turke na svoga sultana*, koji je pripasao mač Sulejmanov i odlučio, da će cijeli kršćanski svijet satrti!

Nijesmo mi prvi, nego su, kako natrag čusmo, u doba Volantićevo i Dubrovčani opazili, da je Gundulić poslije 15 (13) 320 ostao dužan kazati, šta su vrazi od sotoninih zapovijedi izvršili. Oni Dubrovčani, čusmo, mišljahu, da Gundulić ovo vrlo mučno pripovijedańe đavoskih intrigua bješe naum svrstati u pjevańima 14, 15, koja je ostavio za čas na stranu, da ih ispuni kasnije, dok najprije svrši pjevańa 16—20. Volantić (vers. lib. m. 43) pobija ovakovo mišljeńe. Po ńegovu Gundulić na kraju pjevańa 15 (13) pomińe u četiri strofe šta vragovi rade. Ne obično je doista, misli Volantić, što poslije onolike buke pjevańa 15 (13) i poslije onako sjajne invokacije muze pjesnik sav rad vražji stište u cigle četiri strofe, ali to je ńegova, dosta da ipak pomińe vražju radńu, a u pjevańima 16—20 doista da nema vragovima ni traga, nu u tim pjevańima vidan je efekat vražjega posla spripovijedana u posljedńe četiri strofe pjevańa 15 (13): u pjevańima 16—20 vidimo, da su doista nabuńeni, koje vrazi u one četiri strofe bune.

Volantić ima po nešto pravo. Pošljedńe četiri strofe pjevańa 15 (13) nekaki su most, koji bi imao sastaviti brijeg pjevańa 1—15 (13) s brijegom pjevańa 16—20, ali taj most prekratak je, tako da nije nijednoga brijega dosegao. U pjevańu 15 (13) vrazi dobiše zapovijed neka pođu buniti Turke na krstjane; po što u one 4 strofe bune Turke ne na kršćane, nego na sultana, pjesnik je ostao dužan reći, za što su vrazi neposlušni zapovijedi svoga kralja. Dakle na ovu stranu most onih 4 strofa prekratak je. A kako je na stranu pjevańa 16—20? — Na kraju pjevańa 15 (13) vrazi, doletjevši u Carigrad na oblake, jedni *nabuńuju* hoću, redovnike itd., ali u početku pjevańa 16 pjesnik, govoreći kako se *buna* zarodila, kaže „*ne znam* kako, nu se zgodi, da proćuknu se i proreče, ko car u iztok vojsku vodi, da ju pogubi i posiječe“ (16, 60—64) i na taj glas buna se diže. Kako da ova dva kontrasta složimo u sklad? Ta Gundulić u pjevańu 15 (13) vlada cijelim paklom, sluša što sotona govori, vidi *koga* vrazi u Carigradu bune,

Digitized by Google

žar mu je dakle u pjevanju 16 tako jadno oslabila invencija te *ne zna ko* je onaj zlosrećni glas turio u svijet? I g. Marković ponešto priznaje taj nesklad. Vrlo poštovani kritik misli doista (R. 47, 151), da je pjesnik stihovima 16, 129—132 nekako označio *Mustafinu mater* kao vrelo, iz kojega se prosuo u narod onaj glas. U onim stihovima 16, 129—132 jedan od nabunjenih janičara govori „eto lista, ki *iz nutra* doš'o nam je *iz saraja*, da se kani (car) do dva jutra put istočnieh dignut' strana.“ G. Marković misli, da „iz saraja“ znači iz polače, u kojoj sjedi Mustafina mati, najljuća protivnica Osmanova, od ne da je janičar dobio onaj list, ali tu je vrlo poštovani g. kritik u očitoj zabludi. U Gundulićevo doba zvaše se u Carigradu seraï = saraj, *sultanova rezidencija*. Stan sultánîjâ zvaše se *eski-seraï = stari saraj*. Tek odkako se u naše doba Abdul Meǵid smjestio u Dolma Bagǵe, *saraj* postao je rezidencijom sultánîjâ. Gundulić u Osmanu vrlo dobro razlikuje dvije polače: sultanovu svak puta zove samo *saraj*, a rezidenciju sultánîjâ, u kojoj sjedi i Mustafina mati, izrijekom zove *stari saraj* (17, 588). G. Marković mogaše se ovomu naučiti od svoga imenaka fratra Markovića (vidi izd. dubr. str. 126 bilj. 2, i str. 207 bilj. 1). Onaj nabunjeni janičar stihovima 16, 129—132 ne kaže drugo nego: evo smo iz saraja = iz careva dvora dobili ‚Marsch-Befehl', da prekosjutra krenemo na put. Sa svim je drugi sadržaj stihova 16, 60 do 64, u kojima čitamo, da se proćuknu i proreče, da će car u *istoku vojsku sasjeći*. Savez onih stihova 129—132 s onima 60 do 64 nije drugi no ovaj: vojska je iz saraja = iz careva dvora dobila pismenu zapovijed, da za dva dana ima krenuti na put (129—132) — neko je na to, *ne zna se kako*, vojsci dojavio sultanovu tajnu nakanu toga puta (60—64) — i vojska se nabunila. Po shvatanju g. Markovića, Gundulić u stihu 60 kaže *ne znam ko je* narodu odao sultanovu tajnu, a odmah stihom 129 taj isti pjesnik kaže, da je to Mustafina mati učinila! Ma g. Marković malo natrag (Rad 47, 150) dopušta po nešto, da je čudnovato, što poslije onolikoga govora o paklenoj buni u pjevanju 15 (13), pjesnik u 16 pjevanju kaže, da ne zna kako se buna rodila. G. Marković ne može samo toga dopustiti, da bi si iz takoga nesklada „razborit kritik dozvolio izvoditi te bi tvrdio, da je morao drugi pjesnik spjevati 13 a drugi opet 16 spjev.“ G. Marković ima sa svim pravo, što ne dopušta toga, ali, može biti će dopustiti, da *pored mnogih drugih indicija* i onaj nesklad uzmemo kao argumenat, *da*

Digitized by Google

je sadržaj pjevańa 16—20 sa svim odvojen od intencije, koju **isti taj** *pjesnik imaše u pjevańima 2—15?*

Ova odvojenost pjevańa 16—20 od 2—15 biva sve to jača, čim daļe motrimo, što sve pjesnik u 16—20 pjeva, jer sve ovo, sa svim je protivno intenciji, koju pjesnik imaše u 2—15.

α) U pošljedńe četiri strofe pjevańa 15 (13) pjesnik kaže, da su vrazi u Carigradu *bunili hoǵu*, redovnike, janičare itd. Na koga su svu tu čeļad bunili? U pjevańima 16—20 vidimo, da su *proti sultanu nabuńeni:* vojska, građani, zakońaci i carice (Mustafina mati). Ali šta je *s hoǵom?* O njem ima u 16—20 doista znamenita govora, ali ubogi hoǵa ne samo da nije *nabuńen* ni proti kome, nego se svjetina nabunila proti ńemu, vičući (16, 345), neka joj sultan dade ńegovu glavu.[1] Ja sve mislim Gundulić je kod stiha 15 (13) 320 sustao. Pjesnik osjećajući se na kraju života nije više imao ni voļe ni snage, da bi u velike zasnovanu paklenu revoluciju izvodio, i nije li možebiti ko drugi, a ne sam pjesnik, dodao one stihove što još u pjevańu 15 (13) poslije 320 slijede? I samoga g. Markovića spopada sumńa ter drži (R. 47, 145) da „nemožemo posve sigurno tvrditi, da je spjev 15 (13) ovako u sadańjem obliku svojem sbilja završen po osnovi pjesnikovoj, a da nije krn.“ Nu daj da pokažemo kako i sav ostali sadržaj pjevańa 16—20 pokazuje najočitiju odvojenost ńihovu od intencije, što je pjesnik imaše u pjevańima 2—15.

β) Buneći se u 16—20 Turci na sultana, jedan od ńih „općen rasap mjeri, s' koga pribijen svak bit' ima, *što gospocke svietle kćeri za carice car uzima*“ (16, 121—). Aga janičarski mireći nabuńenike kaže: „zaglaviste najposlie, da smo u mnogoj mi pogubi, *što ovi, jak no niedan prie, car uzimļe svietle ļubi.* Mi robovi da li svoji dostojni smo carskieh kćeri, a car, pod kiem vas sviet stoji, pastiericom da se vjeri . . . *Zabrańeno što je caru*, ki na voļu svietom vlada . . .?“ (16, 240—). Nabuńenici poslaše k Osmanu Jahiju, koji došavši u saraj: „u velikoj pirnoj slavi nahođaše car tada se, čestit, miran, pun ļubavi *s tri ļubovce liepe uza se.*“ (16, 365—). U pjevańu osamnaestom stih 17 itd. nabuńenici pitaju za-

[1] G. Marković u svojoj radńi nekoliko puta, da bi uklonio koju teškoću, služi se načinom ne dopuštenim: citujući tuđe riječi, *izostavļa* onu, koja ga smeta. Tako i tu. Gundulić kaže za vragove: „nabuńivat jedni staše *hoǵu* i crkav redovnike itd.“, g. Marković (R. 47, 145) *hoǵu* na prosto ignoruje, *citujući:* „nabuńivat jedni staše redovnike itd.“

Digitized by Google

koñake: „što li ide caru, koji *mješte robiń u saraju tri ļubovce prave osvoji, da š ńim pored sviet vladaju?* Zakońaci odvit daše: *toj nikada ne bi prie,* car zakone stare naše ki potlača, to car nije.“ Malo daļe Daut, grdeći Osmana, kaže (stih 65—): *„tri robińe, tri carice* ki postavi na stô uza se, i klańajuć žensko lice, rob pritvori od cara se.“

G. Marković misli, da se tvrdi vez pjevańa 16—20 s 2—15 pokazuje upravo u onom pomińańu triju Osmanovih pravih ļuba, koje ne bismo razumjeli što znači, da nijesmo pjesnikom u 2—15 tome pripravļeni: u drugom pjevańu hoģa svjetuje sultana, neka uzme gospodske kćeri za ļubavce, sultan je ńegov svjet prigrlio, kizlar-aga je iz dalekih krajeva doveo najļepše gospodske krasotice, od ńih je sultan (u dva Sorkočevićeva pjevańa, a tako i kod g. Markovića R. 47, 148) pored Sokolice dvije odabrao i — sada tek biva jasno, što će reći, da u 16—20 sultana kore rad triju pravih ļuba.

Po mojem sudu pjevańa 2—15 ne samo nijesu jasan komentar onoj rekriminaciji u 16—20, nego je ova nov jak dokaz, kako je sadržaj pjevańa 16—20 sa svijem odvojen od intencije, što je imaše pjesnik u 2—15.

Ko misli, da bez pjevańa 2—15 ne ide, jer je tek u ńima sadržana priprava razumijevańu rekriminacije nabuńenika u pjevańu 16: taj neka dobro pazi, da se vojska u pjevańu 16 ne tuži na cara samo rad onih triju pravih ļuba; ta je tužba ńihova tek šesta, a najprije se tuže: 1) što im se otimaju baštine, 2) što biše javno batinani, 3) što ne dobiše nagrade za glavu ubijena neprijatelja, 4) što im car uhodi noćne gozbe, 5) što ih plaćaju rđavim pjenezom — o svim tim tužbama u pjevańima 2—15 nigdje ni riječi, ni slova. Sedma je tužba, što „car junake nove izbira, a nas starieh sieče i meće.“ Ova tužba pokazuje tvrd vez pjevańa 16 *s prvim,* jer samo se u ovom pomińe, u 2—15 opet o ńoj ni slova. Dakle ko poslije pjevańa prvoga dokazuje nuždu pjevańa 2—15, u kojima bi imao biti sadržan komentar pjevańu 16, taj sam najvećim dijelom zabacuje nuždu *Gundulićevih* pjevańa 2—15, jer u ovima za prvih 5 gravamina nabuńene vojske onakoga komentara nema te nema. Da vidimo kako stojimo s šestom tužbom nabuńene vojske u pjevańu šesnaestom.

U drugom pjevańú hoģa svjetuje Osmana, neka oženi „ne robińu nepoznanu od koļena potištena, neg' gospođu izabranu svietle kuće, slavna imena.“ Hoģa dokazuje sultanu potrebu take ženidbe

Digitized by Google

i argumentima i primjerima iz historije turske. „Da sred srca, ne scien' tvoga ti bi čuo žeļe od boja, da od koļena kraļevskoga nie kaduna majka tvoja. Od ruskieh cara ishodi, Miholskoga kći je bana . . . Grčkieh cara i despota raškieh kćeri gospodične, rajska bješe kieh ļepota, bjehu carom ļubi slične. Tvoji djedi toga cieća unuci su bili cara: slavna Ivana Palkošića, Đurđa despota i Lazara. Za to i milos tva čestita ne robińe, neg' gospoje od koļena plemenita za ļubovce išti tvoje. Uzmi dvie, tri i četiri, rajske slike svaka budi, iz svieh strana izabiri liepos, ku ti srce žudi."

Osman ne će ni malo povrijediti zakona ni običaja turskoga, ako se oženi, kako ga ono svjetuje hoǵa. Tako se sultani i prije Osmana žeńahu. Koliko je istine, što hoǵa priča o rodu Osmanove majke, toga ne znam, ali historijska je dobro znana istina, da je Orhan oženio kćer Palkošića (= Kantakucena), Bajazet kćer Lazarovu Milevu, Murat II. kćer Đorđa Brankovića Maru. Sultanima po zakonu i običaju turskom nije dozvoļeno ženiti *kršćanskih princesa*[1] *i kćerî slobodne turske vlastele*, a to, da svojta takih carica ne bi zapodjela intrigue, kako bi caru priesto preoteli. Kizlar-aga u 2—13 ne traži po svietu za Osmana niti kršćanskih princesa, niti kćerî turske vlastele, nego *otima* (6, 389) po mjestima poludna i istoči „množ svietlieh djevojčica" i po ostrvima egejskoga mora „vodi iz gradova množ izabranu, od kieh svaka liepa i mila u svietlu se rodi stanu" (7, 117), po na po se u Smederevu *otima* Sunčanicu, kćer nekakoga srpskoga despota Ļubdraga. Od ovoga *plijena* (7, 96)[2] Osman po g. Markoviću izabra dvije djevojčice, a treću uze Sokolicu.

S ovom ženidbom sultanovom u 2—15 ne daju se nikako složiti rekriminacije, što se u 16—20 u toj stvari dižu proti Osmanu. U 16—20 buče, što je sultan uzeo *tri ļube*, kakove mu je *zabraňeno* uzeti, kakovih do sada **nijedan** sultan nije uzeo. Tu ni po što ne mogu biti mišļene one dvije djevojčice iz kizlar-agina plijena. Samo treća, Sokolica, doista je *ļuba*, kakove do sada **nijedan** sultan nije imao. Ali Gundulićeva Sokolica, kako je pjesnik prikaza, nov je silan dokaz, da se sadržaj pjevańa 16—20 sa svim odvojio od intencije, koju pjesnik imaše u 2—15.

[1] Kantakucen još nije bio carem, kada je kćer udao; Lazar i Branković bili su turski vazali.

[2] G. Marković dobro je pogodio, posluživši se markantnom riječi *raja* (R. 46, 118—119), da označi krugove, iz kojih kizlar-aga otima djevojke.

Digitized by Google

Sokolica je amazonka. Prikazańu ńena izvanredna karaktera Gundulić je u 2—15 posvetio osobitu pomńu. Dajuć nam pjesnik katalog turske vojske pred Hoćimom iznad svih ostalih četa i junaka najsjajnije je uzvišena Sokolica i ńenih 12 drúgâ. (4, 345—389).

Osmana je ńena hrabrost i ļepota zanijela; „nu robujuć u ļubavi, car se odkriti ne usudi liepoj, ka mu dušu stravi“ bojeći se „da se ne razgńivi i od sve vojske ne odvrže. Ali i za ńim Sokolica u ne mańem ogńu gori, ļuven pogled s draga lica i ńe tvrdo srce otvori.“ I Sokolica opet sa svoje strane „plame krije, gorke trpeć vik boļezni, ļubi, ali još ne smije objaviti sve boļezni, (jer) neizmiernu sumńu ima, da car i ńu ne bi uzeo ne za vjernu ļubu, nego za robińu“ (4, 401—). Kada se otvorio hoćimski boj te je Krunoslava pozvala Osmana na mejdan, Sokolica je izletjela, da cara zamieni, i dvije amazonke ne mogu jedna druge nadjačati (5, 285—). Uklonivši se kod Hoćima do noge potučeni sultan u Carigrad, Sokolica jedina ne htjede uzmaći. U nje je *čast jača od ļubavi*, za to, ma da joj teško pada da bude daleko od ļubļenoga sultana, „za kiem žeļno srce leti“; ma da je koļe najžestoči nemir, što je daleko sunca drazieh oči sultanovih tamnom noći zamrknula, ipak ohola ne će da bježi pred Poļacima. Ona s drugama svojima cijelu godinu dana oblijeće, robeći poļačku kraļevinu. Baš na godišńicu hoćimske bitke bješe doletjela do pod Varšavu. Tu zarobi poļačke gospođe, poveže ih i kupa se sa svojijem drugama. Kraļević ih zateče. Ostale amazonke se zbuniše i predaše Vladislavu, sama Sokolica, odjenuvši se brže, skoči golom sabļom, bez oklopa, među poļačka oružja, među końe; skoči *proć tisući* bojnika, i sedam ih sastavi s crnom zemļom. Poļaci bi je napokon bili i srvali; ali kraļević se među ńih sune, braneći im, da bi je pogubili. Ona uzmičući skoči u rijeku i srećno ispliva na drugi kraj. Kraļević zapańen tolikim junaštvom poklańa joj zarobļene druge, a ona, dobivena tom plemenitošću, obećaje, da više nigda ne će protiv kršćana vojevati, i sprema se sa svojijem drugama „k carstvu očinu u istoči.“ (Pjev. 9). Čekajući Osman upravo u to doba na povratak Ali-pašin i kizlar-agin, da za tijem krene u istok, „bješe liepe zatočnice mladi se Osman uželio, ke ga zani drago lice, a ustrieli pogled mio. Uz'o bi opet nagledati rajskoga se ńe uresa i oči svietlih, u kih sjati sunce vidi se od nebesa. Pače on puta ne umije naći u istok, kiem će poći, dokli istočno sunce prie ne isteče svojoj noći. Ali ova mis'o svoja ne će druzim da se objavi, krijuć žeļom ļuta boja sladku žeļu od ļubavi.“ Za to poruči kizlar-agi

Digitized by Google

„da svudi Sokolicu pošļe iskati, i da joj kaže, *ko car žudi, da ga u istok i ona prati*“ (8, 748 —). Hadum, poslan od kizlar-age, nađe Sokolicu upravo gdje se ono sa svojijem drugama spremaše kući k ocu i reče joj: „*od slavna cara Osmana u istok, gdje sam s' vojskom ide, o kraļice, ti si zvana i ove druge, ke te slide.*“ (9, 696 —). Sokolica *na taj poziv* skrene u Carigrad i „da prie vidi cara mlada, *s drugam* leti jak no ptica“ (10, 1—4). — Kod Sorkočevića Osman Sokolicu najprije zove, neka ga slijedi u istok, jer s ńenom *hrabrenom pomoći* ne boji se nikakoga protivnika, a pored toga nudi je i svojom ļubavi; ona radostno prihvaća oboje. — U buni paklenoj i sotona najpače ima na oku Sokolicu. Šalje vragove, neka je navedu, da bi i daļe robila poļačku kraļevinu, ter da bi od ńene ruke pao kraļević.

Eto nas kod pjevańa 16—20. U ovima imenu Sokoličinu nema ni traga ni glasa. Zar da je *takova* žena dovoļno označena u rekriminaciji, da je sultan uzeo *tri ļube?* Za tu Sokolicu da pjesnik u 5 cijelih pjevańa ne kaže ni za lijek više nego za one dvije djevojke uzete iz plijena kizlar-agina, pomińući sve tri bez razlike, a ne istavļajući ni malo ńu jednu? Zar ta Sokolica, koja je godinu dana robila cijelu poļačku kraļevinu, koju vidjesmo da je sama bez oružja i oklopa golim mačem skočila *proć tisući* Poļaka i srećno im umakla, koja je sa *svojih 12 druga* došla da *cara prati u pohodu na neprijateļa*, zar da se ta Sokolica ama i ne maknu, slušajući ili i gledajući, gdje nabuńena svjetina srńa na careve dvorove, gdje joj cara, idol ńene neograničene ļubavi, na kļusetu vode da ga pogube?

G. Marković rad je tu nerazumļivost ovako odkloniti. U devetom pjevańu sukobila se Sokolica s Vladislavom. „Konačna posljedica sukobu (tomu) ta je, da se (Sokolica) odriče svoga amazonstva te ona obećaje nikad više nevojevati proti kršćanom; napuštajuć svoju nenaravnu ulogu amazonsku povraća se k svojoj naravskoj ženskoj: ide ļubit cara ļubeznika svoga.“ (R. 46, 130).

G. pisac kruto se vara. Sokolica je doista u 9 pjevańu obrekla, da već ne će vojevati protiv kršćana, ali nije ni pošto sa svijem *napustila* ulogu *amazonsku*; ona u 9 pjevańu, kako čusmo, nije otišla ļubiti cara svoga, nego je sa svojim drugama pošla, zvana da cara prati u rat istočni. Ali pustimo i recimo: Sokolica ode ļubiti cara. Čime ta Sokolica u 16—20 očituje svoju *ļubav*, koja je, kako čusmo neizmierna? Ta Gundulić je junaku Dilaveru pridjenuo osobitu, izvanrednu ļubu Begum, pak kada mu u pjesni junak

Digitized by Google

pade, nije pjesnik propustio, da ne bi rekao, kako sirota Begum plače za svojim gospodarem i moli se okrutnomu Dervišu, da ne bi tijelo ńegovo ostavio psima. (pjev. 19). Zar je Gundulić, ako u 16—20 imaše doista na umu Sokolicu, mogao ostaviti, da mu Sokolica bar takim kojim načinom ne očituje svoju silnu ljubav k Osmanu? G. Marković kaže (R. 47, 214), da su Dilaver-Begum „ne turački, *persijskom* poezijom slubljeni par"; ali vjere mi te su i Osman-Sokolica još „neturačkiji *romantičnom* pojezijom sljubljeni par."

G. Marković kaže „objektivna analiza spjeva 16—20 iznijeti će još i više razloga, posve sigurnih, na vidjelo, s kojih možemo pouzdano tvrditi, ne samo da nije pjesnikova pogreška, što Sokolice ne prikazuje kod propasti Osmanove, i ne samo da se odtuda nemože razložito izvoditi nesavez i nesklad spieva 16—20 sa spjevi 2—13, nego da je uprav jedna vrlina pjesni u tom, što se Sokolica u zadńih spjevih neprikazuje." (R. 46, 131).

„Objektivne analize spjeva 16—20" ima (R. 47, 149—221) za cijelu trećinu više nego što iznosi sav Gundulićev tekst tijeh pjevańa, pa tražeći po tom moru „objektivne analize" one „posve sigurne razloge" šta nalazimo? Čujmo!

Čim se u Carigradu vojska nabunila, namah ti u *sedamnaestom pjevańu* mati Mustafina poče snovati, da bi se prijesto Osmanu oteo, a ńezin sin, koji je u jami zatvoren, da bi se zacario. Ona si dobavi u stari saraj Dauta i podstrekava ga, neka već i bez ńih usplamćeloj pobuni dade onaki pravac. U pjevańima *osamnaestom i devetnaestom* Daut i čini tako. Najprije nabuńenike povede jurišati dvore Dilaverove, za tim carski saraj, gdje izvadiše iz jame Mustafu i ponesavši ga u mečit vojska ga tamo cijelu noć čuvaše. Na to će g. Marković (R. 47, 178). „U spjevih 16—20 nema ništa više o Sokolici, koja bi branila Osmana ili tužila za njim; jednako ni o Mustafinoj materi, koja bi dalje stojala u akciji za smak Osmana a za oslobodjenje i zacarenje svoga sina, nema u spjevih 18—20 ni riečce, u istinu ni riečce, premda se u spjevih 18—20 ima izvoditi ono, što ona u 17 zamišlja i Dautu naredjuje, dakle bi se moglo, i to ne samo prema prozaično-logičnoj, nego zbilja prema *estetičkoj* dosljednosti i saveznosti očekivati, pače zahtievati, da bude o njoj što u spjevih 18—20; najpače u 19 kod prizora, gdje će buntovnici vadit Mustafu iz jame, mogla bi mati mu prikazana biti prisutna, da ga vidi, je li još živ, i da pomaže, pak za tim u mečitu, „gdje od sve vojske čuvan tako cieć pokoja svu noć jednu

Digitized by Google

cielu stoja.“ Ovako su čuvstveni povodi za Mustafinu mater, da bude tu, ako ne isti to bar svakako jednako jaki, koji su — po g. Paviću — za Sokolicu da bude tu u 16—20 uz pogibajućega dragoga Osmana.“

Evo to su oni „razlozi posve sigurni“, koje g. Marković natrag obeća, da će ih iznijeti: a zar je taj *jedan* tako znatan, da bi mu dolikovao onaj piščev pluralis majesteticus? G. Marković natrag obeća dokazati, da je *jedna estetična vrlina*, što u 16—20 nema o Sokolici više govora, a naprijed taj dokaz izvodi iz Gundulićeve *estetične pogreške*, što pjesnik poslije pjevanja 17 u 18—20 više ne govori o Mustafinoj materi! Ja se usuđujem Gundulića glede Mustafine matere najodlučnije braniti. Ona je u pjevanju 17 prikazana kao obična uvriježena žena, što joj sina rascariše. Ona u starom saraju danas na večer, šapćući, da je ne bi druge žene čule, badri Dauta, neka na onaki pravac navrne i bez ńe usplamćelu bunu. Sjutra dan u pjevanjima 18 i 19 Dautu su pune ruke posla najprije kod dvorova Delaverovih, gdje je vaļa da i ranu zadobio, za tijem u saraju; na večer već je Mustafa izvađen iz svoje jame. Šta Mustafina mati, zatvorena u starom saraju, u onolikoj vrevi, koja jedva 24 ure potraja, *može*, šta *treba* da daļe upliva na akciju? Koja estetika ovoga svijeta može tražiti, da sa svim obična plašļiva sultàna izađe među nabuńenu podivļalu soldatesku, da u ńenoj sredini sprovede noć u mečitu? Kako da obična plašļiva sultàna izađe među nabuńenike, dok još nije sudbina Osmana riješena?

Dakle paralela g. Markovića sa svim je grbava. Po svemu što Gundulić o Sokolici reče u 2—12 i u 15, 137, vidjeti je jasno, da toj Sokolici u 16—20 bješe pjesnik namijenio veliku zadaću, a kada tamo, u 16—20 ńoj nema ni traga ni glasa; po svemu, kako Gundulić Mustafinu mater u 17 uvodi u akciju, vidjeti je jasno, da takovoj ženi u zgodama, koje daļe slijede, niti može niti treba da bude dijel.

Ima doista u Gundulićevu Osmanu glede Mustafine matere teškoća velika, ali da je vidimo, koja je to! U drugom pjevanju Dilaver Mustafinu mater ovako Osmanu opisuje (2, 133—): „vele ona zna i smije, vele se od ńe pripovieda, šapat, žamor vas umije vilovitieh od besjeda. Ona sama usred tmina, u najgluše doba od noći, kad zasjede ke zapina, zovuć pak'o k svoj pomoći: s lievom nogom stane izutom razpasanoj u haļini, prospe kose, crniem prutom oko sebe krug učini, pak nakazni i sve srde po imenu zvati klikne, i strašive kletve i tvrde neposlušnim dusim vikne. Glas je,

Digitized by Google

da ona od djetiňe mliečne puti pomas kuha i na ovnu priko siňe noći leti vragoduha, na kom jaše sveđ bez straha k planinskomu vilozmaju, gdje vještice podno oraha na gozbe se strašne staju. Rieč je, da prie čarajući glad ti u vojsku posla iz pakla, ki ti veće neg' mogući mač poļački vitez zakla. Vilenika roditeļa, vještícu joj mater glase; na granicah od Rdeļa u Ugrovlasieh rodila se: od ńih na z'o put se stavi i na djela strašna i kleta, da bio mjesec okrvavi, žarkom suncu svjetlos smeta. Crni vedrinu od nebesa, sitne zviezde zgar priteže; more smuća, zemļu stresa, povjetarce vitrim žeže. Zgrade ori, ńive hara treskom, gradom, zlom godinom; priobraža se i pritvara pticom, zvirim, dubom, stinom. Odmetna je kaurkińa, nevjerna je sad turkińa: svi zakoni se od ńe tlače. Ne ima duše sve spoznanja, ni drugoga boga sluša; ńoj su u ńoj sva uzdańa, ona ńoj je bog i duša. Ļubi sina, u koliko po ńem se uzda sviet vladati, i za to steć, niedno priko djelo izvršit' vik ne krati. Do carskoga istom stola, odkli pade, da uzrasti, ne gleda ona (tač je ohola) zlata, snage, vjere i časti. Sve se ovo od ńe kaže, sve ovako je li, nie li? Ja mnim mnogo da se laže; nu se istine vele veli.“ Toga radi svjetuje Dilaver sultana, neka prije svoga puta u istok tu ženu smakne; ali Osman ne prima svjeta: „neka ona gore oblieta, i po tminah noćnieh jaše, suđena mi ne bud' šteta, vilinstva me ńe ne straše.“

Poslije ovakoga opisa Mustafine matere, i poslije Gundulićeva pakla, iz kojega jedni vrazi izletješe buniti *gospođe i carice carskieh dvora i polača*, svak bi mislio, da će ta žena i u podizańu bune vršiti energičnu, vražju ulogu, kakovu joj bud sam Gundulić bud drugi ko dosuđuje u one četiri naknadno dodane strofe prvoga pjevańa (djel. 284 u dnu), koje kažu „Spjevam kako žena ohola, u čarańu ustarana, s otmanskoga svietla stola na tle obali cara Osmana. Koje smeće i nesklade ona uvrieži i uzbuni, za opet, s glave ka mu pade, sina u carskoj vidjet' kruni!“ — A kad tamo, ta vragoduha vještica u 16—20 nije ništa drugo nego obična, plašļiva žena. Nije ona u 16—20 bunu začela, nego je buna gotova (u pjevańu 16) ńu (u pjevańu 17) ohrabrila te je Dauta na sa svim obični ženski način podstreknula, neka ne pusti, da bi buna ugasla. Vidjesmo natrag koliko vrijedi pokušaj g. Markovića, da bi pokazao, kako se u pjevańu 16 buna zapodjela ńenim tobožńim pismom iz saraja.

Mustafina mati u 16—20 prema onoj u 2—15 nov je jak dokaz, kako su ona pjevańa sa svim odvojena od intencije, što je imaše

Digitized by Google

pjesnik u pjevańima natrag. Ko poredi Gundulićev opis Mustafine matere s Tasovim opisom čarobnika Ismena, kako ga čitamo u Jerusolimu upravo kao što i u Osmanu baš u drugom pjevańu „Ismen che trar di sotto ai chiusi marmi può corpo estinto, e far che spiri e senta; Ismen, che al suon de' mormoranti carmi sin nella reggia sua Pluto spaventa, e i suoi demon negli empj uffici impiega pur come servi, e gli discioglie e lega. Questi or Macone adora, e fu cristiano: ma i primi riti anco lasciar non puote, anzi sovente in uso empio e profano confonde le due leggi a se mal note" — taj ne može ni časa sumńiti, da Gundulić u drugom pjevańu Mustafinoj materi bijaše za dalni razvoj glavne radńe namijenio zadaću onako vražju, kaku u Jerusolimu poslije drugoga pjevańa vrši Ismeno. Nu vratimo se odkuda pođosmo.

Pjevańa 2—15 nijesu ni po što pripravila razumievańe, za što se nabuńenici u 16—20 tuže na sultana te je oženio tri ļube, kakove turske odredbe i običaji sultanima brane ženiti, i kakovih do sada **nijedan** sultan još nije oženio. Po pjevańima 2—15 sultan je oženio dvije djevojke iz plijena kizlar-agina i treću Sokolicu; rad ovakih žena „zakońaci" u pjevańu 18 ne bi mogli nabuńenicima za pravo dati, da je Osman, oženivši ih, učinio česa dosļe *nijedan* sultan nije. Iz historije (Hamer. II. 795) znamo, da Osman, po što mu pogibe sin od prve žene „sah sich nun drei Gemahlinen auf einmahl aus, aber nicht wie bisher osmanischen Hofes Gebrauch und Sitte, unter den gelderkauften Sklavinen, sondern unter den *freien Töchtern seiner Unterthanen*, was wider allen Kanun, eine staatsgefährliche Neuerung, weil von der Verbindung des Sultans mit Töchtern mächtiger Familien in der Folge deren Ansprüche auf Herrschaft und Thron zu befürchten waren; desshalb schliesst der Kanun zwar nicht Christinen, aber fremde Princessinen aus, und eben so die freien Töchter des Landes, ob der von der Verwandschaft und Sippschaft auf den Thronfolger hereinschattenden Gefahr. Des Herrschers Weib soll keine Frau, soll nur Sklavin sein, in zarter Jugend aus dem Kreise ihrer Verwandten gerissen, ohne Schutz, ohne Verbindung, ohne Familienrücksicht. (Upravo takove su robińe što ih kizlar-aga u 2—13 za sultana po svijetu otima, a sultan dvije od ńih u 14—15 uzima). Diesen Grundmaximen des Eherechtes osmanischer Sultane zuwider, wollte sich Osman nun zu gleicher Zeit vier gesetzmässige Gemahlinen beilegen; er vermählte sich mit der Tochter Pertew-paschas, und wollte sich mit der Tochter des Mufti gesetzmässig trauen lassen." Pred smrt je još i ovu oženio

Digitized by Google

„er feierte die Hochzeit mit der Tochter des Mufti (Hamer II. 797). Dakle pored prve žene, neke osobito lijepe ruske robiňe „welche aus der Sclaverei freigesprochen, wie einst ihre Landsmänin Roxelane, dem Sultan nicht anders, als gegen Einräumung aller Rechte freier und rechtmässiger Gemahlinen zu willen ward (Hamer II. 792)" Osman bijaše naum oženiti još četiri kćeri turske gospode, ali je prije smrti tek dvije oženio. Gundulić k ovim dvjema valja da treću pribraja onu ruskiňu, i te tri žene skupa uzete, doista su takove, rad kojih „zakońaci" nabuńenicima morahu dati za pravo, da je sultan prekršio zakon turski oženivši ih, da je učinio što doslije *nijedan* sultan nije. Samo radi tih historijskih žena, što ih nabuńenici u svojim rekriminacijama imaju na umu, vjerni aga, da bi sultana obranio, ne može smoći drugoga argumenta, do li onoga „što je *caru* zabrańeno." Agine riječi (16, 243) „Mi robovi da li svoji (= carevi) dostojni smo carskieh kćeri, a car, pod kiem vas sviet stoji, pastiericom da se vjeri" doista da nemaju drugi smisao, nego koji im daje i sam g. Marković. (R. 47, 152) tumačeći ih „mi robovi carevi, možemo njegove kćeri ženiti, a šta on car ne bi smio *naših*, nego bi morao pastirice?" Dakako da ovo tumačeńe g. Markovića nije sukladno s ńjegovim tri strane natrag rečenim mišļeńem, da „car (u izginula dva pjevanja) odabra izmedju krasotica gospodskoga koljena *dovedenih mu kizlar-agom* još (osim Sokolice) dvie za gospodje"; kizlar-aga niti je u 2—13 igdje tražio, niti je u 14—15 sultanu *doveo* „naših (turske gospode) kćeri", a ni sama Sokolica ne pristaje onomu pojmu, sadržanu u aginim riječima: *„naših kćeri."*

γ) G. Marković kaže, da se tvrd vez pjevańa 16 20 s 2—15 pokazuje i tijem, što nabuńena vojska (16, 344) ište, neka joj sultan preda „pašu Dilavera i učiteļa hoģu s njime, jer ti opak nauk dava, s crncem, ki je ženam tvime straža i od hadum svieh glava." Ni ovoga — po g. Markoviću — ne bismo razumjeli, da nije „pripravļeno u pjevańu drugom." Hoģa, turski svećenik, daje sultanu nauk, neka prekrši zakon i običaje turske. Time je pjesnik rekao krivńu, grijeh, radi kojega nabuńenici u pjevańu 16 i daļe ištu hoģinu glavu. (R. 46, 97). Zahtjev, za što nabuńena vojska ište glave one trojice, nije u pjevańu 1 i 16, 1—344 nigdje pripravļen, nego je obilno pripravļen samo u pjevańu drugom. „Tu (u pjev. 2) se prikazuju Dilaver, hodža i hadum, kao pouzdani savjetnici caru, koji većinu njihovih svjeta prihvaća i daje izvoditi; tu se prikazuje Dilaver kao savjetnik caru kivan na nevaljale ja-

Digitized by Google

njičare i spaholjane i odlučan nagovornik na smaknuće carevih protivnika; tu se prikazuje hodža kao savjetnik caru, neka bi oženio krasotice gospodskoga roda, a . . . dosljedno tomu povodu prikazanomu u pjevu 2, medju inimi tužbami buntovnika u 16 navodi se i ta, „što gospodske svietle kćeri za carice car uzima.“ Sve to je pripravljeno prikazom 2 spjeva i sliedećih do 13 dotično do 16, gdje no na hodžin od cara prihvaćeni predlog hadum caru za žene djevojke gospodske krvi po carstvu iznalazi te na izbor mu dovodi, a nije pripravljeno ni u 1 ni u 16, pošto se tu nigdje ni jednom riečju ni s daleka nepripravlja, ne natuca ni hodžin predlog ni hadumov posao ni carev izbor.“ (R. 47, 156—157). G. Marković ima posvema pravo, pače i više nego pravo: u pjevańima 1, 15—20 nigdje se ništa ni riječju „nenatuca“ ni od onoga što u pjevańu drugom ona tri doglavnika caru svjetuju, ni od onoga što uslijed ńihova svjeta u pjevańih 2—13 biva. Ali ne slijedi li iz toga „nenatucańa“ događaja iz 2—13 u 1, 16—20 naravska posļedica, da su to dvije česti Osmana, koje među se nemaju saveza?

Kad bi vojska doista u 16—20 iskala glave one trojice radi ńihova svjeta, što ga caru daše u pjevańu drugom, onda bi vez 2 sa 16—20 doista bio evidentan: ali šta ćemo kada nije tako, nego sa svim drugačije. U drugom pjevańu Dilaver svjetuje Osmana, neka prije svoga polaska u istok umori Mustafu, ńegovu mater, Dauta, i svoju braću.[1] Hoǵa ga tamo svjetuje, neka se prije oženi, kako se i do sada veliki carevi žeńahu. Kizlar-aga svjetuje tamo, neka prije s Poļacima učini mir. Sultan prima posļedńa dva svjeta; Dilaverov zabacuje. Tako je s onom trojicom u pjevańu drugom. A rad šta se vojska u pjevańu 16 tuži na sultana ter ište od ńega glave one trojice? Oni se tuže 1) što im se otimaju baštine i drugim darivaju; 2) što biše javno batinani; 3) što ne dobiše nagradu za glavu u ratu ubijena neprijateļa; 4) što im car uhodi noćne gozbe; 5) što im se daje loš novac; 6) što je car osvojio tri prave ļube; 7) što car stare vojnike odvrgava, nove izabira.

Eto kako svak može vidjeti, vojska u 16—20 niti se buni proti sultanu rad onoga, što mu u 2 svjetovaše Dilaver, niti (prije do-

[1] Što g. Marković kaže, da se u 2 pjevańu Dilaver prikazuje „kao savjetnik caru kivan na nevaljale janičare i spaholjane“, to o tome u drugom pjevańu nema ni cigloga slova, tu Dilaver ma da bi *svjetovao* samo jedan jota, koji bi pokazivao ńegovu kivnost na nevaļale janičare i spahoļane; taki savjet Dilaverov puko je prazno maštanije g. Markovića.

Digitized by Google

kazasmo) rad onoga, što ga svjetovaše hoga, a — pravo je čudo! — kizlar-aga u 2 svjetuje caru mir s Poljacima, o tom miru rade gotovo sva pjevanja 2—15, u 15 (13) rad toga se mira uzbunio sav pakao i poletio samo njega radi nabunivati Turke, a kada tamo, u 16—20 o tom miru, koji je po Osmana najveća sramota, nema da bi jednoga cigloga slova!

G, Marković kaže (R. 47, 191): pjesnik je u pjevanju 12 govorio „o veselju svega puka carigradskoga na glas o miru s Poljskom. O neratobornosti, mekoputnosti, blago- i častohleplju sadanjih Turaka mnogo je govorio car u 1; a tužbe buntovnikâ na cara u 16 (i odziv njim u govoru Dautovu) jesu pretežno blago- i častohlepne, ni pošto ratoborne“ — pa kako da se ti Turci u 16—20 tuže radi sklopljena mira? — Čudo ter čudo! Turci u 16—20 imaju srca na cara se buniti, cara (a to bijaše unicum u turskoj historiji) ubiti, oni se mrcvare oko dvorova Dilaverovih, Derviš, glava spaholjana, gotovo te je dorastao hrabrosti silnoga Dilavera, pa ti Turci, da nemaju srca caru i njegovim svjetnicima spočitnuti sramotu poljačkoga mira?!

Pa ako je tim Turcima u 16—20 poljački mir ugodan, kako da oni tu traže kizlar-aginu glavu, rad njegova svjeta u pjevanju drugom; ta kizlar-aga je u *2 taj mir svjetovao i na njegovo ponukovanje car je na taj mir pristao!* Kad bi i dopustili psihologičku pogrješnu tvrdnju, da nabunjenici, budući neratoborni, ne mogu caru spočitnuti sramotu mira, ali pjesnik je bez sumnje u pjevanjima 2—13 carevu prozbu mira shvatio kao pokoru, poniženje njegove oholije: neka se u tom poslu vidi što pjesnik kaže 2, 132; 6, 360; 10, 321; 13, 232. Ako pjesnik u 20, 373—495 s velikijem zadovoljstvom čitatelju na primjeru Osmanovu pokazuje, kako bog kazni oholost, ako u tom moralizovanju dva puta čitatelja opominje, kako Osmana Poljaci razbiše, 20, 467 i 493; zar je smio propustiti, da ne pomene sramotu carevu, kako se morao prignuti u Poljaka mir prositi?

δ) Trebalo bi doista da u 16—20 bude odziva pjevanju 2, ali ne samo da toga nema ni za liek, nego se i u tom pogledu pjevanja 16—20 ukazuju sa svijem odvojena od intencije, što je imaše pjesnik u pjevanjima natrag. U pjevanju 2 Dilaver, hoga i kizlar-aga tako su zabrinuti za sreću svoga cara, da se usudiše i nepozvani doći te cara svjetovati, neka previdi pogibiji, koja bi *mogla* nastati, kad bi krenuo u istok. U pjevanju 16 ta je pogibija tu, a gdje su oni vjernici? Šta rade, šta svjetuju, da bi se od mile careve glave odklonila oluja? Ništa! Car, ka kojemu u 2 doletješe

Digitized by Google

i nepozvani, sada ih u 17 tek mora zvati u vijeće. Tu se hoga i kizlar-aga ne pominu ni slovom, Dilaver doista govori, ali kakav mu je govor prema onome, što ga besjedi u pjevanu drugom? U 2 Dilaver vrlo dobro vidi, da caru velika pogibija prieti od Mustafine matere i od Dauta: za što dakle sada u 17, gdje se pogibija već digla, ali mati Mustafina i Daut još srećom nijesu stupili u akciju, ne svjetuje: dajte ih ukloniti ili pripazite na nih? U drugom pjevanu Dilaver je mudar i obziran, pa prema tome i Sorkočević sa svim došledno kaže (15, 153), da „razborom i hitrinom svieh pritječe"; u 17 Dilaver je junačina, koji ne zna svjetovati drugo, do li nesmilene strogosti. G. Marković napisao je na puno 27 strana (R. 47, 161—188) znojnoga truda, da bi dokazao, kako karakter Dilavera u 2 i u 17 nijesu ni malo protuslovni. Kaže (R. 47, 184): „U 2 ne kaže nigdje ni pjesnik o Dilaveru, ni sam Dilaver o sebi, da se on straši, boji *baš vještice* sultàne." Vrlo dobro! Dilaver se u 2 ne boji vještice sultane radi sebe, ali se je boji, da ne bi miloj glavi Osmanovoj naškodila: pa za što se taj isti Dilaver i u 17 *tako isto* ne boji? Kaže g. Marković (R. 47, 185), Dilaver doista opisuje sultanu kao vragoduhu vješticu, ali on sam ne vjeruje da je tako, za što izrijekom dodaje „sve se ovo o njoj kaže, sve ovako je l' nije li? *ja* mniem *mnogo da se laže,* nu se istine vele veli." Ja držim g. Marković imao je one Dilaverove riječi i prema nihovu smislu i prema smislu cijele junakove besjede ovako štampati: „*ja* mniem mnogo da se laže, *nu se istine vele veli.*" Dilaver u svojoj besjedi bješe tako iskitio sultànu, da ona iz ne izlazi vragoduhom vješticom, ma se od svega što o noj govore i „*malo istine veli*", nekmoli ako se „*istine vele veli.*" Ali g. Marković dopuštajući napokon (R. 47, 187) da može biti nesklada u prikazi značaja Dilaverova po spjevu 2 naprama spjevu 17, misli, da „nebi to nuždno bio znak različitih pjesnika, nego isto tako moguće pogreška jednoga pjesnika, psihologički moguća i znamenitu pjesniku." Ja pako držim, da je i taj nesklad (dakako pomoću svega ostaloga) nuždan znak, kako je sadržaj pjevana 16—20 sa svim odvojen od intencije, koju imaše *isti* pjesnik u pjevanima natrag.[1]

[1]) U R. 39, 174 kaže se, da u 2 pjevanu nije carsko vieće, nego ti tamo sultana nagovaraju tajno kao nekakva kamarila, a u 17 vijeće je javno, tu ima i tajnih pristaša Mustafe i matere mu, kako je od prilike Husein-paša, i za to da tu Dilaver nije smio ništa uložiti o Mustafinoj materi. — Ama za što „kamarila" nije i u 16—20 cara onako tajno došla svjetovati, kao što činaše

Digitized by Google

Dakle Sorkočevićevim radom nijesu pjevańa 2—15 sa 16—20 sastavļena u organsku pjesničku cjelinu. 1) Historija Sunčanice i staroga Ļubdraga naprečac je prekinuta. 2) Sloboda Korevskoga i Krunoslave ostala je bez utjecaja u sudbinu Osmana. 3) Prevarena Ļubica je nezadovoļna. 4) Vrazi niti ne ogledaše bud samo jednu zapovijest sotoninu izvršiti. 5) Oni mjesto da Turke bune na kršćane, bune ih proti sultanu, koga pakao pomaže. 6) A i ova buna ne prikazuje se u 16—20 potaknuta vragovima, nego nečijom, *ne zna se* čijom izdajom. 7) U 15 (13) vrazi bune i *hoģu*, a u 16—20 hoģa nije ni protiv koga nabuńen. 8) Sa svim su druge žene, koje sultan po 2—15 imaše oženiti, a druge rad kojih se u 16—20 na ń diže vojska. 7) Sokolica pjevańa 2—15 ne bi smjela u 16—20 ostati ne spomenuta. To se ne da nikako rastumačiti paralelom, što ni Mustafinoj materi poslije 17 nema više u 18, 19 pomena. 10) Kako je Mustafina mati prikazana u 2, morala bi u 16 pri podizańu bune imati veliku ulogu. 11) Prema sadržaju 2—15 moralo bi u 16—20 biti spomena miru tursko-poļskomu. 12) Rad i besjeda triju carevih doglavnika u 2—15 i u 16—20 sa svim su nesukladni.

Nijedna od ovih nesklada ne gine, ako Sorkočevićeva pjevańa čitamo kao 14 i 15. Tijem bi se stvar još više zamrsila, za što u tom slučaju Sorkočević nije u svojim pjevańima smio djelovańe paklenika sa svim ignorovati.

b) Da vidimo, je li Mažuraniću posao boļe uspio.

Sultan bi rad u istok, ali poslušavši svjet triju doglavnika najprije će se oženiti i s Poļacima izmiriti. Kizlar-aga vodi djevojke, najdivnija je Sunčanica. Ali-paša vraća se iz Varšave s uvjetima mira. I Sokolica je na putu u Carigrad. Tu je i Krunoslava, koja od Kalinke dozna, da joj je vjerenik Korevski s Ļubicom vjeru uhitio. Rizvan paša i ńu *unori* u tamnicu. Sada slijedi pjevańe 13, u kojem je pakao poletio Turke na kršćane nabuńivati.

Da Gundulić nije pjevańu s paklenom bunom dosudio mjesto trinaestoga, to dokazasmo gore. Kod takoga raspoređaja na svaki način, treba da zaboravimo na one stihove, u kojima pjesnik kaže: dok car u velikom vijeću slaže uvjete mira, do toga se pakao

---

u drugom pjevańu? A šta se tiče Husein-paše, taj ni u historiji, ni u Gundulićevoj pjesmi, ne samo što nije tajni pristaša Mustafine matere, nego je turskim, ropskim fanatizmom odan svome caru, kojemu za voļu i pogiba, prem imaše dosta prilike, da bi se očevidnoj smrti uklonio.

Digitized by Google

digao buniti. Pomislimo tu strofu drugačije i čujmo šta pjeva Mažuranić u 14. i 15.

Osman pita Čelebi-Mahumeta, što li kažu zvijezde o ńegovu putu u istok? Stari vještac sav zapańen čita iz konstelacije zvijezda, da caru radi onoga pohoda prijeti pogibija; vidi, da je pakao svoje gnijezdo vrgao usred janičara. Cara kao da ne straši, što zvijezde kažu, ali legavši i zasnuvši stade se prepadati. Sniva kako s prijestola svijetu iz korana čita voļu svećevu, a u to Muhamed bahne, udari ga u obraz i trgne mu iz ruku koran. Prenuvši se car (to sve biva u snu) ugleda pred postelom hoģu i kazuje, što mu se snilo. Hoģa (a to je vrag) uči cara, da se svetac na ń razļutio, jer je naum s kaurinom se izmiriti. Nu jesi li doista voļan mir samo za to sklopiti, da uzmožeš otići u istok i tamo skupiti boļu vojsku protiv kršćana, a ti daj brže na put. Vrag-hoģa ode, a car dalje sni. — Samo jedan vrag još nije pri poslu — ļubomornost. Strašna je to nakaza i likom i silom svojom. „Mutno oko bulji *od zada, spried je slijepa,* u srdžbi svojoj ne umije štedjet, na put tko joj sidje.“ Sotona pošaļe i toga vraga na posao, a on u slici haduma Bećira poduči Ļubicu, ko je onaj Ugričić, što kod Korevskoga u tamnici boravi. Uvriježena, ćuvstvena Turkińa istuža svoje jade ocu, a fanatični Turčin, jer se kaurin usudio ńegovu kćer zaļubiti, pošaļe oružnike, koji pogubiše i Korevskoga i Krunoslavu. — Sjutra dan sultan sazvanomu vijeću javļa, da je s Poļacima uglavio mir „ne cieć mira, neg da u napried žešći paka s kaurinom rat se tira.“ Poļaci prije svega ištu slobodu Korevskoga, za to neka Rizvan dovede tamničara. Jadan paša protrnuvši pripovjedi, rad šta je dao pogubiti Korevskoga s Krunoslavom, i pripovjedi, kako se ni tim ńegovi jadi nijesu svršili, jer Ļubica, kada začu gdje Korevski pogibe, i ona se niz kulu sunovratila. Nije druge, doda jadan paša, treba mojom glavom zamijeniti Korevskoga, i ode iz vijeća. Turci se svjetuju, bi li ne bi li pašinom glavom zamijenili Korevskoga. Hoģa misli da bi, hrabri Dilaver se protivi, jer se boji „ako car nevjerstvom počne vjeri goditi, da glavam turskim gnjevno nebo ne zamjeri; i da paka rat s nebesa teži bit će, neg rat leški: onom' ne mož' neg čudesa, ovom opriet mač viteški.“ Te mučne neodlučnosti izbavi Turke doneseni glas: „Rizvan paša jur da bješe.“ — Eto kizlar-age sa zaplijeńenim robińama. Jednu je putem izgubio, to je biser Sunčanica. Ona se u Jedrenetu glasno bogu moļaše, da bi je spasao. Slušaše je bijeli hadum, koji noću

Digitized by Google

za tim otvori vrata ńene odaje, uze je za ruku i odvede u han, predavši je tu putnicima, da je odvedu kući. To vaļa da bijaše ńezin brat, za koga se mislilo, da je poginuo, ali nije, Turci ga ulovili i on se jadan poturčio, pa sada mu bi milo kršćanke, sestre svoje, nu i stid, da bi joj se očitovao, ko je. Kizlar aga ostale robińe izreda pred sultanom u dva reda. Sultan privede Sokolicu, koja svojom viteškom ļepotom sve nadsinu. Car „pazeći dragu svoju zatočnicu pregizdavu, tere u napried sneći, koju s istoka će sresti slavu" najprije se zahvali svecu, komu polazi grob klańati, za tijem, žeļan steći porod „jer porod ljepši daje stablo iz liepa perivoja, neg ka u gori dane traje zapuštena divja hvoja: robinjicam nek se robi za sva djela dare i druže: grieh je, carstvo da se zlobi oniem, zemlju koji pluže. Tiem na carstvo svieta ovoga Sokolicu sada izbiru, uza nj k meni pak se uzvisi kćerca *Esad-efendiina*, i, ljepotom ka se visi, *Pertevljeva* kći jedina." Napokon naređuje, neka se spremi sve za put, na koji „sa mnom podji Sokolica pogibielim vikla i boju: *jer hrabrena nje desnica svû će čuvat slavu i moju.*"

Tako Mažuranić. Da vidimo, jesu li ńegovim radom pjevańa 2—13 i 16—20 sastavļena u organsku pjesničku cjelinu.

Koliko su vrazi izvršili od dobivenih zapovijedi? Vrag-hoģa kori sultana, što je u kaurina išao moliti mir, ali znajući da sultan taj mir ište, samo da ga uzmogne, skupivši u istoku boļu vojsku, snažnije porušiti, za to vrag došļedno svojoj zadaći, badri sultana, neka čim prije krene na put. — Vrag-ļubomornost ne vidi napried, on je slijep, ruši bez razbora što mu dođe pod noge. Taj podstrekava Ļubicu, te s ńene ļubomornosti pogiboše i Korevski i Krunoslava a i ona sama. Time je Mažuranić popravio što kod Sorkočevića ne dostaje: povrijeđena Ļubica namirena je, dakako tragički, ali to je posvema logična pošļedica svega, što se dogodilo. Ovim aktom zadovoļio je i vrag-ļubomornost sa svoje strane sotoninoj zapovijedi, neka smeta mir s Poļacima. Tomu miru, vidi se iz svega, biće glavni uvjet sloboda Korevskoga, a taj je eto pogubļen. Vrlo je karakteristično, da *slijepa* ļubomornost svoju zadaću vrši neopreznije nego li mudri hoģa-vrag. Za to će ļubomornost vršeći Turcima i paklu ļubav, izraditi nepriliku. Osman ne može na put, dok se mir ne uglavi, a kako da to bude, kad je Korevski pogubļen? Pjesnik se vrlo vješto domislio: Poļacima će se u zamjenu poslati glava Rizvan-pašina, koji je pogubi Korevskoga kriv. Da će se Poļaci tom zamjenom zadovoļiti, to je

Digitized by Google

moći vjerovati. Vrlo je vješto smišljena i smrt (za cijelo vlastitom rukom nanesena) Rizvan-pašina: time je sultan riješen vrlo mučne zadaće, da radi kaurina dade pogubiti Turčina, koji smaknuvši onoga kaurina braňaše vjeru i pošteňe svoje kuće.

Sve je to vrlo lijepo, ali ja opet držim, da ni tako nije postignuto što bismo željeli.

Vrazi kod Mažuranića doista da vrše općenitu zapovijed sotone: oni bune Turke na kršćane. Ali od specijalnih sotoninih zapovijedi ni tu nijesu, da bi samo jednu ogledali izvršiti. A smrću Korevskoga izvršio je vrag-ljubomornost na što za cijelo da ne mišljaše pjesnik u pjevaňu trinaestom. Kod Gundulića u pjevaňu 13, 293 itd. sotona zapovijeda: „u prilici od istine priobražena laž se vrti, *da Korevski ban pogine i mir smete svojom smrti.*“ Prema tome po Gundulićevu naumu Korevski nemaše poginuti, nego se imaše o ńem prosuti *lažljiv glas, da je poginuo*, i na taj *lažljivi glas* imaše se mir smesti. Tako razumješe ovo mjesto i vers. lib. 105 „di verità colle sembianze illuda la fama e annunzi ai creduli mortali la morte di Korevski.“ Tako i Getaldi 139 „volitet mendaci murmure fama Korevskum periisse, hinc pacis foedera rupta.“ Tako i Dubrovčanin u R. 39, 177. Tumačeńe g. Markovića (R. 47, 144), da kralj pakla onimi stihovi zapovijeda „u prilici od istine priobražena laž se vrti, *da (t. j. neka)* Korevski ban pogine i mir smete svojom smrti“, to nanosi gramatici najveću silu, a ńime se u našem slučaju ništa ne pomogosmo, jer kod Mažuranića ne pogiba Korevski tim da bi se „laž vrtila neka pogine“; on pogiba uslijed *istine*, koju ljubomornost o Krunoslavi pripovijeda Ljubici.[1] To što kod Mažuranića vrazi stupiše u *vidivu* akciju, dakako da je još teže razumjeti, za što Gundulić u pjevaňu 16 kaže, da *ne zna* kako je buna u Carigradu postala, i za što u opće *vidivomu* sudjelovaňu pakla u 16—20 nema ni traga. Po što je Mažuranić gledom na pjevaňa 2—13 podpunim pravom vrlo markantno istavio poljački mir, i po što kod ńega tomu miru za volju padoše dvije po osjetljivost turske ćudi vrlo velike žrtve: Ljubica i Rizvan-paša, postaje nam još teže razumljivo, kako da Turci,

[1] Ne običan je doista u onim stihovima i praes. hist. *pogine* mjesto aor. *poginu*, ali Gundulić se i drugdje tako služi, na ime: (kao i tu slika radi) 18, 201—204. Daut vodi nabuńenu vojsku proti dvorima Dilavera „a to er ima glase istine, kako mudri vezier oni, čim poplaha prva *mine*, ispred vojske tuj se ukloni.“ Radi *čim* = *so bald als* vidi 17, 553.

Digitized by Google

iznoseći u 16—20 protiv Osmana sve moguće tužbe, sramotu toga mira ne pomiňu ni da bi ciglim slovom.

Što se tiče druge glavne epizode, koja se povlači pjevańima 2—13, i tu je Mažuranić vrlo vješto nastavļao, ali se ni tako nije postiglo što bismo želļeli. Kod ńega Osman ne uze nijedne djevojke *iz plijena* kizlar-agina, nego pored Sokolice odabra *historijske žene:* kćer muftijinu i Pertev-pašinu. Time je pjesnik dijelom pripravio razumijevańe, što će reći, da se u 16—20 na Osmana tuže, te se oženio, kako do sada nijedan sultan. Ali je li toga pjesnik smio činiti gledom na pjevańa 2—13? Zar da se Gundulić toliko trudio, i trud, opisujući put kizlar-agin po istoku, poludnevu, po otocima, Grčkoj, Srbiji, opisujući jauk roditeļa i djevojaka, potratio u tu svrhu, da sultan, za koga sve to biva, napokon reče: ne trebam nijedne od tih djevojaka? Za kćeri one dvojice turske gospode niko zdrav ne smije držati, da je kizlar-aga i ńih pred sultanom poredao u onaj špalir s robińama!

Ima doista u drugom pjevańu pet strofa, po kojima bi čovjek sudio, kao da i Guduliću bijahu na umu historijske žene. Hoģa svjetujući sultana, neka se ženi kako nekoč Orhan, Bajazid i Murat, dodaje u stihovima 353—372 ovo: „s izbranom ćeš ļubi otiti ti pokojit' bojne trude, a *svekra ćeš ostaviti, da ti ovdi carstvo bļude.* Ti ćeš stjecat' porod novi, nova mjesta, nove sriće; a on čuvat' grad će ovi i od bratje ti straža biće . . . . .“ Osman ovakova *svekra* može steći, samo ako uzme kćer kakoga Pertev-paše ili muftije, i po tim riječima Gundulić je Osmanu doista namijenio ove historijske žene. Ali ako je hoģa ovako svjetovao sultana, onda nema pravoga smisla, što mu svjetuje u predńem dijelu svoje besjede, nagovarajući ga, neka se ženi, kako su i do sada carevi, a nema nikakova smisla ono kizlar-agino otimańe, kako g. Marković reče, *rajinskih* djevojaka, jer preko ovih Osman ne može steći svekra, koji će za ńegova odsutstva carstvo bļusti. Ja za tih pet strofa u ovom pjevańu držim, kao i za posļedńe četiri pjevańa 13: Gundulić je u drugom pjevańu Osmanu pored Sokolice bio namijenio djevojke, kakova je Sunčanica; ali ćuteći kod pjevańa 13 pred sobom blizu smrt, a imajući pjevańa 16—20 od prije po drugom planu izrađena, želio je (ili može biti ko drugi poslije ńegove smrti) s ono pet strofa, koliko se već da, svezati pjevańa 2—15 i 16—20?

Sorkočević i Mažuranić različitim su sadržajem ispunili prazninu u Osmanu ponajprije s toga, što onaj pjevańe s paklenom bunom

Digitized by Google

uzimaše kao petnaesto, ovaj kao trinaesto. Drugi uzrok te diferencije potječe otuda, što Sorkočević imaše više na umu Gundulića pjevańa 2—13, Mažuranić Gundulića pjevańa 1, 16—20: po što su te dvije partije elementi heterogeni, morali su pjesnici doći do različitih rezultata. Kod Mažuranića Osman sakupljenim vijećnicima javļa *svoju odluku,* da je s Poļacima učinio mir, i jer ištu slobodu Korevskoga, neka ga dovedu preda ń. Takav je Osman u pjevańu prvom, gdje doglavnicima javļa *svoju odluku,* da polazi u istok, a doglavnici ni da bi pisnuli. A takav je Osman, vidjećemo, i u 16—20. — Kod Sorkočevića Osman pita vijećnike, bi li pustio Korevskoga na slobodu. Takav je Osman u pjevańu drugom, gdje se doglavnici usudiše k ńemu doći i nepozvani, te ga nagovoriše, neka odloži put u istok. — Kod Mažuranića svjetujući se Turci, bi li za zamjenu ubijena Korevskoga poslali Poļacima glavu Rizvan pašinu, silni je junak Dilaver proti tome. Tako su junačke besjede Dilaverove i u pjevańu 17. — Kod Sorkočevića, svjetujući se Turci, bi li Korevskoga pustili na slobodu, Dilaver s razloga oportunosti svjetuje da bi. Takav je Dilaver u pjevańu drugom, gdje s razloga oportunosti svjetuje cara, neka zadavi svoju braću, Mustafu, ńegovu mater i ńena zeta Dauta.

Samo još jednu, što se tiče Sokolice. G. Marković mojoj interpretaciji Gundulićeva Osmana spotiče trivijalnost, prozaičnost, površnu logičnost i juriša na ńu, iscrpavši iz arsenala pojetike sve bombe tehničkih izraza, a ja se u svom poslu ipak vrlo trudim, da bih koliko god je moguće svoje tvrdńe podkrijepio, dozivļući u pomoć primjere pjesníkâ. Eto tako činim i glede Sokolice. Ni Sorkočeviću a još maņe Mažuraniću za cijelo da g. Marković ne će poreći, da nijesu pjesnici, pa eno gdje i ova dva pjesnika ne drže ni po što, da je Sokolica u pjevańu 9, kako g. Marković misli, svoju amazonsku zadaću napustila. Kod Sorkočevića Osman se veseli Sokoličinoj pomoći na svom istočnom putu, a i kod Mažuranića Osman Sokolicu zove sa sobom, jer će ńena „hrabrena desnica čuvati slavu svoju i carevu.“ Što hrabrena desnica Sokoličina u 16—20, imajući tome premnogo prilike, ne čuva slavu svoju i carevu, to je jasan dokaz, kako je sadržaj tijeh pjevańa sa svim odvojen od intencije, koju pjesnik imaše u pjevańima natrag. To isto svjedoče još i svi oni ostali nesukladi, koji međ onim dvjema partijama našega Osmana ostaše i nakon Mažuranićeva truda.

Digitized by Google

γ) I g. Marković je pjesnik. On (R. 47, 148—149) *s razlogom nagađa*, „da je bilo ili imalo biti prikazano u spjevu 14 i 15 sliedeće: car vieća s doglavnici o uvjetih mira, donesenih mu iz Varšave Ali-pašom, i prihvaća ih; car odabire izmedju krasotica gospodskoga koljena dovedenih mu kizlar-agom uz Sokolicu još dvie za gospodje, a kod toga ili već prije toga odabiranja završena je (kako već god) i prikaza sudbine Sunčaničine. Korevski i Krunoslava pogibaju tragički, dosljedno prema zapletu u 12 spjevu i prema vražjoj nakani u 13, (manje bi *estetički* dosljedno bilo naprama predjašnjoj *svoj* prikazi Krunoslave i Korevskoga, da bude u 14 i 15 prikazana Krunoslava sretna s *oslobodjenim* Korevskim); a ako je jedan od uvjeta mira s Poljskom sloboda Korevskoga — česa posve sigurno nemožemo tvrditi, neovlaštujuć nas na to izrikom nijedno mjesto u spjevih do 13, a šta je u njem posredno o tom rečeno, može biti i hyperbolno — ako je ipak, velim, sloboda Korevskoga jedan od uvjeta miru s Poljskom, to nemožemo tvrditi, da nije pjesnik prikazao ili bar kanio prikazati negdje u 14 i 15 spjevu ne samo tu okolnost, nego i način, kako je ipak Osman, poginuv bez njegove krivnje Korevski, odklonio, da nebude ova smrt zapreka prihvaćenomu miru; poslie svega toga imalo je biti prikazano negdje pod konac spjeva 15, kako Osman, ukloniv sve zapreke, jamačno pred svojima trima pouzdanicima, koje poznamo iz spjeva 2, naredjuje u najskorije vieme izvoditi onu dosad zaustavljenu odluku iztočnoga puta.“ Malo natrag pisac (str. 144) još kaže: „A pošto nemamo Gundulićeva 14 i 15 spjeva, nije nam dozvoljeno tvrditi, da nije pjesnik njegdje u njih njekako odvinuo vražji ostan za novu akciju Sokoličinu, morda prikazom, kako Sokolica, držeći na pameti svoje harno obećanje velikodušnomu Vladislavu, odbija napast paklenaku — ali morda ni nemamo *estetičkoga* razloga očekivati, nekmoli tražiti od pjesnika ni takovu prikazu o Sokolici, izkušavanoj paklom, u spjevu 14 i 15.“ Opet malo naprijed na str. 145 čitamo, da vrlo poštovani kritičar drži, „da nemožemo posve sigurno tvrditi, da je spjev 15 (13) ovako u sadanjem obliku svojem sbilja završen po osnovi pjesnikovoj, a da nije krn.“

Iz svega se vidi, da g. Marković u Radu 47 u opće više pristaje za Mažuranićem nego li Sorkočevićem, ipak mu se za gdje koje stvari čini, da bi mogle biti i drugačije, a za dvije bitne: Osmanov izbor žena, i pred kime na kraju određuje svoje putovaće, za te drži, da bi morale biti drugačije, i još k tomu sumńa, da li

*

Digitized by Google

je spjev 15 (13), ovaki kaki je, zbiļa završen, a da nije krn. Ako se ovomu poredi, što isti g. pisac u Radu 52 na str. 139 kaže: „mogu savjestno reći „dopo un accurata analisi" 14 i 15 spjeva kako i starih, držim, da spjevi I. Mažuranića *savršeno* ispuńaju prazninu" — kako da to dvoje razumijemo jedno uz drugo?!

Da je Gundulić doista u prvom početku bio zasnovao plan za veliku romantičnu epopeju, pa da je u takom radu spjevao pjevańa 1—13, i, ostavivši samo za čas dva pjevańa prazna, po istom onom planu svršio pjevańa 16—20: tada se ni po što ne bi trebali dugo domišļati, što je pjesnik u onoj praznini za čas prešutio; po što i najači pjesnici ne sastaviše 16—20 s 2—13, tomu ne može biti drugi razlog nego onaj, da se u 16—20 ne nastavļa više plan, što ga pjesnik imaše upravo u pjevańima 2—13.

5) *U Gundulićevu Osmanu pjevańa 1, 16—20 čine podpunu, cjelovitu, jedinstvenu, historijsku pjesan, koja pjeva, kako Turci 20 svibńa 1632. godine u Carigradu umoriše sultana Osmana II.*

Gundulić je sujet takovoj pjesni crpao iz historije suvremene. Osman II., potučen mjeseca rujna 1621. kod Hoćima, vrati se u Carigrad. Tada mu prvim doglavnikom bijaše hrabri Hrvat Dilaver-paša, kojega sultan rad ńegova junaštva još na bojištu Hoćimskom imenova na mjesto Huseina velikim vezirom; ali najveći upliv na mladoga cara imahu učitelj ńegov, oholi, neobzirni Omer Efendi i glupi, varvarski kizlar-aga Sulejman. Dilaver bijaše, tako kaže engleski poslanik, muž ozbiļan, umjeren, pametan.

Sultan, sjetan rad svoga hoćimskoga poraza, postajaše sve to ne razborniji, vrijeđajući narod čudnijem odredbama. Noću oblietaše krčme, strogo brańaše piti vina i pušiti. Narod mišļaše, da je nastaloj skupoći živeža kriva sultanova škrtost. Izgubivši nesrećom sina, kojega mu bješe rodila prva žena, odluči uzeti kćeri turske gospode (o tom vidi natrag stranu 24), pa doista i oženi kćer Pertev-pašinu i Muftinu, čime povrijedi sve običaje i navade turskih sultana.

Još u hoćimskom ratu zamrziše na sultana janičari i spahoļani, jedno, jer ih grubo karaše, drugo, što snizi običnu nagradu, dukat po na glavu ubijena neprijateļa; vojnici mrmoļahu gńevni, a šta je dukat za glavu neprijateļevu, za koju svoju izvrgavaš pogibiji? K tomu, povrativši se vojska u Carigrad, bostańi-paša noću hvataše janičare po krčmama, gdje pijahu vino, i bacaše ih u more, a pijane građane okivaše u gvožđa.

Digitized by Google

Napokon planuše sa svime, čuvši za carevu odluku, da će u proljeće sam glavom krenuti proti odmetnomu emiru Fahredinu. Veziri, muftija i uleme opomińahu cara, neka ne vodi glavom vojsku na *odmetnika*; ali car se ne dade odvratiti, nego izda zapovijed velikomu veziru, kapudan-paši i tefterdaru, da do polovice travńa spreme brodovlje. Na tom pohodu ima ga pratiti 500 janičara i 1000 spahoļana.

Doskora sultan dade na znańe i drugu nakanu svoga puta: da će poći klańati svečev grob. Veliki vezir i muftija napeše sve sile, da bi sultana od toga odvratili. Sultan osta nepomičan; kizlar-aga i hoģa bjehu mu utuvili, da će u Egiptu i Siriji za novce skupiti mnogo pouzdaniju vojsku, kojom će ukrotiti neposlušne janičare i spahoļane.

Sedamnaestoga svibńa bude iz saraja izdana zapovijed, da se za dva dana carski šatori imaju u Skudar prenijeti.[1] Muftija, Šeik Mehmed i astronom Muhamed Čelebija uzalud cara odvraćahu od te zapovijedi.

U oči dana, kada se carski šatori imahu prenijeti u Skudar, 18 svibńa, janičari i spahoļani dizahu u kasarnama bunu, uznemireni svakojakim po ńih zlim glasovima o pravoj, tajnoj namjeni careva puta. Iz kasarni izletješe na trg i odaslaše poslanika k muftiji, da ištu od ńega fetvu proti uzročnikom novotarija, na koje se car dao. Muftija na pitańe, e da li je dopušteno ubiti svjetnike, koji cara uče novotarijam i koji trate osmanlijsku imovinu, odgovori, da je.

Aga janičarski i drugi časnici, koji dođoše da nabuńenike rastjeraju, budu kameńem pozdravļeni. K nabuńenicima zgrnuše se nove čete s brodova. Svi skupa salete kuću hoģinu i velikoga vezira, ištući, neka ńihove tužbe dojave caru. Hoģa uteče iz svoga dvora, koji bude porobļen, ali kod dvora vezirova dočekaše ih strjelicama. Kako bijahu bez oružja, a noć bješe pala, raziđoše se, da se sjutra dan sastanu oružani.

[1] Hamer, biļežeći *s kraja* knige, pod 15 svibńa kaže: „der Befehl zur Ueberführung der kaiserlichen Zelte war für den siebzehnten Mai gegeben“ malo dalje pod *18 svibńa* kaže: „Tags vorher, als die Zelte des Kaisers nach Skutari aufbrechen sollten“ — poče se vojska buniti. Prema tome i svemu što dalje još slijedi, držim da je u tekstu pogrješka, te s kraja mjesto 15 svibńa ima bit 17 svibńa, a u tekstu mjesto „siebzehnten“ „neunzehnten“? Francuski izvor kaže izrijekom, da je buna trajala 4 dana (Brandt. str. 42), dakle 17, 18, 19, 20 svibńa.

Digitized by Google

Sultan skupi u vijeće uleme i saslušavši, što nabuńenici ištu, zapovjedi, neka im se javi, da car odustaje od svoga puta, ali hoge i kizlar-age da ne će, kako željahu, prognati. Uleme naumješe zorom tu odluku vojsci dojaviti: nu do toga se u noći vojska na različite glasove, što se raznašahu, još više uzruja, a bostanǵije se careve uplašiše, čuvši, da janičari s brodova oteše topove, iz kojih da će biti carski saraj.

Sjutra dan, 19 svibńa, bješe četvrtak, nabuńena se vojska sabra na hipodromu, ištući od dvanaest ulema fetvu, da se ima pogubiti šest velikih činovnika: hoǵa, kizlar-aga, Nasuh-aga, Ahmed-paša, tefterdar Baki-paša i veliki vezir Dilaver. Na kizlar-agu i hoǵu vojska bijaše kivna, što caru svjetovahu onaj put: ali šta su vam ona ostala četvorica krivi? pitaše uleme vojsku. Ovi odgovoriše: iz dvora Dilaverova jučer na nas strijeljahu, tefterdar nas plaća rđavim novcem, kaimakam Ahmed-paša „halte die Auszahlung der Pensionen der Verabschiedeten zurück“ a isto tako radi i Nasuh-aga.

Uleme javiše zahtjeve nabuńenika sultanu, i moljahu ga, ali uzalud, da bi udovoljio želji vojske. Uzalud Husein-paša pade ničice pred prijestolom, moleći sultana: „padišo, bud da i moju glavu ištu, predaj me, samo da ti ostaneš zdrav“ — sultan ne htjede slušati. Ipak ne pustiše ulemâ iz saraja natrag k nabuńenicima. Ovi po tomu vidješe, da im sultan ne će po volji učiniti. Gledajući s minareta Aje-Sofije u saraj, i vidjevši da unutri nema straže, šalete careve dvore i uniđu u prvo dvorište, vičući nekolike ure, neka im se izdadu glave: hoǵina, kizlar-agina i velikoga vezira. Ne dobivši odgovora navru u drugo dvorište, i tu onako vičući. Nekolicina bijelih haduma, što čuvahu treća vrata, uteknu, a za ńima nabuńenici navru u treće dvorište. Tu izmeđ ńih neko viknu: hoćemo sultana Mustafu i namah svi za ńim udare jednako kričati. Pokazavši im jedan od ulema harem, gdje je Mustafa zatvoren, razbiju svod i izvade Mustafu na užetima. U taj čas otvore se vrata harema i, po što na ista ispadoše kizlar-aga i Dilaver, odmah se opet zaklope. Divlja ruja sasiječe svoje žrtve na komade. (Dilaver-paša bio se pred bunom uklonio u Skudar, odakle ga dopratiše i onako sramotno izdaše, isturavši ga s kizlar-agom kroz vrata.) Radosnu vijest, da je Mustafa izbavljen, odmah dojaviše ńegovoj materi u stari saraj.

Uleme nagovarahu nabuńenike, neka se sada smire: dvojicu, koju iskaste, dobiste, a mi vam jamčimo, da će i ostalu četvoricu stići što želite. Nu sada već bijaše prekasno. Nabuńenici im uz-

Digitized by Google

vratiše, da već imaju sultana, koga željahu, i uleme se, dakako silom, moraše pokloniti novome sultanu. Za tijem Mustafu sprtljaše na kola i dovedoše u stari saraj; ali jer se govorilo, da ide Osman s bostanđijama, odvedoše ga dalje u mečit janičarski i tu ga svu noć čuvahu.

Osman po žalosnoj smrti Dilavera i kizlar-age imenova opet Huseina vezirom, a novim agom janičarskim Aliju, za što mu se ovaj ponudio, da će smiriti nabuńenike. Prijašńi aga, i on Alija zvan, nije pristao uz bunu; od janičara zvan, da se dođe novomu sultanu pokloniti, učinio je tako, ali ništa više. Svjetujući se Osman u saraju, šta da radi, htjede morem uteći, ali veslači se za bune bjehu rastrčali. Tako prigrli svjet, te s Huseinom noću utče u dom staroga janičarskoga age. Ovaj baš u taj čas bijaše u mečitu, da se pokloni Mustafi, nu dobivši vijest, ko mu je u kući, pohrli odmah tamo. Tu se dogovore, da će Husein vojevode podmititi novcem, a za tim će aga ńihovom pomoću raditi oko vojske, da ostanu vjerni Osmanu. Husein je nekolike doista i podmitio, nu vojska dobije glas o tom dogovoru, i kada je aga zorom (20 svibńa) došao, da ih onako nagovori, prije no poče, bude sasječen. Za tijem udare na dvor agin, izvade iz ńega Osmana i rugom ga doprate u mečit pred Mustafu. Putem sasjekoše i Husein-pašu.

Prije toga bjehu nekoliki janičarski časnici otišli k Mustafinoj materi i tu bude na ńenu želju velikim vezirom imenovan Daut, rodom Bošńak, koji se od plemčeta domogao najviših časti, i dobio je za ženu sestru samoga sultana Ahmeta. Osman, postavši sultanom dva puta mu bješe oprostio kaznu smrti.

Bijaše podne. U janičarskom mečitu Daut i mati Mustafina zapovjediše, neka zadave Osmana, ali mladi snažni sultan u tri puta se ote krvnicima.

Poslije podne odpratiše Mustafu i ńegovu mater iz mečita u saraj. Za tijem Daut i još trojica odvedu Osmana u kulu na sedam torańa. Silan ih je svijet pratio. U kuli ona četvorica teškom mukom srvaju i zadave Osmana.

Tako pripovijeda Hamer II, 793—807. Gunduliću ova historijska zgoda služi prijedmetom pjesni, sadržanoj u pjevańima 1, 16—20 našega Osmana.

Prvo pjevańe sadržaje ekspoziciju cijele pjesni. Projemij (1—72) podijeljen je na tri dijela. Prvi dio (1—28) općenitom refleksijom o nestalnosti ljudske sreće, koja čovjeka čas od roba podiže carem, čas od cara čini robom, pripravlja čitatelja na sadržaj cijele pjesne.

Digitized by Google

O riječi „od izdajstva i od zasjeda ograđena je glava od cara, i u čas se zgoda ugleda, od ke ne bi pametara“, vidjećemo, kako je čvrsto vezano slijedeće, *šesnaesto* pjevańe. U drugom dijelu projemija (29—56) pjesnik tačno određuje prijedmet, o kom će pjevati. Moli Muze, da mu nareku *„kako istočnom caru mladu smrt vitezi nesmiļeni daše u svom Carigradu.“* Da čitateļ bude posve na čistu, pjesnik izrijekom dodaje, da ništa drugo o sultanu ne će pjevati, do li kako ga umoriše. Pjesnik kaže, da ne će pomińati ni kako se Osman rodi, ni kako mu dundo Mustafa dobi prijesto, ni kako Osman taj prijesto dundu preote, ni kako se Osman nesrećan podigao na Poļaka — ništa od svega toga; da mu pjesme ne izađu sasma duge, pjesnik moli Muze, neka mu „objave *samo* hude uzroke i tužne zgode Osmanove smrti.“ Preciznije i jasnije pjesnik nije mogao izreći, da ne će pjevati više, nego što je sadržano u pjevańima 1, 16—20, i odlučnije nije mogao odkloniti iz svoga djela sadržinu pjevańa 2—13. Trećim dijelom projemija (57—72) pjesnik ovakovo djelo posvećuje poļačkomu kraļeviću Vladislavu. Tako čini toga radi, što *„u smrti* cara Osmana zamńela je svaka strana svemogućom dobiti kraļevićevom.“ Pjesnik ovijem riječima opomińe čitateļa, da će u drugom dijelu projemija tačno određeni prijedmet svoje pjesne: *Umorstvo Osmana* prikazati kao posļedicu velikoga djela kraļevićeva, ńegove hoćimske pobjede. Vjeran tome naumu Gundulić zalazeći stihom 73 „in medias res“ pripovijeda za Osmana, kako mu „ijedna u srcu uspomena bješe ostala, da mu je vojska nebrojena od poļačke ruke pala, i da zemļom svom velikom od tega se digla slava, glaseć carskijem dobitnikom kraļevića Vladislava.“ Ne jadi cara toliko slava kraļevićeva, koliko sramota, da janičari i spahoļani u boju bijahu neposlušni. Ali i tomu krivi su i sami cari, koji dopustiše, da Turci od junaka postaše razbludne kukavice. Od sada biće drugačije. Mladi Osman uzeo si uzorom mladoga Aleksandra i Sulejmana. Da ukroti janičare i spahoļane, odlučio je poći u istok, da tamo za novce sabere novu, boļu vojsku, u koju će neposlušnike svrstati. „Ovu odluku stanovitu, pod zakletvu i pod vjeru najprije učini on očitu glavi od paša Dilaveru, s deset tisuć ki bojara *lansku jesen* mlada cara od poļačke sile obrani“ i za to ga car mjesto Huseina imenova velikim vezirom. Još povjeri onu *tajnu* hoģi i kizlar-agi. A da se ne bi „misao ovoga dogovora doznala, glase prosu opeta i *svakomu čini znati,* da grob sveca Muhameta na Meci će poć klańati, a od

Digitized by Google

tole put krajina pomorskieh svrnut reče, sidonskoga Emirina s odmetnicim da posiječe."

Gundulić je odmah ovom ekspozicijom pokazao, da je dobro shvatio zadaću epskoga pjesnika. Ako si pjesnik odabere pjevati prijedmet historijski, treba da u glavnome ostane vjeran historiji. Osmana umoriše 20 svibńa 1622.; prvi uzrok ńegove smrti bijaše taj, što ga Poļaci potukoše kod Hoćima *jeseni* god 1621. Dakle pjesnik, koji si odabra pjevati umorstvo Osmana, treba da kaže, što se dogodilo od jeseni 1621 do 20 svibńa 1622. Gundulić zadovoļuje toj dužnosti odmah u ekspoziciji. Rekavši nam u ekspoziciji za Dilavera, da je *lańsku jesen* cara obranio od Poļaka i završivši ekspoziciju time, da je car, ijedan radi onoga lańskoga poraza, odlučio poći u istok, te je glase o tom svom putu *prosuo i svakomu na znańe dao*, po tomu jasno vidimo, da je pjesnik prijedmetom svoje radńe odabrao *hude uzroke i tužne zgode* Osmanove smrti, koje se zbiše od kako je car dao na znańe, da polazi u istok, a radńa takova obuzimaće: nekolike dane. Sve što se prije te radńe dogodilo, pribrao je pjesnik u ekspoziciji, u kojoj nam je Osmanov hoćimski poraz sa svim dovoļno istavļen kao prvi uzrok umorstva Osmanova. Iz historije znamo, da su hoǵa i kizlar aga mladomu Osmanu utuvili onu zlosrećnu odluku, od koje ga ni Dilaver ni drugi ne mogoše nikako odvratiti. Kod Gundulića Osman je sam tu odluku zamislio i rekavši je onoj trojici svojih doglavnika, nijedan od ńih ni da bi pisnuo. Niko ne će zamjeriti, nego svak će pohvaliti pjesnika, što je carevu historijsku nerazboritu svojevoļu pjesnički uveličao. Gundulićev mladi sultan istavio si primjerom Aleksandra i Sulejmana: tako oholu mladiću *sultanu* sa svim dolikuje, što je odluku sam zamislio, i što, čuvši tu odluku onakoga sultana, nijedan se doglavnik ne usudi, da bi išta prigovorio. Takav karakter sačuvati će Gundulić svome sultanu a i onijem doglavnicima diļem pjevańa 16—20.

II. Pjevańe šesnaesto. Onakoj ekspoziciji radńe nerazdrješivim je vezom pripojeno pjevańe šesnaesto. Tamo (I) čusmo da sultan „mis'o obraća *odnieti* u istok *blaga* nebrojena i *pisma* u kieh šte se imena od svieh vitez" i da je toga radi „prosuo glase i svakomu činio znati" da polazi svečev grob klańati; ovdje (stih 1—70) slušamo da se „vitezi", čim se nešto pročulo o carevu putu, počeše buniti, a sva vojska uzavre (72) „kad put Skudra čuše oni da na crno *snosi* more car s poveļam i s zakoni *pisma, blago* i šatore". Jedan janičar (stih 129) kaže „eto lista (= zapovijedi), ki iz nutra

Digitized by Google

doš'o nam je iz saraja, da se kani (car) do dva jutra put istočnieh dignut kraja, ne krzmajmo" — udrimo. Dakle svršetak ekspozicije i početak pjevańa 16 meće nas u one dane, kada je sultan zamislio svoj put u istok, a stih 72 i 129 pjevańa šesnaestoga, stavljući nas u radńu pjesme, dovodi nam upravo sedamnaesti svibań; natrag čusmo iz historije, kako je sultan 17. svibńa izdao zapovijed, da se za dva dana imaju šatori prenijeti u Skudar, a i u pjevańu 16 onaj janičar kaže, da su dobili pismo, da se car „do dva jutra" kani dići u istok.

Na tvrdi vez pjevańa 1 sa 16 upućuju nas izrijekom uvodne strofe obiju pjevańa. Uvodom u prvo pjevańe pjesnik opominje čitatela, kako je „od izdajstva i od zasjeda ograđena glava u cara." Na kraju prvoga pjevańa, car je *tajnu* namjeru svoga puta pod *zakletvu i pod vjeru* očitovao trojici svojih doglavnika. — Svemu tomu kao da su prikovane riječi, koje slijede u početku pjevańa 16, gdje pjesnik kaže „s izgleda se ovoga svak, tko vlada, sad nauči, da nie se uzdat' u nikoga, stvar velika kad se odluči. Mao izide glas najprvi, ali u svačieh ustih rasti, ter čim od svud većma vrvi, sve obujmi svojom vlasti. A istina je riječ na sviti, da se zemla kletvom klela, *da će otajstva sva pronieti*, ka je čula i vidjela. Ne znam kako nu se zgodi, da proćuknu se i proreče, ko car u istok vojsku vodi, da ju pogubi i posiječe."

Gospoda razmočiše sav lepak estetski, da bi ńime slijepili *drugo* pjevańe s prvim, pa su u tom poslu nešto i uspjeli. Gundulić je pjevańa 2—13 naknadno umetao, za to, ma da nije dospio prema tome umetku nešto promijeniti pjevańe prvo, ipak je pjevańe drugo nekoliko prvomu prisloňeno. Ali za što nijedan od gospode ne naoštri estetskoga noža, da bi rasporio vez pjevańa šesnaestoga s prvim? Ja držim, da bi u tom poslu svaki nož otupio, jer ta su dva pjevańa svezana gvozdenim, čeličnim kopčama. Sorkočevićevu i Mažuranićevu radu ne da se pripojiti početak pjevańa 16, jer kod one dvojice sultan sa svim *javno* naređuje, da polazi u istok, i prema tomu niko u 16. pjevańu ne bi ništa imao *izdavati*. To uviđa i g. Marković, misleći da na kraju 15 pjevanja Gundulić „jamačno pred svojima trima pouzdanicima, koje poznamo iz spjeva 2, naredjuje u najskorije vrieme izvoditi onu dosad zaustavljenu odluku iztočnoga puta." Ali pitańe je veliko, kako je Osman onima trima mogao narediti izvoditi *onu* odluku istočnoga puta, a da se na tu ńegovu naredbu pjevańe 16 tako tvrdo nastavi, kao što je na pjevańe prvo nastavljeno? Ni Sorkočević n

Digitized by Google

Mažuranić nijesu toga mogli izmudriti, a za cijelo da ni g. Marković ne bi uspio, ta on, kako čusmo, drži, da je Mažuranić „savršeno“ ispunio ona dva pjevańa!

Dakle prvi dan radńe, 17. svibńa, započe. Doznavši vojska, za što car preksutra kreće u istok, sva se uzbuńena sletjela. Tužbe što ih nabuńenici iznose proti sultanu (vidi malo naprijed), gotovo da se sve podudaraju s ńihovim historijskim tužbama (vidi str. 38 i 36). Aga janičarski uzalud se trudi, da bi nabuńenike osvjedočio, kako krivo rade; oni ga pozdraviše daždom strijela, i navru pred Sofiju, vičući k sultanu: daj nam Dilavera, hoću i kizlar-agu. Nihov poslanik donese tu poruku sultanu; ali ovaj, sa svijem prema karakteru u ekspoziciji istavļenom, oholo odbija žeļu ńihovu. Za danas se nabuńenici raziđoše.

Ako je pjevańe šesnaesto drugo, onda razumijemo, za što je Gundulić pobližu prikazu karaktera Osmanova i ńegovih doglavnika svrstao u one tužbe nabuńenika i u obranu aginu. Radńa Gundulićeve pjesni obsiže samo 4 dana; tako kratko vrijeme pjesniku će dovoļno zapremiti glavna radńa: sama revolucija vojske Nabuńenici iznoseći tužbe: 1) što im se otimaju baštine, 2) što biše javno batinani, 3) što ne dobiše nagradu za glavu ubijena neprijateļa, 4) što im car uhodi noćne gozbe, 5) što ih plaćaju rđavim pjenezom, 6) što je car osvojio tri prave ļube — time oni pomińu što im je car skrivio prije svršetka pjevańa prvoga. Na kraju toga prvoga pjevańa car je odlučio u istoku skupiti *novu vojsku*. Začuvši stari vojnici za taj najnoviji grijeh sultanov, oni se u pjevańu 16 skupiše, pa izrekavši šest gravamina, čim je sultan od prije vrijeđao ńih i zakon turski, *sedmim* pošļedńim iznose pošļedńu, najnoviju carevu silovitost: eto čusmo sve što do sada već od sultana trpjesmo, a sada je još odlučio, da nas stare vojnike odvrgne, da nas pokoļe i mjesto nas da u istoku pokupi novu vojsku: ne dajmo se, udrimo.

G. Marković je toliko zapeo o one tri sultanove gospodske žene, da samo šestu tužbu nabuńenika, u kojoj se te žene pomińu, drži po daļńi razvoj pjesne znamenitom, a za sve ostale tužbe nabuńenika misli, da su „u daljnjem razvoju pjesni posve malo važne.“ (R. 47, 157). Ja držim, da je po daļńi razvoj pjesne upravo ona šesta tužba najmańe važna. U daļńem razvoju pjesne, to jest poslije onih rekriminacija, pjesnik prikazuje, kako se vojnici bune: najprije svoga agu pozdrave daždom strijela, onda ištu tri careva doglavnika, napokon samoga cara. Po mom sudu vojnike je na

Digitized by Google

bunu protiv cara najmańe navela careva ženidba. Neka se g. Marković za čas pomisli u stańe onih nabuńenika, koji se digoše protiv cara, pa neka se malo upita, šta bi ńega, da je među ńima, najviše boļelo od onoga čime se nabuńenici u pjevańu šesnaestom bole. Ja mislim da bi ga za cijelo mnogo više boļelo, što mu se oteše baštine, što ne dobi zaslužene nagrade, što ga platiše rđavim novcem, što mu smetaše veseļe u gozbama, što bi na javnom mjestu batinan, što ga car hoće da povede u istok, da ga tamo posiječe — za cijelo da bi samo ovo i g. Markovića dizalo protiv sultana; a ono što se sultan proti običaju i zakonu turskom oženio, to bi za cijelo i g. Markovića, da je buntovnik, najmańe bunilo na cara. Doista, da nema protiv sultanu onih drugih šest gravamina, radńa koja daļe slijedi ne bi bila ni moguća. Najznamenitija je na svaki način tužba, što car u onakom poslu polazi u istok. Radi *te* odluke planula je buna.

Vrlo je dobro pjesnik učinio, što u prvom momentu bune tek aga janičarski za cara izlaže život, a nikoji od onih velikih doglavnika. Da su odmah u početku radńe „carev namjesnik“, „učiteļ“ ili „čuvar careva stada“ istrošili svoje sile, sudbina Osmanova bila bi svršena; postupnom uporabom sve jačih pokušaja, da bi se nabuńenici smirili, pjesnik će lijepo napeti pozornost čitateļevu. Prema prvomu pjevańu careva tri prva doglavnika nijesu vezani za ń odmah sretati pogibiju, jer nijesu u prvom pjevańu u radńu pjesme odveć zahvatili; car im svoju odluku javļa, a oni tu odluku bez prigovora slušaju. I to je pjesnik zgodno učinio, te je vrlo pretrganc momente historijske bune, kako se prepletahu 17, 18, 19 svibńa, jasnijega prijegleda radi skupio u jedan glavni momenat: vojska odmah prvi dan ište, da im se predadu Dilaver, hoģa i kizlar-aga. Koja je krivńa ove trojice, za što ńihove glave nabuńenici ištu, toga pjesnik nigdje u 1, 16—20 ne kaže izrijekom, ali je vrlo dobro razumjeti, za što ih ištu. Pjesnik je u prvom pjevańu istavio ovu trojicu kao sultanove najuzdanije doglavnike, a i vojska dobro zna, da su oni činom svojim do cara prvi. Kako u bunama obično biva, nabuńenici, prem ono što ih boli dolazi velikim dijelom neposredno od cara, ipak krivńu najprije svaļuju na ńegove doglavnike. Pjesnik je time vrlo dobro podražao naravi, kako u ńoj ovake bune bivaju, a i samo se sobom razumije, ako i nije nigdje rečeno, da su mnogi od pomenutih carevih čina plod savjeta, što mu ga ona trojica daše. Iz historije znamo, da su hoģa i kizlar-aga sultana svjetovali, neka pođe u istok skupiti

Digitized by Google

novu vojsku. Naš pjesnik rekao je u prvom pjevańu, da je sultan sam tu stanovitu odluku zamislio. To je pjesnik učinio, da nam sultana prikaže samovoļna, svoje glave. Ako u pjevańu 16 nabuńenici ištu glavu hoģinu, „jer ti opak nauk dava s crncom“, time nije ni po što, ovdje opet vjeran historiji, mislio porušiti onaj samovoļni karakter Osmanov, te sam sebi protusloviti, da je sultan na savjet one dvojice odlučio poći u istok. Uzrok „jer ti opak nauk *dava*“ odnosi se i na Dilavera: za svu trojicu vojska drži, da su *i oni* krivi, što car polazi u istok, vojska ne zna, da je to upravo careva kaprica. A jer su oni u istinu u pjesmi, što se tiče upravo careva puta, sa svim ne dužni, tomu će vrlo dobro pristajati, da ih sultan u daļńem razvoju pjesne ne će da izdaje vojsci, koja se pobunila najviše samo radi toga careva puta u istok.

III. Pjevańe sedamnaesto. Čim „svietli zrak dno mora i dan bieli sunce ugasi, i od grada i od dvora zamuknuše svačiji glasi, ter se prostrie noći crne sińe platno iz dolina, vrhe od gora da ogrne i da obuče vas sviet tminâ, car uļeze usred hrama u mjesto uresno i bogato, gdi u način svietla plama dragi kami sja i zlato. Tu zamišļen s vrle smeće na pristoļe svoje stupi, i najviše glave u vieće oko sebe dozva i skupi.“

Po što vidjesmo, da Gundulić u predńa dva pjevańa vjerno nabļudava doba historijsko, ne ćemo pogriješiti, ako rečemo, da je pjesnik i opisujući gore pomińanim riječima večer i noć, imao na umu *svibańsku* večer i noć. O tom biće još govora malo napried.

Tražeći g. Marković na svu silu čega nema, sveze pjevańa 16 do 20 s 2—13, domislio se (R. 47, 161) ćak i toj doskočici, da se „njeki, doduše ne krepak, trag“ onoj svezi pokazuje i u tome, što je u početku pjevańa sedamnaestoga tek jednom strofom opisan carev priesto, odielo te naznačeno mu i porieklo. Pjesnik bi o svem tom za cijelo tuj više govorio, da nije tako već učinio u 2, 76 do 100 i 324—344.“ Što se najprije tiče Osmanova porijekla, imam na primjedbu g. Markovića odgovoriti ovo: u drugom pjevańu hoģa nagovara cara neka se ženi s gospodskom djevojkom, s ńom će steći hrabar porod, jer da se ni on nebi osjećao hrabrim, da mu majka nije plemenita roda. Ovakom prigodom pjesnik nije mogao minuti, da ne spomene Osmanova porijekla, ali koja asocijacija misli da navede pjesnika u situaciji, kakova je u početku pjevańa 17, pomińati Osmanovo porijeklo? Što se tiče opisa careva prijestola i odijela, taj u 2, 76—100 nije ni po što *toliko obilan*, da bi samo te obilnosti radi pjesnik bio oprošten dužnosti, da o

Digitized by Google

tome u 17 više ne treba govoriti. Pjesnik vrlo dobro čini, što u 17 ne govori mnogo o spoljašnom sjaju sultana, koji je „zamišljen sa smeće“ u noći sazvao vijeće.

Gundulić je opisujući Osmanov dolazak u vijeće i pripovijedajući na što se car odlučio, Osmanu i ńegovim doglavnicima sačuvao u prva dva pjevańa istavljeni karakter. Car stupivši na prijesto, oko ńega veziri i paše „svak podvite ruke, i oči obrnute drži nica, poniženstvo ter svjedoči, čeznuć pazi carska lica. A on pogled tih i stavan u ponosnoj veličini na svieh svrće i od svieh slavan, *sviem zemaljski bog se čini.*“ Takav doista moraše biti onaj sultan, koji u prvom pjevańu *svoju odluku* javi doglavnicima, a oni ni da bi pisnuli; koji na kraju šesnaestoga pjevańa onako resko odpravi poslanika nabuńene vojske. Silna gungula malo je cara smela, ali se još uvijek drži uspravan, kao da je zemaljski bog. Jer je malo smeten, ište savjet; ali vidjećemo, kako će se ponijeti, kad bude čuo, šta mu svjetuju. Negovi doglavnici u prvom pjevańu ne smiju govoriti, jer car ih tamo ništa ne pita, nego samo javlja svoju odluku; tek sada, gdje ih se car udostojao pitati, red je na ńih, da reku svoje misli.

Prvi besjedi „prvi vezir Dilaver“. Besjeda mu je sa svijem prema karakteru, istavljenom u pjevańu prvom. Tu čusmo, da je samo ńegovo junaštvo cara lańske jeseni izbavilo, pa prema tome junaštvu i besjeda mu je u pjevańu 17 srčana. On svjetuje „s nabuńeniem da se slidi način samo od osvete. Bije se zmija, koja ti u skutu vije se u krug, da te peči: otrovanu ranu ljutu gvozdje i ogań samo lieči. A najjače carstvo svako satrt će se s raspa plaha, ako ograđeno od svud jako nije od bojazni i od straha.“

Poslije Dilavera besjedi Husein. Ńega je sultan lańske jeseni radi mańe junačkoga srca maknuo s velikoga vezirstva, pa prema tome i besjeda je ńegova mańe srčana. Husein, bojeći se velike sile nabuńenika, svjetuje sultana, neka od dva zla obere mańe, „neka naša glava pada, a tve carstvo mirno živi“ (čusmo iz historije, da je Husein gotovo upravo te riječi sultanu besjedio). Što se tiče nabuńenika, s ńima neka se postupa blago.

Sultan, saslušavši ta dva svjeta, *hoće* (105) da se nabuńenoj vojsci oprosti, ali ište, neka mu svjetnici iznađu način, kako bi uz to i ńih očuvao od smrti.

Dilaver prihvati riječ. On drži, da bi se opr'o cijeloj sili nabuńenika, samo da su uza ń ńegovi istočni bojnici. I ovako, ako ga ko dirne, glava će mu pasti tek nad gomilom neprijatelja. Po što

Digitized by Google

car ište onaki svjet, misli, neka Huseina opet imenuje velikim vezirom, i taj neka vojsci javi, da car ne će u istok.

Drugi niko u vijeću ne besjedi ništa. To ni ne treba, po što i stari veliki vezir Husein, i novi Dilaver iscrpoše temu. Što pjesnik među vijećnicima ne pomiñe *izrijekom* kizlar-age i hoge, to nije prema *prvomu* pjevañu čudo, jer i tamo sultan odluku svoga puta najprije povjeri Dilaveru, a ovoj dvojici tek kao pripadom. Sa svim bi druga izlazila prema onomu, što se zbiva u pjevañu drugom, gdje hoga i kizlar-aga imaju, ako ne veću, ali na svaki način jednaku važnost kao i Dilaver.

Dakle šta je Osman odlučio, čuvši drugu besjedu Dilaverovu? Gundulić kaže:

Slavni vezier dospje ovako, 477—492.
i na ñegov svak svjet prista;
nu ne htje ga car nikako
s najvišega dignuť mista,

što ga od prie ne utvrdi
jakom stražom oda svudi,
da mu vrli i zlosrdi
skup u ničem ne naudi,

videć mu se, da odmetnika
ne boji se on niednoga
za života od svjetnika
i junaka tolikoga.

Jaku stražu druzim poda,
a on bez svake straže osta,
mneći mu se, sred svieh zgoda
carsko ime da mu je dosta.

Od ovih stihova biće da je pogrješno sačuvan onaj „što ga od prije ne utvrdi“. Po smislu svih četiriju strofa vala da imamo čitati „s toga od prije ñega utvrdi“. Smisao svega skupa biće ovaj: svi svjetnici pristaše na savjet Dilaverov, neka ga sultan digne i Huseina opet učini velikim vezirom; nu sam sultan ne htje toga svjeta prigrliti, nikako ne htje Dilavera dignuti, i *s toga*, da nabuñenici Dilaveru ne bi naudili, sultan mu dade jaku stražu, misleći, dok mu je živ junak i svjetnik kaki je Dilaver, da se ni on nema nikoga bojati. I drugima poda straže, a on osta bez straže, držeći se samim imenom carskim dosta štićen. Tako je smisao onih strofa uzela i vers. lib. 123: „il czar assente, che la guerra cessi, *ma a Dilaver conserva il sommo* onore, scoglie il consiglio,

Digitized by Google

e di sue fide guardie alla tutela li ministri affida.“ Još tačnije Getaldi 177: „Veziri dictis cuncti assensere, *sed illum loco stare mandat caesar*, regnumque tueri. Insidias plebis vitatum, iramque frementis fidas excubias deinde illi donat habendas.[1]“

G. Marković, zabavljajući svom silom jasnoći, razumljivosti i savezu pripovijedańa u pjevańih 1, 16—20, čudnovato je izvrnuo smisao onih *u opće* sa svim razumljivih četiriju strofa. Nemu se (R. 47, 172) vidi nerazumljivo, kako Gundulić može reći: *svak* prista uz svjet Dilaverov, da bi ga car digao s vezirstva, a odmah dodati: nu car ga nikako ne htje dići. Za to g. Marković smisao onih strofa ovako tumači: Dilaver dospje, na njegov svjet svak

[1] Ja sam u Radu 32, 118 mislio, da mjesto „što ga od prije ne utvrdi“ čitamo „s toga ńega sad utvrdi.“ Nu ta je konjektura na protiv auktoriteta *svih* rukopisa (vidi djela) odveć zamašna. Meni doista još ni sada nije sa svim jasno, šta u „s toga od prije ńega utvrdi“ znači „od prije.“ Imalo bi značiti upravo koliko „najprije“ „vor allem.“ Ali, čini mi se, da inače kod Gundulića „od prije“ znači samo „prije.“ Vidi Osman pjev. 1, 273; 2, 23; 7, 405; 19, 652. Za „najprije“ „vor allem“ Gundulić ima ili upravo „najprije“ kao u pjev. 1, 347 ili „s prva“ 18, 482. Može biti da i nije pogrješka u stihu „što ga odprie ne utvrdi“ nego da je rađe pogrješan prvi stih pošljedńe strofe, „Jaku stražu druzim poda.“ Ne bi li ovaj imao glasiti nekako „jaku stražu tim mu poda?“ Sve skupa značilo bi: „svi pristaše, nu sultan nikako ńe htje Dilavera maknuti. Što ga (=pošto ga, jer ga) od prije (=prije) ne utvrdi jakom stražom, da mu zlosrdi skup ne naudi; — videći mu se, da se za života Dilaverova nema nikoga bojati — *jaku stražu tim mu* poda, a on sam (car) osta bez straže?“ Ako je taka konjektura možna, ńome bi se uklonila jedna mala, ali doista mala nejasnoća. Za Dilavera ćućemo, da mu je car doista prema onoj odredbi svojoj dao u ńegov dvor jaku stražu, ali ni za koga drugoga dale ne čujemo, da ima od sultana dobivenu stražu. Ispravkom „jaku stražu *tim mu* poda“ postalo bi sa svim jasno, što naprijed samo Dilavera vidimo ukrijepljena stražom. Stih „što ga od prije ne utvrdi“ imaju tako svi i naši i Volantić-Markovićevi rukopisi; a stih „Jaku stražu druziem poda“ imaju svi naši rukopisi, nu u izdańu Markovićevu čitamo drugačije: „Taku i druziem stražu poda.“ Jeli to Volantić-Marković u kojem rukopisu tako našao, ili je osjećao, da taj stih nije razumljiv pa ga je konjekturalno mijeńao? To su dakako sve sama nagađańa, koja su u toliko i suvišna, što je inače svakomu razumljiv općeniti smisao onih strofa, koje kažu: svi su pristali, da se Dilaver digne, samo car nije, nego mu je dao jaku stražu, da se uzmogne oprijeti.

Digitized by Google

prista, nu car ga nikako ne htje dignuti, *što ga (= a da ga)* od prije ne utvrdi jakom stražom.

Dakle, po sudu g. Markovića, i sultan je pristao na savjet Dilaverov: digao ga je, a Huseina je imenovao velikim vezirom; al je, ipak Dilaveru dao jaku stražu. Nu po što poslije toga u pjesmi nigdje nije izrijekom spomenut novi vezir Husein, i po što ovaj nigdje, kako je Dilaver svjetovao, vojsci ne daje na znańe, da car ne će u istok: eto ti — misli g. Marković — velike nejasnoće i nepodpunosti u pripovijedańu, pa da se onda čudimo, ako mnogo neznatnijih stvari ima i u pripovijedańu pjevańa 2—13!

Ja g. Markoviću dajem ne samo za pravo, nego još dodajem: ako je doista i sultan pristao na savjet Dilaverov, onda sve, što poslije onoga savjeta slijedi, nema upravo nikakova smisla, jer tu ne samo da Husein nije veliki vezir, nego je sveudilj Dilaver, ovaj kao takav i pogiba, a sultan ni poslije ńegove smrti ne izabra drugoga vezira. Nu ovaki nesmisao u pjevańima 16—20 izlazi tek iz tumačeńa g. Markovića, koje i smislu i gramatici u one četiri strofe nanosi najveću silu. Ako Gundulić kaže, car pita svjetnike, šta da se čini; od ńih jedan reče, to i to, i *svak* na to prista — ne smeta ni malo, ako odmah dodaje: nu *car* nikako ne prista, jer pod onim *svak* razumije se u tom slučaju, *svak savjetnik*. Markovićevo tumačeńe *svak*, to jest *i car* prista, ali car nikako ne htje Dilavera maknuti, *a da mu* ne da jaku stražu, — to bi imalo samo u tom slučaju smisla, da bude koji prije svjetovao, neka se Dilaveru *ne da straža*. Još više, pače sa svijem se tumačeńu g. Markovića protive razlozi gramatični. *Što ne* ne znači *a da ne*. Gundulić, kako je u opće vrlo dobro znao hrvatski, tako i *a da ne* nikada ne podaje konjunkcijom *što ne*, nego za ono sa svim lijepo kaže hrvatski: *da ne*. Tako 17, 644: „rana otrovna ne zarašta, *da* obilježja *ne* ostavi“, 18, 76: „koji od cara viek je bio, *da* vojnikom k staroj plati nov dar *nije* priložio.“ G. Marković, da bi iz konjunkcije *što ne* izvadio značeńe *a da ne*, sa svim se krivo poziva na stihove 10, 329—332 „ne smie se ganut' diete; još bo straši Prut ga rieka, *što* ne vidi s' prva uvjete nedobitna dobitnika.“ Ovdje *što* nijesmo ni malo siljeni izimati da znači: *a da*, nego tu sasvim dobro pristaje kauzalno: *po što, jer*: Osman se ne smije ganuti iz Carigrada u istok; još bo ga (razumije se za sada, dok se ne vrati Ali-paša iz Varšave, kamo je otišao moliti mir) straši rijeka Prut, *što* (=jer) ne vidi s prva, kakve uvjete nosi Ali-paša. *Što* u značeńu kauzalnom kod Gundulića je vrlo običajno, n. pr. 5, 439; 6, 27; 7, 420;

Digitized by Google

17, 499 itd. G. Marković, da bi dokazao onakovo značeńe konjunkcije *što*, moraše nam navesti primjer, u kojem ne može značiti drugo, nego *a da*. Ali čemu se tijem mučiti, kada se iz svega, što u Osmanu poslije onoga vijeća u pjevańu daļe slijedi, najvidnije razabire, da je Dilaver sveudiļ veliki vezir. Gundulić naprijed Dilavera doista ne zove *velikim* vevirom, ali jednako ni Huseina. Za ovoga kaže 19, 932. 1014 da je *paša*, za Dilavera 18, 202. 489. 513; 19, 433. 581. 729 kaže da je *vezir*. Gundulić stiha radi nije svak puta, govoreći o Dilaveru, mogao staviti *veliki* vezir, ali taj atribut za cijelo da si pomišļaše svak puta dodan. I prije onoga vijeća, kada Dilaver bez sumńe bijaše veliki vezir, Husein 17, 221 ipak za ń reče samo „izrek'o je *vezier* dosta." Vidi još 2, 250, 100; 16, 344. Gundulić nigdje u 18—20 izrijekom ne pomińe novoga velikoga vezira Huseina; pa ko prema tomu uzme na um, što Gundulić reče, da Osman ne htje Dilavera s velikoga vezirstva maknuti, jer mu se činńaše, da će i on ostati siguran za živa takoga junaka i *svjetnika;* što Dilaver 18, 495 dovikuje Dervišu „sad ćeš vidjeť odmetniče carski kleti, od *careva namjesnika* ko se carska vjera sveti"; što Begum, spazivši mrtva Dilavera 19, 653 kliče „poznam slavna *cara namjesnika* Dilavera"; što Derviš, ubivši Dilavera, vapije 19, 574 „Ti, *ki uz cara bi najviši,* dušu u krvi bļuj i rigaj" — taj mora uvidjeti, da je Dilaver u pjesmi još svejednako velikim vezirom. Kad bi o tome još ikake sumńe ostalo, raspršiti će je pjevańe dvadeseto. Tu su oko novoga sultana Mustafe skupļeni novi činovnici. Iz historije znamo, da Daut bijaše veliki vezir, pa i Gundulić za ń kaže da je „glava skupa toga i *namjesnik carski* izbrani." Za ńim je Hasan veliki blagajnik, a 20, 18: „dođe Ahmeta red opeta od veziera Husaina." Dakle Gundulić Huseina ni u 20 pjevańu ne drži prvim, velikim vezirom, nego mu daje u redu prijašńih Osmanovih činovnika tek *treće* mjesto. Po što Gundulić ovako izrijekom pokaza da Husein bijaše *vezir*, ali ne prvi, veliki, nego treći, svak će razumjeti, što pjesnik malo naprijed (101) kratkoće radi kaže, da nabuńenici nabiše na kóce „dvie glave, dva veziera Husaina i Dilavera."

Rezultat careva vijeća kakav je? — Dilaver dobi jaku stražu, inače sve osta pri starom! Niko pjesnika toga radi ne će prekoriti. On je time ponajprije vrlo lijepo mladomu caru Osmanu sačuvao karakter, kako ga je do sada istavio. Mladi car je ponosit i dostojanstven te se okolini čini kao „zemaļski bog." Nije taj car bez svakoga straha, ni bez svakoga razbora: gungula u pjevańu šes-

Digitized by Google

naestom dosta ga je, *kada se je noć spustila*, smela, mudra oracija starca Huseina malo ga je potresla, te je voljan nabuńenicima nešto malo popustiti; nu junačka druga besjeda Dilaverova brže je ohola sultana spodbola, kako da tolikoga junaka, a prijatelja svoga, koji je sa svim ne dužan što se tiče careva puta u istok, kako da ga iole ponizi, pa za volju divlje svjetine! Car koji se i vezirima čini kao zemaljski bog, on drugima daje straže, a sam osta bez ńe, misleći, da mu je u svakoj zgodi *carsko ime* dovoljna zaštita! Ova ohola ponešto i plemenita careva nerazboritost lijepo je smišljen hamartema, rad kojega car mora poginuti. Da bude i on poslušao savjet Dilaverov, ne bi li se buna, koja je do sada tek u zametu, utišala? Tek iz ohole sultanove nerazboritosti lijepo teku zgode, koje dalje slijede.

Mustafina mati, boleći se, što ńenomu sinu mladi Osman bješe preoteo prijesto, i doznavši, da se vojska pobunila, dozva u noći k sebi u stari saraj Dauta. Daut je prava rđa. Turci ga dječakom zarobiše. Budući vrlo lijepo dijete, za to ga djed Osmanov, Murat, ljubljaše i obasu mnogim častima. Sin Muratov, sultan Ahmet, dade mu i svoju sestru za ženu. Ali minuvši Dautova ljepota, Ahmet ga odhiti, s toga Daut po smrti sultanovoj nastojaše, da prijestola ne dobije Ahmetov sin Osman, nego brat Mustafa. Domogavši se kasnije ipak Osman prijestola, oprostio je Dautu, jer sin Dautov bijaše Osmanov vršńak i drug u djetinstvu. Tu rđu stara sultanija podstrekava, neka nabuńenu vojsku uputi, da bi opet Mustafu učinili carem.

Vrlo je dobro pjesnik pogodio, što ovo dvoje rđavčadi nemahu srca, da bi sami bunu pomogli zapodjeti, to je za ńih odveć težak posao, oni, po što je buna već gotova, gledaju, kako bi se ńome najbolje okoristili.

IV. Pjevańe osamnaesto. „Zviezda liepa i ljuvena bješe obsjala nebo veće, *i razlikosti urešena zemlja* svukla crne odjeće; u povojih zlatnieh zora stoprv rođen dan iznese: a u zbor cieća dogovora nabuńeni skupiše se.“

Jučer, u pjevańu 16, nabuńenici još nijesu pitali carevu glavu, oni tek iskahu, da im se predadu tri careva doglavnika; ali po što car nije tome zadovoljio, nego se u pjevańu 17 pokazao onako oholo tvrd i nerazborit, naravska je pošljedica, da sada nabuńenici idu ravno protiv cara. Dozvaše „zakońake“ i pitaju ih, što ide cara, koji iz carskoga grada prenosi blago, zakone i sjedište, i koji mje-

Digitized by Google

sto robińa osvoji tri prave ļubavce? Zakońaci odgovoriše: toga još *nigda nije bilo*, car koji tlači zakone, to nije car.

U taj zgodni momenat podiže se Daut i podstrekava nabuńenike proti djetetu Osmanu, nagovarajući ih, neka opet zacare Mustafu. Daut u kratko pribra sve tužbe, što ih jučer od nabuńenika čusmo proti sultanu dizati, a navlastito još spomińe sramotu, što *lańske jeseni* „turski mjesec pod nogami kršćanskomu križu osta.“ Toj sramoti krivo je *dijete* Osman. On je kriv i svoj nevoļi, koja Tursku uslijed onoga poraza mori. Ńegova je krivńa, da još i sada „od turskieh cviet mladića, *kieh kozaci i još koļu*, zvierma i pticam leži pića na bogdanskom ravnom poļu.“ Skinimo dijete, a zacarimo Mustafu.

Eto kako sve jasnije svańiva, da je Gundulić u pjevańima 1, 16—20 pjevao zgode, koje se dogodiše u pošļedńe dneve Osmanova života: kako je imao na umu one kobne nekolike dane mjeseca svibńa. U prvom pjevańu jadi se car, što ga *lańske jeseni* Poļaci potukoše ter odluči poći u istok. U pjevańu 16, kada se za tu odluku dočulo, vojska se stade buniti, a kada je (17 svibńa) izašla zapovijed, da se car za dva dana (19 svibńa) morem diže u istok, buna je gotova. Car u noći, (pjevańe 17), koju pjesnik opisujući očito da imaše na umu noć ļetnu, sazva vijeće. Sjutra dan (18 svibńa) u jutro, koje pjesnik opisujući još očitije imaše na umu jutro svibańsko, nabuńenici se skupiše, i Daut ih opomińe, kako je samo dijete Osman kriv, što *lańske jeseni* Poļaci potukoše Turke. Prema svemu tomu sa svim je dobro pjesnik Mažuranić pogodio, pomińujući dva put mjesec svibań, u kojem da se dogodila radńa pjevańa 16—20. Svibański dani sa svim su prikladni i carevoj odluci, da morem krene u istok.

Gospodin Marković (R. 46) najodlučnije odbija mišļeńe, da bi se mjesec svibań imao razumijevati kao doba, u koje pada radńa pjevańa 16—20. To da je kroničarska sitnica, do koje se dolazi tek na povodu Hamerove historije. Gundulić u pjevańima 16—20 nije nigdje ni natuknuo ni s daleka doba godišńe, ni mjesec, samo Daut u svom govoru 18, 23 veli „ah spomen se sve svak i žali *lańsku jesen* (poraza hoćimskoga).“

Ja sam g. Markoviću (e. o. 25), onako kako malo prije rekoh, dokazao, da jest u spjevima 16—20 više nego natuknuto *svibańsko* doba Osmanova umorstva, te da to doba za radńu pjevańa 16—20 nijesam tek ja, suhoparni kroničarski sitničar, u povodu Hamerove historije našao, nego i *pjesnik* Mažuranić.

Digitized by Google

Na to će g. Marković (Vienac 1879. 330): Osman se u pjevanju 16 digao na more, ali „kud? od Carigrada „put Skudra“ na protivnoj obali!“ Kompetencija Mažuranića, kaže, da ga ne veže. A na pitańe, zar u početku pjevańa 18 nije jasno onijem, što je „zemļa *urešena raznolikosti* svukla crne odjeće“, opisano upravo svibańsko jutro, g. Marković misli, da „ne treba odgovora.“

Što g. Marković na ovo pośledńe ne odgovara, to je vrlo dobro učinio, jer kada je čovjek potučen, najpametnije radi ako šuti. Nu čuditi se je, što se g. Marković usuđuje čitateļem Vijenca imputovati, da ne znaju, te se Osman u pjevańu 16 nije digao tek „od Carigrada put Skudra na protivnoj obali“; on se digao *u istok* (stih 63), a dižući se tamo, najprije je dakako morao „put Skudra na crno *more*“ (73) snijeti što mu tome putu treba. Što se napokon g. Marković ne da vezati ni kompetencijom Mažuranića, to je vrlo hrabro i srčano, ali ne bi li g. pisac došao u ne malu ne priliku, kad bismo ga umolili, neka nam izvoli reći, a koje si dakle doba radńi pjevańa 16—20 pomišļaše Gundulić, ako nije svibańsko? Nekakovo jutro vaļa da pjesnik u početku pjevańa 18 imaše na umu, pa kakovo je to dakle, ako nije svibańsko? Ļuto se g. Marković (u R. 46) vara, misleći, da smo tako slabo Osmana čitali, te ne bi spazili, kako je on, dobro znamo za koju svrhu, zašutao još dvije pjesnikove vrlo znamenite oznake doba radńe pjevańa 16—20. U pjevańu 20, kada Osmana vode u jedi-kulu, Gundulić reflektuje: „oh gdje ti su, care Osmane, bojni końi, s kiem u slavi na poļačke ravne strane *lańsko ļeto* ti se odpravi (56—60).“ Osman jadajući putem u jedi-kulu kliče „ne za mene, neg' da osvetim od kozačkieh moj puk šteta, vojsku protiv Lehom kletim ja *predńega digoh ļeta*“ (136—140). Eto vidite, Gundulić, pomińući doba u 1, 16—20, tako je tačan, da strogo luči vrijeme, kada se Osman *digao* protiv Poļske, od vremena, kada ga Poļaci *potukoše*. Pomińući ono prvo, kaže da se dogodilo lańskoga, predńega *ļeta*, pa tako i jest, dogodilo se koncem svibńa; pomińući ovo drugo, kaže da se dogodilo *lańske jeseni*, pa tako i jest, dogodilo se koncem rujna. Pjesnik nije ni po što *stiha radi* bio prinuđen tim različitim riečima; u 1, 351 i 18, 90 pjesnika stih nije ni malo smetao staviti *ļeto* mjesto *jesen*, a tako ni 20, 60 *jesen* mjesto *ļeto*. Po tomu je vidjeti, koliko vrijedi, što se u (R 39, 171) misli, „da Gundulić nije znao baš kad su zadavili Osmana, nego je cienio, da se to dogodilo mnogo kasnije od prilike rujna ili listopada.“ Gundulić

Digitized by Google

bijaše nekoliko puta upravljatelj dubrovačke republike, pa Gundulić da nije znao, kada sultana Osmana umoriše!

G. Marković, želeći u pjevanjima 16—20 pokazati nerazumljivosti, kakove ćemo naći u 2—13, poslužio se i tu, kao ono natrag, slobodom, te citujući pjesnikove riječi ispušta najglavnije. Kaže g. Marković: Daut govori spaholjanima i janjičarima „od turačkieh cviet mladića zvierma i pticam *leži pića* na bogdanskom ravnom polju.“ Bitka hoćimska, kaže pisac, bijaše jeseni 1621, Daut ono besjedi poslije povratka Alipašina iz Varšave, kamo je paša tek svršetkom kolovoza 1622 bio došao, pa kako da, besjedeći tako dugo poslije hoćimske bitke, smije reći, da Turci još i sada na bogdanskom polju leže pića pticam i zvijerma? — G. pisac stvorio je tu nerazumljivost, izostavivši najpotrebnije riječi. Gundulić kaže „od turskijeh cviet mladića, *kieh kozaci i još kolu*, zvierma i pticam leži pića na bogdanskom ravnu polju.“ Turci, koji po Dautovu govoru leže na bogdanskom polju pića zvijerma, ti nijesu pali jeseni 1621 u hoćimskom boju, nego su to Turci, koje kozaci „i još“, to jest još u vrijeme, kada Daut besjedi, kolu. G. Markovićem izostavljeni stih Dautove besjede svjedoči vrlo glasno, da Gundulić u 16—20 još nije imao na umu onaj smišljeni mir s Poljacima, o kojem govore 2—13, i koji se u 14, 15 imao konačno uglaviti, nego je imao na umu čisto historijske obstojnosti. Iz historije znamo, da Turci jeseni 1621 na hoćimskom bojištu sklopiše tek primirje, oko kojega se evropska diplomacija prije smrti Osmanove uzalud trudila, da bi postao definitivnim mirom. Prema ovoj historijskoj obstojnosti biva pravo razumljivo, što Daut kaže, da kozaci po bogdanskom polju (koje ne znači stricte hoćimsko bojište) „i još kolu“ Turke. Dautove riječi „da kozaci i još kolu Turke“ pokazuju, da pjesnik, sa svim vjeran historiji, u 16—20 umorstvo Osmanovo uzima vrlo na blizu ńegovu hoćimskom porazu.

Daut raspalivši svojom besjedom vojsku, odvede je, da jurišaju dvorove Dilaverove. Tu se zametnu čitava bitka. Juriš nije uspio i Daut odvede vojsku dalje proti carskomu saraju.

V. *U pjevańu devetnaestom* opisuju se (1 – 15) carske polače. Kod prvih vrata opriješe se kapigije, ali budu brzo srvani i splesani. Do toga Dilaver, oprostivši se nabuńenikâ, preobučen kao siromašan derviš, pođe na crno more, da bi caru u pomoć doveo Natoljence. „Na čelu je upisao ime“ lijepe ljube, Persijanke Begum,

Digitized by Google

koju bješe nekoč na mejdanu preoteo Persijskomu kraljeviću.[1] Uhode dojave nabuńenicima Dilaverov naum. Glava spahoļana Derviš stiže sa svojom četom derviša-Dilavera i teškom ti mukom nadvladaše silnoga junaka, koji za obranu nema ništa do jake drenovače u ruci. Začuvši Begum Dilaverovu smrt, doleti, jauče, i uzalud prosi, da bi joj se tijelo ńenoga gospodara odstupilo na ukopańe. — Među tim se Osman u saraju ukloni u skrovitu prizidu, iz ove u skrovene perivoje Sinan-pašine. Odavle posla *jednoga od vezira*[2] i *kizlar-agu*, neka nabuńenike smire. Sultan zna da je vojska jučer iskala ńihove glave, ipak mišļaše, vojnici će se prepasti, te ne će smjeti dirnuti u *careva namjesnika* i u *čuvara ńegova harema*. A ako ih dirnu, po tomu će znati, kolika mu prijeti pogibija. Ona dvojica ne počeše pravo besjediti, već ih sasjekoše.

Gundulić vrlo lijepom došļednosti svejednako sultanu čuva do sada istavļeni karakter, ohola, mlada, nerazborita turskoga cara. Bijednik oholi još sveudiļ drži, da je toliko svet, te vojska ne će smjeti dirnuti u njegova namjesnika! U ovoj oholoj misli sultanovoj pjesnik je vrlo lijepo istavio i plemenito srce mlada cara. On nežrtvuje svoje prijateļe sramotno, nego je zabrinut za ńih. Niko ne

[1] Odveć dugačko pripovijedańe, kako Dilaver steče ļubu Begum, nije sa svim zgodno upleteno u pjesnu tu, gdje se katastrofa onakom bujicom primiče svršetku. Tu pogrješku opazih još R. 32, 143 riječmi „Rekao sam malo natrag, da u 19 pjevańu ona predugačka epizoda, kako je Dilaver na mejdanu s persijskim kraļevićem zadobio lijepu aďamkińu Begum smeta razvoju čina, koji se u katastrofi ne bi smio onoliko zaustavļati.“ G. Marković kaže (R. 47, 212), da ja toga što tu u R. 32, 143 rekoh, u istinu nijesam nigdje natrag u onoj raspravi kazao, i to da je znak, kolikom se temeļitošću može iz nedošļednosti, iz lapsusa memorije u *velikoj pjesni* zakļučivati, da je ta pjesan morala od dvojice različitih pjesnika nastanuti. — Ni tu g. Marković ne govori istine. Ja u R. 32 devetnaest strana pred onom stranom 143, to jest na str. 124, 125 opazih, da je *boj Dilavera s Persijskim kraļevićem odveć obširno spjevan. Obširnost je doista karakteristika epskoga sloga, ali nije ona svigdje na svom mjestu.* — Ko ne pristrano poredi ovo na strani 124—125 s onim na str. 143, dopustiće, da je drugi puta nešto šire rečeno ono prvo. U ostalom sve kad bi g. Marković i imao pravo, kad bi se ja doista naprijed pozivao na nešto česa natrag nema, to bi se dalo doista rastumačiti lapsusom bud memorije piščeve, bud pažńe slagarove i korektorove: nu ko da tako tumači sve one nesuvislosti pjevańa 2—13, sa 16—20?

[2] U R. 22, 120 stoji *velikoga vezira*, a to je doista lapsus bud memorije piščeve, bud pažńe u slagańu i korekturi.

Digitized by Google

će pjesniku zamjeriti, što je pjesničke ljepote radi, nešto malo izmijenio historiju, iz koje čusmo, da dvojicu onako sramotno na haremska vrata isturaše među nabuńenike. Nešto omašniju slobodu dopustio si pjesnik s Dilaverom. Vrlo je dobro pjesnik učinio, te je, da mu pjesan kako treba bude bogata sadržajem, od historijskoga junaka Dilavera sastavio onako izredan karakter srčanosti i odanosti, pri čem je od maloga historijskoga kreševa pred dvorovima Dilavera načinio čitav obstup. Da ne poruši estetske dosljednosti, pjesnik je napokon sa svim ostavio historiju, pustivši Dilavera, da pogine u onako junačkoj obrani i najtoplijoj vjernosti svome caru. Ni to odstupańe nije ni pošto prijekorno, samo je žaljeti na malu nejasnoću, koja je uslijed ovake smrti Dilaverove u pjesni nastala. Mjesto Dilavera s kizlar-agom, kako bijaše u historiji, kod pjesnika *jedan od vezira* i *kizlar-aga* budu ubijeni. Car šaljući ovu dvojicu, *zna* da vojska „ovieh pita, oviem prieti.“ U tome je neka mala nejasnoća: prije pjevańa 19 natrag nabuńenici pitaju samo glave Dilaverovu, kizlar-aginu i hoginu, i prema tomu nije skladno rečeno, da car u pjevańu 19, šaljući kizlar-agu i *jednoga vezira*, zna da vojska „ovieh pita, oviem prieti.“ Ako bismo plural „ovieh“ „oviem“ smjeli tumačiti, da se ńime razumije samo kizlar-aga, došli bi do vrlo spretna rezultata, ali ja mislim, pjesnik bi bolje bio učinio, da bude mjesto *jednoga od vezira* poslao *hogu* s kizlar-agom. Iz historije doista znamo, da je hoga srećno za vremena preobučen utekao; nu pjesnik, prinuđen i drugdje mijeńati historiju, mogaše slobodno tako i glede hoge učiniti, pače po što nam pjesnik hogu natrag dosta bješe istavio, to ga upravo nije smio u katastrofi *sa svim* zaboraviti. Ovo su doista male griješke, kakovih je u svakoj velikoj pjesni naći, i te se dadu rastumačiti na prosto kao griješke pjesnikove. Tu imamo još i ovo primijetiti. Sasjekavši odmetnici onoga „jednoga od vezira“ i haduma „pred vratima od careve konušnice“ viču k Osmanu: „hod' da vidiš, od rusaga ko baš-vezier tvoj primjen je i uzdani kizlar-aga“ (802—804.) Baš vezier znači koliko: glavni, veliki vezir, i Gundulić ovdje sa svim očito imaše na umu reći, da su buntovnici ubili Dilavera i kizlar-agu To ipak ni malo nije protivno onomu stihu 766, gdje bi među buntovnike s kizlar-agom poslan „jedan od vezira“, pak ovu dvojicu sasjekoše, jer prije toga ubili su buntovnici i velikoga vezira Dilavera, ter sada pozivlju cara, ignorujući i mrtva onoga „jednoga od vezira“, neka dođe vidjeti, gdje mu je pogubljen baš-vezir Dilaver (prije), i kizlar-aga (eto sada). Marković, mislim, da

Digitized by Google

je bez potrebe proti autoritetu rukopisâ Gundulićevu „ko baš-vezier tvoj primļen je“ mijeńao u „kako vezier tvoj primjen je.“

Nabuńenici sasjekavši vezira i kizlar-agu ištu Mustafu. Našavši ga Daut ga na konopima izvuče, i odvedu ga u mečit, gdje ga cijelu noć čuvahu. Osman te iste noći, poslije ponoći, čim je stalo svańivati, dakle 19 svibńa, uteče sa Husein-pašom iz saraja u dom janičarskoga age Alije. To je onaj isti aga, koji u 16 pjevańu odvraćaše vojnike od bune. Vrlo je lijepo Gundulić učinio, što se ni tu nije sa svim strogo držao historije. Iz historije znamo, da sultan bješe agu svrgnuo, a to nije radio lijepo, jer ne maše dovoļno razloga; aga se bješe Mustafi poklonio, pa ni to nije sa svim lijepo radio. Kod Gundulića sultan nije svoje ohole plemenitosti ni onoliko okaļao, a tako ni aga svoje podpune vjere. Prema tome lijepa je i logična i estetska došļednost, da se sultan svraća u dom agin, a aga da je s mjesta spravan ispuniti carevu žeļu, te je pošao nabuńenike i opet miriti. Još ne poče pravo besjediti i već ga sasjekoše. Jednako se dogodi i Husein-paši „mirit' cara dočim hodi, nađe u smeći smrt ga kleta.“ Vojska „opojena krvļu“ stade po gradu robiti, napokon iznađoše i sultana u aginom domu. Sultan još sveudiļ ostaje ponosan i ohol. Posadiše ga na kļuse i odvedoše pred Mustafu.

VI. *Pjevańe dvadeseto.* Nigdje pjesnik izrijekom ne kaže, ali počińući novim pjevańem, za cijelo da imaše na umu i novi dan, to jest 20 svibńa. Mustafa okružen novim dostojanstvenicima zapovjedi s prijestola, neka Osmana odvedu u jedi-kulu. Osman je još sveudiļ uspravan, vičući, da je on car i niko drugi. Ali te ohole iluzije brzo minuše. S mjesta ga pograbiše i posadiše na kļuse. Svjetina ih prati i ruga se carem. Tu se Osmanov oholi ponos slomio. Glasom plačnim stade pred vitezima jadati. Besjeda Osmanova nije baš ni sadržajem ni duļinom svojom primjerena situaciji, u kojoj se besjednik desi. Pjesnik kaže, da je besjeda dirnula srce i divļih Turaka te im udariše suze na oči. Nu nesmiļena rđa Daut doleti i zapovjedi, neka psa ubiju. Jedan crnac baci sultanu mahramu oko vrata i zadavi ga.

Kako se u ekspoziciji čina, u pjevańu prvom, Gundulić spremio, da će umorstvo Osmana prikazati kao pošļedicu careva hoćimskoga poraza, te se sultan grize i jada što ga Poļaci *lańske jeseni potukoše* — tako ti prema tome pjesnik vrlo zgodno i u pošļedńem pjevańu čitateļa nekoliko puta opomińe, kako se Osman *lańskoga, predńega ļeta velikim sjajem podignuo* na Poļaka, a sada ga eto

Digitized by Google

vode „istinim robom.“ Kako na kraju prvoga pjevańa Gundulić reče, da se Osman spremio najprije na grob Muhamedov, a „od tuda put krajina pomorskieh svrnut' reče, Sidonskoga Emirina s odmetnicim da posiječe“, i kako je na kraju onoga prvoga pjevańa „prosuo glase i *svakomu činio znati*“ da ide na put, — sa svim prema tomu *nekoliko dana kasnije* Osman u pjevańu 20 kaže, da iđaše „od bojnika kupeć sa mnom vojsku mnogu, da Emirina odmetnika u istoku smaknut mogu.“ Cijela ta besjeda Osmanova u pjevańu 20, pa tako i refleksije pjesnikove upletene u to pjevańe, spovijedaju na sva usta, da radńa, eksponovana u pjevańu prvom, kako u historiji tako i u pjesni imaše uzastopce slijediti. Ona tako i slijedi u pjevańima 16—20.

Na kraj kraja svoga djela pjesnik daje čitateļima dobru nauku, crpanu iz događaja, o kojem je pjevao. Pjesnik polemizuje proti ustanovama i običajima Muhamedove vjere. Muhamed „cara vrh svieh ļudi dosle učini uzvišena, da ne slika, nego svudi htje, da mu se klańa sjena; da tvom (Muhamedovom) sabļom on (car) sam vlada duše i tijela na svu voļu sred staroga Carigrada na novomu svom pristoļu; da ga u obraz pogledati *ļucki pogled ne dostoji*, i da svudi, kud se obrati, s nedobitnom silom stoji; . . *da mu je zakon u besjedi, gospoda mu da najveća trepte od same zapoviedi . . .*“ Umorstvo Osmana pokazalo je, kaže pjesnik, da su i sve ostale ustanove Muhamedove vjere lude. — Ja se trudih pokazati, pa se nadam da sam i pokazao, kako je Gundulić u 1, 16—20 doista prikazao *takoga* sultana, kakav po nauci Muhamedovoj treba da bude; sa svim je drugačiji sultan pjevańa 2—13.

Dakle pjevańa 1, 16—20 čine saveznu, podpunu, cjelovitu epsku pjesnu, koja pjesnički sa svim dobro prikazuje historijski događaj, kako Turci 20 svibńa g. 1622 u Carigradu ubiše sultana Osmana II.

Savez pjevańa 1 sa 16—20 priznavan je kod nas s nekolikih strana. (Velebit. Zagr. 1874 str. 235—247; Lipa 1875; Pechan: Poviest hrv. kńiž. Zag. 1878 str. 39). To priznaje i ruski kńiževnik Roman Brandt: istoriko-literaturnyj razbor Osmana. Kiev 1879 str. 62 „šestnadcataja pêsnĭ, po soderžaniju, neposredstvenno primykajet k pervoj, i promežutočnyja pêsni možno-by prespokojno vypustit.“

G. Jagić, koji iznajprije (Archiv II. 754) moje tumačeńe kompozicije Gundulićeva Osmana sa svim oholo, reći bi prijezorom, odhiti, napokon (Archiv IV. 166) ipak dopušta, „Ich glaube also, dass H. Pavić nächstens einsehen wird, *dass sein „Osman“ aller-*

Digitized by Google

dings angehen würde, aber der angebliche ältere „Vladislav" aus dem natürlichen Zusammenhang gerissen ein recht kopfloses Ding sei. Vielleicht gelingt es Herrn Pavić nachzuweisen, dass in der That der Dichter zuerst jene Gesänge ausgearbeitet, die H. Pavić als „Osman" zusammenfasst (doch so, dass die gegenwärtige Erweiterung schon im Kopfe dem Dichter vorschwebte) und erst dann sich an die episodischen Erweiterungen machte: dadurch würde sich der Mangel der Verbindung am leichtesten erklären."

G Jagić dopušta, da je „moj Osman" moguć. Ja sam u R. 32 „Osmanom" nazvao osobitu Gundulićevu saveznu, podpunu jedinstvenu pjesan, sadržanu u 1, 16—20 našega Osmana, kojega tamo razlike radi zovem Osmanidom. Po što g. Jagić, toliki autoritet, dopušta da je „moj Osman" moguć, ne znam šta bi me tentalo, da idem slušati onaj savjet g. Jagića, kojim me daje nuđa, neka dokažem, da „moj Osman" nije moguć!

Prijedlog g. Jagića, kako da tumačimo postanak Gundulićeva Osmana, čini mi se sa svim neprimljiv. Da je Gundulić doista najprije izrađivao pjevańa 1, 16—20, držeći *u tom poslu* na umu sadržaj pjevańa 2—13 i još dvaju izgubljenih: tada *ova* pjevańa ne bi mogla biti takove naravi, da ih u čitańu možeš izostaviti, pa ipak u pjevańima 1, 16—20 ne poznaješ ni po čemu, da si gotovo dvije trećine cijeloga djela i to odmah poslije ekspozicije izostavio. Takovo komponovańe bilo bi unicum u historiji svjetske literature.

U R. 39. 165 misli se, da i u Ariosta i u Tasa ima onakih umetaka, koje možeš s mirom božjim izostaviti, da ti se ostala pjesan ne razklima, ali pomińući nam konkretan primjer, *koliko* toga možeš tamo izostaviti, šta se našlo? — U Ariostu možeš izostaviti čitavo pjevańe 28! — Ama to je tek 46 dijel Ariostova epa, ali ja pitam primjer epu od 20 pjevańa, u kojem možeš izostaviti čitavih 14 pjevańa!

Ako još uzmemo na um, da se pripovijedańe pjevańa 2—13 u dva izgubljena pjevańa *ne da nastaviti*, tako da bi se u 16—20 nitovi pripovijedańa, sadržana u 2—13 nastavljali, nego se u 16—20 sve zbiva proti intenciji pjevańâ što su natrag: onda po gotovo ne možemo pristati uz prijedlog g. Jagića. Da je Gundulić pjevajući iznajprije 1, 16—20 već imao na umu sadržaj pjevańa 2—15, onda bi mu pjevańa 16—20 sa svim drugačija izašla: u ńima bi moralo biti govora o paklenicima, o *vražjoj* djelatnosti Mustafine matere, o miru s Poljacima, o Sokolici itd.

Digitized by Google

Gosp. Marković trudi se doista, da analizom Osmana dokaže, kako to sve nije istina; kolikim uspjehom vidjesmo natrag. Gosp. Marković prosuo je u R. 50 pet punih araka strahovita truda, da bi svoje dokaze podkrijepio i prispodabljańem Osmana s oslobođenim Jerusolimom, Enejidom, Odisejom te Ilijadom, Orlandom bijesnim, i Lusijadom. Pa šta je dokazao? — Kraljevića Vladislava poređuje Tasovu Rinaldu, bog me i Homerovu Akilu, a Sokolicu Tasovoj Armidi. Pisac sam pomińe, da lica Tasova i Homerovo, koja su u početku radńe označena kao znameniti učesnici te radńe, na kraju ńenom, gdje ona najače vri, dolaze i u najveću akciju. Dakle g. Marković, da bi dokazao, za što Gundulić *ne trebaše* u pošljedńim pjevańima *pomińati* glavna lica pjevańâ koja su natrag, dovodi nam primjere takih junaka, koji u pošljedńim pjevańima *dolaze i to zdravo živo pomińani*!!

Jači mi se prikazuje prijedlog g. Jagića, ako ga je može biti razumio tako, da Gundulić, pjevajući iznajprije *glavnu radńu*, sadržanu u 1, 16—20, već imaše na umu za pjevańa 2—15 neke epizode, *savezne s onom glavnom radńom*, nu izrađujući epizode, dođoše mu na um *nove* misli, prema kojima odluči i osnovu one glavne radńe preinačiti, a u tom poslu zatekla ga kod pjevańa 13 smrt. Ako se ovako tumačen prijedlog g. Jagića prihvati, ja ću se tomu vrlo veseliti, jer se taj samo formalno razlikuje od mojega tumačeńa kompozicije Gundulićeva Osmana: i moj prijedlog kontaminacije kao i ovaj dokazuju jednako, da je pjesnik iznajprije 1, 16—20 izradio po jednoj osnovi, a poslije je izrađujući 2—13 imao na umu sa svim drugačiju osnovu. Ja uz taj prijedlog ni onako tumačen ne mogu pristati s toga, što mi se prvomu pjevańu pet pošljedńih od početka do kraja prikazuju tako tvrdo, nerazrješivo pripojena, te ne mogu naći ni najmańega znaka, koji bi odavao, da pjesnik, radeći 1, 16—20, imaše na umu bud kakav umetak. Ja pročitavši poslije pjevańa prvoga šesnaesto, ne mogu ovoga razumjeti ni shvatiti, van ako ga uzmem odmah drugim.

Ima jedan književnik kod nas, do čijega suda mnogo držim, pa taj dopušta, da je pjesnik doista 1, 16—20 iznajprije izradio kao osobitu radńu, nemajući u tom poslu nikakova umetka na umu, ali svršivši je, bijaše nakan da je prema novomu umetku 2—13 preradi, u čem ga kod pjevańa 13 zatekla smrt. Tomu g. piscu čini se u mojoj nauci kontaminacije jedino to nedokazano, da je Gundulić za pjevańa 2—13 upotrijebio od prije zgotovljenu pjesmu o hoćimskom boju. G. Jagić je glede take osobite pjesme o hoćim-

Digitized by Google

skom boju još stroži sudac, zovući je, „ein recht kopfloses Ding“. Nu g. Jagić za cijelo da tu strogost nije sa svim ozbiļno mislio.

Ta g. Jagić u Archivu IV. 537 Brandtovu radńu o Gundulićevu Osmanu hvali u velike, a gosp. Brandt za moga „Vladislava“ ne drži ni po što, da je „ein recht kopfloses Ding“, nego mu se moji dokazi, da iznajprije postojahu dvije Gundulićeve pjesne, osnovani na mom razmatrańu kompozicije samoga djela, čine toliko jaki, da „esli by do nas došli položiteļnyja svidêteļstva, čto Gundulič sočinil dvê poemy — odnu o hotinskom pohodê, druguju o smerti Osmana — to svjakij priznal bi, čto nynêšnjago Osmana slêdujet sčitat sostavljenim imenno iz etih poem“ (str. 11).

6. *Da vidimo, kako stojimo s historijskim svjedočanstvima o Gundulićevu životu i djelima.*

Gundulića, tako se čini, i vršńaci i potońi pjesnici Dubrovački držahu prvakom. S tim poštovańem, koje se Gunduliću u Dubrovniku riječima, ali sa svim općenitima iskazivaše, ne podudara se ni malo počitańe, iskazivano djelom. Pjesme Gundulićeve, koje auktor za svoga života nije dao štampati, ostaše sve do u naše dane neizdane. Moglo bi se misliti, da su Dubrovčani pijetet prema prvaku knńiževniku očitovali, prepisujući u velike ńegova djela. Ni to se nije dogodilo, i pošljedica toga nemara pokazala se štetna tijem, što se veliki dio Gundulićevih djela posvema izgubio.

U svih naroda postoji svake hvale vrijedan običaj, te vršńaci sastavļaju obširne biografije zaslužnijeh muževa, vršeći tim činom ne samo dužnost prijateļstva i pijeteta, nego i dužnost patriotičnu, za što su ovakove biografije u svijeh naroda od uvijeka služile najjačom polugom, koja srca poznoga potomstva pokreće i badri na velike čine. Ni tome Dubrovčani nijesu udovoļili. Moglo bi se misliti, biografija Gundulićeva ostajaše Dubrovčanima tradicijom dobro poznata, pa za to nijesu marili, da je zabiļeže. Ali Cerva, prvi *biograf* pjesnikov, taj 100 godina poslije pjesnikove smrti gotovo te ne zna o ńem zabiļežiti drugo, nego naslove i nama sačuvanih djela, pa ni toga ne zna podpunoma.

Mogao bi ko pomisliti, Dubrovčani imahu Gundulićeva djela u mnogim prijepisima, imahu i mnoge podpune biografije i komentare, svega toga bijaše u Dubrovniku što no riječ u svakoj kući naći, ali sila božja toga izgibe u potresu g. 1667. Ove misli ne bismo ni pomińali, da se nije do sada gdje što istavljala; samo toga radi treba da se ńome nešto zabavimo. Potres 1667 niti je zasuo cijeloga Dubrovnika, niti je pokopao svih Dubrovčana. Pje-

Digitized by Google

snik nam pjeva, da se Dubrovnik još one iste godine „ponovio.“ Potres dakle nije mogao zasuti upravo svih onih kuća, u kojima se čuvahu Gundulićeva djela i biografije, niti je pokopao svih ljudi, koji pjesnika poznavahu. Gundulić umrije 1638, dakle Dubrovčani, koji živi ostadoše poslije potresa a u 50 godini života, ti pri smrti pjesnikovoj bijahu odrasli muževi ter, da se djela i biografije pjesnikove doista i zasuše potresom, oni imahu dužnost, da pjesnikov spomen sačuvaju svojim novim djelom. Teritorij Dubrovačke državice, znamo, da nije ni po što bio stegnut na sam grad, pa ni s toga potres ne može biti kriv, da se Gundulićeve stare biografije i sva djela, ako igda u Dubrovčana bijahu običajna, izgubiše.

Znajući kako danas hvala bogu i mi Hrvati a u Gundulićevo doba ini narodi slavljahu velike književnike, štampajući, prepisujući, tumačeći im djela, pišući im biografije: ne možemo da se ne potužimo na nemar starih Dubrovčana, koji sve te dužnosti spram Gundulića zanemariše činiti.

Historijske izvore, u kojima ima spomen Gundulićevih djela ili života dijelimo a) na izvore pjesniku suvremene; b) izvore, koji potječu od svjedókâ prije potresa g. 1667; c) izvore poslije potresa.

a) Godine 1620 posvećuje Gundulić svoj prijevod „pjesni pokornieh“ Buniću. Kukuljević (bibliografija) kaže, da je knjiga štampana u Rimu 1621. Tako će i biti. I Arijadnu pjesnik posvećuje 1632, a štampana je 1633; štampalo se izvan Dubrovnika, preko mora: tomu trebaše vremena. U posveti kaže pjesnik, da je „pjesni pokorne“ na hrvatski jezik prenesao „minutieh ljeta“, dakle nekoliko godina prije 1620. Sada ih štampom iznosi u svijet. Ostala svoja djela: Galateu, Dijanu, Armidu, Posvetilište ljuveno, Proserpinu ugrabljenu, Cereru, Kleopatru, Arijadnu, Adona, Koraljku od Šira, koja njegovi prijatelji „s mnoziem i bezbrojniem pjesnima taštiem i isprazniem na očitijeh mjestieh s veliciem slavam prikazivahu“, drži pjesnik u maloj scieni, ter ih kao „porod od tmine u tminah ostavlja“; samo pjesni pokorne iznosi u svijet, „dokli s nebeskom pomoći *Jerusalem slobođen, spjevanje čestitiem imenom prevedre krune kralja poljačkoga narešeno*, svemu našemu slovinskomu narodu ukaže.“

Dakle g. 1620 Gundulić već bijaše vrlo produktivan pjesnik hrvatski: bješe već spjevao deset, naslovom pomińanih drama, k tomu još mnoge i bezbrojne pjesni, a imaše te godine na umu i „Jerusalem slobođen, urešen imenom poljačkoga kralja.“ Kukuljević kaže (bibliogr.), da je već prvomu izdańu pjesni pokornih dodana i pjesan „od veličanstva božieh.“

Digitized by Google

Iz pohvalnih pjesmica Ivana Palmotića i Kastratovića, dodanih pjesnim pokornim, ne doznajemo nikake druge notice o Gunduliću.

G. 1622 posvetio je Gundulić „Suze sina razmetnoga“ Jeru Gunduliću. Ni iz toga pisma ne doznajemo o Gunduliću ništa nova. Štampane su Suze još 1650, 1703.

G. 1632 posvetio je „Arijadnu“ Tudiševiću. Ni iz toga pisma, kao ni iz dodane pohvalne pjesmice Bunićeve ne doznajemo druge, nego da Arijadnu Tudišević sa svojom družinom u Dubrovniku prikazivaše.

Ovo su jedini izvori o Gunduliću, samomu pjesniku po vremenu upravo *sa svijem ravni!*

Stjepan Gradić bijaše muž sa svoje uljuđenosti i znanosti širom svijeta vrlo dobro znan Na samrti Gundulićevoj Gradiću bijaše 25 godina, dakle mu djela pjesnikova morahu biti vrlo dobro poznata. U predgovoru k Palmotićevoj Kristijadi (Rim 1670) kaže Gradić: „delegit (Palmotić) illyricas camoenas accensus gloria nobilis in civitate poëtae Ioannis Gundulae, Francisci filii, consobrini sui, cuius ingenium per ea tempora magno concivium exterorumque plausu in edendis elegantibus fabulis, et nobilitando ragusino theatro versabatur, famaque inclitum jam erat *edito* illustri poëmate de Vladislavi Polonorum principis rebus in bello turcico gestis.“ Ja držim, da gospoda nijesu pobili mojih dokaza, da Gradić onim „poëma de Vladislavi etc.“ ne mogaše razumijevati našega Osmana. 1) Ovoga ne ide naslov „poëma de Vladislavi rebus gestis.“ Sa svim su krive paralele, koje se pomiñu u R. 39. 152. Ako Italijani *Ilijadu* zovu i „*le ire di Achille*“ a Horac „*Pellidae stomachum*“ i *Odiseju: cursus Ulixei*, tim je nazivima *glavna radńa* onih pjesama još bolje označena, nego li onim općenitima. Ako Italijani Tasov spjev zovu i „Goffredo ovvero la Gerusaleme liberata“ time rekoše što i sam Tasso u početku kaže: „canto l' armi pietose, e l' Capitano che 'l gran sepolcro liberò di Cristo.“ Gundulić u početku Osmana izrijekom kaže, da ne će pjevati ništa, nego kako sultana u Carigradu umoriše. Nu dopustivši da je Gradić mogao *Osmana* onako nazvati, za što u epizodama ima o Vladislavu i odveć govora, ali gospoda ne pobiše druge opazke: 2) Gundulićev *Osman* ostao je i g. 1638 nedogotovljen, te *prema tome* Gundulić nije mogao tijem *edito poëmate* biti slavan, kada je Palmotić tek počeo pjevati, jer ovaj je to učinio davno prije g. 1632. G. Brandt sa svim me je krivo razumio; ja nigda nijesam mislio, da je Gundulić *edidit* = *štampom u svijet iznio* osobitu pjesan o Vladislavu,

Digitized by Google

kada je Palmotić tek počeo pjevati. On je toga Vladislava *edidit* = *u rukopisu* u svijet iznio, i to mogaše učiniti prije nego se Palmotić dao na pjesništvo, ali ni po što ne mogaše tako izdati i našega Osmana, jer taj još 1638 bijaše *ineditus*, prva nama znana edicija sadržana je u rukopisu od g. 1648. Malo mi se čini jak i onaj prigovor g. Brandta, da Gradić, ako doista pomińaše nekaku osobitu Gundulićevu pjesan, tada pored ńe ne mogaše ostaviti ne spomenuta i Osmana, koji je kud i kamo znamenitiji. Gradić pisaše enaraciju Palmotićeva, ne Gundulićeva života, i ńemu bijaše do toga, da pokaže, šta je Palmotića ponukovalo hrvatski pjevati. Ponukovala ga je slava, kojom Gundulić već bješe prosluo, kada se onaj tek spremaše pjevati. Prema toj zadaći Gradić nije ni mogao pomińati Gundulićevih djela, nego li koja pjesnik nekako godina 1620—1632 već bješe *edidit*, to jest *izdao*, ili, budi na Brandtovu „sozdal", „sočinil".

Ovo je sve, što o Gunduliću doznajemo od svjedoka, koji pjesnika poznavahu u lice!

b) Vrlo su znamenite bilješke Kavańina o Gunduliću. Pjesnik preminu *vrlo star* g. 1714, dakle za cijelo, da još prije potresa učaše dubrovačke pisce. Iz ńegova „bogatstva i uboštva. Zagreb 1861" lako je razabrati, da se pjesnik učeńem hrvatske knńige zanimaše u najtańe. Da nema ńegova djela, ne bismo znali, da je Hektorović preveo i Ovidijevu: de remedio amoris. U djelu Kavańina čitamo vrlo mnogo stihova, uzetih iz Gundulićeva Osmana. U pjevańu 10 pomińe „Dinka Rańu, *Gunduliće* . . . . . , ki duhovne i *pokorne* nakon sebe ostaviše skladne *pjesni*, neukorne, u naš jezik ke složiše, *vlast Osmana*, krsta-boga, Mandu, i *sina razsapnoga.*" U pjevańu 12 izvadio je iz Osmana, gotovo cijelu epizodu, kako kizlar-aga otima Sunčanicu. Ni u eksemplaru Gundulićeva Osmana, koji služaše Kavańinu, nije bilo dvaju pjevańa: sudbine Sunčaničine, po što je kizlar-aga bješe ugrabio, pjesnik dale ne pripovijeda. Još na jednom mjestu pomińe Kavańin Gundulića. U pjevańu trinaestom kaže:

(poljački) živu još u slavi
kralji ini izabrani,
Jageloni, Stanislavi,
Leši, Kažmiri i Šišmani,
kih hrabrenu pravi obranu
mio Gundulić u Osmanu.

Digitized by Google

Ki prikaza *osobita*
Vladislava kraļevića,
mladca u cvietu hrabrenita,
pod kim stre se carska srića,
ćorde kršeć, poļa[1] lomeć,
okom sikauć, glasom gromeć.

Ki ne uzmače, neg se tište,
pred svim vitez vrloviti,
turskom krvļu da tu ište
žednu sabļu napojiti;
i iziska sve svoje poļe,
da se s istim carom koļe.

Ni je li Kavańin u pošļedńe dvije strofe imao na umu posebnu, od našega Osmana različitu Gundulićevu pjesan? Ja bih rekao da je, a vodi me do te misli: 1) pronomen relativni *ki*, kojim pjesnik počińe drugu strofu. Da je Kavańin mislio reći, Gundulić je *u Osmanu* prikazao osobita (= odlična) kraļevića, ne bi pronomenom *ki* Vladislava rastavļao od Osmana. 2) U star. slov. (Mikl. lex.) *osobi, osob', osob'n', osob'nê, osobê, osobiti sę, osobļali, osob'stvovati* znači: *seorsim, qui seorsim est, solitarie vivere — secerni — seorsum esse.* I u hrvatskim starinama (Danič. rječ.): *osoba, osob', osobiti, osob'n',* znači: *seorsim, secernere, separatus.* I kod Kavańina *osobit* znači: *separatus.* Sveti Šimun u Zadru „leži u crkvi *osobitoj*“ (str. 329). Palmotić (Kristiad. 9) kaže za Mandaļenu „da lašńe tjera pute nehvaļene, od svoga se brata odieli i od sestre svê poštene. *Osobita* posred stana stanovati sama uze.“ Tako i kod drugih dalmatinskih pisaca vrlo često. I Vuk adverbium *obaška — baška* tumači s *osobito.* Prema tome Kavańin vaļa da kaže: Gundulić u Osmanu slavi poļačke kraļeve; Gundulić prikaza *osobita* (od Osmana odijeļena) kraļevića Vladislava, to jest pjesan, kojoj bijaše naslov „kraļević Vladislav.“ 3) Ovakovo tumačeńe Kavańinovih riječi dobiva podkrepu time, što pjesnik kaže, da Gundulićev osobiti Vladislav kraļević „iziska sve svoje poļe, da se s istim carom koļe.“ U Osmanu kraļević Vladislav nigdje toga ne čini; u osobitoj pjesni „kraļević Vladislav“, onakoj, kakvu Gradić zove „de Polonorum principis rebus in bello Turcico gestis“ mogaše Vladislav doista onako raditi.

Drugoga svjedočanstva iz doba prije potresa nema nijednoga. Sve ove notice iz prvoga i drugoga doba kaku nam daju sliku

[1] Vaļa da „kopļa“?

Digitized by Google

Gundulićeva života i rada? Nikakovu! Iz ńih ne znamo ni koje se godine Gundulić rodio, ni koje je umro, ni kakove je škole učio, ni čim se pored kńige bavio. Znamo da je prije 1620 spjevao 10 drama, imenom pomińanih, spjevao pjesan od veličanstva božijeh, preveo pjesni pokorne, da je 1622 dao štampati „Suze sina razmetnoga", 1733 Arijadnu. Ali nijedna od onih biļežaka ne uči nas, kake su ono drame, je su li originali. ili prijevodi, jesu li tragedije, pastirska prikazańa, melodrami, komedije? Ne znamo kamo dospješe drame, kojih danas više nema. A kake su one „mnoge i bezbrojne pjesni tašte i isprazne" o kojima pjesnik godine 1620 govori? Šta se dogodilo s onim „spjevańe Jerusalem slobođen" urešenim imenom poļačkoga kraļa, i kakva je to upravo pjesan? Za Osmana vidimo iz Kavańina, da već ńemu služaše onako krń kao što je naš Osman, ali za što je krń, kada ga je pjesnik počeo raditi, s kim se svjetovao, komu ga ostavio, koje imaše sveze s poļačkim dvorom, da ga onako izredno slavi itd.? — na nijedno od tih pitańa ni od kuda odgovora.

Riječi Gradićeve i Kavańina daju više nego slutiti, da je Gundulić pored Osmana spjevao i *osobita* kraļevića Vladislava, i to po analizi riječi Gradićevih spjevao dugo prije g. 1632.

Za osobitu Gundulićevu pjesan, koja bi pjevala samo umorstvo Osmana, nema doista ni najmańe potvrde.

c) Poslije potresa prvo svjedočanstvo o Guduliću čitamo kod pjesnika Nikole Igńatija Đorđića (1675—1737), ali ni u ńegovoj sa svim općenitoj notici nema ništa nova.

Prve savezne notice o Guduliću čitamo kod Cerve; umrije *vrlo star* 1759, dakle u mladosti svojoj poznavaše Dubrovčane, koji bijahu svjedoci iz doba prije potresa. Negovu enaraciju Gundulićeva života vidi podpuno ispisanu u „djela" str. IX. U autografu Cervinu notice vaļa da bijahu ovako poredane: Gundulića slave najboļe ńegova djela: 1) Pjesni pokorne, 2) Suze sina razmetnoga, 3) Od veličanstva božijeh, 4) Poëma de Vladislavi Polonorum principis rebus in bello Turcico gestis, quod opus Steph. Gradius laudavit..... (pomińu se riječi Gradićeve), 5) Arijadna drama, štampana 1632, 6) „aliam praeterea fabulam raptum Proserpinae inscriptam praelo subjecit"; u rukopisu iznese na svijet drame: 7) Galateu, 8) Dijanu, 9) Armidu, 10) Posvetilište ļuveno, 11) Cereru, 12) Kleopatru, 13) Adona, 14) „Phyllis", 15) Dubravku, 16) „item Scyriam Bonarelli illyrice vertit", 17) „Torquati Tassi Godofredum suscepit vertendum. Multa praeterea varii argumenti carmina, quo-

Digitized by Google

rum alia adhuc extant, alia periere, cum privatae bibliothecae et omnia civium musea maximo illo, qui urbem evertit, terremotu diruta fuissent et igne absumpta. 18) Pro caeteris porro eius operibus summopere ab eruditis laudatur poëma epicum ab eo editum, quod Osmanes inscribitur, ut alter Virgilius passim audiat. Illud edidit anno 1621. Lib. 20 continet, sed duo, nempe 14 et 15, desiderantur, publica authoritate (quod res Turcarum minus caute in iis arguerentur) ut aiunt, suppressi. Libri ergo duodeviginti extant."

Cervina enaracija u istinu nije gotovo ništa, nego enumeracija Gundulićevih djela. Pa kakova je ta u pisca, koji pisaše 100 godina poslije pjesnikove smrti? Prema noticama, koje do sada pokupismo, u Cerve nema druge novosti do one, da je Gundulić spjevao i Dubravku. Druge novosti Cervine pokazuju, kako se stari Dubrovčani vrlo površno zanimahu djelima i samoga Gundulića. Arijadna ne bi štampana 1632, nego 1633; Proserpina ne bi nigda štampana; drame pomenute pod br. 14 „Phyllis" i pod br. 16 „Scyria Bonarelli" u istinu su jedno djelo, Bonarelova: filli di Sciro, koju Gundulić u Pjesnim pokornim krsti: Koraļka od Šira. Vrlo žalimo, što Cerva pomińući ono pod br. 17 o Tasovu Gofredu ne reče, je li imao u rukama kakav pokus Gundulićev, ili je onako tumačio onu Gundulićevu obznanu pred Pjesnima pokornim, da će slovinskomu narodu ukazati Jerusalem slobođen, urešen imenom poļačkoga kraļa? Biće da je ovo pošļedńe. Cervina nejasnoća bijaše uzrokom te mu je neko u prijepisu ńegova autografa izmijenio riječi, napisavši „Torquati insuper Tassi Godefridum illyrico carmine cecinit." Za drame pod brojevima 6—15 kaže „manu autem descriptas plures fabulas vulgavit, quarum haec sunt nomina." Vrlo nam je žaļeti, što ne reče, je su li te drame u ńegovo doba još bile poznate. Sudeći po onomu što je od „Koraļke od Šira" načinio dvije drame, za cijelo da ih Cerva nije vidio. Pomenuvši imenom Gundulićeva djela kojih ni u ńegovo doba vaļa da već nije bilo, moramo mu zamjeriti, što djela, koja se i do nas sačuvaše, pribra u biļešci, da mnoga još postoje, mnoga u potresu izginuše. Što se tiče potresa, buď da je, buď nije mnoga Gundulićeva djela progutao, to je na svaki način dokaz, kako su Dubrovčani za ta djela slabo marili: ako je, onda ta djela mora da bijahu u Dubrovniku vrlo rijetka, ako nije, mora da bijahu još rjeđa.

Kod tolike površnosti Cervine doista te se ne smijemo o ńegovu vijest, da Gundulić pored Osmana spjeva i osobiti „Poëma de Vladislavi Polonorum principis rebus in bello turcico gestis",

Digitized by Google

upirati toliko, da bismo si pomišljali, da Cerva takovu osobitu pjesnu imaše upravo u rukama, ali dovoljna nam je i nepomična istina, da u Cervino doba Dubrovčani držahu, da pored Osmana *bijaše* još i onaka pjesna Gundulićeva.

Što se tiče Osmana, eto vidimo da i prvi biograf Gundulićev već ne znaše, kako je to djelo postalo. Čusmo da i jedan rukopis iz Cervinoga doba *nagađa*, da je državna vlast uništila dva pjevańa. I onu Cervinu noticu o našem Osmanu „illud edidit anno 1621" čitamo na jednom rukopisu: „Osman složen i učińen po prisvitlomu Guduliću godišta 1621" (djela, 283 u dnu). Radńa Osmana pada 1622; radńa onake osobite pjesne o Vladislavu pada 1621. Ja se (R. 32) domislih, da je ona Cervina vijest o g. 1621, koja ne smije ostati bez tumača kako je postala, mogla vrlo lako postati tako, da je godište, kojega pjesnik bješe spjevao Vladislava, ili bar godište, kojega se radńa Vladislava dogodila, prešlo na našega Osmana; gospoda drže, da Gundulić ni po što g. 1621 nemaše vremena spjevati Vladislava, ali niko od gospode ne pobija drugoga dijela moje tvrdńe.

Latinski stihovi Gjan Karla de Angelisa (R. 32, 108) slave sa svim općenito našega Osmana.

Sebastiana Dolca ide jedina zasluga, da je prvi pronašao, koje godine i kako star Gundulić umrije.

Sa svim na kraju 18 stoljeća Gundulićeva Osmana slave epigrami Jurja Ferića i Zamańe (R. 32, 109). Tako ti prođe i cijelo osamnaesto stoljeće, a mi ostasmo bez ičesa, što bismo mogli nazvati daj budi sjenkom Gundulićeve biografije. Svuda sretamo nerazumljivu nebrigu, neoprostiv nemar Dùbrôvčânâ za svoga književnoga prvaka.

Apendini (Notizie istor.-crit. II 233, 262, 284) trudi se sastaviti kritičnu enaraciju Gundulićeva života i ńegovih djela: ali šta je opravio? Dobro je ispravio Cervine pogrješke, što se tiče Bonarelove drame i štampańa Arijadne. Iznašao je, da Gundulić u „Ljubovniku sramežljivu" prevede Pretovu „l' amante timido"; ali u najnovije dane dokazano je, da nije upravo prijevod one Pretove, nego kontaminacija dviju Pretovih pjesama. Apendini pomińe još i Gundulićevu „Ferdinandu II", pa nas i uči, kako je ta pjesma postala: pjesnikov rođak Marin, ježuvita, učaše kneza hrvatskomu jeziku. Cervino nagađańe, da Gundulić „suscepit vertendum Godofredum" već je bujnija mašta Apendinova iskitila dalje; pisa-

Digitized by Google

tvrdi, da su mnoga djela Gundulićeva „colla traduzione della Gerusaleme del Tasso“ u potresu izginula!

Trudio se Apendini i oko estetske ocjene Gundulićevih djela. O tome biće govora na drugom mjestu. Za sada pamtimo, da je ta ocjena sa svim općenita.

Međutim spremaše Volantić izdańe Gundulićeva Osmana. Svršivši srećno vrlo tešku zadaću, Francuzi 27 svibńa 1806 dokinuše slobodu dubrovačku. 1815 došla je Dalmacija pod vlast austrijsku. Ti politički prevrati učiniše, te u Dubrovniku namjena Volantićeva osta zaboravljena. Malo šta A. Mihanović ne ote Dubrovčanima slavu prvoga izdańa Osmana. Iz Padove izda 1818 latinski i hrvatski pisan proglas, da će štampati Osmana. I to obećańe osta obećańem. Ali Mihanovićem zapodjenuta misao nije više dugo ostala neizvedena. G. 1821 smuti se patriotično srce Ambrozija Markovića strahom, da bi Osman napokon mogao sa svim propasti. On skupi što god u Dubrovniku mogaše naći od Volantićeva rada; što ne mogaše, nadomjesti sam; srećno obrete Sorkočevićem izrađena dva pjevańa i našavši nakladnika Martekina izda Osmana u Dubrovniku 1826. Na to prvo štampano izdańe narod čekaše dvjesti godina! Samo izdańe vrlo je pomno izvedeno. Biografija, što je Marković s prijed dodade, upravo je brojańe Gundulićevih djela, pri čem se „Koralka od Šira„ pogrješno dva puta broji. Kombinacija Markovićeva, da pjesnik Osmana „sklopi i sredi“ g. 1627 sa svim je pusta, ni na čem ne osnovana.

Dok se Markovićev tekst štampaše, do toga Zadranin Jažić (Get. Osm. XI) prevede Osmana na italijanski, pa i taj prijevod „versione libera dell' Osmanide“ štampan je g. 1827 kod Martekina. S prijed napisa Apendini „Memorie sulla vita e sugli scritti di Gian Francesco Gondola.“ Kako Apendini estetski sudi o Gunduliću, o tom će biti govora na drugom mjestu. Biografija, što je podaje Apendini, poznata je kod nas dovolno. Taj puta se Apendini još više raslobodio te kaže za Gundulića „nel suo giovanile entusiasmo tradusse tutta la Gerusaleme liberata.“ Mi čusmo natrag, da se pjesnik g. 1620 tek dao na prevođeńe, a one godine doista da već ne bijaše „nel giovanile entusiasmo“. Za „Ljubovnika sramežliva“ kaže, da se je izgubio, za pjesmu „Ferdinandu II“, da je vala da u potresu nestala, a hvala bogu mi i jednu i drugu još danas veseli čitamo. O Markovićevu trudu, koji se upravo štampaše, Apendini ujedlivo kaže, da je to pravo reći radńa Volanti-

Digitized by Google

ćeva, što marljivom ocu Ambroziju zadaje dosta muke da bi odbio. (Lettera del p. lettore Ambrogio Marković. Venezia 1878).

Napokon Apendini ispisuje riječ po riječ Volantićevo pripovijedańe, kako se trudio oko sastavljańa teksta Osmanova. Dvadeset godina trudio se Volantić oko onoga posla. On se prvi zanimaše tačnim ispitom Gundulićeva djela. Pa šta vidimo iz ńegove studije? Volantić usred Dubrovnika ne može uza sav trud o kompoziciji Osmana ništa izvjesna doznati, i da bi postanak toga eposa rastumačio, ne preosta mu druga, nego da, kao i Cerva, *goneta*. Volantić pretresa nekolike kombinacije, koje Dubrovnikom u poslu mańka dvaju pjevańa kolahu. Ni s kojom pravo zadovoljan, postavio je i sam novu kombinaciju, za koju živo čitatelja opominje, da nije nego puka kombinacija!

Evo smo pretresujući historijska svjedočanstva o Gunduliću došli do u naše dane.

Priberimo notice, koje čitamo na rukopisima svakoga Gundulićeva djela! Na čelu Arijadne jedan ima: Arijadna, spjevana po Gunduliću. Bi ovo *polužalostivo prikazańe* pritješteno u Jakinu 1632. Drugi: Arijadna, *tragedija* po Gunduliću, tkoji da na svjetlo svoja pisma l. g. 1620. (djela 1 u dnu). Za *Proserpinu*: Proserpina ugrabljena od Plutona spjevana po Gunduliću. (djela 63). Za *Dubravku*: Prikazańe spjevano po Gunduliću. Prikazano u Dubrovniku 1628. Za *Kalandricu*: Žalosno cvilje̊ńe u smrt gospe Marije Kalandrice Gjiva Vlajka liepe i vriedne žene. Složeno po Gunduliću u pjesan (djela 263). Za *Ferdinanda*: Visini privredroj Ferdinanda drugoga velikoga kneza od Toskane. Notice na čelu i u tekstu rükopîsâ Osmana pomińasmo prigodimice natrag.

Iz svega se učimo živoj istini, da se nigdje pored Gundulićeva Osmana ne pomińu sa svim jasno i glasno dvije starije osobite pjesme, jedna o Vladislavu, druga kako Osmana umoriše. Ali riječi Gradića, Kavańina i Cerve dopuštaju nam više nego slutiti, da je pjesnik pored Osmana spjevao stariju pjesan o junaštvu poljačkoga kraljevića u turskom ratu. Za osobitu pjesmu ob umorstvu Osmana nema doista ni onolike potvrde kolike za Vladislava. Posvemašno mučańe čitave prošlosti o eksistenciji onake pjesme doista da ne smijemo ignorovati, ali ja držim, da si to mučańe možemo rastumačiti da i ne napustimo posvema evidentne rezultate učeńa kompozicije našega Osmana, koje nas je uvjerilo, da su pjevańa 1, 16—20 upravo nerazdrješiva cjelina.

Digitized by Google

Posvemašno mučaće starine o Gundulićevoj osobitoj pjesni, kolika je sadržana u 1, 16—20 našega Osmana, daje se vrlo lako evo kojim načinom rastumačiti. Pjesnik je u *Vladislavu* spjevao, kako kraljević poljački kod Hoćima bješe potukao Turke. Radujući se pjesnik u toj pjesni porazu turskomu i nestrpljivom željom čekajući, da bi se silesija turska čim prije sa svijem slomila, državna je vlast dubrovačka zabranila javno širenje toga djela; ono je samo pod rukom došlo u ruke nekim pjesnikovim znancima. Tako je razumjeti, ako Vladislava igda bijaše, kako da se izgubio. Kasnije Gundulić spjeva umorstvo Osmana, kako je sadržano u 1, 16—20 našega Osmana. Prije nego je pjesnik ovu pjesnu ikomu pokazao, odlučio se, da će je s Vladislavom stopiti u veliku romantičnu epopeju. Na ovoj radio je pjesnik sve do svoje smrti, a kako bijaše, toliko iz historije pouzdano znamo, čovjek tih i skroman, radio je za sebe, ne pripovijedavši nikome čim se bavi. Ja mislim, da se jedino onakim skromnim, nikomu ne pripovijedanim radom pjesnikovim daje rastumačiti čudan pojav, ter prem i sin i unuk Gundulićev bijahu pjesnici, ipak, kako iz rukopisa vidimo, ni 10, 15 godina poslije pjesnikove smrti niko nije znao odgonenuti za što mańkaju dva pjevańa, pače nije se moglo pravo odgonenuti, koja dva mańkaju, da li 14, 15 ili 13, 14.

Historijska svjedočanstva ne pominu pored Osmana dvaju osobitih pjesama, ali historijska tradicija o Gunduliću jednako je površna i nepodpuna, kao što i o drugim dalmatinskim pjesnicima. Zar nijesmo do sada, učeći pomno sama djela tijeh pjesnika, naišli na mnoge rezultate, za koje tradicija ništa ne zna. Ko bi igda, držeći se same tradicije, pogodio, da Vetranić nije prevodio Evripidovu Hekubu nego Dolčevu; da Babulinović nije prevodio nikada grčku Jokastu, nego Dolčevu; da Gučetić nije prevodio Grotovu Dalidu, nego je kontaminovao Grotovu Dalidu i Hadrijanu; da Gundulićeva Arijadna nije originalna, nego je prijevod Rinučinove; da ńegov Ljubovnik nije original, a nije ni prijevod jedne Pretove pjesne, nego je kontaminacija dviju Pretovih pjesama? Ako je tradicija glede Osmana tako tamna i neizvjesna, da se o kompoziciji ńegovoj već 100 godina poslije pjesnikove smrti tek nagađati znalo: zar da se nama zamjeri, ako i mi ogledamo, kako bi se postanak te kompozicije najbolje dao rastumačiti? Pripomene li ko, kako da u starini niko nije došao do rezultatâ, za koje mi kažemo, da su tako evidentni? tomu odvraćamo, da su u starini očito više čitali naslove na čelu pjesničkih djela, a mańe su učili

Digitized by Google

sadržaj ńihov. Koliko se površno Dubrovčani u Cervino doba bavļahu učeńem sadržaja našemu Osmanu, tomu je najboļi svjedok Cerva, napisavši natrag pomińane notice. — Ama Volantić je čitavih 20 godina učio Osmana, kako da on nije onih rezultata našao? — Da je Volantić konfuziju u poslu Osmanova teksta i tradicije imao onako sredanu i pribranu, kako je mi dobismo ńegovim trudom, pa da je na tom temeļu daļe učio Osmana, kako danas mi, ńegovi rezultati za cijelo da bi izašli drugačiji. I Volantić (vers. lib. m. 46. „concorre — assurdo“) je spoznao, da nas sadržaj pjevańa 15 (13)—20 puti, te imamo predpostavļati da nitovi pripovijedańa pjevańa 1—12 u dva izginula pjevańa imahu biti „trattati *in tutta la loro estensione.*“ Volantić hvali rad Sorkočevićev (p. 48), ali se očevidno uklańa priznaji, da li je pjesnik „in tutta la loro estensione“ one nitove ispreo. Pripovijedajući nam, kako se Sorkočević jedva jedvice dao nagovoriti, da onaj posao preuzme, a preuzevši i svršivši ga, jedva se sklonio, da ga preda javnosti, time, mislim, Volantić htjede najblažim načinom reći, da Sorkočević one zadaće nije izveo. Da Volantić bude doživio, kako je Mažuranić ona dva pjevańa sa svim drugačije ispunio, a ipak 1—13 nije s 16—20 spojio u organsku cjelinu: ne bi li postupio korak naprijed, ter uvidio da se nitovi pjevańa 1—13 ili 1—12 napram 16—20 ili 15—20 nikako ne daju u dva izginula pjevańa „trattare in tutta la loro estensione“? — Ali g. Veber razmatrao je kompoziciju Osmana u najnovije doba, bistroća ńegova suda dobro nam je svima znana, kako da on nije našao onih „evidentnih“ rezultata? — G. Veber o kompoziciji radńe u našem Osmanu izreče (Osman. Zagr. 1859 str. XXIV) sud: „Pjesma nema pravoga središta, oko koga da se vrti i kreće. Jer po naslovu i smjeru sudio bi, da je Osman junak eposa, a po opisu hrabrih čina, koji se često na dugo snuju, rekao bi Vladislava, koji je tako uzvišen, da ne može biti mańim od Osmana. Tim je pjesnik izgubio jedinstvo, što je ipak svakomu ļudskomu tvoru posve potrebno. Kaznačić veli, da je Vladislav velik djelom, a Osman mukom, te da se tim jedinstvo ne obara. Ovo neka bude na utjehu onim, koji žele Gundulića vidjeti prosta od svake mane; ali mi, koji hoćemo da ga vidimo u dobru zrcalu, pravu mu veličinu hvalimo, a u čem je malen, ne tajimo, te nepomično tvrdimo, da u Osmanu ima dva središta.“[1] — Moje mišļeńe, da pjesnik u našem Osmanu bijaše

[1] G. Brandt protiv Vebera misli da u Osmanu ima „izvêstnoje sredotočije“ (ideja južnoga slovinstva), „no u ńem nêt nastojaštago

Digitized by Google

namislio dvije od prije osobite pjesme sastaviti u cjelinu, ali nije posla sa svim izradio, ono se s estetskim sudom g. Vebera posvema podudara, ńime se istinitost toga suda najeklatantnije potvrđuje.

7. *Iz riječi, koje čitamo kod Gradića, Kavańina i Cerve nagađasmo, da Gundulić prije našega Osmana bješe spjevao Vladislava. Do toga nagađańa ne bismo nigda ni došli, da nam tačna analiza sadržaja pjevańa 2—13 ne odkriva mnogo mjesta, koja nas uče, da je tu pjesnik umetnuo nešto, koje se sa glavnom radńom nikako ne da u sklad svesti, i koje u opće dobiva smisao tek ako si pomislimo, da nekoč služaše u onakom Vladislavu.*

a) Gundulić u pjevańu prvom moli Muze, neka mu nareku „kako istočnom caru mladu smrt vitezi nesmiļeni daše u svom Carigradu.“ Kaže pjesnik, da ne će pjevati ni kako se Osman rodio, ni kako Mustafa sjede na prijesto, ni kako se opet Osman zacari, ni kako ovaj „žeļan starieh slavu sresti, podiže se na Poļaka s mnogom silom, s malom česti“; svega toga ne će pjevati: „da tijem (t. j. pripovijedańem onih uzgrednosti) pjesni moje sasma duge ne izhode, *samo objav'te smrti svoje hude uzroke, tužne zgode.*“

U pjevańima 1, 16—20 pjesnik se doista strogo drži gore odmjerena temata svoje pjesni. U ńima doista nema ni o čem drugom govora, do li o *hudim uzrocima* i *tužnim zgodama* Osmanove smrti. *Hudi uzroci* Osmanove smrti jesu: α) carev lański poraz pred Hoćimom, o kojem govori najprije sam sultan u 1, onda Daut u 18; β) Osmanovo vrijeđańe Turaka te zakonâ i običajâ turskih, o kojem govore nabuńenici u pjevańu 16, i γ) dobom najzadńi a neposredni hudi uzrok bijaše sultanova tajna namisao, da će u istoku skupiti novu vojsku, o čem ima govora na kraju prvoga pjevańa i u početku pjevańa 16. *Tužne zgode* Osmanove smrti, koje se pośļednih dana Osmanova života dogodiše, spjevane su u ostatku pjevańa 16—20.

A govore li i pjevańa 2—13 o *hudim uzrocima* i *tužnim zgodama* Osmanove smrti? O tužnim zgodama ni divana, te počińu tek u pjevańu 16; a o hudim uzrocima? — Da vidimo šta biva u pjevańima 2—13. — *a)* Kizlar-aga kupi po svem svijetu za sultana djevojke, da bi se ženio. U tom poslu pjesnik je najače ista-

jedinstva dêjstvija.“ G. Veber rekavši, da u Osmanu ima dva središta, za cijelo da je imao na umu realnu radńu u Osmanu, a nije imao na umu ideju.

Digitized by Google

vio kizlar-agino otimańe Sunčanice u Smederevu. *b*) Sokolica je zasužńila poļačke gospođe, koje srećno Vladislav oslobodi, i Sokolica ode da bi sultana pratila u istok. *c)* Krunoslava na ugarsku obučena ode u Carigrad Korevskoga iskupļivati. *d)* Poļaci u Varšavi slave godišńicu hoćimske pobjede. *e)* Ali-paša ode u Varšavu prositi mir i vrati se u Carigrad. *f*) Pakao se digao buniti Turke na kršćane.

Ima li ikoja od ovih radńa pjevańa 2—13 ikakovu svezu s Osmanovom smrću, je su li i one *hudi uzroci* Osmanovoj smrti? Čusmo da i u historiji i u Gundulićevoj pjesmi (t. j. u 16—20) među uzrocima Osmanove smrti bijaše doista i careva ženidba. Ali mislim da natrag dokazasmo, da ona ženidba, što bijaše u pjevańima 16—20 uzrokom careve smrti, bijaše sasvim različita od one, koja bi imala izaći iz svega što u 2—13 u tome poslu biva. Nu pustimo za sada na stranu tu razliku, i recimo: pod a) označeni dio radńe pjevańa 2—13 stoji bar u nekoj kauzalnoj svezi s Osmanovom smrću. Možemo li tako reći i za ostale radńe pjevańa 2—13? Ni po što! Te radńe niti su u historiji, niti u Gundulićevoj pjesmi (16—20), ama daj budi išta doprinesle Osmanovoj smrti, ne stoje s Osmanovom smrću ni u kakoj kauzalnoj svezi, nijesu nikaki *hudi uzrok* carevoj smrti. Pomińući pjesnik na usta nabuńene vojske sve moguće *uzroke*, za što sultan ima umrijeti, nije nigdje ni slovom među tim uzrocima pomenuo išta od onih radńa.

Dakle kako to, Gundulić reče, *da mu pjesme ne izađu sasma duge,* ne će ništa pjevati nego *samo hude uzroke* i *tužne zgode* Osmanove smrti, a kad tamo sva pjevańa 2—15, dvije trećine našega Osmana zapremļene su pripovijedańem takovih zgoda, od kojih prva, ako ima, jedva te ima neku tamnu, a one ostale nemaju upravo nikakve kauzalne sveze s Osmanovom smrću? Ta naš pjesnik drugda drži riječ svoju. U pjevańu jedanaestom umolio je Ali-paša kneza Zborovskoga, neka mu kaže imena pukâ i vitezova poļačkih. Knez ga služi. Zadržavši se malo obilnije pripovijedańem, ko je pustińak Blaž, kaže knez: „Nu besjeda moja ova, sasma duga da ne izlazi, od poļačkih vitezova sliša' imena, slike pazi.“ Pa knez dalje doista ostaje kod svoje zadaće.

G. Marković (R. 46, 94) kaže, „Pjesnik (s drugim spjevom) svjestno i hotimice uvodi u razvoj glavnoga čina retardirajući zapriečni momenat, poput inih epskih pjesnika.“ — G. Marković dokazujući najtvrđi vez pjevańa 2—15, dokazao je sa svim dobro

Digitized by Google

da onaj „s drugim spjevom uvedeni retardirajući momenat“ traje cijelimi pjevańi 2—15, cijelima dvjema trećinama našega Osmana, a po što je meni nepoznat epos, u kojem bi se glavna radńa zaustavļala umetnutim retardirajućim momentom, dva puta duļim nego što je sama ona, pravom sam se (e. o. 40) naļutio na pisca, što nastoji mnome se narugati, ne dokazujući svoje tvrdńe, da je Gundulić doista onako učinio *„poput inih epskih pjesnika“*; gosp. Marković bijaše dužan imenovati pjesnika i u ńegovu djelu citovati pjevańa, koja sadržaju *onaki* retardirajući momenat. On toga ne čini ni tu, a tako ni *nigda* drugda, kada bi trebalo, kada ga pitamo. U Vijencu 1879, 331 brani se pisac, dokazujući, šta je sve u Radu citovao; ali to su sve citati, koji su nam većim dijelom od druguda poznati, i za koje nigdje pisca nijesmo pitali Obećaje pisac u Vijencu, što je ostao u prvom dijelu svoje radńe dužan citovati, to će učiniti daļe u drugim dijelovima. U Radu 50 pisac uporeńuje Osmana s drugim eposima, pa gdje mu je ostalo obećańje, gdje nam je pokazao epos s *onakim* retardirajućim momentom? Nigdje ništa!

Gundulić odredivši onako tačno u pjevańu prvom, da ne će pjevati nego samo tužne zgode i hude uzroke Osmanove smrti, nije još mogao imati na umu sadržaj pjevańa 2—15. Ovo mora da se pjesnik tek kasnije, svršivši iznajprije 1, 16—20, odlučio pjevati, a po što ga prerano smrt zatekla, nije dospio, da bi prema tomu novomu umetku promijenio i samo pjevańe prvo. U prvom pjevańu kaže pjesnik. da je Osmanova stanovita odluka poći u istok. Tu stanovitu odluku svoju povjeri trojici doglavnika, i povjerivši ovima pravu nakanu svoga puta *prosu opeta glase i svakomu čini znati*, da ide klańati Muhamedov grob. Prema tome, što je car već *prosuo glase i svakomu na svijetu već dao na znańe* kamo putuje, sa svim dobro nastavļa pjevańe 16, u kojem slušasmo, kako se na *one glasove* o carevu putu počela vojska buniti. Ali sa svim je nerazumļivo, kako pjesnik, prosuvši već glase o carevu putu, najednoč pjevańem drugim skreće pripovijedati zgode, koje nas od careva naumļena puta, od toga hudoga uzroka ńegove smrti, odvode na bog zna kake stramputice. Gospodin Marković dokazuje, da tu nema upravo ništa ni nerazumļiva ni neobična, ali i to opet dokazuje načinom u znanstvenu radu i nerazumļivim i neobičnim; on ti lijepo, (R. 46, 95) citujući što ja kažem, izostavļa one Gundulićeve riječi, da je car u prvom pjevańu *prosuo glase i svakome dao na znanje* kamo putuje, pa kaže: ako je car u prvom pjevańu

Digitized by Google

stanovito odlučio da će putovati, nije ništa neobična, što se u drugom pjevańu još ne diže na taj put. Tako se dakako sve na svijetu može dokazati!

Od malo natrag pomińanih zgoda, kojima je pjesnik naknadno razmaknuo pjevańa 1, te 16—20, samo su dvije takove te nas nude mišļeńu, da je pjesnik iznajprije svršio i u svijet izdao Vladislava, poslije ńega da je svršio pjevańa 1, 16—20 kao osobitu pjesmu, koje nije izdao u svijet, nego je želio, da od ńe i od starijega Vladislava sastavi Osmana. Te dvije zgode jesu: A) Ali-pašino putovańe iz Carigrada u Varšavu, B) Poļačka slava godišńice hoćimske pobjede.

A. a) Ali-pašin put pjevańima 2—13 prikazuje nam se ne samo jasnim i glasnim slovom projemija od samoga pjesnika odkloņen ter sadržajem svojim od glavne radńe odkinut, nego se vremenom, u koje on pada, sa svijem narušava vrijeme glavne radńe, sadržane u pjevańima 1, 16—20.

Držim te mi je natrag pošlo za rukom dokazati, da Gundulić, ako i ne pomińe *imenom datum*, kada pada radńa pjevanja 1, 16—20, ali je na sve ostale načine najevidentnije čitatelju pokazao, da je, radeći ona pjevańa, imao na umu historijsko doba, to jest doba od početka godine 1622 pa do 20 svibńa 1622.

Ali-pašinim putom u 2—15 narušava se doba, u koje pada radńa pjevańa 1, 16—20. U pjevańu trećem Ali-paša ranim proļećem poslije hoćimske bitke, dakle proļećem godine 1622 polazi iz Carigrada u Varšavu (3, 1—12). Na kraju pjevańa trećega eno paše na bojištu hoćimskom, gdje kliče: „ah, davori družbo mila, poznate li mjesta kleta, gdi neizmierna naša sila *minutoga pade ļeta*“ (345—348). U Varšavu prispio je Ali-paša u pjevańu 10, 300. Prispio je tamo „*u svrsi kolovoza, kad jur bješe počela jesen plodna*“ (9, 41—44). Prispio je baš na *godišńicu* hoćimskoga boja, upravo „kada osvanu dan čestiti, koga vječna biće slava, dan veseli od dobiti kraļevića Vladislava, u ki bez broja i bez kraja vojsku on razbi i raztjera istočnoga ļuta zmaja *lańsko ļeto* kraj Nestera.“ (9, 45—52).

Ne mogu držati, da Guduliću nije bilo poznato, da u Poļskoj papinom odredbom *10. listopad* bijaše praznik, na koji se slavļase spomen hoćimske pobjede, koja se svršila mirom hoćimskim, uglavļenim *9. listopada*. (Morav. 3, 302). Još mańe mogu dopustiti pomisao, da Gundulić ne znaše, da se hoćimski boj svršio u *početku listopada*, a ne u *svrsi kolovoza*. U pjevańima 1, 16—20 Gundulić,

Digitized by Google

kako čusmo, vrlo dobro razlikuje *ljeto*, kada se Osman digao na Poljaka, od *jeseni*, kada ga Poljaci potukoše. Nije li dakle neobično, što pjesnik u 2—15 govoreći o *porazu Osmanovu* služi se riječju *ljeto*, ili kaže da se dogodio u svrsi *kolovoza*, „kada jur bješe *počela jesen* plodna?“

Nu ovo su doista tek čudne stvari, ali ko da razumije, kako pjesnik može za Ali-pašu u pjevańima 9, 10 reći, da je mjeseca kolovoza 1622 u Varšavi, a pjesnik se u 16—20 očevidno držao historije, pjevajući da Osmana umoriše 20 svibńa 1622! Po što je Ali-paša od Carigrada do Varšave putovao od ranoga proljeća (travań?) pa do svrhe kolovoza, dakle putovao pet mjeseci, ne zadržavši se u tom putu nego samo u Kamenici „vele dana“, za cijelo da je u Carigrad natrag trebao daj polovicu onoliko vremena„ dakle je došao u Carigrad polovicom studenoga. Je li pjesnik mogao imati na umu mjesec studeni u 1, 16—20, gdje nam pjeva, kako se Osman digao na put najprije u Meku onda na sidonskoga emira, i gdje nam u početku pjevańa 18 opisuje upravo svibańsko jutro!

Gundulić gradeći od dviju historijskih pjesama našega romantičnoga Osmana bijaše naum razrinuti historijsko doba radńi Osmanove smrti, i bio bi prema tome promijenio u pjevańima 16—20 sve momente, koji nas pute, da tuj imaše na umu svibań 1622. Što je u 2—15 svrhu kolovoza označio kao dan svršena hoćimskoga boja, u tome vidim trag pjesnikovu Vladislavu, u kojem se sa svim prema historiji vojske turska i poljačka *sastaše u svrsi kolovoza*. (Hamer II. 790).

b) Na svakom reći bi koraku Ali-pašina puta iz Carigrada u Varšavu sretaju nas čudne, da sa svim nerazumljive situacije. Pjesnik je osobito istavio dvije partije pašina puta: *aa)* iz Carigrada do Dunava, *bb)* preko hoćimskoga bojišta. *aa)* U pjevańu trećem Ali-paša ranim proljećem polazi iz Carigrada. „Car mu prida u pohodu s tvrdom stražom od bojnika bogdanskoga vojevodu, Gašparova namjesnika“ (3, 17—20). — Šta će to reći „*namjesnik* Gašpara?“ Valja da: *našljednik?* Moldavskoga vojevodu Gašpara Gracijana, to je Gundulićev Gašpar Milostić, naslijedio je g. 1620 *Aleksander*. Ovaj budući prijatelj Poljaka, moraše na zapovijed sultanovu sa svim u početku hoćimskoga boja slati u poljački tabor Italijana Vevela, na oko da ugovara o miru, u istinu da uhodi Poljačku silu. Uza svu službu Osman nije bio s Aleksandrom pravo zadovoljan: sumńaše, nije li vojevoda s Poljacima u dogovoru, po

Digitized by Google

što im nije energično priječio, da ne posjednu Hoćima, pa za to ga na svršetku mjeseca kolovoza 1621 dade pogubiti. Negovim našļednikom Osman po Wassenbergu s mjesta imenova *Radula*, vojevodu vlaškoga, ali Engel (IV 260) drži, da našļednikom Aleksandrovim bijaše Stjepan Tomsa, zakleti neprijateļ Poļaka. Dakle kojega našļednika Gracijanova Osman u Carigradu proļećem 1622 prida Ali-paši „u pohodu", i šta će reći ono „prida ga Ali-paši u pohodu?" Zar da Ali-paša može biti novo imenovana Gracijanova namjesnika u Bogdansku kao kneza uvede? Ama poslije Gracijana još 1621 bijahu dvije vojevode imenovani! Nu dopustimo, Gundulić ne mišļaše upravo *prvoga* našļednika Gracijanova, nego našļednika u opće, te mišļaše drugoga, Stjepana Tomsu, koji ako i bijaše već 1621 imenovan, ali još ne bijaše u svoju čast uveden. Ama ona Gundulićeva, da car vojevodu bogdanskoga „prida u pohodu" Ali-paši, ne može značiti, da bi Ali-paša vojevodu imao u kneštvo recimo *ustoliti*. Kamo „hodi" Ali-paša u 2—15? — U Varšavu hodi, da bi izmolio mir. Dakle car je vojevodu pridao paši, da s ovim ide u Varšavu mir moliti? Tako, mislim, da je ovo mjesto razumio Getald. 37: Ali (paša) corripit viam, procerum stipante corona, regis Sigmundi tendens ad regna Polona. Moldavus his Princeps *socium se* milite lecto addidit. — Da vidimo kako ćemo s tijem tumačeńem proći!

Dakle Ali-paša s bogdanskim vojevodom iz Drenopoļa:

jaše vezier i najbliže
goru od sedam vrela gleda;
k južnom kraju Vitoš diže
vrh u dubļu niklu iz leda.

Kunovica grlo od svieta
ka verigom dugom veže,
i planina stara opeta
prostire mu se i proteže.

Dno vječnoga leda i mraza,
gdi su pukle ove gore,
starieh doba čeļad kaza
od oružja boga dvore.

Da se gvozden stan nahodi
Martov ovdi, bi na glasu:
gvozdje miri, gvozdje podi,
stupi i vrata od gvozdja su.

Digitized by Google

Tim još i sad, gdi se reče,
da je od boja bog stanov'o,
gvozdena se ruda sieče,
mjesto je zvano Samokovo. (3, 205—224).

Stihovi 209—212 dospjeli su ovdje na krivo mjesto: treba da stoje pošljedńi. Ali-paša očevidno da jaše iz Drenopoļa onom glavnom cestom preko Filipopoļa, Bazarǵika, Ihtimana, Sofije, Pirota, Stare Palanke u Niš. Na *tom* putu ostaće mu, idući iz Bazarǵika u Sofiju, na jugu Vitoš i Samokovo, a među Ak-Palankom i Nišem stići će u Kunovicu, i Stara planina (tako se zove Balkan u opće a na pose onaj što dijeli Srbiju od Bugarske) ostaće mu na desno, u istoku. To je sve lijepo u redu: Ali-paša vaļa da će iz Niša duž Morave, pa onda buď kroz Erdeļ, tursku vazalnu zemļu, ili kroz tursku Ugarsku na pravac u Poļsku, u Varšavu. Ali dovedavši nam pjesnik stihom 3, 224 pašu nekako do Niša, eno ga odmah stihovi 3, 225—228 bacio k Varnu, na crno more: „Provadijom jaše paka. i na žalieh mora crna, od kud sviće dańa zraka, bieli mu se grad od *Varna!!*" (*Provadija* ne može biti ništa drugo, nego kraj oko grada *Provada*, kojim se dolazi k Varnu).

Iz Varna paša ostavļa bugarska sela na lijevo, ter ide na desno gdje se stere Dobruča. (3, 249—252). „Iz Dobruče u Zagorje Podunavjem paša slidi; liepa mjesta, drag prostor je, sve se puno sela vidi. Nikopoļe od zapada, Drstero od kud sunce siva. Čas poklisar ne postava, nu pospješno naprijed hodi, uprav rijeke od Dunava, na ćelijah da ju brodi. I uprieči put, da priđe priko rieke od Dunaja, gdje zlameńa mjesto hrani od mostova, koje lani car prostrie prieko rieke." (3, 265—312 omissis omittendis).

Paša je po ovim riječima vaļa da iz Varna morskom obalom pao na dunavsko ušće, pa je odovuda *podunavjem* dospio u Zagorje, u kojem je sa zapada Nikopoļe s istoka Silistrija. Iz toga Zagorja udario je preko Dunava, gdje lani Osman bješe bacio most, a to je današńi Isagǵi. — Neka ko odgonetne tu konfuziju, neka pokaže, gdje je to Zagorje, s Nikopoļem u zapadu sa Silistrijom u istoku, u koje Ali-paša idući iz Dobruče dolazi Podunavļem, a iz kojega kod današńega Isagǵi prelazi preko Dunava!!

G. Brandt preko ovih teškoća odveć brzo preskoči opaskom „Ali-paša proêzžajet raznyja mêstnosti, po ktorym on i mog proêhat, v' dêjstviteļnosti." Ja sam (R. 32, 130) na *ovake* „nejasnoće izraza, opisa i prijelaza od jedne misli drugoj" upozorio čitateļa. Naveo sam i jedan primjer, o kojem će biti govora poslije. Gosp.

Digitized by Google

Marković (R. 46, 105) drži se, kao da nije razumio šta mišljah reći, pak uzimajući, da sam razumijevao pjesnikovo prelaženje „od epskoga saveznoga pripovjedaña na subjektivne pjesnikove reflexie, na apostrofe", g. Marković nam dokazuje, da takovih prijelaza ima i u pjevaňima 16—20. G. pisac vrlo je lako mogao znati, da se moje tumačeńe kompozicije Osmana razlikuje od ńegova tim, da on, tumačeći što pjesnik mogaše ili moraše kod pojedinih prizora osjećati, čuvstvovati, misliti, — on pri tom tumačeńu čitateļu nameće svoja subjektivna osjećaňa, čuvstva, misli; ja pako, puštajući čitateļima neka ovake subjektivne stvari svak uzima prema svojim vlastitostima, trudim se u svom tumačeńu sve samo oko objektivnih stvari Pjesnikove subjektivne refleksije i apostrofe pri svakom koraku Ali-pašina puta vrlo su lijepe i razumļive, ali nerazumļivo je što Ali-paša, žureći se da brže iz Carigrada dođe u Varšavu, ne ide putem ravnim, nego krivuda po pjevaňu trećem, da ti se sav mozak zavrti slijedeći ga tim putem, pa ipak ga ne možeš slijediti. Neka gospodin Marković *ovakomu* neredu u opisu i pripovijedaňu nađe primjera u pjevaňima 16—20!

Gunduliću, Dubrovčaninu, nijesu geografski pojmovi Vitoša, Samokova, Kunovice ni pošto bili ne poznati: Dubrovčani su vrlo često putem iz Niša preko Sofije i Drenopoļa nosili sultanu zaštitninu. U Palmotićevu Dubrovniku ponovļenu taj je put sa svim bistro i jasno opisan. Palmotićevi putnici tijem putem vrlo često sretaju Dubrovačke koloniste i trgovce.

Onu prepletenost Ali-pašina puta u pjevaňu trećem mora da nekako razmrsimo, ali kako? Ne bismo li iz neprilike izašli, da uzmemo, da se strofama, koje opisuju put Ali-pašin, nekoč opisivahu *dva različita puta i putnika.*

Do Drenopoļa (3, 35) jedan je putnik. Ali od ovuda dalje dva su putnika. 1) *Vezir* iz Drenopoļa ide onom velikom cestom do Kunovice, do Niša (3, 205—224). Tu oko Niša, gdje se sastaju Nišava, Toplica, Morava leži ravnica *Dobriča,* ograđena Jastrepcem, Balkanom i Suhom planinom. (Jireč. G. d. B. 34). Ta *Dobriča* „poļe divno jest . . . Na tom poļi mnogi od drevnih car strašnyje brani meždu soboju stvoriše. Tu že i (Dečanski) nadêjaše se brati se s carem blgarskim." (Danič. Danilo, 180). Ako je iz ovoga poļa *vezir* ili *paša* dalje putovao, te ako Gundulićevu *Dobruča* promijenimo u *Dobriča,* onda biva lijepo jasno, kako „Iz Dobriče u *Zagorje Podunavjem* paša slidi; lijepa mjesta, drag prostor je, sve se puno sela vidi . . . . . Nikopoļe od zapada, Dr-

Digitized by Google

stero od kud sunce siva.“ (3, 264—276). Vezir iliti paša lijepo je iz Dobriče, tamo negdje od Niša, krenuo u Zagorje, to će reći u Bugarsku, jer Bugarsku zvahu Mlečani a i naši ljudi Zagorjem (Jireč. G. d. B. 375). Krenuo je iz Dobriče u Zagorje Podunavljem, to će reći od Niša krenuo je na desno k Dunavu i išao duž Dunava, na kojem je doista „Nikopolje od zapada, Drstero (Silistrija) od kud sunce siva.“ 2) Drugi je putnik iz Drenopolja (3, 35) udario na pravac sjeveru preko Balkana, stigao je tim putem kroz Provadiju k Varnu (3, 225—228), odkud je, puštajući bugarska sela na lijevo, upravio na Dobruču, (3, 249—264), i obadva se putnika sastadoše na Dunavu kod ćelijah, gdje je bio car kod današńega Isagǵi bacio preko Dunava most.

Nije li u Ali-pašinu putovańu pjevańem trećim sačuvan trag negdašńemu Gundulićevu Vladislavu, u kojem pjesnik pripovijedaše, kako je Osmanova silena vojska stigla na Dunavo k Isagǵiju? Hamer (II 788) kaže: 9 svibńa 1621 istaknuše careve zastave pred Carigradom, 21 svibńa diže se car iz Carigrada, 31 uniđe u Drenopolje. 11 lipńa „brachen die Janitscharen gegen Jamboli auf.“ Put preko Balkana bijaše vrlo mučan. „Es lief die Nachricht ein, dass die Kosaken zu Anchioli gelandet und dasselbe verbrannt“. (Gundulić je poslije u našem Osmanu od toga načinio stihove 3, 233—244). 12 srpńa stigoše k Isagǵiju, gdje građahu preko Dunava most. Tako dobismo put onoga drugoga putnika iz Drenopolja. Ovim putem Hamer šalje izrijekom samo janičare. Da nije cijela sultanova vojska, koja po jednima brojaše 300.000, po drugima i 600.000, putovala tim jednim putem, to se razumije samo po sebi. Hamer pomińe samo glavni put, ali sva je prilika da je iz Drenopolja koji vezir ili paša udario onim putem našega *prvoga* putnika: preko Sofije, Pirota k Nišu, gdje je u Dobriči našao sabranu vojsku iz Bosne, Hercegovine, Arbanije, pa je s ovom krenuo Podunavljem u Zagorje. Od toga je u našem Osmanu postao put onoga prvoga putnika. Što je u Osmanu putnik Ali-paša rastrgnut na dvoje, u tome ja vidim trag Gundulićevu Vladislavu, u kojem se valja da opisivaše pohod sultanove vojske iz Drenopolja na jednu stranu preko Niša i duž Podunavlja, na drugu preko Balkana, kraj Varna duž mora u Dobruču. Prvim putem išao je samo mali odijel vojske s *vezirom*, da putem pribere sile zapadnih krajeva; drugim putem udario je car s glavnom vojskom. Na ovu konjekturu ne upirem se odveć, ali ću je ipak držati vjerovatnom sve dotle, dok

Digitized by Google

mi ko ne pokaže bud' kaki drugi način, kojim bi se ona konfuzija dala u red svesti.

bb) α) Ali-paša stigao je k Dunavu, gdje je lani car bacio most, od kojega sada imaju samo još mali ostaci, jer Dunav ne trpi mosta, „neg samo oni, ki mu od leda stavi sjever, ki ga smrze". (3, 316). Sada pjesnik nastavlja stihom 317 „*Tim* poklisar cara Osmana ko u bogdanska polja ujaha, vidjeńe mu kobnieh strana stupit' ne da bez uzdaha . . . . . Vidje polje svim široko, ko car prikri vojskom *prie*, sokolovo sivo oko prigledat' ga moćno nije.... (3, 317—348).

Dakle Ali-paša *prebrodivši Dunav* kod Isaggija našao se odmah na *hoćimskom bojištu*, našao se među Prutom i Nesterom pred Hoćimom! To mi je ipak nešto prevelik skok. A i konjunkcija *tim* ne znam kakovo ima značeńe vežući stih 317 sa 316. A ona pjesnikova, da Ali-paša gleda pred sobom vrlo široko hoćimsko polje, koje car *prije* prikri vojskom, pravo ne pristaje putniku, koji najmańe šest mjeseci poslije svršena boja putuje, nego nas onaj pjesnikov *prije* sve nekako vodi na putnika, koji neposredno poslije svršena boja tuda putuje.

β) Bogdanski vojevoda moli se paši, neka mu pripovijeda, kako bi lański boj. Paša to čini u pjevańu četvrtom. Svršivši pripovijest, dalje u pjevańu petom „Proz gomile turskieh kosti jaše paša, i naprieda od bolesti i od žalosti zavrć' riječi plač mu ne da. Ali vele huđa je muka, ku vidjeńe sveđ mu dava od *skorenieh susieh ruka i od usahlieh crnieh glava. Često ciela još tjelesa sleđena u krvi i smrznuta, nastupajuć s końem splesa sjemo tamo preko puta. Mnokrat mu se koń poplaši, puha, rža, streptje u sebi; koń ga i końik mrtav straši, priko koga proć mu je triebi; paće mnokrat na se skoči cieć namjere tužne toli, i on za milos zaže oči, a suzami lice poli. Na svak čas ga uspomena s' mnozieh mjesta gore cvieła, od rodjaka ondi ubijena, ovdi od mila prijateła.* I za sve to man se uzmiče; jer je usiljen putujući oniem istiem, kieh nariče, konjskim stopam kosti tući. Ah, jaoh sasma teška jada! ah nevolje bez izgleda! pleše onieh mrtvieh sada, kieh najveće živieh gleda. (5, 21—51).

Nije li ovo najvjerniji opis bojnoga polja, na kojem se boj ne davno svršio, te Ali-paša malo poslije boja jaše tijem poljem, koje *prije* prikri sultanova vojska? Tako je onaj opis sa svim razumljiv: ali ko da razumije onaki opis bojnoga polja, ako tuda paša, kao što u našem Osmanu biva, najmańe tek šest mjeseci poslije svr-

Digitized by Google

šena boja jaše? Gospoda domišljahu se svemu i svačemu, da bi pokazali kako tu nema ništa nerazumljiva, ali ja tvrdim nepomično, da ne dokazaše ništa. U R. 39, 169 misle, da je Ali-paša i u vrijeme, kada u našem Osmanu putuje, mogao zateći onakovo bojište, „jer znamo da led sahranjuje od truleži i od razpada ciele mrcine." Nu po što znamo, da se hoćimski boj svršio 6 listopada 1621, a paša se iz Carigrada digao na put negdje početkom travnja, zar da je *led* preko cijeloga toga vremena sačuvao onako svježe pobojište? Ako se još dozove u pamet, da se po Gundulićevim pjevanjima 9, 10 hoćimski boj *svršio* u svrsi kolovoza, onda se po gotovo ne može pozivati na led, koji smrzava *mrcine*!! Još se tamo misli, da Gundulić onim riječima ima na umu Turke, koje kozaci i poslije onoga boja sve jednako klahu. Ta Gundulić u osamnaestom pjevanju (113—116) na usta Dautova kaže, da na bogdanskom ravnom polju Turci, *kieh kozaci i još kolu*, leže pića zvierima i pticam. — Ali pjesnik u pjevanjima 4, 5 glasom i najglasnijim i najjasnijim govori upravo o hoćimskom boju, govori o „neizmiernoj turskoj sili", koja „*minutoga* pade leta." (3, 348). Gundulić u 16—20 ima pred očima historijske obstojnosti: kozaci i prije i poslije hoćimskoga boja nigda se ne daše upokoriti, nego sve jednako na svoju ruku ratovahu s Turcima, i robljahu turske vazalne države Bogdaniju, Vlašku, Erdelj. U pjevanjima 2—15 pjesnik već nema takih uvjeta na umu; što se u Radu pomiše, da se paša u pjevanju 10 boji kozačke guse, tu je g. kritik zaboravio, da paša u tom pjevanju nije više u Bogdaniji, nego je u Podoliji, u Poljskoj. Ako u R. 39 i nije rastumačeno, što se želelo, ipak se pisac trudio oko toga posla sa svim loajalno. Sa svim drugačije radi g. Marković. On je (R. 46, 117—128) pokupio po pjevanju 10 nekoliko hiperbola pjesnikovih, koji kaže da Sokolica *sa svieh strana svu* poljačku kraljevinu hara, da *sve* Varšavljanke izađoše na Vislu itd., ter tvrdi, da „na ovaj način osnovano je tumačiti, ako i nebi bilo drugačijega tumačenja", onaj opis hoćimskoga pobojišta. Ja mislim, svaki će čitatelj Rada na prvi mah spoznati Markovićevu odveć smionu slobodu, što nas nudi hiperbolama, gdje o hiperboli nema ni divana. Ono u pjevanju 10 jesu hiperbole, ali opis onako svježa, krvava pobojišta, nakon onoliko vremena, izveden kako je u onim stihovima, to nije hiperbola, nego je *nerazumljivost*, koja bi postala *nesmislom*, kad joj ne bismo potražili tumač, kako je mogla postati. G. Marković i tu se i opet poziva na „obilje hyperbola u romanskih epih", ali je pisac i opet ostao dužan pomenuti imenom taj

Digitized by Google

„romanski ep“ i u ńem pokazati stihove, kojima se *onako* opisuje bojište *poslije onolika vremena*. Tako se u učenom svijetu inače ne polemizuje! Ali šta da rečemo tek onomu, gdje g. Marković kaže (R. 47, 193), ta Gundulić i u pjevańu 18 poslije Ali-pašina povratka u Carigrad veli na usta Dautova „od turačkieh cviet mladića zvierma i pticam *leži pića* na bogdanskom ravnom poļu“, pa ipak je do toga pjevańa 18 još više vremena od lańskoga hoćimskoga boja proteklo, nego što ga bješe proteklo do pjevańa petoga? — Na to se mjesto, kako malo prije čusmo, pozivļe i u R. 39, ali tu to biva sa svim loajalno, tu se ne izostavļa onaj odlučni stih „kieh kozaci i još koļu.“ G. Marković, da bi postigao, čemu nije ni malo dorastao, ne žaca se ni zatajivańa; on stih „kieh kozaci i još koļu“ na prosto izostavļa. G. Marković za moje tumačeńe Gundulićeva Osmana kaže (R. 50, 175), da „nizko stoji izpod svoje zadaće estetičke i književno-povjestne.“ — Ne dao bog da bih se igda na „*visinu* estetičke i književno-povjestne zadaće“ uspińao putevima, kojima se eno g. Marković peńe!

γ) Ali-paša jaše pun čemera hoćimskim bojištem, koje pjesnik opisuje, čusmo kako. Odmah stihom 52 nastavļa pjesnik „put mrzeći tako tjera vazdan, svu noć bez umora, ali veće kraj Nestera tridesta mu svanu zora“ (5, 52—55).

Po ovim stihovima Ali-paša hoćimskim bojištem, od Pruta do Nestera, vazdan svu noć jašući, tjera trideset dana! Ali recimo, nije jasno kazano, i ima se razumjeti, da je paši, *putujući iz Carigrada*, na Nesteru svanula trideseta zora. Vidjećemo naprijed, koliko se i tijem pomogosmo.

δ) Kod Nestera Ali-paša „Bogdancim vojevodu prida, ki po ń došli bjehu, a on od rieke priđe vodu, s družbom inom u pospjehu.“ (5, 56—60).

Šta će to reći? Mi se natrag trudismo pokazati, da je sultan u Carigradu paši pridao bogdanskoga vojevodu, neka skupa idu prositi mir; a eto ti se na Nesteru paša najednom rastavļa od svoga druga! A odkuda i za što su Bogdanci došli po svoga vojevodu na Nester? Ako dopustimo da su došli, da *novoga* namjesnika Gracijanova svečano dočekaju (koje kako natrag vidjesmo ne može biti): zar će ga čekati na Nesteru, gdje Bogdanija prestaje a Poļska počińe?

ε) U devetom pjevańu Poļaci u Varšavi „u *svrsi kolovoza*“ slave godišńicu hoćimske pobjede. (9, 41—52). Kraļević Vladislav s gospodom lovi lov. Na večer mu dođe od oca zapovijed „da s' go-

Digitized by Google

spodom čas ne ckneći gre put Varsova, a to prie noći neka u gradu se nađe u nutra; er poklisar carski čeka u osviet se biela jutra.“ (10, 35—40). S mjesta lovci krenuše u grad, gdje ih svečano dočekuju. „A i poklisar cara silna, buduć proš'o sve Podolje i sva ruska mjesta obilna, na Mazovsko dođe polje. On se u gradu Kamenici bješe uzdrž'o vele dana, što kozački svud vojnici vrćahu se sa svieh strana. Od ńih guse neizrečeni strah u srcu svom ońuti, za sve znaše, da otvoreni poklisarom svūd su puti . . . . . Tim dokli se ulak vrati, koga u kralja pos'lo bješe, ne hteć napried putovati, odocni se on saviše. Nu ko primi, da vojevoda nad kozacim podoljskima uzdanu mu stražu poda, ka ga u putu pratiť ima, i bez sumńe i bez straha s družbom kozak vitezova na ravnine tad dojaha ne daleče od Varšova. Na brieg jedan šator meće, końa odsieda, na kom jaše, a vrh ńega i noć veće crni šator svoj steraše. Tuj počinu“ do sjutra dan. (10, 269—309).

Po što je kralj *u Varšavi*, kako da razumijemo ono, što Ali-paša *iz Kamenice* šalje ulaka *„u kralja?“* — Šta će reći, da se *svud* oko Kamenice vrte *kozački vojnici?* Kad bi paša putovao odmah poslije hoćimskoga boja, sa svim bi dobro razumjeli za što se onuda *svuda kozački vojnici* vrte, ali u pjevańima 2—15 boj je hoćimski davno svršen i u Poljskoj vlada podpun mir i radost, van što se Krunoslava i Sokolica ištu i tjeraju. — Ako je Ali-paša u dohodu proljeća pošao iz Carigrada i na Nester stigao trideseti dan, recimo prvoga svibńa, onda se u Kamenici zadržao *vele dana*, recimo mjesec dana, dakle do prvoga lipńa, kako da je iz Kamenice do Varšave putovao sve do *svrhe kolovoza*, dakle tri mjeseca, a ipak je distancija puta iz Carigrada da Nestera mnogo veća, nego li od Kamenice do Varšave?

Kako da carski poklisar, dosavši u 17 vijeku pred veliku i sjajnu poljačku prijestolnicu, ne ulazi na počinak u grad, nego noći vani pred gradom pod šatorom?

ξ) Ali-paša prenoćivši na onom brijegu pred Varšavom sjutra dan ulazi u grad. Pred ńim jaše sto janičara, za ńima pedeset reda spahoļana, za ovima opeta końanici u odjećah plemenitih. „Dug red mladih pak djetića s' razliciem se dari kaže, kralja i slavna kraļevića Otmanović kim častijaše. Tries końa su u povodu arapskoga od plemena: ogńi u zgledu, vihri u hodu, vrh morskieh bi tekli pjena; suho im zlato sedla skova, sagrafođe biser niza, drag je kami sred ńihova čela vidjeť sunce iz bliza. Tries lukova s trkačima nakićenih pribogato; zamjeran je ures svima, sve drag

Digitized by Google

kami, biser, zlato. Još tridesti britkieh sabļa, kim izvrsnos istok dava, a s' nebesa suncu ugrabļa zrake svietla sviem naprava. I tridesti robińica, zlato im čisto pram nadhodi, zora iz čela, a danica iz oči im bio dan vodi . . . . (10, 373—400).

Odkuda Ali-paši svi ti darovi za kraļa i za kraļevića? U trećem pjevańu, gdje se Ali-paša diže iz Carigrada, bijaše vrlo zgodno mjesto, da se reče, car ga je opremio s darovima, ali tamo, kako čusmo, nema ništa drugo, nego da je car pašu opravio s tvrdom stražom od bojnikah i s bogdanskim vojevodom. Nu recimo, razumije se samo sobom, da je paša iz Carigrada poveo darove. Ali naš paša se žuri na svom putu, on „sada jedne, a sad druge końe jaše na promjenu, probijući strane i luge po ravnini po kamenu" (3, 29—32). Kako će uporeda s tako hitnim putnikom iz Carigrada do Varšave stupati oni końi, i one robińe što ih Ali-paša u pjevańu 10 vodi u Varšavu? Paša se doista u Kamenici zadrža vele dana, ali ne čekajući, dok sve ovo za ńim dođe, nego bojeći se kozačkih vojnika.

Gospodin Marković pokupio je u R. 50 silu božju riječi, misli, situacija, koje su zajedničke Tasu i Gundulińu; ali nije nigdje pokazao, niti će igda iko igdje pokazati onakih skokova, nejasnoća, nerazumļivosti, koliko ih nađosmo u Gundulićevu opisu Ali-pašina puta od Dunava do Varšave. G. Marković u R. 46 i 47 (passim) i za ovake stvari doista kaže, da ih ima dosta u romanskim epima, ama daj neka i pokaže, gdje na svijetu ima toga! Ko za našega pjesnika, tobože braneći ga od mojega suda, dokazuje, da je Osman djelo u jedan mah izrađeno, po jednom planu iz prvoga početka pa do kraja izvedeno, i navlastito pjevańa 2—12 da su sa svijem perfektno izrađena: taj našega pjesnika, mjesto da bi branio, vrlo snizuje, jer pjesnik, koji bi imao na umu pjevati, kako Ali-paša onako dugo poslije svršena rata iz Carigrada polazi u Varšavu prositi mir, pa bi taj put pašin pjevao kako kod Gundulića biva, taj bi pjesnik, ako ńegovu radńu imamo držati sa svijem svršenom i izglađenom, očitovao bi upravo da ne zna misliti. Iz Gundulićeva opisa Ali-pašina puta ne pokazuje se ni po što pjesnikovo neznańe geografije, nego se vrlo mnogo i lijepo znańe pokazuje tako pobrcano, da bismo morali zdvojiti o pjesnikovoj potenciji zdrava mišļeńa, kad ne bismo našli osobite uzroke, za što je onaj nered u pjesnikovim mislima postao.

Gundulić mora da je prije našega Osmana spjevao osobita Vladislava, slaveći kraļevića, što je pred Hoćimom razbio Turke. U

Digitized by Google

Vladislavu mora da pjesnik pjevaše, kako je Ali-paša s bogdanskim vojevodom iz *tabora* turskoga pošao u *tabor* poljački moliti mir. Tako pjesnik u Vladislavu doista mogaše pjevati, jer tako je samo nešto uveličao historijsku slavu poljačke pobjede. Historija nas uči, da Poljaci stajahu utaboreni u dva mjesta: Hodkijević u Hoćimu na Nesteru, kraljević Vladislav malo natrag u *Kamenici. Koncem kolovoza* stigao je sultan pred Hoćim. (Morav. 3, 298 kaže 2 rujna; trećega došao je i Vladislav u Hodkijevićev tabor). Cijelim mjesecom rujnom Poljaci hrabro odbiše šest turskijeh juriša. Silna turska vojska već bješe izginula. Četrnaestoga rujna pade i silni junak, budimski beglerbeg Karakaš Muhamed paša: veliki vezir, kivan na ń, ne posla mu u zgodan čas pomoći. Osman toga radi skinu s vezirstva Huseina a imenova Dilavera. Sultan (Hamer kaže 25 srpńa) držaše bojno vieće, dragajući paše, da i dalje ustraju, ali nije već bilo u ńih volje k ratu. I Poljaci bijahu dobrahno iznemogli. Za to je obadvjema stranama došla u zgodan čas služba *vlaškoga vojevode Radula* i agenta Vevela, koji odoše u poljački tabor i pozvaše ih, neka pošalju poslanike, s kojimi će sultan vrlo rad uglaviti mir. Poslanike poljačke vrlo prijazno primiše 3 listopada najprije *veliki vezir, kizlar-aga, hoǵa,* napokon i sam sultan. Željaše sultan, da bi se kozaci pred ńim na muke stavili, ali poslanici ovaki uvjet odkloniše pripomenkom, da bi i oni isto mogli pitati za Tatare. Željaše sultan, da mu Poljaci plate danak, nu i taj uvjet poslanici srećno odkloniše, očitovavši, ako je caru doista do mira, kralj poljački uvijek će dar uzvratiti uzdarjem. Tako se mir ugovarao 6—9 listopada. Poljački poslanici donesoše sultanu na dar vrlo krasan trkač, k tomu svežań strijela i bogato urešen tul. Zamjenitim uzdarjem sultanovim mir se uglavio.

Tako pripovijeda Morav. 3, 301. Držeći ovo uporeda s Gundulićevim pričańem, kako ono Ali-paša s bogdanskim vojevodom putuje, odkako je prevalio Dunav, dosta nalazimo razloga misliti, da je Gundulić nekoč u Vladislavu pjesničkom slobodom pjevao historijske zgode, koje se odmah poslije svršena boja zbivahu među Turcima i Poljacima. Kad bismo imali potańih historijskih izvora, može biti bi u ńima našli, da je u one nekolike dane pregovarańa doista i koji paša iz sultanova tabora jahao u poljački, noseći n. pr. sultanovo uzdarje kraljeviću. Ako toga i nije bilo, pjesnik nije ni malo pogriješio, što je slavu poljačku uveličao tim, da se Osman prignuo u najpodpunijoj formi u Poljaka moliti mir, poslavši u tabor poljački Ali-pašu s bogdanskim vojevodom. Historija doista kaže,

Digitized by Google

da posrednikom hoćimskoga mira bijaše *vlaški* vojevoda Radul. Ali natrag čusmo, da Wassenberg i Radula od kolovoza 1621 počam drži vojevodom *bogdanskim*. Po što historija i za Gracijanova našļednika Aleksandra kaže (Engel. IV. 259), da i ovaj, doista prije svršena rata s Poļaci, na ime sultanovo radi mira ugovaraše: ne ćemo se ni malo čuditi, što Gundulić kod onolike mješavine (ova izlazi još veća po Hameru II. 780, 790) ili nije znao, ili je može biti i boļe znao, da našļednik Gracijanov, vojevoda Aleksander, sultanu bijaše u pomoći kod ugovarańa upravo hoćimskoga mira.

U Vladislavu imaše sultan u svom taboru bogdanskoga vojevodu pri ruci. Od ovuda ga prida Ali-paši u pohodu u tabor poļački. Jašući iz tabora ugaziše ona dvojica odmah u hoćimsko razbojište, koje *prije* prikri sultanova vojska, a sada je onakovo kako pjesnik pjeva u 5, 21—51. U ovo vrijeme razumijemo kako putnici mogoše zateći onakovu scenu na razbojištu, tu nam ne treba razumijevańu uzimati u pomoć ni leda, ni kriva pozivańa na romanske epe, ni zatajivańa potrebnih stihova, tu je sve naredno, razumļivo, lijepo. Ako si sultanov tabor pomislimo negdje kod Pruta (vidi 4, 6—9), to pjesnik nije može biti odveć hiperbolan, rekavši, da paša „mrzeći put tjera vazdan svu noć bez odmora, a zora mu svanu kod Nestera.“ (Dakako da u našem Osmanu kaže *tridesta* zora mu svanu kod Nestera; ali u dubrovačkom izdańu čitamo *trinesta*, a ni jedan ni drugi taj datum nije skladan s pašinim putem *iz Carigrada do Varšave, koji traje od početka proļeća pa do svrhe kolovoza.* U Vladislavu može biti stajaše: „ali veće kraj Nestera *trudahnu?* mu svanu zora“). Kod Nestera počimaše tabor poļački i svršivaše se u Kamenici, kamo se kraļević poļački po svršenom boju a za vrijeme pregovarańa o miru vaļa da bješe odpravio. Za kraļa Šišmana znamo iz historije (Morov. 3, 303), da ga je u Lvovu zatekla vijest o porazu turskom. Mislim da pjesniku bijaše slobodno izmisliti, da je i sam kraļ došao do Kamenice, čuvši o turskom porazu. U Gundulićevu Vladislavu ne trebaše Ali-paša kod Nestera bogdanskoga vojevodu predati Bogdancima, koje nema nikakova smisla, nego ga mogaše vrlo dobro upotrijebiti: Turčin, prem znaše da su poklisarima svuda otvoreni puti, ipak se bojaše zagaziti u poļački tabor, po kojem se *svuda vrćahu kozački vojnici*, ti zakleti vrazi turski, za to je paša vaļa da bogdanskoga vojevodu, Gracijanova našļednika, dobra znanca Poļaka, slao ne „u kraļa“, koji je u Varšavi, nego „u kraļa“, koji je došao u tabor, i otuda izašla je zapovijed podoļskomu vojevodi, neka paši dade za daļi

Digitized by Google

put uzdanu kozačku stražu. U Vladislavu mogaše našļednik Gracijanov vršiti onaku službu, jer radńa Vladislava padaše u godinu 1621; u našem Osmanu pjesnik našļedniku Gracijanovu već ne mogaše dodijeliti onaku službu, jer radńa Osmana pada u g. 1622, a te godine bijaše bogdanskim vojevodom Tomsa, neprijateļ Poļaka. Za to Gundulić i ne pušta u Osmanu vojevodu bogdanskoga daļe od Nestera. Tako je Ali-paša, zadržavši se kod Nestera ne *vele* dana (nego može biti *preko?* dana), daļe putovao, ne u Varšavu, nego vaļa da do Kamenice *u tabor*. Tu se možemo vrlo lako dosjetiti za što paša ne ulazi u grad noćiti, nego je pred gradom na jedan *brijeg* razapeo šator. Sjutra zorom odputio se ka kraļu, vodeći onake darove, za koje sada nije toliko nerazumļivo, kako ih mogaše dopremiti: pjesniku bijaše slobodno pomišļati, da u turskom taboru imahu i *robińa*. Ali-paša u svojoj besjedi, kojom ište mir (11. 537—804), doista te pomińe nekoliko puta *lański* rat, nu ovo se vrlo lako daje tumačiti kao kašńi dodatak ili preinaka pjesnikova, a inače u besjedi pašinoj nema ništa, koje ne mogaše besjediti i odmah poslije svršena boja, pače je ńegova besjeda bez onoga, ja bih rekao, mnogo priličnija situaciji poklisara, koji govori odmah poslije rata. U našem Osmanu Ali-paša dolazi iz Carigrada i dolazi godinu dana poslije svršena boja. Po što u pjevańima 2—10 pjesnik kaže, da uslijed lańske pobjede Vladislavove zemļom vlada mir, red i sreća: ne vodi li to čitateļa k mišļeńu, da je lańska pobjeda kraļevićeva bila podpuna, završena, a ipak Ali-paša u svojoj besjedi govori, kao da sultan sada istom odustaje od boja? Kako da se Poļaci u pjevańima 2—10 onoliko izredno vesele i raduju, a još nijesu sa sultanom sve do kraja svršili?

Gradeći Gundulić od iznajprije osobite pjesme, sadržane u pjevańima 1, 16—20, našega Osmana, bijaše žeļan iz starijega Vladislava onakovo nekako lijepo pripovijedańe Ali-pašine prozbe mira upotrijebiti, nu kako je pjesnika prerano zatekla smrt, nije dospio da ono rastoči u novom djelu, da se ne bi vidjeli tragovi dvaju različitih pjesnikovih radńa. Ko nije voļan pristati, da ovakom hipotezom razjasnimo postanak onoga nereda misli u našem Osmanu, što se tiče Ali-pašina puta, taj neka nađe drugačije tumačeńe. Ko naše tumačeńe pobija doskočicom, šta bi moglo pjesnika nukati, da od lijepa reda u Vladislavu ide graditi ovaj nered u Osmanu; taj je preskočio, što već Volantić učaše, te što i ja svakim korakom opomińem: pjesnik nije dospio našega Osmana po novom

Digitized by Google

svom naumu izraditi; da je imao vremena, bio bi onaj nered izgladio.

Dakle Gundulić spjevavši iznajprije pjevańa 1, 16—20 nije još mogao imati na umu Ali-pašinu prozbu mira, koja se povlači od pjevańa 2—15, jer ta epizoda nema nikakve kauzalne sveze sa sultanovom smrću; pjesnika je pjevańu takve epizode vaļa da ponukovalo, što već prije bješe spjevao Vladislava. *aa)* Nered u pjesnikovu opisu Ali-pašina puta iz Carigrada do Dunava mnogo nas nuka mišļeńu, da se tu kriju tragovi negdašńemu pjesnikovu Vladislavu, u kojem se pjevaše putovańe turske vojske iz Carigrada do Dunava i daļe do Pruta i Nestera, kamo bješe prispjela svrhom kolovoza 1621. *bb)* Još veći nered u opisu pašina puta hoćimskim razbojištem pa do Varšave još nas jače nuka mišļeńu, da se tu kriju tragovi negdašńemu pjesnikovu Vladislavu, u kojem pjevaše putovańe Ali-pašino s bogdanskim vojevodom a iz tabora turskoga do tabora poļačkoga u Kamenici, gdje je od Poļaka na ime sultanovo isprosio mir.

U Gundulićevu pjevańu Ali-pašina puta iz Carigrada do Varšave imaju još dvije čudne epizode, koje nas mnogo nukaju mišļeńu, da se tu kriju tragovi starijemu pjesnikovu Vladislavu.

cc) Pjesnik u Vladislavu imaše vrlo znamenita razloga, za što je Ali-paši u pohodu pridao bogdanskoga vojevodu. Primivši pjesnik to lice kasnije u Osmana, ne bijaše mu lako iznaći zadaću, koju bi tomu licu namijenio prema ńegovoj novoj situaciji, a da se ne bi mnoga nenarednost te nove zadaće raspoznala. Pjesnik je u Osmanu s licem bogdanskoga vojevode svezao take zgode, koje mu ovdje s razlogom pravo ne pripadaju.

Ujahavši Ali-paša u *bogdanska poļa* „beg *bogdanski* molit' mu se stavi, broj junaka mjesta i zgode da mu od turske vojske objavi, veleć: kaž' mi (biće utjeha druga naći sred nevoļe), sve što od cara bi do Leha, i ko caru Leh odoļe.“ (3, 317—356).

Kako da *Bogdanski* beg, namjesnik Gracijanov, pita pašu, što se dogodilo lani u *bogdanskoj*, u ńegovoj zemļi? Zar mu to ne moraše i samu biti vrlo dobro znano? Paša počińući pripovijedati, doista te se pravo čudi, „tim što išteš, ma besjeda da ti kaže stvari trudne: ista *ih zemļa pripovijeda sviem putnikom u noć i u dne.*“ (4, 9 - 12).

Razmotrivši kako Ali-paša begovoj molbi pjevańem četvrtim odgovara, ovaj odgovor još jasnije svjedoči, da je to pjevańe četvrto nekoč služilo drugomu nečemu, koje je mnogo naredńije.

Digitized by Google

Sam g. Marković kaže (R. 46, 106): „Pjesnik izvodi (u 4 spjevu) tako zvani katalog vojske, poput Homera, Virgila, Tassa; ovaj 4 spjev je takov *katalog*.“ Svakomu je dobro znano, da se u *katalozima* Homerovu i Tasovu opisuju vojske u oči boja. Nazvavši g. Marković Gundulićevo 4 pjevańe *katalogom*, izrekao je i sam sud, da to pjevańe ne vrši u Osmanu svoju službu, jer ovdje se beg bogdanski moli Ali-paši, neka mu pripovijeda „sve što od cara bi do Leha i ko caru Leh odoļe“, a paša mjesto da bi činio tako, daje nam, kako sam g. Marković kaže, *katalog turske vojske*.

G. Marković doista malo naprijed opet poriče, da pjevańe četvrto nije katalog, tvrdeći: „dočim Tasso u svojoj epopeji, Homer u Ilijadi, opisuju epskim načinom vojske prije bitke, koja će se zametnuti, naš pjesnik nečini tako, već se tu povadja jamačno za kompozicijom Odiseje i Enejide. Kako putnik Odisej pripovijeda Feakom grčke i svoje predjašnje sgode, a putnik Aeneja Didoni Trojinu propast; tako ovdje putnik Ali-paša svojoj pratnji na hoćimskom bojištu pripovieda o turskoj vojsci, koja je lani tu poražena“. G. Marković i opet ima pravo, četvrto pjevańe nije *katalog*, jer u Osmanu ne pjeva Gundulić hoćimski boj, nego pjeva smrt Osmanovu, dakle tu ne može biti govora o katalogu. Ali nema pravo g. Marković tvrdeći, da Ali-paša u Osmanu pripovijeda kao ono Odisej ili Eneja. Ova dva gosta odgovaraju podpunoma na pitańa, koja im biše stavļena; naš Ali-paša upitan za „sve što od cara bi do Leha“ nabraja i opisuje turske čete dodajući tek kod gdjekojega vođe, tek koju malu noticu, što je u ratu radio, a od poļačke strane jedva te pomenu samo Vladislava. G. Marković srećan je te ima vremena brojiti po Osmanu strofe. U Vijencu 1879 str. 330 kaže, da od 121 strofe pjevańa četvrtoga 40 govore „o bivšoj bitci poljsko-turskoj, i o porazu turskom, i o bivšem namještaju poljske vojske . . . . dakle cielom trećinom svoga poviedanja Ali-paša kazuje, što se je dogodilo, a u to upliće obširnije poviedanje kako i kakva li je turska vojska bila namještena“. Je li g. Marković pravo brojio, toga nemam vremena ispitivati; ali primijetiti moram, da se g. pisac mnogo vara, tvrdeći, da Ali-paša pripovijeda što se je dogodilo, a u to da upleće opis turske vojske. Kad bi bilo tako, paša bi zadovoļio svojoj zadaći, on bi nam kazao „sve što od cara bi do Leha“; ali nije tako, nego paša opisuje tursku vojsku, a u ovaj opis upleće nekolike notice, iz kojih je beg bogdanski doista vrlo malo mogao doznati od „svega što od cara bi do Leha“. Sve ove notice skupa sabrane ne daju upravo nikake

Digitized by Google

savezne slike „o bivšoj bitci poļsko-turskoj.“ One tek što nešto malo karakterišu nekolike turske junake; od poļačkih junaka pomińu jedinoga Vladislava. Dočim se u dvije trećine cijeloga pjevańa opisuje namještaj i karekterišu turske čete: to „o bivšem namještaju poļske vojske“ govore tek četiri strofe, i to sa svim općenito, ne pomińući namještaja pojedinih četa.

Dakle šta ćemo, je li pjevańe 4 *katalog*, ili je onakovo pripovijedańe, kao što Enejino i Odisejevo? — Ono je i jedno i drugo. — A kako je došlo da je i jedno i drugo? — Ja drugoga tumača ne znam nego taj, da je glavni sadržaj toga pjevańa nekoč u Vladislavu služio kao katalog, a prenesavši ga pjesnik kasnije u ovu sadašńu situaciju, nije mu pošlo za rukom, da bi istro sve znakove negdašńe sa svim drugačije službe ńegove. U Vladislavu je pjesnik opisivao tursku vojsku u oči hoćimskoga boja. Kako u ovakim katalozima običaje bivati, pjesnik je, pokazujući komu tursku vojsku, često dodavao opis oružja i odijela pojedinih četa Diļem toga posla služańe se pjesnik u svom pripovijedańu poglavito logičnimi vremeni glagola. Prenesavši taki opis u našega Osmana trudio se pjesnik logična vremena premetnuti u historična, ali to mu nije svagdje pošlo za rukom; nemavši dosta vremena, da bi kontaminaciju sa svim izradio, na nekolikim mjestima Ali-paša opisujući što bijaše lani, služi se presensom, ne historičnim, nego pravim pravcatim presensom. (To priznaje i g. Marković: „u poviedanju Ali-pašinu historička su vremena svud stilistički glavna, a uz njih stoje nastavljajuć aoristi, praesenti histor., a pravi *većinom* u znamenu običajnoga ili trajnoga praesenta. Vien. 1879, 330). Ali-paša nekoliko puta opisujući turske čete pomińe sadašńim vremenom i ńihovo odijelo i boju oružja: a ko će take stvari takijem načinom pomińati, opisujući lański turski tabor? Ali-pašine riječi: „veziera ovdi velikoga Husaina se šator prope, deset tisuć okolo ga *kruži noseć biele oklope*“, ili „Ne daleče šator carskieh, ki *od grada sliku drže*, glava od četa janičarskih Ali-aga šator vrže“, ili „Vitezovi uz ńih prici delije stahu u tri čete, puta općenih zasjednici, *izdajstvo im oči priete*. Od razlicijeh zvieri kože *steru im se* zgar niz pleći, dugo s niciem ne razlože, sabļa je razlog ńih najveći“ itd. *takovo* pašino pripovijedańe doista nas odveć jako nuka mišļeńu, da ti stihovi nekoč morahu služiti opisivańu turske vojske, koja slušateļu bijaše *pred očima*. Da pašin opis turske vojske nekoč služaše kao opis *sadašńe* ne lańske vojske, to svjedoče i stihovi, kojima paša svoje pripovijedańe svršuje: „istočnoga vojska zmaja

Digitized by Google

ne može se vojska rijeti, neg pučina bez dna i kraja za sviet prikrit' i proždrieti".

Kako se pjesnik teško trudio preuređujući u pjevanu četvrtom našega Osmana negdašńi čisti katalog turske vojske, tomu najbolje svjedoče stihovi 97—112 toga pjevańa: „Spahoļana pak vojnica bješe skrila mjesta daļa, kieh gvozdena sveđ desnica što dostiza rva i vaļa. Petnes tisuć bi ńih broja, s gizdom koňa jaha svaki, *sad i tada vrh ńih stoja* glava Derviš junak jaki. Jaki junak, ali koli jaoh podhiban caru svomu! jer bi uzrok ovi oholi svemu raspu turačkomu. On s junacim svojim uzmače, cara ostavi on najprvi, *on omasti najprije pače mač poļački turskom krvi*".

Ona pjesnikova „sad i tada vrh spahoļana stoja glava Derviš jaki" ne može značiti drugo nego: tada (to jest lani) stoja a i sada (stoji) Derviš glavom spahoļana. Nu ako Derviš lani bijaše uzrok svemu raspu turačkomu: kako da je i poslije tolike sramote svoje ostao glavom spahoļana? A šta će reći ona, da „on (to jest Derviš) najprie omasti mač poļački turskom krvi?" Ja toga ne razumijem drugčije, nego da je Derviš prvi lani pao pod poļačkim mačem. Ma, ako je lani pao, kako da je još i ļetos glavom spahoļana, kako da je još kasnije u pjevańima 18 i 19 našega Osmana živ, kako da u tim pjevańima još čini ona junaštva? Meni se i stih *„petnes tisuć bi ńih broja"* sa stilistične strane ne nužno ali nekako mi se prikazuje kao silom prenačińen od nečesa narednijega; prispodobi 11, 109 gdje pjesnik kaže „petnes tisuć ńih je u broju".

dd) Dakle Ali-pašino pripovijedańe u pjevańu četvrtom ukazuje nam se nenaredno u svojoj sadašńoj službi i mnogo nas opomiňe, da je nekoč služilo katalogom turske vojske u oči boja. U pjevańu 11 Ali-paša se desi u sredńoj vijećnici Varšavske polače, kojoj su sve strane narešene slikama o lańskom hoćimskom boju. Paša, čekajući dok bude pripušten pred kraļa, zabavļa se gledańem tih slika što su po stijenama. Knez Zborovski kazuje paši imena pojedinih vojevoda poļačke vojske, koji su s četama svojima na slikama prikazani. Ovo opisivańe slika u pjevańu jedanaestom 1—492 ukazuje nam se još nenarednije od onoga Ali-pašina pripovijedańa u pjevańu četvrtom; ovo nas još više opomiňe, da je nekoč služilo: α) *katalogom poļačke vojske u oči boja* (125 444), β) *komadom opisa kako sam boj hoćimski vri* (449—492).

G. Marković govoreći o slici sadržanoj u 125—444 i sam je jednoč krsti *„katalogom* hoćimske poļske vojske" (R. 46, 141).

Digitized by Google

Pisac pokazuje (R. 46, 148) estetičke motive „s kojih pjesnik nije *kataloge* obiju vojska skupa na jednom mjestu izveo“ i utvrđuje valjanost svoga dokazivanja, pozivljući se na Tasa, u kojega su *katalozi* također rastavljeni: katalog križarske vojske je kod ovoga I, 37 – 65, a musulmanske egipatske 17, 3—37.

Meni se opet i iz ovih riječi g. Markovića sve nekako ukazuje, da i on sa mnom uviđa, da bi Gundulićeva pjevanja 4 te 11, 126—444 *imala biti katalozi*, kao što su oni Tasovi, to jest *imala bi biti* opisi vojska u oči samoga boja; razlika je među nama ta, što ja ono što uviđam i dokazujem, a on bi svom silom rad da dokaže ono, česa ni sam ne vidi.

G. Marković kaže, da moje tumačenje Osmana „nizko stoji izpod svoje zadaće estetičke i književno-povjestne“. Dosada već dovoljno razjasnismo puteve, kojima se g. Marković peše do „*visina*, zadaće estetičke i književno-povjestne“; ali sve što do sada vidjesmo zaostaje daleko za piščevim tumačenjem Gundulićeva jedanaestoga pjevanja.

G. Marković dokazuje da je pjevanje 11, 1—492 sa svim naredan, krasan pjesnički opis *slika* po stijenama Varšavske sredńe vijećnice. 1) Stihovi 17—24 obuzimaju jednu sliku: Osman se digao iz Carigrada na pogube poljskieh polja „S ńim se pazi oružana množ nezgledna na sve kraje; gubi ime polje i strana; što oko vidi sve vojska je“. — Protiv mogućnosti, da bi jedna slika prikazivala ogroman turski tabor, koja bi pjesniku dala povoda onakomu opisu, nemamo ništa reći, samo bismo željeli znati, na *kojem* polju je ona silna careva vojska sabrana? Porediv gore citovane stihove sa stihovima 4, 17—20, kojima pjesnik pomiše tursku vojsku na *hoćimskom* bojištu veleći „kolik okom mož' zamjerit' sve bi vitez puno ravno, vojska, ku nije moć' izmjerit, broj, ki čuo nije se davno“ — prema tomu valja da je pjesnik i u pjevanju 11 u onoj po g. Markoviću prvoj slici imao na umu tursku vojsku na hoćimskom bojištu. 2) Stihovi 25—48 opisuju (svak put se razumije: po mišljenu g. Markovića) drugu sliku. I poljački kralj spravlja vojsku. (25—28). Ulaci teku po svoj prostranoj kraljevini zapovijedajući, neka se svak s oružjem spremi put Varšave (29—36). Na taj glas ulaka vidiš gdje se sva zemlja digla put Varšave. (37—40). Vidiš i inostrane krune i kneze gdje ustaju na pomoć Poljacima (41—44). Vidiš gdje se mnoga vojska zbira vrhu polja svim široka i gdi se orlov stieg prostira proć mjesecu od istoka (45—48). — G. Marković i sam priznaje, da u ovoj partiji „*sti-*

Digitized by Google

lizacija kitica 8, 10, 11 (to su stihovi 29—32, 37—40, 41—44) takva je, da *nije* pjesnički opis primjerivan slikarskoj mogućnosti; jer tolike succesije čina i prostorne raznosti, što *se u pojedinih samo kiticah* pomišljaju, *ne može po jedna* slika hvatati". Pisca ipak „uprav iztaknuti značaj *stilizacije ovih kitica* nuka, da je pjesnik svimi stihovi 25—48 označio samo jednu sliku, kojoj je sadržaj: „oko poljskoga kralja kod Varšave poljska i pomoćna vojska na sakupu ili na pohodu." Ne dirajući u riječi trudoljubiva pisca, koji najprije priznaje da *stilizacija* svake od triju strofa na po se pita nekolike različite slike, a malo naprijed opet kaže da *stilizacija* tijeh kitica ipak pita skupa s drugim stihovima samo jednu sliku, pripomińem samo toliko, da onaj sadržaj što ga pisac daje toj tobože jednoj slici ne može nikako stati u jednu sliku, nego nužno pita dvije: a) jedna bi prikazivala vojsku poljačku i pomoćnu oko kralja na sakupu, b) druga pohod te vojske na Turčina. Nu da vidimo treću sliku g. Markovića. 3) Ova prikazuje „gdi s oružjem stoje u spravi Turci se udrit' i krstjani. Velike se vojske dvije *vrhu ravna kažu polja* kraj prostrane Bogdanije i granica od Podolja." Te su države izatkane, da ih na prvi pogled prepoznaješ. Vidiš Prut i Nester, čuješ im romon. S jedne strane bez svrhe i bez mjere strašna se turska vojska stere kao mjesec na luk, s druge se kaže skladno svita lijepa kita poljačke vojske. Sve je to tako lijepo izdjelano, da čuješ bubńe udarati, trublje trubiti, da paša u turskom taboru prepoznaje svakoga pašu, i Turčina po Turčina. Paša prepoznaje i poljačke puke, ali ne zna ih po imenu, za to se moli knezu Zborovskomu, da bi mu ta imena kazao. (49—124). — Rado ću priznati, slikar doista nije kadar tako minuciozno tačnu sliku dvaju tabora sastaviti, ali može na jednoj velikoj slici, koja zaprema cijelu stijenu prikazati dva tabora, a pjesnik prema svojoj slobodi može taku sliku opisati na Gundulićevu. Dotle možemo sa svim lako pjesnikove misli i predstave slijediti. Ali sa svim nerazumljivo nam postaje, kako da ovu treću sliku pomišljamo prema prvima dvjema. Ta već na prvoj slici vidjesmo prikazanu „nezglednu" tursku vojsku, kako je prikrila dokle goď okom dokučiš polje, valja da hoćimsko, ili buď kakovo drugo polje. Na drugoj slici vidjesmo opet svu poljačku vojsku gdje se sabrala vrhu široka polja i gdje se prostrla protiv Turaka. Zar da sada na trećoj slici opet gledamo što već vidjesmo na prvoj i na drugoj: vojsku Tursku i Poljačku, gdje se kažu vrhu ravna polja? Ali da čujemo još veće čudo. Paša je zamolio kneza, neka mu kaže i

Digitized by Google

mena poļačkih puka u taboru naslikanih, koje paša po licu poznaje. Knez je paši na službu, samo mu kaže „vitezi tko su koji, *razabrat je trudno imena*, gdi sva u skupu vojska stoji taborima obgrađena; tim pogledaj gdi iz tabora van izišla sva se odkriva otvorenieh vrh prostora čekat' cara suprotiva" Paša pogleda kuda mu knez kaza i sada počiņe 4) četvrta slika, to je katalog poļačke vojske. (125—444) — Pitajmo se, za što je knezu „trudno razabrati imena" poļačkih vitezova, dok su skupļeni u svom taboru? Za što je ta „imena vitezova" mańe trudno razabrati, kada oni izlaze iz tabora? Gosp. Marković i preko ove nerazumļivosti poletava u „*visine* zadaće estetičke i književno-povjestne" svojim običnim načinom: citujući riječi pjesnikove izostavļa koja ga smeta! Gundulić kaže, „Nu vitezi tko su koji razabrat' je trudno *imena*, gdi sva u skupu vojska stoji taborima obgrađena" a g. Marković cituje „trudno je razabrat *viteze*, gdje sva u skupu vojska stoji taborima ogradjena. (R. 46, 141)! Pa da si je g. Marković i ovakim načinom išta pomogao, ali nije upravo ništa. Viteze u taboru obgrađene nije ni malo teško razabrati, paša kako čusmo, kaže da ih poznaje iz lańskoga boja, samo *imena* bi im rad još doznao. — A šta nam prikazuje četvrta slika jedanaestoga pjevańa? Poļačku vojsku. Ama poļačku vojsku prikazala je već druga slika u dvije situacije, onda polovina slike treće, zar da sada na jednoj stijeni Varšavske vijećnice gledamo po treći put, ili pravo po četvrti put poļačku vojsku?

G. Marković priznaje da nas stihovi 125—444 mnogo svojim sadržajem opomińu pravoga kataloga vojske, ali uza sve to ima u ńima i takovih znakova, koji nedvojbeno pokazuju, da to ne može biti nego samo *naslikani katalog*. Ti znakovi g. Markovića jesu ovi. Prvo, opisujući pjesnik vojsku poļačku pomiņe gotovo kod svakoga vojevode boju ńegova odijela, ili koņa, dočim toga, opisujući u pjevańu četvrtom vojsku tursku, ne čini gotovo nigdje. Ovaj argumenat vrlo je slab. U pjevańu četvrtom, uzimajući ga ovdje upravo kao katalog turske vojske, pjesniku ne trebaše onoliko pominati bójâ, jer pjesnik, prem nekomu tumačaše tursku vojsku u oči boja, on slušateļu tu vojsku pokazivaše daleko pred sobom u taboru razredanu; poļačku vojsku pako tumačaše pjesnik nekomu, kraj koga ta vojska stupaše u bojnim redovima. Kod turskih vojevoda pjesnik ni u drugom slučaju ne trebaše, ne mogaše mnogo govoriti o boji odijela, jer Turci koliko i imaju pitoresko odijelo, ali nemaju pojedine vojevode osobite obiteļske boje. Pominući po-

Digitized by Google

ačke vitezove iz početka 17 vijeka, pjesnik je vrlo dobro činio pomińući kod svakoga i boju, jer biće, da oni velikaši poļački svak imaše svoje osobite obiteļske boje. Znano je i to, da poļački velikaši bogatstvom i sjajem svoga odijela zadiviše i cara u Stambulu i papu u Rimu. (Morav. 3; 310, 364). Da pjesnik, pomińući boje odijela, oružja, kóńâ ne mora imati na umu slikani pohod junaka, nego pravi pravcati pohod, to se gospodin Marković mogaše do sita i od samoga Gundulića naučiti. Neka g. pisac sravni (u 9, 65—112) pohod kraļevićev u lov, ili (u 10, 333—425) Ali-pašin ulaz u Varšavu, pa će vidjeti, koliko se i tu govori o bojama, vidjeće u opće, kako bi i Gundulićev opis kataloga poļačke vojske mnogo narednije pristajao ovako zbiļnomu pohodu kao što su ova dva. Drugi argumenat Markovićev, da stihovi 11, 133—444, ne mogahu služiti katalogu vojske u oči boja, taj je, što u pjevańu 4 Ali-paša pomińe mjesta, gdje koji odijel turske vojske u taboru stoji, a ovdje u pjevańu jedanaestom nema opisu mjêstâ ni traga. — Na ovo je pitańe odgovoreno malo prije: poļački katalog prikazivaše vojsku kako „aufmarširuje", kako prolazi pored nekoga, pa tu o opisu mjêstâ, i ne može biti govora. Treći argumenat Markovićev za slikanu poļačku vojsku sastoji se u onom Blažu, koji jaše na čelu poļačke vojske. G. Marković utuvio si u glavu, da taj Blaž nije niko drugi, nego sveti Vlaho, dubrovački patron, koji je preminuo g. 316, a sada je g. 1621 doletio Poļacima u pomoć, vodeći ńihovu vojsku. Polazeć od te misli pita pisac: ako ja u pjevańima 2—13 tražim tragove Gundulićeva Vladislava, u kom je pjesnik, držeći se historije, pjevao hoćimsku pobjedu, pa ako i onaj opis poļačke vojske držim dijelom onoga Vladislava, u kom nekoč taj dio činaše katalog poļačke vojske: kako da na čelu te vojske jaše sveti Vlaho? Ja sam već drugdje (e. o.) pokazao mnogu nezgrapnost ove Markovićeve ideje. Onaj Blaž na čelu poļačke vojske nije *sveti* Blaž, nego je pustińak, koji još i sada, u Gundulićevo vrijeme, po pustińama čini čudesa, te je došao Poļacima u pomoć. On nije kao što sveti Vlaho slika veličanstvena, nego je suhi, postarani, krţļavi gospodičić. Sveci dolažahu u pripovijetkama kršćanskim vojskama u jedan hip na pomoć pa opet izginuše; nu naš Blaž stanovit je član poļačke vojske, riječju: on je Petar Amienški ili Ivan Kapistran poļačke vojske. Ako je pjesnik u Vladislavu pjesničkom slobodom spjevao katalog poļačke vojske, držeći se u tom poslu historijskih vojevoda, nije pogriješio, ako si je dopustio slobodu te je na čelo te vojske metnuo onakoga patera.

Digitized by Google

Ima još jedan argumenat, kojim g. Marković najozbiljnije još i to dokazuje, da onaj Gundulićev katalog dolikuje samo opisu vojske poslije svršena boja, ne u oči boja. Pjesnik opisujući redom prvoga poljačkoga vojevodu, kneza Radovilskoga, kaže: „Gleda' onoga, ki sred štita u verigah drži lava, a od zelena perja svita na glavi mu stoji dubrava." Gosp. Marković citujući ove pjesnikove riječi, dodaje „vienac hrastova lišća oko glave dolikuje naslikanu već pobjedniku knezu, ali ne knezu stojeću na realnom bojištu." (R. 46, 143). — „Visina ove estetičke i književno povjestne" bilješke g. Markovića doista te nadmašuje sve granice smisla. Ta i slikani katalog prikazuje vojsku, kako „izišla iz tabora sva se odkriva otvorenieh vrh tabora *čekat* cara suprotiva", kako da slikar u taku vojsku stavlja već „pobjednika kneza?" Takav slikar naličio bi lovcu, koji struže ražań, a nema još zeca. Za što bi slikar upravo Radovilskoga prikazao pobjednikom, a nijednoga drugoga, za što ne kraljevića, kojemu pjesnik inače dosuđuje najveću, gotovo jedinu zaslugu rad stečene pobjede? Ako pjesnik za Radovilskoga kaže, da na glavi ima zeleno perje, ama za Stjepana Paca kaže, da ima vrana pera, Sieńević je vedro čelo nakitio modrijem perjem, Zamojskomu se na zlatnoj ugrštici prostire žuto perje, banu Mikleušu kiti se kaciga sńežanim perjem, vitezima krakovskim za ugrštieam zaruđenim trepti perje šarovito, Zborovski ima rumeno perje, altanskomu knezu na kacizi vise srebrna pera, Sajdački za ugršticom ima crveno perje. — Eto gosp. Marković mogaše se svakim korakom naučiti, da ona „dubrava od zelena perja svita" što je Radovilski ima na glavi, nije ni po što „vijenac hrastova lišća." G. Markovića ne dokučivim je načinom smela riječ *dubrava*, te je Radovilskomu oko glave svio „vijenac hrastova lišća." *Dubrava* nigdje na svijetu ne znači i ne može značiti „hrastov vijenac", nego znači: silva, nemus. Gundulić je slika radi s riječju „lava" riječ „dubrava" uzeo u značeńu: der Busch, (koje prema ostalim značeńima Wald, Hain, Gebüsch nije odveć velika sloboda), i oni stihovi „od zelena perja svita na glavi mu stoji dubrava" nemaju i ne mogu imati drugoga značeńa, nego: na glavi ima zeleni „Federbusch" (vidi u pjev. 10 kip Leha). G. Markovića valja da je na krivi put zaveo netačan prijevod Getaldićev: „e viridi galeam praecingit fronde comantem." Dobro je prevela vers. lib.: „a cui le folte e verdi piume ombreggiano il cimiero." Još jednoč je g. Marković Radovilskomu ovjenčao glavu hrastovim lisćem u R. 50, 127. Tasso za kneza Alfonsa kaže „e sovente

Digitized by Google

averrà che 'l crin si cinga or di lauro, or di quercia, or di gramigna." Tomu g. Marković poređuje Gundulićevu „od zelena perja svita na glavi mu stoji dubrava." Upravo je veliko čudo, kako pisac nije spazio, da Tasso svome junaku za tri različite kreposti dosuđuje tri različita vijenca. Vijenac hrastova lišća ide Alfonsa, jer je „terror delle selve e delle fere."

G. Marković kaže, da se u stih. 157—440 „pokazuje povorka sljedovnih oddjela, kako dolikuje sljedovnu savezu slikanih komada, prikazujućih po dužini povorku vojske." On ne može razabrati „u čem su stih. 157—440 nenaredni kao opis slika? Baš ovi stihovi nigdje neizlaze iz okvira slikarske mogućnosti, nego vješto i živo iztičuć mimezu tumače mirujuću slikarsku prikazu, van što pjesnik kaže broj kozaka (peset tisuć ńih je u broju) i bez-broj vojvoda sliedećih za Seniavskovim oddjelom, što su dakako, najpače prva, pjesničke a ne slikarske naznake" (R. 46, 146). I na strani 141 g. Marković reče, da je sadržaj slike sadržan u onim stihovima, takav „koji je po svojoj mirnoj coexistentnosti primjeren mogućnosti slikarske prikaze." Prem od strane Rada 141 do 146 nemaju nego četiri strane, ipak je u ostalom golema razlika piščeva pisańa na obim stranama. Na strani 141 reče, da *stihom 125* počima općenita oznaka četvrte slike, koja ide od stiha 137—444. Tu je pisac rekao istinu: slika četvrta počima stihom 125, dočima stihom 444. Ali četiri strane dałe uzeo je pisac pjesnikovoj slici 36 stihova, a oteo je te stihove pisac, jer ga osobito ovi nemilice smetaju u ńegovoj sańi, da je u Gundulićevu pjevańu 11 sa svim naredan opis slikana kataloga poļačke vojske.

Ali-paša umolio je kneza Zborovskoga, neka mu kaže imena poļačkih vojevoda. Knez je spreman, ali teško mu je kazivati imena na slici, u kojoj je vojska utaborena. — Sada stihom 125 počima općenita oznaka Markovićove četvrte slike. Knez kaže paši: „Tim pogledaj gdi iz tabora van izišla sva se (vojska) odkriva otvorenieh vrh prostora čekat cara suprotiva." Paša obrati pogled gdje mu knez kaza. (125—132).

Kad bi nam pjesnik dałe opisivao sliku vojske, koja se „iz tabora *izišla* odkriva vrh otvorenieh prostora", on bi nam opisivao, što slikar doista mogaše naslikati, sadržaj *takove* slike bio bi doista po riječima g. Markovića „po svojoj mirnoj coexistentnosti primjeren mogućnosti slikarske prikaze."

Ali pjesnik odmah stihom 133 ruši onu sliku iz tabora *izišle* vojske, veleći „sunčano se svietlo oko ļepših vitez ne nagleda, svi

*

Digitized by Google

na *čete u široko slijede* način bojna reda." Pred ńima je pustińak Blaž i paša za ń pita kneza „tko je oni, ki *ide prvi prida svime*" (133--156). — Pjesnik počimajući opisivati tobože sliku kataloga poļačke vojske, ne opisuje *koeksistentne* momente u poļu odkrivene vojske, nego opisuje *sukcesivne* momente *marširaća* poļačke vojske, a i sam g. Marković priznaje, da se o takom predmetu lomi vještina slikara. Pjesnik nije samo kod pustińaka Blaža upravo marširaće vojske označio glagolom *ide*, nego čini tako i kod drugih vojevoda, a označuje *sukcesivno* stupaće vojske i drugim načinom. Knez Radovilski *vodi* tri čete. *Za* ńime nose kopļa Prusi. *Za* ńima *gre* družba Pomoranaca. *Nakon* ńih rek bi *lete* Livonci. Pak *sliede* Litvanci. Vojvoda Sieńević *igra* końa, *za ńime* se združiše Radogošćani. Ban Zamojski kopjem rek bi trese, on *za sobom vodi* tri vrste vitezova, kojih svak s drugim oružjem *hodi*. Ban Mikleuš kiti se sńežanim perjem, *za ńim* jašu Bjelorusi, Krajičnici Podolovci. *Nu prije bi zbrojil sitne zviezde, neg vojevode po imenu ki za oviem opet jezde.* Četami *koje slide* svjetļe slike tkalac poda. Opet Leški vitezovi *liepiem jezde jezdom*, s ńima su u družbi Krakovļani, u povodu svaki uza se tri jedeka drži, za ugršticam trepti perje šarovito. Sred gospode *jezdi* kraļević, štitnika mu dva su okolo, nosi jedan bat, drugi trepteć perje oholo, kacigu i štit s ńom pereni. Dvanaes końa bojnom se igrom pred ńim diče. *Uza ń* gledaj Hodkijevića. Ono tamo je Zborovski, a uz ńega *hode* najveće vojvode od kraļestva. *U zastavi od vojske* jaše knez Altamski. Nu opet vojska kozačka *kupi se* na se, ńih je peset tisuć, *prid ńima gre* Sajdački. — „Jur knez (Zborovski) dospje (paši pripovijedati), čim na kraju od vijećnice s jedne strane veće i čete *dospijevaju* s liepiem redom izatkane."

Gosp. Marković pomišļa si sve ovo naslikano na komadima, prikazujućim po dužini povorku vojske. Ali je li g. Marković pomislio, koliki bi imali biti i brojem i veličinom komadi, koji sve ono prikazuju? Ļuto se vara pisac, držeći da proti možnosti ovake slike govori samo ona što Sajdački vodi 50.000 kozaka, i što bez broja, više nego zvijezda, ima Poļačkih plemića, koji jezde za banom Mikleušem. Ne, svaki od pjesnikom pomińanih vojevoda vodi *cijele pukove*. Ako još pridodamo, da i pred ovom bezkrajno dugačkom slikom *na istoj* stijeni bijahu *još tri*, pače i *četiri*, kojih svaka prikazuje strašnu kvantitativnu silesiju, kolika mi ga moraše biti ona stijena Varšavske vijećnice, na kojoj je sve to moglo stati!?

Digitized by Google

G. Marković nagađa (R. 46, 149), da je Gundulić, znajući za italijanske historijske slike, n. pr. u duždevoj palači, pak za slike koje prikazuju velike skupe ljudi, n. pr. Carpaccia ciklus sv. Ursule, ili obhod G. Bellinia, znajući za te slike, da je Gundulić došao na misao opisati onake slike u Varšavskoj vijećnici. — Koliko je iz historijskih vrela znano, Gundulić nije zalazio u Italiju, a iz onoga opisa Varšavskih tobože slika, vjere mi, da sve drugo prije smijemo izvoditi, nego li pjesnikov studium slikarske umjetnosti.

Gosp. Marković poređuje Gundulićev opis slika s Camõesovim.[1] U R. 50, 162 g. Marković izbližega tumači, koja se partija Camõesova epa podudara i u čem se podudara s našom u Osmanu. „U pjevanju 8, 1—43 prikaza razgleda slikâ, tumačeć ih Gama razgledajućemu (!) i razpitujućemu (!) indskomu kralju, komponirana je u mnogom pogledu kao i Gundulićeva u 11, 1—124, gdjeno Ali-paši Zborovski tumači slike o hoćimskoj pobjedi poljskoj. U 43 hvali se savršenost slikarova kako u Osmanidi; kako u njoj, način je izpitivanja kraljeva, n. pr. odmah o prvoj slici herosa eponymosa Lusa, starca bradata, pita se onako, kako o slici Blaža; kako u Osmanidi, tako tu tumač često upozoruje riječmi: gledaj, vidj, pazi itd.; kako u Osmanidi, tako tu, pače još u mnogo većoj mjeri, nedrži se pjesnik prikaznosti slikarske, te kaže mnogo toga da je na slici prikazano, što ni nemože ili bar nemože onako biti prikazano slikarski; pjesnik reć bi prevodi slikarov jezik u svoj, njegove coexistencije pretvara u successije. Najpače je neprikazano slikarski, što se navodi naslikano u strofi 5, 10, 13, 16, 21, 22, 38.“ — G. Marković poredeći iz Osmana 11 kitice 1—124 (to su stihovi 1—496) „gdjeno Ali-paši Zborovski tumači slike“ s Camõesovim kiticami 8, 1—43, gdje Gama indijskomu kralju tumači slike, jamačno da je iz Osmana imao na umu upravo stihove 11, 125—444; jer samo u ovim stihovima Zborovski je Ali-pašin cicerone, kao što je tamo Gama kralev. Po što je ono, što Zborovski tumači, po g. Markoviću *jedna*, četvrta *slika*, krivo pisac u R. 50, cituje stihove 1—496, mjesto 125—444, i krivo kaže, da Zborovski tumači Ali-paši *slike*. Za ovu četvrtu sliku g. Marković u R. 46, 141 reče, da je „takova sadržaja, koji

[1] Ja bih ime slavnoga portugalskoga pjesnika volio pisati, kako je običaj u drugih naroda: Camoens, ali pišem ga ovdje ovako, da osvjedočim g. Markovića, koliko mu vrijedi ono ispričaće (Vienac 1879, 332), da za to piše sa svim krivo Camoes, što nije pisaćem: Camões htio dioničarskoj, akademijskoj štampariji zadavati posla!

Digitized by Google

je po svojoj mirnoj *coexistentnosti* primjeren mogućnosti slikarske prikaze", za strofe koje opisuju ovu četvrtu sliku kaže R. 46, 146, da one „*nigdje* neizlaze iz okvira slikarske mogućnosti." Čusmo i silan trud g. Markovića kojim ovu tezu o toj četvrtoj slici po Radu 46 brani. A kad tamo, eto nas g. Marković u R. 50 uvjerava, da se Gundulić kao i Camões, samo što u nešto mańoj mjeri, „*nedrži* prikaznosti slikarske, te kaže mnogo toga da je na slici prikazano, što ni *nemože* ili bar ne može onako biti prikazano slikarski; pjesnik slikarove *coexistencije* pretvara u succesije!!" U Radu 46 pisac ne samo za ovu četvrtu, nego i za prvu sliku reče, „to može biti prikazano jednom slikom." (str. 139); za drugu nešto malo dvoji; ali za treću opet misli, „da možemo s razlogom reći, da je kiticami 13—22 dobro naznačen slikarski mogući sadržaj jedne slike!!"

Markovićevo poređivańe Camõesova opisa slika s Gundulićevim sa svim je neopravdano. Gundulićev opis četvrte slike, koji gosp. Marković poređuje Camõesovu, broji 319 osmeraca, Camõesov opis svršuje se trideset osmom ottavom, dakle broji 304 u ńemačkom prijevodu hendekasilaba; kad bismo ove sveli na osmerce, dobili bismo za Camõesov opis 404 osmerca, dakle 100 više nego što broji opis Gundulićev. Prva pregolema razlika dvaju opisa pokazuje se već tijem, što Gundulić s 319 osmeraca opisuje na *stijeni* Varšavske vijećnice izrađenu *jednu* sliku, a Camões s 304 ńemačka hendekasilaba (koji duļinom iznose koliko 404 osmerca) opisuje na *zastavama* Gamina broda naslikanu cijelu historiju portugalsku, počam od herosa eponima Lusa pa do sinova kraļa Ivana prvoga, koji vladaše 1385—1433! Camões počimajući svoj opis kaže: „die Männer all' auf diesen Schildereien, so kühn und stolz von Angesicht und Mienen, sind kühner noch, als Farben jetzt verleihen, und stolzer einst in Werk und That erschienen." Pjesnik očito ima na umu *portraite* portugalskih junaka. Dakako da tumačeći svaki *portrait* dodaje kao da je pored ńega koješta naslikano, ali pjesnik nigda nepomińe kod pojedinih slika daļe umjetnost slikarsku, nego prikupivši u pet šest stihova veliku historiju leti krilimice od jednoga portraita k drugomu. Kod ovih Camõesovih stihova nigda nikomu ni na kraj pameti ne može doći, da su oni igda ičemu drugomu služili, niti bi oni ikojom preradbom postali takovi, da bi mogli služiti, kao što Gundulićevi sa svim malom preradbom mogu služiti katalogom na boj spremļene vojske. G. Marković i sam, kako čusmo, priznaje, da u Gundulićevu opisu

Digitized by Google

ima znakova pravomu katalogu poļačke vojske, onakom kao što su kod Tasa katalozi obiju vojska; što pisac (R. 46, 146) kaže, „da pristane rečena skupina strofa (Gundulićevih) za opis sbiljne vojske na bojištu stojeće prije bitke, trebalo bi izbaciti iz ńe kitice, koje izrično govore o slici, ili jasno naznačuju slikarsku μίμησις ili govore o boju kao prošastom (lanjskom) dogodjaju", ta je primjedba doista vrlo naivna, jer to se razumije samo po sebi, da bi se preradbom slikanoga kataloga u pravi na onom nešto malo moralo mijeńati. Ako pisac kaže, da bi u takoj preradbi „valjalo izbaciti dvadesetak strofa", rekao je time neistinu, jer ih ne bi trebalo izbaciti, nego zamijeniti. A sve kad bi se od Gundulićevih 79 strofa imao i *izbaciti* dvadesetak strofa, ostatak od 59 strofa još bi duļinom dotekao za katalog od prilike koliki je Tasov križarske vojske, brojeći 28 ottava. U Camõesovu epu pako, da i tu dobiješ u 8, 1—38 katalog kakove vojske, ne bi ti preostala druga, nego da *izbaciš* sve one strofe i da ih zamijeniš sa svim drugim novima!

I sve ostale komparacije stihova Gundulićevih s Camõesovimi, koje nam daje g. Marković, jednako su nespretne; ali čemu da se tu zadržavamo duļe, kad znamo, da je takova komparacija absolutno nedopustiva već i s toga, što se kod Camõesa govori doista o *maļanim* slikama, a kod Gundulića o *maļanim* slikama nema ni govora, nego se tu svejednako radi o slikama, koje su *zlatom na svili tkane.* Onu vijećnicu „pokriva sa svieh strana *svila zlatom izpuńena, na razlike slike tkana.*" Države na tim slikama „toli su po načinu *izatkane*" da ih gledateļ drži za zbiļne. „*Tkalac* toliko slične slike svemu poda, da svak pozna prilike viteza." Paša se „snebiva da umrle ruke toliko hitro *vezu.*" „Četami koje slide, svjetļe slike *tkalac* poda." Hotkijevićeva „slika u *tkańu* stekla izvrsnos toliku je, da bi rek'o, pazeć na ńu, i sad misli." „Na kraju od vijećnice čete dospievaju, s liepiem redom *izatkane.*"

Pjesnik nas od prvoga časa do zadńega sveudiļ opomińe, neka na umu držimo slike *tkane.* G. Marković, izmučivši se iznajprije dokazivańem da je Gundulić vrlo dobro opisao slike maļane, da je vaļa da imao na umu maļane slike Carpača, Belina, da ih je opisao kao Camões svoje maļane slike, izmučivši se oko toga, napokon si i sam dovikuje: „ali naš pjesnik opisuje *tkane* slike." (R. 46, 150). Pa je li g. pisac ogleda, da bi dokazao narednost Gundulićeva opisa, bud' da pjesnik imaše na umu tkane slike? G. pisac mjesto da vrši takovu dužnost zaletio se pjesničkom maštom

Digitized by Google

do konkluzije, kojoj da bude vaļana, mańka istinitost postavļenih premisa. Pisac nas 1) opomiņe slavnih Rafaelovih arrazza. U 17 vijeku vladari vrlo rad kićahu svoje dvorove tkanim tapetama, najodličnije bijahu od svile zlatom ispuńene. „Te tkanine od po šest, po deset ili više komada prikazuju cikle dogodjaja biblijskih ili svjetsko-poviestnih, tako je n. pr. izborni knez Mavro polovicom 16 vieka dao tkati — po Schäferovih riečih — den sogenannten Türkenzug; a slikarske patrone[1], po kojih su slike tkane, kolahu u reprodukcijah bakroreznih.“ 2) Apendini nas uči, da su u Dubrovniku vieka 16 uvedene tkaonice od svile, te su Dubrovčani slovili ovim i ostalim obrtom. 3) Nedvojbena je sigurnost, da je onaj sveti Blaž u poljskoj slici dubrovački zaštitnik sv. Vlaho. Dakle — tako kļuči pisac iz one tri premise — „Po svem tom možemo reći, da je pjesnikovoj invenciji ovakav znamen: pjesnik izkazuje čast i hvalu poljskomu kraljeviću pjesničkim svojim darom slikarsko-tkaninske prikaze o hoćimskoj pobjedi, a u tu prikazu stavlja na čelo poljske vojske zavjetnika dubrovačkoga, kao veleći tim, da je Dubrovnik svom dušom bio u onom ratu uz Poljake.“ (R. 46, 151). Ovako se pisac uklańa odgovoru, da li je Gundulićev opis naredan i prema tkanim slikama, a ja bih rekao, da mu se uklańa, videći i sam, da nije naredan. Piščevo tumačeńe znamena Gundulićeva opisa nije ničemu. Da je pjesnik odista imao na umu Rafaelove arrazze, ne bi nigda bio u tkanim slikama pomišļao izdjelane onake četiri, pet li slika kakove su u Varšavskoj vijećnici. Za Mavrov Türkenzug za cijelo da pjesnik nije znao. Još mańe prava ima g. Marković što krivi dubrovačku svilaru kao da je ona dala pjesniku povoda smišļańu *onakih* tkanih slika. I sam Apendini ne zna o djelovańu one fabrike ništa drugo, nego da ju je 1530 Lukarić u Dubrovniku osnovao, „e se in oggi lavoransi bene i fazzoleti di seta, e se ancor mediocremente si tessa dai privati per altri usi, ciò è un dono di quell' illustre viaggiatore.“ (I. 234). Najslabija je premisa, o koju se g. Marković najsilnije upire. Već smo natrag dokazali, da onaj Blaž na čelu poļačke vojske ni po što ne može biti sv. Vlaho. Da je pjesnik svetoga Vlaha metao na čelo poļačkoj vojsci, bio bi tomu svecu dosudio i znamenitu, ńegovoj moći doličnu ulogu u pobjedi poļačkoj; ali toga pjesnik nije smio činiti, jer bi time skinuo s Vladislava nimbus glorije, koja ga ovako obasjava, kao da je upravo sam on

[1] vaļa da cartoni?

Digitized by Google

svojim prsima i rukom zaustavio i satarisao tursku vojsku. (4, 55—65 i drugdje). G. Marković poslije moje nauke, da Gundulićev Blaž nije drugo nego lice kao Petar Amienški kod Tasa, u R. 50, 128 i sam „svetčani obhod križarski *s Petrom Amienskim* na čelu (G. L. 11, 4—14)" poređuje „s poredom slikane vojske poļske (osm. 11) bar u toliko, što je i tu *pustińak Blaž* na čelu."

Mi dakle stojimo nepomično kod našega mišļeńa, da su stihovi 11, 133 „Sunčano se svietlo oko ļepših vitez ne nagleda" — 440 „U zastavi vojske pred kozacima gre Sajdački", ti su stihovi nekoč služili kao katalog poļačke vojske, kao opis vojske poļačke gdje polazi protiv neprijateļa, opis ravan onima u pjevańu 10, gdje kraļević polazi u lov, i Ali-paša ulazi u Varšavu. Tomu mišļeńu nuka nas stil opisa u onim stihovima, u kojima ne trebaš nego zamijeniti one nekolike stihove što pomińu umjetnost tkalačku, pa eto si dobio najperfektniji katalog, kojeg iz tih stihova za cijelo da ne bi dobio, da su oni odista iznajprije bili namijeńeni opisu *tkana* polaska poļačke vojske u boj. A nuka nas mišļeńu, da stihovi 11, 133—440 nekoč imahu drugu službu, još jače i ona okolnost, što nijesu o predńe stihove pjevańa 11 svezani, nego je sa svim vidno, kako su kao silom dodani. Pjesnik stihovi 11, 125—132 reče, da će opisati vojsku „gdi iz tabora van *izišla* sva se odkriva otvorenieh vrh prostora", a stihom 133 ne opisuje to, nego „viteze (koji) svi na čete u široko sliede način bojna reda." Da stihove 11, 133—440 pomišļamo kao negdašńi sa svim naredni katalog poļačke vojske, koji je od druguda iskinut pa ovamo onako promijeńen urinut, na to nas još puti 10 pjevańe Osmana, u kojem ima sa svim zgodnije mjesto za one stihove. U pjevańu 10 vraća se poļački kraļević iz lova u Varšavu. Pred ńime mladi gospodičić pjeva: „Podiže se plaho diete, mlad car Osman s Carigrada na pogube, raspe i štete poļskieh poļa i livada, da čestitu krunu lešku sabļom smakne i potlači, i pod tursku silu tešku ńe kraļestvo uharači; ali istine buduć glase kraļ poļački veće čuo, s neizmiernom vojskom da se car na ńega podignuo, zapovidje, sa svih strana da vojevode sve najveće, i gospoda ina izbrana u varšovsko dođu vieće, gdje buduć se razumile turske sprave strašne odviše, s mnogiem silam mnoge sile susrestiť se odlučiše. Poletješe zapoviedi po prostranoj kraļevini, put Varšova da svak sliedi pod oružjem u brzini, da na vojsku svak se kupi, da se oprieti svi sjedine silnom caru, prie neg' stupi na podolske pokrajine. Sva se zemļa na glas ovi zbuča, zbuni i podiže, vrve od svud vitezovi, k Varšovu

Digitized by Google

se svak približe. Inostrane krune i knezi, s kim Poļaci društvo imaju, s vojevodam i s' vitezi na ńih pomoć i oni ustaju. Prosuše se stiezi svudi, truble daše bojne glase, od razlicieh vojska ļudi na ravnome poļu sta se. Sinu svomu kraļeviću kraļ šibiku nad sviem poda, a ime Karlu Hotijeviću od vojevode svieh vojevoda. Sunčano se svietlo oko ljepšieh vitez ne nagleda, svi jezdijahu u široko pod načinom skladna reda. (10, 49—96).

U pjevańu jedanaestom pjesnik počińe opisivati slike u Varšavskoj vijećnici riječima: „Car se gleda, plaho diete, gdi se dig'o s' Carigrada na pogube, raspe i štete poļskieh poļa i livada. Š ńim se pazi oružana množ nezgledna na sve kraje; gubi ime poļe i strana, što oko vidi, sve vojska je. Ali opeta glasoviti poļački se kraļ objavļa, za kraļevstvo obraniti gdi proć caru vojsku spravļa. Svud se paze brzi ulaci hrlo obtjecat' svaku stranu, da u red skaču svi junaci krune općene na obranu. Letjet' gledaš zapoviedi po prostranoj kraļevini, put Varšova da svak sliedi pod oružjem u brzini. Vidiš on čas na glas ovi, gdi se zemļa sva podiže, gdi od svud vrve vitezovi, gdi se oružjem sve užiže; gdi inostrane krune i knezi, s kim Poļaci družtva imaju, s vojevodam i s' vitezi na ńih pomoć i oni ustaju; gdi se mnoga vojska zbira vrhu poļa svim široka, i gdi se orlov stieg prostira proć mjesecu od istoka (11, 17—48).

Ko poredi one stihove 10, 49—96, kojimi se počińe pjesma o hoćimskom boju, s ovimi stihovi 11, 17—48, kojima se opisuju slike u Varšavskoj vijećnici: zar mi ne mora dati za pravo, što sam ustvrdio, da je pjesnik partije iz prijašńe pjesme o boju prenesao na opis tobožńih slika? G. Marković ono opetovańe stihova u 11, 17—48 krsti *palilogijom* te kaže, da takoj *palilogiji* „ima dosta analogije u Tassovu epu te inih umjetnih, da i negovorimo o primjerih narodnih.“ (R. 46, 148). — G. Marković, ili ne zna, ili hotice neće da zna, šta je palilogija. Što pisac ne će da govori o narodnim pjesmama, to čini vrlo dobro; a šta pomińe Tasa, ne citujući, gdje u ńega ima *onake* palilogije, i to čini pravo; ali nema pravo, što se na nas (u Vijencu) ļuti, kada mu rekosmo, da se pozivļe na Tasa, rad česa se pozivati ne može, jer u ńega toga nigdje te nigdje nema. G. Marković u R. 50 na punih pet araka uporeńuje Tasove i Gundulićeve metafore, personifikacije, hiperbole; gnome, refleksije, apostrofe; fraze, opise, govore, karakteristike (R. 50, 105); pojedine izreke i prikazne forme (R. 50, 128); invokacije, retorična pitańa i usklike, antiteze, senten-

Digitized by Google

cije i refleksije (R. 50, 137) — Sve to pisac lijepo uspoređuje, samo *palilogiji* nema nigdje ni glasa ni traga. G. pisac poređujući Tasa i Gundulića govori za one slike tek ovoliko: Vajarskim prikazam u Osm. 10 i slikarskim u 11 ima, glede prikazne temeļne ideje, analogija u vajarskih prikazah G. L. 16, 2—7 i 17, 66—94, a i njeke pojedine crte odtuda upotriebļene su u Osmanidi" (R. 50, 126). — Svak nas zna da Taso 17, 66—94 slavi kneza Alfonsa, opisujući slike ńegovih pređa i ńegovu, izdjelane na štitu Rinaldovu, i ko ovo glede prikazne temeļne ideje poređuje s Gundulićevim opisom kipova poļačkih kraļeva u pjevańu 10, taj čini posve pravo. Daļe nam je svakomu dobro znano da Taso u 16, 2—7 opisuje na srebrnim vratima čarobne polače Armidine izdjelane slike, od kojih jedna sa svijem prema karakteru situacije u kojoj se nalaze Armida i Rinaldo prikazuje, kako je moć ļubavi skučila Herkula, pa tako i druga, kako je jednaka sila podjarmila Antonija. Sad neka mi ko nađe nalikost *temeļne ideje*, što je prikazuju ove dvije po junaštvo sramotne slike s onijem junačkijem i časnijem slikama u Osmanu!

Dakle Gundulić je najočitije sa svim naredni početak pjesme o hoćimskom boju iz pjevańa 10, 49—96 prenesao u pjevańe 11, 17—48 kao nenaredan opis tobožńih slika. Stihu 11, 48 još su nenarednije dodani stihovi 49—124, kojima pjesnik opisuje treću sliku: vojsku tursku i poļačku u taborima; obje vojske već su u prvim dvjema slikama izatkane! A počevši pjesnik stihom 125 opisivati „vojsku iz tabora izišlu" najednoč ti je stihovi 133—136 „Sunčano se svietlo oko ļepših vitez ne nagleda, svi na čete u široko sliede način bojna reda" skrenuo sa svim drugamo, opisujući vojsku kako stupa u boj. Ona pjesma gospodičićeva u pjevańu 10, kako je lijepo stihovima 49—92 počela pjevati hoćimski boj, i ona se najednoč stihovima 93—96 „Sunčano se svietlo oko ljepših vitez ne nagleda, svi jezdijahu u široko pod načinom skladna reda" — ona se tim stihovima pretrgla; međ stihom 95 i 96 pukla je praznina, svak bi mislio, da će u pjesmi gospodičićevoj poslije onog „Sunčano se svietlo oko ljepših vitez ne nagleda" slijediti katalog tijeh viteza. Za ovo mjesto tu u 10 pjevańu upravo je kao stvoren onaj katalog tobože izatkane poļačke vojske, i po što je Gundulić, kako vidjesmo, prve stihove gospodičićeve pjesme prenesao u početak pjevańa jedanaestoga, ne će ni po što biti presmiono mišļeńe, da je i cijeli katalog poļačke vojske iz one pjesme prenesao u pjevańe jedanaesto. Držim da smo takovu mišļeńu ovlašteni s jedne

Digitized by Google

strane tijem, što onaj katalog stilom svojim ne pristaje u pjevańe 11, a i cijeli mu se sadržaj ne da svezati s onim što u tom pjevańu stoji malo natrag, dočim bi s druge strane taj katalog u onu praznininu gospodičićeve pjesme pristao da ne može bolje, i ne bi u tom poslu trebalo mijeńati, nego tek nekolika mjesta, na kojima se sada pomińe tkańe ili Ali-pašino pitańe a Zborovskoga odgovarańe.

Za Gundulićevo dvojako, vremenom daleko rastavljeno obrađivańe sadržaja pjevańa 2—13 ima u samim tim pjevańima vrlo jakih dokaza. Ali-paša u jedanaestom pjevańu ište mir od poljačkoga kralja Šišmana, Vladislavova oca. Šišman je umro godine 1632. Nema dvojbe pjesnik mogaše i poslije kraljeve smrti pjevati, kako paša u ńega prošaše mir. U osmom pjevańu Gundulić slavi Vladislavovu vjerenicu. „*O cesarska kćeri izbrana u porodu okruńena*, ti sva vedra, sva sunčana s ljepote si i s plemena itd.“ (8, 39—72). Iz historije (Morav, 3, 376) znamo, da je Vladislav s austrijskom nadvojvodkińom Cecilijom Renatom, druge pjesnik ne može imati na umu, uhitio vjeru i oženio je g. 1637. Dakle Gundulić pjevańa 8 nije mogao spjevati prije g. 1637, nije to mogao pjevati za živa kralja Šišmana. U devetom pjevańu Varšavske gospođe pozivlju Vladislava: „veće liepu vjerenicu na ćačkove vodi dvore. Kraljeviću, sve je spravno, ne ckni veće pir veseli; u unucieh ime slavno ponoviti naš kralj želi.“ (9, 156—160). Dakle Gundulić je, pjevajući g. 1637 pjevańe 9, pjesničkom licencijom uzimao, da se kraljević Vladislav s cesarovom kćeri vjerio još za živa kralja Šišmana, to jest prije g. 1632, pače prije nego što bješe sultan Osman u Carigradu umoren. Gundulić je slaveći kraljevićeve zaruke pjesničkom slobodom tu svečanost spojio sa slavom *godišńice* poljačke pobjede kod Hoćima. Ta sloboda biće da je ipak nešto preslobodna, nu ima i mnogo težih pošljedaka, koji se iz toga daju izvoditi. Svi jednako mislimo, da se Gundulić pjevajući Osmana trudio tijem poslom mnogo godina. Pjesnik je umro 8 prosinca 1638. Ruku Cecilije Renate isprosio je za kraljevića Vladislava ńegov brat Kazimir poslije smrti cara Ferdinanda II, koji je umro 15 veljače 1637. Kruńena bi Cecilija u Varšavi 13 rujna 1637. Ako Gundulić *mnogo godina* pjevaše Osmana, a u pjevańu osmom i devetom pomińe zgode, koje se dogodiše 1637, kada je pjevao pjevańa šesnaest do dvadeset? Zar po tomu nije ova pjevańa 16—20 morao svršiti mnogo godina prije pjevańa dva do trinaest? Gundulić već i u trećem pjevańu kaže za Vladislava: „Cesarovom kćeri obdari i tvu mlados višńi zgare“ (3, 165). Dakle je i treće

Digitized by Google

pjevaće pjesnik svršio prije 16—20. Nu u istom ovom pjevańu trećem, Gundulić, pomińući koji se kraļevi i junaci slave u bugaršticama, kaže (105—136): „O Šišmane, vedra krvi, ki od Leha i od Kraka treći imenom, slavom prvi, u kraļestvu si od Poļaka, u ńih (to jest u bugaršticah) i ti, o mogući poļski kraļu, slavan jesi, da sjevernoj carskoj kući ote krunu, ka te resi; da otmanska teška sabļa pod tviem britkiem mačem puče; da svud tvoj koń tva korabļa zemļi i moru posluh uče. Nedobitan s toga uzroka carevat si svietu sio, ako od zapada i od istoka dva cara si pridobio. Jedan s čudom neizmierne tve kriposti čiem zamjeri, za ļubovce da ti vjerne dvie kraļice, carske kćeri, drugi oholo ki pod nebi vrh cara se svieh ponosi, samomu se klańa tebi, s poklisarim mir ti prosi. Nu je najveća tvoja slava, kruno vedra i čestita, što imaš sina Vladislava, ki na carstvo sviće od svita.“ Ovu invokaciju za cijelo da Gundulić mogaše pjevati samo za živa kraļa Šišmana, dakle prije godine 1632. Ama pjesnik u istom pjevańu trećem, malo napried, (kako čusmo) slaveći kraļevića Vladislava kaže: „kraļica je majka tvoja, cesarova sestra slavna, od sjeverne kuće, koja cesaruje sviet odavna *Cesarovom kćeri obdari i tvu mlados višńi zgare*: rodiše te kraļi i cari, i ti rađa' kraļe i care“ (3, 161—168). Ovo nas opet uči, da je pjesnik to pjevaće treće pjevao poslije g. 1637!

Kako da izađemo iz toga kaosa? Meni se bar čini, da tomu ima jedina pomoć, ako uzmemo, da je Gundulić za života Sigismundova spjevao Vladislava, a poslije ovoga Osmana. Zaruke i ženidba kraļa Vladislava, svršena 1637, pobudila je u pjesniku žeļu, da taj događaj proslavi velikom romantičnom epopejom, sastavļenom od onih dviju pjesni. Po što je pjesnika odmah slijedeće godine zatekla smrt, nije imao ni toliko vremena, da bi Vladislava u novom djelu tako izradio, da nestane traga ńegovoj službi, koju imaše, kada ga pjesnik dugo prije 1637 godine bješe spjevao.

Epizodu, koja u našem Osmanu radi o ļubavi carevoj i Sokoličinoj, tu je pjesnik zamislio istom za novu svoju pjesan, za našega Osmana. Sa svim je očito, da je pjesnik neizmjernu carevu ļubav shvatio onom silom i čistinom, kako ova plamta u srcu, koje do sada još nikomu nije pokloćeno, nego je prvi put planulo silnim ogńem. Iz historije znamo, da je mladi Osman još prije hoćimskoga boja cijelo srce svoje bio poklonio onoj mladoj ruskoj robińici, koju preko svakoga turskoga običaja odlikovaše. Nema sumńe, pjesniku bijaše slobodno pri crtańu Osmanova karaktera ovu historijsku obstojnost ignorovati, ali ima u pjevańima 2—13

Digitized by Google

jedno mjesto, na kojem pjesnik govori o caru, ostajući vjeran toj historijskoj obstojnosti, a ova je sa svim nesukladna s karakterom Osmanovim, kako ga pjesnik prikazuje u ńegovu odnošaju k Sokolici. U desetom pjevańu poļački gospodičić pjevajući kako se Osman digao na Poļake kliče: „Ah, čuj u što diete uzda se: kad se na boj š ńim spravļala, *carica* mu je zlatne vlase za tetive luka dala, veleći mu: sladki brače, ti iz moga strieļaj prama, ja zlotvore tve najače pogledom ću sharat' sama; ti desnicom tvom hrabrenom, ja ću očima daždjet' smrti, mahramicom pozlaćenom trudahnu ti znoj otrti." Nije li ovdje pjesnik historijskom vjernosti prikazao Osmanovu ńežnu i silenu ļubav k onoj ruskoj robińici, koju je učinio, kako historija uči, *caricom*, a nije li takov Osman u opreci s onim, kakav je u ostalom u pjevańima 2—13 prikazan on i Sokolica? Nije li i to mjesto i cijeli pjev poļačkoga gospodičića u pjevańu 10 ostatak iz Gundulićeve starije historijske pjesni, iz ńegova Vladislava?

8. *Kad bi me ko upitao, kako si ja pomišļam u Gundulićevu Vladislavu razredane sve partije u 2—13, za koje gore dokazivah, da su iz ńega izvađene, ja bih, dodavši iz onih pjevańa još nekoja mjesta, toga Vludislava ovako sastavio:*

Pjevańe prvo. Stihovi II. 1—24, VI. 301—324 ukazuju mi se slabo naredni službi, koju sada imaju, a sa svim naredni, da budu prvi dio projemija u Vladislavu. U drugom dijelu pjesnik zazivaše Muze, da bi mu pomogle pjevati, kako je kraļević pod Hoćimom razbio Osmana. Stihovi III. 137—140, 145—156, koji su kao bez malo opetovańe dedikacije u pjevańu prvom bez primjera u epskoj pojeziji, izlaze sa svijem naredni kao treći dio projemija k Vladislavu: dedikacija pjesni. Pjesnik stihovima X. 49—96 zalazi in medias res: Osman se podigao na Poļake, ovi mu izlaze na sretańe. Slijedi katalog poļačke vojske, koji je *mutatis mutandis* sadržan u stihovima XI. 137—148, 165—184, 189—274, 282—300, 305—333, 336—340, 345—368, 385—392, 397—440.

Pjevańe drugo. Poļačka vojska pade na Nester. Tu doleti ka kraļeviću iz dunavskih zemaļa *siva ptica*, kazujući Vladislavu, kud je sultanova vojska prošla i kako je pala na ogromnu poļanu s one strane Nestera: X. 98—136. Dok ta partija još služaše u Gundulićevu Osmanu, vaļa da se put turske vojske do Nestera opisivaše nešto obširnije, i tragovi tomu opisu vaļa da su, ali doista vrlo slabo, sačuvani u onom opisu Ali-pašina puta iz Carigrada do Nestera u pjevańu 3. Daļe *siva ptica* potanko Vladislavu pokazuje

Digitized by Google

tursku vojsku, podaje katalog turske vojske, koji je *mutatis mutandis* sadržan u stihovima IV. 17—20, 29—36, 65—84, 96—105, 113—152, 161—188, 241—308, 317—340, 434—476. Dalje *siva ptica* stihovima X. 137—224 badri kraljevića, neka se ni malo ne plaši goleme turske sile, jer je došlo vrijeme, da Turska padne. Gundulić je sa svim na narodnu smislio ovu *sivu pticu*, kako navješta Vladislavu kob. Da ta ptica nije, kako Marković misli *sokol*, i da se pod ńom nema razumijevati pjesnik Gundulić, to sam mislim dovoljno dokazao u estetičnoj ocjeni. (Estetična ocjena. Zagreb 1879).

Pjevańe treće. Razumjevši Vladislav dobru kob, radostan povede vojsku protiv cara i boj se zametnu: stihovi X. 225—236, XI. 453—492. Nema sumńe, Gundulić u Vladislavu boj pred Hoćimom imaše mnogo obširnije pjevati nego što je u onim stihovima sačuvano. Nešto iz toga prenesao je, dakako s promjenama, u Ali-pašino pripovijedańe u pjevańu IV, na vlastito u stihove 37—64, 153—160, 189—228, 105—112, 85—92, 309—316 i X 237—240.

Pjevańe četvrto. Iz historije znamo, da je sultan, po što ga Poljaci razbiše, u svom taboru držao vijeće, nagovarajući paše, da bi se boj nastavio, ali ovi bijahu za mir, i znamo, da ugovoru toga mira bijahu skloni veliki vezir, kizlar-aga i hoga (vidi natrag str. 87). Ne bismo li smjeli uzeti, da Gundulić tako pjevaše u Vladislavu, a *neki* trag tome pjevańu da se sačuvao u drugom pjevańu našega Osmana, gdje ona trojica svjetuju cara, neka u Poljaka moli mir i car taj svjet prima?

Pjevańe peto. Ali-paša ide iz tabora turskoga preko ograšja hoćimskoga u Kamenicu. Taj put opisan je stihovima III. 13—32, 317—336, V. 21—56, X. 269—280, 289—328, 361—424, 593—604. Tu u Kamenici isprosi od Poljaka mir besjedom, kakova je u pjevańu XI. Pri svem tom dakako da si imamo pomišljati prenačińene stihove, u kojima se pomińe Varšava, a dodano si moramo pomisliti, da je kralj prispio u Kamenicu.

Završio je Gundulić Vladislava pjevajući kraljevićev svečani dolazak u Varšavu, ter konačnom apostrofom kralja Šišmana i kraljevića Vladislava. Komadi toga spjevana slavlja ostaše sačuvani, dakako i opet s nekim promjenama u X. 254—268, IX. 57—64, 113—164, III. 109—136, 157—196.

Neki mi prijatelji rekoše, da pjesne, kolika je sadržana u 1, 16 do 20, i kolika bi izlazila iz ove moje kombinacije Vladislava, nijesu kompozicije dostojne Gundulićeva pjesničkoga genija. Ja pako

Digitized by Google

držim, da takovo mišljenje nije ni po što osnovano na poznavanju historije dubrovačke hrvatske pojezije prije Gundulića, niti na poznavanju vrjednote Gundulićevih drugih pjesničkih djela. U nizu dubrovačke hrvatske pojezije onake dvije Gundulićeve pjesne izlaze kao velik napredak, jer se u njima sastajemo *prvi put* s pokušajem, da se zamašniji epski prijedmet obrađuje pjesmom. Tim *prvijencima* dubrovačke epske pojezije moreš koješta prigovoriti i glede zamišljaja i glede izradbe pjesnikove, ali koji su *prvijenci* djela savršena? Uza sve pogrješke, koje bi ozbiljna kritika mogla iznaći u onakim pjesmama, u njima će ostati još uvijek toliko dobra, da iz njih možemo slutiti na auktora, koji bijaše lijep pjesnički talenat. Svakomu je dobro znano, da veliki pjesnički geniji ne niču u narodima kao gljive preko noći, nego se to zbiva, kada je narod u radu književnom već daleko odmaknuo ter je stigao u doba, gdje idući za velikim narodnim ili državnim ciljevima uspjehom pokreće goleme narodne sile. Ako uzmemo na um, da politična konstelacija naroda hrvatskoga ili srpskoga u doba Gundulićevo stajaše žalosno i prežalosno; ako pomislimo, da se u Dubrovniku jedva 150 godina prije Gundulića počelo hrvatski pjevati; i ako umom prođemo šta se do Gundulića na polju hrvatske literature uradilo: moraćemo priznati, da je Gundulić napram takim uvjetima i onakim dvjema kompozicijama očitovao više nego običan pjesnički talenat. Pjesma ob umorstvu Osmana, kakova je sadržana u 1, 16 do 20 i pjesma o hoćimskom boju, kakova bi izašla iz one moje kombinacije, doista da nijesu ni po što na sramotu sačinitelju pjesmotvora: Ljubovnik sramežljiv, U smrt Marije Kalandrice, Ferdinandu drugomu, Pjesni pokorne, Arijadna, Proserpina, Dubravka, Suze sina razmetnoga!

Gundulićev naum, da nam od onakih dviju pjesama stvori romantičnu epopeju, kakova je zasnovana u našem Osmanu, ne može se ni po što nazvati srećnim. Gundulić je u Osmanu odabrao događaj, koji se za njega živa zbio, želio je spjevati *historijski epos*, ali u svijetu nema nigdje primjera *historijskomu eposu*, u kojem bi čestit pjesnik historijske suvremene zgode izvraćao u onaku *sa svim anahronističnu romantiku*, kako je to naš pjesnik u Osmanu bio odlučio učiniti. Pojetika, koja svoja pravila gradi na najboljim primjerima, dakako da *onakovo izvraćanje* historije, kakovo sretamo u 2—13 našega Osmana mora osuđivati, pa tako i čini i Aristotel a još jasnije i glasnije Taso, koga gospoda proti meni toliko zovu u pomoć, a ja im eno u estetičnoj ocjeni vjerno preštampah nje-

Digitized by Google

gove riječi, kojima onaku pogrješku najodlučnije kori. Taso se je odlučio, da će pjevati križarski rat, jer taj je tako daleko za nama, da tu pjesniku ostaju slobodne ruke smišljati i nehistorijske i romantične zgode. Taso se nije mogao odlučiti, da bi pjevao historijski sujet, jer „l' istorie moderne tolgono quasi in tutto la licenca di fingere: perocchè di troppo sfaciata audacia parebbe quel poeta, che l' imprese di Carlo V. volesse descrivere altrimenti di quello che molti che oggi vivono l' hanno viste e maneggiate. Non possono soffrire gli uomini di essere ingannati in quelle cose che o per sè medesimi sanno, o per certa relazione dei padri e degli avi nè sono informati.“ G. Marković nemilice ošinut ovim citatom trudi se (u R. 52, 78 i dalje) dokazujući, kakovih sve nehistorijskih stvari ima u Jerusolimu, Orlandu, Enejidi, Odiseji, pak veli, da Gunduliću prema tomu bijaše slobodno još i više historiju izvraćati. — Dakako da bi to Gundulićeu bilo slobodno činiti u pjesni, kojoj radńa pada u daleka, daleka vremena, ali ni po što u Osmanu. Kolega g. Markovića kaže u R. 39 na str. 169: „Da li ne zna g. Pavić da je onaj krstonosni rat bolje poznat i danas nego rat poljački i da više pada u oko izmišljotina u onoj trieznoj i stavnoj stvari nego li u hoćimskoj pobjedi?“ Ja vrlo dobro znam, da ljudi u svijetu *danas* više znadu o križarskim ratovima nego li o hoćimskom, ali ne zna li g. kritik, da Gundulić Osmana nije pjevao *danas*, do kada je hoćimskom boju minulo dvjesta i pedeset godina, nego je Dubrovčanin pjevao o tom ratu u one dane, kada se upravo dogodio i kada je sav kršćanski svijet gromornom radosti pozdravljao pobjedu krsta? Zar g. kritik misli, da Dubrovčani onoga doba bijahu toliko apatični te ne znahu, da Osman g. 1637 već šest godina bijaše mrtav, da te godine Vladislav ne mogaše voditi ljubu u dvorove svoga ćaćka, jer i taj već bijaše davno mrtav, da u Smederevu ne bijaše nikakova potomka srpskih despota, da u Osmanovoj vojsci nebijaše nikake amazonke Sokolice pa tako ni u poljačkoj Krunoslave, da to u opće ne bijahu više vremena, u koja se take amazonke rađahu? Aristotel i Taso uče, da se ljudma mili samo ono u pjesmama prikazano, što je vjerovatno, ali ljudi ne vjeruju onome što *znaju*, da nije bilo, ili *znaju* da je bilo sa svim drugačije, nego što pjesnik kaže.

G. Marković domislio se u Vijencu ovome ustuku: Ako je Gundulić, kako ja učim, doista spjevao onake dvije osobite pjesne, koje mnogo hvalim: šta ga je nosilo, da od njih ide sastavljati Osmana, za kojega držim, da je pogrješno zasnovan? Takovo pi-

Digitized by Google

tańe stavio sam si sam, pišući onu raspravu u 32 knjizi Rada i došao sam do nesrećne misli, da našega Osmana moraše kontaminovati neki drugi slabiji pjesnik. Ta misao rodila je pogrješkom, te govorah o nedostacima u kompoziciji Osmana oštrije nego što bijaše pravo. Poslije mi je eto ovim slučajem svanulo, da zabludih. G. Marković spjevao je Kohana i Vlastu, kompoziciju i od mene i od svakoga vrlo mnogo i to punim pravom hvaljenu i slavljenu. Dugo poslije Kohana, u mnogo zrelije i iskusnije doba svoga života, spjevao je Zvonimira, o kojem opet zreli kritičari, među ńima i pjesnikov prijatelj izrekoše sud, da je i nesrećno zamišljen i sa svim pogrješno izveden. Pristajući i ja za tim sudom odmah mi dođe na pamet onaj moj krivi zaključak, da iz toga, što je Gundulić najprije spjevao dvije lijepe pjesne, ne slijedi ni po što, da poslije nije mogao što god pogrješna zasnovati i raditi. Ta gotovo o svakom i najvećem pjesniku ima onakih primjera nejednake radńe. Među Götovim dramama ima i takovih, za koje ne bismo ni vjerovali, da su ńegove, kada ne bismo tako pozitivno znali. Vrlo mi je drago, što mi se eto i opet prilika pružila te se mogu ispraviti. Ako i držim još uvijeke, da je plan, kako je zasnovan za našega Osmana, pogrješan, to ipak ne smijemo o ńem suditi apodiktično, jer je to djelo sa svim vidno ostalo tako ne svršeno, da ne možemo ni znati, kako pjesnik bijaše naum ispresti nitove, osnovane u pjevańima 2—12. G. Jagić pomińući nekoliko puta pitańe o Gundulićevu Osmanu iznosi osobitom nasladom kao dokaz moje slabosti tu okolnost, što sam iznajprije u Osmanu tražio drugoga kontaminatora, a sada držim, da to bijaše sam Gundulić. Ja bih za uzdarje g. Jagića mogao iz ńegovih djela obilno uvjeriti, da i on o istoj stvari u različito doba a u vrlo malom razmaku vremena imaše vrlo različite sudove, ali čemu to? Zar ne možemo toga naći u radu gotovo svakoga, koji se znanošću bavi?

Ja vrlo dobro uviđam, da moje kombinacije, kako bi se iz pjevańa 2—12 dao izvaditi negdašńi Gundulićev Vladislav, često imaju vid vrlo nevjerovatne konjekture, ali ko je sa mnom osvjedočen, da sadržaj pjevańa 2 12 očito pokazuje na *nekaka* Gundulićeva starijega Vladislava, tomu će onaka nagađańa već lakše svići, a ja držim pouzdano dvoje:

1) Pjevańa 16—20 tvrdo su vezana o pjevańe prvo, i pjesnik mora da je ta pjevańa iznajprije izradio kao osobitu podpunu, sa ostalnu pjesnu, nemajući na umu nikakovih umetaka među 1 i 16;

Digitized by Google

2) moglo bi biti, da pjesnik takovu pjesnu, prije no je bješe izdao u svijet, nastojaše sa svim preraditi prema osnovi, kakova izvire iz umetnutih pjevańa 2—13, nemajući za tu svrhu nikakoga starijega Vladislava; ali u pripovijedańu pjevańa 2—13 ima takih neobičnih prijelaza u mislima, ne doličnih situacija i događaja, da ovo nije lako razumjeti drugačije, nego ako uzmemo u pomoć, da je tu onakav Vladislav rastočen. Najstarija tradicija ne protivi se ni malo hipotezi, da Gundulić takova Vladislava doista bješe spjevao.

Najposlije imam još primijetiti, da sam imao prilike svaku tezu, sadržanu u ovoj studiji, s prijateljima istine i znanosti, kojima sud nije pomućen ni mržńom ni nenavišću, sa svake strane raspraviti i proučiti, i tek po što se takim putem uvjerih, da svaka moja stoji tvrdo, odlučih se ovoj publikaciji. Ja sam, to će mi svak dopustiti, napram žestine i sa svim neobične uzrujanosti u pisańu g. Markovića ostao miran i objektivan, a da sam tako mogao ostati, u tome vidim novu potvrdu temeljitosti mojih dokaza.

Digitized by Google

Gjuro Hus, Hrvat iz Rasinje,

glasovit putnik XVI vieka.

Čitao u sjednici filologičko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 17. prosinca 1879.

PRAVI ČLAN DR. PETAR MATKOVIĆ.

Kad sam iztraživao starije putopise po balkanskom poluotoku, spomenu mi presv. g. predsjednik naše akademije dr. Fr. Rački putopis Gjurgja Husa iz Rasinje, o kojem on napisa članak po vatikanskom rukopisu u Nevenu od god. 1858 (str. 485—489, 501 do 504), kojega spominje i Hammer[1] kao znamenita putnika svojega vieka. Premda već iz Račkova izvoda Husova putopisa razabrah, da se neodnosi na balkanski poluotok, ipak se dadoh na izpitivanje toga putopisa, jer na prvi mah spazih, da je putopis dosta zanimiv; putopisac pako, budući rodjen Hrvat, spada medju one riedke Hrvate starijega doba, koji su na svojih putovanjih najdalje doprli. Hus me još većma zanimaše, što je starija književnost hrvatskoga naroda osobito u putopisnoj grani literature odveć oskudna, a tim je već svaki stariji putopis hrvatskih putnika za nas od neocjenjive vriednote.

Hammer na pomenutom mjestu govoreći o Sulejmanovu uzmaku poslje obsade Kiseka 1532 g., pripovieda o razorenju Rasinje i pokolju naroda, pa kako bi ovom prilikom medju sužnjevi odveden i Gjuro Hus, koj za svojih putovanja dopre tja do Indije i ostavi potomstvu opis tih putovanja, kao što i prije njega drugi sličnom prilikom zarobljeni putopisci, po imenu erdeljski učitelj iz Šebeša (Mühlenbach) i bavarski momak I. Schiltberger. Ovo Hammerovo pripoviedanje uzeto je, kao što pisac navodi, iz Ištvanfijeve[2] hi-

[1] Hammer. Geschichte d. osmanischen Reiches. I. Aufl. Pest. 1828, Bd. III. S. 119.

[2] Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Viennae 1758. lib. XI. p. 115.

Digitized by Google

storije malo ne doslovce, naime: „ubi (Rasciniae) captus et abductus fuit *Georgius Hustius,* qui postmodum totum fere Orientem usque ad Indos pervagatus, peregrinationis et itinerum suorum commentarios posteris reliquit.“ Budući da Ištvanfi nenavodi vrela svojemu pripoviedanju o Husu, potražih u drugih suvremenih izvorih[1], nebi li u trag ušao, odkud je Ištvanfi crpio svoju viest. Pošto mi to nepodje za rukom, držim Ištvanfijeve viesti o Husu za najstariji izvor, koj su pozniji pisci malo ne do rieči preštampavali, osobito Horanji i Katona[2], a po njih drugi bio- i bibliografi.[3] Ištvanfi, suvremenik našega Husa, možda ga je sam poznavao i slušao pripoviedanje o njegovu robovanju i putovanju; ili, što je vjerovatnije, možda je Ištvanfi putopis Husov vidio ili čitao, jer inače nebi ga ni spominjao.

Dok sam po starijih i novijih bibliografijah, historijskih i geografijskih djelih XVI i XVII vieka tražio tragove Husovu putopisu, zamolih prijatelja prečastnoga g. dr. N. Voršaka u Rimu, da mi dade prepisati rukopis Husovih putovanja, što se čuva u vatikanskoj knjižnici, odjelu kraljice Kristine (Reginae no. 931). Nastojanjem Voršakovim bi rukopis prepisan, a njegovim trudom priepis s izvornikom poredjen i izpravljen (na čem pohvaljenomu gospodinu ovdje svesrdno hvalim)[4]; meni pako pruži se prošloga uzkrsa (u travnju 1879) prilika u Rimu isti vatikanski rukopis svestrano proučiti. Poznavajuć sadržinu Husovih putovanja iz izvoda Račkova, nisam propustio potraživati, gdjegod sam samo mislio da bi mu u trag ući mogao: u Pešti, Beču, Pragu, Krakovu, po Italiji i dr.,

[1] M. Giovanluigi di Parma, razpravlja kao suvremenik obsežno o Sulejmanovoj vojni od 1532 godine; govori ob obsadi Kiseka *(Ghinz,* dove era un capitano Corvatto) i o uzmaku Sulejmanovu; ali nigdje nespominje Rasinje i njezina razorenja. M. G. Parma, Discorso sopra l' impresa del l' Austria fatta dal gran Turco, nel MDXXXII. In Bologna MDXLIII.

[2] Horanyi (Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, Viennae 1776. P. II. p. 189) navodi: Huszti Georgius Hungarus Canisiensis (sic!) capta a. 1532 a Turcis Rasinia, tertio intra Varasdinum milliari sita arce, in manus Turcarum cum ceteris defensoribus oppidique incolis incidit: ex qua captivitate liberatus, totum fere orientem etc., ostalo po Ištvanfiju (loc. cit.). I Katona (histor. crit. t. XX. p. 875) preštampao je iz Ištvanfija viesti o Husu doslovce.

[3] Adelung Joh. Christ. Fortsetzung zu Jöcher's Gelehrten-Lexicon. Bd. II. p. 2200. Leipzig 1787.

[4] Medjutim je prečastni g. dr. N. Voršak u siečnju 1880. u Rimu preminuo.

Digitized by Google

da li je Husov putopis gdjegod jur naštampan. Iz Beča dojavi mi medjutim prijatelj, da se u c. kr. dvorskoj knjižnici čuva rukopis pod naslovom *Georgii Huz peregrinatio hierosolimitana* (nro. 9528), a taj je rukopis zaista i u štampanom katalogu rukopisa iste knjižnice popisan.[1] Naslov bečkoga rukopisa ponuka me, da pretražim bibliografiju putovanja u Palestinu, nebi li možda naišao na štampano izdanje Husova putopisa. Tobler, kao što je poznato, prvi poznavalac putopisne literature o Palestini, popisao je u svojoj knjizi *bibliographia geographica Palestinae* (Leipsig 1867) sve putopise u svetu zemlju, od najstarijega do najnovijega, nesamo štampane napose i u različitih zbornicih, nego i one, koje se još u rukopisih čuvaju. Tobler navodi (op. c. p. 79) samo naslov vatikanskoga rukopisa Husovih putovanja, kao što mu ga priobći Dudik, a ovomu pater Neumann. Dakle ni Tobler nezna za štampano izdanje Husova putopisa. Iz svega toga razabirem, da putopis Husov, osim Račkova izvoda u hrvatskom prievodu, na koliko mi je do sada poznato, nije jošte nigdje naštampan.

Pomenuti bečki rukopis podje mi za rukom tokodjer svestrano proučiti, uprava bo c. kr. dvorske knjižnice posla mi ga posredovanjem naše akademije na porabu. Budući da je bečki rukopis stariji od vatikanskoga, zato ću najprije o bečkom i onda o vatikanskom na kratko progovoriti, a poslije oba medju sobom porediti. Rukopis Husova putopisa u c. kr. dvorskoj knjižnici u Beču pisan je latinski na papiru, ima 10 listova u foliu, pripada po starosti bez sumnje u prvu polovinu 16 vieka te je putopiscu suvremen; dopisan je u Požunu 10. studenoga 1548 g. *(Posonii die 10 novembris anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo octavo)*, gdje je putopisac, kao što u vatikanskom rukopisu navodi, posljednje godine svojega života proveo. Putopisac piše se *Georgius Hwz* (Huz) *rascinynus*, a posvećuje svoj putopis *domino Michaeli de Rawen, judici curie atque regni Sclavonie protonotario.* U posveti ističe putopisac, da je rodjen Hrvat *(ex regionibus Sclavonicis decederem)*, t. j. iz sjeverne Hrvatske medju Dravom i Kupom; Mihajla pako broji medju svoje jur od djetinjstva prve i poglavite zaštitnike i dobrotvore. U istoj posveti spominje i to, da je ovaj putopis u istom obliku (sub hac forma) podnio kralju (Ferdinandu I)

[1] Tabulae codicum manuscriptorum, vol. VI. p. 55. Medjutim je izašlo Röhrichtovo i Meissnerovo djelo (Deutsche Pilgerfahrten nach dem heiligen Lande, Berlin 1880), u kojem je takodjer (p. 584) bečki rukopis zabilježen.

Digitized by Google

u Beču 19. kolovoza iste godine, a to ne zato, da odatle ubere kakav obilat plod, već da svojom nesrećom i putovanjem steče utjehu i udivljenje; a priepis *(copiam)* tih putopisnih bilježaka posvećuje Mihajlu kao zalog svoje ponizne odanosti. Sam dakle putopisac drži naš bečki putopis za priepis, valjda od onoga sastavka, što ga je podnio kralju. Bečki rukopis sadržaje, osim pomenute posvete i predgovora, nacrt Husovih putovanja *(compendium mee peregrinationis)*, opis i perom nacrtanu kartu gore Sinaj i njezine okoline[1]; zatim opis mjesta sv. zemlje, koju proputova 1540 god.[2]; napokon priepis preporučnoga pisma od redovnika i njihova upravitelja u Jerusolimu od g. 1540[3], kojim se preporuča Hus svim bogoljubnim kršćanom.

Vatikanski pako rukopis Husova putopisa pisan je na papiru takodjer latinski, ima 30 listova ili 60 strana u četvrtini, čuva se u odjelu švedske kraljice Kristine, koja 2291 rukopis pokloni papi Aleksandru VIII. Vatikanski se rukopis po pismu znatno razlikuje od bečkoga rukopisa, od kojega je svakako mladji te pripada pod kraj XVI vieka; pisan bo je 27. listopada 1566 godine u Scharndorfu (*data in Sarendorff die 27 octobris, anno gratiae 1566*).[4] Putopisac zove se *Georgius Huszti de Raszinya*, dočim se u bečkom rukopisu *Hwz (Huz)* zove. Zašto se putopisac poslije Huszti pisao a ne Huz, tomu razloga nekaže. Ja se obratih na rasinjskoga župnika, da bi potražio u najstarijih maticah svoje župe prezime Husa odnosno Husta; ali nije bilo sreće, jer u tamošnjih maticah, kako mi je odpisano, neima pomenutomu prezimenu traga. Rod Husov, sva je prilika, da se po razorenju Rasinje preselio u Ugarsku; da se nije od onud u Hrvatsku doselio, vidi se odatle, što nosi pridievak *de Raszinya*. U XVI i XVII vieku bilo je u Ugarskoj

[1] Figura Syna montis atque declaraciones circumcirca.

[2] Terrae sancte loca et vestigia per me *Georgium Hwz rascinynum* perlustrata in anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo. — Primum de monte Syon. — Sequitur de civitate Hierusalem. — De valle Josaffat. — Ascendendo de monte Oliveti, de monte Syon a parte dextra. — Descendendo de monte Olivarum ad manum sinistram. — Sequitur de Bettffage villa. — De Bethania opidulo. — De valle Siloë que dicitur. — De civitate Bethlehem. — Hebron vocatur, ubi Abraham est sepultus.

[3] Paria salvi conductus mei a fratribus et gubernatore in Hierusalem mihi dati pro testimonio et piis in hunc modum commendatus.

[4] Scharndorf, selo u dolnjoj Austriji u negdašnjem okružju pod bečkim lugom; jedno od onih mjesta, koja naseliše Hrvati u XVI vieku.

Digitized by Google

dosta znamenitih muževa, učenjaka i književnika prezimenom *Huszthy de Rasinya*[1], koji vjerovatno poticahu iz roda našega putopisca. Ja držim, da je prezime u bečkom rukopisu, naime *Hwz (Hus)* ili *Husz* pravo prezime našega putopisca. Da je u rasinjskom kraju bilo porodica prezimena *Husz*, tomu nalazimo potvrdu još u 17 vieku: u arkivu naime zagrebačkoga kaptola nalazi se izprava od 1635 godine, kojom se Mihajlu Husu (*Husz*) podjeljuje Ilinec u topličkoj gospodštini. Pošto je naš putopisac nakon povratka živio u Ugarskoj (u Požunu), biti će našao ovdje svoje rodjake, koji su prema tadanjoj latinštini ili magjarštini promienili svoje prezime Husz u *Huszty*[2], te je vjerovatno i naš putopisac to prihvatio; zato u vatikanskom rukopisu nepiše se više *Hwz* (Huz) nego *Huszty*. Ja držim prezime našega putopisca u bečkom rukopisu za prvobitno, pravo i narodno, zato ga ovdje upotrebljavam prema bečkom, a nipošto po vatikanskom rukopisu.

Ja držim nadalje vatikanski rukopis svakako za priepis, ne samo s toga, što se pismom od bečkoga sućno razlikuje; to nam nebi smetalo, jer je i bečki rukopis priepis od onoga sastavka, što ga je putopisac podnio kralju, te ga i sam priepisom *(copia)* zove; nego što ima tragova i znakova u samom rukopisu vatikanskom, koji na to upućuju; osobito, što je prva strana 21 lista dole priliepljena za sliedeći list. To je bez sumnje učinjeno radi počinjene u prepisivanju pogreške; prepisač bo je preskočio njekoliko listova te je svoj nemar tim izpravio, što je pogrešno prepisane ili izpuštene strane priliepio i dalje nastavio prepisivanje izpuštenih ili preskočenih strana; jer u priliepljenih stranah opetuje se sadržina 25toga lista. Osim toga čini nam se, da ima u tekstu njekoliko malih pukotina, koje su takodjer prepisačevim nemarom postale. Budući da se vatikanski rukopis od bečkoga sućno razlikuje ne samo oblikom, nego i sadržinom, zato držim vatikanski rukopis Husova putopisa za drugo znatno razšireno i dopunjeno izdanje. To je naravno, da je putopisac za 17 godina, za koje je prvi rukopis od drugoga dobom razmaknut, imao dosta vremena o svojem putopisu razmišljati, pa nedostatke i pukotine prvoga rukopisa u dru-

[1] Ersch u. Gruber, II. Sec., 12. Bd., S. 203. Horanyi op. c. p. 186—192. Czvitingerius op. c.

[2] Budući se tvrdi (Ersch u. Gruber, l. c.), da su bili pozniji Ugri prezimena Huszthy rodom iz mjesta *Huszth* (trgovište u marmaroškoj županiji, na utoku Nagyaga u Tisu), moguće je, da se rod Husov u to mjesto preselio i prema imenu mjesta promienio svoje prezime.

Digitized by Google

gom izpraviti i dopuniti, odnosno svoj putopis drugi put savršenije izraditi i za štampu pripraviti, a toga drugoga sastavka priepis je vatikanski rukopis. Kao što je dakle bečki rukopis priepis primjerka kraljeva, tako će biti vatikanski rukopis suvremeni priepis onoga drugoga preradjenoga sastavka, kojega si je izvornik sam putopisac na spomen ili dalju porabu pridržao. Bečki rukopis sadržaje, kako vidismo, osim posvete i predgovora, nacrt Husovih putovanja, opis Sinaja i svetih mjesta; vatikanski pako rukopis osim svega onoga, sadržaje i opis Egipta, njegovih prirodnina, naroda i starina; zatim potanki opis indijske vojne, osvojenje srećne Arabije, opis sueskoga mora i njegovih obala. Ono pako, što je u bečkom i vatikanskom rukopisu jednako, opet je u vatikanskom rukopisu znatno razšireno i dopunjeno, osobito opis robovanja i putovanja, što u bečkom rukopisu obsiže jedva 4 stranice, u vatikanskom rukopisu zaprema cielih 10 listova.

Vatikanskomu rukopisu napisao je pristup *Johannes Seccervitius*, sastavljen je malo ne od samih izreka sv. pisma, Homera i Aristotela, uz to upravlja na štioca njekoliko stihova, odnosećih se na robovanje i putovanje Husovo; napokon dodaje u stihovih nadgrobni nadpis, sastavljen u slavu, a udešen prema životu Husovu. Ivan Seccervitius *(Seccerwitz Johann)* rodio se u Vratislavi 1520 g. te bijaše suvremenik našega Husa; pozvan za profesora u Greifswalde proslavi se kao humanista i elegijski pjesník te ostavi više pjesničkih umotvora (carmina elegiaca).[1]

Hus posveti svoj putopis vatikanskoga rukopisa Jerolimu Becku Leopoldsdorfskomu *(Hieronimo Bechk a Leopoldsdorff)*, koj bješe za careva Ferdinanda I. i Maksimilijana II. c. kr. savjetnik, dvorski komornik i vrhovni komisar u Ugarskoj; uz to bijaše Beck zaslužni sakupljač rukopisa. Po smrti Beckovoj (1596) kupio je car Matija njegovu sbirku, koja je tim po svoj prilici došla u Prag, gdje je car dvorovao. Ako je vatikanski rukopis onaj isti, što ga Hus posveti ili prikaza Becku, te se nalazio u zbirci Beckovoj, odnosno u sbirci ili knjižnici cara Matije: tada bi moglo biti vjerovatno, što je već Rački naslućivao (Neven g. 1858, str. 504), da su Švedi za tridesetgodišnjega rata taj rukopis s mnogimi drugimi u svoju domovinu ponieli, a to bi bio najvjerovatniji put, kojim

[1] O životu i djelih Ivana Seccervitia potanje Joh. H. Zedler's Universal-Lexicon aller Wissenschaften u. Künste, Leipzig 1743, Bd. XXXVI, S. 850.

Digitized by Google

je vatikanski rukopis dospio u posjed kraljice Kristine, a po njoj u vatikansku knjižnicu. Putopisac u posveti navodi i razlog, zašto posvećuje svoje djelo tako možnomu gospodinu; naime pošto je Beck za svojih mladjih godinah, možda Husovom ponukom, mnoge zemlje proputovao, veliko tim izkustvo stekao i mnogu vjersku spomen sa sobom donio: tim hoće Hus da ga ohrabri, da i Beck svoja putovanja još bolje opiše. Uz to je Husova želja bila, da mu putopis pod zaštitom ili imenom Beckovim, toli otmena gospodina i izkusna putnika, na sviet izadje *(sub nomine tuo in lucem prodire)*; jer će se tim, veli putopisac, njegovo djelo više uvažavati i više mu se vjerovati. Nu ipak se Husu želja neizpuni, pošto mu putopis, kako gore primietismo, štampom svjetla neugleda. Predgovor na čitaoca obične je sadržine, nepruža ništa osobita, što bi valjalo iztaknuti; u oba je rukopisa suštinom isti, s tom ipak razlikom, da je u vatikanskom rukopisu ponješto stilistički razširen.

Prelazeć sada na ocjenu Husova putopisa, koji će se kao izvor i prilog ovih mojih studijah u XIII kn. „Starina" naštampati, razlikujem u njem dvie glavne česti; naime a) pripoviedanje putopiščevo o njegovom robovanju i putovanju, pa b) opise njekojih Husom proputovanih krajeva. Budući je prva čest ujedno glavni dio putopiščeva životopisa, koj se neda od putovanja strogo razlučiti, za to mi valja uzeti oba zajedno, jer u putovanjih se zrcali i životopis Husov. Budući da povrh onoga što je u putopisu o životu Husovu na ništa se obširnijega nisam mogao u knjigah onoga i poznijega vieka o Husu namjeriti, za to mi je glede životopisa jedini izvor sam Husov putopis, koj ću ovdje potanje ocieniti, te suvremenimi izvori i drugimi putopisi po mogućnosti razsvietliti.

I. Robovanje i putovanje Gjure Husa.

Robovanje u Carigradu.

„Godine 1532, kada je turski car Sulejman s velikom i silnom vojskom udario na ugarski grad Kisek *(Kewzegh)*, njemački zvan *Güns*, ležeći na medji Austrije, pa zlo prošav vraćao se kući preko Slavonije *(Sclavonia)*, presladke moje domovine; poharavši mnoga mjesta i razselivši narod, medju mnogobrojnim robljem dopao sam i ja sužanjstva, te na prečac bjeh odveden u Carigrad. Puno sam ovdje podnio muka, mnoga bičevanja i druga nasilja, jer sam četiri godine u dvoru tadanjega vrhovnoga carskoga blagajnika ili

Digitized by Google

defterdara, zvanoga Škender Ćelebija[1], kukavno i kao najjadniji i najpreziraniji rob proživio.“ Ovako počimlje Hus svoje pripoviedanje, kada i kojom prilikom bje zarobljen i u Carigrad odveden. Ovo se kratko pripoviedanje Husovo u glavnom slaže i sa dogodjaji onoga vremena. Jer spasivši Nikola Jurišić god. 1532 svojim junačtvom Kisek, a tim možda i Beč, prisiljen bi Sulejman na uzmak. Pošto je težkom mukom i jakimi gubitci prešao Dravu kraj Maribora, udari putem niz rieku, pa se provuče uz gubitak prtljage kroz mučni klanac medju Zavrćem i Vinicom; prošav kroz Varaždin i tamošnje močvare, namjeri se za Varaždinom na *Rasinju*[2], gdje sa gradića (valjda Opoja) pogodi tane Šabana, brata defterdarova, i ubije ga. Toga radi razjareni Turci udare na Rasinju i spale ju, gradić razore, narod pokolju, ono malo što preosta odvedu u robstvo, a medju njimi i Husa.[3] Na to odieli se sultan od velikoga vezira; onaj udari s glavnim odjelom vojske na Koprivnicu, Viroviticu, Požegu; Ibrahim pako s ostalom vojskom na Križevac, Čazmu i Veliku, a oba se odjela kraj Biograda opet sastadoše. Koijm je putem Hus s Turci od Rasinje do Biograda išao, toga nepominje. U obće šteta je, što Hus nepodaje opisa puta do Carigrada, jer onaj u dnevniku Sulejmanovu (Hammer l. c.) vrlo je mršavo nacrtan. Koliko je one godine pretrpjela Hrvatska od Turaka, razabire se iz jednoga pisma na kaptol zagrebački, pisana g. 1532 u Staroj Lendavi, što ga navodi Marcelović[4]; tu se veli, da se desetina za prošlu godinu nemože platiti, pošto su Turci sve uništili, te seljake koje zatukli koje u roblje odveli. — Hus nazivajuć se Rasinjaninom (*Rasciniensis, de Rascinia*), bješe bez sumnje rodom iz Rasinje, a Slavoniju (tadanju gornju), kojimi se imenom onda

---

[1] Škender Ćelebija, kao ministar financija svojim bogastvom vrlo moguća osoba; jedini, kojega se bogastvo poredjivalo s bogastvom vezira, pače i velikoga vezira. Hammer op. c. Bd. III. p. 144.

[2] *Razina* spominje se medju župami zagrebačke biskupije od god. 1334. i 1501. Tkalčić, Monum. episcop. zagr. t. II. p. 91. Starine, IV. 213. Tu je bio samostan božjaka, a nedaleko stari grad *Opoj*. Krčelić, Not. prael. p. 452.

[3] O povratku ili uzmaku Sulejmanovu poslije obsade Kiseka gl. Ištvanfi, op. cit. 115. Katona, hist. crit. t. XX. p. 228—237. Hammer, Gesch., I. Aufl. B. III. p. 118—121. Zinkeisen, Gesch. B. II. 732. Dnevnik Sulejmanove vojne u Hammeru, op. c. III, 665; povratak kroz Hrvatsku pag. 669.

[4] Rukopis Marcelovićeve kronike u biblioteci kaptola zagrebačkoga. Krčelić, historia ecclesiae zagrabiensis, p. 218.

Digitized by Google

zvala Hrvatska medju Dravom i Kupom, zove svojom presladkom domovinom.[1] Kada se je Hus rodio, o svom uzgoju, o svojih roditeljih, ili koliko mu bilo godina kada ga zarobiše, o svem tom ništa nekazuje. Samo navodi, da je izučio latinske nauke u Pećuhu *(Quinque ecclesiis)*, od kuda se malo prije svoga zarobljenja povratio bio, a to je sve, što pripovieda Hus o svojem životu i o svojih odnošajih prije nego ga zarobiše.

Naš putopisac opisuje nadalje svoje nevolje, koje za četiri godine u Carigradu pretrpi. Doznavši gospodar, nastavlja, da je donjekle vješt latinskomu jeziku, predade ga svojim svećenikom ili učenjakom, da ga nauče muhamedovske nauke; nadao bo se, da će ga na taj način lasnije zavesti ili prinukati, da Krista zataji. Na ovo potonje primjećuje putopisac: „promišljajući da nauk onim slabo koristi, koji ga valjano i na pravom mjestu neznaju upotrebiti; napokon volio sam ništa neraditi strastim za volju, nego udesiti svoje stvari razsudu uma, te zametnuvši vremenitu taštinu, volio sam pravo i vjekovito blaženstvo želiti i tražiti.“ Naš putopisac bijaše dakle tvrd u vjeri, kojoj osta i poslije vjeran, te nehtjede nikako prionuti uz koran; a da se oslobodi od nauka, koji preziraše, zamoli, da bi mu se dopustilo naučiti svirati, pa poći u vojsku, jer se nadao, da će doći u priliku za uteći i tim se od silničkoga jarma osloboditi. Pošto su mu stvari po volji išle, bijaše preporučen carskomu vrhovnomu sviraču, koj je imao kuću u susjednoj Galati. Ali i ovdje se je morao s mnogimi nevoljami boriti, nu mišljenje na uspjeh odluke, veli, uzdržavalo ga u svih tih neprilikah, štono kažu: „nada nagrade umaljivala je silu biča.“

Na skoro pomoli se Gjurgju nada slobode. U ono doba, naime 1533 godine, od prilike mjeseca rujna (kako navodi) došao je k Sulejmanu s velikim sjajem poslanik ugarskoga kralja Ivana Zapolje, naime Stjepan Verböczi.[2] Tu se sjeti putopisac i Ljudevita Gritti, naravnoga sina mletačkoga dužde Andrije[3], kojega Turci zvahu

---

[1] U rukopisu bečke dvorske knjižnice navodi: „Sulimanus — — per Sclavoniam, *in qua ego in lucem prodii et educatus sum* (patriam meam dulcissimam), iter faciendo“ etc.

[2] Poslanstvo, što se ovdje spominje, poznato je iz historije pod imenom Laskijeva poslanstva, koje odasla kralj Iv. Zapolja u Carigrad. O tom poslanstvu potanje razpravlja Ištvanfi, op. c. p. 119; Zinkeisen II, 740—48; Gervay, VI, 46. Po ovih izvorih poslanstvo nije stiglo u rujnu nego u srpnju u Carigrad.

[3] Hammer, op. c. III, 73, 93, 97, 105, 126, 136, 223.

Digitized by Google

Frenk begh Oghli, t. j. gospodin ili sin talijanskoga porekla, koj je bio u velikoj milosti na dvoru turskoga cara, a debeli prijatelj Ibrahima paše, Sulejmanova ljubimca i šurjaka.[1]" Pošto je čuo da je Verböczi došao, tajno se k njemu došulja i zamoli, da ga, ako može, iz turskih ruku oslobodi i u svoju družinu primi. Verböczi mu na to odgovori: „kad bi i htio, nebi ga pod nikoju cienu odkupiti mogao, jer je rob velikoga gospodina, kojemu netreba novaca i nebi ga htio dati." Posavjetovavši se s Verböczijevima dvima ukućanima i njekim doktorom Hieronimom Adurnom, razabra, da će moći, kada se poslanstvo svrši, potajno i kradom s njimi pobjeći. Dočim se je jednu veče u njihovih kolih sakrio, krenuše u jutro na dan 10000 djevica (21. listopada) i stigoše tri dana prije Katarinina (22. studenoga) do Smedereva *(Spenderobam)*, vrlo tvrdoga grada kraj Dunava naproti Ugarskoj[2], a s njimi zajedno i carevi povjerenici *(Cyavoglar)*, koji pratijahu Verböczia, da ga čuvaju i svagdje mu živež pribave.[3] Buduć da Husovi progonitelji, odaslani od Škender Ćelebije u potjeru, nisu se usudili staviti ruke na njega, niti na putu, niti u kolih, mišljaše, da je poslije više dnevnoga putovanja izmaknuo svakoj opasnosti, i da ga nitko više neće progoniti. Nego pošto je s njekolicinom u Smederevo na svoju nesreću unišao, poviču turski progonitelji, da je uskok i rob velikoga defterdara. Potisnuv dakle Ugre na stran, navališe na njega i uhvatiše ga; izbivši ga, okovaše ga u okove i predadoše ga stražarom, koji ga u ljutoj zimi uz svakojake psovke i pogrde opet na konju u Carigrad dovedoše i u tamnicu baciše. Medjutim mu je bio već pomenuti gospodar s Ibrahim pašom na vojnu na Perzijance pošao, a car je još u Carigradu boravio, čekajuć proljeće. Onda je zapovjedio dvorski namjestnik *(Kihaja)*, da Husa za njekoliko dana izvedu iz tamnice, pa odsudivši mu sud, dade ga povaliti i po dvojici na svakoj strani nemilo batinati. Napokon ga polumrtva ostaviše. Drugi dan nezadovoljni što još živi, uviše mu stopala u osobito orudje (što Turci zovu *falaka*), pa ga ovako nemilo po tabanih izlupaše i na tlih osta-

[1] Hammer, op. c. III, 32, 39, 53, 58 i dr.

[2] O postanku Smederevskoga grada gl. Č. Mijatović: Despot Gjuraj Branković, Biograd 1880 I, 160—185.

[3] Verböczijevo poslanstvo putova vjerovatno od Carigrada do Smedereva onim putem, koj je poznat iz Broquièrova putovanja. Rad. knj. XLII, 168—173.

Digitized by Google

više. Pošto se nješto oporavio, silom ga obrezaše i opet vrhovnomu trubljaču, gdje i prije bijaše, povratiše.

Dalje pripovieda Hus o Sulejmanovoj vojni na Perzijance (od g. 1533 do 35), ob osvojenju Bagdada (Babilona) i o smrti defterdara, svojega gospodara, Škender Ćelebije. Premda Hus nije kod toga rata sudjelovao, upliće ga zato u svoj putopis, da dokaže, kako je po smrti defterdarovoj zamienio gospodara, pošto bi uz druge defterdarove robove Ibrahimu paši dopitan. Budući da se ovo Husovo pripoviedanje o vojni perzijskoj osniva na tudjem pričanju, za to, kraj sve kratkoće, nesudara se svagdje sa suvremenimi izvori. Perzijski rat trajao bi po Husu do četiri godine, a po izvorih nije trajao ni pune tri godine, naime od jeseni 1533 do konca 1535 godine, jer Sulejman se 8. siečnja 1536 sa slavjem u Carigrad povratio.[1] Hus pripovieda, da je Škender Ćelebija na vratih bagdadskih obješen, a Hammer (op. c. p. 156) po turskih izvorih tvrdi, da je na trgu u Bagdadu pogubljen. Povod padu defterdarovu nebi izdajstvo, kojim ga neprijatelji po pripoviedanju Husovu obiediše, nego spletke velikoga vezira, koj ga potvorio, da je htjeo oplieniti vojnu blagajnu.[2]

Pobjeda, održana nad Perzijanci, bi sjajnimi svečanostmi u Carigradu proslavljena, koje se svaki put držahu, kad god su Turci osvojili koju zemlju ili neprijatelja pobiedili.[3] Ove svečanosti, koje su osam dana trajale, opisuje Hus dosta obširno, pošto je kod njih kao trubač sudjelovao i sve gledao. On jih vjerovatno zato opisuje, ne samo što jih je prvi put vidio, nego da prikaže razka-

[1] Zinkeisen, Geschichte, Bd. II. 750, 751. Potanki opis Sulejmanove vojne perzijske u Hammeru, op. c. III, 140—159.

[2] Potanko pripoviedanje o padu defterdara Škender Ćelebije u Hammera (op. c. p. 144), odkuda se razabire, da je defterdar imao do 6000 robova, a 300 jih je nosilo zlatne kape Ovoliki broj robova držao je za to, da ima u zalihi mladih vrstnih ljudi, kojimi je popunjavao državne službe u dvoru i vojsci, a osobito je zaštićivao one, koji se duhom i hrabrošću odlikovahu. Sedam od njegovih robova popelo se vremenom na čast vezira i velikoga vezira, a medju timi bijaše i Muhamed Sokolović, posljednji Sulejmanov veliki vezir kod osvojenja Sigeta.

[3] L. Bassano (Zadranin g. 1550.) opisujući navade i život Turaka. govori o veselju i svečanosti, „che si fa tornando il gran Turco dalla guerra.“ Veselja traju dan i noć, a Židovi u Brusi i Jedrenetu pjevaju „osanna benedetto il Signor nostro Sultan Sulejman sach!“, prostirući novo skupo sukno po ulicah, kojimi je sultan na konju prolazio, M. Fr. Sansovino, Historia universale dell' origine et imperio de' Turchi. Venezia 1582. fol. 53.

Digitized by Google

lašenost, razblude i svakojaku razuzdanost, u čem se Turci s kršćani natjecahu. Opisavši skrletom okićene kuće i razne nadpise u slikah i stihovih, uporavlja na sve to naš nabožni putopisac svoje moralne izreke i opomene, povadjene iz sv. pisma, osobito iz knjige Crkvenjaka i Jezdre.

Pošto je Hus opisao svečanosti, pripovieda dalje o pâdu i smrti Ibrahima paše, šurjaka sultanova. I ovo se pripoviedanje osniva na pričanju, kao što se onda govorilo o toj sgodi u Carigradu. Naš putopisac ističe vrline i popularnost Ibrahimovu i prikazuje ga kao njekoga mučenika, koj bi svojih zasluga radi i sa nezahvalnosti sultanove postradao, sporedjujući ga s Parmenionom i drugimi sličnimi historičkimi primjeri. Da se Husovo pripoviedanje osniva na pričanju, vidi se odatle, što navodi za uzroke Ibrahimova pada raznovrstne priče; osobito, da je bio kao Grk tajnim kršćaninom, da je proti sultanu tajno dopisivao s carem Karlom V., a ta pisma bi ulovio Barbarosa, napokon da je proti sultanu snovao, učinivši dapače s Perzijom ugovor. Suvremeni pako izvori tvrde, da nije bilo izdajstvo povod Ibrahimova pada, nego njegova premogućnost; niti je Ibrahim, kao što Hus navodi, u dvoru pogubljen, glava mu odrubljena, već je u serailu njeke noći ramasana nasilno zadavljen i u Galati u drviškom samostanu pod drvom pokopan.[1] Tu prihvaća opet naš putopisac priliku, da uporavi njekoliko izreka starih pjesnika na to mrzko nedjelo, pače uporavlja njeku tursku poslovicu, kojom se služe u sličnoj sgodi. „Nemože se izkazati“, primjećuje, „kakav je strah i trepet onda svimi zavladao“. Zatim se počelo propitkivati za obrazovanije robove, medju koje i Hus spadaše, te je bio po treći put, kako kaže, ivveden i u carsku službu prenesen, 1536 god. S preostalim dakle Ibrahimovim blagom prodje i Hus u vlast sultanovu. Naš putopisac, čini se, da i ovaj put zato govori obširnije o smrti Ibrahimovoj, da pokaže, kako je po smrti ovoga napokon prešao u vlast sultanovu.

Malo za tim podieli mu sultan slobodu pa i plaću; nu kako se vidi, nije smio iz Carigrada. I tu uporavlja putopisac mudre rečenice i sjeća se pretrpljenih muka. Pošto je slobodu stekao, veli, „živo se sjeća leda i studeni, žestokih biča i težkih okova, što je za četiri godine robovanja podnosio, sve mu je to lebdilo pred očima, pa je razmišljao, na koji način življenja da se dade.“

[1] Opis pada i smrti Ibrahima paše u Hammeru, o. c. III, 159— 163.

Digitized by Google

Put u Egipat.

Postigav slobodu, bio je malo zatim uz bolju plaću kao trubač najmljen od njekoga arapskoga kapetana, koj bijaše iz Egipta s brodovljem došao, poslan iz Aleksandrije, da se obaviesti o indijskom ratu, što ga je Turska na Portugalce pripravljala; činilo bo se Sulejmanu, da kapetan može umom i savjetom koristiti, jer je bio inače glasovit Arapin, koj je imao tajno pripravljenu odluku carevu odnieti paši (Sulejmanu) memfiškomu (kairskomu).[1] Pošto je Hus doznao, da se kapetan vraća preko otôkâ u Egipat, priedje k njemu za trubača, ne baš veće plaće radi, ili zato, što je rad u Egipat putovati, nego što se nadao, da će moći iz otoka lasnije izmaći. Nu kad su stigli na otok Chios i Rod, dogodilo se drugačije, nit se mogao skloniti, niti ukloniti, jer ga ravnim putem dovezoše u Aleksandriju. Ondje su radi promjene zraka postajali, a da se oporave, svi su počivali i odmarali se, jer onaj kapetan bijaše vrlo bogat, imajući u predgradju svoju kuću, pa izobilje svega. Onda su na devah obnoć putovali i stigli u grad *Rosetu*[2], ležeću na obali Nila, 4—5 milja daleko od Aleksandrije; tvrdjicu pako Damietu vidio je na lievoj strani iz daleka. Tu je u Roseti krasno kupalište na obali Nila, gdje se oporavljaju i okrepljuju kupanjem umoreni žegom putnici. Iz Rosete prevezoše se po Nilu u *Kairo*[3], kako ga Talijani zovu, a latinski se zove *Memphis*, Turci pako u svojem jeziku zovu ga *Miszijer*.[4] Ovo je ve-

[1] Kapetan neznana imena možda je *Selman Reis*, koj se otisnu po Sulejmanovoj zapoviedi s brodovljem iz Suesa; križajuć uz obale Arabije imao je tamošnje ustaše kazniti i ime Sulejmanovo razglasiti do krajne južne medje Arabije. Sr. Hammer Gesch. Bd. III, S. 207.

[2] Opis Rosete u Leona Afričanina, Descriptio Africae, p. 678—680; ed. Lugduni Batavorum 1632. Breuning, Orientalische Reise, Strassburg 1612, S. 129—135. W. Heyd, Geschichte des Levantehandels im Mittelalter, Stuttgart 1879, II, 436, 448.

[3] Opis puta medju Aleksandrijom, Rosetom i Kairom podaje Breuning p. 127—29, 132—140. Heyd II, 436.

[4] „Stat *Miser* und haissents die cristen Cair." I. Schiltberger, Reisen, München 1859, S. 117, 121. *Missr* (Kairo), Hammer, Gesch. B. III, S. 153. Opis Kaira obširno podaje Leo Afričanin, p. 684—694. Breuning, p. 141—152. Znamenitost Kaira glede trgovine, gl. W. Heyd, Gesch. des Levantehandels, II 63, 434, 447., 533. Röhricht, op. c. p. 37 Nota 8. 285. — O putovanju medju Aleksandrijom i Kairom u XV i XVI stol. gl. Heyd, Gesch. des Levantehandels, II, 436—440.

Digitized by Google

lik i sjajan grad, kamo stigoše za tri dana poslije polazka iz Aleksandrije.

U Egiptu življaše putopisac dvie godine, dok nije brodovlje na Crvenom moru sagradjeno i priredjeno bilo za vojnu indijsku. Za to vrieme više puti su noćju putovali s kapetanom, i to rad vrućine, sunčane žege i nestašice vode od jednoga mjesta do drugoga, sad k Crvenomu moru, gdje imaše kapetan nadzirati popravak brodova, sad u Aleksandriju radi obiteljskih posala.[1] Ovo bi bio kratak opis puta Husova u Egipat i k moru crvenomu, kao što ga je sam nacrtao. Ali ovaj opis je toli jako obćenit, da zaostaje glede opisa puta iza drugih suvremenih putopisa.[2] U to vrieme upozna se Hus u Egiptu sa starinami, običaji, stanovnici i prirodom te drevne zemlje, a o svem tom podaje posebne opise.

Put u indijski rat.

Probaviv dakle Hus u Egiptu „dvie godine dana, navezli su se na Crveno more.“ Tim počimlje naš putopisac svoj opis puta u indijski rat. Ovaj je odsjek putopisa najznamenitiji, jer tu govori Hus kao svjedok, sudjelovavši u tom ratu kao trubač na pašinom brodu. Pošto su zapadni izvori za tu historijsku sgodu dosta

---

[1] Husu suvremeni opis puta od Kaira k Suesu priobćuje Ramusio (Delle navigationi et Viaggi, p. 324); put bi bio dug 80 (tal.) milja, a na njem neima ni kuće ni vode, a traje tri dana.

[2] Petar Belon, znameniti francezki učenjak, liečnik i humanista, proputova podporom kardinala Tournona Grčku i Iztok g. 1546—50. Putnik odlikuje se pronicavim duhom, oštrim sudom, velikim darom motrenja, obsežnom i temeljitom učenošću (Jäck. Bibliothek der wichtigsten See- u. Landreisen, Griechenland 5. Th., I. B., p. 62—64. — Nouvelle biographie universelle, t. V. p. 295—99). Rezultate svojih naučnih putovanja priobći Belon u djelu: „*Les observations de plusieurs singularites et choses mem. trouvées en Grece Asie*, etc. Paris 1554.“ Ovo djelo posvećeno rečenomu kardinalu, mecenu naučnih poduzeća, doživi više izdanja (u Parizu i Antverpenu). Meni je pri ruci bilo prvo izdanje iz c. dvorske knjižnice bečke. Djelo spada medju najizvrstnije, najbogatije i najrjedje o putovanjih po onih krajevih, a putnici, osobito palestinski, pozivlju se još uza sve XVII. stol. na Belona, kao prvi i znameniti naučni izvor onoga doba. Djelo je po sadržini ponajviše prirodopisno, u njem ima znamenite gradje za historiju prirodopisa. Putopisac nije samo svojim znamenitim djelom obogatio prirodopis, već razpravlja i o starinah, etnografijskih, političkih i dr. odnošajih proputovanih zemalja. O putovanju i znamenitostih Egipta i gradovih Aleksandrije, Roseta i Kaira gl. p. 91—121.

Digitized by Google

oskudni, tim je ovaj odsjek s historijskoga gledišta znatniji, a i u geografijskom pogledu pruža znamenitih podataka. Pod kraj ovoga odsjeka poziva se Hus za potvrdu svojega pripoviedanja na svjedočanstva njekojih Mletčana, koji su bili od prilike u isto vrieme poradi razmirica zajedno s dovezenom robom u Aleksandriji zaustavljeni i u onu vojnu odvučeni da vuku brodove „To neka pripoviedaju rječitiji", primjećuje naš putopisac, „jer ja nisam tamo poslan da pišem njihove dogodjaje, te sam sve jednako samo smišljao kako bih utekao." Ovoj primjetbi moglo je to povod dati, što je Hus možda spazio, da jedan od zarobljenih Mletčana dnevnik vodi. Zaista od neznana pisca ima putopis o toj indijskoj vojni, a naslov mu je ovaj: *Viaggio di un comito Veneziano, da Alessandria a Diu.*[1] Neznani pisac pripovieda, kako su god. 1537, kada se Turska s Mletčani zaratila, zaustavljene u Aleksandriji mletačke trgovačke galije, koje zapoviedaše kapetan A. Barbarigo, trgovina zaplienjena, a trgovci i mornari zarobljeni. Izmedju zarobljenika izabraše one, koji su bili za službu sposobni, a medju njimi bijaše i neznani putopisac, te jih 50 na jedan put odpraviše u Kairo. Tu je Sulejman paša izmedju njih izabrao topdžije, veslače, tesare i graditelje brodova te jih odpravio u Sues, da pomognu popravljati i priredjivati brodovlje za vojnu indijsku. Neznani putopisac vodio je na tom putu dnevnik, bilježeć što se dnevice na tom putu dogadjalo. Uz opis puta i vojevanja dodaje uzgred svoje bilježke i opazke o navadah i običajih indijskih, više što je čuo, nego što je sam motrio ili izkusio. *Joannes de Castro*, slavni portugizki vojskovodja, pratijaše g. 1540 na Crvenom moru *Stjepana da Gama*, kojemu bi naloženo, da spali tursko brodovlje, što se u Suesu gradilo, da štete nanaša Portugizom u Indiji. O tom putu napisa Joannes de Castro znameniti dnevnik, u kojem podava najstariji fizikalni opis Crvenoga mora, a mjesta opisuje uz obalu afričku, dočim Hus i neznani Mletčanin ponajviše uz

[1] Venezia in casa dei figlivoli d' Aldo 1543, in 8°, a p. 54. — Venezia, 1545. Studj bibliografici e biografici sulla storia della geografia in Italia. Roma 1875. p. 155. — Meni je rabilo izdanje *(Viaggio scritto per un comito venetiano, che fu condoto prigione dalla citta de Alessandria fino al Diu nella India, col suo ritorno, poi al Cairo del 1538)* u dragocjenoj sbirci Ramusijevoj: *Delle navigationi et viaggi;* ed. III, Venetia 1563, vol. I. fol. 274—281. — A. Gubernatis, Storia dei viaggiatori italiani nelle Indie orientali, Livorno 1875, p. 23.

Digitized by Google

primorje arabsko.[1] Mi ćemo tu najprije priobćiti pripoviedanje Husovo o vojni indijskoj, pa ga porediti s pomenutim putopisom neznana Mletčanina, a razsvietliti s dnevnikom J. de Castro, drugimi suvremenimi pisci i s iztočnimi izvori u Hammera (Gesch. III, 209—211).

„Crveno more", nastavlja Hus, „nije crveno, nit se od drugih razlikuje bojom, kao što većina misli, da se njegova voda crveni. Evo tomu jedinoga uzroka. Na njegovih bregovih ima mnogo crvenoga mramora i crvenih grebena, pa kad bura i plima more uzbiba, čini se više puta, kao da je more pocrvenilo." Barthema (g. 1506) i A. Corsali (g. 1517) tvrde[2], da se Crveno more bojom od drugoga mora nerazlikuje, a Ramusio primjećuje (I., 334), da je crveno, što je zemlja na obalah prema Suesu crvenkasta. I. de Castro pako navodi, da ime Crvenoga mora nije postalo od boje vode ili bregova mu, nego od koralja, koji se nalaze u moru od Suakena (Suaquen) do Košeira (Alcocer) na prostoru od 135 milja (leucarum) u duljini. Koralji odsievaju, kada je voda bistra, crvenom bojom. Ondje pako, gdje su bieli koralji, voda, čini se, da je zelena od blata ili morskoga bilja, koje one koralje prekriva.[3] Haranta[4], Breuning[5] i mnogi drugi tadanji putopisci navode, da je Crveno more zato crveno, što su mu bregovi i susjedne gore, sastavljene od crvenoga mramora, crvene. Hus se dakle glede boje mora tamošnjemu pričanju prilagodio. Ali ono nije mramor, nego silna inkrustacija soli na bregovih i grebenih mora, koja je žutocrvenkaste boje te naliči mramoru.[6] „Napokon po zapovledi care-

[1] „Joannis de Castro itinerarium maris rubri seu sinus Arabici." Beckmann, Literatur der älteren Reisebeschreibungen, Göttingen 1807. Bd. I. 421—437. Od tolikih izdanja nam je pri ruci bio samo latinski izvod u sborniku A. Matthaei (Veteris aevi analecta, Hagae 1738, t. II, p. 113—243). Za našu porabu bilo je ovo izdanje posve dovoljno. Dnevnik opisuje crveno more i njegove obale, luke i otoke na putu od Goë do Tora uključivo. Putopisac se osvrće i na fizikalne odnošaje mora i na staru njegovu geografiju.

[2] Ramusio, I, p. 152. 186.

[3] Matthaei. op. c. p. 243, Beckmann I, 437.

[4] Harranta (g. 1598), opisujući Crveno more (II, 119—124) navodi: da je crveno „od hor červenych, kterež červený mramor vydávají", ili „od země a písku červeného na dně".

[5] Breuning (Reise, p. 181) tvrdi: „das rothe Meer vermeinen etliche sey roth anzusehen wegen des rothen umliegenden Gebirg, nemlich bey Wiederschein der Sonnen."

[6] O imenu Crvenoga mora gl. Ritter, Asien, Bd. XIII. 252—263, a o hidrografiji, Bd. XIV. 187—348.

Digitized by Google

voj", nastavlja putopisac, „započe onaj indijski rat na Portugalce, koji su bili malo prije pobiedili kraljića poganskoga, osvojivši njegov kraljevski grad, od njih razvan *Deu* ili portugizki *Dijo*. Kad je ovaj vidio, da nemože odoljeti neprijatelju, utekao se ponajprije k paši Sulejmanu u Memfisu (Kairu), pa onda caru, poslavši novaca, molio je pomoć. Toga radi bio je onaj indijski rat pripravljen, te se je o njem za dugo i to ne bez himbe ugovaralo u dvoru."

„Poslan bi dakle Sulejman paša s vojskom na dan sv. Ivana (24. lipnja) 1538 godine, te je odjedrio Crvenim morem." Brodovlje je plovilo vjerovatno sjevernim vjetrom, koj na Crvenom moru od svibnja do studenoga vlada, pače i poslije, te se stiče na sred mora (oko Džide) s južnim vjetrom. S toga je sjeverna polovina mora sa juga dolazećim brodovom dosta neprilična bila. S toga su trgovački brodovi dolazeći sa juga na polovini mora pristajali i trgovine na tovarih kroz pustinju prenašali.

„Dobro je došla Turčinu ova prilika", primjećuje putopisac, „jer ga u rat nije vodila toliko dužnost prijateljstva, koliko nada i požuda za plienom, kao što to biva i kod našinaca." Najprije stigoše u *Thoro* (Tòr), gradić zemlje Madijan u pustinji arapskoj; nedaleko od gore Sinaj, gdje je prikladno skladište za robu, koja se vozi iz Egipta, srećne Arabije ili Indije.[1] Iza mnogo dana doploviše u grad *Gjida* (Džida) u kamenitoj Arabiji, koji primorski grad bio je već prije Turčinu podložan; ono je tržište kao i Thoro.[2] Napokon su prispjeli od prilike u listopadu (sic!) u *Aden*, u grad

[1] *Tór* (El T.) glavna luka na jugozapad. kraju Sinaja, na podnožju gore, na glasu u XV vieku kao skladište i (egipatska) carinara za indijsku trgovinu; a i prije bijaše od putnika i geografa (Abulfeda, geogr. p. 30, 147) poznata kao pristanište i tržište. Tór je takodjer poznat kao najbliža luka k samostanu sinajskomu. Na putu sa Sinaja vidjali su putnici ulaziti u luku brodove s mirodijami; ali brodovi nisu bili indijski, jer su se trgovine jur u Adenu u egipatske brodove prenašale. P. Belon, op. c. fol. 130. Matthaei op. c. p. 242. Ritter, Asien, B. XIV, 431—457, 482—517. Heyd, Gesch. des Levantehand., II. 444, 448, 457.

[2] *Gida*, današnja Džidda, ili Djida, trgovačko skladište za Hedžaš medju Indijom i Egiptom, luka Meke, pristanište arapskih trgovačkih i hodočastničkih karavana, još uviek znamenito tržište (Ritter, Asien, B. XIII, 6—30). L. Barthema (g. 1506), A. Corsali (g 1517) i Ramusio (XVI v.) opisuju *Ziden* kao luku Meke, odkuda je 40 m. udaljena, kao znamenito tržište i stjecište trgovaca svih naroda, skladište trgo-

Digitized by Google

srećne Arabije, i ondje se dugo skrivali, neznajući što i kako, jer su Turci odluke svoje mienjali. Pošto je adenski kraljić zaiskao odluku, odasla paša poslanika ka kraljiću s darovi, da dopusti brodovlju turskoga cara unići u nutrnju luku pod izlikom, da se obskrbi potrebitim živežem. Onda je bio Aden glavni grad „srećne Arabije", utvrdjen ne samo položajem nego i umjetnošću, imao je tvrdje na vrlo sigurnom mjestu, do kojega se dižu od iztoka vrletne i gole planine, a na njihovu podanku osnovan je sam grad; imajući od zapada vrlo sigurnu morsku luku, a na visokom bližnjem grebenu iztiče se s juga jaka tvrdja.[1] S ove tvrdje prije nego ju Turci osvojiše, Arapi su svaku noć puštali u zrak kriesove, što se je daleko u zemlju vidjelo, te je značilo, da je neprijatelj ondje. U ostalom u onom gradu, radi visine prostirućih se onuda gora, izlazeće sunce nevidi se ljeti prije 7, a zimi prije 8 ure." Dalje pripovieda putopisac, kako je Sulejman paša lukavo i himbeno namamio k sebi na brod adenskoga kraljića na dogovor i gostbu, te ga o jarbul objesiti dao; pa kako su vojnici unišli u grad pod izlikom da traže živež, te su posjeli vrata i bez odpora osvojili grad. Na ovu sgodu takodjer uporavlja naš putopisac svoje

---

vine indijske, ima 5000 kuća, pustu okolinu, nezdrav zrak i neima vode. Ramusio, p. 152, 185, 324. Buduć je D. ležala na razmedji vjetrova, zato je morala postati znamenitim tržištem, kadno i nebi bila Meka, kao sveto mjesto, k sebi mamila čete pobožnih putnika. Peschel, Abhandlungen, 82. D. kao znamenito tržište gl. Heyd, I. 419, II, 444. 448, 497.

[1] *Aden* opisuje Corsali (Ramusio, p. 182) kao jako tvrdi grad divnoga položaja, zove ga *scala di Arabia et de Ethiopia*, bogato tržište mirodija, sukna, mastila, bisera, svile i dr. Ramusio (p. 325) uz sve ovo spominje, da se u tiesnu biser vadi, da je trgovinom medju Džidom i Indijom postao bogat i velik, a ima preko 200.000 križaka *(crociati)* godišnjega prihoda. Medju sredovječnimi putnici bješe mletački trgovac *Nicolo Conti* prvi, koj je na povratku pohodio Džidu i Aden, buduć da mamelučki sultani nisu puštali kršćane putovati u Indiju kraćim putem na Egipat i crveno more (Marin Sanuto, ap. Bongars Gesta Dei per Francos, fol. 23). Le Blanc (XVII v.) opisujući položaj Adena na svjetskom moru, opasana s druge strane gorom „Abacoure" (Bacur), koja ga brani, jošte iztiče njegovu znamenitu trgovinu, koja je za Niebuhra bila davno propala (Beckmann I, 563). Aden, znamenit svojim geografijskim položajem i obsegom svoje trgovine; potanje u Heyda I, 418—25. II, 62, 111, 444 497, 620. Ritter, Asien, B. XII, 241, 678, 690—696). Vivien de Saint-Martin, Dictionaire de géographie, Paris 1879 p. 18, 19.

Digitized by Google

moralne rečenice, uzete ponajviše iz Virgila[1] i drugih starih pisaca, k tomu sam sastavi njekoliko latinskih stihova o padu Adena.

„Doskoro je bila u Adenu", nastavlja putopisac, „posada smještena, jer je paša mudro promislio, da kad bi ga Portugalci kojom nesrećom uzbili, da ima na blizu utočište. Jer Turčin netrpi s traga neprijatelja, koj bi mu mogao smetati u njegovih nakanah. „Ovi su ljudi", opaža, „s jedne strane vrlo lukavi, a s druge vrlo oprezni glede sadašnjih i budućih stvari." I na ovo uporavlja rieči Plautove i Virgilove.[2] Pošto je bio grad Aden osvojen, uljeze i sam paša u njega, te zapovjedi neka se razglasi, da nitko neporobi imanje ili trgovine ondašnjih gradjana, i buduć da je ono jedan prostak učinio, dade ga smaknuti ostalim na strah u srednjih glavnih vratih grada. Da je bio Aden od Turaka izdajstvom zauzet, to zasvjedočava i javno mnienje onoga doba; jer *Joannes de Castro*, bivši god. 1541. u Adenu, pripovieda u svojem znamenitom putopisu[3], da je Aden jedva od tri godine turski (od god. 1537., sic!), te su ga Turci po tamošnjem pričanju izdajstvom osvojili.[4]

U Adenu je vidio naš putopisac od prilike koncem listopada množinu svježega djumbira *(zinziberîs)* u vrlo jeftinu cienu, dovezli su ga u malih ladjicah u luku; lišća mu nije vidio, već je samo svježe korienje okusio, koje je puno ljuće od suhoga. Koru ima djumbir izprva bielu, a poslije dodje u trgovinu, pa se razvozi u Egipat i drugamo, a pocrveni se da ga crvi neraztoče.[5] I o papru je ondje čuo ponješta od Arapa, al ga vidio nije.

Za tim opisuje Arapski zaljev, koj „počimlje na medji Adena, odkuda se vide habeške gore i susjedne zemlje. Odanle je puklo

---

[1] Virgilii Eneid. l. V, VI, ed. Grossrau, p. 256, 259, 285.

[2] Eneidos, lib. XII. ed. c. p. 236.

[3] Joannis de Castro sinus Arabici seu maris rubri itinerarium, ap. Beckmann, op. c. I, 433.

[4] J. de Castro opisujuć (Matthaei, op. c. p. 217) potanje adensku goru, pripovieda u bitnosti što i Hus ob osvojenju Adena.

[5] Djumbir *(zinziber)* bješe u trgovini srednjega vieka jako razprostranjena mirodija. Trgovačke knjige razlikuju tri vrsti djumbira: *beledi*, *colombino* i *giengiovo*. Potonja vrst biti će ona, koju oko crvenoga i arapskoga mora Hus i drugi putnici (Barthema, Corsali, neznani Mletčanin i dr.) spominju, jer je njezino razplodjivanje zapremalo velik obseg, na ime cielu Arabiju i otočje crvenoga mora, a dovozila se na zapad iz Meke preko Aleksandrije. O razprostranjivanju i trgovini djumbira gl. Heyd, II, 600—604.

Digitized by Google

more, koje otvara pomorskim putnikom široka i prostrana vrata.“ Habešinci, od kojih je vidio crne robe u Egiptu i Jerusolimu, „imaju umjesto krsta žig udaren na sred čela, pa uza svako oko, što da znači trojstvo jednoga boga, podloženi su Ivanu presbiteru, a drže jih za kršćane. Al se njihovi obredi nesudaraju s našimi. Samo božje obećanje Mesije i božje trojstvo prihvaćaju. Vjeruju, da jih je obratio Toma Apoštol. Njih robe robljem Arapi muhamedovski, te jih vode u robstvo kao što Turci našince.“ „Ali nitko neka nemisli“, primjećuje, „da je onaj „presbiter“ onako silan kao što rimski papa naše vjere, jer bih mu sigurno laskao.“ Spaziv putopisac s daleka habeške gore, sjeti se zemlje i naroda, navezujuć na to, što je o Habešincih, njihovoj vjeri i vladaocu vjerovatno od drugih slušao. Habešinci, kao što je poznato, nisu bili od Tome Apoštola obraćeni, nego od Frumencija za cara Konstantina Velikoga. Tominimi pako kršćani zvani bjehu Nestorianci u Indiji. Habešinski kršćani, o kojih Hus govori, vjerovatno su monofizitski Jakobite, koji se zovu u Abesiniji Kopti koje su Portugizi, pomagajuć jih proti Muhamedovcem, sa zapadnom crkvom sbližili bili.[1] Vladaoce Abesinije (Etiopije) nazivahu od XV. vieka imenom „presbyter Johannes“ *(Prete Gianni)*, pod kojim imenom dolaze habeški kraljevi u tadanjih putopisih i sličnih djelih o Abesiniji, a na kartah onoga vremena slikahu se Egiptu na jugu, u svećeničkom odjelu s mitrom na glavi, sjedeć na priestolu.[2] Kraljevstvo „presbitera Joana“ tražilo se od 12. do 15. vieka, kao mogućega kralja Azije, kršćanina i prijatelja kršćana. Buduć se nigdje nije našlo u Aziji, prenešeno je za portugalskih pomorskih ekspedicija u afričku Abesiniju.[3]

Opisujuć dalje put u Indiju, nastavlja: „Okupivši dakle sile i nakrcavši brodove obilnim živežom, otiskoše se u debelo more, i razapevši jedra, uza žestok vjetar[4] 19 dana i noći na morskom

---

[1] Alzog, Kirchengeschichte, p. 223, 264, 881.

[2] *Prete Giani* kao kralj Abesinije u Ramusia, op. c. p. 184, 227, 228, 242, 246, 319. J. de Castro ap. Matthaeum, p. 227.

[3] Opperl, Presbyter Johannes in Sage u. Geschichte. Berlin 1866. O. Peschel Geschichte d. Erdkunde, p. 168. Moja razprava „Das Reich d. Priesters Johannes“ im Programm d. Gymn. zu Warasdin 1859.

[4] Brodovlje biti će jedrilo jugo-zapadnim monsunom (indijskim godišnjim vjetrom), koj, kao što je poznato, vlada u indijskom oceanu od travnja do listopada. Monsune pako poznavaše na zapadu jur od Hippala, a osbito od sredovječnih pisaca, Marka Pola, Menentila i dr.

Digitized by Google

putu provedoše, baš onako kao i oni, o kojih pjeva Virgil (Eneidos, l. III., 190—193, ed. c. p. 130, 131). Putovahu morem pokraj otoka *Ormosat* (Ormus), koga ugledaše s lieva i stigoše do medje Kalikuta *(Kalekuth)*. Ondje je počeo paša udarati na Portugalce; znalo se je da je silan krvolok, al je počeo po čovječji; zapovjedi da se obsjedne onaj kraljevski vrlo tvrdi grad Diu *(Deu)*[1], koj je već od prije od Portugalaca osvojen i posjednut. Izvadiv iz brodova topove na kopno, poče ga obsjedati i na zidove žestoko udarati, pa jurišati i to gotovo 40 dana. S druge strane mora radio je isto kapetan; al su se Portugalci junački branili i borili s Turci u obsjednutom gradu, te su mnogi Turci u boju poginuli; pa opet se nije ništa opravilo. Gledajući Sulejman paša množinu ranjenih i iznemoglih svojih vojnika, razpali ogorčene vojnike, koje je ovako opominjao: o Osmanlije, vojnici i prijatelji! koji treba da žive i koje čeka svaka čast domovine i sigurna nada nagrade, jer to je svim nam jedina čast: primaknite se stražnjemu tornju (tvrdjici), sada treba junačtva i krepke grudi, jer za nas neima druge nego pokušati da nam se grad preda ili pako poginuti. Ovo izustiv i sam zapovjedi vojsci da ide napried. Napokon okrenu se tornju ili tvrdjici, koja je bila dva stadija od grada daleko i njemu na obranu. U njoj je bilo 80 portugalskih vojnika."

Nego pošto se je poslije dva mjeseca pojavilo portugalsko brodovlje da priskoči svojim u pomoć, silni strah obuze pašu, osobito pokle je po uhodah doznao, da jih ima od njega više i da su silni te im neće moći odoljeti. Već su grmili topovi i obojici strah zadavali; ako prem su jošte razdaleko bili, sve je smjeralo na krvavi i neizvjestni boj. Jer paša je vidio, da njihovo brodovlje može lasno uz povoljni vjetar na njega navaliti i uspjeti, te je nastajuća pogibao sva srca strahom obuzela. Sazvavši svoje brže bolje, prodru mu iz grudih rieči slične onim pjesnika (Virgilii l. V., v. 22., ed. c. p. 218). Malo za tim zapovjedi, da se topovi ukrcaju i voda uzme, kao da će boj biti s neprijateljem, a pod noć kad zaori trublja, Turčin okrene u bieg odustavši od obsade. 80 je sužnjeva sobom poveo i u Aden doveo, a nedaleko grada *Zebeta* (Zebîd) izveo jih na obalu i za jedan sat svi su bili od krvnika pogubljeni. „Druge pobjede", opaža putopisac, „nije Turčin u Indiji održao, nego

[1] Topografijski opis grada Diu na južnoj obali poluotoka Gudjerat *(Cuzzarata)* ap. Ramusium p. 295, kao izvrstne luke, znamenitoga tržišta i jake tvrdje u O. Barbose, Ramusia (p. 296, 327) i Heyda II, 494—502, 528.

Digitized by Google

samo ovo bila je sva tašta himbom stečena slava ovoga rata; tako se svagda običavalo, da se jako hvališu ako i na prazno."

„Turci imadoše u vojni", pripovieda dalje, „50 brodova i 4 galije i to cielu godinu, na ime od Ivan dana (24. lipnja) 1538. pa opet do Ivan dana 1539. godine."

Putujući od Adena u Indiju provedoše na delom moru 10 dana i noći uz žestok vjetar; tako su i na povratku trebali 34 dana i noći dok su u Aden stigli, pošto je u ostalom more mirno bilo. Ovom prilikom pripovieda Hus kako su na Oceanu vidjeli tri put velikoga kita, životinju neobične veličine, koja se nedaleko od brodovlja pomaljala; ali su samo njezin hrbat vidjeli, kao kakovu veliku pećinu ili kuću. U ostalom brod kapetanov, na kojem je naš putopisac služio kao trubač, uviek je plovio pred drugimi, noću je na njem gorjela svjetiljka, koju su mogli sa krme i ostali opaziti da ne sadju s puta i da se nerazprše, a to je valjda po putopiščevu mnienju, već Virgil opisao (Eneidos l. V., v. 833, ed. c. p. 261).

„Oporavivši se u Adenu, povratiše se odanle u bližnju luku *Zebeth* (Zebîd)[1]; ondje okriepivši vojsku, izvadiše topove iz brodova, i zametnuše boj s gospodarom Zebîda, pa razbivši saracenske Arape, osvojiše napokon grad Zebîd. Ovako se podloži Sulejmanu i srećna Arabija." Na to opaža naš putopisac, da su saracenski Arapi mlohavi i slabi, i da se snagom nikad neće moći uzporediti s Turci, van ako im priskoče u pomoć susjedi i inostranci. Iz Zebîda se povrate u *Gidu* (Džida) u kamenitoj Arabiji".

Dalje opisuje njeko drvo, koje je vrlo crno i tvrdo, nalazi se u Crvenom moru, u velikoj je cieni, zove se po njihovu *juszura*, a po latinski *ebenum*. Arapi zaronjuju željeznim orudjem u dno mora, jer su vrlo vješti plivači, a imaju orudje, kojim kroz nos dišu. Ono drveće nemogu izčupati, već ga moraju korienom posjeći. Odatle se prave čisla, pa je Hus jedno takovo čislo blage uspomene kralju Ferdinandu (I.) u Beču god. 1549. poklonio. To je drvo vjerovatno koralj, o kojem (crvenom i bielom) govore i drugi

[1] „*Zebit*, molto grande, et è appresso al mar rosso, et per tal rispetto è terra di grandissimo traffico, et è situata infra due montagne. Et quivi si fanno grandissimi mercati di spetie et odori, li quali si portano de li, ad altri paesi; et il colore di abitanti è olivastro." Barthema ap. Ramusium p. 155. Sličan opis počlava i A. Corsali (Ramusio, p. 186). Topografijski opis i znamenitost u Rittera, Asien, B. XII, 235, 740, 870.

Digitized by Google

putopisci crvenoga mora, naime Joh. de Castro (l. c.), neznani Mletčanin (l. c.), Breuning (p. 203), Harranta (II. 120) i drugi, a koralji bjehu osobito onda znamenitim predmetom trgovine s iztokom.[1] Sva je prilika, da je opis ebenovine u Plinia (XVI. 40) pa i sličnost koralja s drvom, zavelo našega putopisca, te je zamienio koralje s drvom, kojega se opis podudara s ebenovinom.[2] Po Husovu dakle opisu imalo bi se nalaziti u Crvenom moru i „crnih koralja"; ali u navedenih i drugih, suvremenih i poznijih pisaca, nemogoh se namjeriti na Husove crne koralje. Što pako nije bilo moguće razsvietliti starijimi djeli, za to pruža najnovija književnost potvrde. Dr. C. B. Klunzinger, vrstni poznavalac faune Crvenoga mora, tvrdi: „lov koralja u Crvenom moru stegnut je sada na *crni koralj*, jer plemenitoga crvenoga koralja neima više. Crni koralj je rožnata tvar (hornige Masse), poput *ebenova* drva, raste u velikoj dubljini i vrlo je riedka; ronci ju u dubljini odpile, a rabi se za tokarske poslove.[3] Ove dakle Klunzingerove rieči nepobitno potvrdjuju, da se Husov opis *juszura* ili *ebena* neodnosi na drugo van na crne koralje. I glede ronaca je Hus jedan od najstarijih zapadnih pisaca[4], koji jih spominje. Jer Kašpar Schott, Isusovac, navodi u svojem djelu (Technica curiosa od god. 1664.), da su dva Grka god. 1538. pred Karlom V. u Toledu kušala s okrenutimi kotlovi spustiti se u dubljinu mora, a lord Bacco opisa potanje ronce tek god. 1620.[5] Je li Husov ronački stroj „kapa", o kojoj već Aristotel tamno govori, ili usavršen „zvon" ili „okrenut kotao", toga pored obćenitosti opisa nije moći odlučiti. Ronci se dakle neupotrebljavahu na Crvenom moru samo u davnih vjekovih za vadjenje bisernica i koralja, nego, kako Klunzinger pripovieda[6], još i danas, u kojoj su umjetnosti tamošnji Beduini i njihovi crni robovi divno vješti.[7]

---

[1] Pigafetta i Vasco di Gama ap. Ramusium p. 121, 356.

[2] *Ebenum*, korien je židovski, te znači *petra*. Heyd II, 415, 441 do 450, 610. Forcellini, totius latinitatis lexicon, II, 134. Du Cange, Glossarium, III, 2.

[3] M. Lindemann: Die Seefischereien. Ergänzungsheft Petermanns geogr. Mittheilungen, N. 60, p. 55, 56.

[4] Opis ronaca u Edrisia (Ritter, Asien, B. XII, 396—98) bitno se razlikuje od opisa Husova.

[5] Poggendorf: Geschichte der Physik, p. 438, 439.

[6] Klunzinger, ap. Lindemann, op. c. p. 56.

[7] O koraljnoj tvorbi u Crvenom moru gl. J. de Castro ap. Mattheum, op. c. p. 219. Ritter, Asien, Bd. XII, 891, XIII, 222, XIV, 466—82.

Digitized by Google

Zatim spominje Hus *Meku*, koja je od luke (Djide) Crvenoga mora dva dana udaljena, pa *Medinu*, koja je opet od Meke sedam dana puta udaljena; ali ni jednoga od tih gradova nije vidio, jer mu se nije računilo, kao reče, onamo putovati.

Dalje govori o živežu, kojim se hrane brodari, kako se zlostavljaju oni, koji vuku brodove, te imaju vazda sobom tri muke: glad, žedju i strašnu oluju, na što uporavlja putopisac takodjer Virgilove rieči (Enaeidos l. VI., v. 275, ed. c. p. 279). Pripovieda za tim, kako su ih na tom putu hranili: „davaše nam", veli, „smrdljivu vodu, i to na mjeru; plješnjiv i crvljiv baskot, meso slabo osušeno i prodimljeno, luk s nevaljalom solju i sirom; riedko dobiše maslinova ulja ili octa. Tako su jih hranili cielu godinu, a o vinu nisu nikad ni čuli. Napokon doploviše k varošici Toro na moru Sueskom, od kuda se brodovlje otisnulo.

Ovo je Husovo pripoviedanje o indijskoj vojni, u kojoj je kao trubač na kapetanovom brodu sudjelovao. Hus u ovom odsjeku svojega putopisa može se smatrati kao očevidac i dosta pouzdan svjedok. On je dakle glede indijske vojne, osvojenja Adena i Zebîda ili srećne Arabije, kako jur gore pripomenusmo, nepristran historijski izvor; a da je zaista takav izvor, na to nas upućuju dojakošnja njegova historijska pripoviedanja, koja se s drugimi historijskimi izvori u bitnosti slažu. Buduć se drugi izvor o istoj vojni, pomenuti dnevnik bezimenoga Mletčanina, koj je kao i Hus u toj vojni učestvovao, sačuvao: neće biti suvišno, pače je potrebito, da Husovo s pripoviedanjem neznana Mletčanina poredimo i znatnije razlike iztaknemo, te tiem Husovo pripoviedanje omjerimo i putopis mu prema potrebi popunimo.

Putopis neznana Mletčanina (Ramusio, op. c., fol. 274—280) obični je brodarski dnevnik, bilježeć: koliko se na dan prevalilo puta, kojim smjerom plovilo, gdje se pristajalo, a uz kratak opis mjesta bilježe se i svagdanji dogadjaji, koji su veoma jednolični. Buduć je Hus samo najglavnija mjesta na tom putu naveo i opisao, popunjuje ga donjekle neznani putopisac svojimi potanjimi topografijskimi bilježkami. Neznani Mletčanin spominje put od Kaira do Suesa, koj iznosi 80 milja (talijanskih ili morskih), a na tom putu neima kuće, nit vode, nit živeža. „*Sues*[1], gdje se pripravljala indijska vojna, pusto je mjesto, gdje ni trava neraste; njegda

[1] Hus opisuje Sues na drugom mjestu, na ime kod opisa sueskoga zaljeva.

Digitized by Google

bješe velik grad pun bunara, odkuda je duboki priekop prosiecao zemlju sve do Nila, te potonju rieku s Crvenim morem vezao, a moglo se je po njem i broditi; pošto je grad od Muhamedovaca razoren, bješe i pomenut priekop porušen. (sic!)[1] Voda, koja se pije, donosi se na devah šest milja daleko, a svakih 50 ljudi dobiva jedne deve vodu. Sues leži na početku Crvenoga mora, ima četverastu tvrdjicu, kojoj su zidine ponješto porušene.[a] Neznani Mletčanin navodi (fol. 274), da je brodovlje za indijski rat bilo sastavljeno od 76 brodova, Hus pako samo 54 broda navodi, a Hadži Chalfa (Hammer, op. c. III., 210) tvrdi, da je bilo ukupno 70 brodova i 20.000 vojnika; uz to mnogo mletačkih robova, zarobljenih u Aleksandriji, kojih navodi neznani putopisac 173, a bješe ponajviše prikovani za veslačke klupe. 27. lipnja (po Husu 24.) otisnu se brodovlje iz Suesa putem Indije, zaplovi prema jugo-jugo-iztoku i pristane pod veče kraj mjesta po imenu *Corondolo*[2], koje je od Suesa 60 milja udaljeno. Tu mu je Mojsija udario šibom i more se otvorilo, i tu se potopio Farao sa svojom vojskom. *Tor* (fol. 275), kamo dospješe 28. na veče, 100 je milja od predjašnjega mjesta udaljen, a $1^1/_2$ dana od gore Sinaj.[3]

Dalje spominje mjesto *Charas*[4], koje je 40 milja Tòru na jugu; pa otok *Soridan*[5], koj je 40 milja od kopna (valjda od Sinaja) udaljen. Ploveć dalje pristaše u luci mjesta *Cor*[6], koje je jako pusto. Dne 11. srpnja stiglo je brodovlje u *Zidem*[7], koje mu je kao i Husu znatno trgovačko mjesto, stječiste trgovine, skladište mirodija, što se dovoze iz Indije, a $1^1/_2$ dana udaljeno je od Meke;

---

[1] O priekopu medju Nilom i Crvenim morem gl. Peschel: Handelsgeschichte des rothen Meeres, Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde, Leipzig 1877, S. 84—86.

[2] Corodolo, I. de Barros ap. Mattheum, op. c. II. 246. Corondel, Gharundel, Birket Gorondel, gl. Ritter, Asien, XIV, 48, 57, 149, 150, 450, 816.

[3] Toro (18° 16′ šir.), potanji opis podava I. de Castro ap. Mattheum op. c. p. II, 242.

[4] Charas, možda Er Ras Mohamed (južna glavina Sinaja); o potonjoj gl. Ritter, XIV, 84, 193, 452, 493.

[5] Soridan, vjerovatno otok Šeduan; potonji u Rittera, XIV, 196, 450, 452.

[6] Cor. na zapadnoj obali Arabije, spominje Barbosa (ap. Ramusium p. 292). Corom u Barrosa (Matthaeus, p. 245). vjerovatno današnja Akra ili Bir ol Kovra u Hedžasu. Ritter, XIII, 235.

[7] *Ziden* (u Barrosa, l. c.), Husova je *Gida*, današnja Džidda ili Djida.

Digitized by Google

ima pod morem mnogo grebena; nu ipak je dobra luka. Neima vode žive, već njekoliko zdenaca, koji se kišom pune; potonje opetuje putopisac malo ne kod svakoga mjesta. Tu ima mnogo datula i djumbira, koje Hus potanje opisuje.[1] Izvan grada je mošeja, gdje je po pričanju Arapa zakopana Eva, a to spominje i Hus. Ljudi idu malo ne goli, mršavi su i ružni, ima tu mnogo riba, koje se na osobiti način love. Dne 19. ploveć južno-iztočno dobrim vjetrom stigoše u luku izmedju njekih otoka, zvanih *Atfas*[2]; mjesto je pusto, neima stalnih stanovnika, već dolaze ljudi iz drugih otoka da love ribu i biser, za kojim zaronjuju u dno mora. Za tim navodi otok *Camaran*[3], koj je od kopna 20 milja udaljen, a od otokâ Achafas (sic!) 40 milja[4]; ima 50 kuća, te je brodarsko pristanište, gdje se uzimlje voda. Tu se u velikoj množini vade iz mora bieli koralji. Stanovnici idu malo ne sasvime goli, jedino što nose izpred trbuha rubac, mali su, idu bosi i gologlavi, svi su brodari; ladjice su im sašite špagom, koja se pravi iz paome, a jedra su im pretanke hasure, pravljene takodjer iz paome; voze sa kopna datule u velikoj množini i druge prirodnine, a iz Abesinije dovozi se mira. Na daljem putu spominje otok *Bebel* (Perim ili Diodoros[5]) na vratih ili u tiesnu (Babel Mandeb), na desnoj strani prema Abesiniji. Dne 3. kolovoza, prevalivši tiesno, stigoše u *Aden*, jako tvrdi grad na moru, opasan visokimi gorami, a na svakoj je tvrdjica; zidine

---

[1] Neznani putopisac spominje „djumbir" malo ne kod svakoga mjesta, dočim ga Hus kod Adena opisuje.

[2] Atfas ili Achafas (Arfax, Barros, ap. Matth. p. 245, 247), jako izopačeno ime. Opis se prilično podudara s Edrisijom i Rüpellom (ap. Ritter, XII, 174, 175).

[3] *Camaran* ili *Chameran*, otok, spominje Barthema (Ramusio, p. 151) Barros (Mattheus l. c.) i Barbosa (Ramusio 291), a potanje opisuje A. Corsali (Ramusio p. 185): nizki otok s lukom obsiže 4 leghe, blizu kopna, pristanište za vodu, jako vruć, a ima 200 kuća. Kameran u Rittera, XII, 298, 889—92.

[4] Prema daljini sudeć mogao bi Achafas biti otok *Enta'fûsch* na karti crvenoga mora u Kiepertovom atlasu.

[5] Bebel mandeb spominje Barthemai: „almezzo di boccha, isoletta dishabitata", $2^1/_2$ dana od Adena. Corsali navodi, da je otok *Bebel* na ušću tiesna, neplodan, bez rašća, jednako udaljen od Arabije kao i od Afrike. Tu su bila od starine dva željezna lanca, „che traversavano d' ogni banda della terra, et diffendevano l' entrata et salita del mar Rosso." Ramusio opaža, da je otok na ušću mora crvenoga i da je Ptolomejov „Diodoro". Ramusio, p. 153, 175, 182, 281." I. de Castro opisujuć potanko crveno more i tiesno (Mattheus, op. c p. 218, 219)

Digitized by Google

su dobre i jake; izpred sebe ima otok s tvrdjicom, i toranj, sa kojega se pazi na luku, koja mu je sa podneva; sa sjevera pako stere se vrlo velika luka, dobro sidrište, zaklonjeno od svakoga vjetra. Priedjel je pust, ništa neraste. Dovozi sve iz vana: živež, drva i sve drugo. Tu ima mnogo Židova. Dalje opisuje osvojenje Adena, te se s Husovim opisom ne samo u bitnosti slaže, već je Hus to osvojenje obširnije, tačnije i umnije opisao. Opisujuć tamošnje žiteljstvo veli: da su stanovnici kao i u Arabiji ružni, mršavi i maleni. Grad pako je trgovački, promeće s Indijanci, dovozi svake godine 3 do 4 broda svakojakih mirodija, koje se šalju u Kairo. Dne 19. kolovoza odtisnu se brodovlje iz Adena i zaplovi putem Indije. Dne 3. rujna primakne se ladjica sa kopna, te javi paši, da je u tvrdji Diu 700 Portugalaca, a u luci šest oružanih galija. Dne 4. rujna pristane brodovlje blizu Dia, te se na tri milje daleko od grada usidri."

Ovo bi bio u izvodu putopis neznana Mletčanina od Suesa do Diu. Poredi li se ovaj s Husovim putopisom, opažaju se takove razlike, koje vise o individualnosti putopisaca, njihovom zvanju i obrazovanosti. Putopis neznana Mletčanina naravi je brodarske, jer on kao pomorac spominje svako mjesto gdje se pristajalo, daljine, smjer puta prema stranam svieta i vjetrovom, prirodne odnošaje pojedinih mjesta, osobito glede vode i živeža. U obće putopis neznana Mletčanina pravi je brodarski dnevnik, kakove su pomorski putnici običavali ono doba voditi. Hus pako kao kontinentalac shvaća svoj zadatak inače, on neopisuje puta s gledišta brodarskoga; on se više bavi motivi i predmetom vojne; iztičuć samo glavnija mjesta, opisuje jih prema svojemu shvaćanju, te mu se topografijski opisi s onimi neznana Mletčanina u cielom podudaraju, premda toliko neiztiče potankosti.

---

navodi: „fretum magis arctatur, donec angustas fauces attingat, quae a duobus promontoriis utrinque veluti concluduntur. Inter duo haec promontoria angustiae huius freti continentur, quae ab Arabibus *Albabo*, i. e. ostia sive portae dicuntur, et sex leucarum intervallo dirimuntur, in quo tot insulae et scopuli sparsi, ut eminus intuentes olim hic mare conclusum fuisse." Barros (Mattheus, p. II, 245) primjećuje: „insulae fretum videntur claudere, ita ut navigantes cum eminus e longinquo prospectant, nullum hic transitum suspicentur, quum propius accedentes pulcherrimum canalem offendunt." Bab el Mandeb i Perim u Rittera, XIII, 664—673.

Digitized by Google

Dalje opisuje neznani Mletčanin obsadu tvrdje i boj kod Diu; al uz to pripovieda stvari i priče, koje je bez sumnje od drugih čuo. U obće u ovom dielu Mletčaninova putopisa težko je razlikovati što je njegovo, što li tudje. Pripovieda naime: kako je Cosa Zaffer, rodom iz Otranta, poturčio se i postao kapetanom kralja od Diu; čuvši da su prispjeli Turci, preuzme zemlju od Portugalaca, koja je bila na to od Turaka sa luke Munda Faraba[1] oplienjena. Za tim pripovieda, kako je došao k paši starac od 300 godina, koj mu pričaše, kako ljudi u Indiji na volovih (valjda slonovih) jašu i kako se žene spaljivaju po smrti njihovih supruga. Što dalje govori o orijaških topovih, o osvojenju tvrdjice (Golgole?) i zarobljenju od 80 Portugalaca, to se slaže i sa Husovim pripoviedanjem. Neznani Mletčanin pripovieda na tanko i kako su bili razredjeni topovi, koji su udarali na tvrdjavu, koli težko tane je svaki top bacao i kako je posada izpravljala štete počinjene od topova; kako je posada kadšto provaljivala iz tvrdjave, udarala toli hrabro i biesno na Turke, uzbijajuć jih, da su ovi od straha uzmicali. Dvie sgode pripovieda još neznani Mletčanin, koje su dosta znatne, a neima im spomene u drugih izvorih. „Turci naime, da izpune jaruge oko tvrdje i da joj se što bliže primaknu, puniše vreće pamukom, vezavaše je radi čvrstoće konopi i noću je bacahu u jaruge, koje su s vrećami izpunili. Spazivši to Portugalci, zorom prije nego se Turci staviše u red, provali jih 60-torica iz tvrdjave, 40 jih zametne boj s Turci, a 20 ostalih sadje u jaruge te polože vrećice s prahom medju vreće i zapale jih, a imali su jedva toliko vremena da uzmaknu. Tim nastane velika vatra, jer su vreće ciela dva dana gorile i osujetile tursku namjeru. Oni pako borci hrabro se držahu, 130 Turaka pobiše, a mnoge raniše te se srećno povratiše u tvrdju, izgubivši samo dvojicu.“ Druga je sgoda, kako su Turci odlučili bili dne 30. listopada zametnuti glavni boj i kušali se uzpeti na tvrdju, namjestivši mnogo ljestava po strani luke te sa strane kopna uzlaziše hrabro na bateriju. „Pošto su se Turci na vrh popeli, stajahu ondje dosta dugo; al kad su kršćani vidjeli, da neimaju srca unići, skociše na baterije i pobacaše u jaruge Turke, kojih je 400 poginulo. Dva dana iza toga janičari i drugi Turci uzmakoše na brodove, ostavivši topove na kopnu, neimajući vremena da je ukrcaju; jer se dočulo, da dolazi jako brodovlje portugalsko. Doista 20 brodova portugalskih

[1] Djafara bâd, Diu na iztoku.

Digitized by Google

usidri se 20 milja daleko od turske vojske. Drugi dan se znatno udalji tursko brodovlje od kopna, te su jedni na druge pucali, ali se ništa nije vidjelo nego vatra iz topova, jer su bili odveć daleko. Na to dade paša trubljom zapovied, pošto je svaki brod izbacio tri hitca, da razapnu jedra, te okrenu 6. studenoga putem natrag u Sues.“ Ovo je opis neznana Mletčanina o boju i obsadi grada Diu. Premda Hus nespominje mnogih potankosti, koje mu se vjerovatno činjahu u cielom neznatne, kao neznani Mletčanin; nu ipak je Husov opis indijskoga boja i obsade grada Diu osobito glede oblika daleko savršeniji, te se glede rezultata s neznanim Mletčaninom u cielom podudara.

Opisujuć za tim neznani Mletčanin put turskoga brodovlja od Diu do Suesa, spominje zaljev Ormuski i mnoga mjesta uz obalu Arabije, koje se je brodovlje, ploveć sjevero-iztočnim monsunom, jako držalo. Medju mjesti, u kojih se pristajalo, ili jih se samo dodirnulo, spominje otok *Curia muria*[1], mjesto pusto i slabo naseljeno, do kojega trebaše 19 dana. Za tim dojedriše u *Aser*[2], pusto i neplodno mjesto, gdje stanovnici i stoka živu o ribi. Tu je bilo 40 Portugiza, koji su imali svojega konzula, jer se trgovalo mirodijami, a osobito konji, koji su izvrstni, kupuju se po sto i više dukata, a u Indiju se za tisuće prodavaju. Kralj onoga kraja, da ugodi paši, preda mu pomenute zarobljene Portugize, koje baci u okove. „Na svakom mjestu, gdje se pristajalo“, opaža putopisac, „hvastahu se Turci, da su osvojili Indiju, izsjekli sve kršćane.“ Dalje spominje svako mjesto, gdje je brodovlje pristajalo ili mimoišlo, ali nepodaje topografijskoga opisa. Tim je ovaj dio putopisa kraj svega topografijskoga obilja, kojim se razlikuje od Husova putopisa, ipak najobičniji brodarski dnevnik, nepružajuć ništa znatna, do samih imena mjesta, koja su za periplus Arabskoga zaljeva i Crvenoga mora donjekle znatna. Medju mnogimi mjesti, koje neznani Mletčanin u svojem putopisu spominje, osobito iztiče *Zebid* (Zebîd), kao liepi grad, koj ima u obilju žive vode,

---

[1] *Curia muria*, zove se na drugom mjestu u Ramusia (p. 224) „isola delle Dioscoride“ (sic!), a to bi bila današnja Sokotora, o kojoj gl. I. de Castro ap. Matth. p. 215. Ritter XII, 297, 334, 336. Ali Curia Muria je posebna hrpa od 5 otoka te bi odgovarala „otokom (7) Zenobia“. Curia Muria (na kartah Chûriân Mûriân) gl. u Rittera, Asien, B. XII, 306, 336—347.

[2] Aser, vjerovatno današnja luka Schir ili Shehr, na južnoj obali Arabije.

Digitized by Google

prekrasnih vrtova i mnogih stvarih, kojih drugdje u Arabiji neima. Tu opisuje na kratko, kao i Hus, osvojenje Zebîda, gdje je paša dao pogubiti 140 zarobljenih Portugalaca, dočim Hus samo 80 jih navodi. Ljepše glave dade oderati i slamom jih izpuniti, mnogim dade odsjeći nos i uha, da jih pokaže sultanu, da vidi što je sve učinjeno. Premda Hus u potankostih necrta svagdje okrutna djela pašina, kao mletački putopisac, ipak se s ovim posve slaže, gdje god o paši govori, prikazujući ga kao silna krvoloka. Spominjuć mletački putopis tolike brodarske nesgode i jako sporo brodarenje po Crvenom moru, ništa osobita nepruža, jer onakove nesgode nisu onda prema tadanjemu stanju brodarstva bile riedke, osobito na Crvenom moru, posutom mnogimi brodarenju pogibeljnimi grebeni, što ujedno zasvjedočava, koli je bilo tursko brodovlje neokretno, a Turci nevješti mornari.

Napokon dne 16. lipnja 1539. dojedri tursko brodovlje u luku Sues, te završi svoje putovanje. K tomu pridaje neznani putopisac za onda dosta znatne podatke o brodarenju po Crvenom moru. Od vratâ Crvenoga mora do Suesa računa 1400 milja, a obale mu se protežu prema zapadu-sjevero-zapadu sve do Suesa. Zaljev je širok 200 milja, mjestimice i više.[1] U Crvenom moru ima podalje od kopna mnogo grebena, prudova, plitčina i otoka; s toga ako se neplovi po sredini, nemože se van samo danom ploviti. Buduć da treba uviek stajati na bašu (prova) broda, paziti i zapoviedati, zato je težko tačno i potanko opisati put ovamo.[2] Ima dvie vrsti pilota, jedni vode brod po sredini, i to iduć tamo; drugi pako, koji vode brod natrag, plove unutar grebena i zovu se *rubani;* veliki su plivači, i na mnogih mjestih gdje se nemože baciti sidro, zaronjuju

[1] I. de Barros opisujuć Crveno more (Matthaei, p. 244), poredjuje ga „corpori lacerti", collum angustiae freti, caput mare, quod extra illas jacet, corpus autem reliquum fretum ab angustiis ad intimum oppidum Suez". Barros dieli more na tri diela, srednji zove „marel argum", jer se po njem danom i noću ploviti može, ostala dva diela su uža i osipana otočići i grebeni. Duljina mu mjeri (od tiesna do Suesa) 350, a najveća širina nješto više od 36 „leucarum". Tim bi se Barosova duljina (1 l.: u tal. m.) s duljinom neznanoga Mletčanina tačno podudarala.

[2] Barthema opisujući Crveno more takodjer ističe pogibelji brodarske, koje potiču od mnogih plitčina, otočića i grebena, za to se neplovi noću, „et e bisogna, che sempre va un uomo in cima dell albero per veder il camino, il che la notte non si puo fare". Ramusio, op. c. p. 152.

Digitized by Google

i provode galije izmedju grebena, a često privežu im pod vodom konope.[1]

Poredjujuć oba putopisa, još mi je glede kronologije koju opaziti. Budući da Hus, nije vodio dnevnika kao neznani Mletčanin, zato nisu u Husa kronologijski podatci dosta tačni, jer on vrieme od prilike ustanovljuje, držeći se po koledaru većih svetaca. Indijska je vojna trajala po Husu od Ivanja 1538. do Ivanja 1539. godine, dočim se po Mletčaninovu računu otisnulo brodovlje iz Suesa 27. lipnja 1538., a vratilo se 16. lipnja 1539. K Adenu bi prispjelo brodovlje po Husu oko mjeseca listopada (octobris!), a po Mletčaninu 3. kolovoza, što je vjerovatnije; jer bi po Husovu računu trebalo od Suesa do Adena preko tri mjeseca (sic!) Tu se je Hus bez sumnje zapisao. Od Adena do Diu trebalo je brodovlje po Husu 19 dana i noći, po Mletčaninu pako od 19. kolovoza do 4. rujna, dakle 16 dana. Po Husovoj tvrdnji trajala je obsada grada Diu 40 dana, toliko od prilike izlazi i po računu Mletčaninovu. Iza dva mjeseca prispije po Husu portugalsko brodovlje, što bi se i s podatci Mletčanina slagalo, jer 4. rujna prispjelo je tursko brodovlje pred Diu, a 5. studenoga portugalsko brodovlje. Tursko je brodovlje trebalo po Husu do Adena 34 dana, jer se natrag plovilo tišinom, a po Mletčaninovu računu samo mjesec dana (od 6. studenoga do 5. prosinca uključivo).

J. Hammer[2] nacrtao je istu indijsku vojnu po iztočnih i zapadnih izvorih, porediv̀ši ju s pripoviedanjem Husovim; priznati nam valja, da ju i Hus u bitnosti jednako prikazuje, pače znatno obširnije nego li nacrt Hammerov. Sulejman je jur prije muhačkoga boja svrnuo pažnju na Arabiju i Indiju, te je hrabromu kapetanu Selman Reisu zapovjedio, da sueskim brodovljem pazi na arapsko primorje. Bliži je povod dalo onoj vojni indijsko poslanstvo Behadiršaha kneza Gudžeratskoga, koj je tražio u sultana

[1] I. de Castro (Matthaei, p. 220) govoreći o otocih u tiesnu Babelmandeb, zove jih *Robonum* insulae, a o žiteljih navodi: „naucleri, qui hic incolunt, et naves ex Oceano appellentes non modo intra angustias ducunt, sed rectum cursum ad loca et portus, quod petunt, certam mercedem pacti commonstrant". I. de Barros (Matthaei p. 244) navodi o pilotih: „juxta angustias habitant naucleri, qui *Rebones* ipsis appellantur et naves conducere solent mercede 25 vel 30 ducatorum".

[2] I. Hammer, Geschichte d. Osm. Reiches, I. Aufl., B. III., S. 209 do 211. Svi oni u Hammera navedeni izvori indijske vojne nisu mi bili žalibog pristupni, da bi jih s Husom poredio; a nebi mi ni bili za moj posao od zamašne koristi.

Digitized by Google

zaštite proti Humajunovoj sili, i položio u pohranu svoje blago u Meki. Nadarivši bogato zaštitnika svetih mjesta, zamoli ujedno pomoć proti novomu neprijatelju, naime proti Portugalcem, koji su mu luku Diu osvojili. Još prije nego li je brodovlje bilo pripravljeno i naoružano, stigao je glas, da su Portugalci Behadiršaha umorili, a Sinan paša pošalje sultanu od onoga blaga, što je bilo u Meki u pohrani, tri sto sanduka zlata i srebra. U isto vrieme, kadno se Hajradinovo brodovlje otisnulo iz Carigrada u Arhipelag, odjedri Sulejman paša iz Suesa u Crveno more. Sulejman bijaše onda starac od 80 godina, starošću i težinom tiela jako neokretan, ali cio duhom i hrabrošću. Hus obširnije pripovieda osvojenje Adena nego li u nacrtu Hammerovu, s kojim se u ostalom slaže, naime kako je ondašnji arapski knez Aamir Ben Daud lukavošću na brod domamljen i ovdje na jarbul obješen, grad osvojen i kao sandžak Behrambegu podieljen. Hus pripoviedajuć o boju i obsadi grada Diu tvrdi, da su Turci na juriš uzeli samo jednu tvrdjicu, dočim Hammerovi izvori navode dvie tvrdjice: *Kuke* i *Kat*, koje su Turci na juriš osvojili. Obsada grada Diu trajala je po Husu i Mletčaninu 40, a po Hammerovih izvorih samo 20 dana, za kojih je zapovjednik Antun Silveyra tvrdju tolikim junačtvom branio, da su i portugalske žene na obrani sudjelovale. Medju topovi, kojimi su Turci udarali na grad, koje Hus i neznani Mletčanin toli iztiču, bilo je devet topova za onda od neobične veličine, kojim je svako tane bilo jednu centu težko; to je oponašanje onih topova, koje je dao lievati Muhamed II. za osvojenje Carigrada; njim se dive toga radi, kako su ukrcavani i dovažani od carigradskoga arsenala do gradu Diu, osobito kroz pieščanu pustinju sueske prevlake. Osvojenje grada Diu nije uspjelo radi nestašice hrane, o kojoj i Hus govori pripoviedajuć, kako su jih cielu godinu kukavno hranili. Na povratku osvoji Sulejman Zebîd, ondašnjega emira Ahmeda pogubi, a Jemen podieli kao namjestničtvo Mustafi begu, sinu Büklü Muhamedu paši osvojitelju Kurdistana. Pristav brodovlje tursko u luci Djidi, uputi se Sulejman u Meku na hodočašće, a od ovud vrati se preko Kaira u Carigrad, gdje bi kao osvojitelj Arabije proslavljen.

U ostalom osim historije o vojni indijskoj druge su Husove znamenitosti, koje je pozorno motrio na tom putovanju, dosta znatne. Njegovi topografijski opisi Tòra, Džide i Adena toli su tačni, da su savršeniji opisi u suvremenih pisaca vrlo riedki. I orientacija mu je na cielom putovanju prilično tačna i pouzdana. Njegova

Digitized by Google

opažanja i refleksije kod pojedinih sgoda umjestne su i oštroumne te pokazuju darovita pisca, koj je dobro proniknuo i shvatio Turke, njihovu narav i njihove odnošaje. Hus nije propustio i druge stvari priobćiti, koje mu se kao nepoznate prikazivahu, te je mislio da su znanja vriedne, kao o djumbiru, kitu, vadjenju dragocjenoga drva iz Crvenoga mora i dr., a osobito svojim posebnim opisom sueskoga zaljeva *(mare Suff)* očituje višu obrazovanost i poznavanje biblijske geografije i starina.

Putovanja Husova poslije indijskoga rata: 1) na Sinaj; 2) u Palestinu i 3) povratak u domovinu.

1) Pošto se svrši rat, povrati se Hus u Egipat, gdje dobivši opet slobodu, pusti službu i dade se na put; nu putovanje naidje mu na tolike različite zapreke, primjećuje, da su ga sasvim zabunile i od odluke donjekle odvratile; nego krenuvši na put nije mirovao, dok nije stigao kamo bješe nakanio. Ponajprije odluči iz pobožnosti i o svojem trošku putovati iz Egipta na goru *Sinaj*, kamo zaputi s Grci i Jakobiti dne 8. siečnja 1540 godine.[1] Putujuć po pustinji, pošli su, veli, malo ne istim putem, kojim je išao i narod Izraelski, kad je bio vodjen iz sužanjstva Faraonova pustinjom. Arapi, Grci i Jakobiti pokazivahu mu dotična mjesta, osobito gdje je Izraelski narod preko Sueskoga mora pregazio u pustinju Sur.[2] Iztičuć postajališta Izraelaca poziva se naš putopisac na 15. glavu druge knjige Mojsijeve (Exodi c. 15). Ondje ugleda više bielih brežuljaka, sličnih ovnom, za koje misli, da se pjevaju u 113. psalmu. Odanle pošavši stigoše na mjesto, gdje bijaše šator u *Elimu*, gdje je njekad bilo oko 70 paoma i dvanaest zdenaca[3],

[1] Opis puta iz Kaira na Sinaj podaje Guilielmus de Boldensele (Hodoeporicum ad terram sanctam a 1336) ap. Canisium, antiquae lectionis t. V. p. 114—18. P. Belon (fol 121—27) opisujuć put navodi bilje i životinje, što je putem nalazio. Breuning, op. c. p. 173 do 188. Kr. Haranta, Gesta, v Praze 1854, II, 62—70. Knjazja Radzivila, Pohoždenije vъ zemlju svjatuju (1582—1584), Peterburg 1879, p. 171. Važan opis puta od Suesa do Sinaja od Pietra della Valle od g. 1615 (Reisebeschreibung in die orientalischen Länder, Genf 1674 11. S. p 116). Ritter, Erdkunde von Asien, B. XIV, p 619.

[2] *Sur*, sjev. medjašnja pustinja Egipta. Ritter, Asien, XIV, 107, 735, 825.

[3] Boldensele spominje „*Helym*, ubi sunt 12 fontes et 70 palmae", Canisius, op. c. 115. — Kraj sela „Belled en Nessâra", što leži na putu od Tora na Sinaj, ima samostan, o kojem se tvrdi, da je na mjestu Elima. Niebuhr ap. Ritter, Erdkunde von Asien, Bd. XIV, S. 435—442.

Digitized by Google

iz šest njih pio je Hus vodu; iz triuh izvire polagano sladka voda, a iz drugih triuh gorka voda, koje nedaleko od zdenca nestaje; ostalih šest zdenaca je zatrpano, a paoma više neima.[1] Stoprv petnaesti dan iza polazka iz Egipta putujuć pustinjom (Sin) stigoše ka gori Sinaj.[2] Sve što im je trebalo za hranu, pa i vodu, morali su u mješinah nositi dati na devah. Na putu se jako bojahu od Cigana, gorskih Arapa (Bedujina), koji često putnike okradu i opliene, zato je trebalo. da jih mnogo zajedno putuje. Na podanku brda Sinaj-Horeb *(Sina-Oreb)* primiše ga kaludjeri samostana, kojim bijaše preporučen u osobitom pismu egipatskoga patriarhe. Ondje je boravio dvanaest dana, te su ga kaludjeri dva put odveli na vrh obaju brda, Horeba i Sinaja i pokazivali mu tragove starih čudesa, pa i kosti sv. Katarine djevice. Trinaesti dan napokon, zahvalivši im se, oprosti se s kaludjeri i udari s dvojicom kaludjera putem medju gorami do Tora (Tûra).[3] Tu je izvan mjesta pod svodom topla i duboka špilja iz koje suklja žestoka para bez dima. Mnogi se u ovoj pari kupaju (naravna parna kupelj), što je i naš putopisac učinio.[4] Od ovud vrati se s arapskimi trgovci opet u Egipat, gdje je njekoliko dana proveo.[5]

---

[1] Belon (fol. 123) opisujuć vodu 12 bunara tvrdi, da je bila *amere à cause du nitre.* — Breuning (op. c. p. 182) opisujuć dvanaest bunara, posve se slaže s opisom Husovim. Glede paoma tvrdi: „es seien dabey etliche niderträchtige junge unfruchtbare Dattelpalmen". Ritter, Asien, Bd. XVI, 34.

[2] Breuning (op. c. p. 187) tvrdi, da je njegova karavana za *devet* dana put na Sinaj prevalila, budući je često noću putovao i kraćim putem išao, dočim ravnim putem treba 11 dana (valjda od Suesa). *Pustinja* (Sin), pusta ravnina na zapadnom kraju poluotoka Sinaja. Ritter, Asien. B. XIV, 484. 489. 734, 803.

[3] Opis puta sa Sinaja u Tor podaje P. Belon (chap. LXVI, fol. 129). Današnji put od Tora na Sinaj u Rittera, Asien, B. XIV, 482 do 517, 549, 559, 705.

[4] O toplih vrelih, koja kraj Tora iz vapnene gore izviru, te su pod krovom, potanje govori Burckhardt, ap. Ritter, Asien, B. XIV, p. 440.

[5] P. Belon opisuje put od Tora u Kairo. Chap. LXIX, fol. 132. I Belonu dadoše kalugjeri na polazu veliki štap od akacije, od koje je bio, kako se priča, prut Mojsijev, kojim je udario o stienu iz koje poteče voda. Put do Tora traje puna dva dana. Gorami vidiše čopore gazelja, koje nitko nelovi. Silazeć istom gorom, medju Torom i Sinajem, kojom se mučno uzlazi, dodjoše u prostranu ravninu, medju gorom i Crvenim morem. Spom njuć putem našaste biline nespominje nikakova pristaništa.

Digitized by Google

U posljednjem dielu svojega putopisa opisuje Hus svoja putovanja poslije indijskoga rata. Ponajprije govori naš putopisac o svojem putovanju od Kaira na goru Sinaj. Budući da Hus Sinaj i tamošnje znamenitosti napose opisuje, za to se uklanja u putopisu svakomu opisivanju zemlje i naroda. S toga ovo nije pravi putopis, već li popis puta, jer je odveć obćenit, te nit najmanje nenaliči putopisu. Husovo putovanje na Sinaj spada još u ono doba, kada su pobožni putnici svake godine u velikih karavanah od knezova, vitezova, gospode i duhovnika k samostanu sv. Katarine putovali, koj je brojio na stotine redovnika i čete od hodočastnika svakojakih kršćanskih narodnosti nastanjivao, a medju ovakove hodočastnike spadaše i naš Hus. Obično se putovalo iz Palestine (Gaze) na Sinaj[1], a rjedje od Kaira ili Suesa na Sinaj. Medju nebrojenimi putopisi pobožnih putnika idućih na Sinaj ima i znamenitih; ali u svih tih putopisih ističu se, kao i u Husa, lokalne spomene svetoga pisma staroga zavjeta i druge pobožne priče, koje su svakomu opisu zemlje i naroda sasvime podredjene, potonji dapače prema prvomu sasvime gotovo izčezava[2], a s toga gledišta valja i putopis našega putopisca mjeriti. Budući je Husov opis sinajskoga puta odveć obćenit nepružajući znatnijih geografijskih podataka, koje bi valjalo razsvietliti; za to ni nam nepruža ovdje prilike potanje o njegovom sinajskom putu razpravljati.

2. Pošto se Hus povratio u Egipat, odluči pohoditi sveta mjesta, te zaputi opet s arapskimi trgovci u negdašnji filistejski grad *Gazu*, a odavle stiže na izmaku ožujka gore pomenute godine u *Jerusolim*.[3] Putovao je tamo iz Egipta pustinjom Faran *(Pharan)*[4] petnaest dana, a isto toliko je trebovao za put na Sinaj. Zatim je u Jerusolimu u dvadeset i osam dana razgledao sve ono, što je na svojoj karti zabilježio i što na pose opisuje; ali toj karti neima ni u bečkom ni u vatikanskom rukopisu traga. Na polazu iz Jeruso-

[1] Stariji putevi pobožnih putnika na Sinaj u srednjem vieku, u Rittera, Asien, Bd. XIV, 883—902. Röhricht, op. c. p. 36—38.

[2] Putopis P. Belona bitno se razlikuje od putopisa pobožnih putnika, što ponajviše govori o prirodnih odnošajih zemlje, osobito o bilinstvu i životinjstvu.

[3] Opis puta od Kaira na Gazu u Jerusolim podaje P. Belon, fol. 135—40. Putopisi u Röhrichta, op. c.

[4] Phâran; gl. Ritter, Asien XIV, 270. Opis poprieènoga puta od Gaze kroz pustu visoku ravninu Phârân u Rittera, Asien, B. XVI. 128—193.

Digitized by Google

lima dadoše mu preporučno pismo redovnici sv. brda sionskoga, kojim izkaza naš putopisac u svetom gradu mnogo dobra, jer bijahu uprav u ono vrieme od Turaka radi razmirica s Mletčani zatvoreni u tvrdjavi i trpljahu mnoge nevolje. Hus je iz Jerusolima, kao i mnogi drugi pobožni putnici, proputovao sjevernu Siriju i Damask, i udario preko Libanona u Tripolis. Buduć se njekoji trgovci žurili u Damask, pridruži im se Hus i putovaše od Jerusolima na pravac u *Sichem*[1], gdje je na kraju grada izvrstan zdenac, kod kojega je bio spasitelj sa Samaritankom, kao što se čita u Ivana u glavi IV. Odanle kroz *Samariju* stigoše pod goru *Tabor*, o kojoj primjećuje: „al neka nitko nemisli, da se ta gora odlikuje velikom ogromnošću ili visinom[2]“. Dalje su prispjeli u *Kapernaum* i k moru Tiberijaskomu[3] ili Galilejskomu. Pošav odanle stigoše u *Dothaim*, k Josipovom zdencu, o kojem se čita u prvoj knjizi Mojsijevoj, glavi 37. „U ovom zdencu ima sada izvrstne vode“, dodaje putopisac, „te se putnici njom napajaju.“ Za tim stigoše k rieci Jordanu[5], a preko mosta Jakovljeva (*Jaboch*, sic!)[4] dospjeli su napokon u *Damask*, gdje je osam dana boravio.[6] Ima tu stanovnika razne narodnosti, medju kojimi su Arapi najpretežniji, a ovi nisu crni, nego crnkasti. Tu opisuje naš putopisac Jordan, koj izvire iz gore Libanona, a kao što mu njekoji našinci kazivahu, samo iz dvaju vrela, ali zaista izvire iz mnogih vrela. One pako gore dižu se Damasku na zapadu, koje je naš putopisac prevalio širinom i visinom putujuć iz Damaska u primorski Tripolis.[7] Potonji grad opisuje kao tvrdi, leži mu u sutjesci Cilicije, a na

[1] Put u Sichem, putopisi u Röhrichta, op. c. p. 62, 72, 101, 279, 293, 441.

[2] Antoninus Placentinus, pobožni putnik iz početka XVI vieka, podava dobar opis svetih mjesta (Acta Sanctorum, maii, II, p. X—XVIII), opisuje potanje uzlaz na Tabor (p. XI). Röhricht, op. c. p. 440, 446, 467.

[3] Jezero *Tiberias*, nazvano po istoimenom gradu, sagradjenom na mjestu staroga Kinnereth, a bješe u I. i II. stol. najveći grad Galileje. Opis jezera Tiberias i Jordana u Anton. Placentina (p. XI).

[4] Röhricht, op. c. p. 33—35.

[5] *Pons Jacob*, u bečkom rukopisu.

[6] Opis puta preko iztočne obale Tiberias jezera u Damask. Röhricht, p. 40, Nro. 8. Ritter, Asien, B. XV, 354—357. Damask i njegova okolina u P. Belona, fol. 149, 150, 152. Röhricht, p. 107, 436.

[7] Znatan opis Libanona i položaja Tripola podava Joannes Phocas. Acta SS., maii t. II, p. III. Putopisi u Röhrichta, p. 41. Nro. 5, p. 457, 466. Opis puta od Damaska na Libanon u Belona, fol. 152, 153.

Digitized by Google

glasu je kao znamenito tržište.[1] Jordan mu nije jako širok niti predubok, poredjuje ga s riekom Vagom u Ugarskoj, koj s Liptovskih planina ili Tatra *(Thorkal havasa seu Tatrì)* dolazi i teče plahovito pokraj Trenčina, „onako strmo valja se Jordan ondje", opaža, „gdje ga je putopisac prebacio, i brzim tokom ulazi u dva blata, more Galilejsko i jezero Genezaret[2]; protekavši potonje tihijim tokom utiče u Mrtvo more, gdje ga i nestaje." Oko mrtvoga mora, kao što mu kazivahu, sakuplja se paklina ili asfalt, što je kao liek za stoku vrlo koristno.[3] „U Tripolisu, kojega Turci *Trabolosz* zovu"[4], opaža dalje, „pravi se krasan sapun[5] iz pepela drveća, što raste na susjednih gorah; njegda grčki grad, ima svakojakih stanovnika: Jermena, Grka, Arapa, Židova, a ponajviše Turaka."

I putopis po svetoj zemlji malo ne iste mu je naravi kao i sinajski. Budući da o Jerusolimu, njegovoj topografiji, znamenitostih i svetinjah napose govori, za to ga je i tu mimoišao. O putu iz Gaze do Jerusolima li spominje „da je putovao kroz pustinju Faran", dočim u drugih putopisih pobožnih putnika taj se put od Jerusolima dosta na tanko opisuje.[6] U ovom odsjeku svojega putopisa crta Hus svoj put od Jerusolima u Damask, a od ovud k moru u Tripolis, odkuda je dalje pošao. Ali i opis ovoga puta jako je obćenit prema drugim putopisom, te opet nije drugo van puki popis puta do Tripolisa. U tom opisu čini ipak njeku iznimku s opisom Damaska, Jordana i Tripolisa, budući mu se činjahu toli znameniti predmeti, te mu je valjalo o pojedinom nješto više reći, a u posebnih opisih neima jim mjesta. Govoreć o Husovu putopisu po svetoj zemlji valja da tu iztaknem sličnu knjigu opet jednoga našinca, *Dubrovčanina Bonifacija Stjepanovića (de Stephanis)*, redovnika reda male braće i poznijega stonskoga biskupa, a knjizi je naslov: *Liber de perenni cultu terrae sanctae* (Venetiis 1573). Ova

[1] Röhricht op. c. p. 41, 456—60.

[2] Galilejsko more isto što i jezero Genesera (Plin. II, 15), Genezareth (Jos. Flav.), Kinnereth, Tiberias, srednje Jordanovo jezero. Opis jezera u Boldensela (ap. Canisium, V. 137) a osobito u Belona (fol. 135, 136).

[3] Tripolis (Tarablus), Ritter, Asien, B. XV, 99 Kao znamenito tržište u Heyda, Gesch. des Levantehandels, II, 66, 166, 460 i dr.

[4] O produkciji sapuna u Tripolisu gl. Heyd, op. c. II, 459.

[5] O paklini ili asfaltu oko mrtvoga mora gl. Rittera, Asien, XV, 554, 558, 568, 604, 660, 753.

[6] P. Belon (fol. 137—40), Haranta (op. c. II, 1—22), P. della Valle, i dr.

Digitized by Google

knjiga bješe prije njekoliko godina velika bibliografijska riedkost, da ju Ritter, Robinson i Tobler samo iz druge ruke poznavahu, naime iz navoda u starijih knjigah, žaleć što je neima ni u starih slavnih knjižnicah; a stariji ju pisci osobito hvale kao izvrstnu knjigu svojega doba o svetoj zemlji.[1] Red male braće u Mletcih, odnosno *Cyprianus de Tarvisio*, doskoči toj književnoj potrebi, te priredi drugo izdanje, koje je štampano u Mletcih 1875.[2] Bonifacij bješe suvremenik našega Husa, rodio se početkom XVI. vieka na Lopudu, probavio je svega skupa dvanaest godina u svetoj zemlji, u samostanu na gori Sionskoj, svestrano je proučio svetu zemlju te si stekao svojim znanjem i radnjom za tamošnje svetinje neumrlih zasluga; odrekavši se biskupije stonske bješe papinskim poslanikom u Ugarskoj, Erdelju, Poljskoj i Ruskoj, a umre u Temišvaru 1581. godine.[3] Bonifacij govori u svojoj knjizi i o putovanju po svetoj zemlji, naime o onih putevih i mjestih, kojim i kamo običavahu pobožni putnici putovati, što je hodočastnikom namienjeno kao na uputu. Taj Bonifacijev putopis valja nam tu porediti s Husovim i ovaj prema onomu omjeriti, pošto su oba malo ne jednako stara. Bonifacij posvetio je putopisu dva odsjeka: naime *Descriptio peregrinationis in Hierico ad flumen Jordanis et Quarantanae montem* (p. 234—250); pa *Descriptio eorum quae ab Hierusalem ad Galilaeam per Samariam offenduntur* (p. 250—278). S obsega Bonifacijeve putopisne upute možemo unapried suditi, da mu je putopis daleko specijalniji i savršeniji od Husova, jer se i pisci, sudeć po sadržini njihovih putopisa, učenošću medju sobom znamenito razlikovahu. Naravno da se i Bonifacijev putopis kao i tolikih drugih pobožnih putnika, odnosi po gotovu na samu biblijsku topografiju i na biblijske sgode. Budući da Hus neopisuje puta, nego samo znatnija na svojem putu ležeća mjesta ističe, za to se i mi moramo stegnuti li na ta mjesta, poredjujuć jih s Bonifacijevim opisom. Hus na svojem putu od Jerusolima u Damask spominje ponajprije *Sichem*[4], gdje bi bio na kraju grada zdenac, o

[1] Ritter, Erdkunde der Sinaj-Halbinsel, von Palestina und Syrien, II. Bd., I. Abth. S. 49.

[2] Fr. Bonifacii Stephani Ragusini: Liber de perenni cultu terrae sanctae. Venetiis 1875.

[3] Sr. životopis Bonifacijev u istoj knjizi str. 1—XX.

[4] Sichem (*Neapolis*, Mabartha, Nâblus), Burchardus de monte Sion (Laurent, Peregrinationes medii aevi quatuor, Lipsiae 1864, p. 54—57), Joannes Phocas (op. c. p. IV), Bischof u. Möller, Vergl. Wörterbuch

Digitized by Google

kojem je spomen u evangjelju Ivanovu (cap. IV. v. 5—13); ali ovaj zdenac je po Bonifaciju poznati „Jakovljev zdenac“[1], što zaista leži pred Sihemom, a po strani gore Garizim; tu je Hus kao i drugi pobožni putopisci (Boldensel, A. Placenlinus i dr.) zamienio grad *Sihar*, koj se spominje u onom evangjelju, sa Sihemom. Potonji grad, koj se zvao *Neapolis*, kraj kojega je pred vrati bio takodjer obilan bunar, opisuje Bonifacij (p. 253), poredjujući ga glede položaja s talijanskim Napuljem. Tabor gora po Bonifaciju (p. 259) zvala se je *Itabirum*[2], a ističe se divnom oblinom sred Galileje, leži gradu Naimu uprav na sjeveru, a na vrh gore je živo vrelo i crkva. *Josipov zdenac* ležao je po Bonifaciju (p. 266), što se i s drugimi putopisci slaže[3], na putu vodećem od Kane na iztok kroz bujno polje, a odovud se dolazi provaljenim putem k moru Galilejskom, pa u Kapernaum[4], koj grad Bonifacij potanje opisuje. „Tu su mu vode ljekovite, izvrstne kupelji, kojih spomen Rimljani zabilježiše na ploči, al ju zub vremena iztrošio, da napisa nije mogao pročitati. K tomu opisuje Bonifacij na kratko i Galilejsko ili Tiberijasko more (p. 270), dočim ga Hus jedva spominje. Husov pako *Dothaim*[5] ležao je u dragi ravnine ezdrelonske, ne daleko puta, što vodi od Sihema u Jezreel. Tu je Hus opet, kao i drugi putopisci (Burchardus p. 39), zamienio Dothaim, mjesto, gdje bijaše Josip prodan, s „Josipovim zdencem“, a ono je od ovoga položajem bitno različito. J. Bonifacij spominje „most Ja-

---

d. alt. mittl. und neuen Geogr., p. 714, 780, 913. Ritter, Asien, XV, 104, 256, 270. XVI, 647—58. Röhricht, l. c. Kiepert, alte Geogr., p. 176, 177.

[1] *Fons Jacobi*, puteus Jac., danas Bir es-Sâmirjeh. Robinson Palestina, III, 329—335. Ritter, XVI, 665.

[2] Itabyrios (Tabor), Bischof u. Möller, p. 650. Dšebel Tôr, Ritter, Asien XV, 40, 45, 156.

[3] *Cisterna Joseph*, Burchardus, Ricoldus (Laurent, p. 39, 106). Robinson (Palestina III, 576) misli, da su pobožni putnici u mjestu griešili, jer odgovara današnjemu Khân Dšub Jûsuf.

[4] *Kapernaum* (Tell Hûm), carinsko mjesto na galilejskom moru, obilno vreli, spominje se i u drugih starih pisaca (Burchardus, p. 36, Boldensel, p. 135). Ritter, Asien, XV, 271, 280, 293, 339—341.

[5] *Dothaym*, stari Dotan, današnji Tell Dothân, 12.000 koraka od Samarije na sjeveru Robinson, III, 576. Ritter, Asien, XV, 425. Bischoff u. Möller, p. 434.

Digitized by Google

kovljev“ na Jordanu (p. 273)[1], kao križopuće, odkuda vodi glavni put iztočno (valjda sjevero-iztočno) za dva dana u Damask. Potonji grad opisuje Bonifacij (p. 275) tačnije; leži mu u ugodnom i obilno navodnjenom priedjelu; neima pisac rieči, da opiše dražesti toga grada: osobito je tržište, puno dragocjenih trgovina, divi se njegovoj krasoti i sjaju[2], ali i plače nad opačinami njegovih stanovnika. Bonifacij opisuje napokon na kratko i put od Damaska u Tripolis, što Hus jedva spominje. Na tom putu navodi kraljevski dvor *Balbech* na podnožju Libanona.[3] Na putu preko Libanona vide se „na obronku ona 23 cedra, koja sa širokimi granami, lišćem i plodom dižu se nebu pod oblake“; silazeć pako sa Libanona dolazi se za 8 milja u *Kanobis*[4], gdje sjedi antiohenski patriarha. Gora rodi obilno žitom, vinom, uljem, svilom i vodom, koja sa vrha gore brzo teče i gradske vrtove, što su pod njom, obilno nataplje.“ I Bonifacij prihvaća (po sv. Jerolimu) da Jordan izvire iz dva vrela (*Jor* i *Dan*)[5], protiče ponajprije jezero Tiberijas, pa utiče u Mrtvo more, glede kojega upućuje na Plinija (l. VI. c. 15). Hus pako opisuje Jordan, kao što mu kazivahu, vidio ga je samo na mostu Jakovljevu, gdje ga je prešao te ga poredjuje s Vagom kraj Trenčina; protiče mu dva blata, more Galilejsko i Genezerat, a to su imena jednoga te istoga blata, dočim prvomu blatu, naime *Merom*, nezna za ime. S ovoga poredjivanja se razabire, da je Bonifacijev opis puta od Jerusolima u Damask i Tripolis oblikom i sadržinom tačniji i savršeniji od Husova opisa. Onomu drugomu pako Bonifacijevu opisu puta u Jeriho i dalje neima u Husa uporave.

---

[1] Od Jakovljeva mosta (*vadum Jacobi*, Dširer Benât Yakûb) vodila je s jedne strane cesta od galilejskoga mora u Damask, s druge pako strane trgovačko-pomorska cesta *(via maris)* u primorski grad Aka, medju Tirom i Karmelom. Ritter, Asien, XV, 270. 272.

[2] Damask, položaj u Kieperta (Alte Geogr. 166); o trgovini potanje govori G. de Boldensele (Canisius, V, 142), Belon (fol. 150, 52). Ritter (Asien, XV, 680) i Heyd (Gesch. d. Levantehandels, I, 186, 410; II, 64, 156, 456, 467 i dr.).

[3] Bâlbek i njegove starine opisuje Belon, fol. 153, 154. Ritter, Asien, XV, 157, 184. 244, 513. Kiepert, p. 165.

[4] Kanabi, Ritter, Asien, XV, 184, 186.

[5] Slični opisi Jordana i u drugih pobožnih putopisaca: Burcharda, Ricolda, Odorika i dr. (Laurent, p. 32, 107, 155). G. de Boldensele (Canisius, V, 133), Belona (fol. 148); putopisi u Röhrichta, l. c. O vrelištu Jordana gl. Ritter, Asien, XV, 152—161, 174—77, 195, 207.

Digitized by Google

3. „Došav dakle u Tripolis“, nastavlja naš putopisac, „ukrca se u turski brod, vidivši na lievo otok Cipar, doplovi u Pamfiliju, vrlo plodnu pokrajinu, po imenu u grad *Attaliju*, gdje su tovar izkrcali. Kad je došao u Attaliju, sa njekoliko Turaka i Grka proputova pješke Frigiju, koju Turci *Anatolijom* zovu, a neće da napominje imena mnogih gradića, kojimi je prošao. Napokon stigoše na otok *Chios*. Al prije nego se izkrca u luci, ondje su mu turski nadstojnici morske skele uz razmiricu jako smetali, pa jih je zavaravao, da putuje u Carigrad, jer mu se to činilo najsgodnije. Napokon poslije mnoge dangube podje mu za rukom, primjećuje, dotjerati ipak do toga, da mu se učini kao da je u onoj razmirici osobitu vještinu pokazao. Jer poznavanje mnogih mjesta nesamo poučava čovjeka, nego kadšto čini ga opreznim i domišljatim. Kao što daleko putovanje, opaža nadalje, pribavlja čovjeku njeku opreznost, tako s druge strane puno je pogibija. I po uvjerenju kaže onim, koji žele nove stvari i nove krajeve spoznati, da se puno sigurnije putuje svietom na zemljokazu, nego po Aziji i Africi s velikimi neprilikami i nevoljami.“

„Otok Chios“, nastavlja svoj putopis, „zovu Turci *Szakosz* (Sakiz) pa i grad na njem, koj ima u svojih vrtovih njeku vrst gumi zvanu mastić *(mastix)*, biela je i miomirisna, radja se na drveću, pa jači čovjeka i čisti zube.“ Ovdje ga primiše na stan redovnici u samostanu. „Poslije njekoliko dana skinuvši turske haljine, ukrca se u brod s kršćanskimi trgovci, putujućimi u Siciliju; i poslije jedno četrnaest dana stigoše u luku glavnoga grada Mesine *(Meszana)*. Ondje su gotovo isto toliko dana čekali (prošli kontumaciju), dok dobiše dozvolju za izkrcanje: jer se na otocih vrlo boje, za to nepuštaju morske putnike iz daleka dolazeće odmah u grad, da nebi kakovu pošast ili kugu od drugud prenieli. U ostalom ovaj je kraj dobro naseljen i svakim plodom obilno radja, ima ondje vrst sira, osobito tečna, a zovu ga po njihovu *caschavali*. Vidi se gora *Etna*, kako iz nje dan i noć dim suklja, i koju je već Virgil (Eneidos l. VIII. v. 417. ed. c. p. 411) opisao. U Mesini slučajno sastane njekoga trgovca iz Genove imenom Jerolima, s kojim je već prije u Aleksandriji prijateljevao, ovaj ga primi na stan, te je ondje donjekle opočinuo. Odavle krenu na španjolskom brodovlju, koje bijaše mjeseca listopada iz Afrike stiglo i odveze se u Napulj, odkuda poslije kratkoga boravka odploviše na pravac u Genovu. Pošto je ondje ostavio zapovjednike brodovlja, stiže pod kraj prosinca u Rim; gdje ga primi na stan nedaleko sv. Petra Pavao

Digitized by Google

Scindin[1], tadanji sufragan crkve zagrebačke, koj ga i u bolesti njegovaše, koje je iza tolike nevolje dopao. Oporavivši se putuje iz Rima dalje u Jakin *(Anchona)*, gdje se u morskoj luci ukrca u brod; al malo za tim diže se strašna bura. „Svi od straha zapanjeni gledahu", veli putopisac, „kako se morski valovi poput gorâ valjaju, a brod se sad na vrh digne, sad se opet spusti, te im se učini kao da silaze u grob. Napokon se bura utiša, a poslije tri dana prispješe srećno na Rieku *(Fiume, Raeka)*, „grad dalmatinski (sic!)". Dalje zaputiv, svrati se u Metliku *(Methlyka)* i odavle u Zagreb *(Zagrabia)*, a napokon poslije deset godina vrati se u domovinu Slavoniju *(Sclavoniam)*, sjećajuć se one rečenice Juvenalove (sic!): „nescio, qua natale solum" etc.[2] Za tim je prošao njekoje štajerske gradove, Radgonu *(Rakespurg)*, Optuj *(Petovia)* i Varaždin *(Varasdin)*, napokon dodje preko Austrije u ugarski Požun *(Posonium)*, gdje ga prilično primiše i gdje je boravio svoje stare dane.

„Ovo sam želio", završuje Hus svoj putopis, „o mojem putovanju i stvarih, koje izkusih i saznadoh, u kratko zabilježiti; što može biti, kao što prije rekoh, neće biti svakomu ugodno. Ali ima jošte pobožnih duša, koje se boje kazni božje i drage volje sa zahvalnošću prihvaćaju ovakove opomene, dolazile one od koga mu drago, pa može se dogoditi, da će stvari, što no je rieč, razsvietliti sjena, kao što su stari govorili, „da kadšto i budalam pukne medju očima."

Posljedni napokon odsjek Husova putopisa odnosi se na njegovo putovanje od Tripolisa u domovinu; dosta je obćenit i jednoličan, valjda toga radi, što se odnosi na više ili manje poznate krajeve i mjesta. Od Tripolisa do Mesine jošte je o njekojih mjestih po koju znamenitost zabilježio, dalje pako navodi samo glavnija mjesta. Od Tripolisa zaputi naš putopisac po moru u pamfilijski grad *Attalîa* (Adalia), gdje se izkrcao.[3] Odavle je naš putopisac dalje putovao pješke kroz Frigiju ili tursku Anatoliju, te neće da navodi ona mnoga mjesta, kojimi je prošao, dok je došao do obale, njegdi blizu Smirne, odkuda se na otok Chios prevezao. Velika je

[1] Zondinus, Krčelić, histor. eccl. zagrabiensis, p. 236.

[2] „Nescio, qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit, et immemores non sinit esse sui." *(Ovid. Eleg. lib. II, 4).*

[3] Opis Pamfilije i poglavitih gradova u Kieperta, alte Geogr., p. 126. Izvori o Attaliji (Ατταλεία) u Bischoffa i Möllera (p. 129), a kao znamenito tržište 15 stol. u Heyda (op. c., II, 355, 356 i d.).

Digitized by Google

šteta, što Hus nije priobćio ona mjesta, kroz koja je kopnom putovao, jer težko je označiti Husov put kroz nutrašnjost male Azije, a da je Hus ona mjesta zabilježio i onaj svoj put opisao, tim bi mu putopis jamačno bio znamenitiji, jer putopisi po nutrašnjosti male Azije vrlo su za onda riedki. Pod Frigijom vjerovatno je razumievao najstariju pokrajinu toga imena, koja je zapremala svu nutrašnjost poluotoka, Halisu i središnjoj pustinji na zapadu, ponajviše visoku ravninu, a dopiraše sve do Hellesponta[1], jer za to rabi tursko ime Anatolia, što opet cieli poluotok znači. Dalje napominje otok *Chios* s istoimenim gradom, te ističe njegovu poglavitu plodinu, naime mastić *(mastix)*, kojega je tu najbolja vrst u velikom obilju radjala, da je otok, kraj svega svojega mršava i brdovita tla, uprav trgovinom mastića moguć i bogat postao.[2] Ostale putopiščeve bilježke na daljem putu u domovinu nepružaju ništa osobita. Tim je i ovaj odsjek Husova putopisa više popis nego pravi opis puta.

* * *

Evo dakle životopisa i putovanja Gjurgja Husa, kako ga je sam putopisac nacrtao. Kao što se iz njegova putopisa nerazabire, kada se rodio, tako se i nezna, kada je umro. Iz posvete putopisa poznato je, da još 1566. godine življaše. Kao što putopisac ništa nekazuje o svojem životu prije zarobljenja, tako mukom prelazi okolnosti života svojega poslije povratka u domovinu, u kojoj, kako se vidi, nije imao obstanka, našavši ju u najžalostnijem stanju, od Turčina tolikimi navalami opuštošenu, osakaćenu i razseljenu, gradove razorene, a uz to nesklad medju stališi, što ga je vjerovatno prinukalo tražiti u susjednoj Štajerskoj i Ugarskoj pristanište, dok se nije u Požunu nastanio. Kako je ovdje živio, i koje mu bješe zanimanje, ništa o tom negovori. Iz samoga pako putopisa dadu se bar glavnije crte njegova značaja ustanoviti. Čitajuć putopis Husov na prvi mah bi se moglo misliti, da imademo pred sobom pisca duhovnika, jer to pokazuje česta uporaba sv. pisma, pobožno

[1] Opis Frigije u Kieperta, op. c. p. 102—108. Obseg u raznih dobah u Bischoffa i Möllera, p. 849.

[2] Opis Chiosa u P. Belona (fol. 83, 84), gdje se potanje o masticu razpravlja. Chios dobivaše trgovinom mastića u 15. vieku na godinu 20.000 lira, a centa je mastića 45 lira stajala (Heyd, op. c. II, p. 289 i d.). Belon tvrdi, da prihod od mastića nosi na godinu 4—5000 dukata, a kvintal se prodaje za 105 duk. (fol. 84). O masticu kao znamenitom predmetu trgovine gl. Heyd, op. c. II, p. 616—618.

Digitized by Google

čuvstvo putopiščevo, koje često ističe, mržnja svakoga nedjela, uporaba moralnih rečenica i dr.; al kraj toga se ipak razabire, da je bio svjetovnjak, jako pobožan kršćanin, skroman, pošten, iskren, pravdoljubiv i kriepostan. Hus nepripovieda prekrasne krieposti i grozovite opačine jednakom ravnodušnošću kao n pr. Marko Polo, J. Šiltberger i dr. Da se je Hus odlučio, kao nebrojeni ini kršćani, primiti Muhamedovu vjeru, na koju ga u Carigradu nukahu, možda bi se bio, poput drugih, dovio velikih časti i dvorskih dostojanstva; al kraj svega izgleda sjajne budućnosti, pa što ga na silu obrezaše, ne samo da se vjere nehtjede odreći, nego je za nju svakojake muke i nevolje strpljivo podnosio. Netom što se dovio žudjene slobode, o kojoj je tolike godine promišljavao, kako da ju steče, dade se na putovanje, nežaleć težkom mukom prištedjena novca, hodočasteć na Sinaj i u svetu zemlju, da i on poput nebrojenih pobožnih putnika pohodi sv. mjesta, s kojimi su spojene uspomene utemeljitelja i prvih zatočnika kršćanstva. Premda naš putopisac nije živio u vieku narodnošću zanešenom, ipak toliko narodne samosviesti očituje, da Slavoniju, kojim imenom se i današnja Hrvatska medju Dravom i Kupom onda zvala, zove „svojom presladkom domovinom"; a koli bješe srećan, da je iz Rieke napravac u svoju otačbinu putovao, koju je iza deset godina, što je u tudjinstvu na dalekom putovanju probavio, pretrpivši tolike nevolje, opet zdrav vidio, pokazuje navedena znamenita Ovidova rečenica, kojom naš putopisac svoju sreću i zadovoljstvo označuje. Ovo su za ono doba riedke i plemenite crte rodoljubja, koje se u našem putopiscu očituju.

Izučivši netom Hus latinske nauke u Pećuhu, zapade robstva, u kojem nije imao više prilike da u naucih napreduje. Al kraj toga Husov putopis svjedoči, da mu pisac bješe prilično uzobražen i dosta vješt jeziku latinskomu, koj se u putopisu onakav pokazuje, kakav je više ili manje za onda bio u Ugarskoj i Hrvatskoj. Ja bih se usudio našega putopisca uvrstiti medju humanističke obrazovanike, koja obrazovanost, robstvom žalibog prekinuta, osta nezavršena. Sve to pokazuje ne samo okretnost njegove latinštine, nego i poznavanje starih klasičkih pisaca, kojih proučavanje nije dugo prije Husa oživljelo, a medju te spise se je onda i sv. pismo obično uvršćivalo. Naš putopisac neoskudjuje, po običaju onoga vremena, návodi iz svetoga pisma i staro-klasičkih pisaca (Homera, Aristotela, Plinija, Seneke, Plauta, Ovida, Virgila i Juvenala); on

Digitized by Google

vrlo često uporavlja rečenice iz Virgilove Eneide, pisca dakle, kojega humaniste držahu za pjesnika nad svimi pjesnici.

Husov pako putopis očituje pisca okretna i oštroumna motritelja, jer njegove bilježke pokazuju uvježbana putnika, kojega oku ništa se nije izmaklo, što mu se je na putu prikazalo kao znamenito ili neobično. Hus je znao uvaživati geografijski položaj gradova i zemalja, te prirodne njihove osebine, a razumio se ne samo u geografijsko, nego i u etnografijsko poredjivanje, te je bez obzira žigosao mahne i zle navade ne samo tudjega nego i svojega naroda. Ako naš putopisac neluči mjestimice istinu od priče, to je karakteristika onoga doba, jer putnici njegove ruke vjeruju oboje, pripoviedaju jedno kao i drugo; nu ipak se Hus nebavi rado tamnimi i otajstvenimi stvarmi kao drugi stariji i suvremeni putnici; on bo onakove stvari samo mimogred napominje, prihvaćajuć jih od drugih ili prilagodjujuć se tadanjemu mišljenju.[1] U Husovu se putopisu opaža, da se je počela kritika radjati, da je živio u vieku naučnoga prieporoda, u njega bo nepremašuju čudnovate i otajstvene stvari prave poučne sgode. Buduć da naš putopisac nije vodio dnevnika za svojih putovanja, kao što na jednome mjestu izrično govori, prema tomu je mu i putopis glede oblika i sadržine. Naš putopisac, čini se, da nije na to nikad mislio da će doći u priliku da opiše svoj život i putovanja, inače bi bio vjerovatno bilježio svoja motrenja na putevih ili sakupljao u tu svrhu potrebitu gradju, kao što spominje kod opisa indijskoga rata, pozivajuć se na neznana Mletčanina, koj je vodio dnevnik o putovanju u indijski rat. Sve dakle, što je Hus o svojih putevih napisao, potiče vjerovatno iz samoga pamćenja, a to se razabire iz sadržine i oblika starijega i mladjega rukopisa njegova putopisa. Husov dakle putopis, cieneć ga po obliku i sadržini, nije pravi putopis; jer ako se izuzme opis indijskoga rata, što do njekle putopisu naliči, ostalo je ponajviše puki popis putovanja, izprepleten životopisnimi sgodami. Šta drugi stariji i suvremeni pisci odviše čine, uporavljajuć kod svakoga mjesta i zemlje navode iz starijih pisaca i putopisa, pruža naš putopisac premalo gradje gledeć na opis svojih puteva. Ove osebine Husove i njegova putopisa, razabrane iz proučavanja samoga putopisa, valja jošte da i ocjenom posebnih opisa njegovih utvrdimo.

---

[1] Koli su stariji putopisi pobožnih putnika obilni pričami gl. u Röhrichta, op. c. p. 33—36.

Digitized by Google

II. Opisi zemalja i naroda.

1. Opis Egipta: vrt balsama, prirodnine, život naroda i piramide.

Glede opisa proputovanih zemalja spada Hus u red onih putnika, koji iz raznih motiva putovahu kroz stoljeća preko mora u Iztok, a ponajviše da iz pobožnih nakana obadju sveta mjesta u Palestini, te spomen na svoje putovanje predadoše potomstvu u putopisih, kojih se nebrojeni u raznih jezicih i iz raznih vjekova uzčuvaše.[1] Ovaj dio Husova putopisa podudara se više ili manje formom i sadržinom s putopisi palestinskih putnika. Pobožni putnici pohodivši sveta mjesta u Palestini proputovaše uz to Siriju, Damask, Sinaj i Egipat: a uprav na sve te zemlje njihove znamenitosti i starinske spomene, kao što iz putopisnoga nacrta razabrasmo, odnose se opisi i našega putopisca.[2]

Pobožni putnici primivši u Egiptu veliko obilje raznovrstnih utisaka opisuju Egipat i njegove znamenitosti dosta na široko i na tanko.

Baveć se Hus dvie godine u Egiptu, dok se indijska vojna pripravljala, pruži mu se prilika da na tanko prouči Egipat, te prikazuje u svojem opisu razmjerno obširno sve što je ondje znamenita vidio i iskusio.[3] Velika znamenitost sredovječnoga Egipta bješe dvorac u *Matareji* sa čudotvornim vrelom, koj bješe Kršćanom i Muhamedovcem jednako svet i svojom vodom natapaše balsamov vrtao. Od tolikih pobožnih putnika, koji na svom putu k svetomu grobu pohodiše Egipat i Sinaj, gotovo ni jedan od njih na putu od Kaira na Sinaj ili obratno nije mimoišao Matareje, gdje je po pričanju Bogorodica s djetetom na bjegu u Egipat boravila.[4] I

---

[1] Tobler, op. c. Röhricht. op. c. p. 463—648.

[2] Gl. Röhrichta, osobito kratak ali jedar historički uvod, u kojem se plastički prikazuju odnošaji pobožnih putovanja u svetu zemlju. Deutsche Pilgerreisen, p. 3—43.

[3] Glede opisa Egipta i njegovih znamenitosti u putopisih pobožnih putnika gl. Röhricht, op. c. p. 38.

[4] *G. de Boldensele* (g. 1336) spominje u svojem putopisu (Canisius, V, 113) blizu *Caira* vrt balsama „non multum magnus, nec forti sepe circumdatus. Arbusta balsami grossa non sunt, aut alta, sed ad modum vitis palmitum ramusculi mediocres.“ *Schiltberger* (g. 1396—1437) takodjer spominje, da je blizu Kaira *(Miser)* vrtao, gdje raste balsam, te da nigdje drugdje do Indije neraste (Reisen, München 1859, p. 117). *Ludolphus de Suchem* (g. 1336—41), Stuttgart 1851. Bibl. d. lit.

Digitized by Google

Hus počimlje svoj opis Egipta s vrtom balsama, spominjuć takodjer onu pobožnu priču. Ako se Hus u opisih svojih pozivlje na starije pisce, kao što i u putopisu: običavaju i drugi putopisci onoga vieka to isto, rabeć u tolikoj mjeri navode starijih pisaca, da pred njimi njihova motrenja i opisi po gotovu izčezavaju; dočim Hus opisuje vrtao i balsam po svojem vlastitom izkustvu. Taj vrt zovu stariji putopisci *Matharie* ili *Mattarea*, bijaše sultanov i kao takav nepristupan[1], a Hus ga je sa pašinom obitelju u dvie godine samo dva put obišao. Heyd u svojem izvrstnom djelu (Geschichte des Levantehandels) napisa po izvorih članak o „balsamu" (II, 566—572), koji u glavnih tačkah tu priobćujemo, jer znatno razsvjetljuje opis našega putopisca. „Ovaj dvorac bijaše na rubu pustinje, dobre tri ure od Kaira, nedaleko grada Ain-Šems, po kojem često i arapski geografi balsamov vrtao spominju. Sav prostor, što je Matarea zapremala, bijaše prepleten s onom pobožnom pričom, pa i postanak balsamova vrta pripisivahu čudu i po tom se tvrdilo, da balsamovo grmje nigdje drugdje na svietu neraste. Kadno su u godini grane balsamova grmja sokom nabrekle (po Husovu pripoviedanju u travnju), tada su vrtlari umjetno narezavali koru, ali drva nisu smjeli oštetiti, ili su trgali lišće i mladice, pa je umah iz narezâ kapao balsam, te ga u podmetnuti pamuk i čašice pobirahu. Na poduljoj sunčanoj toplini razlučilo se čisto ulje od ostalih sastavina; plivajuće ulje na vrhu pobiralo se, a na vatri postalo je crveno kao vino. To je bila najbolja vrst balsama, dobivalo ga se na godinu do 60 rotla (1 rotl. = 2 do 3 funte); strogo se pazilo, da se sav balsam izruči sultanu, gospodaru dvorca, koj ga je darivao vladaocem i raznim dostojanstvenikom, a preostalo prodavalo se za skupe novce.[2] Vrtlarom u Matareji prepušćalo se

---

Ver. Bd. 25. p. 52 i d. *Frescobaldi* (1384—85), Firenze 1862, p. 61 i d. *Fel. Faber* (g. 1480 - S4), Evagatorium, Bibl. d. liter. Ver. in Stuttg. III, 2 – 18 i d. O Mathareji i vrtu balsama gl. Röhricht, op. c. p. 37, Nro. 7.

[1] Leo Afričanin (Africae descriptio, Lugd. Batavorum 1632; ocjena u Rittera, Afrika, p. 434 – 5) opisuje (p. 696) dvorac „*Amalthiriae*, plus minus milliario distat a Cairo, in quo unice arboris balsamum ferentis hortus; in universo orbe praeter hanc solam nulla alia planta existit, in medio fontis insita, quam protinus exarituram ferunt, si fontis aquam diminui contigeret. Hortus perpetuo muro septus, nemini aditum praebet absque praefecti licentia."

[2] O skupoći balsama osobito govori Gerlach, koj je 1573 godine u Iztoku putovao. Beckmann, I, 392.

Digitized by Google

odrezane grane, s kojih kuhanjem dobivao se balsam, koj bijaše čistoćom i vrlinom od kapljivoga jako različit, ali se ipak skupo prodavao. Buduć da produkcija balsama nije namirivala potrebe trga, miešalo ga se s drugimi sličnimi tekućinami, s toga se putnici onoga doba toliko tuže na patvoreni balsam, koliko na nijednu drugu trgovinu.[1] Pošto je Arabija prava domovina balsomova grmja, vjerovatno je, da je grmje presadjeno iz Arabije u Palestinu i Egipat, buduć je mladicami donešenimi iz Arabije pomladjivan vrtao u Matareji.[2] Za putovanja Arnolda Harfa (god. 1497) razoriše ustaše vrtao i izkorieniše balsamovo grmje, a tim su na deset godina berbu balsama uništili. S toga nadjoše početkom XVI vieka Petrus Martyr iz Anglerije i Martin Baumgarten nasade balsama zatrte. Osvojivši Turci malo za tim Egipat uzpostaviše vrtao i presadiše mladice iz Meke, gdje je balsamovo grmje u obilju uspievalo".

Hus govoreći o balsamu razlikuje po Pliniju i Erasmu Rotterdamskom tri vrsti: *xylobalsamum* (grane), *carpobalsamum* (plod) i *opobalsamum* (ὀπός = sok), koje je dobro raztumačio. Pošto je balsam potonje vrsti bio jako riedak, zadovaljavalo se s lošijim balsamom prvih dviju vrsti, koje se u trgovačkih knjigah onoga doba često navode.[3] Hus tvrdi, da je vrtao jednu milju (valjda geografijsku) od Kaira udaljen, ili po drugih, pet talijanskih milja. Hus opisujuć balsamov grm, poredjuje mu lišće s listom zrele kruške (piretrum), ali ono je lišće kraće i nježnije, grane nisu od kruškinih veće, ali čvršće. Rekoše Husu, što Leo Afričanin (l. c.) drugi pripoviedaju, da je onaj vrt jedino mjesto na svietu, gdje balsamovo grmje raste, a nije mu to mjesto veće od hambara na velikom imanju.[4] Naš putopisac je dobio zelenu mladicu s korienom izčupanu te ju je u gradu posadio, ali bez uspjeha, jer se je posušila. Popunjujući Heyda navesti ćemo još njekoje poznije puto-

[1] O patvaranju balsama gl. osobito Schiltbergerov putopis, na str. 117.

[2] Burchard (p. 61) pripovieda, da se oko Engadigore, na jugozapadnom kraju Mrtvoga mora, stere vrt balsama (*vinea balsami*, Robinson, Pal. II, 537), odkuda je Kleopatra pomoću Antonia presadila balsam, iz mržnje proti Jerudu, u egipatski Babilon (Kairo). Kada je bio Burchard u Egiptu, dade ga sultan odvesti u vrt, odkuda je uzeo mnogo balsamova granja i prao se u vrelu, koje vrt nataplje, u kojem je djevica Marija često sina prala. O domovini balsama i njegovu presadjivanju gl. Belon, fol, 111. Heyd, op. c. II, p. 569—72.

[3] Heyd, op. c. II, 571, 572.

[4] „Ortus habet in longitudinem, quantum bis potest jacere arcus, in latitudinem iactum lapidis vel plus." Burchardus, p. 61.

Digitized by Google

pise, koji našega putopisca do njekle razsvjetljuju. U putopisu Dominika Trevisana, mletačkoga poslanika putujućega g. 1512. u Kairo, opisuje Zaccaria Pagani *Matareu*, koja je četiri milje od Kaira, i pripovieda potanje onu priču o svetoj obitelji.[1] Lišće balsamova drva naliči mu lišću rutvice *(rutta)*, a s grma nekaplje više onoliko balsama kao njegda. I Pagani tvrdi, da samo ondje raste balsamov grm, a mjesto da nije veće „di mezzo campo di terra". U svemu da ima deset grmova. Ovo mjesto čuva sultan velikom i jakom stražom te nije lasno pristupno; s toga se poslanik srećnim cieni da je vidio što je jedino na svietu. P. Belon (1546—50), opisujuć na široko balsam-drvo, tvrdi, da je *nature de la vigne*, a lišće da mu je slično onomu *de la rue*. O balsamdrvu u Matareji *(Materèe)* navodi, da ga je sultan dao donieti s velikim troškom sa srećne Arabije. Govoreć u sliedećoj glavi o obelisku i drveću, što u Matariji raste, spominje i onu pobožnu priču o Bogorodici i vrelu.[2] H. Breuning, putujući god. 1579. u iztok[3], posvetio je opisu vrta „Matterea" cielo poglavje (XXVII, p. 167—173), govori potanje o svetoj priči, a o balsamovu grmju navodi: „allda waren zwey stöcklin von Balsam, sehr niederträchtig, gleich den Rautenstocken, so doch sauber verdorben. Also das damalen allhie kein Balsam gefunden." Nego kako mu rekoše tamošnji trgovci, balsam se dovozi iz srećne Arabije (Jemena) nedaleko Meke.[4] Češki putnik Kr. Harant, putujući g. 1598, opisuje na široko vrtao balsama: uza svu preporuku nisu ga nadstojnici u vrt pustili, samo je kroz njeka vratašca smio na balsamovo grmje gledati.[5] O balsamu pako navodi, da mu je domovina u srećnoj Arabiji blizu Meke te da je u Egipat presadjen (II, 58). Pozniji putnici nisu više u Matareji nalazili balsamova grmja.[6] Husov

[1] Viaggio di Domenico Trevisan ambasciatore Veneto al gr. sultan del Cairo nell' a. 1512 descritto da Zaccaria Pagani. Venezia 1875, p. 34—36.

[2] P. Belon op. c. fol. 110, 113.

[3] H. I. Breuning, Orientalische Reyss, Strassburg, 1612.

[4] Heyd, op. c. II, 569—72.

[5] Kr. Haranta, Cesta z kral. Českeho do Benátek odtud do země svaté. V Praze 1854.

[6] Blunt, putujući g. 1634 po Iztoku, govori u svojem putopisu takodjer o vrtu, a zove ga *Materia*, pripovieda priču o bjegu, ali balsama i njegova grmja nit nespominje. H. Blunt, Morgenländische Reise, Helmstädt 1687, S. 48. Beckmann, op. c. II, 279.

Digitized by Google

dakle opis balsamova vrta i grma u cielom se podudara s opisi drugih putnika onoga vieka.

Opis egipatskih prirodnina bilinstva i životinjstva osniva se u Husa na vlastitih opažanjih, a u drugih suvremenih putopisaca mnogo je toga uzeto odnosno prevedeno iz starijih pisaca.[1] Naš putopisac govoreći o prirodninah bilinstva osobito ističe datulu, te kazuje kako se bere, suši i spravlja. Vino mu se dovozi iz Krete i Male Azije, ponajviše je kuhano vino, koje se izvodi iz suhoga grožđja a dodaju mu se mirodije i trave. Grožđje raste po vrtovih, malo ga ima, jagode su mu duge, više su mesnate nego sočne, a zrelo je jur o Ivanju (24. lipnja). U mjesto drva pali narod ugalj, gnoj i slamu. Medju drugimi mnogimi plodinami, koje često poredjuje s onimi svoje domovine, spominje i slador što u trski raste, a to je dosta davno poznato, jer arapski pisci jur u XI vieku spominju u Egiptu stùpe za slador.[2] Medju raznimi životinjami osobito spominje lave i jako velike slonove, koje je vidio u dvoru, pa opica tri vrsti; potanje opisuje žirafu. Vidio je i krokodila, što ga dva put donesoše u dvor paše, a uloviše ga Arapi na obali Nila. Ovakovih opisa prirodnina ima malo ne u svakom putopisu onoga doba.[3]

Govoreć nadalje Hus o navadah i životu Egipćana, opisuje osobito narodne svečanosti za poplave Nila. Pošto naš putopisac one svečanosti osudjuje, nemože čuvstvu pravednosti odoljeti da neosudi i naše plesove, o kojih veli, da se čovječja srca ruše (corda ruunt) te im posvećuje posebnu glavu. Buduć je Hus dvie godine u Egiptu živio te imao priliku vidjeti poplavu Nila, misli, da je u odsjeku svojega putopisa, gdje govori o navadah naroda, najzgodnije, da progovori i o poplavi, o kojoj malo ne svaki stariji[4] i noviji putnik egipatski razpravlja. „Kao što Egipćani", opaža putopisac „svetkuju dva put u godini svoj muhamedovski uzkrs, tako i poklade neposredno pred uskrsom. Prvi put svetkuju poklade kada karavane polaze na hodočašće u Meku; drugi put za poplave Nila." Igre i svečanosti onom prilikom obdržavane toli su mu

[1] Röhricht, op. c., p, 38, Nota 2 i 3.

[2] Heyd, op. c. II, 669.

[3] Opis prirodnina Egipta, osobito slona i žirafe *(jeraffa)* podaje jur Boldensel, ap. Canisium, V, 111—13. O bilinstvu i životinjstvu Egipta na tanko razpravlja P. Belon (op. c. fol. 107—113, 118—121), Ludolf Sudheimski, Harf, Faber i dr.

[4] Röhricht, op. c. p. 40, Nota 3.

Digitized by Google

mrzke, jer se u Egiptu onom sgodom stiču sve vrsti zala, opačina, razkalašenosti i razpuštenosti, kojimi Egipćani nadmašuju negdašnje Sodomićane. Dva put je Hus vidio (godine 1536, 1537) onaj veličanstveni pojav, poplavu Nila, koja u srpnju nastaje. „Arapi veoma pomnjivo motre zareze na kamenom stupu, utvrdjenom na vrh njekoga otoka sred Nila, kako rieka postupno raste. Poplava nastaje na Jakovljevo (25 srpnja)[1], kada se izlaz otvori, te se voda pušta u grad, kroz nekoje priedjele (vicus) kojih su vrata (zajazi) prije i poslije toga pojava zatvorena. Ima podalekih sela, kojih se jame i zdenci za poplave vodom izpune, a livade za cielu godinu natope; budući da u Egiptu neima nikad kiše, koju nadomješćuje obilna jutrnja rosa.“ Iz ovoga se opisa razabire, da je poplava Nila bila onih godina obilna, pošto je već pod kraj srpnja dosta jaka bila; ako se nije naš putopisac u vremenu nješto prevario, ali prema gore navedenom Paganijevu izvještaju mislimo, da je u oznaki vremena prilično točan. Ona nilska mjera kod Kaira na južnom je kraju otok Roudah, druga je za nilometrom na Elefantini, a zove se *Mequyas.* Od Herodota (lib. II,) počamši pa sve do novijih putnika, svaki, koj je bio u Egiptu i opisao svoj put, opisuje onaj veličanstveni pojav.[2] U starijih putopisih ima o toj poplavi svakojakih priča i netačnosti, da jih je veoma težko u sklad svesti. Našemu putopiscu imali bi možda to prigovoriti, da odveć obćenito opisuje onaj veličanstveni pojav, uzimajuć ga više mimogredno kao povod onih razkalašenih svečanosti. Izmedju tolikih starijih pisaca govorećih o Egiptu i o poplavi Nila, osobito se ističe Lav Afričanin *(Alhasan Ebn Mohamed Alvazzan),* koj je za prva dva desetka XVI vieka proputovao sjevernu Afriku, i svojimi znamenitimi bilježkami, koje sakupi riedkom pomnjom i pažljivošću, popuni svoje predšastnike. Onaj otok, što Hus sred Nila spominje, pa kameniti stup ili mjerilo kao i cielu poplavu,

[1] „In quello stesso giorno (26 luglio, 1512) si taglio la acqua del Nilo, e si fa in quel giorno la più bella festa di tutto l' anno. Viaggio di Dom. Trevisan p. 39.

[2] Breuning, govoreći o poplavi Nila (cap. XXIV. p. 153—56) spominje kraj Kaira sred Nila otok *Michias,* na kojem je mjera, gdje se pomnjivo motri prirast Nila. Govori i o veselju, koje za poplave vlada. Za njega je Nil 16 *verga* narasao (verga = 24 palca). Blunt (op. c. p. 43) takodjer spominje otok, na kojem je „Wasserhaus, in welchem eine seule gesetzt ist mit unterschiedlichen Zeichen.“ Nil počimlje mu rasti kad je sunce na vrhu suncopasa, a raste 80 do 100 dana. Opis Nila i poplave u Haranta, op. c. II 180—185. Ritter, Afrika, p. 835.

Digitized by Google

Lav točnije opisuje nego li drugi suvremeni putopisci.[1] I Lav navodi (p. 700) one svečanosti, koje sedam dana i noći traju te mnogi tom prilikom u veselju i razkošju lakoumno potroše, sto se ciele godine težkom mukom zaslužilo. Poredjujuć našega putopisca glede opisa Egipta s Lavom opaža se medju obima neka sličnost te bi se dalo misliti, ni je li Husu možda Lav rabio?, Ali onakove sličnosti nisu u putopisaca riedke, te bi se većim pravom moglo tvrditi, da je Lav svoje viesti uprav o Nilu iz Herodota uzeo.

Napokon opisuje Hus medju starinami Egipta samo *piramide*, koje je sa svojim družtvom god. 1538 obišao. Piramide su mu dvie milje od Kaira udaljene, dižu se na ravnini (gorskoj), ima jih šest, te su, kako mu pričahu, grobnice kraljeva egipatskih. Dvie su jako visoke[2] i vide se s daleka, ostale su niže, a sagradjene su iz sječenoga i gladkoga kamena; sve su četverouglaste, temeljnica im je najviše prostrana, a što su više, to su šiljastije. U jednu od velikih je Hus sa svojimi drugovi unišao, a prije toga izmjeriše po širini pojedine strane piramide, ima svaka 146 dobrih stopa, a na dnu ili tlu su uzka vratašca, kojimi se ulazi. Družtvo dobro oružano obskrbi se konopcem, koji su za sobom vukli, i svjetiljkami, budući su u tmini po raznih hodnicih prolazili. Uzlazeć i silazeć strminom dodjoše od prilike do polovice piramide. Tu se namjeriše na silnu kamenu gromadu (sarkofag) poput groba pod velikim svodom, sagradjenu iz bieloga vrlo gladkoga mramora (možda alabastra), a kad se ga dotaknuli, zvonio je kao da bi bio od stakla. Bojeć se družtvo, da mu se neugasnu svjetiljke, koje su mnogi šišmiši obletavali, i prem da mu je konopac bio vodiocem, ipak krenu natrag, jer bi mu veoma težko bilo u tmini na polje izići. Medjutim njekoji od drugova ostaše vani te pažahu na glavicah, da jih nebi arapski Cigani zatekli. Za taj put, u nutra i van,

[1] „In medio Nili (kraj Kaira) *Michias*, h. e. mensurae insula. In medio insulae fossa quadrangularis per aquae ductum subterraneum aquam ex Nilo porrigit. In fossae meditulio columna totidem cubitis signata et divisa spectatur, cumque Nilus XVII junii exundare incipit, subito aqua per aquaeductum infunditur. In 15. columnae cubitum ubi pervenerit, annum colligunt fertilissimum; inter 12 et 15 mediocrem; si in 18 evadere incipit, cladem ex inundatione denunciari.“ Leo Africanus, ed. c. p. 697.

[2] G. de Boldensele (Canisius, V, 113) takodjer ističe *dvie* piramide „mirae magnitudinis et altitudinis“; ali latinski stihovi, koje je s vana nalazio, potiču vjerovatno od kojekakvih putnika. Glede opisa piramida u putopisih pobožnih putnika gl. Röhricht, op. c. p. 38 Nota 8, p. 440.

Digitized by Google

trebovaše dvie ure. Pošto izidjoše, odaslaše ostale drugove u piramidu s istimi spravami, ali oni onako daleko nedospješe. Poslije toga uzidje jih njekoliko na vrh piramide po stubah četverastih, pravljenih iz laštenoga kamena. Na vrhu piramide toliko je prostora, da se može mali šator razapeti, dočim se sa tla čini da bi jedva mogao na vrhu jedan čovjek stajati. Ovakovi opisi piramida ako ne slabiji, dolaze u mnogih starijih i poznijih putopisaca.[1] Hus bar jednostavno i vjerno pripovieda kako je obišao piramidu i što je u nutri našao, neupuštajuć se u opise i razprave starijih pisaca o tom predmetu, kao što čine mnogi drugi putopisci, nakitivši opise piramida svakojakimi pričami. P. Belon, kao naobraženiji putnik, savršenije opisuje piramide[2] no što naš putopisac. I on svraća pažnju na dvie najveće, od kojih je takodjer jednu obišao s nutra i s vana. Belonu su piramide 4 milje udaljene od Nila, a 2 milje od Busyrisa (Abušira) te su na kraju ceste, što vodi od Busyrisa, a prestaje u pustinji kod piramida. Belon primjećuje da su piramide u istinu više divne, no što se iz opisa razabire. Najvećoj mieri temeljnica 324 koraka od jednoga do drugoga ugla; s vana pako vodi na vrh piramide 250 stupanja. Ulaz i izlaz u piramidi opisuje gotovo jednako kao i Hus, a nješto potanje opisuje sobu, u kojoj je sarkofag. Soba mu je četvorasta, 6 koraka duga, a 4 široka, 4—6 *toisa* visoka. Sarkofag mu je od crnoga mramora, 12 stopa dug, 5 st. visok, a isto toliko i širok. I Belonovo družtvo nije dalje išlo, već se vratilo i s vana se popelo na vrh piramide, na kojoj može 50 ljudi stajati. Belon opisuje i vidik s vrha piramida, te opaža, da se prema sjeveru čini kao da je Egipat u more utonuo. Opis dakle Belonove piramide odnosi se na jednu kod Abušira. Izmedju drugih starijih putopisaca, opisujućih piramide, Breuningov je opis tako sličan Husovu. da bi strog kritik lasno posumnjao, nijeli možda Breuningu donjekle opis Husov rabio. Breuning (c. XXV. XXVI. p. 156, 167) govoreć u svojem putopisu o piramidah osobito spominje staromu Memfisu na zapadu, četiri milje od Nila, tri znatnije piramide; poredjujuć jih sa sedam svjetskih čudesa, dodaje im slike; najvećoj je podložnica do 560

[1] Piramide opisuju: Harant (op. c. II, 41, 156—160): Blunt (op. c. p. 49—51), kojemu je zvučnije zvonio sarkofag nego li zvon; Neitzschitz, Poullet, Boullaye — le — Goux i Cornelis de Bruyn (Beckmann Litter. der älteren Reisebeschr. I, 229, 236, 590, II, 423, 424) i dr.

[2] Observation des pyramides. Belon, op. c. chap. XLII—XLVI, fol. 113—16.

Digitized by Google

stopa široka, a svaka strana ima 140 stopa. Po mjeri sudeć, ovo bi mogla biti ona piramida, koju je i Hus izmjerio. Breuning opisuje potanje najveću piramidu, koju je kao i Hus s nutra i vana obišao. Piramida, na koju se Breuning uzpeo, ima s vana 250 stupanja, na vrhu je četvorast prostor, na kojem ima za 40 osoba mjesta, a sa tla se čini da joj je vrh šiljast. Opisujuć nutrašnjost piramide, pripovieda kao i Hus, da se na polovini visine namjerio na sobicu, u kojoj je grob „von pollirten Stein", a kada se po njem udari „so giebt es klang gleich einer hellen Glocke." I Breuning nije dalje išao, a spominje mnoge šišmiše, (Fledermäuse), koje mu baklje i svjetiljke ugasiše. Breuningov dakle opis čini se, da se odnosi na onu istu piramidu koju je Belon opisao. Topografijski pako opis, što podava Hus o piramidah, tako je obćenit, da je težko označiti, jesu li Husove piramide one kraj Abušira ili kraj Gize, i kojoj od danas poznatih piramida odgovara ona koju Hus opisuje. U ostalom buduć su piramide gradjene po istom slogu, zato su opisi starijih putopisaca o nutrašnjosti i vanjštini piramida tako slični kao da se ti opisi odnose na jednu te istu piramidu. Najbitnije pako podatke, naime visinu, što bi potanje označivalo piramidu, o tom neima u tadanjih pisaca spomena.

2. More Suesko.

Opisujuć Hus Suesko more *(mare Suff)*[1] tvrdi, da se tako zove po arapskoj varošici Sues, luci Crvenoga mora. Uz to navodi i drugo mnienje, da je blizu Suesa bio za egipatskih vremena velik grad, po njegovu mišljenju onaj isti, koj se spominje u sv. pismu, po imenu *Phiaret* (Pihachirot ili Hachirot).[2] Naš putopisac dakle stalno drži, da su tamošnje ruševine ostanci biblijskoga grada Pihachirota, koj je velik imao biti.[3] Da su pako one ruševine pokraj Suesa ostanci stare Arsinoë, toga naš putopisac nezna. Prema tomu traži naš putopisac topografijski položaj i onih drugih mjesta, koja se u istoj glavi Mojsijeve knjige spominju. Tim bi mu ostanci grada *Magdala* (Migdol, Ritter Asien, XIV, 34) „bili toranj i ru-

[1] *Suph mare* (Exodi, c. 10, v. 19) sjeverni kraj mora, koje Izraelci pregaziše. *Heroopoliticus sinus* ili „more suesko", u Bischoff-Möllera, vergl. geogr. Wörterb. p. 606. Potanje razpravlja Ritter, Asien, B. XIII, 253—258.

[2] Exodi, cap. XIV, v. 2. Numeri, cap. XXXIII, v. 8.

[3] Möller (geogr. Wörterb. p. 109) još drži, da je Arsinoë bio ondje gdje njegda bijaše Pihachirot.

Digitized by Google

ševine kraj onoga zdenca, koj je blizu mora Sueskoga, naime kraj puta, kojim se ulazi iz Egipta u Sues, a taj zdenac, kojemu je voda još uviek slanasta, bio bi po milje od Suesa udaljen.[1] Putnici pako, idući iz Egipta na Sinaj, saviju s daleka i obidju zdenac, Sues, a dvie milje na lievo i sjeverni kut sueskoga mora".[2] Kraj svega, što je naš putopisac dobro poznavao, kako reče, onaj priedjel, često ga obišao god. 1537 i 1538 na svojih putovanjih medju Kairom i Suesom, te put dosta tačno označuje: ipak je toli silno djelovala biblijska tradicija na nj, da je u onih ruševinah vidio samo ona biblijska mjesta bez obzira na poznija mjesta, njihova imena i postanak. U navedenoj glavi II. knjige Mojsijeve pripovieda se, kako je bog zapovjedio Izraelićanom da se utabore pred gradom *Pihachirot* medju *Migdolom* i morem, prema *Balzephonu*. Po novijih iztraživanjih dade se jedino položaj Pihachirota ustanoviti; jer se to ime sačuvalo u Edrisija, koj ga zove *Adšrud* (Agirud), a danas je tvrdjica (toranj Husov) kraj zdenca, komu je voda tako slana da ju ni deve nemogu piti, a leži na putu hodočastničkom od Kaira u Meku, četiri ure Suesu na sjeverozapadu.[3] Ona pako dva ostala mjesta imala su ležati njegdi blizu Adšruda.[4] Onaj dakle Husov toranj kraj zdenca nebi bili ostanci Migdola, nego Pihachirota. I onomu trećemu biblijskomu mjestu, naime Beelsephonu *(Bâlzephom)*, zna naš putopisac označiti položaj. Ali Bâlzephon mu nije mjesto, kao u bibliji, nego kako je ondje doznao i kako se uvjerio, planina, (sic!)[5], koja mu se na jugu, odnosno prema Suesu diže, pašuć Sues s desna, zatvara ga od mora na jugu. Ova gora biti će vjerovatno sjeverni ogranak Tih-gore koja se proteže ravnim smjerom do Suesa, a zovu ju putnici (Burckhardt,

[1] *La description d' un puiz.* — *Castelet du puiz du Sues.* Belon, op. c. fol. 122. Breuning (Reise, p. 179) spominje takodjer „zdenac", koj mu je od Suesa pet milja udaljen, a Sues leži mu po strani običnoga puta.

[2] P. Belon živo opisuje put i priedjel od Kaira na Sinaj, navodeć bilinstvo i životinjstvo, što je putem nalazio. Les observations, fol. 121—27.

[3] Adšrud, tvrdjica sa zdencem, na mjestu staroga Pihachirota, Niebuhr, Reise, I, 216 Burckhardt Reisen in Syrien, S. 750, Robinson, Palestina, I, 72. Ritter, Asien, XIV, I, 47, 70, 150, 153. Keil, Biblischer Commentar über die Bücher Mose's, Leipzig 1866, B. I, p. 413.

[4] O položaju Migdola i Bâlzephona gl. Keil, op. c. p. 413, 414.

[5] *Belsephon*, goru, spominje i Breuning, Reise, p. 180.

Digitized by Google

Robinson, i dr.) „Hamam Faraun“.[1] „Po ravnici izmedju Belsephona i Suesa“ (umjesto izmedju Migdola i mora[2] prema Bâlzephonu), nastavlja Hus, „vodio je gospod Izraelićane na pravac k moru te se ondje utaborili. Napokon su morali ondje kroz more prolaziti, budući od svakuda stisnuti, naime s desna od Bâlzephona, s lieva od Suesa ili Pahachirota, a Faraon je s traga za njimi išao. Ali zaljev gdje su pregazili Izraelićani more Crveno jedva je jednu milju širok.“[3] Ona ravnica, koju Hus spominje, dobro je poznata te se proteže od Adšruda do mora Suesu na zapadu, a od podnožja Atakâ sve do zaljeva Suesu na sjeveru.[3] Naš putopisac prihvatio je bez sumnje tamošnju tradiciju o mjestu i putu, kojim su prošli Izraelićani kroz Crveno more; jer Husov se opis o tom predmetu više ili manje podudara s putopisi drugih pobožnih putnika.[4] Hus dalje primjećuje, da Crveno more svaki dan izmjenice raste i pada jutrom i večerom (plima i osjeka) i da je na mjestu, gdje su ga pregazili Izraelićani, uviek jako nemirno i burno[5], što je putopisac takodjer vidio i izkusio kad je onuda u indijski rat plovio i natrag se vraćao, uviek je ondje more bučilo i vrelo, te jih je bura dočekala. Arapi, putujući trgovinom od Tora u Sues, pripoviedahu mu, da jih je na onom mjestu svagda zastala oluja, koja mu se pravilno s onih gora (Beelsephom) diže. I tu je prihvatio naš putopisac tamošnju tradiciju o vjekovitom talasanju mora usljed plime, osjeke i vjetrova; jer se to isto opetuje ne samo u starih putopisaca nego još i danas tamošnji beduini tvrde, da su tomu krive duše potopljenih Faraonovih vojnika.[6] O onih pako gorah još tvrdi, da se prostiru dvie milje Suesu na desno, a te je gore naš putopisac obišao s kapetanovom obitelju god. 1538 prigodom ustanka Arapa, koji se opirahu vući brodove. Opisujuć varošicu Sues, navodi, da je „na rubu Crvenoga mora,

[1] Hamman Faraun, potanje u Rittera, Asien, XIV, 279, 762—768, 782.

[2] Sr. Exodi c. 14, v. 2, koje mjesto je Hus prema svojem shvaćanju preinačio.

[3] Robinson, I, p. 71 ap. Keil, op. c. I, 413.

[4] „Ueber das rothe Meer wurden uns mächtige hohe Felsen im Gebirg gewiesen, welche weit von einander getheilet oder zerspalten, und sollen um dieselbe Gegend die Kinder Israel trucknes Fusses durch Schilfmeer gezogen.“ Breuning, p. 182. Novija iztraživanja o prolazu Izraelićana kroz Crveno more, gl. u Keila, I, p. 413—419.

[5] Faran, burno mjesto na Suesu, gdje se Faraon potopio. Ritter, Asien, XIV, 47, 64, 151, 237, 252 i dr.

[6] Ritter, Asien, XIV, p. 764.

Digitized by Google

gdje je bilo 30 arapskih koliba s tvrdjicom, u kojoj je stanovao kapetan i gdje se čuvale brodarske sprave.[1] Kad god putovaše k Crvenom moru, trebovahu tri dana[2], jer putovahu noću, pošto im danom sunčana žega nesnosno činila putovanje: jer sparina ljetnoga sunca kada žeže piesak sve se suši, te se čini, kao da gori, od vatre." Dalje opisuje njeki „bunar u pustinji, na medji Ethana[3], dubak i prazan, izkopan troškom egipatskih kraljeva, da putnici budu imali vode: ali uzalud, jer kraj sve dubljine od 60 stopa, ipak neima u njem vode." Tu je i Hus pristajao, a „odmaraju se ondje i putnici putujući iz Egipta na Crveno more ili na Sinaj; putuje se u družtvu, od straha, da putnike neorobe i nezatuku arapski Cigani (beduini), koji nisu nijednom kralju podložni, a živu samo o hajdučtvu. U obće sav lies, s kojega se brodovlje gradilo na Crvenom moru, dovozi se iz Libanona i Pamfilije, po sredozemnom moru i Nilu u Egipat, pa na devah do sueskoga mora." Ovaj opis sueskoga zaljeva više se odnosi na okolinu, na obale poluotoka Sinajskoga, koje ga s iztoka zatvaraju, nego li na samo more, o kojem je razmjerno jako malo kazano. Tu je bio Husu pred očima osobito prolaz Izraelićana kroz more i ona mjesta biblijska, koja se na to odnose; za to traži putopisac u današnjih ona stara u bibliji pominjana mjesta i prilagodjuje svoj putopis, kao i mnogi drugi pobožni putnici, onomu biblijskomu pripoviedanju.

3. Opis Sinaja i njekojih mjesta u njegovoj okolini.

Opis Sinaja razsvjetljuje naš putopisac tobožnjim kartografijskim nacrtom, koj bi imao raztumačiti opis. U bečkom i vatikanskom rukopisu one su kartografijske slike Sinaja jedna drugoj od posljednje crte jednake. Slike su crtane perom dosta prosto, jer se putopisac u crtanje vjerovatno nije mnogo ruzumio. U putopisih njekojih pobožnih putnika, koji su na putu u svetu zemlju i Sinaj pohodili, do-

[1] Znatan je opis Suesa u Belona (fol. 32) i Breuninga, p. 180. Potonji je mnogo upotrebljavao prvoga, a sva je prilika, da je i kartu Sinaja od Belona preštampao.

[2] Ramusio (p. 324) takodjer tvrdi, da su tri dana od Kaira do Suesa.

[3] *Etham* pustinja s istoimenim mjestom (Exodi, c. 13, v. 20. Num. 33, 8), zove se na drugom mjestu (Exodi, 15, 22) pustinjom *Šur*. Etham pustinja je dakle ondje gdje se svršuje Egipat, a nastaje arapska pustinja, prostire se od sjevernoga kuta sueskoga zaljeva do Menzaleh-jezera, Adšrudu na iztoku, a zaprema obkope staroga priekopa. Potanje oznake u Keila, I, 410, 411.

Digitized by Google

laze takodjer onakove kartografijske slike, kojimi se opis sinajskih svetinja razsvjetljuje i tumači, kao n. pr. u Ivana Phocasa, P. Belona (fol. 127), Breuninga, (p. 197), Neutschitza i dr. Buduć su pobožni putnici dobivali od kaludjera na Sinaju nacrt gore i tamošnjih svetinja[1], sva je prilika, da je i Hus svoj zemljokaz Sinaja iz onakova kaludjerskoga nacrta ili iz njekoga starijega putopisa precrtao; jer glede orientacije iste se pogreške ističu u Husa kao i u nacrtih drugih pobožnih putnika. Kao što je u Husa opis puta od Kaira na Sinaj odveć obćenit prema drugim putopisom onoga doba; tako i opis Sinaja više mu se odnosi na tamošnje svetinje, uego li na oro- i topografiju Sinaja: udešava opis svagdje prema sv. pismu, tražeći tadanja u današnjih mjestih. U tom pravcu napisani su i putopisi gotovo svih pobožnih putnika, kojim je i Husov putopis s toga gledišta jako sličan.[2]

Hus s preporukom egipatskoga patriarhe zaputi se u siečnju 1540 godine na Sinaj, gdje ga u samostanu svete Katarine gostoljubivo primiše kaludjeri grčke izpoviesti, a popeo se u njihovoj pratnji dva put na vrh jednoga i drugoga brda Horeba i Sinaja, gdje mu kaludjeri sve ondašnje znamenitosti pokazaše i tumačiše.[3] Opisujuć položaj samostana, navodi, „da leži u dolini pod brdom Oreb-Sinaj i da je s obje strane brdinami utvrdjen.“ Dalje opisuje naš putopisac gorje Sinaja, kako ga je shvatio i kako mu ga pratioci opisaše. Hus uzimlje, kao njekoji drugi pobožni putnici, jedan gorski sklop ili korien, koj ističe „dva jako visoka brda, naime, *Sinaj* i *Sinaj-Oreb*, a ta su medju sobom odieljena dubokom dolinom.[4] Potonje brdo zove na prosto Horeb *(Oreb)*, na koji

---

[1] Acta SS. maii, tom II, p. II. Beckmann, Litteratur der älteren Reisebeschreibungen, II, 235.

[2] Röhricht, op. c. p. 36—38, 59, 104, 114, 280, 313 i dr.

[3] P. Belon plastički opisuje uzlaz na Sinaj (od Suesa do manastira) osobito seoce arapsko *Pharagon*, kojim putem prodjoše. Ph. leži u oazi plodonosna drveća, ima obilje žive vode, što je tamo velika riedkost, prvo mjesto, osim Suesa, na putu od Kaira, a žitelji su maslinaste boje. Dalnji put do podnožja gore vodi dolinom izmedju gora. Uzlazeći pako gorom ide se donjekle stubami usječenimi u goru, pa dolinom. O gorah Sinaja navodi, da su *comme buttes rondes, ça et là, distantes les unes des autres, situées au plus hault faistes, dessus la plus grande montaigne: et y en a de plus grandes les unes que les autres.* Observations, fol. 126.

[4] Husova dolina, koja razstavlja oba brda, položita je uvala ili prevoj, koj spaja oba brda i doline Vadi Šoeib i El Ledša.

Digitized by Google

se uspeo Mojsija i na njem primio zapoviedi. Horeb mu je nadalje sastavina gore Sinaja, od koje se nerazlikuje ni duljinom ni širinom, nego se iztiče poput piramide, ozdo prostran, a ozgo se svršuje u šiljak; diže se u vis kao tri šatora, jedan na drugi, a posljednji je na vrhu najviše zašiljen.[1] „Za drugo brdo, koje se zove na prosto *Sinaj*", nastavlja, „znade se, da je tik do onoga prvašnjega i to sa zapada; nego čini se, da Sinaj nadmašuje i veličinom i visinom brdo Horeb, koje mu je kao podnožje.[2] Sinaj se kadio i gorio, a ne Horeb, na nj se spustio gospod u plamenu (Exod. c. 19 et 20), a sada je kao izpaljeno brdo. Za to se na ovom brdu medju kamenjem vidi ovo znamenje: kad tko ondje kamen izkopa, umah mu se na njem ukaže kao slika drveta cepresa" (bilinske okamine).[3] I ovom prilikom navodi naš putopisac, poput drugih pobožnih putnika, poglavita mjesta iz knjiga Mojsijevih, koja se na oba brda odnose. Govoreć o uzlazu na Horeb, opisuje sva ona mjesta sa svetinjami, kao Antoninus Placentinus[4], P. Belon (fol. 128, 29), Breuning P. della Valle i dr., naime potočić, crkvicu bl. Djevice, sv. Ilije i na vrhu one dvie kapele, kršćansku i muhamedovsku, a na sva ta mjesta navezuje spomene iz biblijske povjesti osobito o boravljenju Izraelaca u tamošnjih krajevih. Povrativši se sa Horeba drugim putem u dolinu (El Arbain), koja oba brda razstavlja, popne se od ovud i na vrh Sinaja, k crkvici sv. Katarine, gdje su sahranjene kosti njezine u škrinji

[1] Schiltberger (Reisen, p. 113) nazivlje goru, na kojoj je Ilijina kapela, *Oreb*, a goru, kamo su angjeli sv. Katarinu donieli „Katharinenberg" i dodaje: „es sint och zwein berg, gehaissen *Sinay* (Husov Sinaj-Oreb i Sinaj), darumb das sie nach byeinander sint, wenn nun ein tal enzwischen ist." Opis Sinaja i Oreba u Belona, fol. 127. O Sinaju primjećuje, da je viši od Oreba i kao što Athos zasjenjuje Lemnos, tako isto baca sjenu, kad se sunce radja, Sinaj na Oreb. Sinaj je ogradjen nižimi gorami, a visok je kao Ida na Kreti. Sinaj je tako visok, da kada se B. okrenuo k jugu, vidio je obje obale Crvenoga mora. Dalje opisuje na tanko vidik sa Sinaja. „Die zweien Berge, Horeb u. Sinai, sind nur ein Berg, alle beide nur eine Wurzel haben. . . So seyend da 5 oder 6 hohe Berge die auf einander stehen." Niže brdo služi višemu kao za branište (Bollwerk). Petri della Valle, Reissbeschreibung in die orientalische Länder. Genf 1674, I. Th., p. 116.

[2] Schubert (Reise, II, 332) zove Horeb „nižim katom" (niedere Stockwerk) Sinaja.

[3] O množini okamenjenih drveta na Sinaju gl. Ritter, Asien, XIV, 782, 854.

[4] Acta Sanctorum, m. Maii, tom II, p. XIV.

Digitized by Google

iz bieloga mramora. Napokon spominje u dolini medju Horebom i Sinajem Majsijevu. stienu *(petra Oreb)*, s koje na udarac poteče voda.[1]

Husov opis Horeba i Sinaja i njihovih svetinja sasvime se podudara s opisi u nebrojenih putopisih pobožnih putnika[2]; s tom ipak razlikom, da se Hus pozivlje za potvrdu na svoje vlastito motrenje i izkustvo, a nepozivlje se kao drugi na starije putopisce[3]; pa što Hus oba brda medju sobom tačnije razlikuje te jih nezamjenjuje kao njekoji drugi putopisci.[4] Iz nesavršena pako opisa našega i drugih pobožnih putopisaca razabire se, da je današnje Katarinino brdo Sinaj pobožnih putnika, a današnji Dšebel Musa jest njihov Horeb. Iz svih onih opisa Sinaja, što jih podaju pobožni putnici, nije se dalo stvoriti prave orografijske slike o središnjoj planini Sinaja, dok nije Seetzen (g. 1807) svojimi iztraživanji orografijskomu poznavanju poluotoka put utro.[5] Iz opisa našega i drugih putopisaca razabire se napokon, da se uzlazilo na Dšebel Musu (Horeb) s iztočne strane samostana sv. Katarine iz Vadi Šoeib, a silazilo se na zapadnoj strani k El Arbainu, pa se na ravnici Râhah obišlo njegov sjeverni podanak i vratilo se u samostan sv. Katarine natrag. Na brdo pako sv. Katarine (Sinaj) uzlazilo se iz El Arbaina dolinom „el Ledša".[6] Nebrojene opise uz toliko stotine raznovrstnih priča, što se sačuvalo u starijih putopisih o tih gorah i njihovih svetinjah, priobćivahu jim pobožni putnici, kao što jih slušahu od kaludjera ili Arapa, koji su im bili vodioci, a za to su ti opisi i pričanja kroz stoljeća u bitnosti ista ostala.

[1] O „stieni Mojsijevoj" govori napose P. Belon (fol. 128), P. della Valle (Reise, I. Th., p. 119) i slaže se u bitnosti s Husovim opisom.

[2] Poredi li se opis Husov s opisi u Breuninga ili P. della Valle, lasno bi se moglo pomisliti, da su oba pisca Husa kao starijega upotrebljavali. To će pako odatle polaziti, što su arapski vodioci i kalugjeri pobožnim putnikom kroz stoljeća stereotipno stvari opisivali.

[3] Harant (II, 67) i Breuning (p. 197) pozivlju se kod opisa Sinaja na putopis učenoga francezkoga putnika i prirodopisca *Pierre Bellon*, kao na prvi auktoritet svojega doba.

[4] O zamjenjivanju Horeba sa Sinajem i obratno gl. G. de Boldensele (Canisius, V, 115—17), Harant (II, 75—77), Nicolai (Vier Bücher von der Raiss und Schiffahrt in die Türkey (p. 235) i dr.

[5] O orografiji i topografiji središnjega gorja sr. Rittera, Asien, XIV, 517—638. Novija iztraživanja o gorah Sinaja prema pripoviedanju biblijskomu, gl. Keil, op. c. I, 450—462.

[6] Potanji opis uzlaza na Horeb i Sinaj u Rittera, XIV, 568—596.

Digitized by Google

4. Njekoja mjesta svete zemlje ili njihovi tragovi.

Husov opis svetih mjesta spada opet u red onih nebrojenih starih putopisa pobožnih putnika, koji u svetu zemlju putovahu iz pobožnih nakana, da potraže spomenike staroga zavjeta i prvih kršćanskih vremena, naime da pohode mjesta posvećena djelovanjem Kristovim, apoštola i prvih mučenika. U ovom odsjeku nepodava Hus opisa zemlje i naroda, nit geografijsko-topografijskih podataka, nego opisuje obzirom na sv. pismo sveta mjesta i njihove znamenitosti, kakovi se opisi opetuju u onoj povorci rečenih putopisa, koji često dopiru do Indije, a mnogi su puni romantičkoga poleta. Ali i ti Husovi opisi razlikuju se opet tim, što jih naš putopisac podaje bez obzira na starije i suvremene putopise i druge pisce; već kao što mu se stvari prikazivahu i kako mu jih vodioci opisaše, osnivaju se dakle stranom na vlastitom motrenju i izkustvu, a ponajviše na tamošnjem pričanju. Mnogi pako putopisi tih pobožnih putnika tako su znatni, da jih nauka nije mogla mimoići, te su jih svi dojakošnji znamenitiji pisci o geografiji Palestine, osobito Robinson, Ritter i dr., u svojih djelih uvažavali.[1]

Izmedju svih tih mjesta ponajprije govori Hus o *Sionu* i njegovih svetinjah *(De monte Sion et coenaculo Domini)*, dočim ga drugi pobožni putopisci zajedno s Jerusolimom kao njegovu sastavinu opisuju. Sion ističe naš putopisac kao stari i glavni dio negdašnjega Jerusolima, položen na uzvisitom mjestu, bješe tvrdja ili grad Jerusolima.[2] Na to upućuju našega putopisca stare ruševine, koje su mu trag staroga grada, a gledao je, kako su Turci kopali u starinskih temeljih i ogromna kamenja vadili, kojimi su dogradjivali zidine s južne strane. Hus dosta tačno nabraja sve one na Sionu nalazeće se svetinje, kao tolike spomene na život Kristov, koje i

[1] O starijih putopisih u svetu zemlju gl. Toblera, op. c. Ritter, Asien, XV, 33—62. Röhricht podava i zanimiv historički razvitak tih putovanja, p. 3—43. Korist tih putopisa i za sredovječnu geografiju balkanskoga poluotoka pokazah u razpravi: „putovanja po balkanskom poluotoku srednjega vieka.“ Rad knj. XLII, 56—185.

[2] Opis Siona u G. de Boldensele (Canisius, V, 123) i Burcharda, Laurent: Peregrinationes medii aevi quatuor, Lip. 1864, p. 64. Joannes Phocas, A. SS. maii, t. II, p. V. U putopisih kod Röhrichta, op. c. gl. Zion, p. 79—81 i dr. Ritter, Asien, XV, 118.

Digitized by Google

drugi pobožni putopisci navode.[1] I B. Stjepanović je posvetio Sionu posebnu glavu.[2] Spominjuć samo svetinje, nepodaje o Sionu nikakova topografijskoga opisa; no kod svake svetinje navodi pobožnosti (molitve i štenja), koje pobožni putnici obavljati imaju. Tim je Stjepanovićeva knjiga ponajviše uputa ili vodioc pobožnih putnika.

Dalje opisuje Hus Jerusolim *(de civitate Hierusalem* etc.), koj mu je visoko sagradjeni grad (2472 stope[3]); prostire se medju dolinom Josafat, koja ga na iztoku od Maslinske gore dieli, i dolinom Siloah na južnoj mu strani. Lik mu je četvorast, a obzidan je naokolo zidinami; zaprema i brdo Kalvariju, koje je njegda izvan grada bilo.[4] Osim ovoga kratkoga topografijskoga opisa ostali se Husov opis Jerusolima odnosi na svetinje, osobito na crkvu sv. groba, što je potanko jur opisano u nebrojenih putopisih pobožnih putopisaca.[5] Naš putopisac govori i o Salamunovu hramu *(de templo Salamonis)*, to jest o mošeji, koju kalif Omar na mjestu Salamunova hrama sagradi, što se riedko nalazi u drugih putopisaca onoga doba.[6] Hus govori za to o rečenoj bogomolji, što ju je često pohadjao s Muhamedovci, koji ga držahu za suvjernika, budući je bio po turski odjeven. Pomenuta mošeja (Haram) spada, kao što je poznato, na poglavite svetinje Muhamedovaca, radi koje hodočaste u Jerusolim, a to je hodočašće za onim u Meku najzasluž-

[1] Burchardus de monte Sion, Ricoldus de monte Crucis, Odoricus de Foro Julii (Laurent, op. c. p. 64, 108, 150); Breuning (Reise, p. 147—152); putopisi u Röhrichta, p. 196—8 i dr.

[2] Sacri montis Sion et eorum, quae in eo sunt descriptio. Bonif. Stephani op. c. p. 103—120.

[3] Ritter, Asien, XV, 600.

[4] Belon opisujuć (fol. 140) položaj Jerusolima medju gorami, osobito ističe kulturu onih kamenitih gora, koje su pune drveća i aromatičkih bilina. Potanki i jezgroviti opis staroga Jerusolima u Burcharda (Laurent, p. 63—76) i u putopisih kod Röhrichta. Topografija u Rittera (Asien, XV, 600, 603, 618. XVI, 297—515) i Toblera (Zwei Bücher Topographie von Jerusalem u. seinen Umgepungen, Berlin 1853).

[5] Burchardus, Ricoldus, Odoricus, (Laurent, p. 63, 108, 149), Joannes Phocas (A. SS. maii, t. II, p. V), G. de Boldensele (Canisius, V, 121—18), Antoninus Placentinus (op. c. p. XII, XIII), P. Belon (fol. 141, 142, 143), u putopisih kod Rohrichta, Harant (op. c. I, 216 do 240) i dr. Stjepanović nabraja u najvećoj potankosti jerusolimske svetinje (op. c. p. 219—234).

[6] Röhricht, p. 75, 157, 206, 271, 406.

Digitized by Google

nije za svakoga slugu korana.[1] Ona mošeja spadaše medju one muhamedovske svetinje u Jerusolimu, koje nisu bile kršćanom pristupne, ili kako naš putopisac navodi, da je polaz tih svetinja bio za svakoga kršćanina pogibelju života skopčan, ako se nije hotio svojoj vjeri odmetnuti. Onoga sjaja nije Hus našao u Omarovoj mošeji, kakav je bio po sv. pismu (III, Reg. c. 6) u hramu Salamunovu; u mjesto toga spominje špilju (tur. *podrum*), koju je često polazio Muhamed vjere radi, i nad kojom visi kamen, a to mu je mjesto ili kamen biblijski *Bethel* (Gen. c. 28), gdje je patriarh Jakov spavao.[2] Husov polaz mošeje držao se za toliku riedkost od kršćana, da je morao samostancem komadić onoga Jakovljeva kamena na spomen donieti. Spominje uz to i ribnjak, nazvan od pobožnih putnika *piscina probatica* (Birket es-Seraîn)[3], u kojem za onda nije bilo vode. Medju vrati hramu bližnjimi spominje i zlatna vrata *(porta aurea)*, koja potanje označuje.[4] Opisujuć nadalje okolinu Jerusolima, najprije govori o dolini *Josaphat*, naime „da se prostire izmedju Jerusolima i gore Maslinske, protiče ju potok *Cedron* (Kidron), koj se za kiše razlije." Hus valjda za to govori napose o Josafatu, da spomene tamošnje svetínje, osobito grob bl. Djevice, o kojem i drugi pobožni putnici govore.[5] Govoreć o uzlazu na goru Maslinsku *(ad montem Olivarum de monte Sion perexi)*, neopisuje gore ni uzlaza, već navodi uz poziv na evangjeliste tamošnje svetinje, što na putu leže, koje svi pobožni putopisci na tanko opisuju.[6] Spominjuć seoce *Bethphage*, označuje mu prilično točno položaj i podudara se s drugimi putopisci[7]; naime „da leži kraj Maslinske gore, nedaleko puta, što vodi iz Jeruso-

---

[1] Ritter, Asien, XVI, 419—421.

[2] O Bethelu gl. Keil, op. c. I, 209, 210.

[3] Robinson tvrdi, da se *piscina probatica* prvi put u Burcharda spominje. Laurent, op. c. p. 66. n. 449.

[4] Burchard ap. Laurent, p. 74. Röhricht, p. 57, 75.

[5] O Josafatu i Kidronu, gl. Burchard, op. c., p. 67, 68. G. de Boldensele (Canisius, V, 129), Harant (I, 133—136), Bon. de Stephanis (p. 120—122), Röhricht, p. 75, 171, 272, 327 i dr. Belon (fol. 142), Ritter, Asien, XV, 599, 600. O grobu bl. Djevice gl. Burchard, l. c. Ricoldus, op. c. p. 111. B. de Stephanis p. 135. Belon, fol. 124. Röhricht op. c.

[6] Opis maslinske gore podava Joannes Phocas, op. c. p. V. Röhricht, p. 76, 78 i dr.

[7] Burchard, p. 62, B. Stephani, p. 148, Harant, I, 40, Röhricht, p. 88, 273, Ritter, Asien, XV, 486, 492.

Digitized by Google

lima u Betaniju, njegda selo, kao što se iz tragova razabire, a za putopiščeva vremena sami vinogradi i vrtovi. O Betaniji (d. el-'Asirîjeh) pako navodi, da je bila, kao što mu pripoviedahu, „njegda velika varoš, po milje puta od Jerusolima udaljena, a za putopiščeva vremena jako ružna, imala je samo njekoliko kućica.“ Obični put pobožnih putnika vodio je od Jerusolima na iztok, kroz dolinu Kidrona preko južnih visina Maslinske gore u Betaniju. I tu govori Hus o svetinjah, navlastito o grobu Lazarovu, kamo ga odvedoše, o kojem govore i drugi pobožni putopisci[1], s kojimi se Hus prilično podudara. I dolinu *Siloë*, koja mu se od Siona stere Jerusolimu na jugu, spominje radi tamošnjih biblijskih spomena, naime vrelo Siloah *(Natatoria Siloë)*[2], grob Isaije kraj mjesta Rogel, polje *Acheldemach*, što i drugi putopisci potanje navode.[3]

Od Jerusolima, odnosno od gore Sionske putova Hus s dvima samostanci iz pobožnosti u Betlehem, da vidi rodno mjesto Kristovo. Puta po običaju ne opisuje. Put iz Jerusolima u Betlehem, kao što se iz tadanjih putopisa razabire, bješe obična ekskurzija pobožnih putnika. O *Betlehemu* navodi naš putopisac da je jednu milju od Jerusolima udaljen i da ima jedva 15 kuća. Uz to navodi sve one biblijske spomene i svetinje, koje se na ovaj put odnose, a na tanko su zabilježene i u drugih starijih putopisaca, s kojimi se Hus posvema podudara.[4] Pošto je obavio kroz dan i

[1] Burchard, Ricoldus, Odoricus (op. c. p. 62, 109, 151). G. de Boldensele (op. c. p. 131), Röhricht, op. c. B. Stephani posvećuje Bethaniji i tamošnjim svetinjam posebni odsjek, p. 140—147. Harant, I, 140—143, Ritter, Asien, XVI, 509—512.

[2] Antoninus Placentinus, op. c. p. XIII. Röhricht, p. 78, 274, 327. Ritter, Asien, XV, 599. XVI, 446—50.

[3] Burchard, Ricoldus (Laurent, p. 67, 69, 75, 111), Anton. Placentinus, B. Stephani i dr. Ritter, Asien, B. XVI, p. 444.

[4] Joannes Phocas (op. c. p. VII). G. de Boldensele (Canisius, V, 131), Burchardus, Ricoldus, Odoricus (Laurent, p. 78, 110, 153). Belon, opisujuć put u Betlehem (fol. 145) tvrdi, da je potonje mjesto *deux lieus* od Jerusolima udaljeno. Spominje drvo terebint, gdje je bogorodica običavala počivati. Betlehem mu je *petit village mal basti de petites maisonnetes*, opisuje manastir, rodilište i dr. svetinje. Stjepanović posvetio Betlehemu i tamošnjim svetinjam posebni odsjek, p. 192—204, gl. Betlehem u putopisaca kod Röhrichta, p. 71, 85—7, 102—4, 206—8 i dr. Harant (I, 185—190) opisuje put i navadja sve one biblijske spomene kao i Hus, na ime „bunare triju kralja“, „rodilište Ilije“, „grob Rahele“. Isto opisuje knez Radzivil (p. 70) i Breuning (p. 256), a svi ti pisci na tanko opisuju crkvu i kapelu, gdje je bila štalica. T. Tobler: Betlehem in Palestina. St. Gallen u. Bern 1849. Ritter, Asien, XVI, 284—296.

Digitized by Google

noć svoju pobožnost u rodilištu Kristovu (kapeli), koje naliči špiljici, skrivajuć se u crkvi pred Arapi, buduć je bio po turski odjeven, vrati se napokon sa svojimi pratioci u Jerusolim.

Hus namjeri se u Jerusolimu na povorku kršćana i Muhamedovaca, koji se spremahu na pobožni put u Hebron ka grobu Abramovu, kamo se običaje svake godine hodočastiti, jer ga oboji jednako štuju. Želeć Hus pomenuti grob takodjer pohoditi, pridrnži se karavani, a to mu bješe posljednji izlet iz Jerusolima i tim zaključuje svoje opise svetih mjesta. „Hebron daleko mu je od Jerusolima jedan dobar dan puta, ako se na brzih devah ili oslih putuje.[1] Ondje u hramu vidio je osim grobova patriarha i njihovih žena njeku špilju ili jamu, po imenu *mambre*[2], za što se tako zove, nezna, možda za to, što se tim imenom zove dolina a prvoj knjizi Mojsijevoj (Gen. c. 18. v. 1).“ U ostalom Hebron mu leži u dubokoj dolini, u okolini brežuljastoj, s obilnom vodom i drvećem. Hram pako iztiče se na visini doline prema iztoku. Stanovnici su Arapi, prem jih neima mnogo, ipak priedjel nije siguran, za to nije dobro onud bez pratnje putovati.[3] I njegovo su družtvo napali arapski beduini na povratku, bili bi jih porobili, da nisu brojem i oružjem bili jači.[4] Hebron, o kojem Hus govori, po starijih i po poznijih putopiscih je *Novi Hebron* (d. el-Khalîl?) te

---

[1] Pobožni putnici putovahu obično na Betlehem u Hebron i taj put potanje označuju i opisuju: Burchardus (op. c. p. 80), Antoninus Placentinus (A. SS. maii, II, XIII), Belon (fol. 145), Röhricht, op. c. Stjepanović, p. 204—10; Odoricus, p. 153, 154. Harant, (I, 198 do 202) i dr.

[2] *Mambre* danas „er-Râm“ blizu Hebrona, spominju pobožni putnici. Po Burchardu je Mambre kraj puta na desno, po *leuke* od Hebrona, ondje je dugo stanovao Abraham. Boldensele spominje dolinu *Mambre* kao grobnicu patriarha (Canisius, V, 118). Anton. Placentinus (op. c. p. XIII) navodi „de Betleem ad ilicem *Mambre* sunt milia 33.“ Stjepanović i Harant (l c.) vele, da je Mambre dolina, koja bi se po Odoriku protezala od Hebrona malo ne do Jerusolima. — Mambre kao lug i kao obiteljska grobnica Abramova gl. u Rittera, Asien, XV, 110, 490, 544. O tradiciji da je u Mambre bila kuća Abramova gl. Rittera, XVI, 225, 229.

[3] Hebron opisuju i drugi pobožni putopisci: Burchardus (p. 81), Odoricus (p. 154). P. Belon (fol. 145), putopisi u Röhrichta, op. c., Harant (I, 201) i dr., s kojimi se opis u Husa prilično podudara. Ritter Asien, XVI, 209—260.

[4] Hajdučkih beduina radi nije se knez Radzivil usudio iz Betlehema u Hebron putovati; op. c. p. 71.

Digitized by Google

leži u dolini; po Burchardu i dr. dvie su špilje, u kojih su bili grobovi patriarha i njihovih žena. Stari Hebron pako, najstariji glavni grad Kanaana, gdje umre Sara (Gen. c. 23), bijaše na razkošnoj visini (gori Juda), nazvan po Burchardu (p. 81) i Stjepanoviću (p. 206) *Cariatbarbe* ili *Chariat-Arbe* (Est Kiriath Arba), a po ruševinah sudeć imao je biti slavni i veliki grad.[1]

Hus prema Schiltbergeru i erdeljskomu učitelju iz Sebeša.

Još nam valja koju reći ob onom Hammerovom poredjivanju Husa sa Schiltbergerom i erdeljskim učiteljem iz Šebeša. Povod Hammerovomu poredjivanju dalo je bez sumnje robstvo tursko, usljed kojega su sva tri djela postala. Zaista da nisu pomenuti pisci dospjeli u tursko robstvo, vjerovatno nebi ni povoda imali niti gradje da napišu svoja djela. S toga gledišta umjestno je Hammerovo poredjivanje, u ostalom se rečeni pisci i njihova djela oblikom i sadržinom bitno medju sobom razlikuju. Schiltberger dopao u boju nikopoljskom robstva turskoga, proputovao (od g. 1394 do 1427) ponajprije kao rob Bajazitov (do g. 1402), pa kao rob Timurov, njegovih sinova i unuka, osim Ugarske, Erdelja, Vlaške i Moldavske, pokrajine bizantinskoga i turskoga carstva malu Aziju, Siriju, Egipat, Perziju, srednjo-azijski Turkestan, pa sa vrelišta Eufrata i Tigra kroz Armeniju i Georgiju uputi se kroz Derbent ka Kavkazu te je podulje u Kipčaku boravio, a od ovud proputova daleke zemlje Rusa i Fina. Schiltberger življaše gotovo 34 godine s Azijci kao Azijac. Hus se dakle glede obsega proputovanih zemalja i glede vremena na putovanjih provedena nemože sa Schiltbergerom ni s daleka porediti; jer putovanja Husova trajahu u svem devet godina, a obseg putovanja zaprema balkanski poluotok (o kojem neima putopisa), pa Egipat medju Aleksandrijom i Suesom, pomorsko putovanje medju Suesom i Diu-om, Sinaj, Palestinu sa Sirijom, jugo-zapadni kraj male Azije, grčke otoke i Italiju. Oba su si pako putopisca tim slična, što nepodavaju pravoga putopisa, nego više slike proputovanih zemalja. Kraj svega što su ti putopisi rečenih putnika dobom preko jednoga stoljeća medju sobom razmaknuti, bitno se njihovi putopisi razlikuju takodjer glede oblika i sadržine, a iz samih se putopisa razabire,

[1] Antoninus Martyr i Benjamin Tudelitanski (Ritter, XVI, 225, 228, 236), Burchard (p. 81), Odoricus (p. 154), Harant (I, 200, 201). Ritter, XV, 108, 110, 121, 642.

Digitized by Google

da su im pisci obrazovanošću bili različiti. Schiltberger, zanimanjem vojnik, pokazuje obično znanje te vrsti ljudi, koje se preko čitanja i pisanja nije daleko protezalo; usuprot se opaža na svakom listu Husova putopisa da je bio humanistički uzobražen i dobar poznavalac staro-klasičke književnosti, a taj biljeg obrazovanosti jednoga i drugoga putopisaca nose i njihovi putopisi, Vrh toga prikazuje se Schiltberger u svojem putopisu prema svojemu vieku i obrazovanosti kao naivan čovjek, u kojega istina i bajka, moguće i nemoguće, od iste je ciene; on bo vjeruje oboje, pripovieda jedno kao i drugo; pače više ga zanimaju otajstvene i čudnovite stvari, negoli naravne, više negoli istinite poučne zgode. Tim se razlikuje Schiltbergerov putopis od Husova, koj je prema svojemu vieku u svem od Schiltbergera napredniji, kritičniji i umniji. O tom se može svaki uvjerit, ako poredi one glave Schiltbergerova putopisa s Husovim, što se odnose na one zemlje, koje oba putopisca proputovaše i u svojem jih putopisu opisuju, osobito Egipat, Sinaj i Palestinu.[1] Erdeljski pako učitelj iz Šebeša nije napisao putopisa nego opis u kojem pripovieda „običaje i navade Turaka." Djelo to pokazuje pisca, vrlo dobro upućena u život turski, koji opisuje za ono doba riedkom vještinom i vjernošću. Pisac je poznat u historijskoj literaturi pod imenom „*Mühlenbacher*[2]; sam sebe zove „Erdeljcem i učiteljem", a djelo mu je mnogovrstno latinski i njemački izdano.[3] Pisac pripovieda u pristupu (prologus) svojega djela, kada i kojom sgodom bje od Turaka zarobljen i u Tursku odveden. „Provalivši naime Murat g. 1436 sa silnom vojskom (300.000 equitum) u Ugarsku da ju opustoši, što bi bio

[1] Reise des Joh. Schiltberger aus München. Ed. v. K. Fr. Neumann. München 1859, S. 18—43, 111—121.

[2] A. L. Schlözer's kritisch-historische Nebenstunden. Göttingen 1797, S. 91, 92.

[3] *Tractatus de ritu et moribus Turcorum.* Prvotisak XV vieka bez imena pisca, mjesta i godine tiska, i bez paginacije. — Turkei-Chronica, Glaube, Gesetz, Sittenn, Herkommen, Weiss und alle Geberden der Turken; von einem Siebenburger, so dass in Turkei gefencklich gebracht und viel Jar nachmals darinen gewonet. MCCCCXXXVI Jar beschriben. Die Zehen Nationen und Secten der Christenheit. Zu Strassburg bei Christian Egenolph im Jenner des MDXXX Jars. Ovo njemačko više je izvod onoga latinskoga izdanja, nego li vjeran prievod. Ja sam imao pri ruci oba izdanja, koja su iz c. kr. dvorske knjižnice, te sam ono latinsko kao starije i podpuno izdanje (vjerovatno najstarije) upotrebio, jer u njemačkom izdanju nema životopisa piščeva.

Digitized by Google

izveo, da ga nije poplava njeke rieke zapriečila; toga radi obori se na zagorsku pokrajinu, naime Sedmigradsku *(provincia ultramontana, septemcastra)* te sve okrutno satre i opustoši, što mu je na putu bilo.[1] Piscu bijaše onda 15 ili 16 godina, rodom je bio iz iste pokrajine Sedmigradske, dodje prediduće godine iz svojega rodnoga mjesta u grad imenom *Schebesch*, koj se njemački *Muelenbag* (Mühlenbach) zove, da ondje uči nauke (studenti gratia). Pisac dalje na tanko crta osvojenje Šebeša, kojom prilikom bje, kao Hus kod Rasinje, ulovljen, trgovcem prodan i okovan s drugim robljem odveden preko Dunava u Jedrene (Edrenopolim), gdje je onda bila turska priestolnica. K tomu pisac dodaje: „de anno predicto usque ad annum MCCCCLVIII inclusive illius durissime captivitatis gravissima onera et intollerabiles angustias non sine corporis et animae periculo et tandem deo auxiliante liberatus superavi." U zaglavku (oratio testimonialis eorum, quae dicta sunt) svojega spisa nastavlja crtati svoje okrutno robovanje, kojega da se oslobodi, osam je puta uzmakao (octo solemnes fugas peregi); sedam puta bi za novce prodan, i toliko puta opet kupljen; pozabio je u robstvu svoj materinski, a izvrstno naučio njihov barbarski jezik, i toli je vrstno poznavao njihovu književnost, da mu je njeki turski duhovnik, koj ga obljubi, nudio crkvenu službu s dosta izdašnim prihodom. Svojemu pako gospodaru bješe toli mio, da ga je više slušao negoli svojega jedinca te ga poslje stečene slobode nastojao obećanji i molhami kod sebe pridržati. Stekavši slobodu, budući željan nauke (avidus ad discendum litteras), vrati se u domovinu, posveti se svećeničkom stališu i napisa ovu knjigu. Budući da spis erdeljskoga učitelja iz Šebeša nije putopis, nit ima u nj geografijske gradje, s toga nespada u okvir ove razprave, da o vrlo zanimivoj sadržini[2] te knjige potanje ovdje razpravljamo i s Husovim ju putopisom poredimo, prem da je inače za historijske i kulturne odnošaje onoga doba dosta znatna Vrh toga ima veliko obilje spisa iz XVI vieka, koji govore o Turcih, njihovoj vjeri, životu i državnoj snazi.[3] Hammerovo dakle poredjivanje Husa s erdeljskim učiteljem iz Šebeša neodnosi se na sa-

[1] O provali Muratovoj u Erdelj gl. Hammer, Gesch. I. Aufl. I. B. S. 447.

[2] Medju ostalimi odsjeci osobito je znatan: „Quomodo captos conservant, emunt et vendunt": pa „de aviditate eorum possidendi servos et ancillas et de fuga servorum et liberatione."

[3] Petančić i njegov opis puteva u Tursku. Rad, XLIX, 107—118.

Digitized by Google

držinu njihovih djela, nego na prigodu, usljed koje su postala oba djela; jer kao što je djelo erdeljskoga učitelja postalo usljed njegova robstva, tako je i Husov putopis djelo njegova robstva.

* * *

Napokon motreć Husov putopis prema dobi kada je pisan i prema svrsi, koje radi je pisan, mjereć ga prema drugim putopisom onoga doba, spada bez sumnje Husov putopis medju bolje putopise onoga vieka. Jer kao što su drugi tadanji putopisci htjeli svojimi putopisi ostaviti spomen na svoja putovanja, tako i Hus htjede svojim putopisom prikazati ne samo svoja trpljenja u turskom robstvu, nego i obseg svojih putovanja; jer bješe sviestan da je medju riedkimi izmedju svojih zemljaka, koji bi bili onoga doba tolike i tako daleke krajeve proputovali. Prikazav znatnijega hrvatskoga putnika, o kojega putovanju se sačuva putopis, te iznoseć na sviet jedan od najstarijih putopisa u književnosti hrvatskoga naroda, koj nam je tim dragocjeniji, što starija literatura našega naroda nije toli obilna na putopisih, koli literatura talijanskoga, francezkoga, njemačkoga, ruskoga i drugih naroda[1] svraćam u jedno pažnju na takove spise, koji bi još možda u rukopisih koje kuda zakopani bili. Stariji bo su putopisi za znanstvena iztraživanja od velike ciene, jer ne prikazuju samo kulturno stanje naroda, od kojega je putopisac potekao, nego se u njih zrcale raznovrstni odnošaji putopiščeve domovine prema proputovanim zemljam.

[1] Tobler, op. c. Röhricht, Deutsche Pilgerreisen: Verzeichniss der wichtigsten deutschen Pilger v. 1300—1600, p. 463—546, Bibliografija putopisa u svete zemlje u raznih jezicih, p. 547—648.

Digitized by Google

Gragja za knjiž.-poviestnu ocjenu Gundulićeva „Ljubovnika sramežljiva".

PRIOPĆIO PROF. LUKO ZORE.

Predano u sjednici filologičko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 15. listopada 1879.

Kad god sam štogod pisao ili u akademičkijem knjigama ili u gimnazijalnijem programima ili u književnijem ljetopisima, što je zasijecalo u našu književnu povijest, vazda sam kazao da treba ispitat tanko po tanko ono o čem se izriče sud, i isisat, da tako rečem, do kosti onog pisca o kome hoćemo što kazati, t. j. proučiti vrijeme kad je živio, protresti prigode i prijateljstva, otrijebit svaku patrklju i kočanj od struka, da razaberemo koje je vrste zelje, u koju je zemlju usagjeno, otkle je sjeme donešeno, i još koješta; a to, jer nigda ne ćemo imati dobru književnu povijest, ako ne bude dobra materijala za gragje.

Prekolani u akademičkom Radu[1] razgledao sam Gundulićevu Osmanidu i razjasnio namjeru i misao pjesnikovu u sastavljanju one glasovite cijelokupne epopeje. Pak sam se tad obazreo na pomanja Gundulićeva djela i ustavio se na pjesance „Ljubovnik sramežljiv." Govorilo se je odavna da je Gundulić pri slaganju te pjesme ugledao se u talijanca Girolamo Preti, koji je bio sastavio uz druge pjesme i „L' amante timido", ali niko nije pregledao to talijansko djelo, ni usporedio š njim Gundulićevu pjesmu. Sada to činim a rabi mi jedno staro izdanje s naslovom: *Poesie di Girolamo Preti in Bologna, per Carlo Zenaro 1664,* koje sam, tražeći ga badava po Mlecima, Milanu, Florenci i Rimu, dobio po nekom prijatelju iz Bolonje.

[1] v. Rad Jugosl. Akad. znanosti i umjetnosti XXXIX knjiga.

Digitized by Google

Čitajući na prvijem listovima toliku rpu odâ i epigramâ latinskijeh i talijanskijeh, da ne bi sve stalo u cijeli arak štampe, u pohvalu rečenoga Preti, što mu ispjevaše prvi književnici tadašnji talijanski, kako je n. pr. Achillini, snebio sam se i zapanjio na onadašnje doba kad nije bilo mjesta kritici, ako to nije bio panegirik, a opet sam razumio zašto se je tako lako Gundulić prihvatio hvaljenoga Preti.

Pošto sam proučio knjigu, usporedio sam Preti sa Gundulićem i evo što sam razabro:

I. Da je Gundulić preveo[1] pjesmu, ako i ne cijelovitu Pretijevu „L' amante timido."

II. Da je preveo nekoliko i iz „Amante occulto" a tri stiha i iz „Amore costante, secreto e pudico", i tako sastučio svoju pjesmu i nazvao je samo „Ljubovnik srameljiv."

To što sam navijestio, evo ću da dokažem, nižući redom iz početka Gundulićeve strofe i redeći ih sa talijanskijem tekstom, na čelu koga bilježiću velikijem inicijalnijem slovima iz koje je pjesme Pretijeve uzet; A. T. znači amante timido, A. O. amante occulto, a A. C. S. P. amor costante, secreto e pudico.

Ljubovnik srameljiv

1 Pogji liste moj ljuveni
Pogji k onoj, c'jeća koje
Mučeći je sila meni
Dni u željah svršit moje,
A. T. Vanne, o carta amorosa,
Vanne a colei, per cui tacendo io moro:

---

2 U mučanju tere *tvomu*[2]
Komu 'e dano besjediti,
Njoj ćeš, kâ je uzrok tomu,
Mû smrt muče objaviti.
A. T. E nel silenzio tuo, che pur favella
Dirai tacitamente
A lei, che n' è cagion, la morte mía.

---

[1] Gdjegod je preveo obilno a gdjegod nepotpuno, kako će se štilac uvjeriti pri čitanju usporegjenja.

[2] Bilo je *momu*, a popravio sam *tvomu*, jer tako odgovara tekstu talijanskomu.

Digitized by Google

3 Pogji v'jerni, pogj' mučeći
Navjesniče srca moga
Pred oči one, kê je veći
Pogled zraka sunčanoga.
A. T. Vanne nunzia fedele e taciturna
A que' begli occhi avante:

4 Zašto slika i prilika
I stvar u svem podobna je,
Od mučeća ljubovnika
I poklisar mučeć da je.
A. T. Però che ben conviensi
Tacita messaggera a muto amante.

5 Pogji v'jerni, pogji mili
Pogj mučeći moj glasniče
Pred oči one, s k'jeh dan bîli
Noći mojoj sam ističe.[1]
6 Da nu, ako ne znaš puta,
Kî t' odvesti ima onamo
Gdje mâ mladost izginuta,
Puna želje stoji samo;
A. T. E se 'l sentier non sai,
Che colà ti conduca, ove t' invio;

7 Trag od uzdah mojih slîdi,
Ko'e upravljam svegj bez broja,
Gdje se draga l'jepost vidi
Drumî otajnî duša moja.
A. T. La traccia seguirai
De' miei lunghi sospiri,
Che per secreta via
A le bellezze amate
Manda e rimanda ogn' hor l' anima mia.

8 U ljuvenu tako u sebi
Putu i u slatku nada svima
Moje srce vodac tebi
I pritečnik biti ima.
A. T. Ne l' amoroso tuo dolce viaggio
A te sarà il mio core,
E scorta e precursore:

[1] Pjesnik ili je ovdje ponovio ideju što je u strofi 3., ili je ovo varijanta, pak ne hote bila štampana u tekst. U pjesmi talijanskoj nema ništa.

Digitized by Google

9 Srce moje str'jelovito,
Koje svakčas bježi od mene,
Ter kô u mjesto sve vlastito
Put ljeposti gre ljubljene.
A. T. Poich' egli ad hor da me s' invola,
E ver l' amato oggetto,
Com' a suo proprio centro, aspira e vola.

---

10 Nu ako u udesu mom je hudem (?)
Ter inako nije moći,
Da ja prije na smrt budem
Neg li tamo ti, jaoh, doći,
A. T. E s' egli è mio destino,
Che pria, che tu là giunga, io giunga a morte,

---

11 Pokloni se umiljeno
I ako od oči nje svjetlosti
Gnjevno, srčno, nesmiljeno
Vidiš gorjet nemilosti,
A. T. Riverente t' inchina; e se vedrai
Ne' begli occhi di lei sdegno o rigore,

---

12 Smjernim glasom tad objavi
U zlu momu djelo tvoje,
Da ti n'jesi od ljubavi
Negli od smrti glasnik moje.
A. T. Humilmente dirai
Che se' nunzia di morte, e non d' amore,

---

13 Nu ako moga c'jeć poraza
Glas od smrti čuje ljuti
Ona. koja v'jeku glasa
Od ljubavi nehtje čuti;
A. T. Forsè averrà, ch' ascolti
L' annunzio de la morte,
Se l' annunzio d' amore udir non vuole.

---

14 Nu za malo od ružicâ
Ako vidiš rujnost milu
Prom'jenit ju usr'jed lica
B'jel'jeh l'jera u bljedilu;
A. T. Forse ancor per pietate
La vedrai del bel volto
Cangiar di rose in pallide viole;

---

15 Ko zna, da ju ne primože
N'jemo pismo na smiljenje,

Digitized by Google

Što učinit v'jek ne može
Grozno i tužno mê cviljenje.
A. T. Chi sa, che non impetri il muto inchiostro
Quella pietà che non impetra il pianto.

16 Ali po môj smrti veće
Ta na vr'jeme milost nije;
Jao jednomu kî mučeće
Bez nje živje î umrije.
A. T. Ma poi ch' io sarò morto,
Tarda fia la pietate a chi tacendo
Senza chieder pietà visse e morio.

17 T'jeme brže još će rîti:
Pravo žalit nije ovoga;
Mre dostojno, ko odkriti
Nehtje mreći (?) srca svoga.
A. T. Ella dirà fors' anco,
Degno fu della morte
Chi nel morir non iscopri sua sorte.

18 Daj, daj bolje, da č'jem duša
Na izhodu svom se vrti,
Da pr'je jedan uzdah sluša
Od ljubavi neg li od smrti.
A. T. Sì, sì dunque, fia meglio,
Ch' ella al fin di mia vita almeno intenda
Prima un sospir d' amore
Che 'l sospir de la morte.

19 Ah moj liste iščeznuti!
Gd' je proljeće mojih lîta,
Uputi se veće, uputi;
Hod', smjej, moli, ufaj, pita',
A. T. Deh mia timida carta,
Ardisci e spera e priega:

20 Pita' u one, kâ opstire
Čelu od prama krunu zlatu
Od ljubavi, od mê vîre
Milost samo, jao, ne[1] platu:
A. T. Chiedi, chiedi a colei
Di mio amor, di mia fede
Pietà, ma non mercede.

[1] Popravio sam *na* u *ne*, jer tako odgovara talijanskomu tekstu.

Digitized by Google

21 Ja ne pitam to saviše
Mojoj sreći, mojoj česti,
Da na uzdahe moje uzdiše
Da se boli môm bolesti
A. T. Non cheggio nò, non cheggio
Ch' a' miei sospir sospiri,
Ch' al mio languir languisca.

---

22 Ah srce ima prem kameno;
Ljubovnik se toj ne veli,
Ko uzdisat svegj ljuveno
Svoju dragu vidjet želi.
A. T. Ah, crudo è ben quel core,
Ben' è indegno amatore,
Chi di veder desia
L' amata donna sospirar d' amore.

---

23 Na daleče da se odîle
Od nje muke sve ljuvene;
Bolest, uzdah, jade i cvîle
Ja uzimam sve na mene.
A. T. Lungi, lungi da lei
Sien le pene amorose:
Dolor, pianti, sospir, tutti sien miei.

---

24 Pače ah! jao nova čuda
Od ljubavi, u koj stoju,
Prosit nije mâ požuda
Da ona ljubi ljubav moju;
A. T. Anzi (o nuovo stupor de l' amor mio)
Io non bramo, io non cheggio,
Che l' amor mio riami;

---

25 Jer moja ako l'jepa vila
Žalost stječe, radost gubi,
Ter joj ljubav nije mila,
Ja v'jek ne ću da me ljubi;
A. T. Che s' amore ha dolor, non vuò che m' ami.

---

26 Samo žudim, samo prosim,
U života moga svrsi,
Da na ljubav, kû joj nosim
Ne gnjevi se, jao, ni mrzi.
A. T. Io bramo, io cheggio solo
Che 'l mio amor non isdegni.

Digitized by Google

27 Ter za platu svega jada,
Vaj, u komu vas v'jek' tužim,
Da uzhoće samo sada
Da ju ljubim, častim, služim.
A. T. E voglia per mercé de' miei dolori
Sol ch' io l' ami, e l' adori.

---

28 Sad od mene, ah jao, bože,
U prel'jepe mê gospoje
Koja stvar se manja može
Od ljubavi pitat moje?
A. T. Deh qual cosa minor chieder poss' io
A lei dell' amor mio?

---

29 Pitam ono, što braniti
Toli manje ima ona,
Koli većma hoće biti
Nemilosna, nepriklona.
A. T. Cheggio quel, che colei
Tanto può negar, quanto è più cruda.

---

30 Jao, jer pitam samo, da je
Ugodna joj bolest, koja
Jadno srce mê skončaje,
I s nje mirom da 'e smrt moja.
A. T. Perochè bramo solo
Le sia caro il dolor, ch' entro m' accora,
E voglia almen, che con sua pace io mora.

---

31 Na ovomu na govoru,
Liste, kad ga budeš čuti,
A u l'jepom svom pozoru
Išta vidiš da se smuti;
A. T. A quelle voci, o carta,
Se vedrai, che risplenda
Solo un raggio di sdegno in quel bel volto.

---

32 Ti zamukni mramorkome,
Tere čini, da r'ječ druga
Ne izide tvâ pred njome
Neg li ova: „Mre tvoj sluga“.
A. T. Allhor taci, nè intenda
Altra voce da te, che questa: Ei muore.

---

33 Ah da uzmože ko po sreći
Još pun želje tej ljuvene

Digitized by Google

Izr'jeti joj tad mučeći
Ove uzdahe moje ognjene
A. T. Deh, potessi tu allhora
A lei ridire i miei sospir tacendo:

---

34 Tako r'ječju vr'jegja i zledi
Pr'jeka i huda, jao, saviše,
Zabraniti ako odredi,
Da uzdiše ko izdiše.
A. T. Che, se col dir s' offende
Ella è ben cruda ed empia
S' a un moribondo il sospirar contende:

---

35 Nu ako je nam'jenila
Već života moga osudu,
Ter uzhoće moja vila
Da svakako umr'jet budu;
A. T. E se vuol pur, ch' io muoja,

---

36 Zareče se pače u sebi
Ne čut uzdahe od ljubavi;
Ko mre, uzdah jest mu tr'jebi,
Da š njim život svoj ostavi;
A. T. Nè vuol' udir sol' un sospir d' amore
Necessario è un sospir a chi si umore.

---

37 Ali videć da sv'jetlosti
Tebi[1] obraća svê ljuvene,
Ako, ah jao, ne s milosti,
Da daj sasma nesmućene,
A. T. Ma se vedrai che volga (oh non lo spero)
A legger le tue note
Quelle luci d' amor, se non pietose,
Almen non isdegnose;

---

38 Tad s uzdasima daždeć grozno
Suzâ r'jeke, pismo, tvoje
Tužno skazanje i žalosno
Od ljubavi r'jećeš moje.

---

[1] Popravio sam *Tebi* (bilo je *sebi*), jer tako odgovara tekstu talijanskom.

Digitized by Google

A. T. Allhor mesta e piangente
Dirai dell' amor mio
L' istoria miserabile e dolente.

---

39 Najprije počmi: „Kad upazih
Vedra lica raj veseli,
Sv'jetlo sunce, očî drazih
Slatki pogled, moj dan b'jeli:
A. O. Quel dì, che gli occhi apersi
A quell' alta incredibile belezza:

---

40 Tada poznah, višnja krepost
Da svu objavi vlast veliku,
Svu ujedno skupnu l'jepost
Stavi u samu tvû priliku.
A. O. Che nel vostro sembiante
Il Fattor di Natura
Quasi in compendio di beltà rinchiuse
Per far del suo poter mirabil prova.

---

41 T'jem mâ duša naglo stupi,
I u oči dogje moje,
Te u jedan pogled skupi
Svekolike sile svoje:
A. T. Dunque col piè tremante
Giunsi a l' idolo mio, quando repente
Tutta negli occhi miei l' anima corse
Ed ogni suo vigor chiuse in un guardo.

---

42 Tuj ljuven'jeh raj zamîra
Stanovita, zapanjena,
Čudeći se č'jem razbira,
Sva gorjaše zatravljena.
A. T. Quivi immobile, e fissa
Ver l' amoroso oggetto
Maravigliando, e contemplando ardea.

---

43 S jedne strane čuda mila
Razgledajuć slatko tima,
S druge ljubav i nje dîla,
Bjeh led srcem, plam očima.
A. T. Ond' io mentre sorgea
Quinci la meraviglia e quindi amore,
Foco negli occhi havea, ghiaccio nel core.

Digitized by Google

44 Nu čijem se slatko pusti
Željan pogled razmišljati,
L'jepe oči, drage usti,
Rajsko lice, pram tvoj zlati[1],
A. T. Mentre il cupido sguardo
Contemplando sen gia,
O la bocca, o i begli occhi, o 'l crine, o 'l seno,

---

45 Stat zapanjen put jednoga
Vele mogô nigda ne bi,
Taj čas bi ga od drugoga
Pritegnula želja k sebi.
A. T. Tosto a mirar da l' un l' altro il rapía.

---

46 Ah! kolikrat čuh te rîti
Ja uzdišuć, višnji Bože,
Da se kako razlučiti
Svud moj pogled ovi može,
A. T. Quante volte diss' io,
Deh perchè non potrebbe
Diviso esser talhor lo sguardo mio,

---

47 Da bih tako odasvudi
Gledajući u pokoju
Mogô uživat u razbludi
Svu ujedno l'jepu moju.
A. T. Per vagheggiar costei tutta in un punto.

---

48 Jer s jednoga mjesta draga
Kada drugo gledat slîdim,
Č'jem me ovo, jao, primaga,
Drugo gubim i ne vidim.
A. T. Che se da questo oggetto a quello io 'l giro,
Mentre vagheggio l' un, l' altro non miro.

---

49 Od tada sam svegj želio,
Da zatvori oči moje
Ljubav, smrt li da vidio
L'jepost ne bih manju od tvoje!
A. O. Da indi in quà bramai
Che chiudesse questi occhi amore o morte,
Per non veder più mai cosa men bella.

---

[1] Vidi se, da je Gundulić bio pobožan jer nije htio prevesti *il seno*. To potvrgjuje još jednom moj razlog gubitka dvaju pjevanja u Osmanidi, u kojem imalo je biti mnogo sablaznjiva i razbludna. V. Rad (XXXIX knjiga) jugosl. akad. znanosti i umjetnosti.

Digitized by Google

50 Ja od tada ne opazih
Doli umrlu sv'jetlost n'jednu
Kâ od ljepostî tvojih drazih
Ima u sebi zraku jednu.
A. O. Da indi in quà non vidi
Quaggiù beltà mortale,
Che di vostre bellezze havesse un raggio.

---

51 Sve što imaše sv'jet u sebi
L'jepa draga i ljuvena,
Mnjaše mi se sve pri tebi
Kô pred suncem tmasta sjena;
A. O. Ciò che 'l mondo ha di bel, ciò c'ha di vago
Tanto men bel parea,
Quanto del chiaro sol men bella è l' ombra.

---

52 L'jepe žugjah rajske dike:
Zv'jezde, sunce i nebesa,
U koliko bjehu slike
Njih sv'jetlosti tvoga uresa.
A. O. Io vagheggiai talhora
Il cielo, il sol, le stelle:
E tanto parean belle
Sol quanto havean di voi qualche sembianza.

---

53 T'jem veće krat stah vapiti:
Već se biće mê rastvori,
Da m' je u raju istaknuti
Ljeposti ove s on'jem gori.
A. T. Dissi pien di spavento:
Sciolgasi il nodo, che quaggiù mi strigne
Perch' io possa colà sovra le stelle
Paragonar queste belezze a quelle.

---

54 S toga užežen milim plamom
Moj se oganj gojit pazih
Slatc'jeh mislî dragom mamom,
Tihiem vjetrom uzdah plasih.
A. O. Indi l' incendio mio
Nudrito a poco a poco
Da l' esca del pensiero
Dal vento de' sospiri,

---

55 T'jem u meni svegj goreći
Taku plam je stekô krepost,
Da ja ne znam, ali veći
Oganj moj je, al tvâ l'jepost;

*

Digitized by Google

A. O. Tanto s' accese, e crebbe
E tanto ancor s' avvanza
Che sta in forse il pensier qual sia maggiore
O la vostra bellezza, o 'l foco mio.

---

56 Jer da grozn'jeh tuga nije,
K'jema bolest, kâ me mori,
Na čas vrući plam polije,
Da me prešno ne izgori,
57 Ja ne moguć n'jedan dio
Ognja ugasit razgorjena,
Jao, život bi ugasio
Ljepirica užežena.
A. O. E se non fosse il pianto,
Che sfogando il mio duol tempra il mio foco;
Poichè spegner no 'l posso, io sarei spento.

---

58 Tako ista se muka meni
Milosnija vele kaže,
Neg li ures tvoj žugjeni,
Gdi 'e ufanje mê najdraže,
59 A to, er suze u plakanju
Pomagat me ne prestaju,
I ako uzrok mom skončanju
I život mi one daju.
A. O. Onde il tormento istesso
È più di voi pietoso:
Che ne lo stesso pianto io trovo aita
E bench' egli mi strugga, ei mi da vita.

---

60 Plačem tako sve mê vrîme,
Nu ljubovnik mučeć vîku
Pod srdašcem ognjenime
Tajeć ljubav mu veliku.
A. O. Piansi lunga stagione,
Ma taciturno amante
Le mie pene amorose
Nel centro del mio cor chiusi e celai.

---

61 Tako gorim vas u sebi,
Nu moj oganj skrovan stoji,
Nije objavljen još on tebi,
Kâ ga užeže i razgoji:
A. O. Arsi, ma fu il mio foco
Sì profondo ed occulto,
Che non fu noto a voi, che l' accendeste.

Digitized by Google

62 Ja i ljubav niko veće
Ni domisli, ni se stavi,
Od goruće, nu mučeće
I otajne mê ljubavi.
A. O. E fu dell' amor mio
Consapevole solo amore ed io.

---

63 Moja mladost trpi i kuša
Muke one sve najgore,
Osugjena koje duša
Posred pakla podn'jet more.
A. O. Soffersi ogni tormento
Ch' anima tormentata ha ne l' inferno.

---

64 Nu da 'e vrh sv'jeh muka huda
I najveće zlo ću rîti,
Ne moć jedno „Jao“[1] sred truda
Pred vil' dragom izustiti.
A. O. Ma fra i martir d' amore
Non poter dire „Oime“, parvi il più fiero.

---

65 Nemilostan sasma pače
Ni'e, ni žestok sasma toli:
Jer se ciči daj i plače
A ne muči u njem doli,
A. O. Anzi l' Inferno ancora
È men crudo e penoso,
Che 'l silenzio laggiù non ha ricetto:
E fra l' alme dolenti
S' odono pur almen grida e lamenti.

---

66 Mučim, i ako srce otpravi
Glas za milost tvû pitati,
Posred ustî r'ječ ustavi,
U uzdah se pak obrati.
A. T. Tacqui perchè la voce,
Che per chieder pietà dal cor venia,
S' a la lingua giungea,
Un sospir si facea.

---

67 Ali život čezne i vene;
Da su mučeći i uzdasi,
V'jetric pršeć oko mene
Da ih ne čuje i ne izglasi

---

[1] Ovde „Jao“ nije po položaju obični usklik t. j. čestica, nego substantiv.

Digitized by Google

A. T. Il desio mi trahea:
A. O. E pur non m' oda il vento
Ch' io temo, che spirando
Egli ancor non ridica i miei sospiri.

---

68 Mučim, i ako glas ikada
Stan žestoc'jeh mukâ uteče
Od bojazni i od jada
Dostigne se i presječe.
A. T. Tacqui, misero, tacqui,
Però ch' ogni mia voce
Era pria, che distinta
Troncata dal timor, dal duolo estinta.

---

69 Ah da glase svê[1] mučeće,
Kê v'jek jezik ne otvori,
Zatravljena srca veće
Čuješ n'jemo kô govori,
A. O. Ma voi . . . . . sorda a l' amante
Forse mai non udiste
Le tacite querele
D' innamorato cor, che muto parla.

---

70 Ognjilo bi mo'e žalosne
Tužbe izelo, jao iz st'jene
Srca tvoga, jo! milosne
Iskre, ako ne ljuvene.
A. O. Ma da una pietra alpestre
Io trarrò forse ancora
Col focil de' lamenti
Faville di pietà, se non d' amore.

---

71 Mučim, ali bl'jedilo je
Na mom licu upisalo,
Jao da zaman srce moje
Razgorjenu 'e ognju malo
A. O. Tacqui, ma nel mio volto
Un pallor si vedea,
A. T. A capir . . . . . affanni, amore
Picciol vaso era un core.

---

72 Veće liste moj s' otpravi
Gdi' u družbi mislî drazih
Srce i duša mâ boravi
Ponesena u uzdasih.

---

[1] Popravio sam *svê* od *tvê* radi smisla.

Digitized by Google

A. C. S. T. Canzon, vanne là, dove
In compagnia de' miei pensier ne viene
Sì sovente il mio cor,

---

73 To li bi te ko u putu
Pito? kî je trud najveći?
Reci: tajat muku ljutu
Želju i ljubav tvû mučeći.
A. T. Dolor più fier, più forte
Di quante pene sien più crude e fiere;
S' alcun chiede che sia, dirò: *Tacere.*

Kako je Gundulić ovu smjesu napravio, ja ne ću prenagliti u presudi, ostavljajuć to zrelim godinama a i trijeznijoj pameti. Ali mislim da ću zgodno učiniti, i za opće presugjivanje Gundulićevijeh djelâ, navodeći za ono doba književno u Italiji, u koje se uzirao Gundulić, nekoje crte iz velevrijedne knjige „Disegno storico della letteratura Italiana. Lezioni di Raffaelo Fornaciari (seconda edizione corretta e accresciuta). In Firenze, G. C. Sansoni, Editore 1876. pag. 111—114.“ (1575—1690): „Le nuove forme poetiche. §. 1. L' arte non essendo altro che un' imitazione della natura fatta con regola e moderazione, comincia a guastarsi quando si allontana dal naturale. Allora non si chiama più *arte,* ma *artifizio,* e coloro a cui piace, si dicono di *cattivo gusto.* Invece della primiera semplicità, vien di moda la *gonfiezza* che consiste nell' ornare e ingrandire un concetto più di quello che merita, alterandone così l' indole vera. Quando gli uomini sono giunti al colmo della civiltà, quando l' arte si è perfezionata, vien fatto di cercare il nuovo, si tenta di formare una bellezza sempre maggiore, e poichè il bello ha certi limiti oltre i quali non si può andare, ne segue che cercando il bello si cada nello sforzato, nell' esagerato e nel brutto; questo succedette all' arte ateniese dopo la morte d' Alessandro, all' arte romana nel tempo degli Imperatori, e all' arte italiana verso il termine del secolo XVI. Già in Torquato Tasso abbiam notato le prime traccie di questo male, che si manifestano coll' uso troppo ardito e frequente del parlar metaforico, coi concetti ricercati e lambiccati, col soverchio lusso delle descrizioni. Ma tal vizio crebbe tanto e tanto si dilatò nel secolo seguente che il nome di *secento* è poi diventato sinonimo di caricatura, affettazione, esagerazione. Nè si apprese soltanto allo scrivere, ma ancora a tutte le arti, poichè la pittura, la scultura, l' architet-

Digitized by Google

tura peccarono del medesimo eccesso d' ornamenti e della stessa gonfiezza, che si lamenta nelle lettere; non solo in Italia, ma in Francia e in Inghilterra e altrove dominò il reo gusto. A rendere questo più duraturo ed universale contribuì la potenza della Spagna, la quale sotto lo scettro di Carlo V e de' suoi primi successori aveva riunito gran parte d' Europa e d' America, e teneva il primato sull' altre nazioni. Onde il gusto degli Spagnuoli, vago di una certa arte lussureggiante al modo degli Arabi e portato all' affettazione e alla stranezza, fomentò la inclinazione di quell' età, sopratutto in Italia che, come dicemmo, era in parte tenuta soggetta dalle armi loro. Il lusso, le sfarzose vesti, le cerimonie di corte, i convenevoli, e tutti i modi signorili di quel popolo si trasportarono da noi, e atteggiarono a lor somiglianza anche gli animi e gli ingegni. Si aggiunga a questo, che, spenta da quei conquistatori l' italiana libertà, mancò alla letteratura ogni scopo civile ed utile, ed essa divenne per necessità campo a tutte le bizzarrie dell' ingegno, e mezzo di sterile passatempo: poichè quella grandezza e novità che difettavano nei soggetti, fu d' uopo cercarle nei lenocinii dell' arte. Ciò nondimeno la corruzione dello scrivere in Italia non fu nè piena nè universale; perchè molti scrittori, e si puo dire, quasi tutti i Toscani, andarono immuni o poco si macchiarono del vizio dominante; o forse perchè in Toscana non signoreggiarono gli stranieri, o fosse piuttosto che l' abitudine di scrivere quasi come si parla li ritenesse dal troppo studio della espressione.

§. 2. Il capo scuola della maniera corrotta di poetare fu il fecondissimo ingegno di Giovan Battista Marini napolitano, vissuto dal 1569 al 1625. Ebbe gran fama non solo in Italia, ma eziandio in Francia, dove contribuì a instillare il cattivo gusto, pubblicando a Parigi nel 1623 il poema in ottava rima intitolato l' *Adone*, nel quale in venti lunghissimi canti, per mezzo di descrizioni e digressioni senza fine, stemperò la favola mitologica di Venere, che s' innamora di Adone e lo fa suo marito, finchè poi il giovinetto morso da un cinghiale muore, con acerbissimo dolore di quella Dea. Benchè l' autore ipocritamente tragga il suo argomento allo scopo morale di mostrare la vanità dei piaceri e la caducità delle cose umane, nondimeno il poema, per le soverchie lascivie che lo riempiono, è atto piuttosto a infemminire che ad ammaestrare l' animo dei lettore. Quanto al preggio poetico, se l' opera abbonda

Digitized by Google

di frequenti e troppo lunghe digressioni, di viziosi o inoportuni ornamenti di stile, e d' eccessivi e strani giuochi d' ingegno; d' altra parte non le si può negare una grande vivacità e potenza di fantasia, una dolcissima versificazione, e l' arte di descrivere con evidenza e splendore anche le cose più communi. Gli stessi pregi e diffetti hanno le altre poesie del Marini, specialmente gl' *Idillii*, che sono poemetti epico-lirici in vario metro sopra oggetti pure mitologici. Egli scrisse ancora *la strage degl' Innocenti* breve epopea molto letta e lodata, specialmente nelle nostre campagne; e alcune ottave contro la oppressione spagnuola, che han per titolo il *Pianto d' Italia*, a Carlo Emanuele di Savoja. La nuova maniera ornata e fiorita del Marini piacque tanto, che non solo ne vennero all' autore grandissime lodi, ma molti ancora si posero ad imitarlo; fra i quali Claudio Achillini bolognese (1574 fino 1640), che portò la stranezza dei concetti fino al ridicolo, come apparisce dal sonetto scritto, quando Luigi XIII. re di Francia, dopo la famosa conquista della Roccella presa dal Cardinale Richelieu chiudendo il porto con una smisurata diga, venne a Susa e liberò Casale; e che comincia: *Sudate, o fuochi, a preparar metalli*; e inoltre *Girolamo Preti*, pur Bolognese, morto in fresca età il 1626, anch' egli poeta pieno di stranezze e bizzarie.“

U poregjivanju teksta pisao sam onako stihove kako cijenim da najbolje odgovara metru, kojim se je služio Gundulić, i popravio sam tekst gdje te gdje onako kako odgovara talijanskoj matici. Sve ovo usudjujem se preporučiti slavnoj akademiji, da uzima pred očima pri preštampavanju Gundulićevijeh djela.

U Dubrovniku dne 22. septembra 1879.

Digitized by Google

K teoriji zemljotresâ.

NAPISAO PROF. DR. GUSTAV JANEČEK.

Predano u sjednici matematično-prirodoslovnog razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 29. siečnja 1881.

U vrieme zadnje zagrebačke potresne periode oživila je u meni iz nova ovdje skicirana teorija o zemljotresih, koju sam već prije zamislio bio. Priobćujem ju sada jedino u toj namjeri, da geologe upozorim na jedan u nutrnjosti zemlje po mom mnienju skoro nedvojbeno djelujući, ali do sada u obzir neuzeti faktor, koji bi nam mogao pružiti razjašnjenje ob uzroku bar nekojih potresa.

Držim, da se o tome dvojiti ne može, da oni pojavi, što jih potresi zovemo, nemoraju vazda ma baš jedan te isti uzrok imati, nego da je moguće, da su to slični učinci po svojoj naravi posve različitih dogodjajah u jedru zemaljskom, koji mogu i u nekom stanovitom nutarnjem savezu medju sobom biti, a u mnogih slučajevih i sbilja stoje. Tko je n. pr. našu zadnju potresnu periodu proživio, lasno bi se dao nagovoriti, da opažene raznom jakošću djelujuće i osamljene potrese (udarce) bitno inim uzrokom pripiše, nego onu već više tjedana trajuću, dalekoj grmljavini sličnu podzemnu tutnjavu. Iz rečenoga se vidi takodjer, da ja postavljanjem svoje teorije ni najmanje nemislim ustati na postojeće već teorije, jer bi u našem slučaju i više teorija moglo u isto doba valjanimi biti, predpostavljajuć, da jedna drugu neizključuje.

Moja teorija temelji se prvo na obće poznatom i od svih geologa poprimljenom mnienju, dapače na nepobitnoj istini, da je toplota u nutri u zemlji našoj počam od neke stanovite dubljine vrlo visoka. Dalnje s tim obično svezano pitanje, je li jezgra naše zemlje židka ili uzprkos toj velikoj neopredjeljivoj toploti, uslied ogromnoga na nju djelujućeg pritiska, kruta, za naše je dedukcije samo od drugotne važnosti.

Digitized by Google

Druga izreka, na kojoj se teorija, što ju razvijam, temelji, jest neprestano ohladjivanje naše zemlje od periferije prema središtu. To je već odavna poznata i priznata istina, koju nije moći oprovrgavati, zato je i netreba tek dokazivati.

Naša zemlja, kako je poznato, sastavljena je iz čitavog niza temeljnih počelâ, koja su u njoj, u koliko su našemu opažanju pristupna, što u elementarnom stanju, što kao slučci. Kako je pako prama središtu zemaljskom, toga mi dakako nemožemo doznati neposrednim opažanjem, niti ćemo ikad moći. Ali iz poznatih svojstva elemenata i njihovih slučaka možemo stvoriti zaključak vjerovatnosti, glaseći: da se počela u dostatno vrućih dielovih naše zemlje ne nalaze više u kemičkom savezu, u slučcih, već lih u elementarnom obliku. Doista je poznato, da se u obće kemički slučci, kad ih dovoljno ugrijemo, razpadaju u svoje elementarne sastavine. Ta dissocijacija sbiva se kod raznih slučaka uz razne toplote, al ona leži uviek unutar onih granica toplote, koje smo mi sami u stanju izvesti.

Po našoj je zemlji najrazširenija slučak *voda*. Dissocijacija njezina počimlje već kod toplote, kod koje se srebro tali; preko 2500° C je ta raztvorba po Deville-u[1] podpuna. (Sravni s time kašnje sliedeće *Bunsenove* podatke.) Smjesa plinova (praskavi plin), što se pri tom stvara, slučuje, upaljuje se opet kod niže temperature sama od sebe, te izgaranje kod toga napreduje brzinom od 34 metra u sekundi.[2] Ali taj plin neizgori odmah podpuno, jer bi toplota, koja odgovara takovomu podpunomu izgorenju, bila previsoka, da bi se kisik i vodik pri tom jošte spojiti mogli. *Bunsen* je svojimi pokusi pronašao, da maximum temperature pri izgoru te plinske smjese iznosi popreko 2844°, tako da je bilo u momentu, gdje se ovaj maximum postigao, 0.337 čitave plinove množine sažgano; *tek kašnje, pošto ti plinovi opet ohladnu pod maximalnu toplotu svoje upaljivosti, slučuje se opet jedan dio plina-praskavca, te se tako nastavlja izgaranje dalje, dok se nesvrši kod temperature, kod koje vodene pare kao takove postojati mogu, a da se neraztvaraju.*[3] Sila, što se pri sažganju plina-praskavca razvija, odgovara 24577 kilogrammetara za 1 gram vodika, ili 2730.8 kilogrammetara za 1 gram praskavca.

---

[1] H. Deville, Compt. rend. **45**, 857.
[2] Bunsen, Pogg. Ann. **131**, 161.
[3] Ibidem.

Digitized by Google

Ta svojstva vode i njezinih rastavnih produkta uzeta na um dovode nas do jedne tako rekuć samo od sebe se namećuće teorije o zemljotresih. Misleći si elementarne sastavine vode u vrućoj nutrnjosti naše zemlje u elementarnom stanju[1] i bar ovdje ondje u većoj množini sakupljene[2], to nemožemo drugčije, nego očekivati, da se u onoj mjeri, u kojoj se naša zemlja polagano ohladjuje[3] te u koliko u nutrnjosti zemlje nalazeći se i zatvoreni elementarni plinovi vode na tom ohladjivanju sudjeluju, isti plinovi, *ohladjeni jednom do toplote svoje upaljivosti,* sbilja se upale, explodiraju. Sila, što se pri tom razvija, prama gore navedenim brojevom, ako imamo samo iole znatniju množinu plinova, mora sbilja ogromna biti. Ta će sila sasma dostatna biti, da kod ne prevelike dubljine sjedišta explosije uzmogne zemskom korom potresti, dapače prodore kroz nju (stvorba vulkanâ) izvesti i raztaljene mase (lavu) napolje bacati; raztaljene, ili što su se nalazile u zemlji već i prije u takovom obliku, odnosno što su se usljed nižjeg pritiska poslje stvorenja vulkana raztalile, ili jer ih je ogromna vrućina, koja se razvija kod gorenja plina praskavca tek raztalila.

Nu izgaranje ovih plinova neće niti ovdje odmah podpuno biti, jer već dielomično izgaranje dovoljno je, da se temperatura plinova povisi opet iznad maxima njihove upaljivoti i tek poslije, kad se je temperatura izpod toga maxima ohladila, sluči se opet s explosijom dalnji dio plinova. To se tako nastavlja, dok se ili sva množina plinova spoji u vodu, ili dok se usljed sve više se razvijajućih vodenih parâ plinovi u toliko nerazriede, da nemogu više explodirati.

Kako se vidi, mi smo na temelju gore navedenog sasma u pravu izčekivati nesamo a priori već zemljotrese, nego mi smo i to mogli izčekivati, da onakove trešnje nemogu osamljene biti, već da će prvoj na istome mjestu i druge i dalnje sliediti. Ali velika vjero-

[1] Toplota, kod koje se srebro tali (oko 1000° C), te kod koje i počima dissocijacija vode, odgovara, kako se sada obično uzimlje, dubljini zemlje po prilici od 295000 metara.

[2] Težko, dapače nemoguće bilo bi uzeti, da se sva jezgra zemlje podpuno i jednomjerno, t. j. bez svakih špiljah i plinom izpunjenih prostorija, sastoji samo iz krutih i tekućih masâ. Po mom mnienju ima špiljah i utlinah osobito ondje u većoj množini i promjerih, gdje se sada spomenci velikih sbivših se u zemlji revolucijah nalaze, naime gorske povorke.

[3] Vrlo je vjerovatno, da to ohladjivanje na površju pokrivenom vodom i u susjednih krajevih brže biva nego li na ostalom kopnu.

Digitized by Google

vatnost govori nam za to, da *pravilno*[1] prvu explosiju jedne te iste periode sliedeće explosije, što se jakosti tiče, nikada nedostižu, jer se kod dalnjih upaljenja explodirat imajući plinovi napune produktî prvoga gorenja, t. j. s neexplodirajućom vodenom parom, a tim se razriede. S tim se takodjer slaže naše izkustvo. Ako je prva explosija, resp. prvi tres bio dosta jak, to će se i sliedeći potresi do nekog broja osjetiti; ako je pako već prva explosija slaba bila (ili je njezino ognjište ležalo duboko u zemlji), to će se i sliedeći udarci manje više našemu opažanju izmaći.

Skoro se samo po sebi razumieva, da se direktnim potresom, odgovarajućim explosijam plinova, još i dalnji priključiti mogu, dapače i moraju, koji su tek posljedični učinci prvih. Podpunim pravom može se očekivati, da toli ogromna sila, što se pri takvih explosijah razvija, ima i velikih mehaničkih učinaka, da osobito zemaljske mase oko ognjišta explosije znadu izpucati, razklimati se itd., te se s obzirom na to mora dopustiti, da će se u dotičnih potresnih priedjelih zemaljske nutarnjosti sorivati i sliegati gromade, a to će se opet na površini zemlje sad jače sad slabije osjećati. Kad bi htjeli ove nazore uporaviti na zadnji zagrebački potres, to bi n. pr. onu podzemnu „tutnjavu“ mnogo prije pripisali takvomu shorivanju i pomicanju gromada nego li explosijam. Naravno nisam nikako nakan to zadnje kao sjegurnu stvar tvrditi, već želim samo, da i na tu stranu pozornost svratim.

Ova teorija, upravljena i na ostala tjelesa svemira, dala bi nam i za njih analogne pojave nagadjati. U koliko su ta tjelesa jošte u židkom i ognjevitom stanju, mogu se pripadajući jim plinovi samo izvan njihovog vlastitog objama upaliti u većoj ili manjoj udaljenosti od površja, gdje su se već ohladili do temperature svoje upaljivosti. Teoretički može se očekivati, da će takove ohladom prouzročene vanjske i nutarnje explosije tako dugo trajati i opetovati se, dok ili cielo tielo (valja i za našu zemlju) sve do svog središta ili barem do neke dubljine neohladne, gdje još ima upaljivih sa explosijom plinova, ili dok u obće sva zaliha upaljivih takvih plinova neizgori, to jest nespoji se i nepotroši, odnosno dok se indiferentnimi plinovi i parami ne razriedi do te mjere, da time

[1] Netreba da baš uviek tako bude. Može n. pr. kadkada prva explosija prodrti druge vrste, pak onda navre plin kroz prodor iz tih drugih vrstah, gdje se još nije ohladiodo to plote upaljivosti, tako da sliedeća explosija poslie opetnoga ohladjenja uslied veće množine plinova takodjer jačom postane.

Digitized by Google

nestane mogućnosti explosije. Explosije za prvih perioda skrućenja takovih svemirnih tjelesa, buduć se proizvadjaju u neznatnih jošte dubljinah, moraju biti od mnogo zamašnijih posljedicah po površje tih tjelesa, nego li u kasnijih dobah. Posebice na našoj zemlji neima više prema tomu razloga očekivati katastrofe, kakove su se doista u predhistorička vremena sbivale; nasuprot moraju učinci pomenutih explosijah sve to slabiji i slabiji biti, u koliko raste dubljina njihova sjedišta, odnosno debljina kore zemaljske.

Samo je, kako mislim, jedan prigovor, što se može u cielom ovomu mojemu razlaganju postaviti, da naime ipak nije tako sjegurno, dali se smije dissocijacija, odnosno elementarno stanje sastavinah vode[1] u vrućoj nutrini zemskoj smatrati mogućim i vjerovatnim kod ogromnoga pritiska, koji ondje svakako djeluje. Ako mi i sada baš ne možemo izmjeriti upliv toli visoka tlaka na kemičke slučke i počela, to nesmijemo ipak zaboraviti, da u našem slučaju stoji prema ogromnomu tlaku i ogromna vrućina, i da nas izkustvo uči, da mnogi slučci podnose povišenje toplote laglje a neki i izklopno samo onda, kad jim se tlak umanji. Netreba ovdje u ostalom ni s uma smetnuti ni to, da vulkani i fumarole[2] sbilja izparuju vodik u elementarnom stanju — pomiešan sa drugimi plinovi i parami.[3]

---

[1] Možda tuj treba uz elementarne sastavine vode obzir uzeti i na sastavine nekih drugih slučaka, n. pr. na vodik i *klor*, koji se takodjer sa explosijom spajaju, te kojih slučak (klorovodik) kod toplote od 1500° već znatno dissociira. (Deville, Compt. rend. **60**, 317.)

[2] Acosta, Compt. rend. **36** 779. Deville i Leblanc, Compt. rend. **47**, 317. Deville, Leblanc i Fouqué, Compt. rend. **55**, 75; **56**, 1185. Bunsen, Pogg. Ann. **83**, 197. (Vrlo poučno je, što Bunsen ovdje medju ostalim veli: „Die Quellen des Wasserstoffs könnte man in der Palagonitbildung, die von Wasserstoffausscheidung begleitet ist, oder nach der älteren Davyschen Vulkantheorie in der durch Alkali- und Erdmetalle bewirkten Wasserzersetzung suchen. *Aber diese beiden Processe setzen eine Temperatur voraus, in welcher Kohlensäure neben Wasserstoffgas nicht bestehen kann, ohne theilweise zu Kohlenoxydgas reducirt zu werden. Die Analysen zeigten aber, dass das Letztere nicht vorkommt.*“)

[3] Opazujem još ovom zgodom, da se ClH, od kojega se — kako bi već gore spomenuto — oba počela strašnom silom i explozijom slučuju, redovito, često i u znatnih množinah nalazi u vulkanskih plinovih i u vrelih, što stoje sa vulkani u savezu. To se obično tumači kao posljedica raztvorbe preexistirujućih klorida vodenimi parami; ali bi to moglo poticati i od direktnoga spajanja obajuh početnih plinova.

Digitized by Google

Apollo u zagrebačkom narodnom muzeju.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. studenoga 1879.

PROF. DR. I. KRŠNJAVI.

Ovaj kip je od žutkastoga alabastra, sličnoga mramoru[1], a nadjen je u komadih u Spljetu, glava pako u Solunu.[2] Žalibože nije nam uzčuvan ni točan opis našašća, ni točan popis broja i veličine pojedinih komada. Kupljen za naš muzej ležao je ovdje njeko vrieme u komadih, a onda je poslan u Beč, gdje ga je popravio kipar König.

Koliko se sada razabrati može, prebijena je ciela figura tako, da neima ruku od iznad lakta. Ostatak sastavljen je od sliedećih komada: komad tiela do pupka; komad tiela od pupka do početka lievoga stegna i sredine desnoga buta; lievi but od stegna pa do izpod ivera; lievi gnjat do stopala; stopalo; desni but do visine panja uz koji se kip prislanja; komad odtud pa do izpod koljena; odtud ostala noga.

Tielo je golo do gornje polovice prsiju, koja su odjevena malom kabanicom sižućom do lieve bradavke na prsiu a pokrivajuć desnu,

---

[1] *Overbeck*, Geschichte der griech. Plastik. Leipzig 1858 Str. 279 tumači, kako je težko suditi, koje li je vrsti mramor na kojem kipu, pače da je težko odlučiti, je li je mramor grčki lli italski, te pripovieda, da je Visconti sazvao najglasovitije geognoste, da prosude od kakovog li je mramora Apollo belvederski, a svaki je od njih bio drugoga mnenja. — I o milonskoj Veneri razilaze se mnenja glede mramora. Claudius Tarral, koji je 20 godina svojega života posvetio samo učenju toga jednoga kipa, tvrdi, da je načinjen od koralitijskog mramora, dočim dr. Fröhner, koji ima sbirku od preko tisuću varieteta mramora sa raznih grčkih i rimskih spomenika, kaže, da je to nemoguće. Vidi Ravensburg die Venus von Milo. Heidelberg 1879 str., 31.

[2] Prve viesti o tom kipu nalazimo u Viencu god. 1872 br. 30 i god. 1875 broj 7.

Digitized by Google

i do gornje polovice pleća, koja su istom kabanicom pokrivena. Ota chlamida skopčana je na desnom ramenu okruglom kopčom, nabori spreda duboki su a teku nepravilno od kopče k lievom ramenu, tako da su crte kabanice spreda još dosta simetrične, dočim na plećih svi nabori teku pod pazuho lieve ruke tako, da se, gledajuć kip sprieda, pod pazuhom vidi provirujući komad chlamide. Dalji smjer, kojim je kabanica složena bila, nevidi se, pošto je ruka skupa sa kabanicom odbijena; ali je na prelomu oštra horizontalna brid, koja pokazuje, da je kabanica tud u gustih naborih i to od otrag napred tekla. Ostali goli dio prsine (toraxa) koštat je i muskulozan. Rub rebara od dolnjeg šiljka grudne kosti prema hrbtenjači vrlo je jasno markiran. Musculus pectoralis major i serratus magnus, zatim najgornja trećina mišice zvane musculus rectus abdominis, vrlo su krepko razvijene. Ova potonja mišica obično je u gornjoj trećini plosnata i nizka, a u dolnjih dvijuh trećinah tanja i deblja;[1] na našemu su kipu obratno dolnje dvie trećine slabije, kao što je u obće sva musculatura izpod pupka vitkija, mršavija. — Rodnik je odbijen, a nad njim poredane su bruce u dva reda jednakih vitica, pet u gornjem pet u dolnjem redu. Noge su skroz vitke i tanke mišice na njih neizražene, opaziti valja, da su gnjati u prispodobi sa buti opet mršavije radjeni, a u oči udara, da je desni but izpod sljuba, gdje je s gornjom polom skrpan, tanji od te gornje pole. Panj, koji točno do tog sljuba siže a uz koji se desna noga kipa prislanja, urešen je nemarno radjenim lovorovim lišćem tako, da se tim glavni oblik panja nemienja.

Glava i vrat od jednoga su komada a taj je prilieplјen na kip. Oštećeno je samo nješto nosa, a nemože se razabrati da li je što na glavi krpano. Lice radjeno je vrlo pomno. Čelo je nizko, nos ravan, oči velike, obrve oštro izražene, svi potezi su pravilni i veliki, usta su malo otvorena, usne mehke i prama dužini ustiju liepo široke i pune, tako da tim cieli dolnji dio lica dobiva ljubak i prijazan izraz.[2] U licu nema ništa individualnoga, sve je u njem typično. — Duga kosa od sredine čela prama ušima u duge je, malo kuštraste, prame složena, koji su vrpcom iznad čela uz glavu privezani a u zatiljku u uzao smotani.

[1] Vidi *Harless* Lehrbuch der plastischen Anatomie, Stuttgart 1856. II. Str. 72.

[2] Sravni Müller Archaeologie d. Kunst, Stuttgart 1878. Str. 483, op. 2. Das Zurückziehen der Lippen, wodurch die Zähne sichtbar werden, ist σεσηρέναι, in geringem Maasse Zeichen von Freundlichkeit.

Digitized by Google

Crta iduća kroz sredinu prsiju okomice do dna nepada u sredinu pete stojeće noge, čim ciela figura neodlučno stoji.

Kip bez glave i bez podložka visok je 141·5 centim.; vrat je 9·5 cmt., lice do početka vlasih 16 cmt. dugo; razmak očinjih nutarnjih kutića velik je 3 centim., vanjskih 9 cmtr., širina ustijuh je 4·2 cmtr., promjer lubanje po dugoj strani 20 cmtr., razmak jagodica od uha 13·6 cmtr., razmak bradavica od prsiuh 24 cmt.; od gornjeg ruba grudne kosti do pupka je 36 cent., odtud pa do gornjeg ruba bruca 11·8 c. Cieli trup dug je dakle 47·8 c. Širina prsiuh od visine jednoga ramena do drugoga je 40·2 cent. Od pupka do lieve bradavke 25 c. — Gornji lievi but do visine ivera dug je 48 cent. Gnjat odtud pa do nutarnjega gležnja 45·4 cent.; lievo stopalo 24·5 c., desno stopalo 24·3 c. Gornji desni but do visine ivera 51·3 c. dolnji desni gnjat od visine ivera do nutarnjega gležnja 41·5 c. Širina bedra od jednog šiljka bedrenjače do drugog 27 c. Obseg lievog ramena 30 c., desnog 40·5 cent., obseg lievoga buta 50·7., obseg lievoga gnjata 37·7.

Priobćivši ote tačne, liečničkom spravom za mjerenje tjelesa, snimljene mjere našega kipa valjati će nam se obazreti, gdje li imade našemu kipu sličnih statua, kakove su u njih mjere, a odtud naći ćemo odgovor na njekoliko važnih pitanja tičućih se našega kipa.

Za cieli kip karakteristično je neizraženo stajanje više na obijuh nego na stojećoj nogi.

Conze[1] razložio je takovo stajanje statua na obiuh noguh kao karakteristično obilježje cieloga jednoga reda klasičnih kipova, te pokazuje kako se je u staroj umjetnosti polako i kroz više umjetničkih generacija način stajanja razvijao, dok je došao do podpune živosti, kakovoj se u Idolinu i nebrojenih drugih kipovih klasične umjetnosti divimo. — Conze[2] u onih kipovih razabire neposredne kopije Polykletovih radnja, dočim ih Brunn[3] školi Pasitelovoj pripisuje, a Kekulé[4] za radnje samog Pasitela ili za kopije njegovih radnja.

Pošto je kiparstvo u Fidiji i njegovih neposrednih nasliednicih stiglo najviši stupanj, rodska je škola dotjerala tehniku i umjetničko znanje do najvišeg stepena: ali je sišla sa idealne visine tražeć samo prilike pokazati svoje znanje u što težih i življih kompozi-

[1] Beiträge zur Geschichte d. griech. Plastik. Halle 1869. Str. 26 i d.
[2] Ibidem. Str. 29.
[3] Geschichte der griechischen Künstler, Stuttgart 1857, I. Str. 597.
[4] Annali dell' instituto Roma 1865. Str. 61.

Digitized by Google

cija; pergamenska škola nasuprot tražila je cilj umjetnosti u karakterističnom naturalizmu a novo-atijska se škola laća na dramatičniji način preradjivati staro-atijske ideale.

Pasiteles preziruć umjetničku težnju rodsku, zabacujuć smier novo-atijski, baci se doduše na strogo učenje prirode, ali obaziruć se na uspjehe i ljepote našaste od starijih umjetnika pred Fidijom i za njegove dobe. Kekulé[1] prispodablja otu školu sa Coracciem; ali nam se prispodoba, obzirom na radnje Pasitelovih učenika, nečini dobrom, bolje bi s tom težnjom prispodobiti mogli smjer novijeg belgijskog umjetnika Laisa, koji svoje slike strogim učenjem prirode ali sasvim po načinu starih umjetnika izradjuje i to po volji birajuć dobu prema predmetu koje prikazuje. — Pasitelov učenik Stephanos, od kojega imademo podpisanu radnju u Vili Albani u Rimu[2] na način svoga učitelja archaizuje u svojih radnjah sjedinjujuć starovirski način s novoatijskom elegancijom.

Conze[3] priobćuje kip jednoga Apolla, nadjenog u Atheni, te ga prispodablja sa replikami u kapitolinskom i britijskom muzeju. On uzima, da su sva tri kipa izvrstne kopije izgubljenog originala iz dobe Kalamisove, te dokazuje, da je taj original morao u staro doba biti vrlo glasovita umjetnina. Pasitelovi učenici, koji su kako spomenusmo, uveli u Rim običaj oponašanja starih kipova, bez dvojbe se nisu držali samo Polykletove škole, nego su i malo raniju Kalamisovu isto tako oponašali, kao što primjerice Overbeek nije samo umbrijske slikare već i Fiesola pomno proučio. — Za nas će dakle biti svi ti kipovi jednako važni, jer u svih nalazimo isto obilježje kao u našem Apollu, a to je neodlučno stanje na obiuh, a ne na stojećoj nozi.

Prispodobimo ponajprije mjere, kako ih Couze i Bendorf[4] na spomenute kipove priobćuje, s mjerami našega kipa.

Gore spomenuta Stephanosova figura u lateranskom muzeju visoka je 87 cmt., torso je 46 c. dug, razmak bradavka je 21 cmt. širina bedra od jednog šiljka bedrenjače do drugog je 25 c., širina ramena 41 cmt.

Replika u villi Albani visoka je (bez podložka) 146 cent., torso 45 c., razmak bradavka 21 c., širina bedra 25 c., širina od ramena

[1] ibidem, Str. 76.

[2] Slika u istom svezku Annala, Tavola d' agg. D.

[3] Op. cit. str. 16.

[4] Die antiken Bildwerke des lateranischen Museums beschrieben von Otto Benndorf u. R. Schöne, Leipzig 1867. Str. 29. broj 46.

Digitized by Google

do ramena 40 cent., dužina buta 46 c., gnjata 46 cent., dužina stopala 21 cent., glave 19 c.

Conzeov Apollo[1] visok je 176 cent., razmak nutarnjih očinjih kutića je m. 0·035, vanjskih 0·09 širina ustiuh 0·042 promjer lubanje 0·21, razmak jagodica od uha 0·123, razmak bradavaka na prsiuh 0·293, od ključica do pupka 0.403, od pupka do gornjeg ruba bruca 0·15, širina pleći od ramena do ramena 0·37, od pupka do lieve bradavke 0·283, do desne 0·264, gornji but do visine ivera 0·55, gnjat do nutarnjega gležnja 0·46.

Uzmimo k tomu još Conzeom priobćene mjere starovirskoga kipa jednoga epheba u Petrogradu[2]. Dužina glave je 0·19, razmak bradavaka 0·205, od ključica do pupka 0·20, odtud do bruca 0·12, od pupka do desne bradavke na prsiuh 0·12, širina od ramena do ramena 0·285, but 0·43, gnjat 0·375, lievo stopalo 0·22, desno 0·235.

Za prispodobu biti će najsgodnije, ako te brojeve u jednu tabellu sastavimo. Mjere su kao gore po centimetrih računane.

Česti tiela	Apollo u Zagrebu	Apollo u Atheni	Stephanosov kip u lateranu	Isti kip u V. Albani	Epheb u Petrogradu	U odrasla čovjeka (model)
Ciela visina	175	176	87	1·46	?	175
Od gornjeg ruba grudne kosti do pupka	36	40	46	45	33	41
Od pupka do bruca	11.8 \) 47.8	15 \) 55			12 \) 45	17 \) 58
Dužina desnog buta	51.3	55	—	46	43	52
Dužina desnog gnjata	41.5 \) 92.8	46 \) 101	—	46 \) 92	37 \) 80	45 \) 97
Dužina lievog buta	48	55	—	46	43	52
Dužina lievog gnjata	45.4 \) 93.4	46 \) 101	—	46 \) 92	37 \) 80	45 \) 97
Razmak bradavaka	24	29	21	21	20	22
Širina od ramena	40·2	37	41	40	28	33
Širina od šiljka bedrače do druge	27	—	25	25	—	—
Obseg buta	50·7	—	—	—	—	51
Obseg gnjata	37·7	—	—	—	—	35
Obseg ramena	30	—	—	—	—	27
Dužina stopala	24	—	21	—	22	—
Dužina glave	24	—	19	—	19	—
Promjer lubanje po dužini	20	21	—	—	—	—

[1] Op. cit. str. 13, opazka 1.
[2] Op. cit. 22. op. 1.

*

Digitized by Google

Što nam kažu ti brojevi? —

Athenski Apollo, koji je u cielom kretu i kompoziciji sličan našemu, jednako je visok s našim, širina od ramena do ramena na našem je kipu pače veća, atenski Apollo dakle čini se je vitkiji od našega, pa kako je tielo raznoliko u mjeri? Na 176 cent. je tielo u atinskog Apollona do bruca 55, a u našega samo 47 dugo: dakle je kod iste veličine tielo našega Apolla *za 8 centim. kraće* od onoga u Atheni. Ota ukupna mjera još se k tomu vrlo raznoliko dieli, dočim je tamo 55 dieljeno u 40 i 15, u nas se 36 na 11 nalazi, što će riečmi kazati, cielo je tielo našega Apolla prekratko, a gornji dio predug u prispodobi sa dolnjim. — Da je pako mjera Apolla u Atheni normalna, pokazuju mjere na živu modellu, koje se s njimi posve sudaraju. U oči udara, da je mjera jedne i druge Stephanosove statue slična mjeri tiela našega Apolla; ali to neizpravlja izrečeni nazor, da je prema veličini cielog kipa tielo našeg Apolla prekratko pače vodi nas dalje, 45, 45, 46 centimetra mjere su koje ukupnoj visine *od 146 a ne 175* odgovaraju, te nam kažu, da je torso našega Apolla sa *manjega* kipa negoli je sadašnji. Pošto je, kako smo kod točnog opisa kipa naglasili, torax vrlo mišičast, to bi mu se i dužina morala slagati sa mjerom krepkoga arhaističnoga atenskog Apolla ili barem sa mjerom normalnoga čovjeka. Prispodobimo mjere noguh. Kod svih navedenih kipova viditi ćemo, da su noge posve jednake, dužina gnjata i buta svagdje je raznolika, samo u jednom slučaju jednaka; ali je na desnoj i lievoj nogi razmjerje *uviek isto.* Pošto nemožemo uzeti za vjerovatno, da je u našem Apollu kakav pathologijski kuriozitet prikazan: to nepreostaje ino nego pomisliti na nepravilnost postavšu restauracijom. I sbilja kad desni but kipa na prelomu baš u visini panja pobliže razmotrimo, opaziti ćemo, da je ovdje oblik postavši mišicom adductor magnus i vastus internus naglo prestaje, a da je ispod toga prilielpljena tanja noga. Ovo nam je još jasnije, ako s tom nogom prispodobimo lievu, gdje je but od koljena neprekinut.

Kao što dakle prispodaba mjerâ pobudi u nas sumnju, dali nije gornja čest tiela sa manjega kipa amo pripojena: tako će nam mjera i anatomično nemoguć oblik noge razlogom biti, da ćemo posumnjati, nijeli i tu u jedno složeno raznolikih komada u neskladnu cjelinu.

Mjere glave nismo na tabeli potanje izveli ni sa ostalimi mjerami prispodabljali jer se i bez toga vidi, da glava na kip nespada, a i prvi je izvjestitelj već iztaknuo, da je Pulsky glavu držao za

Digitized by Google

stariju umjetninu negoli je tielo[1], da glava nije od iste ruke izdjelana od koje je „tulina“ pače on misli, da je i od drugoga mramora, naime „lunijskog“, dočim je „tulina“ od penthelijskog. Mi se mnienju, da je glava od druge ruke radjena, pridružujemo, samo ga popunjujuć time, da glava nikako nemože pristati kipu Apolla, već s toga jednog prevažnog razloga, jer je — *ženska* glava.

Glavni dokaz tomu je kosa. U Apollona imade često pače skoro uviek tenija u kosi, a kad su vlasi duge, onda obično neizostaju vitice, u kojih kosa pada u zatiljak[2], te se reda u uzač ili nad čelom[3] ili na temenu.[4] U takovih slučajevih, gdje frisura naliči ženskoj, Apollova je glava ili širokom tenijom ili lovorovim viencem razlikovana od ženskih glava, kako se jasno razabrati može na gore citiranih reliefih Winkelmanovih i na kipovih koje Braun[5] priobćuje. — Glavi na našem kipu nedostaju svi ti znaci, koji bi na to voditi mogli, da ju za Apollovu uzmemo, kosa vezana je *tankom* svezom, ne tenijom, a iz uzla u zatiljku se nespuštaju vitice. Pače sam položaj glave govori proti tomu, da je to Apollova glava pošto u najviše slučajeva nalazimo žensku frizuru u kytharoida Apollona, gdje je glava ponajčešće ekstatično podignuta, osobito u dobi zrelije umjetnosti[6], kojoj se glava na našem kipu pripisati mora.

---

[1] Vienac br. 31 god. 1872, str. 477.

[2] *Conze*, Heroen u. Göttergestalten griechischer Kunst. Wien 1875. Tab. LXI, fig. 1, 3. Tab. LIX, fig. 1. Tab. LVII, fig. 2. *E. Braun*, Vorschule der Kunstmythologie. Gotha 1854. Tab. 44, 45, 46, 47. *Annali* del instituto god. 1865 tav. d. agg. *C. Winkelmann* Geschichte d. Kunst d. Alterthums Dresden 1764, str. 81. i str. IX. Sravni Winkelmann, Werke Dresden 1839 I. §. 230, §. 31.

[3] *Braun*, op. cit. Tab. 44, *Conze* op. cit. Tab. LIX i slobodnije tab. LXII.

[4] *Braun* op. cit. tab. 37, 40 41, 42.

[5] *Braun*, ibidem fig. 37 tenija, 38 tenija, 45 lovor vienac, 46 lovor vienac. *Conze*, op. cit. Tab. LVIII lovor vienac tab. LXI fig. 3, lovor vienac.

[6] *Conze*, op. cit. str. 31. — Apollo sauroktonos, pythoktonos (*Schreiber* Apollo Pythoktonos. Leipzig 1879, str. 67 i d.) i drugi kipovi Apolla, na kojih je još ženska frizura, idu u red onih statua, o kojih gore pokazasmo, da su ili teniom ili lovorovim viencem jasno obilježene. — Iznimka je glede ekstatičnoga izraza Apollo u L. Egremont. Spec. I. 62, II. 95 vidi O. Müller H. d. Arch. d. Kunst. 3. izd. str. 545.

Digitized by Google

Naglasiti nam valja još i to, da je u slučajevih, gdje je Apollo sa ženskom frizurom prikazan, glava ili arhaistično radjena ili se typ približuje više oblikom dječaka. U dobi umjetnosti, iz koje je glava na našem Apollu, kosu su po mužku razredjivali, kad je Apollo prestavljan u muževnoj dobi, a lice je Apollovovo već tako tradicionalno ustanovljeno bilo, da se sa neindividualnim, ženskim licem naše glave nikako zamieniti nemože. — Gdje su nearhaističke Apollone sa ženskom frizurom klesali, tu je nesamo cielo tielo više mekoputno i po ganymedsku radjeno, već je i samo lice mnogo mekše radjeno nego na našoj glavi, na kojoj su obrve, nos, usta, oči podbradak energično modelovane.

Da dakle nestoji nijedan evo navedenih dokaza, pa da je glava, što niečemo, sbilja Apollonska po žensku češljana, to mišićastu tielu našega kipa nikako pristajala nebi. — Prem je dakle kadkad težko razlikovati mužku od ženske glave, to u našem slučaju nije težko odlučiti, da u Solinu nadjena glava na spljetski kip nespada.

Po Winkelmannu[1], Weissu[2] i O. Mülleru[3] kosa u zatiljku u uzao svezana obilježje je djevojačke nošnje, te se ovdje zove κόρυμβος za razliku od χρωβύλος-α u mladića koji više na temenu sjedi. — Sličnost ženskih i mužkih frizura na starih kipovih leži više u tom, da se χρωβύλος u djevojke nego li da se κόρυμβος u mladića nalazi, u kojem je slučaju, kako rekosmo, Apollo drugčije jasno karakterizan. — Pošto nam je dakle sigurno, da glava našega Apolla na kip nespada, sigurno, da je ta glava ženska glava,

[1] Werke str. 230. §. 10. An den Figuren d. höchsten Styls sind die Haare ganz glatt über den Kopf gekämmt, mit Andeutung schlangenweise fein gezogener Furchen, und bei Mädchen sind sie auf den Wirbel zusammengebunden. Winkelmann k tomu citira Pausanija l. 8. c. 20 i l. 10, c. 25, ali niti na jednom niti na drugom mjestu nenadjoh potanjeg opisa. U knjizi 8. c. 20, 3. pripovieda se samo, da je Leukippos u Daphnu zaljubljen pustio narasti kosu, pa da ju je po djevojačku spleo . . . . . u knj. 10. c. 25. 10 opisujuć Polygnotovu sliku u delfijskoj Leschi veli, da je u Polyxene po djevojačku pletena kosa . . . . . *Fea* istoj opazki pridodaje, da mu je samo jedan Tarantski riedak novac poznat, na kom je Taras s takovom frizurom, ali spominje, da je umjetnik u tom slučaju inače obilježio osobu.

[2] *Weiss*, Kostümkunde. Stuttgart 1860. I. Bd. 2. Abth. S. 719.

[3] Handbuch d. Archaelogie d. Kunst. str. 576 §. 375. 3. o izrazu „χρωβύλος“, koji ovdje Muller upotrebljuje u izreci „bei den entkleideten Venusbildern der jüngeren Kunst (sind die Haare) aber zum Krobylos zusammengeknüpft — čitaj Winkelmann Werke sfr. 185. §. 14. i Meyer Schulze ad Winkelmann ibidem. op. 42.

Digitized by Google

valjda jedne Venere[1], sudeć po typu izrazu i razmjerju lica (16 cent. dugo, na najširjem mjestu 9.5 cent. široko), ostaje nam dakle za iztraživanje kip bez glave. —

Gore spomenute anatomične pogreške i nesklad mjera potaknuo nas je na misao, nije li gornji dio tiela, komadu sa manjega a ovaj komad opet nogam sa drugog kojeg kipa pripojen. Razmotrimoli vanjska obilježja kipa, to će se ta sumnja još povećati.

U dva reda simetrično poredane vitice nad rodnikom nedvojbeno su arhaistički izradjene, te se nikako neslažu sa slobodno radjenimi nabori na kabanici torsa, u kojih je još traga boje, a još manje sa lovor lišćem na panju, uz koji je noga kipa pripojena. Osim glave razpada se kip, kako u opisu iztakosmo, u tri komada. Svaki tih komada nosi posebno obilježje: najgornji kabanicu, srednji arhaistične vitice, a najdolnji lovor-lišće na panju. Neslažu se mjere, neslažu se ota obilježja, neslaže se način muskulature, neslaže se, u koliko to opriedieliti znam, ni mramor najdolnjeg komada sa gornjimi, kraj toga su pojedine česti toliko dobro radjene, da nemožemo pomisliti na neznanje kiparovo, već moramo izrečenu sumnju podići do tvrdnje, da je to iz više kipova skrpan kip.

Razmotrimo pobliže gornji komad torsa do pupka, osobito pako kabanicu kojom je zaodjeven.

Ima doduše njekoliko Apollonovih kipova, koji su malom kabanicom zaodjeveni[2], ali takova chlamida češće se vidi na Hermesovih kipovih[3], pače za Hermove je kipove karakteristično, da chlamidu nose obavitu oko lieve ruke. Müller kaže[4] . . . „Unter d. Statuen unterscheidet man erstens *eine Classe*, in welcher das Hermenidol sich offenbar am höchsten steigert; reife Jünglingsgestalten *voll gediegener Kraft* . . . . . in fester ruhiger Stellung, die Chlamys von dem Prachtbau der Glieder zurückgeworfen und *um den linken Arm gewickelt* . . . .“ Najpoznatiji kip te vrsti je Viscontiem[5] priobćeni.

---

[1] Sravni Müller Archaeol. d. Kunst. Na str. 516. 4. *Ravensburg* die Venus von Milo. Heidelberg 1879, Tab. I. Str. 46.

[2] *Clarac*, Musée de sculpture, Paris 1841. Pl. 269 f. 881, pl. 414 Bf. 929, Pl. 476 f. 904, pl. 476 f. 906, pl. 478, 912, pl. 486 Bf. 954, pl. 542 f. 123 b. c.

[3] *Müller*, Archaeologie d. K. Str. 589 ad §. 380. 5.

[4] ibidem str. 588, 5.

[5] Museo Chiaramonti I. Tab. 23.

Digitized by Google

Mišičasti oblici gornjega djela torsa, smjer nabora kabanice na ledjih i prielom nad lievim bedrom, koji pokazuje, da je i tu kabanica izpod ruke prolazila pa se po svoj prilici oko ruke savijala, razlozi su, s kojih mislimo, da je taj komad torsa našega Apolla dio jednog Hermesa. Pošto to naše mnenje nemožemo tvrdje dokazati, nećemo više no izreći tu misao, a nemarimo ju dalje braniti, jer nam je i tu dovoljno već to, da smo dokazali, kako taj komad torsa nepristaje uz ostali kip.

O srednjem komadu kipa rekosmo da nosi u arkaističkih vitica nad rodnikom posebno obilježje. Onakove vitice nalazimo ili na predfidijskih ili na kasnijih arkaistično radjenih kipovih. Ovo, a i svježije radjeni oblici čestî torsa od pupka niže sa lievoga buta, vodi nas na to, da ovomu komadu kipa pripisujemo mnogo veću starost od ostalih komada, ako ga i nemožemo tja u Pasitelovu, pače ni u Augustovu dobu maknuti, zato su nam oblici ipak prešematični, kles premalo tehnično savršen. Po smjeru desne i lieve noge, koliko je od obadva buta na tom komada uzdržano, a i po priobćenih mjerah zaključiti možemo, da je taj komad kipa sbilja komad jedne replike Apollona, kakovih Conze spominje i priobćuje. Nu kao što nemogosmo dokazati nepobitno, da je gornji komad torsa komad Hermesa, tako ni za ovaj komad nesmiemo više no izreći *mnenje,* da je komad Apolla. Conze, koji je, kako kažu, nadzirao restauraciju našega kipa u Beču[1], čini se da ga je dao složiti prema tomu atenskom kipu, a ova srednja čest je bila regulativ. — Koliko je kipar krpao i mienjao na priposlanih komadih, neda se žalibože više razabrati. — Lovorovo lišće uz desnu nogu na panju nemože nam za ovaj srednji dio biti dokazalom, koje bi nas većma poučiti moglo o znamenovanju srednjega diela kipa, jer noge s otim panjem, desna do sredine buta a lieva do koljena, nespadaju tomu srednjem komadu ni po tehnici, kako mislimo ni po mramoru, ni po mjerah, ni po anatomičkih zakonih. Po tehnici s toga ne, što su bruce na srednjem kipu strogo arhaistično radjene, dočim je lišće na panju na slikovniji način neuredno klesano i to posve nemarno. U arhaističnih umjetnina i kasniji jošter umjetnici oponašaju naivitet starije umjetnosti, arhaističnost neleži u *nevaljalom,* već upravo u *bojažljivom, veoma strogom* izradjivanju. — Kao što poznavalac novije umjetnosti pre-

[1] Conze u listu od 5.7. 1879 piše, da se kipa sjeća nejasno, ali nepiše, da je nadzirao restauraciju.

Digitized by Google

poznati mora dio jedne slike od Albrechta Dürrera, koji je kod kose pojedine vlasi izradjivao, ako je tom dielu i pripojen drugi komad kakove slike iz Caraccieve ili pače nizozemske skole, tako će poznavaocu klasične skulpture nemoguće biti na *jednoj* umjetnini neprepoznati dvie ruke, kad onako jasne znakove pred sobom ima kao mi u rečenih arkaističkih vitica i lišću na panju uz Apollovu desnu nogu.

Buti na srednjem komadu puniji su nego na pripojenom dolnjem, koji je komad pripadao vitkijemu kipu, a uslied te vitkosti noge izgledaju previsoke za mišičavo tielo. Da noge pripadaju srednjemu arhaističnom komadu, neobziruć se sad na lovorovo lišće, koje je možebiti kasnije priklesano: to bi morale biti mišice izraženije, oblici puniji, čim bi se i uz sadanje mjere sa srednjom česti bolje slagale.

Po tom što dosada rekosmo mnijemo dakle, da se kip našega Apolla sastoji iz četiri komada i to iz jedne ženske glave, jednoga komada od kipa po svoj prilici Hermesova, i od dva raznolika kipa, koji su možda oba prikazivala Apolla, što medjutim nesmatramo za sigurno, jer je isto tako moguće, da su to komadi kakovoga epheba ili pače portretne statue, koje su se u kasnije rimsko doba na način i sa atributi bogova izradjivale.

Tim bi dovoljno raztumačen bio estetično nedovoljan ukupni učin toga kipa, kraj svega toga, da su pojedine česti dobro radjene.

Nerazumljivo se čini, ako tu hypotezu prihvatimo, samo to, kako je moguće, da se je i ovaka, prem u cielosti neliepa, statua od četiri raznolika komada skrpati dala.

U tom nam je pogledu mali tumač već sama glava na našem kipu. Drugdje nadjena, očevidno ženska, ipak je na naš kip prilieplјena, pak mu barem toliko dobro pristaje, da još nije nikomu nesklad tako oštro u oči udario, da bi zahtievao ili bar želio, neka se skine.

Naša figura stoji posve nejasno, kret noguh i počivanje tiela na noguh nije u tielu izražen, kako bi to po položaju nogu moralo biti.[1] Da je sva figura arkaistična kao Stephanosov kip ili Conzeom priobćeni Apoll, tad bi stajao čvrsto na obiuh noguh, a onda bi bilo razumljivo, zašto se tielo prema tomu nije krenulo, ali ovako su noge dole takove, kao da kip počiva na desnoj nozi, a kad pogledamo trup, on počiva na obiuh. Ovo su dosta jasne poslje-

[1] Sravni *Conze* Beiträge, Tab. X. fig. i str. 26 i d.

Digitized by Google

dice sastavljanja kipa iz raznih komada, toliko jasne, koliko nesklad glave sa cielim kipom, a baš ta opažanja bila su most preko kojega smo pošli do tačnijega iztraživanja kipa.

U rimsko doba bila je potreba dekorativnih statua ogromna, za naše nazore upravo težko shvatljiva. Aedil Scaurus upotriebio je za urešenje jednoga od njega sagradjenoga kazališta 3500 kipova, u jednoj veoma malenoj kući u Pompejih (casa del Lucretio) nadjeno je dvanaest velikih i osam malih kipova, Agrippa u *jednoj* je godini više stotina javnih zdenaca u gradu podigao tako, da se je o Rimu punim pravom reći moglo, da u njem uz veliko pučanstvo ima još cio narod kipova.

Ta velika množina kipova uzimala se je iz početka iz nadvladane Grčke, a kasnije su po tvorničku opetovali u nebrojenih eksemplarih obljubljene starije radnje. Overbeck[1] kaže .... gewisse beliebte Typen ..... (kommen) in fast unzähligen Wiederholungen (vor) .... so dass wir ein sehr langes Verzeichniss von Statuen aufstellen könnten, die Nichts als die wenig und in Nebendingen von einander abweichenden Modificationen einer Grundgestalt sind .... Ova fabrikacija trajala je kroz stoljeća.

Apollo bio je u Rimu veoma obljubljen typ već od dobe Augusta, koji je njegovoj pomoći njeke od svojih pobjeda pripisivao, te nebrojenih i to baš arkaistično radjenih kipova toga boga načiniti dao[2] a i za akademičke umjetnosti Hadrianove dobe pače i poslie njega nastavljalo se je to kopiranje starih umjetnina, o kojih Conze[3] veli: „es sind die letzten verhallenden Nachklänge alter Vorbilder in den Dutzendarbeiten römischer Zeit.“ K tomu moramo pomisliti i na gore spomenuti običaj portretiranja na način bogova. Nije dakle nikakovo čudo niti nemogućnost, da se iz komada od četiri rimska kipa dadę izraditi i sastaviti jedan, osobito kad se pri tomu negleda na neskladnosti i pogreške, kakove su u našem kipu.[4]

---

[1] Geschichte des griech. Plastik. Leipzig 1858, str. 285.

[2] *Stephani*, Compte rendu de la com. arch. de l' academie d. S. Petersbourg 1873, str. 221. sravni Winkelmann W. I. Str. 308 §. 19.

[3] Beiträge str. 17.

[4] *Conze* u gorespomenutom mi listu piše: „Als etwas so bedeutendes, wie nach Ihrer Mittheilung von Einigen aus ihr gemacht wird, habe ich die Figur aber jedenfalls nicht in Erinnerung.“ Eitelberger mi piše listom od 30.5 1879 o tom kipu: „sein Werth ist vorwiegend ein antiquarischer und provinzieller.“

Digitized by Google

Prihvativši naše mnenje, mogao bi tko to pitati, nije li možebiti već u staro doba iz raznih komada složen bio taj kip.

Da se na to pitanje odlučno odgovoriti može, morali bi imati tačan opis našašća kipa. Prevažno bi bilo znati, jesu li svi komadi nadjeni na jednoj hrpi, je li je osim njih na istom mjestu bilo još kakovih drugih komada.

Da sve to znamo, odgovoriti bi mogli na posljednje pitanje; ovako nam valja samo izreći, da nije nemoguće, da su već u staro doba taj naš kip skrpali, prem bi *jedan* podatak o našašću kipa to mnenje oboriti mogao.

Po načinu izradbe pojedine česti našega kipa nisu starije od Hadrianove dobe, nisu no rimski lagahan posao. Za Diokletianove dobe, gdje su još uviek množinu kipova trebali za razne carske palače, osobito za onu u Spljetu, već je umieće kiparsko bilo vrlo duboko palo, tako da krparija jednog za dekorativne svrhe donešenog kipa iz raznih starijih komada nije baš nemoguća, pače ovaka krparija duhu one dobe i stanju tadanje umjetnosti nipošto protuslovila nebi.[1]

Da kao za glavu znademo i za ostale česti, da nisu zajedno nadjene, odgovor bi nam bio jednostavniji i više vjerovatan, a taj bi glasio: da je naš kip sastavljen istom u novije doba od komada četiri raznolikih kipova.

Ovo je nuždno da se izrekne, da nas nebi tko pretekao, pa pomislio, da smo o tomu šutili s neznanja.[2]

---

[1] Sravni *Overbeck* Gesch. d. gr. Plastik, str. 321.

[2] Njekoliko tjedana pokle sam ovu razpravu pročitao u razr. sjednici akademije, izadje u 2. svezku III. godišnjaka Archaeol. epigraph. Mittheilungen aus Oesterreich, Wien 1879 opis ovećega broja predmetâ iz našega arkeol. muzeja. Kip tako zvanoga Apolla opisan je na str. 165, ali nije analizovan. Samo u opazci izrečen je nazor sudarajući se s našim, da je glava na Apollu ženska i to po svoj prilici glava Venere.

Digitized by Google

Rudna vrela Apatovačka.

od dra. Dragutina Čeha.

Predano u sjednici matematično-prirodoslovnog razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti držane 31. ožujka 1880.

Kao ekspert i član povjerenstva, koje je putovalo 21. velj. 1879. g. sa gosp. Fodrocyem, velikim županom križevačkim, da posjeti zapuštena i zaboravljena Apatovačka vrela, dobio sam priliku, da na temelju novih iztraživanja objasnim podrobnija svojstva tih vrela. O vrelih Apatovačkih (u križevačkoj županiji) neima do sele ništa u hrvatskoj literaturi, dapače niti u balneologičkoj i chemičkoj literaturi neima potanjeg obavještaja; samo sbornik geološkog zavoda od g. 1864. imao je kratko izvješće, tičuće se jednoga i to glavnoga Apatovačkoga vrela, koje je donio na sviet pukovnik belovarski g. Jos. Mitesser von Dervent. Usljed toga saznao je o tome znanstveni sviet, da je već prije 40 godina ratno ministarstvo u Beču naložilo bilo, neka se to vrelo iztraži. Iz ove obznane vidi se, da već prije 30 ljeta predstojničtvo bivše križevačko-varaždinske pukovine učini pokušaje sa ovom vodom na bolestnih vojnicih. Do sada smo znali samo za jedno jedino vrelo Apatovačko, ako i imaju tri vrela u toj mjestnosti, koja se svojim chemičkim svojstvom i sastavom jedno od drugoga jako razlikuju. Drugo, do sada nepoznato, neopisano i neiztraženo vrelo, leži pol sata zapadno od sela Apatovca. Ovo vrelo nije kisela voda, no hladna sumporna voda, koja izvire na medji polja i skuplja se u kotlu iz žute masne ilovače, iz koje se u potok izlieva. Ovo sumporno vrelo, koje neima osobite važnosti, čini se da stoji u svezi sa nedaleko ležećimi varaždinsko-topličkimi vreli. Iztražio sam temperaturu ovoga vrela i našao da ima 12°C. Voda je sasvim bistra, ima slab alkalični okus, zaudara po sumporo-vodiku i netaloži krupni sumpor u svom kotlu, kao varaždinske sumporne toplice.

Digitized by Google

Treće vrelo udaljeno je od glavnoga vrela $^3/_4$ sata, sjeverno od Apatovca, u tako nazvanoj državnoj šumi Osiečkoj. Ovo vrelo jednako je sa glavnim vrelom, težko je pristupno i do sada nije potanko iztraženo.

Glavno vrelo nadjeno je bilo g. 1842. lugarom Frembtom. Pošto ovo vrelo leži blizu potoka, voda njegova se je smiešala sa vodom potoka, i gubila se u njoj, poradi toga trebalo je vrelu izkopati novu strugu i obzidati ga od strane potoka.

Prije 30 god. sazidano je od vojničke oblasti kupatilo, koje je na žalost danas samo gomila kamenja, da i samo vrelo je u vrlo zapuštenom stanju. Ovo vrelo služilo je odavna cieloj okolici kao liek od bolestih želudca, jetara, bubrega, slezene i žuči. Pošto balneologička literatura (Mineralquellen des oesterr. Kaiserstaates von Dr. Koch u. Dr. Freiherrn von Härdtl) nije do danas ništa znala o Apatovačkom vrelu, razprostranilo se u okolici Apatovca uvjerenje, da su Apatovačka vrela sumporna vrela, pa za to se i uputila rečena kommissija, da ih izpita. — Tom prilikom učinjeni pokusi popunjuju ponešto naše znanje o ovih vrelih, no ipak ostavljaju nekoliko neizpitanih svojstva, koja bi trebalo novimi pokusi i novom analyzom popuniti. Glavno vrelo leži $1^1/_2$ sata od grada Križevca u bivšoj vojakovačkoj satnini, u dugačkoj ponikvi ili duljebi medju bregovima, na kraju državne šume Kalnica, na sjevero-zapadnoj strani $^1/_2$ sata od sela Apatovca. Dolina je zatvorena od iztoka, zapada i sjevera liepimi, šumom pokrivenimi brežuljci, samo k jugu otvorena je ta duljeba.

Izpitivanje učinjeno 21. lipnja 1879 dalo je sliedeći resultat.

U jutro u 10 satih pokazao je barometar 744 m. m.; temperatura barometra bila je 26°C.

Po podne u 2 sata pokazivao je barometar 744 m. m.; temperatura barometra bila je 35°C., a temperatura zraka 22°C. Apatovac leži jedno 200 metara nad morem.

Osjeći sasvim tačnu visinu selu Apatovcu biti će moguće tek onda, kad vojno-geografički institut u Beču donese na svjetlo resultate svojih izsljedovanja u Hrvatskoj. Iztraživanja temperature vrela pokazalo je 12°C. Vrelo je sasvim otvoreno, samo ga drven krov čuva od kiše; medju tim od prašine i druge nečistoće, koju vjetar u otvoreno vrelo donosi, neima nikakve zaštite. Glavno vrelo je u zdencu, obzidanom sječenim granitom. Dubljina zdenca je 5 metara 14 c. m.; u zdencu ima vode uviek za 2 metra 55 c. m. U ovoj visini nalazi se u zdencu zidan kanal, kojim sva suvišna

Digitized by Google

voda u potok odtiče. Meni je stalo do toga, ne samo izmjeriti dubljinu zdenca, no izračunati kolicinu vode, koja bi se mogla za jedan dan iz zdenca crpiti. Radi toga je bila izvučena sva voda, tako da je zdenac bio gotovo posve suh. Za dva sata već napunio se je zdenac opet do prije naznačene visine vodom, što odgovara množini 17 hektolitara vode, tako da taj zdenac za 24 sata dati može 204 hektolitra kisele vode.

Resultat ovog iztraživanja dokazuje, da je ova količina vode dovoljna za nutrnju porabu; za kupatilo pako trebalo bi više vode, kad pomislimo, da u susjednih Varaždinskih Toplicah izvire dnevice 70.000 vjedara vode.

Ova razmjerno mala količina vode pokazuje nam, da se Apatovačko vrelo samo kao piće upotrebiti može.

Svojstva vode Apatovačke jesu sliedeća: Voda je bistra, jako se pjeni od hlapeće kiseline ugljične; ukus ima alkaliničnо-slani; kad se pije, ožedni se od nje još više, jako tjera na mokraću, ima osobit vonj, od varenja postaje mutna. Smiešana sa vinom pokazuje neopredieljeni okus, pak jer ima željeza u njoj, a trieslovine u vinu, izlučuje se iz vina tom vodom pomiešanoga crn talog. Sa sladorom u prah stučenim i sa vinom pomiešana pjeni se ta kiselica kao šampanjsko vino, te je vrlo ugodno piće.

Svi članovi kommissije konstatovali su, da voda crpena iz očištenoga zdenca neima nikakova sumporna vonja. U boce nalivena i zapečaćena zaudara poslje dva mjeseca ponešto izvanredno kao gnjilež organičkih tjelesa.

Našao sam, da je to posljedica toga, što se je voda počela raztvarati, a to od organičke i mineralne nečistoće, koja se pored sadašnjega vadjenja vode u zdencu nakuplja.

Punjena u boce nije bila dosad pomoćju smrka, već se baca težko vjedro u bunar, kojim načinom se sav na dnu zdenca nahodeći se talog uzmuti i tako u boce dolazi, pa na dnu boce žutkasti talog pravi.

Ja sam našao, da u 1000 k. c. m. takim načinom punjene vode nalazi se obično oko 0.094 gr. taložine, koja sagorjela na platinovoj pločici vonja naprijatno empirevmatički, pocrni i ostavlja mineralni ostatak od vapna, gline i kiseline kremične. Ako hoćemo da voda ostane čista i da se ne kvari, mora se vaditi iz zdenca samo smrkom. — Zdenac sam mora biti zatvoren. Sva voda, koja se do sada pomoću vjedra iz zdenca crpila, uvjek je kao mliečna i opalizuje, pa tek onda, kad se nečistoća utaloži, ostaje voda čista.

Digitized by Google

Glavno vrelo bilo je prvi put analizovano 1842 god. gospodinom *Tauberom* u varaždinskoj ljekarnici. On je našao karbonat natrona, chloride kalia, natria i magnesie i prostu ugljevinu. Od godine 1844, kada je vojnička vlast sazidala u Apatovcu kupatilo, započela je upotreba ove vode u pučanstvu, a naročito u vojske sa izvrsnim uspjehom. Ne ustručavam se suditi s medicinskoga gledišta o vrelu Apatovačkom, no sve do sada učinjene analize glavnoga Apatovačkoga vrela pokazuju bez sumnje, da ono spada medju alkalinično-muriatičke kisele vode, te svojimi svojstvi stoji baš na medji medju običnimi kiselicami i alkalinično-muriatičkimi kiselimi vodami. U arkivu generalne komande zagrebačke od god. 1842 do 1863 god. ima čitav niz urednih zapisnika, sve 46 komada, u kojih su tačna izviešća o liečenju bolestnika vojničkimi liečnici vodom Apatovačkom. Za ove izprave slabo tko zna, zato saobćavam evo ovo.

Brojevi zapisnika sa nadpisi nalaze se u arkivu „carskoga geoložkoga zavoda" u Beču. Primjećujem to za to, da oni, kojih se tiče, nedadu da propadne znanje o ovoj valjanoj vodi. Na zapovied negdašnjega c. kr. ratnoga vieća u Beču bila je voda jošte jedanput analizovana ljekarnikom g. Bratzkim u Beču. Analiza dovela je k istim resultatom kao i prvašnja. Izparenjem 12 uncija vode dobilo se je 42.9 grana mineralnog ostatka. Osim ugljena i chlorida našao je g. B. takodjer sulfate. Premda se poznijom analizom nije moglo dokazati, da ima u njoj sulfata, ipak su se mogli nalaziti u analiziranoj vodi kao posljedica raztvorbe slučajne nečistoće napred rečene.

Slična raztvorba mineralne vode i pojav neprijatna vonja opazila se je i kod Selterske i Rakocievske vode. Ovo se pripisuje slučajnoj nečistoći vode, uplivu organskih primjesaka na sulfate. Godine 1845 činjeni su bili opet pokušaji sa Apatovačkom vodom u Josefinskoj akademiji u Beču, gdje je i g. prof. Zlatarović analizom pokazao, da sadržaj ove vode vrlo jako mora djelovati na organizam čovjeka.

Već onda se je tužio g. Zlatarović, da voda njemu u bocah poslata tako je bila slabo zatvorena i pokvarena, da je morao odustati od dalnjeg iztraživanja.

Tek god. 1847 stiglo je u Josefinsku akademiju u Beč nekoliko boca te vode, koje su mogle služiti predmetom analize prof. Rajskomu. Analiza dala je sliedeće podatke:

Digitized by Google

Odnosna težina bila je 1.0057. Izparenjem dobiven ostatak pokazivao je alkaličnu reakciju. U 16 uncijah bilo je:

Karbonata natrona	28·469
Obične soli	15·667
Karbonata vapna	13·890
Karbonata magnesije	2·365
Kiseline kremične	0.513
Karbonata oxydula željeza	0·046
Trag ekstraktivnih tiela	
Gline	0·610
	49·059 gran.

Osim toga bilo je u 16 uncijah 6·24 gran. ili 12—72 k. p. proste ugljevine. U samom vrelu ima ove ugljevite kiseline mnogo više. G. Rajsky nije našao sulfata. Analize g. Bratskoga i Rajskoga neslažu se sasvim. Ako je g. Rajskoga analiza dobra, o čem neima dvojbe, to je morao — ako je sadržaj mineralnih sastavinah u vrelu konstantan — g. Bratzki naći 36·2 gr. mineralnog ostatka. Jerbo je g. *Bratzki* našao puno više mineralnog ostatka, te je takodjer konstatirano prisućtvo sulfata, mora se predpolagati, da je ovomu analitiku smetala mineralna u vodi suspendirana nečistoća — koja i u buduće svakomu smetati mora, koji necrpi vodu za analizu na smrk iz posve očišćenoga zdenca.

Svakako se iz sadašnjeg izpita pokazuje, da Apatovačka kiselica spada medju alkalično-muriatičke kisele vode i da stoji u jednom redu sa kiselimi vodami od Vichy, Gieshübel i Gleichenberg. Apatovačka kisela voda ima pojedina svojstva ovih trijuh voda, jerbo sadržava ne samo kiselinu ugljevnu, karbonat natrona, no i običnu sol.

Kako je već prije 30 godina štabni liečnik g. Fromayer mnogobrojnimi pokušaji pokazao, mora Apatovačka voda u onih bolestih, u kojih se po svojih svojstvih preporučit može, jako djelovati na organizam. (Vide: Arkiv general komande u Zagrebu. Nr. 9264/4346. 1847.)

Žali bože položaj Apatovačkoga vrela u malo poznatom kutiću križevačke županije uzrokom je, da se je na ovu dragocjenu vodu sasvim zaboravilo, premda je narod — kako pokazuje znamenita promemorija iz g. 1869. Nr. 2409 u arkivu general komande zagrebačke — instinktivno i bez predpisa doktora vodom iz zapuštenoga vrela Apatovačkoga u pojedinih bolestih čudnovate

Digitized by Google

uspjehe postigao. U interesu domaćega poznavanja zemlje želiti je, da se sve, što je do sada ob Apatovačkoj kiselici ostalo neobjašnjeno, trudom i žrtvami domaćih učenjaka i strukovnjaka na vidjelo iznese, i da se južno-slavenski narod obogati eksploatacijom ove izvanredne vode.

Vrelo samo leži u divnoj okolici, u prekrasnoj klimi: želiti je dakle, da ova voda u trgovinu dodje nepokvarena u bocah, i da se više neupotrebljavaju — kao do sada — za punjenje stare bačve od vina i šljivovice, kojim se načinom moraju ne samo izgubiti ljekovita svojstva te vode — no i njeno dobro ime u domaćoj porabi.

Ovako je bilo prije dvie godine, a po sada će biti bolje. Apatovačka vrela uzeo je pod zakup zagrebački trgovac Stjepan Dolovčak a zadržat će je u zakupu do godine 1900. Već lani je očistio i zaštitio glavno vrelo, te je voda odmah bolja postala; ljetos pako namjestit će ondje smrk (pumpi), točiti vodu odmah u stakla i ova na licu mjesta začepiti i zasmoliti, tako da će u boce dospjeti uprav onakva voda, kakva je u samu vrelu, naročito pako da će se uhvatiti sva ugljevina, koja inače umah izhlapi. U obće namjerava zakupnik učiniti sve što treba, da manipulacija bude prema najstrožim zahtjevom znanosti. Onda stoprv izaći će na vidjelo sva vrsnoća apatovačke kiselice, te je sva prilika, da će si prokrčiti put i preko granicah naše domovine.

B. Š.

Digitized by Google

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Sjednica matematično-prirodoslovnoga razreda 16. stud. 1880.

o sakupljanju gradje o pitanju najnovijega potresa.

Predstojnik razreda velem. dr. Jos. Šlosser pozove osim članova: Vukotinovića Lj., Šuleka Bog., Torbara Jos., Brusine Spir. i druge vještake: dra. Vinka Dvoržaka prof. sveučilištnoga, prof. na kr. realci Iv. Stožira, te dra. Zahradnika prof. na kr. zagrebačkom sveučilištu, koji svi osim posljednjega i dodjoše.

Priedmet viećanja bijaše: kako bi se sakupljalo potrebita data od posljednjih potresa, te bi se ovo pitanje moglo jednom tim lašnje riešiti. U tu svrhu zaključeno, da se sastave pitanja, koja bi se naštampati imala putem javnih novina, po zemlji razposlati, te bi se u svih javnih listovih prozvali oni, koji su bili svjedoci ovoga pojava, vrstni su potrebita o njem data saobćiti, da ga opišu, a najpače da na poslana njim pitanja odgovore. Pitanja su priobćena uz primjetbu, da jih tajnik akademije dr. B. Šulek redigira, štampati dade i razpošalje. Odgovori će dolaziti na meteorologijsko motrilište na kr. v, realci, a ovo će jih dostaviti jugosl. akademiji. Podjedno bi prihvaćen predlog, da akademici Vukotinović i Torbar projdu potresnim pojasom: preko Bistre, Kraljeva-Vrha, Stubice, Oroslavja, Bedekovčine, Zlatara, Bistrice, Sv. Ivana, Kašine i dr., a profesor Dvoržak od Susjed-Grada do Sesveta izmedju Save i zagrebačke gore, kuda je potres najžešće bjesnio, te potraže sve znakove i podatke, koji bi se sa znanstvenoga gledišta odnosili na pitanje o potresu. Putne troškove namiriti će jugosl. akademija znanosti i umjetnosti, u slučaju potrebe i kr. vem. vlada.

Tim bude zapisnik završen, podpisan i sjednica zaključena.

Digitized by Google

Skupna sjednica 28. studenoga 1880.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. J. Schlosser, S. Ljubić, J. Torbar, Lj. Vukotinović, A. Pavić, dr. Gj. Daničić, S. Brusina, dr. J. Hanel, dr. L. Geitler, dr. Fr. Marković, M. Valjavec. a dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Odobrena bi odluka filologičko-historijskoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava pr. čl. A. Pavića: studija o hrvatskom akcentu.

2.

Zapisnîk matematičko-prirodoslovnoga razreda glede sakupljanja podataka o potresu uzimlje se na znanje i ravnanje, i prihvaća se odluka, da će akademija do neke stalne svote namiriti dotične troškove.

3.

Uzimlje se sa zahvalnošću na znanje, da je visoka kr. zemaljska vlada dopitala za ovu godinu pripomoć od 2000 for.: za izdavanje historijsko-jurističkih spomenika 1000 for.; a 1000 for. kao pripomoć za izdavanje akademičkoga rječnika.

4.

Uzimlje se sa zahvalnošću na znanje, da je c. kr. prokuratura bečka predala akademiji Šimatovićev zapis od 3000 for. u papirnoj renti.

5.

Uzimlje se sa zahvalnošću na znanje, da je izplaćen zapis pokojne Ane udove Mirković za galeriju slika u iznosu od 2592 for.

6.

Gosp. Ch. Scheffer, akademik francezki, podnosi u ime francezkoga ministarstva za nastavu molbu, da bi akademija slala svoje publikacije u zamjenu s francezkimi, koje rečeno ministarstvo izdaje. Akademija prihvaćajuć radostno ovu ponudu zaključi: stupiti s pomenutim ministarstvom u književni odnošaj i u zamjenu publikacija.

7.

Matematičko-prirodoslovni razred izabrao je za svoga predstojnika opet dr. Schlossera.

Digitized by Google

8.

Pošto je sgrada iz nutra potresom od 9. studenoga t. g. znatno oštećena, zaključeno bi: nedržati ove godine svečane sjednice, već jedino o godišnjoj radnji akademije obaviestiti sviet običnim godišnjim izvještajem, koj će biti u glavnoj skupštini primljen.

9.

Kr. zemaljska vlada, odjel za nutarnje poslove odpisuje glede najmljenja kuće njekad Eduarda Kosa, sada na vlastitost akademije spadajuće za smještenje kr. podžupanijskoga ureda koprivničkoga. da prihvaća ponudu, ako akademija zaište primjerenu najamninu, i ako se obveže, da će izvesti dati one gradjevne adaptacije, koje su potrebite za smještenje rečenoga ureda. Akademija prihvaća predlog, da je voljna dati svoju kuću u Koprivnici, što ju je dobila od pokojnoga Ed. Kosa, u najam visokoj kr. zemaljskoj vladi, da u njoj smjesti kr. podžupanijski ured, uz uvjete u istom visokom dopisu navedene i uz godišnju najamninu od 800 for.

Sjednica filozofično-pravoslovnoga razreda 9. prosinca 1880.

Predstojnik: dr. P. Muhić; pr. članovi: dr. J. Hanel, dr. Fr. Rački, S. Ljubić, a dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član dr. J. Hanel čita razpravu: o zadaćah studija pravno-povjestnoga obzirom na zakonodavnu djelatnost naše dobe; odlučeno, da se štampa u „Radu.“

Glavna skupština 19. prosinca 1880.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. J. Šlosser, S. Ljubić, J. Torbar, dr. Gj. Daničić, Lj. Vukotinović, A. Pavić, J. Jurković, dr. Fr. Marković, M. Valjavec i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Proračun, što ga je sastavila akademijska uprava u dogovoru s financijalnim odborom bi u svih točkah jednoglasno prihvaćen.

2.

Predložen bi u smislu zaključka skupne sjednice od 28. studenoga t. g. izvještaj tajnika dr. P. Matkovića o stanju i radu akademije 1880. godine, koj bi jednoglasno prihvaćen.

Digitized by Google

Sjednica matematično-prirodoslovnoga razreda 15. siečnja 1881.

Predstojnik: dr. J, Šlosser; pr. članovi: J. Torbar, dop. čl. dr. K. Zahradnik; drugih razreda: pr. čl. dr. Fr. Rački i dr. P. Matković.

1.

Čitana bi razprava dop. čl. M. Sekulića: uzrok munjotvornoj sili; odlučeno da se štampa u „Radu".

2.

Predložena bi razprava sveučilištnoga profesora G. Janečeka: o elektrolizi solnih raztopina; odlučeno da se štampa u „Radu."

Sjednica filologičko-historijskoga razreda 29. siečnja 1881.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, dr. P. Matković: drugih razreda: Sp. Brusina dop. čl. dr. K. Zahradnik.

1.

Pravi član i predsjednik dr. Fr. Rački čita nastavak razprave: zemlja i narod Hrvatske prije XII. vieka; odločeno da se štampa u „Radu".

2.

Isti član predloži izvode iz trogirskih zapisnika od Ivana Lučića; odlučeno da se štampa u „Starinah".

Isti član predloži prof. Mile Magdića priepise izprava iz gradskoga arkiva senjskoga od g. 1450—1583.

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od obščestva: Уставъ общества любителей древней письменности. С.-Петербургъ 1877. — Жизнь и труды П. М. Строева. Николая Барсукова. Ст.-Петербургъ 1878. — Отчетъ о дѣятельности общества Любителей древней письменности за 1877 годъ. С. Петербургъ 1878.

— Протоколъ годоваго собранія членовъ общества любителей древней письменности. С.-Пет. 1878. (4 приложенія к протоколу).

— Стефанитъ и ихнилатъ. С.-Петербургъ 1877, 1878.

— Повѣсть о судѣ шемяки, с предисловіем. Ѳ. И. Булгакова. С.-Петербургъ 1879.

Digitized by Google

— Памятники древней письменности, выпускъ I-й. 1879, 1878—1879.

— XXXI Хожденіе по вознесеній господа нашего Іисуса Христа. Москва 1878.

Od pisca: Die Naturschätze im nördlichen Croatien von O. Utiešenović. Wien 1879.

K. k. geologische Reichsanstalt Wien: Die Gasteropoden der Meeresablagerungen der ersten und zweiten Miocänen Mediterran-Stufe in der österr. ung. Monarchie. Wien 1879

Od car. ruske vlade: Архивъ государственнаго совѣта. Санктпетербургъ 1878. часть I. II.

Od imperatorske akademije nauk u Petrogradu: Заботы Екатерины II. о народномъ образованій по ея письмамъ къ Гримму. Академика Я. К. Грота. С.-Петербургъ 1879.

— Екатерина II. въ перепискѣ съ Гриммомъ. Академика Я. К. Грота. Санктпетербургъ 1879.

— Библіографическій списокъ сочиненій и изданій академика И. И. Срезневскаго. Санктпетербургъ 1879.

— Lettres de Catherine II. a Grimm. (Письма императрицы Екатерины II. къ Гримму (1774—1796) издалъ академикъ Я. Гротъ. С.-Петербургъ 1878.

Od obščestva: Юридическій вѣстникъ, изданіе московскаго юридическаго общества 1879. Іюнь Nro. 6. годъ XI. Москва 1879.

Od sveučilišta u Christiania: Rune-Indskriften paa Ringen i Torsa Kirke i Nordre Helsingland. Udgivet og tolket af Sophus Rugge. Christiania 1877.

— Ridrag til Kundskaben om Norges arktiske Fauna. Bloddyr Christiania 1878

— Om stratifikationens spor af Dr. Theodor Kjerulf. Christiania 1877.

— Det konkelige Norske Frederiks Universitets Aarberetning for Aaret 1876. 1877. Christiania 1877. 1878.

— Om Poncelet's Betydning for Geometrien. Af. Elling Holst. Christiania 1878.

— Register til Christiania Videnskabsselskabs Torhandlinger. 1868—1877. Christiania 1879.

— Le royaume de Norvége et le peuple norvégien, ses rapports etc. Par le Dr. o. J. Broch. Christiania 1876.

Od pisca: La littérature slave depuis dix ans. Par le R. P. Martinov de la compagnie de Jesus. Paris 1879.

Od magjarskog historijskog družtva u Budimpešti: Házai oklevéltár 1234—1536. Néhai gr. Dessewfy Lajos. Hazafias áldozatával kiadja a. m. történelmi társulat. Budapest 1879.

Od pisca: Похожденіе въ землю святую князя Радивила Сиротки 1582 до 1584. II. А. Гилътебрантъ. Петербургъ 1879.

Od ravnateljstva: A cisterci rend. Pécsi kath. fögymnáziumának értesitvénye az 1878/9-ki tanévre, Pécset 1879.

Od ravnateljstva: Српски архив за целокупно лекарство, други оделак, књига четврта. Белешке (књ. I.). У Београду 1879.

Od pisca: Aperçu des travaux sur le droit continuer en Russie par V. Bogišić. Paris 1879.

Od ruske vlade: Судебные уставы 20 ноября 1864 года, съ изложеніемъ разсужденій, на коихъ они основаны, часть I—V. Санктпетербургъ 1867.

Digitized by Google

Od pisca: Хорватія, Славонія, Далмація и военная Граница. Томъ I. II. А. В. Березина. С.-Петербургъ 1879.

Od kr. akademije znanosti u Turinu: Bollettino dell' osservatorio della regia università di Torino. Anno XIII. 1879.

Od českе matice: Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Dr. Ant. Rezek, Svazek první. V Praze 1878.

— Staročeské divadelní hry k tisku upravil Josef Jireček. V Praze 1878.

— Rymovana kronika česká tak řečeného Dalimila. Upravil Jos. Jireček. V Praze 1877.

— Spisové císaře Karla IV. K výdani upravil Josef Emler. V Praze 1878

— Ukazatel k prvním padesáti ročnikum časopisu musea království českého 1827—1876.

— Novočeská bibliothéka wydavaná nákladem musea kralowstwí českého, čislo XVIII. Wácslawa Tomka. Díl IV. V Praze 1879.

Od izdavaoca: Russische Revue tom V—. Monatsschrift für die Kunde Russlands. Herausgegeben von Carl Röttger. VIII. Jahrg., 5 Heft. S.-Petersb. 1879.

Od dra. Ivekovića: De Turcarum moribus epitome. Bartolomaeo Georgieuiz Peregrino auctore. CIↃ. IↃ. XCVIII.

Od predsjednika dra. Fr. Račkoga: Iconographie de S. Jean l' évangéliste par le P. J. Martinov S. J. Arras 1879.

Od štajerskoga zemaljskoga odbora u Gracu: Siebenundsechszigster Jahresbericht des steie-märkisch-landschaftlichen Joanneums zu Graz über das Jahr 1878. Graz 1879

Od ravnateljstva: Program kralj. velike gimnazije na Rieci koncem školske godine 1877/9.

Od poljske akademije znanosti u Krakovu: Dr. Władysław Wisłocki. Katalog rękopisów biblijoteki universitetu jagiellońskiego. Zeszyt 4. Kraków 1879.

— Zbiór wiadomości do antropologiji krajowéj. Tom III. Kraków 1879.

— Sprawozdanie komisyi fizyjograficznéj, tom dwynasty 1878

— Rocznik zarządu akademii umiejętności w Krakowie. Rok 1878. W Krakowie 1879.

— Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce. Zeszyt III. Kraków 1879.

— Literarische Mittheilungen und bibliographische Berichte über die Publikationen der Akademie der Wissenschaften in Krakau 1879.

Od družtva: Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark, herausgegeben von dessen Ausschusse. XXVII Heft. Graz 1879.

Od ravnateljstva: Program c. k. realnog i velikog gimnazija u Kotoru za školsku godinu 1878—79.

Od družtva: Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen. Herausgegeben von historischem Vereine für Steiermark. 16. Jahrgang. Graz 1879.

Od centr. povjerenstva: Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1878. I. Heft 1876, III., IV. H 1877, V., VI. H. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. Wien 1879.

Od kr. akademije znanosti u Turinu: Atti della r. academia delle scienze di Torino, publicati dagli academici segretari delle due classi vol. XIV., disp.

Digitized by Google

5. (Aprile 1879) Vol. XIV, disp. 6 Maggio 1879. Vol. XIV, disp. 7. (Giugno 1879).

Od pisca: Slovanščina v romanščini. Spisal Davorin Trstenjak.

Od vrhovnog vojnog srpskog ministarstva: Vrhovna komanda srpske vojske. -- Rat Srbije sa Turskom za oslobodjenje i nezavisnost 1877—78. godine. Beograd 1879.

Od akademije: Monatsbericht der k. preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Mai 1879.

Od varšavskog sveučilišta: Варшавскія университетскія извѣстія 1879. Nro. 1. Варшава 1879. Nro. 2.

Od geografskog družtva: Извѣстія императорскаго рускаго географическаго дружества. God. 14. tom 14., god. 15. (1879), tom 15.

Od ravnateljstva: Izvješće o kr. velikoj gimnaziji u Osieku koncem školske godine 1878/9.

Od Hinka Hladačka: Katolički propovjednik uredjuje i izdaje Hinko Hladaček. Tečaj III. Br. 9, 10, 11 i 12. Vukovar 1879.

Древній славенскій перевод апостола и его судьби до XV. в. Опитъ од Григорія Воскресенскаго. Москва 1879.

Od biskupa Strossmayera: III. Icones selectae Hymenomycetum Hungariae — Magyarorszag Hár'yagombainak válogatott képei.

Od pisca: Изъ древней исторій Болгаръ. Сочиненіе Матвѣя Соколова. С.-Петербургъ 1879.

Od Daničića: Стенографске белешке о седницама народне скупштине за 1878 год., која се састала у Нишу 20. новембра 1878 год. У Београду 1879.

Od pisca: O starom bosanskom grbu napisao dr. Fr. Rački. Zagreb 1879.

Od matice češke: Časopis musea království českého 1879 redaktor Jos. Emler.

— Novočeska bibliotheka vydávaná nakladem musea království českeho. Číslo XXII. Prima Sobotky: Rostlinstvo v národním podání slovanském. V Praze 1879.

Od moravskog zemalj. odbora: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae svezak X. Brünn 1878.

— Libri citationum et sententiarum seu knihy půhonné a nálezové. Tomus III. pars prior. Edidit Vinc. Brandl. Brunae 1878.

Od pisca: De poesi epica populari in latinis litteris, scripsit Franciscus Bulić, prof. Jader. 1879.

Od pisca: Русскій филологическій вѣстникъ, ученый журналъ издаваемый подъ редакціею М. А. Колосова. г. 1879 Nro. 3.

Od pisca: Српски пчелар, саставио Јован Живановић. Прештампано из „Заставе“. Прва свеска. У Новоме Саду 1879.

Od poljske akademije znanosti u Krakovu: Sprawozdanie komisyi fizyograficznej c. k. towarzystwa naukowego krakowskiego. Tom szosty.

Od matice dalmatinske: Narodni koledar novi i stari za prestupnu godinu 1880, uredio Mate Nekić.

Od historičkog magjarskog družtva: Századok. A magyar történelmi társulat Közlönye. IX füzet, XIII-ik évfolyam, 15/11. X füzet, 15/12. XIV-ik évfolyam, I1 füzet. 15/2. 1880.

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga LVI.

U ZAGREBU 1881.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku. Od M. Valjavca	1
Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod. Od dra. Fr. Račkoga	68
Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka. Od dra. P. Matkovića: II. Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta	141
Darovane knjige	283

Digitized by Google

Digitized by Google

Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku.

Čitao u sjednici filozofičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. prosinca 1878.

PRAVI ČLAN M. VALJAVEC.

3.

Naglas u riječi srednjega roda.

A. Kakav imaju naglas riječi srednega roda.

(I. o-deklinacija).

1. Riječi kojim je tvorka *o* neima mnogo. Od *jedne slovke* poznate su mi samo dvije a ove imaju ˜: d n ȏ, fundus kop. 339 dnò, i t l ȏ pavimentum, ali je obična samo u plur.: t l ä (ili klä rjeđe tlẽ klẽ, tschup. 504. 506 tlah, 244 tlam), traun 253 tlá, 228 tlàh, ravn. 1/256 tlàm 1/253 tleh 1/115 tlami.

Riječi od *dvije slovke* imaju

a) ˆ *na zadńoj slovci:* b l a g ô bona, opes, merx, ugr. i kajk. samo blâgo: küzm. 337 naj deca roditelom spravla blágo; petr. 101 ov beše pri ńem obtúžen, kak da bi razsipal bil blágo ńegovo, itd. — d r v â plur. ligna; m e s ô caro, kajk. mêso; n e b ô coelum, kajk, nĕbo, a u ugr. prešla je ta riječ među ā-deklinaciju: nêba; p r o s ô milium, kajk. prôso.

b) ´ *na predzadńoj slovci*: b l é k a, plur. nagfl. 105 znotrejšńi táli svińé so gút, plúča, srdce, žaloudec, bléka, sklezen, obísti, mehér i v glávi mozgouvje; 123 vu človeki tudi jeso vu voutli žívota vsi eti táli: vu zgoráńoj voutli je sápen gút, plúča, srce; vu spoudńoj žaloudec, bléka, gétra, obísti, sklezen, žuč, mehér. Plúča slúžijo na odúhávańe, srdce na tekáj krvi, žaloudec, bléka itv. na kúhańe jela i pila i na čiščeńe krvi. — b ŕ d o promontorium, licium. — č r é d o grex Belostjenac 52 črédo, gašp. 1/731 od tuda na poļu

Digitized by Google

hispalskom pri stanoviti gospi Eleonori de Zuniga čréda past nastani se. (habd. ad. 45 jedna deklič celo negda sviń krdelo, celo čredo ovac, kòz, živine na pašu goni; gašp. 1/208 pastirce pri čredu svojem skoznujuče k sebi dozvati je hotel); u kranjštini samo fem. čréda. — č r é v a plur. gedärme, küzm. 214 trpl. 93 črejva. — g ń é z d o nidus traun 213 gnęzdu, ravn. 1/109 na gńézdu, 2/219 gńézda, plur. küzm. 14. 25 gnejzdo; nu ugr. i gnezdou = gnejzdô. — k ó l a plur. currus, plaustrum, ravn. 1/94 kóla; trpl. 38. 61. nagfl. 65. 82 koula, 101 koulam, 147 i trpl. 16. koulaj, kouli, küzm. 230. 231 koulam trpl. 52 koul; (a srb. köla, sravni dalm. job. 9 kulla) -- r ú d o temo, kajk. običnije fem. rúda. — r ú h o vestes lineae, vestitus, (perg. 10/2 23/2 zlamenno ruho dotalicium; srb. rüho) — ú d o membrum, često masc. úd ili üd.

` na predzadńoj slovci: č è l o fron(t)s, tschup. 30 na čêlu, ravn. 1/24. 160 čèlo. — Tako možda i ò s o stimulus.

Kakav ima naglas *obedo* prandium ne znam.

2. Riječi kojim je tvorka *je* i *tje* to jest *če, ce* imaju

a) ˆ na *zadńoj* slovci ili i na *predzadńoj:* m o r j ê i m ô r j e mare, ugr. samo môrje nagfl. 55. 171 mourje itd. — p o ļ ê i p ô ļ e, campus, agri, kajk. samo pôļe.

b) ´ na *predzadńoj* slovci: j á j e ovum (ali se tako slabo gdje govori, naj obično je jèjce), — ó ļ e oleum jap. 325 óļa; traun 7. 111. 134 škriń. XII. óļe, pok. 3/151 óļam, preš. 75 óļe, petr. 102. 187 óļa (gašp. 1/212 uļe). — ó ž e, vóže, vúže funis trpl. 108 gospoud je pravični: odsekao je vouža ti neverni; petr. 281 vúža, habd. ad. 399 vúže, gašp. 1/185 vúže. — p ļ ú č a mjesto pluča pulmones, nagfl. 105. 123 plűča, 179 plűčami, itd. — v r é č e sack dalm. 1 hron. 22 na okrajku: vrejča i z vrejči zakriveni; trpl. 25 on vküp správi liki vu vrejča vodé mourja. — Tako i l í c e vultus nagfl, 120 líci dual.

3. Riječi kojim je tvorka *je* = stsl. ije aje. Ove riječi jesu dvostruke, jedne izvode se od nomina a druge od partic. praet. pass. na n i na t; one zovimo denominalia a ove deverbalia.

a) Naglas u denominalia

α) " na *zadńoj* slovci u kranjštini dosta je rijedak. Meni su poznate αα) ove dvoslovčane: b a r j ê morast, k l a s j ê aristae, r e p j ê ńeka bilina (rumex?), r e s j ê, erica vulgaris kop. 239, s m e t j ê fimus, kehricht, s n e t j ê uredo, s n o p j ê garben, s u š j ê dürres reisig, t r s j ê reben, weingarten, t r s t j ê röhricht, (v)l a t j ê rispen.

Digitized by Google

— Isto vaļa za ugrsku slovenštinu; iz štampanih kńiga zabiļežene imam ove: k e ļ ë gluten, m l a d j ë junge zweigsprossen, p e č j ë obstkerne, r o ž j ë arma, s e ń ë nastalo od seńem = sajam, s i ļ ë getreide. — U kajkavštini znam za ove: D r ń ë, žeļeznička postaja među Koprivnicom i Žakńem, k e ļ ë, r u b j ë lintea supellex, s v r ž j ë rami arborum, t r s j ë, z v e r j ë ferae. ββ) ove troslovčane u kranjštini: p e č e v j ë petrae, s a t o v j ë favi, s k a l o v j ë petrae, s t e b l o v j ë caules, v l a t o v j ë rispen, pak k a m e ń ë steine, v e s e ļ ë laetitia; u ugrskoj slovenštini: b o r o v j ë föhrenwald, d r m o ž j ë (?), k l a s o v j ë, k o c e ń ë acaules, k o r e ń ë radices, l i s t o v j ë frondes, m e h o v j ë plumae, o r u ž j ë arma, p l a s t o v j ë feldreihe, p o p o v j ë knospen, veseļë, v r h o v j ë wipfel, z e l e ń ë das grün. Iz kajkavštine imam zabiļežene: orudjë, oružjë, posudjë vasa, z a v e t j ë.

Sve navedene riječi govore se u sva tri narječja i s naglasom na drugoj kojoj slovci.

β) · na *predzadńoj* slovci imaju

dvoslovčane: c v é t j e flores schön. 320 cvejtje, tschup. 523 cvętje, pok. 3/121 cvętje, preš. 7 cvétje; nagfl. 29. 30. 148. 152 cvejtje; habd. ad. 294 cvétje, itd. — d r é v j e arbores traun. 183 244. 260. 266 dręvje, ravn. 1/127 kop. 238 drévje nagfl. 12 drejvja (ali 13. 34. 84. 104 drevję); petr. 3 dréveje, gašp. 1/655. 675 drévje. — g r ó z d j e uvae, škrin. XXX; kop. 239 ber, 20; met. 41 petr. 100 grózdje. — k ó ļ e i kólje weinbergpfähle kajk. — l í s t j e folia dalm. sir. 6 lystje küzm. 91, trpl. 3, nagfl. 149. 152 lístje. — p é r j e pennae traun. 2. 233 pęrje kop. 239 nagfl. 26. 107. 170 pérje (a rog. 210 perjè: gos da tu perjè z' katérim pišejo). — p r ó t j e, prútje virgae (rog. 455); — s á d j e poma, voće traun 266 škrin. XXIII. XXXI. sádje (i sadjë). — s t r ó č j e siliquae (tschup. 424). — t r é š č e holzspäne; — t ŕ ń e spinae (tschup. 286. 371, petr. 34. 35 térńe 57 térńa, itd. — z é ļ e kraut, herbae, petr. 31 zéļe; gašp. 1/228 zéļe. — A ove: g ò s t j e epulae (dalm. sir. 13 v' gostje, tschup. 98. 570; opr. 60 na gostju) ravn. 1/303 Vastja kralica je ženam gòstje v dvòru napravila. — k l è č e klippe ravn. 1/181 zraven tega pa tudi kléča vidimo, ki se je Davidova nedolžnost na ńih razbíla. — p l è č e schulterblatt plur. pléča schultern rog 627 pleéč, (pok 2/39 plečmi), preš. 72. 166 pléča, nagfl. 25 pleče, 26 pleči dat.. 123 pleča gen. 122 pléča, 98 pléčaj; petr. 246 pléča gen. 92 pléča. — s n ò p j e garben,

Digitized by Google

ber. 38 snôpje (al i snopjě i ravn. 1/233 snópje). Tro-i višeslovčane: k o r è ń e kad znači möhre, goreńskokrański, — p o k o l̨ è ń e progenies — p o v è l̨ e befehl pohl. opr. 97. 177. 252 povêl̨e (a 257 povęle) 219 povêla gen. sing. 236 povêl plur. gen. pok. 2/32 povéle ravn. 2/122 povèle ber. 24 povêl̨e; levst. 90 povêl̨e. itd. plur. traun 227 povęla to je povêla — v e s è l̨ e laetitia (dalm. ezdr. 3 so vpyli od veséla) traun 7. 103. veséłam, 17. 26 od veséla, 31 veséle itd. ravn. 2/173 vesèle; ber. 30 vesêl̨e, preš. 5. 88. vesêle, 118 vesêłam; trpl. 22 veséle, 11. 37 veséla, 16 veséłom; gašp. 1/644. 700. 783 veséłem 1/659 veséla, 1/711. 777 veséle itd. (i veseľě). — z e l è ń e das grünzeug ravn. 1/127 sétuv, zelèńe in drévje vse pokončajo. Tako i o r ò ž j e arma ravn. 1/159 orôžje, preš. 172. 176, ber. 141. 203 orôžje. a levst. 91 oróžje

γ) ˆ na p r e d z a d ń o j slovci a) d v o s l o v č a n e: to su riječi α) građene od j e d n o s l o v č a n i h subst. i adj. s malenom iznimkom sprijeda navedenih riječi: b î č j e arundo phragmites, b î l j e plantae. halme, stoppeln, ravn. 1/242 kterim je bol per srcu bílje ali žival, kakor bližniga sreča, dain. 191 z bílja sem namlét; (16 kyp namláčen silja čistmo 'z plev no bilja. nagfl. 167 nej daleč od ńega so velike tikvi ležale na bilji); b r î ń e juniperi (rog. 261 brinia kop. 238); b f s t j e junge sprossen; c r è t j e knieholz; d r ô b j e das eingeweide (opr. 129 ogn v' vašem drobju in osrčju); g l ô ž j e crataegi nagfl. 99 vűki sem i vűko idem, ali dönok dale pridem, kak da bi brez düške drkao i po trńi, glouži lejtao; g f m j e gebüsch; g r ô b j e friedhof τὰ μνήμεια, küzm. 70 kí je stańé meo vu groubji; h r â s t j e quercetum met. 41 hrástje, (ugr. răstje nagfl. 167 rastje); k f č j e das gereut; l ô č j e iunci, carectum ravn. 1/81 jerbasček djala per kraju Nila v' lóčje; ber. 55 déne jerbasček v' lóčje; l û b j e cortices (rog. 253 ta evangelium ne obstóij le u samem žvenku glasu inu lubiu teh besedj, pač pak u musku, ú sredi te zastópnosti inu resnice, kao prijevod riječi: evangelium non stat in sonis et cortice verborum, sed in medulla sensus et veritate); m r â v j e formicae gašp. 3/199. 248. p l â s t j e laubbauschen; p ô p j e knospen (gašp. 1/218 pupje); s â t j e sêtje favi (krist 58 ako setje pčelh premislim); s î l̨ e (ugr. sïle silě) getreide, (dain. 16 kyp namláčen siła čistmo 'z plev no biła); s î t j e scirpi (kajk. sîtje); s ô č j e φρύγανα, i knüttelholz Ludbreg u hrv.; s t â ń e stand, zustand, wohnung, i stańě; t f s t j e arundines (traun 165); z d r â v j e valetudo; z v ê r j e ferae, trpl. 7 zvírje, (gašp. 1/16 zverje) — β) građene od d v o s l o v č a n i h substant. fem. na *a*

Digitized by Google

ili neutr. na *o* (e); b r ê z j e: bŕéza birkenwald, kop. 238 brézje nagfl. 166 brejzje; d r v ļ e: drvâ arbores; d û p ļ e: dúplo (gašp. 3/669); g r û d j e: grúda glebae nagfl. 134 grűdje skučéjo ali z valékom rezdrobíjo; h ô j č j e: hôjka weisstannenwald (dain 16); j ê l š j e: jélša erlenwald; k î t j e: kíta (gašp. 4/57); l â j ń e: lâjno stercora; l î č j e: líko bast; p r ô s j e i prósje hirsacker kop. 239; r ô ž đ e: rôzga sarmenta; s k â l j e: skála saxa krań., a ugr. holzspäne, nagfl. 168 ž ńé (breze) skálja žgéjo k pükšenomi práhi potrejbno vougeļe; s l î v j e: slíva zwetschkengarten; s ô l n č j e: sôlnce pars aprica; s m r ê č j e: smréka fichtenwald; s û k ń e: suknŏ tuchzeug nagfl. 62 naslon stolca je z-kosmińa napani i z ledrom ali sűkńem i drűgov tkajov oblečeni; (küzm. 65 nišče nouvoga sükńa záplato ne šíva na stári gvant; vaļda i sükńe); š č â v j e: ščáva spüllicht; š î b j e: šíba virgae, nagfl. 62 náslon je z-šíbja, 79 z šíbja spletene, 168 ž ńé (breze) šíbja zgotávlajo koše; v ê j e: vêja laubbausch, nagfl. 82 vejje; v ŕ b j e: vŕba weidengebüsch (dalm. job. 40); z ŕ ń e: zŕno grana. — b) t r o-i v i š e s l o v č a n e, to su riječi koje se grade α) od dvo- i v i š e s l o v č a n i h riječi s naglasom na zadńoj slovci: b o g o č â s t j e gottesverehrung math. 1. 1/120 čine bogočástja navčiu se, 1. 2/129 gde nè nikakve žeļe bogočástja; b o g o s l ô v j e: bogoslŏv theologia, gašp. 1/645 navučitel bogoslóvja; b r a t o ļ û b j e: bratoļŭb bruderliebe preš. 28 kjé bratoļúbja si vídil oltárje? d o m o l j û b j e: domoljŭb patriotismus (ber. 183); g r m î č j e: grmič gesträuch levst. 137 grmíčje; i z r â s t j e: izrâst plantae gewächs (math. 1.1/175 né mentuju stránke žítka, prédiva, sáda ali drugoga potrebnoga zemļe izrastja.); k o c ê ń e: kocên caudices ovc. 22. 24. 29. 31 kocéńe; k o r ê ń e: korên radices, ugr. kajk.; l o p û š j e: lopúh lappae (habd. ad. 106); o b î l j e: obîl abundantia (dalm. 2 hron. 32, nehem 5, perg. 8/2 habd. ad 123.); p o d m ê t j e: podmĕt, tschup 538 ke se je v' svojemu začętku usem tem drugem glih iz enega podmętja von potegnenega videl; o b î s t j e nieren (math. 2. 3/200 koi srdca i obistja zezvèda); p o v î r j e: povîr aira; p o z d ê r j e: pozdêr acheln nagfl. 68 pozdejrje; p o z d r â v j e gruss (ravn. 2/214); š i p r â č j e: šiprák art strauch (hab. ad. 106 Adam, kam si se skril? v' kakvom si šipračju? ali štimaš da te ja ne vidim, nesem te ja v šipračju ostavil v kom te vezda nahajam.) Tako i građene od subst. s naglasom u nom. na predzadńoj a u gen. gdje rastu za slovku također na predzadńoj ali s ´: j e r m ê ń e: jèrmen, gen. jerména riemen, küzm. 62, 108, 166, 263 remêńe, ámo ide možda c e r ê ń e knieholz let. mat.

Digitized by Google

let. ceréńe. — β) koje se grade od dvo- ili višeslovčanih fem. na *a* ili neut. na *o* (e) s naglasom na predzadńoj slovci u sing. gen.: četâļe: četálo küzm. 12: je li se berějo s trńa grozdje ali s četáļa (ἀπὸ τριβόλων) fige? drobtîńe: drobtína κλάσματα (küzm. 28, nagfl. 107. 139 drobtińe, a küzm. 177 drtińe); koprîvje: kopríva urticae (tschup. 259 habd. ad. 241. 275); lupîńe: lupína putamina (duh. 46 lupíńe); okôlje: okôl umgegend (opr. 125. 126); omêļe: omèlo bartwisch; orêšje: òreh gen. oréha nusswald; robîdje: robída brombeergesträuch, ravn. 1/261 trńe in robídje bo raslo po ńemu; posôdje: posôda vasa (gašp. 3/313 457 posudje); rogôžje: ròg gen. rogóza iuncetum; sočîvje: sočívo legumina; ščetîńe: ščetína setae (nagfl. 105 četińe); vezâļe: vezálo trpl. 14. 97 vezáļe; vinîčje: viníka wildreben; želêzje: želézo eisen, eiserne fesseln tschup. 325. 414. 629 želęzje, jap. 297. traun 264. 274. 371 želęzje; ravn. 1/75 2/124. i preš. 145 želézje; nagfl. 56 želejzje; gašp. 1/672. 872 želézje. (Riječi na ińe imaju u ugr. ľńe). — γ) mnoge koje se grade slovkom *ov*, ev pred tvorkom je: betêvje: bêtvo, kuruzno betêvje kukuruzstängel, Ludbreg u hrv.; bezgôvje: bezëg sambucetum; borôvje föhrenwald; čerôvje saxa; črepôvje scherben (gašp. 4/641) Ludbreg; dežêvje pluvia continua ravn. 1/20 dežévje, dain. 10 dežóvje, nagfl. 175 dežđouvje i dežđejvje; domôvje patria, domus ravn. 1/97 z močjó ga vèdeš na svoje svéto domóvje, 2/51 koprnéla sta po ļubimu domóvju; grmôvje gebüsch (dalm. job. 40 garmovje), rog. 250 grmúje, opr. 199 grmuje, ravn. 1/11 preš. 65. 146 levst. 140 grmóvje, dain. 159 grmóvje, nagfl. 103, 153. 167 grmouvje; jeličêvje trpl. 105: on je liki ostre strejle močnega ino ogeń v jeličouvji (psalm. 120. 4); kocmôvje, schilfartiges gewächs, štaj.; latrôvje rhamnus alpina, let. mat.; pečêvje saxa (dalm. job. 22, schön. 67, tschup. 214. 332. 380. 390. 514. 530 pečovje) ravn. 1/93 spredaj je morje, po obeh straneh strmo pečóvje, zadej sovražnik; i pečevjë; skalôvje gestein čb. 1/28 med skalóvjem ostrmim; i skalovjë, skalòvje); valôvje fluctus ravn. 1/249 morskiga valóvja; zidôvje gemäuer ravn. 2/125 zidóvje. Mjesto ˆ dolazi i ` u gorenštini: boròvje, čeròvje, pečòvje itd. preš. 173 po ńivah tam ležé snopôvja kôpe, preš. 171 zidôvje podkopúje. — δ) Riječi građene većinom od nomina tvorkom je tako da se sastavļaju s prijedlozi: medgôrje: med i gora, regio inter montes; medôčje spatium inter oculos; medplêčje ort zwischen den schultern, met. 41; me-

Digitized by Google

đimôrje insula gašp. 1/237 putujuči s. Hilariuš iz Rima vu francuzku zemļu po morju dojde vu stanovito međimorje imenom Gallinaria, kadi ni jedan človek obstati ni mogel zbog vnožine čemerneh káč; naddvêrje ort über der thüre ravn. 1/91 so mogli z jagnetovo krvjó hišne podvóje in naddúrje zaznamovati, (ber. 60 z jagńetovo krvjó zaznamvajte hišne podboje in naddurje); nadlîčje pannus qui vultui imponitur; nadzêmļe regio supra terram ravn. 1/3 bog vkaže: bo naj nadzémļe; naglâvje, onus quod capiti imponitur; nakļûčje casus preš. 162 takó mladénča glédati je gnálo nakļúčje zdájnih dní; napôtje, impedimentum, rog. 257 napótja; pok. 3/20 napótje; met. 41; (ali i nâpotje, gor.); narôčje sinus; quantum ambabus manibus fertur, jap. 257 je on ńega na svoje naróčje vzęl, 351 v naróčje Abrahama, v ńegovim naróčji, 486 je na Jęzusovim naróčji slonil, škrin. 15 v naróčji ene druge počívaš, 19 v' svojim naróčji; pok 1/69 zakry mene v' tvojim naróčji, 3/6 katęri so v' ńenim naróčji rojeni; met. 41; (ravn. piše na rôče: 1/39 djavši vrč urno na róče da mu piti, 1/78 Jakob jih vzame na róče, 1/140 Noema vzame otróka vesela na róče, 1/182 mu je na róči spala. Tako se zbiļa u Gorenskoj govori); nasîpje agger, vallum, ravn. 1/318 komej je bilo toļciga nasípja pregaziti; oblîčje vultus, facies (schön 6 pred tvoim obličam, 71 od obličja do obličja) jap. 309 traun 105 preš. 5. 12. 151. 181. 190 oblíčje; met. 41; oblîžje umgebung levst. 181 oblížje; obnêbje himmelsraum ravn. 1/151 nar raji ga v molituv zamíče spremišlovańe obnébja; obôčje pars vultus circa oculos; odûšje praecordia (tschup. 161 kjer je odušje vesęlu inu srce zadovolnu; 299. 434; opr. 68); ogŕļe halsband; ohîšje gehäuse (ber. 151 polži, ostrige in mušelni se v svoje ohišje potégnejo); ohmêtje mistel; ohrôdje skelett; okrîļe saum; okrôžje umkreis; omîžje tisch voll leute, qui circum mensam sedent, jap. 303 omyzje ravn. 1/276 kdo ne vidi tega per današnim omízju teh bogabojéčih ļudí? omrêžje gitter, schön. 320 luka skuzi omréžje; orôdje instrumentum, ber. 4. 12. 163 levst. 77 oródje; opŕsje pectus (škrin. XXIII opèrsja); oslâpje umkreis eines wasserfalles, (čb. 1/33); osŕčje praecordia, schön. 125. traun. 69. 125. 282; pok. 2/61, met. 41; ošâvje biline s velikim lišćem (tschup. 168 ako oče skuz sredo tega zarasenega trńa inu ošavja pregaziti, 388 mi sami moremo ošavje inu napotje si s poti spravlati); otîšje (ravn. 1/169 Abigajla ga je srečala v otišju za hribam; od tih ili možda tisk.: otiščje?); ozîdje

Digitized by Google

moenia, (rog. ‚ossidie'), preš. 24. 72. 173 ozídje; met. 41; ožrêḷe lappen am halse des rindviehes; podgôrje regio submontana; podnôžje radix montis; fussschemel ὑποπόδιον, dalm. 1 hron. 29 podnužje, schön. 246 tvoje sovražnike položim k podnužju tvoih nug; jap. 107 položím tvoje sovražnike za podnóžje tvojih nóg; jap. 375. traun 248. 284. 335 ravn. 1/247 podnóžje; podrôčje wirkungskreis levst. 5. 184; podrûžje ehehälfte levst. 71. 184; podsnôvje fundamentum (čb. 1/33 od groma se stresuje vse podsnovje vodnih rid.); podstrêšje mit einem dach bedeckter raum, levst. 74. 185; poglâvje caput libri, preš. 192 drugo poglávje; (gašp. 1/146); pohîšje hausgeräth (ravn. 2/181 hiše in pohišje brišejo in čedijo); pohlêvje stallungen, ställe, ravn. 1/178 ne maram za kozla tvojga pohlévja; pokolêńe i češće pokolèńe progenies küzm. 2 vsa eta pokolejńa od Abraháma notri do Davida so štirinájstera pokolejńa i od Dávida notri do Babilonskoga seḷeńa je štirinájset pokolejń itd., 350. 359 itd. trpl. 18. 62. 64. 70 pokolejńe; gašp. 1/17. 18. 37. 118 pokolêńe, 653. 666. 844 pokoléńe; itd.; Pokôlpje regio ad flumen Colapim; polêtje aestas, traun 185 ti si poḷejtje inu pomlád stváril; ravn. 1/22 dokler bo zemla, ne bo prejeńala nè sétev nè žétev, ne polétje ne zíma, nè noč nè dan; čb. 4/57 čakaj do polétja me; pomîzje tischzeug (ravn. 1/214 pomizje inu pitna posoda je bila vsa iz čistiga zlata); pomôrje regio maritima; Ponîlje regio ad Nilum, Vodnik; popfsje brustbild; poslôpje gebäude, ravn. 1/19. 72. 162 2/281 levst. 73 poslópje, (tschup. 381. 424. 432. 537); posrêdje medium, (math. 1. 1/223 od starine računal se je početek korizme iliti posta od posredja i dnevov koji su pred vuzmom išli); povfšje superficies; predhîžje vorhaus (krist. 31); predmêstje suburbium, met. 41; prekrîžje compitum, selo nad Zagrebom; prigôrje regio montibus adiacens; prilêsje regio silvae adiacens; primôrje regio maritima; prirêčje proverbium krist. 117 sleduvali bi ono priréčje; protilêtje, protulêtje, sprotulêtje, sprolêtje ver, nagfl. 91 sprotolejtje; krist. 50 protulétje; razcêstje compitum; razkrîžje compitum; razmêrje verhältniss lev. 10; razpôtje compitum; zadôlje land hinter den thälern; zagôrje land hinter den bergen, met. 41 zagórje; zajêlšje gegend kinter einem erlenwald; zakôtje latibulum; zamôrje regio transmarina; zaprôdje gegend hinter sandbänken; zarêčje gegend jenseits eines flusses; zavêtje schutzort, schutz ravn. 1/210: pravičen ima zavétje v smrti

Digitized by Google

2/148; preš. 104. 179, levst. 43. zavétje; zglâvje: vz i glava kopfteil des bettes; znôžje fussteil des bettes. — Kadšto dolazi i u kranjštini naglas na predlogu: nâpotje, râzpotje; u ugr. i kajk. malo češće: nároče küzm. 81. 83. 105. 273 na nároča vzévši ἐναγκαλισάμενος; návečerje παρασκευή petr. 59 beše pak vuzmeno návečerje; prèkrižje, prímorje, zágorje; závetje gašp. 1/14. 857: ki se pod závetje preodičenoga ovoga patriarke vteče, math. 2. 3/42 zàvetje; samo li tako nâhiže, običnije bez h i promijeniviši i na j: nâjže podium. Rijetko čuje se ` mjesto ^: pogòrje regio montana. — ε) Riječi koje se završuju na — ińe (ali u ugrsk. češće ïńe): bradîńe baumbart (nagfl. 178 bradińe); česmîńe berberisstrauch; drobtîńe brosamen; glavîńe capita dain. 205 male kad šetíńe, svetle kak zlatíńe, zbadne kak kopíńe, mesto vyh glavíńe, vgoni tote svíńe (odgonetlaj gumbaste igle); hoblîńe, hobelspänne Ludbreg; iskrîńe scintillae; kopîńe brombeersträucher, dain. 204. 205; petr. 100 jeda berù iz térńa grózdje, ali fige iz kupíńa?; kosmîńe τρίχες, dain. 74; (küzm. 4. je meo odetel svojo z gomilskoga kosmińa; nagfl. 62. 68. 95.); rapîńe (trpl. 57 doli poide kak dejžđ na košelino, kak kaple na rapińe zemlé); repîńe caudae dain. 204 dugo je repíńe; srebrîńe silbersachen dain. 203 srebríńe; sčetińe setae, dain. 31. 205 šetíńe; špiclîńe föhren-fichten-lärchennadeln (nagfl. 168); terîńe von brennenden spänen abfallende kohlensplitter; uhîne aures, dain 204 vyhíńe; zlatîńe goldsachen, dain. 205.

δ) Riječi s naglasom dalje prama početku nego na predzadńoj slovci neima mnogo; to su većinom riječi koje imaju ov pred je pak bez ov neimaju je naglašeno: bîčevje uz bîčje juncetum, (dalm. job. 8 bičovje) ravn. 1/81 jerbasček je iz bíčuja spledla; cèdrovje zedern, trpl. 22. 66. 77. 110 cedrovje; cvétovje uz cvétje flores, ravn. 1/211 v lés je bilo češúluje in zlato cvétuje in druge lepe rečí zrezláne; češûlevje frondes ravn. 1/211 češúluje; hôbličje hobelspäne (gašp. 4/770, običnije hoblîńe); hrûščevje uz hrûščje birnbäume; kámeńe gestein, steine ravn. 1/201, traun 291 kámńe; ali ugr. i kajk. kamêńe, küzm. 4. 5. 70. 90, trpl. 82. 95. 117, nagfl. 13. 26. 60. 172; gašp. 1/645. 704. 705. 721 kaméńe, math. 1. 1/78 kamèńe; kostańîčevje uz kostańîčje ligustrum; lâjnovje stercora, (nagfl. 68 kűrijo z slámov, vájžami, lajnovjom, viníčkem . ;); léščevje (goreń. čitaj léšuje) haselbusch kop. 239 léšovje; lôčevje uz lôčje juncetum; má-

Digitized by Google

čehovje (traun. 140 vaše trńe kakor mačohovje bodęče postane, to je trńe divje gártrože); médrje, ograda u koju se ovce zatvaraju; nédrije busen (op. 81 v nederjah) škrin. XVI v nęderjih, čb. 4/75 na tim nédriju počivat Vodnik; nêževje uz nêžje wetterblume; ôgeļe carbones, traun 320 óglìje, 352 óglije, 35 vógèļe; küzm. 205 212, nagfl. 168 vougeļe (u kajkavaca rabi vuglêńe petr. 53 stáhu pri žarkem vuglêńe gréjuči se;) páličje virgae (habd. ad. 181, gašp. 4/87. 77. 425, kajk. päličje); pôpovje uz pôpje knospen; rêbrje i zrêbrje nagfl. 171 stran goré zrébrje, zgoráńi tál vrîh (strm) zovémo; sádovje uz sádje poma (perg. 44/2); sémeńe σπέρματα; a ugr. i kajk. semêńe, küzm. 25. 341 nagfl. 153 seméńe; stâblovje, stêblovje caules, nagfl. 165 stéblovje; šîbovje uz šîbje virgae; špêlovje speluncae; špîčevje uz špîčje fichten-tannen föhren-lärchennadeln; vâlovje fluctus küzm. 14 bi se ládja pokrívala od válovja, a kr. valôvje; vfbovje uz vfbje salicetum (nagfl. 166.); zâplatovje, krpe, ravn. 2/206 zàplatovje; známeńe signum, bildstock, rog. 26 známeńe, traun. 135. 183. 199 i preš. 81 známińe; ravn. 1/57 známeńe, petr. 10 známeńe, 121 známeńa; ali ugr. i kajk. običnije znamêńe: küzm. 23. 31. 49. 281. 318. 341. 376 znamejńe, 337 znamejńa, 374 znamejńaj, 393 znamejńami, trpl. 50, 64. 86, nagfl. 59. 96 znamejńe; gašp. 1/37. 110. 118. 643. 644. 652. 653. 671. 710. 765. 777. 778. 786. 854 math. 2. 3/21. 24 znaméńe, math. 2. 3/142 znamèńe. — Tu neka stoje još: grángošje grenzgebüsch, krížpotje quadrivium (küzm. 43 križopotje); šúmastje stultitia.

b) Naglas u deverbalia.

Ove riječi mogu imati naglas na svakoj slovci i to ˝ na zadńoj, ´ (i `) i ˆ na predzadńoj ili drugoj kojoj slovci: Nu iste riječi ne govore se svuda istim naglasom, pače ista se riječ u istom mjestu govori čas ovim čas onim naglasom, a u knigah pisanih ugrskom slovenštinom i kajkavštinom dolaze kadšto riječi obiļežene na dvijeh slovkah. Tako n. p. dolazi riječ staneńe ἀνάστασις četverostruko obiļežena: petr. 180 stâneńe 240 stáneńe; trpl. 113 stanejńe (= stanèjńe), küzm. 44. 60. 106. 284. 321. 329. 360. 385 staneńé; küzm. 44. 45. 175. stáneńé.

α) ˝ *na zadńoj slovci.*

U kranjštini dolazi taj naglas samo u onih riječi, koje se grade od part. s tvorkom t: cvrtjȅ eierspeise; drtjȅ vexatio; prtjȅ,

Digitized by Google

razprtjȇ, rixa, jurgium; trtjȇ frictio; vpitjȇ clamor; vzetjȇ susceptio, žrtjȇ frass. Nu sve te riječi imaju i ´ na predzadńoj slovci: cvŕtje, vpítje itd. Tako i u ugrskoj slovenštini prtjȇ ἀπειλή; trtjȇ; potrtjȇ, poprijetjȇ; prišestjȇ παρουσία.

Od riječi koje se grade od part. s tvorkom n poznata je meni u kranjštini jedina: žgańȇ kad znači žganicu, dočim kad znači ustio glasi žgâńe. Tako dolazi i u knizi: ber. 208 posebno je žgańȇ za ļudi pravi strup; čb. 1/55 Emonci darijo Taljanam žgańà, preživi bojíjo v Emoni se ga. Drugih riječi ovako naglašivati nisam čuo. I u knigah rijedak je trag tomu naglašivańu: odrešeńȇ λύτρωσις schön. 33 kateri so čakali na odrešeńé Izraël; 316 on je obijskál inu odrešejné sturil svojmu kardélcu; pozdravļeńȇ ἀσπασμός schön. 299 je mislila kaj bi tu za enu pozdravlejné bilu; 322 kákȯr sim hitru ta glas tvoiga pozdravlejná zaslišela, je od veseļá tu déte v' moim telési gori skočilu; premoreńȇ ἱκανότης schön. 228 naše premorejné je od buga; zahvaļeńȇ εὐχαριστία schön. 83 kurbarija pak se néma tudi imenovati mej vami, temuč veliku več zahvalejné.

U *ugrskoj* slovenštini dolaze riječi građene od part. s tvorkom n s ~ na zadńoj slovci a) od glagola *bez* vrstnoga nastavka: čteńȇ lectio nagfl. 32. 39 čteńé, 33 čteńej; ali i čtêńe küzm. 241. 327 nad čtejńem, 379 vu čtejńi; tako i nepošteńȇ ἀτιμία küzm. 336 pouleg nepošteńá pravim, 321 vu nepošteńej; pak pošteńȇ τιμή küzm. 287. 389 pošteńé itd. nagfl. 41 pošteńé trpl. 16. 36. 76 pošteńé, küzm. 381 pošteńá vrejden, 27 brezi pošteńá, 137 nema pošteńá; nagfl. 14 tak pošteńá ne zakockaš; küzm. 359. 370. 377 i nagfl. 141 v pošteńej; odnešeńȇ τὸ ἀνεγκεῖν küzm. 402 aldüvan na odnešeńé vnougi lüdi grejhov; pečeńȇ assatio, ustio, assum, nagfl. 68 ogeń nücajo na kühańe, pečeńé; 94 z mlejkom správlajo razločne doubi nižna pečeńá i kávo; 132 k pečeńej krüha je potrejbno koritȯ; ali i pečêńe nagfl. 110 davam mást, mesou, pečéńe, 167 logouvje dávajo divjáčino na pečéńe i odetel; raseńȇ αὔξησις küzm. 333 včini da rasté rašeńé pravice vaše; 352 na rašené tejla; slečeńȇ ἀπέκδυσις küzm. 364 vu vȯ slečeńej grejhov; vrženȇ βολή, καταβολή küzm. 395 so ta dela od gori vržená svejta včińena; zavrženȇ ἀποβαλή küzm. 292 je zavržené ńihovo zmejrjeńe svejta; trpl. 91 je zavržené vȯ vlejjao na poglavnike; zležeńȇ γεννήματα küzm. 4. zležeńé vipere! 253 niki Židov zležeńá Aleksandriánec Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει; zraseńȇ γέννημα küzm. 133 tam vküp správim vsa zrašeńá moja i

Digitized by Google

dobra moja. — b) od glagola s vrstnim nastavkom *no:* p o š k l e s n e ń ë lapsus trpl. 45 si ti osloboudo nogé moje od pošklesneńá, 96 si ti vö vtrgno nogé moje z pošklesneńá; p o t e k n e ń ë πρόσκομμα küzm. 296 ne dejvate potekneńá ali spáke brati, 310 na potekneńé; 290 so se poteknoli vu kamen potekneńá, 313 brezi potekneńá bojdte i Židovom i Grkom; p o v r n e ń ë μετάνοια küzm. 223 naj dá povrneńé Izraeli, 230 vu nazaj povrneńej čtéo je Ežaiáš proroka; p r e o b r n e ń ë καταστροφή küzm. 385 na preobrneńé pošlüšavcov služi, 33 od Krist. lica preobrneńá; s p a d n e ń ë παράπτωμα küzm. 105 ovo ete je položen na spadneńé i gori staneńé vnougim, 292 je pa spadneńé ńihovo bogátstvo; s p r h n e ń ë φθορά küzm. 242 vido je sprjhneńé, 216 tejlo ńegovo ne bode vidilo sprjhneńá, 321 sejja se vu sprjhneńej; s t a n e ń ë ἀνάστασις küzm. 321 tak bode i gori staneńé ti mrtvi, 385 je gori staneńé že včińeno, 284 vu prispodobi gori staneńá v ńega vcepleni bodemo, 360 da ga spoznám i mouč gori staneńá ńegovoga, 360 či kak pridem k gori staneńej ti mrtvi, 329 vu staneńáj; 60. 106. 264; 43. 45. 88. 264; 54. 59. 88. 93, 96; s t r s n e ń ë küzm. 291 strsneńé nad božim čüdnim činejńom; s ü n e ń ë ὁρμή küzm. 243 gda bi se pa zgoudilo sünené poganov i židovov. — c) od glagola s vrstnim nastavkom *i:* b l a g o s l o v ļ e ń ë εὐλογία küzm. 312 pehar blagoslovleńá; b o r j e ń ë μάχη küzm. 390 borjeńá pravdena zestávlaj; d r a ž e ń ë ἐριθεῖα küzm. 346 draždeńá, plur.; d v o j e ń ë διαλογισμός küzm. 358 vsa činte brezi mrmrańa i dvojeńá. g o š č e ń ë δοχή küzm. 139 gda goščeńé činiš zovi siromake, 153 prejdńe sedejńe vu goščeńej, 310 si doli seo vu bolvanskom goščeńej; l o v ļ e ń ë ἄγρα küzm, 111 püstite vlaké vaše na lovleńé; m o ļ e ń ë προσευχή küzm. 153 ki požérajo hiže vdovíc pod obrázom dúgoga moleńá; n a r o j e ń ë γένεσις trpl. 46 odtühnoli od narodjeńá mao gučeči láž, küzm. 27 sprevajajouči svojega narodjeńá dén Herodeš plésala je čí Herodiášova, 77 na svojega narodjeńá dén; n e s k v a r j e ń ë ἀφθαρσία küzm. 278 pošteńé i neskvarjeńé iščejo, 389 vu včeńej neskvarjeńé i pošteńé skazüvajouči; n o š e ń ë σχῆμα küzm. 385 v nošeńej je nájden liki prousti človik; 389 vu svestva dostojnom nošeńej; o b t r j e ń ë πώρωσις küzm. 292 je obtrjeńé Izraela li z edne stráni včińeno; o d i č e ń ë exor natio küzm. 286 odičeńé; o d k u p ļ e ń ë ἀπολύτρωσις küzm. 40. 85 on dá düšo svojo na odküpleńé za vnouge, 103 včino je odküpleńé lüdstvi svojemi, 106 gúčala je od ńega vsejm čakajoučim odküpleńé, 287 tou je odküplené tejla našega, 301 nam je včińen

Digitized by Google

od bogá modroust i pravíca i posvečeńé i odküpleńé, 348. 363 vu kom mamo odküpleńé, 402 odküpleńé je najšao, 352 v kom ste zapečáčeni na dén odküpleńá, 280 po odküpleńej; o d l o ž e ń ě ἀθέτησις küzm. 399 odložené prve zapouvidi je včińeno; o d p u š č e ń ě πάρεσις küzm. 267 zapovedao je stotniki varvati Pavla i meti lejhkouto odpüščeńá, 280 po odpüščeńej predejsńi grejhov; o d s t o p ļ e ń ě ἀποττασία küzm. 260 odstopleńé včiš od Mouseša, 374 bode od vere odstopleńé; o p u š č e ń ě ἐρήμωσις küzm. 48 bodte vidili to odürnost opüščeńá; o s k r u ń e ń ě ἀλίσγημα küzm. 246 naj se zdržávajo od oskruneńá bolvanov; o s l o b o j e ń ě ἀπολύτρωσις küzm. 226 ńim boug dá oslobodjeńé, 407 so nej gori vzéli oslobodjeńé; o z n a ń e ń ě ἀποκάλυψις küzm. 337 šou bodem na videjńá i na oznaneńá gospodnova; o ž i v ļ e ń ě τὸ ζωοποιῆσαι küzm. 321 včińen je te slejdńi Adam na düh oživleńá; p o l o ž e ń ě πρόθεσις küzm. 66 jo je krühe položeńá; p o s t a v ļ e ń ě κατάστασις küzm. 219 komi je potrejbno nébo vzéti notri do vrejmena nazáj postavleńá vsej stvári; p o n o v ļ e n é ἀνακαίνωσις küzm. 390 je nas zveličao po koupeli preporodjeńá i ponovleńá düha svétoga; p o s v e č e ń ě ἁγιασμός küzm. 284 postavte kotrige vaše na slüžbo pravici na posvečeńé, 370 ki je na posvečeńé vaše, 371 nas je boug zvao na posvečeńé, 276 pouleg dühá posvečeńá, 374 vu posvečeńej dühá; p o t v r j e ń ě τὸ βεβαιῶσαι küzm. 282 z vöre je öročina, naj pouleg miloče bode na močno potrdjeńé obečańa, 297 na potrdjeńé obečańa očákov; p o u č e ń ě belehrung trpl. 47 Dávidova zláta rejč závezka k naprej spejváńi od lilioma k povčeńej; p o z a b ļ e ń ě das vergessen trpl. 72 vu zemli pozableńá; p r e p o r o j e ń ě παλιγγενεσία küzm. 390 je nas zveličao po koupeli preporodjeńá, 38 vu preporodjeńej; p r e s t o p ļ e ń ě παράβασις küzm. 10 či odpüštíte lüdém prestopleńé ńihovo; 393 vsako prestopleńé i neokornost je vzéla pravični nájem, 36 či ne odpüstite vsáki brati svojemi z srcá svojega prestopleńá ńegova; 282 gde nega pravde nega prestopleńá, 283 k priglihnosti prestopleńá Adamovoga, 329 nej ńemi je notri računao prestopleńá ńegova, 343 pravda za volo prestopleńá je postávlena, 348 vu kom mamo odpüščańe prestopleńá, 402 pod prvim zakonom bodoučega prestopleńá, 279 po prestopleńej pravde bogá se ne poštüješ, trpl 90 so kaštigani za pouti prestopleńá svojega; p r e s v e č e ń ě φωτισμός küzm. 327 ki je sijao vu srcáj naši na presvečeńé spoznańa dike bože; p r i r o j e ń ě φύσις küzm. 279 soudilo te bode to z prirodjeńá neobrizávańe, 277 so i žene ńihove premejnile prirodjeno sebi živlejńe

Digitized by Google

na ono štero je prouti prirodjeńej; priučeńë aneignung nagfl. 11 privčeńá, plur.; razdeļeńë διαμετρισμός küzm. 135 bode razdeleńé; razdraženńë παραπικρασμός küzm. 395 ne obtrdite srcá vaša liki vu razdraždeńej za dnéva skúšavańa vu püščávi; razhlajeńë refrigeratio trpl. 10 mi je rejč tvoja na razhladjeńé; razločeńë küzm. 8 naj si dá razločeńá list ἀποστάσιον; rojeńë γέννησις küzm. 2 Ježuš Kristuša rodjeńé je etak bilou, 104 od Kristušovoga rodjeńá; seļeńë μετοικεσία küzm. 1 za vremena babilonskoga seļeńá po babilonskom seleńej; skvarjeńë κατάκραμα küzm. 53 zakaj je eto skvarjeńé? 283 soudba je z ednoga spadája na skvarjeńé, 365 štera so vsa na skvarjeńé, 382 štera pogrozíjo lüdi v pogibelnost i skvarjeńé, 404 ki se kraj potegüjejo na skvarjeńé, 286 zdaj tak nikšega skvarjeńá nega v oni ki so v Kristuši, 287 ka se i stvorjeńé oslobodi od slüžbe skvarjeńá na sloboščino dike sinouv božji; služeńë διακονία, λειτουργία küzm. 101 da bi se spunili dnévi slüžeńá ńegovoga, 129 Martha je paščliva bíla okoli vnougoga slüžeńá; stvorjeńë κτίσις küzm. 287 je stvorjeńé márnosti podvrženo, 329 novo stvorjeńé je, 347 novo stvorjeńé, 379 vse stvorjeńé božo dobro, 277 od stvorjeńá svejta, 287 stvorjeńá želno čakańe, 363 ki je prvorodjeni vsega stvorjeńá, 396 nega nevidoučega stvorjeńá pred ńim, 277 je prejdgani vsakomi stvorjeńej pod nébov; učeńë διδαχή, διδασκαλία küzm. 251 kaj je tou za nouvo včeńé? 376 naj drügo včeńé ne včijo; nagfl. 31 dnes smo včeńé z spejvańem začnoli, 37 tou že pod včeńé pisajouč-čteńá spadne, küzm. 365 pouleg včeńá človečega, nagfl. 46 se nücajo na včeńé i vučeńe, 73 vi zavolo včeńá hodite vu šoulo, küzm. 183 hasek včeńá, 293. 317 vučeči vu včeńej, 388 zmožen opominati vu zdravom včeńej, 299 ki spáke činijo prouti včeńej štero ste vi včili, 68 pravo jim je vu včeńej svojem, 89 erčé ńim vu včeńej svojem, nagfl. 159 razuma i srdca si po hasnovitom včeńej ne osnávlajo, küzm. 12. 45 čüdivalo se je lüdstvo nad včeńejm ńegovim, 63 strnoli so se nad včeńejm ńegovim, 176 nad Krist. včeńejm se štükajo; vkańeńë ἀπάτη küzm. 25 vkaneńé bogátstva zadaví to rejč; vlovļeńë αἰχμαλωσία küzm. 351 idouči vu visino vlovleno je pelao vlovleńé; trpl. 52 vlovleno si pelao vlovleńé; vsajeńë φυτεία küzm. 29 vsakše vsajeńé vö se strejbi; vojeńë ἀγωγή küzm. 386 ti si pa zapopadno moje včeńé, vodjeńé; zadobļeńë περιποίησις küzm. 404 smo vere sinovje na zadobleńé düše; zadomeščeńë ἐκδίκησις küzm. 373 ki dá zadomeščeńé onim ki ne znajo bogá; zasto-

Digitized by Google

pļeńě ascensio, küzm. 213 Kristušovo v nebo zastopleńé; zgrabļeńě θήρα küzm. 292 naj ńim bode stol ńihov na mreže i na zgrableńé i na spáko; složeńě συγκάθεσις küzm. 330 ka je za složeńé cérkvi bože z bolvanmi? — d) od glagola s vrstnim nastavkom *a* imam zabiļežene ove riječi: obečańě ἐπαγγελία küzm. 296 za volo vüpańa obečańà stojím eti pod soudbo vrženi, 289 sinovje obečańá se računajo med semen, ar je obečańá rejč eta; 343 na doli zbrisańe obečańá (nu malo niže: prouto obéčańi); pripeļańě ἐπεισαγωγή küzm. 393 pravda je notri pripelańé bougšega vüpańa; prańě βαπτισμός küzm. 76 praňé peháro v, nagfl. 68 ogeń nücajo na kühańe, pečeńé, párjeńe i praňé; stiskavańě στενοχωρία küzm. 337 vu stiskavańáj; zadomeščańě ἐκδίκησις küzm. 146 boug pa jeli ne včini zadomeščańé tim odebranim svojim? 226 včino je zadomeščańé tomi nepravično trpéčemi; zvańě κλῆσις küzm. 5 štiri brátov na apoštolstvo zvańé; žgańě τὸ καταχαίειν küzm. 25 zvéžte ga vu snopje na žgańé; trpl. 42 teda se ti dopádnejo áldovi pravičnosti, žgańá i cejložgańá; nagfl. 68 ogeń nücajo na žgańé cigla.

U kajkavca Pergošića sudeći po pismenu ę u—ię, po udvajańu suglasnih itd. čini se da imaju ili barem mogu imati zadńu slovku naglašenu riječi 1) koje se grade od part. na *t:* prešestjě πρόσελευσις, διάβασις 29|1 prešastię 16|1. 94|1 prešestię 50|1 prešestyę 28|2 prešastiee 16|1 prešestiá 28|1 prešestiaa 28|2 prešastiaa 28|1 prešastyaa (a 27|2 28|1 prešastie, 28|1 prešástie, 16|1 prešestie 9|1 prešestia); prijetjě ἀποδοχή, μετάληψις 3|1 prietię 27|2 pryetię 27|1 prietiiu (a 67|1 pryetya 27|1 prietii loc. 20|1 pryety loc.); vzetjě λῆμμα, 15|1 20|1 vzetię 56|1 vzetiee, 32|1 vzetiaa (a 43|2 vzętie, 32|2 vzetij loc. 65|2 vzettyem); zavjetjě 25|1 zauietię 25|1 57|1 zauietiaa 74|1 zauietiiu (a 6|2 zauietye); zbitjě prügelei 81|1 zbitię (85|1 zbitia); znetjě (= sъnętije) ἀφαίρησις 71|1 znetyęm. — 2) Riječi koje se grade od part. s tvorkom *n* a) od glagola *bez* vrstnoga nastavka čitam ove: daňě 49|2 danię 9|1. 2 daniá 12|2 danięm (a 7|1 danye) 11|1 12|2 daniâ (a 30|1 daaniaa (= dāńä?), oddaňě 13|12 22|1 24|2 oddanię 22|2 oddaniee 18|1 oddaniaa (a 13|2 oddanie 37|2 oddanij loc.); predaňě 13|2 predanié; vdaňě 35|1 vdanię (43|2 vdany loc.); počteňě 35|1 počtenię 40|2 počtenyę 30|2 počteniaa 24|2 počtenięm (a 13|2 počteniê); rasteňě 91|2 rasteniá; rečeňě ῥῆμα 53|2 rečenię 83|2 rečeniaa; spreňě 45|1 sprenię vodę; tečeňě der gang oder lauf eines processes 31|2 43|2 tečenię 47|1 tečenięę 22|2 te-

Digitized by Google

čeniaa 16|1 tečenięm 74|1 tečenięęm; t r e ń ë contritio 6|1 trenyę. — b) Tako osobito riječi građene od participa glagola s vrstnim nastavkom *i*, koje i je u inf. i u praes. naglašeno: č i ń e ń ë: činïti, činîm 17|2 činenię (a 77|1 činenie 3|2 činenîû); d e ļ e ń ë: delîm 16|1 16|2 17|2 delenię 92|1 deleniaa 15|1 delenięm (a 30|1 deleniu); d o b ļ e ń ë: dobîm 25|2 doblenię (nu 93|2 doblenie 83|2 doblenia, 58|2 doblyeny loc. 82|2 dobleny loc.); d o p u š č e ń ë: dopustîm 3|1 23|1 47|2 dopuščenię 80|1 dopuščeniá, 20|1 24|2 dopuščeniâ 21|2 23|2 dopuščeniaa 24|1. 2 dopuščenięm (a 24|1 dopuščenîa 31|1 dopuščeniiem); d v o j e ń ë: dvojîm 26|2 duoienyę; m e ń e ń ë: menîm 20|2 26|1. 2 menenię 26|1 meneniaa 26|2 meneniuu 25|2 26|2 menenięm; n a m e š č e ń ë: namestîm 12|1 nameščenié 12|1 nameščeniá (a 82|2 nameščeniem); n a z v e š č e ń ë: nazvestîm 53|1 nazueščenię; o d p u š č e ń ë: odpustîm 55|2 81|1 odpuščenię; p r e c e ń e ń ë: precenîm 20|2 21|2 precenenię 22|1 precenenią, 21|1 22|2 preceneniaa 22|1 precenenięęm (a 8|2 precenenia 6|1 preceneniem); p r e p u š č e ń ë: prepustîm 24|2 prepuščenię 23/2 prepuščenięę 24/1 prepuščeniá (a 47/2 prepuščenie); p r i p e č e ń ë: pripetî se 62/1 pripečenię 19/1 pripečeniá (a 7/1 pripečeny loc. 62 pripečeniah); r a z d e ļ e ń ë: razdelîm 19/1 20/1 razdelenię 19/1 24/2 razdeleniaa (a 19/2 razdelenii 16/1 razdeleny loc.); s p l a č e ń ë: splatîm 22/2 splačenię (a 13/2 splačenya); s p u đ e ń ë: spudîm 81/1 spuđenię 72|2 spuđenyaa; u m o r j e ń ë: umorîm 86|1 vmorienieem (a 5|1 umorjenie); v r a ž e ń ë: vrazîm 85|1 uraženiaa (a 81|1 uraženia); z a t a j e ń ë: zatajîm 14|1 zatajenięm; z m i r j e ń ë: zmirîm 21|2 zmirenię 79|1 zmiren ęę (a 65|2 zmirenie 23|1 zmireny loc.); z v o d n e ń ë: zvodnîm 66|2 zuodneniee 31|2 zuodneniaa, plur; z v r š e ń ë: zvršîm 74|2 zvršeniaa (a 82|1 zvršenie). — c) od riječi koje se grade od part. glagola s vrstnim nastavkom *a* čitam ih od osnova zva, jema, ora, pita, pra i žga: o d e z v a ń ë 15|2 odezuanię 42|2 80|2 odezuaniee 26|1 52|1 odezuaniaa (a 52|1 odezuánia 20|2 odezuanie 52|1 odezuani loc.); p o z v a ń ë 55|2 pozuaniee 3|1 pozuaniâ (a 16|1 47|1 pozuania 23|1 pozuaniem); z a z v a ń ë 47|1 zazuaniaa; p r e j e m a ń ë 69|2 preiemanię; p r i j e m a ń ë 20|2 24|1 priemanię; z a v j e m a ń ë 6|2 zauiemanię; o r a ń ë aratio 44|2 oranię (a 44|2 oranie 30|2 orania); p i t a ń ë 17|2 pytaniá (a 8|1 17|1 27|1 pytanie 47|1 pytania 8|1 pijtania); o p r a ń ë 81|2 opranię (a 70|1 oprania 78|1 opraniem); p o ž g a ń e 86|1 požganięm. — Iz ostalih kajkavskih kńiga neimam ni jednu riječ s tim naglasom zabiļeženu, ali znam da do-

Digitized by Google

lazi i taj akcenat barem oko Varaždina uzduž uz Međimurje do Koprivnice i lani čuo sam u Ludbregu prijateļa Kollaya bolestnoj supruzi, kad se je branila lijek uzeti, reći: tu ga nê pítańa niti m o l e ń ä.

β) ´ *na predzadńoj slovci*

1) riječi koje se grade od participa s tvorkom *t*, proste i sastavļene. Take su: b í t j e das sein, wesen; percussio (rog. 448 en leu iz eno spikanarda ne ú bitju ne ú lestninah se na glihata; tschup. 343 kar je bitje inu natura cele bogoslužnoste, 361 bitje inu lestnust suhega vofra) nagfl. 183 z-toga je čestou svaja nastánola štera se je z bítjem dokončati mogla; (gašp. 1|16. 870 itd.); — b r í t j e τὸ ξυρᾶν nagfl. 101 je li ste že vidili ovcé briti? kak da se godí eto brítje? — g e n ó t j e motus, kov. komp. 204 genútje ńe (natúre) sebi ostavļeno na zlo vlêče; — p é t j e cantus dalm. 1 hron. 16 pejtje, traun 65. 160 pęjtje, preš. 64. 88. 173 pétje; — p í t j e potio (dalm. estr. 1, schön. 60, tschup. 540, opr. 225 pytje) met. 40 pítje; — v r é t j e concursio (upravo das sieden) čb. 4|27 slišim preveselo pétje, vrískańe, mladénčev vrétje; — složene: i z p r e j é t j e aufnahme levst. 54; n a p é t j e anstrengung tschup. 554 ony poryvajo une iz napętjam useh svojeh moči nazaj; — n e b í t j e das nichtsein (opr. 227 po katireh be mi koker druge živàle te zemle v' svoje poprejšenu nebitje zupet nazaj se izšli); — o b j é t j e (krist 49 ako bog more pak nè če za ńe skrbiti, tak je to jedna lenost, ali stvorjeńe zametļiva, da bi objetje previdnosti bila); — o d m e t n ó t j e abfall math. 2. 3|31 neslòžnost i odmetnùtje; — p o b í t j e κοπή küzm. 398 se je povrno od pobítja králov; — p r e j é t j e empfang levst. 135; — p r e k l é t j e verfluchung tschup. 532 kaj je tu drugega koker rajmno tolkajn preklętja? — p r e l í t j e vergiessung (dalm. sir. 8); — p r e m i n ó t j e das versterben mors, (habd. ad. 481 preminutje); — p r e v z é t j e das sich übernehmen, hochmuth (dalm. sir. 3 ńih prevzetje je ńe prevzelu; sir. 10. 16.) opr. 104 jutri, je on v' preuzętju svoje sręče djal, jutri.; — p r i j é t j e empfang, aufnahme; conceptio, nagfl. 11 prijétje gori dane decé; (gašp. 1|19 občúvana je od istočnoga greha vu prijetju svojem, 1|122 itd.) kov. kemp. 223 vu priétju nájizvišenéšega têla Kristuševoga, 226 na priétje oveh skrovnostih; 227 za priétje presvétoga têla tvojega, 235 s poniznèm priétjem živočinlivoga sacramentuma; 263 vu priétju presvétoga sacramentuma; Bjelostjenac 2|422 priétje; — p r i z a d é t j e mühewaltung, anstrengung tschup. 417 use perzadętja inu perprave brez žęgna božjega neč na sturę.

Digitized by Google

384. 417. 426. 448. 494. 510. 542. 585; — razdŕtje zwiespalt (dalm. 1 hron. 16 rezdèrtje); — razodétje offenbarung tschup. 482 nimamo li mi dalej jidti noter da rezodętja teh notrejneh grę-hov? ber. 41 sań prava izlaga je bôžja réč: nihčè jih ne móre razložiti, če nima posébniga razodétja bôžjiga, 140 temu narodu so bile zročene razodétja postave in obļube bôžje; — razpétje das auseinanderspannen, kreuzigung (gašp. 4|793); — spočétje conceptio; — trenótje augenblick (tschup. 379. 563 trenutje); — unétje entzündung (bolest.); — vzétje aufnahme rog. 49 malu je tèh katéri bi práv nyh naprèj uzétje (vorsatz) držáli; küzm. 292 ka bode gori vzétje nego žitek z mrtvi? 379 verna je tá rejč i vsega gorivzétja vrejdna; 404 či bomo z dobre voule grejšili po vzétji spoznańa istine, ne nihá se nam več za grejhe aldov (a 317 vzétjá) kov. kemp. 249 kuliko púti Kristuševoga têla vzétja skrovnost i muku pobožno premišļáva; — začétje initium ravn. 1|334 začétje napúha je vstòp od boga; — zadétje angelegenheit tschup. 602 ńeh zadętje inu ušafańe v' peklu na bo ušafańu teh drugeh glih inu enaku; — zavzétje erstaunen tschup. 458 je blu ńe zauzętje inu ostrmeńe čez use veliku, 484 beremo časi iz zavzętjam od ene s. Terezije.; rog. 231 djál je iz zauzétja, inu veséļa, 42 iz zauzétjam usiga folka (a 245. 246 zauzetjà, 436 zauzetjá, 223 zauzétjâ). — 2) Od onih riječi, koje se grade od part. s tvorkom *n* imaju taj naglas po mome znańu samo: bráńe lectio; vindemia (rog. 484. 485. brajne [a 250 brájnú]); — práńe das waschen; — scáńe urina, a scâńe mictio; — spáńe das schlafen math. 1. 1|171 spáńe; ali složene s predlozi imaju ˆ: izbrâńe.

γ) ` *na predzadńoj slovci* imaju

1) riječi građene od participa s tvorkom *n* od glagola *bez* nastavka onih kojim se osnova završuje na *r l* ili kad pred — en stoji *v* ili *j* zijeva radi umetnuto: crèńe das rösten, zerlassen des fettes; mlèńe das mahlen nagfl. 132 semlejńe; trèńe das zertrümmern traun 27: na ńih pôtih ny drugiga kakor potréńe inu nesręča; (rog. 443 podrejne); math. 2. 2|247 i bude vu cirkvi odúrnost zatrèńa i pustočinstva; vrèńe das sieden, gähren; žrèńe das fressen: bijèńe percussio gašp. 1|736 ja izdajnik dobroga bijéńa i špotańa zaslužil si jesem; čuvèńe vigilatio rog. 226 iz svojim čuvéjnam dodélal bode svoje délu, 242 podvízajmo se posát iz postam iz čuvéjnam naše truplu, 409 streči podvizal se Christusu iz stradájnam, postam, čuvejnam inu iz čistostjo, 479 itd.; čujèńe vigilatio pok. 2|8 čistost je en dar božji, katęriga je bog ponižno-

Digitized by Google

stì inu čujéńu kakùr zvęstim várham izróčil; razodevèńe ἀποκάλυψις schön. 65 rezodivéńe; rjovèńe ululatio pok. 1|110 k svojimu ponižańu v' riovéńi živini enák postanem; števéńe numeratio, numerus, rog. 65 Callisto zvržena je bila iz chora inu štivéjna teh nymph, 233 ti mene u štivéjne teh srečnih ne postáviš? 288 itd.; vstajèńe surrectio traun 12 po ńega gori vstajéńu, ravn. 1|323 vstajèńe pa za te ti ne bode k' živleńu; živèńe vita, danas samo živļèńe. — Prema ovim riječim dolaze tako naglašene i druge riječi građene od glagola bez vrstnoga nastavka: dopadèńe das gefallen, ali se više govori oblik dopadajèńe traun 101 nad mano dopadajéńe imaš, 106 si nad ńimi dopadajéńe imel, 125 nad žganimi óffri ti nimaš dopadajéńa, 261 gospód bó na svojih dęlih dopadajéńe imel; škrin. 8 oče v' synu dobro dopadajéńe imá; idèńe das gehen küzm. 215 včińeno je na nágli z nebés šumlejńe liki močnoga vötra idejńe; 241 je Ivan prvle pred licom notri idejńa ńegovoga predgao krst pokoure, trpl. 98 daj naprej idejńe, 106 obari gospoud tvoje vö idejńe i tvoje notri idejńe; obsedèńe obsessio math. 2. 2|250 pri obsedéńu várašev, 2. 2|248 poginulo je vu pétmesečnom obseđeńu jedanájst stotin jezér ļudih, 2. 2|219 pri obseđéńu Jerusalema; podnesèńe ertragung kov. kemp. 125 smrti podnešéńe; poštèńe τιμή gašp. 1|31 705. 708. 725. 776 poštéńe itd.; rastèńe das wachsen math. 1. 1|211 brzo rastèńe i razširèńe evangeliuma; raztresèńe zerstreuung gašp. 1|647 molitvice pred lice božánsko prez raztrešèńa mišļéń pošiļati; razodèńe offenbarung traun 302 po tvojim razodéńu, 316 tvoje razodéńe je večna pravica, ravn. 1|339 božje razodèńe, ber. 10 razodêńe; vlezèńe einzug, eingang, math. 2. 2|142 odičeno vlezèńe vu Jeruzalem; zlečèńe das heraufziehen math. 2. 3|94 od ovoga čudnovitoga rib zvlečèńa vučiti se imate. — 2) riječi građene od glagola s vrstnim nastavkom *no:* dotekńèńe berührung math. 2. 2|92 samem dotekńéńem človeka nevoļnoga zdravoga včiním, 2. 2|232 nigdo ni hotel od dotekněńa kaj znati, 2. 2|233 pri ovom istom dotekněńu spazil je da; (a 2. 2|90 dòtekneńe); nadehńèńe inspiratio math. 2. 2|150 2. 3|62 po nutrńeh nadehnéńah, 1. 1|87 po nadehněńu božanskom, 2. 2|116 iz nadehněńa proročanskoga; nagnèńe inclinatio math. 1.|32 nagnèńe proti ńemu imali su, krist. 124 još bi jê daļe podeļil poleg razlučnosti ńihovoga nàravskoga nagněńa i držáńa (nu češće nágneńe); odvrńèńe aversio math. 2. 3|108 ńe pripiśùju odvrnéńe krivice; pogińèńe untergang

Digitized by Google

math. 1. 1|180 poginènje njihovo bi bilo takaj poginènje Jezuša za sobum vleklo; preobrnènje i spreobrnènje bekehrung traun 329. preobrnénje tih nevẹrnikov, traun 114. 154 spreobrnénje nevẹrnikov, 242, pok. 3|6 prosi boga za spreobrnénje hudobnih kristianov, ravn. 1|173 čigar spreobrnènje je le kak miglej trpelo, math. 1. 1|216 na preobrnènje narodov, 1. 1|236 vu preobrnènju ljudstva; stanènje surrectio trpl. 113 ti znaš moje sedejnje moje stanejnje (ali i staneńë i stáneńe). — 3) Osobito imaju taj naglas riječi koje se grade od glagola s vrstnim nastavkom *i.* u kojih je to i u praes. naglašeno u kranjštini s ´ a u kajkavštini s ^ u sing. a ´ u plur., ali često i u riječi građenih od glagola s nenaglašenim i u praes.: blagoslovljènje benedictio gašp. 1|153 opat naš obslužava dan blagoslovléńa svojega; borjènje dimicatio gašp. 1|677 svetemi sacramenti na skradnje boréńe svoju okrépi dušicu, (ali i bòreńe math. 1. 1|133 kakti znaméńe svojega bóreńa); češčènje veneratio ravn. 1|97 kdo bo tvoje tóljke svetóstí, češènja toljciga vréden? 1|148 golo zvunajńe češènje nič ne pomaga, 1|179. 219 pravo božje češènje, 1|225 češènje praviga boga, 1|148, ber. 24 dar češênja in hvaleznošti, (a math. 1. 1|110 částeńe); činjènje actio trpl. 50 lùdjé do delo bože i činejńe njegovo spoznávali, 75 nazvejsti slugom tvojim činejńe tvoje, 88 dražđili so ga z svojim činejńem, 103 nagnem srce moje k činejńi zapouved tvoji, 120 na činejńe zadomeščávańa nad poganmí, nagfl. 15 vu dávańi példe leží na činejńe nevidno vlečéča mouč; gašp. 1|13 vre naše krivo činéńe zravnamo, 1|127 tebe odvezujem od vseh grehov tvojeh kotere si vučinila z mišljénem govoréńem i činéńem, 1|193 videti činéńe Simeona, 1|671 dobra činéńa, 1|682 od grešnoga činéńa govoréńa i mišljéńa zdržati se imamo, 1|695. 717. 780 itd.; mat. 537 z nevrednemi činńéńi nas nazlobuju; math. 2. 2|261 vu vseh njegoveh činéńah i govoréńah vsigde vidi se i sveti njegovo božanstvo, 2. 3|149 vu vseh skoro svojeh činènah kàže stràh bòžji, 2. 2|44 za tulika vnogovrstna dobročinèńa nezàhvalne sebe izkazali jeste, krist. 232 vést mora sùditi i stojì vu razumnom sudjeńu činéńa našega, 205 njegovo činènje je njemu povoljno; črtènje (mjesto črčeńe) das hassen (pok. 1|44); čudènje admiratio ravn. 2|58 iz Jeruzalema, kjer je bilo toljko čudèńa nad njim, je Jezus nazaj šel v' Nazaret, pa tako i začudènje verwunderung ravn. 2|110 ni ga mogla skriti začudèńa; čutènje das fühlen nagfl. 122 čütejńe (običnije čúteńe math. 2. 3|36 čúteńe, 2. 3|221 čùteńe.); delènje distribuitio krist. 118 ovo razlučno sreče de-

Digitized by Google

lèńe je pravično, 118 razborno kínčev svéta ovoga delèńe včinìte, 125 kakova svada bi izašla, da bi gdo delèńe ovo početi hotel! 128 bíl bi mogel ovu razlučnost vu delèńu dobročinstvih svojéh prepréčiti; dogojèńe ereigniss krist. 15 kak lehko ne zmutiju ovakova dogođèńa pokoj duše; dojèńe das säugen, a kajk. das melken; dopolńèńe erfüllung traun 267 zvęst je bog v dopolńéńu svoje oblube; dopuščèńe erlaubniss gašp. 1|735 z tvojim dopuščéńem piti hoču, 1|763 z dopuščéńem, zapovedjum i listmi s. otca pápe; 1|768 izkopaju potlam z dopuščéńem spovednika tulike svetosti mater; math. 2. 2|83 od ńih ni prosil Jezus dopušćéńa, 1. 1|53 on krsti prez vsakoga ńihovoga dopuščèńa; dosojèńe das zuerkennen math. 2. 3|182 ļudstvo ravnalo se je poleg dogovora i dosuđéńa velikašev; dovoļèńe die erlaubniss ravn. 2|55 gotovo se ni nikoļ scer brez ńih dovoļèńa zmuznil od ńih, dain. 42 mojo dovoleńe mata, v zakon se podati znata; (a ravn. 1|64 dovóļeńe); dovršèńe beendigung, vollendung, erfüllung mat. 566 takvoga razgovora dovršéńe bude jedno stalno obečáńe negrešeńa; dvojèńe dubitatio math. 2. 2|175 vse dvojéńe na jenkrat odhitil je; gnojèńe das düngen, eitern einer wunde; goščèńe dapes, epulae gašp. 1|116 poganini šátrańem, copriami, s tanci vu kolu, s goščéńem oskruńevali boļe neg svetili dnéva ovoga jesu; 1|205 napravil je goščéńe i radost veliku, 1|220 goščéńa za glad premenili jesu, 1|680 kada beteżnik zbog kakovoga obetéža nemrtučļivoga goščéńa ali jéliša ako ozdraveti hoče od ńega se mora čuvati, 1|777 nigdar na goščéńa svadbena ne išla, math. 2. 3|59 vezda bòg vas zove i na goščéńe svoje vu nebo pozáva, 2. 3|70 onde na goščéńe zvan je bíl, 2. 3|47 bòg za ńe veliko goščèńe vu nebu je pripravil, krist. 189 kuliku moč némaju prikazi i goščèńa nad srdcem ļúdih! kov. kemp. 227 goščéńe; govorjèńe sermo, verba škrin. 2 on bo zapopádèl skrivnu govorjéńe, 12 poslušaj moje govorjéńe, traun. 82 v' svojim jęznim govorjéńu so na golùfio mislili, 208 pèr vodi tiga zupèr govorjéńa sim tebe skúšal, 262 moje govorjéńe bo ńemu priętnu, 318 jest se veselím tvojga govorjéńa; ravn. 1|158 Davidu se je kmalo iz govorjèńa videlo, de ga se bíti z velikánam míka, 1|234 je govorjèńe od ńé, 2|19 po vsi gori je bilo govorjèńe od tega, 2|44 otròkovo smrt perkrit in vse véči govorjèńe od otròka potláčit bi jih bil Herodež blèzo tudi ńé rekel pomoriti, trpl. 15 nega rejči ni govorejńa gde se ńí glás čüo ne bi, 47 grejh vůst ńihovî je govorejńe lamp ńíhovi, 102 kak slatko je govorejńe tvoje

Digitized by Google

čelűstam mojim! nagfl. 16 zdaj že jo je potrejbno na govorejńe osrdčiti, gašp. 1|691 vu govorjéńu spameten, 1|19 tuliko let od mrtučļivosti vu govoréńu ni odstupila, 1|645 nemi človek govoréńe i vu griži postavļena žena zdravje zadobili jesu, 1|656. 671. 682. 704. 714 itd.; math. 2. 2|109 ńihova lažļivomudra govoréńa razmeti ne bi bili mogli, 2. 2|143 ńegova činéńa i govoréńa dávala su vsem najlépša svedočánstva da..; 2. 3|64 poleg návadnoga govorèńa; grešèńe das sündigen trpl. 32 obarjem se na stezaj moji od grešejńa z jezikom mojim, gašp. 1|667 ni tak bátrivoga koteri od grešéńa obečati sebi bi poúffal segurnost, math. 1. 1|81 ako vi zle návade grešéńa ne ostávite, 1. 1|29 hodi, da mi od pogibelih grešèńa oslobođeni budemo, 2. 3|205 vnogem pogibeļam grešèńa vugnuli smo se; grustèńe kov. kemp. 194 grustéńe (a 114 math. 2. 3|54 grústeńe); hojèńe das gehen traun. 52. 161 v nebu hojéńe Jezusa Kristuša; izbujèńe das erwecken, math. 2. 2|60 ne li ovo za vse ļúdi novo izbuđéńe i gibańe na zaúfanost vu proviđéńo božánsko? 2. 2|142 izbuđéńe Lazara, 2. 2|76 mòralo je ovo nenàdeano izbuđèńe ńe z bojazļivostjum napuniti; izgubļèńe amissio rog. 65. 437 zgubléjne; izpolńèńe erfüllung traun 332 moja duša čaka na izpolnéńe ńegóve besęde; izvoļèńe erwählung electio (tschup. 628); izvršèńe confectio mat. ovo drugo i vekše izvršéńe; klatèńe vagatio traun 273 od klatéńa po pušávi; mišļèńe cogitatio küzm. 77 od znoutra z srcá človečega shájajo hüda mišlejńa, 102 razegno je te gizdave z mišlejńem srcá ńihovoga, 251 z mišlejni človečemi, trpl. 39 mišlejńa ńihova so, da bi stanek ńihov od odvejtka do odvejtka bio, gašp 1|127 ja kčerko tebe odvežujem od vseh grehov tvojeh kotere si vučinila z mišļéńem govoréńem i činéńem, 1|178 kada tebi ovakvo mišléńe dojde, 1|647. 656. 682. 863 itd., math. 2. 2|19 ravnaj vsa tvoja mišléńa i namenéńa k bogu, 2. 2|65 nigdár né bilo mišléńe zveličitela, da človek za hránu i opravu ze vséma ni malo skrbeti se ne móra, 2. 2|133 videl je Jezuš mišlèńa ńihova, 2. 3|36 znaméńe s. križa je onda stoprav za nas znaméńe kada vu nami kakvo dobro mišléńe zbuđáva, 2. 3|95 nikaj né bilo tak pred očmi Petra kak mišléńe svoje nevrédnosti, 2. 3|107 srdce je mesto spravišča hmàn mišléń i poželéń, krist. 49 hočemo suprot staviti mišlèńa jednoga poganína, 131 mišlèńe bedásto z vekšinum doprinaša za sobum drugo, 190 gdo zna mišléńa gosponova? morjèńe interfectio, tschup. 83 morèńe; mržèńe das hassen krist. 142 z ovemi zli zjedinuju se mrzèńe i svade med ļùdmi; nakańèńe

Digitized by Google

absicht math. 1. 1|94 peršònu kázati ne hotel niti mogel poleg nakanèńa svojega, . . ovak zmožni i odičeni došestek bil je suprot nakanèńu mesiaša; nameńèńe math. 2. 2/133 zarad ńih tužil se da oni tak zločesta namenèńa od ńega bi imali, math. 2. 2/155 da naša namenèńa premenimo, 2. 2/39 namenéńu bóžjemu zadosta včiniti, 2. 2/211 iz najgoršeh nameńèńih, 2. 3/18 koji krščánska namenéńa iz srdca našega izpeļáva, 2. 3/118 glavno namenèńe krščánstva vu nami izbudè, 2. 3/182 ova stanovnikov váraškeh namenéńa bila su znana (a math. 2. 3/182 i naméneńa); nameščèńe die aaufstellung krist. 39 zakaj se ni s početka svéta red i nameščéńe oveh velikéh télh po kakovem pripečéńu pomešal? 35 premislemo vre namestèńe kugļe ove, 36 súnce je jedno čudo zbog svoje velikòče, zbog svojega namestèńa; namišļèńe das einbilden, die absicht math. 1. 1/61 to dohâđa iz oholnosti i namišļèńa ļùdih, 1. 1/209 kakvoga mesiaša oni vu svojem namišļèńu čakali su, 2. 2/16 odgovoril je kak štimal je da namišļèńu Jezuša najpristojinèše bude; krist. 6 zadovoļnost na prvo stavļa se ńihovomu namišļèńu, 48 vse ńihove suprotstavke kažeju zmešana namišļèńa, 191 vkanļiva namišļèńa ov nepokoj donašaju (ali i námišļeńe krist. 19 nàmišleńe); naplačèńe belohnung math. 1. 1/238 vučimo se mi iz jednákoga naplačèńa delavcev z darmì od boga nam dánemi zadovóļni biti, 2. 2/193 od ovoga potrébuval je naplačèńe, 2. 2/114 onda bude ufańe vaše za naplačèńe tvrdno; narojèńe geburt gašp. 1/32 narođéńe Jezuša Kristuša, math. 1. 1/15 kojega narođèńe, živlèńe, muka, smrt, gorc stàjańe i zastuplèńe vu evangeliumu jesu izpisana, 2. 3/5 spomenek činì nam narođéńa muke i smrti odkupitela našega; naučèńe doctrina gašp. 1/13 vsako Kristuša činéńe naše je navučéńe, kov. kemp. 172 navčéńe; navaļèńe impetus krist. 243 koji nekoja navalèńa takovê vèsti čútiju, mòraju se od spodobnoga pajdašeńa čuvati, kov. kemp. 247 navaléne; nazveščèńe anzeige. verkündigung, gašp. 1/22 nazveščéńe b. d. Marii od angela vučińeno, 1/213 židovske oči ne bi videle vréme ono po božanskom nazveščéńu obznáńeno, 1/769 koja vsa poleg nazveščéńa svetíce pripetila se jesu, 3/30. 699 itd. math. 1. 1/63 za kakvoga ńega posláni vre iz nazveščèńa Izaiaša proroka spoznávati bi bili mórali, 2. 2/11 po nazveščèńu božjem, 2. 2/252 pri nazveščéńu porušéńa Jeruzalemskoga; občutèńe sensus, eindruck nagfl 11 prva občútejńa na vučenico gori dáne decé so tak ostra da vu jako vnougom pripetjej nágibno mouč skazüjejo nad ńé cejlim vučevnim žitkom, 18

Digitized by Google

da se občütejńe predńejši dúžnosti ńegovi kak najranej zbüdí vu ńem, 86 gda so ta prva občütejńa že gotova; o b j a č è ń e kräftigung mat. 535 poleščicu i objačéńe je dobival; o b t r š è ń e belastung math. 2. 3/64 koji vnoge krivice i obtršèńa siromàškem zavdánoga sebe krivce včinili su; o b z n a ń è ń e verkündigung gašp. 1/239 po božanskem obznanéńu, math. 1. 1/94 takov došestek obznanènńam prorokov spodoben takaj ne bi bil; o d k u p ļ è ń e redemptio trpl. 94 odküplejńe je poslao lüdstvi svojemi, 109 obilno je odküplejńe pri ńem, gašp. 1/121 tretji zrok da bi kaj najbržeše začel odkupléńa našega posel, 1/22 telo za vračtvo naše je aldúval na odkupléńe, 1/142 ne listor golo odkupléńe nam je prikazal (ter), 1/851 da ondi na skorom budúče svétem otcem nazvesti odkupléńe ńihovo, itd., math. 1. 1/14. 22 oglejte se, ar se približàva odkuplèńe vaše, 2. 2/10 na ńega prevelike cènè posel odkuplèńa nàroda človečànskoga prenesel je, 2. 2/243 zadnič vendar došla je vesela vura odkuplèńa; o d p u š č è ń e remissio gašp. 1/14 bogu nebeskomu za odpuščéńe gréhov ńu alduju, kov. kemp. 180 odpuščéńe; o d r e š è ń e redemptio, opr. 106 odrešéńe, traun 34 je dęlo našiga odrèšéńa dokončal, 40 bóg mojga odrešéńa bódi povikšan, 43 za tó vúpa on odrèšéńe za cęlu ludstvu, 215 oznanúje prérok odrešéńe človęškiga rodú iz súžnosti, 249 katęri bogá za odrešéńe hvali, 355 oblubi de bó za volo tiga čudniga odrešéńa ńemu hvalo pęjl, pok. 3/70 odrèšéńe, ravn. 2/21 svoj polk obiše, de déla odrešèńe ńégovo, 2|93 jagńe so Izraelci vsako léto v spomin odrešèńa iz Egipta klali; o d s o j è ń e urteil math. 2. 2|189 kada bi slúga ostro dopitańe i odsuđéńe gospona svojega zvrhu sebe izrečeno bil čul, hitil se je pred ńega na kolena; o g l a š è ń e ankündigung math. 1. 1|26 prez oglašèńa izhađa iz debeloga oblaka blisk; o h r a ń è ń e erhaltung traun 352 o gospód ti móč mojga ohrańéńa; o k r e p ļ è ń e stärkung math. 2. 3|18 vsigdar vu ńih najti hočete navùčańe, razveselèńe i okreplèńe, 2. 3|43 koi nikoga ne odpùšča od sebe prez raveselèńa i okreplèńa; o p r o š č è ń e remissio verzeihung gašp. 1|31 oproščéńa proseči, 1|655 na glás oproščéńa oprosi, 1|668 tebi oprošćéńe zakratiti ne če, 1|716 od kra|a oproščéńe oprosi, 1|767 oproščéńa od vseh oprosi, 1|778 od boga oproščéńe prositi, 1|855 odproščéńe zadobiti, math. 2. 2|251 ńega za oproščéńe ne prosimo, 2. 3|213 pred ńim ponizil se je i z malemi rečmi za oproščéńe prosil, 2. 3|209 ùfam se od dobròte tvoje milostivno oproščèńe, krist. 245 zločesta vést ne prestaje človeka múčiti, doklam odproščèńe gréhov svojéh

Digitized by Google

ni zadobil; o s e g u r j è ń e versicherung math. 2. 3|7 Jezuš opomina vučenike na đeđernost i zaùfanost z osegurénem da . .; o s k r u ń è ń e schändung math. 2. 3|194 da bi on došel vu naše cirkve, kulike malovrèdne i nedòstojne čine i oskrunèńa svetoga mesta ne bi našel; o s l a b ļ è ń e schwächnung math. 1. 1|167 on čas ostavila je posteļu prez vsakoga čuteńa najmenšega oslabléńa; o s l o b o j è ń e befreiung trpl. 89 zahválnost prouti bougi za oslobođejńe z rázločni nevoul, 98 vu prebiváliščaj ti pravični je glás veselnosti i oslobodjejńa, 120 on koronüje te vbouge z oslobodjejńem, gašp. 1|659 obseđenem od vrága oslobođéńe je povrnúla, 1|663. 676. 872 itd., math. 2. 2|256 prek Jordana vu Peli oslobođéńe i segúrnost iskali i našli su, kov. kemp. 245 oslobođéńe; o s r a m o č è ń e beschämung pok. 1|28 moja slabóst, moje solzę, moje osramotéńe inu strah, use je na en krat od mene prešlu; o z d r a v ļ è ń e heilung, gašp. 1|854 stric ńegov vučiní sedem svéteh méš služiti za ozdravļéńe túžnoga bratiča svojéga, math. 1. 1|153 Jezuš je ozdravļenomu človeku zapovèdal, da od ovoga čudnovitoga ozdravlèńa nikomu ne bi povèdal, 1. 2|179 za ozdravlèńe sina svojega ovomu mogúčnomu čuda činitelu hváliti ima; o ž i v ļ è ń e belebung, škrin I ny búku katęre bi ne perpomogle k' oživļéńu naše vere; p o d e ļ è ń e beteiligung, verteilung gašp. 1|734 koteru Ivan s podeléńem kipica je razveseļival, krist. 121 razlučeno podelèńe sreče i nárave dàrov, 126 takovo podelèńe ļùdih na osebne rede je nemoguče; p o d u č è ń e belehrung traun 102 podvučéńe za Koretove synóve, 106 podvučéńe Kóretovim synóvam, škrin. 1 de bi se gori vzęl vuk tiga podvučéńa, 2 poslúšaj podvučéńe tvojiga očęta, 10 poslušájte, otroci, podvučéńe očęta, 23 itd. ravn. 2|283 koļko gluščov že je bilo brez vsiga podvučèńa; p o g a š è ń e ἀπόσβεσις gašp. 1|742 nigdo zbog sivajúčega tja na vráta ogńa nuter koráčiti na pogaséńe ne poúffa se; p o g u b ļ è ń e perditio rog. 48 pogublejńe, 220 pogublejne, traun 80 oni so meni zadrge k' pogubléńu nastavili, 90 ti boš pogubléńe tih grẹšnikov vidil, 117. 119. 127. 352, škrin. 4 se bóm tudi jest k' vašimu pogubléńu smejála, pok. 1|29 utrudili smo se na poti krivice inu pogubléńa, 1|40 sebi večnu pogubléńe na glavo kóplejo, 2|17 katęri drugiga ne jiše kakùr tvoje pogubléńe, ravn. 2|38 on je dobrim k' zveličańu, hudobnim je h' pogublèńu, 2|81 bo še vse drugáč od pogublèńa bog svet otél; trpl. 27 so mi brezi zroka mreže vrgli k pogüblejńi, 43 pogüblejńa so vu ńem, küzm. 92 za kaj je toga mazala eto pogüblejńe? gašp. 1|246 dobiček veliki pogubléńe ta-

Digitized by Google

kovo štimajmo, 1|678 itd.; math. 2. 2|88 na pogubléńe poštenoga človeka šetúju, 2. 2|130 na pogubléńe milošče bòžje misliti nè čemo, 2. 3|229 pogublèńe ńegovo leži na duši vašoj, 2. 2|30 ńe od pogublèńa oslobodi, 2. 3|77 se ne mòra stoprav od pogublèńa osloboditi, 2. 3|142 pùt pogublèńa je širok, kov. kemp. 200 pogubléńe; pohabļèńe verderbniss kov. kemp. 194 potrêbno tî je negda zbog istočnoga pohabléńa na niža stúpiti, 203 205; pokorjèńe das büssen traun 181 z jutram se začne moje pokorjéńe, pok. 2|52 ne jišem se zasluženimu pokorjéńu odtegniti; pomirjèńe beruhigung math. 1. 1|196 se vu ļùbavi, krotkòče, trplivnosti, pomiréńu, molitvi i zaùfanosti vu boga podvùčaju. 2. 2|181 podéli pomiréńe s tobum vsem vérnem, 2. 2|185 podvúčal je vučenike svoje takáj dúžnost pomiréńa, 2. 2/202 pomiréńe ovo bude vam na skrádnoj vuri pokoj dušnoga spoznańa zrokuvalo, 2. 3/117 vsem ļudèm pomirèńe z nepriateli svojemi preporúča; pomorjèńe trucidatio rog. 14. 227 pomorjéjne; ponižèńe erniedrigung math. 2. 3/70 ńim ponizéńe i pajdašeńe Jezuša z ovemi ļúdmi bilo je na veliku spáčku, 1. 1/214 naša čuteńa bojè se ponižèńa, 2. 2/100 nàsledujte ńega vu ponižèńu sàmeh sebe; ponovļèńe renovatio pok. 3/15 meni drugiga ne ostane zvúnaj sámu vúpańe takiga ponovléńa, kov. kemp. 229 novem pameti ponovléńem; (a nagfl. 54 ponouvleńe = ponóvleńe); porobļèńe plünderung, math. 2. 2/249 porobléńe i opústeńe občinsko je postalo; porušèńe zerstörung, math. 2. 2|242 koi čtéje Dániela, naj razme znaméńa porušéńa; potrošèńe das aufzehren kov. kemp. 228 prez potrošéńa se jêš; potvrjèńe bekräftigung škrin. I ny búku v' cęlim svętim pismi, katerę bi ne perpomogle ali k' oživléńu naše vęre al k potrjéńu našiga vúpańa. math. 1. 1|88 proročánstvo Simeona kakti potvrđéńa Izaiaševoga misliti moramo, 2. 2|175 ovo telovno dobročinstvo za potvrđéńe svoje vere vu dobročinitela obérnuti móra; pozdravļéńe salutatio ravn. 2|9 kaj bi vtegnilo to pozdravlèńe pomeníti, gašp. 1|24 videči ovak zburkanu devicu nad pozdravléńem svojem angel božij reče: ne boj se, Maria, 1|29 kada začula je Jalžabeth pozdravléńe Marie, genulo se je od radosti dete vu ńe vutrobi, 1|145 angelsko pozdravléńe je počel na glas moliti; požaļèńe bemitleidung gašp. 1|137 rane one, koje požaléńa vsagdašńega ból ogńéna trápi, nigdar zaceliti ne mogu; prebavļèńe verdauung math. 1. 1|172 prebavļéńe prijeteh jèstvin kakti i razdelèńe hràne soka biva vu snu; prebujèńe das erwecken math. 2. 2|78 vse one koji z Je-

Digitized by Google

zušem vu Naim bili su došli ovo čudnovito prebuđèńe je genulo; pregrešènje versündigung, sünde, dalm. job. 31 pregrišeńe, traun 275 norci so bily za volo svojga pregrešéńa vdárjeni, pok. 3|54 Judji so za volo pregrešéńa na en čas od tebe zapušeni, trpl. 19 odpüsti pregrešejńa moja, 23 osláblena je mouč moja od pregrešejńa mojega, 69 odpüsto si pregrešejńa lüdstvi tvojemi, 75 pred sebe si postavo pregrešejńa naša (a küzm. 87 pregrejšeńa = pregréšeńa), gašp. 1|668 grešiti ńe činí s kakovem goder pregrešéńem, 1|711 príliku pregrešéńa išču; prekršéńe übertretung math. 2. 2|191 ova prekršéńa vu nekuliko létah na tuliko povnožiju se da včiné neizmérnu šumu, 2. 3|207 vnogovrstni ńegovi grèhi i prekršènje pekla su ga vu srdcu; premeńènje veränderung traun 191 to je premeńéńe dèsnice tiga nar vikšiga, math. 1. 1|115 né li réč božja povsùd pri vseh ļùdeh premenéńe srdcah opravila? 1. 1|21 vu ovom stàlišu budemo mi vu trepetańu i zdvojènju premenènje natùre čakali, 2. 2|232 dotekne se od záda krájca ńegove gòrńe oprave i taki počútila je premenènje vu svojem tèlu. 2. 3|36 vu vašoj dúši nikakvo premenéńe i pobólšańe ne sledúje, 2. 3|103 Jezuš pri vučenikeh i následnikeh svojeh iskal je osebùjno premenéńe ńihovoga držáńa; premišļènje überlegung krist. 122 drugi dan su kruto stešńeni niti za kakovo premišlènje razumno prikladni; prepuščènje zulassung gašp. 1|779 po božjem prepuščénu, math. 2. 3|192 zaradi prepuščéńa mešnikov bila je obrńena na tržišče, krist. 144 tabori jesu opravek božanskega prepuščèńa; prestopļènje κατάβασις trpl. 32 osloubodi me od vsega prestoplejńa mojega, 50 prestoplejńa naša tí odpüstíš, 83 kak daleč je shod od záhoda, tak daleč odriňáva od nás prestoplejńa naša; pretèńe drohnng, dalm, sir. 16 takovu priteńe je predeleč spred očy; prigojèńe geschehniss, ereigniss gašp. 1|33 prigođéńe ovem načinom izpisava; prilepļènje das ankleben kov. kemp. 145 vsaktero dugovańe, ima k tebi več ali meńe prilepléńa; priložènje zulage, mat. 520 ne zveličuje se prez trseńa i priložéńa svoih dobrih délov (!) k najmom muke odkupitela; pripečènje ereigniss gašp, 1|238, bog na domovini svétost Hilaria vsem očivestu po pripečéńu vnogeh čud je iskazal, 1|242 gde gospodin bog tulika čudnovita pripečéńa izkazuje, 1|649 kak piše Eusebiuš vu knigah letneh pripečéń, 1|654. 683. 735. 856. 864 itd. (a 1|721 pripéčeńe 1|641 prípečéń) math. 1 1|182 gdo bude tak zločest i nespaméten, da vu vseh pripečéńah proviđéńe božje ne bi spoznal? 2. 3|38 mogúčnost moja vu vseh pripečéńah bude vam na pomoč, 2. 3|54 vsa ova previđena

Digitized by Google

pripečéńa nésu mogla ńega zblúditi, 2. 3|97 znali nésu kaj na pogled ovoga pripečéńa bi mislili ali rekli (a 2. 3|181 pripéčéńe biće pogrješka štamparska); p r i p u š č è ń e zulassung rog. 430 perpušènje, ravn. 1|186 za to je prosil perpušènje, de bi oče ńegoviga naklepa ne čutili; p r i v o ļ è ń e bewilligung ravn. 1|337 Herodež je z ńih pervoļèńam le ime kraļa še imel; 1|205 kraļ Asveruš vseh privoléńem izhiti Vasti kraļicu iz časti kráļevske, 1|864 vsi jedinem privoléńem odeberu Benedika, krist. 171 budite stanoviti, da ovo privolèńe kčere i vse druge nedužne okolice ovak su od boga naređene bile; p r o s č è ń e abschied, ablass, kirchweihfest gašp. 1|40 potlam proščèńe vzemši od Jezuša povrnuli se jesu vu držańa svoja, 1|219 od svete matere ńegove prošćèńe vzeli jesu, 1|722 s proščéńem rimskem na smrtnom hipu daruvana, 1|765 proščéńe od ńih jemļuč svoju spusti dušicu, itd., (a 1|747 pròšćeńe), mat. 558 delnik večni sveteh maš molitvih nit proščén, math. 2. 3|7 znano je pod imenom proščeńa jemańem, 2. 3|59 odvláče nekoji ovo ali ono proščéńe, 2. 3|107 več kràt v létu vu jedno ali drugo mesto na proščèńe šetujete; r a s o j è ń e urteil, math. 2. 3|133 ima potrébuvati rázum i razsuđèńe; r a s r j è ń e erzürnung math. 2 3|113 ako se razsrđèńe na odurjàvańe ne obrne; r a s t a v ļ è ń e trennung math. 1. 1|22 bog ovak pušča pred smrtjum našum skoro z vekšínum velikoga betega kak ti znamènje nadospejùčega rastavļèńa i smrti; r a s t o l n a č è ń e auseinandersetzung math. 1. 1|188 potlam pitali su Jezuša za rastolnačéńe (a 2. 2|29 2. 3|72 rastolnáčeńe); r a s v e č è ń e erleuchtung rog 275 rojéna je bila ena lúč h' resvečéjnu teh ajdou, math. 2. 3|84 kojih odgovor niti je hasnel na rasvečèńe ràzuma, niti za pobòlšańe srdca (a gašp. 1|714 rasvéčeńe); r a s v i t ļ è ń e erleuchtung škrin. XI za razsvitleńe ponižnu prositi, ravn. 2|34 razsvetlèńa in praviga božjega úma mu máńka; r a š i r j è ń e erweiterung math. 1. 1|201 ako mi brzo rastèńe i razširèńe evangeliuma premislimo, tak mòramo se zvrhu proviđèńa bòžjega čuditi, koje za razširèńe ńegvo tak je skrbelo; r a z d e ļ è ń e distribuitio math. 1. 1|236 opomina Kristuš po ovom jednàkom ravdeléńu plače vse ļùdi da ne mòrguju, krist. 121 razdelèńe ovo je jako pravedno; r a z d r a ž è ń e erzürnung traun 142 kakor v' ràzdražéńu na dan tę sknšńáve v pušávi; r a z d r u ž è ń e trennung math. 1. 1|154 vu ovom istom dèlu nekuliko dàn od drugeh razdružèńa i vsakojàčki običaji obilnèše izpišuju se; 1. 1|189 na razdružèńe nezdúšneh od pravičneh na onom svétu, 1. 1|197 na drugom svétu bude ovo

Digitized by Google

razdružéńe; r a z l o č è ń e distinctio math. 2. 2|56 vsigdár pri oveh rečéh na prvo postávļa, da ńe človek spametno razmeti i potrebno razlučéńe sam premisliti bude mogel; r a z v e s e ļ è ń e erfreuung traun 267 je svoje izvólene v' razveseléńu vùn pélal, gašp. 1|641 na razveseléńe srdca svojéga streļajuč, 1|654 na razveseléńe oneh, 1|756 po razveseléńu Kristuševom, math. 2. 2|31 nikakvoga nèsu imali razveselèńa, 2, 2|175 rekel je ńemu ove razveseléńa pune réči, 2. 3|37 puno razveseléńa obečáńe, 2. 3|81 mi hočemo nam ovo razveseléńe napraviti; r a z ž a ļ è ń e beleidigung ravn. 1|193 prosim, pozábi razžalèńe; s p a č è ń e verderbniss ravn. 2|73 spačèńa prva korenína med Izraelcmi je bil lastni dobičik; s p o l ń è ń e erffüllung ravn. 2|91 spolnèńe tega prerokváńa napovduje jim; math. 2· 2|276 ovak móramo obečáńam Jezuševem veruvati, ako taki ńihovo spunéńe pred očmi ne vidimo; s p r a v ļ è ń e (na nikaj zugrunderichtung) math. 1. 1/17 Jezuš vu ovom evangeliumu od porušèńa Jeruzalema, na nikaj spravlèńa vere židovske govori; s p r e m e ń è ń e ματαμόρφωσις rog. 65 spreminejne; s t v o r j è ń e schöpfung, geschöpf, škrin. 19 zadosti sturjéńe satisfactio, petr. 80 prodekujte evangeliom vsemu stvoréńu, 191 tebe diči vse stvoréńe, gašp. 1|680 stvorjéńe vsako neposlušno i nepokorno je ńemu postalo, 1|111 vu isti vuri smrti Kristuševe vse stvorjéńe pokazalo je žalost svoju, math. 2. 2|51 stvoritel i stvoréńe; s v a r j è ń e mahnung, monitio, reprehensio rog. 238 svarjéjne, škrin. 1 de bi se spoznala modróst inu svarjéńe, 4 ste moje svarjéńe v nęmar pustili, 18 podvučęče svarjéńe je živļéńa pót, ravn. 1|266 nič ga ne ovrè dobro delati: ne prijatlovo svarjèńe ne svoražnikov žugańe, ber. 18 nič niso marali za opominovańe in svarjêńe; s t v a r j è ń e creatio ravn. 2|121 kar besedo je izrekel kakor bog per stvarjèńu svetá: tvoj sin živi; š a m r è ń e das tosen nagfl. 129 povséd se šamrejńe, hrabuka čüti dá; t e ž è ń e bedrückung dain. 33 je brez vestnega težéńa no brez vsega žalostéńa, 157 britko ńemi je živléńe, v smrti hujše še težéńe; t r a p ļ è ń e das martern krist. 113 s. Pavel trapléńa kratkotrpèča vsa za nikaj drži (a 14 tràpleńe, 151 trápleńe); t r s è ń e math. 1. 1|203 trsèńa vaša za lùdo jesu, 1. 1|234 dùžni smo vsigdar kvar nadoméstiti ali povràčajuč ali z dvojvrstnem trséńem; 2. 3|34 kojega vam otec mòj pošļe da vas bude vu vseh vašeh trséńah objačúval (a 2. 2|222 térseńe); t u ļ è ń e ululatio ravn. 1|146 vék vstane po méstu in tulèńe; v č l o v e č è ń e menschwerdung škrin. XX to sklęńeńe se zgody per včlovečéńi syna božjiga, (a ravn. 2|10 včlovéčeńe); v e-

Digitized by Google

s e ļ è ń e erfreuung dain. 38 ńega si je Kristuš sam zvolil k veseleńi nam; v k i s e ļ è ń e einsaüerung math. 1. 1|216 vu Palestini bil je návuk evangeliuma najprvo razširen i vkiseléńe ovoga kvasa onda svoj početek je vzelo; v l o v ļ è ń e das einfangen math. 2. 3|6 ovo govorèńe imal je zveličitel nekoliko vur pred svojem vlovlèńem, 2. 3|96 osupnuli su se nad ovem nenádeanem obilnem rib vlovlèńem; v r š è ń e (?) krist. 12 to oni kažeju po bučeńu i svojem vršèńu; v t e l o v ļ è ń e, incarnatio gašp. 1|27 proroki želeli su kruto viditi ovo vtelovléńe, 1|755 skrovnost vtelovléńa sina božjega; v t r u j è ń e ermüdung math. 1. 1|171 po delu i napińańu našeh téla krépostih vraziu se sile i postanu gingave i vtruđèńe razíde se po vsem télu; z a d o b ļ è ń e erlangung gašp. 1|852 želeńe ńihovo spuni se vu zadobļéńu mesta, math. 2. 3|58 koju milošču na zadobléńe vekivečnoga bláženstva obrnuti bi mogli, 2. 3|60 Židovi prvi pozváni bili su na spoznáńe Mesiaša i zadobléńe ńegovoga kráļestva, kov. kemp. 168. 180 zadobléńe; z a d o l ž è ń e das verschulden škrin. 2 skriváj nastavlájmo zadrge nedólžnimu brez zadolžéńa, 19 ni veliku zadolžéńe aku kdó vkráde; z a m u j è ń e versäumniss math. 2. 3|165 mi ne smemo z imetkom gospodáriti kak bi hoteli n. p. z zamuđéńem obdelávańa raztrošiti; z a p u š č è ń e das verlassen rog. 437 zapuščéjńe; z a r o č è ń e trauung škrin. VI je v' ńih skrivnósti pólnu zaročéńe božje natúre z' človęško inu zaročéńe Kristusa z cęrkujo, gašp. 1|23 zaručénia zrok sv. Jožefa razumeli jesmo; z a s l e p ļ è ń e verblendung math. 2. 2|133 zašli su dalko vu svojem zasleplèńu; z a s l u ž è ń e verdienst ravn. 2|278 veliko ļudi se zanaša na zaslužèńe svetnikov, math. 2. 2|39 vekša zaslužéńa za vekivéčnost spraviti trsimo se, 2. 2|188 niti zaslužéńe céloga ńegvoga živléńa zadosta ne bi bilo, 2. 2|191 koju šumu po lastoviteh zaslužéńah zevséma naplatiti mogúčni nésmo, 2. 3|233 bože koi s preobilnostjum tvoje milosrdnosti vsa zaslužèńa, nájme i žeļe proseèeh premàžeš; z a s t o p ļ è ń e himmelfahrt math. 1. 1|15 kojega došestek, narođèńe, živlèńe, muka, smrt, gorestàjańe i zastuplèńe vu evangeliumu jesu izpisana, math. 2. 2|147 vu nebo zastupléńu zveličitela; z a t a j è ń e verleugnung, verheimlichung ravn. 2|210 veliko zatajèńa mu je potréba, gašp. 1|726 ovak ńe na zatajéńe práve privábi vere, math. 2. 3|14 nè li bréme ńegovo lahko? ali mozibiti stoji vas kaj več kak jedno malo zatajèńe i preoblàdańe samoga sebe? 2. 3|100 vsaki zmed vas néma tak velikoga dára zatajéńa samoga sebe, kov. kemp. 166. 276 zatajéńe; z d v o j è ń e desperatio gašp. 1|667 vu bogu zdvojéńe, 1|669 na

Digitized by Google

zdvojéńe dopeļiva; 1|733 na zdvojéńe skoro bi bil dopeļan, math. 1. 1|200 oni budu na véke od tuge i zdvojéńa mučili se; 2. 2|229 gdo je pa zrok takove nesreče i zdvojéńa? (a gašp. 1|762 zdvójeńe); z r o č è ń e mjesto izročeńe einhändigung, hingebung kov. kemp. 241 s punèm zručéńem, 242 od Kristuševoga lastovitoga zručéńa; z v e l i č è ń e seligkeit math. 2. 2|14 nikaj na zveličèńe ńihovo ne bude pripomàgalo, 2. 2|114 da vam na zveličèńe duše budu, 2. 2|143 da priliku ovu na zveličéńe dúše hasnovitu včinim, hoču vam célu raztolnáčiti, 2. 3|58 da budem zveličéńe zadobiti mogel, 2. 3|137 sin bòžji za hasen i zveličèńe ļùdih je bil poslan, krist. 161 za moje zveličéńe posluvati; z v o ń è ń e das läuten gašp. 1|644 iz kojéga čudnovitoga zvonéńa vsi spoznaju Konráda; ž a l o š č è ń e betrübniss dain. 33 je brez vestnega težéńa, no brez vsega žalostéńa; itd.

Taj naglas dolazi često i u riječi građenih od part. glagola s vrstnim nastavkom ê, kad se e ne mijeńa na a: g o r è ń e das brennen, kov. kemp. 235 malahen goréńa božánskoga plamen; g r m è ń e das donnern ravn. 1/236 ktiri se gromèńa bojí, met. 40 grъméńe; h i t è ń e σπουδή rog. 11 šla je iz hytéjnam na gorrè, küzm. 102 šla je z hitejńem vu mesto; h l e p è ń e das sich sehnen kov. kemp. 212 nekotéri hlepéńem ļúbavi nagíbļu se k ovêm ali onêm vekšèm hotéńem; h o t è ń e das wollen trpl. 10 nej so oni k ničemi i gnüs so z svojim hotejńem, 21 daj ńim pouleg hüdoube hotejńa ńihovoga, 33 niti ga ne dáš hotejńi protivnikov ńegovi, 18 činíjo pouleg hotejńa srca svojega, 89 so ńega rasrdili z svojim hotejńem, 114 vardeni me i spoznaj hotejńe moje, petr. 190 vse naše hotéńe tebe darujemo, gašp. 1|16 človek je bogu spodoben: s pametjum otcu bogu, z razumom sinu, hotéńem ali vóļum duhu svétomu, 1/121 z vekšem hotéńem, 201 spodobnem hotéńem, 1/643 imajúči hotéńe potrébnu prijemati hranu, 1/694 z vručem hotéńem, 1/696 veru braniti najzažganéše hotéńe izkáže, 1/718 trúde i težkóče z dobrovoļnem hotéńem je podnesel, kov. kemp. 60 prost od nenarednih hotéń; 98 od vsega svêtskoga hotéńa otujena, 103 ovomu hotéńu nê se čvrstêje priklopiti; 260 prez pohotéńa srdca ostájem, 97 oslobódi me od zléh pohtéń i zvráči srdce moje od vsèh nenárednih hotéń; o s k r b l è ń e das versorgen math. 2. 2/54 za oskrbléńe vaše dečice; o s t r m è ń e das erstaunen tschup. 456 (brez ostrmeńa); p o v e l è ń e jussum, befehl trpl. 21 moje srce pred tébe drží povelejńe tvoje, 84 ki činíte povelejńe ńegovo, 99 od povelejń tvoji si premišlávam, 101

Digitized by Google

jas sem priátel vsejm ki zdržíjo povelejńa tvoja, 104 s povelejńa tvojega se ne spozábim, 105 zdržávam povelejńa tvoja, nagfl. 40 Julica je nej bougala povelejńa materé, dain. 179 (poveleńa totega so vtiči le ne marali); p o ž e l è ń e τὸ ἐπιθυμῆσαι küzm. 8 ki se zglédne na ženo k poželejńi .že je praznűvao ž ńom, gašp. 1/654 ova bila je predi súžeń poželéńa svojega, 1/656 nikakvo na zlo poželéńe ni počútila vu sebi, 1/680 da poželéńe téla vu petereh čúteńih pogasi se, 1/687 postimo vu zimi, da list svetskóga poželéńa odvržemo, 1/708 vkáńena od poželéńa svojéga, 1/866 itd., math. 1. 1/192 ńihova lastovita zla poželéńa na gréh napeļali su, 1. 1/214 svoja poželéńa zavùzdati, 1. 1/64 návuki Jezuša suprotivni jesu našem hman poželèńam, 2. 3/107 srdce je mesto spravišča hmàn mišlèń i poželèń, 2. 3/143 svoja lástovita poželèńa odhititi, krist. 158 ako bi bog vsa poželèńa ļúdih zadovoļiti hotel, ves svét bi se naopak obrnul, kov. kemp. 113 boreńa proti poželéńam; p r e s k r b l è ń e versorgung math. 2. 3|98 vu posledju našli su zadovòļno svoje preskrbléńe, 2. 3|130 mogu se vesèliti, zarad ļubavi i preskrblèńa božánskoga; r o h n è ń e traun. 156 kateri vtolážiš divjáńe tiga morjá, šumęńe ńegovih valov inu rohnèńe tih ludstuv; s e d è ń e das sitzen met. 142 sedéńe, trpl. 113 tí znáš moje sedejńe, moje stanejńe, nagfl. 46 na ka so stolice vu šouli potrejbne? na sedejńe, gašp. 1|649 sedéńe svoje na stolcu Antiokenskom pričel je svéti Peter zadńe leto cesarstva Tiberiuša; s k r b l è ń e das sorgen krist. 185 ono kaj ja z velikem trudom dobivam, ni za jedno tak osebito skrblèńe zadostno; v i d è ń e trpl. 73 teda si gúčao k svétim tvojim vu videjńi; z d è ń e das scheinen, meinen nagfl. 188 máren líšč i zdejńe lűdi; ž e l è ń e das wünschen küzm. 69 skrbi toga svejta i okoli drügoga dugováńa želejńa notri idouča zadavíjo tou rejč, trpl. 9 tí, gospodne, slíšaš želejńe nevolákov, 15 spuni vse želejńe tvoje, 16 dopuniš ńemi želejńe srca ńegovoga, 29 dá tebi želejńe srca tvojega, 47 boug mi dá zadobíti želejńe nad protivníkmi mojimi, 15 želejńe ti nepobožni preide, 99 moja düša omedlejva od želejńa soudbe tvoje; gašp. 1|640 kada bi bil želéńe nutrńe zadobil videti Jezuša, 701 verni tvòji zemeļska oduré i na nebeska vsigdar želéńe vupiraju, 731 da poleg želéńa mojega ńim služiti bi mogel, itd. krist. 23 da bi ravno ista želèńa imeli, 156 spopobna želèńa jesu opravek našega nezrednoga namišlèńa; kov. kemp. 97. 120. 201. 266 želéńe itd.

Digitized by Google

δ) ˆ *na predzadńoj slovci* imaju

1) riječi građene od part. glagola s vrstnim nastavkom ě, ali od onih kojim se ě ne mijeńa na a, uvijek samo li: imêńe die habe, perg. 4|1 9|2 imyenie, 9|2 imęnie, 5|1 imiienie, 3|1 imiinie, 4|2 imyinia, 3|1 imiieni i imijni loc., 13|1 imyeni, loc., 3|2 imyeniem itd., šumêńe das rauschen jap. ev. 379 za volo strašniga šumęjna tiga morjá, traun 103 brézèn vlęče brézèn za sábo v šumęńi tvojih lyákov, 156 katęri vtolážiš divjáńe tiga morjá inu šumęńe ńegóvih valóv, 237 ręke so povzdignile svoje šumęńe, preš., 70 zaslíši potókov deréčih šuméńe, küzm. 215 šümlejńe, trpl. 50. 77 šümejńe; trplêńe das dulden, leiden jap. ev. 352 de ne pridejo v' letá kraj tiga trplęńa, traun. 29. 131 govory od svojga trplęńa, 31 za odvrneńe kelha tiga trplęńa, 43 katęri je vojvoda tiga svejtá lę z' ponižnostjo, trplęńam, svetóstjo premágal, 44 nas je skuzi svoje trplęńe z' bógam spravil, 220 cęl psalm je enu zastópnu prerokòvańe trplęńa Jęzusa Kristusa, pok. 1|79 gręšnikov dęjl so solzę inu trplęńe, 1|109 hudodęlnik sebi ne smę sam trplęńe izbęrati; ber. 45 ńegovo trpļéńe in ńegove britkosti so ga k' sréči perpeļale; navadite se vsako trpļéńe któro vas zadéne, preš. 165 trpļéńe in obúp, trpl. 23 ka se zglédneš na trplejńa moja, 31 ár sem jas na trplejńe stvorjen, 109 spoumeni se gospodne z Dávida i vsega trplejńa ńegovoga; itd. krist. 78 a Kristuš Jezuš tja od zibke peldu poniznosti i trplèńa pokàže, 179 človek postavļa preveč vuzke međe svojoj trplivnosti i svojemu trplèńu, kov. kemp. 187. 191 trpléńe; tako i potrpļêńe geduld, gašp. 1|713 math. 2. 2|182. 183. 189 potrpléńe, kov. kemp. 210 potrpléńe itd.; vršêńe das sausen, preš. 70 zaslíši vetróv se sovrážno vršéńe.

Ali i ostale riječi od ovih glagola sa ě mogu uz ˋ imati i ˆ: grmêńe traun 63. 192. 259 grómęńe, preš. 71 ne bój se groméńa, ne bój se potókov ti môjih šuméńa, ne bój se vetróv mi perjáznih vršéńa. —

Taj naglas imaju u kraństini sve riječi građene od tih glagola, kojim se ě mijeńa na a, samo uz bežâńe čuje se i béžańe: držâńe das halten, das gebiet rog. 248 začèl se je svèjtit ú držájnu te nove Jezusave postáve, 409 ú držájnu teh zapovidi, traun. 121 brumnost v držáńu tih zapoved obstojy, 301 skuzi držáńe, nagfl. 25 pri písańi naoupačno držáńe života škodlívo mouč skažűje na zdrávje gledouč i lagovo držáńe pera na zádevo slűži, 179 trí držáńa rodníce (natúre), petr. 8 príde vu use Jordansko držánie, 159 stávši gore Maria vu oneh dnéveh, pojdé na goríčko držáńe s hite-

Digitized by Google

ńem vu váraš Judae, gašp. 1/29 odišla je na goričko držáńe šetuvaniem vu varaš Jude, 1|649. 686. 691. 692. 702. 705. 849, math. 2. 3|27 zapovèdal je ńim, da se ipak vu Galileànsko držàńe imaju povrnuti, 2. 3|66 putuval je po cèlom židovskom držáńu okolu, krist. 126 zakaj ne nahađamo za dobro z ļúdmi razlučenoga ponášańa i nejednakoga držáńa skup živeti? tako i z a d r ž â ń e das verhalten traun. 118 hudobía mojga zadržáńa bó okóli mene, 319 vse moje zadržáńe je pred tvojmi očmy, pok. 1|93 de se je usim nad mojim zadržáńam gnusiti začęlu, 2|41 kóliku ludy sim z' mojim ràzvuzdanim zadržáńam pohujšal; dain. 131 v' zadržáńi; — j e č â ń e das stöhnen traun 24 za volo nadlóg tih rẹvnih inu ječáńa tih vbógih hočem jest zdaj gori vstati, 204 pusti ječáńe tih jetníkov pred tvoje obličje pridti, 254 de bi ječáńe tih jetníkov slišal, pok. 1|101 moje ječáńe pred tebój ní zakritu, 3|47 de bi ječáńe jetnikov slišal; — l e ž â ń e das liegen rog. 299 od čuvéjna, od gaižlaina, od trdiga ležáina inu posaina tega trupla bilu bi predógu govórit; — m o l č â ń e das schweigen rog. 479 dobra déla dopèrnášat kakòr post, molitou, allmožno, čuvéjne, samóta, molčájne, čistost inu drugu letáku, traun 94 Dávid se spomni na svoje molčáńe, 155 molčáńe je tvoja hvala v' Sioni, pok. 1|21 kjęr je vęčnu molčáńe od tvoje mogóčnosti, 1|38 David je hotel svoje nesręčnu molčáńe znanu sturiti, 1|53 več takih zmotńáv je mene v molčáńu perdržùvalu; tako i z a m o l č â ń e das verschweigen pok. 1|38 David je od bogá za volo zamolčáńa gręha z bolęznio stiskan bil; tako i sve ostale kao bučâńe, dišâńe, klečâńe, kričâńe, mežâńe, režâńe, itd. — U *ugrskoj* slovenštini i *kajkavštini* dolazi naglas često na slovci pred ańe: b é ž a ń e küz. 2. 91, trpl. 15, nagfl. 13. 101 bejžańe; petr. 127, gašp. 1|23. 45, math. 2. 2|24 248. 253 béžańe; g ú č a ń e küzm. 9. 95, nagfl. 74 gúčańe; j é č a ń e trpl. 82; k r í č a ń e küzm. 5. 11. 32. 48. 71; m ú č a ń e trpl. 32; perg. 51|1 83|1 muučanie 47|1 muučaniem, gašp. 1|43. 151. 218. 760, math. 2. 2|95 múčańe; ž v é n č a ń e kov. kemp. 119 premínu z žvénčańem rêčih; u kráńštini ima taj naglas: s l í š a ń e das hören.

2) Riječi građene od part. glagola s vrstnim nastavkom *a*, koji imaju u praes. ˆ ređe ˜ na tom a n. pr. divjâńe: divjâm, dajâńe: dajëm: c r k ļ â ń e (mjesto cartļâńe) das zärteln (tschup. 104 cerklańe); d a j â ń e das geben rog. 39. 261 dajájne; d i v j â ń e das wüthen traun 156, ravn. 1/134 divjáńe; d o k o n č â ń e beendigung kr., beschluss kajk. traun 63 Davidov psalm pèr dokončáńu tiga šotorja, math. 1. 1/104 vu ovom dokončáńu dokáńčamo mi ovo

Digitized by Google

leto; d r e m ļ â ń e schläfrigkeit (schön. 113 nyh oči so bilé polne dremlainia); g o d r ń â ń e das brummen ravn. 2/59 godrnáńe; g r a b ļ â ń e das rechern dain. 17 od listograbláńa; i g r â ń e das spielen dain. 109 v' bás igráńe rad imám; i m â ń e die habe petr. 241 (upravo 231 grješkom po drugi put) zemél̨sko imáńe se težko dobíva, math. 2. 3/55 ja se vèzda ravno pogàđam za jedno imáńe, 2. 3/162 koi ima dosta imàń, 2. 3/164 za vsakolètnu plaču na stanovita lèta vzèli su imáńa na skrb svoju (a štok. imáńe); k e s â ń e das bereuen ravn. 1/147 ves dan ne jedó nič od žalosti in ksáńa, 1/183 ktirapesem je ńegoviga veliciga ksáńa še zmiraj vučéč opomínek, pok. 1/119 znamińa rèsničniga kàsańa čez grẹh, 3/34 kẹr so tvoje oblúbe brez kàsáńa, 3/76 ne bóš már glas mojiga notrajniga kasáńa uslišal? k l e p e t â ń e das klappern, plappern (schön 335 tamkaibo jokaine inu klepetajne tih zob, tschup. 305 604 klepetańe); k o n č â ń e beendigung, das zu grunde richten traun. 143 od ńih làžá se bó pravilu v' končáńu, pok. 3/5 do končáńa svejtá, 3/112 katẹre žeļe ludy potopẹ v pogubléńe inu v' končáńe; k u r b â ń e fornicatio pok. 2/62 iz srca pridejo húde misli ubijáńa, prešeštva, kùrbáńa, tatvine, krive pričováńa, preklinòváńa; m r m r â ń e das murren math. 1. 1/120 prez vsakoga mrmráńa; n e h â ń e das lassen, unterlass rog. 35 objokával je brez nehájna tu trpléjne Jezusavu, traun 256 on se ne jezy brez neháńa, 348 ti vejš moje djáńe inu moje neháńe, pok. 1/124 sim sklenil brez neháńa tebe prositi, 2/93 katẹre pomóči brez neháńa potrèbúje; p e h â ń e das stossen, das gestossene = grütze (tschup 201 pehańe) ravn. 1/190 pernesó kraļu blazín, prtov, lončarske posóde, pšeníce, ječména, móke, prežgáne reží, bòba, léče, pháńa, medú, putra, ovác in debélih telét; p o k o n č â ń e das vernichten ravn. 1/18 pokončáńe prviga sveta; p o t e p t â ń e das zertreten math. 1. 1/214 naša čuteńa bojè se ponižèńa, poteptáńa, krivíc, 2. 2/51 on gledi ova z najvekšem poteptáńem (a 2. 3/148 s potèptańem); p o ž g â ń e das verbrennen petr. 30 poberete nájprvļe kúkoļa te ga povézete vu snópe na požgáńe; p r e n e h â ń e das aufhören traun 338 imajo boga brez preneháńa moliti; p r e š t i m â ń e das hochachten, überschätzen (tschup 477 od lestnega preštemańa), math. 1. 1/46 za to cifraju se da po tom preštimáńe zadobè, 2. 3/17 vu vseh knigah ne nahàđa se tuliko tak preštimáńa vrèdnoga, kak vu pismah koja nam apoštoli ostavili jesu, 2. 3/71 veliku diku i preštimáńe spravili su si bili, 2. 2/231 zaùfanost tvrdna žene ove vekše zaisto cène i preštimàńa je bila kak poglavnika sinagoge;

*

Digitized by Google

r e g ļ â ń e das quacken, plappern ravn. 1/267; š k r t ļ â ń e knauserei nagfl. 140 skopci po škrtláńi obogatijo; š t i m â ń e achtung, aestimatio, rog. 16 u kradkim času bila je ú to prvo čast, vrednost inu štimájne postáulena, 28 ureden je časty, hvále inu štimájna; 46 čast inu štimájne (a ugr. i kajk. štímańe jer štímam nagfl. 184); t r e p e t â ń e trepidatio traun 46 trepetáńe jih je tam obšlu, 131 strah inu trepetáńe je čez mene prišlu (a kajk. math. 1. 1/173 trepètańe = trepëtańe); ž l a b r â ń e das plätschernde suchen der gänse und änten im wasser nagfl. 111 nedopuńena je gous vu jejli, pili, žlabráńi; — tako i ostale amo iduće riječi kao: bezļâńe, blebetâńe, bobotâńe, brbļâńe, brbrâńe, cepetâńe, cingļâńe, cmokâńe, coklâńe, curļâńe, čebļâńe, čehļâńe, čeketâńe, čenčâńe, češļâńe, drgļâńe, drgetâńe frfrâńe, gobezdâńe, godrńâńe, goltâńe, golufâńe, gomezļâńe, grgrâńe, havtâńe, hohotâńe, jecļâńe, jezļâńe, kahlâńe, keglâńe, klepetâńe, klofutâńe, kozlâńe, kreketâńe, krepčâńe, krevļâńe, krhļâńe, krohotâńe krokotâńe, kvartâńe, lesketâńe, majâńe, mečkâńe, migļâńe, modâńe, momļâńe, nosļâńe, ńergâńe, peketâńe, pihļâńe, ragļâńe, regetâńe, rezgetâńe, rezļâńe, ropotâńe, rožlâńe, seńâńe, skaktâńe, skakļâńe, smehļâńe, srkļâńe, ščegetâńe, šepetâńe, škrabļâńe, štorklâńe, šumļâńe, švedrâńe, tabernâńe, trkļâńe, vahļâńe, veļâńe, veslâńe, vofotâńe, vozlâńe, zijâńe, zvončkâńe, žebrâńe, žgačkâńe, žlobudrâńe, žvenkļâńe, itd.

3) U krańštini imaju rado taj naglas i riječi koje se grade od part. glagola s vrstnim nastavkom *a*, koji imaju u infinitivu ´ ili ` na slovci pred vrstnim nastavkom osim onih na —ávati, évati, jer se uz taj naglas govori i ´ na vrstnom nastavku a n. p. dremâńe i drémańe inf. dremáti i drémati: b a h â ń e das prahlen pok. 1/30 baháńe z blágam kaj nam je perneslu? b l i s k â ń e das blitzen traun 63 je skuzi grǒmęńe, bliskáńe inu tręskańe takú strašen, 192. 245; č u v â ń e vigilatio traun 333 od jutrniga čuváńa nótèr do noči; d i r j â ń e das rennen ravn. 1/329 zvrnil med nespamétnim dirjáńam se je iz voza; d r e m â ń e schlummer traun 335 jest nočem mojim trepavnicam dremáńa perpustiti; j e m â ń e das nehmen küzm. 357 ze vsejmi vami vstánem na vaše gori jemáńe i radost vere, 361 vödávańe i notri jemáńe; j o k â ń e das weinen traun 327 katęri med jokáńam sęjejo, bodo z veséļam želi, pok. 1|28 si ti usmilnu glas mojiga jokáńa uslišal; l a g â ń e das lügen pok. 3|83 katęri je nagnen k làgańu; o b i s k â ń e das besuchen rog 17 obyskájńe; o b j o k â ń e das beweinen pok. 1|79 so objokáńa urędni; o d p u š č â ń e

Digitized by Google

vergebung rog. 43. 220 odpušájne, traun 54. 71 pok 2|4 odpušáńe; o p r a v ļ â ń e verleumdung pok. 2|74 opravļáńe; o p u š č â ń e vernachlässigung pok. 2|111 me opomni na tolikaj opušáńa dobrih dęl; p e ļ â ń e das führen: pelâm i péļem rog. 633 pelájne, i kajk. ispelâńe, vpelâńe math. 1. 1|78 pokolèńa izpeļáńe, 2. 2|116 odičeno vpeļáńe vu vàraš obslužàvati; p i s â ń e das schreiben pok. 1|9 pisàńe, preš. 95 pisáń; p o m a g â ń e das helfen rog. 15. 25 pomagájne; p o s e d â ń e das sich setzen, das sitzen ohne arbeit ravn. 2|180 s posedáńam; p o s l u š â ń e das zuhören, gehorchen rog. 17 poslušájne, pok. 3|150 poslušáńe; p o s t o p â ń e das pflastertreten ravn. 2|268 postopáńe; p r e b i v â ń e das wohnen pok. 3|64 męstu tvojiga prebiváńa, ber. 149 išejo v gorkéjih deželah prebiváńa; p r e l i v â ń e das vergiessen škrin. 3 hitę k preliváńu krivy; p r e r i v â ń e das durchdrängen, durchwühlen ravn. 2|230 preriváńe; p r i z a d e v â ń e das bemühen, anstrengung pok. 1|116 ovrzi vse ńih pèrzadeváńa, 3|42 kar se bo ńih perzadeváńu naspruti stavilu; r a z d e j â ń e zerstörung traun 247. 270. 345 razdjáńe; r a z u z d â ń e ausgelassenheit pok. 2|8 so se nar vękši razuzdáńa komaj za gręh štęle; r a z f r i š â ń e erfrischung rog. 429 pošle meni te cithre h' tega srcà rezfrišájnu, 489; s t i s k â ń e bedrängniss pok. 1/46 mene tvoje stiskáńe ni podrlu; s t r a d â ń e das hungern pok. 2/28 v duhovnim stradáńu konèc jemlem, 3/17; š k r i p â ń e ravn. 2/162 škripáńe; u b i j â ń e das tödten rog. 238 ubijájne i u b i v â ń e rog. 235 ubivájne; u k â ń e das jauchzen traun 122 one bodo med veséļam inu ukáńam perpeláne, preš. 58 mladí, starí iz híš hité ukáńu trúm napróti; u p r a š â ń e interrogatio rog. 45. 478 uprašájńe, 29 uprašájne; v e k â ń e das weinen pok. 1/49 so moje kosty oslabęle od usakidaniga vekáńa; v e z â ń e ligatio škrin. 22 bo k vezáńu vlęčen, preš. 99 poslúšaj ga, kakó jo on zavíje in pràvo ti vezáńe se odkríje; z a b a v ļ â ń e das verhöhnen ravn. 1/189 tudi zdaj ga je gorka zgrabila nad Simeonovim nesramnim zabavļáńam; z a d o b i v â ń e erlangung rog. 413 zadobivájne; z a p u š č â ń e das verlassen rog. 49 zapušájńe 232 zapušájne; z i d â ń e aedificatio ravn. 1/24 zidáńe opustiti, 1/120 perpravil sim bil že vse k' zidáńu, pok. 1/8 kar je k zidáńu templa božjiga potrębnu, 2/200 na tako vižo živi kámni božjiga zidáńa postanemo; z m e r j â ń e das schelten rog. 31 kletvu inu zmerjájne (a 473 zmèrjajne). Tako i ostale amo iduće riječi, ali sve mogu i u gorenštini imati ´ ili ` na slovci pred ańe: posédańe ravn. 2/268 itd.

Digitized by Google

Taj naglas imaju i riječi građene od part. glagola s jednoslovčanom osnovom na *a* u infinitivu osim bra i pra: g n â ń e das treiben, k l â ń e das schlachten, p l â ń e das wörfeln, s r â ń e cacatio, s t l â ń e das streuen, t k â ń e das weben, z v â ń e das rufen, beruf, math. 2. 3/58 zváńe, krist. 165 zvàńe; ž g â ń e das brennen, a složene s prijedlozi imaju sve ˆ: i z e b r â ń e math. 1. 1/133 izebráńe; i z d â ń e math. 2. 3/8 izdàńe; p o s l â ń e math. 1. 1/73 posláńe 1. 1/31 poslàńe; p o z v â ń e; p o ž g â ń e math. 1. 1/187 požgàńe, zežgâńe 1. 1/197 zežgáńe; s p o z n â ń e das erkennen ravn. 2/7, math. 1. 1/36, 2. 2/154. 2. 3/69. 138 spoznáńe, 2. 3/13 spoznàńe.

4) Malo ne sve riječi koje se grade od part. glagola s vrstnim nastavkom *ova* (kajk. uva), jer imaju malo ne svi u inf. ' na slovci pred ti (u kranjštini). O u ova izgovora se u kranjštini poluglasno i često u govoru posve iščezava pa s toga u kranjskih knigah dolazi ' na *o* u — òvâńe ili na *u* u — ùvâńe n. p. kupòváńe, kupùvańe, gdje ' znači samo da se ima ono samoglasno čitati kao ъ: kupъvâńe: a l d o v â ń e das opfen gašp. 1/685 korizmeno obslužávańe segurnem dovrše alduváńem, 1/689 alduváńa grešnikov odurna jesu bogu, 1/690 na ovakova alduváńa nagovarja i nas David; b i č e v â ń e das geiseln gašp. 1/656 Magdalena vse vreme vu postu, plaču, zažgani molitvi, bičuváńu sprevodi, 1/736 bi bičuváńe pamet ńemu podávalo, 1|751 odepe|ati na bičuváńe; b o j e v â ń e das kämpfen traun 359 bojváńe, pok. 1|27 bojùváńe; d o l g o v â ń e res, dalm. schön 80. 140 dolgovajne) trpl. 7. 60 nagfl. 21. 82, küzm. 35. 283. 310 348. 355. 400, petr. 11. 275, gašp. 1|14. 134. 650. 652. 660. 670. 687. 704. 714. 726. 747. 760. 844 itd. math. 2. 2|50 2. 3|108. 157 itd. dugováńe; d o m o v â ń e patria, domicilium, rog. 38 prišàl je bil h' domovájnu te spomnene ženè, traun 56 David zdihúje po svojim domòváńi, 127 on bo tebe iz tvojga domováńa izpódil, 281 iz svojga domòváńa pregnáni, preš. 153 ukàz žé| vléče v tvoje domováńe; e n g e d o v â ń e remissio, cessio, condonatio, belost. 92 engeduváńe; g o s p o d o v â ń e das herrschen rog. 45 gospoduvájne, math. 1. 1|41. 42 gospodovàńe; g o š č e v â ń e epulae math. 2. 2|84 kaj se je pri ovom goščuváńu (‚goztchuványu') pripetilo, 2 2/85 pozval je zveličitela na goščuváńe, ... goščuváńe obdržávati, na goščuváńe oprošen, 2. 2|86 pri goščuváńu, 2. 2|87 vas pazávaju na goščuváńa, 2. 3|52 goščuváńa ńegvoga dèlniki postanu, 2. 3|57 goščuváńa nebèskoga délniki postati né čeju, 2. 3|72 na goščuváńa pozávati se; g o s t o v â ń e epulae; τὸ inquilinum esse, preš. 46 ńému oča ńé

Digitized by Google

naprávi imenítno gostováńe; harcovâńe das streiten gašp. 1|729 s Francuzi vu harcuváńu postavļen vnoge spozna junáčke nevoļe; hlapčevâńe knechtschaft. (schön. 60 je u hlapčuvajne sillim, 83. hlapčovajne rog. 409); hudovâńe das sich ärgern traun 36 tèdaj so se od tvojga hudùváńa studenci pokazali; imenovâńe dass nennen, gašp. 1|134 o kak gusto puti ovo imenuváńe nas vkańuje, 1/135 ako imenuváńe sina k otcu spada; izmišļevâńe das ersinnen traun 153 ony so v skrivnim izmišlòváńu omágali, pok. 2|34 spravite izpred mojih očy vaše hudobne izmislùvańa, traun 364 zmišlòváńe; kamenovâńe das steinigen gašp. 1|751 odpeļali na bičuváńe, pod kamenuváńe; kaštigovâńe das strafen math. 2. 2/155 tvoje otčinsko kaštiguváńe bude nam za návuk, 2. 2|186 pravično kaštiguváńe ovoga slùge, 2. 3/180 zrok kaštigováńa raztolnàčiti; kraļevâńe regnatio traun 176 prosi de bi bóg ńegóvimu nastópniku srečnu krajlováńe dodęlil, ber. 117 ravno taka je tudi Sedekija po kratkim kraļeváńi zadéla; kuševâńe das küssen rog. 241 kušuvájne; lenovâńe das faulenzen pok. 2|6 človek z' dęlam obložen ima eniga samiga skušńávca, v lęnováńi pak ima skušńávcov brez štèvila (a málko niže pogrješno (?) lęnovańe); malikovâńe abgötterei rog. 30 malikuvájńe, traun 63 malikòváńe, ravn. 1|215 malikováńe, 1|120 malikváńe; mangovâńe math. 1. 1|113 privučaju se po vsevdiļnom potèpańu k' manguváńu, 1. 1/231 vu manguváńu i lénosti živļéńe spreváđati; maščevâńe rache rog. 232 maščuvájne, traun 238 maščováńe, 141 mašováńe, 236 maštòváńe, 204 maštováńe, škrin 19 možtuvájne, pok. 1|18 možtùváńe; mentovâńe privatio, belost. 215 mentuváńe; milovâńe das bedauern rog. 422 perstopi iz eno lepo besédo, iz enim miluvájnam, iz enim troštam; morgovâńe sussurus krist. 81 od tvojega morguvàńa zatrudęn; napastovâńe anfechtung, math. 1. 1/192 kajti se nisu zadosta čúvali suprot napastuváńam, krist. 242 obtrśeni jesu od napastuváńa dúha nečistoga; napihovańe das aufblasen pok. 2/9 skritu napihuváńe v' srcu, 2/77 skrito napùhváńe; narekovâńe das wehklagen 1. 1/200 hitete ńu vu péč ogńenu, gde bude narekuváńe i škripańe zúbih, 2. 2/173 onda postáne jávkańe i narekuváńe, 2. 2/236 svoje žalostno narekuváńe popévaju; čulo se je rávno ovo narekuváńe, 2. 2/237 za narekuváńe mrtveh, 2. 2/250 tužno narekuváńe pri obsedènu varášev né se čùlo; 2. 3/181 videl je Jezuš naprvo porušéńe ovoga váraša kak takáj narekuváńe i nevoļu; nasladovâńe das ergötzen krist. 13 dok gibańe té-

Digitized by Google

lovnoga nasladuváńa nas šegeče; nasledovâńe das nachfolgen math. 1. 1/72 cirkva vam svétce bóžje ne tak za poštuváńe kak za nasleduváńe ńihove kréposti pred oči stávļa, 2. 2/29 človek trai se bogu po vernom nasleduváńu vse spodobnèši postati, 2. 2/202 za nasleduváńe ostavil je krotkòču, dobròtu i milosrdnost; nazlobovâńe das hassen math. 2. 2/37 od ovud dohádalo je nazlobuváńe, koje oni proti Samaritáncem imali su, 2. 3/113 ako se razsrđèńe na odurjàvańe i nazlobuvàńe ne obrne; neverovâńe das nichtglauben math. 1. 1/69 ne pazèči Ivan na tvrdokornost i neveruváńe Židovov zvršával je dùžnost části svoje, 2. 2/143 Jezuš ovomu tvrdokornomu neveruváńu suprot stávļal se je, 2. 3/56 po ovoj prispodobi hotel je Jezuš neveruvàńe Židovov kaštiguvati; obdarovâńe das beschenken pok. 3/119 rokę k' obdarùváńu ubógih iztegùvati; obdelovâńe das bearbeiten ber. 163 kóliko stó in stó ļudí se preživí z' obdelováńam rudnine in drugiga rúdstva; očitovâńe das offenbaren, math. 1. 1/86 čuli ste kak se je Marija nad pripovèdańem očituvàńa ńim od angela vučińenoga čudila; 2. 2/10 kada vučeniki ńegovi vrèdni postànu ovoga očitovàńa; ofrovâńe das opfern rog. 491 offruvájne, traun 121 offrùváńe; oznanovâńe verkündigung škrin. 23 moji žnabli se bodo odprli k' oznanùváńu tęga kar je prav; pijančevâńe das saufen math. 1. 1/82 iščete prilike goščuváńa i z ovem složenoga pijančuváńa, 2. 2/32 ne bi zdravje po pijančuváńu podkápali, 2. 3|165 ne smémo z imetkom gospodáriti kak bi hoteli n. p. z-prekorèdnem goščuváńem, pijančuváńem, igrańem, 2. 3/194 zaradi pijančuvàńa i lebud kakvoga živlèńa vnògi skup spràvļaju se (a u kr. pijâńčevańe); pomilovâńe das bedauern, bemitleiden gašp. 1|731 vu špitalu nekuliko vrémena z velíkem srdca pomiluváńem siromaškem podvori, math. 2. 2/23 srdce genuti na pomiluváńe, 2. 2|31 pomiluváńa vrèdni ļùdi, 2. 2/42 vu nevó|nom i pomiluváńa vrédnom stàlišu, 2. 3|183 súze zveličitela iz právoga mehkosrdčnoga pomiluváńa jesu cúrele, 2. 3|188 pomiluváńe tak potèptano dosádi mu se, 2. 3|204 dobročinstvo, pomiluvàńe, ļùbav bližńéga bila su iz srdca ńihovoga ze vsèma pretirana; kov. kemp. 225 pomiluváńe imeti; popraševâńe das fragen ravn. 1|36 kako je moglo dobrimu očetu srce tléti per otroka tákim poprašováńu; poslovâńe das handeln, arbeiten math. 2. 3|57 trgovina i posluváńe dragše je nego nebo, 2. 3/93 postávete vu vsem posluváńu vašem zaùfanost vu boga i poslùjte vu imenu ńegvom, 2. 3/133 vsaki človek móra se vučiti znanosti ali lèpoga návuka ali delavnoga

Digitized by Google

kak je rukotvórstvo i posluváńe, 2. 3|146 pobòžnost i bogočástje držali su za posluváńe; kov. kemp. 101. stari nepriatel prekomcé se trsi žeļu tvoju vu dobrom pàčiti i od vsega pobožnoga posluváńa sprázniti, a 283 dej na prvo kratko koje poslúvańe; p o š t o v â ń e das hochachten, gašp. 1|113 ovde z velikem poštuváńem pokopaju telo zveličitela, 1|673 i dan današńi gláva ńegova na poštuváńe ljudctvu káže se, 1/769 da bi na občinsko poštuváńe van bilo postavļeno s. telo, math. 2. 2|51 oni obodvá od nas potrébuju poštuváńe, 2. 2|163 zdenec ov bil je pri Samaritànceh znamèńe poštuvàńa, 2. 3/191 gospon vužgán od nástojnosti i žeļe poštuvàńa hiže bóžje tirȁl je z bičem marhu skupa s penezomúntari, krist. 25 premislemo s svetem poštuvàńem, da bog je koi vsa ravna, 168 iz poštuvàńa proti mojem roditelom; p o t o v â ń e das reisen math. 1, 1|75 vu putuvàńu svojem, 2. 2/31 pri zádńem putuvàńu Jezuša vu Jeruzalem; 2. 2|163 truden od putuvàńa sel je, 2. 2|67 pri vsakom putuvàńu ńegvom, 2. 3/178 Jezuš svoje putuváńe tak je narédil da . .; 2. 2|7 ako mi ovo putuváńe premislimo, a u kr. pôtovańe; p o t r e b o v â ń e das benöthigen math. 2. 2|197 né li to nespamétno potrebuváńe? 2. 2|218 ono vrème bilo je rètko dugováńe da bi túđi novci vu jednom orságu za občinsko potrebuváńe vpeļáni bili, krist. 128 jedni od drugéh po svojoj velikòči vrlòči i potrebuváńu razlučeni jesu (a krist. 80. 160 potrébuvańe 188 petrèbuvańe); p o v i š e v â ń e erhebung, das erhöhen rog. 9 govórili so h' povihšuváinu ene Sarae, ene Rebeke, ene Rachel, škriń. 10 nespametnih povikšùváńe je sramóta; p o v z d i g o v â ń e erhöhung, das emporheben traun 353 povzdigùváńe mojih rók bódi kakòr en večęrni óffèr; p o ž a l o v â ń e das bereuen math. 1. 1|156 onda izvràčeńe biva, kada po požaluvàńu skrušeno srdce kažete, 2. 3|129 po istinskom požaluváńu; p r a z n o v â ń e das feiern ravn. 1|177 dobro storiti je tudi naše narlepši praznováńe; p r e g l e d o v â ń e das durchschauen traun 153 ony so v' pregledváńu skrivnóst tiga srcá premedéni; p r e k l i n o v â ń e das fluchen, verfluchen pok. 2|62 iz srca pridejo krive pričováńa, preklinòváńa; p r e k u c o v â ń e umwälzung pok. 1|110 v pekli nobeniga ręda ni, temuč je vęčnu inu strašnu prekùcùváńe (al i prekûcovańe); p r e m a g o v â ń e überwindung, das siegen pok. 1|110 težku je táku premagùváńe svoje vòle inu molčáńe; p r e m e n o v â ń e das wechseln pok. 3|59 premenòváńe nam je tako làstnu, de nam je celú potrębnu; p r e m i š ļ e v â ń e das nachdenken traun 14 premišlováńe, 310. 316 premišlòváńe, 94 premišlùváńe, pok. 3|120. 151

Digitized by Google

premišlùváńe; prerokovâńe das prophezeien rog 473 prerokuvájne, traun. 46 prerokùváńe; ravn. 2|37 prerokváńe, math. 1. 1|54 po ovom prorokuváńu; pričevâńe das bezeugen traun 237 tvoje pričuváńe je čez vse verjętnu, pok. 2|62 iz srca pridejo krive pričováńa; prilizovâńe adulatio rog. 46 ńegoviga perlizuvájna se ni ahtal; priporočevâńe das anempfehlen ber. 181 sosébno vas opomińam de opravļajte pròšńe, molitve, perporočeváńa in zahvale za vse ļudi; prodekovâńe das predigen math. 1. 1/34 ja sem po mojem prodekuváńu ńemu púta pripravļal, 2. 2/30, 2. 3/145 vu vremenu svojega prodekuváńa, 2. 3/141 vu svojem na gori prodekuvàńu; radovâńe das freuen math. 2. 3|20 raduváńe ovo ne dájem vam poleg navade svéta ovoga; silovâńe das zwingen, nöthigen math. 1. 1/71 stègnul je pri soldáteh siluváńa, cárgańa i neslóžnosti: skoznovâńe vigilatio math. 1. 1/172 razdelèńe hràne biva vu snu kakti pri skoznuváńu, 1. 1/185 vsevdiļno zvrhu nas skoznuváńe; sledovâńe das folgen die folge krist. 74 od kud druga sleduvàńa i druge premembe izhàđaju; spoštovâńe achtung rog. 255 opomina nas h' spoštuvájnu teh angelou; spoznovâńe das erkennen, die erkentniss rog. 40 Jezuša spoznuvájne; spričevâńe das bezeugen, zeugniss traun 77 po spričòváńu s. Pavla, 166 po spričòváńu s. apostelnov, 194 on je v Jakobu enu spričòváńe gori postavil, 163 po spričováńi preróka Jeremia; sramovâńe das sich schämen pok. 2|14 ńega pusty v sramováńa urędne grębe pasti; stanovâńe die wohnung traun 119 na grobi bódo ńih vęčne hiše, one bodo od róda do róda ńih stanováńe, 255 synóvi tvojih hlapcov bódo stanovàńe imęli, 335 jest nóčem v stanováńe svoje hiše nótèr jiti, 169 213 stanòváńe, 52 stanùváńe, pok. 3/56 stanuváńe, ber. 205 stanováńe, gašp. 1|865 tri zmed kloštrov oveh na visòkeh podigńeni bregéh kruto teško brattom stanuváńe videli se jesu; svajevâńe das zanken math. 1. 1/136 nepriatèlstvo več púti na svađuváńe obrne se, 2. 2|130 vnògi zadnič hromi ali čukļavi bivaju po svađuváńah i razbijańah, 2. 3|132 da se pri razdelèńu kruhov zmùtńa i svađuváńe ne bi pripetilo; španovâńe das haushalten math. 2. 3|159. 163 daj račùn španuváńa tvojega; valovâńe professio gašp. 1|641 ovak z lastovitem valuváńem vúst svojéh na smrt je odsuđen, 1/678 poglavnik zbog prave vere valuváńa odsudi ńega na križnu smrt, 1|750 vu poniznosti i valuváńu grehov našeh, math. 1. 1|61 onda nè nikakvoga, poleg vsakoga osebnoga valuváńa, hmáńega, 1. 1|60 poleg lastovitoga po-

Digitized by Google

niznoga valuváńa, 1. 1|45 koi vu ovom valuváńu do konca ostane, samo zveličen bude, 1. 1/133 v poniznom grehov valuváńu, 2. 2|233 zvrhu vsega ùfańa prijèl je milostivno zveličitel ńe valuváńe, 2. 3|43 oni po valuvàńu prave vere zmožnost tvojega trojstva spoznàvaju, 2. 3|203 s poniznem valuvàńem svoje nevrèdnosti; v a s o v â ń e das fensterln, das zu dorfe gehen, liebeln (= ašikovańe) rog. 485 prebyrajo cajtenge, prazna, vasuvájna polne pisma, 630 služil, služila si tem špasam, norčijam, vasuvájnu inu drugim letakim; v e r o v â ń e das glauben math. 1. 1|15. 47. 2. 3|45 veruváńe (a u kr. vérovańe); v k a ń e v â ń e das betrügen math. 1. 1|79 z vsakem baračete pravèdno prez vkańuváńa, 2. 2|87 kotéri vu skazlivosti i drugeh podmàńeh vkańuváńah pošteńe i diku iskali su, 2. 2|211 koi nàvuka prave vere prez vkańuvàńa vučiš, 2. 3|136 znameńe vkańuvàńa, 2. 3/142 odvráča ńe od vkańuváńa; v o j e v â ń e das kämfen, streiten gašp. 1/659. 756 vojuváńe; krist. 18 vojuvàńe; v o j s k o v â ń e das kriegführen rog. 27. 29 vojskuvájne, traun 195 359 vojskòváńe, 39 vojskováńe, pok. 1/17 vojskòváńe; v p e ļ e v â ń e einführung rog. 483 Elizabeth po poslednim poródu nesla je sama tu ‚detéjtze' po exemplu Mariae ú ta tempel h' upeluvájnu; v z d i g o v â ń e das emporheben traun 224 ti gospodúješ čez divjáńe tiga morjá inu vtolážiš vzdigùváńe ńega valov (ali i vzdîgovańe); z a n i č e v â ń e das verachten rog. 44. 253. 479. 489 zaničuvájne, traun 70. 307 zaničùváńe, 324 zaničòváńe, pok. 2|87 zaničùváńe, ravn. 2|17. 213 zaničováńe; z a p e ļ e v â ń e das verführen rog. 413 zapeluvájne; z a p o v e d o v â ń e das befehlen rog. 46 zapoveduvájne; z a s r a m o v â ń e das verspotten traun 169. 185. 302 zasramòváńe, 168 zasramováńe, 47. 95. 108 zasramùváńe; z a ž m a g o v â ń e das verschmähen traun 315 ręši me od zažmagùváńa tih ludy; z b a n o v â ń e turbatio beleidigung math. 2. 1/88 on bude kamen zbantuváńa i pečina spáčeńa dvem hižam, 1. 1/195 po zbantuváńah gréšnikov, 2. 2/177 doisto bi bilo zbantuváńe, 2. 2/190 ova zbantuváńa na tuliko bi narasla, 2. 2/196 prav odurna zbantuváńa, 2. 2/202 krščenikov je dùžnost zbantuvàńa od bližńega včińena oprostiti, računajte broj zbantuváń od vas bogu včińeneh; z d i h o v â ń e das seufzen rog. 53 zdihuvájne, traun 11. 253 zdihùváńe, 69 zdihuváńe, pok. 1|24. 102 2|101 zdihòváńe, 3|19 zdihùváńe (a 3|93 pogrješno zdihóvańe), preš. 153 zdihváńe; z n a m e n ò v â ń e bezeichnung, bedeutung math. 1. 1|19 med sùzami su jeden drugoga znamenováńe oveh strašneh znamén pitali; vu drugem znamenuváńu, 2. 3|36 kaj vam

Digitized by Google

hásni znamenuváńe čela prsih i ramen, ako vi z-sámem znamenuváńem zadovólni jeste? 2. 3|37. 54 znamenuváńe; zrokovâńe das bewirken, wirkung krist. 13 nàrava dugovàńh onda bi se morala premeniti i opravek plemeniteši od svojega zrokuvàńa biti, 36 sunce je jedno čúdo zbog svoje velikòče, zbog svejega namestèńa i zbog svojega zrokuvàńa; žalovâńe das trauern traun 67 žaluváńe, pok. 3/127 žalùváńe, preš. 64 glasóví so enáki žal'váńu púbčev v mláki; po pólnoči pokòp naj bó in pétje, žalováńe; ženitovâńe hochzeit pok. 3/150 ženitòváńe, preš. 64 nevésto péļem na ženitváńe itd. kao bogovâńe škriń. 343, oblastovâńe 391 itd.

Ređe dolazi naglas dalje prama početku riječi a to onda kada i kako to biva u infinitivu n. pr. kolêdovańe: kolêdovati das singen von weihnachtsliedern und sammeln von geschenken; ļúbovańe das lieben; molêdovańe flagitatio (tschup 508); nadlêževańe belästigung (tschup. 596); narêkovańe das wehklagen gašp. 1/675 od kuda s kričem jáukańem i narékuvańem svojem k brodišču potoka dosta ļudi na brzom spravi (ali i narekuvâńe); natôlcevańe das verläumden (tschup. 426 478 natovcuvańe); obrádovańe erfreuung kov. kemp. 195 tvoja obráduvańa nêsu kakti človečánska spoménkuvańa; 197 predrága je milošča moja, ne trpí se mêšati med obráduvańa zemélska, 216 jáj bogátušem, koi imaju ovdè svoja obráduvańa; pabêrkovańe das nachlesen; pojérovańe das begehren (tschup. 583 pojiruvańe); pomílovańe commiseratio kov. kemp. 229 velikóča pomíluvańa ńegovoga nigdár se ne potroší, (a 225 pomiluváńe); popôtovańe peregrinatio traun 306. 321 popótvańe, ravn. 1/77 popótovańe; poškódovańe beschädigung pok. 3/111 poškódùvańe; prešêstovańe i prèšestovańe das ehebrechen; prídigovańe das predigen; pripôgovańe (krivo mj. pripogibańe) das niederbeugen (rog. 292 perpoguvajne); prodëkovańe das predigen gašp. 1/714 pred prodékuvańem (uz prodekuvâńe); ptújčevańe das fremdling sein ravn. 1|339 izraelski narod ob čašu ptújčovańa; spomênkovańe vidi pod obrádovańe; svétovańe das rathen traun 1 svętuvańe; škódovańe das schädigen; várovańe das hüthen, sparen traun 49 várùvańe; vérovańe das glauben, u kr., a kajk. veruvâńe gašp. 1/118. 182 veruváńe; zlôdejevańe das fluchen; žálovańe uz žalovâńe. — Još ređe dolazi naglas na *predlogu:* následovańe das nachfolgen gašp. 1|723 koja je činil z následuvańem dopuniti, 1/873 zadovoļna ova čuda naj nam budu za následuvańe tulikoga

Digitized by Google

vu živlénu pokornika, al' i nasledováńe gašp. 1/14 s. Pavel vsem Kristušu za nasleduváńe na prvo postávļa; páberkovańe uz pabêrkovańe.

U *kajkavštini* a i u *ugrskoj* slovenštini dolazi ´ i na *u* od — uvańe: aldúvańe kov. kemp. 238. 241; bičúvańe kov. kemp. 195; gladúvańe das hungern gašp. 1|684 nesréčnu dúšu iz tela van iztíra. Kam drugam nego na vekivečni post i gladúvańe pekleńsko; gostúvańe convivium dain 42 gostývańa se vžímo, 175 drygokrat lesica je slyžila gostývańe; harcúvańe das kämpfen gašp. 1|14 da vu harcúvańu skradńe vure hasen i dobíček ne bi pogubili; kov. kemp. 186; mašúvańe das messelesen kov. kemp. 258; poslúvańe kov. kemp. 238; poštúvańe kov. kemp. 190; putúvańe peregrinatio gašp. 1/682 k putúvańu; skazúvańe kov. kemp. 69 203; skoznúvańe vigilatio gašp. 1/656 vu dugom skoznúvańu, 755. 862 uz skoznuvâńe 1/774 vse kréposti poste skoznuváńa na nas oblečemo, kov. kemp. 118. 240; stanúvańe kov. kemp. 181; svetúvańe kov. kemp. 247; tugúvańe kov. kemp. 47. 187; vkanúvańe das betrügen gašp. 1/650 istina ne ļubi kútice niti vkańúvańe, kov. kemp. 101 vkańúvańe; vojúvańe kov. kemp. 177; zbantúvańe kov. kemp. 105. 238. 247. Uz ´ čuje se se i ¨: harcüvańe; tako vaļda oznanüvańe küz. 105 preküpčüvańe küzm. 43, vujvičüvańe μαντεία = vlъhvičevańe küzm. 248.

ε) *Naglas daļe prama početku riječi nego na predzadńoj slovci* imaju riječi građene od part. glagola, koji u praes. pa niti u part. neimaju naglašeno niti tematsko ni vrstno samoglasno.

1. , *imaju* a) građene od glagola *bez vrstnoga* nastavka, koji imaju u praes. ´ na slovci pred em: gódeńe das geigen: gódem; grízeńe das beissen: grízem; kládeńe das vorlegen des heues oder grases als futter den kühen, ochsen, pferden: kládem; prédeńe das spinnen: prédem; strížeńe tonsio: strížem. — Isto vaļa u krańštini za riječi od glagola s vrstnim nastavkom *no:* zamákńeńe verzückung: zamáknem preš. 177 kak od zamákńeńa je vsà prevzéta (gdje krivo stoji zamakńéńa). Ova je riječ među narod zašla iz crkve; drugih nisam čuo, ali bi se tako naglašivale, da postoje i dotákńeńe, nadáhńeńe itd. Niti u ugrskih Slovenaca niti u kajkavaca nisam čuo ni jedne ovamo idućih riječi, nu u knizi čitam krádneńe nagfl. 13; mégneńe kov. kemp. 192; nastáneńe nagfl. 187; dotékneńe math. 2. 2|90 uz dotekněńe 2. 2|92 dotekněńe 2. 2|232. 233; nadéh-

Digitized by Google

n e ń e inspiratio gašp. 1|652 po božánskom nadèhneńu, 1|670 duha svetoga nadéhneńe, 1|685 po nadéhneńu duha svétoga, 1|744 z božánskem nadéhneńem rasvéčen, 1|864 po božanskom nadéhneńu, uz nadehnéńe math. 2. 2|150 2. 3|62 nadehnèńe math. 1. 1|87, 2. 2|116; o s ú p ń e ń e das erstaunen math. 1. 1|117 puni čùdeńa, osùpneńa i rádosti, 2. 2|122 ovo čudo zrokuvalo je pri vseh nazočibitneh veliko osùpneńe, 2. 3|95 vu prvom osùpneńu; p r e m í n e ń e kov. kemp. 211; s t é g ń e ń e kov. kemp. 113 hasnovito je negda i vu dobreh trseńah i želah stégneńe držati; s t â n e ń e i s t á n e ń e surrectio petr. 180 pójdu kii su dobro činili na gore stâneńe žitka a kii su zlo činili na gore stáneńe osúđeńa, 240 verujem tela gore stáneńe (ali ugr. i stanejńe i staneńë). — b) građene od glagola s vrstnim nastavkom *i* koji imaju u praes. na slovci pred im n. p. béļeńe: bélim: b r á ń e ń e defensio perg. 27|1 braanienia, math. 2. 3|78 bráneńe 2. 3|108 bràneńe kov. kemp. 180 bráneńe; c v í ļ e ń e miserabilis vagitus dain. 31 v ńega (prasička) zdaj mesár poríne nož da cvileńe premine; č ú t e ń e (mjesto čučeńe: čútim a srpski ćùtim) das fühlen petr. 271 gašp. 1|680. 687. 694. 695 713. 715. 729. 752, math, 2. 3|6 krist. 6. 18. 32. 33; kov. kemp. 193 čúteńe, math. 2. 3|221 čùteńe; d í č e ń e das preisen, lobpreisen trpl. 34 z glasnim spejvańem i díčeńem (a 55. 78. 119. 120 díčejńe); d r á ž e ń e das reizen trpl. 24 dráždeńe (a 67. 89 s dva akc. dráždeńá) kov. kemp. 119 díčeńe; z - d r ú ž e ń e vereinigung preš. 182 ne zdrúžeńa, ločítve zdàj so čási; o d - h r á ń e ń e erziehung gašp. 1|23 math. 2. 3|69. 138 odhráneńe, math. 1. 1|122 odhràneńe; h v á ļ e ń e laudatio (dain. 128 je med vsakim kryhecom jesti z velkim hvaleńom) kov. kemp. 267 hváļeńe math. 2. 2|211 2. 2|136. 226 hvàleńe, math. 1. 1|117 pohváleńe, math. 2. 3|136 pohvàleńe, gašp. 1|659 zahváleńe krist. 89 zahvàleńe; n a k á ń e ń e das vorhaben gašp. 1|224. 240. 242. 692. 708. 726. 744. 783. 852, math. 2. 2|84. 217. 2. 3|146. 176. 200 nakáneńe, math. 2. 2|67. 2. 3|215 nakàneńe; o d - k ú p ļ e ń e das loskaufen petr. 3 se približáva odkúplenie vaše, 18 čákahu odkúpleńa Izraelskoge, 256 na spominańe križne smrti i našega odkúpleńa, (a math. 1. 1|14. 26, 2. 2|10. 234 odkuplèńe); k ú r j e ń e das heizen nagfl. 67. 68 kűrjeńe; s - k v á r j e ń e verdammniss gašp. 1|667. 678 math. 1. 1|59. 90, 2. 2|26, 2. 3|143. 213 skváreńe math. 2. 3|14. 142, skvàreńe; o d - l ó č e ń e das trennen, beschluss math. 2. 3|80 krist. 75 odlúčeńe math. 2. 3|112 krist. 144 odlùčeńe (a math. 2. 3|156 odlučèńe); ļ ú t e ń e

Digitized by Google

irritatio, kov. kemp. 210, 246; o-mámļeńe betäubung pok. 1|104 čutim zupet veliko žalost inu omámleńe v svojim srci; mláčeńe das dreschen (dain. 20 z mlačeńom utrydeni); s-páčeńe das verderben; ärgerniss petr. 175 jai svetu od spáčeńa; math. 2. 2|26 da mi za ona dobra skrbimo se prez vsakoga spáčeńa, 2. 3|142 odvráča ńe vkańuváńa i spáčeńa lažliveh prorokov; do-pólńeńe ergänzung gašp. 1|223 za temian prikazala je dušu Kristušu na dopúneńe občinskeh nemarļivostih, perg. 28|1 napuunenie (a math. 2. 2|176 spuneńe); o-póčeńe anleitung nagfl. 11. opouteńe, gašp. 1|655. 707. 747 vupúčeńe; protívļeńe repugnatio kov. kemp. 113. 205 protíveńe; ráčeńe voluntas kov. kemp. 262 poleg tvojega ráčeńa; o-snáženje reinigung rog. 428 osnážejne; sójeńe das urtheilen petr. 84. 172, math. 2. 3|66 súdeńe; 2. 3|73 krist. 79 sùdeńe; petr. 180 osúdeńe damnatio; pre-svéčeńe erleuchtung petr. 144 pósveta na presvéčeńe poganom; tláčeńe das drücken, bedrückung, nagfl. 97 polodelec nüca końe na vožńou koul plüga brán, na kláčeńe siļa, na goneńe mlinov; tráplļeńe das martern math. 2. 2|52. 249 krist. 157, math. 2. 2|148, krist. 14 tràpleńe; kov. kemp, 82. 172; tróšeńe das schütteln nagfl. 84 vejke drevja se gíblejo po mouči vetra, sád drevja doli káple pod troušeńem i lasnov žméčavov, 147 pokürjeńi de z vodé spár i té s krepkim troušeńem žené potáče gibára; trújeńe bemühung math. 2. 3|97 trúdeńe; gašp. 1|680 opal je vu glád, žéju, zatrúdeńe (ermüdung) tela; od-vláčeńe das aufschieben math. 1. 1|120, 2. 2|135 odvláčeńe math. 1. 1|233 odvlàčeńe; vráčeńe sanatio math. 2. 2|90, 2. 3|222; a tako i ostale riječi; nu malo ne sve mogu naglas imati i na predzadńoj slovci: trapléńe krist. 113 itd.

Isti naglas imaju riječi građene od glagola ove vrsti, koji imaju u praesentu pred im potisnuti naglas, a u inf. otegnuti na slovci pred iti. Amo idu najprije riječi od glagola s dugim dotičnim samoglasnim a taki su, koji se grade od subst. na *-áč* (áča), i *-ák*, na *-ar*: beráčeńe mendicatio: beráčiti, berâčim, beráč levst. 38; čbelárjeńe das züchten der bienen: čbeláriti, čbelârim, čbelár; drvárjeńe das holzhauer sein, u prenesenom smislu, das herumsaufen, gelage abhalten; gospodárjeńe das wirtschaften, haushalten (o gospodaru) math. 2. 3|162 zapovedal je špána pred se dopéļati i ńega zaradi ńegvoga zločestoga držáńa i gospodáreńa ostréše počel kárati, 2. 3|163 po nevèrnom gospodáreńu;

Digitized by Google

klatárjeńe das vagabundieren; kurvárjeńe das hurren; lenárjeńe das faulenzen (krist. 8 vu lenareńu); mesárjeńe das fleischhacker sein, das zerfleischen (dain. 74 tak si skoz mesareńe delam lepe peneze); mrcvárjeńe excarnificatio; pajdášeńe der umgang mit jemand gašp. 1|695 pajdášeńe s pravemi svojemi sestrami prekorupcé odurjavajúči, 1|710 od dneva onoga vse (ž) ženami pajdášeńe boļe od jadovite kače je bežal, math. 1. 1|89, 2. 3|70. 71. 74. 79 pajdášeńę, math. 2. 2|87. 97, 2. 3|74 pajdàšeńe; pehárjeńe u prenesenom smislu das betrügen; rentáčeńe das laute ausmachen; sedlárjeńe das sattlerhandwerk treiben (dain. 243 sedlareńe); tolmáčeńe interpretatio perg. 13|1 tomaačeńe. — U goreńštini a i drugdje gdje se slovenski govori primile su ´ i riječi od glagola s izvorno kratkim samoglasnim, gdje ima srbština ˜ ili ˆ te goreńcu posve jednako glasi cvíļeńe i síļeńe, cvíliti i síliti, dávļeńe i právļeńe itd.: po-bráčeńe verbrüderung: pobrátiti, perg. 17|2 pobraačenie; číščeńe das reinigen nagfl. 124 na číščeńe krvi; čúdeńe (mj. čújeńe ili čúđeńe) admiratio math. 2. 3|79 čúdeńe, math. 1. 1|86. 212 čùdeńe; desetíńeńe das einsammeln des zehenten dain. 102 ino lehko me desetíneńe v dobrem vinskom leti zna v bogatstvo vzeti; gospodíńeńe das haushalten (o gospodarici); húļeńe das sich ducken, duckmäuser sein; jéžeńe das reiten nagfl. 97 gejzdeńe; kúdeńe calumniatio math. 2. 3|68 74 kùdeńe; míšļeńe cogitatio nagfl. 74, petr. 69 míšleńe; párjeńe das brühen, dünsten nagfl. 68 ogeń nücajo na kühańe, pečeńé, párjeńe, i prańé; 184 eto párjeńe je tak veliko da se z ednoga človeka vsák dén 3—4 füntov spára spári vö; itd. i ostale take riječi i sastavļene s prijedlozi. U ńekih mjesta govore se ove zadńe riječi i potisnutim naglasom: kûdeńe. — c) građene od part. glagola s vrstnim nastavkom *a* te imaju u infinitivu otegnuti naglas na slovci pred ati n p. búrkańe tumultuatio petr. 3 pred búrkaniem morskóga šùma i slàpih, gašp. 1/848 bog ne hotel Jožefa vnogo vrémena vu búrkańu onom zadržati, nego objáči ńega vu snu; zbúrkańe gašp. 1/733 zbog mene je zbúrkańe ovo, hitete mene vu morje, math. 2. 3/109 zbúrkańe srdca; čúvańe custodia kov. kemp. 102 od lastovitoga srdca čúvańa; mulih 135; díhańe das athmen ber. 163 treba nam je vsak trinik živļeńa v díhańe; gíbańe motus kov. kemp. 101 boriti se proti príhodnem hotéńa zlèm gíbańem, mulih 277;

Digitized by Google

gízdańe elatio animi mulih 261; hábańe das sich hüten kov. kemp. 103 náj ti bude za hábańe opadnost gizdáveh; prejéńańe intermissio pok. 3|69 brez prejęńańa; jókańe κλαυθμός küzm. 13. 26. 50 tam bode joukańe i zobno škrípańe, 258. 331 joukańe, mol. 172 objoukańe grejhov; kárańe ἔλεγχος küzm. 302 vse pismo hasnovito je na včeńé, na kárańe, na poravnańe, na vodjeńé, 386. 407. trpl. 61. 84 kárańe, math. 1. 1|118 pokárańe, 1. 1/169, 2. 2|210 pokàrańe; kázańe ἔνδειξις küzm. 357. 379. nagfl. 95, gašp. 1|865, kov. kemp. 177 kázańe; pokázańe math. 2. 3|137. ł90; skázańe ἔνθειξις, φάντασμα küzm. 75. 101. 280. 287. 302. 374. 382. 386. 389 skázańe; kíhańe sternutatio (dalm. job. 41); kópańe lavatio nagfl. 83 koupańe; méšańe σύγχυσις küzm. 255 napuńeno je cejlo mejsto z mejšańem; lécańe kov. kemp. 102 vnóge zle miseli zavdáje, da tî vtrágańe i lécańe včiní; létańe das fliegen dalm. job. 5, pohl. opr. 250. 300 lejtańe; písańe γράμμα küzm. 275, nagfl. 22. 110, gašp. 1|713 písańe (u krań. običnije pisâńe); pítańe interrogatio nagfl. 14. 17 itd.; gašp. 1|127 pítańe, krist. 10. 144 pìtańe; dopítańe das zuerkennen gašp. 1|726 zadńe podá dopítańe, krist. 63 dopítańe, raspítańe küzm. 37 líst razpítańa βιβλίον ἀποστασίου; plésańe saltatio math. 2. 2|93 vekšu stran oveh dnévov trošé vu pijančuváńu, plésańu; postópańe das müssige herumschlendern jap. prid. 2|186 ta dan v' enim zanikrnim postópańi doperna˘ajo; šétańe ambulatio kov. kemp. 36 vlekú žeļe čutlivosti na šétańe, gašp. 1|645 na šétańe odišel, 1|695; math. 2. 2|94 plésańe, okolu šétańe, poháđańe . . nésu prepovédana; škrípańe βρυγμός küzm. 13, petr. 28, gašp. 1|137 škrípańe; tréskańe das einschlagen des donners traun 63 tręskańe; trobéntańe das posaunen (dalm. 1 hron. 16 trobentajne) traun 115. 372 trobęntańe; povédańe τὸ ῥηθέν küzm. 4. 6. 105. 282 povejdańe; ispovédańe confessio pok. 1|58 izpovędańe; pripovédańe narratio nagfl 12 pripovejdańe; zapovédańe das befehlen gašp. 1|220. 651 760. 842 zapovédańe; obétańe promissio, levst. 10. 16; vézańe δεσμός küzm. 258. 356. 357. 384, trpl. 120 vézańe (i vezâńe škrin. 22. 60 k vezáńu vlęčen), odvézańe λύσις küzm. 308 zvézan si k ženi? ne íšči si odvézańa; razvézańe τὸ ἀναλῦσαι küzm. 357; zvézańe σύνδεσμος küzm. 364, gašp. 1|652 od gréhov našeh zvézańa; vládańe administratio, possessio küzm. 38. 83, trpl. 84. 111 ládańe, perg. 6|2 lâdanie i laadanie, 10|1 lâádanie, 18|1 29|2 laadania, 4|2 lâdania,

Digitized by Google

8|2 laadani, 41|2 ládaniem, petr. 9 behu pastíri vu onom istom ládańe skoznujuči, gašp. 1|22. 198. 868 ládańe; obládańe κρίσις, τὸ νῖκος, küzm. 22 dokeč vö ne spela soudbo na obládańe, mol. 75 pomouč darüješ na obládańe vsejh mojih protivníkov, küzm. 322 gde je tvoje, ou pekel! obládańe? trpl. 69, gašp. 1|237. 727. 751. 763 obládańe; preobládańe math. 1. 1|133, 2. 2|86 103. 117; zídańe aedificatio, dalm. ezdr. 4 zydańe; itd. Otegnuti naglas imaju u kańštini a i drugdje i riječi koje se grade od glagola s izvorno kratkim samoglasnim u slovci pred ati, gdje u štokavštini dolazi ˝ ili ˋ: délańe: délati a štok. djělańe: djělati n. p. brísańe das wischen nagfl. 164 cape za brísańe posoude; zbrísańe τὸ ἐξαλειφθῆναι küzm. 218 vö zbrísańe grejhov; čákańe exspectatio traun 173, küzm. 154. 287. 404, trpl. 54, mol. 57. 64, küzm. mik. 3, petr. 3 čákańe; délańe das arbeiten, tschup. 327, opr. 217 dęlańe; kídańe das wegräumen, ausmisten, levst. 40; kúhańe das kochen nagfl. 68. 124 kűhańe; mázańe unctio mol. 63 dűhovno mázańe, küzm. mik. 136 slejdńe mázańe nagfl. 137; mígańe das winken škrin. 18 ne pusti se z' ńęnim mígańem vjęti; pézańe das foltern pohl. opr. 125. 289 pęzańe; plákańe das weinen gašp. 1|34. 861 plákańe; rávnańe directio gašp. 1|14. 45. 702. 755. 864 rávnańe (a kr. ravnâńe); rézańe das schneiden; štímańe das dafürhalten, aestimatio nagfl. 184 štímańe (a kr. štimâńe); trúcańe das trutzen, nöthigen gašp. 1/234 bludnost ariansku s trúcańem prijeli jesu; obétańe promissio pok. 2/31 moje praznu obętańe; žégnańe das segnen traun 65 žęgnańe; žúgańe das drohen traun 259 pred tvojim žúgańam so bejžále. Ove se riječi u kajkavaca onih bliže Slavonije izgovaraju i na štokavsku: rȁvnańe.

Taj naglas na pose imaju riječi koje se tvore 1) od glagola *bez* vrstnoga nastavka a) s osnovom na suglasno α) s ´ na slovci pred infinitivnim nastavkom ti, bila ta slovka izvorno duga ili se stopram u slovenštini produļila i otegla n. p. prezébańe od prezébati a to od zébsti: nastrégańe τὸ κατασκοπῆσαι küzm. 341; podsédańe obsidio gašp. 1|763 vàraša carigradskoga podsédańe; posédańe das müssige sich setzen ravn. 2/268 nezvestoba in zaníkarnost, lenòba, postopáńe in posédańe bo ojstro štrafováno; zasédańe insidiatio math. 2. 2|208 vu otajneh zasèdańih bili su izvučeni; napádańe das befallen škrb. 1|45 per vsakimo napádańo ene bolezni bo iskan arcat; opádańe das fallen math. 2 3|205 opàdańa mlahavoga krščenika ne budu se

Digitized by Google

skoro brojiti mogla; p r e p á d a ń e das versinken gašp. 1|667 vu neizgovornu grehote glubínu i vekivečno skvárjeńe je se prehitil: vučemo se iz prepádańa ovoga da . .; p r i s é g a ń e ὁρκωμοσία küzm. 400 rejč priségańa siná na veke popolnoga dejva; t r é s a ń e das rütteln, duh. 41: počne gniti ono listje koje pri trésańu iz pantalirov je odpalo; p r e t r é s a ń e das erschüttern krist. 156 spodobna pretrèsańa naše srdce zlehkotiju. Tako i ostale kao pojédańe, oprédańe itd. — β) sa ` na e u slovci pred infinitivnim nastavkom ti, n. p. ogrébańe od ogrébati a to od grèbsti: i s t é k a ń e das aufsteigen krist. 37 niti je mesec preblizu zemļe i po svojéh hladnéh iztékańih ńeinoj plodnosti škodeti ne more; o t é k a ń e tumor gašp. 1|243 od otèkańa prosti vučińeni jesu; p r i p é k a ń e das brennen der sonne, škrin. XIII so bily od sónčniga perpękańa črni, levst. 60 pripékańe; o t é p a ń e das beschmutzen, verunglimpfen, math. 1. 1|136 večkrát drugo ne čùje se kak bláznosti, klétve, psuvańa i bližńega otépańa; p o t é p a ń e vagatio jap. prid. 2|197 katęri v ńih ponočnim potépańi vžę pred ta večęr pred praznikam v strašnih hudobiah dopèrnesó; p r e ţ é p a ń e prügelei jap. prid. 2|87 kaj za eni andli se ńe počnó v oštariah: prepirańe, kręg, pretępańe, levst. 32 pretépańe, gašp. 1|736 jošče boļe ńega pretepati nesu zamudili: razumevši pretépańe ovo mešter ńegov sam vu špital dojde; s t é p a ń é das schütteln nagfl. 96 koń navčí se na pitańa z gláve stejpańem odgovoriti; z m é t a ń e das herabfegen nagfl. 118 gousto doli zmejtańe pavučine; z a p l é t a ń e verwickelung kov. kemp. 98 ļúbav hoče biti prosta, da po kakovi vremeniti koristi zaplêtańa ne trpí. Tako i ostale kao: obrékańe, prerékańe levst. 188, pométańe, prepékańe itd. Amo ide i p r e c v í t a ń e (kajk. cvèsti a kr. цвѣстъ) i p o ž í g a ń e (žèči) škrin. I podžígańe, levst. 41 požígańe, pak i p o m á g a ń e (mòči) auxiliatio küzm. 35 7. petr. 286, gašp. 1|25. 732 pomágańe (dočim mâgańe, premâgańe, zmâgańe). — γ) od glagola s osnovom na *m*, *n*; *r*, *l* idu ovamo samo n a d ú v a ń e das sich aufblähen, kov. kemp. 117 ne pústi nadúvańa vu tebi stati; p r e k l í n a ń e βλασφημία küzm. 22 vsaki grejh i preklíńańe se odpüstí lüdem, ali prouti svetomi dühi preklíńańe se ne odpüsti, 30; p o ž í ń a ń e das schneiden des getreides, pak i o p o m í ń a ń e monitio mulih 115, u m í r a ń e das sterben mulih 170 v mírańe i p o m í ļ a ń e das malen der fruchtkörner. Sve riječi navedene imaju obično samo na označenoj slovci naglas. — b) s osnovom na samoglasno osim *da*, *sta* kad im se

Digitized by Google

zije- ukida umetnutim *j*: predâjaṅe, postâjaṅe, dakle: dávaṅe das geben küzm. 313. 353. 377 küzm. mik 136 dávaṅe, perg. 81 dávanie; odávaṅe das verkaufen küzm. 168 ne naprávlajte hižo očé mojega na odávaṅa hižo; prodávaṅe das verkaufen, math. 2. 3|193 prodàvaṅe; zdávaṅe küzm. 328 po vnougi hvalo zdávaṅi; dévaṅe ἐπίθεσις küzm. 229 ka se po dejvaṅi apoštolski rouk svéti düh dáva, 379. 383, trpl. 120 dejvaṅe; prizadévaṅe das bemühen tschup. 234. 395, pohl. opr. 242 perzadevaṅe; vardévaṅe δοκιμή küzm. 325 ár sam zá to i príšao, naj vas spoznám po vardejvaṅi, 331 vnougom vardejvaṅi; mívaṅe lotio küzm. 196 nagfl. 83. 158 mujvaṅe; oblévaṅe das begiessen nagfl, 168 oblejvaṅe; polévaṅe prijat. 1876. 1. 6 polejvaṅe; gašp, 1|116; zlévaṅe das giessen nagfl. 68 ogeń nücajo na zlejvaṅe svejč; pévaṅe cantatio trpl. 55 pejvaṅe; popévaṅe dain. 141 vtičckov popévaṅe, gašp. 1|38. 727. 758. 849 popévaṅe; spévaṅe trpl. 23. 24. 87, nagfl. 31. 74 spejvaṅe; prešténaṅe das überzählen, levst. 30; počívaṅe das ausruhen nagfl. 110; pȯkrívaṅe das zudecken nagfl. 82 i zakrívaṅe trpl. 87 on je razgrno oblák k ńí zakrívaṅi; prebívaṅe habitatio trpl. 90, kov. kemp. 182; nabíjaṅe das anschlagen mulih 170; spoznávaṅe das erkennen küzm. 356, nagfl. 145, gašp. 1|617 math. 1. 1|137 spoznávaṅe, math. 2. 3|229 spoznàvaṅe; vžívaṅe das geniessen tschup. 359. 400. užyvaṅe, mol. 72 poglej ednoga vžívaṅa kak je rázločni konec; gašp. 1|28. 686. 727 vuzívaṅe. Tako i ostale kao: zbíjaṅe, popíjaṅe, rívaṅe, obúvaṅe, zavíjaṅe, prevpívaṅe, itd. Sve ove riječi osim onih na avaṅe naglašuju se i na predzadńoj slovci: prelivâńe škriń. XXX) preliváńe tako prebivâńe, vživâńe itd. — 2) od glagola s vrstnim nastavkom *ẽ* malo ne sve: obdržávaṅe das halten math. 2. 2|169, 2. 3|71 144 obdržávaṅe, math. 2. 3|7 9. 12 obdržàvaṅe; zadržávaṅe das enthalten math. 2. 2|70 145; zdržávaṅe das erhalten mol. 140 po zdržávaṅi tvojih s. zapouvid; küzm. 76. 267. 272 trpl. 15. 100 gašp. 1|116. 174. 647. 659. 683 zdržávaṅe; pogorévaṅe das niederbrennen, brände, levst. 78 kako je skrbéti, da ne bode pogorévaṅa; razumévaṅe das verstehen math. 2. 2|260 da bi drugo razumévaṅe i znáṅe od mesiaša nemali, 2. 2|103 poleg krivoga razumèvaṅa, 2. 2|142 krivo razmévaṅe. 2. 2|15 nezvršèno razmèvaṅe; zaspávaṅe das einschlafen gašp. 1|697 lica i obraz svétoga hercega tak svétla postánu, da vsi lehko spoznati jesu mogli zaspávaṅe ńegovo vu gosponu. Tako i ostale riječi kao: po-

Digitized by Google

bolévańe, gostolévańe, omedlévańe, velévańe, zgučávańe itd. Ove riječi imaju samo taj naglas. — 3) od glagola s vrstnim nastavkom *i* malo ne sve osim onih u kojih ima samoglasno *o* (= o ne ą), pa i od ovih kad iza o dolazi v: obávļańe verrichtung math. 2. 2|54 za obávļańę vašeh podánkov, 221, krist. 134; zabávļańe da beschäftigen math. 2. 2|29 ovo je jedno svèto zabávļańe; pričéščańe das communicieren petr. 256 pristupi k svétomu pričéščańu; gašp. 1|658. 755. 856 pričéščańe; zgotávļańe verfertigung nagfl. 133 ka za škéri potrebüjemo vu küńaj k zgotávlańi hráne? primérjańe comparatio, levst. 97; poméšańe permixtio math. 1. 1|195, krist. 37; zméšańe ἀκαταστασία küzm. 319 ár je boug nej zmejšańa boug; zmótańe ταραχή küzm. 174 po zmótańi te vodé; ponávļańe repetitio nagfl. 86, math. 2. 2|221, ponávlańe; pláčańe bezahlung math. 2. 2|220 zbog pláčańa dáče kúnete; oprávļańe das sich kleiden math. 2. 2|54 oholno oprávļańe; poprávļańe ausbesserung mulih 167; math, 2. 2|221; pripráv|ańe praeparatio gašp. 1|21 z malem priprávlańem; kov. kemp. 257 pobožno pripráv|ańe; správļańe das aufheben math. 2. 2|53 správļańe svojega imétka za svoj posel, küzm. 351 na vküp správlańe svécov πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων (ephes. 4. 12); dopúščańe erlaubniss gašp. 1|650 po zadoblenom dopúščańu reče Peter:; odpúščańe remissio trpl. 109 odpűščańe, petr. 8. 70, gašp. 1|14. 733, math. 1. 1|73 odpúščańe, math. 1. 1|66, 2. 2|127. 199 odpùščańe; prepúščańe zulassung mulih 150, gašp. 1|190. 643. 757. 867, prepúščańe, math. 1. 1|194, krist. 88 prepùščańe; izróčańe das überlassen krist. 25 zadovo|nost, za kojum s tulikum želnostjum hlepímo, visi od našega vu vséh dogođajih na vó|u božànsku izrùčańa; ali kak se izrúčańe ovo dobiva? porúšańe πτῶσις petr. 17 položen je ov na porúšańe i na gore staneńe vnógem; nasíčańe sättigung πλησμονή küzm. 365 na nasíčańe tejla; blagoslávļańe benedictio gašp. 1|182 po svetom blagoslávļańu zdrave je činil, kov. kemp. 267 prími hotéńa moja, gospodine bože moj, i žeļe neskónčanoga hváleńa i nesmêrcoga blagoslávļańa; osnávļańe educatio, eruditio, institutio nagfl. 12 tou je zmejna pri šteroj se osnávlańe deteta nestanoma pred očmí drží; postávļańe auflegung math. 2. 2|228 po postàvļańu rùk; postópańe das herumschlendern ohne arbeit pok 2|6 postópańe je veliku hudigа navučilu (sirach. 33. 29); prestópańe das übertreten, levst. 16; strélańe das schiessen pohl. opr. 273 strẹlańe, obstrélańe 273 obstrẹlńe; otávļańe

Digitized by Google

refrigeratio nagl. 128 rovnavnica je občinska hramba za takše betežníke zídana, šteri indri ne naidejo otávlaňa i vraštva; naúčaňe τὸ διδάσκειν i τὸ μανθάνειν gašp. 1|714. 723, math. 1. 1|144, 2. 2|157 navúčaňe, math. 1. 1|32. 57. 2. 3|7. 157 navùčaňe; podúčaňe τὸ διδάσκειν gašp. 1|722, math. 1. 1|159, 2. 3|190 podvúčaňe; udárjaňe percussio, trpl. 37 či bi šümlelo, z válovjom divjalo mourje i od ńegovoga vdérjaňa goré prepadnole; 60 vdérjaňe tvoji protivnikov je či duže vékše; nazvéščaňe verkündigung, anzeige mulih 140. 390, gašp. 1|223. 713. 763 nazvéščaňe, math. 1. 1|52 nazvèščaňe; obláčaňe das anziehen, bekleiden nagfl. 200 stvouro je stvaré, nárase ńim na jejstvino i obláčaňe; občšaňe das aufhängen duh. 36 da potlam vu obćšańu (duhana) zmutńa ne postane; obráčaňe das umdrehen, die bekehrung nagfl. 82 koula z obráčaňem potáčov ido, prijat. 1876. 2. 8, gašp. 1|653 pred svojim na pokóru obráčaňem; povráčaňe das zurückgeben, vergelten, abkehren gašp. 1|640. 648. 702 povráčaňe; ozdrávļaňe heilung küzm. 14 ozdrávlaňe; pozdrávļaňe salutatio prijat. 1876, 7. 6 pozdrávļaňe; itd. Ove riječi mogu imati naglas i na predzadńoj slovci: ozdravļâňe itd. — 4) Od glagola s vrstnim nastavkom *a* α) gdje se zijev među dva a ukida umetnutim *v* te se inf. završuje na *ávati*: dodrkávaňe accursio math. 2. 3|198 da se one jednoč neinoga nepriličnoga dodrkàvaňa oslobodim, hoču ńoj pravicu dati; dokončávaňe küzm. 348 vu dokončávańi punosti vrejmena εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν; dopolńávaňe ergänzung τὸ ἀναπληροῦν küzm. 369 to činijo na dopuńávaňe svoji grejhov; izbrisávaňe tilgung gašp. 1|37 na izbrisávaňe istočnoga greha, 1|138 na izbrisávaňe grehov; 1|139 zbrisávaňe gréhov svojeh; izdumļávaňe erforschung, kov. kemp. 268 habati se móraš od hlepoznanlivoga i nehasnovitoga izdumļávańa ovoga najglubšega sacramentuma; ispričávaňe excusatio gašp. 1|31 na izpričávaňe genuti je prikladna, 1|849 nikakvo od ńega ni bilo čuti najmenše izpričávaňe; izvišávaňe erhöhung math. 2. 3|229 ova hvále izvišávańa bila su znamèńa ńihovoga spoznàvańa Kristuševe mogùčnosti, kov. kemp. 169 vsako svètsko izvišávaňe ničemúrnost je i norost, 212 kotéri mír boļe vu pravi poniznosti neg vu lastovitom izvišávańu stoí; koštávaňe das kosten nagfl. 118 po koštávańi sladkoga mùhečega čeméra, 121 nùcamo jezik i čelíisti na koštávaňe; nameńávaňe ἔννοια küzm. 396 osodjávec je misel i namińávańov (!) srca, trpl. 5 osoudi ńć da odpádnejo od nameńávańa svojega (psl.

Digitized by Google

5. 11), 114 ne podpéraj ńemi nameńávańa (psl. 140. 9); nanizávańe inclinatio prijat. 1875. 2. 7 nanizávańe; napeļávańe anleitung prijat. 1876. 10. 6; nasipávańe das anschütten (perg. 31|2); nazveščávańe verkündigung küzm. 325 evangelioma nazviščávańe„ 377 je dao sam sebe na svedouštvo nazviščávańa; obdelávańe bearbeitung math. 2. 3|154. 165; obeseļávańe παραμυθία küzm. 317. 324. 330. 391 obeseļávańe; obrezávańe περιτομή mol. 54. 80, küzm. 279. 297. 388 obrizávańe gašp. 1|37. 117 math. 2. 2|107 obrezávańe, neobrezávańe ἀκροβυστία küzm. 279 obrizávańe tvoje je neobrizávańe včińeno; obslužávańe das feiern, begehen gašp. 1|685 korizmeno obslužávańe, math. 1. 1|316; očiščávańe καθαρισμός (pok. 1. 1|98. 110) küzm. 105 küzm. mik. 18 nagfl. 121, petr. 25, gašp. 1|42. 196. 717 očiščávańe, math. 1. 1|98. 107 očiščàvańe; odhitávańe rejectio math. 1. 1/95 odhitávańe i grùsteńe svetske dike; odihávańe das athmen nagfl. 121 nous na pridühávańe, odühávańe i gláve očiščávańe služi, 176 ribi je na odihávańe zrák nej potrejben; odomišļávańe einbildung, das nachdenken, nagfl. 134 vu obhodi se odomišlávańe decé more na pomouč jemati; odurjávańe aversatio mol. 24 od nevoščenósti i odürjávańa osloubodi nas, trpl. 92 oni mi povrńávajo odürjávańe za lübézen mojo, math. 1. 1|112 2. 2|28, 2. 3|68 odurjávańe, 2. 2|44, 2. 3|65 66. 149 odurjàvańe; okrščávańe das taufen küzm. 4 ‚okrsztsávanye'; opuščávańe καθαίρεσις küzm. 91. 334 štero nam je dao gospoud na pobougšávańe i nej na opüščávańe vaše, trpl. 9 za volo opüščávańa nevolákov že stánem, nagfl. 117 pásti so tüdi edna prilična škér na ńí (mišev) opüščávańe; osmehávańe i osmejávańe irrisio gašp. 1|738 špote i osmehávańa dobrovoļno podnese, trpl. 36 vö si nas dao na špout sousedom našim, na osmejávańe i coune onim ki so okouli nás; osojávańe διάκρισις das verdammen küzm. 295 na osodjávańe misel; ošpotávańe verspottung τὸ ἐμπαίζειν küzm. 39 dajo ga poganom na ošpotávańe, 337 vu ošpotávańaj, 407 po ošpotávańi; oživávańe belebung, trpl. 25 na oživávańe ńí vu gládi; poboļšávańe besserung οἰκοδομή gašp. 1|868 za grešneh pobolšávańe, küzm. 296 pobougšávańe; pobujávańe aufmunterung, küzm. 338 pobüdjávańe ἀκαταστασία; podigávańe das aufheben, mol. 123 pod podigávańom; pomišļávańe λογισμός küzm. 334 s kim rüšimo pomišlávańa; ponizávańe das niederbeugen, gašp. 1|759 zvunskem prigibańem i ponizávańem téla našega; popisávańe ἀπογραφή petr. 9;

Digitized by Google

p o š p o t á v a ń e verspottung gašp. 1|41; p o t e p t á v a ń e conculcatio, math. 1. 1|64. 2. 2|155; p o t i k á v a ń e προσκοπή küzm. 329 nikomi nikše ne dávajmo potikávańe; p o t v r j á v a ń e bekräftigung τὸ στηρίζειν küzm. 276. 356 potrdjávańe, gašp. 1|731 potvrđávańe; p o v e k š á v a ń e vergrösserung gašp. 1|697 povekšávańe betega bi raslo, 1|744. 846, math. 1. 1/215 2. 2/175 povekšávańe, math. 1. 1|211, 2. 3|40 povekšàvańe; p o v z d i g á v a ń e erhebung trpl. 115 pozdigávańe rouk moji; p r e č e š ć á v a ń e das communicieren, mol. 91 ga vu prečišćávańi vrejdnò prijímati; p r e k l i ń á v a ń e βλασφημία küzm. 381; p r e l e j á v a ń e das vergiessen küzm. 280 nogé ńihove so bistre na krvi prelejávańe; p r e m e ń á v a ń e das wechseln, umtauschen, verändern nagfl. 145 premeńávańe, prijat. 1875. 1. 2 premińávańe; p r e m i š ļ á v a ń e das nachdenken, überlegen trpl. 39. 85. 102, gašp. 1/14. 19. 642. 654. 656. 694. 713. 714. 747. 757, math. 2. 2|23, 2. 3|35. 98. 99 krist. 108 premišlávańe, krist. 73 premišlàvańe; p r e š t i m á v a ń e aestimatio math. 1. 1|43 preštimávańe, 2 2|19, krist. 73 preštimàvańe; p r e t i s k á v a ń e das drängen prijat. 1875. 1. 8 za dosta hüdou ka naše slovensko lüdstvo od nigda tak navajeno ka niti za svojo naprej pomágańe se brezi pretiskávańa ne šče skrbeti; p r i g l i h á v a ń e vergleichung nagfl. 71 priglihávańe dver z oblokom; p r i l i z á v a ń e adulatio gašp. 1|166. 251. 710, math. 1. 1|64. 2. 2|217 prilizávańe, 2. 2|166 prilizàvańe; p r i p o v e d á v a ń e narratio küzm. 100 pripuvidávańe; r a z l o č á v a ń e unterscheidung gašp. 1|119. 165. 651. 679. 740, math. 2. 2/25. 37. 150, 2. 3|31. 70 razlučávańe, 2. 3|49. 67 razlučàvańe; r a z m i š ļ á v a ń e überlegung gašp. 1/19. 758. 777, math. 2. 2|24 razmišļávańe, 2. 3|231 razmišļàvańe; r a z s o j á v a ń e διάκρισις, küzm. 315 razsodjávańe; r a z t r g á v a ń e ἁρπαγή küzm. 404 raztrgávańe poištva vašega ste z radostjov pretrpeli; r a z v e s e ļ á v a ń e das erfreuen prijat. 1876. 2. 1 drügo razveseļávańe tüdi ne de; s k o n č á v a ń e συντελεία, τὸ ἐπιτελεῖν küzm. 26. 245. 401. 402, prijat. 1876. 1 1; s k u š á v a ń e πειρασμός mol. 25 i küzm. 9 ne vpelaj nás vu skušávańe, mol. 167. 182 trpl. 78 skušávańe, gašp. 1|154 math. 2. 2/86. 119. 131. 219 skušávańe, 2. 3/42 skušàvańe, kov. kemp. 217 vu skušávańu; s p e ļ á v a ń e küzm. 104 od dev. M. spelávańa (u sadržaju luc. 2); s p i s á v a ń e ἀπογραφή küzm. 104, math. 1. 1|150; s p i t á v a ń é συζήτησις küzm. 245. 376. 390, nagfl. 13. 21 spitávańe, a küzm. 381 spitajvańe; s p o č i t á v a ń e exprobratio, vorwurf math. 1.

Digitized by Google

1|62. 118. 201, 2. 2|91. 137 219 spočitávańe, 1. 1|81, 2. 2|207, 2. 3,66. 79. 155 spočitàvańe; spolńávańe erfüllung nagfl. 18, gašp. 1|223. math. 2. 2|118. 161 spuńávańe, 1. 1|57, 2. 2,18 spuńàvańe; spoznávańe ἐπίγνωσις küzm. 356, nagfl. 145, gašp. 1|617 math. 1. 1|173, 2. 3|229; spričávańe excusatio gašp. 1/864 po dugom spričávańu, math. 1. 1|119, 2. 3/8. 19. 59. 60, spičávańe, 1. 1|24, 2. 2|206, 2. 3/8. 56; kov. kemp. 178 spričávań teńe ziskávaš, (upravo ispričavańe); stiskávańe στενοχωρία mol. 79. küzm. 25. 258. 278. 288. 325, 329, trpl. 9. 17. 24. 30. 45. 78; stužávańe das sich beklagen, math. 2. 3|232; kov. kemp. 207 hoču da se zvršenoga odhíteńa sámoga sebe prez protíveńa i stužávańa navčiš; vtrgávańe das abžíehen vom lohne math. 1. 1|233; zadomeščávańe ἐκδίκησις küzm. 25. 331. 334. 346. 404, trpl. 14. 66, 77; zametávańe wegwerfung trpl. 24. 106; zamujávańe versäumniss (nagfl. 137 zamüdjavańe); zapeļávańe verführung küzm. 91. 352. 364. 374. 395 zapelávańe; zapovedávańe ἐπιταγή küzm. 389 zapovidávańe; zarezávańe σφαγή küzm. 230 liki ovca na zarizávańe je pelani; zasedávańe ἐπιβουλή mol. 53 od vrajžega zasidávańa osloubodi nas, 89 da bi se mogao osloboditi vsijh protivníkov zasidjávańa; küzm. 257 od zasidjávańa židovskoga; zasipávańe das schoppen nagfl. 110 krmleńe gousi z zasipávańem; zavezávańe das verbinden, gašp. 1|155 z redovničkem bogu zavezávańem; zdihávańe στεναγμός mol. 20 k tebi cila moje zdihávańe, 139. 187. küzm. 287 düh se moli za nás z nezgovorjenim zdühávańem, (math. 1. 1|181) 2. 2|55. 189, zdihávańe, 1. 1|20 zdihàvańe; zdrkávańe concursio kov. kemp, 224 zdrkávańe; ziskávańe conquisitio, ausforschung, kov. kemp. 269 istine ziskávańe; zrigávańe eructatio (gašp. 1|170 mati imala je sina svojega od vraga lakomosti obseđenoga, koteri ńega z gladom tak je trápil, da nigdar zasititi ni se mogel, ako prem dòsta puti za tri vagane bi bil pojel kruha i vnožinu vode spil, ar vsa ova na zrak po zrigavańu je obračal vrág, kotera drugač želudec naturalsko skuhati ne bi bil mogučen); zveličávańe seligmachung trpl. 41 potrouštaj me s tvojim zveličávańem; zvišávańe erhöhung trpl. 81. 120, gašp. 1|688 po zvišávańu s križa, math. 2. 3,226 zvišàvańe; zvršávańe perfectio math. 1. 1/220, 2. 2|177. 191, krist. 102 zvršávańe, math. 2. 2|43, 2. 3|7. 11. 144 zvršàvańe; žegnávańe das segnen küzm. 299 po masni rečej i lejpom žegnávańi zapelávajo srcá ti nehüdi. Rijetko

Digitized by Google

dolazi u knigah drugi naglas u ovih riječi, n. p. gašp. 1/130 prilízavańe, to će biti štamparska pogrješka, kao i 43 porúšávavje. — β) koji u presentu nastavak *a* gube a primaju tematsko *e* n. p. izpírańe od izpírati a to od prati praes. perem: izbírańe electio pok. 3/131 izbẹrańe, preš. 81 na zbérańe, gašp. I|670. 672 izbírańe, krist. 65 izbìrańe; obírańe das abklauben, levst. 139; pošíl̨ańe sendung gašp. 1|16 pošíl̨ańe, math. 1. 1|31 pošìl̨ańe; nazávańe benennung, anrufung nagfl.; pozávańe invitatio math. 1. 1|129. 2. 2|143. 148. 150. 164, 2. 3|60. 70 pozávańe, 2. 3|49. 50 pozàvańe, kov. kemp. 220 pozávańe; zazávańe invocatio gašp. 1|853 na obrambu zazávańe; zezávańe trpl. 82 gospodne, poslühni mojo molitev i zezávańe moje pridi pred tebe. Tako i ostale riječi. — Rijedak je `: jèmańe jèmati običnije jemâńe: jemáti gašp. 1|114 iz križa jémańe; bòreńe: bòríti uz borèńe math. 1. 1|133 bóreńe.

η) *Potisnuti* naglas na *predpredzadńoj* slovci imaju riječi, koje se grade od glagola s tim naglasom u infinitivu na slovci pred —ati n. p. bîrmańe od bîrmati. Take riječi su: bôgańe das folgen küzm. 297. 299 bougańe; pobôl̨šańe besserung rog. 43. 633 pobúlšajne, tschup. 301 pobulšańe, pok. 1|39 3|113 pobólšańe, mol. 21, küzm. 376 pobougšańe, petr. 282, gašp. 1|663 pobólšańe, kov. kemp. 192 zbólšańe; brênkańe das saitenspielen ber. 84 David je s pétjam in brénkańam na harpo nepokojniga Savla razvesélil; cârgańe altercatio math. 1. 1|71 stegnul je pri soldáteh siluváńa, cárgarńa i neslóžnosti; dûdnańe das dröhnen nagfl. 96 koń se ne stráši praske rožjá, dűdnańa štükouv, dína prahá i bliska pükš, (188 crni obláci više i više idejo, globoko düdnańe se čüti dá ouzdaleč); pohûjšańe verschlimmerung, ärgerniss traun 169 ravn. 2|215 pohújšańe; krêgańe das zanken tschup. 305 kręgańe, 302 pokręgańe; odlâšańe das aufschieben škrb. 1|16. 30. 33 itd. odlášańe; pomânkańe der mangel rog. 46 pománkajńe, traun. 6. 78, škrin. 17, pok. 1|17 pománkańe, gašp. 1|747 poménkańe, math. 1. 1|138 2. 3|128 pomènkańe; prenêhańe das aufhören intermissio, tschup. 410 prenẹhańe; prîčkańe rixatio levst. 41 príčkańe; râtańe küzm. 302 predgańe moje je nej bilou vu rátańi človeče modrousti rečéjh τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις; rôpańe das rauben dalm. 1 hron. 27 rupańe, rog. 235 rúpajne jap. prid. 2|277 preš. 140 rópańe; sêjańe das säen küzm. 68 nagfl. 162 sejjańe (a kr. sejâńe upravo sjâńe); šônańe das schonen, levst. 161; šôšńańe

Digitized by Google

καταλαλία küzm. 338 naj se kak krejga, nenávidnosti, čemérje, ńefke, šoušńańa, nadüvańa, pobüdjávańa ne najdejo med vami (galat. 12. 20); trôštańe consolatio trpl. 78 trouštańe tvoje je dűšo mojo razvéselilo; ûpańe das hoffen trpl. 32. 48. 56 vűpańe; večêrjańe das abhalten des nachtmahls itd. I ove dolaze s naglasom na predzadńoj slovci: odlašâńe škrb. 3. 6 itd. odlašáńe itd. Ovako naglašuju se osobito riječi građene od durativnih i frekventativnih glagola s vrstnim nastavkom a, koji se tvore od glagola naj više s vrstnim nastavkom i u kojih ima u infinitivu u slovci pred iti ili ti samoglasno o (gdje ne stoji v iza o) n. p. prevâžańe od prevâžati a to od voziti, zbâdańe od zbâdati a to od bosti: pregâńańe verfolgung rog. 14 pregájnańe, 29. 421 pregájnane, traun 4. 16. 27. 57. 59. 172, pok. 1|25 3|4. 112 pregáńańe, mol. 79, küzm. 25. 84 243 nagfl. 90 pregáńańe, (a ravn. 1|75 pregańáńe); vgâńańe das wettrennen nagfl. 97 dober koń na bežáji ali tirańi, vgáńańi tak bistro beží kak bistra strejla; izgâńańe austreibung küzm. 21 vragouv zgáńańe; zgovârjańe das aussprechen math. 2. 3|35 kaj vam zgovárjańe réči ‚otec' hásni? nagovârjańe das zusprechen gašp. 1|669. 771; math. 1. 1|72. 237 kov. kemp. 100 nagovárjańe, 2. 3|155 nagovàrjańe; odgovârjańe responsio küzm. 106, gašp. 1|714, math. 2. 2|215 odgovárjańe; ogovârjańe calumniatio (gašp. 1|37), math. 1. 1|134 ļubav blìžńega po ogovárjańu i obšaneńu vraziti, 2. 2|137 prigovarjańa, ogovárjańa i bláznost nepriatelov našeh obšaniti; pogovârjańe unterredung (tschup. 368. 400), math. 2. 2|137 hmańa pogovárjańa; pregovârjańe contentio, rixatio gašp. 1|711 vu pregovárjańu škólnem, 1|713 Židovi dojdu sebe obladane prez vsakoga več pregovárjańa valujúči; math. 1. 1|57, 2. 2|95. 108. 109 kov. kemp. 211 pregovárjańe, 1. 1|57, 2. 3|46 pregovàrjańe; prigovârjańe widerrede, einspruch math. 2. 2|153 2. 3|130. 131 prigovárjańe, 2. 3|75. 79 prigovàrjańe; zagovârjańe vertheidigung küzm. 261. 356. 357, zagovárjańe, math. 1. 1|24 zagovàrjańe; zgovârjańe unterredung küzm. 251, Athenašanci v nikom drügom vrejmena tak ne trošijo liki vu zgovárjańi i poslüšańi kakše novine, nagfl. 11 med obhodom ńémi etakše zgovárjańe má na vorcan služiti, 13. 22; dohâjańe das ankommen gašp. 1|686 dohájańe ńegovo na ov svet razmišlávamo; ishâjańe das ausgehen mol. 58 po tvojem vekivečnom od očé i siná shájańi; odhâjańe weggang küzm. 258, gašp. 1|708. 731 odhájańe, math. 2. 3|21, odháđańe math. 2. 3|7. 8 odhàđańe; pohâjańe das be-

Digitized by Google

suchen kov. kemp. 194 pohájaće, gašp. 1|660 math. 2. 2|94, 2. 3|186 pohâđaće, 2. 3|78. 193 pohàđaće; prehâjaće übergang, hingang gašp. 1/699 dojdúči k potoku Duna zvánom, da bi ne nahá(đ)ali prehâđaća, skrblivo tolnače delaju kaj su činéči. 1/719 prehâđaće iz ovoga svéta, 1/710 skrovnost ovu očituvati ne hotel do prehájaća svojega iz svéta ovoga, 1/844 od prehájaća iz ovoga svéta govori Baronius; prihájaće adventatio küzm. 336 prihájaće, gašp. 1/220 prihâđaće (a 1/713 prihađâće); sprehâjaće das promenieren prijat. 1876. 10. 7. idouča eden lejpi odvečarek na sprehájaće i med sprehájaćom tüdi ńiva je veselilo poglédnoti po ńivaj či siļe kaj lepou rasté; zahâjaće untergang, abirrung nagfl. 197 mejseca zahájaće je neredovno, gašp. 1/748 koja da bi prez sledńega zahájaća zmolil, grešnu dušu po svétom opere krstu; poklâńaće verbeugung ἀσπασμός küzm. 46. 89, nagfl. 19 poklánaće; lâmaće fractio küzm. 257 krüha lámaće, petr. 68 su ńega poznali vu lámaće kruha; mulih 508 lámaće; zlâmaće σύγτριμμα küzm. 31. 280 zlámaće i nevola je vu ńihovi cestaj; izlâgaće das auslegen traun 315 izlágaće, pok. 1/81 po izlágaću s. Augušťina; polâgaće das futter legen prijat 1876. 1. 8 gda se sečka paríti začne, dobra je za polágaće; razlâgaće explanatio škriń. 2 on bo zapopádèl pregóvor inu ràzlágaće, math. 2. 2/137 rečļivo razlágaće; umârjaće necatio trpl. 94 soudbo bode činio med národmi i grozno vmárjaće gašp. 1/669 vumárjaće, math. 2. 3/111 vumàrjaće; donâšaće adlatio math. 2. 3|35 vsa ova na pamet donášaća dáju nam krúto hasnovitu priliku premišļávaća; doprinâšaće das vollbringen (tschup. 25. 194. 293. 382 dapernašaće), küzm. 385 doprnášaće; obnâšaće das betragen pok. 1|94. 110 obnášaće; odnâšaće ablatio gašp. 1|778 odnášaće; oponâšaće imitatio; das betragen rog. 489 oponášajne; nagfl. 125 je deca dúžna roditele z lejpim oponášaćem razveseļávati; podnâšaće das ertragen gašp. 1|714. 727. 787, math. 2. 3|221 podnášaće; ponâšaće das betragen math. 2. 2|144 ponàšaće gostov na svàtbu pozvàneh proti kràļu i ponàšaće kràļa proti ovem gostom, 2. 2|148 malovrédno ponášaće proti kráļu, 2. 3|67; krist. 126 ponášaće; prinâšaće adlatio küzm. 285. 382 prinášaće; prizanâšaće das vergeben pok. 1|77 tukaj je čas perzanášaća; znâšaće ἀνοχή, ὑπομονή küzm. 278. 329. 346. 362. 386 znášaće; napâjaće das tränken mulih 171 napájaće; oprâščaće das vergeben, verzeihen mulih 402; preporâčaće das empfehlen, mol. 56 pre-

Digitized by Google

poráčańe k svétomi dühi, 74 vu ovem preporáčańi i jas preporáčam vse trpļejńe moje; a u krańštini priporóčańe; narâđańe das gebären mulih 163; prispodâbļańe comparatio gašp. 1|843, krist. 113 prispodáblańe; oslobâjańe liberatio gašp. 1|160 oslobáđańe; vtâpļańe suffocatio gašp. 1|677 vutáplańe, 1|852 vtáplańe; povâjańe umgang krist. 134 več put se po pokvarjeńu našega držáńa i našem s hmáńemi povájańu vsa božánska dobročinstva jako na nikaj mečeju. Tako i dokânčańe das beschliessen gašp. 1|236 dokáńčańa vu spravišču Hilarius vsa svojum rukum je izpisal; okâpańe das umhauen der erde im weingarten prijat. 1875. 1. 6 oráńe, okápańe; pokâpańe das beerdigen küzm. 92, prijat. 1876. 2. 1; gašp. 1|110. 114. 651. 675. 687. 720, mulih 186. 190. 191. 202 pokápańe. Tako i riječi koje se tvore od glagola, koji se tvore od glagola bez vrstnoga nastavka s osnovom na *m*, *n* i *r* osim onih sprijeda navedenih: iznîmańe ausnahme math. 2. 2|177 zapoved bóžja ne trpi iznìmańa; priîmańe acceptio, mol. 68 od nedostojnoga prijímańa tvojega svetoga tejla i krví, 79 da nas na gósto prijímańe etoga svestva pobüdíš, kov. kemp. 231 po svetom tela tvojega priímańu sebe ponávļam; sprejêmańe das empfangen jap. prid. 2|17 sprejęmańe; napîńańe das anstrengen jap. prid. 2|294 napęnajne; odpîrańe das öffnen trpl. 115 vari odpérańe lamp moji; upîrańe das entgegen stemmen; itd. — U njestih gdje se u sredini riječi sačuvaše kratki vokali, dolazi dakako ˘ mjesto ˆ.

Naglas *dalje* prama početku riječi nego *na predzadńoj* slovci dosta je rijedak, dolazi najviše u riječi od glagola s vrstnim nastavkom ova u kojih je u infinitivu naglas na kojoj slovci pred ova: svétovańe suasio jap. prid. 1|372 svętuvańe, posmêhovańe irrisio jap. prid. 2|7. 265 posmęhovańe; vtanáčivańe, vértivańe prijat. 1857. 1. 2; zamêrkovańe das merken jap. prid. 2|224 zamęrkuvańe; jérpergovańe das beherbergen jap. prid. 1|21 jęrpergvańe; pod-izalâzovańe škriń. pod- 31 XXX zalázùvańe, omágùvańe XXXII. Više ih vidi sprijeda str. 44.

Naglas na *prijedlogu* je također dosta rijedak: dòtekneńe math 2. 2|90; nágneńe inf. nágnoti math. 2. 2|209. 251, 2. 3|60 nágneńe uz nagnèńe, math. 1. 1|32, krist. 124 nagnèńe; nàmišleńe krist. 19 uz namišlèńe krist. 48. 191; pòžgańe gašp. 3|276 uz požgáńe, math. 1. 1|187 požgàńe; spòznańe gašp. 1|34, kov. kemp. 171. 172 spóznańe, uz spoznáńe math. 1. 1|136, 2. 2|154, 2. 3|69. 138 spoznáńe, math. 2. 2|13 spoznàńe;

Digitized by Google

príčeščańe gašp. 1/169; následovańe gašp. 1/723. 873 uz nasledovâńe gašp. 1/14 nasleduváńe.

Čitaju se amo tamo osobito u kajkavskih kńiga riječi sa ´ ili ` na *dvije* slovke n. p. obéčáńe gašp. 1/250 uz obečáńe gašp. 1/114; podbríváńe gašp. 1/179; plésáńe math. 2/151; pripéčéńe math. 2. 3/181 i prípečéń gašp. 1/641; sléđéńé krist. 13, itd. Ovo će biti prema štokavštini udešeno a iz kajkavštine valda i u ugrsku slovenštinu unišlo: preléjáńe mol. 186; sravni štok. podbrívâńe, slijèđêńe = sléđêńe, itd.

S naglasom na *zadńoj* slovci i *još s jednim* naglasom na drugoj kojoj slovci čitam u Küzmića: dopádneńé 326. 374, dopádneńá 348. 357; odejhneńé 373; odrejšeńe 348; ozdrávleńá 316; poprávleńá 401; premejneńé 399; rázdeleńá 396; skvárjeńé 330; zmérjeńé 283. 292, zmérjeńá 329; zvíšeńá 301; pregánańáj 337; premišlávańáj 277; primárjańá 285; rasčejsańá 300; razvláčańá 309; vmárjańé 327.

(Ostatak u budućem „Radu“.)

Digitized by Google

Hrvatska prije XII vieka

glede na zemljišni obseg i narod.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12 srpnja 1879

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

I.

Zemljišni obseg.

Glavna moć države, kano što je sada priznano i poznato, osniva se na njezinom zemljištu i pučanstvu. S toga će se mnogi pojavi u životu države bistrije shvatiti i temeljitije razumjeti, kada se zemljište i pučanstvo njezino pobliže spozna.

Do sada je hrvatska prošlost s te strane slabo izpitana. Zemljišni razmjeri Hrvatske samo su prigodice ovdje ili ondje napomenuti. Još su manje izpitani narodni i družtveni odnošaji njezina stanovničtva. Ovu prazninu u povjesti našoj, koliko se tiče zemljišta i stanovničtva samostalne Hrvatske pod vladaoci domaćimi, neka izpuni donjekle ova razprava. Što se ograničujem na stariju dobu do XII stoljeća, razlog je u tom, jer je ona još sveudilj glavnim predmetom mojega iztraživanja, i jer će razjasnjenje ovoga pitanja u mnogom razbistriti nutarnji uzrok onomu znamenitomu prevratu, koj je državni i družtveni život hrvatskoga naroda sveo do skora u posvema drugu kolotečinu.

Pristupajući k prvomu dielu ovoga iztraživanja držim prije svega za nuždno navesti ona imena, pod kojimi se hrvatska zemlja u spomenicih one dobe spominje.

Najstariji trag narodnomu imenu za hrvatsku zemlju nalazi se tek u domaćem spomeniku IX vieka; u Trpimirovoj na ime listini od g. 852, u kojoj se hrvatska zemlja zove „regnum Chroatorum“.[1] Ovdje „regnum“ ne znamenuje „kraljevine“, nego zemlju, državu u obće, kano što

[1] Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia p. 4.

Digitized by Google

se u istom vieku zemlja, u kojoj je knez Braslav pod vrhovnom vlašću franačkom vladao, a koja nije bila kraljevina, zove „regnum Brazlavonis".[1] Ovaj naziv zemlje po narodu dolazi često u potonjih domaćih spomenicih, te se on već od X vieka pojavlja i u obliku „Chroacia"[2], koj je takodjer u vladaočev naslov unišao.[3] Ime indi „Hrvatska, Chroatia" za državu hrvatskoga naroda bijaše u zemlji hrvatskoj ne samo narodno nego i službeno i diplomatično. K ovomu imenu dodano bi za oznaku drugo ime, od prvoga starije, na ime „Dalmatia", od kako, navlastito izza polovine XI vieka, bizantinska Dalmacija dodje u državnu zajednicu s državom hrvatskom. S toga se ova, navlastito od Petra Kriesimira, podpuno i službeno zove „Chroatia et Dalmatia"[4] ili „Dalmatia et Chroatia"[4], ili „Croatie Dalmatieque regnum".[5] Od sada se sâmo ime „Chroacia" rjedje pojavlja, a veoma riedko u službenih izpravah hrvatskih.[6] Za hrvatsku indi državu i zemljište njezino upotr bljavalo se prije ime „Hrvatska", kašnje Hrvatska i Dalmacija ili Dalmacija i Hrvatska.

Prednjim imenom zvao je i dvor carigradski hrvatsku državu, za što ima se najstarije svjedočanstvo iz prve polovine X vieka u formulah bizantinske dvorske kancelarije.[7] Ostalo se inostranstvo rjedje služilo tim imenom, izuzam ono, koje je obćilo s grčkim iztokom. Tiem putem imalo je ime „Chroatia"[8] doći u ljetopis dolnjotalijanskoga grada Bara[8], koj je još u XI vieku grčko-iztočnoj carevini pripadao. Rimski dvor pridržao je i za hrvatsku državu, koja je podignuta u granicah stare rimske Dalmacije, ovo potonje ime[9], koje je i u Njemačkoj, bar za Karolinga, obljubljeno bilo za označivanje hrvatske zemlje.[10] Običnije u inostranstvu ime za hrvatsku zemlju bijaše „Sclavenia, Sclavonia, sclavinica terra, sclavonicum regnum", i to navlastito u Rimu[11], u Mletcih[12], u Njemač-

[1] Annal. Fuld. ibid. p. 380.
[2] A. 994. ibid. p. 23.
[3] Ibid. p. 51, 56 etc.
[4] Loc. cit. item p. 66, 67, 72, 73, 80, 103, 105, 118, 145.
[5] Ibid. p. 56.
[6] V. ibid. p. 119.
[7] Ibid. p. 416.
[8] Ibid. p. 434.
[9] V. ibid. p. 124.
[10] Ibid. p. 322. Borna piše se „dux Dalmaciae" item p. 327, 328.
[11] Ibid. p. 189, 367, 443.
[12] Ibid. p. 319. 335.

Digitized by Google

koj[1], u Francezkoj[2], i na zapadu u obće. Ovim imenom prozivao bi zapad različite zemlje velikoga slovinskoga roda obzirom na njihove narodne i historičke osebine; s toga, koliko se balkanskoga poluotoka tiče, romanski i germanski zapad nadjenuo bi ime „Sclavonia" sada hrvatskim, sada srbskim[3] zemljam. Ovo shvaćanje zapada prodrlo je pače i u romansko stanovničtvo ili u romanski odgojene žitelje Dalmacije, koji su Hrvatsku, razlikujući ju od Dalmacije, rado prozivali Slavonijom[4], a vladalac hrvatski bješe im vladalac slovinski.[5]

Odavle se vidi, da je za zemlju samostalne hrvatske države ime Hrvatska, Chroatia, rabilo redovito samo u Hrvatskoj i u službenom slogu iztočno-rimske carevine; a da je u inostranstvu prevladalo ime Dalmacija i Slavonija.

Prelazeći na izpitivanje zemljišnoga obsega hrvatske države imam prije svega spomenuti, što bi se inače samo po sebi razumievalo, da se ovdje ne radi o zemljah, u kojih je hrvatski narod stanovao, nego o zemlji, o granicah i obsegu hrvatske države u pomenuto doba. Je da li je i koliko je hrvatskoga naroda živilo izvan te političke Hrvatske, to nije predmetom ove razprave.

Pošto ne ima za ono doba opisa hrvatske države: to se može obseg njezin ustanoviti samo neizravnim putem, i to izpitujući njezine granice naprama susjednim zemljam. Osim toga treba imati pred očima različite dobe, prema kojim i obseg države bijaše različit, sada manji sada veći, sada je padao sada pako rastao. Za izhodište uzimam polovicu X vieka, jer nam djela bagrorodjenoga cara Konstantina VII obzirom na to, što potiču iz službenoga vrela i što se obaziru ne samo na Hrvatsku nego i na susjedne srbske i bugarske zemlje, pružaju za naše pitanje, ako i oskudnu, ali razmjerno najobilatiju gradju.

Konstantinu leži Hrvatska unutar granica stare Dalmacije, o koje obsegu piše sliedeće[6]: „u staro doba Dalmacija poče na granicah Drača t. j. kod Bara, i dopiraše do istarskih planina; u širinu pako protezala se do Dunava". Ove Dalmacije glavnim gra-

[1] Ibid. p. 362.
[2] Ibid. p. 461.
[3] Vidi bullu pape Alexandra II od 1067 god. ibid. p. 202. za tiem p. 211, 464.
[4] Cf. p. 286.
[5] Cf. p. 109.
[6] De adm. imp. c. 30. ibid. p. 267.

Digitized by Google

dom da je Solin bio. Ovdje dakle imade Konstantin pred očima Dalmaciju rimsku, kano što odmah izza toga izrično ističe. On joj pače iztočno-sjeverne granice, rieku na ime Dunav, postavlja, kako jih imaše u prvo doba Illyricum, kojega ime kašnje, i to odmah poslije Augusta, zamieni ime Dalmacija.[1] Odavle možemo si popuniti iztočne takodjer granice Konstantinove Dalmacije, kojih on izriekom ne spominje, ali opisivanjem natuca. A te bijahu, kano što je poznato, rieka Drina, koja je Dalmaciju od Mezije dielila i koja je tek u dolnjem toku prestala biti njezinom granicom, jer je ova tuj tekla u poriečju njezinu izmedju same rieke i pritoka njezinih, pa se pram jug-zapadu skrenula k Drinu (starim „Drilo“) i k moru. Ako Konstantin i ne spominje izriekom ovih iztočnih granica Dalmacije: to jih on ipak razumieva, kada navodi one slovinske zemlje, koje su postale u obsegu Dalmacije i koje su u doba njegovo njezino zemljište obuhvatale. On na ime pripovieda[2], da su osim Hrvata posjeli i Srbi staru rimsku Dalmaciju, i da su na njezinom zemljištu postale zemlje Hrvatska, Srbska, Zahumska, Travunjska, Dukljanska i Neretvanska, koje su polovicom X vieka postale više ili manje samostalne države. Uz ove slovinske zemlje postala je još na zemljištu rimske Dalmacije ovoga imena pokrajina iztočno-rimske carevine t. j. Dalmacija u užjem znamenovanju, u kojoj se sačuvalo ime daleko prostranije rimske provincije, a koja je stajala tada u tjesnijem savezu sada s iztočno-rimskom sada s hrvatskom državom. Sve se ovo potvrdjuje, kada se na um uzme obseg pomenutih na zemljištu rimske Dalmacije postalih zemalja, koje su polagano ovo starodavno ime u zaborav bacile, i to uzprkos tomu, što se je romanski i grčki sviet žilavo držao starih tradicija kano što u životu i nauci u obće tako u političkoj geografiji napose.

Pomenute slovinske zemlje obuhvatahu po Konstantinu u doba njegovo njekadanju rimsku Dalmaciju tako, da njezin zapadni diel zauzimaše Hrvatska uz pokrajinu Dalmaciju, za tiem na jugu Neretvanska, čestimice i Zahumje i Duklja, iztočni pako diel Srbija s pokrajinom Bosnom, a čestimice i Zahumje i Duklja. Gdje su ove zemlje jedna drugu doticale, razabire se prilično jasno, kada se saberu i uzporede Konstantinovi podatci.

---

[1] Cf. Mommsen: Corpus inscriptionum lat. III, 278 ss. 415 ss.
[2] De adm. imp. c. 32—36. Documenta p. 273 ss.

Digitized by Google

Obseg Hrvatske opisuje se[1] u kratko ovako: „Od rieke Cetine počima Hrvatska te se proteže uz more do granica Istre ili do grada Labina, a u gorje teče nješto i prieko pokrajine (θέμα) Istre; sa (županami) pako cetinskom i hlevnanskom približuje se zemlji spadajućoj Srbiji". Ovdje su nješto jasnije označene, granice južno-zapadna, na ime rieka Cetina, i zapadno-sjeverna, na ime iztočna medja Istre.

Ali rieka Cetina bijaše Hrvatskoj granicom samo u najdolnjem tieku njezinom, gdje se zavraća k moru; dočim su i priedjeli na lievoj obali rieke u gornjem i srednjem toku njezinom pripadali takodjer Hrvatskoj. Ovo se potvrdjuje opisom granica susjedne neretvanske i zahumske zemlje i položajem onih župa hrvatskih, koje su na lievoj obali Cetine ležale. Rieka na ime Cetina dielila je u primorju Hrvatsku od neretvanske zemlje, koja se je od Cetine uz more do Neretve protezala.[2] Od triju župa njezinih dvie su, makarska na ime i rastočka[3], ležale u primorju, samo treća τὸ Δαλὲν bješe dublje u nutarnjosti zemlje. U Δαλὲν-u nazirao je Banduri odziv rimskoga mjesta Dallun — ili Dilun-to u itineraru Antoninovu i Peutingerovoj tabuli, koje je ležalo na cesti od Epidaura (Cavtat kod Dubrovnika) u Naronu, te je od ove 25 r. milja daleko bilo. Prem su si imena Δαλὲν i Dalun-to dosta slična, to se ipak ovdje ne smiedu pomiešati, pošto je Δαλὲν ležao ne onkraj nego ovkraj Neretve. Drugi[4] su pomišljali na Dalmin-ium te držali, da se pod Δαλὲν = Δαλ(μ)εν razumieva **Дльмьно, Думно**, današnje Duvno izpod Lievna u Hercegovini. Po samom imenu ne ima potežkoće, ali ima je u stvari. Rimski Delminium nije ležao, kako se po sličnosti imena prije uzimalo, na polju Duvnu, nego kod Garduna blizu Trilja na Cetini rieci.[5]) Ali bez obzira na to župa Δαλὲν, kada bi kod Duvna ležala, bila bi odviše daleko na sjevero-iztoku od ostalih dvaju primorskih župa, rastočke i mokrske, i od njih odtrgnuta hrvatskimi županami imotskom i hlievan-

[1] Ibid. p. 406. Latinski prievod dosta je netačan.

[2] Ibid. „Od rieke Neretve počima Pagania i proteže se do Cetine rieke . . . i graniči na sjeveru s Hrvatskom a u gorju (εἰς κεφαλὴν = πρὸς δὲ τὰ ὀρεινὰ) sa Srbijom." Ovako se imade poredati u izdanju izpremiešan tekst.

[3] U okolini jezera Raztoka kod Vrgorca, koje se takodjer „Jezero" piše. Stoji u podzemnoj svezi s riekom Trebižatom.

[4] Šafařik: Slov. starožitn. 656.

[5] Dokaze v. Mommsen; Corp. inscr. lat. III, 1. p. 358. Bulletino di Archeologia e Storia dalmata 1878 p. 21, 38, 51.

*

Digitized by Google

skom; pa su se prama Duvnu od srednje Neretve i zahumske župe uvlačile. S toga neima sumnje, da je župa Δαλὲν ležala u zagorju onkraj mokrske i raztočke, a izmedju dolnje Neretve i hrvatske župe imotske, negdje u okolini rieke Trebižata. Ovim priedjelom je već u rimsko doba prolazila cesta od Salone na Novae (Ru-nović na Vrljiki) trebižatskom dolinom, gdje se sveudilj mnogo spomenika nalazi, u Naronu. Ovdje u tom pravcu ležala su mjesta „ad Fusciana“ i „Bigeste.“ Možebit su ovdje u X. vieku ležali Doljani (Δαλὲν), dočim se sada zove tako mjesto izpod Gabele s one strane Neretve. Ali ako i ne nalazim ovaj čas spomena mjestu Δαλὲν u okolini Trebižata, mislim, da se župa Δαλὲν ne ima nikako tražiti u odaljenom Duvnu, koje je svakako pripadalo tada Hrvatskoj (kano što će se niže vidjeti), i to po župi hlievanskoj. A kano što je Neretvanska župom mokrskom medjašila s Hrvatskom tako je sa župom τοῦ Δαλὲν medjašila sa Zahumjem. Neretvanski gradovi Makarska (Μόκρον) Vrulja (Βερούλλια), Ostrog (Ὄστρωκ) i Labinica (Λαβίνετζα, sada Labčanj) ležali su u primorju medju Cetinom i Neretvom. Glavni otoci, ležeći naprama neretvanskoj obali, na ime Brač i Hvar, pače i južniji Krkar i Mljet, pripadali su takodjer Neretvanom, tako da je Neretvanska po svojem položaju i posjedu bila pomorskom oblašću. Naprotiv susjedno Neretvanskoj Zahumje[1], prem je imalo primorja od Neretve do dubrovačkoga kotara gradskoga te obuhvaćalo liepi stonski poluotok (Pelješac), s gradom Stonom (Σταγνόν, Stagno), prostiralo se glavno na kopnu, i to u poriečju srednje Neretve. Ovdje bijaše stožer kneževini, kod toga naime srednjega toka rieke i na pritoku njezinu, Buni. Ovdje imadu se tražiti i „Нльм“, od kojega zemlja zadobi ime, i oba „κάστρα τὸ Βόνα καὶ τὸ Χλούμ.“, koja da su ležala na velikom briegu, izza kojega da teče rieka „Bona“. Ostali takodjer gradovi, osim Stona u primorju i Ἴοσλη, sada Ošlje, na sjevero-iztoku Stonu, ležali su u poriečju Neretve, imenito Μοκρισκικ (**Мокрьско**), kojemu se odziva ime u selu Mokru na zapadno-južnoj strani izpod humskoga ili mostarskoga blata; na dalje Γαλουμαήνικ i Δοβρισκικ, kojima se danas odazivaju sela Glamčevica (Γαλουμσήνικ?) i Dabrica u dubravskoj župi, koja se stere izmedju Bune, Neretve i Bregave.[2] Od ovih miesta Mokrsko (Mokro) uvlačilo se najdublje

[1] Documenta p. 405—7:

[2] Ova mjesta nalaze se u djelu: Blau: Reisen in Bosnien und Hercegovina. Berlin 1877. S. 48. 197. 199. Blau drži, da je Hum kod Mostara, od kojega je zemlja ime zadobila, i da je ondje bio glavni

Digitized by Google

k zapadu, te se okolina njegova (ako je središte bilo župe) po svoj prilici dodirnula hrvatskih župa imotske i hlievanske. Na jugu s desne strane Neretve dopiralo je Zahumje do Neretvanske, na sjevero-iztoku do Srbije, kano što se označuje riečmi: „Od Dubrovnika počima zahumska kneževina i prostire se do rieke Neretve, tè graniči u primorju s Neretvanskom, prama goram pako sa Srbijom“.[1] Iz navedenoga opisa granica neretvanske zemlje razabire se jasno, da je s njom Zahumje medjašilo ne samo na Neretvi, nego pošto je neretvanska oblast zauzimala sa dviema župama samo primorje od Neretve do Cetine te se samo s jednom župom nješto dublje u kopno prostirala, da je Zahumje i duž iztočnih granica opasavalo neretvansku. Ostavivši na sjevero-iztoku neretvanske zemlje granice njezine Zahumje dopiralo je tuj u dalnjem smjeru do Hrvatske, i to do imotske župe njezine. Ova župa imala se prostirati jamačno u okolišu grada Imotskoga, od kojega ime dobi[2], a jezgrom i središtem njezinim imalo biti sadašnje imotsko polje. Imotska župa bješe pogranična s jedne strane neretvanskoj zemlji, s druge strane Zahumju; te se k prvoj prostirala do makarske župe, od koje ju dielila po svoj prilici kosa, koja se danas Roško polje zove; naprama drugoj valjda do bližega gorja, koje čini razvodnicu neretvanske kotline. Da su Hrvatska i Zahumje bile dvie pogranične zemlje, sliedi takodjer, što je zahumski knez Mihajlo (god. 912), prijatelj bugarskoga cara Simeona, uhvatio Petra sina mletačkoga dužda Ursa, kada je vraćajući se iz Carigrada htjeo prieći granicu Hrvatske.[3]

Na imotsku župu hrvatsku prislanjale su se posredno ili neposredno u sjevero-iztočnom pravcu druge dvie pogranične župe hrvatske, na ime cetinska i hlievanska. Položaj tih župa naznačuje nam od prilike ime njihovo. Cetinska župa (Ζουπανιὰ ἡ Τζεντζενα. Τζέντινα) ležala je na rieci Cetini, i to sudeći po položaju naprama drugim susjednim župam, glavno na iztoku one rieke u gornjem

---

grad „Umone (Humone) in Musaro“ (odkle kašnje Mos-[t]ar) rav. geografa (ibid. p. 35). Po opisu Konstantinovu grad Hum mogao je biti na Humu, gdje je Blagaj, u XIII—XV v. glavni grad zemlje, a Bona ondje blizu, na koj sjeća selo Buna na utoku r. Bune u Neretvu. Buna izvire i teče izpod gore, na kojoj je Blagaj.

[1] Documenta p. 405. Grčki text je pobrkan, te se imade ovako u savezu sa sliedećom stavkom poredati.

[2] Ibid. p. 400.

[3] Ibid. p. 388.

Digitized by Google

i srednjem toku njezinom. Župa „ἡ Χλεβίανα, i Χλέβενα dobi ime od grada τὸ Χλεβένα, pod kojim može se razumievati samo **Хлѣвьно** naših domaćih spomenika.[1] Grad Hlievno s prostranom visokom ravnicom svojom bijaše jamačno jezgrom ove župe, koja je prama jugo-iztoku dopirati imala do bližnjega gorja, što no čini razvodnicu granicu neretvanske kotline t. j. zahumske kneževine.

Ali po navedenih riečih Konstantinovih Hrvatska je sa župami cetinskom i hlievanskom medjašila sa Srbijom. On to isto tvrdi opisujući medje Srbije: „Zemlja Srbija imade prama goram (u pročelju) sve ostale zemlje (t. j. Diokleu, Trebinje, Zahumje), prama sjeveru medjaši s Hrvatskom, a prama jugu s Bugarskom."

Dioklea, **Диоклитиа**[2] naših spomenika, protezala se uz more od Bara t. j. od dračke strane iztočno-rimske carevine do Kotora, prama gorju dopiraše do Srbije.[3] Pošto je Dioklea zapremala poriečje zetsko, koje je ostalo jezgrom zemljišta i poznije Zete, to je izmedju nje i Srbije imalo biti granicom naravnom ono gorje, koje prama iztoku čini medju-razvodnicu zetske višave. Do toga gorja dopiraše Srbija, koja se u dalnjem pravcu s juga prama sjeveru doticala tako Trebinja kako i Zahumja. O položaju trebinjske kneževine piše Konstantin u kratko ovo[4]: „Od Kotora počima trebinjska kneževina i prostire se do Dubrovnika, a prama gorju svomu približuje se Srbiji". Trebinjska indi kneževina, potlašnja **Травоѹниꙗ** naših spomenika[5], ležeća izmedju Dioklee i Zahumja, obuhvaćala je uzki rub primorja od Kotora do Dubrovnika t. j. starodavni zaljev risanski s gradom Risnom (Ρίσενα) i Konavlje (Καναλή) a u nutarnjosti poriečje Trebinjščice s gradom Trebinjem (ἡ Τερβουνία), Vrmom (Ὅρμος), koj je ležao u susjedstvu Trebinja

---

[1] V. Daničić: Rječnik a. h. v. U lat. izpravah piše se Cleuna, te se kano župa spominje već u IX. vieku. God. 892 bijaše Zelimir župan „Cleune" (Docum. p. 26). U spisu spljetskoga sabora godine 1185 (Cod. dipl. II, 131) navodi se: „Zmina, Zettina, tota Cleuna" u spljetskoj nadbiskupiji; koj red kano da potvrdjuje položaj cetinske župe naprama hlievanskoj.

[2] Daničić: rječnik ad h. v.

[3] Documenta p. 405: „Dioklea medjaši s kasteli Dračom, Lješom Olgunom i Barom, proteže se do Kotora, a u gorju graniči sa Srbijom". U poriečju Zete imadu se tražiti Dioklejski gradovi: Γράδεται (sr. Gradina u riečkoj nahiji), Νου(ι)γραδε (sr. Gradac u lješanskoj nahiji), Λόντο (sr. Ljuta), Δόκλα (grad kod utoka Zete u Moraču).

[4] Ibid.

[5] Daničić: Rječnik a. h. v.

Digitized by Google

i Bileća[1], napokon s Lukovicom (Λουκάβετε) i Cvietlivom (Ζετλήβε), kojih se prednji možebit odaziva u današnjoj Lukavici, hercegovačkom selu na Gackom.[2] S toga nećemo pogriešiti, uzmemo li, da se je trebinjska kneževina prama sjevero-iztoku prostirala do gorja, koje čini medju-razvodnicu izmedju zetskoga i drinskoga poriečja, kojih je drugo pripadalo Srbiji. Kako je trebinjska kneževina sa Zahumjem pripadala području jadranskoga mora, tvoreći svojim užjim zemljištem sastavni diel neretvanske kotline; tako je i Zahumje naprama iztoku čestimice dielilo od Srbije ono isto izpretrgano gorje, koje dieli neretvansko od drinskoga poriečja, i prema tomu jadransko od crno-morskoga područja. U nastavku dopirahu prama sjeveru zahumske granice do gorja, koje čini medju-razvodnicu izmedju gornjo-neretvanskoga i bosanskoga poriečja.

Ovo drugo pripadaše tada Srbiji. To sliedi ne samo iz obćenitoga Konstantinova opisa, po kojem je Srbija dopirala do granica trebinjske i zahumske kneževine, nego i iz one izrično iztaknute sveze, u koju on „τὸ χωρίον Βόσωνα“ postavlja sa „χώρα Σερβλίας“. Evo tečaj njegovih misli: u gl. 30 de adm. imp. govori Konstantin „περὶ τοῦ θέματος Δελματίας“, kako je na ime rimska Dalmacija za carstvo izgubljena bila, te prešla na Hrvate i Srbe. Ovdje za tiem navodi u obće one slovinske državice, koje su postale na zemljištu Dalmacije, te jim crta u kratko položaj jedne naprama drugoj uzevši Hrvatsku za izhodište. U glavi 31 govori „περὶ τῶν Χρωβάτων“ i o zemlji, koju obitavaju, crtajući u kratko vanjske odnošaje Hrvatske, koje je već na kraju predjašnje glave spomenuo bio. U sliedećoj glavi 32 govori „περὶ τῶν Σέρβλων“ i ob odnošajih njihovih u prošlosti, osobito naprama Bugarskoj, Hrvatskoj i Bizanciju. Pà na kraju te glave spominje gradove srbske, i uzastopce nastavlja zaključujući tim glavu: „καὶ εἰς τὸ χωρίον Βόσωνα τὸ Κάτερα καὶ τὸ Δεσνήκ“. Ovdje dakle stavlja Konstantin Bosnu sa Srbijom i knezom njezinim u tako tiesnu svezu, da ju smatra za kraj (χωρίον), za sastavni, ako i imenom različit, diel njezin. A to se potvrdjuje i onim drugim, jurve pomenutim navodom, uslied kojega Hrvatska sa župom cetinskom i hlievanskom granici sa Srbijom, što ima smisla samo tada, ako je τὸ χωρίον Βόσωνα držao za kraj srbske kneževine, inače Hlievno bilo bi predaleko od Sr-

[1] Ibid. **врьмь**. U XV vieku bijaše župa **Врьмъ** s gradom Klobukom. V. Slovinac II. 59.

[2] Imade i Lukovo u Nevesinjskom kotaru; ali taj je tada za cielo spadao pod Zahumje.

Digitized by Google

bije u znamenovanju užem, da bi se moglo tvrditi, da se kroza nj Hrvatska približuje Srbiji. Uzeti pako Bosnu za samostalnu zemlju nedopušta ni to, što Konstantin navodeći[1] knezove hrvatskoga, srbskoga, zahumskoga, trebinjskoga i dioklejskoga, s kojimi je carska kancelarija obćila, niti ne spominje bosanskoga.

Bosna one dobe bijaše dà kako obsegom veoma različita od potonje Bosne, kako se je zemljište njezino (osobito za gospodstva turskoga) razvilo i razširilo. Prvobitno je krajinu Bosnu sačinjavalo poriječje rieke Bosne (rim. Basan-te) od koje je ona i ime svoje zadobila. Jezgrom pače i središtem ove krajine bijaše okolina gornje Bosne, počam od izvora te rieke. Tuj je bez sumnje ležalo i glavno mjesto τὸ Κάτερα, Kotor, kojemu se odziva selo Kotor, ili kako se drugdje piše Kotorac i Kotorica, zapad-južno Sarajevu ne daleko od potoka Željeznice, koji prolazeći kroz serajsko polje izlieva se u Bosnu ne daleko od izvora njezina. Kod Kotora vide se podrtine staroga grada. Tuj je ležala i stara župa Vrhbosna s gradom Brdom gdje je bila stolna crkva sv. Petra sa stolicom biskupskom.[2] Taj diel Bosne uviek je nosio to ime i uviek bio smatran središtem i jezgrom zemlje, dočim su drugi priedjeli, koji su postupice pridruženi bosanskoj banovini i kraljevini, još posebna imena nosili i dolazili takodjer u vladalački naslov. Takovi su dielovi Bosne: Soli, Usora, dolnji kraj, Završje, Glamoč, Duvno, zapadne strane, Primorje i Podrinje. Od ovih priedjel Soli s gradom toga imena (Soli, tur. Tuzla) u poriečju Spreče nije polovicom X vieka spadao pod τὸ χωρίον Βόσωνα, nego pod Srbiju, jer se grad τὸ Σαλῆνές (ad Salinas, sr. rieč. Sale), pod kojim ne može se razumievati drugo mjesto nego Soli, navodi medju gradovi srbskimi. Još početkom XV v. razlikuju se predjeli, Dlamoč i Duvno od prave Bosne[3]; oni su polovicom X vieka spadali pod Hrvatsku, te se imadu po svoj prilici razumievati pod zajedničkim geografijskim imenom **Заврьшин** t. j. za Vrhom ili Vrhovinom. Polovicom XII vieka spominje se „iupania Drinae“ s gradom Bru-

[1] Documenta p. 456.

[2] V. povelju Bele IV od 1244 god., koja se poziva na stariju povelju brata mu Kolomana. Theiner: Monum. Slavor. merid. I, 298. Brdo sada Ban-Brdo. U samoj stvari ne mienja se, ako se uzme, da je τὸ Κάτερα današnji Kotor na Vrbanji.

[3] Pučić: Spomenici srbski I, 50. Kralj Ostoja potvrdjuje (1404) vojvodi Pavlu Klešiću što je imao „**оу Дьламоуи . . и оу Долмини оу Босни**“.

Digitized by Google

snom[1], s kojim se po imenu i po položaju slaže mjestance Brusna, u obćini Vikočkoj a kotaru fočanskom. Župa je indi ležala u okolini gornje Drine, gdje se u nju Piva, Tara, Čehotina i Lim izlievaju. Ova se okolina, po kojoj se je župa drinska prostirala, razumieva kašnje pod imenom „Podrinje", prem se to ime, ali rjedje, prenosi i na priedjel srednje Drine. Prije je drinska župa (Podrinje) bila sastavni diel Raške, te je tek kašnje pripala Bosni odnosno Humu (Hercegovini). Po Konstantinovu opisu iztočnih granica Zahumja ne može biti sumnje, da je ovo Podrinje tada spadala na Srbiju, pà da su izmedju obiju zemalja činile ovdje granicu one gore, koje diele poriečje Neretve i njezinih desnih pritoka od poriečja Drine i njezinih lievih pritoka. Ali pošto se medju srbskimi gradovi spominju i Soli, imao je i priedjel izmedju dolnje Drine i Spreče spadati takodjer na Srbiju; s toga je na ovu spadalo ne samo gornje nego i dolnje Podrinje. Bosna dakle nije prama iztoku dopirala čak do Drine. U poriečju Bosne ima se takodjer tražiti drugi grad τὸ Λεσνὴκ, bio to sadašnji Tešanj (Dešanj, Desnik) kod Usore ili nješto južnije od njega ležeći sredovječni grad Lêsnica (Lêšnik. Λεσνὴκ mj. Δεσνὴκ sbog sličnosti pismena Λ i Δ) na rieci toga imena.[2] Oba indi grada Bosanska, Kotor i Desnik ili Lesnik (Dešanj i Lêšnica) ležala su u poriečju rieke Bosne, koje je bilo nepromjenljivo sastavnim dielom Bosne, dočim su okrajci pripadali što Srbiji što Hrvatskoj.

Gdje je Hrvatska na iztoku medjašila s Bosnom i kroza nj sa Srbijom, naznačuje nam od prilike položaj županija hlievanske i plivanske. O prvoj bi već govoreno. Župa ἡ Πλὴβα ima se po jednoglasnom tumačenju[3] tražiti u poriečju rieke Plive, koja izviruć na sjevernom podnožju Vitoroga teče sjevero-iztočnim pravcem kroz Jezero u Vrbas, u koj se kod Jajca izlieva. Ovdje je i sada obćina Pliva, na koju spada 13 sela i zaselaka. Poriečje Plive je tako maleno, da je skoro suvišno pitanje: je da li ga župa cielo obuhvaćala; i s toga, je da li su ovdje hrvatske granice dopirale do Vrbasa, jer niesu mogle daleko odavle teći. Izza ove rieke proteže

[1] Presb. Diocleas: regn. Slavor. c. XVIII, XXXI. V. moju razpravu: Ocjena starijih izvora str. 55. Hrvatski prievod (kod Crnčića p. 30) zove ju „drinska županija".

[2] V. Daničić: Rječnik ad v. Латьиница.

[3] V. Documenta p. 413, nota 4. Πλέβα sjeća na rimski grad Pelva, koj je na cesti od Salone na Čitluk kod Sinja (Aequum) prama Servitiu i svakako u današnjoj Bosni ležao.

Digitized by Google

se na iztoku gorje, koje dieli poriečje Vrbasa od poriečja Bosne. Ovo je drugo pripadalo pokrajini Bosni a tiem srbskoj državi, tako da se župa plievanska može, kano i južnija hlievanska, smatrati pograničnom naprama Srbiji župom hrvatskom. Treća takova pogranična župa, koja bi se na plivansku prislanjala, bila bi župa Konstantinova ἡ Πεσέντα, kada bi opravdano bilo tumačenje, po kojem toj se župi odaziva „Vezenta", narodne pjesme visoka planina", na sjeveru od Jajca.[1] Ali ime „Πεσέντα" može se mnogo prikladnije staviti u sklad[2] sa župom, koja se u spomenicih naših[3] „Pset" piše i koja je sa župom kninskom i vrhriečkom sastavljala u XII vieku kninsku biskupiju. Gaspar Perušić, god. 1484 namjestnik bana Gerebi Matijaša, bijaše „iza Pseta". Rotnik Bartul Zbilić bijaše takodjer „sa Pseta".[4] Odkle se vidi, da „Pset", ime kraja i mjesta, bijaše poznato u Hrvatskoj još na koncu srednjega vieka. Župe psetska, tninska (ἡ Τνήνα), lička (ἡ Λίτζα), krbavska ἡ Κρίβασα) i gatska (ἡ Γουτζεκα) jesu posljednje župe na sjeveru i sjevero-iztoku, koje Konstantin spominje. Posljednje tri su glavno obuhvatale poriečje Like, Krbave i Gatske; prama zapadu dopirale su do nedalekih morskih obala; a dokle su dopirale na iztok, nije izviestno. Ali ako uzmemo na um, da su župe kninska, psetska, lička, krbavska i gatska još u potonje doba obuhvatale dobar dio Pounja, tè da je ovo naravni sastavni diel one visočine, koju zapremaju one župe: tada nećemo sumnjati, da je i Pounje takodjer onda pripadalo Hrvatskoj. Pounje je samo popunjavalo sjevero-iztočni kraj Hrvatske, te se prislanjalo na krajeve Hlievna i Pleve. Prema tomu imale su ovdje teći granice od Plive bar gorjem, koje čini medjašnicu izmedju unskoga i vrbaskoga poriečja. Priedjeli s ove strane toga gorja spadali su na Hrvatsku sve do turskih zavojevanja, koja su jih Bosni privalila.

Sjeverne i sjeverno-zapadne granice Hrvatske mogu se samo neizravno iz njekih izjava Konstantinovih izvoditi i donjekle ustanoviti manjom ili većom vjerovatnošću. Šta se Panonije tiče.

---

[1] Šafarik: Slov. starož. str. 676.

[2] Kano što je već Lučić (op. cit. p. 47) naslućivao.

[3] Documenta p. 413, nota 5.

[4] Kukuljević: Acta croatica nr. 107. 167 p. 120, 182. Na oba mjesta krivo su razdieljene rieči, naime „s Apseta" i „i — z-apseta". mj. sa Pseta, iza Pseta.

Digitized by Google

Konstantin se sjeća[1] njekadanje iztočno-rimske eparhije Panonije, kojom je upravljao ἡγεμών i u kojoj bijahu dva znatna grada, kojih on izriekom ne spominje, ali navodi Hierocles u svojem synekdemu[2], Sirmium na ime i Basiana. Konstantinu bijaše grad Sirmium poznat, i znao je, da je od Belgrada dva dana hoda daleko.[3] I etnografski i politički odnošaji u onom dielu Podunavlja ne bješe mu nepoznati. On znade za veliku Moravsku i za bivšega joj vladaoca Svatopluka. On znade, da je velika Moravska dopirala do Sriema, da su ju Magjari razorili i posjeli, pà da su oni ne samo u njoj nego i prama jug-iztoku u poriečju Tise, Temeša, Maroša i Körös obitavali, i da su jim ovdje uz Dunav dopirale granice do Trajanova mosta t. j. do željeznih vrata. On znade, da su preko Dunava Magjarom susjedi bili Bugari, a onkraj Dunava Pečenezi, koji su zauzimali zemlju s lieve obale ove rieke. Prema tomu Magjari su tada od stare Panonije držali dio medju Dunavom i Dravom i dio medju Dunavom i Savom (t. j. sriemsku Panoniju). Ali tko je u dalnjem dielu Panonije medju Savom i Dravom, imenito u posavskoj Panoniji (Pannonia savia), tada gospodovao, Konstantin nigdje izriekom ne spominje. Nù dočim Konstantin izrično samo Sriem pridjeljuje Magjarom; dočim mu je poznato, da se je od Sriema t. j. onkraj tamošnjega Dunava prostirala velika Moravska, s druge pako strane tvrdi, da su Magjari iza Svatopluka osvojili tu veliku Moravsku i da ondje gospoduju: to on neizravno daje razumjeti, da se magjarsko gospodstvo ni je dalje na zapad od Sriema u Panoniju izmedju Save i Drave prostiralo. Na dalje Konstantin tvrdi, da je jedan diel hrvatskoga naroda naselio bio Panoniju i da je ondje zasnovao bio državu samostalnu naprama Hrvatskoj u obsegu stare Dalmacije. Pod onom Panonijom mogaše razumievati, kano što se razabire kada se svi podatci usporede, samo diel Panonije izmedju Save i Drave. O toj hrvatskoj državi govori car kano

[1] De thematibus lib. II, p. 56. ed. Bomn.

[2] Constant. porph. opera. vol. III, p. 393. ed. Bonn.

[3] Documenta p. 411.

[4] Ibid. p. 412: „Stanuju pako Turci (Magjari) preko Dunava rieke u zemlji Moravskoj, ali i odanle medju Dunavom i Savom riekom". Gdje je kod Dunava počela Magjarska zemlja, vidi se iz ovih ricči: „U tom priedjelu (kod Dunava) preostaše njeki stari spomenici, od kojih je prvi most cara Trajana gdje počima Turcija". Znade se pako, da je taj most, kojega se ostanci i danas vide, bio izmedju Turnu-Severina i Kladova na željeznih vratih. Ovdje je i danas granica medju Ugarskom, Srbijom i Rumunjskom.

Digitized by Google

o bivšoj; ali ne spominje ništa, kada i kako je propala, i komu je za doba njegovo zemlja njezina u dio pala. Ali dva su druga mjesta kod Konstantina, koja će nam ovo pitanje bar donjekle razjasniti. Konstantin na ime na pomenutom jurve mjestu, gdje natuca o sjeverno-zapadnih medjah Hrvatske, veli, da Hrvatska ovdje prama gorju teče nješto preko pokrajine Istrije. Za tiem na drugom mjestu[1] veli, da je Francija izmedju Hrvatske i Mletačke. Konstantinu su samo iztočne granice Istre, i to uz more, nješto pobliže poznate; ali i ovdje navodi samo onu crtu, grad na ime Albonu, koja je medjom bila rimskoj Istri naprama Iliriku, odnosno naprama Liburniji. Čemu se neće nitko čuditi, tko se dosjeti, da je Istra već od god. 788 prestala biti pokrajinom iztočno-rimske carevine a od tada bila pokrajinom franačkom[2]; s toga nije više mogla toliko zanimati umnike u Carigradu. Pod Franciom razumieva Konstantin sveukupnu državu franačku, kojom je njekada, u vrieme djeda mu Basilia I, vladao unuk Karla velikoga car Ljudevit[3] a u doba njegovo Oto veliki iz saskoga roda; s toga mu je Francia takodjer Saksonia.[4] Ova država franačka, ili bolje njemačka, dopiraše tada svojom pokrajinom Istrom do jadranskoga mora. Kada indi Konstantin veli, da Francija leži izmedju Mletačke i Hrvatske, imao je pred očima taj južni diel njezin, koj je sbilja Mletačku razstavljao od Hrvatske. Ali kada na dalje Konstantin tvrdi, da Hrvatska prama gorju teče ponješto preko pokrajine Istre: tada si je sjevero-zapadne granice Hrvatske predstavljao potisnute prama Franciji preko one sjeverne crte, do koje dopiraše Istra. Na ovoj pako crti doticaše se druga franačka ili njemačka pokrajina, a ta je „Carniola, Creina marcha", Krajna, Kranjska. Ako dakle Konstantin i ne pominje te pokrajine, to se ima ona ipak razumievati, kada govori, da je Hrvatska prama gorju i preko theme Istre dopirala. Ako tako, onda bi Hrvatska svoje sjevero-zapadne granice pružala bila od kvarnerskoga zalieva, gdje se Istre doticala, još prama Pokupju. Konstantinu bjehu u tom dielu Hrvatske poznate župe lička, krbavska i gatska[5], kojim bjehu središta u poriečju potoka Like, Krbave i Gatske.

[1] Ibid. p. 397.
[2] Dümmler: Ueber die aelteste Geschichte der Slaven in Dalmatien. S. 32.
[3] De themat. lib. II. p. 62.
[4] De adm. imp. c. 30, p. 144.
[5] Documenta p. 400.

Digitized by Google

Tadanje granice tih župa niesu nam poznate; ne možemo imenito ni naslućivanjem ustanoviti, dokle je gatska župa prama sjeveru i sjevero-iztoku dopirala, je da li samo do Gvozda (Kapele) ili preko te gore u poriečje Kupe. Još je manje poznato, je da li se na ove župe prislanjala i druga, koja bi zahvatila bila staru Panoniju, a napose savski nje dio. Ali znamenito je ono što car pripovieda o upravi onih triju župa, da jim na ime ban hrvatski stoji na čelu. Ovdje su dakle tri župe proti obćenitomu običaju pribrane bile u jednoj ruci, i to u ruci prvoga dostojanstvenika zemlje. Ne nuka li nas ta okolnost na slutnju, da su ove župe pogranične bile, ili bar izložene takovoj pogibelji, da je sjegurnost države zahtievala, da se čvrstima rukama i usredotočenoj vlasti predadu? Sjetimo se čestih provala Magjara u susjedne njemačke pokrajine, od kada su oni posjeli Panoniju. Iztočna marka (Ost-mark) bješe osobito napastovana. God. 919 potukoše kod Ljubljane korušku vojsku. Krvave bitke u iztočnoj marki god. 944, 948, 950 i 951, dakle upravo u doba cara Konstantina, jedva zajaziše njihove provale i donjekle ohladiše ratobornost njihovu. Ako indi ne bješe poštedjena ni Koruška, ni Kranjska, pače ni Mletačka: zar da je posavska Panonija netaknuta ostala? Nisu li dakle i susjedne župe hrvatske imale biti sveudilj na odpor pripravne? Napokon kada Konstantin tvrdi, da je narod iz velike Moravske, pošto su ju Magjari osvojili, pobjegao u Bugarsku i Hrvatsku, tiem hoće reći, da kano što je Bugarska tako je i Hrvatska pogranična velikoj Moravskoj, odnosno Ugarskoj; a mogla joj biti pogranična samo u posavskom dielu gornje Panonije, pošto je sriemski bio u vlasti Magjara.

Dakle iz Konstantina dade se takodjer izvoditi, da se je Hrvatska u doba njegovo na sjeveru prostirala u diel gornje Panonije izmedju Kupe, Save i Drave, prem on za taj dio ne navodi ni jedne posebne župe. Ali imade od te dobe jedan domaći spomenik, kojim se izjave Konstantinove popunjuju, prem nam i on daje za naše pitanje samo neizravno svjedočanstvo.

Taj spomenik jesu akta spljetskoga sabora od god. 924—7, napose onaj diel, u kojem se radi o uredjenju biskupijskih odnošaja u spljetskoj metropoliji.[1] Povod tim odredbam dao je biskup ninski, koj kano hrvatski biskup (episcopus Croatorum) stao si prisvajati prava na hrvatski narod bez obzira na biskupije, u kojih

[1] Documenta p. 190—5.

Digitized by Google

je ovaj stanovao, te se nastojao izmaknuti izpod jurisdikcije spljetskoga metropolite. Odredjeno bi dakle, da su tomu metropoliti podvrgnuti svi biskupi, kojih su biskupije u obsegu starodavne metropolije spljetske i da nijedan biskup, dakle ni hrvatski, nesmije vršiti jurisdikcije izvan svoje biskupije. Tuj se izbrajaju te biskupije u obsegu spljetske metropolije, koja se u dvoje dieli: u zapadni i istočni diel, u prvi ubrajaju se biskupija zadarska, rabska, krčka i osorska, u drugi pako stonska, dubrovačka i kotorska. O biskupu u Ninu veli se, da u Ninu nije u staro doba bilo biskupije, već da je ondje bilo samo sielo arhipresbitera; s toga da si biskup Grgur neka izabere jednu od biskupija u starini postojalih, bilo skradinsku, sisačku ili duvnansku (in delminensi ecclesia). Ovdje se indi razpolaže sa Siskom i Duvnom. Uza to valja dvoje uzeti na um: prvo, da je na saboru spljetskom sudjelovao ne samo hrvatski kralj Tomislav sa svojimi velikaši nego i zahumski knez Mihajlo sa srbskimi velikaši (cum Chroatorum atque Serborum proceribis). S toga i dieli se, drugo, spljetska metropolija, odnosno biskupije njezine, u dva diela: u hrvatski i zahumski t. j. zapadni i iztočni, u prvom bijaše vladaocem hrvatski kralj, u drugom zahumski knez uz srbske velmože (valjda župane). U obsegu prvoga diela bijahu stolice biskupske u Osoru, Krku, Rabu, Zadru, Spljetu, odprije u Skradinu, Duvnu i Sisku; u obsegu pako drugoga diela u Stonu, Dubrovniku i Kotoru. Ako je tako, onda se Duvno i Sisak smatraju na zemljištu Tomislavove hrvatske kraljevine, jer inače, ako i jesu crkvena i državna jurisdikcija različite, ne bi sabor bio mogao odredjivati sa Siskom; još manje mogao bi bio ustanoviti, da si hrvatski biskup izabere stolicu u Sisku ili Duvnu. Kano što je dakle „Stagnum“ (Ston) bio u Zahumju, Dubrovnik na medji Zahumja i Trebinja, Kotor na medji Trebinja i Dioklie, kano što su u ime države ove biskupije na saboru zastupali zahumski knez Mihajlo i „Serborum proceres“: tako se imade hrvatski kralj Tomislav smatrati državnom glavom ne samo zemljišta biskupija zadarske, skradinske, rabske, krčke i osorske nego i zemljišta davnih biskupija u Duvnu i Sisku, i to glede prvih što kano hrvatski kralj u koliko su zasizale na zemljište hrvatske, što kano namjestnik grčko-iztočnoga cara („consulatum peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus“), u koliko se njihova jurisdikcija odnosila na bizantinsku temu Dalmaciju. Znamo pako, da se je jurisdikcija biskupa u Sisku njekada protezala na posavski dio gornje Panonije; odkle se može zaključiti, da si je Hrvatska u

Digitized by Google

trećoj desetini X vieka prisvajala vlast na taj diel posavske Panonije. U koliko je ona tu vlast ondje vršila obzirom na spomenute nestalne odnošaje radi susjedstva Magjara, kod kojih nije još vladao državni poredak, to se ne može osjeći izviestno.

Iz župa i gradova hrvatskih, što no jih navodi Konstantin, dade se donjekle popuniti njegov opis Hrvatske, koliko se tiče područja jadranskoga mora, koje mu bješe pobliže poznato. Od 14 župa ležale su izmedju Cetine i Velebita ter izmedju dinarskoga gorja i mora sliedeće: primorska (ἡ παραθαλασσία), sminska, sidražka, bribirska, ninska, imotska, cetinska, kninska i psetska, od kojih su četiri posljednje prelazile donjekle i dinarsko gorje, izza kojega su se prostirale župe hlievanska i plevanska. Ovkraj Velebita ležale su župe: lička, krbavska i gatska. Od gradova ležali su u primorju: Belgrad, Nin i Skradin; u nutarnjosti: Karin, Hlievno i Knin, te po svojoj prilici i Bjelčin[1], Stlpin i Klobuk.

Ali sve primorje izmedju Istre i Cetine ne bijaše u Konstantinovo doba cjelovitim dielom hrvatskoga zemljišta. Gradovi na ime Spljet, Trogir i Zadar, ujedno s Dubrovnikom i Kotorom, koji su na granicah Zahumja, Travunije i Diokleje ležali, za tiem otoci Krk, Osor i Rab sačinjavali su Dalmaciju, koja je bila pokrajinom iztočno-rimskoga carstva[2], stojećom pod upravom bizantinskoga carskoga namjestnika, proconsula ili stratega, koji je u Zadru stanovao, ali uživajućom najširju samoupravu u svih nutarnjih poslovih. Na one gradove spadao je samo najbliži okoliš, često tako uzak, da su n. p. dubrovački gradjani imali svoje vinograde već na zemljištu zahumskom i travunjskom. S toga su se već rano zamitali tjesniji odnošaji izmedju Dalmacije i Hrvatske. Tako su stanovnici Dalmacije vladaocem Hrvatske počeli već prema koncu IX vieka plaćati danak[3], zajamčivši si tim zaštitu njihovu u svojem dnevnom obćenju s Hrvatskom, na koju su bili položajem svojim upućeni. Početkom X vieka bio je hrvatski vladalac, kano što malo prije spomenusmo, ondje namjestnikom iztočno-rimskoga cara, čašću i vlašću „consula“ od njih odlikovan. Ostali otoci naprama primorju hrvatskomu od Brača, koji je bio neretvanski, do Raba, Osora i Krka ili su spadali na Hrvatsku ili su tada što podpunoma što dielomice pusti bili, kano što Γιζὺχ (Gissa, Iz, Již),

[1] τὸ Βελίτζειν sr. Beličić kod Glamoča.
[2] Documenta p. 401—405.
[3] Ibid. p. 372.

Digitized by Google

Σελβὼ (Selve, Željva), Σκερδὰ (Skarda), Ἀλωὴπ (Ulbo, Olib), Σκιρδάκισσα (Skardica), Πυρότιμα (Premuda), Μελετά (Melada), Σεστρουνήζ (Sestrun).[1] Ovi otoci bijahu većim dielom neznatni, te stanovničtvo ne bi na njih u ono doba našlo bilo dosta jamstva niti za sigurnost svoju niti za življenje. Njeku iznimku medju omanjimi otoci činio je τό Λουμβρικάτον, Lubricata naših spomenika[2] (sada Vergada), koj je i tada naseljen ostao.[3]

Uzevši dakle u obzir koli obćeniti opis granica Hrvatske kod cara Konstantina, toli njegove navode o župah i gradovih hrvatskih, dobismo dosta jasnu sliku o prostoru i zemljištu hrvatske države polovinom X stoljeća. Po svem onom, što do sada razložismo, ne može biti sumnje, da je tadanja Hrvatska obuzimala zemljište duž istočnih obala jadranskoga mora od ušća Cetine do Istre, izuzam okoliša gradova Spljeta, Trogira i Zadra, koj je spadao na Dalmaciju; da je na dalje na sjeveru dopirala preko kvarnerskoga zalieva ka Kupi i u posavsku Panoniju; odavle joj granica na jugiztok imala teći gorjem, tvorećim razvodje medju Unom i Vrbasom, pa onda od Plive s iztoka k zapadu do mora razvodjem neretvanske kotline, vraćajući se tiem uz imotsku župu k ušću Cetine. Ovako se mogu ustanoviti granice u velikih crtah, čim se dakako za pojedine manje pogranične priedjele jamčiti ne može. Dvojbene ostaju imenito sjeverno-iztočne granice u posavskoj Panoniji.

Prema tomu obuhvatala je tadašnja Hrvatska južno-hrvatsku krašku visočinu, koju zatvara Velebit sa zapadne a Kapela s Plešivicom s iztočne strane; a odavle je zasizala u Pokupje i Posavje obuhvaćajuć diel ogranaka južno-iztočnih Alpa, koje se tuj prislanjaju na gorje balkanskoga poluotoka. Obuhvatala je na dalje sve do ušća Cetine dalmatinsku visočinu medju primorskom prolomljenom kosom s jedne a dinarskimi planinami i Prologom s druge strane. Obuhvatala je napokon ovomu pogorju na iztoku steruće se bosanske gorovine diel sjevero zapadni. Tadanja indi Hrvatska zapremaše sadanju Hrvatsku i valjda zapadni diel Slavonije izključivši Sriem; za tiem od Dalmacije kotare zadarski, benkovački, kninski, šibenički, spljetski, sinjski i imotski, izuzam navedene gradove i otoke, koji su pripadali themi Dalmacije; napokon

[1] Ibid. 404.
[2] Ibid. p. 175.
[3] Ibid. p. 404.

Digitized by Google

od Bosne bivše okružje bihačko te od travničkoga okružja kotare glamočki i hlievanski. Sav ovaj prostor iznosi po prilici 850—900□ geogr. milja, a sastavlja jednoličnu i prilično zaokruženu zemljištnu cjelinu. Ovako omedjašena Hrvatska imaše za susjede na jugu i jug-iztoku neretvansku i zahumsku kneževinu, na iztoku Srbiju, na sjeveru i sjev.-zapadu njem. vojvodinu Koruško, na zapadu jadransko more i njemačku pokrajinu Istru. A po položaju većine svojega zemljišta spadala je Hrvatska u područje jadranskoga mora, bijaše primorska oblast.

I tiem zemljištnim obsegom bijaše Hrvatska ugledna medju susjednimi slovjenskimi zemljami. Njezine neposredne južne susjedke: Neretvanska, Zahumje, Trebinje i Dioklija, koje su takodjer pripadale području jadranskoga mora, zapremale su sve skupa prostor od kakovih 350□ geogr. milja[1], dakle skoro za trećinu manji zemljištni obseg. Ali onaj zemljišni obseg Hrvatske, sravnan sa zemjišnim obsegom susjedne prama iztoku Srbije, kano da nestoji u razmjerju s političkom snagom, kako ju sam Konstantin u svojih političkih razmatranjih glede jedne i druge države označuje. Pripoviedajući na ime o ratovih izmedju Bugarske i Srbije s jedne a Bugarske i Hrvatske s druge strane[2] znade samo za poraze Srbije a pobjede Hrvatske. Razbijeni Srbi, kadšto sa svojim knezom, potražili bi utočište u Hrvatskoj. O vjerodostojnosti tih dogodjaja, u koliko nije opis gdješto pretjeran, ne može se u bitnosti posumnjati, jer su se oni razvijali do god. 927, dakle do mladosti piščeve, i jer su dolazili u tiesni politički odnošaj s Carigradom. Ali kod razsudjivanja tih dogodjaja valja uzeti na um vise okolnosti: Bugarska bijaše za Borisa i sina mu Simeona (844 do 927) zaista velika država obuhvaćajuća veći diel balkanskoga poluotoka. Granice njezine išle su od ušća dunavskih uz crno more do Mesembrije pak odavle južno od Plovdiva k Rhodopu; te nadalje k Strumi i Vardaru dolnjem, tako, da je ovdje samo primorje ostalo u vlasti bizantinskoj (thema Macedonia, Strymonis, Thessalonice); za tiem su u grčki poluotok zasizale do Penea (do theme Helladis); prama jonskomu i jadranskomu moru do theme nikopolske i dračke, koje su samo ondješnje primorje obuhvaćale. Odavle su krenule na sjev-iztok Podrinjem i Pomoravjem k Du-

[1] Obuhvatahu naime prostor sadanje Hercegovine (240□ m.), od Dalmacije kotar makarski i okružje dubrovačko i kotorsko (40□ m.) i Crnu goru (prije posljednje promjene 79□ m.)

[2] Documenta p. 358, 360, 375, 386. 389—94.

Digitized by Google

navu, koj je dielio Bugarsku u cielom tieku od uticaja Save do crnoga mora od Magjarske i Pečenežke zemlje. Na ovoj sjevero-zapadnoj strani sticale su se granice izmedju Bugarske i Srbije. Ove granice označuje Konstantin samo obćenito riečmi, koje smo već naveli, a po kojih Srbija, dopirući u gorje do Dioklije, Trebinja i Zahumja, graniči „sa sjevera s Hrvatskom, s juga s Bugarskom", ili kako bismo danas tačnije rekli sa sjevero-zapada s Hrvatskom a s jug-iztoka sa Bugarskom. Gdje je ovdje bila granica, dade se razabrati iz Konstantinova pripoviedanja o miru sklopljenom pod Borisom izmedju Srbije i Bugarske, iza kojega bi zasužnjen sin njegov Vladimir (Vlastimir) dopraćen do Rase i ovdje predan Bugarom. Kod Rase dakle t. j. u poriečju rieke toga imena (sada Raška) tekla je jugoiztočna granica izmedju obiju susjednih država. A to se potvrdjuje i drugimi spomenici sliedeće dobe. Početkom na ime XI vieka spadale su na bugarsku crkvu i potom na bugarsku državu eparhija u Prizrenu s okolinom prizrenskom i s Hvostnom (priedjel u kojem su Peć i Dečani), i eparhija u Lipljanu t. j. u poriečju Sitnice. S toga je na jug-iztoku granicom Srbije i Bugarske imao biti gornji Ibar s pritoci. Iz istoga izvora doznajemo, kako su tekle granice na iztoku u Podunavje. Dočim je naime na bugarsku crkvu i tim državu na dalje spadala i eparhija u Nišu s Toplicom i eparhija u Braničevu: to su poriečje Toplice, Niš s iztočnim Pomoravjem i Braničevo na Dunavu sa svojimi okolinami bile krajne bugarske tačke na sjevero-zapadu. Braničevo i Beograd bijahu dva glavna uporišta bugarske države naprama Magjarskoj onkraj Dunava.[1] Prema tomu, ako se obazremo na ove granice bugarsko-srbske, onda na granice izmedju Srbije i Hrvatske s jedne a Srbije te Zahumja, Trebinja i Dioklije s druge strane, Srbija je tada obuhvatala zemlje u poriečju Ibra, Drine i Bosne U tih zemljah ležali su gradovi τὸ Δεστινίκον, τὸ Τζερναβουσκεή, τὸ Μεγυρέτους, τὸ Δρεσνεήκ, τὸ Λεσνήκ, τὸ Σαληνὲς, i to izvan Bosne, u kojoj su ležali τὸ Κάτερα i τὸ Δεσνήκ.[2] Prema tomu Konstantinova Srbija sastojala se iz dva diela: iz Srbije u pravom znamenovanju, na koju spadaše Rasa sa župom drinskom,

[1] O granicah Bugarske u IX i X vieku obširnije sam razpravljao u Radu XXIV 80 – 89 i drugdje, kamo upućujem čitatelja.

[2] Documenta p. 406—7 cum notis. Prvi od tih gradova nije ležao daleko od jugo-iztočnih granica. Jedan od pritoka zapadne Morave kod izvora njezina na sjeveru Golji planini zove se „Medjureča", gdje je Konstantinov Μεγυρέτους mogao ležati.

Digitized by Google

te zapadna čest sadanje Srbije u poriečju Ibra i zapadne Morave a prama Savi uz gorje, koje čini razvodje medju Moravom s jedne i Savom i Drinom s druge strane, onda iz Bosne do označene prama zapadu granice bosansko-hrvatske. Površina ovih dviju dielova iznosit će od prilike 950—1000□ m. Ovomu prostoru kano da neodgovara, kao što rekosmo, ona politička snaga, kako ju Konstantin, osobito obzirom na Hrvatsku prostorom nješto manju, ističe u bugarsko-srbskih ratovih. Ali taj se prigovor oslabi, ako se svi dogodjaji u savezu motre. Prije svega valja uzeti na um, da je Srbija uslied nutarnjih razdora u vladajućoj obitelji oslabila. Prije toga je ona dva puta Bugarsku nadvladala. Nutarnji razdor dao je povoda i Bugarskoj i Carigradu, da se umiešaju u nutarnje poslove Srbije. Nadalje valja se sjetiti, da je u vrieme tih nutarnjih razdora i te slabosti Srbije sjedio na bugarskom priestolu silni Simeon. Ali čiem on zatvori oči (927), poimence čim novi knez Časlav (934) uvede red u Srbiju i pridigne zemlju: prestao je ondje bugarski upliv. Sada se je moć Srbije tako brzo učvrstila, kano što je prije brzo pala bila. S druge strane sila Hrvatske, kano što je pod Tomislavom, Trpimirom II i Kresimirom rasla te u to doba odbijala Bugarsku, pade poslije smrti Kresimira uslied nutarnjega razdora, za kojega su i sinovi njegovi prigodom ustanka bana Pribine zaglavili.[1] U to pako doba, kada se Srbija oporavljala i uglednijom postajala, Hrvatska pako u moći svojoj padala, pisao je car Konstantin svoje djelo, iz kojega predležeće podatke crpamo. Je da li je Hrvatska za tih nutarnjih prevrata štogod i od svojega zemljišta izgubila: to se dokazati ne može. Glede njezinih iztočnih granica sliedi ne samo iz opisa Konstantinova, nego takodjer iz pričanja njegova o bugarsko-srbskih ratovih, da je Srbija graničila s jedne strane s Bugarskom s druge pako sa Hrvatskom. Most pako, koj je spajao Hrvatsku i Srbiju bijaše „τὸ χωρίον Βόσωνα".

Pošto smo se tim putem po Konstantinovih podatcih upoznali s obsegom Hrvatske polovinom X vieka, možemo na tom tvrdom temelju prieći na iztraživanje granica Hrvatske prije i poslije polovine X vieka. Ovo iztraživanje, koliko se starijega razdobja tiče, razjasnit će podjedno i popuniti gdjekoji podatak Konstantinova opisa.

[1] Documenta p. 398.

*

Digitized by Google

Počimam s jugom. Ovdje je, kako znamo, polovicom X vieka neretvanska kneževina Hrvatskoj susjedom bila. Neretvansku zemlju, kano posebnu, od Hrvatske odieljenu oblast, nalazimo još za jedno stoljeće natrag t. j. još u prvoj polovini IX vieka. Kano neodvisan puk Neretvani vode rat s Mletčani, šalju u Mletke poslanike, ugovaraju i sklapaju mir. Oni stoje pod svojim knezom, koji se od hrvatskoga razlikuje. Godine 839 hrvatskim knezom bijaše Mislav, neretvanskim pako Družak (Drosaicus). Mletački dužd Petar utanači mir najprije s hrvatskim knezom, onda prešav na otoke neretvanske s neretvanskim knezom.[1] Ovdje se dakle u trećoj desetini IX vieka razlikuje zemlja neretvanska od hrvatske, glava zemlje hrvatske od glave zemlje neretvanske. Ja držim, da i Ljudislav, koj se već sliedeće god. 840 zarati s Mletčani i potuče jih, za tim Inko, koj oko 875 navali na mletačku Istru[2], bijahu takodjer neretvanski knezovi, pošto u ono vrieme hrvatski knezovi bijahu rečeni Mislav, Trpimirov predšastnik, i Domogoj. Izričnih starijih podataka od IX vieka za neretvansku zemlju ne imamo. Nu sve nas okolnosti upućuju na to, da je ona, kano što car Konstantin tvrdi[3], zasnovana kao posebna oblast u prvom početku, kada je onaj diel theme Dalmacije, na ime medju Cetinom i Neretvom, po našem narodu iztrgnut iztočno-rimskoj carevini; pa da je već od one dobe rieka Cetina u primorju granicom bila izmedju neretvanske i hrvatske zemlje. I mljetački ljetopisac spominje[4] pod god. 887 neretvanski na kopnu grad „Mucules“ mj. „Mucures“, koj nije drugi nego Prokopov „Μουίκουρον“, ravenskoga geografa „Mucru“, Konstantina „Μόκρον“, sada selo „Makar“ tik grada Makarske, koj je prednjega nasliedio. Iz mljetačkih takodjer ljetopisaca sliedi, da je glavna sila Neretvana na otocih bila, s koje su oni i tadanjim Mletčanom i pomorskoj trgovini njihovoj opasni bili. Odatle toli česti sukobi tečajem IX i X stoljeća izmedju Neretvana i Mletčana, dok ne podje poduzetnomu duždu Petru II Orseolu za rukom silu njihovu slomiti. Još i tada t. j. koncem X vieka razlikuju se „Croatorum ac Narentanorum principes“, hrvatski glavar zove se „Croatorum rex“, neretvanski pako „Narentanorum princeps“. Dužd Petar ugovara god. 998 s neretvanskim knezom mir na pose. Zemljište se neretvansko takodjer

[1] Ibid. p. 334—336.
[2] Ibid. p. 336, 366.
[3] Ibid. p. 409.
[4] Ibid. p. 374.

Digitized by Google

razlikuje od hrvatskoga: od otoka spominju se kano Neretvanom pripadajući Krkar (Korčula), Lastovo (Lagosta, Ladestina insula) i Kača (Caza); dočim Krkru i Hvaru na zapadu ležeći Vis (Issa) pripisuje se Hrvatom.[1] Nu reć bi, da je ovdje na otocih izmedju neretvanskoga i hrvatskoga zemljišta tečajem druge polovine nastala njeka promjena. Jer otok Kača, ako se on razumieva pod „νῆσος τὰ Χόαρα" mj. Χόαζα, kao što se po položaju razumievati ima, nije u vrieme cara Konstantina spadao pod Neretvane, kano što nisu spadali niti Vis i Lastovo.[2] Pošto Konstantin, govoreć ob otocih neretvanskih, izriekom veli, da Kača, Vis i Lastovo niesu njihovi, a ne kaže čiji su, po svojem položaju pako i po tadanjih državnih odnošajih mogli su biti ili zahumski ili hrvatski, a budući da se Vis god. 997 izriekom pripisuje Hrvatskoj: to bih sudio, da su ovoj pripadali polovicom X stoljeća i otoci Kača, Vis i Lastovo; pa da se tečajem druge polovine ovoga vieka dogodila ta promjena, te je Vis odpao od Neretvana k Hrvatskoj, Kača i Lastovo pako od Hrvatske k Neretvanom. U obće sve su tjesniji po vremenu postajali odnošaji izmedju ovih susjednih zemalja. Jer dočim je neretvanski knez početkom X vieka za vladavine srbskoga kneza Petra, koj je dinastičkim prevratom za vrieme kraj učinio i vladalačku moć uzpostavio bio, priznavao vrhovnu vlast njegovu[3], nalazimo pod konac toga stoljeća neretvanskoga kneza u savezu s hrvatskim kraljem proti Mletčanom.[4] Čim se upliv mletački na iztočne obale jadranskoga mora od dobe rečenoga dužda Petra II Orseola u Hrvatskoj i Neretvanskoj više osjećao, pa tiem rasla opasnost za obje zemlje: izticala se nužda, da se Neretvanska, koja je na kopnu i onako zauzimala tiesan prostor izmedju Cetine i Neretve, na Hrvatsku sve to tjesnije prisloni. I sbilja poslije onoga vojenoga pohoda mletačkoga god. 998 ne nalazimo u prvoj polovini XI stoljeća nigdje traga spomenu o posebnoj, samostalnoj neretvanskoj zemlji. Ali nalazimo tragova tomu, da je ona zemlja pod Hrvatsku kašnje spadala. Neretvani zovu se u spomenicih po rieci Narenti, Neretvi: „Narrentani, Narantani, Arentani, Rentani", uza to kod Konstantina „Παγανοὶ", jer da su od jadranskih Slovena posljednji primili kršćanstvo, što se

[1] Ibid. p. 424—428.
[2] Ibid. p. 410.
[3] Ibid. p. 389.
[4] Ibid. p. 425.

Digitized by Google

i u mljetačkom ljetopisu[1] potvrdjuje, koj pripovieda, da je još oko god. 830 poslanik neretvanski, dakle odlična osoba one zemlje, došavši u Mletke poganinom bio. Ali uz ime od potoka i od vjerozakona uzeto daje se Neretvanom takodjer ime Marianorum, te se neretvanski spomenuti knez Družak zove „Marianorum iudex".[2] Kano što se stanovnici priedjela od Cetine do Neretve po ovoj drugoj većoj i u prošlosti glasovitoj rieci zvahu Narentani, Neretvani, tako jim je po mojem tumačenju ono drugo ime nadjenuto od „mare", more, primorje, koj je naziv do danas sačuvao priedjel uz more izmedju Cetine, Biokova i morskoga žala. I današnje „primorje" stere se od Cetine do Neretve. S toga „Mariani" znači stanovnike toga primorja, primorce per excellentiam, a „Maronia", kako se još kod arcidjakona spljetskoga Tome čita[3], znamenuje krajinu toga primorja, primorje samo. Od neretvanskoga primorja valja razlikovati hrvatsku primorsku župu, koja se kod cara Konstantina u grčkom prievodu „παραθαλασσία" zove; jer je ona već po opisu granica Hrvatske ležala do a ne preko Cetine, i to za cielo u primorju negdje izmed Cetine i Krke.[4] Kano što se indi knez neretvanski Družak u prvoj polovini IX vieka imenuje „Marianorum iudex", tako se u listini kralja Svinimira izdanoj god. 1076—8 piše Jacobus „dux Marianorum"[5] Tomu pako Jakovu povjerava kralj hrvatski, da bude poslanikom njegovim i da u ime njegovo uvede spljetske duvne sv. Benedikta u posjed darovane jim zemlje Pustice. U izpravi Petra Črneta od god. 1080 piše se Jakob takodjer „Marianorum dux".[6] Ali taj isti Jakob piše se u drugih one dobe izpravah uz ine hrvatske župane takodjer „morsticus"[7] prema „cetinsticus, brebersticus, corbavisticus" itd., razumievaj „iupanus". Kano što dakle bijaše Pribina župan cetinski, Strezina bribirski, Desimir Krbavski itd., tako bijaše Jakov župan morski. Prema tomu „Marianorum dux" i „morsticus iupanus" bijaše jedno te isto. Moguće je, da je naslov „dux" pridržan bio „morskomu" županu na uspomenu njekadanje neodvisnosti neretvanskih poglavica; jer toga naslova ne nosi ni jedan

[1] Ibid. p. 334.
[2] Ibid. p. 336.
[3] Ibid. p. 200.
[4] Šafařik: slov. starož. str. 677.
[5] Documenta p. 113.
[6] Ibid. p. 128.
[7] Ibid. p. 117, 132, 147, 149.

Digitized by Google

drugi hrvatski župan; moguće je i to, da je „morski“ župan ili knez imao u svojoj oblasti širji djelokrug od svakoga drugoga hrvatskoga župana; ali sve to u samoj stvari, kako ju mi shvaćamo, ne mienja ništa, da je na ime njekadanja samosvojna neretvanska zemlja prestala biti takovom i da je god. 1076 ona već bila sastavnim dielom hrvatske kraljevine, župan pako ili knez njezin dostojanstvenikom njezinim. Ali Jakov imaše predšastnika u svojem položaju, a taj bijaše Rusin, koj se oko god. 1065—74 piše takodjer „morsticus“ t. j. „iupanus“.[1] Rusin bijaše županom primorja za vladavine Petra Kresimira tako da se odavle može zaključiti, da je pod ovim kraljem neretvanska zemlja jurve pridružena bila Hrvatskoj. Sada već vrše hrvatski kraljevi i preko Cetine u primorju svoja vladalačka prava. Kralj Svinimir sudi strankam[2] sjedeć u Omišu („in Olmisi“, Almisium), gradu u neretvanskom primorju, na ušću rieke Cetine. Izmedju stanovnika ovkraj i onkraj Cetine zamiću se poslovi i ugovori. Petar Črne kupuje kmeta od Omišljana i od Radoslava iz Neretve.[3] Da je priedjel primorski onkraj Cetine podpao pod Hrvatsku, imademo neizravni dokaz takodjer u listini prvoga hrvatskoga kralja iz Arpadova roda, Kolomana, izdanoj 15. lipnja 1103, dakle odmah po nastupu na hrvatski kraljevski priestol. U toj se listini[4] potvrdjuju posjed i prava crkvi spljetskoj, pa od ostalih i desetine „Almisii usque Mucar“ t. j. od Omiša do Makra ili Makarske. Ovakova potvrda ne bi imala smisla, da Omiš i Makarska niesu bili u kraljevoj vlasti, a pod nju niesu došli tek 1103 god., već su bili i pred Kolomanovimi predšastnici, jer se tuj ne radi o kakovu iz nova podieljenu već o potvrdi staroga prava. Koliko se pako zemljište imade ondje razumievati pod „Almisium“ i „Mucar“, tumači nam slična potvrdnica papina[5] od godine 1191, koja navodeć dielove spljetske nadbiskupije navodi takodjer „parochiam Almissi usque ad Mucarum et usque ad flumen Narente et totam Rastizam“.[5] Ovdje imademo dakle župu omišku, koja se do Makarske prostirala, onda makarsku do Neretve, i rastočku. Župa makarska i rastočka postajale su, kako znamo, već polovicom X vieka; ali tada su se obje prostirale u primorju. Sada se spominje nova

[1] Ibid. p. 98, 135.
[2] Ibid. p. 129.
[3] Ibid. p. 134.
[4] Cod. diplom. C. S. D. II, 8.
[5] Ibid. p. 162.

Digitized by Google

župa omiška, na koju je valjda prešao diel primorja makarske župe, dočim je ovu dopao diel primorja prije raztočke župe do Neretve, a raztočkoj župi ostalo samo zaledje. Šta se neretvanskoga posjeda na moru tiče, od otoka, koji su na neretvansku oblast polovicom X vieka spadali, nalazimo Mljet u XI vieku u vlasti zahumskih knezova. Oko god. 1025 daruje zahumski knez Ljutovit Petru, prvomu lokrumskomu opatu, crkvu sv. Pankracija na Babinom polju na Mljetu sa svimi zemljami, koje su njezine bile.[1] Ovu je darovnicu njekoliko godina kašnje potvrdio zahumski knez Hranko „cum omnibus suis iupanis Zacholmie“[2]; pa onda opet zahumski biskup Gabriel, knez Miroslav, ban Ratimir „una cum omnibus Zachulmie nobilibus“.[3] Koncem XI vieka t. j. oko god. 1078—82 Radoslav kralj, koj je i Zahumjem vladao, odredi, da se na Mljetu samostan sagradi i predade redovnikom sv. Benedikta na Lokrumu[4]; ako je u ostalom odlomak izprave istinit. Ele ne ima sumnje, da je Mljet bio zahumski ne samo u XI nego i u sliedećem vieku, kako to potvrdjuju izprave zahumskoga kneza Deše od god. 1151 i banova Slavogosta i Borića[5] tako, da je pravo na Mljet prešlo i na srbske vladaoce, kada su oni postali gospodari Zahumja, kano što od ostalih svjedoči listina Stjepana prvovjenčanoga kralja.[6] Ovaj isti tečaj dogodjaja kano da u bit nosti vriedi i za drugi ali još veći bivši neretvanski otok, na ime Krkar (Corzula). Ovo se mnienje ne može doduše poduprti izpravami, osobito ne iz XI vieka, kano što za Mljet. Niti se ovdje osvrćem na dubrovačke pisce, koji umjedu pripoviedati, kako je Krkar sa Zahumjem prešao na srbske Nemanjiće. Ali to je u vjerodostojnih spomenicih utvrdjeno, da je već veliki župan srbski Stjepan Nemanja vladao u Zahumju, te da je on i za taj diel svoje države dne 27. rujna 1186 god. ugovor s Dubrovčani uglavio.[7] Stjepana Nemanje sin prvovjenčani kralj Stjepan kano gospodar ne samo Mljeta nego i Krkra daruje lokrumskomu samostanu „ѹ дроугомь отоцѣ оу Крькрѣ црькьвь светога вида ѣниноу и сь поповомь

[1] Cod. dipl. CSD. I, 105. Pisma u arkivu dubrov. Kukuljevićevo izdanje pogrješno.
[2] Ibid. p. 109.
[3] Ibid. p. 109.
[4] Ibid. p. 118.
[5] Cod. diplom. CSD. II, 45, 46, 51, 56.
[6] Miklošić: Monumenta serbica p. 8—10.
[7] Monumenta spectantia historiam Slavor. merid. I, 11. „Et Sclavi de Chelmania . . .“

Digitized by Google

лоукомъ и светаго стефана и светаго георгиѣ . . .[1]" S toga ne može biti sumnje, da su srbski vladaoci početkom XIII vieka bili gospodari na Krkru; a taj se čin može tumačiti samo tako, ako se uzme, da je na nje ta vlast preko Zahumja prešla. s toga da je Krkar od Neretvana pripao Zahumju. Naprotiv ostala dva neretvanska velika otoka, Brač (Bracia) i Hvar (Lesina), priedjoše na Hrvatsku. Za Brač, neosvrćući se na podmetnutu po mojem mnienju Svinimirovu listinu[2] od god. 1078, tobož Bračanom podieljenu, imademo neizravan dokaz iz početka XII vieka u bračkoj izpravi[3] od 2. siečnja 1111 godine, izdanoj „regnante domino nostro serenissimo Colomano rege Hungarie et in spiritualibus dominante venerabili viro Crescentio archiepiscopo Spalati, nec non gubernante glorioso Stephano comite Bracie . . . ," Već prvi indi hrvatski kralj iz Arprdova roda bijaše gospodarom Brača; a pošto ne ima nigdje traga tomu, da bi Koloman prvi bio vlast svoju na taj otok protegnuo, to sliedi, da je on s ostalom Dalmacijom i Hrvatskom na nj prešao pravom izbora za kralja hrvatskoga.

Iz ovoga razlaganja o neretvanskoj zemlji razabire se dosta jasno, da je ona tečajem XI vieka prestala samostalnom biti; a da je tada kopno njezino t. j. primorje od Cetine do Neretve, ujedno sa dva naprama tomu kopnu ležeća otoka, Bračem na ime i Hvarom, pridruženo Hrvatskoj; druga pako dva otoka njezina, ležeća naprama zahumskomu primorju, na ime Krkar i Mljet, da su Zahumju pripala. Tiem su se načinom južne granice Hrvatske duž mora najkašnje u drugoj polovini XI stoljeća prostirale do Neretve, koja je Hrvatsku dielila od Zahumja, dočim je na moru medjom jim bila crta od ušća Neretve tik sjeverno zapadnoga rta stonskoga poluotoka, iduća dalje užinom medju Hvarom i Krkrom k hrvatskomu otoku Visu. Ob ostalih granicah Hrvatske naprama Zahumju progovorit ću kašnje; sada prelazim na zemljišne odnošaje prama Dalmaciji.

Ovdje mogu biti kraći, jer je to pitanje već pobliže razpravljano, a i ja sam ga razjasnio, osobito za XI stoljeće, u razpravi[4]: „Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u X vieku". S toga mogu smatrati za dokazano i utvrdjeno: a) da je Dalmacija, na gradove i otoke pomenute stegnuta, od kada je ostali diel spao pod

[1] Miklošić: Monum. serb. p. 10.
[2] Documenta p. 111.
[3] Cod. dipl. CSD. II, 16.
[4] Rad knj. XXIV, XXV, XXVII, XXVIII, XXX i XXXI.

Digitized by Google

vlast hrvatsku, odnosno zahumsku i dioklejsku, iz prvine bila pokrajina iztočno-rimske carevine, stojeća pod upravom carskoga namjestnika, koj je nosio naslov stratega ili proconsula; a da je taj namjestnik, pošto bi Dalmacija uviek smatrana dielom Italije, podčinjen bio exarchu stanujućemu u Ravenni, dok nije gornja Italija od Longobarda i Franaka zaposjednuta bila. Nadalje b) da je od te dobe i vlast iztočno-rimske carevine malaksala takodjer u Dalmaciji, osobito od kada Istra i Panonija dodje pod vlast franačku za Karla velikoga. Godine 805 predaše se i dalmatinski gradovi tomu uzkrisitelju zapadne rimske cavevine; ali god. 812 ustupi opet Karlo Dalmaciju i Mletačku iztočno-rimskomu caru. Vlast ipak njezina u Dalmaciji nije više nikada onako kano što prije čvrsta bila. Sada se više radilo o tom, imade li ona prieći na Hrvatsku ili na Mletačku. Iz početka nastojahu obje ove oblasti zadobiti vlast u Dalmaciji iz ruku iztočno-rimskih careva, dakle putem sporazumka i mira, tako da se vrhovna vlast careva nebi u sumnju dovela. U početku kano da su carevi skloniji bili Hrvatskoj. Konstantinov djed, car Vasilij I, pošto mu se hrvatski knez Sedeslav u Carigradu glavom poklonio, dopusti, da, kano što spomenusmo, dalmatinski gradovi i otoci hrvatskomu knezu danak plate, pridržavši za stratega manje podatke kano u znak, da ipak pravno pripadaju carevini. Za carevanja Vasilijeva unuka Konstantina VII i druga mu Romana hrvatski je vladalac Tomislav obnašao u Dalmaciji čast consula, što nam svjedoči, da je car svoju vlast na Dalmaciju prenio na hrvatskoga vladaoca. Ali do skora pronašlo se je u Carigradu za koristnije i zgodnije, da se Dalmacija, koja se nije mogla carevini sačuvati, povjeri Mletčanom, kojih je prijateljstvo, sbog naglo rastuće jim snage na moru, moglo biti carevini u njezinih vanjskih odnošajih veoma nuždno a neprijateljstvo dosta neprilično. S druge strane moć Hrvatske, do koje se pod Tomislavom uzdigla bila, počela do skora padati, osobito uslied nutarnjega prevrata, koj je polovicom X vieka poslije smrti Kresimira nastao. Tada je i pomorska sila hrvatska, koja je s Neretvani dosta jada Mletčanom, težećim za gospodstvom na jadranskom moru zadavala, na polovicu i niže spala bila. Naprotiv mletačkoj su obćini upravo tada stajali na čelu mudri i odlučni knezovi, koji, dočim su s obima carevinama dobre odnošaje gojili, nutarnju su silu njezinu dizali. Svih je pako nadkrilio često spomenuti Petar II Orseoli, od god. 976 nasljednik Petra Candiana IV. Ovomu razboritomu i podhvatnomu vladaocu išle su i vanjske

Digitized by Google

okolnosti za rukom. Na Konstantinovu priestolu sjedjaše car Vasilij II (976—1025), zakleti neprijatelj samostalnosti državne južnih Slovena Mletčanom indi ne bijaše težko izhoditi u Carigradu, da se na nje prenese vlast na Dalmaciju. Ali sada ne mogaše se više izbjeći sukob izmedju Hrvatske i Mletačke, kojih prva imala pitanje dalmatinsko, osobito naprama Mletčanom, smatrati svojim životnim pitanjem. Na sreću za Hrvatsku Petru II Orseolu bijaše suvremenikom na hrvatskom priestolu kralj Držislav, koj ne htjede Mletčanom na laku ruku dozvoliti, da se ugnjezde i učvrste u Dalmaciji. Za kratko izgubiše Mletčani do skora sve pozicije u toj zemlji izuzam jedini Zadar; a da se i odavlje iztisnu, umjeo je kralj zadobiti i pripomoć smjelih Neretvana. Odavle nastali veliki rat god. 998 opet je Mletčanom donio Dalmaciju. Ni s hrvatske strane nije se mirovalo, nije se smjelo mirovati. Držislavov sin kralj Kresimir II nastojaše oteti Mletčanom Dalmaciju. Nova vojna pod Petrovim sinom Otonom učvrsti god. 1018 mletačko gospodstvo u gradovih dalmatinskih i na otocih Rabu, Krku i Osoru. Ali učvrsti ga samo za kratko vrieme, jer šest godina kašnje (1024) lišen bude Oto priestola, nasta nutarnji nemir i razdor u Mletcih, a sve to dade povod, da je iz Dalmacije vlast mletačka istisnuta. U gradovih bi do duše carska vlast uzpostavljena, ali ona je više po imenu nego li u stvari postojati imala. S toga nalazimo, da je god. 1050 mletački dužd Dominik Contareno opet došao s vojskom pred Zadar, što nam svjedoči, da je tada taj glavni grad bizantinske Dalmacije u hrvatskoj vlasti bio. Mletački ljetopisac tvrdi do duše, da je dužd osvojio Zadar; ali ako i jest, nije mogao dugo ostati u mletačkoj vlasti, jer do skora je hrvatski kralj Petar Kresimir, koji se već početkom god. 1059 piše „rex Chroatorum et Dalmatiarum“, postao gospodarom Dalmacije, i to, kako mislim, u sporazumku i s privoljom iztočnorimskoga cara, kojega je ime, kano vrhovnoga gospodara Dalmacije, još donjekle pridržano bilo na javnih izpravah, i kojega je još donjekle u Zadru zastupao (1067) carski katapan. Ali i tih je ostanaka njekadanjega u Dalmaciji bizantinskoga gospodstva nestalo za kraljevanja Dimitra Svinimira. Dakako, Mletčani se niesu ni sada odrekli svojih žudnja za iztočnom obalom jadranskoga mora, te su svaku nezgodu i nepriliku Hrvatske, kano što je to bilo god. 1075 za normanske provale, umjeli upotriebiti, da ondje svoje gospodstvo uzpostave.

Digitized by Google

Kada je indi Dalmacija trajnije pridružena bila Hrvatskoj, medje su krvatske države na zapadu tekle neprekinuto od Neretve duž morske obale sve do Istre, obuhvativši okoliše grada Spljeta, Trogira i Zadra, te sve otoke od Hvara i Visa do Krka i Cresa.

Razprostranivši Hrvatska južne granice svoje do Neretve i utjeloviši si tiem jednu od četiriju susjednih primorskih kneževina, na ime Neretvansku ili Paganiju, tiem se ona uz duže granice sticala sa Zahumjem i više približila granicam Trebinja i Dioklije. Je da li je tiem Hrvatska kano veća država na one manje državice kakovu privlačivu moć očitovala?

Na ovo je pitanje glede Zahumja nješto više na pol odgovoreno. Zahumje je i na dalje ostalo samostalnom oblašću pod svojimi vladaoci, nasljednici spomenutoga Mihalja, suvremenika hrvatskomu Tomislavu, i sa svojim vlastitim odieljenim zemljištem. Ono je u bitnosti dielilo sudbinu jednu s Trebinjem i Diokliom uz drugu polovicu X i uza sav XI viek, te je kadšto dolazilo u tjesniji savez sada s jednom sada s drugom a sada s objema od njih, u koliko je ili vladalac njegov postao gospodarom ujedno trebinjskim ili zetskim, ili pako vladalac jedne od obiju oblasti postao ujedno gospodarom zahumskim. Vladaoci tih državica borili su se neprestano za prvenstvo i za svemoć; sada bi se iztaknuo zahumski, sada opet dioklijski ili zetski, koje je ime kašnje preobladalo. Poduzetniji od njih zavladali bi i susjednom Rasom ili Srbijom.[1] Obično se je vodila za prvenstvo borba izmedju Zahumja i Zete, dok ono na ovu u XI vieku sbilja ne priedje. Pokretačem bijaše Stjepan (Dobroslav) Vojslav u četvrtoj desetini XI vieka, a djelo njegovo nastaviše odlični nasljednici njegovi Mihajlo i Bodin, predteče državne misli, koju kašnje Stjepan Nemanja i rod njegov izvede.[2] Zahumje dakle nije tada spadalo u sustav državne tvorbe hrvatske; te se pače i od crkvene s njom zajednice, u koju je X vieka spadalo, odielilo, od kako je u Baru metropolija dioklejska uspostavljena, kojoj su podredjene biskupije kotorska, trebinjska,

[1] Evo njekoliko primjera iz listina: Ljutovit pisao se „stratigo Servie et Zachulmie". Hranko „cum omnibus suis iupanis Zacholmie". Naprotiv Mihajlu dan je obćeniti naslov „rex Sclavorum". Deša zvao se „Dioclie, Terbunie et Zachulmie dux". Cod. dipl. C. S. D. I, 105, 109, 161, II, 45.

[2] V. Rad. XXV, 222. slj. XXVII, 116 slj XXX, 75 slj. XXXI 217 slj. gdje su obširno razsvietljeni odnošaji izmedju Zahumja, Trebinja, Zete i Srbije u XI stoljeću.

Digitized by Google

srbska, bosanska itd., a odkako se je i dubrovački biskup odciepio od spljetske metropolije, te sam za tim dostojanstvom idući prisvojio si zahumsku biskupiju u Stonu.[1] Zahumje je pače, kako već gore spomenusmo, kada je nestajalo susjedne neretvanske oblasti, stupilo glede njezina zemljišta kano suparnik Hrvatskoj, dočim si prisvojilo otoke Mljet i Krkar; a pošto se iza toga samo obje primorske župe neretvanske, makarska na ime i raztočka, navode kano Hrvatskoj spadajuće, to si je onom prilikom Zahumje imalo prisvojiti župu τὸ Δαλὲν, koja je u nutarnjosti na zahumskoj granici ležala, jer poriečje Trebižata nalazimo kašnje u posjedu te zemlje. Neupuštajući se ovdje u pitanje o vremenu, kada su župe zahumske, a tako i trebinjske i podgorske i zetske nastale, koje pisac domaći XII vieka[2] prenosi u X viek i u starinu još davniju: o tom neima sumnje, da su one veoma stare, da se donjekle slažu s opisom kod Konstantina, i kako su one na zemljišnoj osnovi onih priedjela zasnovane, da su veoma stare. Položaj pako zahumskih župa može nam dosta razbistriti, dokle se je Zahumje naprama Hrvatskoj u ono doba prostiralo; koje su dakle i gdje su bile granice zahumsko-hrvatske. Humske župe bijahu: stonska (adj. Stan, Ston-tania), Popovo (Papava), Gacko (Gabsco, Gadsco), Luka (Lucca), Velika, Gorimita (mj. Gor(ica), Imota), Vecenike (?), Dubrava i Debre. Od ovih župa doticale su se Hrvatske ili su njoj bliže bile: stonska, prozvana od grada Stona na Pelješcu, koja je dopirala do ušća Neretve.[3] Za stonskom župom sliedile su na iztoku oko dolnjega Trebižata župa Popovo (sada Popovo polje), a od nje k Neretvi župa Luka, koja se prostirala „s obi strani Neretvi“ kod utoka Bregane i gornjega Trebižata[4], a nad njom župa Dubrava preko Bregave, na koju nas sjeća i planina i priedjel toga imena. Na desnoj strani Neretve prostirale su se

[1] Documenta p. 199—202.

[2] Presb. Diocleas: regn. Slavor. ed. Crnčić, c. XXX, p. 38—40. Ocjena starijih izvora za hrv. i srb. poviest (Književnik I, 199 slj.) gdje sam razpravio o tom djelu i poimence o župah, koje ovdje popunjujem.

[3] Potvrdjuje se i listinom zahumskoga kneza Ljutovita, iz koje sliedi, da su „Stagnenses“ spadali na oblast njegovu.

[4] Sliedi, što su u toj župi bila sela: „Nerizi, Gnilišća i Loznica“, a i danas imade Loznica ondje izmedju Bregave i Utova blata na iztočnoj strani Neretve; za tiem što se je moglo „iz Luke u Olmiš“ voziti žito na ladji t. j. Neretvom do mora pak onda morem u Olmiš Miklošić: Monum. serb. p. 494. Pučić srp. spom. I, 44.

Digitized by Google

župe Velika i Gorica, na koje nas sjećaju i danas imena miesta Veljaci kod gornjega Trebižata izmedju Ljubuškoga i Tihaljine i Gorica izmedju Veljaka i Pošušja na granici hercegovačko-dalmatinskoj. Župa Gorica graničila je s hrvatskom župom Imotskom, te je i sada mjesto Gorica ne daleko od Imotskoga prama iztok-jugu.[1] Župe Velika i stonska graničile su s hrvatskimi župami makarskom i raztočkom, te je ovdje Neretva bila granicom izmedju obiju zemalja. Dalje su hrvatske župe imotska i hlievanska s Dlmnom prosliedile biti hrvatsko-zahumskimi župami.

Iz svega toga vidi se, da se Hrvatska do konca XI vieka nije uz more prostrla dalje od Neretve, koja je ovdje činila granicu njezinu naprama Zahumju i da je ovo ostalo sa svojimi župami Lukom, Velikom i Goricom na jug-iztoku pograničnom joj zemljom sve do Imotskoga i Duvna. Hrvatskoj je dakle ostajalo neretvansko primorje izmedju Cetine i Neretve, a u kopnu do onkraj raztočkoga jezera, i to tako, da je trebižatska dolina pripadala Zahumju. Ovdje su dakle i tada onako po prilici tekle medje, kako teku i sada izmedju dalmatinskoga makarskoga i ljuboškoga hercegovačkoga kotara. U zahumskom primorju počeo se sve to više izticati Dubrovnik, dočepav se do crkvene neodvisnosti i do trgovinske važnosti. Čim je više u jadranskom primorju padala vlast iztočno-rimske carevine i čim se više grad osjećao od nje ostavljen, tim je više pristajao uz susjedne kneževine, a osobito zahumsku. Odatle i nalazimo u XI stoljeću tragove ugovorom izmedju Dubrovnika i onih knezova, kojimi je na njeki način prostrt put razširenju dubrovačkoga u zahumsko zemljište u primorju.

Desnim indi poriečjem Neretve osim najdolnjijega joj tieka graničilo je Zahumje i nadalje s Hrvatskom. Sada se pita jesu li i dalnje iztočne granice naprama Bosni ostale one kano i prije?

Ni jedne zemlje balkanskoga poluotoka poviest tečajem XI vieka nije tako tamna, jer u izvorih tako oskudna, kano što poviest Bosne. Za sav taj viek imamo samo jedan siguran podatak, i taj se tiče crkvene poviesti. Kada se na ime, kano što je već spomenuto, radilo o razdiobi metropolije spljetske, koja je od davnih vremena obuhvatala cielu rimsku Dalmaciju, te je za gornju Dalmaciju uzpostavljena dioklejska nadbiskupija u Baru: valjalo je

[1] Ako se pokvareni text „Gorimita“ dobro izpravlja u „Gori(ca), Imota“: tada su ondje bile u Zahumju dvie župe: Gorica i Imota; tada je uz Goricu bila druga župa jednakoga s hrvatskom imena; ili je dio hrvatske župe imotske u XII vieku pripadao Zahumju.

Digitized by Google

one zemlje podieliti medju dvie metropolije. Za Diokliju (Zetu), Trebinje, Zahumje i Srbiju nije se po njihovu položaju moglo skoro ni dvojiti, kojoj da se metropoliji privale. A ni glede Bosne nije moglo biti pitanje težko, kada bi se jedini položaj njezin naprama Spljetu i Baru bio imao u obzir uzeti; jer su sve naravne sveze Bosnu više vezale na Spljet i dolnju Dalmaciju (Hrvatsku) u obće, nego li na Bar i gornju Dalmaciju u obće. Pa je ipak Bosna konačnom odlukom rimske stolice god. 1067 podvrgnuta dioklijskoj metropoliji u Baru.[1] Ako uzmemo na um, da su dalmatinsko-hrvatske biskupije sve do Neretve ostale pod nadbiskupom spljetskim, da je dakle ovaj bio duhovnom glavom svekolike hrvatske države; ako na dalje uzmemo na um, da su dioklijskomu nadbiskupu u Baru podčinjene crkve Dioklije, Trebinja, Zahumja, Srbije i Bosne: tada će nam se nametnuti misao, da Bosna nije tada spadala na hrvatsku drzavu, jer se ne može predmnievati, da bi u takovu slučaju podčinjena bila dioklijskoj nadbiskupiji u Baru. Ali odavle ne sliedi ni to, da je Bosna i politički sdružena bila s jednom od onih zemalja, s kojimi je jednoga metropolitu imala. Svaka od onih zemalja bijaše politički autonomna; a kako niesu dosta velike bile, da bude za svaku osnovana posebna nadbiskupija, pa se je tada i težko pristajalo na raztrganje davnih metropolija, sdružene su pod jednu nadbiskupiju u Diokleji, koja je starodavna bila.

Ovu misao glede Bosne drugi će nam podatak prem daleko mladji što potvrditi što popuniti. Polovicom na ime XII stoljeća Bosna bijaše samostalna zemlja s posebnom uredbom državnom i s posebnim vladaocem, bijaše poimence neodvisna od Srbije.[2] Ako dakle ova dva podatka sravnimo, na ime 949—50 god., kada je Bosna po svjedočanstvu Konstantinovu spadala na Srbiju, i god. 1154, kada je Bosna po svjedočanstvu Kinamovu samostalna bila: tada ćemo zaključiti, da se je Bosna izmedju 950—1154 god. do-

[1] V. izpravu pape Alexandra II Documenta p. 201. Ovu listinu upotriebi takodjer presb. Diocleas: regn. Slav. c. IX p. 17 ed. Crnčić.

[2] Izrično potvrdjuje suvremeni bizantinski povjestnik Kinam, tajnik cara Manuela I Komnena, pišući o ratu Ivana Komnena god. 1154 proti Srbiji uz ostala i ovo: „Kada je (car) došao k Savi, odatle je krenuo k drugoj rieci imenom Drini, koja izlievajući se gore (u Savu) dieli Bosnu (Βόσθναν) od ostale Srbije *Bosna pako nije podložna srbskomu velikomu županu* (τῷ Σερβων ἀρχιζουπανῳ), nego je narod, koj imade i uredbe svoje i priznaje svoga kneza. (Historia p. 104 ed. Bon.).

Digitized by Google

vila samostalnosti. Ali tada ćemo onaj crkveni položaj Bosne god. 1067 tako tumačiti, da je već onda bila ona od Srbije neodvisna, pà da je u granicah nadbiskupije u Baru zauzimala onakav položaj kakav su zauzimale kneževine Dioklejska (Zeta), Trebinjska, Zahumska i Srbska. Prema tomu izvodi se, da Bosna god. 1067 nije pripadala ni Srbiji ni Hrvatskoj, već da je bila samostalna. Ovakav položaj daje Bosni i naš domaći izvor, pop Dukljanin, kojega se podatci, sve što se više primiču dobi njegovoj, dadu uz opreznost sve to sigurnije upotriebiti. Taj izvor priznaje Bosni posebno zemljište i posebna vladaoca, bana. Bosna mu je zemlja izmedju Drine i Bor-planine, zemlja pako od gornje Drine do Laba jest Rasa; obje, Bosna i Rasa, jesu mu Srbija.[1] Našemu je dakle izvoru ona ista na iztoku granica Bosni koja i grčkomu povjestniku Kinamu, rieka na ime Drina. Soli su indi, koje su polovicom X vieka ležale u Srbiji, tada ležale u Bosni, u koje je dakle obsegu ležalo i dolnje Podrinje. S toga je na iztočnoj strani Bosna svoje granice proširila. Ali na jug-iztoku ostale su joj stare granice, pošto je gornje Podrinje i sada spadalo na Rasu, koje je ona župa drinska još uviek sastavnim dielom bila. Zapadne granice Bosne dopirale su do „gore Borave". U kotaru lievanskom, na iztoku, imade i danas planina Borova glava, koja će biti za cielo istovjetna s „gorom Boravom" ili Borovom (mons Pini). Po tom nije Hlievno ležalo unutar granica Bosne. A tako isto i Duvno, jer se „Dalma" izrično pribraja k bieloj Hrvatskoj, kojoj se imade i Hlievno pribrojiti. Po tom su na ovoj strani hrvatske medje iztočne prama Bosni ostale nepromienjene, te je župa hlievanska s Duvnom bila i sada pogranična naprama Bosni. Ovo isto potvrdjuje naš izvor pripoviedajuć o ratu hrvatsko-bosanskom pod kr. Kresimirom, kojega navodi plienećega „Uskoplje, Luku i Plevu".[2] Skoplje, ili

[1] Loc. cit. „Surbiam autem, quae et Transmontana dicitur, in duas divisit provincias: unam a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad montes Pini (hrv. prievod: do gore Borave), quam et Bosnam vocavit; alteram vero eodem fl. Drina contra orientalem plagam usque ad Lapiam (hrv. Lipa) et Lab, quam Rassam (hrv. Raška zemlja) vocavit."

[2] C. XXIX. p. 37: „Cresimirus autem, frater eius, cum avunculo pugnantes praedaverunt Uscople et Lucca et Preva. Banus autem Bosnae . . fugit ad regem Ungariae . ." Preva bit će pogrješka mj. Pleva. Imade do duše „Preva-la" selo u županjačkom kotaru u Duvnu, ali ovaj je priedjel spadao na Hrvatsku.

Digitized by Google

kako se još u XV vieku piše[1], Uskoplje, gornje i dolnje, leži na gornjem Vrbasu. U taj se priedjel dolazi sa zapada, čiem se priedju Borova glava (gora Borova) i druge planine, koje se izmedju poriečja gornjega Vrbasa i hlievansko-duvnanske okoline steru. Ova okolina bijaše hrvatska, a skopljanska, u koju je Kresimir provalio, bosanska. Luka odazivlje se u današnjem priedjelu onkraj Vrbasa, Jajcu na sjevero-iztoku, imenom „Dno-luka"; pa će se i bližnja okolina oko „Jezera" i Jajca razumievati pod „Plevom" našega spomenika. Prema tomu bijaše po ovom spomeniku poriečje gornjega Vrbasa okô Skoplja, Luke i Jajca, bosansko, ali na granici hrvatskoj, te prvo izloženo neprijateljskoj provali sa strane hrvatske. Šta se političkoga položaja Bosne tiče, ona se smatra posebnom državnom osebinom pod svojim vladaocem, koji se banom naziva, te se navodi ili podpunoma samostalnom kano što Hrvatska i Srbija, ili u užoj zajednici s jednom ili drugom ili sa spomenutimi primorskimi kneževinami. Pod Hranimirom Bosna je s Rasom ujedinjena bila.[2] Pod jednim od nasljednika njegovih, imenom Pribislavom, pobuniše se velikaši bosanski[3]; ali Bosna ostade u onoj zajednici, tè ju Časlav imao braniti od Magjara, koji da su čak u drinsku župu provalili bili.[4] Red, koji je u onih zemljah poslije Časlava bio zavladao, uzpostavi Pavlimir, tè s Trebinjem i primorskimi kneževinami sdruži opet Rasu i Bosnu, tako da se rieka Sava navodi granicom izmedju njegove države i Ugarske.[5] Od ove državne zajednice bi Bosna na kratko vrieme odtrgnuta hrvatskim Kresimirom[6], i pridružena Hrvatskoj. Ovo se dogodilo za vladanja u Bugarskoj Simeonova sina Petra (927—68). Kada je malo kašnje Bugarska prestala biti samostalnom (971—76), bile su i susjedne slovjenske zemlje izložene uplivu iztočno-rimske carevine. Župan raški uteče u Podgorje. Uza to se je zajednica primorskih kneževina razpala, te ili je svaka dobila svojega vladaoca ili po dvie njih jednoga. Početkom XI vieka navode se Dobroslav kano knez Zete i Trebinja, Ljudevit, koj se i u listinah spominje, kano knez Zahumja. Rasa i Bosna bijahu samostalne, izza kako su bile na kratko podpale pod iztočno-rimsku carevinu po-

[1] Miklošić: Monum. serb. p. 440. „и село Гинѣи и Ѵскоплѵ.
[2] Regn. Slav. ed. cit. c. XV. p. 24.
[3] Ibid. c. XIX, p. 25.
[4] Ibid. c. XXIII, p. 29.
[5] Ibid. c. XXVI, XXVII, p. 31—35.
[6] Ibid. c. XXIX, p. 37.

Digitized by Google

slije dovršena pod Vasilijem II rata bugarskoga (1019). Rasa, Bosna i Zahumje bijahu posebnimi glavari upravljane[1], kojih prvi zove se „iupanus“, drugi „banus“, treći „princeps.“ Polovicom onoga stoljeća bjehu Zeta, Trebinje i Zahumje opet ujedinjene, težnja za ujedinjenjem polazi, kako rekosmo, sa Zete; a nije se na same ove primorske kneževine protezala već i na susjednu Rasu i Bosnu. Ovo ujedinjenje izvede veliki vladalac Bodin, kojemu je i bugarski narod sudbinu svoju povjerio bio.[2] Bodin zavlada takodjer Rasom i Bosnom; ali upravu prve povjeri županu Vukanu, druge banu Stjepanu.[3] Bodin bijaše suvremenik našemu Svinimiru, Stjepan II i Petru II tè je vidio propast hrvatske samostalnosti.

Ovako je domaći pisac u Baru pobilježio sudbu Bosne do početka XII vieka. Sve pojedinosti, koje o Bosni, kano što i o drugih zemljah navodi, neće biti istinite ni tačne. Ali kada Bosnu, s malom iznimkom kratkoga razdobja, stavlja u svezu s onom državnom tvorbom, u koju su spadale Zeta, Trebinje i Zahumje, pak i Rasa, potvrdjuje tiem ono naslućivanje, kojemu pomenuta crkvena organizacija tih zemalja po bulli pape Aleksandra II od god. 1067 daje dosta jasan izraz. Bosna je prestala biti srbskom pokrajinom, kakovom ju predstavlja Konstantin; ona se polagano domagala svoje samostalnosti.

Uza svu pometnju dogodjaja, koja se na svakoj stranici barskoga spisa opazuje, primjećuje u njem bistro oko, kako su i u njem našle njeke velike miene u životu balkanskih država prilično čist izraz. Časlav predstavlja se kano vladalac, koj je one zemlje na okupu držao i zajednicu proti vanjskomu neprijatelju branio. Ova se zajednica poslije njega razpala, tè su pojedine zemlje zauzele samostalni položaj. Ovamo idu osobito Rasa i Bosna. Ovomu nutarnjemu raztvaranju te zajednice dodje u susret prievlada iztočnorimske carevine pod Vasilijem II iza pobjede nad Bugarskom stečene, što i pisac barski oštro ističe. Ako uzmemo na um, da car Konstantin takodjer predstavlja Časlava kano obnovitelja Srbije, da je njegov spis sastavljen za vladavine toga srbskoga kneza, ali da ne crta njegova reorganizatornoga posla; da nam ni jedan bi-

[1] Ibid. c. XXXVIII, 47—8.

[2] V. o njem obširnije u Radu XXXI, 217 stj.

[3] Regn. Slavor. c. XLII, p. 54: „Deinde cepit Bosnam, posuitque ibi Stephanum knesum.“

Digitized by Google

zantinski, pà ni drugi koji strani spomenik ne ostavi zabilježeno, što se je sa Srbijom poslije Časlava dogodilo; ako na dalje uzmemo na um, da po suvremenih piscih car Vasilij II, pobiedivši Bugarsku, nije naišao na jedinstvenu državu u poriečju Zete, Neretve, Ibra, Drine i Bosne: tada se nećemo oteti misli, da je uspomena na ona davna vremena ostala prilično vjerno sačuvana u Baru još polovicom XII vieka.[1] Prema tomu nećemo se valjda o poviestnoj istini ogriešiti, uzmemo li, da je Bosna od Srbije odpala prema koncu X ili početkom XI vieka. Vjerovatno je, da je istinita i ona tradicija, po kojoj je Bosna izstupivša iz sveze sa Srbijom za vrieme osvojena bila Hrvatskom.

Tiem načinom može se u poviesti Bosne razdobje izmedju polovine X i polovine XII vieka, za koje imademo sigurna svjedočanstva, bar donjekle popuniti. U našem je pitanju to izvjestno, da je Bosna na svojih zapadnih granicah prosliedila biti Hrvatskoj pograničnom zemljom; na dalje, da su te granice ostale u bitnosti nepromienjene, dočim su se iztočne bosanske granice proširile do Drine, koja je rieka i polovicom XII vieka dielila Bosnu od Srbije. Lievno i Duvno ostale su pogranične hrvatske župe, koje je po shvaćanju barskoga pisca od poriečja gornjega Vrbasa kod Skoplja dielila gora Borava od susjedne Bosne, a dalje na sjever-iztok medje su pošle k Plivi i Vrbasu tako, da je gornja Pliva i župa Luka (kod Jajca) bosanska bila. Prem za dalnje sjevero-iztočne granice u Pounju ne imamo svjedočanstva za to doba: to nećemo ipak pogriešiti, uztvrdimo li, da je Pounje i u XI vieku pripadalo Hrvatskoj, kada uzmemo na um, da je taj priedjel njezin bio i sliedećih stoljeća, i to još i tada, kada su Duvno[2], Hlievno[3], i Dlamoč (Glamoč)[4] s okolinami prešle iz hrvatske u vlast bosansku, te se bosanske zapadne granice na štetu hrvatskim iztočnim pomakle k Prologu i Dinari. Za to pako, da bi Pounje tek kašnje odpalo bilo od Bosne i pripalo bilo Hrvatskoj, ne samo ne ima dokaza, nego bi se za protudokaz mogla navesti ona okolnost, da

---

[1] Na to je već Hilferding (Писма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ стр. 235—6) pažnju obratio

[2] Dlьmno bijaše u XIV. v. bosansko. v. Miklošić: Monum. serb. p. 226. 232.

[3] God. 1400 8 pros. bosanski kralj Stjepan Ostoja pokloni vojvodi Hrvoji „Hlivno, hlivansku vrhovinu i župu.“ Ibid p. 248.

[4] Vojvoda Pavao Klešić bio je 1404 vlastelinom „ѵ Дьламоѵи и ѵ Дѵмиѵ и ѵ Боєии.“ Pučić: srbski spom. I, 50.

Digitized by Google

je bosanska državna vlast nastojala i u Pounju razširiti svoje granice, kano što jih je sbilja prama Duvnu, Hlievnu i Dlamoču razširila. U prvoj polovini XIV stoljeća spadali su dolnje Pounje sve do utoka rieke Une u Savu, pak onda priedjeli na desnoj obali Save sve do utoka Vrbasa na biskupiju zagrebačku, i to na njezine naddjakonije: goričku, gorsku i dubičku. Na prve dvie naddjakonije spadale su župe na lievoj, sada bosanskoj, obali Une izmedju te rieke i potoka Gline, kano što: Kladuša, Kreščić (Podzvizd), Bojna, Stabanča, Čaglić, Čava, Stiena; na dubičku naddjakoniju spadale su župe izmedju Une i dolnjega Vrbasa. Ta naddjakonija obuhvaćaše tri kotara: dubički uz Unu, u kojem bijaše uz ostale župa Strigova (Ztregomba) na potoku toga imena; za tiem kotar sanski (de Zana), u poriečju dolnje Sane, u kojem je bila 21 župa, kano ti Blagaj, Trgovišće (antiquum forum), Vodica, Pluharje (Puharska), Podbrežje (Podbrieg), Oštraluka (Oztra Loka), Čekić (Cecich), Vršušje (Wersusya), Kozara, Japra; napokon kotar vrbaski (de Vrbaz) sa 13 župa, od kojih: Vojska (Vojskovo), Podgradac (sub Foro), Turjak, Ivanjska (s. Joannis bapt.), Polje (s. Elie de campo) i Glas na medji Usore.[1] Po ovih dakle župah može se izviestno označiti i obseg zemljištni današnje Bosne, koj je spadao na zagrebačku biskupiju. Tomu zemljištu tekla je medja od dolnjega Vrbasa s poriečjem Vrbaske te ondje sterućim se Dugim i Lievčanskim poljem prama jug-zapadu izpod župe Ivanjske k rieci Gomjonici, pritoku rieke Sane, pa odanle u srednje poriečje Sane k sanskomu mostu, kod kojega su bile župe Čekić i Podbriežje; napokon odavle k Uni i desnim joj pritokom do Korane ili kupskoga poriečja. Ovo zemljište visilo je ne samo o crkvenoj nego i o državnoj vlasti hrvatskoj, koje su obje stajale u najtjesnijoj svezi. Ono je dugo vremena pripadalo hrvatskim županijam vrbaskoj (de Vrbaz), glažkoj (de Glaas), sanskoj (de Sana), dubičkoj (de Dobicha) i gorskoj (de Gora).[2] Tek postupice

[1] V. popis župa naddjakona Ivana goričkoga u Starinah IV, 203 sq. Ja sam naveo samo one župe, kojih su se siela do danas sačuvala, da se izviestno uzmogne ustanoviti, dokle je zagr. biskupija tada u Bosnu dopirala.

[2] Za XII i XIII viek vidi dokaze kod Tkalčića: Monum. histor. episc. zagrab. I, 21. 25. 28. 33. 55. 86. 128. 138. 146. 159 207. 218. Iz poredjaja župa vidi se, da je „Glaaz" ležala s ove strane Vrbasa; a ja mislim kod današnjega briega „Glas-nice", župi Ivanjskoj (s. Joannis) na sjevero-iztoku.

Digitized by Google

uvlačila se je bosanska vlast u ovo prije hrvatsko zemljište. Onaj kraj u poriečju Sane dolazi u spomenicih pod imenom „дольнии кран", lat. partes inferiores, tè je sačinjavao posebni diel bosanske države, koj je i u naslov bosanskih vladalaca napose unišao, koj je u podpunosti glasio: краль Боснѣ, Приморию, Хльмьскѣ земли, дольнимь Краємь, западнѣмь странамь, Усорѣ, Соли, и Подрииию".[1] Dolnji indi krajevi bijahu upravo tako zasebno zemljište bosanske države, i od Bosne u užjem smislu tako odieljeno, kano što Hum, Primorje, Usora, Soli i Podrinje. Koncem XIII v. bijaše u tih dolnjih krajevih vlastelin knez Hrvatin, rodjak hrvatskoga bana Pavla Šubića.[2] Hrvatin bijaše djed glasovitomu vojvodi Hrvoju, koj je bio takodjer „отъ дольнихъ кран", te se pisao i „кнезь долнѣхъ кран, одь долнѣхъ краєвь".[3] Od miesta bosanskih u dolnjih krajevih spominju se koncem XIV v, Lušci[4], koji neće biti drugi od mjesta sadanjega „Lušci" na Rieci Sani izpod Sanskoga mosta. Malo više od toga mjesta nalazimo prije pol vieka dvie zagrebačke župe, Podbriežje i Čekić. Već je bosanska vlast stala potiskavati hrvatsku prama Uni. Prva je u tih stranah megdan održala, te u XV vieku bijahu već bosanski ne samo Ključ s okolinom, nego i Sana i župa „Glaž" s gradom Glaškim, Podgradje itd.[5] Manje je ustupala hrvatska vlast bosanskoj kod gornje i srednje Une. Ovdje su kroz srednji viek postajale hrvatske župe: Poljanska (Polhana, Poljice), Paščenička (Pesachnuk, Peset), Humska, Cazinska itd.[6], koje su konačno odpale od Hrvatske tek poslije padnuća glavne pounske tvrdjave, Bišća.

Ne imajući za dobu prije XII stoljeća dokaza o bosansko-hrvatskih granicah, bilo nam se poslužiti ovom induktivnom meto-

---

[1] V. Daničić: rječnik a. дольнии кран.

[2] Rad XVIII, 22.

[3] Miklošić: Monum. serb. 225, 250. Pučić: srb spom. I, 58.

[4] Miklošič op. cit. p. 222: „ѵ дольнѣх кранхь ѵ Лушьцихь".

[5] Ibid. p. 439. „Glaž" s gradom toga imena nalazim kod briega „Glasnice", od kojega nedaleko kod Vrbasa leži danas selo Klasnica, valjda mj. Glasnica. Ovdje u okolini nalaze se i sada njeka sela, koja se spominju u pomenutoj listini kr. Stjepana Tome od god. 1446; kano Lipovac, Vranić (Vrana), Gradina (Gradišće), Popovac, Mačkovac (Mačak), Radočajnik (Radosav), Rujevica (Riljevac). S toga držim, da je župa „Glaž" ležala na lievoj obali Vrbasa, južno od župe Vrbaske, koja je imala ležati izmedju Vrbasa i Save, njoj na zapad župa dubička, a ovoj na jug župa sanska.

[6] V. R. Lopašić: Bihač Vienac 1879 br. 19.

Digitized by Google

dom, tražeći dokaze, kojimi bi se mogle one granice za sliedeće vickove ustanoviti. Ova metoda može se u našem slučaju smatrati sigurnom već za to, što nam poviest tvrdi, da je Hrvatska tečajem vremena svoje zemljište naprama Bosni gubila a ne dobivala. Tako se Bosna dočepala Duvna, Hlievna, Glamoča, koji po svojem položaju čine prielaz iz dalmatinskoga primorja u Posavje i Pounje. Tako je ona svoje granice širila i u „dolnje kraje", u poriečje Sane i od gornjega k dolnjemu Vrbasu. Ako je tomu tako, onda su hrvatske granice i prije XII vieka tekle od Hlievna i Glamoča k Sani i Uni, pak od utoka te rieke obuhvaćale obje obale sve do Vrbasa, gdje nam nješto potonji spomenici navode županiję sansku, vrbasku i glašku, kod koje je započimao posebni Bosne kraj, naime „Usora", na koje medji bijaše zagrebačka župa „ecclesia sancti Nicolai (de Glaz) in metis Wzore".

Pošto smo tiem koliko je moguće najtačnije označili iztočne granice hrvatske prama Zahumju i Bosni: prelazimo sada na sjever i sjevero-iztok, u staru Panoniju. Ovdje možemo pitanje podieliti u dvoje: dokle je dopirala Hrvatska na ovu stranu prije X stoljeća t. j. Konstantinove dobe, a dokle poslije, čiem će se razjasniti i ono pitanje, je da li je hrvatsko zemljište ondje raslo ili se umanjivalo.

Za razjašnjenje prvoga diela toga pitanja budi mi dozvoljeno samo ljetimice prikazati sudbu Panonije iza V vieka. U posljednjoj dobi rimskoga gospodstva u zemljah srednjega Podunavlja, Panonija bijaše uz Noricum i Dalmaciju provincia Ilirika, nad kojim je višu vlast vršio poseban „praefectus praetorio Illyrici". Upravno bijaše Panonija, pridržavši svoj davni zemljištni obseg, podieljena u četiri upravne oblasti, provincije, i to gornja Panonija u Panoniju prvu ili gornju u užem smislu (Pannonia prima, superior) i Panoniju savsku, obalnu, kadšto drugu (provincia Pannonia secunda, pariensis, Savia); dolnja pako Panonija u Panoniju Valeriu (Valeria) i Panoniju drugu, dolnju (Pannonia secunda, superior) u užjem smislu. Od ovih Panonija gornja i Valeria obuhvaćale su prostor izmedju Dunava i Drave, dočim sav ostali diel Panonije s ove strane Drave i Dunava pripadao je Panoniji savskoj i dolnjoj ili drugoj u užem smislu. Ove dvie Panonije zasizale su na jug, gdje su graničile s Dalmacijom, do Drine, a odatle s Mezijom, i preko Save tako, da je na nje ciela Posavina s obiju obala Save do utoka Drine spadala. Glavni gradovi i siela oblastne uprave bijahu za savsku obalnu Panoniju Siscia, a za dolnju,

Digitized by Google

drugu Panoniju Sirmium; odavle prva dolazi takodjer pod imenom „Pannonia Siscia", druga pod imenom „Sirmiensis". Granica izmedju savske i dolnje Panonije tekla je od Save nješto iztočnije od utoka Vrbasa pak k Dravi skoro ravnom crtom k potoku Karašici.[1] Ime Panonije preživilo je Rimljane, od kojih su i potonji gospodari obaštinili sa zemljom deobu njezinu. Ali rimska provincija Panonija ostala je cjelinom, te je obično kano takova mienjala gospodare. Dozvolom carskoga dvora rimskoga najprije su Panoniju posjeli germanski Vandali (346—406) i gornji dio njezin zapadni Goti (380—409); za tiem osvojiše ju turanski Huni (—454), onda iztočni Goti (454—535) i Langobardi. U kratko doba od dva stoljeća bijaše Panonija trkalištem naroda, koji su ju smatrali samo prolazištem u zapadne zemlje rimske carevine. Tek Obri, koji su iza odlazka Langobarda u Italiju (568) Panoniju posjeli, htjedoše si ondje stvoriti stalnu postojbinu. Panonija je postala jezgrom obarske države, koja se je od rieke Aniže (Enns) i iztočnoga sljemena Alpa širila iztočnim Norikom i Panonijom do Tise u Daciju. Da su Obri i dolnjom Panonijom zavladali i da su ovaj diel smatrali prevažnom tačkom za obranu svojih stečevina proti iztočno-rimskoj carevini, razabire se iz onoga napora, kojim su nastojali Sriem oteti (579—581) i kojim su gledali privezati ga svojemu gospodstvu.[2] Odanle, iz Panonije, napadali su Obri susjedne zemlje iztočno rimske, baiovarske, talijanske i franačke. Za avarskoga gospodstva širili su se Sloveni po Panoniji i po Noriku, tako da su na izmaku VI stoljeća dopirali do granica Baiovarie (592) i Italije (598). Obri bijahu gospodari u zemlji; ali snagu države sačinjavali su brojem pretežniji i u prosvjeti napredniji Sloveni. Dielomični ustanci Slovena, imenito onaj pod Samom (623), vojeni neuspjeh pred Carigradom (626), dolazak Bugara na pozorište u Podunavlju, nutarnji razdor u državi, oslabili su u drugoj polovici VII vieka znamenito moć obarsku. Ali kolika je ova moć još sveudilj bila, pokazali su krvavi ratovi vodjeni proti Obrom (790—803) Karlom velikim svom snagom velike mu carevine. Savladani Obri dielomice izseliše se k Bugarom, svojim po krvi jednoplemenikom, dielomice ostaše u svojoj postojbini, gdje se skoro u većini slovenskoga plemena izgubiše. Kano što i drugih turanskih plemena, tako nestade Obara medju Arijci, čim prestaše gospodovati.

[1] O toj dielbi i granicah vidi Mommsena: Corp. inscr. lat. III, 1. p. 416, 482.

[2] Documenta p. 228 ss. 292.

Digitized by Google

U obsegu njekadašnje rimske Panonije ne ima za vladavine Obara nikakova traga drugoj samostalnoj državi. Jedino pošlo je za rukom panonskim Slovenom izhoditi kod kagana obarskoga, da jim je dao živiti pod posebnim knezom svojim, koji je dà kako vrhovnu vlast kagana priznavao. Takav slovenski knez u Panoniji bijaše onaj Kuber (ἄρχον Κούβερ), koj se je bio proti kaganu podigao, ali nadvladan s množinom puka g. 758 izselio u iztočno-rimsku carevinu.[1] Gdje je, u kojem naime dielu Panonije, taj knez vladao, dade se razabrati iz okolnosti, što se je on, nemogavši odoliti kaganu, prešavši Dunav utekao na zemljište iztočno-rimsko; i što se veli, da se je puk u priedjelu kod Dunava, gdje je Sirmium njekada bio glavnim gradom, umnožio bio i tiem, što je onamo kagan zarobljenike iz rečene carevine dovodio. Po tom imao je onaj Kuber biti knezom onim Slovenom, koji su u dolnjoj Panoniji stanovali. Ali da uza sve to ne može biti govora o samostalnih kneževinah u Panoniji za gospodovanja Avara, kaže se po sebi; pà se takova tvrdnja ni jednim suvremenim spomenikom ne može dokazati. I u ratovih franačko-obarskih predstavlja nam se Panonija u cielom obsegu svojem kano jedna cjelina, u kojoj je Obar i kagan njegov jedinim gospodarom bio. A i tada imala je Panonija skoro one granice kano u rimsko doba. I tada bijaše Dunavom odieljena od Dacije[2]; pod Panoniju spadaše ne samo zemlja izmedju Dunava i Drave nego i zemlja izmedju Drave i Save sa Siskom, tè se za to i govori o dvijuh Panonijah.[3] Od Panonije razlikuje se Liburnija i Dalmacija, do kojih su njezine granice dopirale. Prama Noriku dosizale su granice Panonije do onkraj Optuja (Poetovium) i potoka Labnice (Labenza, Lafnitz), tako da je oboje još na Panoniju spadalo.[4] Sav taj prostor, koj se Panoniji pripisuje, valjalo je Obrom oteti. Franačke vojske prodirale su, što sa zapada iz Baiovarie što sa juga iz Italije, najprije u Ilirik (Liburniju) a odavle u Panoniju. Sielo kagana bijaše u ravnini

[1] Miracula s. Demetrii lib. II, c. 5 nr. 195—6. Documenta p. 292—4.

[2] Vita Karoli M. c. 15: „Karolus utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Datiam perdomuit". Annal. ad a. 824. „Daciam Danubio adiacentem".

[3] V. Documenta p. 300, 315. 325. „Postquam utramque Pannoniam, et adpositam in altera Danubii ripa Datiam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam perdomuit".

[4] Dümmler: Ueber die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches. S. 11—12.

Digitized by Google

medju Dunavom i Tisom, pà i ono bijaše osvojeno. U slavospjevu, što ga je oglajski patrijarha Paulin glavnomu junaku vojvodi Erichu izpjevao, veli se, da je on svladao zemlju, kojom teku Dunav, Tisa, Drava, Sava, Kupa, Mura, Krka; da je nadvladao barbarske puke izmedju Dunava i Drave, da smrt njegovu imade razloga oplakati „Sirmium“ itd.[1] Ovo i drugo svjedoči, da Franki niesu našli na zemljištu Panonije drugoga gospodara osim Obra i to u obih Panonijah. A on je gospodovao ondje sve od god. 568.

Odavle se vidi, da je posvema neosnovana i navedenim okolnostim protivna tvrdnja cara Konstantina porph. o hrvatskoj državi u Panoniji, koja da je imala svojega samostalnoga kneza (ἄρχον αὐτεξούσιος) stajavšega s hrvatskim knezom u Dalmaciji samo u prijateljskom odnošaju[2], ako se ta tvrdnja odnosi na dobu predfranačku t. j. na dobu obarsku. Badava se je za podkrjepu te tvrdnje pozivati na sudjelovanje Vojomira s furlanskim vojvodom Heirichom (Erichom) u vojni god. 796 proti Obrom. Bez svakoga dokaza htjelo se toga Vojomira, o kom se samo primjećuje, da je rodom Slovenin bio, učiniti knezom one Konstantinove hrvatske države u Panoniji, dočim se iz pripoviedanja vidi, da je taj Vojomir bio podanik franački, s toga da je bio iz one slovenske zemlje, koja je godine 796 već pripadala franačkoj državi, pà ako je knezom bio, da je mogao biti knez samo Slovena te zemlje, koja je Furlanskoj bliža bila. Vojomir je za cielo pripadao norićkim Slovenom, koji su gornjom Dravom iduć svu zemlju do pustriške doline (Pustrissa, Pusterthal) uključivo već do konca VI vieka posjeli bili, tè se za obranu svoje nove postojbine boriti imali proti vojvodam susjedne Baiovarie i Furlanske. Na tom zemljištu bješe zasnovane slovenske oblasti: Gorutanska (Carantanum, Koruška) i Krajna (Chreine, Carniola), koje se već u prvoj polovini VIII stoljeća spominju. Ondje su vladali u to doba slovenski knezovi Borut, Hotimir, Waltunch, dok nije zemlja došla u odvisnost baiovarskih vladalaca (772), a malo kašnje, kada je Karlo vel. Baiovariu osvojio (778), pod vlast franačku.[3] Tada je iz slovenskih zemalja, na iztoku Baiovarii, sastavljena jedna upravna oblast, Carantanum (koja je osim Koruške obuhvatala još Krajnu i veći diel Štajerske), kojoj su neposredno predstajali domaći kne-

[1] Documenta p. 301.
[2] De adm. imp. c. 30. Documenta p. 271.
[3] V. Dümmler op. cit. 15—16, gdje se izvori navode.

Digitized by Google

zovi, od kojih se prema koncu IX vieka spominje Ingo, ali pod vrhovnom vlašću furlanskoga vojvode. Jednako je uprava pojedinih župa (comitatus) propuštena većim dielom domaćim županom. Kada se indi kaže: „Heinrichus dux Foroiulensis, missis hominibus suis cum Wonomyro Sclavo in Pannonias", pokazuje se tiem, da je „Wonomyrus Sclavus" stajao s furlanskim vojvodom u njekom odnošaju, a taj odnošaj razsvjetljuje onodobna poviest. S toga Vojomir mogao je biti knezom ili županom, ako je bio knez ili župan, samo koruških Slovena; a panonskim knezom mogao je biti tim manje, što je trebalo Panoniju istom od Obra osloboditi. Upravo u onoj vojni, u kojoj je Vojomir sudjelovao, bijaše tek obarski „hring" (tvrdjava) osvojen.[1]

S toga, ako je car Konstantin pišuć o hrvatskom knezu u Panoniji mislio na dobu predfranačku, pomiešao je vremena; takova mu se je pometnja često podkrala i u drugih tvrdnjah, ali za to se tvrdnji njegovoj ne smie dati priednost pred suvremenim spomenikom. Upravne oblasti na zemljištu Panonije stvorene su i uredjene tek poslije oslobodjenja njezina od obarskoga jarma, tek za franačke vladavine. Ciela na ime Panonija bješe poslije svladanih Obara pridružena velikoj državi Karla velikoga, te bi smatrana njezinim sustavnim dielom. Ali upravno bješe podieljena u dvie upravne oblasti, na ime u gornju i u dolnju Panoniju. Odavle govore suvremeni franački ljetopisi o „Pannonia superior" i „Pannonia inferior", te razumievajuć obje „Pannonia utraque" i u pl. „Pannoniae".[2] Gornja Panonija obuhvaćala je zemlju izmedju Dunava i Drave, dolnja izmedju Drave i Save s glavnim gradom Siskom. Odatle se vidi, da je Karlo vel., taj uzkrisitelj zapadne rimske carevine i rimskih predaja, kod ustrojstva novo stečene zemlje u prednjem Podunavlju imao pred očima ustrojstveni obrazac rimske države za posljednje dobe njezina u onoj zemlji gospodstva. Karlova Panonija gornja obuhvaćala je rimsku Panoniju

[1] Dümmler (ält. Geschichte der Slaven in Dalmatien. S. 34) misli o Vojomiru, kojega on ime čita Zvonimir, „er könnte Grossžupan von Croatien gewesen sein." Ljubić (Rad XLIII, 113) se još uviek drži tvrdnje Konstantinove o hrvatskoj državi u Panoniji. Osim navedenih proti toj tvrdnji razloga pada u oči ono naivno shvaćanje Konstantinovo, da su se panonski Hrvati doselili iz Dalmacije, dočim se znade, da je selitba Slovena po balkanskom poluotoku pošla sa Podunavlja na jug i zapad; a ono Konstantinovo shvaćanje stoji u protuslovju s ovom poviestno-izviestnom istinom.

[2] Uz ostale vidi Documenta p. 298, 315, 321—325 etc.

Digitized by Google

gornju s Valeriom, a tako i Karlova Panonija dolnja obuhvaćala je rimsku Panoniju dolnju sa savskom, obalnom. Da je i Sriem od Franaka osvojen i državi pridružen bio, svjedoči nam uz ostalo takodjer ime Φράγγοχωριον, koje je za onaj priedjel ostalo i kašnje kod Grka[1], za tiem ondje grad Francavilla[2], napokon naš naziv Fruška-gora[3] za onu sriemsku goru. Svaka od obiju Panonija bijaše upravljana svojim posebnim knezom (dux); takovim knezom bijaše u dolnjoj Panoniji Ljudevit, Ratimir, Mutimir i Braslav. Ljudevit se u franačkih ljetopisih piše izriekom „dux Pannoniae inferioris".[4] O Braslavu se izriekom veli, da god. 884 „regnum inter Dravum et Savum flumina tenuit"[5], da je dakle Panonijom dolnjom, Saviom upravljao. U bojevih izmedju Ljudevita i Franaka bijaše ratište gornja Posavina. Franačka vojska imala prelaziti Dravu, da dodje u Ljudevitovu kneževinu[6]; Ljudevit se desio kod Drave, kada ga je koruški knez Balderich napao.[7] Ljudevit je u Sisku boravio, kada je proti njemu dolazila franačka vojska iz Italije[8], jamačno starom rimskom cestom iz Aquileie na Aemonu (Ljubljanu) pa onda uz Savu u dolnju Panoniju. U Braslavljevoj kneževini (regnum) t. j. u dolnjoj Panoniji napominju se rieke Odagra (sada Odra), Kupa i Sava; pa tko se je vodenim putem htjeo poslužiti u svom putovanju kroz dolnju Panoniju u Bugarsku, kano što su god. 892 putovali Arnulfovi poslanici idući k bugarskomu kr. Vladimiru, mogao je po tih riekah na čamcu putovati.[9]

Svi ovi podatci potvrdjuju, da je dolnja Panonija pod Karolingi bila posebna upravna oblast s vlastitim knezom, za tiem, da je dolnja Panonija, u koju se ubraja grad Sisak i kroz koju su tekle Drava, Sava, Kupa i Odra, zapremala po prilici ono zemljište, koje je zapremala za rimske vladavine u posljednje doba rimskoga gospodstva.

---

[1] Nicetas Choniates ed. Bonn, p. 25, 122.

[2] Ansbertus: Historia de expeditione Friderici imp. ed. Dobrowski p. 28.

[3] **Фрогъ** Francus, **фрогъскыи** Francorum. Tako u srpskih spomenicih V. Daničić rječnik a. h. v.

[4] Documenta p. 320.

[5] Ibid. p. 379.

[6] Ibid. p. 324.

[7] Ibid. p. 322.

[8] Ibid. p. 327.

[9] Ibid. p. 380.

Digitized by Google

Dolnja Panonija bijaše kano upravna oblast posvema odieljena od hrvatske kneževine. I za zemlje, koje je tada Hrvatska zapremala, bi pridržan u Franciji stari naziv. Ove zemlje dolaze pod imenom „Liburnia“ i „Dalmatia“. „Liburnia“ je ona zemlja uz iztočnu obalu jadranskoga mora, u kojoj je grad Trsat ležao[1]; dalje na jug Liburniji sliedila je Dalmacija, pod kojom ljetopisci razumievaju ne samo priedjele hrvatske nego i gradove, koji su, kano što Zadar, priznavali iztočno-rimsku vlast.[2] Hrvatski knez zove se ondje[3] „dux Dalmatiae atque Liburniae“. Jur taj naslov naznačuje nam donjekle, dokle je tada Hrvatska prama sjeveru i sjevero-zapadu dopirala. Liburnija, koja je i davnu Japidiju obuhvaćala, doticala se je dolnje Panonije na sjever-iztoku. Gdje su ovdje mogle biti granice obiju zemalja, dade se iz dva dogodjaja nagovieštati, koja su nam ljetopisci zabilježili. U ratu god. 819 bi Ljudevit, knez dolnje Panonije, koruškim knezom Balderichom od Drave, dakle od sjeverne medje svoje kneževine potisnut. Ljudevit povuče se u Pokupje. Na Kupi naidje na hrvatskoga kneza Bornu. Ovoga ostave „Guduscani“ vrativši se svojoj kući. Borna pomoću svojih tjelesnih stražara (praetoriani) jedva uzmače. Ljudevit provali u Dalmaciju.[4] Kupa se u onom slavospjevu spominje medju riekami panonskimi. I u rimsko doba Pokupje je spadalo na Panoniju Saviu; ali ležalo je na granici panonsko-dalmatinskoj. Kod Topuskoga ležala je stacija „ad Fines“ t. j. na medji panonsko-dalmatinskoj, te je odanle na zapad tekla k rieci Kupi prama izvoru njezinu. Ljudevit krenuvši Kupi išao je na obranu svojih granica, koje je Borna već prevalio bio. Još jedno. „Guduscani“ bijahu podanici hrvatskoga kneza; zemlja njihova ležala je unutar granica hrvatske. U svojem iz Pokupja povratku Borna je svoje nevjerne podanike pokorio. S toga se Borna zove takodjer „dux Guduscanorum“[5]; jer su oni došli na glas sa svojega odpora. A ne može biti dvojbe, da su „Guduscani“ mj. „Gaduscani“ stanovnici Guduscae, Gaduscae t. j. „Gadske“, Konstantinove župe „Γουτζηκα“, župe na ime tako prozvane od rieke Gadske, Gatske, Gacke. Gacku dieli Gvozd od pritoka Kupe; ovdje dakle imala teći granica izmedju Bornine i Ljudevitove kneževine, izmedju

[1] Ibid. p. 300. „iuxta Tarsaticam Liburniae civitatem“.
[2] Ibid. p. 310, 311, 312, 317, 326.
[3] Ibid. p. 325.
[4] Ibid. p. 322.
[5] Ibid. p. 320. Vita Hludovici ibid. piše „Goduscani“.

Digitized by Google

dolnje Panonije i Dalmacije. Kako su dalje prama iztoku tekle granice izmedju Hrvatske i dolnje Panonije, neda se po onodobnih spomenicih tačno opredieliti. Oni nam medju tim zabilježiše jedan dogodjaj, iz kojega se daju te granice bar nagovieštati. Pripovieda se na ime[1], da Ljudevit god. 822 čuvši o dolazku franačke vojske u Panoniju t. j. u svoju kneževinu „Siscia civitate relicta ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit"; pripoviedaju na dalje[2], da Ljudevit sliedeće godine (823) „relictis Sorabis, cum Dalmatiam ad Liudemuhslum, avunculum Bornae ducis, pervenisset, et aliquantulum temporis cum eo moratus fuisset, dolo ipsius esset interfectus". Prema tomu Dalmacija bijaše Sisku toliko na domaku, da je Ljudevit pred neprijateljem u nju utekao. Rimska Panonija obuhvaćala je, kako već spomenusmo, uz Pokupje obje Posavine do Drine t. j. ne samo lievu nego i desnu obalu Save. Dolnja poriečja Une, Vrbasa i Bosne s dotičnimi priedjeli spadala su na Panoniju, te je onuda tekla granica panonsko-dalmatinska. Kada franački ljetopisci vele, da je Borna „dux Liburniae atque Dalmatiae", pà opet da narod „Sorabi" zaprema „veliki dio Dalmacije": tada uzimaju i oni Dalmaciju u rimskom znamenovanju, u rimskom obsegu, po kojem se ona sterala od jadranskoga mora do Drine i do Panonije. U tom davnom obsegu uzima Dalmaciju i car Konstantin, kako vidismo; pà i on doznačuje u njoj mjesto ne samo Hrvatom nego i Srbom; a „Sorabi natio" franačkoga ljetopisca jesu po njemačkom izgovoru Konstantinovi „Σέρβλοι", Srbi. Promotrimo opisani bieg nesretnoga Ljudevita. Franačka vojska ulazi u Panoniju iz Italije, dakle putem uz Savu prama Sisku. Ljudevit predvidja, da neće sili odoljeti; ostavi svoj glavni grad Sisak, i uteče: kamo? Iz Siska preko Save u Bosnu najsigurniji je put prema neprijatelju dolazećemu sa ledja. Sjetimo se što rekosmo o Bosni (τὸ χωρίον Βόσωνα) Konstantinovoj, pà ćemo onda lasno razumjeti, što Einhard pripovieda o biegu Ljudevita „ad Sorabos . . Dalmatiae". Ako se na dalje dosjetimo, što rekosmo o iztočnih granicah Hrvatske naprama Bosni, odnosno Srbiji: razumjet ćemo, što se pripovieda, kako je Ljudevit ostavivši zemlju srbsku odišao u Dalmaciju k Ljudemislu, ujaku pokojnoga Borne, mjesto kojega je tada u Hrvatskoj vladao sinovac (unuk?) njegov Ladislav.[3]

[1] Ibid. p. 327.
[2] Ibid. p. 328.
[3] Ibid. p. 325.

Digitized by Google

Odavle dade se izvesti, da su granice hrvatske prama dolnjoj Panoniji početkom IX vieka tekle i dalje onim pravcem, kojim su njekda tekle dalmatinsko panonske granice; obišavši naime Pokupje dosegle su Pounje u poriečju Sane rieke, pak su ondje dopirale do više označenih granica hrvatsko-bosanskih, do gorja na ime, koje čini razvodje medju Unom i Vrbasom. S one strane toga gorja imade se iskati sielo „Soraba", „quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur". Odatle sliedi, da iztočne granice Hrvatske niesu imale biti god. 822 i 949—951 bitno različite.

Dosle smo dosta tačno našli granice dolnje Panonije sa strane gornje Panonije i Dalmacije iliti Hrvatske. Da vidimo sada, koje su joj bile ostale granice.

Uz Ljudevita, kneza dolnje Panonije, bili su pristali takodjer stanovnici Krajne i jedan diel stanovnika Karantanije. O postojbini prvih veli ljetopisac[1]: „Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant et Foroiuliensibus paene contigui sunt". Uz ove imala je stanovati i ona „pars Carantanorum", koja se je za tiem predala Balderichu, kano i oni „Carniolenses". Ovih su se indi postojbine prostirale od Save pak na zapad „skoro" do Furlanske, do koje su prama zapadu i granice Istre dopirale. Sava je tekla takodjer dolnjom Panonijom, zemljom Ljudevitovom; pak na njoj u gornjem toku sticahu se granice dolnje Panonije, Krajne i Koruške. Sjetimo se, da je u rimsko doba granica izmedju Panonije i Norika na Savi tekla s ove strane Aemone (Ljubljane): tada ćemo one rieči ljetopisca tako shvatiti, da se je Krajna protezala od gornje Save k Furlanskoj t. j. k gornjemu Isontiu (Sontiu, Soči); a da je na drugoj, lievoj obali Save stanovala ona čest „Karantana", koja je takodjer uz Ljudevita pristajala. Ovdje naprama Krajni na lievoj obali Save nalazi se malo kašnje, kano što ćemo vidjeti, župa i krajište „iuxta Souvam", „Souna"; a oko g. 838 upravljao je na Savi „comes Salacho"[2]; to je pako zemljište tada spadalo na „Carantanum". Dotle dakle do „Carantana", imenito do ove župe „iuxta Souvam", pak do „Carniolie circa fluvium Savum" dopirale su granice dolnje Panonije u gornjem Posavju.

U dolnjem Posavju obuhvaćala je dolnja Panonija jamačno „Frankochorion" t. j. davnu Panoniju sriemsku. Na toj iztočnoj strani udarale su se granice Panonije, a tiem i karolinžke države

[1] Ibid. p. 325.
[2] Ibid. p. 337.

Digitized by Google

s Bugarskom. To nam potvrdjuju suvremeni spomenici u obilju. Bivši knez nitranski Privina, izagnan od moravskoga kneza Mojmira, priedje k Ratbodu, markgrofu gornje Panonije (okô 830—855); od njega uteče ujedno sa sinom svojim Kocelom „in regionem Vulgarum"; a malo kašnje „de Vulgariis Ratimiri adiit regionem"; nù kada je god. 838 Ratbod po nalogu kralja Ljudevita udario na Ratimira, tada „praedictus Privina substitit, et cum suis pertransivit fluvium Sawa, ibique susceptus a Salachone comite pacificatus est cum Ratbodo".[1] Ovdje nam se dakle predstavljaju zemlje Panonija, u kojoj je vladao Ratimir, za tiem Bugarska i župa Salachova kano pogranične zemlje, u kojih je Privina prelazio iz jedne u drugu. To nam potvrdjuju i razjasnjuju razprave, koje su počam od god. 824 vodjene izmedju franačkoga i bugarskoga dvora o granicah na Dunavu. Spomenuto je na me, da je Karlo vel. svladavši Obre, koji su izvan Panonije vladali još u susjednoj Daciji, kojih je pače „hringus" bio izmedju Dunava i Tise, razširio granice svoje države u Potisje. Ali ne ima dokaza, da bi on bio ovaj priedjel uredio, jer je valjda veoma opustošen i riedko napučen bio. U onom dielu Dacije, koj je ležao uz Dunav, nalazimo početkom IX stoljeća slovensko pleme Bodrica. Ovdje je Bodrice Dunav dielio od Bugara; a kako je bugarska država od Kruma (o. 802—815) počamši granice svoje potiskivala u Podunavlje, dodje pod Krumovim nasljednikom Mortagom u sukob s Bodrici. S toga Bodrici napadani („iniqua infestatione") od Bugara poslaše god. 824 poslanike u Njemačku tražeći pomoć proti Bugarom.[2] Odkle se vidi, da su siela Bodrica dopirala s jedne strane do franačke a s druge do bugarske države; od prve dielio jih Dunav kod utoka Tise, koja je rieka tekla Daciom, od druge Dunav niže ušća Save. Bodrici su dakle bili susjedi dolnje Panonije onkraj Frankochoria (Sriema). Ali oni su imali svojimi sieli presizati i na desnu obalu Dunava; jer se tako samo može tumačiti ono drugo ime, koje jim franački ljetopisac daje, veleći da se

[1] Ibid.

[2] Einhardi annales (ed. Pertz) ad a. 824: „Legatos Abodritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur, et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt . . illico venire permisit". Ovi A-bodriti zovu se u popisu sv. emeranskoga rukopisa (Zeus: Die Deutschen. S. 600) takodjer „Oster-ab(o)trezi" t. j. iztočni Bodrici za razliku od „Nort-ab(o)trezi" t. j. od sjevernih Bodrica, koji su stanovali medju Labom i iztočnim morem. Šafařik: slov. starož. str. 612.

Digitized by Google

obično zovu „Praedenecenti". Ovo ime predpostavlja drugo: „Predenec", kojemu se odziva kod potonjih zapadnih pisaca ime grada „Brandic" (Prandic, Predenec), a kod grčkih pisaca „Βρανιτζοβα", naše „Браничево".[1] Ovaj grad je ležao na desnoj obali Dunava kod utoka Mlave rieke, te se pod tim imenom razumieva u srednjem vieku sva okolina medju Moravom i Dunavom. Braničevcem na jugo-iztoku u poriečju Timoka stanovali su „Timociani", Timočani, koji su se takodjer bili proti Bugarom utekli pod zaštitu franačke države, te su g. 818 poslali bili svoje poslanike k kralju Ljudevitu.[2] Kada se sliedeće godine knez dolnje Panonije Ljudevit digao na oružje proti Frankom, odvratio je Timočane od njihova nauma i bješe jih za sebe predobio.[3] Što opet potvrdjuje, da Timočani, kano i Bodrici i Braničevci, niesu daleko od dolnje Panonije stanovali. A upravo taj dogodjaj, što su Timočani i Braničevci tražili kod Franaka pomoć proti Bugarom, izazvao je ove, da su zahtievali, neka se ustanove granice izmedju obiju država, nehteći dopustiti da se Franci, primajući poslanike Timočana i Braničevaca ili Bodrica, koje su smatrali za svoje podanike, miešaju u poslove njihove. O tom se je razprava god. 825 i 826 vukla, s jedne i s druge strane pošiljani su izaslanici[4]; ali ni je došlo do uspjeha. Kada se u Njemačkoj čulo, da je Mortag ili ubijen ili otjeran, marilo se mnogo manje za uredjenje granica. Ali ni Bugari niesu se dali zavoditi; s toga su oni odmah sliedeće godine prodrli na ladjah Dravom u doljnju Panoniju, ovu plienili, tamošnje slovenske, Frankom podvržene, poglavare iztjerali i svoje postavili. Vojvoda Baldrich bijaše nemaran u obrani zemlje svojoj vrhovnoj vlasti podvrženoj; s toga bijaše skinut sa časti. Ali Bugari su i god. 829 doplovili Dravom, te „njeke gradove uz

[1] Brandiz kod Arnolda ed. Leibniz II, 631, 678, 684, Ansbert: histor. de expeditione Friderici imp. ed. Dobrovsky p. 23, 28, 29, 35, 40. Βρανίτζοβα kod Cinnama ed. Paris p. 75 i Nicete Chon. p. 12. Zeuss op. cit. p. 615. Браничево v. Daničić rječnik h. v.

[2] Documenta p. 322.

[3] Documenta p. 320. „Guduscane", koji se tuj uz Timočane spominju, drži Šafařik (loc. cit.) za „Kučane, Kučevane", žitelje oko gore Kučaj kod Ravanice u Srbiji. Ali Šafařik bi zaveden krivom interpunkcijom (v. Documenta ibid.); pa se rieč „Gunduscanorum" ima spojiti sa „ducis Bornae", i ovdje razumievati „Gadščani".

[4] Einhardi annales ad a. 825, 826. Vita Hludovici ap. Pertz SS. Germ. II, 628—9 Documenta p. 330 ss. Ostali ljetopisci povadili su podatke iz ova dva izvora; s toga ne treba jih navesti.

Digitized by Google

rieku popalili".[1] U ovih suvremenih viestih istina je, da su Bugari god. 827—9 napadali dolnju Panoniju; a tim se potvrdjuje, da je ona pogranična bila zemljam Bugarskim. Ako je ljetopisac tačno zabilježio voden put, kojim su svoju vojsku Bugari vozili, onda si imamo taj napadaj s jugo-iztočne strane predstaviti, i to ili iz zemlje Bodrica, odavle Dunavom i Dravom, hoteće tim dublje prodrieti u zemlju, pà možebit osvojiti obje Panonije, koje je Drava dielila, ili Dunavom od ušća Save gore u Dravu. Ali vjerovatno je, da je ljetopisac Savu zamienio Dravom, pà da su Bugari Savom plovili, Sriem plienili, gradove ili mjesta uz Savu palili i ondje na vrieme svoje oblasti namjestili. Sjetimo se, da su se ove provale dogodile samo tri godine iza Ljudevita i da si je ovaj bio predobio Timočane; onda ćemo si uspjeh Bugara u dolnjoj Panoniji, koja se franačkomu gospodstvu otimala, laglje protumačiti. Kako je ondje franačko gospodstvo zazorno bilo, svjedoči nam i to, da je god. 838, dakle samo njekoliko godina poslije, bajovarska vojska udarila na kneza Ratimira; razlog se doduše ne navodi. ali i taj knez je valjda sliedio stope Ljudevita, pà po svoj prilici sporazuman bio s Bugari, koj je valjda sporazumak posredovao rečeni Privina, o kojem se izrično kaže, da je iz Bugarske došao k Ratimiru.

Ove dogodjaje navodimo tuj samo za to, što nam jasno tvrde, da je dolnja Panonija na iztoku kod Dunava graničila s Bugarskom. S one strane Dunava u Daciji sjedili su Bodrici, koji su preko Dunava zasizali u Braničevo; ovdje i uz desnu obalu Dunava prostirala se vlast Bugarske. Razmirice izmedju obiju država do skora su se stišale. Poslije Mortaga sliedio je na bugarskom priestolju Presiam a za njim do skora Boris (ok. 844). Oba su, pustivši na miru Njemačku, njoj se pače g. 832 približivši[2], gledali na drugu stranu granice državu proširiti. Ta strana bijaše Srbija i Hrvatska. „Sve do vremena srb. kneza Vlastimira Bugari su u miru živili sa Srbi, ljubeći se medju sobom kano susjedi i pogranični . . . Ali za vladavine Vlastimira zarati se sa Srbi Presjam,

[1] Documenta p. 333—4. Na jednom mjestu piše se „Bulgarorum exercitus terminos Pannoniae superioris", očevidna pogrješka mj. „inferioris", jer Balderich kano vojvoda forojuliensis i „custos limitis panonici" nije bio predpostavljen gornjoj, koja je spadala pod Bavarskoga vojvodu, nego dolnjoj Panoniji.

[2] Herimanni chronicon ad a. 832 (Pertz VI, 574): „Legati Bulgarorum cum muneribus venerunt (ad Ludovicum imperatorem)."

Digitized by Google

knez bugarski, hoteći jih podjarmiti. Ali vojujući tri godine ne samo ne obavi ništa, nego i mnogo svoje vojske izgubi.[1a] Sretnije nije prošao ni Presjamov sin Boris, bivši prisiljen na mir, kada mu sin Vladimir dopane u ruke srbske.[2] Jednako je prošao Boris i u ratu proti Hrvatskoj, nemogavši je svladati uglavi mir.[3] Bugarom nije dakle za rukom pošlo razširiti granice države svoje prama zapadu u srbske i hrvatske zemlje. Nu gdje bijaše ratište za Presjama i Borisa, to se iz onih općenitih i mršavih podataka nikako ne može razabrati; samo sliedi, da bijaše na srbskom i hrvatskom zemljištu, pošto se Bugari kano napadači predstavljaju. Niti se to zemljište glede Srbije dade potanje ustanoviti onom okolnošću, što je Boris kroz Srbiju od kneževića Borene i Stjepana praćen doveden bio u Rasu. Odavle izvedosmo samo to, da je Rasa imala na srbsko-bugarskoj medji ležati; a može se i to izvoditi, da je ratište bilo negdje sjeverno od Rase, u Pomoravju, jer inače nebi ona bila ležala na kraćem i ravnijem putu iz Srbije u Bugarsku. Ako je tako, onda je veoma vjerovatno, da su Bugari provalili u Srbiju iz pomenutih dunavskih priedjela izmedju Braničeva i Belgrada ili iz južno-iztočne strane, iz postojbine Timočana. Još se teže dade opredieliti hrvatsko ratište. Po drugih geografskih oznaka, kojih smo se dielomice dotakli, izmedju Hrvatske i Bugarske ležale su na iztoku zemlje srbske. Srbija posljednjih 20 godina IX vieka dolazi u saobraštaj s jedne strane s Bugarskom s druge s Hrvatskom. Knez Muntimir braću svoju Strojmira i Gojnika izgoni u Bugarsku, sinovac mu Petar, sin Gojnikov, bježi u Hrvatsku.[4] Pribislav, rečenim Petrom s priestolja sbačen, uteče u Hrvatsku[5]; ali proti Petru provali iz Bugarske Klonimir i unidje u grad „τὴν Δοστινίκαν". Bugarski car Simeon navali najprije na Srbiju, njezin knez uteče u Hrvatsku, mnogi Srbi bieše u plien odvedeni u Bugarsku, drugi pobjegoše u Hrvatsku, Srbija ostade opustošena; tada se Simeon zarati s Hrvatskom.[6] S toga za ustanovljenje hrvatskoga ratišta pod Borisom valja uzeti jedno od dvoga: ili je bugarska vojska prešla u Hrvatsku tudjom zemljom, n. p. Srbijom ili kroz dolnju Panoniju,

[1] Ovako car Konstantin porph. Documenta p. 340-1.
[2] Ibid. p. 358.
[3] Ibid. p. 360.
[4] Ibid. p. 375—76.
[5] Ibid. p. 386.
[6] Ibid. p. 390—1.

Digitized by Google

budući da su Bugari tada živili s Franačkom u dobrom sporazumku, ili je Hrvatska polovicom IX vieka proširila svoje iztočne granice do Bugarske, a to bi jedino moglo biti u Bosni.

Granice Bugarske naprama dolnjoj Panoniji, odnosno naprama sriemskom joj dielu, ostale su jednake i sliedećih desetaka, dok je ondje Franačka preko domaćih knezova vladala. Dunav ostao je granicom izmedju obiju država. Ali i desno ušće Save bijaše bugarsko, za što imademo svjedočanstvo u onom dogodjaju, da kada su učenici sv. Metoda poslije smrti njegove (885) prisiljeni bili ostaviti Moravsku, oni, koji su se uputili u Bugarsku, bješe u Belgradu (Βελαγράδον) „najplemenitijem gradu izmedju svih na Dunavu ležećih", dočekani od bugarskoga gradskoga poglavara Borita-kana, liepo ondje primljeni i odaslani samomu knezu Borisu.[1] Belgrad dakle, koj je iz podrtina staroga Singiduna niknuo, bijaše tada u bugarskoj vlasti. To se isto razabire iz one franačkoga ljetopisa pripoviesti[2], po kojoj su njemački poslanici „Savom riekom na ladji dovedeni u Bugarsku" (892).

Mislim, da je ovimi navodi dosta utvrdjeno, da je dolnja Panonija i za karolinžko doba imala na iztoku one granice, koje je rimska Panonija njekada ondje imala, a te granice bijahu Dunav od ušća Drave do ušća Save s jednim dielom te rieke u onom toku njezinom, gdje hrli u Dunav. Rimska Panonija graničila je ondje s Moesiom, karolinžka pako Panonija bar od trećega desetka IX vieka s Bugarskom, koja je imala u svojoj vlasti davnu Moesiu i ključ za Panoniju, Beograd. Imajući to pred očima, jasan će nam biti sadržaj pisma, koje je papa Ivan VIII upravio „Montemero duci Sclauinicae.[3]" Odlomak toga pisma glasi: „Opominjemo te, da sliedeći primjer svojih praroditelja nastojiš, koliko je moguće, vratiti se k panonskoj diecezi; a pošto je ondje već, hvala bogu, postavljen od stolice sv. Petra biskup, uteci se pod njegovu pastirsku brigu." Smisao je toga odlomka jasan svakomu, koji znade, da je papa Hadrian II uzkrisio za panonske i moravske Slovene davnu sriemsku biskupiju, ali da je to djelo njegovo naišlo na velik odpor u Njemačkoj, pošto se je ta papina odredba protivila crkvenomu uredjenju Karla vel. i državnim njemačkim interesom.

[1] Vita s. Clementis. ed. Miklošić c. XV-XVI V. moje djelo: Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda str. 371.

[2] Documenta p. 380: „dein per fluente Savi fluminis navigio in Bulgaria perducti".

[3] Ibid. p. 367.

Digitized by Google

Premda nas sva sadržina upućuje, koje zemlje slovenske knezom mogao je biti onaj Mutimir: to su se dosta mučili o osobi kneza i zemlji njegovoj. Mislilo se na hrvatskoga kneza Mutimira, od kojega nam se sačuvala listina god. 892.[1] Ali to se mnienje pobija već tiem, što za vladavine Ivana VIII sjedjahu na hrvatskom priestolju poslije Domogoja knezovi Sedeslav i Branimir. Mislilo se i na srbskoga kneza Mutimira[2]; ali kako bi ga papa mogao nagovarati, da se, sliedeći svojih praroditelja primjer, podvrgne panonskoj biskupiji, kada Srbija nije prije spadala pod panonsku diecezu? Šta je dakle naravnije, nego u Mutimiru nazirati kneza dolnje Panonije, nasljednika Ljudevita i Ratimira, koj budući ovisan od franačkoga dvora ustručavao se podpasti pod panonsku diecezu, proti kojoj se tolika vika digla bila u Njemačkoj.[3] Ne ima ni jednoga temeljita razloga proti takovu shvaćanju, a sve za nj govori. Ovdje možemo nadovezati jednu izjavu Trpimirove listine, koja je takodjer dala povoda krivu tumačenju. Taj hrvatski knez veli o obsegu jurisdikcije metropolije spljetske glede na zemljišni prostor ovo: „quae est metropolis usque ripam Danubii et *pene* per totum regnum Chroatorum.[4]“ Ovdje se dakle o zemljišnom obsegu spljetske metropolije tvrdi dvoje, prvo: da se jurisdikcija njezina proteže sve do obale Dunava, i drugo, „pene per totum regnum Chroatorum.“ Ova povelja izdana je 4. ožujka 852 god., u vrieme dakle kada je Panonija odvisna bila od Karolinga i kada je sam hrvatski knez, kano što na čelu svoje listine ističe, priznavao njihovu vrhovnu vlast. Karlo veliki osvojivši zemlje Baiovarie na iztoku do Dunava i Tise a brinući se oko razširenja kršćanstva uredi i njihove crkvene odnošaje. Pošto su o pokršćenju noričkih Slovena nastojali svećenici solnogradski i oglajski, te se izmedju oglajskoga patrijarha, kojemu je Istra podčinjena bila, i solnogradskoga biskupa, koj je pokršćenje karantanskih Slovena bio u svoje ruke uzeo, razpra porodila bila o jurisdikciji u tih zemljah: odredi Karlo ustanovom od 14. lipnja 810 rieku Dravu za granicu izmedju solnogradske i oglajske crkve, koja odredba bi i po Karlovu sinu i nasljedniku Ljudevitu god. 819 potvrdjena. Solnogradskomu biskupu bješe takodjer podredjena Panonija iz-

[1] Ibid. p. 14.

[2] Dümmler: Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien. S. 57.

[3] Documenta p. 368.

[4] Ibid. p. 4.

Digitized by Google

medju Rabe, Dunava i Drave, te je on u tom dielu vlast biskupsku sbilja vršio. Dvie godine prije izdanja Trpimirove listine posvetio je solnogradski biskup Liutpram u kneževskom gradu Mosburgu na Sali kod blatna jezera (Balatona) crkvu na čast bogorodice. Nove su crkve podignute u Optuju, Pećuhu, Salapiugu (Salabug, Szalabér) itd. i u drugih mjestih prekodravske Panonije.[1] Ali nigdje ne nalazimo stalne viesti, kojoj biskupiji bi povjerena dolnja Panonija izmedju Save i Drave, kneževina na ime Ljudevitova i Ratimirova. Ne ima traga, da bi solnogradski biskup brigu duševne pastve ondje preuzeo bio. Pomenuta ustanova o granicah na Dravi izmedju solnogradske i oglajske crkve tiče se Karantana, kojega diel počam od desne obale Drave pripao je drugoj, a onaj od lieve obale prvoj crkvi. Moguće je, da su oglajski patrijarhi nastojali svoju vlast protegnuti i u Panoniju dolnju; ali za to ne ima dokaza. Takmac oglajskih patrijarha u Istriji, patrijarha u Gradu Fortunato, bio je obtužen, da je sporazuman bio s knezom Ljudevitom[2]; ali da bi on bio vršio kakovu vlast u dolnjoj Panoniji, tomu ne ima traga. S toga bit će bila dolnja Panonija propuštena metropoliji spljetskoj; ako i ne ima dokaza, da je ona obavljala jurisdikciju ondje polovinom IX stoljeća. Ali dočim je Panonija gornja, odnosno Panonija izmedju Rabe, Dunava i Drave, podredjena bila solnogradskoj crkvi, ne može se pod „obalom Dunava“, koja se u Trpimirovoj listini spominje, razumievati druga nego sriemska. Dovle si je spljetska metropolija prisvajala pravo; a je da li ga ondje i vršila, ne zna se. Odavle će se razjasniti i ona druga oznaka. Dolnja Panonija bijaše u Trpimirovo doba od Hrvatske neodvisna, sačinjavajući posebnu kneževinu pod vrhovnom vlašću franačkom. S toga riečca „paene“ ne ima ondje onoga prvoga značenja t j. nestoji mjesto „fere“, skoro; nego imade drugo značenje t. j. stoji mj. prorsus, skroz; te se ciela izreka imade tako prevesti: „koja (spljetska crkva) jest metropolija do obale Dunava i skroz po cieloj državi Hrvatskoj“, t. j. jest metropolitska crkva za cielu Hrvatsku i dalje do Dunava. Kada bi „paene“ imalo prvo značenje, onda bi izreka znamenovala, da je obseg Hrvatske veći od obsega metropolije spljetske, što bi u protuslovju bilo s historičkom istinom; a takovo protuslovje ne smije se podmetati listini, osim ako bi se htjelo tvrditi, da nam

[1] Dümmler: Ueber die südöstlichen Marken. S. 20 ff. 42 ff. P. Hunfalvy: Ethnographie von Ungarn. Budapest 1877. S. 112—115.

[2] Documenta p. 325.

Digitized by Google

prvobitan text nije nepokvaren sačuvan u priepisu od god. 1333. Ovakovo tumačenje, jurve slovnički opravdano, opravdava se još više latinštinom, kojom je listina sastavljena.

Osnutkom panonske metropolije (870/1) imao je ovoj pripasti i onaj diel Panonije „do obale Dunava", na koj si je spljetska metropolija svojatala davno pravo. Odavle i ona opomena na kneza Mutimira, premda je imala pred očima više njemačku nego li spljetsku crkvu, iza koje nije za onaj diel Panonije stajala vlast državna.

Kneževina dolnjo-panonska nije nikada prekoračila desne obale Drave. S one strane Drave gornja Panonija bijaše posebna upravna oblast. Ovdje je prema polovini IX vieka nastala nova slovenska kneževina sa središtem kod njekadanjega jezera „Pelso" (lacus Pelissa), kod tamošnjih Slovena „Blato", odavle i „**князь Блатьньскъ**", s glavnim gradom „Mosaburgom" (urbs paludarum) na ušću rieke Sale (Salavar). Prvi knez bijaše spomenuti Privina a za njim njegov sin Kocel. Na zapad prostirala se ova kneževina do onkraj Optuja, na iztok do Dunava a na jug. do Drave. Poslije smrti Kocela (873—4) odieljena bi od kneževine samo župa Dudlebska s Optujom i pridružena Koruškoj; a ostali diel posjede veliko moravski knez Svatopluk. Sada bjehu Velika Moravska i dolnja Panonija dvie slovenske pogranične zemlje, ali ne samo veličinom nego i smjerom svojim posvema različite. Svatopluk je stvarao neodvisnu državu, te za neodvisnost njezinu vodio proti Njemačkoj upornu borbu; dočim susjed njegov knez Braslav bijaše njezin vjeran vasal. S toga kada se poslije smrti Svatopluka (894) stade razpadati država njegova, a Panonija, povraćena njemačkoj vlasti, bude izvrgnuta provalam Magjara, koji su nova siela u Daciji zauzeli, dade (896) car Arnulf „Moosburg" s Panonijom dolnjo-panonskomu knezu Braslavu na obranu.[1]

Sa zemljišnim obsegom dolnje Panonije bavili smo se podulje i pobliže, i to iz dva razloga: prvo, što je dolnja Panonija skoro uz čitavo IX stoljeće bila na jednoj strani pogranična Hrvatskoj zemlji; pa se za to sjeverne granice Hrvatske za ono doba laglje ustanoviti mogu, ako se dotične granice dolnje Panonije na čistac izvedu; onda drugo, što je to pitanje kod nas dosta zamršeno postalo, pa se iz krivih premisa izvode takodjer krivi zaključci. Jednu takovu krivu premisu iztakosmo, na ime da je još prije IX stoljeća

[1] Documenta p. 381.

Digitized by Google

postajala u Panoniji med Savom i Dravom posebna samostalna država, tako zvana posavska Hrvatska; dočim je taj priedjel Panonije zaposjednut bio od Avara i pod vlašću njihova chagana, dokle god jim ga Karlo veliki ne iztrgnu iz ruku. Tek onda bješe ondje ustrojena posebna upravna oblast pod domaćimi knezovi, od kojih su nam poznati Ljudevit, Ratimir, Mutimir i Braclav, koji su bili suvremenici hrvatskim knezovom Borni, Ladislavu, Mislavu, Domagoju, Branimiru i Mutimiru. Granice kneževine Ljudevita i nasljednika njegovih podudarale su se u bitnosti s granicami Panonije savske i sriemske za posljednje doba rimskoga gospodstva. One su naime od zapada tekle Dravom, počam od medje Karantana, imenito marke „iuxta Souvam", do njezina ušća, odavle dalje Dunavom do ušća Save, obuhvaćajući ovdje „Frankochorion" i dopiruć ovdje do Bugarske, kojoj je Belgrad pripadao. Ako su granice na dolnjoj Savi prekoračile tu rieku, niesu tuj zasizale preko desne Posavine. Na srednjoj Savi u području njezina glavnoga pritoka Kupe, Pokupje imalo je činiti granicu naprama Hrvatskoj, koja je s liburnijskom visočinom i sa Pounjem imala graničiti s dolnjom Panonijom.[1]

[1] Prof. S. Ljubić htjeo bi tako zvanoj Hrvatskoj posavskoj izhoditi mnogo veći obseg, na ime „iztočni dio sadašnje provincialne Hrvatske, Slavoniju i Sriem medju Dravom, Dunajem i Savom a prieko Save u Ilirskoj svu Bosnu do granice Bugarske i srbske na Drini", i misli, „da su ove zemlje sastavljale jednu neodvisnu državu, tako zvanu posavsku Hrvatsku". (Rad XLIII, 117). Ljubić svojata dakle dolnjoj Panoniji i Bosnu, odstupajući tiem od onoga pojma, koj se s Panonijom ovkraj Drave spajao u vrieme rimsko i u doba Karolinžko. Za dokaz navodi „iznevirenje bugarskih Gudušana (mj. Guduščana) i Timočana", što da dokazuje, „da su ovi graničili na Drini sa Posavskom Hrvatskom". Ali „Guduščani" odpadaju, jer su oni bili podanici Borne i stanovali na Gadskoj u Hrvatskoj; Timočani pako u poriečju Timoka. A osim toga izviestno je, da su na ušću Save Bugari susjedi bili sriemskomu dielu Panonije; pa se Bosna, o kojoj je priepor, nije širila od desne obale Drine k ušću Save i Dunava. Navodi se na dalje putovanje njemačkih poslanika Savom u Bugarsku; ali taj navod ne može drugo utvrditi nego da je i desna obala Save pripadala Braslavu i dolnjoj Panoniji, kojoj je ona i u vrieme rimsko pripadala. Ali odavle ne sliedi, da je „sva Bosna" spadala na dolnjopanonsku kneževinu. Onaj negativan razlog, crpljen „ex silentio" kod Konstantina, ne vriedi ništa; jer „posavska Hrvatska" nije ni mogla doći u odnošaj s Carigradom, pošto je do Karla vel. bila diel Avarije, a onda franačke države. Da Bosna t. j. zemlja u poriečju Bosne nije spadala na kneževinu Ljudevita i Braslava, o tom ne može ni prie-

Digitized by Google

Tiem odgovorismo na prvi diel pitanja: dokle je Hrvatska dopirala prama Panoniji prije Konstantinove dobe t. j. prije X vieka. Dopiraše na ime prije IX stoljeća do Panonije obarske, a od tada do Panonije franačke, imenito do kneževine Ljudevita, Ratimira, Mutimira i Braslava. Glede granica Hrvatske prama Panoniji u Konstantinovo doba t. j. oko polovice X vieka izjavismo takodjer svoje mnienje[1], na ime da su po dosta jasnom opisu Magjari osim Dacije, koju su presiecale rieke Temeš, Moriš, Körös i Tisa, dakle osim Potisja, posjeli bili Panoniju izmedju Dunava i Drave, koja je pod Svatoplukom pripadala Velikoj Moravskoj, a od dolnje Panonije, kneževine Braslavove, skrajni iztočni joj dio izmedju Dunava i Save.[2]

---

pora biti. Prije može biti prieporno, je da li je Bosna u IX vieku pripadala dalmatinskoj Hrvatskoj ili Srbiji. Ali da Konstantin dovodi za svoje doba „τὸ χωρίον Βόσωνα“ u svezu sa Srbijom, uvidjeti će napokon svaki, koji c. 32 de adm. imp. u savezu i pomnjivo pročita. Tvrdnja Ljubićeva, da je grad τὸ Κάτερα, koj navodi Konstantin u Bosni, primorski Kotor, jest sasvim neosnovana, jer on taj Kotor u Boci zove „τὸ κάστρον τῶν Δεκατέρων“ i navodi ga medju primorskimi gradovi uz Rausion, Aspalathon, Tetranguris, Diadora (de adm. imp. c. 29). Neosnovana je takodjer, kako već navedosmo, tvrdnja, da je „Vonomyrus Sclavus“ knezom bio posavske Hrvatske, koja bi u tom slučaju god. 796 već ustrojena bila. Ta bludnja potiče odanle, što se tvrdi, da su Hrvati odmah poslije svoga dolazka zasnovali drugu državu u Panoniji; a to bi istom dokazati trebalo. Ljubić ni danas neće da prisnaje, da je Konstantinov „Porin“ postao od „Borne“ franačkih ljetopisaca, i da Konstantin, pisac preko jednoga vieka od dogodjaja mladji, osobe mieša. (Documenta p. 328). S toga Porinu ne ima u Posavini mjesta. Isto tako niesu ni Privina ni Kocel bili nasljednici Ljudevita, nego knezovi u prekodravskoj Panoniji. Za prvu tvrdnju ne ima upravo nikakova dokaza, pače protivno. Ljubićev navod iz pisma kralja Ljudevita na cara Basilia (str. 122) baš protivno tiče se primorskih Slovjena, koje je jedino mogao „Niceta quidam patricius, Hadriani loci servatore *cum classibus* destinato“, pomorskom silom napasti; što pogledom na Panoniju ne ima smisla. Navodeći Ljubić (134) Abodrite s kraljem njihovim Gostomislom opet je pomiešao sjeverne Bodrice u Polabju s Bodrici u Podunavlju.

[1] V. str. 13.

[2] Badava se prof. Ljubić (Rad XLIII, 146) trudi dati drugo znamenovanje jasnim riečim Konstantinovim: „ἀλλὰ καὶ ἔνθεν μέσον τοῦ Δανούβεως καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ“ t. j. ali i odanle medju Dunavom i Savom riekom.“ Neposredno prije toga veli Konstantin: „I stanuju Turci (Magjari) preko Dunava rieke u zemlji Moravskoj“; onda razširuje svoju izreku t. j. ne samo „preko Dunava (u zemlji Moravskoj), „nego i odanle medju Savom i Dunavom.“ Svako drugo tumačenje čini nasilje jeziku.

Digitized by Google

Sada možemo prieći na drugi diel toga pitanja, na ime, koje su bile granice Hrvatske naprama Panoniji poslije Konstantina t. j. poslije polovice X stoljeća?

U tom pogledu sačuvani su nam glede iztočnoga diela dolnje Panonije t. j. glede sriemske Panonije sliedeći vjerodostojni podatci. God. 1019 bijaše gospodarom Sriema (ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν) Sermon, brat Nestonga, o kojem nije inače ništa poznato. Pošto je netom Bugarska poslije dugotrajna rata pobiedjena i iztočno-rimskoj carevini pridružena; pošto su se i „susjedni narod hrvatski i njegovi knezovi, dva brata" predali caru Vasiliju II; pošto bi i Sermon zasjedom smaknut: bješe i Sriem utjelovljen carevini, a načelnikom ondje postavljen Diogenes.[1] Odavle se vidi, da je Sriem izmedju god. 950 i 1019 prestao biti magjarskim, jer nitko neće u Sermonu nazirati zastupnika magjarske državne vlasti. Magjari su imali u onom prvom zaletu svojem, kojim su Daciju i Panoniju izmedju Dunava i Drave osvojili, posjesti takodjer bližnji diel Panonije medju Dunavom i Savom, gdje niesu mogli naići na veliki odpor, osobito kako su dne 28. lipnja god. 907 velikom pobjedom, stečenom nad vojskom njemačkom, državu njemačku u obranbeni položaj potisnuli i prisilili, da svoje tvorbe na srednjem Dunavu i na Savi napusti.[2] Ali poslije velikoga poraza na leškom polju (10. kolov. 955) i poslije vojenih neuspjeha na balkanskom poluotoku (962, 970), vojena sila Magjara znamenito je smalaksala; oni su postali pristupniji kršćanskoj civilizaciji, koja je počela koncem X vieka u sve slojeve toga naroda prodirati. U ono doba i u onih okolnostih imali su Magjari svoj privremeni položaj medju Dunavom i Savom izgubiti. Ali da bi gospodstvo Magjara u onom dielu Panonije zamienila bila neodvisna kneževina, ili da bi kneževina Braslavova preživjela bila katastrofu, kojoj je Velika Moravska i vlast franačka dolazkom Magjara podlegla, pa da bi te panonske kneževine Braslavove (regnum Brazlavonis) početkom XI vieka vladarom i Braslavovim nasljednikom bio rečeni Sermo — tomu se mnienju protivi skûp dogodjaja i okolnosti, te se nijednim historijskim dokazom podkriepiti ne može.[3] S toga može

[1] Documenta p. 432.

[2] Dümmler: Ueber die südöstlichen Marken. S. 82—85.

[3] Toga je mnienja prof. Ljubić (Rad XLIII, 113), komu Sermo bijaše „ne samo Hrvat nego i samostalan samodržac tako zvanih Posavskih Hrvata u svom prestolnom gradu Sirmiumu, odakle mu i naziv, jer ono ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν značilo bi . . ne župan ili ban da li do-

Digitized by Google

se samo pitati, koje državne vlasti, bugarske, hrvatske, srbske li zastupnikom u Sriemu bijaše onaj Sermo? Što navodim ovdje i Srbiju, premda se izrično ne spominje, tomu se neće nitko čuditi, koji znade, da Ivan Scylitzes, koj je živio u prvoj polovini XI stoljeća, na što sam već drugdje pažnju obratio[1], upotrebljuje ime Σέρβοι i Χροβάτοι sada za Srbe, sada za Hrvate, te pod imenom Χροβάτοι razumieva i Srbe; koj na dalje znade, da je Scylitzesovo djelo „Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν", u kojem se ta imena tako upotrebljuju, pocrpao mladji mu suvremenik Kedren za svoju „Σύνοψις ἱστοριῶν". Ondje dakle, gdje se kaže, da se je, poslije savladane Bugarske, caru Vasiliju II predala „τὰ ὅμορα ἔθνη τῶν Χορβατῶν", sâmo ime neodlučuje. A još manje sliedi iz contexta, da je sriemski vojvoda pripadao tomu, recimo, hrvatskomu narodu. Jer što je ondje pisac htjeo reći, ako se on izvod stavi u savez s čitavim nizom pripoviedanja i misli? Dovršivši pripoviedanje o ratu grčko-bugarskom i podjarmljenju Bugarske, nastavlja u kratko, kako je i ostali susjedni diel balkanskoga poluotoka opet pod vlast carevu došao, da se na ime poslije Bugarske preda „τὰ ὅμορα ἔθνη τῶν Χορβατῶν"; ali da

---

minus, gospodar, knez, samodržavni vladalac u Sirmiumu" ... „Po smrti Braslava opet nam sasvim ponestaju viesti o Posavskoj Hrvatskoj i o njezinih vladarih do Serma" (str. 127). — „Sermonova država t. j. Posavska Hrvatska zauzimala sve zemlje, koje se šire medju Dravom, Dunavom, Drinom i Dalmatinskom Hrvatskom" (str. 148). Ovomu se Sermonu pripisuje penez s nadpisom na zadku: „Σέρμο στρατηλάτ(ης)". Ovaj naslov pokazuje, da se ne ima nazivu κρατῶν dati onolika važnost, jer se njim ne naznačuje samo samostalan vladalac nego i drugi vlastodržac; te neće ovdje drugo znamenovati nego na onom penezu, na ime στρατηγός, ἡγεμών, ἀρχων, kako se kod Byzantinaca zovu načelnici pojedinih pokrajina i visoki dostojanstvenici (Krause: Die Byzantiner des Mittelalters. S. 207). Kod Scylitza, od kojega je Cedrenus onu viest o Sermonu crpio, zove se taj po lat. prievodu „princeps" (ἀρχων). Niti to, što imade penez od Sermona, neodlučuje u našem pitanju ništa, jer imade u slovjenskoj poviesti, a i drugdje primjera, da su i drugi velikaši kovali peneze, tako kod Srba kr. Marko i Andrija, Joan Olivier, Konstantin, župan Branko itd., kod Bošnjaka Hrvoja vojvoda, ne spominjući toga, da se pravo ne zna, koju je svrhu onaj penez (što li?) Sermonov imao. Ova je sumnja opravdanija, što početkom XI vieka nije vlastit penez kovan ni u Hrvatskoj, ni u Bugarskoj, ni u Srbiji. Ali „dato non concesso", da je Sermon bio „samodržavni vladalac Sriema", odavle ne sliedi, da je pod njega spadala svakolika tako zvana posavska Hrvatska. To bi se tek dokazati imalo.

[1] Rad LI, 166—171.

Digitized by Google

za dokončanje pokorenja još je trebalo Sriem pokoriti, a tomu se nehtjede podati „ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν . . Σέρμων", „Sermii princeps Sermon", kako se u lat. prievodu Scylitza čita. Tiem se pako ističe sveza Sriema sa susjednimi jurve pokorenimi zemljami. Po geografskom položaju Sriem se je doticao bugarske države i to podunavskoga joj diela. Na desnoj obali Save, kod ušća njezina, ležao je bugarski grad Belgrad, koj je ne samo u Borisovo doba bio bugarski, nego je i kašnje u doba Konstantina cara (949—50) i za velike bugarsko-grčke vojne početkom XI vieka bio bugarski, kano što svjedoči hrisovulja cara Vasilija II od 1020 god., kojom se crkveni odnošaji u podjarmljenoj Bugarskoj uredjuju.[1] Ako je Bugarska dopirala do Dunava i do Save, pa ako Sriem nije više pripadao ni dolnjo-panonskoj kneževini, kojoj poslije Braslava neima traga, ni Magjarom: ni je li najvjerovatnije, da je spadao na Bugarsku? Ovo će nam se prikazati još vjerovatnije, ako se sjetimo, kako su Bugari, dočepavši se desne obale Dunava i u Biogradu čvrste tačke za dolnju Posavinu, nastojali još za franačke vladavine posjesti prekodunavsku Daciju i obližnju Panoniju. Kada bi smjeli kasnijoj predaji magjarskoj dati historičku važnost, Magjari bi bili u postojbini Bodrica, u njekadanjoj Daciji, naišli na bugarsku vlast, koju su imali najprije odanle iztisnuti.[2] Neda nam se ni iz tvrdnje franačkoga ljetopisa[3], da je njemački kralj Arnulf god. 892 zamolio bugarskoga kneza Vladimira, neka Moravljanom, s kojimi se zaratio bio, uzkrati svoje solane — to izvoditi, da su ove solane bile bud u Marmarošu[4], bud u sadanjem Erdelju, pa da je uslied toga tada bila Dacija u vlasti bugarskoj.[5] Ali kada bi tako bilo, bili bi Bugari odanle iztisnuti početkom X vieka; a obratno bili bi oni Magjare iz diela Panonije izmedju Save i Du-

[1] Priobći ju Golubinski: Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской . . . Москва 1871. U bugarskom prievodu s razjašnjenji M. Drinov: Периодическо списаніе на българ. книж. дружество I, 7—8 str. 17—25. Uz episkopa sredičkoga, niškoga, vraničkoga u Podunavlju spominje se takodjer „belgradski episkop u Belgradu, Gradcu, Omci, Glaventinu i Bieloj crkvi."

[2] Hilferding op. cit. p. 120—7.

[3] Documenta p. 380.

[4] Kako je mislio Šafařik: slov. starož. str. 606.

[5] Od njem. historika Dümmler (Südöstl. Marken. S. 10. Geschichte des ostfränk. Reiches I, 35) i Büdinger (öster. Geschichte I, 178) misle takodjer, da su Bugari zavladali zemljom na lievoj obali Dunava. Tomu se mnienju opire Rössler: Román. Studien S. 201—4.

Digitized by Google

nava iztisnuli u drugoj polovini toga stoljeća, valjda pod carem Samuelom (976—1014), koj je iz zapada bugarskih zemalja, iz Macedonije, širio vlast prama iztoku u Podunavlje. Upravo tada rasla je snaga bugarskoga naroda divnim načinom, naprotiv sila Magjara bijaše slomljena, te se je iz vana povukla unutar djelujući o nutarnjem prieporodu naroda. Ni grčki nadpis na penezu (spomenici?) stratelata Sermona nesmije se s uma smetnuti. Grčki jezik, grčke uredbe, grčki običaji, uvukoše se u one zemlje, koje su stajale pod uplivom grčke prosvjete. To se je pokazalo i u Magjarskoj, u koliko je grčka crkva ili država na nju utjecala. Magjarski velikaš Achtum, pokrstivši se u Bdinu (Vidinu) po obredu grčko-iztočne crkve, podignu u svojoj stolici na Morišu manastir za grčke kaludjere.[1] Bugarska pako spadala je u okvir grčke crkve i grčke prosvjete, te je i domaća u nju uciepljena bila.[2] S toga se daje sasma lasno protumačiti, kako je Sermo, ako je bugarski vlastodržac bio, rabio grčki jezik; a teže bi se dalo to shvatiti, da je hrvatskim vlastodržcem bio.[3]

Bio medju tim Sriem do god. 1019 dielom bugarske, za što govore sve okolnosti, ili hrvatske države, te godine postade on

[1] Vita s. Gerardi c. 10 ed. Endlicher: Monum. arpadiana p. 214. ss. Büdinger op. cit. p. 393.

[2] To se osim u književnosti, u kojoj se pretežno iz grčkoga prevodilo, opaža navlastito u državnih uredbah, koje su od bizantinskih pozajmljene. V. Jireček: Dějiny národu bulharského. Str. 342.

[3] Razlog, koj Ljubić proti bugarštini Sermona iz Cedrena navodi (Rad XLIII, 110), da Sermo nije mogao biti Bugarinom, jer da Cedren kaže, da je poslije pada Bugarske jedini Ivac „od bugarskih načelnika ili velemoža“ bio, koj nije htjeo pripoznati Vasilijeve vlasti — taj razlog odpada, ako se ona tvrdnja Cedrenova motri u savezu s njegovim pripoviedanjem o bugarsko-grčkom ratu. Po smrti na ime Joana Vladislava (1018) stvorile su se dvie stranke medju Bugari: jedna, kojoj je na čelu stajao patrijar David, htjela se uvjetno Grkom predati, druga htjela nastaviti rat. Ovoj su na čelu stajali Joana Vladislava sin Fružin, i vojvode Nikolica i Ivac. Pomoću prve stranke pošlo je Vasiliju za rukom pokoriti Macedoniju i osvojiti priestolnicu Ohrid. Stranka ratoborna povukla se u planine srednje Arbanije; ali napokon videći neuspješnost odpora preda se Fružin i Nikolica; jedini Ivac, koj se bio svojom vojskom povukao u nepristupnu goru Vrohot (Proništa), kod Devola, nehtjede se predati, te bude izdajničkim načinom usmrćen (V. Rad XXIV, 144). Ovdje dakle Cedren ima pred očima razvoj dogodjaja u zapadnoj Bugarskoj, gdje se bacala kocka o sudbini njezinoj; pa kada su se ti dogodjaji ondje odlučili proti Bugarskoj, niesu je više mogli spasiti pojedini odaljeni dielovi.

Digitized by Google

oblašću iztočno-rimske carevine, koja si pridruži sve bugarske zemlje od Podunavlja do Ohrida, a od strane srbskih i hrvatskih zemalja izhodi si priznanje svoje vrhovne vlasti. Zastupnikom bizantinske vlasti bijaše ondje pomenuti Diogenes u svojstvu „arhonta“ sriemskoga. Diogenes bijaše sve do god. 1028 „ἀρχων Σιρμίου“; onda ga car Konstantin VIII prenese u Bugarsku, učinivši ga vojvodom Bugarske (δοῦκα τῆς Βουλγαρίας), da kano prokušani vojskovodja brani tu zemlju od Pečenega.[1] Ali Sriem ostade još i dalje u vlasti carevine, dok Ugarska, prebolivši nutarnje rane i utvrdivši za Andrije I s Njemačkom dobre odnošaje (1058), opet ne obrati svoju pažnju na iztočno-južne granice, a to tim više, što su onamo duž Dunava prodirale divlje pečenežke čete. I ne obaziruć se na više no sumnjivu viest, da je već za kralja Andrije I Sriem po palatinu Radu zaposjednut i u duhovnom pogledu pećujskoj biskupiji pridieljen bio[2]; i ne obaziruć se na dalje na domaće potonje ugarske spomenike, koji tvrde, da su Magjari za osiguranje svojih granica proti pečenežkim provalam carevini god. 1068 pak opet god. 1072 Biograd („civitas Bulgarorum, Alba Bulgarorum“) oteli[3] — ne obaziruć se, velju, na ove podatke, ne ima sumnje, kano što i bizantinski povjestnici priznaju, da su Magjari, upotriebivši neprilike carevine za vladavine nesposobnoga Mihajla VII (1072—8) zaposjeli Sriem i odanle preko Save provaljivali dolinom moravskom k Nišu.[4] Na toj strani nije mogao prvašnjih granica carevini povratiti ni odlučniji vladar Aleksij Komnen (1081—1118), budući zabavljen opasnim ratom normanskim na zapadnih granicah carevine, nepouzdanim susjedom Bodinom, a do skoro i križarskimi vojnami, koje su carevu pažnju obratili na posvema druge strane. S toga nalazimo, da je i koncem XI vieka Sava kod Biograda i Dunav u dalnjem tieku bio granicom izmedju Ugarske i Bugarske, odnosno iztočno-rimske carevine. U suvremenih na ime opisih[5] prolaza križarske vojske g. 1096 Ugarskom uz dozvolu ugarskoga kralja Kolomana iztiču se na granicah dva grada „Malevilla“ i „Belegraua, Belegrada“. O drugom se veli, da je „civitas Bulgarorum“, i da bijaše tada ondje „dux Nichita, princeps Bulgarorum et praeses

[1] Documenta p. 436.
[2] Ibid. p. 455.
[3] Thurocz: Chron. Hungar. II, 50. V. Chron. Poson. ad. a. 1068. Ed. Endlicher.
[4] Documenta p. 453—4.
[5] Ibid. p. 465—9.

Digitized by Google

civitatis Belegrave". O Maleville položaju izriekom se tvrdi, da je bila ondje, „ubi terminantur fines regni Ungarorum". Ovdje bijaše „comes regionis illius nomine Guz, unus de primatibus regis Ungariae, comes et princeps Malevillae". Uz ova oba pogranična grada, Malevillu i Belgrad, tekla je jedna te ista rieka, Dunav. Nad gradom Malevillom dizala se na velikoj strmini tvrdjava (castellum), u kojoj bijaše ugarska posada, niz nju tekao je Dunav. Kada je došlo izmedju te posade i križara do krvava sukoba, bijahu mnogi u Dunav strmoglavljeni; mnoga je trupla „Dunav na svojih valovih donio u Belgrad". Od Belgrada bijaše Malevilla samo jednu rimsku (talijansku) milju daleko. Ne daleko od Maleville tekla je takodjer rieka Sava; jer kada je križarska vojska lotrinžkoga vojvode Gotfrida „prolazeća kroz Ugarku došla k Dravi (Drowa) rieci" i ovu preplovila, te idući dalje došla „k mjestu, koje se Francavilla zove", napokon prispjela u Malevillu, utaborila se je „na obali Save" („in littore Sowa"). Ovdje su križari čuli, da će jim grčka vojska zabraniti prielaz i dalji put „per regnum Bulgariae". Zaključeno bi, da najprije dio vojske priedje rieku (Savu) pod oružjem, koj bi imao carevu vojsku odbiti, pa onda puk, jer su na rieci samo tri ladje za prielaz nadjene bile. Prešavši vojvoda i vojska njegova, prenoćiše „in villa Belgrave". Ovaj opis bjelodano svjedoči, da je Dunav i Sava činila tada granicu izmedju Ugarske i Bugarske i da Belgrad bijaše bugarski a Malevilla ugarski pogranični grad. Kako se položaj grada „Maleville" crta, ne može biti sumnje, da je on ležao na mjestu staroga Tauruna, potonjega Zeugmina (Zegme, Zemun, Zemlin), o kojem se priča, da je za kakovih 30 godina kašnje sagradjen od kamena, koj je iz razvalina Biograda onamo prenesen bio.[1] Načelnikom grada Malevile i županom zemlje izmedju Dunava i Save bijaše pomenuti ugarski velikaš imenom Guz. U tom predielu osim Maleville spominje se još grad Francavilla, koj je ležao na putu od Drave u Malevillu k ušću Save.

Iz ovih razlaganja o sriemskoj Panoniji razabire se dosta jasno, da je ona po savladanih Obrih uza sav IX viek bila dio franačke kneževine medju Savom i Dravom, kojoj je dolazkom Magjara u one krajeve kraj učinjen; da su ju na dalje polovicom X vieka t. j. u vrieme cara Konstantina zaposjednutu držali Magjari; da je početkom XI stoljeća pripadala po svoj prilici Bugarskoj (ili

[1] Cinnamus op. cit. I, 4 p. 9.

Digitized by Google

Hrvatskoj), da je od god. 1019 prešla u posjed iztočno-rimske carevine, a od ove napokon poslije 1073 god. Ugarskoj, koja je još koncem XI stoljeća ostala u njezinu uživanju.

Za sriemsku Panoniju imademo njekoliko razgovietnih svjedočanstva iz IX, X i XI vieka, i to različitih razdobja, odkle se može njezin državopravni odnošaj njekom izvjestnosti ustanoviti. Manje se imade podataka za ostali veći dio zemlje, poimence za obalnu, sisačku Panoniju. Medju tiem imade i za taj diel Panonije toliko bar neizravnih dokaza, iz kojih se izviestno izvoditi može, da je on koncem XI vieka pripadao hrvatskoj državi, kojoj je bar obseg sisačke biskupije, već u trećem desetku toga vieka pripadao. Što se god o vjerodostojnosti domaćega izvora[1] mislilo, koj nam sudbu zemlje izmedju Save i Drave med god. 1030—64 crta, istini se približuje glavna misao njegove tvrdnje, da je ta zemlja, o kojoj se priepor vodio med Hrvatskom i Ugarskom, hrvatska bila i ostala. To se isto razabire za četvrti desetak XI vieka iz one suvremene viesti[2], po kojoj se je koruški vojvoda Adalbero god. 1035 u svojem odporu proti njemačkoj kraljevskoj vlasti oslanjao takodjer na podporu Hrvata, što pokazuje, da je Hrvatska bila nedaleko od Koruške, a to je mogla biti samo u priedjelu medju Savom i Dravom. Sliedeće godine (1036) navalio je Adalbero na Vilima, grofa marke „Soune", vjerna kralju, a inače podčinjena vojvodi koruškomu; čim se takodjer pokazuje, gdje su mogle biti koruško-hrvatske granice. Na dalje, da je posavska Panonija tada zbilja spadala pod Hrvatsku, i nespominjući vojna izmedju hrv. kralja Svinimira i koruškoga vojvode Luitolfa (oko 1079—83), o kojih istinitosti mogao bi tko posumnjati[3], pokazuje razvoj dogodjaja u Hrvatskoj poslije smrti Svinimira.[4] Tuj se svagdje rieka Drava predstavlja kano granica izmedju Hrvatske i Ugarske. Ladislav priedje Dravu, da ondje u ime svoje sestre a Svinimirove udove poremećeni red uzpostavi; zaposjede zemlju od Drave do Gvozda, osnova u Zagrebu biskupiju. Koloman, nauman nastaviti započeto ali nedovršeno djelo Ladislava, povede vojsku i zaustavi se na granici kod Drave. Odavle šalje svoje punomoćnike, da rade s hrvatskimi velemožami, koji su se s četami sakupili na obranu

[1] Documenta p. 471—473.
[2] Ibid. p. 438.
[3] Ibid. p. 474—5.
[4] Ibid. p. 476—83.

Digitized by Google

granica domovine, o trajnom miru i prijateljstvu. U dotičnom ugovoru Drava se priznaje za granicu izmedju obiju kraljevina.

Gdje su bile iztočne granice Hrvatske u toj zemlji medju Dravom i Savom, težko je potanko ustanoviti. Svakako valja po gore navedenom izključiti Sriem; nu dokle je taj dopirao prama zapadu, i to je težko odsjeći. Ali dvie su okolnosti, koje ovdje zaslužuju našu pažnju. O spomenutom prolazu križarske vojske pod Gottfriedom kaže se, da je ona „per regnum Ungariae pertransiens ad Drowa fluvium" prispjela, pa odavle prebrodivši rieku, krenula na Francavillu u Malevilu do ušća Save. Koloman je s taoci po strani pratio križare. Ne veli se, da bi vojska igdje prelazila bila granice Ugarske; zemlja do Drave, pa i dalje od Drave do Malevile smatra se ugarskom.[1] Kada je vojska iskala od Kolomana slobodan prolaz, čekaše kod Hollenburga na Dunavu uspjeh dogovaranja s Kolomanom, koje je Gotfried s njim vodio na obali jezera (Neusiedler, Fertö) kod Šopruna (Cyperon). Prešavši vojska preko granica, utabori se u više odjela medju jezerom, Leitom (Litavom), Dunavom i bakonjskom šumom. Odanle je pošla u najboljem redu jamačno starom rimskom cestom preko Arabona (Rabe) rieke u provinciu Valeriju, pak ovom do Drave kod njezina ušća naprama gradu Mursi (Osiek). Ovdje je vojska prešla rieku i nastavila svoj put rimskom cestom uz Dunav na Teutiburgum (Dalje), Cucci (Ilok), Bononiu (Bonostor) u Malevilu. Ako je tomu tako, onda je ušće Drave i pomenuti priedjel medju Dunavom i Savom tada Ugarskoj pripadao. Ovaj se dakle priedjel imade svakako odsjeći od Hrvatske posavske. Drugi neizravni dokaz naći ćemo po mojem mnienju u sredovječnom području zagrebačke biskupije u pravcu iztočnom. U Ugarskoj izmedju Dunava i Drave postojale su do vremena kralja Ladislava I tri biskupije: gjurska, vesprimska i pećujska. Ove biskupije niesu presizale ovkraj Drave, do koje se tada prostirala vlast hrvatskoga biskupa u Kninu.[2] Zagrebačkomu biskupu bijaše jamačno odmah po osnutku

[1] Documenta p. 469.

[2] Da se je pećujska biskupija iza osnutka njezina po sv. Stjepanu prostirala do Save, pozivaju se magjarski pisci na izpravu toga kralja od god. 1009 (Fejér: cod. dipl. I, 192), u kojoj se četvrta granica označuje riečmi: „quartum (terminum) ut dicitur Kwarok sicut incipiens a Danobyo super Zavum fluvium terminatur." Granice se na ime opisuju sa sjevera: prva počima od sela „Zemogny", o kojem misle, da se je tako zvao sadašnji Földwar (Zemonj, Země = magj. Föld) na

Digitized by Google

biskupije podredjen onaj diel kninske biskupije, koj je Ladislav zaposjeo bio; a to bijaše zemlja medju Dravom i Gvozdom, dakle njekadanja Pannonia Savia. Ovomu dielu pridruženi su uzastopce drugi priedjeli, kada je Hrvatska stupila s Ugarskom u savez i kada se je crkvena i državna organizacija zemlje slobodnije razvijati mogla. Od kotara zagrebačke biskupije najdublje su u prvoj polovini XIV vieka zasizali na istok medju Savom i Dravom: districtus de Zincze et de Guescha, obuhvaćajući sadanje kotare gradiškanski, kapelski, požežki i pakrački što podpuno što dielomice, za tiem arcidjakonat de Vaška u sadanjih kotarih virovitičkom i našičkom.[1] Ovi kotari spominju se i prošlih stoljeća, tako se Vaška zemlja i naddjakonija spominje već koncem XII vieka[2]; pa neima sumnje, da su oni kotari pripadali zagr. biskupiji mnogo prije početka XIV stoljeća. Jednako ne ima sumnje, da

---

Dunavu, gdje bi opatovina sv. Jelene; ondje dakle bijaše Dunav kod Zemonja granicom; odavle tekla je druga granica na „Ozoru“ (danas mjesto Ozora na Sió rieci); onda na jug i jugo-zapad treća granica potoci „Kopus“ i „Almas“. „Kwarok“ tumače tako, da se pod njim može razumievati potočić, koj izviruć kod Kuvešdina u Fruškoj gori, teče na jug u Savu; pa misle, da je granica tekla od Dunava kod Suseka na pomenuti potočić (Kwarok) do Save, pa Savom k Dunavu, a ovim do Zemonja. — Ali pitanje je, je da li je listina od g. 1009 istinita, pošto je došla do nas u priepisu XV vieka; drugo je, da li je tumačenje njezino, koliko se južnih granica tiče, osnovano. Do god. 1019 bijaše, kako vidismo, „Sermo“ gospodar Sriema, pa bio on zastupnik vlasti bugarske ili hrvatske, magjarske nije bio nikako; s toga kralj ugarski Stjepan nije mogao svojoj biskupiji pećujskoj podvrći tudje zemljište. Već to probudjuje temeljitu sumnju o istinitosti izprave; a postavimo, da je ona istinita: tko jamči, da je nepromienjena do nas došla? Nije li baš posljednje mjesto pokvareno? ni je li ondje mjesto „Zavum“ „Dravum“ stajalo, u kojem slučaju glasilo bi: „quartum ut dicitur Kwarok, sicut incipiens a Danobyo super *Dravum* fluvium terminatur.“ Tada bi granica „Kwarok“ (Kövarok?) imala se tražiti izpod Almasa potoka prama Dravi. Navedeno tumačenje je svakako samovoljno i bez smisla, jer kada bi ostala „Sava“ za najjužniju granicu, imao bi se „Kwarok“ tražiti ne kod Fruške gore, ne u Sriemu, nego preko Drave naprama i u pravcu potoka Almasa. Kako se vidi, Stjepanova listina ne može služiti nepriepornim izvorom za južne granice pećujskoj biskupiji. U ostalom o granicah pećujske biskupije dobro je pisao i Fejéra oprovrgao pokojni biskup Ožegović: Unius e Croatis responsa. Zagrabiae 1847. p. 80 ss.

[1] Starine IV, 205—8, 222.

[2] Tkalčić: Monum. histor. episcop. zagrab. I, 6. 15, 65. 102. 103. 104. 142. 152. 177. 182. 189. 207. 231. 232. 238.

Digitized by Google

obzirom na tiesne odnošaje medju crkvom i državom u srednjem vieku oni kotari zagr. biskupije ležahu u području hrvatske države. Kojim su pako županijam oni tada pripadali, ne može se u nedostatku suvremenih spomenika znati; kano što je i to ne izviestno, je da li su županije virovitička i požežka, kojima se trag u XIII stoljeću nalazi, već tada postojale.

Od iztočnih izvjestnije su zapadne granice posavske Hrvatske: izvjestnije su i za to, što se granice susjedne Koruške i Kranjske naprama Hrvatskoj po sačuvanih spomenicih tačnije ustanoviti mogu. Ovdje nas dakako zanimaju samo one granice tih pokrajina Njemačke, s kojimi su se doticale Hrvatske, dakle glede Koruške priedjela medju Dravom i Savom, a glede Kranjske iztočni diel njezin. U jugo-iztočnom priedjelu Koruške medju Dravom i Savom, a imenito na Savi, spominje se još za Karolinga „marcha iuxta Sowam". U darovnici kr. Arnulfa od g. 895 dne 29. rujna navode se u toj marki dva mjesta: „Richenburuch" i „Gurcheuelt"[1], t. j. današnji Reichenburch i Gurkfeld na Savi, od kojih prvi danas spada na Štajersku, drugi na Kranjsku. Tada bijaše taj priedjel koruško krajište (marcha) naprama Braslavovoj kneževini izmedju srednje i dolnje Save i Drave, u Panoniji. Koncem X i tečajem XI vieka spominju se medju Dravom i Savom „pagus et comitatus Souna, Souina" i velik dio „comitatus Zitilinesfeld". Župa (pagus, Gau) i grofija „Souna, Souina" ležala je po darovnicah[2] cara Otona, Heinricha i Konrada izdanih grofu Vilimu god. 980, 1016, 1025 i 1028 u poriečju Savine (Souna, Sann) i pritoka njezinih Koprivnice, Hodinje (Köttingbach) i Ogvanje (Wogleinabach) do Save i Sutle prama iztoku i iztok-jugu, pa donjekle i preko Save do njezina desnoga pritoka Nirine (Neiring). Ovom je dakle grofijom tekla Savina sa pritoci Sava i Sutla, te su u njoj od ostalih ležala mjesta Richenburch (Reichenburg) na lievoj obali Save, Trachendorf (Drachenberg) i Roas (Rohitsch) kod Sutle (Zoutla). Od krajišta, grofije, župe savinske prama sjeveru k Dravi u poriečju Dravina pritoka „Treune" (Drann), pa i onkraj Drave skoro do Mure prostirao se spomenuti „pagus Zitilinesfeld", takodjer „marchia trans silvam, marchia Pitoviensis", u kojoj je ležao i njekadanji panonski

[1] Zahn: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. Graz 1875. I, 15.

[2] Ibid. p. 35, 44, 52, 54. „inter fluenta Souunae (Sava) et Sounae (Savina, Sana), Zoutlae (Sutla) et Mirinae (Neiring) in pago et comitatu Sounae . ."

Digitized by Google

grad „Pettoue“ (Petovium, Optuj) s cielim prileżećim mu poljem. Ovo krajište spadajuće u poriečje Drave dopiralo je na iztok do gorja, iz kojega teku desni pritoci potoka „Treune“.[1] A granice izmedju obiju krajišta, župa, grofija, savinske na ime i zagorske (trans silvam), tekle su razvodjem Save i Drave. Iztočne indi granice obiju grofija koruških, savinske i zagorske, tekle su izmedju Save i Drave k sjeveru od Save njezinim pritokom Sutlom, dalje pako gorjem, iz kojega zapadne strane izviru pritoci potoka Dravine, koja se s desne strane u Dravu izlieva.[2] Sve ostalo zemljište od desne obale Save uz nju do pritoka joj Krke (Gurk) na jug do jadranskoga mora spadalo je u ono doba na druge dvie njemačke pokrajine, na ime na Krajnu (Chreina, Carniola marcha, pagus) i na Istru, koje su podredjene bile od god. 976 koruškomu vojvodi uz svoje vlastite krajiške grofove i autonomnu nutarnju upravu. Krajna obsizala je tada uz poriečje gornje Save, gdje se je sticala sa savinskom koruškom grofijom, i poriečje Ljubljanke u cielom toku njezinom pod imeni Pivke i Unca, obsizala je dakle današnje gorensko; dočim današnje dolensko, u koliko nije uz srednju Savu kod pritoka joj Nirine spadalo na rečenu grofiju savinsku, i današnje notransko Kranjske bijaše pridruženo za vrieme krajištu Istri. U to doba bijahu krajišni grofovi Krajne (Chreina, Carniola) Waltilo (989—1004), Udalrich, Eberhard (1040), Istre pako s onim dielom Kranjske Udalrich (1062—70). Malo za tiem podieli car Hinko IV dne 11. lipnja 1077 god. svojemu vjernomu pristaši oglajskomu patrijarhu Sigehardu i Krajnu i „marchiu“, pod kojim imenom dolazi dolensko i notransko; pa tako dodje pod jednu upravnu vlast sve ono zemljište od Save, u koliko nije tuj koruško bilo. do Istre, ali se u spomenicih još uviek razlikuje kano „Carniola et marchia“ (= windische Mark). Istra bude tada kano grofija po rečenom caru podieljena Heinrichu, bratu Luitolda, iz roda Eppensteinera, za kojimi su u Istri sliedili tečajem XI vieka grof Papo (1093) i brat mu Oudalrich (1101). Od Save dakle kod ušća Krke pak prema izvoru Kupe do morskoga zalieva na iztočnoj strani istarskoga poluotoka pružale su

[1] Ibid. p. 13. 33, 36, 38, 67, 73.

[2] O tih krajištih, kano i o drugih grofijah, koje su se na zemljištu današnje Štajerske prostirale, razpravlja temeljito Felicetti: Steiermark im Zeitraume vom VIII—XI Jahrb. (Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsquellen. Jahrg. X. Graz 1873. S. 98—115).

Digitized by Google

se jugo-iztočne granice Njemačke krajišti njezinimi Krajnom, (slovenskom) Markom i Istrom uza sav XI viek.[1]

Na iztoku koruškim grofijam zagorskoj i savinskoj, za tiem Krajni i (slovenskoj) Marki i Istri prostiraše se u XI stoljeću hrvatska država, kojoj su tiem počam od Drave pa do morskoga zalieva na iztočnoj strani istarskoga poluotoka granice zapadne prilično tačno označene. Ove granice, kao što iz dosadanjega razlaganja sliedi, tekle su izmedju Drave i Save najprije gorom danas Mecelj zvanom onda riekom Sutlom, izmedju Save pako i poluotoka istarskoga od ušća Sutlina i blizke Krke prama izvoru Kupe do kvarnerskoga zalieva. Na ove granice prislanjale su se zapadne granice Hrvatske; ali kako je ova bila ondje crkveno i državno ustrojena, ne imamo, žali bože, podataka za X i XI stoljeće. Znajući ipak, kako su glavne uredbe političkoga i crkvenoga ustrojstva postojane bile, neće se pogriešiti, ako se iz neposredno potonjih viekova zaključi na predjašnje vrieme. U XII—XIII stoljeću spominju se u Hrvatskoj medju Dravom i Kupom županije varaždinska, krapinska, moravčanska, zagrebačka, gorska i podgorska, za tiem iza njih prama iztoku kalnička, križevačka, čazmanska i garićka.[2] Kako se iz toga broja županija na dosta malenom prostoru vidi, bile su one plemenske, što jim starodavnost potvrdjuje. Ako je varaždinska n. p. i gorska županija, kao što imena njihovih župana Belca, Mutimira i Gutimira svjedoče, već u XII stoljeću postojala, što prieči a da se neuztvrdi, da su one, a tako i druge, koje se tek u spomenicih XIII vieka spominju, već u XI vieku postojale? Ako tako, onda su županije hrvatske varaždinska, krapinska (u XIV vieku zagorska), zagrebačka, gorska i podgorska bile pogranične naprama njemačkim krajištem (markgrofijam) zagorskoj, savinskoj i slovenskoj marki. Ovomu političkomu ustrojstvu prilično je odgovarala i crkveno, od kako je prema koncu XI vieka u Zagrebu ustrojena biskupija, premda nije nevjerovatno, da su i prije ondje uredjene bile arcidjakonije i kotari, koje je ona samo preuzela. Uza spomenute granice prostirahu

[1] O zemljišnih promjenah u tih krajištih v. Dimitz: Geschichte Krains, Laibach 1874. Bd. I, S. 149—158. Krones: Umrisse des Geschichtslebens der deutsch-österr. Ländergruppe von X—XVI Jahrh. Insbruck 1863. S. 10. 41, 64, 66, 68, 114, 131. Handbuch der Geschichte Oesterreichs I, 337—340.

[2] V. Tkalčić: Monum. histor. episc. zagrab. I, 252, gdje se pod „comitatus croat.“ navode.

Digitized by Google

se arcidjakonati varaždinski, vrbovečki, zagorski, zagrebački i gorski. Od župa navesti ću samo pogranične, da se vidi, dokle su zapadne granice biskupije dopirale. U varaždinskom arcidjakonatu navode se župe[1]: Vinica, Petrianec (s. Petri in Bruchina), Križovljan (s. crucis), Voča; u zagorskom[2]: Trakošćan, Kostel, Krapinske Toplice, Krapina, Pregrada itd.; u vrbovečkom[3]: Desinić (s. Georgii de Zothla), Klenovec (s. Viti) pod Vrbovcem (Tabor?), Sela (ecclesia s. Katharine in metis) na Sutli itd.; u zagrebačkom[4]: Zaprešić (s. Petri de Crapina), Brdovec (s. Viti de Crapina), Samobor, Okić itd.; u goričkom[5] i to u podgorskom i medjuriečkom kotaru: Jastrebarsko, Volavje, Krašići, Pribići, Prilipje, Trg, Ozalj itd.; u kotaru metličkom (in provincia Methlike): Vivodina, Žumberak (Sihembergh, Sichelburg), Metlika, Črnomelj, Semić, Vinica. Ovi arhidjakonati dopiru daleko preko XIV stoljeća: zagrebačkomu nalazimo traga u XII, vrbovečkomu u XIII stoljeću[6]; a tako će biti i s drugimi. Ova razdjelba zagreb. biskupije dopirat će u bitnosti do postanka njezina, pače biti će joj traga i u dobi, kada su ovi priedjeli spadali pod kninsku biskupiju. Tako crkvena kako i politička razdjelba osnovana je na zemljišnih odnošajih; priedjeli, koji po naravi čine jednu geografsku cjelinu, sastavljaju omanje političke i crkvene kotare. A tako iz pomenutih hrvatskih županija kao i iz arhidjakonata vidimo, da niesu oni zasizali preko granica, koje prama iztoku izmedju Drave, Save i Kupe nadjosmo za susjedne pokrajine njemačke Korušku i Kranjsku. Uz granice koruških grofija zagorske i savinske prostirahu se hrvatske županije varaždinska i krapinska (zagorska) i diel zagrebačke, tako i arcidjakonati varaždinski, zagorski, vrbovečki i diel zagrebačkoga; uz Krajnu i (slovensko) krajište (marchia) prostiraše se diel županije zagrebačke, i županija gorska s kotarom podgorskim. Ni jedna od županija i ni jedan od arcidjakonata medju Dravom i Savom nije prelazio rečene gore (Mecelj) i rieke Sutle. Ovdje su dakle granice Hrvatske bile u XIV vieku i prije one, koje su i sada prema

[1] Starine IV, 227—8.
[2] Ibid. p. 205.
[3] Ibid. p. 229.
[4] Ibid. p. 209—10.
[5] Ibid. p. 218—19. Arcidjakonat gorički dielio se u tri kotara: u gorički, medjuriečki i podgorski, te metlički. Tkalčić: monum. hist. episc. zagrab. II, 48.
[6] Tkalčić: mon. hist. episc. zagrab. I, 6. 140.

Digitized by Google

Štajerskoj, jer se iz spomenika odnosećih se na dvie spomenute koruške grofije vidi, da su one već u X i XI vieku na iztok dotle dopirale. A tako je isto bilo s granicami medju Savom i izvorom Kupe. Ovdje čini iznimku samo kotar metlički, koj je još XIV vieka spadao na biskupiju zagrebačku, brojeći osim Vivodine i Žumberka, koje i danas na nju spadaju, još 4 župe. Je da li je taj kotar od njekada spadao ne samo na biskupiju nego i na zemlju hrvatsku? Ovdje u srednjem Pokupju bijahu, kako se čini, granice izmedju Kranjske i Hrvatske dugo prieporne. Metlika s okolinom kao da je iz početka pripadala priedjelu na desnoj obali Kupe, pa se misli, da su ju grofovi bavarski iz plemena Andechs-Meran, koji su god. 1173 Kranjsku i Istru dobili u leno, odtrgli od Hrvatske i Kranjskoj utjelovili.[1] Kod Metlike nastaniše se takodjer vitezi božjaci iz Ljubljane, kamo da su se već god. 1167 doselili.[2] Tako su stali arcidjakoni ljubljanski, kao namjestnici oglajskih patrijara, upravljati Metlikom, gdje se god. 1228 spominje župnik „Heinricus".[3] S druge strane nalazi se zabilježeno[4], da je kralj Bela (IV) osnovao u Semiću, u okolini Metlike, župu na čast sv. kralja Stjepana; a to jamačno prigodom, kada je on nasliedio u Kranjskoj baštinu Friderika ratobornoga, ostavljenu mu od supruge udove Agnete, predav ju sa svoje strane svomu hrvatskomu banu Tomi Bogudu (1263).[5] Znade se i to, da se je upravo radi metličkoga kotara, na ime radi desetina, vodila duga parnica medju črnomaljskimi križari i zagrebačkom biskupijom.[6] Ele, bio metlički kotar još prije XII stoljeća hrvatski ili kranjski, granice se izmedju Hrvatske i Kranjske tiem znamenito ne pomiču; one ostaju ondje u srednjem Pokupju; rieka Kupa u velike je dielila već tada obje susjedne zemlje. Od izvora Kupe tekle su granice gorjem u pravcu zapadno južnom do pokrajine Istre. Ovdje se je za gospodstvo stala boriti republika mletačka nastojeći se dočepati bar primorja. Kada se mletački dužda Petar II Orseoli god. 997 s brodaricom uputio u Dalmaciju, primi u Poreču i Poli počast od biskupa, svećenstva i pučanstva.[7] Ali tiem ne bijaše prekinuta

[1] Dimitz: Geschichte Krains. I, 159.
[2] Ibid. p 165.
[3] Ibid. p. 164.
[4] Starine IV, 219.
[5] Dimitz op. cit. p. 169.
[6] Krčelić: Historia eccl. zagrab. p. 26 ss.
[7] Documenta p. 425.

Digitized by Google

odvisnost Istre od Njemačke, od koje bijaše, kako već spomenusmo, pridieljena vojvodini Koruškoj kao što i susjedna Krajna i Furlanska (marca veronensis), a upravljana od svojih krajiških grofova Skrajne granice hrvatske naprama Istri mogu nam označene biti dvima hrvatskima biskupijama: osorskom i krčkom. Osorski biskupi XI vieka: Gaudentius, Lovro, Petar, Basilij navode se medju hrvatskimi biskupi i podčinjeni su spljetskoj metropoliji.[1] Osor broji se medju „dalmatinske otoke". Kada je biskup Gaudentius ostavio Osor i uputio se u Italiju, veli se, da je otišao „de Sclavoniae regno".[2] Osoru suprotna obala spadaše pod biskupije u Pićnu (Petena) i Poli, koje su patrijaršiji oglajskoj podredjene bile, prem se je i za nje patrijarha u Gradu otimao. Područje biskupije osorske bijaše stegnuto na sam otok s otočići na zapadnoj strani, tako da već dva obližnja otočića Sansikovo i Nembo, koji leže Osoru na jugo-zapadu i jugu, niesu spadali na osorsku nego na rabsku biskupiju.[3] Susjedne hrvatske biskupije krčka i rabska imale su osim otoka pod sobom još i na kopnu suprotni diel Hrvatske. Na rabsku biskupiju spadaše: župa podgorska, koja se je u velebitskom podgorju prostirala duž mora od Stinice (kod Jablanca) do potoka Koprive (kod Obrovca u Dalmaciji); spadahu na dalje iza podgorske ležeće župe bužka, boćaćska i lička, u obsegu bivše otočke i ličke pukovine.[4] Ostala zemlja k sjevero-zapadu od rabske biskupije na kopnu, počam od župe podgorske duž mora do Istre, pa i u zaledju, pripadaše krčkoj biskupiji, dakle okolina senjska i Vinodol u primorju te gatska i modruška župa.[5] Biskupije ninska, rabska i krčka zapremale su po tom svu zapadnu hrvatsku visočinu do Pokupja i do Istre; dočim se kninska do osnutka zagrebačke biskupije širila onim biskupijam na iztok i

[1] Ibid. p. 439—443, 59, 76, 446, 66, 106, 210.
[2] Ibid. p. 443.
[3] Ibid. p. 89.
[4] Ibid. p. 87—9. U bužkoj se župi navode kašnje mjesta: Kosinj, Novigrad, Ostrovica, Perušić, u boćaćskoj: Psivići, Botuci, Banj-dvor, Srakovina itd.
[5] Ibid. p. 199. Kada je sliedećega stoljeća (1154) uzpostavljena u Senju starodavna biskupija, koje za vladavine hrvatske narodne dinastije nije bilo, bješe njoj pridružene župe senjska, gatska i pol ličke; a novo osnovanoj krbavskoj biskupiji župa podgorska, vinodolska, bužka i modruška, tako da su biskupije rabska i krčka izgubile kotare na kopnu. Crnčić: najstarija poviest krčkoj itd. str. 88, 91 slj.

Digitized by Google

sjever do Drave čak u bivšu savsku Panoniju.[1] Ali iz obsega ovih hrvatskih biskupija, na ime kninske, ninske, rabske, krčke i osorske, koje su zapremale svu sjevernu i zapadnu Hrvatsku, razabire se dosta jasno, da se zapadne granice Hrvatske prostirahu samo do Istre i do iztočne obale jadranskoga mora s obližnjimi otoci.

Još se imadem obazrieti na dvie izprave, koje stoje u njekom savezu s našim pitanjem. Prva je pripis registru samostana sv. Petra u Selu, koj će biti iz XII vieka. U tom se pripisu[2] govori o hrvatskih plemenih, iz kojih su bili banovi i župani hrvatski; banove da je iz šest plemena biralo 12 plemena, a banovi opet birali kralja, kada je kralj bez odvjetka umro. Po tom pripisu bijaše u Hrvatskoj („in regno Croatorum“) sedam banova: na ime ban Hrvatske, Bosne, Slavonije, Požege, Podrame, Albanije (biele Hrvatske) i Sriema. Prema tomu bio bi obseg hrvatske državе prostraniji od dojakošnjega nacrta našega, koj sastavismo po suvremenih spomenicih, izvodeći ga odanle što izravnim što neizravnim putem; imenito bila bi na hrvatsku državu još spadala Bosna s Podramom i Sriem. Ali onaj pripis, ako izuzmemo tvrdnju o plemenih, ne predstavlja u obće vjerno javne državne odnošaje u Hrvatskoj do konca XI vieka. Jer onoj tvrdnji, da su banovi birali kralja, u slučaju kada je vladalac bez odvjetka umro, protivi se izbor Dimitra Svinimira i Stjepana II. Prvi bijaše izvan nasljedstvenoga reda uzvišen na priestol „synodali et concordi totius cleri et populi electione“[3]; drugi, pokle se jednom odrekao bijaše priestola, bude nanj uzvišen „omnibus Chroacie et Dalmacie nobilibus collaudantibus“.[4] O tom dakle ne ima govora, da bi jedini bani kod izbora vladaoca u spomenutom slučaju utjecali. Na dalje i ne upuštajuć se u iztraživanje druge tvrdnje, da je banska čast na njeka plemena privezana bila, nepouzdanost pripisa proizlazi takodjer odanle, što spominje medju hrvatskimi kralji „Svetopelega“, kojemu medju njimi neima traga. Ovo ime nalazi se kod popa Dukljanina[5], gdje se piše „Svetopelek“. Ovomu se

[1] Kada je zagr. biskupija zasnovana, a sliedećega vieka još krbavska i senjska, kninskoj ostadoše samo župe kninska, vrhrečka i psetska. Cod. dipl. CSD. II, 131.

[2] Documenta p. 486.

[3] Ibid. p. 103.

[4] Ibid. p. 148.

[5] Ed. Crnčić p. 11 ss.

Digitized by Google

kralju daje ondje veliko znamenovanje; pod njim bijaše sva država crkveno i politički preustrojena, te se uz ostale velike reforme navodi i ova: „unaquaque in provincia (Svetopelek) banum ordinavit, id est ducem“.[1] Sravnimo sada ova dva podatka: sastavljač pripisa nastoji popuniti red banova „a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus regis Croatorum“, pop pako Dukljanin pripovieda, da je Svetopьlьk postavio za svaku pokrajinu po jednoga bana; viest o kralju Svetoplku očevidno je sastavljač pripisa crpio iz barskoga spisa; što je dakle konsekventnije no pomisliti, da je sastavljač pripisa nastojao popuniti onu prazninu, koja mu se činila u barskom spisu u tom, što ondje ne ima imenice naznačenih tih „provincija“, za koje je Svetoplk odredio bio banove? Imena tih provincija kraljevine hrvatske naveo je onako, kako su mu za dobe njegove poznata bila, s toga i dolaze medju njimi takova, za koja se ne može dokazati, da pripadaju već XI vieku ili starijoj dobi. Banu „Sclavoniae“, razumievajući ovdje zemlju, koja je njekada pod imenom savske Panonije dolazila, ne ima traga do vremena hrvatskih vladalaca iz kuće arpadovačke. I pod ovimi uz XII stoljeća nosio je ban samo naslov „Dalmacie et Chroacie[2]“, kano što su tada i kraljevi ugarski samo taj naslov svomu dodavali. Ime „Sclavonia“ dolazi još uviek u onoj obćenitosti, o kojoj smo govorili, značeći sada Dalmaciju i Hrvatsku[3], sada osobito u inostranaca i srbske zemlje. Tek pod konac XII stoljeća javlja se „ducatus Sclavonie“[4], obuhvaćajući i ovdje Dalmaciju i Hrvatsku. U ovom smislu dolazi „Sclavonia“, kada se to ime počelo sliedećega vieka rabiti za banovinu Dalmacije i Hrvatske.[5] Sastavljač dakle onoga pripisa prenio je banovinu Slavonije iz svoje dobe u dobu izmedju Svinimira i tobožnjega Svetoplka. Poviest ne zna bana „Podrame“.[6] Naslov pokrajine u području rieke Rame, koja odieljena Vran-planinom od Duvna teče u Neretvu,

[1] Ibid. p. 18.
[2] Cod. dipl. CSD. II, 126.
[3] Ibid. p. 90, 113, 114, 117, 126, 135.
[4] Ibid. p. 185.
[5] Tkalčić: Monum. episc. zagr. II, 94: „Nos Stephanus banus tocius Sclavonie“, god. 1252.
[6] Ovamo se ne može pritegnuti naslov cetinskoga kneza Ivaniša: „ban, knez cetinski, kliski i ramski i omiski“ u povelji od god. 1416 (Miklošić: monum. serb. p. 279), jer se ovdje ne razumieva okolina rieke Rame u Bosni, i negovoreći što je povelja sačuvana tek u priepisu XVI v. i to latinicom.

Digitized by Google

umetnuo je, koliko se znade[1], u svoj naslov prvi od ugarsko-hrvatskih kraljeva Bela II. Odatle je mogao sastavljač pripisa sastaviti banovinu podramsku, bolje poramsku prema Po-drinju, podrinski. Jednako nije poznata banovina požežka i sriemska, nego županija požežka i županija sriemska, koje dolaze u spomenicih XIII stoljeća.[2] Banovina bosanska mogla je po predjašnjem razlaganju našem doći u kakovu takovu kombinaciju, u koju ju postavlja sastavljač pripisa, tek u drugoj polovici XII vieka, kada je ban Bosne priznavao vrhovnu vlast kralja ugarsko-hrvatskoga.[3] Neumjestno se napokon u Hrvatsku postavljaju dvie banovine: banovina Hrvatske u užjem smislu i banovina biele Hrvatske (Albaniae), prem su inače ova dva naziva istovietna.

Iz ovih se primjetaba vidi, da pomenuti pripis k registru samostana sv. Petra ne može nam služiti za izvor u pitanju o zemljišnom obsegu države hrvatske prije XII vieka.[4]

Kao što sastavljač toga pripisa tako i vriedan inače povjestnik spljetski arcidjakon Toma, kada pribraja Hum državi Hrvatskoj prije XII stoljeća[5], prenosi mladje u staro doba. Vidismo, da je Hum bio posebnom državicom od početka pak i tečajem XI stoljeća. U XII takodjer stoljeću spominju se humski banovi Deša (1151), Slavogost (1154), Borić (1156—59), Miroslav (1181, 1190) brat srbskoga velikoga župana Stjepana Nemanje.[6] Tek vojvoda hrvatski Andrija, sin kralja Bele III, uze si „post habitam tam Chulme quam Rame laudabilem victoriam“ (1197/8) u naslov ta

[1] Cod. dipl. CSD. II, 31.

[2] Fejér: Cod. dipl. Hung. IV, 2. p. 318, 501 etc.

[3] Cod. dipl. CSD. II, 216: „in terra regis Ungarie, videlicet Bossina.“ Tada bijaše banom Kulin, koj je inače vršio suverenska prava u Bosni.

[4] Tiem izpravljam svoje tvrdnje u Radu XXVII, 99, 101. Ovaj izpravak jest resultatom poblizih izpitivanja. Što u P. Kresimira listini god. 1069 (Documenta p. 72) biva govor o banih, ne smije nas smetati; jer ondje može ta rieč značiti višega dostojanstvenika u obće, kao što se razabire iz ovoga poredjaja rieči: „cum nostris iupanis, comitibus atque banis, capelanis etiam nostre regalis aule.“ Ovo drugo značenje sačuvalo se je i u kasnija vremena (v. Daničić: rječnik hrv. ili srp. jezika ad. v. ban). Osim toga drugo je pitanje: je da li je prije XII v. bivalo u Hrvatskoj više banova, a drugo jeda li jih bilo upravo sedam i u onih zemljah, koje navedeni pripis naznačuje; ob ovom se pako drugom ovdje poglavito radi.

[5] Histor. salonit. c. XIII.

[6] Cod. dipl. CSD. II, 45, 51, 56, 121, 137, 157—9.

Digitized by Google

kodjer ima zemlje „Chulme“, tè se prozvà „Dalmacie et Chroacie, Chulmeque dux[1]“, što je dà kako kratke trajnosti bilo. Za dobe Tome arcidjakona imaše Hum već svojega vojvodu imenom Petra[2]: dvie tri godine prije nego se spljetski povjestnik rodi, steče pomenuti vojvoda Andrija pobjedu u Humu.

Druga izprava, na koju mi se je u tom pitanju obazrieti, jest izprava kralja Petra Kresimira, izdana god. 1069 u Ninu, kojom poklanja zadarskomu samostanu sv. Krševana otok Maon.[3] Povod toj darovini navodi sam vladalac u tom, što mu se obdarivanje svetih miesta najprikladnijim sredstvom čini za sretno vladanje i za spas duše; a osim toga „quia deus omnipotens — tako nastavlja on u uvodu — terra marique nostrum prolongauit regnum“. Odavle sliedi neprieporno, da su se granice hrvatske kraljevine pod Petrom Kresimirom prije god. 1069 razširile; ali dokle i kamo? to se iz same listine izvesti nemože. Uz one obćenite izraze može se domišljaju i mašti otvoriti široko polje. Ali tko je tečaj ove razprave pomnjivo pratio, taj će se lasno domisliti pravomu smislu onih rieči. Prije svega znamo, da je Petar Kresimir utvrdio gospodstvo i vlast Hrvatske u njekadanjoj Dalmaciji bizantinskoj, za koju su se Mlečani od konca X vieka borili. Malo prije nego li je Petar Kresimir zasio djedovinski priestol, bio je dužd Dominik Kontaren (1050) zaposjednuo Zadar[4]. Za kraljevanja P. Kresimira ne ima nigdje u Dalmaciji traga Mlečanom; protivno, on stupa u Zadru, Trogiru, Spljetu, na otocih kano jedini vladalac; more dalmatinsko zove „nostrum dalmaticum mare“. Na dalje, neodvisnost Neretvanske od Hrvatske može se historički pratiti do XI stoljeća. Tada nastaje stanka. Pod P. Kresimirom javlja se nova župa „morska“ i župan joj Rusin[5], predšastnik Jakova, koj se piše takodjer „dux Marianorum“, a znamo da je Maronia isto što i Neretva t. j. primorje medju Neretvom i Cetinom. Odavle se može najprikladnije izvoditi, da je bivša Neretvanska kneževina prvih godina vladavine Kresimirove Hrvatskoj utjelovljena. Napokon ne treba metnuti s uma ni toga, da je po kasnijoj do duše tradiciji[6]

[1] Ibid. p. 191—3. 196. 198. U Kukuljevićevu izdanju p. 192 stoji „tam Chulme quam Rasse“ krivo mj. „Rame“.
[2] Histor. salonit. c. XXIX „Petrus . . dominus Chulmiae“.
[3] Documenta p. 72—4.
[4] Ibid. p. 444.
[5] Ibid. p. 98, 135.
[6] Ibid. p. 473.

Digitized by Google

onomu kolebanju Posavine izmedju Hrvatske i Ugarske, kojemu su glavni uzrok bili neuredjeni odnošaji, pod P. Kresimirom konac učinjen, tè onaj diel zemlje stalno pridružen Hrvatskoj, bilo sudjelovanjem bilo bez sudjelovanja Kresimirova bana Svinimira. Ako je tomu tako, a sve okolnosti za to govore: onda je P. Kresimir utjelovivši svojoj državi za stalno Dalmaciju s otoci i cielim primorjem, utjelovivši na dalje Neretvansku do rieke Neretve, učvrstivši napokon vlast do Drave mogao reći, da mu je „kraljevina na kopnu i na moru proširena".[1]

To je, što se o zemljištnom obsegu Hrvatske od VII do XII vieka po sada poznatih spomenicih većom ili manjom izvjestnosti znati i utvrditi može. Zemljišni obseg Hrvatske ne bijaše uviek jedan; on se mienjao, on je rasao. Hrvatska je u početku zapremala zapadni diel Dalmacije rimske imajuć za južnu granicu kod mora rieku Cetinu. Na sjeveru dopiraše sve do u X stoljeće do Panonije, imajuć tuj za susjede sve do konca VIII stoljeća Avare, a do konca IX stoljeća franačku kneževinu dolnjo-panonsku. Tek u X stoljeću stala se ovamo širiti, ali stalne si granice na Dravi utvrdi tek XI vieka. U to doba proširi se takodjer u primorju od Cetine do Neretve. Iztočne granice izmedju Save i Neretve niesu se za sve ovo vrieme bitno mienjale dopiruć ondje do gorja, koje dieli s jedne strane poriečje Neretve od poriečja Vrbasa, s druge strane poriečje Vrbasa od poriečja Une, ali tako da su one i prvo u Posavini obuhvatale. Prema tomu hrvatsko se zemljište razpadalo u dva u mnogom obziru različita diela, kojih je jedan spadao u područje jadranskoga a drugi u područje crnoga mora, odnosno na Podunavlje. Ovaj je zemljištni dualizam imao važnih posljedica u razvoju državnoga i prosvjetnoga života hrvatskoga naroda.

[1] V. Rad XXVII, 256 slj.

Digitized by Google

Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 11. lipnja 1879.

PRAVI ČLAN DR. PETAR MATKOVIĆ.

II.

Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta.

„Petančićev opis puteva u Tursku" (Rad, XLIX, 103—165) prikazuje glavne puteve, kojimi se putovalo do XVI vieka po balkanskom poluotoku, dielomice poznate, koje iz starijih i suvremenih putopisa, koje iz starih i suvremenih geografijsko-historijskih spisa. Medju timi se putevi ističu potankim opisom osobito dva puta, naime biogradsko carigradski i kosovski, koja su onda kao glavna i najobičnija obćila iz Ugarske u Tursku vodila, a ta su dva puta, sudeć jih po opisu, vjerovatno ona ista, kojimi sam Petančić u Carigrad putovaše. Tim bi Petančićev opis prikazivao donjekle poznate puteve po balkanskom poluotoku početkom XVI vieka, bio bi njeki obćenit nacrt puteva, koj bi se sliedećimi putopisi imao popunjavati.

Najstariji opis putovanja po balkanskom poluotoku iz XVI stoljeća, što je do nas došao, jest putopis *B. Kuripešića*[1] od 1530 godine. Ali tim nećemo da rečemo, kao da je Kuripešić bio prvi putopisac XVI vieka, koj je balkanskim poluotokom u Carigrad putovao. Čim su Turci stali provaljivati s jedne strane u zemlje mletačke republike, a s druge u zemlje ugarske krune, često putuju, osobito za XVI vieka, diplomatska poslanstva k sultanovu dvoru u Carigrad. Izvještaji mnogih ovakovih poslanstva sačuvali se u

[1] Putopisac se piše *Benedicten Curipeschitz*, prema tomu u Jagića (Rad, kn. XXXVII, 114) Kuripešić ili Kuripečić.

Digitized by Google

arkivih te su ponajviše jur priobćeni. I prije toga, jur za XV stoljeća, osobito poslije osvojenja Carigrada, kao što na drugome mjestu napomenusmo, putovahu kadšto diplomatska poslanstva k sultanovu dvoru, osobito ugarska, mletačka, poljska i dubrovačka[1]; u historiji jim se sačuvao ne samo trag nego i rezultati; ali potankih izvještaja i putopisa tih poslanstva, kakovi se XVI vieka pojavljuju, nije se sačuvalo. Medju relacijami poslanika mletačkih izaslanih k otomanskoj porti XVI vieka priobćeno je do Kuripešića devet izvještaja mletačkih poslanika, odaslanih u političkih poslovih od senata u Carigrad.[2] Da li je koji od onih poslanika opisao svoje putovanje, nije mi poznato, ali, koliko mi je poznato, ni su se putopisi tih putovanja sačuvali, jer sa mletačke strane počimlju putopisi kopnom u Carigrad tek putovanjem *Benedeta Ramberta* od 1534 godine. Poslije muhačkoga boja od 1526 godine šalju se poslanstva češće u Carigrad, koli od kr. Ferdinanda I, toli od Ivana Zapolje, a spominju se poslanstva i kralja poljskoga.[3] Izvještaji Ferdinandovih poslanika sačuvali se u c. kr. tajnom arkivu u Beču, a priobći jih, kao što je poznato, A. Gévay sve do 1541 godine.[4] Medju austro-ugarskimi poslanstvi spominje se do Kuripešićeva putovanja sa strane Ivana Zapolje poslanstvo Laskijevo od 1527 godine[5], a sa strane kr. Ferdinanda navodi Gévay dva poslanstva: bezimeno od 1527 godine i poslanstvo Ivana Hoberdanca i Sigismunda Weixelbergera od 1528 godine.[6] Potonje poslanstvo, koje

[1] N. Schmitth: Imperatores ottomanici a capta Constantinopoli, Tyrnaviae 1760, t. I, 45, 56, 59, 68, 79 etc. Lazari: Viaggiatori e Navigatori Veneziani. Venezia e le sue lagune, vol. I. p. II, p. 262—282. Resti, Annali di Ragusa, akad. ruk. p. 589, 594. Luccari, Annali di Ragusa, (1790), p. 149 etc. Dr. K. Jireček, Handelsstrassen u. Bergwerke von Serbien u. Bosnien während des Mittelalters. Prag 1879, p. 40, N. 122, itd.

[2] E. Albèri, Le Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto. Serie III., vol. III. p. 1—123.

[3] Hammer (Gesch. I. Aufl. III, 728) navodi njekoja starija poljska poslanstva u Tursku, kao i turska u Poljsku, ali putopisom njihovim neima traga.

[4] Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte im XVI u. XVII Jahrhunderte. I—XI Bd. Wien 1840—1842.

[5] Izvještaj Laskijeva poslanstva u Katone, tom. XX, p. 260—332. Hammer Gesch. I. Aufl. III. 72—77.

[6] Gévay, I, 91, II, 1—28.

Digitized by Google

je preko Broda na Savi putovalo[1], čini se da je bilo prvo Ferdinandovo poslanstvo, što ga opremi k sultanu u Carigrad, a to je bez sumnje izazvano uspjehom Zapoljina poslanstva. Tim bi ona Ferdinandova instrukcija za prvoga poslanika[2] bila puki obrazac instrukcije za njekoga poslanika, kojega je mislio kr. Ferdinand u Carigrad poslati da utanači sa Sulejmanom mir na tri godine, i da ga skloni, da nebi tvrdjâ, koje je u Ugarskoj i Hrvatskoj posjeo, dogradjivao ili izpravljao, pače ne bili sultan uz novčanu odštetu povratio kr. Ferdinandu sve tvrdje onkraj Save. Da je ona prva instrukcija ostala pukim nacrtom ili obrazcem, pokazuje i to, što se u izvještaju Hoberdančevom sve one tvrdje imenice[3] spominju, koje je kr. Ferdinand od sultana u nacrtu prve instrukcije samo obćenito tražio[4]; pa što su mjesta u prvoj instrukciji, koja bi se bila imala imenom poslanikovim izpuniti, ostala prazna, i što neima u historijskih izpravah spomena o poslaniku, koj bi bio one godine od kr. Ferdinanda u Carigrad odaslan.

Buduć da nam tu nije zadatak razpravljati o diplomatskih poslanstvih u Carigrad, s toga mimoilazimo sve one izvještaje gdje neima putopisa; osobito za to, što ti izvještaji niti opisuju putovanja, niti u njih ima geografijske i etnografijske gradje, već stereotipno govore samo o rezultatu svojega poslanstva, o snazi i upravi države sultanove i o životu njegova dvora; spomenuti nam je one izvještaje ipak valjalo, pošto su s našimi putopisi tiesno svezani.

Putopisom Benedikta Kuripešića od 1530 godine počimljem dakle razpravljati putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka. Jer Kuripešićev putopis, koliko je do sada poznato, prvi je putopis XVI vieka o putovanju po balkanskom poluotoku u Carigrad, a postao je putovanjem Ferdinadova poslanstva k sultanovu dvoru.

Jedan od starijih pisaca, *Martinus Crusius*, govoreći u svojem čuvenom djelu: *Turco graeciae libri octo* (Basileae 1594) o poslanstvu Ungnadovu i o putovanju njegova pratioca Gerlacha u Carigrad (p. 484), navodi do Ungnada, odnosno do Gerlacha, do 1573 godine, samo sedam, a za svojega vieka ukupno devet po-

[1] Pismo Hobrdančevo na kr. Ferdinanda iz turskoga Broda u Gévaya, II, 36.
[2] Gévay, op. c. I, 91.
[3] Gévay, op. c. II, 16.
[4] Gévay, op. c. I, 92.

Digitized by Google

slanstva u Carigrad.[1] Ali Krusijev imenik poslanstva nije podpun, jer čuveni pisac nespominje ni ona dva starija putovanja svojega vieka, Kuripešića i Ramberta, kojih su putopisi bili za Krusijeva života davno naštampani; jesu li svi Krusijevi poslanici u Carigrad o svojem putovanju i putopis napisali, pokazati će dalja naša razpravljanja. Joachim Hein. Jäk u svojem sborniku znatnijih putovanja[2], priobćuje izvode mnogih znatnih putopisa po europskoj Turskoj. U kratkom pristupu „*Literatur der Reisen in die Türkei*[3]" začimlje XVI stoljećem, i spomenuv Petančićev opis puteva, prelazi umah na *Petra Gillesa* (polovinom XVI stoljeća) i na pisma Busbekova (godine 1524 do 1562). Iz ovoga se već razabire, da mu imenik putnika po europskoj Turskoj nije podpun. Podavajuć uz to samo izvode za šire čitateljstvo, nije mu djelo za naučnu porabu. Jos. Hammer u kratkom opisu ceste medju Carigradom i Nišem (Heerstrasse von Constantinopel nach Nissa[4]) navodi osim dnevnikâ Sulejmanovih vojna podatke iz 25 zapadnih putopisaca. Ali mu imenik putopisâ takodjer nije podpun, a podatci mu se odnose li na topografijska imena. Osim putopisa, što navodi Čed. Mijatović o putovanjih kroz Srbiju (od Biograda do Niša[5]), spominje Jireček u opisu biogradsko-carigradske ceste i puteva, vodećih od obala Adrije u nutrašnjost balkanskoga poluotoka[6], mnoge putopise, rabeći iz njih često podatke za svoja iztraživanja; al potonjim radnjam nebješe zadaća zabilježiti što tačnije imenik putopisa po balkanskomu poluotoku, niti jih ocjenjivati, a tim se ove radnje od naših razpravljanja bitno razlikuju.

* * *

[1] „Legati nostro seculo Turca Ungariam infestante, Constantinopoli fuerunt hoc ordine: quidam *Portugalensis* a. 1544., *Gerardus Velduvickius*, Belga, a. 1546., *Joannes Maria Malvezius*, Italus, a. 1548., *Ant. Verantius* et *Fr. Zay* a. 1552., *Aug. Gisl. Busbequius*, a. 1554 et 1562., *Alb. à Vuys*, Belga, a. 1563., *Carolus Rhimus*, Belga, a. 1569. *David Ungnadius*, a. 1573., *Joach. Sintzendorffius et Frid. Brunerus*. Martini Crusii Turco-graeciae libri octo, quibus Graecorum status sub imperio turcico describitur. Basileae 1584, p. 484.

[2] J. H. Jäck, Taschenbibliothek der wichtigsten See- und Landreisen, Grätz, 1831—35.

[3] J. H. Jäck, op. c. I. Thl. I. Bd. S. 1—9.

[4] J. Hammer, Geschichte, 2. Aufl., II. Bd., S. 856—63.

[5] Čed. Mijatović, Glasnik, knj. XXXVI, 155—220. Rad, XLIV, 107.

[6] Dr. K. Jireček, Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel. Prag 1877. — Handelsstrassen von Serbien u. Bosnien während d. Mittelalters. Prag 1879, p. 62—88.

Digitized by Google

Pošto je poslanstvo Nikole Jurišića, koje odasla kr. Ferdinand I k Sulejmanu 1529 godine u poslu mira ili primirja, bilo bez uspješno[1], budući je sultan sa silnom vojskom jur stajao na poljanah muhačkih, kada je Jurišić još u Metliki boravio: odasla kr. Ferdinand poslije obsade Beča, 1530 godine, opet poslanstvo k Sulejmanu u istom poslu mira ili primirja, istoga kr. savjetnika N. Jurišića, kojemu prida grofa Josipa Lamberga, namjestnika Kranjske; jer je kr. Ferdinand bio tvrdo uvjeren, da će mu Sulejman na skoro opet pritisnuti zemlju vojskom.[2] O putovanju ovoga Jurišićeva i Lambergova poslanstva u Carigrad naštampan je na njemačkom jeziku putopis pod naslovom: *Itinerarium Wegrayss kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türckischen keiser Soleyman, anno XXX.* Putopis ima 32 lista u osmini i 10 drvoreza, ponajviše bosanskih gradova[3], bez paginacije i imena piščeva, i bez mjesta tiskanja, a naštampan je godine MDXXXI.[4] Putopis napisa, kao što se iz sadržine razabire, Benedikt Kuripešić *(Benedict Curipeschitz)*, pratioc Jurišićeva poslanstva i tumač mu za latinski jezik *(lateinischen Dulmetschen)*; rodom iz gornjega grada *(Obernburg)* u Štajerskoj blizu medje Kranjske. Naš putopisac dakle bijaše, akoprem se gradi Niemcem, ipak rodom Slovenac; a tim mu je putopis znatniji, jer se odnosi ponajviše na zemlje i narode slovenske, koji mu nisu bili tudji, napram kojim nekrije svoje ljubavi, i koje bolje i vjernije shvaćao nego li suvremeni putopisci tudje narodnosti. Da je bio Kuripešić Slovenin i slovenskomu jeziku podpuno vješt, to se često razabire iz sadržine putopisa, i neobzirući se na njegovo prezime, na njegov zavičaj, južnu Štajersku, koja je i danas malo ne sva slovenska, a tim više bijaše onda.

Kratak izvod Kuripešićeva putopisa priobći Hormayr u svojem historijskom sborniku.[5] Izvrstan prievod Kuripešićeva putopisa izda

[1] Instrukcija i druge izprave o Jurišićevom poslanstvu u Gévaya, Urkunden etc. Bd. III.

[2] Instrukcija, punomoć i druge izprave o poslanstvu Jurišićevu i Lambergovu u Gévaya, Urkunden, Bd. IV. — Hammer, Geschichte, I. Aufl. Bd. III, 101—105. Buchholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten, Bd. IV, p. 60, 80—90. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, II. Thl. p. 695—702.

[3] Krupa, Kamengrad, Ključ, Sokol, Višegrad i Zvečaj.

[4] Naštampan vjerovatno u Beču. Upotrebljavao sam izdanje, što je u c. kr. dvorskoj knjižnici u Beču, Sign. 48, S. 11.

[5] Hormayr u. Mednyansky, Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, VIII Jgg., 1827, p. 177—185.

Digitized by Google

Ćedomil Mijatović u srbskih novinah „Vidovdanu“ (u Biogradu 1863, br. 77—88), na koji se i mi do njekle obazirasmo, samo žalimo, što nije sav preveden, nego samo do Jedreneta. Historici razpravljajući ob ovom poslanstvu mimoilaze obično putopis kao stvar, koja na historiju nespada, a ja ću mukom mimoići historijske motive i rezultate ovoga poslanstva, jer su izvan putopisa, te su od historikâ jur razpravljeni. Rado bih bio o putopiscu i njegovu životu koju crtu priobćio, da sam se mogao u suvremenih i poznijih djelih na potrebite podatke namjeriti. Nebi bilo suvišno, kada bi se pobliže upoznali s piscem našega putopisa; jer bi nam to bilo koristno kod ocjenjivanja njegova djela.

Još je jedno djelce od istoga Kuripešića poznato, na ime: „*Eine Disputation oder Besprech zwayer Stallbüben*, so mit küniglicher Majestät Potschaft bey dem Türckischen Keyser zu Constantinopel gewesen, die weil sy allda in ihrer beherbergung, von dem Türcken verspert, beschehen, darinnen alle Gewonheiten, Brauch, Glaub, Ordnung und Landesart der Türckey gemelt wirdt. Von Herrn *Benedicten Curipeschitz*, lateinischen Oratorn (wie er von gedachten Stalbüben alda heimlichen gehört) beschriben, gantz nutzlich zu lesen“. Na kraju knjižice čita se: *datum Constantinopolis*. Budući da sadržina ove knjižice nespada u okvir naše razprave, za to ju tu mimoidemo. Nu ipak imamo to primietiti, da gradja, koju pisac podmeće razgovoru dvojice konjušara, plod je njegova pera; sadržina bo je ne samo zanimiva nego i znatna, kao gradja za historijske i kulturne odnošaje onoga doba. Nam se čini, da ju je pisac za to podmetnuo konjušarom, jerbo se uztezao kao kraljevski službenik o političkih i vjerskih stvarih otvoreno pod svojim imenom u putopisu govoriti. U toj knjižici nerazpravljaju se samo turski, no i njemački, odnosno austrijski državni i družtveni odnošaji: osobito se ističe nesloga kršćanstva, koja je uzrok svemu razsulu; govori se o načinu i sredstvih, kako bi se pogani (Turci) izagnali, navode se gorke tužbe i strašna proročanstva o budućnosti, koja su se dielomice jur sbila, te se jedro razpravlja o odnošaju izmedju pape i cara, a izriče se sud o Luteru i njegovu djelovanju. Proti zlobnom pako tumačenjn svojih razpravljanja ogradjuje se pisac u pristupu ovimi riečmi: Ob ich aber Jemand, er sei hohen oder niederen Standes, mit der Wahrheit zu stark auf das Leben steche, und ob etwa die schrift nicht nach dem Kanzleystyl förmlich gestellt ist, so wil ich mich gegen männiglich mit den zwei Stallbüben entschuldigen“. Konjušari se pako prika-

Digitized by Google

zuju u onih razgovorih tako uzobraženi, osobito stariji, i dobro upućeni u raznovrstne političke i vjerske odnošaje država i naroda, što se od njih jedva očekivati može. U cielom ova Kuripešićeva knjižica, medju nebrojenimi knjižicami i razpravami o Turskoj, što su onda po svih tiskarah štampane, spada medju najbolje, te zaslužuje, da bi se historici na nju više obazirali.

Kuripešić začimlje svoj putopis pripoviedanjem, kako ga poslanici kr. Ferdinanda, Josip Lamberg od Schneeberga, vitez, i Nikola Jurišić, kapetan sv. Vida na Rieci *(Sant Veyt am Pflaum)* i Kiseka, vitez i nasljedni komornik u Hrvatskoj, izaslani k sultanu Sulejmanu u Carigrad, uzeše u Ljubljani kao tumača za latinski jezik u službu kraljevsku. Tim označi putopisac na kratko svrhu putovanja, svoju službu kod poslanstva i prigodu kojom je njegov putopis napisan. Ovo potonje ističe primjećujući: „da nebih vrieme badava trošio, naumih pobilježiti sva mjesta, gdje predanismo i prenoćismo, gore, vode, rieke, doline, priedjele i stanje zemalja, kroz koje prodjosmo, zajedno s vještinami, navadami i običaji ljudi, koji tuda stanuju, i to da bilježim pomnjivo i onako kako sam vidio". Tim bi bio Kuripešićev putopis, kao što ga sam pisac označuje i kao što se iz sadržine vidi, putnim dnevnikom, što ga je pisac kao član poslanstva dnevice vodio od mjesta do mjesta, za svega putovanja u Carigrad i natrag, te sve vjerno i pomnjivo bilježio, što je putem vidio i čuo. U kakvom su političkom poslu bili odpremljeni rečeni poslanici od kr. Ferdinanda k Sulejmanovu dvoru u Carigrad, to se nerazabire nit iz pristupa, nit iz ostale sadržine putopisa, a nespominju se ni rezultati toga poslanstva. Čini se, da sve to putopisac smatra kao stvar od drugud poznatu. Danas već toga ni netražimo u putopisu, pošto je jur poznata Ferdinandova instrukcija na njemačkom i latinskom jeziku za pomenute poslanike i njihov izvještaj na kr. Ferdinanda ob obavljenom poslanstvu.[1] Kuripešić je vodio svoj putni dvevnik bez sumnje sa znanjem i s privoljom svoje gospode. To je znamenito pogledom na dobu, jer pokazuje, da taj običaj, vodjenje putnoga dnevnika na velikih putovanjih kroz nepoznate zemlje i narode, nije samo plod našega vieka, nego da se je to bilo jur u XVI stoljeću uobičajilo, možda prema talijanskim putnikom one dobe. Putovanje pako Jurišićeva poslanstva, odnosno Kuripešićevo, spadaše onda, kao što još i danas, svakako na znatnije, teže i neobičnije puteve.

[1] Gévay, Urkunden, Bd. IV, 3—55.

Digitized by Google

Kuripešić opisujuć putovanje poslanstva, mislimo, da je bilježio ne samo svoja vlastita opažanja, nego i cieloga družtva, a drugačije nemože ni bivati u takovoj sgodi; putopiščeve su bilježke vjerovatno popunjavane opažanji drugih članova: Lamberg i Jurišić, osobito potonji, bješe putopiscu vrlo koristan, jer se putovalo ponajviše kroz zemlje njemu dobro poznata naroda Dakle premda je putopis Kuripešićev, biti će mu i drugi odličniji i obrazovaniji članovi poslanstva, svaki po koju opazku priložio. Prema tomu udešen je i naslov ovoga putopisa, u kojem putopisac neizticе svoga imena, kao izključivo svoj duševni rad: po naslovu bio bi to putopis kraljevskoga poslanstva (*Wegrayss kün. May. potschafft*), a u pristupu tek pominje se putopisac kao njegov pisac.

U Kuripešićevu putopisu valja razlikovati opis puta od opisa zemalja i naroda. Prvo je pravi putni dnevnik, što ga je putopisac sdušno i pomnjivo od mjesta do mjesta vodio. Tu su glavnija mjesta pobilježena, kojimi su putnici kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Grčku prošli, i gdje su pristajali. Imena mjesta, gora i rieka donjekle su pravilnije napisana, a tim se ovaj putopis razlikuje od putopisa neslavenskih pisaca, u kojih su topografijska imena tako izopačena, da je mnogo vrlo težko razpoznati i razgonetnuti. Kuripešićev je putopis i tim znamenit, što se u njem prvi put spominju mnoga orografijska imena, kojim u starijih, suvremenih, i u mnogih poznijih izvorih neima traga. Mnogim goram se još danas sačuvalo ime, a drugim, kojih na današnjih kartah i u knjigah neima, možda će se s vremenom, kada se savršenije zemlja iztraži i stariji se izvori naštampaju, vjerovatno u trag uči. O prirodnih pako odnošajih zemlje naravno da neima u ovom putopisu mnogo govora, kao ni u drugih putopisih onoga vieka, a toga netreba ni tražiti, jer to naučno iztraživanje zemlje ni je bilo putnikom svrha, pa što su naši putopisi još vrlo daleko dobi znanstvenih putopisa. Opis u obće samoga puta, prema dobi iz koje potiče, dosta je tačan i na tanko izveden. Ali u Kuripešićevu putopisu ima i dosta topografijskih pogrešaka, koje nisu vjerovatno njegove, nego prije štamparske pogreške; mnoge se dadu lasno izpraviti, jer je n. pr. vrlo često naštampan *n* mjesto *u* t. j. *v* i obratno; slični glasovi su često medju sobom zamienjeni, a nekoja imena prema njemačkomu prekrojena; nu mnoga takova kriva čitanja dati će se izpraviti, osobito kod mjesta, koja još postoje, ili kojim se spomen sačuvala u spomenicih. U ostalom šteta, što putopis nije pravilnije naštampan. Pošto putnici prevališe koju zemlju, onda podaje putopisac obćeniti opis zemlje i naroda. Opis

Digitized by Google

zemlje nije geografijski, kao što bi željeli, odviše je općenit, a pošto je put tačno opisan, nemože u općenitom opisu drugo ni biti van općenite opazke, koje se odnose prema zadaći putnika na tadanje političko i materijalno stanje zemlje. Opis pako naroda više je naravi etnografijske, jer govori o jeziku, vjeri i običajih. S historijskoga su gledišta ovi opisi osobito znatni, jer prikazuju živu sliku tadanjih odnošajâ zemlje i naroda za tadanje tiranske vladavine. U samih tih opisih razlikuje se opis Bosne i Srbije od opisa Bugarske i Grčke, oni su obsežniji i tačniji, a ovi više općenitiji; to dolazi vjerovatno odatle, što su one zemlje bile putnikom bliže i narod im puno srodniji i razumljiviji, s kojim se putnici i više bavljahu, a odatle potiče i sućut k njegovoj sudbini. Ove slike o tadanjih odnošajih naroda toli su znamenite s historijskoga gledišta, da bi jih historici bili imali više uvažavati. Iz sadržaja se još i to razabire, da je putopisac sasvim pouzdan svjedok ondje, gdje govori, što je sam vidio; usuprot gdje govori o prošlih sgodah, nerazabire dosta kritički narodno predanje od prave historijske sgode, već podaje onako, kako su mu gdje kazivali.

Budući da je turska vojska bila onda zapremila južnu Ugarsku, nemogahu kraljevi poslanici putovati starom poznatom carskom cestom od Biograda u Carigrad; već moradoše udariti putem do onda neobičnim i veoma mučnim, a to nam pribavi *najstariji putopis Bosne*. S toga već, pa budući je knjižica veoma riedka, a putopis svojom sadržinom dosta znamenit, nebi bilo izlišno, kada bi se preštampao prema današnjemu zahtjevu. Tim bi bio putopis pristupniji, a izdanje bi bilo znatnije, kada bi se gdjegod naći mogao suvremeni rukopis. Pošto je putopis veoma riedak i težko pristupan, podajem tu uz ocjenu i što vjerniju njegovu sadržinu.

Pokle je kr. Ferdinand pomenute poslanike iz Augsburga na put odpravio, dodjoše u Ljubljanu, i odatle odpraviše glasonošu Kosrev-begu *(Aussreffweg)*, tadanjemu silnomu namjestniku Bosne, da jih izviesti, na koju stranu Krajine valja jim krenuti. Iza kako se glasonoša za 23 dana vratio u Ljubljanu s dobrimi porukami od paše, zaputi 1530 godine, u nedjelju 21.[1] kolovoza, Josip Lamberg sa svojom pratnjom, a sliedeći dan (22. kol.) N. Jurišić napose sa svojim družtvom iz Ljubljane. Putopisac navodi imenice pratnju, gospodu i sluge, (ukupno 30) jednoga i drugoga poslanika, a u Jurišićevoj pratnji pominje napokon i sebe *und mit mir Be-*

[1] XXVII pogrješka mjesto XXI.

Digitized by Google

nedicten Curipeschitz von Obernburg als lateinischen Dulmetschen. U Metlici *(Mettling)* sastadoše se oba poslanika i njihove pratnje te zatekoše (24. kol.) tu Ivana Karlovića[1], bana Dalmacije i Hrvatske, Ivana Kocianera, kapetana Kranjske, mnogu kranjsku i hrvatsku gospodu i kapetane, koji toga dana još pregledaše konjanike. Od Metlike počam, odnosno polazom iz Ljubljane, počimlje Kuripešić uredno voditi svoj dnevnik, u kojem osobito noćišta pomnjivo bilježi. Ali u Kuripešićevu putnom dnevniku razlikujemo glede opisa puta dva glavna odsjeka: prvi obsiže putovanje do Sofije, a drugi odsjek ostalo putovanje do Carigrada. Prvi odsjek putopisa vrlo je znamenit, odnosi se na putovanje po Bosni, staroj Srbiji i donjekle po Bugarskoj. Ovaj je dio putopisa malo ne posve nov, osobito glede Bosne, pa i glede njekojih drugih priedjela; jer se za prvi put opisuje put, o kojem neima tako potankoga opisa u nijednom ni starijem ni suvremenom izvoru. U prvom dakle odsjeku neima razloga pozivati se na starije putopise, jer je tu Kuripešić malo ne svagdje prvi i jedini izvor. Ali u ocjeni valjalo bi se i na historijsku geografiju obazrieti i mnogo topografijsko ime podatci iz starijih i suvremenih izvora historijskih i geografijskih razsvietliti. Tomu se pako ne može u onoj mjeri zadovoljiti kao što znanost od geografijskoga tumača danas izgleda, jer neima k tomu potrebitih izvora. Ovo valja osobito glede Bosne, o kojoj su starija historijska djela veoma površna, a u geografijskom pogledu od male ili nikakove koristi; listina pako i drugih spomenika vrlo je malo priobćeno. U obće o Bosni neima one historijsko-topografijske gradje, kakova se izpititatelju u obilju pruža n. p. za njegdašnje srbske zemlje u staro-srbskih spomenicih. Što je o Bosni napisano u starijih kosmografa i u sličnih djelih, to nije uprav za nikakovu porabu: sve je površno i pogrješno, udeseno prema starim piscem, u kojih o današnjoj Bosni takodjer neima mnogo geografijske gradje; uz to su stari izvori za te krajeve takodjer oskudni, a zemlja povrh toga u znanstvenom pogledu jošte neizpitana.[2] S toga će se lasno pojmiti, što se mnoga Kuripešićeva topografijska i

[1] Carbonitz, Carlonitz mjesto Carlouitz.

[2] Osim njekojih općenitih opisa i putopisa za sada je glavni izvor za Bosnu poznata karta c. kr. generalnoga štaba u mjeri 1 : 300.000, odnosno ona priložena službenomu djelu bojnoga arkiva *Die Occupation Bosnien's und Hercegovina's,* Wien 1880; ali i ove su karte dosta nesavršene i nepouzdane, osobito u topografijskom pogledu. — Ja sam tačno i pomnjivo iztražio mnoge starije karte i atlante glede

Digitized by Google

orografijska imena, kada i nebi bila štampom izopačena, u poznatih izvorih nespominju. Ako im neima u sadašnjih izvorih potvrde, nadamo se, da će jim se s vremenom, kada se više spomenika o Bosni na sviet izda, i zemlja se savršeno iztraži, možda ući u trag. Drugi odsjek putopisa odnosi se na staru poznatu cestu, koju jur putopisci srednjega vieka dovoljno opisaše; al i u ovom dielu podava putopisac podataka, kojimi će se stariji putopisi popuniti i razsvietliti. Ove obćenite opazke o Kuripešićevu putopisu valjalo je prije pripomenuti, no što pristupimo k ocjeni samoga putopisa.

Put, kojim Lamberg sa svojom pratnjom zaputi od Ljubljane, jest ista ona glavna cesta, koja vodi još danas na Novomjesto i Metliku u Hrvatsku. Putopisac navodi na tom putu glavnija mjesta, koja još danas živu, naime *Sant Marein* (Šmarje), *Gross lupple* (Razsuplje), *Weilberg* (Weichselberg, Višnja gora), *Sittich* (Sitić), *Tresen* (Treffen, Trebno), *Honigstein* (Mirna peč), *Newstatten* (Novomjesto), *Meihar* (Mehovo) i *Mettling* (Metlika). Jurišić pako sa svojom pratnjom, u kojoj bijaše i naš putopisac, udari od Ljubljane do Razsuplja istim, a od ovud dalje do Metlike drugim putem. Na tom putu spominju se mjesta, koja još danas postoje; naime, *Lusche* (Lužce, na medji Hrvatske)[1], *Gurckberg* (Vrh Krke), *Seüsenberg* (Žužimbrk), *Eynöd* (Soteska), *Toplitz* (Toplice), a odovud preko gore i metličkoga polja u Metliku. Ovo su putevi, osobito prvi, kojim su Turci pod kraj XV i u XVI stoljeću često iz Hrvatske u Kranjsku provaljivali.[2]

U četvrtak 25. kolovoza odjaše poslanstvo od Metlike preko Kupe, zaputi ka gradiću Ribniku *(Ribnigk)*, pa Novigradu *(Novigradus)* nad Dobrom; zatim prebacivši Dobru, dodjoše k vodi Mrežnici *(Merssnitza)*, i preko nje se prevezoše. Na ovoj rieci Mrežnici, koja je dosta duboka, ima mnogo gradića i tvrdjica, koje

---

topografije Bosne, ne bi li u tih izvorih možda naišao na potvrde za topografiju Kuripešićeva putopisa. Na mnogih tih kartah u starih atlantih ima razmjerno dosta topografijskih podataka o Bosni; ali geografijski im je položaj veoma pogrješan; uz to nisu tadanji putevi označeni na kartah te je veoma mučno mnoga mjesta, osobito jednako glaseća, s putopiščevim opisom i pravim geografijskim položajem u sklad dovesti.

[1] Kozler, imenik mest, p. 15.

[2] Megiser: Annales Carinthiae, Leipzig 1612. II. Thl. p. 1194—7, 1232. Hammer, Gesch. II, 134. Dimitz, Geschichte Krains, II. p. 4.

Digitized by Google

zidanih, koje drvenih, naime *Glutz* (Ključ), gdje Mrežnica izvire; *Szuetzay* (Zwečaj), *Janaschitz* (Janašić), *Diakonitz* (Djakonić), *Therenditz* (Terendić), *Thararitz* (Tararić), *Steffkonitz* (Stefkonić) i *Despotonitz* (Despotović), a tu se prevezoše. Od Mrežnice ili Despotovića podigoše se te jahaše k gradiću Belaju *(Bellay)*, pa onda lievo k razbojištu *(Malstat* u mjesto Wahlstatt*)*, gdje je 24. lipnja 1528 godine bila bitka medju Turci i kršćani. Iza toga preko njekolikih brežuljaka i preko Korane *(Corana)* dodjoše k gradiću Budačkomu *(Budatzky)*, pa onda u gradić Klokoč *(Klokonitza)*, gdje jih primi grof Karlović, i tu prenoćiše. Poslanstvo dakle zaputi od Metlike putem, što vodi danas u Karlovac, a to nam svjedoče Ribnik[1] i Novigrad[2] nad Dobrom, koja mjesta još su danas na metličko-karlovačkoj cesti. Od Novigrada udariše dalje putem u Sv. Petar k Mrežnici, pa k Bjelaju, u koji nisu došli, i Barilloviću, gdje su prešli preko Korane k Budačkomu, a odovud na Krnjak u Klokoč. Putopisac bijaše glede izvora Mrežnice zlo upućen. Medju gradići, koje na Mrežnici spominje, sačuvahu se još danas imena Ključa, blizu utoka Tounjčice u Mrežnicu, i Zvečaja (gornjega).[3] Janaschitz je današnji Janjac[4], ruševine kraj Generalskoga stola; Therenditz je Herendić[5] ili sv. Petar na Mrežnici; Tararić dvor na Mrežnici istoimene obitelji (de Mlaka); Stefkonić ili Stefanić današnja Vinica, dvor obitelji Stefanić, medju Mrežnicom i Bjelajem, Despotović, dvor istoimene obitelji, kraj Duge rese, a Djakonitz biti će takodjer dvor istoimene obitelji. Ova dakle imena dvorova kraj Mrežnice nisu topografijska, već imena obitelji ili vlastnika. Bojište *(Walstat)*, koje putopisac spominje, blizu je Bjelaja, gdje je kranjsko-hrvatska vojska razbila Turke

[1] *Ribnik* spominje se u statutu kaptola zagrebačkoga od god. 1334. Tkalčić: Monum. histor. episcop. zagrabiensis, t. II, p. 93. Rački: popis župa zagrebačke biskupije od 1334 i 1501 god. Starine IV, 218. Lopašić, Karlovac, p. 9.

[2] Novigrad dolazi u popisu župa pod imenom *Dobra*. Starine, IV, 218. Valvasor, XII B., 4. H., 2. Ausg., p. 125. Lopašić, p. 9.

[3] Njekoji mrežnički gradići navode se u Bleuovom atlasu od god. 1639 t. I. naime *Klutsch, Herendisc i Janits*, al položaj im je netačan. Isti se gradići navode u staroj Merkatorovoj karti (Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte) Valvazorove zbirke u knjižnici prvostolne crkve zagrebačke. Iste gotovo gradiće navodi i karta Glavačeva od g. 1673. naime *Herendits, Zuetsai, Janats, Klokots*, a položaj im je prilično pravilan.

[4] *Janatch* u Valvasora, (Ehre des Herc. Krain) Buch XII, p. 65.

[5] *Herenditsch* oder *Herendich*, opis, u Valvasora, XII B. 125, 132.

Digitized by Google

god. 1528.[1] Dalje se još navode gradići Budački[2] i Klokoč[3], imena mjesta, koja još danas postoje.

Ostavivši Klokoč dospješe u gradić gornju Kladušu *(Oberclaдusche)*, iza toga preko vode Kladuše opet k gradiću k dolnjoj Kladuši *(Niedercladusche)*, i preko potoka *Cliua* (Clina, Glina?) u Novigrad. Odovud preko gore, ostavljajuć na lievo *Nemitzig* ili *Jeseriani*, dodjoše u gradić i trgovište Krupu *(Cruppa)*, gdje zatekoše pet Turaka iz Kamengrada *(Camergrad*, mjesto *Camengrad)*, koji su po njih došli i na njih čekali. Odavle krenuše preko brda k pustoj crkvici, na desno ležećoj, a tu bijaše za vremena kršćanskih selo, koje se zvaše *Goremi polle* (Gornje polje), to jest *Oberfeld*; pa pošto gorom dugo jahaše, vidiše s lieva još stare zidine od gradića, koj se zvaše *Japra;* onda se spustiše u dolinu k potoku *Japri;* prebacivši ga, susretoše tu do 50 dobro oružanih konjanika iz Kamengrada *(Camergrad)*, koji izadjoše čitavu njemačku milju na susret. Naime Malkošić *(Malkosthitz)*, koj je subaša u pomenutom gradiću, i koj ima od prilike 200 konjanika, a ob ovom (Malkošiću) se i njegovih čestitih djelih mnogo pjeva po Hrvatskoj i Bosni. Došav blizu Kamengrada, i kad ga već zagledaše, u to pucaše te dodje jedan Turčin, po imenu *Merusia*, koj primi gospodu liepo i odvede cielo družtvo u noćište, a kod večere veselo provedoše s Turci vrieme. Od Kamengrada udariše kroz liepu ravninu, pa onda kroz njeku dolinu te preko mosta prodjoše vodu *Mren* i dodjoše k drugoj vodi, koja se zove *Szanitza*, gdje su na malenom brežuljku dva pusta razorena gradića: *Klanenatz* i *Liscouatz*, a na lievoj strani duž rieke Sane *(Szana)*[4] diže se vrlo visoko, dugo i kamenito brdo, komu je ime *Klemenatz*, a pod brdom je mjesto. Prema iztoku su opet dva pusta gradića *Szekollour* i *Gurseu*, i tu stanuju mnogi martolozi i ovčari. Zatim prodjoše planinom i si-

[1] O tom ratu potanja kod Dimitza, Geschichte Krains, II. Thl. p. 120.

[2] Budački, u Valvasora, XII B. p. 68, 69, 135.

[3] *Clokoch*, spominje se u popisu župa bisk. zagrebačke od g. 1334 i 1501 (Starine IV, 216). *Klokat* u Valvasora, XII B. p. 64. — Od ovih navedenih mjesta zabilježena su na karti Hrvatske *(Croatia)* u Valvasoru: Ribnik, Novigrad, Herendits, Janatz i Belai.

[4] Sana *(Zana)*, spominje se u spomenicih 13. vieka (Theiner monum. Slavor. merid. I. 297) i u statutu kaptola zagrebačkoga od g. 1334. Tkalčić, Monum. episc. zagr. II, 90. Tomaschek misli, da je *Sarna* staro dalmatinsko ime za Sanu. Die vor-slavische Topographie der Bosna, Hercegovina, Crnagora; Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft Wien, Jgg. 1880. p. 514.

Digitized by Google

djoše u dolinu k rieci Sani, gdje jih dočeka Bahada subaša od Ključa *(Glutz)*, koj bješe izišao gospodi u susret, te jih doprati do Ključa, koj je na brdu; a poslije sidjoše u dolinu i na polju kod Sane prenoćiše. Krenuvši od ovud dodjoše u selo na lievoj strani ležeće, a ime mu je *Szablacke*, koje nedavno imadjaše 80 kuća, a sada jedva ako ima sedam ili osam. Od Szablacke kraj Sane zapute dolinom te idjoše dobru milju puta do pod brdo *Prisrer*, na kom je njekad bio gradić po imenu *Prisrer*, od koga su zidine dobro opazili, a izpod njega teče Sana, koja nedaleko iznad razorenoga gradića izvire. Zatim udariše gorom i spustiše se u dolinu, gdje je s lieve strane selo, koje se *Golosch* zove. Od ovud zapute preko visokoga brda i dodjoše k carevu bunaru *(Keysersprunnen)*, koj se za to tako zove, što prije 74 godine od prilike, kad turski car zavojšti na Bosnu, došao bješe s cielom vojskom do onoga bunara, a dalje nemogaše; posla svoje paše s vojskom pod Ključ te pobiediše kralja bosanskoga, koj se u njem zatvorio bješe, te uzeše Ključ i Kamengrad. Iza toga dospjeli su u selo *Gersono* (mjesto *Gersouo)*. Odovud podjoše brežuljkom do gradića Sokola *(Szokoll)*, što bi mogli zvati „sokolov kamen" *(Falkenstein)*, koj leži na lievoj ruci, a ima 6 ili 7 okruglih vrata u zidu, a od sve tri strane dubok i velik šanac. Poslje toga izadjoše na vodu Plivu *(Pluia* mjesto *Pliua)*, pregaziše ju i još jednu drugu rieku, koja im je nasuprot tekla i dospješe k selu na lievoj strani na brdu *Szonion*, a zove se *Vllachen* (Vlahovo?). Zaputiv dalje preko vrlo visoke gore *Szenim*, spustiše se u duboku dolinu k potočiću *Jana* i dodjoše u selo na brežuljku, koje se zove *Babindol*. Od ovud krenuše te idjahu planinom, koja se takodjer *Szonim* zove, a gore na visini brda *Vaestin* liepe su čistine i ravanci. Spustiše se za tim u duboku dolinu k rieci Vrbasu *(Verbossa)*, koja im je nasuprot tekla, i priedjoše ju.

Od Klokoča dakle zaputi poslanstvo putem, što vodi u Maljevac ili Buhaču, a kraj Velike Kladuše stupi na zemlju bosanske Krajine ili jednom nazvane turske Hrvatske. Ovaj kraj Bosne, naime do planine Grmeča, odnosno do Vrbasa na iztoku, bijaše, kao što je poznato, prije provale Turaka cjelovit dio kraljevine Hrvatske, a biskupijâ krbavske i zagrebačke.[1] *Velika i Mala Kla-*

[1] Potanja oznaka medja kod R. Lopašića (Cazinski kraj u turskoj Hrvatskoj. Vienac, g. 1878, str. 671) i St. Novakovića (Srpske oblasti X i XI vieka, posebni otisak, p. 97, 98, 117) . . Popis župa biskupije zagrebačke, Starine knj. IV. p. 216—18.

Digitized by Google

duša spominju se u popisu župa biskupije zagrebačke od 1334 i 1501 godine, spadahu pod arcidjakonat gorički[1], a od polovine XIV vieka, pošto prestadoše plemenske župe, pripadoše k županiji zagrebačkoj. Spominju se i u opisu hrvatskih medja prema Turskoj od 1580 godine.[2] Valvasor navodi, da Veliku Kladušu zatvara s jedne strane velika močvarina, a s druge bujna polja, o Maloj pako Kladuši veli, da leži na visini.[3] Oba se mjesta često spominju za turskih provala[4], a navode je gore spomenuti stari atlasi i karte. Voda Kladuša današnji je potok Kladušnica, koja kraj Kladušâ teče i u Glinu utiče. Na daljem putu od M. Kladuše do Krupe spominje se potok *Cliua* i gradići *Novigrad* i *Jeseriani*. S dolnje Kladuše vode dva puta u Krupu, jedan, glavni, na Peći i Cazim, drugi pako na Todorovo, Bag, Konjoder uz potoke Jezernicu i Jezersku Lusinu. Kad bi naš putopisac bio pošao prvim putem, onda *Cliua*, bio bi vjerovatno potok Krivaj (Criua), preko kojega vodi put od Peći u Cazim. Ako je njegdašnji Novigrad u istinu današnje Todorovo, tada je vjerovatno udario drugim putem, na kojem mu u istinu ostaje Jezerski na lievo, onda bi bila *Cliua* rieka Glinica (Clina) ili njezin koji pritok. *Novigrad* navodi se još na kartah XVI vieka (u Valvazorovoj sbirci), od prilike gdje je današnje Todorovo, kraj kojega (kao i kraj Vranograča) vodio je po opisu nedaleko od Jezerskoga put u Krupu.[5] Dalje se još spominje gradić *Jeseriani*, što je bez sumnje današnje Jezersko[6], koje zaista s lieva od puta leži.[7] To bi se mjesto takodjer *Nemtzig* (?) zvalo, ali sličnomu mjestu neima u starih knjiga ni na današnjih kartah spomena. *Krupa*, trgovište i gradić, njegda do XVI stoljeća vlastničtvo knezova krbavskih, a poslije Nikole Zrinskoga,

[1] Starine, kn. IV. loco cit.

[2] Theiner, Monumenta Slavorum meridionalium, tom. II. p. 75.

[3] Valvasor, op. c., II. izd., Buch XII, p. 35, 132.

[4] Velika i Mala Kladuša pripadahu najprije porodici Ivkovića, a poslije bjehu Frankopanski gradovi. R. Lopašić, Karlovac, p. 9, 13. Klaić, Bosna, 187, 188.

[5] Na karti Hrvatske u Valvasora (Ehre d. H. Krain) zabilježena su medju Glinom i Unom od navedenih mjesta samo *Kladussa sup.*, *Kl. inf.* i Vranograd, a kraj Une *Kruppa*. — Na karti k Lučićevu izdanju kod Švandtnera (III. tom. od g. 1748) navode se medju bosanskimi mjesti: *Kladussa*, *Alt Novigrad*, *Jeserski* na lievo od puta, *Japra*, *Kamengrad*, *Klutsch*, *Verbosania*.

[6] Jukić, Bosna, str. 52.

[7] *Jeserski* ili *Iserski* u Valvasora (XII. B. p. 132), bijaše njegda grad vodičkih i blagajskih knezova R. Lopašić, Vienac g. 1878, str. 671.

Digitized by Google

otca sigetskoga junaka, spominje se često za provala turskih sve do osvojenja godine 1565.[1] Od Krupe do Kamengrada putovahu poslanici vjerovatno onim istim putem, što i danas amo vodi, na to upućuje rieka i gradić *Japra*[2], koj još i danas postoji[3], a rieku Japru su vjerovatno prebacili kraj današnjega mjesta Kozina. Gornjemu polju *(Goremi polle)* neima spomena u ovom kraju, ni na kartah, ni u knjigah, tako ni pjesmam, u kojih bi se pjevala junačka djela Malkošićeva[4], kako Jagić opaža (Rad, kn. XXXVI, 114), neima jih ni danas više. *Kamengrad* je još danas mala tvrdja na visokom kamenitom brdu.[5] — Dalji put od Kamengrada do Ključa vodi po putopisu najprije k jugo-iztoku na lievoj strani Sane, a spominje se ponajprije voda *Mren* i *Sanica*. Prvoj neima na današnjih kartah traga; ali Mren se kao župa spominje jur u pomenutom popisu župa od 1334 godine.[6] Po opisu mogao bi Mren biti današnji potok Dobra, preko kojega vodi put k Sanici. Potonja utiče blizu Kamičaka, preko nje vodi u istinu put, a ime joj se još danas sačuvalo. Onim pako dvim razorenim gradićem: *Klanenatz* (Kamenac?) i *Liscovatz* neima na kartah i u spomenicih traga. *Klemenac* gora biti će vjerovatno današnji Kamen (Kamenac), ogranak Plamenice planine, koj se diže u istinu Sani na lievoj strani, a na podnožju Kamena stere se mjesto Kamičak, gdje su

[1] Valvasor, op. c. B. XII, p. 18, 64. Krčelić Notitiae Praeliminares, p. 341, 343. N. Schmith, imperatores ottomanici, t. I, 118, 188. Kukuljević, povjestni spomenici, p. 179. 122. Theiner, monumenta Slavorum mer. II, 75. Hammer, Geschichte, III, 433, 434. Spominje se na kartah XV (Ptolomaeus Angeli, rkp. u narodnoj biblioteci u Fiorenci, cl. XIII, br. 16) i gore pomenutih XVI stoljeća.

[2] *Japra* navodi se jur u štatutu kaptola zagrebačkoga i u popisu župa od 1334 godine (Tkalčić, Monumenta. II, 90, Starine IV, 212), spadaše na arcidjakonat dubički, a kotar sanski (de Zana). U popisu župa od g. 1501 neima mu više spomena, vjerovatno bješe jur od Turaka osvojen.

[3] Blau, Reisen in Bosnien, p. 223.

[4] Navale Malkošić (Malkoč, u Kukuljevićevih spomenicih, p. 247) bega na Hrvatsku, spominje Valvasor, p. 120, 121. Lopašić, Karlovac, p. 3, 9, 10.

[5] „*Camengrad*, castrum, in finibus Croatiae, Bosnaeque existens", pokloni ga kralj Matija Korvin (g. 1464) Tomku Marnaviću. Krčelić, op. c. p. 205. Biti će možda ono isto, što *Cramen* u popisu župa od g. 1334 (Starine, IV, 212). Spominje se u pomenutom opisu u Theinera (II, 75), u Hadži Chalfe (Rumili u. Bosna, p. 169) i dr., Novaković, oblasti, p. 100, 108, a navode ga i karte XVI vieka.

[6] Starine, kn. IV. p. 212.

Digitized by Google

ruševine staroga grada, možda Kuripešićeva Klanenca. Dvim pustim gradićem: *Szekollour* (Sekolov?) i *Gurseu* (Jurjev ili Jurjesevo?), koji bi po putopisu imali biti Ključu na sjeveru, sličnim imenom neima u izvorih i na kartah spomena. Ključ (*Glutz*), na lievoj obali Sane, pod Šišom planinom, dovoljno je poznat grad od rata posljednjega kralja bosanskoga.[1]

Od Ključa vodi mu dalje put ponajviše uz desni brieg Sane, a na tom putu navodi selo *Szablake*, koje će biti ono isto mjesto, što dolazi na karti c. kr. generalštaba po imenu Zablaće.[2] Gori pako Prisrer i ruševinam istoimena gradića nedaleko izvora Sane, nemogosmo u trag ući. Ako se nije putopisac prevario i glede izvora Sane, kao što Mrežnice, tada bi njegov Prisrer mogla biti današnja Prevjir gora (c. kr. generalštabske karte) Sani na iztoku, ili ako se nije Kuripešićeva Prisrera sačuvao trag u današnjem Prisjeku na podnožju Dimitora. I *Goloschu* ili Gelešu (Jeleš?) neima nigdje spomena. Carski bunar *(Keysers prunnen)* pako biti će vjerovatno današnja Slatina na istoimenom potoku, koja leži uprav na putu Kuripešićevu. Tu spominje Kur. njeku priču o Muhamedovoj vojni na Bosnu, koju je vjerovatno od pratioca slušao, jer joj neima spomena u nijednom suvremenu izvoru. *Gersono* je današnje selo Gerzovo u njegdašnjoj jezerskoj nahiji.[3] *Szokoll* (Sokol ili Sokolac)[4], još danas postoji; znatan mu je opis, jer je danas zapuštena tvrdja pod Crnom gorom blizu vrela Plive, ka kojoj se putnici spustiše te njezinom dolinom dalje putovahu. Dalji put ne vodi mu po običaju na Jezero i Jajce, nego k jugu, u dolinu Janja, pa na Prusac k Vrbasu. Ovaj dio puta težko je tačno označiti, pošto su današnje karte, osobito u ovom kraju, nesavršene i pogrješne, pa što putopisac odveć malo mjestâ na tom putu navodi, a ta su, kao i ona gore, ponajviše zlo naštampana te izopačena. Tako nam nije pošlo za rukom uz današnja pomagala,

[1] Ključ, gl. kod Petančićevih puteva u Radu, kn. XLIX. 150. Geografijski opis Ključa i okoline u djelu: Occupation Bosniens im J. 1878. Wien 1880, S. 540—42.

[2] Zablaće (— raja, — tursko) u ključkom kotaru. Statistika mjesta i pučanstva. Sarajevo 1880, str. 49.

[3] Jukić, Bosna, str. 26. — Gerdovo (sic!) u statistici mjesta, str. 65.

[4] Gore pomenute karte (Angeli Vadii, Mercatoris, Bleu i dr.) navode Ključu na jugu gradić *Socholec* ili *Sokolitsch* (Sokolić), što je bez sumnje današnji Sokol ili Sokolac. Spominje se u turskih ratovih, a osvojiše ga Turci g. 1521. Hammer, Gesch. III, 11. Jukić, Bosna, pag. 26.

Digitized by Google

razriešiti i označiti zlo naštampana imena gore *Szonion* odnosno *Szenim* ili *Szonim* (Semišnica, ili Sasdinac?) i sela *Vllachen* ili *Vllachu*. Prebacivši Plivu izpod Sokola kraj Šarića, udariše putem, što vodi k selu Dolnjoj Plivi, a dalje preko ogranka Vitoroga u dolinu Janja *(Jana)* k selu *Babindolu*.[1] Jana je današnji Janj, desni pritok Plive.[2] Kraj Šarića, stare *Saritte*, stupiše na staru rimsku cestu, kojom su donjekle išli.[3] I sličnomu imenu gore *Vaestin* neima na današnjih kartah u onom kraju spomena. Nije li Vaestin možda današnje brdo Vaganj, na kojem se vide ruševine staroga grada.[4]

Prebacivši Vrbas *(Verbossa)* dodjoše u dva pusta razrušena gradića, Novi gornji i dolnji *(Novi, Ober* und *Nieder)*, pa onda opet preko pomenute vode, okrenuvši se na desno, dodjoše u gradić i varošicu *Prussan* (Prusac). Od ovud pošavši prebaciše opet rieku Vrbas *(Vrbossa)* i podjoše lievo punih pet ura dugom planinom, koja se *Radanno* zove, i tu na visini je na lievo mali gradić, zove se *Castel*, a sazidaše ga Turci da bi živež i hranu, koja idjaše ka gradu Jajcu *(Jatze)*, kad ga još kršćani držahu, na silu uzimali. Iza toga dodjoše u dolinu, gdje se s obje strane izpira zlato, i dugo jahahu ovom dolinom dok nepodjoše potokom, koj se zove Lašva *(Laschua)*, a odatle na desno okrenuvši se, dospješe u selo *Krudschitza* (Krušica).[5] Odatle priedjoše njekoliko brežuljaka, pa se onda spustiše u dolinu, gdje se s obje strane mnogo zlata izpire. Pa preko potoka Željeznice *(Schelesnitza)* ka Kiseljaku *(saurer prunnen)*, pa onda preko vode Lepenice *(Lippenitza)* i ravna polja, udarivši na lievo u selo Rakovicu *(Rhakonitza* mjesto Rhakovitza). Za tim dodjoše u selo *Blaschova*, koje prije njekoliko godina bijaše velika varoš, a danas jedva da ima 10 ili 12 kuća. Dodjoše na vodu Bosnu *(Wassua* mjesto *Wossna)*, prebaciše ju i nadjoše tu Murata vojvodu s 130 od prilike dobro i liepo opremljenih konjanika, koji čekahu gospodu i dopratiše jih do zaselka *Khonatza* (valjda *Khouatza*, ili Kovača) gdje su noćili. Poslije uru i po od prilike zaputе gospoda, a pred njimi jahaše njekoliko hrabrih

[1] Babindol navode starije karte blizu Janja potoka. B. je po statistici mjesta (p. 64) u kotaru jajačkom, a u občini Babići.
[2] Jukić, Bosna, str. 26.
[3] Tomaschek, l. c. p. 517.
[4] Jukić, Bosna, str. 26.
[5] Krusica na karti generalnoga štaba, a Kruščica u statistici mjesta str. 62.

Digitized by Google

Turčina, k Ausref begu paši bosanskomu, koj je bio u drugom selu, Glavojedinu *(Glavogedin)*, a to je nedaleko nad našim selom". Dalje crta putopisac sjajan doček kod Kosrev paše, opisuje pašinu od granja sagradjenu kolibu, u kojoj je tekao potočić, dragocjene sagove i bogato odievenu stražu. Od Kovača *(Konatza)* putovaše širokim vrhbosanskim *(Verchbossen)* poljem i kroz varoš Vrhbosnu *(Verbossen)*, pa onda visokom njekom gorom i okrenuše se na na desno od puta u dolinu i dodjoše u selo *Mokro*. „Jutros naime u sriedu 14 rujna), kad udjoše u varoš Vrhbosnu, tjeraše mimo nas, kao što u nas stoku tjeraju, jedno 15 do 16 djece, koje mužke, koje ženske, jer jih nemogoše sve prodati na tržištu. Bog neka im se smiluje."

Ovaj dio puta, od Babindola do Krušice, toli je obćenito opisan, da ga je, prema današnjim kartografijskim i književnim pomagalom i zlo naštampanomu tekstu, jako težko po tanko označiti; budući da putopisac navodi odveć malo topografijskih podataka, pa što navodi njekoja mjesta i gore, kojim neima na kartah i u knjigah spomena, kao n. pr. Gornji i Dolnji Novi[1]; i što putopisac tvrdi, da su tri put prebacili Vrbas[2], što je geografijska bludnja, jer ta rieka teče u onom kraju dosta ravnim smjerom bez velikih okuka, te nije bilo od potrebe tri put prebaciti rieke. Držeć, da je Prussan današnji Prusac[3], mala tvrdja pri briegu, izpod kog teče Koprivnica (Jukić, str. 27), tada je putopisac vjerovatno zamienio Vrbas s njegovimi lievimi pritoci Šemnišnicom i Koprivnicom, koje prebaciviši dospješe u Prusac, a od ovud putovahu k Vrbasu, koj su možda kraj D. Skoplja ili Bugojna prebacili, i dalje gorom nastavili put k Lašvi. Gdje su god prebacili Vrbas, nisu pošli, kako tvrdi putopisac, na lievu, već na desnu njegovu obalu. Putanja od Babindola u Prusac, ubilježena na c. kr. generalštabskoj karti, možda je onaj stari Kuripešićev put, a vodi preko gorâ Sasdinac

---

[1] Dom. M. Niger (geographiae commentariorum lib. XI. Venetiis 1557, p. 91) spominje *Novi* na desnom briegu Vrbasa, ali potanje neoznačuje položaja.

[2] Opis Vrbasa s Plivom podava Dom. M. Niger, geographiae commentariorum lib. XI. p. 91.

[3] Prusac *(Pruksetatz* na karti Hrvatske u Valvasora), kao sklop puteva na lievoj strani Vrbasa, gl. K. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien u. Bosnien während des Mittelalters. Prag 1879, S. 82.

Digitized by Google

(sic!)[1] i Krive jele na Slatinu, pa preko potoko Šemnišnice i Koprivnice u Prusac. Gora *Radanno* današnji je Radovan[2], preko kojega vodi put u dolinu Lašve, u koju su sašli po svoj prilici izpod Travnika, jer bi putopisac inače potonje mjesto, kao znatnije, svakako bio spomenuo. Radovanom se možda onda nazivalo sve ono gorje, što se diže medju Vrbasom i Lašvom, dakle i današnja Vranica, preko koje vodi put od Bugojna k Lašvi. Gradić *(Castel)* možda je današnje Kopile, na visini Vranice, koj vlada dolinom Vrbasa i Lašve, leži malo ne po sredini medju Travnikom i Bugojnom, medju dvima glavnima putima u Jajce. Ime doline, gdje se zlato izpiralo[3], putopisac nenapominje, možda je potoka Grmovnice (Geronica, Jukić str. 22), desnoga pritoka Lašve. *Krudschitza* današnja je Krušica, selo, više kojega su toplice 3 ure od Travnika.[4] U dolini Lašve stupiše opet putnici na staro-rimsku cestu[5], ili na današnju travničko-sarajevsku te putovahu vjerovatno na Busovaču. *Schelesnitza* (Željeznica) biti će današnja Fojnica rieka, preko koje vodi put u Kiseljak *(saurer prunner)*, koju sastavlja Dragača i Željeznica.[6] Možda se Fojnica i Željeznica onda uzimala za jednu te istu rieku, budući se Fojnica čini kao nastavak Željeznice. Prebacivši izpod Kiseljaka Lepenicu *(Lipenitza)* dospješe u Rakovicu (*Rhakonitza)*, koja još i danas postoji na putu od Travnika u Sarajevo.[7] *Blaschova* današnji je Blažuj ili stara Vrhbosna.[8] *Kovatza*, držeći se puta travničkoga, mogao bi biti po karti

[1] Sasdinac bi položajem od prilike odgovarao Kuripešićevu Szonim ili Szonion.

[2] Opis puta od Prusca na D. Skoplje i preko Radovana u Travnik podaje Pouqueville (Voyage de la Grece, Paris 1826. t. III, 126—133), gdje se osobito ističe položaj Prusca, vladajućega dolinom Vrbasa i D. Skoplja, odkud vodi dubokom dolinom put preko gore u Travnik. — Put preko Radovana opisuje i Boué, Rec. d' itin. II, 250.

[3] D. M. Niger navodi, da Vrbas i njekoji mu pritoci *„auri ramenta evolvere"*. Geogr. com., p. 89. Pouqueville (Voyage, III, 129) govoreć o zlatu, koje se izpire iz Lašve, misli, da su na njezinom vrelu bili rudnici zlata, o kojih govori Plinius, te da su jih Rimljani za Nerona kopali. O tom gl. Tomaschek, Mittheilungen, p. 519, 520.

[4] Jukić, Bosna, str. 23.

[5] Tomaschek, Mittheilungen, p. 523.

[6] Roskiewicz, Bosnien, p. 35.

[7] Rakovica, Statistika mjesta, str. 11. Opis puta od Travnika u Sarajevo, gl. Pouqueville, Voyage, III, 139—42. Boué, Rec. d' itin. t. II, p. 224—33. Blau, Reisen in Bosnien, p. 97—107.

[8] Jukić, Bosna, str. 32. Rad, kn. XLIX, 146. Statistika mjesta, str. 9.

Digitized by Google

zaselak Kovačići na putu travničkom pred Sarajevom[1], a *Glavogedin* bilo bi ono mjesto, gdje je paša držao svoj ljetnik, kamo poslanstvo zaputi, da mu se kao glavi zemlje pokloni. Razmatrajuć specijalnu kartu okoline sarajevske, priloženu k pomenutomu djelu o okupaciji Bosne, razabrah, da prigorje Ozrena, koje se brežuljci k sarajevskomu polju postupno spušta, zatvara ga sa sjevera i sjeverozapada. Ovo prigorje ističe dvie glave, koje se Kobilja glava zovu, a izmedju njih se vijuga Bosna u tiesnoj dolini. Prigorje je danas ponajviše golo, ili šikarjem prekrito, a za putopiščeva doba vjerovatno bujnom šumom zaraslo.[2] Preko Kobilje glave previja se glavna cesta u Visoko kraj hana Kobilje glave, od kojega nedaleko prema sjevero-iztoku je na gorskoj ravnici (po karti) seoce Tolina, a potok Švica, sastavljen u gornjem tieku od dva traka zahvaća oba mjesta. Držeći se putopiščeva puta i karte mišljah, da je u ovom za onda u istinu divnom priedjelu mogao biti oko Kobilje glave ljetnik Kozrevpaše, s kojim priedjelom bi se i opis putopiščev najsgodnije podudarao. Pošto nisam nigdje nalazio sličnoga imena Kurip Glavogedinu, lasno se dalo misliti, da je od mjestâ Kobilja glava — Tolina mogla postati putopiščeva Glavogedina; budući da se još na kraju prošloga stoljeća navodi Kobilja glava kao glavna stanica pred Sarajevom.[3] Medjutim dodje mi rukû pomenuta statistika mjesta, u kojoj me iznenade dva mjestna imena sarajevskoga kotara u hrastničkoj općini (p. 9), na ime *Kovači* i *Glavogodina*, što bi vjerovatno Kuripešićevim mjestom Kovatza i Glavogedin odgovaralo. Budući da tima dviema mjestima nigdje drugdje neima spomena: za to je veoma težko tačno jim označiti pravi položaj, i dovesti jih u sklad s Kuripešićevim opisom, pošto su ta mjesta u općini Hrastnica, koje mjesto leži uprav na rubu sarajevskoga polja, medju podnožjem Igmana i potokom Željeznicom, blizu današnje (sarajevske) Ilidže, desno od puta što vodi od Blažuja u Sarajevo. Ovaj od prilike položaj pomenutih mjesta (Kovatza kraj puta, a nad njim na podnožju Igmana Glavogedin) slagao bi se i s putem Kuripešićevim, jer od Kovača po-

[1] Statistika mjesta, str. 9.

[2] Opis sarajevske okoline gl. kod Blau-a, Reisen in Bosnien, p. 1—16.

[3] „Han dalla cima di detto monte prende la denominazione di Kobiglia glava". Giornale del viaggio a Costantinopoli, l' anno 1792. Engel, Ragusa, p. 316. Pouqueville spominjuć u svojem putopisu (Voyage, III, 141—44) Kobilju glavu, opisuje položaj Sarajeva kao osobite topografijske tačke.

Digitized by Google

djoše sarajevskim poljem u Sarajevo. Varoš *Verchbossen* današnje je Sarajevo[1]; vrhbosansko polje je sarajevsko polje, a selo Mokro još i danas postoji.

Iza toga putopisac opisuje na kratko Bosnu, „kako ju nadjoše prolazeć kroz nju". Ali ciele Bosne, primjećuje, ne može opisati, što druge polovine, na ime gornje Bosne, vidio nije; za to govori samo o dolnjoj Bosni, koja mu se prostire od rieke Une *(Wuna)*, pa do varoši Vrhbosne (Sarajeva). „Prije svega dolnja Bosna je brdovita zemlja, ima na sve strane velike šume, a slabo je, izuzam malo mjesta, uradjena, osobito na granicah i to s toga, što ju Hrvati i drugi često pliene; pa onda dok je u kršćanskih ruku bila, nisu smjeli od vlade obdjelavati tu zemlju. Ali pošto Turci Jajce *(Yeytza)* osvojiše, to počeše obdjelavati veliki dio dolnje Bosne, koj je tako dugo pust ležao. Dalje su u pomenutoj kraljevini Bosni našli tri narodnosti (Nationes) i tri vjere. Prvo su stari Bošnjaci, koji su rimsko-kršćanske vjere, a tim je Turčin, kad je osvojio Bosnu, ostavio vjeru. Drugi su Srbi *(Surffen)*, koje zovu Vlasi, a mi jih zovemo Cigani *(Zigen)* ili Martolozi *(Marcholosen)*.[2] Ovi dolaze iz Smedereva *(Schmedraw)* i Biograda *(griechisch Weyssenburg)*, a vjere su sv. Pavla. Mi jih držimo za dobre kršćane, jer nenalazimo, da ima kakove razlike izmedju njihove i rimske vjere. Treći su narod pravi Turci, koji su vojnici i činovnici, a vladaju sa svime tiranski obima gore pomenutima plemenima, kršćanskimi podanici. Ostaviv jim Turčin vjeru, samo da obradjuju zemlju, (osim koga navede mladost i lakoumnost, da se poturči), a pustio jim je njihove svećenike, crkve i druge obrede. Oni nisu bili dužni davati od zemlje, koju obrade, ni koji drugi porez, do jedne ugarske forinte godišnje, to jest 50 aspra od svake kuće. Ali sad ove godine, pošto je (Turčin) najveći dio Hrvatske osvojio, i veliki dio Ugarske podložio, počeo je oba pomenuta plemena jače obterećivati i novimi jih nameti, kao što će slediti, mučiti. Najprije započe

[1] O Vrhbosni ili Sarajevu gl. opis Petančićevih puteva; Rad kn. XLIX, 146—48. K tomu valja dodati, da se *Vrhbosanija* kao gornja Bosna spominje u hrvatskom spomeniku od g. 1493 (Kukuljević, Monum. hist. Slavorum merid., p. 155) i kod Lučića (Schwandtner, III, 412). Pomenuta pako karta u Lučića, navodi *Verbosaniu* kao Sarajevo. — Jireček, Die Handelsstrassen u. Bergwerke von Serbien u. Bosnien, pag. 85.

[2] *Martolozi* iz grčkoga ἀρματωλός, kršćanski krajišnici (christliche Grenzwächter). Diefenbach, Völkerkunde Ost-Europas, II, 114.

Digitized by Google

tim, što po turskom običaju svake godine uzima iz svakoga mjesta troje, četvero ili petero mužke djece, a uz to bira najljepše i najokretnije; tako po kojemu otcu ili majci otmu, ako je liepo, i jedino diete, a po kojemu, koj ima četiri ili pet sinova, ako nisu liepi i okretni, ostaju svi na miru. Drugo uzima svake godine od osobe, mlade i stare, osobiti porez od 30 ili 40 aspra. Treće na svaku glavu stoke, na svaku njivu, vrt, livadu, vršište, na svaka vrata u kući po njekoliko aspra, tako da se po njeki put pretjera svaka mjera. Uz to jim Turčin nepusti crkve popravljati, niti im dopušta da nove zidaju; jer misli, da će ih tako prinukati da se poturče. S toga su pomenuti kršćani obiju plemena vrlo nezadovoljni; i može se misliti, da bi se jako rado u kršćanska mjesta preseliti htjeli. To se i odtuda vidi, što nam uviek, kada dodjosmo k njihovim stanovom, ne samo svoje kuće razpremiše, već nam kazivahu svu koliku nevolju, što trpljahu od turskoga golemoga nasilja, jer Turci pred nami nemilo tukoše ne samo stare, već i mlade, pače i žene. Od straha ni su smjeli od nas ništa javno primati, no kad jim kriomice platismo, tajnimi nam znakovi dadoše razumjeti, da bi radje bili kod nas, nego li ovdje. Oh koliko smo jih puta gledali, gdje pred nami stoje skrštenih ruku, uzdišući i na nebo pogledajući, a nesmjedoše s nami govoriti! Ali čim se nadjoše na samu s nami, umah počeše govoriti: oh koli željno izčekivasmo, da nas Kristovom pomoćju oslobodite, htjedosmo se rado na vašu zemlju od ovoga tiranstva preseliti; ali evo sada je naše utjehe nestalo, jer vidimo gdje se i vi morate pokloniti turskomu caru, i k njemu idete mir da tražite. Mi jim odgovorismo tješeći jih boljom nadom, a s velikim sažaljenjem. Kad bi bog dao, te kad bi svi oni, koji neuzimaju k srcu tursko nasilje, vidjeli to, zaista bi imali sažaljenja s ljudmi, koje mi držimo za prave kršćane, koji u neizkazanoj težkoj nevolji i težkom nasilju ostadoše postojani u vjeri kršćanskoj. Pomenuti kršćani priznaju, da je velik grieh što vojuju na kršćane, ali ma kako to vješto obilazili, ipak moraju na silu da idu s Turci na druge kršćane. Ali mnogi od njih, neće da budu dionici pliena; pa još vele, da riedko tko od onih koji vojuju na kršćane umre pravom smrću. Nu ima jih, koji iz opakih razloga i zlobe, kao što i kod nas ima zlih ljudi, rado idu proti nam, pa i na tursku vjeru prelaze, te vele: sada ćemo pomoći da i vas raztjeraju. Pomenuti kršćani obiju plemena odievaju se po gotovo kao i Turci, a razpoznavaju se od ovih po tom, što nebrijaju glave".

Digitized by Google

Putopisac ovim opisom prikazuje dolnju Bosnu, od Une i Save, do Sarajeva po svojem motrenju. Opis nije geografijski, već se odnosi na tadanje stanje i odnošaje naroda; i premda je obćenit, ipak je znatan, pošto neimamo sličnih opisa iz onoga doba, jer historici tadanji pripoviedajući turske ratove u naših zemljah više su kroniste negoli pragmatici. Ovaj se opis toli znatnim onda držao, da su ga kosmografi XVI, pače i XVII vieka raznovrstno upotrebljavali.[1] Mi pako onomu opisu neznamo šta primietiti radi nestašice sličnih djela o Bosni iz onoga doba. Tim znamenitiji je onaj opis glede naroda, jer prikazuje stanje njegovo, za prvoga vieka gospodstva turskoga u Bosni, a toga neima u nijednom nam poznatom historijskom izvoru onoga vremena. Razdioba Bosne na dolnju i gornju obična je kosmografom onoga vieka.[2] Razdioba naroda odnosi se poglavito na vjeru. Srbi *(Surffen)*, Martolozi, Vlasi i Cigani *(Zigen)*[3] su mu sinomima, a bili bi doseljenici iz Srbije, vjere sv. Pavla; vjerovatno su zapadni pisci držali Pavlićane i pravoslavne za sljedbenike istoga zakona, inače bi naš putopisac i pravoslavne bio na pose spomenuo. Katolici su mu prvosedioci, a Turci osvojitelji i gospodari zemlje. Ove dakle plemenske i vjerske razlike naroda, koje još danas u Bosni postoje, nisu plod našega vieka, već su se jur u XVI vieku izticale. Crtajuć putopisac sliku o tadanjem stanju naroda, prikazuje u početku turskoga gospodstva snošljivo njegovo stanje, nebi li se valjda narod oprijateljio sa svojimi gospodari. Al pošto Turci osvojiše jugo-iztočnu Hrvatsku i slavodobitno napredovaše u Ugarskoj, pošto je svaki odpor od Turčina satrt, nastaje doba nasilja i tiranske vladavine u Bosni; ugnjetavanje naroda silnimi danci, krvnim porezom, grabeć mu djecu, zanemarujuć i zametavajuć ga raznovrstno, ne bi li ga tim prisilio na poturčivanje

[1] Seb. Muensteri Cosmographia, p. 1625.

[2] O razdiobi Bosne gl. opis Petančićevih puteva, Rad, kn. XLIX, 147. Farlatti J. S. t. IV, 38.

[3] Ζυγοί po Strabonu (ed. Par., II, 129, XI, 491, 495, 496, XVII, 839) su divlji narod azijske Sarmatije, stanujući po visinah Kavkaza pa do Kimerijskoga Bospora, koje skitalci, koje hajduci i gusari. Spominju jih i drugi pisci (Stephan. Byz., Priskus, Avienus i dr.); ali ovaj narod nisu Zigi našega putopisca. Potonji su sredovječni *Zygeni* ili *Zigeuni*, o kojih Du Cange (Glossarium, VI, 935) opaža „apud Krantzium in saxonica historia 1417 iidem, qui Gallis *Aegyptii* seu *Bohemi*, Italis *Zingani* vel Zingeri, Hispanis *Gittani* nuncupantur. Errones, praestigiatores, qui fictionibus et mendaciis imperitae multitudini imponunt".

Digitized by Google

„U četvrtak 15 rujna zapute od Mokroga, na visoku i kamenitu goru, koja se zove *Medengh* (Medenik), jašuć dosta dugo pod visinom, pa onda ostavljajuć ju na lievo, dospjeli su u selo *Grachonitza*, hoje leži s lieve strane puta. Odovud putovahu dosta dugo Medenikom *(Medenick)*, dok nedodjoše do njekojih grobova od kamena, pa onda u *Czelempasar* (Čelebi-pazar) ili *Rogaticu*, tursku varošicu. Na glavici, kojom prodjoše ima pet jako velikih kamenih grobova, tako da se ne samo mi čudismo, nego i sami Turci, kako iznesoše na ovu glavicu pet tako velikih četvorasto iskljesanih stiena. Tu leži vojvoda *Pavlović* od *Radasel* (mjesto Radoslav Pavlović), koj njekad vladaše u dolnjoj Bosni; a tu je sahranjena još i žena njegova, jedan sin, jedan brat i vjerni mu sluga. Na velikom je kamenu nadpis u srbskom jeziku i pismenih izrezan, (surffischer sprach und büchstaben), a ovako glasi: „Ja vojvoda Pavlović od Radasel, gospodar i knez ove zemlje, ovdje ležim u ovom grobu. Dok življah, turski me car ne mogaše ni kojim junačtvom, nit kakovimi darovi, pa ni ratom, ni težkom silom na zemlji mojoj pobiediti, niti pritisnuti, a još manje mišljah, da se od vjere odmetnem. I bog mi je dao, da sam mnogu pobjedu nad Turci održao. Hvalim i slavim boga, što vazda vojevah i što moju zemlju ostavljam još u vjeri kršćanskoj". Na drugom mjestu, nedaleko od pomenutoga groba, drugi je nadgrobni kamen drugačijega oblika, ali ne tako velik. Tu leži vjerni sluga rečenoga vojvode, a sluga taj bješe vjeran junak, i o njegovih junačkih djelih još mnogo pjevaju Bošnjaci i Hrvati. Na kamenu je izrezan križ i nadpis u srbskom jeziku i pismenih, koj ovu misao izrazuje: „vojvodo Pavloviću, gospodaru moj, tebe ljubljah za života svog; vjernom službom služih tvoju glavu, a sad evo ležim mrtav pod tvojima nogama; jer hoću i u zemlji, da sam ti vjeran sluga. Toga si ti vriedan slavni i junački kneže; jer mač je tvoj oborio po kojeg Turčina za vjeru kršćansku".

Put, kojim je poslanstvo od Sarajeva u Rogaticu putovalo, čini se da je po gotovu onaj isti, što i danas ovamo vodi. Put je vrlo mučan, kojim se do nedavna riedko putovalo, radje se išlo, ako i duljim, udobnijim i sigurnijim jugo-iztočnim putem na Praću i Goraždu. Put Kuripešićev vodi kroz divlju, koje šumovitu, koje kršević Romaniju planinu, zloglasnim od starine hajdučkim gnjezdom[1], a prekrit je stienjem i kamenjem. S toga su jako riedki o

[1] Vuk Karadžić, narodne pjesme, k. III, str. 3, 4, 8, 9, 10.

Digitized by Google

tom kraju putopisi, a tim su više obćeniti i površni.[1] Tačan i izvrstan opis ovoga puta, izmedju Sarajeva i Višegrada, podava historija o austrijsko-ugarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1879 godine.[2] Kuripešićev put od Sarajeva u Mokro vodi preko ogranaka Ozrena i Stubčanice, pa visočinom krševite Romanije. Put vodeći ovom planinom vrletno se od Sarajeva savija na obronku Borje planine do Rešvrha, odovud se spušta, pa se opet vrletno diže k hanu Brezovici. Dalje pada k dolini gornje Miljacke, a od ovud se diže mnogimi zavoji do Mokroga. Odatle dalje vodi vrletni put, na divljih razvaljenih stienah Romanije, sve do hana Podromanijom. Od iztočnoga podnožja Romanije stere se put južno-iztočno, koje šumovitim, koje kamenitim priedjelom: ponajprije gorskimi pašnjaci prekritim poljem Glasinačkim, koje se na tri ure daleko prema jugo-iztoku proteže; sela ni selišta neima, sve je sama obćenita paša, sela su predaleko od puta. Kad se polje predje, unidje se medju žitorodna sela, obilata voćnjaci.[3] Dalje ide put kroz visine Vitanja i Mladoga, pa kroz Ivan-polje i Rudine polje, te kroz dolinu Rakitnice u Rogaticu. Kod Glasinca (Gromile han) dieli se put rogatički od onoga, što vodi na sjever kroz nizko šumovito gorje u Vlasenicu, a izmedju obiju puteva stere se glasinačko polje. Put od Sarajeva na Mokro i Glasinac u Rogaticu dug je 107·6km. Goru, kojom Kuripešić tako mučno i dugo putovaše, zove *Medengh* ili *Medenick*, koja nemože druga biti van današnja Romanija. Na kartah (Tafel XIV i XV) o bitkah kraj Mokroga i Odžjaka, priloženih pomenutomu djelu o austrijsko-ugarskoj okupaciji zabilježen je *Medjenik* kao jugo-iztočni zglob Romanije, kojim imenom, naime Medjenikom, možda se onda sva Romanija nazivala. Kuripešićeva pako *Grachonitza* bez sumnje je današnja Rakovica (Grachonitza mjesto *Rachouitza*), koja zaista na lievo od puta leži.[4] Na putu medju Rakovicom i Rogaticom navodi putopisac pet kamenitih grobova na strmoj težko pristupnoj glavici. Na pomenutoj karti o boju kraj Bandina (Odžjaka)[5], za-

[1] Putovanje (Jukićevo) iz Sarajeva u Carigrad god. 1852. Bosanski prijatelj, sv. III. str. 71—92. Blau, Reisen in Bosnien, p. 3, 5, 9—11, 92. Roskiewicz, Studien über Bosnien, p. 117, 118.

[2] Occupation Bosniens u. Hercegovina's durch k. k. Truppen, S. 609, 640. K tomu priložene karte, Tafel III D, XIV, XV.

[3] Jukić u Bosanskom prijatelju, III, 74.

[4] A. Boué, Recueil d' itin. II, 255.

[5] Occupation Bosniens, Tafel XV.

Digitized by Google

bilježeni su na istom putu izmedju hana Podromanijom i Rogatice, stari grobovi (alte Gräber) na glasinačkoj gorskoj ravnici blizu Crkvine i nedaleko kule Tanković, odnosno Senković; pa ime „Gromila han“, upućuje da je ondje bilo starih grobova. Buduć da putopisac nijednoga drugoga mjesta na svom putu nespominje, za to je vele težko nagadjati, gdje su oni grobovi mogli biti. Oni kameni grobovi, po opisu putopiščevu, poznati su po imenu *stećaka*, kojih ima u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji[1], sjevernoj Albaniji i Srbiji u obilju. Posljednjih godina počelo se izpitivanjem stećaka ozbiljnije zanimati; ali dojakošnji izpitatelji nisu bili strukovnjaci, za to je stvar žalibog još uviek dosta tamna. H. Sterneck u svojoj razpravi[2] govoreć o tom nadgrobnom kamenju u Bosni, (alte Grabsteine, p. 45—53), potanko ga opisuje i priobćuje njekoliko likova znatnijih ploča. Ovo grobno kamenje nalazi se ponajviše na nenaseljenih, težko pristupnih divljih visinah, što se i s drugimi svjedočanstvi podudara, a to isto i naš putopisac ističe, primjećujuć, „da su se i Turci čudili, kako su ona silna kamenja na onu strmu glavicu dopremljena“. Iz položaja pako onih stećaka i geologičkih razloga zaključuje Sterneck, da spadaju u predhistorijsko doba, buduć da ob onih visinah, gdje dolaze stećki, neima u tradiciji spomena, da su bile igda naseljene, pa bilo i od samih nomada. Ali ovaj je zaključak jurve oboren, jer ima stećaka s napisi (u ćirilici) i godinom, na kakove se stećke Sterneck po svoj prilici nije namjerio, a iz toga bi bio razabrao, da mu je zaključak necsnovan; inače bi se moglo misliti, da je pozniji narod u predhistorijske grobove svoje mrtve zakapao, i nadpise pridavao. Iza toga priobći dr. Lužan u nacrtu svoja iztraživanja o staro-bosanskih grobovih[3], koja se čine temeljitija nego li Sterneckova. Lužan postavlja one stare bosanske grobove u XIV i XV viek, a do toga rezultata nije došao tumačenjem nadpisa, (valjda se i on nije namjerio na stećke s nadpisi), već to zaključuje iz starih novaca i drugih starina, što je u grobovih nalazio. Iz ovih se i još drugih izpitivanja u obće razabire, da oni grobovi potiču svakako iz kršćanske dobe, vjerovatno posljednjih stoljeća srednjega vieka. Ni

[1] Stećki u kraju imoškom. Bolletino d' archeologia e historia dalmata; anno II, p. 8—10, 25—27, 36—39, 74—75.

[2] H. Sterneck, geografische Verhältnisse und Communicationen in Bosnien, Herzegovina u. Nord-Montenegro, Wien 1877.

[3] Deutsche Zeitung, 1879, n. 2766; prievod u podlistku „Obzora“, 1879, br. 240, 241.

Digitized by Google

je su li ono možda bogomilski grobovi? U nijednoga dojakošnjega izpitatelja starih bosanskih grobova neima žalibog spomena o grobovih na putu Kuripešićevu, premda dr. Lužan navodi oko Vlasenice na južnom obronku Birača, dakle dosta daleko na sjeveru od puta Kuripešićeva, najljepših šest hrpa s najvećim i najljepšim kamenjem, o kojem kraju, veli Lužan, da se može u jedan dan 5 do 600 starih grobova obaći. Onaj pako kraj Kuripešićeva puta još čeka, glede starih grobova svojega izpititatelja.

Onih pet Kuripešićevih kamenih grobova bila bi grobnica obitelji Radoslava Pavlovića, gdje leži Radoslav i žena mu, brat, jedan od sinova i vjerni mu sluga. Putopisac navodi pače i sadržinu srbskoga nadpisa u ćirilskom pismu na grobu Radoslavljevu i vjernoga mu (neznanoga) sluge. Iz historije je poznato, da je Radoslav Pavlović bio mladji sin Pavla Radinovića, mogućega dinaste u gornjoj Bosni, naime medju gornjom Bosnom i Drinom.[1] Po smrti Petra, starijega brata, nastupi Radoslav gospodstvo u svoj državi svojega plemena[2], te se spominje u tadanjih spomenicih nazivajuć se vojvodom, odnosno „velikim vojvodom rusaga bosanskoga", sve do 1441 godine.[3] Potonje godine spominje se Radoslav posljednji put, jer 1442 g. 29 rujna siu mu Ivaniš, spominjući smrt svojega otca[4], potvrdjuje Dubrovniku povlastice. Tim bi Radoslav izmedju 10 travnja 1441 i 29 rujna 1442 g. umro; kada i gdje, tomu neima u spomenicih traga.[5] Iza Radoslava spominju se u tadanjih spomenicih tri sina, i žena mu Teodora[6]; na ime rečeni vojvoda Ivaniš, pa knezovi Petar i Nikola. Od potonjih Radoslavljevih sinova spominju se posljednji put, po smrti Ivaniša, vojvoda Petar i knez

[1] Miklošić, Monumenta serbica, p. 306, 308, 310, 311—13, 315, 322, 387, 402. Pučić, Spomenici srbski, I 150, 155.

[2] Sandalj piše o Petru Pavloviću (30. svibnja 1420), da ga je pogubio turski paša Isak na bosanskoj medji za to, što se iznevjerio sultanu. Miklošić, op. c. p. 301, 311, 305.

[3] Miklošić, Monum. serb. p. 306—405. Pučić l. c. Majkov, istorija srpskoga naroda, II. izd. str. 170—173.

[4] Miklošić, op. c. p. 420.

[5] Jukić navodi (p. 129), da je Muhamed II, osvojivši Bosnu i ubivši Tomaševića, pogubio umah zatim i Radoslava Pavlovića, koj držaše Popovo i sve zemlje do Dubrovnika. To se moglo dogoditi s nasljednici Radoslavovi, jer samoga Radoslava odavna nije bilo medju živimi.

[6] Teodora žena Radoslava Pavlovića gl. u Miklošića (Monum. serb. p. 398 i 418), a ta bi bila po Rastiću sestra Stjepana Hercega ili Kosače.

Digitized by Google

Nikola u listini od 15 srpnja 1454, kojom potvrdjuju Dubrovniku povlastice.[1] Glavni grad Pavlovićeva gospodstva bješe *Borač*, odkuda su izdavane povelje Dubrovčanom, zovu ga „slavnim gradom“[2], a posljednji put se spominje kao stolica Pavlovićeva roda u navedenoj Petrovoj listini, od 1454 godine. Borač grad stajaše vjerovatno blizu Rogatice, možda današnje selo Borač u občini Rogatica vanjska.[3] Osvojenjem turskim Bosne i izumrćem roda Pavlovićeva čini se da je Borač opustio.[4] Ali Pavlovići posjedovahu, osim svoje oblasti u gornjoj Bosni, napose i u primorju Trebinje, Bileće s Banjani, Klobuk sa župom Vrm i Konavlje, Poznata je ljuta razmirica izmedju Dubrovčana i Radoslava glede Konavlja i Sokola, koja je iza velikoga neprijateljstva i krvavoga rata tek 1432 godine (25. listopada) izravnana.[5] Da su oni grobovi, koje Kuripešić navodi, ležali u oblasti silnoga Radoslava, o tom neima sumnje; jer su Pavlovići držali Ustikolinu (medju Foćom i Goraždom), Dobrun, možda Vrhbosnu (Sarajevo), gdje je Pavao Radenović zakopan[6], i trgovište Praču, gdje je Pavao još postojeći grad Pavlovac sagradio.[7] Pavlovićevi dakle grobovi, koje Kuripešić spominje, možda su bili blizu Borča. Kad bi pako Pavlovićev Borač bio kraj današnje Vlasenice (Jireček l. c.), bilo bi nesumnjivo, da je narodna tradicija podmetnula one grobove rodu silnoga R. Pavlovića. Inače bi rod Pavlovićev morao imati na glasinačkom putu još kakav dvorac, gdje je bila obiteljska grobnica; ili su jih potomci Radoslavovi pred turskim pustošenjem možda prenieli iz Vlasenice (Borča) na jug, na strmu nepristupnu glavicu; inače bi ono bili grobovi možda kakovih junaka,

---

[1] Miklošić, Monum. serb. p. 469.

[2] Miklošić, Mon. serb. p. 310, 312, 314, 325, 376, 405, 469. Pučić, spom. II, 111.

[3] Borač, selo u kotaru rogatičkom, a u občini Rogatica vanjska (Tetima), na karti ga neima. Gl. statistika Bosne, p. 21.

[4] O Borču kraj Vlasenice gl. K. Jireček „Die Handelsstrassen u. Bergwerke von Serbien u. Bosnien, p. 31, 38, 40, 60, 81.

[5] O razmirici medju Radoslavom i Dubrovčani glede Konavlja i Sokola obilna gradja u dubrovačkom arkivu; Lettere e Commissioni di Levante, vol. a. 1430—35. Consilii Rogatorum, vol. a. 1431—35. Resti, Annali di Ragusa (rkp. u akademičkoj knjižnici, p. 586—685), Luccari, Annali di Ragusa, p. 144—150. Rad, VII, 232—34, Starine, I, 198—200. Jireček, op. c. 38, 39.

[6] M. Pučić, srpski spomenici p. XVI.

[7] K. Jireček, Die Handelsstrassen u. Bergwerke, S. 38.

Digitized by Google

palih ondje u boju, ili kakovih slavnih hajduka. Tim bi vjerovatnija bila sumnja, što putopisac nespominje, da je sam one nadpise čitao, ili jih je pobilježio po pričanju svojih bosanskih pratilaca; pa da li su on i njegovi domaći pratioci znali ćirilsko čitati pismo. Al to se priči protivi, što još postoji s. Borač blizu Rogatice, pa što se broj grobova, koje Kur. nabraja, od prilike slaže s članovi porodice Radoslavove; grob naime bratov bio bi grob Petrov, kojega Isak pogubi, pa Radoslavove žene Teodore, možda najstarijega mu sina Ivaniša i bezimena mu vjernoga sluge. Što je bilo s onom mladjom dvojicom Radoslavovih sinova, Petrom i Nikolom, o kojih poslije 1454 godine spomena neima; nije li se s onimi sgodilo, što Jukić (p. 129) o Radoslavu priča? Onaj bezimeni vjerni sluga, o kojega junačtvu narod mnogo pjeva, nije običan sluga ili nevoljnik[1], već je njeki vlastelin, znamenita junačina; budući mu se ime nespominje, za to ga je težko nagadjati. U listini Tvrtkovoj (od kolovoza 1439)[2], kojom svjedoči, da se Ivaniš zakleo poslanikom dubrovačkim, spominje se medju svjedoci i „sluga Radoslava, Radoje Živinčić". Ni je li možda ovaj sluga onaj vierni i junački, kojega Kuripešić iztiče? Ali pjesmam, koje bi pjevali o njegovu junačtvu, neima u poznatih nam zbirkah traga.[3]

Od Rogatice krenuše preko visoke i kamenite gore, koja se *Semetz* zove; zatim spustiše se u dvie vrlo duboke doline k vodi Drini *(Trena)*; prebacivši ju, dodjoše u liepo ozidani karavanseraj, koj je izvan trgovišta Višegrada *(Vischegrad)*. Nad trgovištem diže se na stieni visok gradić, koj se takodjer Višegrad zove. Odovud krenuše u dolinu k rieci, koja se *Risona* zove, k malenomu manastiru, gdje osam srbskih kalugjera izadje jim na susret, a jedan u svećeničkom odielu, liepo jih primiše, pa se još pomoliše bogu za sretan put i povratak. Iza toga dospješe ka gradiću *Dobrunu*, koj se lievo na stieni uzdiže: pa prevalivši visoko brdo, sidjoše u dolinu k rieci *Ubevatz*, predjoše ju, i vidiše na desnoj strani na visini stare zidine, gdje bješe za vrieme kršćana liep gradić, po imenu *Pribon* (mjesto Priboi), a ima tu blizu trgovište, koje se takodjer *Pribon* (sic!) zove. Velika voda *Lun* (mjesto Lim), koja

[1] Sluga u značenju *minister* gl. u Daničića, Rječnik, III, 129.

[2] Miklošić, monum. serb. p. 402.

[3] O narodnih pjesmah, u kojih bi se pjevala junačka djela vjerna sluge Radoslava Pavlovića, gl. Jagić u Radu kn. XXXVII, 114, 119. Veselovski u žurnalu ministarstva narodnoga prosvešćenja, g. 1879, str. 89—111.

Digitized by Google

dolazi iz Makedonije, i *Ubevatz* (Uvac) sastaju se izpod rečenoga razrušenoga gradića, i utiču u Drinu *(Dröna)*. Od Priboja pošavši dospjeli su u njeki mali manastir, gdje žive srbski kalugjeri; za tim jahaše dugo gorom, koja se zove *Vanska gora* (mjesto Banjska), t. j. Toplička gora *(Toplitzerberg)*, koja se zato tako zove, što izpod onoga maloga manastira izvire topla voda. Tu uhvati Turke strah od hajduka, pa zato uzeše sobom iz sela do 40 ljudi kao pratioce, i tako dodjoše u selo *Crotono* (mjesto *Cratovo*), koje prije kratkoga vremena imadjaše 80 kuća, a sada jedva pet ili šest. Odatle zaputiše preko kamenitoga brda, po imenu *Kamenatz*, i dodjoše u Škenderpašinu varošicu *(märcktlein Schkender-Paschina)*. Iza toga udariše brdom, pa se spustiše u dolinu; jahavši zatim dugo liepom visinom, prebaciše rieku *Ubevatz*, te se uzpeše na visoku goru, odkuda se vidi Dubrovnik *(Ragus)* na moru, Carigrad u Romaniji, Smederevo *(Schmedravo)* i Bosna na 50 milja daleko, te dospješe u selo *Jastronich* na brdu. Odatle spustiše se u duboku dolinu, pa na brdo, koje se *Eresa* zove, te idući poslije uz vodu, po imenu *Lutzka*, dospjeli su u Novipazar *(Novipasar)*, t. j. Novi trg *(Newmarckt)*. Dalje udariše preko planine *Ragesno* i spustiše se u dolinu, gdje se zlato izpire i srebro kopa. Za tim dodjoše u vrlo velik i liep ali razrušen manastir, koj leži na lievoj strani; turski je car, neima tomu dugo, zapovjedio, da se razruši, jer unj dolažahu kršćani, koji zarobljeni od Turaka opet se oslobodihu i tu zadržavaše. Prošavši tuda, sve to dobro razgledaše, pa dospješe ka gradiću *Zvetzay*, koj se jurišem uzeti nemože; za tim prebaciše rieku *Zbar* (mjesto *Ibar*) i dodjoše u trgovište *Metronitza* (mjesto *Mitrouitza)*. Dva su gradića, naime *Jeletz*, koj na Rogozni *(Ragesno)*, pošavši od Novoga pazara na desno na kamenitom brdu vidiše na jednu milju u daljini, i onaj *Svetzay*, na Ibru *(Zbar)*, a na kamenitom brdu, izpod kojega projahaše na lievo ostavljajući ga. To su krajiški gradići, gdje se kršćani, kad još Bosna bijaše u njihovih rukuh, junački boriše s Turci, i žestoko jih braniše; ali sve to bi pa prodje.

Put Kuripešićev od Rogatice[1] u Višegrad onaj je isti, koj i danas onamo vodi; naime kroz Semeć planinu, koja se medju Rogaticom i Višegradom diže, a spominje ju i putopisac *(Semetz)*. Put putopiščev od Blažuja na Sarajevo, Rogaticu k Drini, biti će

[1] Rogatica, Bosanski prijatelj, III, 75. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 74.

Digitized by Google

možda staro-rimska cesta, a Rogatica možda stara *Aleva*, bješe stjecištem dviju cesta, jedna je išla k Drini, smjerom puta Kuripešićeva, a druga na Goraždu, Plievlje *(Sapua)* u Dardaniju.[1] One dvie putopiščeve doline, biti će vjerovatno potoka Račanice i Osojnice, kojimi put zaista vodi, potonji utiče kraj Višegrada u Drinu. Od Višegrada[2] u Priboj vodi mu put najprije dolinom Rzave na Dobrun, pa na Budimlje istoimenom dolinom, dalje preko Bieloga brda k dolini Uvca i uzanj u Priboj (*Pribon*, sic!).[3] Na potonjem putu spominje putopisac rieku *Risona*, današnju Rzavu, koja kraj Višegrada u Drinu utiče; pa *Dobrun*, poznati grad Radoslava Pavlovića[4], blizu kojega bješe onaj pravoslavni samostan, što ga putopisac spominje.[5] Ono pako bezimeno visoko brdo vjerovatno je Bielo brdo nad Budimljem, preko kojega još i danas vodi put k dolini Uvca *(Ubevatz)*. Putopisac dalje navodi, da se izpod gradića Priboja stiču Lim i Uvac; ali Lim, kao što je poznato, neutiče ondje, već se kreće na zapad, te se izlieva napram Medžidži u Drinu.[6] Na putu od Priboja do Novogapazara spominje *Vransku* (sic!) ili Topličku goru; to su današnja Banjska brda, koja se medju Pribojem i Kratovom dižu, a preko tih brda vodi i danas put u Novu varoš. Tu je slavni manastir Banja[7], gdje topla voda izvire, od koje nose ime manastir i brda. *Crotono* (sic!) današnje Kratovo na istoimenom potoku nedaleko Banje.[8] *Kamenatz* gora

[1] Tomaschek, Mittheilungen, p. 521, 522. Put od Višegrada u Rogaticu opisuje Roskiewicz, Studien über Bosnien, p. 117. Jukić u Bosanskom prijatelju, III, 75.

[2] Višegrad s tvrdjom na stieni u Hadži Chalfe, op. c. 160. Jukić, p. 44. Bosanski prijatelj, III, 76. Spominje se u dubrovačkih dopisih. Lettere e Comissioni di Levante vol. a. 1448 – 88.

[3] Opis puta u Priboj i opis Drine kraj Višegrada u djelu Occupation Bosniens, p. 662. Priboj u Jukića (Bosanski prijatelj, III, 77), gdje iztiče starinsku kulu, opalu i zapuštenu.

[4] Dobrun (na kartah Dobrunje), selo, blizu su znamenite ruševine (stari grad), spominje se u staro-srbskih spomenicih (Daniel, ed. Daničić, p. 197) i u spisih dubrovačkih: Lettere e Commissioni di Levante, vol. a. 1420 – 22, 1423 1433. Gl. Occupation Bosniens, p. 664, pa kartu u istom djelu, Tafel III, D.

[5] Jukić, Bosna, str. 44. Bosanski prijatelj, III, 77.

[6] Roskiewicz, Studien über Bosnien, p. 42.

[7] Banja gl. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 35, 86. Jukić u Bosanskom prijatelju, III, 77.

[8] Kratovo gl. Jireček, Die Handesstrassen, p. 57.

Digitized by Google

današnja je Kamenica planina[1], kroz koju vodi put u Novu varoš. Škenderpašina *(Schkender Paschina)* varošica odgovara položajem današnjoj Novoj varoši[2], jer blizu jim bijaše dolina Uvca, u koju umah sidjoše. Od ovud do Novoga pazara opis puta odveć je općenit. Pošto prebaciše Uvac, možda blizu Sjenice, uzpeše se na goru s predalekim vidikom. Ono je opet priča putnička, jer toli visoke gore na onom putu neima, kojoj bi obzor sizao do mora, pa da i nebi bilo medju označenimi mjesti drugih viših gora, koje joj obzor zastiru. Sličnomu pako imenu sela *Jastronich*, neima u onom kraju nigdje na današnjih kartah spomena. *Eresa* (Bresa?) brdo, izopačeno je ime, odgovoralo bi položajem današnjemu brdu Brzezovo (Brezovo) na karti generalnoga štaba, Sjenici na iztoku, na putu u Novi pazar. *Lutzka* voda, današnja je rieka Ljutska, uz koju zaista vodi put.[3] Kraj Plievlja ili stare Breznice, odnosno kraj Priepolja, sticao se bosanski s dubrovačko-carigradskim putem. Potonjim putem obično putovahu dubrovački poslanici s dankom u Carigrad, a spjeva ga Jaketa Palmotić, koj putovaše kao poslanik dubrovački k Muhamedu IV, u svojoj pjesmi „Dubrovnik ponovljen“ (god. 1668).[4] — *Novipasar* ili Novi trg *(Neuw marckt)*, sred doline Raške, staro je Trgovište, gdje se bosansko-dubrovački put razdvajao, desno je vodio u Solun, a lievo u Niš. Od kraja XV vieka zove se Novipazar, njegda najveće mjesto medju Dubrovnikom i Nišem. Tu je bila njegda znatna dubrovačka naselbina, zato se često spominje u dubrovačkih spisih, kao znatno tržište.[5] Ciela okolina puna je ruševina i spomena iz dobe Nemanjića, jer tu je bila staro srpska *Rasa*, prieslolnica srpskih župana.[6] Od Novoga pazara udari Jurišićevo poslanstvo južno-iztočno ka Kosovu. Na tom putu spominje putopisac *Ragesno* planinu, a to je Rogozna[7], kroz koju još i danas vodi put.[8] Dolina pako, gdje

[1] Boué, Recueil d' itinéraires, II, 79, 309.

[2] Jireček, op. c. p. 86.

[3] Opis Liutske (Lioutzka) i puta u Novipazar u Pouquevilla (Voyage, III, 150—52) i A. Bouéa (Rec. d' itin. II, 186—88, 312).

[4] Jaketa Palmotić, Dubrovnik ponovljen, izdanje St. Skurle, Dubrovnik 1875.

[5] Jireček, Die Handelsstrassen, p. 77. Bosanski prijatelj, III, 80, 81. Pouqueville, III, 152.

[6] Daničić, Rječnik starina, kn. III, 40. Novaković, Zemljište radnje Nemanjine, p. 11.

[7] Rogozna, Jak. Palmotić, str. 175.

[8] A. Boué, Rec. d' itin. II, 181. Bosanski prijatelj, III, 82.

Digitized by Google

se zlato izpiralo, biti će vjerovatno Banjske rieke, a razrušeni manastir biti će Banjska, koji sazida srbski kralj Milutin na čast sv. Stjepanu.[1] Gradić *Zwetzay* je često u srpskoj historiji spominjani Zvečan; ruševine dižu se na vrletnoj stieni na utoku Sitnice u Ibar, a zidala ga punica srbskoga kralja Milutina carica Irene.[2] Prebacivši Ibar *(Zbar*, sic!) dodjoše u *Mitronicu*, poznatu današnju varoš Mitrovicu.[3] Još jedan gradić spominje naš putopisac na tom putu, naime *Jeletz*, a to je Jeleč starosrbskih spomenika, a ruševine mu se vide kod Boućova Jeleša.[4]

Pošto je Kuripešić opisao dolnju Bosnu, valja mu reći koju i o gornjoj Bosni[5], koja mu začimlje gradom Vrhbosna (Sarajevo), a dopire do Zvečana ili Mitrovice. „Ponajprije gornja Bosna nije mu tako divlja i gorovita, već ima pitomih luka, opasanih golimi brdi, i malo ima velikih polja, osim što je kod grada vrhbosansko polje. Stanovnici zemlje dvoje su narodnosti, naime Turci i Srbi, o čem je i napried govorio; potonji imaju svoje svećenike i crkve po kršćanskom obredu. I ona tri manastira, o kojih je govorio u svojem dnevniku, osnovao je grčki (sic!) car po imenu Stjepan. „Ali najviše ima Turaka, koji kao vojnici imaju od sultana kao njeku plaću, što oni zovu *timar*[6] u rečenoj zemlji, naime od Prusca (*Prussatz*) do grada Sarajeva *(Verbossen)*, gdje sjedi Koz-

[1] Daničić, Rječnik, I, 25. Boué, Rec. d' itin., II, 181.

[2] Daničić, Rječnik, I, 371. Boué, op. c. II, 179. Hilferding, Bosna, p. 295. Jukić, Bosna, p. 45. Točan opis grada u izvještaju skopaljskoga nadbiskupa, gl. Theiner, Mon. Slav. mer., II, 221. — „Ibar rieka i Sitnica, Svečan grad im s desna ostaje vrh visocieh tu glavica". I. Palmotić, p. 176. Rački u Radu XXXI, 217—33. Novaković, Srpske oblasti, p. 120, 122, 124. Radnja Nemanjina, str. 15, 16.

[3] Ibar se često spominje u starosrbskih spomenicih, gl. Daničić, Rječnik, I, 588. — „Mitrovizza luogo di 500 case" blizu Zvečana (Svecciano), a tri ure od Vučitrna, Theiner, op. c. II, 221. — „U Kosovo veće ulaze k Vučetrnju ter hodeći, Mitrovicu sa strane paze u zelenoj dublja odjeći." I. Palmotić, p. 176. Opis puta od Novoga pazara u Mitrovicu kod A. Boućа, II, 179—184. Jireček, p, 86. Bosanski prijatelj, III, 82.

[4] Daničić, Rječnik, III, 518. Daniel, ed. Dan., p. 24. — „Jelesch grand château serb, et prés de sette belle ruine etc. A Boué Itin. II, 183. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 34, 77.

[5] Ob obsegu gornje Bosne u kosmografa XVI vieka gl. Petančićev opis puteva, Rad, XLIX, 147. Vischer, Delineatio Hungariae cum adiacentibus regionibus

[6] „*Timar*, kleine Lehen, Reiterlehen, Kriegslehen", Hammer, Grsch. I Aufl. I, 96, 182, III, 335, XI, 64, VIII, 155.

Digitized by Google

revpaša ili kapetan bosanski. Oni živu na svojih dvorovih, i sasvime tiranski vladaju Srbî, kao što je već rečeno. Kraljevina Bosna prema svojoj veličini nije dobro naseljena, a kad sam izpitao, doznao sam, da tomu imaju tri uzroka. Prvo često kuga mori; drugo, da Srbi, Zigi *(Zitzen)* i Martolozi od silnih tereta i nameta biegaju; a treće i najjače, što car turski uzimlje od kuće mlade i sposobne ljude, kao što je već napomenuto; pa onda svi njegovi janičari, najbolji sluge, činovnici i kapetani, svi su to sami Bošnjaci; drži jih Turčin za najbolji i najvjerniji narod, koj rado hoće, da se zove turski, pa se i hvali time; za to im više vjeruje, nego pravim Turkom. Već po okretnosti i liepoti svojoj odmah se razpoznavaju od Turaka, a ljepše se i nose nego Turci. Zemlja ima na više mjestah zlatne i srebrne rude, zlato se izpire.[1] Vidi se, da je Bosna za kršćanske vlade bila vrlo liepa i dobro obradjena zemlja; trs rastijaše na više mjestah, a sada ima ga samo oko Višegrada i Novoga pazara; vele, da ga ima prema moru i u posavini[2]; ali budući je to dosta daleko, s toga tamo neputovasmo; tamo uprav i jest zemlja dobro obradjena, a ovamo pokraj puteva jest najgorje obdjeljana. Ovomu je taj uzrok što Turci putujući čas ovamo, čas onamo, uzimaju kršćanom sve što imaju, a ništa im neplaćaju za ono što jim uzmu; otimaju jim i trgaju zalogaj iz ustiuh, kao divlji vuci, psi i lavovi. S toga siromašni ljudi idu u planine i na plodne visine s cielom imovinom, i tamo teže zemlju. Osim toga po svoj Bosni mora svaki, da je pripravan na rat, naime svaki mora, da ima osam, deset, ili dvanaest konja pripravnih, pa čim mu se da znak, mora umah polaziti, jer će inače izgubiti zivot i imanje. Ako je koj u službi ili ima od cara timar, pa se i najmanje nepokoran pokaže, odmah mu se sve oduzme i dade drugomu, koj je pokoran, ili se odlikovao. Sad hoće turski car, da oni, koji imaju timare u Bosni, idu na Ugarsku da tamo zadobiju nove, a tko neće već ostaje, taj da plaća danak, kao i drugi seljaci; Bošnjake pako hoće da drži, odkad Ugarsku i Hrvatsku ima, samo za krajišnike. S toga polaze k caru na dvor oni, koji imaju timare, ili njekoju službu, nebi li ga od toga odvratili."

„Mi smo u Bosni vidjeli", nastavlja putopisac, „mnoge srbske crkve, svećenike i manastire, a u njih srbske i grčke kalugjere,

[1] O rudokopnji u Bosni gl. Jukić, p. 6, Roskiewicz, p. 69—73. S historijskoga gledišta gl. K. Jireček, Die Handelsstrassen u. Bergwerke, p. 41—51.

[2] O vinogradarstvu u Bosni gl. Jukić, p. 6. Roskiewicz, p. 64.

Digitized by Google

vidjesmo krstove po groblju i druge kršćanske znakove, pa dodjosmo na misao, kao što nam oni to poslije potvrdiše, da su oni i njihovi kraljevi i gospoda za vjeru kršćansku junačke bili bojeve, kojih razbojišta mnogih vidjesmo, i tako se vitežki branili, da jih Turčin doista nemogaše drugačije osvojiti, već ostavljajuć jim vjeru njihovu. Još ima u zemlji krajeva, kojim sami Turci svaku slavu daju, da jih do sele nikoja sila nemogaše osvojiti, već da su se sami pokorili, ako jim se vjera ostavi. A bog neka ove siromahe izbavi od težkoga babilonskoga sužanjstva i vjekovitoga robstva. Bog milosrdni neka jih svojom milošću skoro oslobodi, a već jih se Turci boje; jer jih mnoge potajno ubijaju. Oni isti Srbi, koje kao kršćane zatekosmo, mnogo nam ljubavi izkazaše; pa kad po koji starac dodje, to on govoraše mladjim: vidite tako su bila gospoda i u ovoj zemlji za otaca naših! O bože! mi smo se vazda uzdali, da ćete nas osloboditi; ali eto sada idete i vi, da se turskomu caru pokorite. Vidimo, gdje će turski car da zavlada cielim svietom; nego vas molimo, budite postojani u kršćanskoj vjeri, radite ovako kao i mi, koji smo u svakoj nevolji stalni u svom zakonu. Biti će nam za utjehu, ako se tako ukriepljeni predate. Ah! bog se mora smilovati, kad nas gonjeni, mučeni, zapušćeni siromaški kršćani kriepe u vjeri našoj; bog bi dao, da se njihov glas začuje u rimskom carstvu, koje bi trebalo da je glava cieloga kršćanstva te da bi se postidio onaj, koj hoće da je dobar kršćanin, a djeli toga nepokazuje."

Ova slika o gornjoj Bosni niti je geografijska niti etnografijska, te nepruža nam gradje, koju bi valjalo razsvietliti ili raztumačiti; već prikazuje dosta vjerno stanje zemlje i naroda za tadanjega turskoga gospodstva. Ove su putopiščeve bilježke dosta znatne, jer su plod njegova neposrednoga motrenja i obćenja. Odkako Turci zavladaše zemljom, narod razseliše, opustošiše plodna polja, zanemariše bogate rudnike, izsjekoše vinograde, pošto jim koran zabranjivaše vino; mnoga imućnija mjesta spališe ili razoriše, a šume i lugovi napuniše se s hajduci. Ovo je od prilike ona crna slika negdašnje bogate i gusto naseljene Bosne, o koje prirodnom bogastvu ima dosta tragova u spisih republike dubrovačke, kakovu ju obćenito crtaju pisci XVI i XVII vieka. Oduševljenje za vjeru i junačke bojeve dokazuju jasno, kako se narod žilavo branio proti turskoj sili, kojoj je valjalo napokon popušćavati; nemogavši narod sirovom silom oboriti. Al pošto ga je imao u rukuh, nijedno sredstvo nebijaše nečovječno, koje nebi bio rabio da ga ugnjete.

Digitized by Google

Iskreno je pripoviedanje o nadi, koju je narod gojio o tobožnjem svojem oslobodjenju, ali još iskrenija primjetba, da mu nade nestaje kada vidi kako odlično poslanstvo jake velevlasti putuje k sultanovu dvoru da izhodi privremeni mir. Putopisac misli, da bi glas bosanskoga naroda potresao rimskim carstvom, kojega su južne pokrajine takodjer izložene bile turskomu pustošenju; ali vjerske razmirice, razkalašen i razvraćen život, kako ga crta Kuspinian i drugi suvremeni pisci, pa i isti putopisac u svojem drugom gore navedenom djelu, nije dalo njemačko-rimskomu carstvu odlučiti se, da vrši onu zadaću, kakova mu je od njegovih osnovatelja bila prije vjekova namienjena. Ove su bilježke našega putopisca o stanju naroda u Bosni, tim znamenitije, što potiču od suplemenika, koj je i kod kuće gledao muke svojega naroda izložena navalam turskim, koj s učešćem opisuje žalostno stanje naroda u Bosni, dočim inostrani putnici i poslanici suhoparno razpravljaju o rezultatu svojega poslanstva.

Iz Mitrovice *(Metronitza,* mjesto *Metrovitza)* nad Kosovim poljem *(Ampschfeld)* krenuše k njekomu liepomu zidanomu mostu, a preko ovoga u veliko trgovište *Vntzterno* (mjesto Vutzitern), pa u polje k zidanomu grobu turskoga cara, koj je tu proboden, a odovud okrenuvši se na lievo dospjeli su u varoš Prištinu *(Pristina).* Na pomenutom polju Kosovu stoji ozidan grob, kao četvorasti toranj, visok na jedan kat, s okruglim krovom od olova, liepo izkićen. Tu je sahranjeno tielo Murata, osmoga cara turskoga, koj poče vladati god. 1422 i vladaše svega 29. godina. Na ovom ga mjestu, kada podje s vojskom na despota, koj tada bijaše knez srbski, probode njeki srbski stari vitez po imenu Miloš Kobilović *(Milosch Kabilovitz).* U historiji stoji o tom napisano. Kada turski car Murat podje s vojskom na rečenoga kneza u polje Kosovo, onda ovaj skupi vojsku te izadje na cara u namjeri, da se s njim bije, a u vojsci bješe i rečeni Miloš Kobilović. Premda je Kobilović bio vrlo slavan i zaslužan vitez, koj na granici svaki dan mnoga junačka djela izvadjaše, a o tih se djelih i danas mnogo pjeva u Hrvata: to ga ipak oblagaše u njegova gospodara despota, kao da se dogovara s neprijateljem i kao da nješto u potaji snuje. Ali mu nepravdu učiniše kao što to njegova djela pokazuju; nego samo od zavisti, kao što to i sada često biva; i tako nedoživi časti za ono, za što je tako dugo, do svoje starosti, pretrpio tolike pogibelji. S toga pade u nemilost u kneza, koj mu ne izkazivaše svoje milosti kao prije radi zasluga njegovih, a to stari vitez dugo

Digitized by Google

trpljaše. U to doba davaše knez u taboru večeru mnogim mladim plemićem i slugam, posadi jih zajedno k stolu i izkaže jim veliko poštovanje, a staroga viteza Kobilovića pusti da stoji uza stol Tada razumi stari vitez, gdje knez svakomu na očigled pokazuje svoju nemilost i nepovjerenje, što goji prema njemu nedužnomu; s toga mu bude težko i žao te naumi, da častno dokaže svoju nevinost i da se svojim klevetnikom osveti."

„Pošto se večera svrši, poče on težkim srcem govoriti svomu gospodaru knezu i reče: gospodaru, da li si zaboravio, koliko li sam puta tebe služeći izložio život svoj viteški proti neprijatelju; koliko li sam drugim čim posvjedočio da sam junak; da li si to zaboravio, kad mene tvoga staroga slugu puštaš da uza stô stojim, a toliku čast, koja je meni na sramotu, izkazuješ mladjim (koji još nevidiše ono što ja počinih). Za to gospodaru bog neka je s tobom, a ja evo idem da zasvjedočim da sam ti vieran, nebi li opazio, koli sam bio časti vredniji, no oni, koji sjede za stolom; jer ja ću da učinim, šta oni učiniti neće, a ja ću da svršim tvoje ratovanje, pa neka ću život izgubiti. Iza toga odjaše M. Kobilović u tabor turskoga cara. Kada čuše za to knez i njegovi, pomisliše da hoće da jih napadne i vikaše za njim. A kada doču turski car i njegovi ljudi, da Kobilović dolazi, radovaše se i mišljaše, da će jim biti prijateljem i da jim dobro dolazi, a on jim pusti da tako misle te ga liepo primiše govoreći: da znaju za nj i njegova junačka djela i najviše ga caru, koj zapoviedi da mu ga dovedu. Tada on zahtje da na samu s carem govori, i car na to pristane nadajući se, da će mu javiti kako će mu pomoći da pobiedi kneza. Pa kad bješe sami i car mu (kako bješe onda običaj u turskih careva) pruži nogu, da mu ju poljubi, tada stari vitez reče: kako je nepravedno da ti kršćanin nogu ljubi, a za to ćeš evo sad da primiš plaću. Pa kad se prigne, kao da će nogu poljubiti, izvuče iz rukava nož te razpori cara od ozgo pa sve do srca te ovaj s jaukom dušu izpusti. Na to nagrne sila, a vitez uteče k svomu konju i već ga uzjaha, ali ga tu ipak na konju ubiše. Kada se to začu u kneževoj srbskoj vojsci, kako Kobilović ubi cara i kako sam pogibe, onda tek spozna gospodar svoga vjernoga slugu. Ali Turci izgubivši svoju glavu, uzmakoše, i tako se knez i njegova vojska, zemlja i narod oprostiše za ovaj put Turaka."

„Oh Kobiloviću! nije li svaki mislio, da ćeš se tvomu razsrdjenomu gospodaru i tvojim zavidnikom njihovom nesrećom osvetiti i da ćeš jih predati u ruke neprijatelja? Ali ti si se kršćanski

Digitized by Google

osvetio i zlo dobrim vratio, pa i poginuo, za one tvoje zavidnike, a domovinu si spasio od neprijateljske ruke. Za to si ti u spomeni kano ona dvojica Rimljana, naime Kajo Mucij Scevola, koj ruku sgorio, neizvršiv u tako istoj prilici, što je naumio, i M. Kurcij, koj skoči u provalu i umre da spasi domovinu. Od to doba ni jedan car turski neda više da ga u nogu ljube, već u ruku; a onoga, koga car pusti preda se, komu dade da ga poljubi u ruku, drže ju izpod mišice dvie paše, da nebi tkogod mogao učiniti, što učini Kobilović. To je sve Kobiloviću za tvoju viteškU spomen."

Od Mitrovice krenu poslanstvo Kosovim poljem, a opis toga puta poznat je na tanko iz opisa Petančićevih puteva.[1] Na tom putu ističe se Vučitrn *(Vntzterno)*[2], koj se spominje u spisih dubrovačkih kao znatnije tržište XV vieka u ovom kraju.[3] Dalje se spominje Muratov grob i Priština; opis groba dosta je vjeran i podudara se s opisom u starijih i novijih putopisaca[4], samo što se u kronologiji pomutio, Murata I zamjenjujuć s Muratom II, jer potonji je nastupio priestol 1421 godine[5], a tim je prenio putopisac i kosovsku katastrofu na drugi kosovski boj od 1448 godine.[6] U pripoviedanju pako Kuripešićevu o Milošu Kobiloviću sačuvalo se vjerovatno narodno predanje onoga doba o Milošu; jer neima u historiji onih vremena sličnomu pričanju traga; možda je putopisac slušao od svojih domaćih pratilaca i pjesmu o kosovskoj katastrofi, u kojoj je Miloš glavnim junakom. Jer nad sve se tuj ističe Miloš, on je središte, oko kojeg se sve kreće, slavi mu se junačtvo, o kojem se u Hrvatskoj mnogo pjeva[7], i poštenje, koje zasvjedoči odlučiv se smaknuti krvnika samostalnosti srbske, misleći, da tim zasvjedoči svoju nevinost, a smrću Muratovu da odvrati katastrofu

[1] Rad, kn. XLIX, 132—135.

[2] *Vlčji trn*, blizu Prištine, gdje je sjedila porodica Vuka Brankovića. Daničić, Rječnik, I, 142. *Wolfsdorne*, Harf (g. 1496—99) u Radu, XLII, 127. *Vuciterna*, Theiner, II, 221. *Veldšterin*, Hadži-Chalfa, p. 143.

[3] Jireček, Handelsstrassen, p. 86.

[4] Opis Muratova groba i Prištine u Petančića, Rad, XLIX, 132—34. Opis puta od Novoga pazara kroz Kosovo u Prištinu u Pouquevilla, voyage, III, 152—61.

[5] Hammer, Geschichte, I, 400.

[6] Poraz I. Hunyada na Kosovu 1448 godine gl. Rad, XLIX, 132, N. 6.

[7] O narodnih pjesmah gl. Jagićevu razpravu u Radu, kn. XXXVII, 114, 119, a Veselovskovu u žurnalu, l. c.

Digitized by Google

od svoje otačbine, izlažuć se pogibelji svakako, ako mu atentat nebi pošao za rukom. Da je putopisac po narodnoj tradiciji, a nipošto po historiji, napisao svoje pričanje o Milošu, pokazuje najbolje to što veli, da je smrt Muratova toli smutila Turke da su uzmakli i tim se Srbija spasila. Diveći se putopisac napokon plemenitomu i velikomu djelu Miloševu, osobito što je unatoč svojim zavidnikom vratio dobro za zlo, žrtvovao život za spas zemlje i naroda, poredjuje ga sa znamenitimi historijskimi muževi, Mucijem i Kurcijom, koji dadoše život da spase Rim.[1]

Od Prištine (*Priscina*), u polju Kosovu, podjoše kroz njekoliko sela, pa sa brda *Farma* vidiše Novobrdo *(Novoverdu)* i spustiše se zatim u dolinu k selu Livoč (*Livotz*). Odovud krenu poljem, pa preko gore *Presa* u selo *Roboto*. Iza toga u liepo i dobro obradjeno polje Topolnicu *(Topolnitza)*, pa onda opet preko gore *Bresa* (sic!) u selo *Khatum*. Zatim dodjoše u Vranju *(Vraine)*, koja je gradić i varoš, a leži s lieve strane; predjoše Moravu (Morana, sic!), krenuše izpod planine na desno i dospješe u selo *Surdulitza*. Jedan sat od Surdulice diže se vrlo liepa, visoka i duga planina *Czinernick*, kojom putovahu šest punih ura i dodjoše u dolinu, k selu, koje leži lievo od puta, a zove se *Strasschimirovatz*. Dalje opisuje putopisac Srbiju, još obćenitije no što je Bosnu opisao. „Od Kosova diže mu se jedan kraj srbske zemlje, koja se od Dunava ovamo pruža. Ova je zemlja s početka malo ne sasvime ravna; pa onda Kosovo polje *(Ambschfeld)* 12—14 milja dugačko, od Makedonije i mora sasvime je ravno, liepimi velikimi seli i uradjenimi polji zapremljeno, gotovo u svakom selu je crkva i svećenik, koj vrši na vrieme obrede po ustanovah sv. Pavla, a za to njega, ženu mu i djecu, dok je živ, uzdržaje ciela obćina. U Srbiji *(Servia)*, koju mi Niemci *Surffen* zovemo, govori se poseban jezik, naime srbski *(surffisch)*, a to je takodjer slovenski *(windisch)* jezik. Narod je u ovoj zemlji vrlo bogabojeći, i čuva se što više može od grieha i zla. I ako zemlja ima njekoliko planina, ipak ovdje raste mnogo vina, a svako žito može u obilju da uspieva; i zemlja daje vrlo mnogo srebra, tako da turski car sve svoje novce kuje od srebra, koje dobiva od srbske zemlje".

Od Prištine dakle udariše putnici jugoiztočno, vjerovatno putem, što vodi uz Gračanicu i Bresaljicu (šarenu) u Livoč. Gora *Farma*

[1] O boju na Kosovu od g. 1389, gl. Č. Mijatović, Despot Gjuraj Branković, I, 7—19. Rad, XLIX, 132—35.

Digitized by Google

današnja je Horma planina, uzdužno sljeme, koje se stere od sjevera k jugu, a uz iztočni mu obronak stere se put.[1] *Novowerdu*, koje vidiše sa Horme, poznato je Novobrdo, na glasu u srednjem vieku, i još poslije sa svojih bogatih rudnika.[2] *Livotz* današnji je Livoč, koj se spominje u srpskih spomenicih da leži na „Binčje Moravje".[3] Put od Livoča u Vranju biti će po gotovu onaj isti, koj i danas onamo vodi. Na tom putu spominje putopisac goru *Presa* ili *Bresa*, kojom vodi put; te pako gore neima na današnjih kartah, ni u knjigah, možda joj se ime sačuvalo u današnjem mjestu Bresalj na Bresaljici, malo ne napram gornjemu Livoču, nedaleko Gnjilana, te leži po gotovu kraj puta. Sela *Roboto* takodjer neima, ako nije današnje Rapatovo, što uprav na putu leži.[4] Polju *Toppolnitza* biti će se spomen sačuvala u današnjem mjestu Topolnica, što leži nedaleko puta na rieci Krivi.[5] *Khatum* je selo blizu Vranje na Moravi, na karti je zabilježeno po imenu Kadumica, a u imeniku mjesta vranjskoga sreza kao Katun.[6] Od Vranje *(Vraine)*[7], koja mu je sa svojim gradićem na lievo ostala, podjoše niz Moravu, koju su njegdi kod Vrbova prebacili i sjevero-iztočno krenuli k tiesnoj dolini Mazurice, kojom dalje putovahu.[8] Na tom putu spominje se *Surdulitza*, selo, koje još i danas u Mazurici leži.[9] Dalje putovaše gorom *Czinernik*, što je današnji Čemernik, krak Vlasine planine. Ovaj put spada još danas medju najmučnije

---

[1] Priština u Jirečka, Die Handelsstrassen, p. 39, 54, 61, 68, 86. Rad, kn. XLIX l. c. Opis puta od Prištine k Moravi u Hahna (Reise von Belgrad, p. 141—46), a do Vranje u A. Bouéa (Rec. d' itin. I, 345—7).

[2] O Novombrdu gl. Rad, XLIX, 134. K. Jireček, Handelsstrassen, p. 55—7. St. Novaković, Novobrdo i Vranjsko pomoravje, u Beogradu 1880, str. 28—39.

[3] Daničić, Rječnik starina, II, 11 Hahn, Reise von Belgrad, 170, 172, 173. Novaković, op. c., p. 35.

[4] Ropotov, Rapata, gl. A. Boué, Rec. d' itin., I, 345.

[5] Topolnica kao kraj spominje se u srpskih spomenicih, gl. Daničić, Rječnik, III, 301.

[6] „Le vallon de *Katoun*, où est situé le village bulgar du même nom. A. Boué, Rec. d' itin., I, 345.

[7] Vranja, spominje se dosta rano u historijskih spomenicih; gl. Daničić, Rječnik, I, 154, 155. Glasnik, XXVIII, 404 Konstantin Filosof u Glasniku, XLII, 305. Hahn, Reise von Belgrad, S. 82—87. Jireček, Handelsstrassen, p. 68, N. 219.

[8] Opis puta kroz Mazuricu u Hahna, Reise von Belgrad, p 72—82

[9] Sourdébitza (sic!), A. Boué, Rec. d' itin., I, 342.

Digitized by Google

puteve; iz historije poznat je ovaj put, njim je udario sultan Musa (g. 1413) preko Sofije i Vranje na Novobrdo, a zabilježi ga Konstantin Filosof u životu Stjepana Lazarevića, gdje se ističe planina *Cemerьnikъ*, preko koje je put išao.[1] U novije doba opisuju put preko Čemernika A. Boué i dr. F. Hochstetter.[2] To je stari (možda rimski) konjski put, koj se gorom povlači od Vlasine sela do izpod Surdulice, a za kola je vrlo mučan i opasan. Čemernik je široko sljeme, koje se iza Vlasine diže, južno mu se podnožje hvata na jugu ležećih brda, koje zajedno s Čemernikom tvore razvodje, medju potoci Blatom i Vrbom, koja k zapadu u Moravu utiče. Put dakle od sela Vlasine u dolinu Morave vodi preko širokoga sljemena Čemernikova do visine od 1500 metara, odkuda se s druge strane ruši vrletnom putanjom, postupno k Surdulici, gdje se ulazi u liepu dolinu Mazurice.[3] Ovom mučnom putanjom išao je i naš putopisac. U najnovije vrieme prosiečen je put od Vlasine kroz dolinu Vrle rieke na Samokovo u Surdulicu[4]; ali taj put je za kola veoma mučan; jer je dolina ove divlje gorske rieke, kako Hochstetter opaža, prava dolinasta gudura, kroz koju za onda nije puta bilo.[5] Prevalivši Kur. vrletni Čemernik dospije u dolinu Nišave (Goleme ili Jerme rieke), koja kod Družine izvire, pa dodjoše u selo *Strasschimirovatz*, današnji Strezimirovci, koji u istinu na lievo od puta kraj Goleme leže.[6] Tu prestaje putopiscu Srbija, koju jako obćenito opisuje, što je sam putem motrio, ili razpiti-

[1] Konstantin Filosof od Jagića u Glasniku, kn. XLII, 305.

[2] A. Boué, op. c., I, 341—45. Dr. F. Hochstetter, Das Vitošgebiet in der Central-Türkei. Petermanns geogr. Mittheilungen, Jg. 1872, S. 96.

[3] Hochstetter na svojoj karti, kojom razsvjetljuje pomenutu razpravu (Petermanns geogr. Mittheilungen, Jg. 1872), nije žalibog puta preko Čemernika označio. Karta mu je u onom kraju razmjerno odveć stegnuta, te nije dosta tačno izvedena. Toli mučan i riedak put zaslužio bi, da se posebnim nacrtom razsvietli.

[4] Novi put od Vlasine u Surdulicu kroz dolinu Vrle označen je na karti c. kr. generalnoga štaba.

[5] Putujući s vrlimi prijatelji u praznicih 1880 godine po novih priedjelih Srbije odlučismo poći od Trna preko Vlasine u Vranju. Ali kapetan surdulički, koj nam dodje u Trn na susret, opiše put kao veoma mučan i za kola neprohodan. Nehtijući ostaviti kola i toli mučnim i dugim putem jašiti, odustasmo od toga puta te udarismo gorskim divnim putem smjerom Sukave na Pirot, a odovud vrlo romantičnim putem na Vlasotince u Leskovac.

[6] Strašimirovci na karti Hochstetterovoj, Stratimirovci na karti generalnoga štaba, a Strezimirovci kod Rakića u Otačbini g. 1880.

Digitized by Google

vanjem doznao. Daljinu Kosova polja prilično je pogodio[1], a zlo bi upućen, da je Srbija prema Macedoniji i moru ravna. Kulturno lice zemlje, koje daje, mislimo da se odnosi na dobu prije turskoga gospodstva. Bogatstvo zemlje, osobito srebrom, utvrdjeno je obilnimi historičkimi dokazi, a i blagost podnebja obiljem vinograda, kojimi se oni krajevi još danas osobito odlikuju. Narod pako, njegovu vjeru, jezik, nabožnu ćut motrio je u mnogih prigodah na svojem putu.

Iz Strezimirovaca dodjoše u liepo i dobro uradjeno polje, koje se zove *Suepolle* (sic!), pa ostavljajuć na lievo njeko malo brdo, prispješe na *Grahovo polje* u varošicu *Pressnick*, gdje se takodjer mnogo srebra kopa. Dalje dodjoše u dolinu, kojoj je ime *Klisura;* za tim u liepo dugo Sofijsko polje *(Sophia feld)* i njime prodjoše mimo varoši Sofije *(Sophia)*, ostavljajuć ju na lievo. Budući da u Sofiji bješe veliki pomor, podjoše u selo Slatinu *(Slatina)*. Dalje udariše sofijskim poljem, kroz njekoliko sela, pa dodjoše u njeku šumicu, a za tim u selo *Wackanell* (mjesto *Wackarel)*. Od ovud krenuše k njekomu brežuljku u ravnicu, k turskoj varošici *Itunian* (sic!), koja leži kraj puta s desne strane, pa po kamenitom putu prispješe u selo *Klisuru*, gdje su dvoja kamenita vrata, kroz jedna od njih prodjoše, i prispješe u selo *Vetren*. Od Čemernika pa do ove posljednje stanice sve je to Bugarska *(Bulgaria)*. Liepa je to i dobro uradjena zemlja, a ima više naroda i stoke, nego u drugih zemljah, i to zato, što nije na granici, te se neboji toliko neprijatelja. Ovdje žitelji netrpe mnogo. Vjere su sv. Pavla kao i Srbi, imaju svoje crkve i svećenike; boje se boga, i čuvaju se od zla, sramote, opačine i grieha. Izkazaše jim mnogo časti vrlo uljudnim poštovanjem, a bili su i u njihovih kućah. Jezik jim je takodjer slovenski *(windische)*, samo što jih teže mogoše razumjeti nego Srbe. Da je Bugarska njegda za kršćanskih vremena bila u velikoj slobodi, bogatstvu i svakoj zadovoljštini, može se razabrati od tuda, što su u žena, ljudi i djece zobuni i košulje svilom izvezene, a na vratu i ušima nose naušnice i prstenje od srebra, tuča i olova; kosu pletu u duge pletenice, koje sižu do zemlje, i vrlo je okićena.

Od Strezimirovaca podjoše putnici na Breznik u Sofijsko polje, vjerovatno onim istim putem koj preko Trna, Isker-planine i Filipo-

[1] Kosovo u Radu, kn. XLIX, 132—34. Hahn, Reise von Belgrad, 117—123.

Digitized by Google

vaca vodi.[1] Na tom putu spominju se ponajprije dva polja: *Sue* i *Grachovopolle*. Mišljasmo u prvi mah, da je „Suepolle" njeko Suhopolje, ali mu u onom kraju neima spomena. Pošto se to polje putopiscu stere medju Strezimirovci i Trnom od prilike, biti će Kuripešićevo Suepolle obična štamparska pogrješka, kakove se u njegovu putopisu često pojavljuju, naime mjesto *Suepolle*, valja čitati *Snepolle*, a to je ono polojito *Znepolje*, koje se stere uz Nišavu (Golemu ili Jermu) od Trna do Klisure. To se polje otvara Trnu na zapad u široku od viših gora zatvorenu, krasnu, kotlinastu i dobro navodnjenu dolinu, posutu mnogimi seli.[2] „Znepolje" spominje se i u starih srpskih spomenicih[3], a dolaziti će vjerovatno iz grčkoga Σβενέαπος ili Σβενεάπολις. To se mjesto spominje u povelji cara Vasilija II od god. 1020, kojom potvrdjuje bugarskoj crkvi predjašnji njezin teritorijalni obseg, što je imala za Samuela i Petra, a navodi se medju gradovi (Πέρνικον, Σύκοβον καὶ τὴν Σβενέαπος), koji su pripadali sredečkoj (Τριαδίτζης) biskupiji[4], a možda je to današnji Trn. S grčkoga Σβενέαπος odnosno Σβενεάπολις postalo je vjerovatno slovensko „Znepolje"[5], pa i turski „Isne-

[1] Opis puta od Strezimirovaca u Breznik u Bouéa, Rec. d' itin., I, 339—42. Hochstetter, geogr. Mittheilungen, S. 94—97. Rakić u Otačbini, II god. sv. 22, str. 270—78.

[2] Hochstetter, P. geogr. Mittheilungen, Jg. 1872, S. 95. Po Rakiću (Otačbina, sv. 21, str. 118) prostiralo bi se Znepolje „od Grahova i Burela na Sukovo, Vlašku planinu i Stol do Bukovika i sela Vlasine (u vranjskom)"; meni pako u Trnu govorahu, da je „Znepolje ona dolinasta ravnina, što se stere uz Nišavu (Golemu) medju Trnom i Klisurom, a to je i geografijski pravilnije.

[3] Glasnik, kn. XXVIII, 421. Rakić navodi nadpis na srebrnom putiru u manastiru Randjel Trnu na sjeveru na vrh brega Rujplanine, u kojem se spominje „Znepolje." Otačbina, II, sv. 22, str. 284.

[4] Vasilijeva povelja (hrisovulja) sadržana je u listini cara Mihajla VIII od god. 1272, preštampao ju je Golubinski (Kratkij očerkъ istoriji pravoslavnihъ cerkvej, Moskva 1871, str. 259—263), a Drinov ju preveo na bugarski (Periodičesko spisanije, Braila 1873, I god. kn. VII, p. 17—20).

[5] Jireček (Handelsstrassen, p. 68, N. 220) pravo izpravlja „Znepolje" sa *Zvьnêpolje*. — Iz Znepolja postala je Bouéova gora *Snegpolje*, koju prihvatiše mnogi geografi i karte. Pošto narod za goru toga imena nezna, nestaje je u putopisaca i na kartah, nu ipak se još uviek bori Boué za njezin obstanak (Ueber Oro-Potamographie, Sitzungsbericht d. k. k. Akademie d. Wiss. 1879, B. LXXIX, S. 41). Ta pako B Znepoljska gora (Snegpolje) odgovarala bi najpriličnije Ruj-planini,

Digitized by Google

bol[a][1] za današnji Trn (negdašnji Znegrad?) kao i za rečeno polje. *Grachovopolle* odnosi se na priedjel breznički, jer ga putopisac spominje pred i za Breznikom, nebih rekao, da je ravno polje, nego više dolinska kotlina. G. Rakić spominje i opisuje Grahovo polje, koje se proteže od Strume k Brezniku, do Isker planine na iztoku, selu Brusniku na sjeveru i do Ljubaš planine na sjevero-zapadu.[2] Kraj Breznika[3] bilo bi po putopiscu i srebrnih ruda, o kojih noviji putnici ništa neznaju.[4] Od Breznika, odkuda vode dva malo ne uzporedna puta prema iztoku k Sofiji, krenuše putnici sjeveroiztočnim putem, koji vodi preko Isker (Višker na karti) planine na Filipovce; dolina mu se zove *Klisura*, kojim imenom se u Bizantinaca označivala svaka tiesna dolina, odnosno sutjeska ili klanac[5], a ime joj se sačuvalo u današnjem mjestu Klisura, koje kraj puta leži. Kraj Filipovaca, koje mjesto još danas postoji, sidjoše vjerovatno u sofijsko polje. Na tom polju stupiše putnici na staru biogradsko-carigradsku cestu, dovoljno poznatu iz opisa sredovječnih putnika i putopisaca (Rad. XLII, 56—184). Ostaviv na lievo Sofiju[6], udare dalje putem u *Slatinu*, koja još i danas na istoimenom potoku jugo-iztočno od Sofije postoji. Prevalivši sofijsko polje, prispješe u današnje selo Vakarel *(Wackanell* sic!) na razvodju (840 m.) crnoga i egejskoga mora.[7] Dalje podjoše brežnatim priedjelom u ravnicu k varošici *Itunian*[8], što je današnji Ihtiman, koj doista leži na desno pokraj puta. Dalje vodi kameniti put k bugarskomu selu *Klisura* (turski *Kapudžik)*, na ulazu u znameniti „bugarski" klanac starodavni „Succi", današnji „Kapu Derbend;" a ona vrata, kojimi prodjoše, poznata su „Trojanova vrata",

---

koja to polje sa sjevera zatvara. Tamošnji narod, kao što se sam uvjerih, običaje, kad ga se pita za ime koje rieke ili gore, nazivati jih po najbližih mjestih.

[1] *Isnebol* kod Hadži-Chalfe, str. 57.

[2] Rakić, Otačbina, god. II, sv. 21, str. 118, 119.

[3] Breznik u Hadži Chalfe *Pirsnik* (op. c. p. 57); Rakić ga potanje opisuje, l. c.

[4] Boué, I, 339. Hochstetter, l. c.

[5] Anna Komnenka, ed. Paris, p. 372.

[6] Sofije položaj i polje opisuje Leunclavius (Neuwe Chronica, Pandectes türkischer Histor., Frankfurt a. M. 1595, p. 253), Hadži-Chalfa (op. c. 51, 52). Boué, It. I, 64—66. Hochstetter, op. c. p. 88.

[7] Jireček, Heerstrasse, p. 29. 129.

[8] Ihtiman u Hadži Chalfe, p. 57. Palmotić, p. 228. Opis puta u Bouéa, I, 67.

Digitized by Google

jurve raznovrstno opisana od putopisaca srednjega vieka.[1] Prevalivši taj tegotni put, sidjoše u selo *Vêtren*, koje još i danas postoji. Pošto je putopisac nastupio na utrenu carigradsku cestu, opisi su mu obćenitiji; jer spominje na tom poznatom putu samo glavnija mjesta, bez dalje oznake, a tim mu se opis daljega puta od predjašnjega daleko razlikuje. Jer opisujuć potanje put do Sofije, htjede ga vjerovatno putopisac prikazati, kao stvar posve novu, kao opis puta u tadanjoj i starijoj literaturi nepoznata; opis pako puta od Sofije dalje možda je za to obćenit, što je dovoljno poznat i opisan od tolikih starijih putopisaca, koje je naš putopisac, kao naučno uzobraženi pisac svojega doba, vjerovatno poznavao. Pošto je putopisac opisao Bosnu i Srbiju, hoće da koju i o Bugarskoj rekne. Opis Bugarske mu je vrlo obćenit, ali dosta vjeran; za to mu je zemlja gušće naseljena, što je nutrnja, a narod odvažniji; i tu zamjenjuje sljedbenike grčko-iztočne vjere s Pavlićani. Vrline bugarskoga naroda, osobito moralan život i gostoljubje, koje putopisac na kratko ističe, odlikuju Bugare, ne samo u prošlosti, nego još i danas, što jim i noviji inostrani putnici, pa i nebili plemenski prijatelji, rado priznavaju. Tako i narodna nošnja, koju ističe kao osobiti biljeg blagostanja, čini se da je za stoljeća nepromienjena ostala.[2]

„Iz Vêtrena krenuše preko brežuljaka u ravninu, kroz rižišta *(Reiffeld* mjesto *Reisfeld)* k turskoj varošici *Tatartzig*, koja na desno od puta leži. Zatim u plovdivsko polje *(Pleydtnerfeld)*, krenuvši na desno dospjeli su u selo *Govedarovo*. Odovud kroz plovdivsko polje k varoši Plovdivo *(Plaudni* mjesto *Ploudin)*, i tu prodjoše preko drugoga drvenoga mosta, pa opet kroz polje, i dodjoše u trgovište *Komus*. Pred Plovdivom ima Ibrahim paša liepu zidanu konjušnicu, u koju 800 konja stati može. Od Komusa opet poljem, pa drugim poljem, po imenu *Koluizeritza*, držeći se nješto lievo od ceste, dodjoše u selo *Sironitza*. Od ovud poljem k velikomu selu *Semische*, za tim dugim poljem, gdje turski car drži lov, podjoše četiri milje, dok su dospjeli u selo *Virni*, koje se zove turski *Jutbuget*. Dalje podjoše gorom i sidjoše u dolinu k selu po imenu *Haurmanli*, pa kroz dugi hrastik k liepomu dugomu novomu zidanomu mostu, što ga sazida Mustafa beg mo-

[1] Rad, kn. XLII, 73, 75. XLIX, 125, 136. Leunclavius, Pandectes, p. 255. Hadži-Chalfa, p. 57. Hammer, Gesch. II, 861. Jireček. Heerstrasse, p. 29—32, 80, 93, 111, 122, 129. Hochstetter, op. c. p. 4.

[2] Jireček, Geschichte d. Bulgaren, p. 419, 420.

Digitized by Google

gući paša. Posljednjih pet dana (od 4 do 8 listopada) putovahu Romanijom, na tom putu ima Kršćana, Srba i Bugara, koji su iste vjere, te jih svagdje dobro primahu. Romanija pako jednaka je Bugarskoj, samo što je u Romaniji više crkava, pa što se nije s njimi slovenski govorilo. Od dugoga kamenitoga mosta, podjoše preko Marice *(Maritza)* u polje, kojim četiri milje putovahu, te dodjoše u veliki tvrdi grad *Adrinopoli,* gdje su preko dugoga mosta prošli, i u karavanseraju se nastanili. Dalje udariše liepim prostranim poljem, te iza četiri milje puta dodjoše u selo *Haffsa*, gdje su u turskoga seljaka noćili. Od ovud putovahu poljem k varošici *Babaysky,* kroz koju prodjoše i dospješe na noć u varošicu *Bergass.* Za tim podjoše opet poljem k dvim liepim zidanim mostovima, ali izmedju tih mostova krenuše lievo, i dospjeli su u trgovište kraj ceste, koje se zove *Karistan;* iza toga dugo jahaše, dok nisu došli u liepo dobro sagradjeno trgovište, po imenu *Czorli.* Dalje udariše poljem k turskomu selu (?), zatim preko brda k moru, a kraj ovoga podjoše u trgovište, koje se *Silibri* zove. Odovud podjoše poljem k moru, uz koje dugo putovahu k trgovištu, koje je „prvi" *(erst) Czekhmetze,* a tu prodjoše mostom, koj je sagradjen preko morskoga rukava. Dalje putovahu preko brda, i sidjoše u dolinu k njekomu trgovištu, koje se zove „drugi" *(ander) Czekhmetze* i podjoše preko drugoga mora. Odovud krenuše brežuljkom, i sidjoše u dolinu, pa opet k brežuljku, gdje im dodjoše u susret na stotinu dvorskih sluga turskoga cara, te jih dopratiše u Carigrad, kroz koji dobru uru jahaše, dok nedodjoše u opredieljeni stan i karavanseraj".

Na putu izmedju Vêtrena i Carigrada[1] spominje putopisac ponajprije, da su sašli u polje *Reyffeld,* vjerovatno *Reissfeld* (rižište), a to su ona močvarna polja, koja se na lievoj obali Marice daleko prostiru, kamo su Turci u XV vieku iz Egipta presadili težitbu riže[2]; jer i pozniji putopisci spominju, da se u dolini Marice u močvarnih priedjelih pirinač teži.[3] *Tatartzik,* današnji je Tatar-Pazardžik ili Tatarpazar, kako ga Hadži Chalfa (p. 55) zove, gdje se stiče put sofijski i samokovski. Na plovdivskom polju *(Pleydtner*

[1] Opis puta od Vêtrena (Jeniköi) do Carigrada u A. Bouéa, op. c. I, 60—75, 40—53. Daljine puta od Sofije do Carigrada u Hadži Chalfe, p. 187—189.

[2] Jireček, Heerstrasse, p. 131.

[3] Starine, kn. X, 213.

Digitized by Google

feld) navodi selo *Govedarovo,* po današnjih kartah Govedare[1] na cesti plovdivskoj Hadžijevu na iztoku. *Plaudni* (sic!), današnji je Plovdiv[2], a onaj dugi drveni most, kojim predjoše, sagradio ga je, kako navodi Hadži Chalfa (p. 53) Lala Šahin paša jur g. 756 hegj. (1387). *Komus* (odnosno *Konus*), obično prva stanica iza Plovdiva, često spominju i pozniji putnici[3], vjerovatno današnje selo Kemer Kjuprju, na carigradskoj cesti nedaleko Marice. Polje *Kaluizeritza,* zovu pozniji putnici *Calegorica*[4], po opisu bilo bi ono polje, što se stere blizu Kajali. *Sironitza* (Sirovica?) njeko mjesto kraj današnje Kuručesme, ali mu na kartah ni u knjigah neima spomena.[5] *Semische,* današnje Semišče; *Virmi,* negdašnje *Virovo,* a današnja Uzundžova[6], a *Haurmanli* ili današnji Hermanli.[7] Dalje spominje „Mustafe paše most", današnje Mustafa Paša Köpri, što sagradi istoimeni paša preko Marice.[8] Izmedju Vêtrena i Mustafe Paše Köpri prostirala bi mu se Romanija[9], u kojoj ima Srba i Bugara; nu ipak se s putnici nije slovenski govorilo (sic!). Na daljem putu navodi putopisac samo glavnija mjesta, bez potanjih opisa; naime *Adrinopoli,* (Jedrene)[10], veliki tvrdi grad. *Haffsa* (stara Nike) još danas postoji.[11] *Babaysky,* sredovječni Bulgarofygon, a današnja Baba-es-kisi.[12] *Bergass* postoji još kao Lüle-Burgas.[13] *Karistan* po-

[1] Zacharijeva opis Tatarpazardžika, str. 32; k tomu gl. priloženu kartu.

[2] Plovdiv opisuje B. de la Broquière, Rad, XLII, 114. Hadži-Chalfa, p. 53. Jireček, Heerstrasse, p. 131. Boué, I, 71—73.

[3] *Conar,* Starine, X, 214. *Kuniš,* Hammer, Gesch. 2. Aufl. II, 860. Boué, I, 71. Jireček, Heerstrasse, p. 132.

[4] Starine, kn. X, p. 214. *Chaledlü,* u dnevniku Sulejmanove vojne, Hammer, Gesch. III, 639, 647.

[5] Budući da su novije karte izmedju Plovdiva i Carigrada sastavljene po turskih kartah, za to je topografija, i onako riedka, ponajviše turska, te ju je sa slavenskimi i grčkimi mjestnimi imeni težko u sklad dovesti.

[6] Usundžova u Hadži Chalfe, p. 51, Hammer, Gesch. II, 860.

[7] Hadži-Chalfa, p. 50. Hammer, II, 860.

[8] Džir Mustafa Paša, Hadži Chalfa, p. 49, Hammer, II. 859, 860. Opis mosta u Jirečka, Heerstrasse, p. 132.

[9] Romania, Leunclavius, Pandectes, p. 240. Rad, XLIX, 119, 120.

[10] Edrenė, potanko opisuje Hadži Chalfa, p. 5—16. Leunclavius, Pandectes, p. 321.

[11] Hafsa, Hadži Chalfa, p. 22. Rad, XLII, 81. Hammer, II, 859.

[12] Eski Baba, Hadži Chalfa, p. 21. Hammer, II, 859.

[13] Hadži Chalfa, p. 20. Hammer, II, 858. Stari Arkadiopolis, Rad, XLII, 83.

Digitized by Google

stoji još kao Karištiran, *Czorli* kao Čorlu[1], a *Silibri* kao Silivri[2], na Marmarskom moru. Na daljem putu uz more navodi prvi *(erst) Czekhmetze*, to jest Böjük Čekmedže, gdje spominje i poznati most preko morske lagune[3], zatim drugi *(ander) Czekhmetze*, to jest Küčük Čekmedže ili Ponte piccolo, gdje su prošli preko druge morske lagune.[4]

Budući mu se Grčka prostire od zidana mosta Mustafa paše pa sve do Carigrada i još dalje, prihvaća priliku da i o toj zemlji na pose progovori. „Od zidana mosta", nastavlja putopisac, „pa do Carigrada i još dalje prostire se *Grčka*, u kojoj ima vrlo mnogo Grka po svih varoših, trgovištih i selih, koji još strogo drže svoje svetkovine, crkve, svećenike, ustanove i redove; nose takodje turski pojas, glave ne briju, da se razluče od pravih Turaka. Trpe doista veliku nevolju radi kršćanske vjere od Turaka, kojim su podložni velikom i težkom služnosti, svagdanjimi daćami i nepodnošljivim dankom, da toga radi svemogućemu i milosrdnomu bogu, kao što je putopisac vidio i čuo, često i jako vape. Pitajući jih, kako su pali pod tursko gospodstvo, odgovoriše: kada je Turčin bio osvojio kraljevstva, varošice, zemlje, mjesta i varoši, što leže oko Grčke, rekosmo, da će se to isto s našom zemljom dogoditi. Ali naša gospoda i poglavari rekoše, da neće ništa biti s toga; jer Turčin mora prije sav sviet poda se spraviti, nego li prostranu Grčku. Nu on nije samo prostranu Grčku, nego gotovo tri diela svieta, naime Aziju, Afriku i polovinu Europe, u svoje nezasitljivo ždrielo spravio. S toga o plemeniti i pobožni ljudi, čujte, koji govorite: prije nego li Turčin k nam dodje, mora mnogo predobiti. Tako govoraste, pa nam je ipak preblizu došao. Neka bude vaše poglavarstvo i vi sami medju sobom složni, molite svemožnoga boga, da odvrati svoju srčbu, i jaram, pod kojim stenjemo, da učini svojom milošću i milosrdjem lagljim i podnošljivijim. Jer sa siromašnim i nevoljnim kršćanstvom, odkad je turski krvolok nad njim stao vladati, postupa se kukavno i mrzko; jer u Turaka je poštenije i ljepše nazivati se ubojicom, tatom, izdajicom i gušiteljem kršćana, nego li kršćaninom". I ovaj opis Grčke nije ni geografijskim, ni

[1] *Ciorlum* ili *Tzurulum*, gl. M. Crusii, Turcograecia, p. 66. Leunclavius, Pandectes, p. 350. Hadži Chalfa, 19. Hammer, II, 258.

[2] Hadži Chalfa, p. 60. Hammer, II, 858.

[3] Rad, kn. XLIX, p. 158.

[4] Böjük i Küčük Čekmedže u Hadži Chalfe, p. 60. Leunclavius, Pandectes, p. 352. Hammer, II, 857.

Digitized by Google

etnografijskim, već se tu opisuje stanje naroda, kao i u predjašnjih pokrajinah balkanskih, iztičući težke muke naroda i trpljenja njegova. U jedno priobćuje se narodna tradicija, kako je naime zemlja s nemara vladaočeva i njegovih doglavnika pala po jaram turski. Pošto je to negdašnje mišljenje grčko analogno tadanjemu u putopiščevoj domovini, opominje na opreznost, da bi se i njegovi zemljaci ugledali u grčki primjer, da se što sličnoga nedogodi, što se već s grčkimi zemljami sgodilo. S toga opominje neka nebudu narodi lakovjerni, i da neprecjenjivaju svoje sile, a preziraju neprijateljske, jer to vodi propasti. Za to putopisac uzdiše i opominje na slogu.

Dalje opisuje Kuripešić na tanko, boravljenje poslanstva u Carigradu, osobito doček kod Ibrahima paše i tamošnje gošćenje. 7. studenoga bila je audiencija u cara. Tu opisuje dvorove sultanove, što je u svakom vidio: u jednom dva slona, u drugom dvorske sluge, koji jih dočekase, a bilo jih do 300; u trećem opet dvoru vidiše devet lavova i dva leoparda prikovana lanci. Četiri najviša paše vodiše poslanike k caru, kojega najprije Lambrecht pa Jurišić u ruku poljubi. Druga audiencija u sultanu bijaše 14 rujna. Ovaj put stajaše uza slonove „liepa visoka četveronožna životinja *Suruoya* (žirafa)". Dalje na tanko opisuje gostbu kod cara i sve obrede, koji su kod stola u običaju." 16. prosinca bilježi „finitum in nocte Constantinopoli in carcere meo augusto" (mjesto angusto). Taj dan bješe vjerovatno svi poslovi i pregovori dovršeni te nastaje priprava za povratak kući. Budući da putopisac jako malo govori, prema drugim putnikom, o Carigradu i tamošnjem životu, biti će to predpostavljao kao stvar poznatu, ili što poslanike i njihovu družinu nisu pušćali mnogo po gradu, te su bili za boravljenja tamošnjega ponajviše upućeni na svoj stan, a tim jim se nepruži prilika u carigradski život dublje proniknuti. Ova putopiščeva konačna primjetba pokazuje i to, da se putopisac vrlo rado rastao s Carigradom. O rezultatu pako samoga poslanstva putopisac ništa nepripovieda, pošto je to i onako iz izvještaja poslanikovih na kr. Ferdinanda (Gévay, l c.) bolje poznato.

Opis puta u domovinu vrlo je obćenit, jer poslanstvo putovaše malo ne istim putem i kroz ista mjesta, za to i jest ovaj dio opisa malo ne puki izkaz mjesta, kojimi prolaziše, bez daljih opisa. Mi ćemo tu iztaknuti samo ona mjesta, koja se nenavode u dojakošnjem opisu puta.

Digitized by Google

Poslanstvo krenuv 22. prosinca radostno (mit grossen Freuden) iz Carigrada, putovalo je do njekoga trgovišta, onim istim putem natrag, kojim je pošlo u Carigrad, a putopisac spominje opet sva mjesta, koja je i prije navodio. Ono pako trgovište, koje putopisac neimenuje, biti će po opisu vjerovatno današnje Papazli, gdje su se od njegda putevi dielili. Došav k onomu trgovištu, krenuše na lievo od predjašnjega puta, dakle na desnoj obali Marice i dospjeli su u selo *Kassumweno*. Ovo je mjesto ležalo po opisu blizu Plovdiva, a odgovara današnjemu Kašimköi Kiepertove, ili mjestu Katunidža (sic!) generalštabske karte.[1] Na daljem putu pako ostavivši Plovdiv na desno, prispjeli su u selu *Patrissa*[2], kojemu mjestu neima traga ni na kartah ni u knjigah. Za tim podjoše k rieci Marici, pa prošav nekoliko sela, stigoše u Belovo *(Bellova)*; mjesto, koje još i danas postoji[3] na kraju rumilijske željeznice. „Prevalivši za tim dvie Klisure *(zwo Clissura)* ili klanca, pa hrastik, dodjoše u toplice *(Toplitz)*, po imenu *Castanitzawana*; a odovud krenuše preko duge gore po sniegu u varošicu Samokov (*Samokovo*)." Poslanstvo dakle nepodje od Marice blizu Tatarpazardžika predjašnjim putem kroz Trajanova vrata, već udari gorskim putem na Samokov. Taj put pako vodi od Belova kroz Mominu Klisuru (Kyz Derbent) kraj Kostenca (Köstendže) i Banje u Samokov.[4] Jedna od onih dviju klisura, bez sumnje je Momina ili Kyz Derbent, a druga će biti vjerovatno blizu hana Grabrovice. *Costanitzawana* (Kostenička Banja), poznata je Banja na gornjoj Marici, nedaleko Kostenice, stare Konstantie.[5] Kuripešićeve topografijske potankosti popunjuju Petančićev opis puta sa-

---

[1] Buduć da je blizu Kašimköi-a i Vodena, možda je iz ova dva mjesta, Kašim-Vodena, sastavio putopisac svoj „Kassumveno".

[2] Patrissa, po opisu mogla bi biti Prustovica (Kiepertove karte), koja leži nedaleko Kričme, zapadno-jugo-zapadno od Kašimköi, odnosno sredovječna Peruštica, o kojoj gl. Jireček, Heerstrasse, p. 96, Gesch. d. Bulgaren, p. 266, 302. Perušćica u Zacharijeva, l. c.

[3] Zacharijev, op. c., p. 25.

[4] O putu kroz Mominu klisuru, gl. Hammer, Gesch. II, 861. Jireček, Heerstrasse, p. 37, 38, 73, 93, 130, 138. Rad, kn. XLIX, 136. Djevojačku planinu i priču o postanku toga imena opjeva J. Palmotić, p. 228, 229.

[5] Rad, k. XLII, 139, XLIX, 136. Hadži Chalfa, 56. Jireček. Heerstrasse, p. 73.

Digitized by Google

mokovskoga.[1] „Od Samokova krenuvši, sastadoše putem mnogo kršćana, koje okovane vodjahu, pa dodjoše u selo, po imenu *Slatmwerden*, zatim u mjesto *Czernovobregu*. Dalje putovahu zločestim putem, kroz goru k liepomu zidanomu mostu, pa dospješe u selo, koje se *Osslkosstanitza* zove. Odovud podjoše kroz toplice, po imenu *Constamitza Wanna;* a preko gore sidjoše u dolinu, udariše jako zločestim putem k vodi, koja se zove *Krina Veka* (mjesto *Kriua reka)*, pa dospješe u selo *Konopnitza*. Dalje podjoše kroz liepo polje k selu na brdu, a zove se *Stratzin*. Prošavši nekoliko sela, dospjeli su u *Frostheuo*, gdje je njegda bio liep gradić. Dalje putovahu kroz planinu *Ieruagara* (sic!), a to je „crna gora" *(schwartz berg)*, i dodjoše na Moravsko polje *(Marana feld* mjesto *Moraua feld)* k selu *Liuatz*, a zatim u gornji *(ober) Ponescha*". I ovaj dio puta, od Samokova do Moravskoga polja, opisa Petančić (l. c.), ali Kuripešić ga nekojimi topografijskimi podatci popuni.[2] Na tom putu spominje Kuripešić ponajprije selo *Slatmwerden*, izopačeno ime, koje bi moglo biti Zlatno brdo? ali ovomu imenu neima u onom kraju spomena, ni na kartah ni u knjigah. *Czernovobregu* bez sumnje je današnji Crveni brieg na Topolnici.[3] Dalje se spominje „zidani most" *(steinen prugken)*, Petančićev *Pons Strimonis*, vjerovatno „Kadijin most", gdje se i danas preko Strume prelazi (Boue, I, 298). Put pako medju Dupnicom i mostom, što vodi kroz Konjavu planinu, kraj Velike Vrbovice, zaista je jako mučan. Selo *Osslkosstanitza* jako je izopačeno ime, možda je današnja Lošna, kod Kustjendila (Lošna kostenička), jer putopisac je zamienio potonje mjesto, (Köstendil, Kjustendil) sa gore pomenutim Kostencem. Toplice pako *Constamitza Wanna* (sic!) Petančićeva su *Balnea Beobusci* ili Beobuška Banja, poznata jur od Harfova putovanja (Rad, XLII, 181), stari Velbužd, ili današnji Kjustendil.[4] Prevalivši mučni put, medju Kjustendilom i Krivom Palankom, sidjoše u dolinu Krive rieke *(Krina Veka,* sic!*)*. *Konopnitza*, poznata je jur od Petančića *(Conopnice)*[5], još je i danas

[1] Rad, k. XLIX, 127, 136. Samokov u Hadži Chalfe, p. 56. Opis puta od Tatarpazardžika u Samokov u Hochstettera; Petermann's geogr. Mitth. Jgg. 18, S. 4, 83.

[2] Opis puta od Samokova k moravskomu polju gl. u Bouéa, Rec. d' itin., I, 290—298.

[3] Crveni brieg Petančićeva *Ripa rubea*, gl. Rad, XLIX, 136.

[4] Rad, kn. XLIX, 135, 136.

[5] Rad, kn. XLIX, 127, 135.

Digitized by Google

mjesto kraj Glubočice nedaleko Krive Palanke.[1] Prebacivši Krivu udariše putem, što vodi u Kumanovo, a na tom putu ističe se *Stratzin*, današnji Stračin, na podnožju istoimene planine. *Frostheuo* je toli izopačeno ime, da ga je težko razgonetnuti, pošto sličnomu neima u onom kraju traga. *Jerua gara* (mjesto *Cerna gora*), ili *Crьnьaja gora* srbskih spomenika, Petančićevi *montes Crivicinae*, današnja je Crna gora, ili Karadâg.[2] Prevalivši Crnu goru, stupiše kraj Livoča *(Liuatz)* na predjašnji svoj kosovski put, ili na putopiščevo Moravsko polje *(Marana feld)*. *Ober* (gornji) *Ponescha*, današnje je mjesto Poneš, nedaleko Bresaljice, na hrbtu Horme planine. Prevalivši goru podjoše opet k Prištini, na polju Kosovu *(Ambsch feld)* u selo *Babnioss.*[3] Ovo je potonje vjerovatno današnji Babin most, gdje se na putu od Prištine u Vučitrn prelazi Lab. Dalje spominje *Ruderdorf*, vjerovatno današnje selo Rudar, nedaleko Mitrovice, gdje je poslanstvo Ibar *(Ibar pach)* prebacilo. Dalje putovahu predjašnjim putem preko Rogozne planine u Novi pazar *(Nouipasar)*, a od ovud preko visoke gore *Bresa* u selo *Bruntza*. Potonje mjesto možda je današnja Brnjica na sjeničko-novopazarskom putu. Gora pako *Bresa* (prvi ju put zove *Eresa*), vjerovatno je ona duga gora, što se proteže Sjenici na sjevero-iztoku, a označena je na generalštabskoj karti imenom Brzezovo (Brezovo) brdo, koje vjerovatno nosi ime, od mjesta Breza, koje leži kraj Sjenice, na pomenutom putu izpod rečenoga brda. Dalje putovahu predjašnjim putem, preko mosta Uvčeva (*Ubonatz*, sic!) u Novu varoš *(Skender Paschina)*, pa preko Banjske gore *(Wanna perg)* u Priboj *(Pribroj!)*. Prebacivši opet Uvac, podjoše Bjelim brdom *(Bello perk)* u Dobrun *(Dobrin)* i Višegrad *(Vischegrad)* na Drini *(Drena)*. Dalje krenuše kroz planinu Semeć *(Semetz)* u Rogaticu *(Rogatiza)*, pa ka grobu vojvode Pavlovića i u mjesto *Grachtzenitza*. Potonje mjesto najpriličnije bi glasilo Gračenica; ali je nigdje neima na nijednom putu, izmedju Rogatice i Sarajeva. Putopiščev pako put od Višegrada u Rogaticu vodi i uz

[1] Rad, kn. XLIX, 135. Glasnik, kn. XVIII, 115.

[2] Rad, kn. XLIX, 127, 135.

[3] „Uz Lab rieku obraćaju, i sred polja kako morem od *kamena most* gledaju, *nos* da je *Babin* to govore; Hude babe, kojoj s zubi Kobilović nos odgrize, kad Murata cara ubi, ter u kuću nje sakri se; bivši ga ona ukazala kletiem Turcim u nevjeri, kojieh sila bješe ustala za junaka u potjeri.“ *Babin most* navodi Pouqueville (III, 158, 159) na putu od Vučitrna u Prištinu.

Digitized by Google

potok Račanicu, na kojem je negda moglo biti istoimeno mjesto, koje bi putopiščevoj Grachtenitzi naličilo, samo što mu ono neleži za, već pred Rogaticom. Ali držeći se opisa predjašnjega puta i ondje označenih mjesta, bila bi Grachtzenitza današnja Rakovica, koju ondje nâzva *Grachonitza* (gl. str. 165) što se s izopačenom Grachtzenitzom od prilike podudara. I od Sarajeva *(Verhbossen)* putovahu poslanici predjašnjim putem, a putopisac spominje u redu poglavitija mjesta, bez dalje oznake i opisa. Ima ipak u popisu njekoja mjesta, kojih na predjašnjem putu nenavodi, ali su ponajviše štamparskimi pogreškami izopačena. Putujuć od Sarajeva na Blažuj i Kiseljak putem prema Travniku spominje putopisac *Lusch*, mjesto na brdu desno od puta; možda je Lugovi[1] jugo-iztočno od Busovače, jer drugomu sličnomu mjestu u onom kraju neima danas nigdje spomena; van ako nise tu, što je vjerovatno, spomen sačuvana staroga grada Lašve u negdašnjoj istoimenoj župi[2]; kojega, buduć razoren, današnji izvori više nespominju. *Luschanopolle* vjerovatno Lašvino polje ili današnje travanjsko. Od Grahova *(Grabouo)* zaputi preko Radovana *(Radosceuo,* prije *Radanno)* ka gradiću, pa u dolinu k selu, koje leži na desno u gori, po imenu *Blatzgoy*. Grabova nigdi neima danas u onom kraju[3]; možda je današnji Grahovik, na začetku samoga gorskoga puta, nedaleko Travnika, a blizu mu je Grahovina vrh. Statistika mjesta navodi (str. 59) u travanjskom kotaru općinu *Grabova*, ali mjesta toga imena neima u onom kraju ni u statitisci ni na karti. Dakle u imenu općine sačuvalo se ime mjesta, koga neima više, a bilo je u obsegu one općine. Preko putopiščeva Radovana, razvodja izmedju Vrbasa i Lašve, vode sa Travnika k Vrbasu dvie putanje: jedna na D. Vakuf (Skoplje), a druga na Bugojno; kojom je naš putopisac udario, to je jako težko odlučiti. Sva je prilika, da je poslanstvo pošlo putanjom na D. Skoplje, a Blatzgoy bilo bi možda današnje mjesto Blagaj, u općini dolnjo-vakufskoj[4]; ili Stari grad (razrušena bezimena gradina), što je na desno od puta u gori, nedaleko Vrbasa;

---

[1] Lugovi, statistika mjesta, p. 14, 15.

[2] O župi Lašva *(Lasoua)* gl. Theiner, Monum. Slav. merid. I, 296. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 31. Lašva, (Levsaba), stara varoš bila bi današnja dolnja varoš Travnika; gl. Klaić, Bosna, 158, 159.

[3] Gl. statistika mjesta, str. 59—63.

[4] Statistika mjesta, p. 73. Blagaja neima zabilježena na c. kr. generaštabskoj karti, za to je težko označiti mu položaj, svakako je blizu D. Vakufa ili D. Skoplja.

Digitized by Google

tim bi mu bio *Castel* ona gradina, što leži na jugo-iztočnom boku Radovana blizu puta u Skoplje, a dolina bila bi rieke Oborče. Prebacivši Vrbas kraj D. Skoplja, udariše preko gore *Serun?* (prije ju nazva Szenim ili Szonim) u Babindol. Dalje podjoše istim putem kao i prvi put, a na tom putu spominje putopisac sve do Ljubljane samo najglavnija mjesta, koja je jur i prije spomenuo. Ljubljanom, kamo se putnici s veseljem povratiše 9. veljače, završuje putopisac svoj putopis s riečmi: „hvala bogu" *(Gott hat lob).*

Tim bi razpravili putopis Kuripešićev, raztumačivši topografijska i orografijska mjesta, koliko se dalo po suvremenih i poznijih izvorih. Poslanstvo krenuv 21 odnosno 22 kolovoza iz Ljubljane prispjelo je 17 listopada u Carigrad, putovalo je dakle malo ne dva mjeseca (4—5 dana manje) od Ljubljane do Carigrada. Probavivši dva mjeseca u poslovih diplomatskih u Carigradu, krenu putem natrag i istiglo je 9. veljače u Ljubljanu. Putovalo je dakle natrag jedan mjesec i 19 dana. Tim se poslanstvo za šest dana prije natrag povratilo, valjda za to, što se ovaj put nije, kao prije, toliko putem sadržavalo. Prvi dio Kuripešićeva putopisa, kao što u pristupu pripomenusmo, osobito od bosanske medje pa do Sofije, izuzam mali priedjel Kosova, poznat od Harfova putovanja[1], posve je nova stvar; jer ob onom kraju balkanskoga poluotoka, na koliko je nam za sada poznato, neima nikakova starijega putopisa. Uz to Kuripešićev putopis nije puki popis puta *(routier)* poput Harfova, već je pravi putopis, odlikujući se dosta velikim obiljem topografijskih i orografijskih podataka i opisa, koji se prvi put u Kuripešića pojavljuju, te jih neima, osobito orografijskih, u nijednom starijem štampanom djelu. Glavna je pako mahna Kuripešićeva putopisa, što je njemački napisan, i što je vrlo nemarno naštampan. Putopisac, rodjeni Slovenac, uzgojen bez sumnje na svojem materinskom jeziku, naučio je vjerovatno u školah njemački i to ne najbolje; s toga mu je i slog težak i za onda ne samo dosta nepravilan, nego prema duhu jezika nenaravan, jer mnogimi umetci često kvari smisao, čini ga dvoličnim, te pruža u tumačenju velikih potežkoća. Još je veća mahna, što je putopis, osobito topografija, vrlo pogrješno naštampana, još lošije nego Petančićeva razprava.[2] Kuripešić, koj znanje slovenskoga jezika često u putopisu ističe, biti će bez sumnje pravilnije napisao narodna topografijska

[1] Rad, kn. XLII, 181.
[2] Gl. Rad, kn XLIX, 162.

Digitized by Google

imena, nego što su naštampana. Pošto su Petančićeva i Kuripešićeva knjiga, oboje malo ne suvremene, u Beču naštampane, podava nam to ujedno sliku o tadanjem stanju tiskarstva u Beču, koje bi bilo, prema Italiji i Francezkoj, na jako nizkom stupnju. Jer se čini, motreć naš putopis, kao da štamparska korektura nebijaše tada u Beču u običaju; ili su slagari, vjerovatno Niemci, slovenska njim nerazumljiva topografijska imena na njemački navraćali i tim jih izopačivali. Štampom dakle izopačena mjestna imena i nestašica štampanih spomenika o Bosni razlogom je, što su u tumačenju njekoja mjesta nerazriešena ostala; možda će koji dojdući putopis ili drugi još neštampani spomenici te nedostatke vremenom ispraviti odnosno nadoknaditi.

* * *

Za ovim Jurišićevim i Lambergovim poslanstvom od 1530 godine, sliedi poslanstvo, o kojem imamo putopis, naime *Leonarda Nogarola* i istoga *Josipa Lamberga*, koje odasla kr. Ferdinand pod kraj 1531 godine k Sulejmanu u Carigrad. Zadatak je bio Nogarolova poslanstva: da kupi od sultana primirje, pa bilo na jednu samo godinu, ako bi Ferdinand za to Zapolji i Ugarsku doživotno ustupiti imao, samo da se odvrati nova navala Turčina na Ugarsku; jer Ferdinand bje upućen, da će Sulejman s velikom silom god. 1532 na Austriju opet udariti.[1] Poslanstvo putovaše 1532 godine, a o tom putovanju sačuva se putopis, što ga Gevay kao prilog k historiji petoga poslanstva godine 1531—1532 sasvim vjerno prema izvorniku priobćio. Putopisu se nezna za pisca, niti su mu ubilježene strane, napisan je njemački, oblikom je vrlo jednoličan, a naslov mu je: *Wegraysz Keyserlicher Maiestat Legation im 32 jar zu dem Türcken geschickt, wie und was gestalt sie hinein und widerumb herauss komen ist warhafftigklich, von denen die mit und bey gewest in schrifft verfasset.*[2] Ovaj je putopis, kao što se iz sadržaja razabire, napisao njekoji pratilac poslanstva, (možda opet kakav tumač ili tajnik Lambergov), vjerovatno sudjelovanjem poslanika; jer to se razabire iz naslova i odtuda, što putopisac Lam-

[1] Instrukcija, punomoć i druge izprave odnoseće se na poslanstvo L. Nogarola i J. Lamberga u Gevaya, Urkunden etc. Gesandschaft 1531—1532, Th. V. K tomu Buchholtz, op. c. Bd. IV. 95—101. Hammer, III, 109, 661. Zinkeisen, II, 724—733.

[2] Gevay, op. c. Th. V, S. 93.

Digitized by Google

berga zove „moj *gospodar, gospodin Josip*“[1], dočim drugoga poslanika obično zove „graff von Nagerol.“

Putopis od neznana pisca o putovanju carskih poslanika L. Nogarola i J. Lamberga k sultanu u Carigrad sućno se razlikuje oblikom i sadržinom od Kuripešićeva putnoga dnevnika. Ovaj vjerno opisuje svoj put, spominjuć, osim drugoga, gore, koje su putem prevaljivali, rieke, koje su prebacivali, a kod mjesta dodaje bar njihov položaj; uz to opisuje zemlje i narod te tim spada medju najbolje njemačke putopise XVI stoljeća. Putopisac pako Nogarolova poslanstva vrlo je obćenit u svojem crtanju puta, jedva da glavnija mjesta spominje bez daljih oznaka, a opis puta mu je vrlo obćenit, navodeć svagdje stereotipno „prodjosmo gore i doline.“ Tim se ovaj bezimeni putopis od Kuripešićeva toliko razlikuje oblikom i sadržinom kao n. pr. putopis XII od putopisa XVI vieka, i nije drugo van najobćenitiji popis puta *(routier)* uz navod glavnijih mjesta. Iz oblika i sadržine bezimena putopisa prema Kuripešićevu jasno se razabire, da se pisac onoga obrazovanošću daleko razlikovao od pisca ovoga putopisa; Kuripešić bijaše svakako čovjek humanistički uzobražen, pisac pako bezimena putopisa vjerovatno njeki pobožni činovnik ili možda duhovnik. Bezimeni putopisac zove sebe Niemcem, a možda je bio ponjemčeni Slovenac. U ostalom vrlo slabo je znao (ili nikako) slovenski; jer mu je dosta topografijskih imena izopačeno, da je mnoga vrlo težko, a njekoja po gotovu nemoguće razriešiti. Ostala su mu imena ponajviše po njemačkom prekrojena, ili onakova, kakova dolaze u suvremenih njemačkih spisih.

Neznani putopisac ističe u pristupu *(Vorrede)* svrhu, koje radi je on ovaj svoj putopis napisao „da mi Niemci“, veli putopisac, „naučimo običaje i navade, ponos, oholost, razkošje i veliku snagu krvoločnoga neprijatelja svega kršćanstva, naime Turčina, poznavati; i da nas to skloni da popravimo naš život i da boga neprestano molimo, te da toli mogućega neprijatelja prestanemo prezirati, kojega smo do sada s velikom našom štetom zametavali; jer u istinu, ako nebudemo (mi Niemci) bolji i ozbiljniji, mogao bi ovaj neprijatelj, kojega je bog radi naših grieha uskrisio, ne samo našoj zemlji vjekovječnim ratom strah zadavati, nego napokon nas zarobiti i pod svoju vlast spraviti.“ Ove rieči neznanoga putopisca smjeraju bez sumnje na tadanje kulturne odnošaje njemačkoga naroda. To pako nije jedini glas onoga doba o moralnih odnošajih u Nje-

[1] „Mein herr, Herr Joseph“. Gévay, op. c.

Digitized by Google

mačkoj; dosta će biti medju ostalimi n. pr. onaj malo ne suvremeni govor čuvenoga Kuspinijana o istom predmetu napomenuti, koji već na drugom mjestu navedosmo.[1]

Budući da ovaj i Kuripešićev putopis opisuju donjekle isti put; s toga ćemo iz putopisa neznanoga pisca samo one česti i mjesta tu iztaknuti, koja se od Kuripešićeva putopisa razlikuju ili ga dopunjavaju.

Poslanstvo Nogarola putovaše od Ljubljane do Metlike istim putem, koj se i u Kuripešića opisuje. Od Metlike pako do Novoga *(Novegradt)* na Uni teže je označiti put, jer se samo njekoja mjesta spominju, na ime *Tobobatz*, *Peranski*, *Gwoszdantigke* i *Serin*. Prvo je mjesto vjerovatno današnji Dubovac[2]; Peranski je Perna, blizu Topuskoga, njegdašnji grad plemića Šubića Peranskih.[3] Gwoszdantigke je današnje Gvozdansko[4]; a Serin biti će vjerovatno današnji Zrin.[5] Sva su ova mjesta, osim Dubovca, u današnjem banskom okružju. Po tom Nogarolovo poslanstvo nije od Dubovca, odnosno Novigrada udarilo istim putem, kojim je putovao Kuripešić, već je vjerovatno, prebacivši Koranu, možda kod Tusilovića, pošlo na Vojnić, Pernu, Gvozdansko u Novi.[6] Da je i ovo poslanstvo udarilo mučnim i slabo utrtim putem kroz Hrvatsku i Bosnu, biti će tomu taj razlog, što se poslanstvo ročilo u Ljubljani, pa što je južna Ugarska bila koje od Turaka, koje od Zapolje zapremljena. Od Novoga[7] *(Novegradt)*, gdje je poslanstvo dočekao stari

---

[1] Rad, kn. XLIX, 118.

[2] Dubovec, Valvasor, II. ed. XII. B. p. 61. Lopašić, Karlovac, p. 9, 17.

[3] *Perna*, spominje se jur g. 1234 i 1242 kao mjesto pripadajuće k opatiji topuskoj (Tkalčić, Monum. episc. zagrab., I, 74, 79), a kao župa navodi se u popisu od g. 1334 i 1501 (Starine, IV, 216). — Lopašić, Karlovac, p. 9.

[4] Guasdanski ili Gosdensko, Valvasor, l. c. Lopašić, p. 11, 13.

[5] Zrin, Zrynio, spominje se u popisu župa od god. 1334 i 1501. Starine, kn. IV, 204.

[6] Istvanfi (historia, p. 109) govoreći o putu Nogarolovu navodi: „e Siscia Costanitiam et Crupam, ac Dubitiam traiecto Savo Belgraduno pervenere; indeque profecti inter Nandoralbam atque Samandriam etc. Ovo pišući nije valjda karte pred sobom imao.

[7] U poznatom opisu hrv. slav. Krajine od Malespina od god. 1580 do 1582 često se navodi *Novi* medju medjašnjimi tvrdjami na Uni. Theiner, Monum. Slav. merid., II. 75, 77. — Opis Novoga *(gibt einen sehr guten Pass)* kao novije tvrdje gl. Kadi Omer Effendi, Die Kriege in Bosnien in d. Feldzügen 1737—39, deutsch von Dubsky, Wien 1789, p. 124, Note.

Digitized by Google

grof Zrinski, zapute k smradnomu gradiću Lješnici *(Leschnitza, Leyschnitza)*[1], koji je sred vode. Tim bi bila Lješnica njegdi na otoku, koji zatvara Una, a spominje se još pod kraj XVIII vieka.[2] Iza toga su preplivali Unu *(Vnda, Wann)* na konjih, a ona dva bezimena potoka, koji blizu Lješnice u Unu utiču, biti će ona dva Unina rukava, koja zatvaraju otok, ili potoci Jezerska Lusina (?) i Glodina. Na Uni mu dočimlje Hrvatska, a onkraj nastaje dolnja Bosna.. Iza toga vodi mu put na Kamengrad *(Kamergraid)*, vjerovatno uz Unu do Krupe, a dalje istim putem, koji opisa Kuripešić. Ali Nogarolov putopisac neopisuje puta, već obćenito navodi, da su preko gora i dolina, šuma i liepih luka putovali. U Kamengradu sastaje se put Nogarolova putopisca s Kuripešićevim te ostaje malo ne isti sve do Sarajeva. I Nogarolov putopisac spominje kod Kamengrada vojvodu Malkošić bega *(Malszkosch)*[3], koj poslanstvu s velikom pratnjom na susret dodje. Od Kamengrada vodi mu put dalje u Ključ *(Klutz)*[4], a odovud u varošicu Jezero *(Jesser)*; ali se nezna kojim putem putovaše od Ključa do Jezera, da li uz Sanu, ili na Varcar Vakuf. U obće ovaj je putopis tako obćenit, da je na mnogih mjestih težko označiti pravi smjer puta. Kod Jezera, opaža putopisac, teče istoimena voda, koja na njemački znači „jezero“ *(See)*. Dalje stigoše u Jajce *(Jaytza)*, glavni grad dolnje Bosne, ima tvrdju na brdu, a kuće su po tamošnjem običaju nizke i na razdaleko.[5] Na desnoj strani ugledaše gradić Humac *(Vmatz)*, a biti će bio na brdu Humu, koj se kraj Jajca na jugo-iztoku diže.[6] Na daljem putu spominje se „prusačko polje“ *(Brusetzerfeld)*, pol milje od varoši, a gradić je blizu dolnjega Skoplja u dolini Vrbasa.[7] *Kraniki*, ako nije današnji Travnik, možda je današnji Kakanj na Bosni[8], a put je išao od Jajca uz Vrbas do gradića Prusca

---

[1] Zrinski turanj kraj Lišnice, Lopašić, Karlovac, p. 10.

[2] Kadi Omer Effendi, op. c. p. 51, 182, 210.

[3] Lopašić, Karlovac, p. 9, 10, n. 3.

[4] Ključ kao križopuće XVI vieka gl. u Radu, XLIX, 145, 151.

[5] Tok Vrbasa i Plive kraj Jezera *(Issera)* i Jajca *(Jaiza)* opisuje D. M. Negri, p. 91. Jajce opisuje Hadži Chalfa (p. 163, 164), a kao gl. grad dolnje Bosne, gl. u Radu, XLIX, 147.

[6] *Umac*, biti će isti gradić na desnoj obali Vrbasa, na vrletnom brdu, nedaleko Jajca, koji D. M. Negri (geogr. comment. lib. XI. p. 91) *Vma* zove.

[7] A. Boué, Rec. d' itin., II, 250.

[8] Put opisuje Roskiewicz, p. 122. Kakanj, kraj Bosne na putu, njegda znatno mjesto. Jukić, Bosna, p. 38.

Digitized by Google

blizu dolnjega Skoplja[1], a odovud kao i Kuripešićev vjerovatno preko Radovana na Travnik, pa na Zenicu i Kakanj, gdje je poslanstvo stupilo na brodsko-sarajevsku cestu.[2] Jer dalje se spominje selo *Visako*, preko kojega vodi od njegda put dolinom Bosne u Sarajevo. Iznad Visokoga, na brdu spaziše kamenite stiene, ruševine negdašnjega jakoga grada. Visoki spominje se u historijskih spomenicih kao „dvor kraljestva"; tu su sjedili kraljevi bosanski Ostoja i Tvrtko Tvrdković.[3] Prebacivši Bosnu *(Wasser Verwossen)* dospjeli su u grad Vrhbosnu *(Stat Verwoszne)*[4], današnje Sarajevo, koje mu je glavni grad gornje Bosne, gdje dvoruje paša. Ljudi pašini dodjoše poslanstvu na susret, bogato nakićeni zlatom, a to su jim bila kršćanska djeca, mlada zarobljena, te se zovu „robovi" *(Roby)*; pratiše jih u stan, to jest u kuću, u kojoj nitko neobičavaše stanovati, osim poslanstva kada ovamo dodje, a zove se karavanseraj (karvasserie).

Na duhove (19. svibnja) krenu poslanstvo od Vrhbosne ili Sarajeva dalje putem ka grobu vojvode Pavlovića i njegova sluge, koj grob vrlo visoko leži. Odatle sidjoše u dolinu, pa dodjoše u varošicu Rogaticu *(Rogatiza)*. Za tim prevališe dugu i kamenitu planinu, koja se *Semetz* zove, pa sidjoše u duboku dolinu k rieci Drini *(Threna)*, koju prebaciše te dodjoše u trgovište, po imenu *Vischgrad*, nad kojim je vrlo visoki gradić, a znači na njemački *hoch Schloss*. Odatle sidjoše u dolinu k rieci *Vrsona*, i prispjeli su u manastir, gdje su našli dva srbska kalugjera, koji u crkvici popjevaše. Iza toga su došli ka gradiću po imenu *Dobrim*, a diže se s lieva na stieni. Dalje prodjoše vodu, koja se zove *Vbenach* i stigoše u varošicu *Prybon*, pošto su s desna vidjeli na visini stare zidine, koje bijahu za kršćanskih vremena liep gradić, po imenu takodjer *Prybon*. Dalje prodjoše kroz selo *Schkender Poschnia*, priedjel se zove *Zastan Vrsule*, a planine, koje prevališe zovu se *Jessenischa*. Iza toga prodjoše sjeničkim poljem *(zenitzer feld)*, pa

[1] *Scopia*, različita od one u Miziji, gl. D. M. Negri, p. 91.

[2] Opis puta od Busovače u Zenicu u Blau-a, p. 101—103. Blizu Visokoga na sjevero-zapadu zabilježeno je na generalštabskoj karti *Kraljnjevac* (sic!) brdo. Ako je tu bilo njegda kakovo mjesto sličnoga imena, moglo bi odgovarati navedenomu Kraniki; al u tom slučaju bio bi mu put onaj, što vodi gorom, a ide nad Busovačom k jugoiztoku u Visoki.

[3] Visoko, gl. u Radu, XLIX, 149. Daničić, Rječnik starina I, 193, 194. Jireček, Die Handelsstrassen, 60, 61, 80.

[4] Vrhbosna ili Sarajevo, glavni grad gornje Bosne, gl. na str. 162.

Digitized by Google

selom *Brengnitza*, priedjel se zove *Sutzika*, te napokon dospjeli su u *Nouispasar*, gdje se u liepom karavanseraju nastaniše.“ Dalje dakle putovanje Nogarolova poslanstva od Sarajeva do Novoga pazara ide istim putem, kojim je išao i Kuripešić; ali putopis neznanoga pisca daleko je jednoličniji i obćenitiji od Kuripešićeva: spominju se naime na putu glavnija mjesta, a neima onih oznaka položaja, ni onih opisa jedne i druge Bosne, niti neima onih opažanja o životu i stanju tamošnjih kršćana kao u Kuripešića. Mjesta pako i gore, koje navodi neznani putopisac, ponajviše još i danas postoje, spominju se u starih spomenicih, a opisuju se u novijih putnika. Na svom putu spominje neznani putopisac ponajprije „grob vojvode Pavlovića i njegova sluge“ kao njeku putničku stanicu, o kojem grobu potanje govori Kuripešić. *Semetz* je poznata planina Semeć, koja se medju Rogaticom i Višegradom diže, kroz koju još i danas vodi put u Višegrad.[1] Višegrad, na Drini, gdje Hadži Chalfa spominje (p. 161) znameniti most preko rieke, te još i danas postoji (Jukić, 44), znatno trgovačko mjesto srednjega vieka, i po znata[2] tačka i tvrdja u turskih ratovih XV i XVI stoljeća.[3] *Vrsona* je bez sumnje Rzava, koja teče na kraju Mokregore, a utiče kod Višegrada.[4] *Dobrin*, poznati je Dobrun, njegda pravoslavni manastir, nedaleko Rzave, a leži u istinu s lieva od puta.[5] *Ubenach* je Uvac ili Vuvac, a varošica i gradić *Prybon* (sic!), poznati je Priboj na Limu, koji Hadži Chalfa (p. 162) „Perepui“ zove. *Schkender Poschnia*, mjesto „Skender pašina“, poznata je Nova Varoš blizu Uvca. *Zastan Vrsule* biti će vierovatno „stan (dan. han) Ursule“, jer mjesto Ursula još i danas postoji na Uvcu medju Novom varoši i Sjenicom. Planina *Jessenischa* biti će one gore, što zatvaraju potok Jesnicu (možda Jesenicu), koj se izpod Ursule s desna u Uvac izlieva. *Zenitzerfeld* današnje sjeničko polje, a *Bregnitza* današnja je Brnjica na istoimenom potoku na putu iza Sjenice. Priedjel *Sutzika* (mjesto *Lutzika*) biti će vjerovatno poriečje Ljutske, uz koju vodi put u Novipazar.[6]

[1] Roskiewicz, Bosnien, p. 20.

[2] Višegrad se često spominje u dubrovačkih spisih XV vieka. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 86.

[3] Daničić, Rječnik, I, 195.

[4] Roskiewicz, Bosnien, p. 42.

[5] Jukić, p. 44.

[6] Opis puta od Sjenice do Novoga pazara u Pouquevilla (voyage, III, 152—55), samo što mu je topografija kao i u našega putopisca dosta izopačena. Opis Novoga pazara u Pouquevilla (l. c.) glede geografijskoga položaja i kao tržišta veoma je znatan.

Digitized by Google

Krenuvši iz Novoga pazara, priedjoše vodu Ibar *(Iber)*, gdje prestaje Bosna *(Wossen)*, a nastaje Srbija *(Surfey)*, priedjel pako zove se po vodi *Iber*. Prevalivši gore i doline dospjeli su u varošicu (?) Toplicu *(Doplitz)*, gdje dobiše zapovied, da jih čauš vodi k caru u Niš, koj će jih ondje primiti i poslove s njimi razpraviti. Prebacivši rieku (Moravu) stigoše napokon u Niš i tu počekaše turskoga cara, dok sa svojom vojskom prispije. Put od Novoga pazara do Niša odveć je obćenito nacrtan, o tom putu podava Rambertov putopis potanji opis. U Nišu pako, kamo je turski car 12. lipnja s vojskom nadošao, rekoše poslanikom, da se spreme na put u Biograd *(Griechisch Weissenburg)*, gdje će jih car primiti i poslove urediti. Poslanici s vojskom sultanovom nerado krenuše na put i dospjeli su nakon šest dana u Biograd *(Bellograd* ili *Griechisch Weissenburg)*. Put od Niša do Biograda se potanje neopisuje; ali se u najobćenitijih crtah uzčuva u dnevniku Sulejmanove vojne od 1532 godine.[1] Što se dalje pripovieda, kako su poslanici bili od sultana i Ibrahima paše u Biogradu primljeni, to su jur poznate stvari, pa kako su dalje poslanici s vojskom putovali na Osiek *(Ossek)*, preko Drave *(Trob)*, pa u Kisek *(Güntz)*, kao i ob obsadi potonjega grada, zgode su jur od drugud poznate, koje nespadaju u okvir naše razprave. Put dakle izmedju Novoga pazara i Niša jako je obćenito nacrtan, jedino što putopisac ističe, da je Ibar medja medju Bosnom i Srbijom, pa što još pominje Toplicu *(Doplitz)*, poznat priedjel iz starih srbskih spomenika[2], o kojem će se još kod Ramberta razpravljati[3]; varošica pako biti će negdašnja Bela crkva ili d. Kuršumlija.

Poslanici dakle kralja Ferdinanda nedospješe ovaj put do Carigrada, jer Sulejman je već koncem travnja s velikom vojskom od 200.000 momaka i 300 topova zaputio, kako Ibrahim paša poslanikom reče, da caru prištedi dugi put. Kraljevski poslanici moradoše sultana u taboru potražiti. U Nišu su poslanici 14 dana boravili i čekali dok jih je Ibrahim primio.[4] U Biogradu budu tek poslanici 5. srpnja od sultana primljeni orientalnom sjajnošću.[5]

[1] Hammer, Geschichte, B. III, 666.

[2] Daničić, Rječnik, III, 300. Glasnik, XXIV, 272, 274. Danilo, ed. Daničić, p. 180.

[3] Rad, XLIX, 129, 131.

[4] Izvještaj Nogarolov i Lambergov na kralja Ferdinanda u Gevaya, op. c. 28.

[5] Gl. izvještaj Nogarolov u Gevaya, p. 34, pa Wegrayss.

Digitized by Google

U mjesto da jih odpusti, prisili Ibrahim poslanike, da ga prate do Osieka. Niti tu nebudu odpušteni, već dva puna mjeseca moradoše pod najstrožom pažnjom za vojskom putovati te bijahu svjedoci obsade Kiseka. Tek 2. rujna uz pratnju od 500 konjanika dospjeli su u Bruck na Litavi *(Pruck an der Leytte)* odkuda su napokon tolikim strahom svoj put do Beča nastavili.[1] Od neznanoga pako putopisca dalo bi se izčekivati, da neće svoj putopis s dolazkom u Niš završiti, već da će taj grad, koji je dosta imao vremena motriti, potanje opisati, kao i svoj dalji put bar do Biograda, pošto se s turskom vojskom nije odveć naglo putovalo.

* * *

Uznemirujuć berberski gusari neko vrieme Sredozemno more, pratijaše Kanale, upravljatelj *(proveditore)* mletačke vojske, godine 1533 sigurnoga brodarenja radi s 12 galija njekoje trgovačke brodove, koji u poslovih trgovačkih plovljahu u Siriju i Aleksandriju. Brodeć mletački brodovi svi zajedno k otoku Kandiji, pristaše blizu kopna, gdje im je bilo najsgodnije pristanište. Zapadom sunca na dan Svih Svetih spaziše straže s daleka k njim ploveće brodove, za koje držahu, da su gusarski, bijahu pako sultanovi, na broju 12, a zapoviedaše jim sin Mora Alesandrinskoga, ploveći na stražu u Berberiju. Upravljatelj mletački uzdajuć se u jakost svojih galija i svoje dalmatinske mornarice, udari na turske brodove, koje sa strane, koje s traga. Tim se zametne poguban boj, u kojem bi Moro težko ranjen i zasužnjen, dvie turske galije potopljene, a četiri ulovljene. Ovaj poraz turskih brodova uzradova narod i vojsku na Kandiji; ali vlasti žalijahu taj sukob, znajuć, da su ono sultanovi brodovi. Pobojaše se, pošto je tim prekršen mir, da bi Sulejman iz osvete mogao udariti na mletačke posjede. Čim je viest o toj sgodi stigla u Mletke, zabrinu se vieće, tim više, što je one godine radi nerodice izgledalo dovoz žita iz Iztoka; a bojalo se, da bi porta, uvriedjena porazom njezinih brodova, mogla zatvoriti svoje luke Mletčanom. Njekoji predlagahu: da bi se Kanale lišio časti i tim dala porti zadovoljština; drugi pako, braneći kapetana sa vojničkih razloga, dokazivahu, da bi ga valjalo za to nagraditi. Medjutim zavlada odluka u senatu, da se odašalje u Carigrad *Daniel de' Ludovici*[2], tajnik umoljena vieća *(Pregadi)*, muž pametan

[1] Izvještaj Nogarolov, p. 42. Wegrayss. Zinkeisen, Geschichte, II, 724—29.

[2] *Ludovici* piše Ramberti, drugi *Ludovisi*, a Paruta *de' Federici* (!).

Digitized by Google

i izkusan, da ustmeno opravda kod samoga sultana zbivše se stvari, i da Sulejmanu dokaže, kako je mletačke brodove nagnala potreba, budući se turski brodovi mletačkim odveć približiše, pa što je bila noć, i dr.[1] Ludovicija pratijaše na tom putovanju u Carigrad rodjeni mu bratučed *Benedetto Ramberti*, koj prilično na tanko opisa putovanje Ludovicejeva poslanstva, dočim Ludovici o svojem putovanju u izvještaju, čitanu u senatu 3. lipnja 1534, o ničem drugom negovori[2], već samo o rezultatih svojega poslanstva, o gospodstvu i sili turskoj.

Benedetto Ramberti, tajnik vlade mletačke, bijaše učen pisac XVI stoljeća i veliki sakupljač nadpisa. Kao takova spominje ga Cicogna često u svojem učenom djelu[3], a Agostini mu na tanko opisa život i radnju.[4] Da se pobliže upoznamo s našim putopiscem, priobćujem po Agostinu nacrt Rambertova životopisa, iz kojega će se razabrati, da naš putopisac bijaše svojega vieka jedan od najodličnijih učenjaka i najotmenijih muževa mletačkih, a prema tomu valjat će nam omjeriti i njegov putopis. B. Ramberti rodio se 1503 godine, učiteljem mu bijaše Antun Tilesio Consentino, koj učaše na javne troškove u humanističkih znanostih gradjanske mladiće, odredjene za državnu službu. Ramberti slušaše dobrovoljno Triffona Gabrielli, nazvana u svoje vrieme radi velike učenosti i moralnoga života „novim Sokratom“.[5] Medju svojimi drugovi toli se odlikova Ramberti znanjem i umom, da ga vrlo štovahu prvi talijanski književnici, primivši ga za člana akademije aldine, koja je izpravljala i izdavala tekstove starih pisaca. Ramberti posta u 22. godini svoje dobe činovnikom „vieća desetorice“. Kada je car Karlo V. u Augsburgu držao sabor u poslovih državnih i vjerskih, odasla i mletačka vlada onamo svojega poslanika, Nikolu Tiepolu, a za tajnika mu dodieli našega Ramberta.[6] Iza toga bijaše naš putopisac preko dvie godine mletačkim poslanikom kod Karla V., te je uz cara živio koje u Njemačkoj, koje u Italiji i Francezkoj. O

[1] P. Paruta, Degl' istorici dele cose Veneziane, i quali hanno scritto per publico decreto. Venezia 1718, tom. III, p. 620–623. Relazioni degli Ambaschiatori Veneti, Ser. III, vol. I, p. 2.

[2] Relazioni, ser. III, vol. I, p. 3—32.

[3] Cicogna, Inscrizioni Veneziane, t. I, 20, II, 327, IV, 51 etc.

[4] Giovani degli Agostini: Notizie istorico-critiche intorno la vita, e le opere degli Scrittori Veneziani. Venezia 1754, vol. II, p. 556—573.

[5] Odnošaj izmedju učitelja i učenika pokazuju latinska pisma, koja priobći Agostini, op. c. 556 i 557.

[6] Rambertova pisma iz Augsburga u Agostina, op. c. p. 560.

Digitized by Google

tom opaža Ramberti u jednom od svojih pisama[1], „buduć da je u onih zemljah tolika mjesta vidio, mnogih ljudi i naroda život i navade motrio, te je na tih putovanjih ne samo veliku slast uživao, nego i odatle izdašnu korist crpio: stao je promišljavati, kako bi Grčku proputovao, i otomanski dvor, najsjajniji cieloga svieta, vidio, njegovu snagu i njegova bogatstva omjerio, da uzmogne prosuditi one sgode, koje se svaki dan pojavljahu i koje u vladanje državno ponajviše zahvatahu.“ Dakle ne toliko želja, da vidi klasičnu Grčku, Carigrad i krasote sultanova dvora, koliko zamašne sgode, koje se dnevice na iztoku radjahu, bijahu Rambertu poticalom, što ga nukaše na putovanje u Carigrad, da na izvoru prouči snagu i narav Turčina, jer temeljito poznavanje državnih odnošaja turskih bješe mu kao činovniku republike od prieke potrebe, a na to ga upućivahu odnošaji republike prema Iztoku i njegovi svagdanji službeni poslovi. Povrativši se Ramberti koncem prosinca 1532 u domovinu, imenovan bi tajnikom vieća *(Segretario del Senato)* i jedva je službu nastupio, pruži mu se žudjena prilika putovati u Carigrad. Buduć je Ludovici imao što prije krenuti na put, odluči Ramberti pratiti svojega bratučeda te zamoli u tu svrhu dopust od dužde i senata. Govoreći Ramberti u jednom od svojih latinskih pisama[2] o povodu svojega putovanja, kaže: „da se mir i prijateljstvo, što se medju Sulejmanom i Mletci mnoge godine gojilo, onom činjenicom (porazom turskih brodova) nepogazi i sultan neuvriedi, odluči vieće odaslati u Carigrad odlična i razborita muža, Daniela Ludovici, ako je ona stvar Sulejmana uvriedila, da ranjenu njegovu dušu svojom molbom ozdravi. Ovu prigodu“, primjećuje putopisac, „nehtjedoh propustiti da nevidim toli silnoga vladaoca, i pridružih se s dozvoljom dužde i voljom vieća kao pratilac svojemu bratučedu.“ Ludovicijevo poslanstvo putovaše od Mletaka do Dubrovnika morem, a dalje do Carigrada kopnom. Iza obavljena puta navodi se Ramberti sve do 1539 godine kao tajnik vieća. Medjutim odaslav republika mletačka na kongres u Nizzu godine 1538 njekoje svoje poslanike, Nikolu Tiepolo i Mark-Antonia Kornaro, dopita jim Ramberta kao tajnika. Imenovavši papa Pavao III kardinalom učenoga Petra Bemba, povjereno bi mjesto čuvara knjižnice Nicene ili današnje Marciane našemu putopiscu, koj i u toj službi, osobito za knjigu, velikih zasluga steče, znamenito podpo-

[1] Agostini, op. c. p. 562.
[2] Agostini, op. c. p. 563.

Digitized by Google

mažući publikacije djela, koja izdavahu baštinici Aldovi u Mletcih. Ramberti prestavi se s ovoga svieta 1547 godine. Ovo bi bile glavne crte Rambertova života, koje ga prikazuju kao humanistički uzobražena učenjaka, izkusna i umna državnika. Ramberti je ostavio osim putopisa još drugih plodova svojega uma, napisanih slogom elegantnim, koje latinski, koje talijanski, a pobilježeni su i u izvodih priobćeni kod pomenutih pisaca.[1] Pavao Manuzio, da proslavi Ramberta, posveti mu djelo Ciceronovo *de officiis* s učenim pismom, u kojem crta književne zasluge našega putopisca ter ističe njegovo duboko poznavanje latinskoga jezika.

B. Ramberta putopis prvi je put naštampan kod Alda u Mlecih 1539 godine pod naslovom: *Libri tre delle cose dei Turchi.* (In Venetia MDXXXIX, in casa dei figlivoli d' Aldo) Ova riedka knjižica ima 40 listića u osmini. U prvoj knjizi opisuje se put od Mletaka u Carigrad; u drugoj opisuje se porta ili dvor sultana Sulejmana; a u trećoj govori se o vladavini i o stanju sultanova carstva. Rambertov je putopis pod istim naslovom drugi put naštampan 1541 godine u Mlecih (in casa di maestro Bernardin Milanese, in 16°, carte 37).[2] Ovo je izdanje toli riedko, da ga ni Marciana u Mletcih neima. Po treći put je preštampan Rambertov putopis u Mletcih 1545 godine u čuvenom zborniku *Viaggi da Venezia alla Tana* (p. 109—143). Budući da nijedno od ovih izdanja nenosi imena piščeva, dopitivahu ga pozniji pisci drugim putnikom *(Jacopo Malipiero),* dok nedokazaše Marko Foskarini, i G. Agostini, da je upitni putopis Rambertov.[3] Osim štampanih izdanja poznata su još dva rukopisa Rambertova putopisa pod naslovom: *Viaggio di Benedetto Ramberti veneto a Constantinpoli del 1533 con una minuta descrizione die quel paese, governo etc.;* jedan je rukopis u knjižnici ambrozijanskoj u Milanu (MSC. O. 69), a drugi u muzeju „Correr" u Mletcih (MSC. LXXVII, n. 2625); oba su rukopisa sadržajem i naslovom posve jednaka; ambrozijanski je rukopis iz XVI vieka, suvremen piscu i štampanim izdanjem; mletački pako je mladji, možda priepis ambrozijnskoga (?). Još prije no što poznavah pomenuto Agostinovo djelo, čitao sam u knjizi *Studj bibliografici e biografici sulla storia della geografia in Italia*

[1] Agostini, op. c. 556—573. Cicogna, Inscrizioni, l. c.

[2] Studii bibliografici e biografici sulla storia della geografia in Italia. Roma 1875. p. 152.

[3] Marco Foscarini, Della Letteratura veneziana lib. IV, p. 465, 466. G. Agostini, op. c. p. 568.

Digitized by Google

(Roma 1875, p. 451), da se rukopis Rambertova putopisa čuva u ambrozijanskoj knjižnici u Milanu. Na mojem putovanju u praznicih god. 1878 potražih rukopis, koji sam svestrano proučio i s prvim štampanim izdanjem poredio. Prema ovomu rukopisu prvo je izdanje dosta vjerno i tačno naštampano. Ali se pristup Rambertova putopisa u štampanih izdanjih, od pristupa u rukopisu bitno razlikuje. Početak pristupa u rukopisu ambrozijanskom, izostavljen je u štampanom izdanju, a onaj pristup u rukopisu vrlo je znamenit; jer odkriva ime pisca i sgodu njegova putovanja u Carigrad, što je uprav povod dalo raznim konjekturam o piscu našega putopisa. Budući da je izostavljeni pristup ambrozijanskoga rukopisa s putopisom ne samo u najtjesnijoj svezi, nego i znamenit, zato ga ovdje do rieči priobćujemo: „D' el mille cinque cento e trenta tre a di tre Genaro, io *Benedetto Ramberti*, mi parti di Venetia per il viaggio di Constantinopoli insieme con il magnifico Daniele dei Ludovici mio german cugino, il qual era mandato dal excellentissimo conseglio di Pregadi a sultan Suleyman imperator di Turchi, perche se gli persuadesse, che il caso seguito pocho inanti, tra il proveditor dell' armata veneta, et il capitano dell' armata turchesca, in che fu rotto et ferito a morte il capitano, non era stato di mente dell illustrissima Signoria, ma era stato a caso non si conoscendo, perche era notte l' un l' altro". U ovom dakle uvodu govori sam pisac, u prvoj osobi, netajeć svoga imena i prezimena, na kratko o sgodi svojega putovanja u Carigrad, kao što se čita u jednom od njegovih pisama[1], i kao što Paruta u pomenutom svojem djelu obširno pripovieda.[2] Da ne bi bio ambrozijanski putopis suvremen, lasno bi se moglo pomisliti, da je njeka poznija ruka ovaj dio pristupa podmetnula, sastavivši ga iz Rambertova pisma. Ali ova pisma izneo je na sviet tek Agostini u svojem navedenom djelu, štampanom 1754 godine, iz kojega se pisma jasno vidi, da je Ludovicijev suputnik bio Ramberti, te da je njegov putopis s Ludicijevom relacijom u tiesnoj svezi. Da se za ambrozijanski rukopis i Rambertova pisma prije znalo, nego što su štampana pomenuta djela Agostina i Foskarina, nebi se bio putopis drugim piscem dopitivao, a Paruta, nješto stariji pisac od Agostina, u svojem navedenom djelu, štampanom u Mletcih g. 1718, bio bi vjerovatno spomenuo onom prilikom, gdje govori o Ludovicijevu

[1] Agostini, op. c. p. 563.
[2] P. Paruta, Degli istorici etc. p. 620—624.

Digitized by Google

poslanstvu, i suputnika mu Ramberta i njegov putopis; tim prije, što Ramberti u historiji mletačkoj svojega doba, kao književnik i kao državnik dično mjesto zauzimlje, pa jedva se da vjerovati, da Paruta, kao Mletčanin i odličan historik, ne bi poznavao jednoga od štampanih Rambertovih putopisa. Čini se, da i izdavaoci mletačkih relacija Rambertova putopisa nisu poznavali, jer bi bili onaj pristup rukopisa kod relacije Daniela de' Ludovici[1] upotriebili i koješta bolje razjasnili.

Budući da su sva tri izdanja Rambertova putopisa štampana za putopiščeva života, mislimo, da je sam Ramberti početak pristupa u ambrozijanskom rukopisu skromnosti radi u štampanom izdanju izostavio, te umjesto ovoga, napisao drugi obširniji pristup, u kojem nigdje svojega imena nespominje, a ona se skromnost dosta jasno ističe. U pristupu štampanoga izdanja pripovieda putopisac, kako mu se želja izpunila, te je vidio dvor i veličinu Turske.[2] Pošto se od mučnoga puta oporavio, hoće da opiše sve one stvari, koje su vriedne, da se u uspomeni sačuvaju. Jer ako bi se sgodilo, da Turska propane, kao što su tolike velike stare i nove države, za to će opisati navade, sile, vladavinu i zakone onoga naroda, da to saznaju i oni, koji toga nisu vidjeli, i želi, da mu bude pripoviedanje nesamo ugodno no i koristno svakomu, koj žive medju obrazovanimi narodi; ujedno hoće, da mu to bude spomenica njegova putovanja. Putopisac neće da obširno pripovieda, kako je otomanska obitelj postala moguća i jaka, jer si to za drugu priliku pridržaje, već hoće da opiše državu i njezino stanje, kakovu je 1534 godine našao, njezinu vladavinu, pa kako žive vladalac i njegovi narodi, te dieli svoje djelo, na tri poznate česti. Pripoviedanje pako, primjećuje putopisac, da će mu biti sasvime popularno; da neće birati liepih rieči, ni sloga kititi, jer piše sebi i svojim prijateljem, od kojih neizčekuje, da će mu osuditi slog, jer ga odveć ljube, nit netraži pohvale, jer su mu takovi prijatelji, koji neizčekuju od drugud poticala da ga pohvale, gdje ga pohvaliti treba. Ostalo što sliedi, gdje počimlje pravi putopis, u ambrozijanskom je rukopisu i u štampanom izdanju posve jednako.

Putopis je glede forme putni dnevnik, kao što su obrazovani putnici, na rjedjih i većih putovanjih, kamo svakako spadaše i putovanje kopnom u Carigrad, za onda voditi običavali. Svakim danom navode se znatnija mjesta, kroz koja su putnici prošli, i gdje su noćivali

[1] Relazioni, Ser. III. vol. I, p. 2.
[2] Sr. Rambertovo pismo kod Agostina, op. c. p. 562.

Digitized by Google

označujuć ujedno na kratko narav i daljinu onoga dana prevaljena puta. Daljina izmedju znatnijih mjesta naznačena je i u Ramberta u miljah, vjerovatno talijanskih, dočim su mnogi pozniji putnici često na ure računali; ali matematičnu tačnost netreba u onih oznakah tražiti, jer daljine su vjerovatno označivane po vremenu, što se trebalo od jednoga do drugoga mjesta, to je osobito visilo o naravi puta, po kojem se sad lasnije, sad tegotnije jašuć putovalo.

Prelazeć na putopis, sliedim prvo naštampano izdanje s obzirom na ambrozijanski rukopis.

Krenuvši poslanstvo 3. siečnja 1533 (1534)[1], iz Mletaka putovalo je po moru do Dubrovnika, a na tom putu opisuje B. Ramberti sva ona mjesta i njihovu okolinu, gdje je poslanstvo vjetra radi i drugi potrieba pristajalo. Ta su mjesta istarske i dalmatinske luke, koli na kopnu, toli na otocih. Buduć da obsežnijih i savršenijih opisa onih mjesta imamo iz istoga stoljeća[2], za to jih tu mimoilazimo, pošto oni opisi i onako ništa osobita nepružaju. Kao što svaki sličan putopis, stariji i mladji, opisujući od Mletaka put morem u Iztok, tako i ovaj opisuje medju svimi primorskimi mjesti najobsežnije Dubrovnik, njegov položaj, na podnožju vrletnoga Srgja, njegovu vladu i život naroda, a opisi su s malimi razlikami i riedkimi iznimkami stereotipni. Od Dubrovnika pako dalje putovalo je poslanstvo kopnom na konjih u Carigrad, kojim putem često putovahu dubrovački i mletački poslanici XVI i XVII stoljeća k sultanovu dvoru. Krenuv poslanstvo 9. veljače iz Dubrovnika, odputi se današnjim putem, koj ide sa dubrovačkih vrata „Ploče“ te vodi obronkom kamenita Srgja k Brgatu napram Carini, dalje pustom kamenitom gorom u plodnu dolinu Trebinjšćice, te je dospjelo iza 16 milja puta u Trebinje *(Trebing)*. Potonje mjesto poznata je bizantinska Τερβουνία, Dukljaninova *Tribunija*, njegda stolica župana; spominje se (Trjebinije) u srbskih spomenicih već u XIV, a u dubrovačkih tek u XVI vieku.[3] „Put je vrlo

[1] Buduć je nova godina začimala 1. ožujka, dakle 1534 godine.

[2] Itinerario di G. B. Giustiniano, 1553. Ljubić, Commissiones et relationes venetae, II, 190—271.

[3] Daničić, Rječnik, III, 318, 319. Novaković oblasti srbske, pos. ot. p. 19—23. Jireček, Die Handelsstrassen, p 12, 22, 24, 75. Klaić, Bosna, str. 207—209. Misli se, da je rimski *Ad Zidio* ili *Assidio*, Tomašek, op. c. p. 553.

Digitized by Google

zločest i pogibeljan, preko vrletnih i provaljenih gora, za to se ide više pješke negoli na konju". To je onaj isti put, koj još i danas od Dubrovnika u Trebinje vodi, koj se po Roskiewiczu[1] za šest ura jašuć prevali: veoma je mučan i vrletan, osobito medju Carinom i Drienom, pogibeljna putanja, koja vodi uz tri pune ure preko krševita stienja, vijugajući se izmedju Srgja i neprohodnih, golih i vrletnih bočina Konavlja. Trebinje je Rambertu s ove strane „prvo mjesto Srbije, koja se zvala u starom vieku gornjom Mysiom ili Moesia, za da se razluči od azijske pokrajine Mysie". Srbija pako zaprema mu i Bugarsku (sic!), a medje su joj: sa zapada Dalmacija, s iztoka dielomice Tracija, s juga Makedonija, a sa sjevera Dacija, na onoj strani prema Dunavu". Tu je putopisac negdašnje medje „stare Moesije", koje mu nisu posve tačne, prenio na pozniju Srbiju, a onako se od prilike označujn medje Moesiji u izdanjih Ptolomeja iz XVI stoljeća.[2] „Sva pako ta zemlja bješe mu njegda vojvode Stjepana Hercega, otca Ivanova, koj je za onda u Mletcih živio.[3] „Tu (naime kod Trebinja) se ide preko rieke Trebinjšćice *(Trebing)*, od koje je i mjesto primilo ime. Od Trebinja, za 20 milja dodjoše u *Rudine*; prevalivši dielomice porušeni gradić *Cluaz*, dospjeli su u selište *Curita*, koje je 28 milja udaljeno. Prošavši Crnicu *(Cernice)* dodjoše za 25 milja u Vrbu *(Verba)*. Dalje vodi put za 24 m. u *Priedio;* prevalivši gorsko ždrielo *(gola di montagna)*, na kojem se s obje strane dižu dvie tvrdjice, od kojih je jedna porušena, a druga se ističe nad stienom i zove se *Vratac*. Tu je držao već Stjepan Herceg straže, jer putnici, koji nemogahu drugim putem nego ovim, plaćahu prolazninu. Tvrdjice su sječene i zidane na samoj gori, a k njim se dolazi stazom, samo jednoj osobi pristupnom, a moglo bi je dvadeset ljudi lasno braniti kamenjem proti kakovoj mu drago vojsci. Pod njimi teče rukav vode, po imenu Drine *(Drina)*, koja

[1] Pouqueville, III, 178. Roskiewicz, Studien über Bosnien, p. 109. Blau, Reisen, p. 57, 58. — Točan opis puta od Dubrovnika u Trebinje, kao i geografijski opis potonjega mjesta na stjecištu različitih puteva, podaje djelo „Occupation Bosniens u. Hercegovina's im J. 1878." S. 742—44.

[2] Ptolomaeus Angeli Vadii, Vincenciae 1475. I. Moletii, Ven. 1562, p. 85, i dr.

[3] Kao što je putopisac pomiešao medje Srbije tako i Hercegovine. O medjah države Stjepanove gl. K. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 40. Ivan pako nije sin Stjepanov, nego vjerovatno unuk, naime sin Vlatkov, dakle Ivan Vlatković. Ljubić, Ogledalo, I. p. 272.

Digitized by Google

nedaleko izvire, pa se prelazi i druge vode, koje se stičuć tvore veliku rieku, koja kao vrlo liepa k Foči *(Cozza)* teče. Dalje dospjeli su za 29 milja u *Orach*, pa u Foču *(Cozza)*, selo veliko, gdje je mnogo dućana i trgovaca. Tu je stolica sandžaka Hercegovine, a ovud vele, da prolaze sve trgovine, koje idu od Dubrovnika na Carigrad, kao i one, koje natrag idu u Dubrovnik.

Ovaj putopiščev put dakle je dubrovačko-carigradska cesta trgovačka, kojom su obično išli i poslanici dubrovački, noseći danak k sultanovu dvoru[1]; a spominje se i u dubrovačkih spisih. Put vodio je istim smjerom, kojim i danas ide[2], na ime „od Trebinja preko Glive brda na Jasen, Mosko do Bileća, dalje kroz Rudine na Korita, preko Kamenoga brda u Crnicu, dalje preko polja Gatačkoga na Lipnik, gdje je Čengić kula, pa na Županj potok uz Pastinu (brdo) i na Ulinje; odkuda jedan put ide na Pleće, Čemerno i Trnovu luku; drugi put pako, kojim je i naš putopisac putovao, ide na han u Vrbi, pa kroz Prosječenicu, a izlazi na Čemerno i sastaje se s prvim putem, te se ide dalje kroz Sutjesku do Drine i preko nje u Foču.[3] Mjesta pako, koja Ramb. na tom putu navodi, ponajviše i danas postoje, spominju se često u starih spomenicih i spisih dubrovačkih. *Rudine*, još danas priedjel, njegda znamenit, a i mjesto toga imena se još navodi.[4] Za tim spominje porušenu tvrdjicu Ključ *(Cluaz)* koja je dalje na sjeveru, sat niže Crnice, s lieva od puta na brdu: bješe često stolica Sandaljeva, Stjepana Hercega i njegovih sinova, a spominje se i u ugovoru ugarsko-turskoga mira, od 1519 godine.[5] *Curita* današnje mjesto Korita, na putu od Bileća u Gacko.[6] Na istom su putu i mjesta *Crnica* i *Verba*, koja

---

[1] J. Gevderus, De imperio ottomanico evertendo et bello contra Turcas prospere gerendo. Francofurti 1601, p. 80. Jaketa Palmotić, Dubrovnik ponovljen (g. 1668), izdanje St. Škurle, u Dubrovniku 1875, str. 168—93, 207, 228, 241.

[2] Opis puta u Roskiewicza (Bosnien, p. 110—12) i Blau-a (Reisen, p. 57—60).

[3] Oznaku potanju ovoga puta imam zahvaliti poštovanomu prijatelju, bibliotekaru i arhimandriti g. N. Dučiću, koj bi nauci veliku učinio uslugu, kad bi opisao i Hercegovinu, kao što je Crnugoru.

[4] Kaznačić, Bosna, Hercegovina. Zara 1862, p. 96. Jireček, Handelsstrassen, p. 23. Novaković, srpske oblasti, p. 26. Jukić, Bosna, p. 59. Statistika mjesta, p. 107.

[5] Luccari, Annali, p. 19. Theiner, Monumenta Hungariae, II, 626. Jireček, Handelsstrassen, p. 40, 41, 75. Statistika mjesta, p. 113.

[6] Statistika mjesta, p. 107.

Digitized by Google

još i danas postoje.[1] Crnica se često spominje u spisih dubrovačkih i u putopisaca kao stara carinara, glavna stanica medju Trebinjem i Fočom, a za to tu i bješe veliki karavanseraj.[2] *Priedio,* po daljini sudeć odgovaralo bi današnjemu mjestu Priedelj u obćini Curevo, u kotaru fočanskom: obična stanica na putu u Foču.[3] Opis puta od Vrbe do Foče toli je znatan i tačan, da se podpunoma slaže s novimi opisi. Onaj klanac (sutjeska) je osobiti, tvori ga Čemerno i Pleće, a put je vrletan i mučan. To je priedjel divne ljepote: okomite stiene (s obje strane kao niz dolomitnih piramida) Volujaka i Sedla[4], dižu se nebu pod oblake te se čini, kao da put zatvaraju. „Čemrno sedlo", opaža Roskiewicz (Bosnien p. 113), „divna je tačka veličanstvene tamošnje prirode". Sa klanca pako vrletno put pada u dolinu Sutjeske. One dvie tvrdjice biti će ondje ležale, gdje se stiene Sutjeskine doline na 50 stopa primiču, gdje se još danas vide tragovi, na desnom briegu Sutjeske, na uzvišenom pećinastom ravanku, stare su ruševine (Gradina na karti)[5], o kojih se priča, da su posljednji ostanci gradića kr. Stjepana, a naproti, na kuku Sedla, da je njegda bila crkvica (Crkvina na karti), a oboje da je bilo mostom skopčano.[6] Ta je pako tačka danas poznata po imenu Prosječenice[7], a Ramberti sačuva ime *Vrataz,* one razorene Stjepanove tvrdjice, koja se po imenu Vratar *(Vratar in Sutischa)* spominje i u dubrovačkih spisih.[8] Izvrstan opis ovoga puta, naime od Graba do Foče, priobći nam gosp. N.

---

[1] Statistika mjesta, p. 113, 114.

[2] Lettere e Comissioni di Levante sec. XIV, XV i dr. Luccari, p. 12, 19, 185. Šematizam biskupije dubrovačke, p. 70. Jireček, Handelsstrassen, p 75. Crnica i Vrba spominju se u J. Palmotića, p. 173.

[3] *Triedio*, Rossacio, viaggio, Venezia 1598. *Priedjel*, statistika mjesta, p. 110, a na karti ga neima. „*Prijedio* je s lieve strane puta prema Izgori donjemu (selo srpsko), dalje Grab (karaula, gdje je sada austrijska straža), s desne je strane Volujak planina, s lijeve Zelengora i Tovarnik." Dučićeva oznaka.

[4] Sedlo (gora) zove se dole niže (u Dučića) Zelengorom. Sva je prilika da je Roskiewicz „sedlo" (prielaz) za ime gore uzeo.

[5] A. Boué (Rec. d' itin., II, 191—204) opisujuć put od Foče u Dubrovnik, zove ruševine „Pirlitor", kojemu imenu neima ondje spomena (Roskiewicz, p. 113), ali Vuk ga u Rječniku spominje kao stare zidine gradića Momčilova.

[6] Blizu utoka Tare i Pive, niže Crkvice, misli se, da je bila starorimska *Bissua*. Gl. Tomaschek, op. c. p. 559.

[7] Roskiewicz, Bosnien, p. 114. Blau, Reisen, p. 59.

[8] Jireček, Handelsstrassen, p. 75, 79.

Digitized by Google

Dučić, koji doslovce sa zahvalnošću ovdje priobćujemo. „Sutjeska (klanac) počimlje od Trnove luke. Od Graba do Tjentišta tri su sata rastojanja. Na riječici, koja teče kroz sustjesku i zove se Sutjeska, a teče u Drinu kod Bastajâ, imaju tri mosta u prostoru izmedju Graba i Tjentišta; četvrti je Popov most niže Tjentišta jedan sat dalek. — Izpod Tjentišta je razkršće u Foču: jedan put vodi na Bastaje, drugi na desno na Mješajske luke, treći na Luće (planina visoka i strmenita), preko Luća izlazi se na skelu (prijevoz preko Drine); tu se vide ostatci staro-rimskoga mosta. Ulaz u klanac Sutjeske, od Graba jedan sat niže, zove se *Vratac* i vide se na desnoj strani na planini pod Volujakom razvaline tvrdjice Hercega Stjepana, sproću nje srušena crkvica na lievoj strani na rebru Zelengore. Tu je sutjeska najuža, izgleda, kao da će ove dvije planine i razvaline rukovati. Priča se, da su tu bili pripeti gvozdeni lanci od tvrdjice do crkvice, u koju je Herceg prelazio na službu. Tu se za njegova vremena plaćala prolaznina". I ovaj se opis puta kroz Prosječenicu slaže u bitnosti s opisom našega putopisca. Onaj pako rukav putopišćeve Drine, rieka je Sutjeska[1], koja si u istinu pod starimi ruševinami lomi dolinu sutjeskami, i ne odveć daleko od ovud svoje vrelo ima. Mjestu *Orach* neima ondje u današnjih knjigah i kartah spomena.[2] *Cozza*, „Hotča u Drinje" staro-srbskih spomenika, današnja je Foča, od njegda znatno tržište na desnom briegu Drine, na ušću Čehotine[3] Nepušta se, pripovieda dalje, „proći rieku ni jedan konj, koj bi bio skuplji od 20 dukata; ako bi tko ipak takova doveo do simo, bio bi prinukan darovati ga, ili platiti bi više miljarine, nego što ga je konj stajao, ili prodati ga po što po to".

Krenuv iz Foče dospješe za 25 milja k prvoj straži, po imenu *Braccha*, žalostno mjesto, na vrhu planine, nazvane *Covatz* (montagna di fabro), gdje raste mnogo žita. Prevalivši drugu *(Vuista)* i treću *(Pontravincome)* stražu, dospjeli su za 34 m. u Pljevlje

---

[1] Sutjeska, plaha gdje kraj striže po hridu se oreć' prieku. Palmotić, op. c. p. 173. Novaković, srpske oblasti, p 47.

[2] Na karti I. Danjelova od g. 1815 navodi se na putu medju Vrbom i Fočom, *Priedio* i *Orach* kao u Ramberta. Orahovo navodi statistika mjesta (p. 113) u kotaru fočanskom, u obćini Vikoč, al ga na karti neima.

[3] Miklošić, Monum. serbica, p. 516, 529, 544. Daničić, Rječnik III, 420. Fudša, Hadži Chalfa, p. 178. Jireček, p. 40, 76. Misli se, da je tu bio staro-rimski *Berselum*, gl. Tomaschek, op. c. p. 559.

Digitized by Google

(Plievie). Tu bje prije pet godina razbijena karavana mletačkih trgovaca. Proti hajdučtvu drže mjesta straže, koje se tako obavljaju, da jedan čovjek iz mjesta polazi šumom bubnjajući i tražeći, nije su li možda sakriveni kojekakvi zlikovci, a udaranjem o bubanj opominje putnike da je siguran prolaz. Dalje dodjoše za 24 m. u Priepolje *(Priepole)*, kraj kojega mjesta teče plaha i velika rieka, po imenu *Lim*, koja poslije utiče u Drinu, rieku Fočinu *(fiume di Cozza)*, ova pako u Savu, a potonja se izpod Smedereva *(Samandria)* i kraj Biograda *(Belgrado)* izlieva u Dunav. Prevalivši goru po imenu *Crauce*, koja nije odveć strma, prispješe za 32 milje u *Uvatz*. Prodjoše manastir sv. Save, jako velik i dobar, gdje živu srbski kalugjeri, živu i odievaju se na grčki, a govore slovenski *(lingua schiava)*. Kazuju putnikom tielo sv. Save, koje je još cielo i liepo, a veću jim milostinju daju Turci i Židovi, nego li kršćani. Prodjoše takodjer gradić *Millesevatz*, i prevališe goru *Molatscidi*, to jest, goru Vlašku *(montagna di Morlacco)*, kojom dočimlje medja sandžakata srbskoga ili vojvodine. Za tim stigoše u Sjenicu *(Senica)*, koja spada k sandžaku Bosne; pa za 40 m. u Novipazar *(Novibazar* ili *nuovo mercato)*. Potonje mjesto vele je glasovit trg, velik i pun trgovina i dućana kršćanskih i turskih; gdje stanuju dubrovački i drugi trgovci; blizu teče liepa bistra rieka, koja malo za tim utiče u Moravu. Iza toga dodjoše za 16 m. u mjesto *Ibar*, koje se tako zove po istoimenoj rieci, koja je može biti ona ista rieka, što ju stari nazivahu *Hebrus*, teče na podnožju gore Srebrnice *(montagna dello argento)*, koja će biti *Rhodopes*, a utiče u Moravu *(Morava)*. Iza toga za 25 m. u mjesto *Statoria*, što je u tiesnoj Toplici *(Topliza stretta)*. Prevališe goru Srebrnicu i prebaciše rieku Toplicu, koja utiče u Moravu. Ova gora je vrlo visoka, i vrlo se težko na nju uzlazi, osobito zimi; njom vodi put jednu i po stopu široki, kojim se prolazi sa strahom i pogibelju propasti, a ovakovih putanja na ovom putu ima dosta. Podnožje one gore dopire do samoga Ibra, a zove se za to Srebrnicom, buduć se sveudilj na njoj kopa srebro. Dalje dospješe za 25 milja u mjesto *Suatza;* prodjoše širokom Toplicom, koja je kao ravnina posvuda brežuljasta, opasana planinami, u ostalom ugodnimi, jer svagdje ima dobra vina i mnogo žita. Toplička zemlja nije samo prijatna i liepa, no plodna i obilna svakim potrebitim živežem, gdje se počimlje oživljevati iza dugoga i pogibeljnoga puta. Za 27 milja dodjoše u mjesto *Buoaga;* pa prodjoše Nišem *(Nissa)*, koj bješe od starine varoš, ali sada je dobro selo; po strani teče mu Nišava

Digitized by Google

(*Nissava*), imajuća liepi most, a utiče u Moravu. Blizu Niša prebaciše Moravu, koja je široka, liepa i jako plaha".

Na ovom putu od Foče do Niša težko je potanje označiti prvi dio puta, osobito od Foče do Pljevlja; buduć da je opis općenit, a mjesta što se putem navode izkvarena su tako, da se s onimi na današnjih kartah nedadu u sklad dovesti. Put od Foče u Pljevlje vodio je obično na Goraždu i Čajnicu, ili od Foče dolinom Slatine u Čajnicu. Naš putopisac nije po svoj prilici nijednim od ovih puteva prošao, jer bi vjerovatno bio naveo ikoje od pomenutih mjesta, pošto jih i pozniji putopisci napominju.[1] Sva je prilika da je naš putopisac kod Foče udario jugoiztočnim putem, na desnoj strani Čehotine, kojega puta neima pravo označena na karti c. kr. generalnoga štaba[2], ali se na karti Kiepertovoj dosta jasno ističe, a vodi na Izvor (Ifzar), Komin, Vraže i Podkovač. Tim bi Rambertu bio Kovač *(Kovatz)* ona planina, koja se diže na desnoj obali Čehotine, izpunjujuća prostor medju tom riekom i današnjim čajničko-pljevljanskim putem. Imenom pako onih triuh straža neima na današnjih kartah spomena. *Braccha*[3] možda je današnje Vraže (Vracha); a Vuista[4] (Uništa?) i *Pontravincome* (?) nepoznata su nam imena; potonje je jako iskvareno. Možda će pozniji putopisci ovaj dio Rambertova puta bolje razsvjetliti. Sliedeći dio puta, osobito od Pljevlja do Novoga pazara poznat je u glavnih crtah iz Harfova putopisa. Pljevlje (turski Tašlidža), sriedovječna *Breznica*[5], bješe znatna tačka, kao što preostali rimski spomenici[6]

[1] „Preko vrha ter od gora k Čajnici itd.; k Boljenićih hode otole kroz planinu Kovačevu." Jak. Palmotić, op. c. p. 174. Giornal del viaggio a Constantinopoli fatto dagli ambasciatori della republica di Ragusa, l' anno 1792. Engel, Gesch. d. Freist. Ragusa, p. 317. Opis puta od Pljevja na Čajnicu i Slatinu u Foču, Boué, Rec. d' itin. II, 132—34, 188—191.

[2] Karta c. kr. generalnoga štaba medju Čehotinom i čajničko-pljevljanskim putem dosta je prazna i nesavršena.

[3] Bracha, Rosacio, op. c.

[4] Vnista, Rosacio, op. c. Unista ili Vnista možda je Uglesnica, koja leži od prilike na putu nedaleko Pljevlja.

[5] K. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 33, 73, 74, 76. Misli se, da je Plievlje staro-rimska *Sapua;* gl. Tomašek, p. 556. Ako je *Assidio* d. Tribinje, *Bissua* d. kraj Crkvice, *Berselum* d. Foča, a *Sapua* d. Plievlje, tada je put našega putopisca doista do Plievlja, a možda i do Novoga pazara išao starom rimskom cestom.

[6] Giornal del viaggio a Constantinopoli, l. anno 1792. Engel, p. 317. Mommsen, CI Lat. III, 1026. Opis puta od Plievlja u Priepolje u Pouquevilla, III, 149, 150.

Digitized by Google

pokazuju, jur za rimskih viekova; kuda je, kao Blau misli[1], išla rimska vojnička cesta kroz iztočnu Hercegovinu, od jadranskoga mora u nutrašnjost balkanskoga poluotoka. Priepolje *(Priepole)* na desnom bregu Lima, leži sgodno; znatno tržište srednjega vieka, spominje se često u dubrovačkih spisih (jur u 14 stol.), kao postojbina mnogih dubrovačkih trgovaca. *Crauce* (Crance?) vjerovatno je gora, kojom vodi put od Pljevlja u Priepolje, a označena je na karti generalštaba po imenu Ranče (Hranče?).[2] Uvac *(Uvatz)* biti će bilo mjesto nedaleko izvora istoimene rieke blizu Sjenice, gdje se stiču putevi sa svih glavnih strana balkanskoga poluotoka (Boue, II, 122). Od Priepolja, gdje su pošli mostom preko Lima, vodi put dolinom na desnom briegu rieke Mileševe. Poslje puta od jedne ure priedje se drvenim mostom na drugi brieg i vide se u dolini s lieva krasne ruševine slavnoga manastira Mileševa[3], ili, „Sv. Save" *(santo Sava)*. I drugi pozniji putnici, koji istim krajem putovahu, opisuju manastir i pripoviedaju o sv. Savi i o drugih spomenicih.[4] Manastir sv. Save bješe po staro-srbskih spomenicih „vь Milješeve", sazidao ga kralj Stjepan Vladislav i prienio iz Trnova tielo sv. Save[5], koje su Turci (Šinan paša) g. 1595 odnieli i sažgali pred Biogradom na Vračaru. U istom manastiru krunio se bosanski kralj St. Tvrdko i bila je za 16. v. ćirilsko-crkvena tiskara (Jukić, p. 60). Ali putnici razlikuju manastir od gradića Mileševe, koj je bio nješto udaljen od manastira, koj spadaše na oblast Mileševe. Od manastira sv. Save nazvana bi Hercegovina „vojvodinom Sv. Save," vojvode bjehu čuvari groba, a Herceg

[1] Blau, Reisen, p. 61.

[2] Opis puta od Taslidže u Priepolje u Roskiewicza, Bosnien, p. 151. „Ranče", Karstkessel, gebildet durch Abfälle der östlich gelegenen Babina-pl. (Baba, Giornal ap. Engel, l. c.). Opis puta od Priepolja u Sjenicu i Novi pazar u Pouquevilla, III, 150—2.

[3] Roskiewicz, Bosnien, p. 152. Boué, II, 127. Tim bi slavni manastir bio kraj potoka Kosatice, na podnožju Jadovnika, ondje dakle, gdje je na karti generalštaba ubilježeno „Manastir Kosatica". Potonja je voda kod Mileševa, gl. Daničić, Rječnik, I, 478.

[4] „Uz dolinu strmu njeku u Milošev grad pogjoše. Na putu svratiše se s prva raškieh kalugjera, gdje ograde nahode se od staroga manastira. Nahode se tu (u crkvi) tjelesa, sa strane u škrinji Save sveta, a i grobnice pune uresa bana od starih jošte lieta." Jak. Palmotić. p. 174.

[5] Daničić, Rječnik, III, 72. Danilo, ed. Daničić, p. 6, 7. Domentian, ed. Daničić, p. 343. Pavlović, Domaći izvori za srpsku istoriju, Glasnik, II od., kn. VII, 162.

Digitized by Google

Stjepan i njegovi sinovi pisahu se, „hercegъ od svetoga Save“ (Daničić, l. c.), gradić Mileševa *(Castello Milesevatz)*, spominje se kao mjesto jur od XIII vieka u srbskih spomenicih[1]; imao bi biti današnji Hisardžik; podrtine negdašnjega gradića, dižu se na osamljenoj pećini, divna položaja, vladaše njegda svom dolinom Mileševe.[2] Ako je gradić Mileševa današnji Hisardžik, tada je današnje selo Mileševo, na gornjem toku istoimene rieke, puki spomen negdašnjega slavnoga Mileševa.[3] Ime gore *Molatscidi* vrlo je izopačeno; ali prievod nas upućuje što bi moglo biti: *montagna di Morlacco;* biti će „Stari Vlah“, naime gorski priedjel oko Sjenice i Novoga pazara[4], kojim imenom zove narod sjeničku nahiju i srez moravički u užičkom okružju. Odkako je palo srbsko carstvo, ovaj priedjel do 1804 godine imao je osobita prava[5], a na karti generalnoga štaba zove se sjenička oblast „Sbara Vlaška.“ Ona pako gora diže mu se na putu izmedju Mileševe i Sjenice, iztočna mu je medja oblasti Hercega Stjepana, a odgovarala bi gori Jastrebovu današnje karte, te je razvodjem izmedju Uvca i Lima (Mileševe). *Senice* današnja je Sjenica sa starom tvrdjicom, leži na visokom polju, obrubljenom golimi visinami, a protiče ga Jablanica i Uvac.[6] Sjenica, u isto-imenoj župi, bješe Nemanjićem kadšto priestolnica[7], a kao znatnije tržište spominje se u dubrovačkih spisih.[8] Dalji opis puta, izmedju Sjenice i Novoga pazara, potanje nacrta Kuripešić, izuzam što o potonjem gradu nepodava opisa.[9] *Novi bazar* ili *nuovo mercato*, poznat od davnih vjekova kao znamenito tržište, na razkršću puteva[10] i kao znatnija dubrovačka naseobina trgo-

[1] „Milešjeva u župi Crьnoj Stjeni“. Monum. serb. p. 72. Daničić, Rječnik, II, 70.

[2] Roskiewicz, op. c. 153. Boué, p. 126. Potanji opis gradine u Pouquevilla, III, 150, 151.

[3] Pouqueville navodi (III, 150), da je selo Mileševa na podnožju stiene (de l' obelisque), koja nosi gradinu, a ima 30 kuća. Priedjel je šumovit, doline duboke, a gore su vrletne.

[4] Boué, Rec. d' itin. II, 280.

[5] Jukić, p. 45. Kovačević, opis Bosne, p. 63, 64.

[6] A. Boué, Rec. d' itin., II, 122. Roskiewicz, Bosnien, p. 153.

[7] Monumenta serbica, p. 41, 168, 169.

[8] Jireček, Handelsstrassen, p. 77

[9] Opis puta od Sjenice do Novoga pazara u Pouquevilla, Voyage, III, 152—5.

[10] Jenibasar u Hadži Chalfe (p. 160) kao razkršće puteva. Misli se, da je staro-rimski *Charmaenis;* gl. Tomašek, op. c. p. 556. Kao znatna dubrovačka naseobina, gl. J. Palmotića (p. 175) i Jirečeka, Handelsstrassen p. 77.

Digitized by Google

vačka. Ona pako bezimena rieka, poznata je Raška, koja se neizlieva u Moravu nego u Ibar. Potonju rieku (*Ibar*) zamjenjuje sa starim imenom Hebrus, valjda zato, što mu slično glasi, pa što suvremeni talijanski pisci (na kartah) pišu „Hibro.“ Mjesto *Ibar* na istoimenoj rieci[1], navodi se na kartah na lievom briegu Ibra naprama Jarinji. Kada bi Ibar bio stari Hebrus (Marica), tada bi naš putopisac donjekle imao pravo, da teče na podnožju Rhodope; zamieniviši Ibar s Hebrom, zamjenjuje ujedno Rhodopu sa Srebrnicom, koja je od one bitno različita. Pošav od sela Ibra k vrelištu Toplice prevališe (njegdi kraj Biela brda) goru Srbrnicu *(montagna dell argento)*; dakle današnji Kopaonik, preko kojega vodi put u Toplicu, a onako ga zovu svi putnici i pisci one dobe, pa i na kartah XVI i XVII vieka bilježi se mjesto Kopaonika „mons argenteus“ ili „monte argentaro“, nazvan tako od obilnih srebrnih ruda, koje se ondje kopahu.[2] I našemu putopiscu je Kopaonik dio Rhodope, kao Petančiću[3] i drugim suvremenikom; uz to ipak podava Ramberti za onda dosta dobar opis Kopaonika, kao nijedan (do Šepera) od starijih i suvremenih pisaca. „*Statoria*, na tiesnoj Toplici,“ možda je današnja Studinja (na pomenutoj karti), koja je na Toplici nedaleko njezina izvora. *Suatza* i *Buoaga*[4] izkvarena su mjestna imena: prvo moglo bi biti Spanca ili Suanza[5] nedaleko Kuršumlije, vjerovatnije Svarča blizu puta s lieve strane Toplice, gdje joj se razširuje dolina; potonje pako mjesto, po daljini sudeć, ako nije Prokuplje, možda je današnji Bugarinovac na putu medju Prokupljem i Mramorom. Zemlju Toplicu[6], kao blag, plodan i obilan priedjel, opisuju jur stariji pisci pod imenom „Dobrič-polja,“ a Petančić pod imenom „Dubotice.“[7] I opis Niša u Ramberta savršeno se slaže s opisom u Petančića i drugih pisaca

[1] Ibrь, rieka i priedjel spominje se u staro-srbskih spomenicih. Daničić, Rječnik, I, 388. Domentian, p. 24, Danilo, p. 335.

[2] Gl. kartu Makedonije u Bleau-a (Theatrum orbis terrarum), Merkatora i dr. O Kopaoniku u tamošnjih rudah gl. Luccari, Annali di Ragusa, p. 176. K. Jireček, Handelsstrassen, p. 43, 53, 61. Novaković, Novobrdo i Vranjsko Pomoravlje, p. 14—28.

[3] Rad, XLIX, 123, 130.

[4] *Buoga*, Rosacio, viaggio l. c.

[5] Jireček, Handelsstrassen, p. 78.

[6] Daničić, Rječnik starina, III, 300.

[7] Rad, XLIX, 129—133.

Digitized by Google

onoga doba.[1] Ovaj dio puta od Novoga pazara preko Kopaonika kroz Toplicu u Niš prvi se put u većoj potankosti prikazuje u ovom i Šeperovom putopisu; jer onaj opis u putopisu Nogarolova poslanstva, kako jur gore primietismo, odveć je obćenit. Šteta što uz opis topličke zemlje nepodava Ramberti više topografijskih podataka, koji su stegnuti samo na ona dva neznatna a k tomu izkvarena mjesta; dočim historijsko znamenitim mjestom onoga kraja neima spomena. Dva su puta vodila kroz Toplicu: jedan put niz rieku do Prokuplja nedaleko lieve joj obale; drugi pako gorski sjevernije od rieke. Sva je prilika, da je Ramberti prvim putem udario. O jednom i drugom putu dati će pozniji putopisci potanje ubaviesti.[2]

Prošavši Niš i ostavivši s desna goru Kunovicu *(Cunovitzza)* i gradić *Coprivatz* dodjoše za 28 milja u Klisuricu *(Klissurizza)*. Ovo je selo u Bugarskoj, koju Kunovica dieli od Srbije. Žene u svoj ovoj zemlji, dok nisu za udaju, nose do ušiju odrezanu kosu, čini se kao da bi dečaci bili; čim se pako udaju, nose preko pleća duge kose, ili je podvežu, ili spletu po slovenski u pletenice te po kosi objese srebrnjake, novce, staklo, jantar i dukate; a što više imaju takovih visećih stvarih, misle, da su ljepše i ljubeznije. Kad im pako umru muževi, braća, sinovi ili otci, čupaju si kosu, a nokti draplju lice da jim krv teče. Tako se očituje žalost po svuda u ovoj zemlji, premda osjećaju malo ili nimalo žalosti; krste se i živu po grčki. Putujući dalje dospjeli su za 32 m. u *Zaribrodt*, prodjoše *Pirot*, koj je po starom načinu zidana tvrdjica, tako nazvana po svojem gospodaru, koj se zvao Petar. Prešavši rieke Sukovu *(Zuccova)* i Nišavu *(Nissava)* dospješe za 35 m. u Bjelicu *(Belizza)*, selo na ravnom polju sofijskom. Ovo je polje jako prostrano i liepo, s najveće strane obradjeno, gdje raste mnogo žita i riže, a brežuljci su naokolo zasadjeni vinogradi. Na tom polju pase nebrojena i raznovrstna stoka. Iza toga dodjoše za 15 m. u Sofiju (*Sophia*), od starine tako nazvanu po crkvi, koja je sada

[1] Rad, XLIX, 121, 122. Izpitavši još jednom stare izvore o mjestu Toplici, i razgledavši tačno ruševine jedne i druge crkve prigodom putovanja kroz Toplicu (g. 1880), mislim, da nije bilo mjesta imenom *Toplica* (osim kada bi se dokazalo, da se *Bela crkva* ili d. Kuršumlija prije zvala Toplica), kako prvi put uztvrdih (Rad l. c.), već je Toplica samo priedjel ili poriečje istoimene rieke, a tim se, reć bi, da slažu i pomenuti staro-srpski spomenici.

[2] Jak. Palmotić podava u stihovih zanimiv opis puta kroz Toplicu u Niš. Dubrovnik ponovljen, p. 77. Jireček, Handelsstrassen, p. 78.

Digitized by Google

izvan grada, na ime po svetoj Sofiiji, koja je sada turska mošeja. U Sofiji stanuju mnogi dubrovački trgovci i Židovi, a po najviše ima Turaka. Kuće su malo ne samo iz dasaka ili od ilovače, a vrlo jih malo ima od kamena. Sve je polje opasano gorami, ali ne jako strmimi; ne daleko je rieka Iskra *(Isca)*, koja je široka i liepa, a teče pomenutim poljem.

U Nišu stupi poslanstvo na staru, dobro poznatu carsku (biogradsko-carigradsku) cestu, koju osim Petančića sredovječna putovanja mnogovrstno opisuju; nu ipak Rambertov opis puta od Niša dalje popunjuje na mnogih mjestih one opise. *Kunovica* je i Rambertu težko prohodna gora, što se diže na putu od Niša k Pirotu na desnoj strani Nišave, ujedno mu je, kao i drugim piscem onoga i sliedećega vieka, granicom izmedju Srbije i Bugarske; njegovim pako zemljakom Kunovica je „una valle stretta tra monti" (klisura).[1] Na istoj mu je strani gradić *Coprivatz*, dočim nalazimo na karti na istom mjestu selo Koprivnicu.[2] *Clisurica*, koju često spominju i pozniji putopisci, ono isto je selo Klisura[3], gdje se ulazi u ždrielo izmedju gora (u klisuru). Zaribrodt (d. Caribrod), veliko selo, koje još i danas postoji s obje strane Nišave u dolini izmedju gora.[4] *Pirot* nam je jur poznat grad od starijih i novijih putopisaca.[5] Iza toga spominje putopisac dvie rieke kroz koje prodjoše, naime *Zuccova* i *Nissava*, a spominju jih često i drugi putopisci.[6] Obje su rieke zabilježene na generalštabskoj karti uprav

[1] J. Palmotić opisujući put od Niša k Sofiji živo crta prolaz kroz klanac: „U planini *Kunovici*, gdje dubrava raste gusta . . . Samo jedna što ulica kako zmija vijaše se, koja pustih sred granica prosiečena vigjaše se, kud nikuda proć u redu nemogahu tri konjika." Dubrovnik ponovljen p. 280. — Jireček, Heerstrasse, p. 89, 107, 112, 126. Rad, XLIX, 121, 123. Hammer, Gesch., 2. A. II, 862. Kunovici se sačuvalo ime u selu istoga imena nad Muralijom.

[2] Koprivnica, selo u belopalanačkom srezu. Zakon o prostoru, p. 6.

[3] Jireček, Heerstrasse, p. 30, 126. Klisura, selo u belopalanačkom srezu. Srpski zakon o prostoru, p. 6.

[4] Hammer, II, 862. A. Boué, op. c., I, 63, 234. Tačan opis puta od Niša u Sofiju s opazkami na putu od Biograda u Carigrad podava njeki mjernički kapetan u Hammera (Rumili u. Bosna, p. 186—191), gdje se *Saribrod* (p. 187, 189) spominje. J. Palmotić (Dubrovnik ponovljen, str. 208) pjeva o putu „Caribrodom kroz Jaševac u Dragoman."

[5] Rad, kn. XLIX, 123, Mijatović, Branković, I, 350. Rakić, Otačbina 2. g. str. 600—3.

[6] *Šukova*, riečica. Feldzug Sulejman's v. J. 1529, Hammer, III, 647.

Digitized by Google

ondje, gdje jih naš putopisac spominje: prva (Zuccova) bila bi Sukava, koja teče izpred sukovskoga hana, gdje se odvaja put za Trn, cestu prosieca i malo za tim utiče na lievoj strani Nišave. Tu pako rieku zove danas narod Jêrmom.[1] I Nissava nebi bila Nišava na rečenoj karti, koja kod sela Jarlovaca izvire, već riečica Ježevica, koja ježevičku klisuru protiče i u Kalotinačku rieku utiče.[2] Obje dakle rieke na generalstabskoj karti nalaze potvrdu u dosta starih svjedočanstvih. Valjalo bi iztražiti stari put izmedju Caribroda i Dragomana pa ustanoviti, kojimi današnjimi riekami je prelazio stari put, pa kojim riekam današnjim odgovaraju one starijih putopisaca, i nisu li imena onih današnjih rieka postala možda novije doba.[3] Put dakle medju Caribrodom i Dragomanom vodio je, kao što se iz drugih putopisaca razabire, kroz Ježevicu klisuru, a na tom putu, jur od Sukovskoga hana valjalo je one dvie rieke prebaciti.[4] *Belitza* je današnja Bjelica, selo na isto-imenoj rieci, na početku sofijskoga polja, a spominje se i od drugih pisaca onoga i današnjega vieka.[5] Opis sofijskoga polja odnosno kotline živa je i istinita slika tadanje bujnosti i blagostanja, a grad Sofija ili Sredec bješe stječištem nutrašnje trgovine, koja bješe u rukuh Dubrovčana, imajućih ondje glavnu svoju naselbinu.[6] I ob onoj crkvi sv. Sofije, od koje bi grad nosio svoje ime jednako, pričaju

---

[1] Rakić, Iz nove Srbije, Otačbina, sv. 21, str. 107.

[2] Rakić, Otačbina, sv. 21, str. 108.

[3] Pošto g. Rakić nije čuo u naroda imena Nišave u gornjem toku te rieke, dade mu to povod uztvrditi „da Nišava neima upravo svoga izvora, već se zove tim imenom tek od hana sukovskoga, od utoka Jerminog", a dalje gore bi se zvala koje Lukavička, koje Kalotinačka rieka. Rakić, Otačbina, sv. 22, str. 272. Buduć se u gornjem toku Nišave križahu tri narodna življa, moguće je, da je bugarska Golema, turska Jêrma, a srpska Nišava. Poriečje i tok gornje Nišave i njezinih pritoka moglo bi pružiti znamenitih geografijskih rezultata, kada bi se naučno iztražilo. Na ovaj hidrografijski jošte neriešeni zadatak, od velikoga zamašaja u geografiji balkanskoga poluotoka, svraćamo pažnju biogradskih učenjaka.

[4] Rakić, Otačbina, sv. 21, str. 107—409.

[5] Leunclavius, Pandectes, p. 254. Jireček, Heerstrasse, p. 106. A. Bouè, op. c., II, 264.

[6] Opis Sofije za turskoga gospodstva u Hadži Chalfe, p. 51, 52. Grada i priedjela u Leunclavia (Pandectes, Frankfurt 1595, p. 253, 254), gdje se opetuje postanak imena kao u Ramberta i M. Crusia (Turcograecia, p. 229). J. Palmotić živo opisuje „Sofijsko polje ravno", Dubrovnik ponovljen, str. 208—28.

Digitized by Google

i drugi putopisci.[1] *Iska* je današnja Iskra, izviruća na Rilu, koja u istinu blizu Sofije protiče sjevernim smjerom polje sofijsko. I onaj opis ženske nošnje kao i običaja, kojim se izjavljuje velika žalost za pokojnom rodbinom, toli je tačan, da se i poslije trijuh stoljeća još uviek sa današnjimi običaji tamošnjega naroda prilično vjerno podudara.

Krenuvši 1. ožujka 1534 iz Sofije, dodjoše za 28 milja u selo *Vacarevo*. Na tom putu dva put prodjoše rieku Iskru *(Isca)* i cieli dan jahahu pomenutim poljem bez da bi se namjerili na koje stablo. Iza toga dospjese za 28 milja u *Vieterno*, selo, gdje je straža, a leži u gori Vasiljici *(Vassilizza)*. Došavši za 32 m. u mjesto *Celopinci*, prodjoše *Bazarcich*, to će reći „mali trg" *(mercato piccolo)*; ali je veliko mjesto nastanjeno od Turaka i Bugara. Priedjoše takodjer rieke *Caludriz* i *Toponitz*, a obje se na blizu izlievaju u Maricu. Iza toga u novo selo *Cognuzza;* prodjoše Plovdiv *(Philippopoli)*, pa rieku *Stanuch*, koja utiče u Maricu. Plovdiv je sagradjen od Filipa, otca Alexandra Velikoga, što mu i ime dokazuje. Vide se još stare zidine, koje su dielomice ciele i liepe, a pokazuju da bješe položen, koje na visini, koje u nizini; sada je različit, spao po turski na kuće od slame, dasaka i ilovače. Prekrasan mu je položaj, po strani bo teče Marica *(Maritza)*, široka i liepa; mnogi misle, da ju stari zvahu *Hebrus*, koj se nedaleko od Galipolja *(Gallipoli)* izlieva u Egejsko more. Preko ove rieke vodi dugi most od drva, sa više od 30 lukova, pod kojimi teku mnogi rukavi iste rieke. Obseg grada pokazuje, da je imao biti jako velik, danas ima oko sedam milja. Ravnica je prostrana i prekrasna, a tvrdi se, da se na tom polju boj bio izmedju Cesara i Pompeja. Premda je to s jedne strane sumnjivo, s druge je strane izvjestno, kao što piše Apian, da je tu boj bio Oktavian i Antonij s Brutom i Kasijem, dobrimi ali nesrećnimi borioci za rimsku slobodu. Tu se još vidi preko sto humova, pod kojimi, veli se, da su zakopani oni, koji su pali, a njihovi prijatelji i sluge, koji jih preživiše, donašahu zemlju na njihove grobove; i što je više imao koj izmedju mrtvih prijatelja i sluga, tim mu je viši grob. Plovdiv je u Makedoniji, kojoj su medje, sa sjevera: jedna stran Dalmacije, Srbije i Tracije; sa zapada: more jonsko ili jadransko, što je u dračkom kraju; s iztoka: egejsko more i dio Tracije; a s juga: Epir sa strane Pinda. Makedonija s Tracijom, i sve ono što Turčin

[1] Jireček, Heerstrasse, p. 128.

Digitized by Google

drži u Europi, zove se Romanijom ili Grčkom, a pod upravom je beglerbega Romanije.

Budući se u Sofiji sastaje put Rambertov s putem Kuripešićevim, s toga ćemo tu iztaknuti samo one podatke, kojih neima u Kuripešićevu putopisu. Put Rambertov vodi iz Sofije na Ihtiman i kroz Trojanova vrata u Plovdiv. Na polazu iz Sofije prelazi se samo jedan put preko Iskre[1], nedaleko Grabljana; drugi put biti će Ramberti preko koje druge rieke prešao, ili preko Iskrina rukava, koj kraj onoga mjesta s riekom zatvara duguljast otok. Sela *Vakarel* i *Vêtren* postoje još i danas, a spominju jih i stariji putopisci. Potonje mjesto bilo bi mu u gori Vasiljici, kojim imenom nazivahu putopisci XVI vieka Ihtimansko sredogorje, odnosno goru, u kojoj je znameniti carski klanac (Βασιλική κλεισούρα).[2] *Celopinci* današnje selo Calapica (Zjelepica), na putu izmedju Tatarpazardžika i Plovdiva.[3] Dvie rieke, koje prebaciše, utiču u istinu nedaleko jedna od druge, blizu Tatarpazardžika, u Maricu: *Toponitz* današnja je Topolnica, a *Caludriz* je Ludajana odnosno Lisec, obje izviru na Srednjoj gori, a preko obih, blizu jim ušća, vodi put u Plovdiv. *Cognuzza* je Kuripešićev Komus (Konus) ili Cornar poznijih talijanskih putnika[4], a današnji Kemerь Kjuprju na karti Zacharijevoj *Stanuch*, rieka je Stanimak, teče kraj istoimena mjesta[5], utiče blizu Plovdiva, a cesta ju prelazi. Opis Plovdiva i njegova bujnoga polja sudara se u cielom s opisom u drugih, starijih i poznijih pisaca.[6] Pošto putopisac tvrdi, da je Ibar stari Hebrus, naravno da mu se sumnjivo čini, što drugi drže, da je Marica stari Hebrus. I našemu se putopiscu sumnjivo vidi, da je kod Plovdiva Cesar boj bio s Pompejem; ali glede boja Oktavianova s Brutom i Kasijem zamienio (pri-

---

[1] „Iskar rieku tu prohode i na desnu ostavljaju, mnogo sela, kieh nahode na tom polju svud pri kraju. K *Vakarevu* jur progjoše, kroz *Ihtiman* otidoše.“ J. Palmotić, op. c., p. 228. Hammer, Gesch. II, 861.

[2] O Vasiljici gl. Petančićev opis puteva. Rad, XLIX, 121, 125.

[3] Gl. kartu Zaharijeva k opisanju Tatarpazardžika.

[4] *Cunuzza* (apud Castaldo *Cognuza*) blizu Plovdiva, Leunclavius, Pandectes, p. 240. Komus, gl. str. 188, Kunisch, Hammer, Gesch. II, 860.

[5] Hadži Chalfa, Rumili, p. 188.

[6] Rad, XLII, 75, 77, 115. Jireček, Heerstrasse, 42—45, 94—96, 131; Leunclavius, Pandectes, p. 198. Hadži Chalfa, p. 53 „Filibinsko polje pitno, ke je plodno sito i žitno, er Marica svud ga obtječe.“ Jak. Palmotić, op. c., p. 232. Putopis dubrovačkih poslanika u Engela op. c., p. 327.

Digitized by Google

hvatio tudju misao) Philippopolis s makedonskim Philippi, što još i pozniji putnici (n. pr. Blunt) često opetuju. S toga su mu naravno i one tračke mogile (*tumuli*), kojih dosta ima po velikih ravnicah Balkanskoga poluotoka, a osobito na plovdivskom polju, kao i mnogim drugim putopiscem, grobovi ondje palih rimskih vojnika. One se mogile svojim oblikom i visinom (1—12 metara) toli znatno nad nizinom iztiču, da o njih kao osobitoj znamenitosti onoga kraja malo ne svaki pozniji putnik obširnije govori.[1] Ako se tvrdnje arheologijsko-historijske našega putopisca porede s Apianom, na koga se pozivlje, razabire se, da Apian doista govori o ratu Cesarovu s Pompejom kraj Drača i Pharsala, a nigdje o ratu kraj Plovdiva (*Philippopolis*), potonjega grada i nespominje nigdje u svojoj historiji. Dalje Apian razpravlja o imenu i postanku makedonskoga grada *Philippi* (Φίλιπποι), ali se iz opisa razabire, da je taj grad blizu mora, Strimona i Thasa. Apian takodjer govori o boju s Brutom i Kasiom kraj Philipi, a nipošta kraj Philippopola. Budući da Apian navodi, da u okolini Philippa su *tumuli* (λόφος), po kojih su bili tabori: biti će ovaj latinski izraz (tumuli) Apianovih prevodioca zaveo putopisce, da su Filippi s Filipopolom zamjenjivali, misleći, da su „tumuli" (mogile) kraj Plovdiva oni Apianovi kraj Filipa[2]; tim lasnije, što oba grada slično glase. Pošto je dakle putopisac Philippi zamienio za Philippopolis, onda je naravno, da mu Philippopolis neleži u Thraciji, nego u Makedoniji, kao i drugim starijim i poznijim piscem[3], koji ga na isti način zamjenjivahu. Označujući pako medje Makedoniji pomiešao je naš putopisac staru geografiju s novom, stara imena zemalja i njihov obseg s prostorom novih zemalja, kao što često čine kosmografi onoga doba.[4]

---

[1] O tračkih mogilah (tumuli) kraj Plovdiva gl. Jireček, Heerstrasse, p. 43, 44, 121, 122.

[2] Appiani Alexandrini Romanorum historiarum quae supersunt. Parisi 1850, p. 369—377, 499—502. — I putopis dubrovačkih poslanika od g. 1792 (ap. Engel, p. 327) navodi oko Plovdiva, „alcuni ben alti *tumuli* di terra fatti ad arte di tratto in tratto."

[3] „Philippopolis, sublimis metropolis, in capite Macedoniae sita." Anonymus Canisii, p. 510.

[4] Angelus Vadii u svojem Ptolomeju (Vicenciae 1475) označuje jednako medje Makedonije kao i Ramberti, jedino što ovaj mjesto „Mysia superior" prihvaća Srbiju. O tih medjah potanje u Radu, XLIX, 120, 146, 154.

Digitized by Google

Iza toga dospješe za 34 milje u mjesto *Chiudegegni bustraman* (?), to jest „selo novih Turaka“; predjoše rieku *Carmanlig* ili „kraljevu“, i zdenac kralja Vukašina Mresića *(Re Uchasin Mresich*[1]*)*, kod kojega, priča se, da je sluga imenom Nikola Hersović *(Nicolo Chersovich)* zatukao rečenoga kralja Vukašina, koj bježao za Gjurgja despoda srbskoga, ustavšega proti kralju Matiji, a predavšega se Turčinu. Vukašina umorna od dugoga puta, prignuta pomenutomu vrelu da pije, ubije, priča se, onaj čas rečeni sluga svojega kralja. Tim je ona voda, koja je bila prije toga ugodna i sladka, postala gorka i smrdljiva, kao što je doista danas, da ju nitko nepije. Svaki putnik, koj ovud prolazi, ostavi u znak počitanja nješto malo od haljine svoje; jer se misli, da rečena voda mnogo pomaže onim, koji imaju zimnicu, da ju izgube, a koji je neimaju, brani da ju nedobiju. Nakon toga dodjoše za 22 milje u Jedrene *(Andrinopoli)*; prodjoše „most Mustafa paše“, koj je preko rieke Marice, prekrasan i širok, ima 20 lukova, sav od mramora, po sredi ima pozlaćenu ploču, na kojoj su urezana turska pismena, lazurskom bojom omaščena, koja izrazuju vrieme, majstora i početnika toga mosta i trošak, što je stojao. Jedrene *(Andrinopolis)* bješe u starom vieku prekrasan grad, nazvan *Adrianopolis*, a zidine pokazuju, da bješe jako velik; danas, premda malo ne sav porušen, obsiže preko 15 milja. Na ulazu se prelazi drugim zidanim mostom, koj ima s obje strane visoke ograde od mramora. S jedne strane teče kroz most Marica, vrlo široka rieka, a s druge teče Tundža *(Tuns)*; pošto ima mnogo okuka, čini se koj put, da jedna rieka teče drugoj na susret. U varoši ima starih crkava, mnogo mošeja, velikih kuća i dućana, vrtova i svakojakih trgovina kao i u Carigradu. Tu se stroje kože svakojake masti, prave se sedla, uzde i svakojake konjske sprave bolje nego li drugdje; prave se izvrstne šivaće igle, koje su poput domascenskih. Grad je krasnoga položaja, sagradjen u nizini, a u okolini ima dosta brežuljaka. Sve gotovo kuće, osim starih crkava, koje su pretvorene u mošeje, priredjene su na tursku, gradjene od drva (dasaka) i gline. Selim običaje većinu godine obitavati u tom gradu, gdje ima veoma liepi dvor, a u drugom stanuju mladi janičari. Najkrasnija je sgrada mošeja sultana Murata. Grci pako, koji u staro doba vladahu, lišeni su vlasti: stiču se ponajviše u Jedrenetu, gdje se hrane starimi uspomenami. Tu ima mnogo drugih kršćanskih tr-

[1] Mresich mjesto Mrnjavić.

Digitized by Google

govaca, i vrlo mnogo Židova; a njekoji misle, da ima u Jedrenetu više ili manje toliko stanovnika koliko u Carigradu.

Put, kojim je Ramberti od Plovdiva do Drinopolja putovao, biti će vjerovatno onaj isti, kojim putovahu i drugi putnici onoga i sliedećega vieka[1], kao što je jur gore u Kuripešića nacrtan. Al se to iz Rambertova putopisa nemože razabrati, pošto izmedju Plovdiva i „mosta Mustafe paše" navodi samo jedno mjesto, na ime *Cchiudegegni bustraman (?)*, koje je ime toli izkvareno, da se neda sa starijom ni s novijom topografijom onoga kraja u sklad dovesti. Sva je prilika, da je mjesto sastavljeno od dva imena mjestna, a svako je za se i oba zajedno jako izkvareno. *Gegni* nas upućuje, da bi moglo biti Jenibegli Hadži Chalfe (p. 50) ili današnje Jenidželi na Marici izmedju Harmalija i Čirmena, a tim bi se i daljina puta u Ramberta od prilike slagala. Rieka *Carmanlig* današnja je Uzundžova, koju putopisac nazva po mjestu Harmanli. „Zdenac kralja Vukašina" ležao bi po opisu izmedju „mosta Mustafa paše" i Harmanlija.[2] Tu pripovieda Ramberti priču o smrti kralja Vukašina, kao što ju vjerovatno na putu, možda od pratilaca, slušao, te je glede te priče jedan od najstarijih pisanih izvora, a opetuju ju i pozniji nekritički ljetopisci.[3] Ovo je onaj turski rat pod Hadži Ilbekom od 26. rujna 1371 kraj Črnomena (Čirmen) na Marici, gdje je Vukašin i Uglješa (valjda u Marici) poginuo, te je novijimi izpitivanji dovoljno razjasnjen.[4] Da nije ove priče, možda nebi pu-

[1] „Od Filipa idu napried kroz Popovo ter Koriju u bugarsku Popazliju; kroz Setniše idu opeta Kajaliju ter nahode, Usumgjevo pak jih sreta k Harmanliji napried hode." Jak. Palmotić, op. c. p. 232. I na kraju XVIII vieka još se ovaj isti put kao najobičniji opisuje. Gl. Giornale del viaggio a Const. ap. Engel, op. c. 329.

[2] Možda *Česme čair* (Kuručesme), Tagebuch Sulejman's, Hammer, Geschichte, III, 639.

[3] „Re Vucasino fu ammazzato dal suo paggio *Nicolo Harsojevick* appresso la villa di Carmanli" (M. Orbim p. 277). — Kačić (Korabljica od g. 1760, p. 427) opisujuć boj na Kosovu (sic!), od g. 1376 (sic!), navodi: „pripliva Vukašin na konju i pobježe preko gore, ali zaludu, jer ga pogubi sluga *Nikola Narsoevich* ili *Harsoevich* imenom za odniti mu kolajnu i križ od zlata." — Lukarić (Annali di Ragusa, 1790, p. 108) opisujuć boj na Marici od g. 1371, navodi: „Vukascin fuggendo fu ammazzato a tradimento di *Niccolò Harsoje* suo paggio." O zdencu negovori nijedan izvor.

[4] Izvještaj o boju podava kalugjer Isaia (Miklošić, Chrestomathia paleosl., p. 72, 76) i srbski ljetopisi (Šafařik. Pam. 54, 61, 72). Zinkeisen, Gesch. I, 224. K. Jireček, Gesch. d. Bulgaren, p. 329—31. Ruvarac, Godišnjica N. Čupića, III, 214—226.

Digitized by Google

topisac ni „zdenca“ spominjao. Grob Uglješin pokazivao se još u XVII vieku na brdu iznad Harmanlija[1] a i položaj Vukašinova zdenca od prilike pada u Ramberta blizu Harmanlija.[2] Našemu je putopiscu Vukašin suvremenik Gjurgja Despota ili Matije Korvina, kao što mnogi nekritički pozniji pisci zamjenjuju ovaj boj s kosovskim. Mi smo prošli novije putopise, nebi li se možda gdje namjerili na kakovo rudno vrelo, kakovo Ramberti opisuje, na putu izmedju varošice Mustafa paše i Uzundža-ove, nebi li tim tačnije lokalizirali priču o smrti Vukašinovoj; al nebijasmo u pretraživanju srećni, jer ni jedan od novijih putopisaca nespominje na onom putu sličnoga vrela. Znameniti most Mustafa paše (Köpri) preko Marice kraj istoimene varošice, zasnovan pod Bajazitom II., opisuje naš putopisac dosta tačno, a o tom mostu govore malo ne svi pozniji putopisci.[3] I opis Jedreneta *(Andrinopolis)* dosta je tačan te popunjuje opise starijih putopisaca, a nadmašuje mnoge suvremene i poznije opise.[4] Naš putopisac prikazuje Jedrene kao u istinu velik sjajan i vrlo naseljen grad, iztičući, kao umni i uvježbani motritelj, izmedju znamenitosti grada: položaj na utoku Tundže *(Tuns)*[5] u Maricu, dočim je treću rieku (Ardu) previdio; opisuje seralj, mošeje, rukotvorine i trgovinu.[6]

Iza toga dospjeli su za 20 m. u turško selo *Sugutli* i priedjoše istoimenu rieku. Za 28 milja stigoše u *Bergas;* prodjoše *Eschibaba*, što će reći „stari otac“ *(padre vecchio)*, dobro turško selo. Bergas, vidi se, da je bio njegda dobar gradić, imajući u obsegu dvie i više milja, a sada je poput sela. Za 28 milja u *Chiorlich*; njegda dobar gradić; pokraj njega teče rieka *Chiorlich*, koja nije jako plaha, al je široka i liepa. Iza toga za 30 milja u *Chiumbergasti*, grčko selo. Prodjoše stari grad *Silivrea*, leži na moru; Xenofontova *Selimbria*, koja je od svoje starine više sačuvala, no ikoje

[1] Arsenije Černojevića putopis u Glasniku, XXXIII, 187.

[2] Du Fresne govoreći o boju kraj Čirmena dodaje „Vucascinus vero, transmisso fluvio, cum ad oppidum *Caramanlium*, circa fontem, ex immodico cursu, captandae quietis gratia residerat, a *N. Harsoeuichio* . . interemtus. Illyricum vetus et novum, p. 64.

[3] Mustafa paša Köprisi, Hammer, Gesch. II, 859, 860.

[4] „Ćuprija ih za tim prima, odkle jašuć pa po polju otidoše s dvoranima k liepom gradu Drenopolju.“ J. Palmotić, p. 233. Obsežan opis Jedreneta za turskoga gospodstva u Hadži Chalfe, p. 1—15.

[5] *Tonzus*, Ptol. III, 11, Τοῦνζα Theophanes p. 674. *Tunža*, Konstantin filosof., ed. Jagić, Glasnik, XLII, 300.

[6] Hadži Chalfa, Rumili u. Bosna, l. c.

Digitized by Google

drugo mjesto u Traciji: ima tri milje u obsegu, puna je kuća, starih crkava i mošeja. Tu stanuju mnogi Grci i drugi kršćanski trgovci. Napram ovomu mjestu, na drugoj obali mora dižu se gore brusanske u natolijske. Ovud prolaze mnogi trgovci, a njihove su trgovine osobito kože i vuna, kojih trgovina ima ovdje u obilju, a tako i u Natoliji. Za tim dodjoše za 20 milja u *Chochivechegmeghi*, to jest „Ponte piccolo", mjesto vele liepo i prekrasno leži. Prodjoše *Biucchegmeghi*, to jest „Ponte grande", mjesto prekrasno. Nedaleko ima podrtina starih gradića. Mostovi vode ; reko zatonâ, što jih tvori more, te se stiču s riekami, a ti zatoni čine mjesta prijatna i ugodna. Napokon za 12 m. dospješe 14. ožujka u Carigrad *(Constantinopoli)* i nastaniše se u Peri *(Pera)*, koja nije jako stara, sagradiše ju Genovezci i bijaše njihova naselbina; nazvaše ju Perom, što je grčka rieč, a znači „onkraj" *(di la)*, t. j. napram Carigradu. Grad ima dvie i po milje u obsegu, a razdieljen je na tri diela. U jednom stanuju Peroti, u drugom Grci, a u trećem Turci i Židovi. Grad leži sgodno, koje po brežuljcih, koje po ravnini; sa Carigrada se liepo vidi, u sredini je viši, a na krajevih niži. Kuće nisu liepe ni udobne: ima dobrih bunara, koji se vode ćak sa Dunava (!) i sa drugih mnogo bližih rieka. Jedan kraj grada oplakuje more, a tu je arsenal, koj je sagradjen na 96 svodova nad morem. Drugi kraj pun je vrtova i vinograda, jako su liepi i dobro je drže, osobito kršćani, koji ponajviše stanuju u Peri, a ne u Carigradu, jer tako hoće gospodin Turčin. U Peri ima Franaka, a ti su kršćanski trgovci, ka kojim spadaju i Peroti; ima i Grka, koji su od starine rodom iz Pere, Grčke i Skija. Ove tri vrsti stanovnika neljube se osobito, živu po različitih zakonih i navadah. S toga kada Frank oženi Grkinju, ili Grk Frankinju, sgadja se, prem vrlo riedko, da muž žive franački a žena grčki, a izmedju njih riedko vlada mir i ljubav. Žene se nose pristojno, ali odveć se liče i rumene si lice nepristojno; nisu na dobrom glasu, osobito udate; više udaraju u oči, no što su liepe. Sve što imaju potroše na haljine i na prstenje, kojeg su puni prsti; u glavi nose dragulje, koji su ponajviše patvoreni. U Peri se liju topovi za Turčina; tu je dvor mladih janičara i sve što spada na arsenal. Kada smo amo dospjeli, završuje Ramberti svoj putopis, „činilo nam se, da smo ušli iz pakla; jer sva zemlja, kojom putovasmo od Dubrovnika do gotovo Carigrada, ponajviše je neobradjena, pusta, ne od naravi već s nemara stanovnika; puna je šuma užasnih i pogibeljnih stiena, nesigurna od hajduka, naj-

Digitized by Google

hrdjavija i najkukavnija pristaništa; liepo je, da se tamo bilo, ali težko je onamo poći.

Na putu izmedju Jedreneta i Carigrada spominje Ramberti selo *Sugutli* (?) na istoimenoj rieci, ime će biti iskvareno, vjerovatno današnje Kulelü na istoimenoj rieci, izmedju Hafse i Eski Babe. *Bergas,* današnji Lüle-Bergas.[1] *Eschibaba* ili Eski Baba, peta stanica na putu od Carigrada u Jedrene.[2] Kod Bergasa svraća pažnju na ostanke zidina i drugih starina, s kojih se razabire, da je bio njegda znatan grad; ti ostanci biti će negdašnjega Arkadiopolisa, poznatoga nadbiskupskoga grada, a spominju ga mnogi pisci srednjega vieka.[3] *Chiorlich*[4] mjesto i rieka, današnji Čorlu[5] blizu istoimene rieke, a sredovječni tvrdi grad Tzurullon. *Chiumbergasti,* današnji Kumburgas[6] na Marmarskom moru, ili Borgas Hadži Chalfe (p. 23). *Silivrea* današnji Silivri, u istinu stara Selymbria, poznata iz putopisa srednjega vieka, znatna svojimi mnogimi crkvami i samostani, bješe zaista jedan izmedju najznatnijih gradova Tracije.[7] Tu bješe, na razkršću ceste u Carigrad i Solun, zaista stječište trgovaca i trgovina, dolazećih sa maloazijske strane Marmarskoga mora, a naš putopisac spominje i trgovine, osobito kože i vunu, što se kopnom na Jedrene i na zapad odpremalo. Dalje navodi putopisac na primorskom putu izmedju Silivri i Carigrada[8] samo *Cchochivechegmeghi* i *Biucchegmeghi,* današnja mjesta Küčük i Böjük Čekmedže, ili kao pisac navodi *Ponte piccolo* i *P. grande*

---

[1] Pirgasi u B. Broquière (Rad XLII, 113). Bergas, Leunclavius, Pandectes, p. 188. Hadži Chalfa, p. 20. Hammer, Gesch. II, 858. Bošković opisujuć na svom putu (Reise von Constantinopel nach Pohlen, Leipzig 1779) *Burgas,* navodi (p. 20), da se blizu toga grada dieli put, na lievo ide kroz Jedrenu u Ugarsku, a na desno u Moldavsku i Poljsku.

[2] Hadži Chalfa, p. 22. Hammer, Gesch. II, 859.

[3] Cedrenus, I, 368. Theophanes, I, 121. Tafel, Symbola critica, I, 79. Rad, XLII, 62. 83, 84. Bošković, p. 20.

[4] Chourleu, B. della Broquièr, Tafel, Urkunden zu Handelsgesch. Venedigs, I, 268. Rad, XLII, 113. Bošković, p. 12—16.

[5] Hadži Chalfa, p. 19. Hammer, Gesch. II, 858.

[6] *Cumburgas,* tvrdi Bošković (p. 10), da nosi ime od pjeskovite zemlje, zapušteno mjesto, ima jedva 30 kuća. Hammer, Gesch. II, 857.

[7] *Selymbria* ili *Selybria,* Bischoff u. Möller, vergl. Wörterbuch d. Geogr., p. 907. Mannert, VII, 173. Bošković, p. 12. Heyd, Gesch. d. Levantehandels im Mittelalter, I, 133. Hammer, Gesch. II, 858.

[8] Opis puta od Jedrene do Carigrada u A. Boué-a, Rec. d' itin. I, 42—51.

Digitized by Google

talijanskih putnika i pisaca; mjesta sa svojim položajem na lagunah i svojimi znamenitimi mostovi dobro poznata i potanje opisana.[1] U obje lagune zaistu utiču potoci, ali jim putopisac nezna za ime. Napokon podava Ramberti u cielom dosta tačan i vjeran opis Pere i tamošnjih odnošaja, kao što nijedan ni stariji ni suvremeni pisac; jedino što postanak naselbine genovežke (g. 1268) mieša sa postankom grada.[2]

„Kao što se iza jako mučnoga i pogibeljnoga morskoga putovanja", začimlje putopisac drugi odsjek svoje knjige[3], „ulazi u sigurnu i jako mirnu luku, u Carigrad: tako i mi nakon mnogoga otezanja i neudobnosti, što podnesosmo jašeć na tom dugom putu". Ove putopiščeve male rieči izrazuju na kratko muku tadanjega umornoga putovanja kopnom u Carigrad, što je putopisac još plastičnije izrazio onimi riečmi, kojimi dočimlje svoj putopis, odnosno prvi odsjek svoje knjige, a s tim se podpunoma slažu i drugi putnici onoga doba. Obćeniti utisak o proputovanoj zemlji, što ga podava putopisac na koncu svojega putopisa, opetuju i drugi putopisci; pače na tanje crtaju stanje zemlje i naroda, kao što jur gore u Kuripešića vidismo. Ovo stanje, što putopisci dosta vjerno crtaju, živa je slika turske vladavine, koja je na to narod i zemlju dovela. Gotovo kroz dva vieka prolazile su ovimi zemljami turske vojske na sve krajeve svieta, pustošeć zemlju i plieneć narod, te se nezna što je zemlju i narod više satrlo, da li česti prolaz vojska, ili turska despotična vladavina. Put pako, kojim putovaše naš putopisac, osobito medju Dubrovnikom i Tatarpazardžikom, spada još danas na najmučnije puteve, jer putovaše gorskimi priedjeli, krševitimi i vrletnimi putanjami, po stienju i dračju, k tomu još zimi, kada su planine bile debelim prekrite sniegom, kada nije krasota tamošnje prirode ublaživala putničkih muka. Budući je naš putopisac sa svojim družtvom za onda razmjerno u dosta kratko vrieme prevalio svoj mučan put: s toga se je čuditi, što Ramberti nije muke svojega putovanja još crnije opisao. Naš je putopisac

[1] Kustchiuk i Büjük Czekme u Boškovića, p. 6—9. Jireček, Heerstrasse, 54, 134. Hammer, Gesch. II, 857.

[2] Znatan geografijski opis Pere podaje Petrus Gyllius, pisac XVI vieka. De topographia Constantinapoleos, ap. Banduri, imperium orientale, t. I, p. 328—30. Postanak i razvitak genovežke naselbine u Peri gl. Heyd, Gesch. d. Levantehandels, I, 481, 483, 491—499, 545, II, 100. Kao znatno tržište, I, 528—31, 546. II, 588 itd.

[3] Libro II. delle cose de Turchi.

Digitized by Google

trebovao za putovanje od Mletaka do Carigrada dva mjeseca i jedanaest dana, od 3. siečnja do 14 ožujka uključivo; od Dubrovnika pako trebovala je putopiščeva karavana do Carigrada u svemu jedan mjesec i četiri dana, pošto je iz Dubrovnika krenula 9. veljače, a putovala je ukupno 31 dan. Duljina pako puta, što ga je karavana od Dubrovnika do Carigrada prevalila, iznosila bi po putopiščevih bilježka svega skupa preko 800 milja. Ovaj se put nije ni na kraju XVIII vieka kraće obavljao, jer dubrovački poslanici, putujući 1792 godine u Carigrad[1] probaviše karavanom na putu puna dva mjeseca, naime od 15 travnja do 15 lipnja; putovahu u svemu do 50 dana, a duljina puta iznosila bi po računu dnevnika ukupno do 290 ura. Uz to valja i to uvažiti, da je dubrovačko poslanstvo putovalo u proljeću i da je udarilo udobnijim putem kroz Kosovo. Ostala sadržina Rambertove knjige, opis porte i stanje sultanova carstva, premda je dosta zanimiva i znatna, nespada u okvir ove razprave.

Rambertov dakle putopis prikazuje jedan od najglavnijih puteva, što su vodili s jadranskih obala u Carigrad i u nutrašnjost balkanskoga poluotoka. Ovo glavno obćilo vezalo je trgovačku republiku dubrovačku po kopnu s Carigradom i donjekle sa svojimi mnogimi naselbinami po nutrašnjosti poluotoka; jer ovim su donjekle putem putovali dubrovački poslanici u državnih poslovih na dvorove bosanskih i srbskih vladalaca, a od polovine XV stoljeća malo ne svake godine s dankom k sultanovu dvoru u Jedrene i Carigrad. I trgovci biti će vjerovatno ovim putem donjekle išli na svojih putovanjih u Bosnu, Srbiju i Bugarsku. Istim su putem često išli i mletački i drugi poslanici i trgovci. Prvi dakle dio Rambertova putopisa, prikazuje put od Dubrovnika do Niša, u tolikoj potankosti, u kolikoj ni jedan stariji putopis, te se može pribrojiti glede toga puta svakako medju najstarije putopise, koji su do nas došli; ostali pako dio puta od Niša do Carigrada poznati je stari carski put, raznovrstno opisan jur od starijih putopisaca. Rambertov napokon putopis još nas uviek sjeća glede forme na staro-rimske itinerare, jer se ponajviše odnosi na topografiju, a vrlo se slabo osvrće na prirodne odnošaje zemlje. U potonjem pogledu još su mu hidrografijske bilježke razmjerno najznatnije; motreć rieke često s narodno-gospodarskoga gledišta, poredjuje jih

[1] Giornale del viaggio a Constantinopoli, di Ragusa alla sublime porta, l' anno 1792. Engel, op. c. p. 312—322.

Digitized by Google

kao umni i iskusni putnik, kadšto sa svojimi domaćimi riekami. Budući je naš putopisac bio, kao što u pristupu istaknusmo, nesamo veliki prijatelj staro-klasične književnosti, pače ga njegov životopisac i drugi suvremenici uvrstiše medju znatnije vrstnjake, koji staro-klasičnu književnost onoga doba u Mletcih obradjivahu: s toga je naravno, da se Ramberti kao znatniji humanista svojega vieka, glede forme svojega putopisa donjekle ugledao u staro-rimske itinerare. Ovo se potonje još bolje razabire takodjer iz sadržine putopisa, što Ramberti rado zahvaća, premda ne svagdje srećno, u staru geografiju i historiju te često mieša novu sa starom geografijom, koje mu se je, kao i drugim kosmografom onoga doba, težko odreći.

Digitized by Google

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od pisca: Развѣдки о древнѣйшей русь-славянскомъ граматности, А. С. Великанова, Одеса 1878.

Od velikog gimnazija dubrovačkog: Izvješće o c. kr. višjoj dubrovačkoj gimnaziji za školsku godinu 1877--78 i 1878—79.

Od občine novljanske: Dvie glagoljske listine od god. 1309.

Od redakcije: Правда, мисячникъ для словесности, науки и политики, рочникъ XII, выпускъ XI, рочникъ XII, выпускъ XII.

Od Nila Popova: Осипъ Максимовичъ Бодянскій въ 1843—1849 годахъ.

Od geografičkog družtva u Beču: Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien. Band XXII (neuer Folge XII), Nro. 11, 12. Bd. XXIII, Nro. 1.

Od anthropol. družtva u Beču: Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. IX. Band, Nro. 9—10 (22/12. 1879).

Od českog učenog družtva u Pragu: Abhandlungen der Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. V. Folge, XV. Band. VI. Folge, IX Band.

— Jahresbericht der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften von 9. Mai 1877, von 10. Mai 1878.

— Sitzungsberichte der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, Jahrgang 1878.

Od geografskog ruskog družtva: Извѣстія императорскаго русскаго географическаго общества годъ XV (1879), томъ XV, выпускъ III., IV., годъ XVI (1880), томъ XVI, выпускъ I.

Od pisca: Животи и дела великих људи из свих народа, књига III, уредио Милићевић. Београд 1879.

Od prof. Smičiklasa: Poviest Hrvata. Poučna knjižnica „Matice Hrvatske". Napisao T. Smičiklas.

Od družtva českih matematika: Časopis pro pěstováni mathematiky a fysiky, rediguje dr. Studnička, a vydava „jednota českych mathematikû". Ročnik VII., čislo V. a VI. Ročnik VIII, čislo I., II., III., IV., V. a VI.

— Archiv mathematiky a fysiky. T. II. Nro. IV.

Od pisca: Kobi u Bosni nakon mladoga ljeta 1879. Spjevao Josip Bexić, kanonik.

Od pisca: Annales de l' observatoire de Moscou, publieés par le prof. dr. Th. Bredichin. Volume VI., 1. livraison.

Digitized by Google

Od matice moravske: Časopis matice moravské. Redaktor František Bartoš. Ročnik XI, 1879, sešit IV.

Od redakcije: Časopis musea království českého 1879. Redaktor Jos. Emler. Ročn. III, sv. 4. V Praze.

Od družtva: Atti del reale istituto veneto di scienze lettere ed arti del nov. 1876 all' ottobre 1877. Tomo III, ser. V., disp. 8, 9, 10. Tomo IV., ser. V., disp. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

Od akademije u Beču: Archiv für österreichische Geschichte. 57. Band, 2. Hälfte, Band 58, Hälfte 1, 2.

— Fontes rerum austriacarum, Band XLI, Hälfte 1, 2.

— Denkschriften der k. k. Akademie der Wissenschaften. 28, 29.

— Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien. Band XC, Heft 1—2, 3. Band XCI, Heft 1, 2. Band XCII. Heft 1, 2—3. Bd. XCIII, Heft 1—2, 3—4. Register zu den Bänden 81—90 der Sitzungsberichte.

Od izdavaoca: Филологическія записки, изд. А. Хованскимъ, выпускъ I, II, III, IV—V, год. 1879.

Od izdavaoca: Русскій филологическій вѣстникъ. изд. М. А. Колосова 1879 года, Nro. 4. Варшава 1879.

Od statističke komisije: Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1878. IX—XI. Heft. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. Wien.

Od g. I. Vončine: Rapports de la Commission composée des ingénieurs étrangers invités à examiner les travaux de regularisation executés sur les Rivières Hongroises. Budapest 1879.

— Plans et Dessins annexes aux rapports de la commission composée des ingenieurs étrangers invités à examiner les travaux de regularisation executés sur rivières Hongroises.

Od družtva: Српски архив за целокупно лекарство, издаје лекарско друштво у Београду. Одељак I. књ. 4. 5.

Od moskovskog matemat. družtva: Математическій сборникъ, издаваемый московскимъ мат. обществомъ. Томъ 9, выпускъ 3.

Od zaklada imienia Ossolinskih u Lavovu: Nazwy miejscowe polske Prus zachodnich, wschodnich i pomorza wraz z przezwiskami niemieckiemi, zestavil dr. Wojciech Kętrzynski.

— Sprawozdanie czynności zakladu narodowego imienia Ossolinskih za rok 1879.

Od pisca: Исторія Россіи с древнѣйшихъ временъ. Сочиненіе Сергѣя Соловьева. Томъ 29. Москва 1879.

Od moravskog družtva: Mittheilungen der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues der Natur- und Landeskunde in Brünn. Redakteur H. Weber 1879. 59. Jahrgang.

— Catalog der Bibliothek des Franzens-Museums der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues. 1) Alphabetischer Theil. 2. Fachlicher Theil. Verfasst von M. Trapp.

Od pisca: Svod zakonův slovanskych, zpořadal dr. Hermenegild Jireček, v Praze 1880.

Od akademije krakovske: Estreicher. Bibliographia. XIX. W. Tom. V. zeszyt II.

— Lud, przedstavił Oskar Kolberg. Serya II.

Digitized by Google

— Sprawozdanie komisyi fizyjograficznej. Tom 13.

— Zabytki przedhistoryczne ziem polskih Seryja I. Prusy królewskie. Godfryd Ossowski. Zeszyt 1.

— Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce. Zeszyt IV.

— Monumenta medii aevi historica. Tomus V.

— Acta historica res gestas Poloniae illustrantia. Tomus III, IV.

— Rozprawy i sprawozdania z posiedzień wydziału historyczno-filozoficznego. Tom XI.

— Rozprawy i sprawozdania z posiedzien wydziału matematyczno-przyrodniczego. Tom IV.

Od arheol. družtva ruskog u Petrogradu: Записки Общества. Томъ IV—XIV.

— Извѣстія Общества. Томъ 1—4, вып. 1. 2, 3, 4.

— Сказаніе о Борисѣ и Глѣбѣ.

— Керчъ и Боспоръ Сабатье.

— Памятники церковныхъ древностей въ Нижгородской губерніи.

— Жизнь и труды Савельева.

— Каталогъ медалямъ и монетамъ Прозоровскаго.

— Записка для обозрѣнія русскихъ древностей.

— Труди 2го археологическаго Съѣзда. В. 1. съ атласомъ.

— Рукописъ Костанцскаго собора.

— Археологическіе труди, Оленина. Т. 1. в. 1.

— Собраніе намятниковъ искуства въ Павловскѣ.

— Опись рукописей Прозоровскаго.

— Биографія Д. В. Полѣнова.

Od magjarskog statističkog ureda u Pešti: Hivatalos jelentés a Párisban 1878ban tartott egyetemes kiállitásrol. — 14 svezaka.

Od geologičkog zavoda u Beču: Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt 1880. Nro. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

— Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt. Jahrgang 1880. XXX Band, Nro. 1.

Od družtva: Српски архив за целокупно лекарство, издаје српско лекарско дружтво, књ. 6.

Od Sokolova: О современномъ состояніи языка и литературы у Словаковъ. Арк. Соколова.

— Jahresbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Dorpatschen Gymnasiums für das Jahr 1879. Dorpat.

Od magj. historičkog družtva u Pešti: Századok. A magyar történelmi társulat közlönye. XIV-ik évfolyam, III. füzet., V. füzet., VI. füz. VII.

Od matice lužičko-srbske: Časopis maticy serbskej 1879. Lětnik XXXII, zešivk 1., 2. Budišin.

Od družtva: Mittheilungen der k. k. geografischen Gesellschaft in Wien. Band XXIII, Nro. 2, 3, 4, 5

Od pisca: Jezičnik spisal J. Marn, XVII leto.

Od redakcije u Zomboru: Zdravlje, list za lekarsku pouku 1880. br. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

— Isti (latinicom) br. 1.

Od akademije u Berlinu: Monatsbericht der k. preus. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. December 1879. Januar 1880. Febr. 1880. März 1880.

Digitized by Google

Od pisca: Cartile poporane ale românilor a secolul XVI de B. Petriceu-Hasdeu. Leipzig-Bukuresci 1880.

Od matice slovenske u Ljubljani: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na sredna učilišta spisal M. Cigale.

— Letopis matice slovenske, vredil dr. Janez Bleiweis.

— Raznim delom pesničkim i igrokaznim Jovana Vesela-Koseskiga dodatek. Grmanstvo, spisal J. V.

Od magjarske akademije u Pešti: Literarische Berichte aus Ungarn, herausgegeben von Paul Hunfalvy. Bd. II, Heft 1, 2, 3, 4. Bd. III, Heft 1, 2, 3, 4.

— Monumenta comitialia regni Hungariae. Hatodik kötet. Budapest 1879.

— Monumenta comitialia regni Transilvaniae. Negyedik kötet 1878, ötödik kötet 1879.

— A Szörényi Bánság es szörény vármegye története. Irta Pesty Frigyes. Kiadja a' m. Tud Akademia. Elsö — harmadik kötet. Budapest 1880.

— Archivum Rákóczianum. Elsö osztály: had es belügy. Szerkeszti Thaly Kalman VI, VII. Budapest 1878.

Od musea u Pragu: Časopis musea království českého 1880. Ročnik XIV sv. I.

Od imper. akademije u Petrogradu: Записки императ. академіи наукъ. Томъ 35, книжка 1, 2.

— Beiträge zur Kenntniss des russ. Reiches. Band L.

Od redakcije: Katolički propovjednik 1880, br. 4.

Od zavoda „Osolinskih" u Lavovu: Katalog rękopisów biblioteki zakładu nar. im. Ossolinskich. Lwow. 1880, zeszyt 1.

Od redakcije u Varšavi: Русскій филологическій вѣстникъ, 1880 год, Nro. 1, 2.

Od c. k. statist. komisije u Beču: Jahrbuch für das Jahr 1877, II, VII, X Heft, 1878, VII, V Heft.

Od društva u Gracu: Mittheilungen des naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark, Jahrgang 1879.

— Das chemische Institut der k. k. Universität Graz von Leop. v. Pebal. Wien 1880.

Od društva u Moskvi: Древности. Труды московскаго археологическаго общества. Томъ восмой. Москва 1880.

Od društva u Beču: Mittheilungen der Anthr. Gesellschaft in Wien. Band X, 11—12. B. XI, Nro. 1—4, 5—7.

Od društva u Gracu: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, bearbeitet von J. v. Zahn, herausgegeben vom historischen Vereine für Steiermark. II. Band. 1192—1246, Graz 1879.

Od redakcije u Spljetu: Bullettino di archeologia e storia dalmata. Anno III, Nro. 4.

Od universiteta u Varšavi: Варшавскія университетскія извѣстія 1879. Nro. 5, 6.

Od društva u Parizu: Revue de linguistique et de philologie comparée. Tome XIII, 15 Avril 1880.

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA LVII.

U ZAGREBU 1881.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku. (Ostatak) Od M. Valjavca	1
Najnoviji prilozi na floru hrvatsku. Od Lj. Vukotinovića	81
Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod. Od dra. Fr. Račkoga	102
Borba za glagolicu na Lošinju. Od S. Ljubića	150
Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba, i njihove krune. Od I. Kukuljevića Sakcinskoga	188
K tvorbi imperfekta u slovjenštini. (Izpravlja M. Valjavec)	234
Darovane knjige	235

Digitized by Google

Digitized by Google

Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku.

Čitao u sjednici filozofičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. prosinca 1878.

PRAVI ČLAN M. VALJAVEC.

(Ostatak.)

3. Riječi kojim je tvorka *ro, tro,* imaju malo ne sve naglas na slovci pred tvorkom:

a) ´ na slovci pred tvorkom imaju: j á d r o velum, preš. 22 le jádra spet napnímo; j é t r a, pl. jecur, škrin. 22, pok. 3|18 jętra, nagfl. 105, 123 gétra, (dalm. prip. 7 je ńemu jetre rezklula, dain. 73 jetra); j ú t r o mane, preš. 41 jútro, (a ugr. ỳtro nagfl. 129 šteri tál dnéva zovemo ütro? ali tuj i fem. ütra nagfl. 191 ono vrejmen vu šterom sunce gori pride se ütra zove, — od ütre do pou dneva; a pohl. opr. 46 ima skovano ‚zajtru': preden zajtru pride); ń é d r o, običnije plur. ń é d r a i nádra sinus (dain. 141 'z nader), a još običnije nédrije; v é d r o hydria küzm. 168 i küzm. mik. 18 bilou je pa tam šést kameni vejder, . . erčé (právi) ńim Jezuš: napunte ta vejdra z vodom (z vodouv), küzm. 400; nagfl. 53 vejdro, vejdra, vejder;

b) ` imaju: b è d r o femur (uz fem. bèdra); j è d r o nucleus (pok. 3|18 jedru, met. 276 jedro, nagfl. 149 gedro); p.è t r o, običnije plur. pètra i pétra heuboden, goreński; r è b r o costa (küzm. mik. 48 rebro, a küzm. 209 rébro), plur. rébra, nagfl. 93. 122 rébra; tako i neutr. adj. kao subst. vèdro die heiterkeit (mulih 312 iz čistoga vedra od strele je vubit).

c) ˆ na zadńoj slovci ima: s r e b r ô argentum, škrin. 24 srebrú itd. (a ugr. srẽbro kao čakavski, küzm. 303. nagfl. 113 srebro).

Riječi koje se završuju na *ero* poznate su mi dvije: tuđa b á n d è r o die fahne (rog. 463 banderu, tschup 347 wenderu), pohl. opr. 298 wendêram, traun 183 bàndęra, plur. čitaj bъndêra; i

Digitized by Google

j ê z e r o uz jezêro lacus jap ev. 296 prepelímo se na uno stran jęzera, . . en víhár tiga vętra je prišàl na jęzeru, ravn. 2|176. 182. 261 v jézero, ber. 11 jézera, 8 jézerih, čb. 4|35 jézero, preš. 174 jézero, 182 jézera sing. gen.; pohl. opr. 136 v peklenskem jizéru goręti, ravn. 2|176 v jezéro, 2|126 ob jezéru, preš. 171 jezéro, 175. 180 jezéra, 179 jezéri, loc., (ravn. 2|127 krivo sing. nom. jézer).

4. Riječi kojim je tvorka *lo* imaju većinom ´ (ili `) na slovci pred tvorkom:

a) ´ na slovci pred tvorkom imaju α) malo ne sve *dvoslovčane:* b í l o arteria; č í s l o numerus, kajk. i rosenkranz (dalm. nehem. 7 letu je čislu teh mož, job 9 dela čudesa katerih nej čisla, 1 hron. 22. 23; tschup. 625 dejly on kríže po čislu teži inu pezi), rog. 54 v čísli (a 255 ú čisli, 32, 445 per čislem), levst. 169 číslo; (habd. ad. 279 naj krmežļivi starci čislo mole, gašp. 1|659 zvun čisla na koje je molila nikaj ńoj ne ostalo); č r é s l o gärberlohe (u goreńštini bez r: čísu); d é b l o stirps (dalm. job 14 deblu), ber. 155. 156 déblo (a 55 dêblo; ravn. abc. 73 deblam); d é l o opus traun 34. 291, pok. 1|45 dęlu itd. (a ugr. dêlo kao štokavski djêlo, küzm. 303. 336 delo 278. 287. 346 dela, 384 deli, 336 delaj, 365 delami), plur. dêla schön. 9. 61. 354 délla délal, 14 délih, 17 déll, rog. 459 déel gen., küzm. 281. 336. 341 dejl, rog. 40 dèla, tschup. 197. 340 dęlami; petr. 84. 85 déla, 177. 295 dêla, mulih 223. 303 déla, 159. 385 déleh, gašp. 1|232 déla, itd. (Dva ll ne znače kod svakoga pisca kratkoću samoglasnoga, kako kaže schön. 17 gen. plur. déll gdje je e bez sumńe dugo); d ú p l o baumloch (ber. 149 iz dupel, gašp. 1|669 duplo); j á b l o apfel; j é l o cibus nagfl. 11. 88 jejli (a 121 jelo to je = štok. jêlo); k r í l o sinus, ala (dalm. job 3 krilu, schön. 107 krilli, tschup. 521 iz kryla, rog. 57 u tem krili, 263 krillu), mol. 96 vu Abrahámovo krílo, küzm. 197 kríli, trpl. 66 krílo, 74. 114 kríli, 59 kríla nagfl. 90. 181 kríli, loc.; l í l o giessschaft; m á s l o rindschmalz (dalm. job. 20), ber. 152 másla, levst. 189 presnò máslo butter; p í l o potus (ugr. pîlo nagfl. 111. 121 pilo, pili); p r é l o die zusammenkunft in der spinnstube levst. 188; p r ó g l o laqueus (habd. ad. 621 pruglo), kov. kemp. 167 trsi se ļúto zasédati, ako bi more biti vu vkanlivosti prúglo mogel prekopititi neopaznoga; r á l o halbpflug; s á l o adeps (dalm. job 15 sallu); š i l o subula, habd. ad. 248 šíla, plur.; t r ú p l o corpus, škrb. 1|385 z' trúplam; ž á l o aculeus; ž n á b l o die lippe, preš. 101 môje žnáblo; ž r é l o fauces ravn. 1|159 me je otel lévu in medvedu iz žréla, ravn. abc. 31

Digitized by Google

žrélo schlund. -- Amo ide i plurale tantum j â s l a uz fem. jásli praesepe. -- Ovakov naglas imaju i s prijedlozi sastavljene ove riječi: o d é l o amictus; p o r é s l o i p r e v é s l o garbenband, ravn. abc. 67 prevésla. — β) tro- i višeslovčane riječi koje se grade od osnove glagola s vrstnim nastavkom *i* kakova je u infinitivu: b r a n í l o die wehr (traun 222 branilu, jap. prid. 1|130 z branilam); c e d í l o colum; č r n í l o atramentum (küzm. 326 črnilo); d a r í l o donum ravn. 1|225 povžíl je darílo, 1|128 pridem in prinesem daríla; d o l o č í l o beschluss levst. 11 določíl; g a s í l o löschmittel preš. 59 za tó kar v' mêni zdaj gorí gasíla, obhajíla ní, čb. 4|51 bister tam potok šumljá, róž, travnika žeje gasílo; h l a d í l o kühlung, linderung ravn. 1|67 nesíte v dar možu hladíla, medú, dišáv, 1|331 dobra vest mu je prijétno hladílo ki ga iz sebe čuti po bolečinah, 2|167, preš. 105 je srcé dobílo ráno ki pêče nóč in dán me brez hladíla, 168 pésem ločítvi od ńegà mi je hladílo; k a d í l o thus (schön. 362 kadilu, 39 kadillu, rog. 448 kadyla, traun kadylam), škrin. VIII kadíla, plur., preš 25 kadíla, plur.; k o s í l o prandium (tschup. 98. 573 kosilu), ber. 3 kterim se kosílo ž ńimi dá, preš. 31 bom vabíla na kosíla kógar mêni bó ljubó; k r o p í l o, škropílo aspersorium (pok. 2|55 kropilu); l o č í l o disiunctio čb. 1|54 dan pride ločila nam, ńemu grenák, ga Krajna ljubila, ńo Vimpfenijak; m e r í l o das augenmass; m o č í l o das nass čb. 4|59 kdo pita trebuh brez potú močíla?; m o ž í l o die heiratslust des weibes, možílo se je prijema, goreń.; n a r o č í l o mandatum ravn. 1|40 dokler naročíla ne opravim ne jém, 1|200 lepe naročíla, 2|198 posla naročílo opravita, preš. 180 ńu poiskáti dá mu naročílo; n a v o d í l o anleitung levst. 178; n e t í l o, unetílo fomentum ber. 161 žveplénke so za netílo, 154 tako da góba lahko vnetílo, ravn. abc. 37 vnetíla; n o s í l o, obično plur. nosîla die tragbahre, feretrum math. 2. 2|73 pri Židoveh ne bila nàvada mrtvece vu zaprtom lèsu k grobu nositi, nego odprto na nosîlah; o b l a č í l o vestis traun 67. 81. 111. 337 oblačílu, 111, 168, 282 oblačylu, škrin. 19. 84. 286 oblačílu, ravn. 1|13. 14. 75. 293, škrb. 1/72. 121. 175. 193 oblačílo, ber. 201 poglejte ali je vse oblačílo na vas čédno, ravn. abc. 37 oblačílo in obútalo, levst. 55 oblačílo; o b r a č í l o (obratiti) wendung ravn. 1|81 hvaléžni bodte bogú za to ljubeznivo obračílo, 1/277. 326, ber. 31 obračílo; o b r a z í l o wortbildungssuffix levst. 189; o d l o č í l o bescheid (tschup. 513 odločilah); o d r e š í l o erlösung ravn. 2/214 sin človeka je prišel na svet za ńih veliko svoje življeńe v odrešílo dat; o p r a v í l o

*

Digitized by Google

negotium (schön. 383 opravilu, rog. 61 opravillu, tschup. 23. 92. 494. 512 oppravilu), traun 261 opravílu, ravn. 2|129 le ena je bila vse ńegovo opravílo, škrb. 1/43. 121. 202. 330, preš. 151 opravílo; oprostílo befreiung levst. 182; oznanílo verkündigung traun 63 oznanílu, ravn. 2/91 pa bo bog takim duhovnam ali kaḷ to oznanílo zaupovàl?; plačílo (platiti) merces, jap. ev. 311 dęlavèc je svojga plačíla vrejden, traun 1. 329 plačílu, 141 plačylu, ravn. 1/47 sam si plačílo izgovòri, 1|48 Laban mu je sej desetkrat plačílo sprevrgel, 1|84 na plačílo ni mislil, 2/189 bo prerokovo plačílo doségel, ber. 37, škrb. 1|164. 220, preš. 17. 122. 131 plačílo, (a škrb. 1|516 pláčilo); pojílo die tränke, levst. 185; ponovílo erneuerung, levst. 169; poročílo auftrag levst. 12. 78; posojílo anleihe (tschup. 427 posvojilo) ravn. 1/110 posodílo; pospešílo behelf, levst. 186; posvečílo weihgeschenk, ravn. 1|177 devali so svoje posvečíla na altar; potratílo vergeudung (tschup. 11 katiri dolgovi so se skuz naše nazmasne potratila nabrali); poučílo instruction, levst. 187; povračílo entgelt, traun 321 povračílu, ravn. 1|84 nobeno lepo delo ni brez povračíla, de si ravno ga ne gré za volo povračíla delati. 2|148 to je vse ńih povračílo, preš. 151 mi dáno je obílno povračílo, 180 želí dat Črtomír mu povračílo; pozdravílo gruss; pravílo regula, levst. 188; pretílo minae (tschup. 367 potrebujejo li kristijani povęla in ‚pertila', de k tvojem altarjam pridejo?); prikupílo das hinzu gekaufte, levst. 189; razbremenílo entlastung, levst. 191; razbistrílo aufklärung, levst. 191; razglasílo verlautbarung, ravn 2/49 torej se praznik svetih treh kraḷov tudi gospodovo perkazílo ali razglasílo imenuje, levst. 12. 191; razjasnílo aufklärung, levst. 191; rdečílo pigmentum rubrum, škriń. 192 z' rudečílam premaže; rešílo lösegeld; strašílo schreckbild, (tschup. 565); sušílo trockenlegung čb. 1|66 sam sušílo ogleduje; svarílo reprehensio, ravn. 1|236 2|293, levst. 15. 32; svetílo lucerna (schön. 35), škriń. 18. 63, traun 312. 336 svètílu, traun 38 svetílu, (pok. 3|150), preš. 152 svetíla móč; učílo lehrmittel, levst. 198; ukazílo jussum, škriń. 366 vse te stvary z' veséḷam božje vkazíla izpólnio; ustanovílo feststellung, levst. 109; vabílo einladung ravn. 2|275 božje vabílo zaničujejo; vračílo vergeltung, traun 169 ńih miza jim ima biti k zadrgi inu k vračílu inu k pohújšańu; zdravílo heilmittel, ravn. 1/336 bog daja zdravíla rasti iz zemḷe, preš. 105 ki ní dobíti ji nikjèr zdravíla; ženílo die heiratslust des mannes. —

Digitized by Google

Tako i ostale riječi koje se završuju na *ilo* ma se gradile od glagola koje god vrste i oda šta god: bajílo incantatio (prijat. 1876. 8. 7 lüstvo se li ne šče počedniti: či štoj v kákšem velkom betégi jeste, slepáre gori išče ki kakšo bajilo, kadilo ali kaj drügo bodi blágo nücajo); berílo lesestück, lesebuch, preš. 100 cigánsko káj berílo bo čúdno nam pisárjam pomagálo?; bodílo spina, škriń. 379 bodíla na trńu; dokazílo documentum; farbílo färbestoff (nagfl. 168); izkazílo ausweis, levst. 16. 172; jedílo cibus, ber. 3 med naukam ne smete nič jest', tudi ne jedíl kazati, preš. 172 le málo vàm jedílahranim; jestvílo cibus; kresílo feuerzeug, ravn. abc. 37, met. 48; mazílo unguentum, salbe i salbung (schön. 150 mazilla tschup. 185 580 mazilu), jap. ev. 292 je moje noge z mazílam mazala, traun 337 mazílu, škrin. VIII. z mazíli, ravn. 1|54 nesli so žlahtne dišave, mazíla in mjiro, 1|174 v Hebronu je kraļevo mazílo prejel, 1/183 izraelsko kraļevo mazílo sem ti dal, 2|301 Marija je trdo libro draziga samočistiga mazíla pernesla, 2|302 na dan mojiga pogréba je mislila nad mano to mazílo opraviti; motovílo haspel met. 48; obezílo verband met. 48; obhajílo begängniss, die h. communion, jap. prid. 1|35 obhaylo, (ravn. 1|175 per onakih obhajilih), škrb. 1|11. 80 obhaílo, preš. 59 bo vgásnila britkóst srcá per svétim obhajíli . . za tó kar v mêni zdaj gorí gasíla, obhajíla ni, al' obhajílo sklíče iz grôbov vùn mrlíče?; ogńílo ignitabulum; opasílo kirchweihfest; perílo wäsche ravn. abc. 57 mati obnóšeno perílo pregledajo; prikazílo erscheinung ravn. 2/49; strnílo das zutreffen ravn. 1|13 strnílo božjih razodèń; števílo numerus tschup. 315 štivilu, traun 98. 240. 261. 266. 296 štèvílu, ravn. 1|4. 88. 228. 246 števílo, pok. 1|35 števílam, ber. 8, preš. 97. 168. 172. 188 števílo, škrb. 1/29. 153. 171 štivílo; torílo schale ravn. 1/129 nažmèl je iz ńe (jagnečovine) vode polno torílo, 1|207 ako bi vam kdo srebrno torílo polno zlatih jábelk ponudil, bòšt bi bili veseli? 1/245 kdo vaguje griče na važine toríla? čb, 4/59 kdo pita trebuh brez potú močíla, naj bode 'z zlate sklede, naj 'z toríla? ravn, abc. 37 torílo ali morávšica; trovílo gift; vasílo der besuch verliebter (tschup. 25 ti se najdejo na vasilah, v družbah, 59 se per jegrah, per vasilah, per prężah inu na gosteh znajti, 312): vezílo angebinde, čb. 1/25 prstan ti podam za vezílo (duh. 29. 30 vezillo); vratílo licium, liciatorium; iugum (dalm. 1 hron. 21 vratilu), ravn. 1|156 kakor tkavsko vratílo je ńegova sulica debéla. — U ugr. slovenštini i u kajkavštini je u takih riječi daleko češće " na

Digitized by Google

mjestu ': hladïlo, vezïlo itd., ali ovdje dolazi naglas i na slovci pred ilo: dárilo, itd. — γ) većina riječi koje se grade od osnove glagola s vrstnim nastavkom *a*, pa tako i druge riječi koje se završuju na alo: bodálo dolch, levst. 168; brisálo abwischfetzen; česálo i čèsalo strigilis; čŕtálo i čŕtalo dentale; dihálo i díhalo condimentum; dremálo schlafhans; držálo manubrium, duh. 21 prime motiku za držálo; gledálo speculum, nagfl. 118 gledála, plur.; kazálo zeiger, levst. 17; trpl. 59 kazál, gen. plur.; klecálo i klècalo subsellium; klepálo mühlhammer, klepâla dengelwerkzeug; kresálo ignitabulum; mahálo alabrum; mazálo i mázalo unguentum (küzm. 53), murko lex. mazálo; obrtálo i obŕtalo, dijete nemirno te se neprestano kreće; očálo, običnije u plur. očâla die brille, prijat. 1875. 7 je zočálimi preglejüvo; ogriṅálo hülle škriṅ. 99 ogrinálu, (pok. 3|56 ogrinalu) met. 48 ogriṅálo; orálo aratrum; pokriválo decke škriṅ. 76; povijálo χειρία (küzm. 192 z povijalom); prebiválo eiserne stange zum durchbrechen der steine; pridihálo i pridíhalo ὄσφρησις (küzm. 316); rválo rutrum; sedálo i sédalo sitz, gesäss, škrin. XXI 140 sędalu; slišálo i slíšalo gehörorgan, auris; stálo basis, škriṅ. 145 zlate stála, 315 na srebrnih stálih; stopálo fusssohle; strugálo reibeisen, met. tnálo 48 stŏrgálo; holzblock worauf anderes holz zerkleinert wird, preš. 166; vešálo i véšalo, kuhińsko posuđe što no se o zid vješa; vezálo συνδεσμός (küzm. 249. 365, trpl. 3. 12. 90 vezalo) murko lex. vezálo; zagriṅálo velamen pohl. opr. 112 zagrinâlu, traun 215. 326 pod zagrinálam, škrin. XII Salomónove zagrinála, preš. 162 zagriṅálo; zakriválo velamen (küzm 404, trpl. 84); zapirálo der verschluss; zavržálo περίψημα (küzm. 304); zgledálo speculum, ravn. 2/154 božje déla naj nam zgledálo, zrkalo ali špégel bodo, 2/212 tudi človeško srce je razgledálo božje prijaznosti; zijálo gaffer (tschup. 213 zijalu), ravn. 1/181 zijále prodajati, preš. 160 zijálo, 100 zijála; zrajtálo berechnungsvermögen, kaj nimaš čisto nič zrajtála? (mjesto izrajtalo); zrcálo i zrkálo uz zŕcalo, zŕkalo speculum, čb. 4/34 očesa ńe sta kerubov zrcála (a 35 bliska se ko zrcalo [slik na jezero]), čb. 4|76 že zagledam mal' po malo kako venejo lepote, ve nesrečne, ve sirote; preveč ogńa da zrkalo, (petr. 236 v zrcale, habd. ad. 262 zrcalo). I pak, mislim, samo li: búdalo stultus met. 48; obútalo hosen, schuhe, strümpfe, handschuhe sve što se obuva a ne oblači, ravn. abc. 37 oblačílo ino obútalo; skočídalo wasserfall, pak gígalo u zagoneci: črno malo gígalo debelo klado

Digitized by Google

zdigalo (buha). — Na prijedlogu je naglas veoma rijetko: p r ó s t i r a l o uz prestirálo bettleintuch. — δ) riječi u kojih ima *e* pred lo i kojim je tvorka elo: i m é l o die habe; k r d é l o rjeđe krdèlo grex, agmen, dalm. job 6 tu kardélu je šlu za gospodńo škrińo (a 2 hron 13 kardellu, 2 hron. 23 far nej pustil lete dvej kardelli narazen priti), schön. 14. 283. 342 kardélu, 37. 40. 132 kardéllu, 292. 318 kardéla, 339 kardélom, rog. 274. 413 kardéla, (tschup. 362 kardelu), jap. ev. 258 k' časti tvojga kardęla, 329 ne bojte se, vy majhinu kardęlu, škrin. XIII judovskiga kàrdéla varih, škrb. 1/51 vas bom troštal z majhnim kardélam izvǫlenih, met. 48 kъrdélo, preš. 151 kardélo, 190 kardéla, a 144 kardêlo, levst. 88. 174 krdélo i krdêlo, (habd. ad 45 kerdelo); n a č é l o grundsatz levst. 64. 176; o ž r é l o halssaum, dalm. job 30 me z ńim opasujo kakor z ožrélom moje sukńe; s e d é l o sedes; v r š é l o i češće vršèlo schaar, met. 48 vъršélo; ž e r é l o flugloch des bienenstockes čb. 4|49 medved liže krog žerela, al' ko vidi to čebela, v jezik pičila ga je.

b) ˋ na slovci pred lo imaju: č è l o fron(t)s, pohl. opr. 110 čêlam, ber. 88 čêlo, 21 čêla, ravn. abc. 31 čèla, škrb. 1/61 načéli, preš. 74 čêlo, 164 čêla, 147 na čêlu, (nagfl. 93 čelo); č è s l o pecten; j è k l o chalybs ber. 162 jèklo; dalm. eklu; l è g l o brut; faulpelz; p è k l o bratpfanne; p r è l o foramen, transitus, (math. 2. 2/124 zdignuli su nekuliko poda i napravili tuliko prelo kuliko je bilo potrebno za spustiti betežnika); s è d l o sattel ravn. abc. 87 sẽdla, plur.; s è l o vicus ravn. 1|77 sèlo, levst. 193 sêlo, petr. (90 selo.) 187 po séleh, (habd. ad. 241 sella), 241 sél gen. plur., mulih 133 i gašp. 1/729 séla, mulih 321 séleh, gašp. 1/696 sélah; t è s l o hohlmeissel; v è s l o remex (tschup. 514 veslu); z è l o i ž è l o aculeus (rog. 210 želu i zelò, a schön. 359 smrt, ke je tvoje žellú? žellú pak te smrti je greh); škriń. 133. 360 zelu; ž v è p l o schwefel (dalm. job 18 žveplu) traun 23 žvéplu, ber. 29 žvêpla, (trpl. 9); tako i ove složene: o m è l o bartwisch met. 48 omélo; r a s p è l o i raspélo crucifix, mulih 175 188 razpélo, 188. 397 razpéla, 220 razpélom, gašp. 1/715 raspéla.

c) ˜ na zadńoj slovci u kranjštini imaju riječi, u kojih u slovci pred lo dolazi poluglasno ili r: g r l ŏ guttur; s t e b l ŏ culmus, (mulih 303 stébla); s t e k l ŏ vitrum (a ber. 159. 169 stéklo; habd. ad. 252 steklo); z r k l ŏ augapfel (dalm. sir. 17, traun 32 zrklu, jap. prid. 1/46. 81, ravn. 1/259 zrklo).

5. Riječi kojim je tvorka ili završetak *no* imaju

Digitized by Google

a) ´ na slovci pred tvorkom: ápno kalk, nagfl. 69. 173 vápno, gašp. 1/723 vápna; góvno stercus (dalm. job 20 gouno, a küzm. 360 govno); kŕzno pelliceum (habd. ad. 117); lájno stercus; lókno certa pensio parocho (petr. 223 daj im lukno, krajč. 215 je si li lukno skràtil tvojemu duhovnòmu pastiru; habd. ad 302. 434 lukno); ósno stimulus; plátno linteum škriń. 99, preš. 109, küzm. 60; rúno velus (habd. ad. 221 runo); sédno satteldruck; úsno leder; víno vinum; vlákno faser des hanfes; zŕno granum škrb 1/180 zérna; žóltno flugloch.

b) ` imaju: brèšno viaticum; brèzno abyssus traun 97 iz brézna tę rẹvšine, ravn. 1/196 če stopim v nebesa si v ńih, če si v brèzno postélem, pa si le, 2/125 stal žé na kraju brèzna je Jezuš, ber. 163 v brêznih. preš. 77. 162 brêzno 127 brêzna; grèzno abyssus; òkno fenestra ber. 90 skozi ôkno, preš. 39 ôkna, ôknu, 81 ôknom, a plur. ókna, ber. 2 ókna, 117 óken; plèsno rist am fusse; stègno femur, plur. stégna i stêgna ravn. abc. 43 stègno, škriń. 140 per stégni, tschup. 543 stęgna, plur.

c) ^ na slovci pred tvorkom imaju: brv̂no brûno balken (dalm. ev. luk. 6 brunu, schön. 198 bruna, nagfl. 79 brven, gen. plur., petr. 94 brvno); gôrno bergrecht; kolêdno weihnachten (nagfl. 195 prrozimca 25ga dnéva (na koledno) zide sunce ob osmoj vöri); kôpno festland; plûžna, plur. vorderteil des pfluges; ûsno labium dalm. (job 2 z svojimi ustni, job 11 bi svoja ustna odprl, job 12 proč obrača teh resničnih ustna, job 15 tvoja ustna imajo tebi odgovoriti), job 32 jest moram moja ústna odpreti inu govoriti, (job 33 moja ustna). Ovo su riječi većinom neutra od adjektiva.

d) ˜ na zadńoj slovci u kranjštini imaju: gumnȏ area (dalm. 1 hron. 22 je vunkaj šal iz gubna, ev. mat. 3 on bo svoje gubnu pométal, jap. ev. 10 bo potrębil svoje gùbnu), 263 on bó potrębil svoje gùbnú, (ravn. 2/107 bo svoje gùmno očišovàl, küzm. 4 gümno); suknȏ tuch, jap. ev. 36 sùkná škrb. 1|186 seknó; žuknȏ i žvòkno feuerloch. Ali sve imaju i ´ (`) na slovci pred tvorkom: gúmno, súkno.

e) ˜ na zadńoj slovci u kajkavštini ima: godovnȏ namenstag.

f) ^ na zadńoj slovci u kranjštini i u ugrskoj slovenštini ima: senô heu (a kajk. sêno habd. ad. 293 séno).

Riječi s tvorkom ili završetkom *eno* imaju

a) ´ na slovci pred no: koléno genu, plur. kolêna, dalm. efes. 3 i schön. 241 perpogiblem moja koléna, dalm. luk. 5 i

Digitized by Google

schön. 208 je on k Jezusovim kolénam padèl, pohl. opr. 295, tschup. 369, 554 kolęnu, pohl. opr. 203 kolęnam, rog. 43 koléna, 61 kolléna, 262 kolènu, jap. ev. 386 je na kolęna padèl, 273 je on k Jezusovim holęnam padèl, jap. prid. 2|241 traun 283 kolęna, ravn. 1/68. 305 kolęna, 1/305 kolén, ber. 101 koléna, 201 kolén, škrb. 1|102. 158. 319. 392 koléna 1/192 do kolén, gašp. 1/651. 713. 730. 743. 853 koléna, 730. 857 koléni, kov. kemp. 191 bolę koléna ne privíaju se. U ugrskoj slovenštini obično kôleno: küzm. 83. 228. 351, trpl. 93. 113 koulina, nagfl. 93. 123 koulena, predge koulina, koulinaj; tako čitam i u kajkavca petr. 96 pred kólena, a tja u krańca škrb. 1|188 kólena; poléno scheit holz, dalm. hagaj 4 so tako suhy kakor enu polénu, tschup. 247 polęnu, pohl. opr. 128 skladovneca polęn, ravn. abc. 73 poléna.

b) ` ima: pšèno grütze, durch stampfen enthülste hirse (upravo neutr. part. praet. pass. od glagolske osnove pъh) ber. 170 ima krivo pšéno: babje pšéno ino tóča, (nagfl. 107 pšeno) met. 47 pšéno grölz, brei; vretèno fusus (dalm. prip. 31 vretenu), schön. 332 ńe prste so popadli to vreténu, ravn. abc. 59 vretèna.

6. Riječi kojim je tvorka *to* imaju većinom ′ na slovci pred to:

a) ′ na predzadńoj slovci imaju: bláto caenum traun 39. 97. 167. 168. 289 blátu (a tschup. 233 blatà sing. gen. kao da je nom. blatô), škrb. 1/188 iz bláta (a trpl. 14 blato = blăto); dléto i gléto meissel, jap. prid. 2/303 ti si mene iz gróble tiga pogubleńa vun potęgnil kakòr dlętu iz eniga velikiga pruha en nehični kamen odlóči; játo agmen; kláto komad drva što svińam pod vrat vješaju da na paši ne mogu bježati, jer bi ih po nogama tuklo, (Varaždin, govori se i klâtvo i kláta); léto annus, aestas plur. lêta, dalm. ev. luk. 21 je lejtu blizu, schön. 3 je léjtu blízu, jap. ev. 379 je lejtu blizu, schön. 20 lejta, pok. 1/17 lęjta, preš. 83 létama; küzm. 268. 344, trpl. 48. 83 lejta, küzm. 337 lejtmi; petr. 17 léteh, petr. 84 i mulih 227 léta, habd. ad. 234 létto, 232 léttu, 232 létta, gašp. 1/746 létah, 681 létmi, itd. U ugr. i kajk. uz léto u singularu često lëto prema štokavštini ljëto: küzm. 154 je blüzi leto, 340. 343 leti, loc., nagfl. 94 leti, 93 leta, itd.; mésto locus, urbs, plur. mêsta, dalm. ev. luc. 2 i schön. 15 so šli vsaki v svoje méstu . . iz tiga mésta Nazaret; sehön. 33 méstu, 318 mésta, jap. ev. 254 so šli vsaki v' svoje męstu . . iz męsta Nazareth, traun 17 męsta, (a rog. 4. 443 mestú, 443 mestá); küzm. 18. 74. 79, trpl. 64. 82. 84, nagfl. 89. 103. 145. 169 mejsta, küzm. 20. 111 mejstam, küzm. 16. 48. 71 nagfl. 95. 99. 104. 130. 146.

Digitized by Google

169 mejstaj, küzm. 140 mejstam. küzm. 334 mejst; petr. 171 na méste, gašp. 1/643 mésta, itd. U ugr. i kajk. u sing. često mësto prema štokavskomu mjësto: küzm. 104 šli so vsáki vu lastivno mesto, 368 mesto, 309. 352 mesta, 289. 300 mesti; míto bestechung; mláto malztreber; pésto mediolus rotae, običnije fem. pésta; póto fessel auf die füsse der pferde auf weideplätzen, i fem. póta; síto cribrum, plur. sîta, nagfl. (132 sito = sïto), 77 síta, 98 sít, plur. gen.; ústa, plur. os(oris) trpl. 62 vűsta, 26 vűstaj, nagfl. 33 vűsta, 34 vűstaj, 34. 35. 122 vűstam, 33 vűst; petr. 156, mulih 180, gašp. 1/667 vústa, mulih 561, gašp. 1/704 vústah, mulih 182 vústam kov. kemp. 99 vústmi, (a krivo će biti gašp. 1/865 vustmí); vráta plur. porta, traun 275 vráta, 18 vrâtmi, vrât, küzm. 11 vrátaj, trpl. 8. 54 vrátami, nagfl. 65 vráta; petr. 85 vráta, 52 pred vráti, mulih 289 vráta; žíto frumentum, škriń. 34 žítu, škrb. 1/186 žíto.

b) ˆ na zadńoj slovci ima: testô massa, i zlatô aurum (a ugr. i kajk. samo zlâto).

7. Riječi kojim je tvorka *tvo* poznate su mi iz naroda samo dvije a ove imaju ˆ na slovci pred tvo: bêtvo halm, festuca, nagfl. (115. 163 betvo, što će glasiti bëtvo) 162. 163 bétva, 178 bétvaj, 163 bétev, i lêtvo, jedna od onih palica oko peči što su utaknute kroz ‚čelêšnik'. (Drugih riječi s tom tvorkom nisam čuo ali čitam dain. sl. 71 britvo barbiermesser, 110. 184 setvo die saat, pak dalm. ebr. 9 je enu večnu odrešitvu znašàl, ezdr. 9 si nam enu odrešitvu dal, obeniga odrêšitva ne bo, schön. 3 vaše odrešitvu se pèrbližuje, 91 je večnu odrešitvu iznešal, 206 čakamo na odrešitvu našiga telésa, 265 v katérim my imamo odrešitvu inu odpuščajne grehov. Miklošić navodi jošte: branitvo patrocinium, dletvo scalprum, mlatitvo tempus triturandi i rešitvo lösegeld, a u posestvo i prešestvo volim ja vidjeti tvorku stvo).

Drugi daleko običniji oblik tvorke tvo je *stvo* (ьstvo).

Riječi koje amo idu imaju:

a) ˜ na zadńoj slovci dolazi α) u dvoslovčanih: kumstvö uz kúmstvo gevatterschaft, kajk.; ļudstvö uz ļúdstvo populus; moštvö viri; robstvö servitus; rojstvö uz običnije rȍjstvo geburt; sъlstvö nuntius; sobstvö uz sȍbstvo existentia, essentia; trojstvö uz trójstvo trinitas; ženstvö uz žénstvo feminae; — β) tro-i višeslovčane: božanstvö uz božânstvo divinitas, numen; gospostvö uz gospóstvo herrschaft; grofovstvö

Digitized by Google

gräfliche nagden, kajk.; preklestvȍ uz prekléstvo maledictio; umorstvȍ uz umȍrstvo mord; a i druge.

b) ´ na slovci pred stvo imaju riječi koje se grade od substantiva na *ar* gen. árja, *áč*, *én*, i od adjektiva koja imaju u nom. sing. fem. ´ na predzadńoj slovci: cesárstvo: cèsar gen. cesárja, kaiserthum met. 53; math. 1. 1|215 cesárstvo, gašp. 1|702 pod cesárstvom Galla i Volusiana; gospodárstvo οἰκονομία ravn. 2|103 od konca ńuniga gospodárstva, levst. 2. math. 2. 3|58. 137 gospodárstvo, 2. 3|167 gospodàrstvo, gašp. 1/668 gospodárstvu; kováštvo schmiedezunft, met. 53.; kraļévstvo običnije bez v: kraļéstvo: kraļév fem. kraļéva, königreich, dalm. 2, hron. 11 krajléstvu, schön. 331 krajléstvi, rog. 45 krailéustui, 214 krailéustvah, tschup. 364. 385 kraylęstvu, traun 2. 50. 113. 264 itd. jap. prid. 1|21 krajlęstvu, preš. 145 kraļéstvo (a ugr. i kajk. králevstvo prema králev); krvárstvo blutthat ravn. 2|51 kraļ Herodež je le ene lética svoje krvárstvo preživel; ovčárstvo schafzucht (ravn. 1|42); poglavárstvo ἀρχαί küzm. 350. 364; prvénstvo prvén u prvénec, erstgeburt, ravn. 1|42 čimú mi je prvénstvo?, ber. 33 daj mi to jéd in dám ti svôje prvénstvo; slepárstvo blendwerk, ravn. 1|292 slepárstvo je vse kar z ńimi vgańajo; slovénstvo: Slovén u Slovénec das slovenenthum preš. 96 nàj se učenóst in imé, část tvôja, roják, ne pozábi, dôkler têbi dragó v Krájni slovénstvo živí, 175 na tlèh ležé slovénstva stèbri stári; vladárstvo ἐπαρχία levst. 81, küzm. 267 Festuš pridouči vu vladárstvo je gori šou v Jerušálem, trpl. 118 vladárstvo tvoje je od vsega roda do vsega roda; žalárstvo τὸ inquilinum esse, mol. 176 joj meni, ka se je moje žalárstvo podúžalo. Pa tako i ostale kao beráštvo, brodárstvo, čalárstvo (perg. 12|2 13|2 26|1 31|2) čbelárstvo, kolárstvo, zidárstvo itd.

c) ˆ na slovci pred tvorkom imaju α) riječi koje se grade od jednoslovčanih supstantiva i adjektiva: bôgstvo gottheit (tschup. 64. 334. 562, pohl opr. 9 bogistvu) preš. 20 srcé je môje biló oltár, pred bógstvo tí, zdaj lépa stvár (a u ugr. bögstvo, jer dolazi bez oznake na o i ne ou, mol. 141 vörjem bogá ednoga vu bojstvi, trójega vu peršónaj); drûštvo societas ber. 179 udje méstniga drúštva, math. 2. 2|95 kada bi célo stola drúštvo tiho bilo; fârštvo sacerdotium (dalm. schön. 362); jêstvo i vjêstvo: jêt, vjêt, captivitas; pfändung (perg. 65|2 93|1); kmêstvo bauernstand (dain 18); mnôštvo multitudo; râstvo das wachsen (pohl. opr. 6. 93 rastvo teh zasajenic); stârstvo πρεσβυτέριον

Digitized by Google

(küzm. 262 starstvo); svêstvo heiligthum (trpl. 22. 77 svestvo, gašp. 1|197 svetstvo = svẽstvo); svôjstvo eigenschaft, levst. 196 svójstvo; tfštvo mercatura (nagfl. 163, petr. 119. 224); vârstvo schutz (tschup. 394 varstvu); vrâštvo, vrâstvo i vrâčtvo medicina, gašp. 1|13. 124 itd. math. 2. 3|232 vráčtvo. -- Amo idu i *sastavļene* riječi sa *čin, mor:* bratomôrstvo brudermord, ravn. 1|135 bratomòrstvo; dobročînstvo beneficium, math. 1. 1|122 dobročînstvo; ļubočînstvo liebesthat (math. 2. 2|124 ńemu ļubočinstva koja bližńemu izkažùju vsigdar jesu dràga); ļudomôrstvo hemicidium (perg. 62|2 85|2) math. 1. 1|174 ļudomórstvo, 2. 3|109. 111 ļudomòrstvo (a gašp. 1|158 ļúdomorstvo); samomôrstvo selbstmord ber. 94 samomôrstvo; pak složene sa der dir, lok, mog, sed, tvor, vod; końedêrstvo ili kožedîrstvo abdeckerei levst. 10 kožedírstvo; krvolóštvo i krvolôštvo blutthat (gašp. 1|250. 870 krvoločtvo); velikomôštvo das vielvermögen, math. 2. 2|51 samo one ļudi drži za srečne koji vu obilnosti, vu velikomóštvu i razsipnosti, vu diki, vesẽļah živu; rokotvôrstvo handwerk math. 2. 2|151 rukotvórstvo, 2. 3|129 rukotvòrstvo; podvôdstvo kuppelei, levst. 64. 185. — β) riječi koje se grade od dvoslovčanih ženskih substantiva na *a*: dêvstvo: déva virginitas (perg. 62/2 33|1); hîštvo οἰκονομία, matrimonium (schön. 219 perg. 8/2 16|2 18/1 24/2) tako i pohîštvo supellex, τὰ ὑπάρχοντα ravn. 2|58 pohíštvo skopó (rog. 52, dain 206), küzm. 421. 316. 404 poíštvo (nagfl. 139 poištvo, gašp. 1|250 bogaļo pohištvo, 1|642); mâštvo sacerdotium; rûdstvo mineralreich ber. 158 od rúdstva; vdôvstvo wittthum (tschup. 291 udovstvu) ali i udòvstvo; vêrstvo fides pok. 1|42 osleplen živy kakùr bi ne bilú ne vẹrstva ne bogá ne vẹčnosti, tako i složene: babjevêrstvo aberglaube, krivovêrstvo falscher glaube krist. 20 krivovèrstvo, pravovêrstvo rechter glaube, orthodoxie, ravn. 2|7 so si na svoje pravovérstvo veliko domišlovali, (ber. 23); vlâstvo herrschaft, regierungsform (ber. 179 po mnogoterosti vladstva); tako bilo je vaļda vjûdstvo: vjuda herzogthum (dalm. 1 hron. 29 viudstvu; tako se danas ne govori, nego vájvodstvc, ali ima adjektiv vûdin u mjestnom imenu ‚vûdъn bȍšt', šuma kraj sela Kôkrice uru nad varošicom Kráńem (Krainburg), koja se ńemački zove herzogsforst). — γ) riječi koje se grade od substantiva s naglasom na zadńoj slovci osim od onih već navedenih na ar, áč, én: bolvânstvo idololatria küzm. 346. 364, gašp. 1|849. 850. 860, math. 1. 1|157, 2. 2|156 bolvánstvo; dijâčtvo studentenschaft des

Digitized by Google

gymnasiums (habd. ad. 120. 297 diačtvo); dvorjânstvo urbanitas aulica (gašp. 1|205 4|483) belost. dvoràństvo; heretičânstvo haeresie (habd. ad. 242); junâštvo heldenthat (dalm. 2 hron. 25 junačtvu); koreńâštvo heldenthat (čb. 4|78 zapojem koreńaštva Heraklove, Vodnik); krščânstvo christenthum (schön. 382, tschup. 597 kristianstvo), mol. 120 prími ov áldov za naše potrebčine i za vse krščánstvo, math. 2. 3/100 krščánstvo, 2. 3|157 krščànstvo; kurvêštvo πορνεία küzm. 30. 35. 77 kurvejštvo; malîštvo idololatria ravn. 1|112. 238 malíštvo; mejâštvo vicinitas (perg. 67|1); meščânstvo bürgerschaft levst. 4 meščánstvo; občânstvo gemeinde, levst. 4 občánstvo; otrôštvo i otróštvo kindheit, ravn. 1|122 2|271 otróštvo; pajdâštvo societas, ravn. 1|37, gašp. 1|640. 653. 659, math. 2. 3|34. 69. 72. 97 pajdáštvo, 2. 3|73. 74 pajdàštvo; poganînstvo ethnicismus (gašp. 1|206. 233); posêstvo possessio, jap. prid. 2|168 za enu veliku premeneńe na naglim iz jęče k posęstvu eniga krajlestva, iz galg na thron; čb. 4|5 s tim posestvam brez težave pev'c živí, preš.; rufijânstvo kuppelei, levst. 185 rufijánstvo; siromâštvo paupertas math. 2. 2|51. 2. 3|188 siromáštvo (a gašp. 1|225 síromaštvo); šoldâštvo res militaris (rog. 464); tolovâjstvo räuberwesen (perg. 3|1 62|1); vitêštvo στράτευμα küzm. 264 zapovedal je vitéžtvi; živâlstvo thierreich ber. 146 vse živali skupej store živálstvo, 163 smo se veliko živálstva učili poznati; žolnêrstvo soldatenstand (tschup. 44. 613 žovnirstvu). — δ) riječi koje se grade od substantiva koji u gen. rastu a tuj imaju naglas na predzadńoj slovci, osim onih na ar: človêštvo: človek gen. človéka die menschheit, φιλανθρωπία (rog. 490. 268, perg. 58|2) jap. ev. 263 vse človęštvu bó vidilu to izveličańe božje, jap. prid. 2|100 vse človęštvu na svęjti je po kriví pôti hodilu, škrin. XXII. hvali svoje človęštvu, küzm. 271 človejstvo; očêstvo: ôče gen. očéta, patria ber. 183 tista dežêla v kteri je gdo bil rôjen ali zrején se imenuje domovina, očéstvo ali očetńava; porôštvo bürgschaft (perg. 93|2); prerôštvo prophetia; sosêstvo vicinitas (perg. 25|2 31|1 57|1 susedstvo); svedôštvo μαρτύριον küzm. 18 301. 353. 405, trpl. 77 svedoustvo (a küzm. 44 svédoustvo); petr. 17. 56. 62, kov. kemp. 106 svedóčtvo, kov. kemp. 100 posvedóčtvo. — ε) riječi koje se grade od substantiva ženskih na *a* i sredńih na *o (e)* s naglasom na predzadńoj slovci: devîštvo: devíca virginitas, rog. 12 škriń. 150 divíštvu (65 divyštvu), dain. 34 devíčtvo; (petr. 18 divičtvo); devôjstvo παρθενεία

Digitized by Google

(küzm. 106 devojstvo); domovînstvo patriotenthum čb. 1|41 on podoba domovinstvu, on podpornik sirotinstvu; gospodîństvo die wirthschaft der hausfrau (tschup. 38. 91. 540) ravn. 2|60 Marija je tudi per gospodíństvu vsih ženskih čednost(i) ļubezniva podoba; hudodêlstvo missethat levst. 102 hudodélstvo; kmetîjstvo landwirthschaft; kraļîštvo würde einer königinn ravn. 1|303 spodí jo Vastjo kraļíco in od ńé kaki bóļî je kraļíštvo naménil; nevêrstvo unglaube ber. 112 tako je bila ńih véra zmẽšana iz judovstva in nevérstva (sravni sprijeda pod β vêrstvo itd.); poļedêlstvo agricultura levst. 42 poļedélstvo (nagfl. 82. 132 polodelstvo, to je polodẽlstvo); pomôrstvo die maríne, levst. 144 pomórstvo; povêļstvo kommando, levst. 187; pustîństvo einöde, nagfl. 77 pùstinstvo); rokodêlstvo handwerk; starejšînstvo gemeindevorstehung levst. 11. 159 starejšínstvo; trgovînstvo, pravo kojim se može što među trgovinum prodavati, levst. 197 trgovínstvo; vdovîštvo wittthum (petr. 223 vdovičstvo); zadûštvo morticinium; zdravîlstvo heilkunde (ber. 157), levst. 104 zdravílstvo. — ζ) Riječi koje se grade od riječi s pregibnim e u zadńoj slovci a s naglasom na predzadńoj: malikovâvstvo: malikovâvec idololatria, ravn. 1/293 pàč je bilo žalostno ob časih slepiga malikvávstva; maščevâvstvo ultio (ravn.. 1/305 mašvavstvo); mladênštvo: mladénec juventus ravn. 1/321 2|67 mladénštvo (ali u ravn. biti će mjesto mladéničtvo od mladénič gen. krivo mladénča mjesto mladeniča). — η) sve one riječi u kojih staroslovensko ъ u tvorke ьstvo nije iščezlo, nego je izraženo bud sa *a* ili *e* bud slovkom *an*: božâstvo (rog. 2 iz božiastvom), običnije božânstvo θεότης mol. 22 edno i vekivečno božánstvo, 23 edno i nerazlóčno božánstvo, küzm. 251. 364 vu ńem prebiva vsa punost božánstva telovno, petr. 187 dete krutò nezgovorno vu svojem božánstve, gašp. 1|206, math. 1. 1|35, 2. 3|34 božánstvo (a gašp. 1|205 božanstvò); človečânstvo ἀνθρωπότης petr 207 pod kipom krušnem skriveno človečánstvo (a 187 v svojem člòvečánstve), gašp. 1|32 človečánstvo, 1|670 sveti Mathiaš prokšiu oduriv̀si dečinska léta s človečánstvom je premenil; math. 2. 2|23 človečánstvo; dostojânstvo würde, levst. 170 dostojánstvo; očânstvo paternitas, (gašp. 3|307. 399); poročânstvo bürgschaft, math. 2. 2|195 včinil ga je vu vuzu postaviti gde tak dugo sedeti móral je doklam ali bi dùg naplatil ali poročánstvo zá se dal; proročânstvo προφητεία gašp. 1|53 na kojega jedino proročánstvo i prodekuvańe vsi Ninivitanci

Digitized by Google

ter paganini veruvali jesu vu boga, 1|870 koja vsa poleg proročánstva s. Benedikta pripetila se jesu, math. 2. 2|249 poleg proročánstva zveličitela; svedočânstvo testimonium, mol. 133 i küzm. mik. 9 ete je prišao na svedočánstvo ka bi svedočo od svetlosti . . nej je bio on svetlost, nego da bi svedočánstvo činio od svetlosti; küzm. 258 naj dokončam slúžbo štero sem vzeo od gospon Jezuša k svèdočánstvi evangelioma milošče bože, küzm. mik. 12 známo ka je pravično ńegovo svedočánstvo, 19 šteroga je zapovedao Mojžeš na svedočánstvo ńim; petr. 241 ne govori krivoga svedočánstva, 154 svedočánstva našega ne prijemļete, gašp. 1|713 iz potvrđávańem svedočánstva svetéh prorokóv, 1|37. 110. 159, math. 2. 2|136 svedočánstvo, 1. 1|27, 2. 2|66, 2. 3|230 krist. 37 svedočànstvo (a krist. 31 svédočànstvo, 70 svédočanstvo); veličânstvo majestas math. 1. 1|183 otec ńe vu svoje vekivečno veličánstvo vzeme, 2. 2|240 velika je mogučnost i veličánstvo ńegovo, 2. 1|29 izkaži nam mogùčnost veličànstva tvojega. Ovako i divojâčtvo virginitas gašp. 1|709 vu kloštru kapuanskom divojáčtvo svoje bogu je prikázala, 1|721 od ńega z divojáčtva véneem obládan jesem, 1|844 od starosti, divojáčtva i prehájańa iz ovoga svéta govori Boronius, 1|864 ńe divojáčtva najménša trúhica ogovora ni temno vučiniti mogla. Ovako i sužânstvo captivitas (perg. 18|1) gašp. 1|699 polovļene vu sužánstvo odpeļaju, 1/843 vu sužánstvo odpeļan, math. 2. 2|216 tak bi ga za branitela sužánstva pri ļúdstvu razkričali, 2. 3|25 odišel je na goru olivetánsku, gde vre sužánstvo muka i smrt ńega čakala su, 2. 3|68 vse ovo premišļávali jesu kak ti znaméńe sužánstva, 1. 1|200 ste vi mene vu betégu i sužànstvu pohàđali. — ϑ) riječi koje se grade od adjektiva i participa s naglasom na zadńoj slovci: bogâstvo: bogät divitiae, rog. 15. 482 bogátstva, traun 29. 86. 150. 287. 302, škrin. 5, pok. 1/23 3|90 bogástvu, ravn. 1|41 bogàstvo, preš. 27 bogástvam, küzm. 69. 278. 289. 348. 361, trpl. 29. 39, dain. 213 bogástvo, petr. 35 bogáctvom, gašp. 1|742. 776 itd. bogátctvo, math. 1. 1|218 bogátstvo; edînstvo: edín ἑνότης (schön. 445, küzm. 351, trpl. 110, nagfl. 92 jedinstvo); obîlstvo abundantia (ravn. 2|103); oblâstvo behörde, levst. 179; otâjstvo mysterium math. 1. 1|146 podložete ovem čudnovitem otájstvam vašega rázuma, 1. 1|216 vučeni mogli nesu istinam i otájstvam suprot govoriti, 1. 1|26 otec vekivèčni ovo skrovno otàjstvo vu srdcu svojem zaprl je, 2. 3|52 kaj Kristuš Jezuš pri narèđeńu ovoga zmožnoga otájstva je včinil; pijânstvo ebrietas (schön. 422)

Digitized by Google

levst. 67 pijánstvo, math. 1. 1|173 koji nòč vu igrah, pijánstvu, potèpańu potroše, 2. 2|54 na rázsipnost, pijánstvo vas zapé|a; pohotênstvo math. 1. 1/213 ako návuk evangeliuma premislimo, kak ne suprotiven pohoténstvu človeka i vidi se proti rázumu človečanskomu vojuvati?; preklêstvo κατάρα mol. 24 od vekivéčnoga prekléstva osloubodi nas, küzm. 64. 280. 315. 326. 342, trpl. 8. 47. 93 prekléstvo, math. 2. 3|61 proklétstvo, 2. 3|57. 150 proklètstvo; sovrâštvo odium, inimicitia, jap. prid. 1|35 jęza inu sovràštvu, škriń. 30 sovráźtvu ber. 189 kteri mrzlôto ali celò sovráštvo do oblastnika kaže; težâštvo tagewerkerstand (habd. ad. 39. 558); ubôštvo paupertas, dalm. sir. 4, 1 hron. 23 vbuštvu, rog. 44 ubúštvam (244. 481 vbóžtvám) jap. ev. 376 iz svojga vbóžtva, traun 274 vbóžtva, jap. prid. 2|141 bóštvu, pok. 2|45 ubóžtvu (a ravn. 1|210 vbòžtvo), levst. 72 ubóštvo; znânstvo scientia, krist. 132 jedni se povdavaju na znànstva, drugi se alduju oružju i drugi tiraju rukotvorstva. — ι) riječi koje se grade od adjektiva u kojih se je riječi staroslovensko ъ u ьstvo sačuvalo kao *a* ili *e*: množêstvo: mnog multitudo, običniji je oblik mnoštvo, veličâstvo i veličêstvo magnificentia (dalm. 1 hron. 17, schön. 2. 19, tschup. 363, opr. 215 veličastvo, ravn. 1|II. 214 veličastvam) dain. 35 ángelskem vnožéstvi — božjem veličéstvi — ste spodobni vi — vu nedužnosti. — κ) riječi koje se završuju na *instvo:* detînstvo kindheit (küzm. 81, nagfl. 368) gašp. 1|691 jošče vu detínstvu postavlenoga velikoga svetca vu vrstni dobi budúčega prorokuvati vsaki je lehko mogel Kažimíra (math. 1. 1|101 dečinstvo, a krist. 182. 183 déčînstvo, 210 déčinstvo); jeretînstvo αἵρεσις (küzm. 222. 346); materînstvo mutterschaft (habd. ad. 338); očînstvo paternitas (habd. ad. 144); sirotînstvo orbitas (čb. 1|4 on podpornik sirotinstvu); tatînstvo furtum dain. 152 poberi se, ne pravi mi: tatínstvo se mi plača, ne išči me obsoditi, da sama si kradńača; vdovînstvo wittthum (habd. ad. 64 udovinstvo). — λ) ńeke riječi u kojih ima *ov* pred stvo: duhôvstvo sacerdotium, sacerdotes, ali i duhóvstvo kano da je mjesto duhóvenstvo prema duhóven; popôvstvo ἱερωσύνη küzm. 399 popoustvo; sinôvstvo υἱότης rog. 249 Moyzes je bil zapústil tu synóustvu; židôvstvo judaismus

Naglas daļe prama početku riječi nego na predzadńoj slovci imaju riječi koje se grade od riječi s naglasom ili na predzadńoj slovci kad u genet. rastu, ili rjeđe od drugih koje u genet. ne rastu, ali dobiva im osnova u zadńoj slovci pregibno e koje pred

Digitized by Google

stvo ne ispada (n. p. déčelstvo od déčla, od osnove dečel), ili od takih adjektiva s naglasom na predzadńoj slovci, koji u nom. fem. rastu, ili s naglasom još daļe prama početku: ájdovstvo: ájdov fem. ájdova, heidenthum (rog. 452. 462), apôsteļstvo: apôsteļ apostolatus (schön. 249 apostèlstvu; a ugr. i kajk, apöstolstvo od apöstol: küzm. 276 apostolstvo); bláženstvo beatitudo, mol. 24 po bogástvi tvojega bláženstva, 55. 62, gašp. 1/640. 688. 727. 745, math. 2. 2/20, 2. 3/33. 100. 158 bláženstvo, 2. 3/57. 80. 100. 109 blàženstvo; brâmbovstvo landwehrschaft, levst. 144 brámbovstvo; déčelstvo virginitas (schön. 33 je živéla po svojim dečelstvi z svoim možóm sédèm lejt); izvelîčanstvo σωτήριον (schön. 429 o tih osmerih izveličanstvah, a küzm. 107. 275. zveličánstvo po analogiji prema veličânstvo); júdovstvo judenthum; końáništvo equitatus, a kajk. koňäničtvo (Krist. 146); kráļestvo: králev regnum, mol. 55. 75, trpl. 18, math. 2. 3/102 králestvo; ládanstvo herrschaft, regierung, math. 2. 2/154 okolu 40 lét za tém bilo je ládanstvo pokoléńa židóvskoga čisto zatrto, 2. 3/23 zvrhu vsega ládanstva meni predati hoče, 2. 3/65 Rimļani za onda najvekše ládanstvo zvrhu židovov imali su, 2. 3/184 koji ńe ládanstva rimskoga osloboditi hoće; ôbčinstvo κοινωνία dain. 45 ročno skleneńe velí da pred božjim očmí no kršańskim óbčinstvom trdita s prisegneńom (ugr. i kajk. öbčinstvo, küzm. 300. 350. 358. 394 občinstvo); pètļarstvo bettlerei (habd. ad. 170); pòselstvo τὸ πρεςβεύειν (tschup. 569 pošila nam tulkajn poselstva, katiru be nas imęlu pregovoriti se udati, küzm. 329. 355 poselstvo, habd. ad. 147. 148 posalstvo); prêšestvo adulterium traun 123 pręšestva (uz prešêstvo pok. 2/57 prešęstvu, i stegnuto pręštvo); prijâtelstvo: prijâteļ amicitia, pok. 1/80 perjátelstvu, trpl. 8 nepriátelstvo (a kajk. prijatêlstvo, kov. kemp. 171. 214, math. 2. 2/87. 146. 239 priatélstvo, kov. kemp. 272 neprietélstvo, math. 1. 1/136, 2. 3/150 nepriatélstvo, 2. 3/118 nepriatèlstvo); pródeštvo predigt (gašp. 1/172); púntarstvo aufwiegelei (schön. 131 zavolo eniga puntarstva v ječo bil vržen); púrgarstvo bürgerschaft (a küzm. 263. 369. 360 pörgarstvo); rîbištvo rîbič fischerei, ravn. 2/129 ríbštvo; sâdeštvo pflanzenreich ber. 163 dozdaj smo se veliko živálstva, sádeštva in rudstva učili poznati; slûžbenstvo (a ugr. slüžbenstvo, trpl. 86 slüžbenstvo); šáfarstvo schaffneramt (a küzm. 311. 350. 363 šafarstvo = šäfarstvo); šògorstvo schwagerschaft (habd. ad. 214. 659 šuogorstvo); tovâruštvo societas, rog. 17. 455, škrb. 1/46 továrštvu, mol. 65, küzm. 341, nagfl. 114

Digitized by Google

továrištvo (dalm. 2 hron. 20 tovarištvu, schön. 350 tovarštvu); trínostvo tyrannei, ravn. 1|261 počakoval le lepiga djaṅa, pa bilo je trínoštvo: sila in krivica; vájvodstvo ducatus, preš. 192 Vaḷhúna so bili Slovénci v prvih létih vájvodstva iz dežêle spodili; vêdeštvo wahrsagerei, ber. 23 so se na védeštvo veliko zanašali; zôprstvo widerwärtigkeit, ἔρις schön. 1 v zupèrstvah, 382 škodliva zupèrstva. Pa tako i álmoštvo prema álmosen (küzm. 9, nagfl. 87 almoštvo).

8. Riječ kojoj je tvorka *eto* ima ` na predzadńoj slovci: rešèto cribrum, reuter u plur. rešéta i rešêta, (schön. 110 rešetu), ravn. abc. 37 rešéta, 75 na rešètih.

9. Riječi kojim je tvorka *ito* (yto) imaju u kranjštini ´ na predzadńoj slovci: kopíto ungula, plur. kopîta, preš. 158 kopíta, 160 kopíti (a nagfl. 95 kopito = kopïto); koríto trog, ravn. 1|39 sprazni vrč v koríto, ravn. abc. 53 koríto (a nagfl. 132. 172 korito, habd. ad. 156 dve velike korite).

10. Riječi kojim je tvorka *do* imaju ´ na slovci pred tvorkom: čúdo miraculum, plur. čúda, škrb. 1|161 čúdo, preš. 146 pomlád razkláda svôje čúda, küzm. 337 čúdaj, 393 čúdami, petr. 43. 121. 153 čúda, 81 čúdi, gašp. 1|644 čúda, 1|860 čúd; prído utilitas (tschup. 275 skrbn za pridu inu dobru . . , on ńim naprej stave de ńeh lestnu pridu inu dobru od ńegove odhodne doli visy, 306 sręča, pridu, mejr inu pokoj teh hiš, 513 na neč drugega koker na naše pridu inu dobru gleda, pok. 3|6 pravimu spokórniku je pridu cerkve ravnu takú per srci, kakùr ńegovu làstnu, 3|12 za pridu katóliške cęrkve, 3|26 nobeden ni jiskal drugiga kakùr čast božjo, pridu katóliške cęrkve inu izveličańe svojiga bližńiga, 3|42 za pridu tvoje cęrkve vsi goręči, 3|51. 52 za pridu kristianstva; sada je običan muški rod: príd; stâdo grex je od štokavštine kajkavština primila).

Tvorka *edo* dolazi u riječi: govédo das rind, plur. govêda, tschup. 360, traun 199 govęda, ravn. 1|240 govédo. Rabi i fem. govêd.

11. Riječi kojim je tvorka *ivo* imaju

a) ˆ na predzadńoj slovci: libîvo pulpa; ogńîvo feuerzeug; predîvo spinnhaar, škriń. 98. 292 predívu, predíva, ravn. abc. 59, küzm. 22, nagfl. 164 predívo, (a math. 1. 1|175 ima prédivo prema štok. prědivo); sočîvo greiselwerk met. (habd. ad. 49), gašp. 1|174 sočívom, a zagr. 4. 1|826 sóčivo; strelîvo schiessbedarf, evst. 196 strelívo.

Digitized by Google

b) ´ na predzadńoj slovci: mlézivo biestmilch, kajk.; kládivo malleus, plur. klâdiva (dalm. job 41 kladivu) pok. 2|102 klàdvam, preš. 8 kládvo bíje, škriń. 361 kládva.

12. Riječi, kojim ję tvorka *mo* imaju ´ na slovci pred tvorkom: pásmo gebinde, fitz (štok. pàsmo); písmo schrift, brief, plur. pîsma, küzm. 342 písmo, 299 písmaj; povésmo fasciculus lini, met. 44, (a habd. ad. 302 povasmo); prevésmo ligamen manipuli.

13. Riječi kojim je tvorka *ko* poznate su mi tri: jábolko (čitaj jabuko, jaboko) apfel, plur. jâbolka, (pohl. opr. 168 jabuku) ravn. 1|207 jábelk gen. plur., nagfl. jáboko. prijat. 1876. 12. 8 stou pogačna jáboka se za 8 rainskih odávajo; jèdrko nucleus (habd. mar. 341), i klôpko knäul u krań. običnije oblik klòpčić (čitaj kwòučьč).

14. Riječ koju čitam na *go* načinio je, ‚der unverstand' od gen. zlêga od zъl: zlêgo malum, tschup. 28 sovražem li jest greh več koker use zlegu celega svejta? 43 tok je tedej greh tuistu zlęgu, 388 takim zlęgam na puti pridti; pohl. opr. 136. 299 zlęgu.

15. Riječi kojim je tvorka *išče* imaju naglas ili na i u tvorke ili na drugoj kojoj slovci.

a) ´ na predzadńoj slovci imaju riječi koje se grade α) od jednoslovčanih riječi: bobíšče ager olim faba consitus; bojíšče schlachtfeld; brodíšče vadum (gašp. 1|641. 167. 675 itd., krist. 9 brodišče); dníšče fundus, ‚nema ni dnišča ni trišča', kajk.; dvoríšče hofraum, ravn. 2|165 dvoríše; gledíšče theatrum preš. 136 gledíše; gnojíšče fimetum met. 54, dain. 206 na gnojíši; godíšče jahrestag (met. 54; annus gašp. 1|767 na konec godišča); goríšče (gor u goreti) brandstätte levst. 176, tako i pogoríšče preš. 100 pogoríše; grobíšče friedhof levst. 57; kalíšče volutabrum (petr. 273 vidiš da sem se opet povrnul vu moje návadne hudobe kak ti svińa vu navadno kališče); kampíšče castra (dalm. 2 hron. 31 itd.); križíšče kreuzweg (gašp. 3|943); laníšče ager olim lino consitus, (met. 54); ležíšče (leg u leči) lagerstätte (tschup. 225), ravn. 5|198 prerahļá mu vse ležíše v bolézni; platíšče radfelge, (met. 54), levst. 39 platíšče (dain. 67 pesti, špice krožim te še platiše gor na ńe); rъžíšče acker worauf roggen gebaut war; ratíšče lanzenstiel (dalm. 1 hron. 21 ratiše); sedíšče sitzplatz (des stuhles nagfl. 61 sedišče je ležéče); shodíšče versammlungsort zusammenkunft, škriń. 3 ona ùpíje na prvim kráji ‚z-hodíš', jap. prid. 1|179 plęjsi, pojędne, s-hodíša obęh spolov, boji, vbijańa,

*

Digitized by Google

ravn. 2|70 shodíše, čb. 1|29 kje shodiša, kje moriša? skrovíšče latibulum (trpl. 103); smetíšče kehrichtshaufen dain. 206 na smetíši; sodíšče gerichtsstätte traun 168 katęri v sodíši sèdę čez mene govorę; solíšče schön. 290 on je kakor enu česravcov ‚selisče' (malah. 3. 2. Ess: laugensalz); strelíšče schiessstäte čb 1|29 strelíša; strníšče stoppelfeld παλάμη škriń. 158, ravn. 1|976. 97 piš jih pobère kakor strníše (küzm. 303); toríšče (terišče, trišče) locus, vidi dnišče; svetišče sanctuarium ravn. 1|98 svetíše; trgovíšče marktflecken (gašp. 1|702 niti nè bilo váraša, trgovišča, da pače niti hiže); tržíšče marktplatz (math. 2. 3/192). Nu ipak správišče congregatio küzm. 319. 367. 374. 394, trpl. 17, prijat. 1875. 1 i češće správišče, math. 2. 3|114, 2. 3|28 spràvišče; nu ipak prijat. 1875. 2 spravíšče; zélišče planta (dalm. job. 40, schön. 55. 58, rog. 11 zeliše) traun 86. 199. 260. 331. 366 zęliše, preš. 114 zéliš. — β) koje se grade od riječi s ˙ na predzadńoj slovci: dohodíšče dòhod einkünfte (tschup. 415. 491 dahodiše) i prihodíšče, (jap. prid. 1|161 katęri čast inu perhodiša ene sluzbę vživa); konopl̨íšče: konòpl̨a acker worauf hanf gebaut war; kopíšče: kòpa kohlenstätte met. 54; koreńíšče: korèńe acker worauf möhre gebaut war; kosíšče sensenstiel (met. 54, nagfl. 35); mravl̨íšče: mrávl̨a čitaj mròul̨a ameisenhaufen, (jap. prid. 1|111 mrovliše, ber. 149 mravliš); ogńíšče: ògeń focus preš. 100 ogńíše; ovsíšče: òves acker worauf haber gestanden, i óvsišče met. 54; sejmíšče: sèjem marktplatz ravn. 2|106 semíše, levst. 46 semńísče; selíšče: sèlo ortschaft (perg. 72|2) levst. 4. 13; toporíšče: tòpor manubrium securis, ravn. 1|231 toporíše; zeml̨íšče: zèml̨a grundstück, levst. 28. — γ) riječi koje se grade od part. praet. act. glagola s vrstnim nastavkom *i* rjeđe *ê*: dojilíšče melkstätte (nagfl. 94 krava od net ob sebi na dojilišče ide); očistilíšče purgatorium (gašp. 1|717); učilíšče schule; sedelíšče sitzplatz (dalm. 2 hron. 9 okuli sedelišča). — Taj naglas imaju i druge riječi n. pr. besedíšče wörterbuch preš. 100 besedíše; delíšče werkstätte (pohl. opr. 285); jezeríšče pfuhl (gašp. 1|139. 669, math. 2. 2|82); kegl̨íšče kegelbahn (jap. prid. 2|197 kegliše); kukoríšče acker worauf kukuruz gestanden (nagfl. 94); períšče pokvareno mj. pregršče, beide hohle hände zusammengehalten (dalm. 3 reg. 7 pryše tschup. 42. 52. 635. 643 periše) ravn. 1/88 príša, met. 54 perísče; nagfl. 122 pergíšče; plameníšče flammenherd (gašp 1|857 čakajući da iz

Digitized by Google

gorúče ove tvoje tulike ljúbavi plamnišča nekuliko iskric vu mrzko srdce moje vléješ.); podnebíšče himmelsraum dain. 117 kelko više gor na podnebíše je pred meno on letél, telko lepše mi je pel, 123 vtičeki v podnebíši se glasíjo; stražíšče wachtplatz čb 1|29 kjé strelíša, kjé straží̌a, kjé ukańe tvojih trum? ime selu blizu Krańa; zgodíšče ereigniss ravn. 1|104 obletnico so potlej v spomín tega zgodíša obhajali.

b) ´ na slovci *pred* tvorkom imaju riječi građene od part. praet. act. glagola s vrstnim nastavkom *a* i *ê:* bojeválišče kampfplatz (tschup. 164 vojvališe); gledálišče θέατρον (gašp. 1/726 vu gledališću); igrálišče spielplatz; izviráliščе fons (gašp. 1|13. 122. 130. 139 zvirališče; a krist. 105 zvìrališče); kopálišče badeort; ležálišče lager (nagfl. 145, trpl. 85); počiválišče κατάπαυσις mol. 167 pridem vu počiválišče vekivečno, küzm. 359. 396 bodo notri šli vu počiválišče moje; pogorélišče brandstätte (i pogorêlišče); pokopálišče grabstätte, (schön. 149 pokopališče, a 1 češće pokopalíše: jap. ev. 397 so tó pokopalíše oględale, 390 so od pokopalíša nazáj prišlé, 401 so h' pokopalíšu šli, 473 ona h' pokopalíšu gre, je prišal h' pokopalíšu); küzm. 47. 57 pokopálišče; prebiválišče wohnstätte (dalm. 1 hron. 17, schön. 307) rog. 49. 215 prebiváliše, traun 112. 197. 203. 219 prebiváliše, 98. 162. 183. 185. 277 prebiválše, škriń. 10 prębiváliša, pok. 2/64 prebiváliše, ravn. 2/259 prebiválše preš. 119 prebiváľša, mol. 62. 153, küzm. 189. 215 328, 350, trpl. 4. 25. 35. 37. 44. 50. 52. 55. 56. 59. 60. 65. 68. 98. 109 prebivališče; pribežálišče perfugium (rog. 3. 55. perbižališe, tschup. 25. 305 perwejžalše) traun 130. 144. 240 perbejžáliše, 104. 113. 230. 233. 260. 359 perbejžálše, pok. 1|68 perbejžáliše; sedálišče sitzplatz (nagfl. 61. 72, gašp. 1|763, a schön. 243 sedelišče); shajálišče versammlungsort ravn. 2|105 shajálše; skriválišče versteck traun 36 je postavil tàmo za svoje skriváliše; sprehajálišče promenade; stálišče standort nagfl. 117 prilično stálišče i dosta krme ńim priprávimo; stekálišče (krist. 38 vse bílo je jedno nezredno pomešańe i zmučeno stekališče vseh stvarih); šetálišče promenadeort; tekálišče (kov. kemp. 36 onde nahaja tekališča súz); umiválišče waschplatz traun 279 lonèc mojga vmyvália; zatekálišče perfugium (jap. prid. 1'133 tvoje vsmileńe bo moje zatekališe); zbiráliščе versammlungsort traun. 149. 150. 189. 209. 224. 286 zbiráliše, 98. 99. 165. 276 zbirálše, 30 zberáliše, 82 zberáliše (a 2. 49. 59. 57

Digitized by Google

zbęrališče = zbírališče) preš. 120 na zbirálših. Nu sve se ove riječi govore i s ` na predzadńoj slovci: kopalíšče schön. 156 levst. 32, pokopalíšče levst. 56 itd. — Pameti i svétovališče rathsort škriń. 23 jest modrόst prebivam v svętvališi; večêrjališče der ort wo man zu nacht speist pok. 1/113 ne bó iz večęrjališa v vunajno tàmó vržen. Nu i tékališče.

c) Ostale riječi drže naglas ŕiječi u genetivu od kojih potiču: déteļišče: déteļa acker worauf klee gebaut war. met. 54; grábļišče: grábļe rechenstiel met. 54: ječméništče: jèčmen gen. ječména acker worauf gerste gebaut war, met 54; kládivišče: kládivo hammerstiel, met. 54; krávišče elende kuh, (met. 54); krompírišče acker worauf erdäpfel (grundbirnen) gebaut waren; motîkišče: motîka handhabe der haue (met. 54 matikъšče), a u Murka mòtikiše: mòtika; pósteļišče: pósteļa bettstätte, met. 54; prôsišče: prôso acker worauf hirse gebaut war met. 54; pšeníčišče: pšeníca acker worauf weizen gestanden. met. 54; répišče: répa acker worauf rübe gebaut war; svetîńišče: svetiña sanctuarium ravn. 1|247 v svetínšu prebivam; zéļišče planta jap. prid. 1/164 tó se pravi živęti kakòr zęliša inu drevęsa katęre lę rast imajo vèndèr s tim razlóčìkam de zęliša in drevęsa na čast božjo živę. — A na zadńoj slovci ˝ ima: babišče elendes weib, met. 54 babъšče.

16. Riječi kojim je tvorka *ce* (ьce) deminutiva su i u opće drže naglas riječi od kojih se grade.

a) ˝ na zadńoj slovci u kranštini mogu imati riječi građene od takih u kojih ima zadńa slovka ˆ ili ˝, ali mogu imati i u kranštini onaj naglas koji je u riječi od kojih potiču: dencë i dánce: dnŏ; drevcë i drêvce: drevô i drêvo, a nagfl. 153 drevéce; črevcë i črêvce: črevô i črêvo, a plur. črévca: čréva: kurja črévca hühnerdarm; grlcë (čitaj gъrucë) i gŕlce (čitaj gъruce): grlŏ i gŕlo; mescë i mêsce: mesô i mêso; nebcë i nêbce: nebô i nêbo; oščë i ôšce: okô i ôko gemma; percë i pèrce: perô i pèro; stebelcë i stábelce, stèbelce; sukencë i súkence: suknŏ i súkno (habd. ad. 390 sukence).

b) deminutiva od riječi s tvorkami *men, es* i *et* imaju onaj naglas, koji je u sing. genetivu riječi od kojih se grade: bremênce: brème gen, breména; sémence: séme gen. sémena, ravn. 2|201 nar mánši sémence je gorčíčno seme; slémence: sléme; témence: téme; vímence: víme; vreménce: vrème gen. vreména; črevêsce: črevô gen. črevêsa; dre-

Digitized by Google

vêsce: drevô gen drevêsa jap. prid. 1|74 dokler je enu drevęsce še mladú se lohka perpogne inu zravna; (ravn. abc. 63 drevesic); kolésce: kolô gen. kolésa jap. prid. 1/76 so otroci za igrače kolęsca narejali; očêsce; okô gen. očêsa; perêsce: perô gen. perêsa, ravn. 1/20 oļkino vejco z zelènimi peréscami pernese (a 2|65 perèsice); telêsce: telô gen. telêsa; ušésce: uhô gen. ušésa; deklétce: deklë gen. dekléta; détece: déte gen. déteta, tako se sada obično govori u krańskoj, a dolazi i u ugrskoj slovenštini: nagfl. 162 dejtece; uz to detéce; déte gen. detéta schön. 20 vzami tu detétce inu ńegovo mater, 30 je vzèl tu detétce, 315 so prišli tu ditétce obrezovati, 18 kar je ńim od tiga detétca bilú povédanu, 32 kar se je od detétca govorilu, 41 prašajte po tem detétcu; rog. 47 razgledala je enu cartanu detéjtce, 483 nesla je sama tu detéjtce u ta tempel, 275 ta zemla lesti se tega detéitca (i 274 détéjtca), petr. 191. 192 detéce, gašp. 1|37 detêce 1/120. 124. 216. 225 detéce (a 1|113 détèce).

c) Inače ´ (`) ostaje ´ (`): bílce: bílo; bŕdce: bŕdo; brisáļce: brisálo; cedílce: cedílo; cúlce: cúlo, sada cúla (dalm. job 14 ti si mojo pregreho v enu culce zapečatil); číselce: číslo (gašp. 3|669); črévca: čréva: kurja crévca hühnerdarm; držálce: držálo; gńézdece: gńézdo čb. 5/13; jájce: jáje, nagfl. 37 jájca (nije više deminutiv); jájčece: jájce; jétrca: jétra; kládivice: kládivo; kólca plur.: kóla gašp. 3|165 kólca; kólčeca: kólca nagfl. 191 koulčica; kopítce: kopíto; korítce: koríto; kosílce: kosílo; krdélce krdélo schön. 316 on je odrešejné sturil svojmu kardélcu, 453 ne prestrašite se maihinu kardélce (luc. 12. 32) jap. prid. 2|141 vy izvólenu kardęlce ńegóve čęde veselíte se; krílce: krílo; létce: léto ravn. 1/122 bogú posvetíte to lepo zlato jutro svojih otróških létic, 2/51 kraļ Herodež je le ene lética svoje krvárstvo preživel; líčce: líce; méstьce: mésto ravn. 1/32 lej ondi blizo le uno méstice, 1|127 v Efri neznanim mésticu je živel mlad mož, 2|3 v nekimu mésticu; nédrce: nédro, čb. 5,35 v nédrici; stábelce: stáblo nagfl. 149. 150 stéblice; trúpelce: trúplo škrb. 1|424 vročína kolika, krč želodca, vodenica, jetika, mrzelca inu druge bolezni popadite cartano trúplice; ústьca: ústa (habd. ad.156 vusteca); védrce: védro; vínce: víno preš. 27; vrátca: vráta; zŕnce: zŕno (ravn. 1|99 zrnice); želésce: želézo (habd. ad. 389 železce); žítce: žíto, žítčece: žítce (habd. ad. 390. 508 žičece). — ` imaju: bèdrce: bèdro; čèlce: čèlo; jèdrce: jèdro (pohl. opr. 7; a

Digitized by Google

ravn. 1|179 brez jédrica 2|163 jédrice); jèjce: jèje (tako se u Goreńskoj obično govori, a ima i schön. 178 jejce, a u plur. samo jájca); òkence: òkno (dain 60 oknico); omèlce: omèlo; prèlce: prèlo (gašp 3|115); rèbrce: rèbro (a i rebrcë); sèdelce: sèdlo čb. 5|79 sêdlice; vèselce: vèslo; vesèļce: vesèļe ravn. 2|59 per vsakimu še toļčkimu vesèļcu sta z očêsam per bógu; vretènce: vretèno (nagfl. 64 vretence).

d) ˆ (ˆ) ostaje ˆ (ˆ): jêzerce: jêzero; kôlence: kôleno nagfl. 165 koulence (a kr. kolénce: kolénо); pôļce: pôļe; semênčece: semênce nagfl. 158 seménčece (a kr. sémenčьce); sôlnce: sôlno sol (nije više demin.), sôlnčьce: sôlnce; srêbrce: srêbro (habd. ad. 771 srebrece); sr̂ce: sr̂do cor (nije više demin); sr̂čьce: sr̂ce (habd. ad. 785 srčece). — Tako i kôrence i korênce od kôren i korên (gašp. 1|139 korence); vužînce: vužînec (gašp. 3|810 molitvice jesu zlata vužinca s kojemi duše purgatoriumske iz gluboke temnice izpeļati mogu se, 3|809 jedno vužince).

16. Deminutiva koja se prave od substantiva na je mjesto ьce dobivaju *iče* a naglasa ne mijeńaju: brêzjiče: brêzje (dain. 86 v hojčje hrastje brezjiče); cvétjiče: cvétje (dain. 34 cvetjiče, 119 v cvetjiči) nagfl. 158. 165 cvejtiče, (habd. ad. 294 cvetičje 75 cvetiče); drévjiče: drévje čb. 5|33 drévjiča cvétje, očém tàk ļubó; grmôvjiče: grmôvje (dain. 144); grózdjiče: grózdje ber. 156 laško grózdiče ali ribezel, bodéče grózdiče, (dain. 110 obrodi grozdjiče, 122; nagfl. 169 grozdjiče = grözdjiče); imâńiče: imâńe (habd. ad. 446 kmete ščapiš, ńihovo imańiče pritrgavajuč); jagńiče: jágńe ravn. 2|208 kdo, dozdaj zgublèno jágneče, bi ne bil rad nájdeno jágneče dobrimu pastírju na rami!; kamêńiče: kamêńe (habd. ad. 75 po kameniču, 269 drago kameńiče); kocêńiče: kocêńe ovc. 8: koi (sad mlade jelve) na spodobu kocéńiča ráste; korêńiče: korêńe (gašp. 3|213. 670); ládańiče: ládańe (habd. ad. 787 ńihovo kakuo ladańiče za se nemilo obrnu); lístjiče: lístje met. nagfl. 161. 187. lístjiče (158 lističe); pérjiče: pérje met.; protilêtjiče: protilêtje (dain. 123 vu protiletjiči); tŕńiče: tŕńe, prip. var. ma je hiza drobno malo tŕńiče; zéļiče: zéļe (dain. 187. 188 v zeļiči, gašp. 3|335 zeliče); zŕńiče: zŕńe (dain. 62 zrńiče, nagfl. 179 zrniče).

17. Ríječ koja se završuje na *ezo* ima ´ na predzadńoj slovci: źelézo ferrum dalm. 2 hron. 24, job. 28 źelézu, 1 hron. 23 že-

Digitized by Google

léza, tschup. 544 jap. prid. 2|103. 123. 153 želęzu, ber. 160 želézo škrb. 1|14. 188 želézo, dain. 55 želézo.

(II. konsonantna deklinacija).

1. Riječi kojim je tvorka *men* sve su dvoslovčane te imaju naglas osim jedne na slovci pred tvorkom

a) ´ na slovci pred tvorkom imaju: r á m e umerus, s é m e semen s l é m e culmen aedium, t é m e vertex, t r á m e balken, v í m e uber.

b) ` na slovci pred tvorkom imaju; b r è m e onus, p l è m e gattung, zucht, v r è m e das wetter, tempus.

c) ˆ na zadńoj slovci ima: i m ê nomen, ređe îme ili ïme.

2. Riječim kojim je tvorka *es* nestalo je pravoga nastavka za sing. nom. te ga zamjeńuju nastavkom o (e), što za ugrsku slovenštinu i kajkavštinu vaļa i za ostale padeže do rijetkih ostanaka. U kranjštini imaju sve ote riječi ˆ na zadńoj slovci, pošto je čúdo danas malo ne posve prešlo u o-deklinaciju te oblik čúdesa vaļda čûdesa, što no Metelko 183 i Levstik 17 navode, ja nisam nikada čuo, nego samo čúda, i u pluralu čúda uz čûdeži i čûdeža; isto tako nisam ja čuo govoriti ígo levst. 17, nego igô (upravo jъgô). Take jesu riječi: č r e v ô gen. črevêsa, a u plur. samo č r é v a, intestinum, der darm, ugr. črvou uz črejvo; d r e v ô gen. drevêsa arbor, aratrum, a ugr. i kajk. drêvo, küzm. 41 nagfl. 12 itd. drẽjvo petr. 3. 31. 100 drévo, itd.; i g ô gen. ižêsa iugum, i ígo levst. 17; k o l ô gen. kolésa, plur. kolêsa i kolésa rota; n e b ô gen. nêba, dat. i loc. nêbu, instr. nêbom, a u pluralu nebésa caelum, kajk. nêbo i nẽbo, a ugr. fem. nêba gen. nêbe; o j ê gen. ojêsa temo; o k ô gen. očêsa oculum, ugr. okou, kajk. ȍko; p e r ô i pèro gen. perêsa i pèra penna, folium; s l o v ô i slòvo gen. slovêsa ređe slóvesa met. 183 (vaļda slôvesa) abschied, verbum (petr. 146 zburka se nad slóvom ńegovim; rog. 50. 633 slóvu); t e l ô gen. telêsa corpus, ugr. i hrv. samo têlo, têla itd. küzm. 293. 341 tejlo, 267. 285. 286 itd. tejla, 279. 284. 286. 287. 293. 306. 307. 308 itd. tejli, 286. 305. 309. 340 tejlom, 277. 221 354 tejla, plur.; petr. 87 tèlo, 13. 67 téla, 111 télu, 248 téle, loc., 63 téla plur. itd.; t r a b j ê gen. trabjêsa, ‚on del voza, ki je vtaknen mej podvóz in mej ôplen', v Lóškem Potoku, letopis sl. mat. 1880 196, uz trâbje gen. trabja i trábeļ trabļa; u h ô gen. ušésa auris, ugr. vühou a kajk. vûho: petr. 52. 54 vúho, 34. 106 vúha, plur. itd.; ipak i habd. ad. 11. 603. 768 vušesa, vušesi, u ļ ê gen. uļêsa ulcus.

Digitized by Google

3. Riječi kojim je tvorka *et* (= ęt) grade se po najviše od supstantiva, jer je ent deminutivna tvorka, a naglas im je onaj koji no u riječi od koje koja dolazi u sing. genetivu. Nu u goreńštini a i drugdje po Krańskoj dolazi naglas na tvorci, a to *može* biti malo ne u svih riječi do onih koje se grade preko tvorke ec s malenom iznimkom.

a) ‟ na tvorci imaju; bravë gen. bravéta stück mastvieh; črnë bos nigro colore; deklë puella; dimë bos nígro colore; drvčë stück holz; fantë knabe ravn. 1/208 kar se fantè navučí, starček še storí; golobë junge taube met. 184; gosë junge gans; jarë agnus; kozlë junger bock; mačë junge katze; mišë junge maus; oslë asellus; otročë knäblein; pesë junger hund; piplë hühnchen; pišče hühnchen; prasë junges schwein, a met. 40. 184 presê; purë junger truthahn; rmë bos subflavo colore; svińë junge sau, a met. 40 svińê; ščeńë junger hund a met. 40 ščéne to je ščène; volčë junger wolf; žrebë das fohlen, a met. i levst. žrebê. Tako i sirotlë uz sirôtle arme waise, bablë vettel; kravšlë elende kuh; pak tuđe riječi: kanapë das kanapee; kofë kaffee.

b) ′ imaju α) riječi koje se grade od supstantiva na ec (ek) s ′ na slovci pred ec: brávče: brávec; golóbče: golóbec, a i golôbče prema golôbec täubchen; jelénče: jelénec junger hirsch; júnče junger stier; komárče: komárec junge gelse; lévče: lévec junger löwe; slávče: slávec junge nachtigall; vrábče: vrábec junger spatz; a ` ima kòńče rösslein prema kȍń gen. kòńa, gašp. 1/169 gospa ona końče je se videla; β) u opće riječi koje se grade od riječi s ′ na predzadńoj slovci u sing. genetivu: človéče: člȍvek gen. človéka ein verächtlicher mensch; družínče οἰκέτης; govéde junges rind; svíńče junges schwein; živínče junges hausthier; γ) još ńeke dvoslovčane: déte das kind, gen. déteta i detéta a kajk. detẽta; jágńe agnus što nije deminutiv, gen. jágńeta, plur. jâgńeta; kl̨úse gaul; krúle der grunzer = schwein čb. 1/85 jaz répo ograjam, tvoje krule požrè; kúre junges huhn, vnúče enkelchen, a ` ima tèle das kalb, gen. teléta.

c) ˆ na predzadńoj slovci imaju riječi građene od riječi na ec i ek s ˆ na slovci pred ec ek: dvôjče: dvôjec ein zwilling; kopûnče: kopûnek kleiner kapaun; kûmče: kûmek, komu sam ja kum on je moje kumče; mûrče: mûrec ein schwarzes thier, grille; prâmče: prâmec braunes ross; rêvče: rêvec mjesto

Digitized by Google

čega rêvež ein armer mensch; sirôče: sirôtec eine waise; pa tako i trôjče: trôjec drilling; zâjče: zâjec junger hase.

d) Naglas dalje prama početku riječi nego na predzadńoj slovci imaju riječi građene od riječi s naglasom u gen. dalje nego na predzadńoj slovci: dróbniče: dróbnica ein stück kleinvieh. ravn. 1|240 ogrešiti se ne smé nè človek nè živina, ne govédo, ne dróbniče, (1/182 drobničeta).

B. Kako se supstantivom sredńega roda u deklinaciji naglas mijeńa.

(I. o-deklinacija.)

1. *Jednoslovčane* riječi.

Ove imaju ˝ koji ostaje u svih padežih u sva tri broja na nastavku do plur. genet. gdje se mijeńa na ´; u plur. dat. i loc. na završetku em i eh stoji ´, a kad rabe ovi padeži po ženskoj ā-deklinaciji, imaju naglas ote deklinacije. Za primjer neka služi u sing. dnŏ a u plur. tlä. Kako je dual naglašen, ne mogu kazati, nisam ga nikada čuo.

nom. acc. voc.	dnŏ	tlä
gen.	dnä	tál, tél i tlá
dat.	dnŭ	tlŏm, tlém, tlâm
loc.	dnŭ	tlъ̑h, tléh, tläh
instr.	dnŏm	tlъ̑mъ̑, tlémi, tlâmi

dnŏ: nagfl. 37 eto je ńega (gnezda) dno, na dne dvej jajci, 150 v ednoj sklejčici na dne jeste edna zeléna gombica, 147 spár rázno žené (napińa) dna lagva; preš. 174 v dnŭ globočíne (a prema dъ̑no u kajkavaca kadšto i dvoslovčano: dĕno n. p. zagr. 4|1. 123 koia muka bila ie ovakova, da su naimre ieden lagev po dugah i po dèneh naperili z oštremi čauli, potlam pako Attaliuša gologa nuter zabrkjili); tlä: tschup. 263 na nizke tla doli posaditi; ravn. 1|257 kdo me bó zlékel na tlá?, preš. 163 vihár na tlà ga zímski tréšne, 172 šest méscov móči tlá krváva réka; nagfl. 32 od spodi so tla, 131 je starci tańejr na tla vuišao, 28 na glatkom tle; gašp. 3|402 obe tla pade itd.; tschup. 304 powije srce svojega rajmnočlovęka noter da tla doli; levst. sl. 18 tál, levst. 94 od tâl; nagfl. 113 pura perouti do tél razprestré, 147 sopoutnik človeka od tél vdári i razmuždi, küzm. 98 ras-

Digitized by Google

praščilo se je zakrivalo cérkvi na dvouje od zgora notri do tél, prijat. 1875. 1. 7 z rokámi so do téo ségnoli, 1. 8 Lešbeńik vesnica do téo pogorejla, 1876. 2. 7 vu Beči edna naprávnica svejč do téo pogorela; tschup. 244 rože ovvenejo ter se pruti tlam doli obesejo, ravn. 1|256 nespametne kvante, laž in golfija štrafo pogańa tlàm nezdravim enako; tschup. 506 po tlah se je on valal, kast. 328 na golih tléh je počival, jap. prid. 2|67 na golih tlęh spę, ravn. 1|253 brin v nerodovitnih tléh sahne, škrb. 1|260 ofert inu lestna lubezen more per tléh biti, preš. 175 na tlèh (čitaj tlẖh) ležé Slovénstva stèbri stári; nagfl. 21 on je svoj krščák rejtko gda djao na redovno mesto, zá to se ńemi je gde na tle, gde nasred téli, gde pod stoulcom vláčo, 186 na dvá konca se tak vídi (rožec) kak da bi na tle stao (pazi: prijat. 1876. 2. 7 črepńa na teo spadnola).

A ˆ ima jedina riječ stô centum, te se danas više ne sklańa, ali u Pergošića jošte čitam 21|1 duie stie zlaati, 16|2 sto ili do due stye lyet, 85|1 takoua strana zaostane na due stye zlatih, 75|2 dvie ste zlati, 59|2 69|2 dvye stye dukatmy, 61|2 duije ste dukaat, 58|1 duie stye dukatmy, 24|2 pred due stie lietmi, 33|1 četiri staa.

2. *Dvoslovčane* riječi imaju

a) ¨ na zadńoj slovci: grlö, cvrtjë,
b) ˆ na zadńoj slovci: testô, poļê,
c) ´ na predzadńoj slovci: lákno,
d) ` na predzadńoj slovci: čèlo,
d) ˆ na predzadńoj slovci: mêsce.

a) Riječi s ` na zadńoj slovci drže ga u sing. u svih padežih na zadńoj slovci i u plur. u dat. i loc. U ostalih padežih dolazi ˆ na slovci pred tvorkom, nu kad se dat. i loc. i instr. završuju na em, eh, emi, a dual na ema, onda dobiva e u tih završetaka ´, završuju li se ovi padeži po ā-deklinaciji na am, ah, ami i ama, to se naglašuje âm, âmi, âma, äh. Nu plur. nom. (acc. i voc.) čuje se i s ¨ na ä. Evo dva tri primjera.

singular:

nom. (acc. voc.)	suknö	stъblö
gen.	suknä	stъblä
dat.	suknü	stъblü
loc.	suknü	stъblü
instr.	suknöm	stъblöm

Digitized by Google

plural:

nom. (acc. voc.)	sûkna i suknȁ	stâbla, stêbla i stъblȁ
gen.	sûken i sukȅn	stâbel, stêbel i stъbȅl
dat.	suknȍm, sukném, suknâm	stъblȍm, stъblém, stъblâm
loc.	suknȉh, sukném, suknäh	stъblȉh, stъblém, stъbläh
instr.	suknȉ, suknémi, suknâmi	stъblȉ, stъblémi, stъblâmi

dual:

nom. (acc. voc.) stâbli, stêbli i stъblȉ
dat. inst. stâbloma, stêbloma, stъbléma, steblâma

ostali su padeži kao u plur.

Evo ńekoliko primjera iz knige za riječi na ȍ:

nom. sing. gumnȍ: jap. ev. 263 on bó potrębil svoje gùbnú; ļudstvȍ: rog. 13 upičila je ta paklenska kača iz Evo inu Adamam use tu drugu réunu ludstvú . . . ù tèm prvim človéku usè tu drugu ludstvù je grejšílu; petr. 37 vse ļuctvó gda je videlo hválu je bogu dálo, 52 je potrebno jednomu človeku vumréti za ļuctvó, 95 včinete ļuctvó posesti, 99 vrgoše je pred ļuctvó, 113 je bog pohvalil svoje ļuctvó, 190 denes je narođeno détece nebésko, prez koga je ginulo vse ļuctvó zemeļsko, gašp 1/704 on sam poravnal je bludéče ļuctvó (‚lyudcztvó') izraelsko, kov. kemp. 259 koi drúgi národ je tak vrlí kak je ļuctvó krščánsko? 273 spoméni se presvéti otec z neprecènlive ļúbavi ńegove s kakvèm náčinom dál je na smrt živléńe svoje da ļuctvó svoje bi ožívil (pamti gašp. 1|848 on hoče osloboditi ļúctvó svoje); rojstvȍ: rog. 275 tvoje rojstvú oznanilu je belimu svejtóvu enu veliku veséļe; steblȍ: škriń. 292 grębа stèblú se bó v' ńih vkoreninilu; suknȍ: škrb. 1|186 ima nóter jemati zlató, srebró, seknó, blagó, žíto, vino.

gen. ļudstvȁ: rog. 10 iz ńega priti ima telkájn ludstvà kulikèr je zvèjzd na firmamentu, petr. 2 vnožíná pak ļuctvá prestreše svoje haļe, 21 skupa správivši vse poglavníke popóvske i pismoznánce ļuctvá zvédaše od ńih gde bi se Christus národil, 26 následuvaše ńega vnógi šeregi ļuctvá, 29 réče Jezuš vnožinam ļuctvá peldu, 30 réče Jezuš vnožinam ļuctvá priliku, 31 ova je vsa govoril Jezuš vnožinam ļuctvá po prilikah, 34 bi se velika vnožina ļuctvá skupa správļala, 41 začudiše se vnožíne ļuctvá, 95 sedéči vučáše z ladîce vnožíne ļuctvá, 99 milo mi je vnožíne ļuctva, 118 videvši pák vnožíne ļuctvá zbojaše se, 132 želéše videti Jezuša gdó bi bil te ne mogéše pred vnožínum ļuctvá, ar visínum majhen béše, 172 odgovori ńemu vnožína

Digitized by Google

ļuctvá . . . gašp. 1/645 bi po várašu telo svétca nosili z velikum pobožnostjúm i z vnožinum ļuctvá, 1|660 dosta krát pred vnožinum ļudctvá kakti zamrtva prez vsakoga díhańa je postajala i na zemļu opadala; moštvä: kast. 244 nevarnosti te mladusti nositi, skrb tega moštvá gori vzeti; suknä: jap. ev. 36 obeden ne všije eno zaplato sróviga sùknâ v enu staru oblačilu; trojstvä: gašp. 1|675 drúga s. trojstvá peršona na ov svét je došla, 885 druga sv. trojstvá peršona dokonča na ov svét dojti; ženstvä: preš. Sveti Senán u ‚klasje domačega poļa' 231 od tod se meníhi ženstvá ne bojé.

dat. i loc. ļudstvù: petr. 187 prvi prídavek jesu popévke duhovnê preprostomu ļuctvú po séleh hasnovite, gašp. 1|857 vezda se pobožnomu proti sv. Jožefu i Marie ļudctvú milostivnoga izkáže, 1/787 neizbrojena drúga čúda pobožnomu proti svetíci ovi ļudctvú je izkázal, kov. kemp. 223 ako se je tulika onda činíla pobožnost pred skrińum staroga zákona, kulik sada meni i vsemu ļuctvú krščánskomu imeti je náklon i pobožnost vu nazočnosti presvetoga sakramentuma? 230 tak si ti, nájmilosrdnêši Jezuš ļuctvú nazvêščajuč negda rekel: ne ču jê tešče odpustiti k dómu svojému, da ne opéšaju na pútu, 244 primi mê z ovem svêtèm aldúvańem predrágoga têla tvojéga, kotéro tî denes aldújem, da bude meni i vsemu ļuctvú tvojému na zveličéńe.

instr. ļudstvöm: petr. 66 pred bogom i vsém ļuctvóm, gašp. 1|699 na čemérno svoje blúdnosti pred priprostem ļuctvóm razglášeńe, 1/726 pred vsem ļudctvóm vu gledališču ńe oroslanom na hranu podati zapové; rojstvöm: dalm. ezdr. 1 in margine: pred Kristuševim rajstvum. ev. mat. 1 na kraju u tumaču: Marija je pred rojstvum in po rojstvu prava divica ostala.

Što je kazano za riječi na *ŏ*, vaļa i za riječi na *jě*. U tih riječi dolazi u Dalmatina i u ugrskoj slovenštini sing. dat. i loc. na *ej* a u ugr. i instr. na *ejm*, što je jednako êj, êjm (upravo ê, êm). Evo primjere i za ove riječi.

sin. nom. barjè: levst. 151 barjè ļubļansko, 167 barjè, barjà n. (na Igi) močvír, der morast; klasjè: ravn. 1|137 Rut reče Noemi: klasjé grem poberat za žencimi; mladjè: dain. 122 vinski trs imá mladjé no na ńemi grozdjiče, nagfl. 103 koze na brežni mestaj držíjo, ar koza brežna mejsta má rada, gde tečno mladjé, krhéče vejje i trńe naide jesti, naj ráj pa popovjé; pečjè: nagfl. 151 znoutra na srejdi vu pet mali hížičkaj stojé desét zrnic (pečjé); perjè: rog. 210 gos da tu perjè

Digitized by Google

z' katérim pišejo firsti inu krajli na pergamen svoje zapovidi; pitjȅ: jap. prid. 1/368 vinu ali drugu močnu pytjé se zduży kadar posoda ny zaprta; pretjȅ: küzm. 221 gospodne, zgledni se na pritjé ńihovo, 231 Saulus pa ešče píhavši pritjé i lüdomorstvo na vučeníke gospodnove odidouči k víšńemi popi proso je od ńega listí, 355 vi gospodarji ta ista činte žńimi tá nihávši prtjé; prtjȅ složeno s prijedl. rasprtjȅ: škrin. 18 katęri med brátmi razprtjé trósi; robjȅ: Belostjenac 469 rubjé; rožjȅ (okrnuto mjesto orožje): küzm. 130 vse ńegovo rožjé ńemi vzeme, 284 ne postavlajte kotrige vaše za rožjé nepravice grejhi, nego postávlajte sami sebe bougi liki z mrtvi živouče i kotrige vaše za rožjé pravice bougi, 334 rožjé našega vojsküvańa je nej telovno, 355 oblejcte na sé rožjé božje, nagfl. 138 ka za rožjé majo pešáci? stańȅ: küzm. 5 Kristušovo stańé i začetek prejdgańa, 70 ki je stańé meo vu groubji, 199 k ńemi pridemo i stańé si pri ńem naprávimo; svržjȅ: petr. 2 lámahu svržié z drevja, zagr. 4. 2/100 svržiè iednoga dreva izhańa iz korena, krist. 76 Absolon je pripetce nadošel pod hrast, koi nizko svržjé je imel; trnȅ: rog, 212 tukaj na zemli najdejo se use sorte rože, ali vener tajste niso rèsnične temuč fouš rože, samù na sebi je lauter trńè... use letù je lauter trńè... tukaj je Bernardus spoznàl kaj z' enu trńè inu fouš rože je use posvetnu veséļe; trstjȅ: prijat. 1875. 1. 6 gde rogoš i trstjé rasté; trtjȅ: küzm. 336 trikrat sem ládje trtjé pretrpo, 377 so ladje trtjé pretrpeli; vpitjȅ: jap. ev. 393 ńih vpitjé je če dalej vęči pèhajalu, jap. prid. 2|52 če jim pred očmy ostanete, bó vpitjé če dalej vękši, traun 8: gospod, zastópi moje vpitjé, 18 on na vpitjé tih vbóžnih ny pozábil, 96 poslúšaj moje vpitjé vzetjȅ: škrb. 1|170 on vidi v' ńe srco trdno naprejvzetjé bogá nigdar smrtno režáliti; traun 46 h koncu za zjutrajnu gori vzetjé Davidov psalm.

sing. genet. barjȁ: levst. 44 od požígańa ļubļanskoga barjà govorí zakon s 1866 l.; keljȁ: nagfl. 68 ogen nücajo na raztáplańe keljá; pečjȁ: nagfl. 151 kak da de z-pečjá jablan? 154 je li se krumpiške z-pečjá klicajo? pitjȁ: jap. ev. 246 vina inu močniga pytjá ne bó pyl, škriń. 97 dajte žalostnim močniga pitjá; rožjȁ: nagfl. 96 koń v bojni se ne straši praske rožjá; siljȁ: nagfl. 162 ka za vdárci znájo doidti siljá? toča, sűhoča, velka mokrouča, povouden, mraz; vpitjȁ: traun 360 obéniga vpitjá ny na naših pôtih, 167 jest sim trúdèn

Digitized by Google

od upitjá; zverjà: mat. 539 putuvali su dva prijateli čez jednu lózu i zapazivši vu guste loze jednu huticu hotejući i želejući znati, je li prebivališče človeka al pak zverjá, k ńe dojduči na vratah pokučili.

sing. dat. i loc. klasjêj: dalm. job. 24 kakòr ta prvi cvejt na klasjej bodo ony doly potepeni; pitjû: kast. 172 po jedi ali pytjú; rožjêj: küzm. 329 se vu vsem preporáčajmo: vu istine rejči, vu božouj mouči, po rožjej pravice z dejsne i z lejve stráni; trstjêj: dalm. job. 40 leży v senci, v' trstjej; vzetjû: kast. 18 z' tem ti v' tvojm dobrim napreiv zetjú trdnéši inu močnéši ostaneš; zverjû: zagr. 5. 2|238 hoteči one gospe mrtvo telo van hititi na hranu pticam i zveriù našli su ju pod zemļum frižku zdravu.

sing. instr. bitjêm: gašp. 1|588 pred kojega nazoči bitjém najžmekšega dreva težína trh i breme imati ne znala; zverjêm: math. 2. 3/248 su morali z dívjem krvoločnem zverjém boriti se. Primjere za ugrsku slovenštinu potraži naprijed pod riječmi na jê, n. p. nagfl. 33 grüntnejši na návuk vu čteńej.

plur. nom. i acc. seńà: nagfl. 129 tou so tjednov seńá. Je li pri nas zvöna varašouv držíjo seńá? je li so eta vekša kak seńá tjednov? Da na eta i 'z dalešni mejst orsága pridejo odávat, küpüvat, tak se etakša seńá orsáčka seńá zovéjo; trsjà: mat. 550 ne vidimo li vihre škodliveh vremén, povodńih, koja poļa, trsjá zatiraju? zverjà: zagr. 5. 2|48 vol, osel, koń, mezg i vsa naj ozojneša zverjà kada su zaprta poznavaju onoga koji ńim hranu daje.

Kano da ima krajeva gdje je u ńekih ovih riječi naglašena zadńa slovka duga. Naslućujem to po tom, što u schön. čitam nom. ej, iej: 416 vy se nýmate postiti, kakor dosehmal, de se vaše vpitjej sliši na visokim, 413 ta peti (naglauni greh) je žrtiej. Sravni let. mat. 1880, 163: osjé, osjá, osovjé.

b) Riječi koje imaju ˆ na zadńoj slovci imaju ga i u sing. genet. na zadńoj, što kad kad dolazi i u plur. nom. (acc.). U ostalih padežih ima ˆ na slovci pred nastavkom. Evo primjere:

singular:

nom. acc. voc.	testô	srcê	poļê
gen.	testâ	srcâ	poļâ
dat.	têstu	sr̂cu	pôļu
loc.	têstu	sr̂cu	pôļu
inst.	têstom	sr̂cem	pôļem

Digitized by Google

plural:

nom. acc. voc.	têsta i testâ	sr̂ca i srcâ	pô|a i po|â
gen.	têst	sr̂c	pô|
dat.	têstom	sr̂cem	pô|em
loc.	têstih	sr̂cih	pô|ih
inst.	têsti	sr̂ci	pô|i

dual:

nom. acc. voc.	têsti	sr̂ci	pô|i
dat inst.	têstoma	sr̂cema	pô|ema

ostali su padeži kao u pluralu.

Ali sve ove riječi mogu imati i u nom. acc. i gen. ˆ na prvoj slovci, što biva osobito onda kad stoje iza prijedloga: srcê i sr̂ce, po|ê i pô|e, morjê i môrje, blagâ i blâga, srcâ i sr̂ca.

Neke ove riječi rabe samo u stanovitom slučaju u pluralu te imaju ´ mjesto ˆ na prvoj slovci n. p. prosô, senô, plur. prósa, séna, gen. prós, sén, dat. prósom, sénom, loc. prósih, sénih, instr. prósi, séni. govori se n. p. letos so lepa prósa, lepa séna = heuer steht die hirse, das gras auf den *verschiedenen* äckern und wiesen schön.

Evo ńekoiiko primjera za rečeno

a) u kranjštini

Sing. nom. i acc. *ô:*

blagô: schön. 76 kér je tvoje blagú ondi je tudi tvoje srcé, 218 taisti je bil pred ńim („nym") obdolžen kakòr de bi on bil ńegovu blagú zapravil, rog. 46 blagú inu bogástvu ponúja ta svejt inu káže tèm svojim, 482 tú blagú úmej vbóge tallat, kast. 30 kaj bó tebi pomagalu posvitnu blagú? 39 letá zapravi vse tvoje blagú, 45 letá perpravi te ludy ob blagú, 57 nikar se na blagú zavupati, itd., jap. ev. 328 kję̀kaj bóm spravil vse moje blagú, jap. prid. 1|280 enimu vohrnimu ali lakomnimu človę̀ku se ne more nìč očitati dokler se edèn kaj čez ńegovu blagú ali denarje ne pregrę̀jšy, 2|112 ti bogati yšejo hvalo skuzi ńih blagú, pohl. opr. 267 časno blagú, škriń. 192 ga za svèt práša za svoje blagú, 234 ne jiši krivičnu blagú dobiti, 61 vučéni žnábli so nar žlahtniši blagú; pok. 1|61 se bo vučil vezańe na pozemelsku blagú sovražiti, škrb. 1|186 ima nóter jemati blagó, žíto, vino; ber. 108 morjarji méčejo žé v morje orodje in blagó, preš. 122 za blagó gotóve dnárje štéje. — mesô: schön. 11 mesú bode ví-

Digitized by Google

dilu tu izveličaiṅe božje, 66 je meni dal en kol v mesú, 113 duh je rejs volàn ali mesú je slabo, 199 moje mesú je ena prava jéjd, katéri jéj moje mesú inu pye mojo kry, ta ostane v' meni, 235 mesú žely zupèr duha inu duh zupèr mesú, 311 kar je od mesá rojenu, tu je mesú, 449 zatórai nista več dva, tèmuč enu mesú, kast. 42 želeti taku mesú, 330 jeli tvoje mesú želéznu? rog. 26 uzèl je skrivaj tu mesú, 64 Lycaon človéšku mesú bil je svojim gostèm h jejdi naprèj postávil, 482 skuzi tu premágala je Elizabeth tega medveda, tu mesú, tschup. 18 taku govory mesú inu kry, jap. ev. 406 beseda je mesú postala, 416 kar je iz mesá rojenu je mesú, 440 kakú nam zamóre letá svoje mesú jęsti dati? 441 katęri ję moje mesú . . . moje mesú je za ręs ena jęd, katęri moje mesú ję, ta v' meni ostane, 442 mesú nìč ne pomaga, itd., jap. prid. 1|12 moje mesú si ti sebi v' strup prebrnil, 1|190 kaj za eno vękši zastavo svoje ļubęzni nam hóče on dati, kakòr de nam svoje mesú, svoje lastnu telú za jęd dá?, 1|273 my znamo vam ńegovu mesú k jędi dati, 2|95 je božja besęda mesú postala, 2|96 po tęm smo my mesú od ńegoviga mesá postali, 2|235 bóš tvoje mesú križal skuzi vędnu doli treńe tih počutkov, pohl. opr. 131 vsaktir bo od zlobnuste sam svoje lestnu mesú grizl, traun 30 tudi moje mesú bo v' vupańi počiválu, 59 so se ti hudobni k' meni pèrbližali, de bi moje mesú žrli, 62 moje mesú je zupet oživęlu, 122 ali bom jest govęje mesú jędel? 155 vsliši mojo molitu dokler vse mesú k' tebi pride, 197 je mesú kakòr prah na ńe dèžíl, 213 moje srcę inu moje mesú se vesely v' živim bógu, 313 prebodi z' tvojim stráham moje mesú, 363 vse mesú ima ńegóvu svętu imę hvaliti vselej, škriń. 14 bóš svoje mesú oslábil, 72 katęri mesú vkùp nósio de bi žrli, 264 slehrnu mesú se druži k' svoji glihi, 276 on je sturil de se je vse mesú ńega bálu, 280. 320. 360. 371; pok. 1|23 hòčem za naprej moje mesú vędnu v' trdo slúžnost síliti, 1|89 moje mesú je spačenu, 1|90 dokler sem moje vude moríl, je bilo božje zdravje v' mojim męsi, takrat se mesú ni takú močnú duhu zuper stavìlu inu če je tudi kaki boj med duham inu męsam ustal, je duh mesú brž ustavil, 3|19 svoje mesú križajo, škrb. 1|10 nesim več gledal ne na mesú ne na krí, 1|14 sveit, hudič, mesú ga ne sme za en noht od prave póti odvrníti, 1/41 da mesó na znane svoje žé|e, 1|129 vučeniki pogirjejo, de b' soje mesó z' ojstrostjo krížali, 1|147 slovó tebi, svet mesó inu sátan! 1/155 v sabóto se sploh mesó jé, 1|159 v' petik inu v' sabóto

Digitized by Google

brez strahú mesó žró, 1|243 mesó dúho podvreči, ravn. 1|178 bom koļ jedel govéje mesó, ber. 42. porêče tvoje truplo obésiti in ptice bodo mesó kavsale iz tebe, 132 druge ļudstva jedó kóńsko mesó, 135 je bil siļen de bi jédel svińsko mesó, 148 nektere živali jedó mesó. — morjê: kast. 142 enu tihu krotku morjè inu en dobr véter ne izkaže to visoko zastopnost tega mornarja, rog. 265 letù morjè je ena navarna réč, jap. ev. 33 so ńemu vętri inu morję pokorni, 433 po tęm je Jęzus proč šàl čez galilaejsku morję, 436 morję se je napęjńalu, itd., jap. prid. 1/predgovor, on prehodi morję klub ńega valovam, 1|3 morję z nazrečenim šumeńam divjá, 1|235 v' enu morję te žalosti inu bolečine pogręznen, 1|244 tvoja žalost je velika kakor enu morję, 1/300 vaše srcę je kakòr enu nepokójnu morję, 1|336 pojdi čez tó rudéče morjé, škriń. XXVIII. kakòr je nękàdaj per hóji skuzi rudęče morję Aminadab z' svojim vózam ta prvi pred ludstvam skuzi morję šàl, takú je tudi ona zkuzi trpļeńa morję ta prva v' nebęsa šla, 102 vse vodę tečéjo v' morję inu morję prepólnu ne postáne, 307 ńę misli se dalej razprostrę kakòr morję, 308 moj potok je kakòr morję postal, 368 vse vodę se v' morję vrnejo, 380 na ńegóvo misèl se pusty šumęče morję vtolažiti; traun 158 on je morję posušil, 170 on je morję razdęjlil, 170 hvali ńega nebú inu zemļa, morję inu vse, 200 ńih sovražnike je morję zagrnilu, 241 ńegovu je morję, 290 kaj je bilu tebi, o morję, de si bęjžalu?, 364 katęri je nebú inu zemlo, morję inu vse kar je v' ńih sturil, pok. 1/92 so se moje hudobíe kakùr morję nad mojo glavó znàšle, 3/18 bi mogla moja žalost kakùr morję velika biti, ber. 61 Mojzes péļe Izraelce skózi rudéče morjé, 62 pred seboj imajo rudéče morjé, čb. 4|55 tí morjé svitlobe!, preš. 22 kak je čistó morjé! — nebô, tschup. 258 tu odpre ali nebú ali pekl, traun 170 hvali ńega nebú inu zémla, 242 Jęzus v' nebú grę, 258 ti razpęńaš nebú kakor en šotor, 366 katęri nebú z obláki pokríva, pok. 1|117 v' nebú inu pričo tebe sim grešíl, ravn. 2|35 glas z očésam v nebó vprtim je zagnal, preš. 36 kakú bit' óčeš poét in ti pretežkó je v' prsih nosít' al' pekèl al nebó! i prečesto. — poļę: schön. 251 so šli tjakaj edàn na svoje pojlé, ta drugi po svoji kupčij, tschup. 309 svoje pojlę bogu perporoča .. on oče ńegovu pojlę be imęlu rodovitnu ratati, jap. ev, 327 eniga bogatiga človęka polę je dobru rodilu, 424 poglęjte na polę, de je vžę bęjlu k' žętvi, jap. prid. 1/152 toča vse z' žitom napolńenu polę

Digitized by Google

pokončá, traun 156 tvoje polę bó z rodovitnostjo napólńenu, pohl. opr. 9 si ti ki enu pojlę obdęlal, škriń. 213 v' rudęčim mórji je bìlá pôt brez zadržìka inu v' grozni globočíni zelénu poļę; pok. 3|14 ti si nękàdaj Ezehielu preróku poļę polnu mrtvaških kosty pokazal, čb. 1/80 me mika poļé. — senô: jap. ev. 329 če pak senú katęru je danàs na póli inu jutri bo v pęč vrženu bog takú obláči, kakú veliku več vas, traun 86 ony se bodo kakòr sènú hitro posúšili, 252 moje srcę je pobytu inu sùhú kakòr sènú, pok. 3|16 moje srcę je pobitu inu suhú kakùr senú, ber. 145 domača živina jé po zimi suh sadež, to je senó ali mrvo. — srcê: schön. 307 vaše srcé ne bodi žalostnu, 331 ńe moža srcé ne smé na ńo zavupati, itd. kast. 14 dobr arcat bo globoku v tvoje srcè segil, 25. 61. 146 itd., rog. 15 povzdignite te oči, misli inu srcé h' bugu, itd., pohl. opr. 62 srcę, jap. ev. 482 je otrdil ńih srcę, 493 vaše srcę se nikar ne prestraši, 500 vaše srcę se bo veselilu, jap. prid. 1|27 se takú perpravio ńega v svoje srcę prejęti, 1/166 dęlu ohrani naše srcę pred ràztręseńam itd., traun 7 ti si moje srcę z veséļam obdal, 9 ńih srcę je nečimrnu, itd., škriń. 18 tvoje srcę nima ńę lepoto poželęti, 30 hudobnih srcę je za nič, 142 ti si moje srcę ránila, 274 srcę vse tó ne zapopade, bog pa vsaku srcę spozná, 33, 45. 369, itd.; pok. 1|41 v svoje srcę bòl utisnem veseļe nad sręčo, itd., čb. 1|52 vince 'z goré gréje srcé, preš. u moto: srcé je prázno, sréčno ni, 5 po ńi hrepení srcé, 6 omečíte neusmíļeno srcé, 9 póčlo bó srcé, 14. 17. 18. 28. 33. 36. 67 itd. — srebrô: schön. 290 on bo levitou otroke čistil inu precéjal kakòr zlatú inu srebrú, traun 24 besęde tiga gospóda so čiste besęde kakor srebrú, 158 ti si nas skuzi ogìn sčistil kakòr se srebrú sčísti, 165 katęri so kakòr srebrú sčisteni, 291 i 340 tih nevęrnikov malíki so srebrú inu zlatú, škriń. 24 tó kar naprej prnésem je bólši kakòr nar čistejši srebrú, 30 pravičniga jézik je kakòr očistenu srebrú, 49 ona je žlahtniši kakòr srebrú, 51 kakòr bó srebrú v' ogni inu zlatú v' péči skúšano, takú skúša gospód srca; škrb. 1|186 ima nóter jemati zlató, srebró .., ber. 132 kraļ mu je dovôlil zlató in srebró s' seboj vzéti. — testô: schön. 151 postrgajte vùn ta stari quas, de bote enu novu testú kakòr ste opreisni, tschup. 177 malu quasú je zadosti cęlu testú skisati, pok. 2|37 postrgaj iz svojiga srcá stari kvas, kvas hudobie inu malopridnosti, de postanem novu testú, opręsni krùh čistosti, ravn. abc. 47 testó. — uhô (vidi ostraga kod riječi s tvorkom es) — zlatô: schön.

Digitized by Google

39 zlatú inu kadillu pèrnesó, 41 so ńemu pèrnesli zlatú, kadillu inu myrro, kast. 83 postavi vsiga svitá zlatú, srebrú, blagú, část . .; jap. ev. 6 so ńemu darovali zlatú, kadillu inu myrro, traun 42 onę so imenitniši kakòr zlatú, 314 lubim tvoje zapóvèdi več kakòr zlatú, škriń. 24 moj sad je bólši kakòr zlatú, 49 posędi modrost, za kaj ona je bólši kakòr zlatú, 61. 158; čb. 4|5 ńega grad nebá plańave in zlató rumena zarja (preš.), gledaj i gore pod srebrô. — želô: schön. 285 tebi je težkú zupèr žellú brcati, 359 smrt, ké je tvoje žellú? žellú pak te smrti je greh, rog. 210 bil je on iménovan mellifluus poln medù za volo svoje dobrúte inu sladke beséde, ali čez use to imel je on tudi to želó z' katérim pičèl je on, kadar je bila potreba. (Ja ove riječi tako naglašati nisam čuo, u goreńštini glasi zèlo (upravo zèu) ne želo, a malo redaka sprijeda ima i rog. ‚tu želu').

sing. genet. na â:

blagâ: dalm. ebr. 7 katerimu je tudi Abraham dal desetino vsiga blagá, ebr. 9 Christus pak je prišàl, de je on en viši far tiga prihodniga blagá, ev. mat. 19 itd., schön. 91 Christus je pèrstopil kakor en vihši fár tiga prihodniga blagá, 368 jest dam polovico mojga blagá vbozim, 417 my se ludskih grehov deležne sturimo z deileżnostjo vkradeniga blagá, kast. 57 ne pravim de bi ti blagá ne jmel jméti, 58 na tem sveitu nei obeniga blagá . . ne yšči ti druziga blagá, 59 kateri dosti blagá jma, 139 polovico tvojga blagá bode tebi vkradenu, rog. 15 bila je leta od žlahte tega groffa uséga blagá inu bogástva obrupana, 233 aku si lih imel veliku blagá, za tu ni maral, jap. ev. 328 ti imaš veliku blagá spravleniga, 345 daj meni ta dęjl blagá, jap. prid. 1|41 oče, daj meni ta dęjl blagá, katęri meni sliši, 2|24 eni od blagá tiga doli potrtiga inu okradeniga vbógiga spitani živę, 2|50 kroták človek je v pomankańi kakòr v' obilnosti tiga blagá vselej stanoviten, 2|138 en hudobni sodnik je en sužni svojga blagá, 2|139 vy bogati, sužni tiga strohliviga blagá se v' enim rędvnim stani znajdete, 2|140 bote vidili de nam obilnost tiga blagá perložnost da vse grędhe dopèrnesti, traun 29 ti mojga blagá ne potrebúješ; škriń. 48 bólši je enu málu z' pravíco, kakòr pak veliku blagá z' krivíco, 114 kjęr je veliku blagá, tamkaj je tudi dosti jędcov, 330 bogatínc se trúdi v' vkùp spravlańi blagá, 345 kdór od vbógih blagá offrúje je kakòr tá katęri syna pred očętovimi očmy zakóle; pok. 1|118 blagá lakomen vędnu na svoje bogáte zalóge ględa, 1|130 so časty inu blagá lakomni, pohl. opr.

Digitized by Google

45 ti imaš blagâ dovel, ravn. 2|73 bogatínc je na kupih blagá sedel, ber. 198 daj mi de·v potrébi ptujiga blagá ne požélím, preš. 113 lákota sláve blagá vléče pisárja drugám. — mesâ: dalm. pav. rim. u predgovoru 79 za volo tiga neumorjeniga mesá smo my še grêšniki, ebr. 5 on je tudi na ta dan svojga mesá (‚meſsá') molitou inu prošńo offral, 2 kor. 12 in margine: kol letukaj ne pomeni tiga mesá iskušnave k' nečistosti itd., schön. 22 katéri néso od te kriy ni od vole tiga mesá temuč od buga roieni, 214 jest po človéčki šegi govorim za volo slabosti vašiga mesá, 217 aku bote skuzi duhá tiga mesá délla morìli, taku bote živéli, 239 katéri na svoje mesú seje, ta bo od mesá pogublejne žèl, 296 ga je zbral iz vsega mesá, kast 3 nyh dosti se postavi na nespodobne lušte tega mesá, 315 govorjeńe od le tega tvoiga mesá, rog. 22 mesà ni jéjdel, 299 30 léjt ni ne mesà ne ribe ne jaje ne sadja pokusil, 463 ta svejt drugiga ni kakòr želnost tega mesà, tschup. 22 per enih regira poželeińe tega mesâ, 82 doli tareńe tega mesâ, jap. ev. 403 duh nima mesá inu kosty, 406 niso iz vole tiga mesá rojeni, 440 aku vi ne bóte jędli mesá synu tiga človęka, ne bote imęli živleńa, jap. prid. 1|256 obá sta bogú óffruvala, leta v' kryví svojga srcá, uni v' kryví svojga mesá, 2|96 smo mesú od ńegóviga mesá, 2|100 letó vam tudi ne bó zmankalu, vy sužni tiga mesá, skriń. XLI posvejtna modrést je mesá ne pak duhá modrést, 131 odvrni hudobío od tvojiga mesá, 268 takú je rodovína mesá inu krivy, 301. 392; pok. 1|62 bo mene v' doli treńu mojiga mesá vidil, 2|83 ne živy po želah mesá, 3|143 aku bote dęla mesá z duham moríli, bote živęli, škrb. 1|32 v sužnosti svejta, mesá inu hudiča, 1/48 ako boš noter dájańe svetá inu mesá zavrgel, 1/234 kar je vse z' prepovédano jedjo mesá v' posti skléneno, 1/273 de postanemo mesó od ńegoviga mesá, ravn. 1|98 per lòncih mesá smo sedéli, ber. 63 niso v' pušavi mesá iméli, 105 po krokarji mu pošila vsak dan kruha in mesá, 151 mi Evropejci ne jémo mesá od marsikterih žival(i), čb. 5|63 lepó zahvali zdaj bogú za tak kos mládiga mesá; morjâ: schön. 276 je okuli morjá mejé stavil, kast. 6 per kraju morjá na suhu stopi . . vse per kraju morjá popusty, 81 tú vse iz eniga morjá zvèra, 211 kateri so skusili nevarnost tega morjá, 271 pečina na srt morjá; rog. 266 jest sim prišàl na visókust tega morjá, jap. ev. 436 so vidili Jęzusa vrh morjá gredóčiga . . na uni plati tiga morjá, jap. prid. 1/251 postane onu kakòr ena skála v' srędi morjá, škrin. 73 tedaj bóš kakor

Digitized by Google

edèn katęri v' srędi morjá spy, 95 try rečy so meni težkę: po stójne pôt na nębi, kače pôt na skáli, čolna pôt v' srędi morjá, 166 morjá voda bó čez ńih divjála, 214 si jim od morjá prepelice pustil perletęti, 218 kdo je preštèl morjá pęsèk? 384 od eniga morjá do drugiga; traun 16 vse si ti ńegovim nogám podvrgèl: ptice tiga nebá inu ribe tiga morjá, katęre se po cęstah tiga morjá vózio, 53 on je ńegov grunt zraven morjá postávil, 74 on spravla vkup vodę tiga morjá, 155 vsliši nas, o bog naš izveličar, ti zavúpańe vsęh pokrajn tę zemle inu dalniga morjá, 156 katęri vtolažiš divjáńe tiga morjá, 164 jest ga hóčem spelati iz globočyne tiga morjá, 177 on bo gospodoval od morjá do morjá, 206 on je svoje mladike nótèr do morjá ràztęgnil, 224 ti gospodúješ čez divjáńe tiga morjá, 276 valóvi tiga morjá so se vzdignili, 268 so tebe ràzdražili zrávèn morjá, zrávèn rdę čiga morjá, pok. 3|19 bodo sèm tèr tjé tękali od morjá do morjá, 3|125 aku bi se pred mojimi očmy v globočini morjá poskrili, bom tam zapovędal kači de ńę piči, ravn. 1|198 v brezno morjá naj hribje hrumé, ber. 145 brez neskončniga morjá je še veliko rék potokov in virov, 159 môrska sól se ob brégih morjá dobíva, 167 vôda morjá vstaja šest ur in pada zopet šést úr, čb. 1|61 Italja soseda morjá se tiší, preš. 21 morjá široka césta peļála me je v mésta, 12 ko brez mirú okróg divjám, perjátli prášajo me: kàm? prašájte ráj' oblák nebá, prašájte ráji vál morjá, 77 nevárne mu káže póta morjá, čb. 5|16 polężejo koj se valovi morjá (preš. Senán); — nebâ: traun 16 si ti ńegovim nogám podvrgèl ptice tiga nebá, 48 moj jezik se drży nebá mojih vust, 122 jest vejm za vse ptice tiga nebá, 259 nad ńimi prebivajo ptice tiga nebá, preš. 12 prašájte ráj' oblák nebá, 93 al' bo nebá togôta razsúla v póļe tóčo; — poļâ: jap. ev. 25 premislıte lilie tega polá . . . kęr pak bog travo tiga polá takú obláči, kakú veliku več vas, jap. prid. 1|298 to so grozni gospodarji, katęri zadnič gospodarji od vękši dęjl polá inu snožęt cęle fare postanejo, 2|136 premislite lilie tiga polá, čb. 1|78 poļá ne opleve, 4/35 plańave rodovitniga poļá; preš. 175 poļá lepotíje ti káže; — srcâ: dalm. psl. 118 iz céliga srcá, job. 36 od muči tiga srcá, ebr. 4, itd., schön. 450 Moyzes je vam pèrpustil žene odločit za volo trdusti vašiga srcá, kast. 25 nespodobna djańa jmaš 'z tvoiga srcá iztrgati, 26 strébi tudi te maihene koreničice teh gréhou iz svoiga srcá, 95 cagliviga srcá je ta katiri li životu stréže, 118 boš pohlevniga srcá, 120

Digitized by Google

kar lubiš iz céliga srcá, 160 ne ysče v' znańu dopadańe tega srcá, 170, 193 213. 259. 264. 384 itd., rog. 3 dièmant od naturae sturien je bil takú kunštnu k' eni podóbi eniga srcá, de en sledni se jé le tému zauzel, le téga pustíla bílla je ta Elizabeth rezklat inu rezrezat takú de iz eniga srcá due so postalle, itd., jap. ev. 401 o vy kasniga srcá (krivo ‚sęrcá') k vęruvańu! 15 izveličani so ty katęri so eniga čistiga srcá, 53 iz obylnosti tiga srcá vusta govorę, itd., jap. prid. 1|49 vam ne sturym krivíce, če vas jest eniga otrpniga srcá držym, 1/122 za tô še ne zgubím srcá, 2/156 katęri niso dobriga srcá, slab konèc vzamejo; pohl. opr. 7 k pridu tega srcâ, traun 16 iz cęliga mojga srcá hočem jest tebe hvaliti, 78 gospód je blizu tęh, katęri so žalostniga srcá, 109 on vęj skrivnosti tiga srcá, škriń. 13 hrani jih (moje besęde) v' srędi srcá, 43 srcá zdrávje je telęsnu vesęle, 19. 20. 29. 67. 97. 131. 234. 310 313; pok. 1|14 povrni meni zdravje mojiga srcá, 1/52 en glas je iz mojiga srcá šàl, 2|37 itd., škrb. 1|96 ni zadosti de b' te zapustil inu zginil iz toiga srcá, 1|132 greva nas iz celiga srcá, 1/207 odpré vrata srcá vsim skušnávam, itd., preš. 27 bǫ́l'ga srcá ni iméla Ļubļána, 83 bil gódec je mêhkiga srcá, 55. 59. 104. 107. 117. 134. 137. 144. 152. 176, itd.; — srebrâ: dalm. 1 hron. 23. taužent krat taužent centou srebrá, pohl. opr. 173 je v Jeruzalemu obilnost tega srebrâ toku velika postala koker mnogust teh kamenov po ulecah, trann. 308 postáva tvojih vust je za mene bólši kakòr távžènti zlatá inu srebrá, škriń. 77 vzàmi proč od srebrá pęno, 411 vzàmite gori návùk kakòr veliko tęžo srebrá inu imęjte ńega kakòr velik kùp zlatá; ber. 133 sam iz svôje kraļéve zaloge je dal tóliko zlatá in srebrá kólikor ga je bilo tréba, preš. 53 brat prvi kupèc je, on kúpe zlatá, na méro ta újic tvoj íma srebrá, 54 ne zdí se mu škóda zlatá ne srebrá; — testâ: ravn. abc. 77 mati iz testá delajo hlébe, škrb. 1|165 en mejhno kvasú ako bo iz móko zmẽšan strí veliko testá; — uhâ: schön. 116 on se je doteknil tiga hlapca uhá inu ga je ozdravil, škriń. 78 módriga inu vbógliviga vuhá svarjéńe je kakòr zlate navušęsnice; — zlatâ: dalm. 3 reg. 9 Hiram je bil h krajlu poslal stu inu dvajseti centou zlatá, rog. 34 katéru use je bilú iz čistiga zlatá zlítu, tschup. 272 prosem enu srce iz zlatâ, jap. ev. 40 ne imęjte zlatá ne srebrá v' vaših pasęh, traun 308 postava tvojih vust je za mene bólši kakòr távžènti zlatá inu srebrá, škriń. XXI naslónba je iz zlatá, 331 veliku jih je za volo zlatá

Digitized by Google

pádlu, 395 ti si z l a t â tólikajn vkùp zbral kakòr medeníne, ravn. 1/201 reče David perdjati še talentov tri jézare samočistiga z l a t á in talentov sedem jézarov samočistiga srebrá, 2/114 veči vese|e ima dobra žena, kakor bi bila še to|ki zaklád z l a t á in srebrá našla, 2|155 cele skrińe z l a t á ga ne dajo, to|ko vese|a íma, kdor ima táko srce, škrb. 1|12 glava je bla 'z čistiga z l a t á, ber. 91 zvést prijatel je bo|i od z l a t á, preš. 190 misli de bo v síli z l a t á mu tréba, (gledaj još pod srebrâ).

U *sing. dat. i loc.* čuje se kadšto u goreńštini ˜ na zadńoj slovci, a tako čitam zadńu slovku naglašenu dva tri puta: m e s ù škrb. 1|32 zadosti dolgo smo služili našìmo m e s í inu grešnimo nagneńu; m o r j ù kast. 211 nyh dosti je kateri so skusili nevarnost tega morjá se ne vselei odpovédó m o r j ú inu barkam, 271 en kroták móž v' tega srda m o r j ú se povišuje inu trdnu stojy kakòr en škól ali ena pečina na srt morjá, škrb. 1|133 sreča velika je bla za apóstelne, de na m o r j ú, k' so bli v' očitni nevárnosti potopíti se inu konc vzeti, so iméli per sebi Jezusa; — n e b ù škrb. 1/463 mégla ktiro je veter po n e b ú razpodil; — s r c ù škrb. 1|97 bogá v' s r c ó imá, 1|498 ni nigdar verjel, de se bo v' ńegóvimu s r c ú na enkrat vse takó preóbrnilo, 1|504 sturjene krivice ti vedno kakor svinc per s r c ú leže, 1|512 s časama vgasne v' ńegovimu s r c ú popolnáma luč vse víre.

U *sing. loc.* dolazi i nastavak *ej* u Trubera, Dalmatina i Schönlebena. Levec die sprache in Trubers Matthaeus 11 piše: ‚der sing. loc. kann auf ej = asl. ê ausgehen, wobei besonders bemerkt werden muss, dass dieses *ê* gegen das bekannte asl. lautgesetz sogar nach palatalen und gutturalen stehen kann: na tim polej (poljéj) b. d., hudu mislite vašim sercej, g. a. v njega sercej 13. c., po morjej 23. b, per tim zlatej 23. b, v tim morjej 28, a. In Unterkrain, namentlich in Trubers heimat leben solche locale noch kräftig fort und man spricht in jenen gegenden allgemein: v satovjéj, skalovjéj, pečevjéj etc. Dieses ê hat sich selbstverständlich nur dann erhalten, wenn der gedehnte ton auf der endsylbe ruht. Sudeći po ugrskoj slovenštini biti će ˆ na ej. Dalmatin nastavak ej ne bi|eži nikakvim znakom, a u Schönlebena takodjer neima ej nikakva znaka, ali prva slovka u riječi meso ima ´: 11. 88 po tém mésej. 87 po tim mésej, što držim ja da va|a čítati mêsej; va|da je bilo oboje u porabi: i mêsej i mesêj; ostale riječi neimaju nikake oznake: schön. 54 pujte zahvalu bogu u vašim ‚s è r c e j', 253 psallirajte gospudu u vašim ‚s è r c e j', jer è znači da se ima

Digitized by Google

ъ izgovarati. U Dalmatina amo iduće riječi dolaze bez oznake i prve i druge slovke: nehem. 11 v' svojm blagej, job. 21 u vsem blagej, 2 hron. 21 na vsem tvoim blagej, job. 19 v' moim mesej, na mesej rim. 1. po tém mesej, galat. 4 po tim mesej, nehem. 9. per erdečim morjej, job. 2 v' erdečem morjej. itd.

Naslućujem da je i u *sing. instr.* nekoč zadńa slovka naglas imala i to s toga, što u Dalmatina dolazi *um* mjesto om: sirah 20 on z enim, okum daje inu z' sedmemi očesi gleda kaj bi spet za tu prejel, cant. 4, mat. 18, 2 hron. 3 z' čistim zlatum, itd.

Plur. *nom. acc.* na â: srcâ: kast. 296 kateru straši tá trdovratna srcá inu yh omehčá, 321 tá bi mogel z' eno zlato ketino srcá vsih ludy zvèzati, 395 božya lubézn je izlita v' naša srcá skuzi svetiga duhá, 400 katerimu jest offram moje srcè inu vsih srcá.

I slovka *ov* od muških osnova na u dolazi amo tamo u knizi, ali u narodu toga nisam čuo, n. p. blagôvi: ravn. 1|76 ravno tę|ko dnarjov in preblék je očétu poslal in po vrhu še desét z' egiptovskimi blagóvi otovorènih oslov; mesôvi: rog. 424 takú oduzeli boste temu mesóvu use želè to čistost oskruniti, 633 služili smo doste lejt svetóvu, mesóvu inu hodyču; morjóv(!): ravn. 1|238 sunil si me v' brezen, v' sredo morjóv, zatòp me obdaja.

Riječ drva plur. das holz u goreńštini glasi nom. drvâ, gen. dȓu, dat. drvâm, loc. drvàh, drvȓh i drvéh, instr. z drvmí i z drvâmi; jap. prid. 1|369 ogjìn je óffèr, vodó, drevá inu celu kamńé pocęral, škriń. 82 ogin drèvá vzgé; 128 drèvá cępi; ravn. 1|35 Abraham nakóle dèrev za grmado; škrin. 82 kadàr drèv več ny, ogin pogásne.

U sing. nom. (acc, i voc.) kako je već napomenuto, dolazi naglas i na prvoj slovci osobito kad riječ dolazi s prijedlogom. Za ovo biće dosta dva tri primjera

a) za *nom.* (acc. voc.):

mêso: škrb. 1|413 dolžni smo méso krotíti, 2|4 kar more razbrzdano méso požéleti; môrje: jap. ev. 13 sta mrężo v' mórje metala, 435 so ony čez mórje prišli, 523 se je v' mórje spustil; škrb. 1|100 šiba Mojzésova je razdelíla krivavo murje; nêbo: jap. prid. 2|85 pregrębe katęre v' nębu vpijejo, ravn. 1|124 idi na nébo, (uz nêbo dolazi [rijetko] inèbo čb. 5|11: ńemu je Tal'je têmpeł nêbo jasno); pôłe: dalm. job. 4 na Jerihousku púle; škriń. 148 pridi mój lúbi, pójdiva vùn na

Digitized by Google

pó|e; sr̂ce: (preš. 51 za béle jo roké perjél, na sèrce stísnil, jo objél).

b) za *genetiv:*

blâga: škriń. 345 kdor od krivičniga blága darúje, tiga óffer je nečist; nêba: tschup. 427 katireh kryvave solze noter da nęba upyejo; jap. ev. 32 ptice tiga nęba, 438 Moyzes vam ny dal kruha od nęba, 439 sim od nęba doli prišàl, 440 katęri od nęba doli pride, 417 katęri je iz nęba doli prišàl; traun 41 onu grę gori na enim kraju nęba; škriń. 130 nęba ptice bódo tvój glas okóli nosile, 304 cęlo širjávo nęba sim sama obtékla, 378 svitloba od zvęzd je nęba lepota, 387 dokler nęba dnęvi stoję; ravn. 1|196 po visokosti néba od zemle; preš. 45 ńé poglédi svítle stróle z néba jásniga posláne; sr̂ca: (preš. 5 sèrca bolečíne skríte); srêbra: škriń. 140 tiga istiga stèbre je iz srębra narędil, škrb. 1|188 gláva je bila iz zláta, prsi inu roké iz srébra.

Za ostale padeže neka zadovoljuju ovi primjeri.

a) *sing. dat.* i *loc.:*

blâgu, blâgi: škriń. 266 komú bó dóber, katęri se v' svojim blági ne vesely; mêsu, mêsi: tschup. 350 mi smo temu męsu se odpovędali, jap. ev. 87 bóta dva v' enim męsi, 452 vy po męsi sódite, jap. prid. 1|169 gręh se zlęže inu redy v' naročji tę lenobe kakòr se črvję v' enim mrtvim inu gnylim męsi zaredę, 2|103 katęri po męsi hodio, traun 343 katęri vsimu męsu jęd dajé, 91 za volo tvoje jęze ny zdrávja na mojim męsi, škriń. 113 ne daj tvojimu męsu perlóžnost z' tvojim vustmi, 215 plàmęn ny škódùval męsu strohlivih žival, 383 v' ńegovim męsi je tó zavęzo potrdil; škrb. 1|10 sim napovedal vojsko mojmo mési, 1|71 kaj za ene ojstrosti pa mi damo pokusiti grešnimo mési? 1|173 ktir je preslab postal svojim trijem móčnim sovražnikam svéto, méso inu hudičo zoper stati, 2|4 v' mésu živit; môrju, môrji: jap. ev. 435 so ńegovi jógri k' mórju doli šli, 32 velik vihár je vstal na mórji, 12 Kaphernaum leży per mórju .. je Jezus per Galilaejskim mórju hodil, 522 pèr Tyberiadskim mórju, 33 je zapovędal vętram inu mórju; traun 268 on je zažugal rdęčimu mórju inn je suhú postálu, 192 tvoja pôt je bila v' mórji, 273 rešéńe od nesręčne vožne na mórji, 275 katęri se po mórji v' bárkah vózio, škriń, 380 katęri se po mórji vózio; nêbu, nêbi: tschup. 42 be se imęli včiti tęk teh zvęzd na nębu inu čuda te nature na zemli zvęditi, jap.

Digitized by Google

prid. 1|46 na zemli inu na nębi, jap. ev. 18 ne persęgati per nębi, 22 izgodi se tvoja vóla kakòr na nębi, takú na zemli, 417 katęri je v' nębi, traun 258 na nębi inu v' mórji, 345 mǫj jezik imá na mojim nębi (gaumen) obtičati, škrin. 279 sónce obsęje kar je nar bòl vísokiga na nębi, 378 mávrca se razprostrȳ na nębi z' svojo častitlivo okróglostjo, 164 katęra (ptica) po nębi zlęty, ravn. 1|4 goréla je de dan déla velíka luč na nébu, škrb. 1|158 so se svetíli kakor zvézde na nébo; pôḷu, pôḷi: dalm. 1 mos. boš zéle na púli jédil, job. 5 na Jerihouskim púli, itd.; jap. ev. 347 stariši syn je bil na póli, traun v boršnim póli smo to nešli, preš. 10 več róž ne ráse v póḷi; têstu, têsti: ravn. 1/88 vse živo jih (žab) je bilo po neškah in po téstu v' ńih.

b) sing. instr.:

blâgom: traun 33 z' tvojim skritim blágam je ńih trębuh napolńen, 155 my bomo z' blágam tvoje hiše napólńeni, 274 on je lačniga z' blágam napólnil, škriń. 164 baháńe z' blágam kaj nam je pernéslu? 74; mêsom: jap. prid. 2|10 kàdaj ste vidili de je en oče otroke z' svojim telęsam inu męsam redil? levst. 61 zabráńeno jim je z mésom rediti svińe; nêbom: jap. ev. 356 kakor se en svèteč blisk od zgoraj spod nęba na to kar je pod nębam làskače, taku bó tudi syn tiga človęka na svój dan, traun 196 on je vęjtèr od jútra pod nębam obúdil, 368 vse vodę katęre so nad nębam naj hválio imę tiga gospóda, škriń. 108 vse pod nębam v' svojim časi prejide, škrb. 1|165 dá tičam pod nébam obilne jérprge, preš. 35 on ki ptíce pod nébam živí nàj ti da sréčne, veséle dní; têstom: levst. 51 tréščenemu človéku je teló obkladati s téstom gorjúšne moke; srêbrom, zlâtom: traun 266 jih je vun izpélal z' srębram inu z' zlátam.

b) u ugrskoj slovenštini

sing. nom. acc. na ô = ou:

črevô: küzm. 306 hrána je črejvi i črvou hráni, nagfl. 93 na trûpi ma hrbet, dvouja rébra, črvou (beńûh, trobûh) i vûmen, 122 etoga táli so odspodi naprej črvou, od zaja ledevjé; drevô: küzm. 40 figovo drvou, prijat. 1876 7. 6 stoupva eti gder pod drevou .. pod drevou stoupi, običnije je drejvo; gńezdô: nagfl. 37 vučitel ńim ftičke gnezdou pokaže, .. ka je eto za gnezdou?, 170 pregreši ono dejte, štero slavíčka gnezdou razmeče, 199 jeli more li eden stolec, edno ftičke gnezdou od samoga sebe nastánoti?, prijat. 1876. 3. 6 malomi

Digitized by Google

ftiči je gnezdou tou ka je tebi očé hiža; kolô: nagfl. 64 kak žene kolou vretence! 189 vsako 24 vöro se obrne (zemla) ednouk kak kolou okouli náredi svoje 199 vu tom časi se 365 krat obrné kak kolou okoli náredi svoje; mesô: küzm. 321 nej je vsáko mesou ednače mesou, nego drügo je človeče mesou, drügo je pa govensko, trpl. 63 kak nam more krűh dati i lüdstvi svojemi mesou pripraviti; nagfl. 80 vu kamraj držímo slanino, mast, mesou, belice, grajh . . , 81 ka se čeres leta drží vu pionicaj? mlejko, smetana, kisilák, gda te i mesou, 87 odrašeni (psi) naj ráj mesou jejjo, 94 ńé (kravé) mesou je žmajhna jejstvina, 151 pod tejm (lüpińem) je ńega (jáboka) mesou, štero je župnato, 173 či sirouvo mesou sou prehodi, ne skvarí se, 176 ríbje mesou je žmajhno, prijat. 1876. 1. 7 govensko mesou, 3. 7 mouč mesou dá, 5. 7 človek má za mesou ošpíčene zobé; okô: küzm. 8 či te pa okou tvoje dejsno spáka, vö je skopaj, 10 či pa okou tvoje bode hüdou, cejlo tejlo tvoje kmično bode, 35 či te okou tvoje spáka, vö je spejhni, 360 či je cejlo tejlo okou, gde je poslüjh? 302 okou nej vidilo, trpl. 43 vu neprijateli moji se je naglédalo okou moje, 76 moje okou bode svojo radost vidilo na moji protivniki, nagfl. 27 pokážte mi právo okou; poļê: trpl. 79 veseli se polé i vse ka je na ńem, nagfl. 180 polé nam odkríje žítka vretino; prosô: nagfl. 34 je li bi mejla jesti živína, či ji ne bi rásla tráva, gječmen, kukorica, prosou, detelica?, 162 na ńivaj rasté pšenica, žito, gječmen, oves, prosou, kukorica, prijat. 1875. 8 polevavši kukorco, prosou . . . tam se kukorca posühšíla i hajdina i prosou božno ostalo; senô: nagfl. 38 pravte za menom ete rečí: človek, krűlia, senou, ednouk (ne: krűa, sinou, idnouk), 68 eden vért je vu velke plasté sklao na pou sirouvo i mokro senou. Po ništerom dnévi se je plastovjé vúžgalo i na pepél obrnolo. Oni je nej znao, kaj se nej prav sűho senou spustí i vužgé, 81 na hrambi držíjo senou, slamo, 165 na trávnikaj gájijo trávo, da jo doli pokosíjo i na senou posüšíjo, senou pak etak správlajo; prijat. 1875. 1. 6 pri travnikaj se za pouv vzeme senou, outava i paše nüc, 1876. 2. 7 oves i sinou daj ńemi . . . dam ńemi sinou i oves; srcê: küzm. 277 potemnelo je nespametno srcé ńihovo, 302 vu srcé človeče je nej zajšlo, 391 moje srcé gori primi, 24. 29 itd.; prijat. 1876. 7. 6 tak na milo popejva ka človeki i srcé jouče, 7. 7 tak se mi zdi ka se mi srcé razpouči; telô: prijat. 1876 5. 7 človečo tejlo razločno jelo potrebüje. Istina ka eden čas je

Digitized by Google

mogočno s krühom i z vodouv živeti, ali človeka bistvo lastivnost je iz réda vnogo féle, ńagovo delavnost žela ino mišlejńe razločno i vnogo féle, ka telou, štero eto razločnost nosi, z vnogo féle jela more živávati; testô: küzm 305 edno malo kvasá cejlo tistou skvasi; sčistite tak te stari kvás, naj bodete nouvo tistou, nagfl. 53 olouvnik je okrougli ali na duzi se vlečé kak valékoobrázno testou, 136 v-ednoj drügoj (kadi) pa malo cout eden valék tečas mejša, grouža dokeč se kak testou ne vgostí; uhô: küzm. 18 ka vu vühou čüjete, 55 odseče ńemi vühou, 194 odsekao ńemi je vühou, 206 komi je Peter vühou odsekao, 302 ka je okou nej vidilo i vühou je nej čülo i vu srcé človečje je nej zajšlo, 315 či erčé vühou da sem nej okou, nejsem z-tejla, jeli je za to nej z-tejla?, trpl. 46 štera vühou zatekne, 77 té ki je vühou stvouro, je li ne bi čüo? nagfl. 30 deni vas ysáki pravo rokou na svoje pravo vühou ... tou de ńega pravo vühou .. deni si lejvo rokou na lejvo vühou .. pokaži tvoje právo vühou i pravi: eto je moje právo vühou, 31 jas mam edno lejvo vühou .. vühou je za toga volo, da bi žńim čüli.

sing. gen na â:

črevâ: küzm, 182 potocke z črvá ńegovoga bodo tekli žíve vodé; — mesâ: küzm. 310 či je jelo spaka brata mojega, ne bom jo tákšega mesá, 345 smo kotrige tejla ńegovoga 'ž ńegovoga mesá, 394 geto tak deca občinstvo mesá i krvi ma i on je prispodobno ńih talnik, nagfl. 115 goloube za to plodijò, ar cejlo leto dosta téčnoga mesá dávajo na kűńo, 173 braskoga i ríbjega mesá soleńe, 176 riba na dva kraja gláve má po ednoj lűkńi, vu šterima splajüte mesá má (vűha), prijat. 1876. 3. 7 te tüčen človek ne živé z mesá i krvi. — okâ: küzm. 11 kak da práviš brati tvojemi: niháj, naj vö vržem trouho z oká tvojega i teda pogledni, da vö vržeš trouho z oká brata tvojega, mol. 163 tebi sam samomi vgrejšo, hűdo sam pred tebom včíno, nejsam se tebé zastoupo, ni tvojega oká zbojo. — srcâ: küzm. 7 ki so čistoga srcá, 278 ti pa pouleg trdosti tvoje i nepokornosti srcá spravlaš sam sebi srditost, 279 obrizávańe srcá je pravo obrizávańe, 284 pokorni ste pa gratali z srcá forme návuki, 22. 30. 68. 101 itd., trpl. 25 spejvajte vi ki ste právoga srcá, 9 z jalnimi vüstami i z dvoujega srcá včíjo, 26 ki so potrtoga srcá, 36 on zbrojáva ta skrita srcá, 59 si ti boug na veke srcá mojega troušt, 78 ne obtrdite srcá vašega, 94 dîčo bom gospodna z cejloga srcá, 104 zezávam te z cejloga srcá, mol. 18 tebe žéja düša moja oh boug

Digitized by Google

srcá mojega, 15 pozdrávlam te z-cejloga srcá mojega, iz globočine srcá mojega tebi hválo dájem, itd. — uhâ: nagfl. 32 zdaj mo si pá od vühá zgučávali.

sing. loc. na êj:

mešêj: nagfl. 153 takši sád šteri je z-ténkov koužov obrašeni, se župnati i vu šteroga župnatom mesej je dosta semena, se grozdje zové.

plur. nom. acc. na â:

poļâ: nagfl. 169 liki vesnice i varašouvje tak i logouvje i polá majo svoje stance, 113 hížni goloubje i na polá vö lejčejo živiš si iskat, — srcâ: küzm. 228 gda bi pa eta čüli prežagala so se ńim srcá, 245 boug ki zná srcá, posvedočo ńim je, 299 po masni rečéj i lejpom žegnávańi zapelávajo srcá ti nehüdi, 287 ki pa zbrojáva srcá zná ka je misel düha, 325 dao je zádavo dühá svétoga vu srcá naša, 344 vö je poslao boug dühá siná svojega vu srcá vaša, 355 obeselí srcá vaša, 361 mér boži obarje srcá vaša, 364 naj se obeselíjo srcá ńihova, 368 boug vardejva srcá naša, 375 obéseli vaša srcá, 403 dam právde moje vu srcá ńihova,, trpl. 6 kí si srcá i obísti zgrüntávajouči boug pravičen, mol. 55 tvojega s. iména lűbav i bojaznost vlej, gospodne, vu naša srcá, 95 miloščo tvojo vlej vu naša srcá, 107 naj i srcá naša tvojim zapouvidam bodo podložna . . zažgi z'ogńom dűhá svétoga naše obísti i srcá, 114 nadigni gori naša srcá.

plur. loc. na âh (âj):

poļâh: nagfl. 109 divje gouske na poláj, 113 goloubje zdržávajo se v' logej i na poláj, 170 imenüjte z' tála na poláj z' tala vu logej bodouče stvaré, 178 divje stvaré na poláj i v-logej prebívajo. — srcâh: küzm. 15 za kaj mislite ví hüda vu srcáj vaši? 64 bilí so pa níki pisáčke tam sedéči i misleči vu srcáj svoji: kak ete tak gučí prekléstva? 65 ka eta mislite vu srcáj vaši? 107 gda vsi bi si mislili vu srcáj svoji od Ivana, ne bi li on bio Kristuš., 113 ka premišlávate vu srcáj vaši? 164 ka ste se zburkali i za kaj shájajo gori misli vu srcáj vaši? 279 je delo právde písano vu srcáj ńihovi, 282 je lübézen boža vö vlijána vu srcáj naši po s. dühi, 326 naš list ste vi pisani vu srcáj naši, 327 ki je síjao vu srcáj naši, 330 vouski ste pa vu srcáj vaši, 365 mér boži naj lada vu srcáj vaši, itd., prijat. 1876. 7. 7 Lucija, ete mladi človek tvojo rokou prousi, v srcáj sta že tak zaročeniva, mol. 56 kí želejš vu človečánski srcáj prebivati, hodi vu moje srcé.

Digitized by Google

plur. instr. na â m i:

d r v â m i: nagfl. 68 vu železni (pečáj) naj bole z-d r v á m i i kamenim vougeļom kűrijo, 182 nečisti zrák je v' . . z lagovimi d r v á m i kürjeni hižaj.

dual nom. acc. na ê j:

o k ê j: küzm. 35 bole je tebi z ednim okom idti vu žitek, liki dvej o k e j imajoučemi se vržti vu gehenski ogen, küzm. mikl. 120 bole tebi z ednim okom idti vu žítek, liki dvej o k e j majoučemi se vrčti vu peklénski ođen, nagfl. 27 jas dvej o k e j mam, 55 je li sta ednákivi dvej o k e j človeka? 93 na glavi ma dvej o k e j. — u h ê j: nagfl. 30 jas dvej v ü h e j mam . . . je li je tak dobro, kaj dvej v ü h e j mate (a 55 dvej vűhej biće možda pogrješka).

c) u kajkavštini

dolazi naglas na padežnom nastavku rijetko, u knizi našao sam samo dvije riječi: poļe i srdce; habd. ad. 369 skupost ne drugo nego jedno prezredno poželeńe ili pohlepeńe na ova dugovańa ka su na živleńe človečje potrebna, kot su zlato, srebro, penezi, p o ļ á, vinogradi, marophi, stańe . ., petr. 69 kaj ste se zbúrkali i mišleńa idu gore vu s r d c á vaša?, petr. 18 da se odkriju iz vnogeh s r d é c mišlenia, 124 tak i otec moj nebeski hoče včiniti vam, ako ne odpustite vsaki bližńemu svojemu od s r d é c vašeh, 117 za kaj mislite zla vu s r d c á h vašeh?

c) Riječi koje imaju ´ na predzadńoj slovci mijeńaju ´ na ˆ u voc. u sva broja i u svem pluralu. Evo primjer.

	singular:		plural:	
nom. acc.	léto	zŕno	lêta	zŕna
voc.	lêto	zŕno	lêta	zŕna
gen.	léta	zŕna	lêt	zŕn
dat.	létu	zŕnu	lêtom	zŕnom
loc.	létu	zŕnu	lêtih	zŕnih
instr.	létom	zŕnom	lêti	zŕni

dual:

nom. acc.	léti	zŕni
voc.	lêti	zŕni
dat. i instr.	létoma	zŕnoma

Ostali padeži kao u pluralu.

Digitized by Google

Ńeke riječi imaju u pluralu ´ mjesto ^: vráta, gen. vrát, dat. vrátom, loc. vrátih, instr. vráti. Tako još bléka, čréva, čúda, kóla, ńédra, ústa.

Ńeke imaju ´ samo u nom. i acc.: pŕsa, jétra. P l u č a ima samo u gen. ^: pl̥ûč. u ostalih ´.

U kajkavštini dolazi kadšto plur. loc. na â h: petr. 24 po nevodeneh m e s t á h hodi, petr. 128 vu nutrńeh m e s t á h.

Ima krajeva gdje imaju ove riječi i na zadńoj slovci ńeki naglas. Čuo sam Laščana reći: májstù (= mésto).

U Pohlina opr. 223 čitam ustmy, što će biti ustmí.

d) Riječi s vokalom *o* i *e* i ` na ńih ravnaju se posve po onih s ´ na predzadńoj slovci te imaju ^ tamo gdje imaju ^ one s ´. Evo primjer:

	sing.	plur.	dual.
nom. acc.	sèdlo	sêdla	sèdli
voc.	sêdlo	sêdla	sêdli
gen.	sèdla	sêdel	sêdel
dat.	sèdlu	sêdlom	sèdloma
loc.	sèdlu	sêdlih	sêdlih
instr.	sèdlom	sêdli	sèdloma

I tuj dolazi u pluralu ´ mjesto ^: rébra, gen. réber; séla gen. sél; stégna gen. stégen; ókna gen. óken, skriń. 137 ókna, 269 óknih a dalm. ipak ukna = ôkna; a jèjce ima samo jájca gen. jájec.

e) Riječi koje imaju ^ na predzadńoj slovci drže u svih padežih ^ na prvoj slovci. Evo primjer:

	sing.	plur.	dual
nom. acc.	drûštvo	drûštva	drûštvi
gen.	drûštva	drûštev	drûštev
dat.	drûštvu	drûštvom	drûštvoma
loc.	drûštvu	drûštvih	drûštvih
instr.	drûštvom	drûštvi	drûštvoma

Tro- i višeslovčane riječi.

Ove imaju

a) ¨ na zadńoj slovci: godovnȍ, stebelcë,

b) ´ na predzadńoj slovci: držálo, kolésce,

c) ` na predzadńoj slovci: povèl̥e,

Digitized by Google

d) ˆ na predzadńoj slovci: telêsce,

e) ˄ na predzadńoj slovci: ubôjstvo,

f) ´ ili ` dale prama početku nego na predzadńoj slovci: písemce, póstelišče, bèderce,

g) ˆ ili ˄ dale prama početku nego na predzadńoj slovci: prôsisče, lêtvece.

a) Riječi koje imaju ¨ na zadńoj slovci imaju u svih padežih u sva tri broja ¨ na zadńoj slovci, samo u dual. dat. i instr. dolazi i ˆ na predzadńoj slovci. Evo primjer.

nom. acc. voc.	stebelcȅ	stebelcȁ	stebelcï
gen.	stebelcȁ	steblȅc	steblȅc
dat.	stebelcȕ	stebelcȅm	stebelcêma i stebelcemȁ
loc.	stebelcȕ	stebelcïh	stebelcïh
instr.	stebelcȅm	stebelcï	stebelcêma i stebelcemȁ

Mjesto om, oma govori se u Krańskoj am, ama: stebelcäm, stebelcâma, stebelcamȁ (upravo: stъbucȅ).

Ovakih riječi ima malo. Najviše ima onih s tvorkom *je* u singularu. U ugarskoj slovenštini završuju se ove riječi u sing. loc. na êj, a tako i po Levčevu svjedočanstvu u ńekih krajevih po Doleńskoj. Evo ńekoliko primjera riječi na jȅ koje se grade od supstantiva ili adjektiva bez onih koje se grade od part. praes. pass. s tvorkom *n* jer su ove sprijeda navedene ne samo u sing. nom. nego i u drugih padežih.

Sing. nom. na j ȅ:

b o r o v j ȅ: nagfl. 166 vu ništeri logej se borouvje (b o r o v j é), vu ništeri vrbé (vrbovje) nahája. — d r m o ž j ȅ: nagfl. 183 či zrák vu vrtéči gíb pride i z-sebom nesé práh, lístje, smetí, d r m o ž j é i drűga lejhka dugováńa, vrtél se imenűje. — k a m e ń ȅ: jap. ev. 458 ony so k a m ń é pobẹrali, 467 Judje so k a m ń é pobẹrali, de bi ga podsuli. — k o c e ń ȅ: nagfl. 156 zeļe ima koreńé, stebla (k o c e ń é), lístje. — k o r e ń ȅ: küzm. 4. 107 že je pa i sekera na k o r e ń é drevja položena, nagfl. 111 rece pojejjo trávo, k o r e ń é, kroplive . ., 149 je li má vsákše drejvo k o r e ń é? je li znate kakše je k o r e ń é drejva? z koj stojí k o r e ń é? k o r e ń é z-dosta teńši i kúši žílic stojí, prijat. 1875. 8 na trstovoj (!) koreńej mali (!) stvari sojo, k o r e ń é razgrzéjo, 1876. 2. 1 velkoga drejva k o r e ń é se odpüsti, 1876. 2. 8 so miši i črvjé sejtvi k o r e ń é odgrizli. — l i s t o v j ȅ: nagfl. 150 cvejtka l i s t o v j é doli skáple. — m a h o v j ȅ: nagfl. 110 je li kaj radi

Digitized by Google

máte méhke tople postele? ka da v ńé meovjé? — obeseļë: küzm. 105 je čakao obeseļé Izraela, 115 mate obeseļé vaše, 398 močno obeseļé mamo, trpl. 102 da pravda tvoja ne bíla obeseļé moje, davno bi že vesno vu nevoláj moji. — orožjë: dain. 114 tam prejmem orožjé k' boji nad sovražnike, (116 bog zna órožjé), trpl. 27 primi záslobo i orožjé i stani mi na pomouč, mol. 152 tejla i krví prijímańe bode močno orožjé prouti mojim protivníkom, küzm. mik. 30 či močnejši od ńega pridouči oblada ńega, vse orožjé ńegovo odnesé, prijat. 1875, 3 zdaj orožjé ne püstíjo z rouk, perg. 33|2 nyemaiu se meǵ takouum marhum precyeniati skroiene i zšyte suite, ni oružię, ni šantavi koni, ni kraue i druge fele žiuyna šantaua, 34|2 ako li ni decce ni braatie nyema i oružię niegouo i usa niegoua gybaiuča maarha na ženu ostaane, kov. kemp. 274 ova su oružjé ono táborsko, s kojêm smrt je preobládana, gašp. 1|841 na oružjé purgari várašev oveh zezovú se; — pečevjë: schön. 145 zemla se je strésla inu pečovjé se je rezklalu. — plastovjë: nagfl. 68 eden vért je vu velke plasté sklao na pou sirouvo i mokro senou. Po ništerom dnévi se je plastovjé vúžgalo. — popovjë: nagfl. 103 koza najráj popovjé i mladjé drevja jej, 150 na krajej vejk se maličke vö stojéče očí viditi dájo (popovjé), 152 vsako sadoveno drejvo ma koreńé, steblo, vejke, popovjé, lístje, cvejtje, sád, 196 drevje goniti záča, popovjé, cvejtje spüščava, prijat. 1876. 3. 6 pod oknom ene bejle rouže popovjé gor pokazati začne. — posodjë: gašp. 1|104 zlato posudjé z drágem kaméńem napéreno. — satovjë: traun 42 onę so sladkę kakòr strd in satovjé, škrin. 14 kúrbe žnabli so kakòr satovjé iz katęriga se męd cedy, 75 mój syn! jęj męd, katęri je dóbèr inu tvojimu gàrlu nar slajši satovjé, 84 sit človèk satovjé pod nogámi vála. — veseļë: dalm pav. rim. u predgovoru 80: v' petim capituli pride on na sad inu della te vere, kakòr je myr, veselé, lubezan pruti bogu, schön. 16 jest vam oznanujem veliku veseļé, 26 veseļé inu lubeznivost bode kakor zaklada vrhu ńega zbirala, 170 ima vaša žalost u' veseļé spreobrńena biti, 175 prosite taku bote vzeli, de bo vaše veseļé popolnoma, 205 taku bo tudi veseļé v' nebésih, 253 tiga duhá sad je pak lubézan, veselé, myr, potrpežlivost. küzm. 100 meo boš radosti veseļé, mol. 53 Jezuš veseļé anđelov smiluj se nam, prijat. 1876. 1. 6 tak so lepou popejvali, ka veseļé bilou poslühšati, petr. 93 bude veseļé na nebe . . . veseļé bude pred božjemi

Digitized by Google

anđeli nad jednem grešnikom pokoru činéčem, 136 vlezi vnúter vu veseļé. — vlatovjë: küzm. 66 začali so vučenícke ńegovi po pouti idouči menoti vlatovjé, nagfl. 163 bétva dosta krát na človeka visikost zrastéjo, do časa so zeléna kak ti i vlatovjé. — vrhovjë: dain. 96 grozdje se mečí, trava se kosí, no poreže se 'z trsa vrhovjé. — zavetjë: mat. 523 v zavetjé Marie postaviti more se. — zeleńë: küzm. 132 desetínite metico i vendrít i vsáko zeleńé (πᾶν λάχανον), 295 niki verje ka je slobodno jésti vsaka dugováńa, te nemočni pa zeleńé jej (λάχανα ἐσθίει), trpl. 29 liki zeleńé tráve povejhnejo, nagfl. 107 kokouš zvön zrńa rázločno zeleńé i črvé jej, 129 prinesėjo tá mlejko, žmoucaj, zeleńé, sád, 148 vu šteri (ogradaj) rázločno zeleńé pouvajo za kűńo.

sing. gen. na ä:

koreńä: küzm. 24. 68 da je nej melo koreńá posejhnolo je, 25 nema pa koreńá v' sebi, 68 nemajo koreńá v' sebi, 86 vidili so to figovo drejvo posejhńeno z koreńá, 292 včińen si talnik koreńá i tűčave olive, nagfl. 149 ka više koreńá ob sebi stoji, se steblo zové, 153 jeli ž ńegovoga koreńá samo edno steblo ide vö, ali se pa više koreńá stébla razpüstijo? takše drevje, šteroga stébla se kumes koreńá preci razpistijo, se grmovje zové. — obeseļä: küzm. 221 Barnabáš je razklajeno sin obeseļá, 324 blagoslovlen je boug vsega obeseļá, 407 spózabili ste se z obeseļá, trpl. 41 zdrži me z dühom obeseļá, mol. 55 kí eto imé Jezušovo pobožno na zemļi poštűjejo, svétoga obeseļá slatkoučo eti zdaj vzemejo. — obiļä: perg. 8|2 djačka rieč semen znamenuje slovęnskim iezikom mužki spol, ar se mužki spol z obiliá mužkoga semena uu hištue prijme. — orožjä: prijat. 1876. 2. 3. 600 ji na naš kraj prišlo na pokápańe ali brezi orožjá, zagr. 5. 2/179 kuliko srce je dal Davidu mladomu suproti óboružnomu Goliatu prez oružiä postaviti se i ńega obladati; — pečevjä: traun 209 on bi jih bil z' męđam, katęri iz pečovjá téče, nasitil, 259 ptice v' srędi pečovjá pojéjo; — posodjä: gašp. 1/554 od kuda kuhinske dvorbe, prańe posudjá, zmétańe kloštra, ar ostali sposobni posli od poglavárov ńemu činiti zapovédani krúto veseloga činili jesu. — prekletjä: kast. 298 je en zvèrik iz kateriga teče ena neposahnena réka, letá ali k véčni slatkusti ali pák k' večni grenkusti tega prekletjá; — prevzetjä: kast. 81 hudoba tega prevzetjá; — skalovjä: preš. 78 ni már skalovjà mu, vihárjev ne. — steblovjä: nagfl.

Digitized by Google

168 ž ńé mladoga steblovjá zgotavlajo za lagve obrouče. — veseļà: schön. 170 žena kadàr rody ima žalost, zakaj ńe ura je prìšla; kadàr je ona pak tu déte rodila, taku ona več ne misli na to bridkust za volo tiga veseļá, de je en človek na svejt rojen, 322 kákòr sim hitru ta glas tvojga pozdravlejná zaslišela, je od veseļá tu déte v' moim telési gori skočilu, kast. 135 od veseļá inu žalosti; iz veseļá na žalost preminiti, 136 tvomu srcu nigdar veseļá ne zmanka, 217 pravičn uržoh je tega veseļá veseliga priatela viditi, 255 misliš prez trpleńa eniga velikiga veselá deléžin biti, 312 potroštai ga z' premišlovańam véčniga veseļá v' nebesih, 314 prez veseļá, 318 za en sam dan nebeške časty inu veseļá so premalu vsá naša trpleńa, pohl. opr. 213 veselâ poln (a 113 vesêla), traun 68 v' tvojim usmileńu hočem jest od veseļá poskakováti, küzm. 102 skočilo je od veseļá to dejte vu utrobi mojoj, 393 zá to te je namazao on boug, boug tvoj z oliom veseļá više od tvoji tivárišev, trpl. 32 zamučao sem od veseļá, 35 pristoupim k oltári božemi, k bougi radosti i veseļá, prijat. 1875. 1. 4 velkoga veseļá rüm je ga pozdrávlo, 1876. 3. 7 sam od veseļá joukala, 9. 5 v' očáj so se ńej skuze veseļá skažüvale, 10 7 od samoga veseļá (a 10. 6 od vesa̧la, sravni ńága = ńega), petr. 143 človek ov pravičen i bogabojéč beše čakajuči veseļá Izraelskoga. — zavitjà: kast. 103 sturi de tvoje govorjeńe bó ravnu, čistu prez vse šale inu zevitiá, resničnu inu popolnu. — zeleńà: küzm. 25 gda pa gori zrasté, vékše je od kakšté zeleńá, 69 od vsakšega zeleńá je vékše, nagfl. 155 ka vse z-zeleńá küńe sejjajo i sadijo, 156 šteroga zeleńá li samo lístje nücajo na jejstvino.

sing. loc. na ù i na êj:

klasovjêj: nagfl. 163 vu klasovjej se zrńe zvrže. — orožjû, orožjêj: dalm. 2 hron. 20 so pred vojsko v orožjej semkaj šli, 2 hron. 28; gašp. 1841 ovak pri oružjú stojéčem voda morska pod noge van razléje se. — pripetjêj: nagfl. 11 prva občüteńa vu vučenico gori dane decé so tak ostra, da vu jako vnougom pripetjej nagibno mouč skažüjejo nad ńe cejlim vučevnim žitkom, 13 vu pripetjej besnouče, 68 vu vsákom etakšem pripetjej je ogen zrok velikoga potrtjá. — veseļù: schön. 385 pusti nas le tvoje milosti tukaj vživati inu tamkaj z' vsemi izvolenimi doséči, de tebe u' véčnim veseļú inu izveličajnu bomo mogli častiti, kast. 307 bodo na unim svétu v' véčnim veseļú tú véčnu izveličańe vživala.

Digitized by Google

sing. instr. na ö m (äm, ëm):

k a m e ń ë m: jap. ev. 467 za vólo kaj za eniga tihistih dęjl. hočete vy mene z' kamńám posuti, 470 rabbi, zdaj so tebe Judje yskali z' k a m ń á m posuti, — o r o ž j ë m: perg. 71|1 od kud ie tryebe zrazmeti, da se v redu decretoma ne nahađa ni nye popysano, da bi repvlssia inim zakonom imala ili mogla biti, nego listor vun snetim ‚o r u ſ y ę ę m' ili gologa meča pokazaniem, 86/1 rečjum more prot niemu vstati, da ne prepušča se ‚o r u s i e e m', gašp. 1|729 za spuńenem rečenem vrémenom bič z-palasom, kihaču z-viteškem premeni o r u ž j é m i vu tabor proti Francuzom odide. — v e s e ł ë m: dalm. 1 hron. 30 so jedli inu pily taisti dan pred gospudom z velikim v e s e l é m, 1 hron. 16 de bi glasnu pejli z' v e s e l é m, 2 hron. 23 z' v e s e l é m inu z' pejsnami, schön 321 je tu déte v' ńe telési z v e s e ł á m gori poskočilu, 4 bog pa tiga vupajna napolni vas zo vsem v e s e ł é m inu myrom u' véri, 265 bratje, my ne nehámo za vas moliti inu prositi, de bote potrjeni zo vso močjo po ńegovi présveti mogočnosti u' vsem potrpléjnu inu dolgem vupainu z' v e s e ł é m, 368 ga je gori vzel z' v e s e ł é m, 41 kadàr so ony to zućzdo vglédali, so se obveselili z' prevelikim v e s e ł á m silnu, 45 če gdu milost izkazuje, taku je sturi z' v e s e ł á m, škrb 1/45 greh bo iz v e s e ł á m nóšen, petr. 22 videvši pák zvézdu veseli postaše kruto velikem v e s e ł é m, 75 žena gda porodi déte, vre se ne spomina z boleznosti pred v e s e ł é m, kaj se je človek rodil, 132 prije (accepit) ńega z v e s e l i é m (krivo ‚z veselíem').

Plur. nom. acc. na à:

o r o ž j à: petr. 271 o r u ž j á duhovna proti vsem grehom, zagr. 4. 1|171 nimate li sedem s. sacramentumov kot tulika najhasnoviteša vračtva suproti usem duhovnem betegom i najjakša o r u ž i à suproti usem duševnem nepriatelom, Mariu i suetce božie za zagovornike? — v e s e ł à, kast. 136 tá druga v e s e ł á so žleht, ne napolnio prsi.

Za riječi na *o* koje ovamo idu iz knige neimam više primjera nego: traun 362 tvoje g o s p o s t v ú je skuzi vse rodóve (a 290. 350 gospóstvu), dalm. daniel. 4 le tu je ta velika Babel, katero sim jest sezydal h' časti mojga velikiga g o s p o s t v á, dalm. efez. 3 bi znana bila tem viudstvom inu g o s p o s t v u m (= gospodstvòm ili —vôm) v' nebesih.

Digitized by Google

2. Riječi koje imaju na predzadńoj slovci mijeńaju ´ na ˆ u voc. u sva tri broja pak u svem pluralu osim dativa, gdje ostaje ´, ali se čuje i ˆ. Evo primjer

	singular:		plural:	
nom. acc.	držálo	motovílce	držâla	motovîlca
voc.	držâlo	motovîlce	držâla	motovîlca
gen.	držála	motovílca	držâl	motovîlec
dat.	držálu	motovílcu	držálom	motovílcem
loc.	držálu	motovílcu	držâlih	motovîlcih
inst.	držálom	motovílcem	držâli	motovîlci

nom. acc.	držáli	motovílci
voc.	držâli	motovîlci
dat. inst.	držáloma	motovílcema.

Pazi: kolenâm, dat. pl. küzm. 111 spadno je k kolenám Jezušovim.

3. Riječi s vokalom *o* i *e* u predzadńoj slovci s ` na ńih ravnaju se sa svim po riječih s ´ na predzadńoj slovci: svuda gdje u ovih stoji ´ stoji u onih `, a gdje u ovih stoji ˆ, stoji u onih ^, rijetko ˆ, koji je ipak u plur. genetivu običniji nego ^. Evo primjer.

	sing.		plur.	
nom. acc.	povèļe	vretèno	povêļa (povêļa)	vretêna
voc.	povêļe	vretêno	povêļa (povêļa)	vretêna
gen.	povèļa	vretèna	povêļ i povêļ	vretên
dat.	povèļu	vretènu	povèļem	vreténom
loc.	povèļu	vretènu	povêļih (povêļih)	vretênih
inst.	povèļem	vretènom	povêļi (povêļi)	vretêni

dual.

nom. acc.	povèļi
voc.	povêļi (povêļi)
gen.	povêļ, povêļ
dat.	povèļema
loc.	povêļih (povêļih)
inst.	povèļema.

Za ^ u plur. gen. navodim razodêń iz ravn. 2|13: To strnílo božjih r a z o d è ń ji je iz noviga božjo resníčnost pričalo. Za ˆ uz ^ u pluralu riječi povèļe nalazi se primjer sprijeda gdje ta riječ dolazi.

4. Riječi koje imaju ˆ na predzadńoj slovci drže ˆ nepromijeńen na istoj slovci (po glasu, ne po broju) u svih padežih u sva tri broja. Evo primjer:

Digitized by Google

		sing.	dual	plur.
nom.	acc. voc.	telêsce	telêsca	telêsci
	gen.	telêsca	telêsec	
	dat.	telêscu	telêscem	telêscema
	loc.	telêscu	telêscih	
	inst.	telêscem	telêsci	telêscema.

5. Riječi koje imaju ´ na predpredzadńoj slovci ili na drugoj kojoj slovci dalje prama početku mijeńaju na svojoj slovci ´ na ˆ u voc. u sva tri broja i u svem pluralu osim dativa.

	singul.		plural	
nom. acc.	písemce	pósteļišče	pîsemca	pôsteļišča
voc.	pîsemce	pôsteļišče	pîsemca	pôsteļišča
gen.	písemca	pósteļišča	pîsmec	pôsteļišč
dat.	písemcu	pósteļišču	písemcem	pósteļiščem
loc.	písemcu	pósteļišču	pîsemcih	pôsteļiščih
inst.	písemcem	pósteļiščem	pîsemci	pôsteļišči.

dual:

nom. acc.	písemci	pósteļišči
v.	pîsemci	pôsteļišči
dat. inst.	písemcema	pósteļiščema

gen. i loc. jednaki su pluralu.

skriń. 136 on bó med mojimi n ę d r j a m i tíčal.

6. Riječi koje imaju ` na predpredzadńoj slovci ili na drugoj kojoj slovci dalje prama početku riječi mijeńaju na svojoj slovci ` na ^ u voc. u sva tri broja i u svem pluralu osim u dativu posve prema riječim s ´. Evo primjer

	sing:		plur:	
nom. acc.	jèdrce	òkenčece	jêdrca	ôkenčeca
vor.	jêdrce	ôkenčece	jêdrea	ôkenčeca
gen.	jèdrca	òkenčeca	jêdrc	ôkenčec
dat.	jèdrcu	òkenčecu	jèdrcem	òkenčecem
loc.	jèdrcu	òkenčecu	jêdrcih	ôkenčecih
instr.	jèdrcem	òkenčecem	jêdrci	ôkenčeci

dual:

nom. acc.	jèdrci	òkenčeci
v.	jêdrci	ôkenčeei
dat. inst.	jèdrcema	òkenčecema

Digitized by Google

U pluralu i dualu govori se kadšto ˆ mjesto ᴧ: jêdrca, ôkenčeca, i ´ mjesto `: jédrcem, ókenčeci.

7. Riječi koje imaju ˆ ili ᴧ na predpredzadńoj slovci ili na drugoj kojoj slovci još dale prama početku, drže u svih padežih u sva tri broja ˆ ili ᴧ na svojoj slovci. Evo primjer.

	sing.	
nom. acc. voc.	prôsišče	lêtevčece
gen.	prôsišča	lêtevčeca
dat.	prôsišču	lêtevčecem
loc.	prôsišči	lêtevčecih
inst.	prôsiščem	lêtevčecem
	plur.	
nom. acc. voc.	prôsišča	lêtevčeca
gen.	prôsišč	lêtevčec
dat.	prôsiščem	lêtevčecem
loc.	prôsiščih	lêtevčecih
instr.	prôsišči	lêtevčeci
	dual.	
nom. acc. voc.	prôsišči	lêtevčeci
dat. inst.	prôsiščema	lêtevčecema

ostali su padeži jednaki s pluralom.

(II. konsonantna deklinacija).

1. Riječi kojim je tvorka *en* (= ᴀ) samo su dvoslovčane a naglas imaju

a) ˆ na zadńoj slovci: imê, b) ´ na prvoj slovci: téme, c) ´ na prvoj slovci: vrème.

a) Na tvorci ˆ ima jedina riječ i m ê, a ona drži u svih padežih u sva tri broja ˆ na tvorčnom e u kranštini i ugrskoj slovenštini, a u kajkavštini je kao u štokavštini na prvoj ¨: ïme, ïmena, osim u plur. genetivu, gdje ima isti naglas koji u kranštini: imên.

	sing.	plur.	dual.
nom. acc. voc.	imê	imêna	imêni
gen.	imêna	imên	
dat.	imêni	imênom	imênoma
loc.	imêni	imênih	
instr.	imênom	imêni	imênoma

Digitized by Google

Evo primjere iz knige

sing. nom. acc. imê: schön. 13 ona bo enyga synu rodila, tiga imé imaš Jezus imenovati, 19 tulikajn je on bulši sturjen kakòr angeli, kulikajn je enu vihše imé kakòr ony pouerbal, 21 itd., kast. 400 hvali ńega sveto jmé, jap. ev. 4 tęga imę imaš Jęzus imenuvati . . . bodo ńegóvu imę imenuvali Emanuel, 22 posvečenu bodi tvoje imę, itd., traun. 278 svetú inu strašnu je ńegovu imę, itd., pok. 1/9 božje imę nevęrnikam znanu sturiti, škrb. 1|103 zgovorimo imé Jezus, 1|101 svetó je Jezusovo imé; ravn. 1|96 gospod mu je imé, 1|305 tvoje imé poveličujemo, 2|3 Zaharijovki je bilo Elizabeta imé, preš. 96 nàj se učenóst in imé, část tvôja, roják, ne pozábi, 155 roké (so) po síli ńé imé pisále; küzm. 2 zvao boš imé ńegovo Jezuš . . zvali bote imé ńegovo Emanuel . . . zvao je imé ńegovo Jezuš, 276. 358 itd., trpl. 5 naj bodo veséli vu tebi ki tvoje imé lübijo. 7. 25; nagll. 11 zapišem tvoje imé. (a kajk. ïme, gašp. 1|133 Židovo na obrezávańu íme jesu zadobivali).

Sing. gen. imêna: schön. 354 vse bodo oni vam sturili za mojga iména volo, 325 bodete od vseh souráženi za vola mojga jména, jap. ev. 496 vse letó pak vam bodo ony za volo mojga imęna sturili, 377 bodo vas vlačili pred krajle inu dèžęlske oblastníke za mojga imęna volo, itd., jap. prid. 1|299 zguba mojga dobriga imęna, 2/137 mu ne dá obeniga druziga imęna, traun 268 jim je on za svojga imęna vólo pomágal, pok. 3|33 ręši nas, gospod, za volo časty tvojiga imęna, 3|138 ohrani me per živleńu za tvojiga imęna volo, škrb. 1|103 ni iména, de b' ne blo v' imeno Jezusovimo zapopadeno, iz tega iména se bliska vsigamogočnost, 1|102 vuči se obrajtati svetost tega presvetiga iména, vuči se per izgovorjeńo iména Jezusoviga glavo odkriti, ravn. 1|104 ne imenuj po nepridnim božjiga iména, preš. 117 pésem môja je posóda tvôjiga iména môjiga srcá gospóda tvojiga iména, 26 vùn pláne 'z plaména z svitlôbo obdán slovéč'ga iména tič fenis na dán, 102 od mêne pésem vsáka je prekléta ki níma pràv slovénskiga iména, itd., küzm. 349 posádo ga je na desnico svojo više vsega iména, 184 itd., trpl. 18. 19. 23. 65. 66; mol. 25 naj tvojega sv. iména zaman gori ne prímemo, 48 itd.

Sing. dat.: imêni: schön. 4 hočem tvojmu iménu pejti, 363 jest bom zahvalila tvojmu iménu, traun 14 bom imęnu tiga nar vikšiga gospóda hvalo pejl, 26 bom imęnu nar vikšiga gospóda prepęval, 63 hvalo dajte gospódu, ńegovimu imęnu čast;

Digitized by Google

küzm. 297 iméni tvojemi bom spejvao, trpl. 6 žoltáre bom spejval iméni višńega bouga, 14. 52. 95.

Sing. loc.: imêni: schön. 12 pokoršćino te vére gori postaviti v' ńégovim iméni, 95 je ńemu dal enu imé, katéru je čez vsa iména, de v' tém iméni Jezusovim se imajo pèrpogniti vsa kolena, jap. ev. 51 v' ńegovim imęni bodo nevęrniki upali, 313 hudiči so nam pokorni v' tvojim imęni, 368 hvalen bodi ta krajl katęri pride v' imęni tiga gospóda, 406. 415. 496, 500 itd.; traun 15 David v' Kristusovim imęni govory, 94 v' cęlimu psalmu govory prérok v' imęni vsih pravičnih, pok. 1/39 zamorejo v' ńegovim imęni usi gręhi odpušeni biti, 3|3 kadar David takú govory, se pred bógam v' imęni usih Júdov ponižuje, škrb. 1|102 v' iméno Jezusa se perpognejo vse koléna, ravn. 1|227 kar sedla je, list pisala v' kráļovim iménu, 2|3 ob času kraļa Herodeža je bogaboječ duhoven Zaharija po iménu živel ber. 113 med Izraelci je živel prav pobóžni mož Tobija po iménu; küzm. 300 opominam pa vás, bratje, po iméni gospodna našega, 305 vu iméni našega gospodna, 358 darüvao je ńemi imé, štero je više vsega iména, naj se vu iméni Jezušovom vsako koleno naklekne, 169. 231, trpl. 97, nagfl. 74 imenűj mi po iméni pét tvoji šoulski pajdášov.

Sing. instr.: imênom: schön. 26 z enim véčnim iménom ga bo obdaruval bug, 286 je bil pak en jogèr v Damaski z' iménom Ananias . . . je v' prikazni vidil eniga možá z' iménom Anania, 310 je bil en človik méj Farizei z' iménom Nikodemus, rog. 3 le téga poslalla billa jé te Scotierski krailici Maria Stuarda iz imménam, itd., tschup. 554 perjatli se narajmajo, kateri pod tem lępem imęnam te triznoste, te srcoustnoste, te kratkočasnoste drugem h' krivici nad leškem pošteńam inu dobrem imęnam svoj špas inu vesele imajo, jap. ev. 35 je vidil eniga človęka z' iménam Matthęvž, traun 365 on štęje vse zvęzde inu imenuje vsako z' ńę imęnam, škrb· 1|102 pred iménam Jezusovim se perpognejo inu trepetájo vse koléna; trpl. 85 hválte se ž ńegovim svétim iménom, küzm. 58 najšli so ednoga človeka cirenajskoga z iménom Šimona, 103 prišli so obrizavat tou dejte i zváli so je z iménom očé ńegovoga Zakariáša. — (a kajk. z ïmenom: petr. 85 svoje vlastné ovce ímenom zove; gašp. 1|134 Adam mogel je naj priličnešem ímenom duguvańa ozvati. Ovako kano da se je i za Dalmatina izgovaralo, sirah 15 ona ga bo da-

Digitized by Google

rovala z večnim ymenom ezdr. 8 z ymenom imenovani; to bi na goreńsku glasilo z îmenam)

Plur. nom. i *acc.* imêna: schön. 95 je ńemu dal enu imé, katéru je čez vsa iména, 310 mu je dal tu imé katéru je čez vse iména, 452 so vaše jména zapisana v nebesih, tschup. 415 Odam je bil ta krat gospud cęlega svejta inu kaj je zamogl leta gospodar cęlega svejta sturiti? Neč drugega, kaker imęna dajati, jap. ev. 39 tih dvanajst apostèlnov imęna so letę, traun 300 aleph, beth so imęna hebraejskih črk, ber. 21 de bi ńih iména vékomaj slovéle, si izmislijo turn zidati, preš. 98 kjer govoríti dôsti vèč ne znájo pastírji sámski ko iména čéde; nagfl. 16 naj príličnejše de, či do se ti k ńim naj bliže stoječi iména spitávali, 17 jeso ženska iména . . . vütro bom zvedávo od vás iména vaši očév, máter, bratov i sestér; ovdje dolazi i u kajkavštini naglas na tvorčnom e: habd, mar. 562 onu noč je pokojno blaženu dušu, u jedne ruke čislo à u druge sveču držeči i slatka iména Jezuš Maria zazavajuči, spustil, gašp. 1|697 zadńič naj slajša iména Jezuš i Maria zgovorivši vu vekivečnosti nebeske stupi hižu, 1|724 kotera iména ńim postavļena jesu, 1/727 premišļávajuč iména svoja vsa dobrovólno podnesle jesu, 1|141 ime Jezuš vsa druga premaže iména, 1|556 vseh siromaškeh iména zapísana pri ńem bila jesu, 1|809 vseh sirotíc vu várašu i na bližnéh stránah postavļeneh iména vu kńigi zapisana bila jesu.

Plur. genet.: imên: nagfl. 16 kelko imén má i on? (a po muškoj deklinaciji krivo 16 kelko iménov máš tak tí?), gašp. 1|143 ime zvrhu vseh imén, pred kojem vsa kolena pokléču.

Dual. nom. acc.: imêni: nagfl. 16 gda obej tvojivi iméni povejš, štero povejš prvle, štero sledi? štero imé je prvle praviti šega, tou se pridavek, štero pa sledi, tou se krstno imé zové.

b) Riječi s ´ na prvoj slovci mijeńaju ´ na ^ u voc. u sva tri broja i u svem pluralu. Evo primjer

	sing.	plur.	dual.
nom. acc.	séme	sêmena	sémeni
voc.	sême	sêmena	sêmeni
gen.	sémena	sêmen	sêmen
dat.	sémeni	sêmenom	sémenoma
loc.	sémeni	sêmenih	sêmenih
inst.	sémenom	sêmeni	sémenoma

Digitized by Google

Sing. nom. acc. séme: jap. ev. 61 taisti dobru sęme seje . . tó dobru sęme so otroci tiga krajlęstva, jap. prid. 2/137 katęru trńe sęme zadušy, 2/222 je s. Nilus te hude misli hudičovo sęme imenoval; sléme: ravn. 2|119 dokončána vera, sléme vére je to.

Sing. gen.: sémena: škrb. 1/50 iz štirih dejl v' zemlo vrženiga sémena en sami dęjl góri zrase, 1/200 iz sémena pride obilni sad; témena: ravn. 1|185 od podplatov do témena mu ni bilo kaj reči.

Sing. loc.: témeni: jap. prid. 2|253 mašnik pomaže dęte na vrhi glave ali na témeni.

Sing. instr.: slémenom: ravn. 1|165 kdor pod slémenam vsigamogoč'ga nočí.

Plur. nom. acc.: sêmena: jap. ev. 60 katęru (ženofovu zrnu) je maijnši kakor vse sęmena.

Plur. instr.: sêmeni: škrb. 1|165 ženofovo zrno je nar majnši med vsimi sémeni.

U ovih riječi rijetko i to li u pluralu dolazi naglas na tvorčnom e: gašp. 1|742 negda i po dva na raménah van donese, gašp. 3/568 videl jesem jednoga siromaškoga tutláka na raménah nagnutu glavu, nosečega, gašp. 1|269 staremi raméni svojemi sv. telo zdignuvši; a 1|743 bisagu na rámenu noséči; petr. 31 kotero je naj tije ménše od vseh semén, ali gda zráste, vékše je od vsega zęla; predge let. mat. 1874. 108 meo je on tramména v svojem okej ali nej ji šteo viditi.

c) Riječi s ` na prvoj slovci u padežih u kojih rastu premještaju naglas na e u tvorke kao ´ u svem singularu i dualu, u koliko ovaj neima pluralnih nastavaka, a u svem pluralu i u voc. plur. i duala kao ^, ali u voc. sing. biva ^ na prvoj slovci. Evo primjer

	sing.	plur.	dual.
nom. ac.	brème	bremêna	breméni
voc.	brême	bremêna	bremêni
gen.	breména	bremên	
dat.	breméni	bremênom	breménoma
loc.	breméni	bremênih	
instr.	breménom	bremêni	breménoma

Ali i u kráńštini, premda rijetko, ostaje naglas na prvoj slovci n. p. ravn. abc. 65 brémena, plur.

Digitized by Google

Evo dva tri primjera iz knige.

Sing. gen. vreména: tschup. 268 ena majhena nadluga hudega uremęna je že zadosti nas zgovarjati, de nismo dolžni v' cirkuv jidti, traun 132 jest bom istiga čakal, kateri bó mene od caglivosti inu hudiga vremęna rešil, 208 v' sredi hudiga vremęna skrit sim tebe vslišal, škrb. 1|428 bog se posluži slabiga vreména de človeka vdari, ber. 171 od hudiga vreména, preš. 93 vsi pójte rákam žvížgat vreména vi preróki, kov. kemp. 267 ova ti dajem i dati želêm vsaki dán i híp vremèna. — *Sing. dat.* vreméni: traun 132 jest bóm hitel pišu inu hudimu vremęnu odjiti, škrb. 1|15 jeza režaleniga bóga šumí nad našim glavámi enako hudimo vreméni, 1|428 nespametno je bolezen perpisáti nezdravimu vreméni, 1|219 zapové hudimo vreméno de . . ., — *Sing. loc.* vreméni: škrb. 1|134 negova duša bo konc vzela v' hudimo vreméno, ber. 8 po hudim vreménu travniki lepó zelené, 166 ob hudim vreménu se préd bliskańe vidi, préden se pók sliši. — *plur. nom. acc.:* vremêna: ber. 8 hude vreména nam veliko več prida storé kakor škodovajo, preš. 134 vreména bodo Krajncam se zjasníle; gašp. 1/172 kamo stanovita vremèna skrival se je; 1/793 z ovum jednúm nočjúm tulik zadobimo dàn, kojega nijedna nóč, nikakva tmíca, da pače neizbrojena vreména na kraj i konec dopełati ne budu mogla. *plur. gen.* plemên: ravn. 1|19 v' barko živali je spravil vsih plemén; vremên: kov. kemp. 168 zvrhu mene sedem vremén promêńa se, math. 2. 2|217 ovo je bilo poleg stáliša oneh vremèn zadovołno znamèńe, 2. 3|71 koji od vremén Moyžeševeh stálno od vust do vust predáni su bili; zagr. 4. 1/30 negdašnieh starih vremèn mudri ļudi trudili su si svoje razume i pameti izmišļajuč navuke, 4. 1|218 vu koieh (harceh) su se negdašni stareh vremèn vojniki viteški držali. — *plur. loc.:* vremênih: zagr. 4. 1|175 izhađa dobri gospodar družine naimat delavcev ne usaki časa i usku vuru, nego vu stanovitneh vremènah sebe samomu znaneh; math. 1. 1|90 ovo isto vu našeh vremènah pri vnogeh žalòstno zvršáva vera Jezuša, 2. 2|13 vu srečneh vremènah živemo, 2. 2|21 koja puščina vre vu stáreh vremènah zaradi vnògeh razbojnikov bila je pogibèlna, 2. 2|94 ováko razveseléńe vu stanoviteh vremènah človeku je potrébno, 2. 2/108 vu vezdašńih vreménah, 1. 1|182 ovaka čuda mi vu našeh vreménah ne vidimo vsigdar, 1. 1|207 cirkva vu oneh vreménah nepreštimána je bila, 2. 3|137 čuda ovàkva vu

Digitized by Google

naših v r e m è n ah rètko pripèčaju se; — plur. intr. vremêni: petr. 190 bóg je on bil od veka pred vsemi v r e m é n i.

U ugrskoj slovenštini riječ vrème ide među riječi koje imaju ´ ` na prvoj slovci te glasi sing. nom. acc. vrejmen = vrémen, küz. 353. 366 itd., mol. 50, gen. vrejmena küzm. 287. 288. 289 361, dat. i loc. vrejmeni küzm. 280. 291. 329. 332. 347, 388, mol. 18. 49; instr. vrejmenom küzm. 304. 385, 388; plur. nom. acc. vrejmena küzm. 344, pl. gen. vrejmenov(!) küzm. 279. 371, pl. loc. vrejmenaj küzm. 379.

U kajkavštini je tvorčno e kratko i gdje je naglašeno ima ¨ a glasi kao goreńsko tako zvano široko e: vreměna, a znakovi ´ ili ` u kajkavskih kńiga ne znače drugo, nego da vaļa dotičnu slovku naglasiti.

2. Riječi kojim je tvorka *es* samo su dvoslovčane a u sadańem jeziku imaju naglas na tvorci baš protivno staroj indštini i grštini, gdje ima naglas na korenoj slovci: nebô a ind. nábhas grč. νέφος, slovô a ind. śrávas grč. κλέϝος. Glede mijeńańa naglasa dijele se ove riječi u krańštini na dvoje: jedne drže ˆ u svih padežih u sva tri broja na tvorčnom vokalu, a jedne mijeńaju ˆ na ´ u svih padežih do voc. Evo primjere:

	sing.		plur.	
	a)	b)	a)	b)
nom. acc.	drevô	uhô	drevêsa	ušésa
voc.	drevô	uhô	drevêsa	ušêsa
gen.	drevêsa	ušésa	drevês	ušés
dat.	drevêsi	ušési	drevêsom	ušésom
loc.	drevêsi	ušési	drevêsih	ušésih
inst.	drevêsom	ušésom	drevêsi	ušési

	dual.	
	a)	b)
nom. acc.	drevêsi	ušési
voc.	drevêsi	ušêsi
dat.	drevêsoma	ušésoma
inst.	drevêsoma	ušésoma

Naglas ne mijeńaju: drevô, črevô, igô, ojê, okô, uļê; a kao uhô mijeńaju naglas još kolô, nebô i slovô.

Digitized by Google

Ove riječi žive krepko u kranštini, nestaje ih u ugrskoj slovenštini i kajkavštini, gdje su prešle među o-deklinaciju, samo nekoliko se ostanaka sačuvalo.

Sing. nom. acc. na ô:

črevô: ravn. abc. 33 možgáni, pļuča, srce, želódec, vranica, jetra, črevó, péčica; — drevô: schön. 3 pogledajte na figovu drivu inu na vse drivesa, kast. 90 enu drivú kadar lép sad pernese nyč druziga ne pegeruje, rog. 225 čez enu drvú, tschup. 108 enu drevù videm; jap. ev. 363 on je na enu divje figovu drèvú gori zlęjzèl, škriń. 85 kdór figovu drevú obváruje bó sádje od ńega jędèl, 130 kadàr bó drevú padlu, 148 na pálmovu drèvú bom zlęzil, 237 bóš kakòr suhú drèvú v' pušávi popušèn, 360 katęri za drevú (plug) drży, rad z' šibo vole góni, traun 236 ta pravični bó kakòr pálmovu drèvú cvèdel; škrb. 1|165 zraste eno veliko drevó, pok. 3|121 nerodovitnu drèvú imá posękanu biti, ravn. 1|23 če slana cvet posmodí, več nima drevó nobeniga sadú, ber. 147 večkrat je eno drevó nektérim živalicam cél svét, čb. 1|18 sad lomi drevó, preš. 122 kdòr sadí drevó, al bóde zréd'lo véje, sám ne vé. (U ugrskoj slovenštini obično drejvo, gen. drejva itd. = drêvo, drêva itd.) — kolô: kast. 298 večnúst je enu kolú, kateru se vselei obrača, škriń. 132 se kolú per kapnici potáre, 339 nespametniga srcę je kakor kolú per vozi, 361 lončár kolú z' nogámi okóli góni, traun 212 mój bóg, zavrti jih kakòr kolú inu kakòr bilko pred vejtram, jap. prid. 2|277 ręs je de se sploh podadó na tatvíno ali rópańe, katęru bi galge ali kolú zaslužilu, ravn. abc. 75 na vétrnico žito vsípajo, koló góni kdo, de prah in pléve leté. — nebô: kast. 195 traun 170 hvali ńega nebú inu zémla, 242. 258. 366 itd., ravn. 1|3 začetku je bog nebó in zemlo vstvaril, 1|5. 32 itd., preš. 28 nebó; itd. itd. (U ugrskoj slov. nêba, gen. nêbe itd. fem.); — ojê: levst. 189 ojé; — okô: schön. 62 je li tvoje okú za tu hudobnu, kir sem jest dober? 362 če tvoje okú preprostu postane, vse tvoje telú bode svetlú, 348 ako tebe tvoje okú pohujša taku izdéri vùn, kast. 49 tvoje zastopnu okú začne kolnu perhajati, jap. ev. 93 ali je tvoje okú hudobnu, kęr sim jest dober? itd., tschup. 30 vržimo le enu taku bistru okú sami na se, traun 69 moje okú, moja duša inu moje osrčje je zavolo jęze prestrašenu, 130 moje okú bó na moje sovražnike ględalu, 239 ali ta katęri je okú narędil ne vidi? pok. 1|79 nobenu okú ny vidilu, škrb. 1|31 al je toje okú za to hudóbno, k' sim jest dober? 54 je v' nebesih eno okú, ktiro vse

Digitized by Google

vidi, itd., ravn. 1|195 kdor je posadil uhó, ne bo slišal? ne vidil kdor je zobrazil o k ó? preš. 15 káj od mêne prèč o k ó, prèč obràz obráčaš? 17 márskikdej tvôje o k ó me pogréša, 79 itd. itd. — p e r ô: kast. 63 eni se srdè inu jezè samy sabo: na sebi gvant trgajo, posodo vbyajo, p e r ú starejo, popèr zmencajo, orodja zlomio . ., rog. 52 prosil je de bi ńému tinto, papyr inu p e r ú pèrnésel, traun 110 moj jezik je kakòr p e r ù eniga hitriga pisarja, škrb. 1|69 smo lohki kakor p e r ú, 1|142 ako se je le eno p e r ó na drevéso zamajálo, se je vus tresil, preš. 44 vprávdah ne želí p e r ó ti slúžit, 95 kómej zastávil, roják, si p e r ó préd praznuvajóče, 96 'z rók ti potégne p e r ó; — s l o v ô: rog. 46 dal je s l a v ú tému svejtóvo (a 50. 653 slóvu), pohl. opr. 257 od žêne s l a v u uzęti, pok. 1|47 taki gręšnik męjni de je svoji hudobíi zaręs s l a v ú dál; škrb. 1|4 dá sueiti s l o v ó, 1|27 za volo tegá s l o v ó tebi, goluťni sveit! 1|55 vzémi le od paradiža s l o v ó, 1|147 s l o v ó tebi, svet, mesó inu sátan, s l o v ó tebi, greh! 1|323 tréba je grehi s l o v ó dati, ravn. 1|27 vzela sta s l o v ó, 1|137 vzame s l o v ó in gré, preš. 15 rájši kòj mi dàj s l o v ó, 23 očétov dóm, ti ná s l o v ó, 81 od Mícike jêmļe nékdo s l o v ó, 60 s l o v ó svetá britkósti dàj, 104 mladósti léta so s l o v ó jemále, 185 s l o v ó daj svôji strášni dólgi zmóti. — t e l ô: schön. 362 vse tvoje t e l ú bode svetlú, 336 izveličanu je tu t e l ú kateru je tebe nosilu, 98 letú je moje t e l l ú, 148 je prosil de bi mogèl doli snéti Jezuševu t e l l ú, 236 ne skrbite se nikár za vaše t e l l ú, 43 nas veliku je enu t e l l ú v' Christusu, 60 jest brzdam moje t e l l ú, 69 bi pustil moje t e l l ú žgati (a 212 téllú, 439 téllu); kast. 53 t e l l ú zemla požre, 153 ti jmaš enu mrtvašku t e l l ú, itd., rog. 16 začela je kleti sama sebe, t e l l ú, dušo . ., jap. ev. 24 aku bó tvoje okú hudobnu, taku bó cęlu tvoje t e l ú tàmnú, itd., pohl. opr. 168 koku se kje ven dan preč da to nevmrjočo dušo za tu strohlivu t e l ú? 296 svoje t e l ú inu dušo k službi tega hudiča predaste, traun 151 moje t e l ú je tebe zaželęlu, pok. 1|15 moja duša je takú oslabęla, de tudi moje t e l ú pęša; ravn. 1|6 bog iz vlažne parstí izobrazi lepo človeško t e l ó, ber. 13 ńuno t e l ó je bilo zdravo, 144 zemļa je oblo in veliko t e l ó, preš. 73 al rábeļnam zapádlo, beríčam ni t e l ó? — u h ô: schön. 116 je ńemu ńegovu desnu u h ú odsekal, 123 katerimu je Petrus u h ú bil odsékal, kast. 408 kar oku nei vidilu ni u h ú slišalu, jap. ev. 506 je ńega dęsnu v u h ú odsękal, traun 21 cèlú pèrpravlańe ńih srcá je tvoje v u h ú slišalu, 68 nagni tvoje v u h ú k' meni, 111. 217. 221 nagni tvoje v ù h ú, 239 ali

Digitized by Google

ta katęri je v u h ú sturil, ne sliši, 293 je on svoje v u h ú k' meni nagnil, jap. prid. 2|137 lóžej ena kamęla skuzi v u h ú ene šivanke pojde kakòr en bogati v' nebęsa, 2|162 katęri je v u h ú v' glavo postavil, ne bó slišal? škriń. 12 nakloni tvoje v u h ú k' mojim besędam, pok. 1|57 moje obtožeńe še ny bilú na jeziki inu vžę je tvoje v u h ú v' mojim srci slišalu kar sim sturiti sklenil, itd., škrb. 1|189 je máhnil inu odsekal desnu v u h ó Málchu, ravn. 1|195 kdor je posadil u h ó, ne bo slišal? itd.

U acc. dolazi kadšto ˆ na prvoj slovci osobito kad dolazi s prijedlogom, n. pr. lep je na ô k o, udariti koga za û h o, uteknoti si za û h o, itd., jap. ev. 508 kadar je on pak le tó govóril, je edèn tih služabnikov Jęzusu eno za v ú h u dal, levst. 75 nihče naj si pod ú h o ne potíče starega svaríla: z ogńem se nij šaliti, 140 kadar bi si župan pod ú h o potíkal svoje dolžnosti, naj mu oblastvo prisója po 10 do 20 gld. glôbe; u Dalmatina riječ uho drži i inače naglas na prvoj slovci: 1 hron. 18 ti si tvojiga hlapca ú h u odprl, job. 29 kateriga ú h u je mene slišalu, job. 34 ú h u izkušava govorjeńe, job. 36 on bo timu ubozimu ú h u odprl, prip. 28, amos. 3 pastir levu dvej kolejni ali eno mečico ú h a iz úst izdere, nehem. 1 na tvoja ú š e s a merkajo, prip. 26 za ú š e s a jerem 76 (ter.) pred ú š e s i, job 28 my smo z našimi ú š e s i ńe glas slišali, job. 33 ti si govoril pred mojimi ú š e s i.

Sing. genet. na ê s a i é s a:

d r e v ê s a: dalm. gen. 3 ne li si jédil od tiga d r i v é s a? ta žena je meni dala od tiga d r i v é s a, jap. ev. 98 bote sturili to od figoviga d r è v ę s a, 117 od figoviga d r è v ę s a se vučite to pergliho, škriń. 144 ńegovi lasję so kakòr palmoviga d r e v ę s a izráski, črni kakòr vran, ravn. 1|8 od vsiga drevja jéj po vrtu, od tega d r e v é s a pa tukaj — bóg méni škodljívo drevó — nikar ne jéj, 1|10 en dan je šla Eva zlo blizo prepovedaniga d r e v é s a, 2|82 noben lepi sad prepovédaniga d r e v é s a ni mótil očí, ber. 27 Abraham sedí v' senci eniga d r e v é s a; — k o l é s a: preš. 65 poglédaj na visélnice! plesát' okróg k o l é s a temnò per lúni vídi se trop jasen brez telésa; — o č ê s a: jap. ev. 26 kakú boš rękal tvojmu bratu: pusti de jest pèzdęr iz tvojga o č ę s a vùn vržem inu pole brun je v' tvojim očęsi? hynavèc, vrzi poprej brun iz tvojga o č ę s a inu potle boš ględal pèzdęr vùn vręči iz o č ę s a tvojga brata, jap. prid. 2|48 jim dobriga o č ę s a ne dadó, škriń. 20 drži mojo postavo kakòr zrklu tvojiga o č ę s a, 277 človękovo darovitnost várùje on kakòr o č ę s a zrklu, ravn. 1|48 ne da mu

Digitized by Google

več lepiga očésa, 1|259 kaj je človeku ljubši od očésa? kdor se vas pertakne, mi séže v' zrklo očésa, 2|99 komur se ni treba ńegoviga očésa ogibati, 2|185 nobeniga lepiga in veseliga očésa si niste od Jezuša v svésti, preš. 178 si 'z lév'ga ôča, désniga očésa jok bríše; — slovêsa: ravn. 2|10 brez slovésa morata deželo zapustíti, preš. 178 kak têžka, brítka úra je slovésa! — telêsa: schön. 99 on ne rezloči telésa, 206 čakamo na odrešitvu našiga telésa, 313 gospud je mene poklical od materniga telésa, 322 žegnan je ta sad tvoiga telésa, rog. 411 šužil je Jezusu ú posajnu svojga telésa, 461 itd., jap. ev. 24 svetilu tvojga telęsa je okú, 88 od materniga telęsa, 322 luč tvojga telęsa je tvoje okú, 414 on pak je govóril od templa svojga telęsa, jap. prid. 1|30 nag sim od telęsa moje matere prišàl, 1|75 otroci od materniga telęsa ta kal vsiga hudiga nagneńa sabo pernesó, 1|333 ali móre ena mati na sad svojga telésa pozabiti? 2|321 lubęzni polna mati ta sad svojga telęsa vardęva, tschup. 542 se je Odamova duša ponižati mogla v' premisleku tega telęsa, 572 se špiža našega telęsa v našo naturo sprebrne, škriń. 50 lępe besęde so duše sladkóst inu telęsa zdravje, 97 kaj bi lúbi mojiga telęsa? 335 tręznu pitje je zdravje duše inu telęsa, 367. 406, XVII, traun 47 ti si mene iz matèrniga telęsa izlękel 140 od materniga telęsa so grę̀šniki spáčeni, 173 ti si moja podpórńa od máterniga telęsa, 336 sad tvojga telęsa hóčem jest na tvój krajlęvi sędež posaditi, ber. 11 člôvek ima razun telésa tudi še neumrjóčo dušo, preš. 65 vídi se trop jásen brez telésa, 178 objéta sta, ko bi bìlà telésa en'gà, 184 spróstenim bo vsih težáv telésa izpolníla vólja vsáka; — ušésa: jap. prid. 2|250 kadar se ta duhovni tiga desniga inu lęviga vušęsa dotakne, reče: epheta.

Sing. dat. i loc. na êsi i ési:

drevêsi: dalm. sirah. 14 na lepim dr*i*vesu, schön. 139 ako ony letu na zelenim drivési délajo, kaj se ne bo godilu na suhim? 2 jap. ev. 334 vžę try lęjta hódim yskat sadú na letim figovim drèvęsi, škriń. XXX ńo enako stury pálmovimu drèvęsu inu grózdju, 148 tvoja dolgóst je enáka pálmovinu drevęsu, XXXIII je ona rávnu takú na drèvęsi odręšena, kakor je nękàdaj ńę mati Eva pod drèvęsam nedólžnost zgubila; jap. prid. 1/285 vas evangelium k' enimu drevęsu pèrgliha, 2|70 človek bo pèrglihan enimu figovimu drevęsu (krivo dręvęsu) katęru je hišni oče v svoj vinograd zasadil obdęlal in ognojil v' tim vupańi,

*

Digitized by Google

de bo enkrat kaj sadú od le tiga drevęsa dobil, traun 2 on bó enák enimu zravèn tekóčih vodá zasajenimu drevęsu, škrb. 1/142 ako se je le eno peró na drevéso zamajálo se je vus tresel; ravn. 1|109 poļskimu drevésu bódimo míli in vsmileni, 1|199 enak je drevésu zasajènimu za potoškim vodami; — kolési: škrb. 1/104 to s. imé je dalo moč marternikam, de v' ječi, pod méčam, na kolési, na križi, v smrti so stanovitni ostali; — očêsi: jap. ev. 26 i 283 kaj pak vidiš pèzdęr katęri je v' očęsi tvojga brata, bruna pak v tvoim (lastnim) očęsi ne čutiš? 283 jest bom pèzdęr, katęri je v' tvojim očęsi vùn vrgèl, kęr ti sam v' tvojim očęsi bruna ne vidiš. itd. pok. 2/63 ona ne perpusty očęsu kaj nespodóbniga glédati, 2|39 bruna nisim v' svojim očęsi čutil, pezdir pak sim v' očęsi svojiga brata vidil, traun 32 obvarùj mene kakor zrklu v' očęsi, preš. 15 sólz v' nobênim ni očésu, 190 solzé stojíjo v' vsákim mu očési; — slovêsi: preš. 15 désno rôko dàj k prijáznimu slovésu, 190 molčé podá desníco ji k slovési; — telêsi: schön. 65 ako je on v' telési bil, tiga ne véjm, ali je on izvunaj telésa bil, tiga jest tudi ne véjm, 43 v' enim telési imamo veliku vudou, 54 h' katerimu ste vy tudi poklicani v' enim telési, 99 ta je dolžan na telési inu kriy tiga gospuda, 313 on se je na moje imé spumnil, kir sim še v' maternim telési bil, 300 ti boš spočéla v' tvoim telési, 321 je tu déte v' ńé telési z veseļám gori poskočilu, 166 je naše grehe sam nesìl na svoim telési, jap. ev. 248 ti boš spočęla v' tvojim telęsi, 256 prejdèn je bil spočęt v' maternim telęsi, jap. prid. 1|57 je devęt męscov v maternim telęsi zaprt bil, 1/248 si v tvojim srci vse to pretrpęla, kar je tvoj syn na svojim telęsi trpel. 2/30 je spočęt v telęsi naše vsih vkup matere, 2/75 postrężbe katęre našimu bližnimu sturimo ali na duši ali na telęsi, 2|84 pyanost škoduje tudi na telęsi, 2|85 je ręven na duši inu na telęsi, 2|98 tó bódi deleč od nas, o gospod, de bi my tvojmu presvętimu telęsu nečast sturili, 2|123 kaj je bil v' maternim telési? škriń. 130 ne vęjš, kakú se kosty v' nóseče telęsi vkùp sklępajo, 220 on je z' vęrnimi vred v' máternim telęsi stvárjen, 333 aku si odveč jedèl, daj čez inu ne boš tvojimu telęsu bolęzen naprávil, XXVI lubęzen je ńó bòl v' srci ranìla, kakòr vsi žláki, katęre je na telęsi prejęla, traun 48 moje srce je v' mojim telęsi postalu kakòr vósèk, 131 moje srcę se v' mojim telęsi od bolečine tręse, pok. 1/90 velik nepokój v' svojim telęsi čutim, 2/49 vže v' maternim telęsi sim

Digitized by Google

bil hudobèn inu vùs spáčèn, iz materniga telęsa sim na ta svęt z' brlavim vúmam inu telęsam k' usimu ràzvuzdańu nagnenim pèršal, ber. 33 bila sta (Ezav in Jakob) po telésu in duši eden od druziga môčno razločena, 144 zêmļa ne stoji na nobenim drugim telésu.

Sing. instr. na êsom i ésom:

drevêsam: jap. ev. 411 kadar si bil pod figovim drèvęsam . . . jest sim te pod figovim drèvęsam vidil, ravn. 1|27 senčil je Abraham pod drevésam . . . počíte si en malo tukaj pod drevésam, 1|127 zaglédal je angela božjiga sedeti pod trpentinovim drevésam, ber. 27 počíte si malo tukej pod drevésam, preš. 23. ne bó se trúdil on z perésam in ne z drevésam (aratro); kolésom: škriń. 63 móder krajl razpody hudobne inu jih z' kolęsam táre; preš. u čb. 5|23 kolizeum pot k nebésam bo zazidal kršen'cam, um se terel bo z kolésam, nova Sodoma bo tam; očêsom: schön. 348 tebi je bulše de z' enim očésom greš v' živlejne, koker de bi dvej očésa imel inu bi vržen bil v' paklenski ogejn, jap. prid. 2/231 ti z' enim nevošlivim jęznim očęsam ględaš, tschup. 26 naglo pogledamo mi iz enem očęsam na enu poglavitnu djańe svojega živleńa, škriń. 29 kdòr z' očęsam pèrtrdúje, bó žalost perprávil ravn. 1/154 ļubi otroci, vam ni, kakor bi vidili blaziga mladen'ča stati v' sredi svoje tròpe z' očésam v' nebo obrneniga? 2|35 glas z očésam v' nebó vprtim je zagnal. ber. 147 veliko žival je tako majhnih, de jih z' gôlim očésam ni moč' viditi, škrb. 1/136 tolko kar bi z očésam trénil, zadosti je, 1/145. 380 kar bi z' očésam trénil, preš. 154 jest práznoval sim z' môkrim ga očésam; — perêsom: preš. 23 ne bó se trúdil on z' perésom; — telêsom: jap. prid. 2|10 kàdaj ste vidili de je en oče svoje otroke z' svojim telęsam inu męsam redil? 2/84 to čast imajo, se z' telęsam inu kryvjo Jezusa Christusa živiti, 2|194 kadar s. mašo slišim, sim zravèn ne samú z telęsam, ampak tudi z' srcam, pok. 2|49 iz materniga telęsa sim na ta svęt z' brlavim vúmam inu telęsam k' usimu ràzuzdańu nagnenim pèršal; — Ipak: têlesom dalm. jezai. 26 tvoji mrtvi bodo z' télesom gori vstali.

Plur. nom. i acc. na êsa i ésa:

drevêsa: (dalm. 1 hron. 17 naj vukajo vsa drivesa), jap. prid. 2/65 my smo tę iste drevęsa od katęrih ta evangelium govory, 2|77 ne bóte za nerodovitne drevęsa spoznani, 1|164 živęti kakòr zęliša inu drevęsa, škriń. 104 sim vsáke sórte drèvesa zasádil,

Digitized by Google

404 brátje so bily okróg ńega v' rędi kakòr na gorri Liban zasajéne drèvęsa, traun 369 hvalite gospoda rodovitne drèvęsa inu vsi cédri, ravn. 1|4 zemla naj rodí travo, zéli in rodovítne drevésa, 1|132 drevésa so enkrat se sošlè izvóļit si kraļa ... čem plavat iti nad drevésa? drevésa rekó figi: daj ..; 1|211 so bile zlate palmove drevésa zrezláne, ber. 845 drevésa po vrtih bi posahnile, 155 drevésa se razdelé v' hostne in vrtne drevésa. Hostne drevésa se veči del same po hostah zasajajo, vrtne drevésa se morajo po vrtih saditi in oskrbovati, splòh se sadne drevésa imenujejo. Hostne ali gojzdne drevésa se razdelé v' iglasto in listno drévje. Iglaste drevésa so per nas jélka, smréka, barovec, mecésen, brińe, 156. preš. 181 skále podkopúje in drevésa. — kolésa: nar. pjesma: le délajmo, le délajmo kolésa, de se popéļemo v svete nebésa, tam ángeļci trobéntajo, dúše pa rájajo, de se vse strésa, škrb. 1|397 perveżíte nas na málenske kolęsa, ravn. 1|94 kóla in kolésa vse se potáre, ravn. abc. 85 kováč okúje kolésa in osí; — nebésa: schön. 20 nebésa so tvoih rok déllu, tschup. 391 otę nebęsa po sili k' svoji prošni potegniti, itd. škriń. 25 kadar je nebęsa narejal, sim zravèn bila, 274 polej nebęsa inu nebęs nebęsa inu vse kar je v' ńih se pred ńegovim obličjam tręse, traun 28 żelę v nebęsa pridti, 74 z' besędo tiga gospóda so nebęsa vtrjene, 102 v' nebęsa pójde, 180. 243. 368. ravn. 1|21 je Noetova hvaležnost za to čudno odrešćńe v' nebésa puhtéla, (škrb. ima uz nebésa i nébesa 1|467. 471), preš. 184 vstvàril je ļudí vse za nebésa, i inače u drugih knigah prečesto; küzm. 393 dela rouk tvoji so nebésa, trpl. 25 po rejči gospodna so stvorjena nebésa, 58 vüsta svoja v' nebésa kumes držíjo itd. itd.; petr. 240 zastupil je na nebésa, kov. kemp. 118 stoím osupńen i premišļávam da nebésa nêsu čista pred pogledom tvojem, 220 nut nebésa nebés tê ne presézu, gašp. 1/876 iz ništara stálna vučinil je nebésa. — očêsa: ravn. 1/58 vinska trta rasla, pognala očésa, cvedla in grozdje je dozorila, preš. 79 (mjesto duala) kar mu obétate očésa ńé potrdijo kmálo beséde sladké, 105 bila mirú sta mên' očésa táta; — perêsa: ber. 157 od majerona so le listi ali perésa za rabo; — telêsa: schön. 304 ńih obličja inu perúti so bilé adzgoraj rezpéte, de so se vselej dvej peruti vkup zlejgale ínu dvé ńih telésa pokrivale, jap. prid. 2|96 ali ne vejste, de so vaše telęsa Christusovi vudi? škriń. 60 nevumnih telęsa bodo kládva tólkle, ber. 153 sádeži so tiste zló-

Digitized by Google

govne z' tenkimi cevkami navdane telésa ki od znótrej rástejo; — ušésa: rog. 260 oni leté perpelejo pred te všésa božjie, pohl. opr. 5 za tu je tebi stvarnek letę oči inu ušęsa dal, 177 katir le oči ali ušęsa imâ, 289 ony so se temu umirajočemu na ušęsa špotali, tschup. 529 k' usemu temu je buh oči inu ušęsa zatisnel jap. ev. 58 vaše oči so srečne kęr vidio inu vušęsa kęr slišio, 15 i 57 katęri ima vušęsa za poslušat, tà poslušaj, jap. prid. 1|132 obvarite vaše vušęsa, 2|38 lajne, kvante inu klafáńe tvoje vušęsa segáčejo, 2|259 tam drży on svoje vušęsa perpravlene na naše zdihvańa, škriń. 71 naj tvoje srcę vuk gori vzáme inu tvoje vušęsa znańa besęde, 82 katęri psá za vušęsa zgrábi, 87. 167. 276. 322, traun 98 vušęsa si meni perpravil, 291 i 340 imajo vušęsa inu ne slišio, 78. 332. pok. 1|22 kólikù krat so moje vušęsa od poslušańa posvęjtniga šuma trudne postale, ravn. 1|118 storil vam bóm kakor ste mi govorili na moje ušésa, 1|302 vkázi krajove najdejo všésa, 2|159 se ne moremo navukov dosti varovati, ktiri všésa gládijo, škrb. 1|3 perpravite vušésa inu srca, 1|33 ke b' blí odprli vušésa negovim navukam, 1|36. 205. 215 ber. 166 preglasno na ušésa govoriti, preš. 181 slap drúgo jútro mu grmí v ušésa, 101. 184.

Plur. genet. na ês i és:

drevês: dalm. genes. od vsih drives v tém vrti jéj ali od drivesa tiga znańa dobriga inu hudiga ti némaš jesti, kast. 234 oben ne zahvali morjá inu vode, ne réke de težke ladje nosio, tudi drivès nikár katera nam sad pernesó; jap. ev. 97 drugi so vęje iz drèvęs sękali, škriń. 305 kadílu katęru iz nenačętih drevęs káple, ravn. 1|4 bilo je mnogih rož in cvetéčih drevés, ber. 8 povišajo rodovitnost zelí in drevés, 153 sádje sadežov in drevés je mnogotero, 155 od drevés, 167 vetrovi raztrošajo séme drevés in sadežov, 155 prédniki so nam veliko drevés zasádili . ., od vrtnih drevés imamo mnogotere razpôle, čb. 4 30 bližej mislim se nebes, olepša cvetje se drevés, kadar tvoj žar'k zasíje; — nebés: schön. 121 bote vidili prideočiga v' oblakih teh nebés, kast. 199 sovražnik more tebi hižo obrupati, nebès nikár; tschup. 636 rosy čez vas srečo iz visokih nebęs doli, jap. ev. 10 pole, en glas iz nebęs, 48 ali bóš nótèr do nebęs povzdignilu? 74 itd., traun 26 gospód je iz nebęs na človęške otroke doli poględal, 36 gospód je iz nebęs gròmel, 75 gospód ględa iz nebęs doli, ravn. 1|10 nebés se delati vredniga, preš. 18 al čákaš de páde zvézda z nebés? küzm. 277 se je oznanila srditost boža z nebés prouti

Digitized by Google

vsakoj nepobožnosti, 351 kí je gori šou više vsej nebés, 340, 400 itd., (a škrb. i nébes 1|465) trpl. 119 hvalte ga nebés nebésa i vodé štere so više nebés, 16. 45. 70. 82. 95; kov. kemp. 3 bo|i je zaisto ponizen múž ki bogu služi, neg gizdav mudroznanec koi sebe ne marajuč tekańe nebés premišlava, krist. 30 čini narave jesu jeziki nebèsh, 51 znaš li reda nebésh? (job. 38. 33), 58 premislite velikoču nebèsh; a math. 2. 2|244 u obliku nebésih: budu skup správ|ali zebrane ńegove od višine nebèsih do krajev ńihovih; — očês: škriń. 142 ti si moje srcę ránila z' enim tvojih očęs; — perés: preš. 78 al čákaš de páde zvézda z nebés, al', de bi k ńi zlêtel, čákaš perés? čb. 5|49 kak dolgo še se zabav|uje od šil, šivank, črnih perés? — telês: kast. 7 kaj govory Gallenus od nečistih tellès? schön. 145 veliku svetnikou telés, katéri so spali, je gori vstalu, jap. ev. 142 veliku telęs tih svetnikov, katęri so spali, se je obudilu; — ušés: kast. 381 srcè te lubézni jma dosti ušès, radú posluša tega kateriga lubi; škriń. 200 katęri nimajo vušęs, de bi slišali, 291 prošńa vbógiga bó iz ńegóvih vust do ńega vušęs prišla, traun 35 moje upitje je do ńegovih vušęs prišlu, ravn. 1|111 navtegama si zlate uháne vsi poderejo iz ušés, ber. 166 luč vselej pred do očí pride kakor glas do ušés; habd. ad. 263 ako je rep (die schleppe) tuliko bil ureden, kuliko je usa sukńa, kuliko glave, kuliko vušés, kuliko rúk, kuliko prstov cifra i oprava mora stati?

Plur. dativ na êsom i ésom:

drevêsom: dalm. 1 hron. 15 se nagni od ńih de nad ńe prideš pruti murvavim drivesam in kadar boš slišal tu šumeńe ozgoraj na murvavih drivesih, pojdi na boj, ravn. 1|132 trn odgovori drevésam; 1/134 ńegovi bo|ši sinovi so enaki sóčnatim in sádnim drevésam; — nebésom: schön. 225 nej svoih oči hotil gori vzdigniti pruti nebésom, pohl, opr. 309 usako uro očemo leto žlahtno misl pruti nebęsam pošilati, jap. prid. 2|32 je svoje oči pruti nebęsam vzdignil, 2|135 je enu vbógu živleńe ta prava gvišna pôt pruti nebęsam, 2|165 je ona svoje oči pruti nebęsam povzdignila, 2|181 je svoje žele k' nebęsam povzdignil, škriń. XVI sim molitve k' nebęsam pošilala, škrb. 1|39 se more po tej póti hoditi, al nebésam se odpovédati (ali 468 nébesam), preš. 154 so puhtéle iz pólniga srcá žel|é k nebésam; — telêsom: schön. 139 blagur si je tém neporódnim inu tém telésam, katére néso rodile, pok. 2|102 nam bodo kakòr telęsam

Digitized by Google

rogóvi izrasili; — u š é s o m: škriń. 70 ne govori k v u š ę s a m nespametnih, ber. 166 premôčen in prenagel glás škóduje u š é s a m.

Plur. loc. na êsih i ês ih i és ih:

d r e v ês ih: (dalm. 1 hron. 15 na muravih drivesih); pok. 1|81 vaše citre visę na vrbah, na nesadnih d r e v ę s ih, ber. 149 nékteri ptiči spé na kupu v' votļih d r e v és ih ali dupleh, preš. 146 pomlád razsípa po d r e v és ih cvétje bélo; — n e b és ih: schön. 319 karkuli boš na zemli rezvézal, tu bo v n e b és ih tudi rezvé zano, tschup. 313 šac v' n e b ę s a h je ńemu dapadl, 595 buh te izvolene v' rajmno te isteh n e b ę s a h na vse sorte viže polona, jap. ev. 15 vaše plačilu je obilnu v n e b ę s ih, 21. 43. 76 i 83 katęri je v' n e b ę s ih, 22. 56 kir si (je) v n e b ę s ih, traun 3 katęri v' n e b ę s ih prebiva, 22 gospodov sędež je v' n e b ę s ih, 291 naš bóg je v' n e b ę s ih, 310. 324, jap. prid. 2|141 króna na vas v' n e b ę s ih čaka, preš. 150 v n e b és ih ńé očí jez vídit' ménim, 190 v n e b és ih čákala bom per očéti; küzm. 351 z šteroga se vsa držina vu n e b és a j i na zemli imenüje, 409 kí si je seo na desnico throunuša velikosti vu n e b és a j, 402 štera so vu n e b és a j, itd., trpl. 7. 83. 95; petr. 101 kí činí vóļu otca mojega, ki je na n e b és e h, on vléze vu nebésko kraļevstvo, 159 télo i krv né nazvestila tebe, nego otec moj, ki je na n e b és e h, 176 anđeli ńihovi na n e b és e h vsegdar víde lice otca mojega, ki je na n e b és e h, 238 otec naš, kí si na n e b és e h, svéti se ime tvoje (a 159 na nébeseh), gašp. 1|187 koja jesu na n e b és e h, 1|822 budi vboga na zemli, da obogateš na n e b és e h, 1/917 kraļuvali budemo vu n e b és e h math. 2. 3/141 i 221 koi je na n e b ès a h; — t e l ês ih: pok. 2/103 vselaj umorjeńe Jęzusovu v' našim telęsi okóli nósimo, de tudi živleńe Jęzusovu v' naših t e l ę s ih očitnu postane; — u š é s ih: (schön. 321 naj zašumy tvoj glás v' moih vùšesih), jap. ev. 250 kakòr hitru se je glas tvojga pozdravleńa v' mojih v š ę s a h zgodil, je to dęte od vesela v' moim telęsi gori poskočilu, 268 danàs je letó pismu dopolńenu v' vaših v u š ę s ih, jap. prid. 1|214 one so v' ńih v u š ę s ih zgol preklinovańe, škriń. 361 kládva ropotáne ńemu vędnu po v u š ę s ih ràzbija, ber. 76 storil bom eno na Izraelskim, de jim bo po u š é s ih šumélo; petr. 160 kak be glas poklona tvojega vu mojeh v u š é s e h, genu se od radosti déte vu moje vútrobe.

Plur. instr. na ês i és i:

d r e v ês i: (dalm. 2 hron. 27 pod vsemi zelenimi d r i v e s i), škriń. 142 tamkaj so nard in žèfrán, dišęč trst inu sladka skórja z' vse

Digitized by Google

sorte drevęsami, ravn. 2|110 vodnaki so bili z gošatimi drevésmi obsajèni, 171 pod velikimi drevési pred dežjam stréhe išejo; — ušési: jap. ev. 57 vy bóte z' vušęsimi slišali inu ne bóte zastopili, traun 106 my smo z' našimi vušęsmi slišali, škriń. XXXVII on ne zna v' tęj pęjsmi zapopádenu govorjéńe z' čistimi inu nedólžnimi vušęsami poslušati, ravn. abc. 43 slišim z' ušésmi.

3. Riječi kojim je tvorka *et* (= AT) imaju

a) ˝ na zadńoj slovci: deklë

b) ´ na predzadńoj slovci: déte

c) ` na predzadńoj slovci: tèle

d) ^ na predzadńoj slovci: golôbče

e) naglas daļe prama početku nego na predzadńoj slovci: dróbniče.

a) Riječi koje imaju na *e* u tvorke ˝ drže naglas svuda na tom e ali se ˝ mijeńa u svem singularu na ´, a u plur. i dualu na ^. Evo primjera

	sing.	plur.	dual.
nom. acc. vocc.	deklë	deklêta	deklêti
gen.	dekléta	deklêt	
dat.	dekléti	deklêtam	deklêtoma
loc.	dekléti	deklêtih	
instr.	deklétom	deklêti	deklêtoma

Sing. nom. (acc.): bravë: nagfl. 85 pes, bravé, gous, reca, küre na zváńe k-človeki bežíjo, dain. sl. 109 bravé; — deklë: jap. prid. 1|86 to je užę zdaj enu bogatu deklé, 2|102 unu deklé je ena kuga v' sosęski, preš. 50 stojí Moravški trg, Lescè, več lépih déklic v ńem cvetè, med ńimi Júdovsko deklè, 130 bilò deklè je nísko, čb. 5|26 (preš. zdravļica) ni take je mladenke ko naše je krví deklè, 5|65 deklè po vrti šétalo, (ali i dëkle preš. 43 ni umrla têta moja, dèkle stáro, 46 kjé bi néki dèkle ráslo ļépši od nevéste, náše?) kop. 241 deklè, met. 184 dъklè, levstv. sl. 17 deklè; — fantë: ravn. 1|208 kar se fantè navučí starčik še storí (= jung gewohnt alt gethan); — golobë: met. 40 golobè; — junčë: kop. 241 junčè; — kozlë: kop. 245 met. 40. 184 kozlè; — kraviščë: kop. 241 kravšè, met. 184 kravščè; — oslë: met. 40 levst. 17 oslè; — otročë: kop. 241, met. 40, levst. 17 otročè; — piščë: kop. 241 pišè (pšè), met. 184 pъščè; — prasë: kop. 241 prasè; dain. sl.

Digitized by Google

109 prasé; — ščenẽ: levst 17 ščenè; — volčẽ: met. 40 volčè; — žrebẽ: kop. 241 žebè, dain. sl. 111 žrebé.

Metelko i Levstik navode dvije tri riječi s dugim e: ę: presę: met. 40. 184 presę; — sviṅę: met. 40 sviṅę; — žrebę: met. 40. 184 žrьbę, levst. 17 žrebé, tako i jap. ev. 96 bota nešla eno oslico pervęzano inu enu žrèbę pèr ńęj; — ozimé dvoļetno ždrijebe, letop. sl. mat. 1880 165.

Tako naglašuje se srcê, gen. srcéta, dat. loc. srcéti itd. ali samo kad znači srce od medovine (lébcelta).

Sing. gen.: dekléta: preš. 24 zavòļ ńegà dekléta ženíce ímajo prepir, 22 dekléta môjga žêno sim nájdil poročêno, 33 je za drúziga dekléta zdàj ļubézen tvôja vnéta, 68 levst. sl. 17 dekléta; — kozléta: ravn. 2|254 šè kozléta mi niste dali; — peséta: preš. 40 lójtro bó za zíd pernésel, za peséta krúha kós.

Sing. dat. i loc.: kaféti: preš. 120 kàk si brúsijo jezíke in ti štéjejo na prste per kaféti kár jih nísim, kár sim ļúbil jih, devíce; — ščenéti: čb. 5|77 ko ti bode kruha ponujala, ga šenétu mladimu boš dala, 5|81 in pogače da šenétu jésti; — žrebéti: jap. ev. 9 i 478 pole tvoj krajl pride h' tebi sedeóč na žrèbęti ene (podjarmove) oslice, küzm. 40 ovo král tvoj ide tebi pokóren i sedéči na oselnici i žrbéti pod járem navajene oselnice, küzm. mik. 34 ovo kráo tvoj ide tebi pokóren i sedéči na somarici i žŗbéti pod bremen navajene somarice.

Plur. nom. acc. voc. deklêta: preš. 29 Trst dekléta 'má bogáte, 7 róža, rôsa íno mána váša je mladóst, dekléta, 77 enkràt se valóvi morjá razdelé, pokážejo 'z ńih se dekléta mladé, do pása môrske dekléta nagé, 79 ga glédajo ráde dekléta mladé, 104 domáče sim poznàl lepé dekléta; — drvčêta: ravn. 1|222 beračíca more iz sile drvčéta po plotéh nabérati; — živinčêta: ravn. 2|205 ne bodimo živinčéta.

Plur. genet.: deklêt: jap. prid. 1|67 sodim po tim nevgnanim zadržańi tih vękših fantov inu deklęt, preš. 46 pévic pôje deklét očí nebéške; — žrebêt: levst. 92 žrebét izpod dveh lét nij treba skazovati.

Plur. dat.: deklêtom: preš. 7 (naslov) deklétam.

Plur. instr.: deklêti: ber. 1 zberite se fantje z' fanti, dekléta z' dekléti; — žrebêti: ravn. 1|49 še tisto noč odbere Jakob darove za Ezava.. trideset dojéčih velbļudov z' žrebétmi pod ńimi.

Dual. nom. acc.: bravêti: nagfl. 105 ešče i te naj vékši svimák drží čeres zíme edno dvej bravéti, či taki samo prásce.

Digitized by Google

b) Riječi s ´ na predzadńoj slovci drže naglas na svojoj slovci u svih padežih i to kao ´ u svem singularu do voc., a u plur. i i dualu mijeńa se ´ na ˆ, što obično biva i u sing. voc. Evo primjera:

	singular		plural	
nom. acc.	déte	družínče	dêteta	družînčeta
voc.	dête	družînče	dêteta	družînčeta
gen.	déteta	družínčeta	dêtet	družînčet
dat.	déteti	družínčeti	dêtetom	družînčetom
loc.	déteti	družínčeti	dêtetih	družînčetih
instr.	détetom	družínčetom	dêteti	družînčeti

dual

nom. acc. voc.	dêteti	družînčeti
dat. i instr.	dêtetoma	družînčetoma

Ostali padeži kao u pluralu.

Tako sing. gen. govédeta: ravn. 1|182 perpravit kaj popótniku se mu škoda zdi svojiga drobničeta ali govédeta; — jágńeta: škrb. 1|267 velikonóčno jagne je blo podóba praviga nebeškiga jágneta; — sing. instr. škriń. 264 vovk se ne bo nigdár z jágnetam družil; — plur. nom. acc. jâgńeta: škriń. 86 jágneta so tebi k' oblačílu, traun 290 gorrę so poskakòvále kakor ovni inu hribci kakòr jágneta, 91 za kaj ste vy hribci kakòr jágneta poskakòváli? — pîščeta: škriń. IX kókla píšeta pod perúte správla, preš. 98 pečêne píšeta nikómur níso v grlo perletéle; — plur. instr. jâgńeti: škriń. 393 v' svoji mladosti se je on z' levimi kakòr z' jágneti jigral.

Riječ déte glasi u sing. nom. svuda déte: dalm. ev. luk. 2 déte, schön. 33 déte, jap. ev. 6. 255 dęte, preš. 34 déte, küzm. 343 dejte, nagfl. 11. 127 dejte, petr. 16 déte itd. U ostalih padežih obično s naglasom na prvoj slovci: ber. 99 ne umorite déteta, ravn. 2|44 žé so jih zdaj o pogovorih z' sveto divíco od ńę božjiga déteta zvelíčleji obhajali, 2|171 mati je zraven postele prelubiga déteta stala, küzm. 220 kí si po vüstaj Dávidovi déteta tvojega erkao; gašp. 1|215 poslal je ńe iskat dèteta ovoga, ravn. 2|9 se tvojimu svétimu détetu sin božji porèče, gašp. 1|113 da ne bi morebiti gdo štimal ovo obrezávańe détetu potrèbno, ravn. 2|34 Marija in Jožef sta se z' détetam Jezusam v tempelnu mudila, 2|37 velika se jih bo spotaknilo nad tim détetam, krist. 182 dajte vsakomu détetu jeden falat črnoga kruha itd. Ali uz taj

Digitized by Google

naglas dolazi i naglas na e u tvorke u kranjštini ´: detéta, a u kajk. ˜: detẽta uz detèta. Sing. gen. detéta: dalm. jez. 49 more li ena žena svojga ditéta pozabiti? schön 316 diteta (ovo biće glasilo ditẽta ili ditèta, kao i küzm. 3. 4 nagfl. 17 deteta, 11. 97 deteti, 13 detetom glasi detẽta detẽti detẽtom) jap. ev. 252 kaj mejniš bó iz letiga detęta? jap. prid. 2|245 potle dahne ta duhovni v obličje tiga detęta.. po tęm stury z' pavcam na čeli inu na prsih tiga detęta znamine svętiga križa, 2|246 i 249 položy rokó na glavo tiga detęta 2|247. 250. 251. 253; — dat. i loc.: detéti: jap. ev. 5 skrbnú oprašuvajte po detętu, 7 so yskali timu detętu živléńe vzęti, jap. prid. 2|254 zadnič reče mašnik k' detętu: pojdi v' myri, 1|66 katęri bi svojmu detętu tiga potrębniga živeža ne dal, 1|128 mati svojmu detętu nož iz rók vzame, 1|250 svojmu edinimu detętu eno lahkoto dati, 2|307; škrb. 1|1 očte nebeškimó detéto Jezusi vesełe stríti, 1|83 povsod sprašujeta po zgublenimo detéto. — Ova riječ u pluralu i dualu rijetko dolazi, mjesto ńe rabi kranjštini otrȍci, otrók, a ugrskoj slovenštini i kajkavštini deca. — Ali i ˜ na zadńoj: živinčẽ ravn. 2|225, itd.

c) Riječi s ` na predzadńoj slovci imaju u svih padežih u kojih rastu naglas na *e* u tvorke i to ´ u singularu a ^ u pluralu i dualu, a u sing. voc. ˆ na prvoj slovci. Evo primjer:

	sing.	plur.	dual.
nom. acc.	tèle	telêta	telêti
voc.	têle	telêta	telêti
gen.	teléta	telêt	
dat.	teléti	telêtom	telêtoma
loc.	teléti	telêtih	
instr.	telétom	telêti	telêtoma

Sing. nom. acc. tèle: škrb. 1|494 zakolite pitano téle, traun. 64 on jih bó razdróbil kakòr enu téle, 170 tó bó bogú bòl dopádlu, kakòr enu mládu téle, 269 ony so si na gorri Hóreb enu téle narędili, ravn. 1|111 zlato tèle. — gen. teléta: traun 270 bogá so ony za podóbo eniga telęta zamęnili, jap. prid. 1|141 folk je okuli eniga zlatiga telęta plęsal; — dat. i loc. teléti: škriń. 46 bólši je z' lubęznio k' zeleńávi poklican biti, kakòr pak z' sovražtvam k' pitanimu telętu, ravn. 1|111 Aron je mogel altar postavit telétu; — plur. nom. acc. telêta: traun 126 tẽdaj bódo na tvój altár telęta pokládali; — plur. genet. telêt: traun 122 jest ne bóm telęt iz tvoje híše jemál, ravn. 1|190 per-

Digitized by Google

nesó kraļu ovác in debélih telét; — plur. dat. telêtom: škrb. 1|152 so v Bethel šlí zlatim telétam kadilo peržigáti; — plur. instr. telêti: ravn. 1|257 čem pred-ń hoditi z' žgávšińami in létnimi teléti itd.

d) Riječi s ˆ na predzadńoj slovci drže ˆ na svojoj slovci (po glasu, ne po broju) u svih padežih u sva tri broja.

		sing.	plur.	dual
nom. acc. voc.		odôjče	odôjčeta	odôjčeti
gen.		odôjčeta	odôjčet	
dat.		odôjčeti	odôjčetom	odôjčetoma
loc.		odôjčeti	odôjčetih	
instr.		odôjčetom	odôjčeti	odôjčetoma

Ali se i u tih riječi polaže naglas na *e* u tvorke u padežih u kojih rastu: dain. sl. 112 mlajšêta; pohl. opr. 113 zlatú se svitęče sonce ob lepú jasnemu poldnétu (krivo od pôldne meridies).

e) Riječi koje imaju naglas dale prama početku nego na predpredzadńoj slovci ima malo a naglas ostaje na istoj slovci na kojoj je u nom. i to ˆ ostaje svuda ˆ a ´ mijeńa se u voc. u sva tri broja i u svem pluralu i dualu na ˆ: n. a. dróbniče, g. dróbničeta, d. l. dróbničeti, i. z dróbničetom, voc. drôbniče, plur. nom. ac. voc. drôbničeta, gen. drôbničet itd.

Uz knige navedene nakon prvoga i drugoga prinosa k naglasu u (novo)slovenskom jeziku rabile su mi kod ovoga trećega prinosa još i

a) za kranštinu:

Let. mat. sl.: Letopis matice slovenske. Ļubļana.

Levec: die sprache in Trubers Matthaeus von prof. Fr. Levec, Laibach 1878.

levst.: Nauk slovénskim županom, spisal Anton Globočnik, na slovénski jezik prelóžil Fr. Levstik v Ljubljani 1880.

levst. sl.: die slovenische sprache nach ihren redetheilen behandelt von Fr. Levstik, Laibach 1866.

b) za ugrsku slovenštinu:

dain.: posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem, v Radgoni 1827 (s predgovorom potpisanim: v Radgoni 10 novembra 1825. Dainko).

dain. sl: Lehrbuch der windischen sprache . . von Peter Dainko, Grätz 1824.

Digitized by Google

c) za kajkavštinu:

duh: (vidi niže pod ‚ov').

habd. ad.: Pervi otcza nassega Adama greh i salosztno po nyem vsze chlovechanszke natvre porvssenye sztolmacheno in na kratkom popiszano po Ivriv Habdelichv tovarustva Jesussevoga massniku . . . Stampano v nemskom Gradczu, leto 1674. (1881 strana).

habd. mar.: Zrcalo Mariansko to je poniznost device Marie, ka je boga rodila, vsem slovenskoga i horvackoga naroda krščenikom . . Vu Gradcu 1662 (Eksemplar moj neima ni početka ni završetka).

kov. kemp.: Tomassa od Kempissa kanonika redovnoga reda szvetoga Augustina oszebuynoga duhovnoga navučitela od naszleduvanya Kristussevoga knige četiri iz diachkoga na horvatszki jezik po sztanovitem redovniku reda szvetoga Paula pervoga puschenika negda obernyene, szada pako z-pokoynoga previszoko postuvanoga goszpodina Juraja Gaala sztolne zagrebechke czirkve kanonika sztolnoga jesprista, apostolškoga protonotariussa y duhovnoga stola consistorialissa lastovitèm sztrosskom na vszeh verneh dúss napredek kak je sivuchi selel znovich stampati vučinyene. V Zagrebu 1760' Preveo je knigu Frano Kovačić sudeći po pripisku na mojem eksemplaru: Praesens Egregium Opus Thomae a Kempis in Croaticum Idioma vertit P. Franciscus Kovachich Paulinus. U knizi dolaze znakovi: ´ najčešće, ` rijetko obično na zadnoj slovci: ondè, kadè, gorè, 190 vu hválè tvojè, pak ˆ, koji znak rabi prvo nad e pred r kad je r samoglasno: 93 v sêrcu, 95 sêrdca, 94 odvêrnuti, 92 zdêrkava, 116 odmêrmráva, 125 dêržím itd; drugo da se označi kraći oblik riječi: 170 tê = tebe, 104 sî = sebi, 117 sî = jesi, 185 sêm = jesem, 104 sû = jesu, 104 nê = neje, 108 želêš = želeješ 108 omarlivêš = omarliveješ itd., treće često na naglašenom e = ѣ: 185 ako svêt ļubim svêta srečam se priradujem . . kâ sû têlovna, . . têlom, 170 zamêtaće, 104 gńêzdo, 116 odtêpļe, 170 razsvêtiti, 170 vlêvaš, 191 vrêdno, 117 poniznêši, 116 nê ga težêsega, 119 vrêdno, 104 vsêma itd. Inače rijetko.

krist.: Náchin vu vszèh sivlènya dogodyajih vszigdar zadovolynomu biti. Negda po Ant. Alfons. od Szarasza vu franczuszkom, sada horvatzkom jeziku po Ignacziu Kriztian vu gornyom vàrashu zagrabechkem sz. Marka kapelànu izpiszan. Vu Varasdinu 1826. U toj knizi dolaze znakovi: ´, ` i ˆ, ali znak ˆ ne ozna-

Digitized by Google

čuje naglasa nego jedino kraći oblik riječi n. p. 6 morgújû : morgújeju, 3 prijémļû : prijémļeju, 9 navaļùjû, 13 napuńùjû, 28 obteršújû, 228 zrokújû, 9 budû : budeju, u nésêm : ne jesem, 64 nî : nije, 178 smô : jesmo, 7 sû : jesu, 18 sî : jesi, 193 stê : jeste, 6. 9. 10 gâ : ńega, 25 mû : ńemu, 14 tê : tebe itd., ređe dolazi u drugih riječi kao znak naglašene slovke: 9 nâčinov, kormânov. Među ´ i ` nije razlike, jer na istom obliku dolazi čas ono čas ovo, u naslovu stoji: náčin vu vsèh živlèńa . . . a na strani 3: náčin vu vséh živleńa . . ., 30 nebèsh a 51 nebésh plur. genet. itd.

math.: Raztolnachenye evangeliumov nedelyneh jedna kniga chtenya za varaskoga i ladanzkoga chloveka kak takaj za potrebòchu duhovneh paztirov na ladanyu Janusha Juraja Holland plebanusha vu Baru pri Ingolstadu iz nemskoga na horvatzki jezik prenesheno po Josefu Erneztu Mathievits (čitaj Matijević) szvetzkom meshniku i perveshne kralyevzke skole zagrebechke navuka kerschanzkoga i historie sz. piszma navuchitelu. Ztran I. razd. I. vu Zagrebu 1796, ztran II. razd. II 1799, ztran II. razd. III. 1797. Ostale strane neiman. Matijević mnogo biļeži naglašene slovke, rabe mu znakovi: ´ i `, ali se ńimi — kako i u drugih knìga — biļeži sam naglašena slovka bez razlike ima li se otegnuto ili potisnuto izgovarati, jer dolazi u istom obliku iste riječi i ´ i `: 2. 2|261 vu vseh ńegoveh činéńah a 2. 3/149 vu vseh skoro svojeh činèńah, 2. 2/13 vu srečneh vremènah, 2. 2/21 vu stareh vremènah, a 2. 2/94 vu stanoviteh vreménah, 2. 2|108 vu negdašńeh vreménah, itd.

ov.: Venceslava Ivana Paul priszesnoga vu chesskom kralyevsztvu orszachkèh knig chuvara y szlavne szkupchine polyszkoga dela kotriga razgovor i navuk od dersanya y hranyenya ovacz (72 strane), za tem od obdelavanya duhana (47 strana). Vu Zagrebu 1771.

trn.: Sveti evangeliumi koteremi svéta czirkva katoliczka szlovenzko-horvaczka okolu godiscsa po nedeljah i svetkéh sivéé z iednem kratkem catechismussem za nevmetelne lyudi hasznovitem z-dopuscsenyem gornieh. Vu cseske Ternave jezero sedemzto petdeszet i devetom letu.

Digitized by Google

Najnoviji prilozi na floru hrvatsku.

Čitao u sjednici matematično-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 14. siečnja 1880.

PRAVI ČLAN LJUDEVIT VUKOTINOVIĆ.

Što se mogu iznašati ljetomice na vidjelo nepoznate biline i uvršćivati u našu floru Hrvatsku, tomu su dva uzroka:

Prvi se može naći u površju naše zemlje; ovo je u Hrvatskoj veoma različno, različnije može biti nego igdje drugdje, osobito ako se obziremo na territorialni obseg. Tako n. p. Podravina sa svojimi nižimi brežuljci, koji ju diele od srednje visočine hrvatske, ima na pješčanih i žagrovitih zemljištih, a stranom u močvarah dravskih i plitvičkih posebnu floru, koje ne ima u drugih stranah naše zemlje; srednja Hrvatska sa svojimi tertiarnimi slojevi sačinjava opet svoju osebinu — a koliko je različna od tih predielah Lika sa Velebitom, koliko različno Primorje, a koliko naročito i same obale morske, to si svatko može tumačiti, koji samo površno pozna physiographiu rečenih okolicah. Na ovome prostranom zemljištu vrlo nejednaka oblika, koje zauzimlje flora hrvatska, obilazi — da nereknem premnogo — četiri, pet domaćih prirodoljubah, i medju ovimi nijedan, koji bi se tomu poslu mogao posvetiti podpuno te izključivo. Zato niti nemože popunjenje naše flore sliediti van samo korakom polaganim. Flora je u nas izvanredno bujna i mnogolična, jer nema nigdje pustarah ni mrtvicah takovih, na kojih nebi raslo ništa. Povoljno podnebje čini, da se vegetacija krepko drži i na kratke daljine mienja, što osobito biva u visokogorju Ličkom i primorskom, gdje se može tvrditi stalno, da svaki visoki vršak svaka znatnija stiena i svaka dolina ima osobita cvieća, kojega nestaje na drugih mjestih. Jedan od uzrokah mnogoličnosti naše flore može se naći i u tome, što se pramaljeće kod nas neotvara svigdje u jedno vrieme: rano proljeće uz obale jadranske, u kotaru moslavačkom i u Sriemu razvija floru južniju

Digitized by Google

liepu i obilnu, dočim je rana ova flora cvićem jesenskim siromašna, kojim opet obiluje Hrvatska sjeverna. Sve ove contraste proučiti i sve interesantnije priedjele u svako razdobje ljeta pohoditi te iztražiti, tomu da kako treba i vremena, i dovoljnih sredstvah i velike ljubavi za biljarstvo. Samo onda kada budu u ovećih okružjih lokalne flore sasvim točno poznate, poznat ćemo i cjelokupnu floru Hrvatsku. — Ima mnogo priedjelah u našoj domovini, u koje ni sada jošte botanik koračio nije, ima dakle bez dvojbe još mnogo bilja, koje nitko nepozna, koje dakle u floru hrvatsku niti nije unešeno.

Drugi uzrok možebiti još znatniji leži u toj okolnosti, da sada nauka biljarska stoji na posve drugom stanovištu, nego je stajala još prije deset godinah. Sada nitko više nesastavlja schemata i kazala svojih florah po strogo opredieljenih obilježjih vrsti stalne, nego botanik držeći se žive prirode uzima iz nje karakteristiku za svoje biline, niti se ne veže na propise, koji se nemogu složiti sa istinom. Mi nemožemo sada reći, n. p. da je Q. Ilex: *foliis ovalibus, lanceolatis integris*, vel *dentatis*, vel *spinulosis*, itd. *jedan individuum;* valja se obzirati na svaki posebni lik koji označuje pojedina individua, a to tim bolje, čim nam ovakova individua dolaze pred oči u većem broju. — Tim načinom bude sada mnogoj individualnosti podieljena samostalnost, za koju se prije marilo nije; tim načinom bude i poznanje prirode točnije; n. p. u gorirečenoj diagnosi spaja se u jednu vrst hrast Ilex sa *jajastim, suličastim, cjelovitim*, il *zubastim* il *šiljastim* lišćem, dočim pod ovim obsegom u istini tri četiri forme leže, od kojih je svaka dosti jasno označena.

Nekoji rodovi nagiblju osobito na križanje svojih plodovnih organah, te tim načinom postaje veliko množtvo takovih potomakah, koji se plode u slied doticaja dvijuh srodnih nu ne istovietnih individuah; takovih križanicah (hybridah) imade u nekojih plemenih neizmjerno mnogo; mnoge dolaze i prolaze opet bez traga, ali ih se puno učvrsti onako, da ostanu nepromienjene za razplod. Ovaj naravski postupak u stvaranju novih proizvodniuah i dan danas biva pred očima našima i postaje zajedno vrlo važnim predmetom najrevnijih iztraživanjah na polju physiologije i morphologije; iztraživanjem takovim nemože biti druga posljedica, van da se bliže dolazi poznanju onoga bogatstva, koje, dočim se na jednoj strani iztroši i umre, na drugoj strani se na novo radja, ter iznosi nove opet oblike.

Digitized by Google

Istom pozornošću, kojom ovo posljednjih nekoliko godinah, iztraživao sam i tečajem ljetošnim hrastje hrvatsko. Osvjedočio sam se ponajprije o tom, da svi hrastovi šumah u obće europskih i stranom azijatskih — na koliko nespadaju u najjužnije priedjele — imadu jedan typ ili pralik, tako, da motreći ih površnim okom, možemo sve skupa sabrati u jednu cjelinu, koja se odlikuje jednim glavnim karakterom; ulazeći medjutim pojedince u promatranje opažamo tek veliko množtvo razlikah, koje tu prividnu cjelinu dieli na raznovrstne forme. Osvjedočio sam se nadalje i o tom, da imade i takove skupine hrastovah istovrstnih, od kojih svako mal da ne drvo predstavlja osobit oblik, te bi težko bilo naći dva istovetna individua (pojedinka.) Okolnost ova ponuka me malko dublje zaviriti u samu stvar i proučiti razvoj hrašća od najstarijih nam poznatih vremenah do danas.

Držao sam, da je za otu svrhu najsigurniji put, obazrieti se na paleontologiu, koja nam pruža podatke iz prastare dobe naše kruglje zemaljske, kad još nebijaše sudjeno čovjeku svojim okom motriti ni svojim umom razabirati, što se sbivalo na svietu.

Poznato je već, da je revnošću i oštroumljem mnogobrojnih geologah i palaeontologah pošlo za rukom u kamenitih i pokopanih dielovih naše zemlje odkriti nebrojeno množtvo organizmah, koji predstavljaju cielo čislo života, kako se je od početka razvijao sve do danas. U tome ogledalu dosti jasno sastavljenom vidi se medju ostalim i razvoj cjelokupne flore, kako se je ona postepeno razvijala od prvih jošte nesavršenih Algah morskih sve do najviše i punocvjetne biline.

Takovu historiu, da ne spominjem: Ungera, Heer-a Ettingshausen-a, Štura itd., podpuno obrazloženu sastavio je i u jasnu sliku sabrao grof Saporta Akademik francezki pod imenom: „*Le monde des plantes avant l' apparition de l' homme. Paris 1879.*“

Izpustivši ostala, koja se neprotežu na predležeći predmet, navodit ću samo one podatke, koji govore o hrašću.

Prvi tragovi otisakah hrastova lišća pokazuju se stoprv u vrieme paleocensko, dakle u onoj formaciji, koja je sliedila izza krede. Imadu tuj četiri forme, najme: *Quercus parceserrata* Sap. et Mar. *Q. diplodon* Sap. et Mar. *Q. Loozi* Sap. et Mar. i *Q. arciloba* Sap. et Mar.

Lišće ovih primitivnih i najstarijih nam poznatih hrastovah je suličasto, mnogo manje, nego što listovi današnjih naših hrastovah; sitno je zubasto il rovašasto il ponešto zakruženo lapasto. Tkogod

Digitized by Google

bi ovo lišće fossilno sravnao sa lišćem naših hrastovah, ne bi ih spoznao, jer priliče više bukovu il grabovu lišću.

Dalje imade u sliedećoj formaciji, naime: u *eocenu: Q. salicina* Sap. sa listom cjelovitim nalik na vrbov list; zatim *Q. antecedens* Sap. sa lišćem šiljastim nalik na sadašnji Q. Ilex L.

Dalje u sliedećoj formaciji, u *oligocenu: Q. cuneifolia* Sap. *Q. armata* Sap. *Q. oligodonta* Sap. i *Q. velauna* Mar. sa lišćem uglastim i šiljastim.

Dalje u sliedećoj formaciji, najme u *miocenu* pomnožavaju se oblici sve većma; radjaju se promjenci, koji su postali iz glavnih typah prijašnjih dieleći se na razne forme.

„*Des sections actuelles le mieux definies correspondraint ainsi à autant d' entités primitives ou races-souches dont les races modernes, decorès ou non du titre d' especes, ne seraient rèellement que des varietès ou* **formes diverses.**“ p. 286.

U podrazdjelu *miocèna* u *aquitanienu* imade veći broj najme: *Q. provectifolia* Sap. *Q. Buchii* O. Web. *Q. larguensis* Sap. *Q. Cyri* Ung. *Q. mediterranea* Ung. sve jošte medjutim sa cjelovitim il samo sitno rovašenim lišćem.

Dalje u gornjem razdielu *miocèna,* u *molassi* dolazi: *Q. paleocerris* Sap. sa lišćem duboko urezanim puno nalikim na naš Q. Cerris; zatim: *Q. subcrenata* Sap. sa lišćem nejednako rovašenim; *Q. praeilex* Sap. opominje na današnji Q. Ilex L.

Čim bliže dolazimo vremenu, koje nosi u sebi značaj naličan sadašnjosti našoj, tim jasnije opažamo, da se primitivno lišće hrastovo iz cjelovitosti svoje razvija na punije forme i prelazi u ono stanje, iz kojega se mogaše poroditi mnogoličnost hrastovah sada živućih.

„*Les chênes de la section de nos* **robur** *ne se font voir encore nulle part — mais on les rencontre un peu plus tard dans le pliocène inferieur d' Auvergne.*“ p. 308.

Hrasta dakle graduna (Q. Robur = sessiliflora Sm.) nebijaše još na svietu u miocènsko doba, on se pokaza u dolnjem pliocènu, dakle u formaciji, koja nam je bliža.

Nakon u *pliocènu* imade još bujnije razvitih formah, koje se približuju sasvim našim sada živućim hrastovom; tako n. p. *Q. Fallopiana* Massal. i *Q. robur pliocenica* Sap. lapastim svojim dublje urezanim lišćem neodlikuju se mnogo od našega graduna Q. robur L. Još više su nalični hrastovi: *Q. Mirbeckii antiqua* Sap. *Q. roburoides* Sap. Q. pako *Lamottii* Sap. spodoban je na *Q. Ilex L.*

Digitized by Google

Quercus pubescens W. i stranom *Q. sessiliflora* Sm. prilično ista sa glavnim typom *Q. robur,* samo što je već razgranjena na mnogo formah, tako i *Q. pedunculata* Ehrh. (Q. racemosa Lam.) pokazuju se tekar u quaternaru, dakle u onoj formaciji, koja jur spada u naša historička vremena, gdje već sigurno i čovjek bio svjedokom sbivših se na svietu dogodjajah.

Ako i nećemo sve primiti za svetu istinu, što se u palaeontologiji navadja, t. j. ako i nemožemo dokazati, da je upravo onim redom stupao razvoj vegetacije, kako flora fossilna pokazuje, jer možebiti u neodkritih jošte slojevih leži mnoga nepoznata forma, ipak imade sigurnih podlogah, na koje se možemo osloniti i sigurno omjeriti znanje i poznanje svih glavnih odsjekah, kroz koje je pošao vegetativni život od svoga početka sve do danas. Možemo dakle držati i to za stalno, da su prvi hrastovi, koje poznamo u ostancih, bili malobrojni i vrlo jednostavni, tek onda kad su se pomnožili, postadoše i forme punije i mnogoličnije.

Ona ista sila, koja je od prvih začetakah gonila na razvoj, razplod i pretvorbu formah, radeć kod malo individuah više intensivno, te pripravljujuć dalnju razpoloživost na promjene, ona ista sila postaje živahnijom, kad imade više individuah, koja medjusobno djeluju i uplivaju jedan na drugi.

Povoljno stanje, koje se u quaternaru odlikuje stalnošću odnošajah svojih, omogućuje naravski bujan i sasvim nezapriečen razvoj svih onih hrastovnih vrstih, kojim život počimlje jednako sa četverodobjem; tako dakle i hrast medunac, kao jedan izmedju ovih, pomnožava svoje oblike, dok mu se snaga razvojna i razpoloživost na promjene neiztroši i neograniči na nekoje glavne type, koje će iztisnuti druge slabija i na razplod manje sposobna individna.

Tim načinom bijaše mi moguće tumačiti ono množtvo oblikah, koje opažam već više godinah na hrašću u naših hrvatskih lugovih i dubravah.

Opazivanjem dakle hrašća u raznih stranah naše domovine, najme na podnožju gore Zagrebačke kod Šestinah i Gračanah, kod Suseda i Goljaka, zatim kod Kostela i Pribića, u Žumberku kod Petrićsela, a nakon u Zagorju kod Krapine, Lupinjaka i Trškogvrha popunio sam čislo hrastovah hrvatskih sa novimi opet nekojimi oblici, koje ću doli niže opisati točnije; — nu uz dryologiju nisam iz vida pustio naravski niti ostalu floru.

Na gorskih livadah *Mačine* kod Petrićsela u Žumberku ubrao sam nekoliko novih za našu floru bilinah.

Digitized by Google

U priedjelih zagorskih okolo Krapine našao sam jedan oblik hrasta medunca i jednu vrlo interessantnu zvončiku, koje držim za nove napokon sam na Rišnjaku, kamo sam u družtvu dra. Schlossera uzlazio 5 kolov., našao znamenite biline Hier. altifolium, H. pratense, H. porrifolium, Betonica Alopecurus i Centaurea intricans i Camp. imbricata.

Sve ove biline, koje nisu u našu floru još unešene il koje držim za nove, sliede doli niže redom svojim opisane.

Quercus pubescens W.

FORMA: *parvifolia.* VUK.

Folia parva, ovalia, coriacea, symetrica, vel numerosa minora amorpha; illa regulariter lobata, lobis brevibus hemisphaericis, sinabus haud profundis, apertis; supra glabra intense viridia, subtus pullidiora leviter pubescentia; basis inaequalis in petiolum longum puberulum influens; folia verna ovali-lanceolata lobulis rotundatis, subtus pubescentia et ad nervos densius pilosella; petioli ac ramuli tomentosi; gemmae ovatae, squamae latae, rotundatae, pubescentes ac piloso ciliatae.

Fructus sessiles, solitarii vel gemini; glans ovata cupulae ad medietatem usque insidens; cupula patellata viridi tomento obtecta; squamae minutae, breves, adpressae, coloratae, sursum versus decrescentes; cicatrix affixionis plana. Arbor sat conspicua foliosissima. Floruit Majo, maturescit mense Octobri. Crescit ad pagum Kraljevec in trivio ad Gračane et Šestinam ducente; lecta 23. Octobris 1879.

Hrast Medunac: *lističar.*

Lišće maleno, jajoliko, kožasto, sumjerno, il je puno omanjega lišća bezlično; sumjerno lišće redovito cunjavo, cunjevi kratki polukrugli, veruge plitke; na gornjoj strani škuro-zeleno, odzpod bljedje, ponješto pahuljavo podina neravna dugo petljična; lišće proljetno jajasto-bodkasto, cunjevi krugljasti kod žilah gušće vlasnati; plodovi sjedavi, samotni il dvoji; žir jajast kapici do polovice usadjen; kapica zdjeličasta zeleno-pustena; ljuske sićušne, kratke, pritisnute, suro-crljenkaste, napram gori smanjene.

Quercus pubescens W.

FORMA: *saxicola.* VUK.

Folia oblongo-ovalia, coriacea, symetrica, lobata, lobis rotundatis integris; sinubus apertis vel inferioribus saepissime undulato-conniventibus, basis cordata petiolo pube densa obtecto insistens; lamina

Digitized by Google

superior glabra, inferior praesertim ad nervos pubescenti pilosella; ramuli tomentelli vel densius pubescentes.

Fructus sessiles, passim solitarii; glans mediocris stylo pilosello provisa cupula duplo major; cupula profunde patellulata squamis lingulatis coloratis, tomentosis, ciliatis, laxis creberrime obtecta; cicatrix affixionis plana.

Arbuscula vel frutex elatior; crescit in rupibus calcareis intra pagum Šestine et vetustam arcem Medvedgrad. Detecta et lecta per solertissimum scrutatorem et collectorem Magistrum Pharmaciae Eduardum Wormastiny mense Octobri 1879.

Differt certe a caeteris formis Q. pubescentis: foliis elongatis, glandibus minoribus et squamis cupulae, quae velut in Q. conferta Kit. densissimae, laxae et vix non patulae sunt.

Pećinar: Lišće dugoljasto-jajoliko, kožasto, sumjerno, lapasto; lapovi okrugljasti cjeloviti; veruge otvorene il višeputa valovito zaužene; podina srdčasta na dugoj gusto pustenoj peteljci; plošina gornja gladka, dolnja osobito okolo žilah pahuljasto-vlasnata; grančice pahuljaste.

Plodovi sjedavi najvećma samotni; žir osredan sa stupicom vlasičastom providjen; dvaputa dulji od kapice; kapica duboko zdjeličasta, ljuske jezičaste, maštene (colorirt), pustene trepavičaste, mnogobrojne nepritisnute.

Drvce ili bus oveći.

Quercus pubescens W.

FORMA: *globulosa.* VUK.

Folia late-ovata, symetrica, lobata; lobis bi-trilobulatis, mediis interdum profundius incisis, sinubus parvis per lobulos incumbentes tectis; lobo supremo incise dentato, rarius rotundato integro; supra glabra, subtus in juventute pubescentia demum nudiuscula; basis cordata petiolo brevi insidens; gemmae ovatae cum ramulis pubescentes.

Fructus sessiles, solitarii vel gemini; glans globosa apice umbonato retusa; stylo brevi; cupula cyathiformis, verrucosa, squamae latae adpressae pubescentes atque ciliatae; cicatrix affixionis convexa annulo impresso cincta. Arbor elatior; crescit in sylvula supra fontes Ribnjak ad pagum Gračani; lecta 31. Octobris 1879.

Krugljar: Lišće široko-jajasto, sumjerno, lapasto; lapovi dvotro-lapičasti, srednji kadšto dublje urezani; veruge malene, lapice leže nad njimi i pokrivaju ih; lap najgornji urezan, zubast; riedko prikružen cjelovit; sgora gladko, zpoda u mladosti pahuljavo kašnje golčasto; podina srdcolika na kratkoj peteljci; plodovi sjedavi, sa-

Digitized by Google

motni il dvoji; žir krugljast na vrhu pupčasto utučen; stupica kratka; kapica čašolika, bradavčasta, ljuske široke, pritisnute, pahuljave i trepavičaste; drvo oveće.

Quercus pubescens W.

FORMA: *lacera*. VUK.

Folia ovali-lanceolata vel cuneata, inaequaliter laciniata vel lacerata; laciniae profundae, mediae ac inferiores usque ad costam folii incisae, apice rotundatae, emarginatae vel bilobulatae; sinubus latis, arrectis, angulatis vel erosis, divaricatis, prorsus irregularibus; facies superior glabriuscula, inferior pallidior leviter arachnoideo-pubescens; basis subcordata, vel inaequalis parte una in petiolum longum demum nudiusculum incurrens; ramuli tomentosi, piloselli; gemmae ovali-acuminatae, squamae latae, rotundatae ciliatae, superne pubescentes.

Fructus sessiles vel breviter pedicellati solitarii, vel bini, terni aggregati, magnitudinis diversae; glans ovali-conoidea, cupula duplo longior; stylo valido dense tomentoso; cupula cyathiformis, tomentosa; squamae numerosae, basi gibbae, pubescentes, lanceolatae, adpressae; cicatrix affixionis plana. Arbor conspicua; crescit in sylvula supra fontes Ribnjak ad pagum Gračani; lecta 31. Octobris 1879.

Dronjčar. Lišće jajasto-bodkasto il klinasto, nejednako dronjavo il razderano; dronjci duboki, srednji i dolnji do sredine lista urezani na vrhu zakruženi il izrezani il dvolapičasti; veruge široke, osovne, uglaste il izgrižene razkrenute, sasvim neuredne; plošina gornja gladka, dolnja bljedja ponešto paučinasto-pahuljava; podina susrdčasta il nejednaka jednostrano u dugu peteljku povučena; grančice pustene; plodovi sjedavi il kratko stapčasti, samotni il dvoji, troji; žir jajasto-šiljolik, dvaput dulji od kapice; stupica jaka pustena; kapica čašolika, pustena, ljuske mnogobrojne, podinom grbavom, pahuljave suličaste pritisnute. Drvo ugledno.

Quercus pubescens W.

FORMA: *castaneaefolia*. VUK.

Folia lanceolata, coriacea, sinuato late lobulata, juniora quidpiam angustiora; lobuli rotundati, parvi, vel obtuse angulati vel repandi, supremo rotundato; sinubus apertis; lamina superior reticulato nervosa et subrugulosa, inferior pallidior, in foliis novellis glaucescens ac intensius in adultis vero levius tomentella vel pubescentia; basis in petiolum longum puberulum protracta; ramuli stellata pube tecti; gemmae ovali-conicae, squamae ciliatae.

Digitized by Google

Fructus graciles breviter pedunculati, subsessiles, solitarii vel gemelli; glans cylindrica apice retuso-truncata; stylo crassiusculo basi dense tomentoso; cupula profunda cyathiformis sericeo-tomentosa; squamae triangulari lanceolatae, crebrae, adpressae, coloratae; cicatrix affixionis convexa. Arbor alta; crescit in sylvula montana supra Ribnjak ad viam pone vineas ad pagum Kraljevec ducentem; lecta 31. Octobris 1879.

Lišće suličasto, kožasto, široko i verugano-lapasto; mladje lišće ponješto užje; lapice prikružene, malene il tupo-uglaste, ona na vrhu cjelovita; veruge otvorene, plošina gornja mrežasto-žilasta, spodnja bljedja, na mladjem lišću sinja i pustena na ljetnom pako pahuljava; podina dugopetljasta; grančice zviezdasto-pahuljave; plodovi sićušni kratko stapčasti, samotni il dvoji; žir valjast na vrhu utučeno podsječen, stupica debela doli gusto pustena; kapica duboka čašolika, svilasto-pustena, ljuske trouglasto-suličaste, mnogobrojne, pritisnute maštene, drvo visoko.

Quercus pubescens W.

FORMA: *platyloba.* VUK.

Folia lata, rotundato-ovata, inaequaliter lobata; lobis latis, brevibus, rotundatis integris vel emarginatis, supremo latissimo integro, vel in lobulos tres diviso; sinubus discretis, mediis profundioribus; facies superior glabra, inferior pallidior, pubescenti-tomentosa demum secundum nervos solummodo pilosella; basis subcordata vel plurimum inaequaliter cordata in petiolum breviusculum sparsim pilosum influens; ramuli parce pubescentes.

Fructus sessiles solitarii vel gemini; glans ovata apice oblique truncata, cupulam duplo et ultra excedens; cupula patellata, pileiformis, tomentosa, margine incrassato, bullato-involuto; squamae verrucosae, gibbae, breviter fimbriatae; cicatrix affixionis convexa. Arbor solida, dense foliosa; crescit in sylvula montana supra fontes Ribnjak ad pagum Gračani; lecta 31. Octobris 1879.

Lišće široko, prikruženo jajoliko, nejednako-lapasto, lapovi široki, kratki, zakruženi cjeloviti il izrezani, najviši lap najširji cjelovit il u tri lapice podieljen; veruge raztvorene, srednji dublji; plošina gornja gladka, spodnja pahuljasto-pustena napokon samo uz žile vlasičasta; podina susrdčasta il često nejednako srdcolika, kratko petljičasta; plodovi sjedavi samotni il dvoji; žir jajolik na vrhu nakrivo odrezan kapicu po dvaput nadilazeći; kapica zdjeličasta, šešir asta pustena, na rubu udebljana, naduto-zavinuta; ljuske bradavčaste, grbave kratko resaste; drvo čvrsto, mnogolistno.

Digitized by Google

Quercus pubescens W.

FORMA: *elegans.* VUK.

Folia ovali-lanceolata, symetrica, profunde lobata; lobis lanceolatis acuminatis, integris vel dentatis; sinubus profundis oblique arrectis; lobulo verticali inciso, dentato; lamina superior glabra, inferior pallidior, pubescens ad nervos pilosella; basis cordata petiolo brevi pubescenti pilosello insidens; ramuli tomentoso-pilosuli; gemmae ovales pubescentes, squamae rotundatae, ciliatae.

Fructus in pedicello brevi sessiles, solitarii, plerumque tamen gemini vel plures aggregati; glans ovoidea cupula duplo longior, basi globosa apicem versus quidpiam attenuata et umbonato retusa; stylo debili breviusculo; cupula tomentella, late-patellata, minute verrucosa; squamae lanceolatae, adpressae, apice rotundatae; cicatrix affixionis plana. Arbor sat elata et conspicua; ob pulchram formam et dispositionem foliorum elegantem praebet faciem. Crescit in saxis sylvulae montanae supra fontes Ribnjak ad pagum Gračani. 31. Octobris 1879 lecta.

Ljepotar. Lišće jajasto-suličasto, sumjerno, duboka lapasto; lapovi suličasti oštrovršasti, cjeloviti il zubasti; veruge duboke na krivo osovne, lapica na vrhu lista urezana, zubasta; površina gornja gladka, dolnja bljedja, pahuljava kod žilah vlasasta; podina srdčasta kratko petljasta; grančice pustene; plodovi na kratkoj stapci sjede, samotni najvećma po dva i tri il više njih sdruženi; žir jajolik dvaputa dulji od kapice; podinom udebljanom prema vrhu utanjen i pupčasto utučen; kapica pustena široko-zdjeličasta, sitno bradavčasta; ljuske suličaste pritisnute na vrhu prikružene.

Quercus pubescens W.

FORMA: *krapinensis* VUK.

Folia ovalia, ovali spatulata, lobata, vel etiam sinuato-lobata; lobulis brevissimis, latis, rotundatis, integris; sinubus augustis, vel latissime sinuato excisis; supra glabriuscula vel nervatione elevatiore subrugulosa; subtus pallidiora, leviter tomentella secus nervos pilosiuscula; basis inaequalis in petiolum longum pubescentem producta; ramuli ac gemmae pubescenti-tomentasae; folia in ramulis hornotinis elongato-lanceolata reliquis angustiora, lobulis iam brevibus obtuse angulatis, iam rotundatis integris, vel obsolete bilobulatis, prorsus difformibus, basi angustasta ac breviter petiolata.

Fructus sessiles vel breviter pedicellati, in axillis foliorum vel apice ramuli conferti, bini, terni vel plures; glans matura? — squamae in cupulis copiosae, laxae, puberulae; squamae capitula fructus stipantes elongatae filiformes, pilosellae. Arbor excelsa; provenit in monte: Tri kralji pone urbem Krapina; lecta 23. Julii

Digitized by Google

1879. Arbores vicinae Q. videlicet Cerris videntur influxum exeruisse, folia enim aestivalia assummunt naturam q. cerridis et squamae ad capitula fructuum propullulantes non minus revocant in memoriam Q. cerridem; reliquae notae redolent Q. pubescentem; cum tamen glandem maturam non viderim, nomen definitivum ponere nolui, sed ad interim Quercum hanc *provisorie*: krapinensem voco. —

Krapinčar. Lišće jajasto, jajasto-lopatasto, lapasto ili veruganolapasto; lapice vrlo kratke, široke prikružene, cjelovite; veruge otvorene široko izrezane, ili posve uzke; odozgor je gladko il rad nadignutih žilah mrežasto-hrapavo, odozdo bljedje, ponješto pusteno, uz žile vlasičasto; podina nejednaka u peteljku povučena, mladje lišće dugoljasto, užje, lapice il tupo-uglaste kratke, il prikružene cielovite, il jedno-dvolapičaste, posve raznolične, podina uzka na peteljci kratkoj; plodovi kratko-stapčasti il sjedavi, dva tri i više njih pod listovim kutom ili na vrhu grančice; žir podpun? (nepoznat), ljuske na kapicah mnogobrojne, ponešto rahle, pahuljaste; ljuske pupoljacah duge, nitaste (ko što kod Cera). Drvo veliko; kod kapele trih kralja blizu grada Krapine 23. Srp. 1879.

Addenda ad Quercus anno 1878 in Rad jugosl. Akademije p. p.

Ad *Q. angulatam:* Folia verna acute lobulata; lobulis intermediis bi-tridentatis; supra glabrescentia subtus cano-pubescentia ad costam mediam et praicipue in axillis venarum dense albo-pilosella; apice pluri-dentata vel incisa in petiolum longiusculum influentia; 21. Aprilis 1879.

Ad *Q. undulatam:* Folia verna elongato-lanceolata, lobuli rotundati vix acutiusculi; subtus leviter incanescentia in axillis venarum pilosella; basi in petiolum longiusculum producta. 21. Apr. 1879.

Ad *crassifoliam:* Folia verna lanceolata, lobi rotundati sinubus late apertis, subtus leviter incanescentia, in axillis nervorum dense pilosella; basis rotundata in petiolum longiusculum exiens; foliola ad basim ramulorum pleraque amorpha. 27. Aprilis. 1879.

Ad *palmatam:* Folia verna ovali-lanceolata, digitato-lobulata, lobulis mediis longioribus, incisis, ciliatis, reliquis integris apice multidentatis; lobulo supremo rotundato porrecto; utrinque glabra subtus saltem ad nervos pilosula; basis rotundata in petiolum longum producta. 2. Maji. 1879.

Ad *ovalifoliam*: Folia verna ovalia vel ovata, lobulis brevibus rotundatis, sinus lati aperti, basis subcordata inaquaelis in petiolum longum influens; supra nitida, subtus pallidiora ad nervos pilosella. 13. Maji 1879.

Digitized by Google

Ad *laciniosam:* Folia verna polymorpha; lobuli rotundati, incisi vel digitati vel inaequaliter laciniati; subtus pubescentia; petioli ac ramuli novelli tomentosi. 20. Maji 1879.

Ad *pubescentem:* Folia verna ovalia, lobata, lobi acutiusculi vel rotundati: lobulo supremo rotundato vel bilobulato; sinus aperti, basis cordata quidpiam attenuata; subtus dense stellato-pubescentia, ramulis ac petiolis tomentosis. 20. Maji 1879.

Trifolium badium SCHREB.

Capitula terminalia solitaria vel geminata, dense globosa, demum ovali-rotundata; calyx glaber, dentes superiores duo breviores, pedicellis inferioribus deflexis, floribus croceis post anthestim testaceo-badiis.

Caulis adscendens, strictus, glaber et superne solum adpresse pilosulus.

Folia oblonga, emarginata, serrulata.

In pratis montanis *Mačine* supra Petrićselo in Žumberak 24. Junii 1879.

Species nova ad Fl. cr. addenda post T. agrarium Gr.

Campanula patula L.

VAR: *grandiflora.*

Anthela discreta, paniculato-ramosa; flores conspicui, urceolati, petalis apice solum patentibus; calyx integer sepalis lanceolato-elongatis subalatis, integris vel minute uni- bidenticulatis, rarius denticulis in lacinulas excrescentibus.

Caulis elatus, striatus, angulatus, strictus.

Folia radicalia spatulata breviter pedunculata; caulina basi sessilia, cauli adpressa late crenulata; planta glabriuscula.

Copiosissima in pratis montanis *Mačine* supra Petrićselo in Žumberak; 24. Junii 1879 lecta.

Altitudine caulis, magnitudine floris qui amoene coeruleus est, neque lilacinus sicut in planta typica C. videlicet patula; etiam copia, quae tota prata obtegit, memoratu digna videtur.

Typus generalis est Campanula *rotundifolia*, L. vel C. *caespitosa* Scop. vel C. *pusilla* Hänke.

FORMA: *Campanula pinifolia* VUK.

(Descriptio C. lobatae in Fl. Cr. p. 949 rectificanda).

Flores solitarii 2—6 in pedunculis brevibus tenuibus, terminales reflexi, subnutantes; corolla laete caerulea, pilosiuscula, cylindraceo campanulata; segmentis corollae breviusculis, dentibus subulatis corollam dimidiam aequantibus.

Digitized by Google

Caulis gracilis humilis, firmus sparsim flocculosus, basim versus puberulus, superne nudus, inferne foliatus.

Folia infima radicalia et illa turionum sterilium ovato-rotundata, reniformia, distincte lobata, basi cordata, longe petiolata; caulina infima et mox insequentia dense conferta, lineari-acuminata, canaliculata; suprema in bracteas lineares abeuntia; crescit in Monte Ivančica in latere, quod Belige dicitur; etiam in saxis arenosis ad urbem Krapina in societate cum Camp. lobata. Lecta mense Julio 1859 in Belige et 24 Julii 1879 in Krapina. Olim sub nonime C. sarmentosae descripta; quamvis inter has duas Campanulas *lobatam* videlicet et *pinifoliam* proximus nexus existat et individua etiam invenire liceret, quae medium inter ambas tenent locum, cum attamen in obversum magna proveniret copia cum stabilibus characteribus, unius itidem etiam alterius formae, ideo ratio melius et intimius noscendi plantas svadet, omnem formam sejunctim adducere.

Campanula pusilla Hänke.

FORMA: *Campanula lobata* SCHL. et VUK.

(In Flora Cr. p. 949 substituenda sequens descriptio).

Flores in apice caulis bini, ternive singillative in pedunculis longiusculis solitarii; corolla campanulata, segmentis angulato-incisis apiculatis; dentes calycis subulati corolla dimidio breviores.

Caulis filiformis attamen strictus, firmus, 7—10 Cntmr. altus et tunc flexuosus, glaber, foliosus.

Folia infima radicalia et turionum sterilium ovali-acuta, vel reniformia, acute serrata vel dentato-lobata, vel angulata; basi aperta, lata, cordata; infima caulina lanceolata utrinque bi-aut tridenticulata, reliqua caulina sparsa, alternantia, lineari-lanceolata; radix tenuis, divisa. Crescit pone urbem Krapina in valle post claustrum P. P. Franciscanorum sita. Lecta 24. Julii 1879.

Campanula pusilla Hänke.

FORMA: *imbricata.* VUK.

Flores vix non in tota caulis longitudine laxe racemosi, in pedunculis longis filiformibus solitarii iam evoluti, iam gemmas solum florum formantes; calyx glabriusculus quinquefidus, brevis; dentibus corolla triplo minoribus, lanceolatis acuminatis; corolla glabra saturate caerulea, gracilis, ore quinquefido; lacinulis acutis triangularibus; stylus vix non longitudinem corollae attingens, basim versus incrassatus.

Caules plures ex eadem radice, teretes graciles attamen firmi, glabri circa basim solum pilis sparsis obsiti, 10—20 Cntm. alti, simplices, sed ramulos seu pedunculos filiformes arrectos monocephalos edentes;

Digitized by Google

Folia radicalia et turionum sterilium ima parvula florendi tempore plerumque emarcida aut semisiccata, ovata, serrulata, basi plana vel obliqua in petiolum protracta, reliqua in caudice et ad basim caulis conferta imbricata, ovalilanceolata, spatulaeformia breviter petiolata apice rotundata vel acutiuscula, integra, ciliolata, rugulosa, nervo medio prominulo, quaedam uni-aut remote bidentata; caulina inferiora distantia, anguste lanceolata, acuminata; superiora sparsa, linearia pedunculos fulcrantia; radice cespitosa in ramulos tenues repentes inque caules florigeros excrescentes divisa; crescit in saxosis ad scaturiginem amnis Mala Bjelica prope oppidum Brod-Kupa; legit Car. Hirc 17. Aug. 1879.

Campanula pusilla Hänke.

FORMA: *Hirciana.* VUK.

Flores supra medietatem caulis in pedunculis sursum versus decrescentibus solitarii et racemose dispositi. corollae urceolato-campanulatae, glabrae, saturate caeruleae, quinquefidae, segmentis brevibus rectangulis; calyx glaber, brevis, dentibus corolla quadruplo minoribus, lanceolatis acuminatis; stylus corollae limbum attingens vel quandoque vix non excedens.

Caulis teres, gracilis firmus pedalis vel sesquipedalis, ramulis secundariis seu pedunculis tenuibus floriferis adauctus et quasi laxe racemosus.

Folia radicalia et turionum sterilium ovali-acuta vel ovali-serrata, utrinque serraturis binis ternisve notata, basi attenuata inque longum petiolum producta; caulina inferiora anguste lanceolata integra breviter petiolata, reliqua caulina sparsa, alternantia, lineari lanceolata, sessilia, suprema linearia pedunculis bractearum instar supposita. Radix obliqua; crescit in saxis montium circa Delnice. Mense Augusto 1879 legit Car. Hirc.

Omnes quatuor supra citatas campanulas ex uno typo ortas esse, nemo dubitabit; pro more solito hujus characteris campanulae dicebantur: *rotundifoliae*; cujus varietates sunt, iam lancifolia, vel reniformis, vel valdensis, tenuifolia, multiflora etc. *Ego Campanulam, quae omni folio rotundo expers est, „rotundifoliam" vocare non possum;* praefero, nominare pusillam, quia haec poprietas, gracilitas nimirum et habitus pusillus, nulli earum deest.

Campanula carnica; Schiede.

(Mert. et Koch fl. D. et Synops. fl. Germ. Koch p. 538. C. linifolia Scop.) Addatur post C. lobatam Schl. et Vuk in fl. Croat. p. 949.

Flos solitarius, raro geminus; calycis dentes lineari-setacei, vel anguste lanceolati attenuati, corollam mediam superantes vel eam aequantes, patuli vel demum reflexi.

Digitized by Google

Caulis gracilis foliosus, glaber; folia fasciculorum sterilium ovata vel cordata reniformia augulata, petiolata; caulina inferiora et media anguste lanceolata; remote alternatim bi- aut summum tridendiculata; superiora lineari setacea.

Radix tenuis fibrillosa. In rupibus calcareis montis Bitoraj ad Fužine et in Tuhobić ibidem lecta 13 Julii 1877.

VIOLA: *permixta* JORD.

(V. odorata × hirta.)

Viola acaulis, stolonifera, in caudiculos divisa, fasciculos et radiculas novarum plantarum edens.

Folia ovalia crenata, ciliata, basi cordata, utrinque pilis brevissimis conspersa, petioli sparsim pubescentes; folia aestivalia ovali-lanceolata multo majora; petioli deflexe pilosi.

Flores lilacini petalis elongatis ac pedunculis folia verna aequantibus; calcar cylindricum, rectum; sepala calycis ovali-lanceolata rotundata; stipulae radicales lanceolatae; exteriores pauci-fimbriatae, interiores angustiores acuminatae ciliatae; pedunculares ovali-lanceolatae ciliatae, in medietate pedunculi positae. Capsula globosa? — Crescit in planitie Savana inter frutices; ad Trnje; lecta 3. Aprilis 1879. Odor florum levis. Flores et folia similia sunt V. hirtae; stolones vero et praecocius tempus inflorescentiae redolet V. odoratam.

Viola odorata L.

VAR.: *nummulifolia* VUK.

Viola acaulis interdum caudiculos secundarios, aut rudimenta flagellorum brevissimorum edens.

Folia primordialia flavo-virentia, reniformia, sphaerica vel nummuliformia, profunde cordata, crenata, ciliata, supra puberula, subtus pubescenti-pilosella; — folia seriora ovali-rotundata, obtuse acutiuscula pedunculos fructiferos prostratos superantia; petioli breves canaliculati, pubescentes, gyroflexi, decumbentes, in foliis aestivalibus erecti; stipulae exteriores ovato-acutiusculae, interiores lanceolatae sparsim fimbriatae, fimbriis glandula terminatis.

Flores sat conspicui, lilacini in coeruleum vergentes, fundo albido; petalo medio venis saturatioribus picto; odor florum intensus, amoene fragrans; pedunculi fructiferi elongati folia verna multum superantes, prostrati; stipulae pedunculares iam supra iam infra medietatem positae lanceolatae, acuminatae, fimbriato-ciliatae; capsula globosa, virescens demum livida, pubescens, rotundato costata, costis maturitate acutiusculis, prominulis. Planta gracilis; crescit in graminosis montosis supra villam St. Xaverii inter prunum domesticam et malum. Floruit 21. mart. fructificavit 2 maji 1879. (Viola odorata: astolona Wiesbauer in litteris 1879.)

Digitized by Google

Viola alba Besser?

Viola acaulis, stolonifera.

Folia ovali-lanceolata, obtusiuscula primaria, ac praecipue illa in stolonibus reniformia, rotundata, crenata, ciliata, utrinque hirta; seriora latiora, majora, grosse crenata, longe petiolata, hirsuta; basis profunde cordata, petioli pilis deflexis obtecti; stipulae lanceolatae, glanduloso-fimbriatae.

Flores albi inodori; sepala ovata, sordide virentia; calcar cylindricum rectum, album, vel pallide flavescens; stolones cum planta materna simul florentes; capsula viridis, globosa, subangulosa costis obtusis vel una alterave demum acutiusculis. Crescit inter frutices in monticulo Sused pone viam ferream; florens 29. martii, matura 3. maji lecta.

In Flor. Croat. p. 285. occurrit V. alba Bess. sed erronee „qua forma V. odoratae floribus albis.“ Viola in fl. Croat. sub nomine V. albae Bess. adducta est V. scotophylla Jord. albiflora, quae nobis adhuc ignota fuit et quae in locis natalibus ibi citatis copiose provenit; genuina V. alba Besser per me primitus in Sused detecta est, certissime etiam ulterius propagata.

Viola multicaulis. Jordan

(Flora von Süd-Istrien, Freyen p. 45. 1877.)

Viola acaulis, stolonifera; stolonibus longissimis, indefinite implexis et conjunctis, fasciculos foliorum et novarum plantarum radiculas edens.

Folia ovali-lanceolata, vel rotundata, serrato-crenata, ciliata, basi cordata; aestivalia multo majora perhyemantia et sub anthesi vegeta, longe petiolata, saturate virentia, sparsim pilosella; stipulae lanceolatae, acuminatae.

Flores saturate violacei, in fundo tubi albescentes; calcar cylindraceum obtusum; sepala angustata, elongata, obtusa; amoene odorati; pedunculi florentes copiosi folia aequantes; flores seriores hebetati capsulas globosas quidpiam gibbosas et quasi obtuse subangulatas pubescentes prostratas proferunt; crescit in unico mihi hucadusque noto loco, nempe: inter frutices ad marginem viae in suburbio Vrhovec e regione villae et vineae Mažuranić; floruit 23. Martii 1879. (Viola haec, siquidem „acaulis“ esset, „multicaulis“ vocari non potest, sed rectius „*multiflora*“ dicenda foret).

Potentilla micrantha Ram.

VARIETAS: *rosiflora* VUK.

Caulis filiformis, debilis, procumbeus basi stipulis binis latiusculis ovali-acuminatis inclusus, in medio plerumque divisus et tunc biflorus, ad divisionem stipulis itidem binis anguste lanceolatis suffultus ac folium integrum superne inciso-dentatum gerens.

Digitized by Google

Corolla pallide vel intensius rosea in ceriseum vergens, petala sepalis aequalia vel iis vix longiora.

Folia radicalia ternata, foliola ovalia, lateralia utrinque apice solum acute serrato-dentata; facies superior glabriuscula inferior villosa; foliola novella sericea.

Caudiculi fibrosi, lignosi in radicem obliquam elongati, nec tamen repentes. Crescit inter frutices et ad marginem viae circa Cmrok, praecipue ad vineam „Vidrić“ supra villam St. Xaverii; floruit 14. martii 1879.

Ob foliolum caulinum integrum nec tripartitum et ob petala calicem vix excedentia potest trahi ad P. micrantham Ramond; sed notae hae non videntur sat considerabiles nec constantes; quod colorem roseum attinet, is pallescit et transit in albedinem taliterque redit in matrem; proinde mera „varietas“ dici debet.

Centaurea Scabiosa L.

FORMA: *integrisquama* VUK.

Anthela paniculata, discreta; anthodia arachnoidea, squamae integrae, ovali-lanceolatae, virides margine pallidiore cinctae, acuminatae, apice nigro in mucronem producto, supremis solummodo nigrescenti-fimbriatis; flores roseo-lilascentes.

Caulis elatus, profunde sulcatus, flocculosus, a basi ramosus.

Folia radicalia longissima, pinnata, foliolis quinquejugis, infimo pari rotundato, reliquis lanceolatis subintegris vel ad basim pinnatifidis, vel profunde incisis, dentatis, vel serratis, brevissime petiolatis, supremo trifido, — reliqua caulina ima et media elongata, profunde laciniata vel pinnatifida, laciniis anguste lanceolatis, vel ensiformibus integris, suprema anguste-lanceolata integra, sessilia. Crescit in collibus et agris circa pagum Dolje ad Sused mense Julio 1879 lecta.

Centaurea Scabiosa non minus ac C. Jacea multum solet variare, ideo necesse duxi, omnem modificationem solertius investigare; quod mihi peculiare visum fuit in hac nostra Centaurea praesente, illud est, quod folia radicalia late pinnata *similitudinem* quamdam redoleant cum C. ruthenica, ab illis tamen forma sua sat diversa sunt; caulina autem prorsus discrepant; squamae porro anthodii integrae, quod sine omni appendice insuprema tantum serie fimbriis cinctae existant; notae hae in nulla forma, quas in nostris C. Scabiosis videre licet, proveniunt, ideo credebam hanc formam velut mihi ignotam hoc loco adducere ulterioris observantiae gratia.

Centaurea Jacea L.

FORMA: *intricans*. VUK.

Anthela laxe paniculata, pauciflora; flores lilacini magis in cyaneum transeuntes; anthodia semi-ovata, lata, speciosa; tota squa-

Digitized by Google

marum appendicibus obtecta; hae concavae, scariosae, spadiceae in fuliginosum vergentes vel basi solum saturatiores, apicem vero et margines versus pallidiores, testaceae aut flavide-albescentes, splendentes; infimae aliquot virescentes et pectinato fimbriatae, caeterum tam hae quam media apice dissectae utrinque bi trilacinulatae, segmentis inaequaliter incisis aut inciso erosis, superiores rotundatae apice inciso ac marginibus dissectis, vel laceris, supremae tandem cohleariformes vel apice inciso et utrinque una vel duabus serraturris notatae, vel quod in certis individuis provenit — etiam supremae appendices mediis et infimis prorsus sunt conformes.

Caulis altus, angulatus, profunde sulcatus, arachnoideo-floccosus, in duos tresve ramulos sub capitulis incrassatos solutus.

Folia radicalia sub anthesi desunt; infima ovali-lanceolata acuminata, basi attenuata longe-petiolata, remote denticulata, ciliolata, flocculosa, rudimentis glandulosis pilorum sparsim obtecta, glaucescentia; superiora anguste lanceolata, sparsa, sessilia et ramulos florigeros fulcrantia.

Radix nodosa, crebre fibrosa. In saxosis sylvaticis montis Rišnjak. 4. Aug. 1879.

Centaurea Jacea L.

FORMA: *heterolepis*. VUK.

Anthela corymbosa, oligocephala; flores pallide lilacini.

Anthodii squamae inferiores et mediae profunde ciliatae, superiores apice dissectae marginibus lacerae; vel inferiores aliquae solum lacerae, vel inaequaliter denticulatae, vel omnes laxae concavae margine hyalino-albescente profunde lacerae, lacinulatae, vel erosae; omnes testaceae, concolores vel plurimae in medio macula fusca notatae; capitulis basi arachnoideo-lanatis.

Caulis strictus, sulcatus, foliatus, arachnoideo lanatus superne in corymbum solutus; ramuli uni biflori.

Folia lanceolata, integra vel minutissime lato-denticulata, inferiora petiolata, reliqua sessilia, angustiora, decrescentia; suprema, ut in multis Centaureis, — bractearum instar capitulum stipantia. Radix obliqua lignosa, paucifibrosa; tota planta incanescens. Crescit in monte Ivančica inque jugo ejus 1200 mtr. alto, quod Belige dicitur. Primitus adhuc anno 1856 lecta.

Genista germanica L.

FORMA: *paucispina*. VUK.

Flores in racemo brevi breviter pedicellati; corolla glabriuscula; carina margine inferiore pubescenti pilosula; calycis sepala pilosociliata.

Caulis primarius debilis, lignosus, prostratus repens, tuberculatus ramulos tenues lignescentes aphyllos nudos, interdum spinulas aliquot

Digitized by Google

sparsas gerentes edens, gemulis emarcidis notatus; ramuli hornotini herbacei, piloso villosuli, adscendentes; foliola inferiora ovali-spatulata; superiora ovali-lanceolata in apiculum brevem vix non setosum terminata piloso-ciliata breviter petiolata.

Legumina brevia, ovali-acuminata, rostrata, pilosa. In pratis montanis supra Petrićselo prope Kalje in Žumberak; 24. Junii 1879 lecta.

Differt a G. germanica L. habitu gracili ac decumbente, deffectu spinarum in caule primario, qui in G. germanica erectus, altus, validus et spinis copiosis tectus est; differt etiam a G. heterocantha Schl. et Vuk., quae radice longissima flagelliformi gaudet et quae in ramulis annotinis spinis longioribus in hornotinis vero herbaceis setaceis armata est.

Senecio doronicum L.

FORMA: *cinereus.* VUK.

Anthela corymbosa terminalis, vel corymboso-racemosa; flores lutei; pedunculi ex axillis foliorum superiorum prodeunt uniflori, saepe foliolo secundario et gemma floris adaucti; capitula ovata, squamae lanceolatae elongatae stellis albis flocculosis conspersae atque ciliatae; pedunculi dense arachnoidei sub capitulis squamis aliquod accessoriis laxis instructi.

Caulis strictus, validus 30—40 cntm. altus, sulcatus, totus dense arachnoideus, et rudimentis pilorum crassiusculorum hispidus; simplex vel ex axillis trium quatvorve foliorum superiorum pedunculos florigeros edens.

Folia radicalia lanceolata utrinque attenuata, minute sinuato-simpliciter vel duplicato serrata basi in petiolum longiusculum alatum protensa; caulina lanceolata acuminata basi cordata amplexicauli sessilia, inaequaliter serrata vel runcinata, utrinque pilis brevibus hispidis subtus tamen crebrius tecta; folia suprema decrescentia angustiora, conformia. Tota planta stellato pilosa ac si farina aut cinere conspersa esset. Crescit copiose sub cacumine montis Plišivica prope Korenicam; lecta 9. Julii 1878.

Hieracium vulgatum Fries.

FORMA: *deltoideum.* VUK.

Inflorescentia paniculata; capitula parva, anthodii squamae sparsim albo pilosellae ac nigro glandulosae; caulis divisus in ramulos elongatos, teres striatus, ciliatus, basi pilosus vel barbatus; saepissime plures ex eadem radice; folia primigena ovata, lanceolata vel angulata, caulina inferiora et media sparsa deltoidea dentibus acutis, basi cuneato-angulata in petiolum influente, superiora sessilia, radicalia petiolata; supra sparsim subtus crebrius setoso pilosa atque ciliata. Mense augusto in silva Maximir, locis exstirpatis supra domum venatoriam. 1879.

Digitized by Google

Hieracium vulgatum L.

FORMA: *retardans.* VUK.

Anthela laxe corymbosa, capitula parva, anthodii squamae nigro pilosae et glandulosae, pedunculi dense stellato floccosi et pilis nigris glanduliferis conspersi; caulis simplex vel divisus, stellato floccosus, basi pilosus et ad ortum petiolorum villosus; folia ovali lanceolata, vel acuminata, integra et solum levissime sinuata, apiculata, basi in petiolum inducta, supra setulis brevibus distantibus subtus densioribus obsita; radix obliqua, brevis, praemorsa. Crescit in montibus altioribus et floret mense aug. usque septembrem.

Hieracium silvaticum L.

FORMA: *poliocephalum.* VUK.

Inflorescentia oligocephala ante evolutionem nutans, squamae anthodii margine pallentes, inferiores breviores, ciliolatae albo pilosae, basi tomentoso villosulae; caulis elatus, scaposus, superne et in pedunculis niveo tomentosus, per decursum sparsim albo pilosus ac stellato floccosus; saepe in ramulum florigerum flolio lanceolato runcinato basi profunde inciso suffultus; folia radicalia primaria parva, ovata, acutiuscula late et leviter sinuato denticulata, apiculata, subtus solummodo et in petiolis breviusculis villosula ac ciliata; seriora mixtim lato ovata et lanceolata, runcinata basi profundius incisa, superne glabra, subtus sparsim in costa media vero densius villoso pilosa, ciliata, apiculata longe petiolata, apice rotundata vel acutiuscula; petioli canaliculati interdum auriculati, pilosi, pilis versus radicem densius increscentibus; radix obliqua, dense fibrosa. In silvula ad pagum Gornji Ivanec pone viam quae ducit ad Bistram; 11 maj. 1879.

Hieracium barbatum Tsch.

FORMA: *defoliatum.* VUK.

Anthela racemosa, densa demum soluta; capitula gracilia; anthodii squamae interiores longe lanceolatae, exteriores abbreviatae crebrae ad basim laxae in pedunculos descendentes, sparsim pilosellae basi tomentosae ciliatae; pedunculi atrorubentes vel virenti rubescentes, longi, stellato floccosi sub anthodiis albo tomentosi. Caulis altus, teres, rigidus, striatus, vel sulcatus, racemum simplicem gerens vel etiam infra medietatem in ramulos racemosos dissolutus; obscure virens vel atrorubens, inferne pilis brevibus parce conspersus, sursum versus pilosus, ad basim foliorum barbatus; folia ima sub flore emarcida; caulina ovali lanceolata, utrinque sparsim pilosa ac ciliolata, paucidenticulata, decrescentia; ordinarie parva et remota, ita ut caulis depauperatus appareat, saepe convoluta, vel undulata. In silva montana atque parte occidentali ad Kameniti stol; in declivitate versus pagum Gračani. Aug. 26. 1879.

Digitized by Google

Galium Mollugo L.

FORMA: *ochroleucum.* WOLF? (flavescens m.)

Inflorescentia terminalis paniculata; lacinulae corollae ovales brevissimae, acutiusculae, ochroleucae vel pallide flavescentes, pedicelli stellulato floccosi, scabriusculi, fructiferi erecti; capsulae glabrae; caulis elatus strictus, ramosus, striatus, subalatus, puberulus, vel scabriusculus; folia septena, octona, lineari lanceolata, mucronata, revoluta, margine scabra; superiora terna vel bina opposita; floralia ad basim ramulorum et pedunculorum sita parvula, linearia, mucronulata. Ad marginem viae ad Prekrižje ducentis, supra vineam et villam Grahor. Aug. 1879.

Lonicera caprifolium L.

FORMA: *pallida.* HOST.

Descriptio naturae stricte adaptata. Inflorescentia terminalis, quandoque etiam axillaris; flores verticillati, sessiles, extus virginei rubentes vel rubro striati, evoluti albescentes demum flavescentes; labium superius trifidum, glaberrimum; caulis scandens, volubilis; folia in ramulis florentibus obovata, vel ovali rotundata; infima parva obovata sessilia, superiora increscentia, suprema tandem minima rotunda, omnia connata, perfoliata, integra, glabra; folia in ramulis non florentibus, ovali rotundata vel obovata breviter petiolata; odor florum amoenus. In fruticetis hinc inde copiosa; praecipue pone viam currulem in Sused supra viam ferream; 11 maji 1879.

Melampyrum barbatum W. K.

VAR.: *angustifolium.* M.

Corollae labiis fundo flavis apice purpureis; tubus e flavo fundum versus purpurascens; calyx tubo dimidio brevior, dentes subulati, filiformes longe attenuati; flores, tubus atque calyx piloselli ac pubescentes; bracteae lanceolatae, inpunctatae, lacinulatae ac subulato dentatae, puberulae, florales purpureae, inferiores virentes; caulis simplex vel ramulosus, breviter hispidulus, vel pubescens; folia anguste lanceolata vel linearia, elongato acuminata, basi incisa, vel pinnatifida, vel subulato incisa, margine scabriusculo dentata. In pratis montanis Polačnik ad Samobor. 22. junii 1879.

Digitized by Google

Hrvatska prije XII. vieka

glede na zemljišni obseg i narod.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. srpnja 1879

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

II.

Narod.

Ime naroda, koj je onoj zemlji, kojoj smo obseg do sada iztraživali, ime dao, dolazi u starih spomenicih, kano što i ime zemlje, ili pod osebnim plemenskim nazivom ili pod općenitim nazivom one velike grane arijske, na koju ono spada. Osebno plemensko ime „Hrvat" dolazi u spomenicih latinskih od IX do XI vieka u obliku mn. „Chroati", u jednom njemačkom latinskom „Chroati", u grčkih bizantinskih obično Χρωβάτοι, rjedje „Χορβάτοι" ili „Κραβάτοι", u iztočnih naroda: Araba „Harvatin", Židova „Krovati".[1] Narodni izgovor toga imena za onu dobu poznat nam je iz jednoga jedinoga spomenika, svetolucijskoga na ime nadpisa glagolskoga[2], gdje se čita u pridjevu „hrъvatъskъ", kojega samostavnik glasi „Hrъvatъ".[3] Ovo ime ne dolazi u spomenicih prije polovine IX vieka.[4] Starije je i razširenije ime „Slavus", „Sclavus", „Sclavenus", t. j. Slovênin, za hrvatski narod u hrvatskoj državi. Einhardov ljetopis i vita Hludovici imp. navode pod god. 817 „Slavos Dalmatiae".[5] Ovo indi općenito ime za narod u Hrvatskoj jest di-

---

[1] Vidi pod riečju „Chroati" u Documenta p. 511, gdje se upućuje na dotične spomenike.

[2] Ibid. p. 488.

[3] Ob oblicih toga imena vidi Šafařika: Slov. starožit. str. 684.

[4] t. j. u listini Trpimirovoj od god. 852. Documenta p. 1.

[5] Ibid. p. 357.

Digitized by Google

plomatski za 35 godina starije od onoga osebnoga plemenskoga. A narod hrvatski bijaše pod onim obćenitim imenom poznatiji u inostranstvu nego li pod svojim posebnim plemenskim, i to tako u Italiji, kako u Njemačkoj. Dvoru rimskomu bijaše Sedeslav „comes Sclavorum" a ne „Chroatorum"[1]; mletački ljetopisac iz početka XI vieka, Ivan djakon, zove Hrvate redovito imenom „Slovêna (Sclavi) ili „Croati Sclavi"[2], a tako i franački ljetopisci. Inostranstvo, naviklo na velike narodne skupine, nije imalo na umu a nije ni shvaćalo onih plemenskih osebina, u koje se, osobito na jugu, razpadala velika grana slovenska. Ovim obćenitim imenom služili su se pače i Romani Dalmacije za svoje sugradjane Hrvate.[3] Jezik hrvatski ne dolazi pod drugim imenom nego pod ovim obćenitim „sclavonica lingua". Isti kraljevi hrvatski ne zovu inače u javnih latinskih izpravah svoga jezika; tako Petar Kresimir tumači „castrum latine Murula vocitatum" sa „*sclavonice* Stenice"[4]; otok „Mauni, que in uulgari *sclauonico* ueru (sada vir) nuncupatur".[5] Obćenito indi ime slovênsko jest starije i običajnije od plemenskoga, hrvatskoga. Odavle se pako razabire, da je ne samo romansko, grčko i germansko inostranstvo smatralo Hrvate plemenom, dielom slovenskoga svieta, nego da su se i sami Hrvati već u ono staro doba priznavali za ogranak te velike narodne grane, ako se ta sviest i nije očitovala sadašnjim načinom. Ovo obćenito ime nadievalo se i srodnikom Hrvatâ na zapadu i iztoku t. j. i koruškim Slovênom i Srbom[6], tako da je ovo ime obuhvaćalo plemena jednoga podrietla, koja su bila naselila veliki diel rimskoga Norika, Panoniju, Dalmaciju, Meziju i sjeverne krajeve Macedonije i Tracije. Osebine tih plemena niesu u ono doba toliko udarale u oči; i nariečja, kojimi su govorila, nosila su jedno ime. Jezik hrvatski bijaše Petru Krêsimiru „uulgare slavonicum", a „litterae sclauiniscae" Ivanu VIII onaj jezik, na koji su Ciril i Metod prevodili crkvene knjige i koj se ni u starih slovenskih spomenicih nikada ne zove drugačije nego „**словѣньскъ, словѣньскы. Taj словѣньскы ꙗзыкъ**", koj se je sa službom božjom i s crkvenom knjigom već koncem IX stoljeća udomio u Hrvatskoj, zavladao je

[1] Pismo pape Ivana VIII. ibid. p. 7.
[2] Ibid. p. 424.
[3] Ibid. p. 109.
[4] Ibid. p. 88.
[5] Ibid. p. 63.
[6] Za Slovence vidi kod Šafařika: Slov. starožit. str. 702.

Digitized by Google

ondje u crkvenih krugovih književnih, u koliko niesu latinštini podani bili, čemu imamo svjedočanstvo u pomenutom sv. lucijskom nadpisu, s druge strane utjecao je i na „vulgare sclavonicum“, kano što je i „pučki jezik“ uplivao i na „словѣньскы изыкъ“ spomenika pisanih u Hrvatskoj. Za ovo drugo imademo najstarije svjedočanstvo u glagolskom Mihanovićevom, sada akademijskom, odlomku apostolara iz prve polovine XII stoljeća[1] i u drugih starih glagolskih spomenicih hrvatskoga roda. Za „vulgare sclavonicum“ ne ima se, žali bože, iz ove dobe drugih spomenika jezičnih, do onih rieči hrvatskih, koje su raztresene po latinskih listinah domaćih. Koliko ovi ostanci jezika od IX do XII vieka daju gradje za poznavanje narodnoga govora one dobe i za poznavanje odnošaja njegova naprama susjednim govorom slovenskim, to proučiti ostavljam našim jezikoslovcem; pa s druge strane izpitivanje toga predmeta niti ne spada u okvir ove razprave.

Budi mi ipak dozvoljeno njeke primjetbe dodati. Prije svega treba držati pred očima, da spomenici, koji nam sačuvaše ostanke jezika prije XII stoljeća, polaze iz Dalmacije primorske, s toga mogu nam oni svjedočiti koliko toliko samo za jezik onoga diela našega naroda. Za Posavinu ne imamo ni te vrsti spomenika, listina na ime latinskih, starijih od XII stoljeća, pa i ovih dosta malo; dočim počimaju s XIII stoljećem znamenito rasti. Nego i iz tako oskudnoga vrela može se, tako mi se bar čini, crpsti osvjedočenje, da govor hrvatskoga naroda u Dalmaciji sadržavaše već prije XII vieka sva ona glasovna obilježja, koja ga čine jezičnom osebinom s jedne strane naprama staroj, s druge naprama novoj slovenštini; ali da naprama pozdnijemu jeziku, koj nam predstavljaju pismeni spomenici iza XV vieka, on govor predstavlja stariju periodu toga jezika. Evo njekoliko takovih obilježja; a) nosnim samoglasom ѫ i ѧ bez i sa jotacijom ne ima traga, već za prvi dolazi *e*, za drugi *u*: Vekemir, Vekenega, lusiz (potok), Rugota, Putalo, Tugari, Dubrovica itd. Jedina se čini iznimka u imenu kneza Muncimira, uz koje dolazi ipak ime Mutimir, ime župana sidražkoga, tako da onaj jedini primjer uz množinu drugih protivnih izčezava. Ono obćenito pravilo za hrvatski jezik potvrdjuju i drugi pismeni spomenici glagolski iza XII vieka. Naprama ovim primjerom iz spomenika dalmatinskih vriedno je spomenuti

[1] Izdao ga V. Jagić u Radu II, 1—35. Druge spomenike v. kod Brčića: Ulomci sv. pisma. Zl. Prag 1864—71.

Digitized by Google

ove primjere iz spomenika XII i XIII stoljeća tičućih se naše Posavine: Dumbro(v)a, Dumbouech, te Dobouch (potok), Gostowc (zemlja, prema slov. gosteče, hrv. gustelnica, gusti laz), Gozna (zemlja prema srb. gusin), loky i lonca (zemlja), Lomka (prema slov. lôka, hrv. luka), lôkeu, môtnica (potok, prema slov. motnica, hrv. srb. mutnica), tako i imena Mothmer, Motmerius prema hrv. Mutimir, Odolen (zemlja) prema stslov. ądol (i u Českoj Oudolěn); odkle se vidi, da je u Posavini staroslov ѫ glasio obično ô a ne *u*. b) Za sadanji drugotan *a* piše se u latinskih hrvatsko-dalmatinskih listinah *e* ili *i*; a pošto se samoglasi *a*, *e*, *i*, *o*, *u* u njih tačno i redovito pišu ondje gdje jim je mjesto, pa se odavle može zaključiti, da bi bio i onaj drugotan *a* ondje pisan, da se je tako izgovarao: to se smije i ima zaključiti i to, da onaj *e* ili *i* zastupa na onom mjestu poluglas ъ, ь, kojega ne imajući latinska abeceda pisac se poslužio najsrodnijom njegovu izgovoru glasicom *e*, *i*. Tako se dosljedno piše *s*i*t*nico, *s*e*t*nico prema st. sl. сѣтьникъ, Cirnech ili Cerneca prema Cьrnek, Malic prema Malьk, Budizo prema Budьc, Dali*z*o prema Dalьc, Pra*s*i*c*o prema Prasьc, lusiz (sylvula) prema lužьc itd. c) I samoglas *l* živio je još tada u hrvatskom govoru, te je u spomenicih izražen sa *il* ili *el* mj. ъл, ль, kano što dokazuju primjeri: Vilcona (Vьlkona, Vukonja), Vilcan (Vьlkan, Vukan), St*i*lbiza (Stьlbica, Stubica), Tilstocossa (Tьlstocossa, Tustokosa) itd. Naprama ovim primjerom iz dalmatinskih listina zanimivo je navesti ove primjere iz listina posavskih: Volcanus, Volche, Volcheta, Volcou prema nslov. Volki, Volče, Volčji potok (u Kranjskoj). d) star. ѣ piše se sa *e* (ekavština): Belgrad, stenize (murulla), Bosetech, Vera, Tessen, ded, Sekiriza itd. e) Mukli y, ы piše se u X i XI vieku uviek jednostavnim *i*, te se jamačno izgovarao kano čisti *i*: „Uisen, Pribi*d*rug, Pribi*s*lav, Pribi*n*a; samo u IX stoljeću dolazi; „Nemuslo, Lutimuslo, Nedamuslo, Cresamuslo; te bi se odavle moglo zaključiti, da se je mukli ы u IX vieku u govoru još čuo. Napokon f) navodim ovdje još sliedeće rieči iz listina: bravar, ključar, kolnik (via grandis), dvornik, ded, gradščik, mernik, pissi rit (rьt, promontorium), podžup, postelnik, potok, psar, scitnik i scitonosa, sьtnik, sokolar, star (mensura), ubrusar, vinotok, vite*s*, vladika, uulastelin, volar, vratar, vreteno. Toliko uzgredice za karakteristiku jezika od IX—XII vieka.

Za povjestnika zanimivije je pitanje: je da li je u obsegu Hrvatske uz narod hrvatski živio prije XII vieka još koji drugi narod? A ovo pitanje poradja još druga: koji je na ime narod za-

Digitized by Google

tekao narod hrvatski u onom dielu Dalmacije, u kojem je on svoju državu zasnovao? kako se hrvatski narod po tom dielu razselio, i kako je on u ethnoložkom smjeru djelovao na pražitelje zemlje?

Prilično jasno možemo odgovoriti na ova pitanja, u koliko se tiču romanskoga življa u Dalmaciji. Suvremeni na ime pisci IX, X i XI stoljeća navode i priznavaju u Dalmaciji dvie narodnosti, slovênsku i romansku. Tako Einhard, prijatelj i savjetnik Karla velikoga i sina mu Ljudevita, spominjuć u svojem ljetopisu poslanstvo cara Lava V. k Ljudevitu u Cahov, navodi mu i uzrok, da se na ime poravna razmirica, nastala medju Romani i Slovêni Dalmacije radi medja.[1] Taj isti uzrok navodi i suvremeni životopisac Ljudevitov[2]: „Legatio autem, excepta amicitia et sotietate, erat de finibus Dalmatorum Romanorum et Slavorum". Za bolje razumievanje toga navoda valja se sjetiti, da su Romani Dalmacije tada stajali pod vrhovnom vlašću bizantinskoga, a Hrvati Dalmacije pod vrhovnom vlašću njemačkoga dvora. Oba indi suverena htjedoše se sporazumjeti o poravnanju one razmirice. Na dalje Konstantin porphyrogeneta ističe na više mjesta[3], da su stanovnici Dubrovnika, Zadra, Trogira, Spljeta, Raba, Krka i Osora Romani i da se Romani (οἱ Ρωμᾶνοι) zovu. Ivan djakon, kapelan i poslanik mletačkoga dužda Petra II Orseola, pripoviedajući o vojni toga dužda proti Hrvatskoj, kada spomenu dolazak mletačkoga brodovlja u Osor, dodaje: „ubi non modo cives verum omnes de finitimis tam Romanorum quam Sclavorum castellis convenientes tanti ospitis adventum se praevenisse gaudebant".[4] Vilhelmo tyrski arcibiskup opisujuć križarski vojeni pohod (1096) toloskoga grofa Raimunda kroz Dalmaciju navodi od gradova Zadar, Spljet i Dubrovnik, te razlikuje Dalmatine Slovene od Dalmatina primoraca, i to po jeziku, običajih, izobraženju i ćudi; govoreći o drugih „qui in oris maritimis habitant, qui ab aliis (sc. Sclavis Dalmatiae) et moribus et lingua dissimiles latinum habent idioma, reliquis sclavonico sermone utentibus et habitu barbarorum".[5] Ovdje se indi jasno veli, da se u Dalmaciji govore dva jezika: latinski (talijanski) u primorju, i slovenski (hrvatski); da se ondje prikazuju

[1] Documenta p. 317.
[2] Ibid.
[3] Ibid. p. 401.
[4] Ibid. p. 426.
[5] Ibid. p. 462.

Digitized by Google

dva naroda različita ne samo jezikom nego i običaji i načinom življenja. Čovjeku uzobraženu u Parizu bili su srodnici Romani Dalmacije ugladjeni, Hrvati pako „habitu barbari". Ali ne samo stranci nego i domaći razlučivali su u Hrvatskoj ove dvie narodnosti. Zadrani, Spljetjani, Trogirani itd. niesu se smatrali za Hrvate, za Slovene, već za Latine, za narodne osebine, različite od hrvatske. Ovaj osjećaj našao je izraz čak u javnih izpravah. Evo dva primjera! Za podkriepljenje darovnice[1] braće iz Nina, imenom Zovine, Desimira, Petra, Gromele i Slavica god. 1072 u vrieme Petra Kresimira bijahu prizvani sliedeći svjedoci: Družnik ded, Pribidrug posteljnik, Dragana ščitnik kraljev i župani Adamic, Desina i Prodan. Već imena a još više časti tih svjedoka pokazuju, da bjehu Hrvati. Uz ove svjedoke navode se sliedeći: „Drago prior, Andreas prior, Maius iudex, Candidus, Nikyforus, Petrus comerziarius, et Prestancius frater eius". Ovi svjedoci bjehu Zadrani, kano što i darovnica bješe zadarskomu benediktinskomu samostanu sv. Krisogona podieljena; a ovi se svjedoci Zadrani od onih hrvatskih častnika razlikuju opazkom: „item testes latini" t. j. oni su svjedoci po narodnosti Latini, Romani, a ne Hrvati, Sloveni, kano što oni prvi. U drugom se primjeru čini razlika izmedju Spljećana i Hrvata. Spljećanin na ime Petar Črne u darovnici svojoj[2] samostanu sv. Petra u Selu, koj je on sagradio, govoreći o posvetbi dogotovljene crkve po nadbiskupu Lovri veli: „ad cuius (sc. consecrationis) solemnitatem plurimi Spalatinorum Chroatorumque virorum gratia remissionis seu absolutionis venerunt". Ovdje indi „Spalatini" niesu „Chroati", kano što niesu ni za pol drugo stoljeće kašnje Spljećaninu Tomi arcidjakonu.

Ovo romansko stanovničtvo bijaše u svih javnih i sukromnih odnošajih njekom pregradom odieljeno. Ono je živilo na posebnom zemljištu, pod posebnom upravom i posebnimi uredbami.

Kada su izza VII vieka na prostranom zemljištu rimske Dalmacije postale, kano što je poznato, nove hrvatske i srbske državice, tada je ime Dalmacije ostalo u političkom smislu ograničeno na onaj primorski diel toga zemljišta, koj je ostao u vlasti iztočnorimske monarhije. Ovaj diel bijaše „θέμα Δελματίας", odkada bi carevina podieljena u vojničko-upravne pokrajine toga imena. Polovinom X vieka, a jamačno još prije, obuhvataše Dalmacija samo

[1] Ibid. p 91.
[2] Ibid. p. 127. Darovnica je od god. 1080.

Digitized by Google

ono zemljište, na kojem se je romansko stanovničtvo u okupu sačuvalo, a na koje spadahu veći liburnijski otoci Krk, Rab i Osor (Cres) i gradovi Zadar, Trogir i Spljet. Zastupnik carske vlasti bijaše u toj Dalmaciji carski namjestnik, imenom „dux, praefectus proconsul, grč. στρατεγὸς, καταπανὸς", a obično odlikovan čašću protospathara (πρωτοσπαθάριος) sa sielom u Zadru. Dok je do VII stoljeća exarhat ravenski pripadao carevini, strateg Dalmacije, koja se smatrala pokrajinom Italije, bijaše podredjen exarhu. Iz suvremenih spomenika[1] poznajemo više stratega počam od početka IX pa do druge polovine XI vieka. Tako god. 805 bijaše Dalmacije „dux Paulus", god. 821 „praefectus Johannes", god. 986 „proconsul Maius", god. 1036 stratico protospatharius Gregorius", god. 1060 „stratigo Nicolaus", napokon god. 1067 i 1069 „catapanus protospatharius Leo". Ali kako je upliv iztočno-rimske carevine na zapadu padao, dok početkom XI stoljeća u južnoj Italiji posvema neutrnu, tako je i vlast stratega Dalmacije, u koliko je Hrvatska jačala i sve to više romansku Dalmaciju u područje svoje moći povlačila, sve više padala, tako da su tu čast u drugoj polovini X stoljeća, ako ne prije, stali obnašati gradski načelnici zadarski. Dokle je god carevina imala ikakvu vlast u Dalmaciji, dotle je ona branila naprama Hrvatskoj probitke romanskoga žiteljstva, uzimala imenito njegovo zemljište u zaštitu, braneći tim i narodnost njegovu i svoje posebne interese, koji su grčkomu i romanskomu življu naprama slovenskomu od vajkada zajednički bili. Za jedno i drugo imademo dokaza u poviesti one dobe. Kada je Hrvatska početkom IX stoljeća bizantinsku vrhovnu vlast zamienila s franačkom, pà kada su se i Mlečani i Dalmatinci našli prinukani uteći se takodjer god 805 pokroviteljstvu Karla velikoga: prva bješe briga carigradskoga dvora, da napustivši Hrvate opet Dalmaciju zadobije. S toga je car Nikifor odmah sliedeće godine (806) poslao patricia Niketu „ad recuperandam Dalmatiam". Zametnuše se i dugotrajni priegovori izmedju oba carska dvora, kojih je konačni posljedak bio taj, da se je Karlo god. 812 ugovorom odrekao Dalmacije.[2] Kako je na dalje carigradski dvor pet godina kašnje (817), kada su razmirice nastale bile sbog granica izmedju Hrvatske i Dalmacije, uzeo bio u zaštitu svoje Romane dalmatinske, to smo nješto više jurve spomenuli. Bizantinska politika

[1] Navode vidi ibid. p. 503. Dalmatiae strategi.
[2] O tom vidi ibid. p. 310 ss.

Digitized by Google

sklona bješe glede Dalmacije na popustljivost samo ondje, gdje je nepopustljivost mogla gorjim plodom uroditi, i samo onda, kada je Hrvate našla prama sebi popustljive. Tako je car Basilij I, pošto se Hrvatska povratila bila pod pokroviteljstvo iztočno-rimskoga dvora, pronašao za shodno urediti, da dalmatinski Romani onaj godišnji danak, koj su dotle davali carskomu namjestniku (strategu), u buduće plaćaju Hrvatskoj; a razlog navodi se taj, da bude mir medju njima.[1] Kada se napokon u Carigradu vidjelo, da je vlast carevine u Dalmaciji uzdrmana, pa da bi ova zemlja mogla Hrvatskoj pripasti: voljelo se prenieti tu vlast na odanije si i carskoj politici sklonije Mletčane, nego li ju predati u ruke susjednih Hrvata. Tako je učinio car Basilij II i sudrug mu Konstantin VIII imajući posla s Bugari; tako je učinio car Alexij I Komnen, prenesav prvi svoje pravo na Dalmaciju na dužda Petra I Orseola, drugi na dužda Vitala Faledra.[2]

Dalmatinski Romani mogahu dakle računati na podporu bizantinskoga dvora u svakom sukobu sa susjednimi Hrvati; s toga bijaše on ne malenim i ne slabim naslonom njihovoj narodnoj osebnosti. Ali ovoj bijaše ne mala zaštita i u samoupravi, koju uživahu i uz carskoga namjestnika, i koju umješe sačuvati i kašnje, kada ili nije više bilo stratega u Zadru ili Dalmacija dodje u užju svezu s Hrvatskom. Carski namjestnik nadziraše samo obćenite interese monarkije. Osim ovih nije i onako bilo u Dalmaciji drugih zajedničkih. Carevina ni je od nje ni tražila drugo, nego neznatan godišnji danak i u slučaju nužde vojenu pomorsku pripomoć.[3] Šta se nutarnjih poslova njezinih tiče, ostavi jim posvema slobodne ruke u neograničenoj slobodnoj upravi, koje područje bijaše tako široko, da je sveza s carevinom nalazila vanjski izraz samo u tom, što su „acta“ njezina nosila na čelu ime vladajućega cara, i što je glava slobodne obćine kadšto nosila naslov carskoga namjestnika ili dostojanstvenika.

Nije ovdje mjesto razpravljati o ustroju samouprave Dalmacije romanske. Ali na jednu okolnost valja pažnju obratiti — a ta je, da nosioci ove samouprave bijahu sami gradjani njezini, i to, koliko imena svjedoče, malo ne izključivo narodnosti romanske. Osebna imena za ono davno doba imadu u poviesti mnogo zamaš-

[1] Ibid. p. 372.
[2] Ibid. p. 428, 459.
[3] Ibid. p. 348.

Digitized by Google

šnije znamenovanje i mnogo dalji dohvat nego li danas, jer običaji i predaje narodnje niesu bile, kano što su danas, izložene tolikim mienam. Nije slučajno, što imena žitelja hrvatskih priedjela glase hrvaski t. j. slovenski[1]; što od svih poznatih nam do 25 imena hrvatskih vladalaca samo dva, naime Stjepan i Petar, jesu obćenita, kršćanska, dočim su sva ostala slovenska[2]; nije slučajno, što su svi hrvatski dostojanstvenici dvorski, kano dvorski, tepči, posteljnik, vinotoč, štitnik, ubrusar, volar, sokolar[3] itd. i svi žu-

[1] Kano što: Belica, Belotica, Belšo, Benak, Beneda, Beričin, Beridrag, Berivoj, Bogdan, Bogobojša, Bojan, Bolan, Boledrag, Bolemir, Boleslav, Boleša, Bolica, Bolenega, Boroje, Boža, Božetêh, Brana, Branica, Branimir, Brate, Brataša, Bratorad, Budić, Budina, Budimir, Črni, Črnota, Črneka, Črvika, Dabislav, Dabra, Dabraša, Dabrovit, Dadovit, Damanek, Damarad, Danko, Ded, Dedaka, Dedomir, Dedohna, Desko, Desilo, Desimir, Desina, Dobraša, Dobrogoj, Dobrogost, Dobromir, Dobroslav, Dobrovit, Domogoj, Dragana, Draganek, Dragiša, Drago, Dragoljub, Dragomir, Dragoslav, Držiha, Držislav, Drugana, Druže, Družnik, Godemir, Gojko, Gojslav, Goretin, Gostilo, Gostiša, Gostidrag, Gostimir, Gradina, Grbiša, Gorbina, Gromela, Gruba, Grubina, Grubiša, Hrvatin, Hval, Jaroslav, Ježamoža, Junača, Kalina, Krasan, Krasona, Ladislav, Lelidrag, Lepa, Lilie, Ludevit, Ludislav, Ludimusl, Lube, Lubidrag, Lubimir, Ludin, Lutić, Lutimir, Lutimusl, Lutistrah, Matiša, Mihača, Mileša, Milo, Milica, Milodrag, Milota, Minidrag, Mirogoj, Miroslav, Mislav, Mojmir, Muncimir, Nadeja, Najezda, Negoša, Negomir, Negovan, Negutin, Nemusl, Nosimir, Ozrina, Petrana, Petrina, Petrica, Prvo, Prvana, Prvanek, Podboj, Potehan, Prodan, Prasic, Preda, Prelut, Pribin, Pribil, Pribidrug, Pribigoj, Pribimir, Pribinêga, Prisьna, Prodan, Radana, Radanica, Radanek, Radomir, Radoslav, Rudina, Rugota, Rusin, Sebedrag, Sedislav, Selislav, Semidrag, Semivit, Slavena, Slavic, S(o)bina, Stana, Stanimir, Strerad, Strez, Stezina, Strieteh, Stroil, Stroica, Studec, Svatoslav, Svinidrag, Svinimir, Sьdina, Sьdica, Tehomila, Tehna, Telina, Tešina, Tešen, Tešimir, Tolimir, Trpimir, Tomidrag, Tomislav, Tugina, Veća, Većedrag, Većemir, Većenega, Veljak, Vlkan, Vlčina, Vlkota, Vlkomir, Vera, Veranica, Viša, Višan, Vitan, Vitača, Vitek, Vitko, Vitodrag, Vitomir, Vitoslav, Volen, Voleša, Vojil, Vratina, Všemir, Zdedrag, Zelided, Zelidrag, Zelimir, Zežan, Zidimir, Zidislav, Zovič, Zovina, Zremil, Zulo, Zulьko. Vidi Documenta p. 491 n. gdje su svi navodi.

[2] Na ime: Borna, Ladislav, Mislav, Trpimir, Domogoj, Sedeslav, Branimir, Mutimir, Višeslav, Tomislav, Trpimir (kano kralj) I, Kresimir I, Miroslav, Držislav, Svetoslav, Gojslav, Kresimir II, Stjepan I, Kresimir III Petar, Slavic, Svinimir, Stjepan II i Petar.

[3] Budimir, Boledrag Kresomisl. Zelided, Tugina, Zelidrag, Prisna, Budec, Pribidrug, Matica, Studec, Dedovit, Dobrodrag, Dragana, Desimić, Viša, Zović, Tolimir, Vitomir, Slavica, Krasona, Domanek, Dragoneg, Prodan, Smole. Ibid. p. 511—12.

Digitized by Google

pani hrvatski[1], dakle svi nosioci državne vlasti u Hrvatskoj, nosili s neznatom iznimkom slovenska imena. I u imenih izražavala se narodnost načinom svakomu jasnim i glasnim. S toga neće slučajno biti, što nalazimo, da imena plemića, koji su sjedili u vieću obćine, imena gradskih priora, tribuna i sudaca u Zadru, Trogiru, Spljetu, Krku, Rabu, Pagu i Osoru, gdje što malo ne izključivo a u obće pretežnom većinom jesu romanska. To udara u oči osobito kod imena Zadrana i Spljećana. Ovi gradjani navode se u izpravah ili s imenom samim, kojemu se za razliku od druge osobe istoga imena dodaje često još ime otca, ili sa samim prezimenom, ili pako s imenom i prezimenom. Imena su poznata romanskoga zapada, gdje što i grčka; ali ima jih, koja nas sjećaju rimskih imena osobnih. Izpustivši obična, kano što su Andreas, Joannes, Petrus itd., navesti ću nekoliko značajnijih, i to kod Zadrana: Barba (sr. rim. Barbius, Barbia), Barbanus (sr. rim. Barbunteius), Candidus, Fuscus, Dauseta, Forminus, Gallus, Gauzullus, Madius, Zanello itd.; kod Spljećana: Audocus, Aulucus, Anzulo, Casta, Lampredius, Domnius, Florinus, Gaudinus, Lorandus, Zani, Ernizo, Ursus, Ursana itd.; kod Trogirana: Sabaudicus; kod Krčana: Bassus; kod Osorana: Danulo; kod Pažana: Bardinus — nespominjući ovdje onih imena, koja su u svih ovih obćinah bila obična. Još se više ističe romansko poreklo u prezimenih. Evo njekoliko primjera. U Zadru spominju se ove obitelji: Bonamuta, Branza, Butirani, Caltaroso, Cresconi, Margastrona, Mazikyrne, Panzella, Pecce, Prestabarba, Saniveni, Santase, Sega, Speri, Strincia, Tichine, Trudalata, Trunzani, Uncio. U Spljetu: Bacharinus, Balla, Barbazani, Bipirella, Boca, Bussicce, Calendulo, Calmon, Caputac, Caravia, Carbon, Cassanaga, Casilina, Ceculi, Cegaita, Cimpli, Cino, Corvus, Crebesoe, Curano, Cybriule, Draculo, Drunuzani, Tafa, Gatta, Gattina, Grando, Grasso, Graulu, Gravalana, Grizina, Lacarda, Lagana, Lampata, Laudula, Lucari, Macica, Maraldo, Marra, Masitulo, Mutalarius, Mazzuola, Mesaga-

[1] Bribirski: Budec, Črminik, Strezina; Cetinski: Dragomir. Pribin, Višen; dridski: Ozrina, Dragoslav; hlievanski: Zelimir, Dobrilo; kliški; Leledrag; krbavski: Desimir, Desilo; lučki: Prvaneg, Vlčić, Većemir, Pribinega; morski: Rusin; ninski: Adamić, Desina; poljički: Dalić, Višen, Vratina; sidražki: Jurana, Mutimir, Lubomir; zagorski: Vlčina, Dragoslav; zastobrski: Jakobić; zatinski: Vlčina; onda: Negutin, Nemusl, Ozanul, Potehan, Predil, Zarcata. Zulo, Prodan, Slavic, Zidimir, Saruba, Črne, Bran. Ibid. p. 512—13.

Digitized by Google

lina, Messana, Muti, Peripano, Platumissa, Poludusa, Porcarus, Porta, Pucipani, Pudichino, Pundrulo, Rivelli, Sabati, Salato, Sasso, Scafiuli, Scanacani, Scarnizi, Scurpune, Socalo, Stasucco, Succo, Talina, Tiberi, Tigala, Tortor, Tribuchi, Zalaca, Zoppo. U Trogiru: Calafato, Chiudi, Sepelato, Staligato, Tridullo. Na Rabu: Mazzo, Mazzolini itd. Ovimi se imeni dovoljno potvrdjuju druga svjedočanstva o romanskom podrietlu gradjanstva tadanje Dalmacije. A da je samouprava občine bila u rukuh ovih plemićkih obitelji romanske narodnosti, potvrdjuju imena gradskih častnika i viećnika. Uzmimo Zadar. Ovdje su na stolici načelničkoj sjedili od početka X do konca XI vieka gradjani imena: Andreas, Fusculus, Madius de Columna, Gregorius, Andreas, Maius, Leo, Nicolaus, Candidus; samo Grubiša, Dabro, Drago i Vitača sjećali bi nas svojim imenom na hrvatski rod. Kano tribuni spominju se: Anastasius, Nicephorus, Theodosius itd. sve do Madia Trunzania. Isti nam se pojav prikazuje u onih drugih dalmatinskih občinah, osobito u gradovih Spljetu i Trogiru. Takova samouprava, koja je skoro neograničeno po zastupstvu gradskom, u kojem su sami gradjani sjedili, i po gradskom poglavarstvu, u koje su opet gradjani birani, odlučivala o poslovih občine, bijaše dosta jak nasip proti provali susjednoga hrvatskoga življa. Pače kad je romanska Dalmacija za Petra Kresimira došla u tjesniji odnošaj naprama Hrvatskoj, ne nalazimo da bi se s ove strane zakinulo bilo u samoupravu njezinu. Tada je valjda samo ta promjena nastala, da je hrvatski živalj, koj je za cielo, ako ne inače a to kroz obiteljske sveze, stao od prije prodirati u one romanske občine, došao do većega uvaženja. To se dade, nevaramo li se, naslućivati odanle, što od dobe Petra Kresimira nalazimo n. p. medju priori i sudci u Zadru njekoliko muževa hrvatskoga imena, kano što Dabro, Drago, Vitača, Volen, Desina; i što od tada u obće nalazimo življi saobraštaj izmedju gradjanstva dalmatinskoga i žiteljstva hrvatskoga.

Ne manje jak naslon nalazila je romanska Dalmacija za svoju osebnost u samostalnom crkvenom ustrojstvu svojem. U tom pogledu poznato je, kolika je sila, kolika li vlast ležala u doba ono u crkvi, i to ne samo u pitanjih tičućih se sviesti nego i u državnih i družtvenih poslovih. A glava crkve ne samo za Dalmaciju nego i za Hrvatsku imaše već od VII vieka svoje sielo u Spljetu; ostali pako spljetskomu metropoliti podredjeni biskupi imahu svoje stolice u Zadru, Trogiru, Rabu, Krku i Osoru, dakle

Digitized by Google

upravo u obsegu romanske Dalmacije. Vlast tih biskupa protezala se je preko granica Dalmacije i na Hrvatsku. Tu su vlast oni divnom uztrajnošću branili i tada, kad se je s hrvatske strane nastojalo podići posebne biskupske stolice za hrvatski narod; a do skrajnosti se opirahu svakomu pokušaju, da se hrvatski biskup iztrgne izpod jurisdikcije dalmatinskoga metropolita. Budi dovoljno sjetiti na ustanove sabora spljetskoga god. 924, od kojih su ove dvie osobito značajne: „neka znade biskup Hrvata — govore dalmatinski biskupi — da se imade i on, kano i mi svikolici, podvrći našoj metropolitskoj crkvi. Ako bi pako kralj i velemože hrvatski sve biskupije, koje leže unutar granica naše metropolitske crkve, svojemu biskupu prisvojiti htjeli: tada ni jedan od naših nesmie po cieloj zemlji njihovoj (hrvatskoj) ni krstiti, ni crkve posvetiti, ni rediti".[1] Ovakova odlučnost djelovaše i na rimsku stolicu, koja je uslied toga jedinu hrvatsku biskupiju u Ninu dokinula.[2] Tek Petru Kresimiru i njegovim nasljednikom pošlo je za rukom ukinuti biskupiju u Ninu i osnovati novu u Kninu, al i ove dvie na hrvatskom zemljištu podignute biskupije bijahu podredjene spljetskoj metropoliji. Kako su se pako dalmatinski biskupi strogo držali svih predaja romanskih čak u obredih i bogoštovju, to se pokazalo u pitanju o crkvenom jeziku, koje se u Hrvatskoj jurve početkom X vieka zametnulo. Budi dovoljno ovdje sjetiti na onaj dosljedan odpor dalmatinskih biskupa proti slovenskoj službi božjoj, tako oštro izražen u rečenom saboru spljetskom g. 924, za tiem u drugom saboru držanom god. 1059. U prvom zabranjeno je pače biskupom ikojega zarediti, koji bi se htjeo služiti u crkvi „sclavinica lingua".[3] Ova je zabrana u drugom saboru ponovljena s dodatkom, „ut nullus de caetero in lingua sclavonica praesumeret divina mysteria celebrare".[4] U obće dalmatinski biskupi pokazivali su se u tom pitanju nepopustljiviji od same rimske stolice; što se dade razjasniti uzevši na um s jedne strane ono skrupulozno bdijenje u Dalmaciji nad osebinom narodnom i nad uvjeti obrane njezine, s druge trvenja, koja su neuklonivo nastajala izmedju njezina romanskoga i susjednoga hrvatskoga življa. Sve se to i tiem potvrdjuje, što su na stolice koli metropolitsku toli biskupske, premda se s njih i hrvatskim pukom

[1] Ibid. p. 192.
[2] Ibid. p. 195.
[3] Ibid. p. 192.
[4] Ibid. p. 204.

Digitized by Google

vladalo, birani izključivo urodjenici Dalmatinci; i ako se kakova iznimka, što je u ostalom bivalo preriedko, dogodila, posizalo se ipak u krugove talijanskoga svećenstva, kano što je to bilo izborom Ivana, rodom Rimljanina, za biskupa trogirskoga, i imenovanjem Crescentia, takodjer Rimljanina, za spljetskoga nadbiskupa.[1] I za redove crkvene bijaše razsadnikom romanska Dalmacija i Italija. Za ravnanje prvoga benediktinskoga samostana u Dalmaciji, naime u Zadru, zasnovana pod konac X vieka uz crkvu sv. Krizogona, bijaše pozvan Madius, prvi opat njegov, iz Italije, od glasovite matice reda na monte Cassinu.[2] U području ili na dohvatu romanske Dalmacije bijahu i ostali samostani mužki i ženski, naime u Zadru, Spljetu, Trogiru, Solinu, Selu kod Solina, Rabu, Krku, te na otočićih Nembu (Neumi) i Šušaku (Sansikovo) kod Osora. Jedini samostan sa značajem više hrvatskim bijaše onaj od kralja Petra Kresimira zasnovan u Rogovu kod Belgrada[3], od kojega su nam se i sačuvale poznate hrvatske glagolicom pisane regule sv. Benedikta.[4]

Sve ove državne i crkvene uredbe bijahu čvrst naslon dalmatinskomu gradjanstvu za očuvanje i njegovanje narodne osebnosti njegove. One niesu prestale moćno djelovati za cielo ono vrieme, a bijahu podobne odklanjati pogibelj narodne assimilacije, koja je izvana, tako rekuć izpred vrata, onoj osebnosti prietila. Ali uz ove uredbe, koje su neprekinuto živile i djelovale, nije malo podupirala istu svrhu ona duševna sveza, koja je Dalmaciju spajala s rimskom davninom, i to ne samo u jeziku nego takodjer u spomenicih rimske veličine, kojimi ostade Dalmacija posijana. Ovi su spomenici dnevice romanskomu gradjanstvu progovarali, sjećali ga porekla njegova, djedova njegovih i dogodjaja one dobe, kada je Dalmacija dielom velikoga rimskoga carstva bila. Znamenit je u tom pogledu onaj premda kratki opis[5] gradova dalmatinskih za prvu polovinu X vieka, koj nam ostavi car Konstantin VII. Kod svakoga se grada natuca rimska tradicija. O Spljetu veli uz ostalo: „Spljet sagradi car Dioklecijan; bijaše mu kano vlastita kuća, ondje je dvor i palače sagradio; ali što je od toga do sada preostalo, veoma je malo, a od toga episkopij grada i hram sv. Dujma,

[1] Ibid. p. 448 ss.
[2] Ibid. p. 21.
[3] Ibid. p. 51.
[4] Izdane po rukopisu XIV v. u Starinah VII, 72 ss.
[5] Documenta p. 401.

Digitized by Google

gdje taj svetac bijaše sahranjen, a koj bijaše njekada spavaona (κοιτῶν) cara Dioklecijana. Poda dvorom su komore na svod, prije za stražare odredjene, u koje bi mučenike zatvarao. U istom je gradu i sv. Anastasij pohranjen bio. Zidine toga grada niesu niti od opeka niti od ulitine (ἀπὸ ἐγχορήγου) nego iz kockastih kamena, dugih jedan a često i dva, širokih pako jedan lakat, koji su medju sobom sliepljeni i svezani željezom u stopljeno olovo utvrdjenim. U tom se gradu vidi takodjer stupovlje s gredami na vršku. Ovdje htjede car Dioklecijan dvorane na svod graditi i sav grad nadkriti i sebi palače zidati te sve sgrade grada nad ovimi svodovi providiti gradjevinami na dva i tri sprata, tako da bi ne malen dio grada obuhvatale. Zidine grada neimadu niti hodališta (περίπατον), niti kula, nego su samo visoke zidine s luknjami za strieljanje". I slavna prošlost bivšega Solina poznata bi tomu piscu, koj je znao, da je Solin pod Rimljani bio glavnim gradom Dalmacije, da su velikaši u njem stanovali, da je imao mnogobrojno gradjanstvo i zauzimao prostor za polovinu Carigrada.[1] Ako se podrtine Solina još sada toliko dojimaju gledaoca, koliko niesu one zahvaćale i potresale čuvstva Spljećana i Dalmatinaca još prije osam sto i više godina? Već onda nastavljaše ljudska ruka razorivanje, koje je neprijatelj započeo bio. Sjetimo se, da je koncem X vieka crkva sv. Mihovila dozvolom kralja Držislava iz kamenja velebnoga teatra rimskoga sagradjena bila.[2] A osim Spljeta i bližega Solina imali su i drugi gradovi dalmatinski, osobito Zadar i Trogir, rimskih spomenika i više i bolje od danas sačuvanih, koji su tradicionalnu nit romanske tadašnosti na rimsku davninu nadovezivali.

K tomu netreba zaboraviti na to, da upravo gradova bizantinske Dalmacije, izuzam jedini Solin, ni je u prelazu iz staroga u srednje dobe snašla tolika katastrofa, da bi jim rimskoga stanovničtva nestalo bilo, s kojim bi i rimske tradicije propale bile. I ona promjena s gradjanstvom solinskim bješe samo mjestne naravi, dočim su se Solinjani, pokle jim grad početkom VII stoljeća bi razoren, koji su žive glave iznieli, preselili u bližnji Spljet, nalazeći ondje predbježno utočište u velikom i utvrdjenom dvoru Dioklecijanovom. Ovamo budu pače prenešene i vjerske jim svetinje[3], te se tuj nastanio predjašnji solinski život. Spljetska ta-

[1] Ibid. p. 265—69.
[2] Ibid. p. 28.
[3] Ibid. p. 279 ss.

Digitized by Google

kodjer crkva smatrana bješe u pravom smislu solinskom; a spljetski nadbiskupi nasljednici prvoga solinskoga biskupa sv. Dujma.[1] Malo prije razseobe solinskoga gradjanstva nalazimo tečajem posljednjega decenija VI stoljeća u tom gradu takove državne i crkvene odnošaje, kakove su rimski gradovi velikim dielom predstavljali u oči svojega konačnoga razsula i nastupajućega novoga poredka stvari. Vlast iztočno-rimskoga cara Mauricia (582—602) bijaše bez priepora priznana. Carskim namjestnikom u Dalmaciji nalazimo god. 598 proconsula Marcellina[2]; exarhi pako ravenski, kojim bješe „proconsul Dalmatiae" podredjen, bijahu iza god. 584 Smaragdus (584—590), Romanus (590—97) i Kalinik. Sam car Mauricij i organi njegovi koli exarhi toli proconsul uplitali su se u crkveni razdor, kojega je pozorištem Solin bio. Življenje solinskih biskupa Natala i Maxima, kano i ostalih drugova njihovih u pokrajini, predstavlja nam se u slici takovoj, da se samo iz obćenite razkalašenosti, koja je sve slojeve romanskoga družtva u Dalmaciji obuzeti imala, protumačiti može.[3] Razdor u crkvi porodio je razdor u gradjanstvu, kod kojega je često i krv lievana i vojnička sila upotrebljavana. Niti državne vlasti nemogoše se podići nad strančarstvom, a to tim manje, što se organi njezini biede s podmitljivosti, koja je čak i najbliže krugove exarhove zarazila bila.

Ova crna slika crkvenoga, državnoga i družtvenoga života, samo u glavnih potezih nacrtana, potvrdjuje, kako se gradjanstvo glavnoga grada Dalmacije nije dalo s kolotečine, kojoj bijaše u davnije sretnije vrieme naviklo, svrnuti niti u doba, kada su mu Sloveni, kao što se u srpnju 600 godine pobojavalo[4], tako rekuć na vrata pokucali.

Već se iz toga nacrta razabire, kako je romansko žiteljstvo Dalmacije IX—XI stoljeća neprekinutom niti na daleko starije doba privezano bilo. Ali ovom se neprekidnošću neizključuje druga nepobitna činjenica, da je to romanstvo tečajem predidućih stoljeća bilo u svojem biću veoma osjetljivim mienam izloženo, koje su u ostalom sav romanski sviet poslije propasti rimskoga carstva gdje više gdje manje zahvatile. Ovim mienam nemogaše se oteti ni sam jezik. Već iz starijih pismenih spomenika latinskih, od kojih spominjemo nadpise na kamenu, koji u Solinu, koliko jim je da-

[1] Ibid. p. 3—4, 186, 187 ss.
[2] Ibid. p. 255.
[3] Vidi pisma pape Grgura I od 590—602 god. Ibid. p. 236 ss.
[4] Ibid. p. 258.

Digitized by Google

tum naznačen[1], dopiru do polovine V stoljeća, za tiem zanimivu trogirsku olovnu pločicu iz VI po prilici stoljeća[2], proviruje na sav mah „sermo plebeius, rusticus, vulgaris". Ovdje se već čita „aiutor" mj. adiutor, „defunto" mj. defuncto, u padežih izpuštaju se na kraju *m* i *s:* accus. „arca" mj. arcam, „se vivi" mj. vivis, dolaze prema latinštini nepravilnosti, kano „vaso" u ablat. mj. vase, acc. plur. „annus" mj. annos, „liberti libertasque" mj. liberti libertaeque, „dibus" dat. plur. mj. diis, „dum" genit. plur. mj. duorom; ili se umiću i dodavaju glasovi i pismena, gdje jim neima mjesta: „domo Aquileiam" mj. Aquileia, „memoriem" mj. memoriae; zamjenjuju se glasice i suglasice: „donavet, menestrabi, munimeni, Aurilius, extranius, rifecit, infelicissuma, cot (quot), Quelie (Coeliae), quouis, zacconus (diaconus), im memoriam, sepulivit;" grieši se u sklonitbi i sprezanju: „Nicostratu" mj. Nicostrati, „posit" mj. posuit, negovoreći o pogreškah pravopisnih, od kojih budi spomenuto pisanje dvoglasice *ae* mj. *e* u primjerih „aeius, paecavit"[3] itd. Još se bjelodanije vidi u izpravah dalmatinskih IX, X i XI vieka, kako je „sermo rusticus", koju rieč upotrebljuje i Stjepan zadarski biskup u listini[4] pisanoj okô god. 1069, raztvarao latinštinu. Ovakova borba „pučkoga govora" s tradicionalnim jezikom opaža se u svih pismenih spomenicih, sastavljanih u ono doba u romanskih zemljah, tè je u tom pogledu prispodabljanje dalmatinskih izprava sa suvremenimi talijanskimi[5] veoma poučno i zanimivo. Ovdje se i ondje opaža jednak razvoj jezika. Naprotiv prispodobe li se latinske listine one dobe, sastavljane u Njemačkoj: opaža se tuj sustavan studij jezika, i uslied toga nesravnjivo veća pravilnost. U Njemačkoj latinski jezik bijaše tudj; on se je u školah učio osobito poslije zamašnih reforma Karla velikoga; ondje nije, „sermo rusticus" smetao. Neka se pri-

[1] Sabrani u Corpus inscriptionum lat. III, 1 p. 283 ss. III, 2 p. 1026 ss. Najmladji nadpisi pod br. 2654 ss. jesu iz dobe kršćanske; onaj pod br. 2659 jest god. 443; grčki pače pod br. istim god. 535.

[2] Viestnik nar. zem. muzeja I, 147. ss. 228. Corp. inscr. III, 2 p. 961.

[3] Ovi su primjeri uzeti iz solinskih nadpisa u „Corp. inscript. lat. Mogu se umnožiti i iz nadpisa na pomenutoj pločici: „Jeso" mj. Jesu, „donontio, immondissime, spirete, vinisti, optèneres, grandene, ubiconqua, habias, fluvio, corret, ignefera, corsat, per domino meum".

[4] Documenta p. 72.

[5] V. liepu razpravu: Primordii della lingua italiana. Cantù Storia universale III, 1259 ss. ed. VII Torinese.

Digitized by Google

mjerice prispodobi oporuka zadarskoga priora Andrije od 918 g.[1] s kojom god latinskom listinom sastavljenom u Njemačkoj u ono doba, kano što n. pr. s darovnicom[2] kralja Ljudevita izdanom 14 ožujka 904 god. Arponu, sinu gr. Otokara. Kolika u njih razlika u jeziku! Ivan djakon pisac zadarske listine nepoznavajući pravila latinštine pisao ju njekim tradicionalnim instinktom, ali na svakom koraku gonjen i svladan „pučkim jezikom;“ dočim si pisac Ljudevitove darovnice kancelar Ernust sviestan bio slovničkih pravila jezika. Ovdje se neće naći, kano što u zadarskoj listini, ova očevidna obilježja „sermonis rustici“: „filio meo Andrea“ mj. filius meus Andreas, „domum que fuit de Theodosio tribuno“ mj. Theodosii tribuni prema tal. di Teodosio tribuno, „et alio orto“ mj. alius hortus, „edificent ipsa domo“ mj. ipsam domum itd. itd. Gdje nije piscu dotjecalo znanje latinštine ili gdje ga ova izdala, utekao se svomu „pučkomu jeziku“. Tako se n. p. u spljetskoj listini[3] od god. 1069 čita: „territoria volumus adesse ab humano cuncto seruicio, scilicet ab illo, quod vulgo ziurum dicitur“. Takovih nelatinskih pučkih rieči imade sijaset u naših dalmatinskih izpravah, koje se pojavljaju takodjer u pismenih spomenicih romanskih zemalja; kano što su: banbaco, bergata, biata, bracile, bussedo, butte, cabalus, calamito, camisa, capilectulus, capitale, casa, casnastra, cassare, cauca, ciminile, comerzarius, cuppa, cortina, cortis i curtis, cucuma, culcitrina, cupertura, dacia, dimitum, feltrum, galeta, gusterna (cisterna), grippatores, incambium, investitura, lenzo, macinasparium, manicale, manuale, manupresus, nastali, paratinea, paratura, pese, zezze, pulatoria, savano, seta, stagniolum, star, starea, ziuro.[4] Ovaj novo-romanski živalj proviruje osobito iz imena vlastitih, koli osobnih toli mjestnih, romanske Dalmacije, kano što se moglo opaziti kod navedenih imena Zadrana i Spljećana, n. p. Barbazani, Coltaroso, Caravia, Casano, Firmariscus, Gattina, Gravalano, Maiano, Margastrona, Mazzuola, Mesagalina, Pucipani, Pudisini, Scanacani, Stasucco itd.

Ali taj romanski elemenat, koj susretamo u gradovih Zadru, Trogiru, Spljetu i na otocih Rabu, Krku i Osoru u IX i sliedećih stoljećih, jest samo manji ostanak romanstva, koje je prije sve

[1] Documenta p. 17.

[2] Matica u štajerskom zem. arkivu. Izdao Zahn: Urkundenbuch des Herzogth. Steiermark. I, 16.

[3] Documenta p. 77.

[4] Ibid. index.

Digitized by Google

znatnije pozicije rimske Dalmacije zauzimalo. Poznato je naime, da je romanovanje Dalmacije za više stogodišnjega rimskoga gospodstva velik napredak učinilo bilo. Tomu je uz upravu i vojničtvo mnogo doprinielo zasnovanje rimskih colonia i municipija. Prije toga bijaše u Dalmaciji malo gradskih občina, jer „conventus" niesu sastavljeni bili iz gradova nego iz „gentes", koje su u njihovu području stanovale, a koje su se u „decuriae" dielile.[1] Ali do skora je rimska vlast i ondje osnovala colonie i municipia, koje su joj s jedne strane podporom, s druge pako strane najprikladnijim sredstvom bile za razširenje vladajućega jezika, zakona i običaja. Takova sjedišta rimske kulture bijahu u Liburniji, izmedju Arse i Titusa, municipium Flavium Scardona i colonia Jader; izmedju Titusa i Narona, u Dalmaciji u užjem znamenovanju, colonia Martia Julia Salonae, colonia Claudia Aequum i colonia Narona i „municipium Riditarum". Ali uz ove gradske občine, koje su bile poput colonia i municipia carevine uredjene, bijaše drugih ovećih mjesta, u koja su rimske uredbe prodrle a s njimi i rimska prosvjeta. Takova mjesta bijahu u Liburniji, uz more: Tarsatica, Senia, Lopsica, Aenona, Corinium, Nedinum, Blandona; na kopnu na cesti, koja je iz Senie vodila kroz nutarnju zemlju u Salonu: Avendo, Arupium, Epidotium, Ausancalio, Clambetae, Hadrae, Burnum; u zemlji izmedju Krke i Neretve ili u Dalmaciji u užjem znamenovanju, uz more: Tragurium, Spalatum, Epetium, Siculi, Oneum, Inaronia, Bisto, Muccarum; u nutarnjosti pako na cesti solinsko-naronskoj: Promona, Magnum, Andetrium, Delminium, ad Novas. Uz ove colonie i municipie te uz ova oveća mjesta bilo je u zemlji množina manjih tako uz more kako i na kopnu, a ležala su ponajviše uz ceste, koje je vlast križem ciele zemlje u svrhe vojničke, državne i trgovinske posagradila.[2] Ovim se mjestom pribrojiti mogu u Liburniji uz more Ortopla i Publisca, na cesti izmedju Burnuma i Nedina Arberia, u Dalmaciji na cesti, koja je od Burruma zakrenula na iztok pak odavle preko Aequuma na jug u Novae: Varvaria, Erona, Synodium, Trono, Bilubium. Ovi su gradovi i tvrdjavice ležali u primorskom dielu rimske Dalmacije t. j. izmedju mora i dinarske planine; ali bilo je većih i manjih mjesta i onkraj planine, premda taj dio zemlje

[1] Plinius: histor. natur. III, 142.

[2] Spominju se u Liburniji: Publisca, Ortopla, Vegia, Asseria; u Dalmaciji: Peguntium, Rataneum, Setovia, Seretium, Sinotium, Tilurium itd. Forbiger: Handbuch der alten Geographie. Hamburg 1877. II, 559.

Digitized by Google

nije do sada tako pomnjivo izpitan kano što primorski. Ležala su pako ondje duž cesta, koje su primorje spajale s Posavinom, gdje su glavna izhodišta bila Siscia i Sirmium u Panoniji, kano što u primorju bijahu Salonae i Narona. Na jednoj od tih cesta, koja je u sjevero-zapadnom pravcu vodila u Pounje, ležala su mjesta: Persetis, Netabio, Speridium, Raetinium, Brindia, Clandate, Bergenio, a u tom su kraju ležala takodjer Assinone i Splauno. Na drugoj cesti, koja je vodila iz Salone preko Aequuma k Vrbasu i u Posavinu gornju, bijahu Ludrum, Silviae, Sarnade, Leusaba, Aemate (Lamate) s jedne, a s druge strane Seretio (Sarite), Baloie, Castra, ad Ladios, ad Fines, odkle je cesta tekla k Savi u Servitium i Vrbate, odavle pako u Sisciu i u Sirmium. Od ove južnije tekla je cesta do gornje Bosne s mjesti ad Libros, Bulsinium, Bistuevetus, ad Matricem, Bistue nova, Stanecli, Arduba i Argentaria. Napokon ona cesta, koja je iz Salone vodila k iztok-jugu u Naronu i na kojoj osim Novae ležale su Fusciana i Bigeste, imala je jedan trak u nutarnju zemlju u Neretavlje, gdje su bili gradovi i mjesta Emanio, Sarsitero, i Orba, onda u drugom pravcu Naurtio i Epilentio. Odavle se vidi, da je Dalmacija mjesti dosta posuta bila; a sva ta mjesta bijahu uporišta rimske vlasti.

Kako je lat. jezik svakamo, tako rekuć u posljednje kutove zemlje, prodro, svjedokom su nam rimski spomenici s latinskimi nadpisi, koji se bez prestanka izkapaju ne samo u primorskih sjedištih rimske prosvjete nego i u nutarnjoj Dalmaciji čak do Drine.[1] Kako je dalje rimska vlast umjela prvobitno dalmatinsko stanovničtvo uredbami svojimi i svojom pretežnom kulturom raztvoriti i probaviti, svjedoči nam uz ostalo i to, što je lagano nestalo sa javnosti dalmatinskih plemena, s kojimi se imala u početku boriti. Plemena ova. kano što bijahu u području „conventus salonitani": Sardeates, Deurii, Maezei, Ditiones, Ceraunii, Dindarii i Daesitiates, za tiem u području „conventus naronitani": Vardaei, Dauersi, Naresii, Deretini, Deramestae, Melcomani, Docleatae, Scirtari, Sicolotae i Glinditiones, ova plemena, koja su zauzimala svu zemlju od jadranskoga mora do Drine i Save, izgubila su svako političko znamenovanje, te se gdjekojemu sačuvala uspomena samo u pojedincu

[1] Sabrani su u Corp. inscr. lat. vol. III, 1—2. Nastavljaju se objelodanjivati u Bulletinu di archeologia e storia dalmata, Radu, Viestniku arkeol. družtva itd.

Digitized by Google

članu, koji je u rimskoj vojsci služio [1] I ova plemena i mjesta njihova dala su samo gradju za novu rimsku tvorbu; pà kano da su se pojedini Dalmatinci tiem ponosili, što se „barbarska" imena njihova mogu okititi svjetovladnim jezikom latinskim, koji je cielim javnim životom domovine njihove zavladao bio.

Do pol tisuće godina dielila je Dalmacija i stanovničtvo njezino sudbinu carevine, pače ona ostala joj vjerna i onda, kada joj se središte rušilo. Nepos izagnan iz Italije (475) našao je utočište u Dalmaciji, u carskom dvoru spljetskom, gdje je takodjer zaglavio (480). Neprijatelji carevine pustošili su i Dalmaciju, koja se već godine 396 uz Panoniju i Dardaniju pribraja onim pokrajinam, koje su od 25 i više godina plienjene bile.[2] Od ovih neprijatelja budi dovoljno spomenuti germanska plemena Sveve i Gote. Prvi provališe jurve god. 468 pod vojvodom Hunimundom u Dalmaciju i porobiše ju.[3] Ova provala bijaše dà kako prolazna; ali trajnije su posjeli Dalmaciju iztočni Goti, koji su poslije Huna Panoniju posjeli bili. Gotska po Teodorichu (493—526) zasnovana država obsizala je na iztoku Panoniju i Dalmaciju, kojih se kano česti navode pokrajine sisačka, posavska i sriemska, za tiem Liburnija.[4] Uprava tih pokrajina bi povjerena pojedinim velmožam. Rečeni Theodorich povjeri god. 504 upravu sriemske ili druge Panonije Koloseu, upravu posavske Panonije i Dalmacije Osuinu; tada bijaše Epiphanius „vir senator consularis provinciae Dalmatiae", a Simeon upravljateljem državnih dohodaka. I pod Theodorichovim sinom Athalarichom (534) bijaše rečeni Osuin načelnikom Dalmacije i posavske Panonije (Suavie). Da su odličnija u zemlji mjesta zauzimali Goti i da su njim povjerene bile sve važnije tačke pokrajine, razumieva se po sebi. Ali da su Romani još sveudilj glavnim življem bili, dade se naslućivati, pà to sliedi takodjer iz proglasa, koj je pomenuti Athalarich upravio „universis Romanis per Italiam et Dalmatiam constitutis", i u kojem jim preporuča poda-

[1] Tako Bisius Scenobarba Sard(eates), Plator Veneti f. Maezeius, Dassius Daetoris filius Maeseius, na(tione) Ditio, Bato Dasantis f. natione Ditio, Nerva Laidi f. Desidiatus, Venetus Diti f. Dauersus, Annaius Pravai f. Daverzens(is), Madena Plarentis f. Deramista, Plassi f. Docleas. Corp. l. c. Ovi dakle spadahu na plemena Sardeata, Maezeia, Ditiona, Daesitiata, Daversa, Deramista, Doklea.

[2] Hieronymus ad Heliodorum. opp. I, 24. Paris 1643.

[3] Jordanis de Getarum origine ed. Clooss. p. 183.

[4] Procop. de bello gothico I, 15.

Digitized by Google

ničku vjernost.[1] Osim toga izrično se veli, da su solinski gradjani bili Romani[2], kano što i to, da tada bijaše i Gota medju žitelji Dalmacije. Ali i pod ovom inostranom vladom imali su Romani Dalmacije i u tom veliku priednost, što je crkvena vlast u njihovoj ruci bila. Koliki je pako ta vlast imala ugled i u očima novih gospodara, može se donjekle razabrati iz pisma kralja Theodoricha, upravljena na solinskoga biskupa Januara. S te strane nebijaše crkvena vlast ni ograničena ni spriečena, kano što zaključci solinskih sabora od god. 530 i 532 dovoljno potvrdjuju.[3] Ovi su zaključci i po tom znameniti za nas, što nas obavješćuju o sielih biskupija i o gradovih, koji su u četvrtoj desetini VI stoljeća pod nje spadali. Jadranskoga mora doticale su se svojim zemljištem biskupije: arbensis, jadertina, scardonitana, salonitana, muccarrensis, naronitana, epidauritana; izza ledja tih biskupija prostirahu se biskupije: ludroensis, sarsenterensis, martaritana[4], sarniensis (sarnadensis), bestoensis i sisciensis. Ove biskupije obuhvatahu svu rimsku Dalmaciju i od Panonije posavski joj diel; a sve podpadahu pod metropoliju u Saloni, sveudilj glavnom gradu Dalmacije. Siela tih biskupija: Arba, Jader, Scardona, Salonae, Naro, Epidaurus, Siscia, dovoljno su poznata iz starijih rimskih vremena. Siela biskupija Sarsentero, Ludro, Muccaro bijahu doduše manje na glasu, ali navode se dielomice u potonjih rimskih spomenicih; pa se i za njihov položaj znade iz onih mjesta, koja su u području njihovih biskupija ležale. Tako je pod biskupiju u Sarsenteru spadao „municipium novense", a za nj imademo svjedočanstvo i u rimskih nadpisih[5]; municipia de Lontino i Stantino saborskih izprava bit će istovietni sa Nautio i Epilentio ravenskoga geografa. U području biskupije u Ludru[6] navode se municipia magnioticum, equitinum, salviaticum, sarciaticum, u kojih nije težko razpoznati rimske gradove Magnum medju Andetriumom i Promonom, Equum, Salvia, Sarza ili Sarite Napokon u područje biskupije u Muccuru spadala su municipia delminense, redditicum, onestinum, u kojih se

[1] Sve to po Cassiodoru epist. var. III, 23. 25. 26. V, 24. VIII, 4. IX, 8.

[2] Procop. de bello goth. I, 7.

[3] Farlati: Illyr. sacr. II. 162 ss. 173 ss.

[4] Ni je li izkvareno mjesto Matricitana? t. j. biskupija sa sielom ad Matricem.

[5] Corp. inscr. lat. III nr. 1906—1918.

[6] Valjda izkvareno „ad Libros" u tab. Peutinger.

Digitized by Google

opet odzivaju rimska mjesta Delminium, municipium Riditarum i Oneum, Ὄνεῖον, od kojih su doprli do nas i pismeni spomenici. Biskupija bestoensis doziva nam u pamet grad Bistue ravenskoga geografa. Spisi dakle spljetskoga sabora svjedoče, da su u Dalmaciji još prema polovini VI stoljeća mnogi davni gradovi rimski stojali netaknuti, akoprem je rimske državne vlasti ondje nestalo bilo, te ju je tada vlast germanskih Gota zamienila bila. Ove gradove obasjavala je tada mjesto svjetske crkvena vlast.[1] I u ratovih izmedju Gota i Grka, koji su odmah poslije solinskoga sabora buknuli (god. 535), od starih rimskih gradova spominju se: Salona, Burnum, Muicurum, Laureata i Lissa.[2] Tečajem tih dugotrajnih (535—555) i krvavih ratova, u kojih je pobjeda naginjala sad na ovu sad na onu stranu, bijaše Dalmacija često pozorištem vojne. Obje stranke upoznale su važnost te zemlje radi položaja njezina u sklopu zapadne rimske carevine. S toga i jest bizantinska sila odmah najprije udarila na Dalmaciju i Siciliju, pà je prvu potukavši Gote kod Salone (535) zadobila u vlast svoju. Pod spomenutimi gradovi njekoliko se puta u doba ono lomilo koplje bizantinsko i gotsko pod Constantianom, Germanusom, Belisarom i Narsesom, pod Uligisalom i Ilaufom.

Od više spomenutih gradova rimske dobe napominju se dakle u Dalmaciji još polovicom VI vieka izriekom sliedeća mjesta: u primorju Salonae, Jader, Scardona, Arbe, Epitaurus, Muicurum, Laureata, Magnum, Aequum, Burnum, Delminium, Rider, Novae; u nutarnjosti, poimence onkraj Dinare: Sarnia ili Sarnade, Ludrum, Sarsentero, Salvia, Sarite, (Seretio), Nautio, Epilentio. Uz ova preživjela su jamačno ono burno doba još i druga, kojih se spomenici nesjećaju.

Gotsko gospodstvo trajalo je u Dalmaciji prekratko a da bi uzmoglo bilo poremetiti predjašnje etnografske odnošaje, tiem manje, što se po broju Gota[3] zauzevših Italiju i pripadajuće joj iztočne pokrajine nemože predpostaviti, da bi oni zaposjeli bili druge zemlje osim gradova i tvrdjava, postaviv u nje svoje čete i činovnike. S toga i nestade toga germanskoga plemena u onih pokrajinah,

[1] V. Bulletino di archeologia e storia dalmata. I, 3—4. Delminium.
[2] Procop. de bello goth. I, 7, 16, III. 35. IV, 22, 35.
[3] Witichis i Totila napregnuvši sve sile niesu mogli više od 150 do 200.000 vojnika sakupiti. Odavle se zaključuje, da je okô 250.000 Gota unišlo izprvince u Italiju. Dahn: Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker. Berlin 1881. Bd. I, S. 238.

Digitized by Google

čim mu se vlast iz ruku iztrgla. Uzpostavljena u Dalmaciji polovinom VI stoljeća rimska vlast ostala je ona za sav ostali viek netaknuta, ako i napadana, buduć zastupana i štićena proconsulom, koj je o exarhi u Raveni visio. Dalmacija bijaše tada omedjašena Praevalisom, kojoj glavni grad bijaše Scodra (Skadar), jadranskim morem, Istrom, na iztoku kod planina Ilirikom. Pošto Panonija nije povraćena bila carevini, već je zaposjednuta bila Langobardi i Gepidi, a od godine 568 uralo-altajskimi Obri i Sloveni: to su provale u Dalmaciju najviše s te strane naperene, jer najlaglje izvedive bile. Po bilježkah suvremenih te provale učestale su od god. 551 i 569; a izvodjene bijahu manjom ili većom vojenom snagom, manjim ili većim uspjehom. Tako je god. 569 provalilo iz Panonije prieko Save u Dalmaciju 10.000 Kuturgura, koji su se Obrom pridružili bili Od god. 579—584 Obri su se zabavljali više sa sriemskim dielom Panonije i okolnim Podunavljem, da ondje zataru posljednji trag rimskomu gospodstvu; a čim se to sbude, ponoviše se provale u Dalmaciju. Očita bijaše jim namjera, i ovu pograničnu zemlju osvojiti; s toga su i nastojali najprije utvrdjena mjesta u svoje ruke dobiti ili razoriti. A kako su u tih ratnih podhvatih uspievali, može nam donjekle posvjedočiti provala u Dalmaciju koncem VI stoljeća. Godine na ime 598 neprijatelj, kako bi rimsku silu od Singiduna odvratio, prodre odanle u Dalmaciju, pà obsjednuv grad Baloiu, osvoji ga i još do 40 tvrdjavica poharà. Dokle je po tom mogao neprijatelj tada prodrieti u Dalmaciju, pokazuje nam donjekle položaj onoga mjesta, koje se kod pisaca piše Βάγκεις, Βάλκης, Balcha, ali takodjer Βάλβης i Balea.[1] Ovo posljednje čitanje upućuje nas na „Baloie“ na Peutingerovoj tabuli, gdje se to mjesto navodi u sliedećem redu: „Seruitio. XVI ad Fines. XII Castra. XII Lamatis. X Leusabe. XII Baloie“. Ono prvo čitanje, imenito Βάλβεις moglo bi se smatrati pokvareno iz Σάλβεις, Salviis, te bi naznačilo grad, koj u rečenoj tabuli dolazi u tom redu: „Leusaba. XVII Sarnade. XXIV Salviae. XVIII Pelva. XVII Aequo“. I „Baloie“ i „Salviae“ ležali su na cesti, koja je iz „Servitia“ (sada bos. Gradiška, Berbir) t. j. od Save vodila u Salonu najprije u južnom onda u jugo-zapadnom smjeru. Ova cesta dielila se kod Leusabe (kod Podražnice) u dvie pruge, na jednoj od njih, koja se je spuštala na jug-k rieci Plivi, ležalo je mjesto Baloie; na drugoj pako, koja je prama jugo-zapadu krenula, ležao je grad Salviae, Silviae.

[1] V. Docum. 254.

Digitized by Google

Baloie bijaše od Leusabe daleko 12, a Salviae 42 rimske milje. Sudeć po daljini obiju mjesta od Servitia, ležala su ona u poriečju gornjega Vrbasa i Unca, pritoka rieke Une, dakle na razvodju Save i pritoka njezinih Vrbasa i Une s jedne, te jadranskoga mora i Neretve s druge strane.[1] Dovle je dakle neprijatelj god. 598 imao prodrieti, do planina na ime, koje su primorje dalmatinsko od njegova zaledja dielile. Ovih planina nije još tada neprijatelj prevalio; ali doprvši do njih zadao je straha primorju, kojega glavni grad Salona bio se malo kašnje t. j. 600 god. na usta popa Veterana pritužio Rimu, da mu se „narod Slovinski" veoma približuje".[2]

Iz svega toga se vidi, da su mjesta zaplaninske Dalmacije najprije i to već koncem VI vieka postradala. Ovim gradovom, od kojih se, kako vidismo, mnogi još polovicom toga stoljeća spominju, neima iza toga nikakova traga. Ne samo neima više stolica biskupskih u Ludru, Sarsanteru, Sarnadi i Bistui, pod koje spadaše Salviae, Sarite (Sarcia), Nautio, Epilentio itd., nego se je i tim gradovom spomen zameo. Šta je dakle naravnije od zaključka, da je i te gradove stigla ona sudbina, koja je i Baloie s drugimi god. 598 zadesila?

Kakav je pako udes stigao prigodom neprijateljskih provala i osvajanja stanovničtvo i davne uredbe, možemo zaključiti iz dva tri primjera, koja su zabilježena ostala. Kada je grad Sirmium god. 581 pao u ruke neprijateljske, izadjoše iz njega i praefectus Salamon i biskup Sebastijan i gradjani njegovi. Biskup uputi se u iztok, gdje mu je patrijarka antiohijski Anastasij biskupsku stolicu u svojem području nudio; a pošto je on nehtje primiti, ponudi mu papa Grgur I god. 595 drugu u Siciliji.[3] Jednaka sudbina zadesila je i druge biskupe u onih stranah: s toga su i car Mauricio Jobinu, „praeposito per Illyricum", i papa Grgur I biskupom u Iliriku naložili, da gostoljubivo prime one biskupe, „koje je iz mjesta njihovih bies neprijatelja izagnao". Kada uzmemo na um, da je Ilirik, koj je tada obuhvatao Meziju, obje Dacije, Dardaniju, Praevalis, Macedoniju, Tesaliju i Grčku, medjašio na Drini s Dalmacijom, nadalje da je Dalmacija i susjedna Mezija koncem VI stoljeća „biesu neprijatelja" najviše izvržena bila: tada će nam

[1] Baloie moglo je ležati kod Varcar Vakufa, gdje imade i danas „Bilajce", a Silviae kod Glavice u glamočkom kotaru.

[2] Docum. p. 258.

[3] Docum. p. 228 sq. 237, 246.

Digitized by Google

se po sebi nametnuti misao, da se ona zapoviest vrhovne crkvene i državne glave ticala velikim, ako ne većim dielom upravo onih biskupa zaplaninske Dalmacije, koji su poput drûga sriemskoga imali pred neprijateljem uzmaknuti u susjednu zemlju, da se uklone pod zaštítu kršćanske carske vlasti. Po primjeru dogodivšem se u Sriemu možemo na dalje zaključiti, da je s biskupi i s državnimi vlastmi znatan diel pučanstva ostavio svoja siela, nemogavši jih od neprijatelja obraniti. To se isto potvrdjuje drugim primjerom; kano što su naime rimski stanovnici Sirmia ostavili pred neprijateljem svoj zavičaj, tako su ga ostavili pred njim i stanovnici bližega Niša i Sardike i drugih gradova Dacie i Dardanie, te se mnogi njih preseliše čak u Solun.[1] Koliko je osim toga žitelja u onih ratovih izginulo, koliko jih u robstvo odvedeno, može se opet njekojimi primjeri razjasniti, a inače može se nagovieštati, ako se pred oči postavi tadanji nečovječan način vojevanja. Kada su slovenske čete polovinom VI stoljeća pljačkale po Iliriku, poubijale bi stanovnike, koji bi u ruke njihove pali, ili bi jih u robstvo odvele.[2] U drugoj provali odveli su, kako se, ako i pretjerano kaže[3], „bezbrojne tisuće" žitelja u robstvo. Drugom opet prilikom tako su rimsko stanovničtvo poubijali, da su, kano što se veli, sve ceste, kuda prolažahu, mrtvimi trupli posute bile.

Ako dakle sve ove okolnosti na um uzmemo, nećemo se čuditi, što je rimski živalj u zaplaninskoj Dalmaciji uslied neprijateljskih provala, koje su bile u drugoj polovici, a osobito na koncu VI stoljeća, učestale, haranjem i pustošenjem, izselitbom i zarobljenjem tako smalaksao i tako proriedjen bio, da su ruševine siela njegovih i opustošena zemlja lasno u vlast neprijatelja došle; pà da je ta zemlja zadobila novo lice, nepridržavši ni jednoga znatnijega siela rimske kulture. S toga se je u tom većem dielu rimske Dalmacije tako lasno udomio nov poredak novih narodnjih i državnih odnošaja, nastalih zaposjednućem tih krajeva po narodu hrvatskom.

Nješto se je teže taj preobražaj izveo u primorskom dielu Dalmacije. Ovdje je bilo više znamenitijih colonia i municipia rimskih, ovdje bijaše sielo državne i crkvene vlasti za cielu pokrajinu, ovdje je rimska kultura, budući podupirana timi vlastmi i pomladji-

[1] Docum. p. 283—4.
[2] Ibid. p. 217.
[3] Ibid. p. 225.

Digitized by Google

vana iz Italije, dulje nezapriečeno i uspješnije djelovala. Ali uzprkos svemu tomu i ovdje se onaj preobražaj ako i polaganije izvodio jednakim načinom, kano što se on izvodio ne samo u zaplaninskoj Dalmaciji nego i u drugih odaljenih pokrajinah rimskih, koje su drugi narodi, učinivši ondje konac rimskomu gospodstvu, zaposjednuli, kano što poimence u susjednoj Panoniji, u Noriku i doskora u Iliriku. Ondje se je diel rimskoga stanovničtva takodjer povukao u sigurnija mjesta iz nutarnje zemlje, a ta su sjegurnija mjesta bila oveći i utvrdjeni gradovi primorski i otoci dalmatinski. Tako je gradjanstvo glavnoga grada Salone, ostaviši razoren i opustošen grad, preselilo se u susjedni Spljet i raztrkalo se po bližih dalmatinskih otocih, imenito po Solti, Braču, Hvaru, Visu i Korčuli; tako su se gradjani Epidaura povukli u sjegurnije mjesto Ragusium; tako su se drugi, imenito iz napadnutih dolnjoliburnijskih mjesta, utekli u tvrdji Jader.[1] Ako je istinita potonja tradicija: to bi pače poznata bila imena njekojih vodja rimske emigracije; solinskom bio bi upravljao Severus, epidaurijskom ili odsele ragusijskom Gregorius, Arsaphius, Victorinus, Vitalius i Valentinus, sve sama rimska i grčka imena. U ovih gradovih i otocih, o kojih je jurve obširnije govoreno, usredotočio se je rimski živalj Dalmacije, laglje ondje štićen i državnom vlašću, i sgodnim položajem, koj ga je sa strane mora učinio skoro nepredobitnim. Na ovo uzko zemljište stegnuto bi ime stare Dalmacije, koje posljednjim namjestnikom carskim imao biti „proconsul Dalmatiae Marcellinus".[2]

Ovi tuj navedeni dogodjaji mogu nam biti putokazom za shvaćanje preobražaja rimske u slovjensku, u hrvatsku Dalmaciju. Taj preobražaj započe prvih desetina VII stoljeća; a jamačno je podulje trajao. Do IX i X stoljeća bješe on dovršen, izuzam na zemljištu bizantinske theme. Predjašnji rimski gradovi, u koliko niesu posvema razoreni pa i ne uzpostavljeni bili, dali su najprikladniju gradju za novu narodnu i državnu tvorbu. Ovdje su novi žitelji našli tako rekav gotovu kuću, ali podpuno ili dielomice praznu, tè ju samo zapremiti trebalo. Tim su putem njekadašnji rimski gradovi: Tarsatica, Senia, Aenona, Nadinum, Corinium, Scardona, Muicurum, došavši u vlast hrvatsku, postali i u narodnom smislu hrvatski gradovi, te njeki od njih postali znamenitim fakto-

[1] Ibid. p. 264 ss. 278 ss.
[2] Ibid. p. 255.

Digitized by Google

rom u životu hrvatskoga naroda. Tako je Aenona, u kojoj su njekada bili zastupnici rimskih uredaba aedilis duumuir quinquenalis Apuleius P. f. Fronto, ujedno pontifex, patronus et praefectus urbis L. Volusius L. f. Saturninus, sexvir augustalis Tulius Ursius, u kojoj su rimskim bogovom postavljali spomenike L. Cincius Trophimus i Egnatia C. f. Paulina a Cinius Genialis uspostavio „simulacrum Jano Augusto pro salute ordinis sui et civium suorum", u kojoj su L. Barbius Crapus, A. Barbius Rufus, Julius Fronto, C. Licinius, T. Octavius Capito itd.[1] njekada živili — taj grad postade (bar dielomice) hrvatskom priestolnicom s kraljevskim dvorcem, sielom županije, kojoj je jedno vrieme predstojao Adamić i Desina, sielom gradske samouprave, kojoj je stajao na čelu Selislav, sielom biskupije, koju se nastojalo postaviti na čelo ciele zemlje, sielom tolikih hrvatskih odličnika, medju kojimi se spominju Radovan, Prodan, Rugota, Desimir, Slavic, satnik Sovina itd. Od ovih njekada rimskih gradova izrično se polovicom X vieka pribrajaju hrvatskim: Nona, Scardona, Cori(nium). Sudbina je tih gradova ostala od sada tiesno skopčana sa životom hrvatskoga naroda. Gradjani trsatski oprli su se god. 799 furlanskomu vojvodi Eriku[2] za slobodu ciele zemlje. Tiem se pako sbude, da su takodjer imena tih gradova prema hrvatskomu govoru promienjena u Trsat, Senj, Nin, Nadin, Karin, Skradin, Mokrsko ili Makarsku. Jednako su se i liburnijski i dalmatinski otoci preobrazili, dobivši ili posvema ili dielomice stanovničtvo hrvatsko, te su tako otoci: Apsyr-tides, Crexi, Curic-ta, Arba, Primota, Gissa, Malata, Bavo, Solenta, Bratia, Pharus, Issa, Corcyra, Melita, Ladesta, i po imenu pretvorili u Osor, Cres, Krk, Rab, Premudu, Isto, Meladu, (Mulat), Bua, Soltu, Brač (Brazza), Hvar, Vis, Korčulu, Mljet, Lagostu (Lastovo). Ali i ovi otoci naseljeni bijahu samo postupice novim stanovničtvom. Još polovicom X stoljeća bijahu nenaseljeni: Premuda, Gissa (Isto) i Melada, iz kojih se je valjda pučanstvo u ono prevratno doba preselilo bilo na veće otoke. Jednako bijahu tada bez žitelja otoci: Selue (Σελβώ), Skarda (Σκερδὰ), Skardica i Sestrun.[3] Svi ovi mali otoci niesu pružali dosta jamstva za sigurnost, niti se je mogao na njih razviti društveni i občinski život.

[1] V. nadpise rimske kod Momsena: Corp. inscr. lat. III, 1. nr. 2969—90.

[2] Docum. p. 200.

[3] Ibid. p. 404.

Digitized by Google

U starodavnih dakle onih gradovih i na onih starodavnih otocih uhvatili su iza VII stoljeća korien novi doseljenici hrvatskoga porekla. Mjesto i imena onih gradova i otoka pokazuju nam dosta jasno nutarnju svezu izmedju propale prošlosti i nastale sadašnjosti. Ali tu nam svezu dozivaju u pamet takodjer gdjekoje gradine, gdjekoja mjestišta, uz koja ostala je privezana uspomena na propalo sielo davne kulture; te nas sveze sjećaju i gdjekoja današnja imena gradova i sela, kojih se poviest inače nemože kroz spomenike tako jasno prisloniti na starodavna siela rimskoga života, kano što se to može kod onih gore spomenutih. Ovako bismo prislonili u Liburniji Buccari, Bakar na Οὐόλκερα (Bulkera, Bukera), Lopar podrtine kod Novoga na Lop-siku, Ortoplu luku i mirine kod Starigrada na Ortopula, Ὄρτοπλα; na dalje u Dalmaciji goru Promin, Promona na istoimeni na podnožju joj (kod Teplja) bivši grad, Sinj na Sin-otium (Συνόδιον), Drid naših sredovječnih listina, kod Trogira, i župa Drid-ska na Drido (Orido) kod ravenskoga geografa, Trilj na (ponte) Tiluri, Dlьmno, ako i ne po položaju a to po imenu, na Delminium, Gate na G(ed)ate, Bast kod Makarske na Bisto, Te-ninim naših sredovječnih izprava, sada K-nin, na Strabonovu Νιvία (K-νιvία), itd. Mnogo se manje takovih uspomena sačuvalo u zaplaninskoj Dalmaciji. Ovdje mogli bismo dovesti u svezu staru hrvatsku župu Pleva (valjda i rieku Plivu) s mjestom Pelva, koje je ležalo preko Prologa planine izmedju Aequuma (Čitluk kod Sinja) i Silviae (Glavice na glamočkom polju), na dalje Bulsinium s Bužanin-gradom na podnožju Tušnice planine, gdje imade i starih mirina. Kano što su imena gradova tako sú i imena rieka baštinili doseljenici od pražitelja: *Dravus* Drava, *Savus* Sava, *Drinus* Drina, *Colapis* Kupa (Klъpa), *Basanius*, Bosna, *Vrban-us* Vrbas, *Sarna* Sana, *Arsia* Raša (prema Arba Rab i Albona Labin), *Bacuntius* Bosut možebit i Oen-eus Una itd.

Prema tomu obavljao se onaj prielaz iz stare, rimske, u novu, hrvatsku dobu i na zemljištu rimske Dalmacije onim putem, kojim se je takav prielaz obavljao i u drugih zemljah rimske carevine, koje su stranim življem poplavljene bile. Gdje je rimski živalj proriedjen bio ili gdje je strani živalj tako silan bio, da mu se prvi nije mogao na dugo protiviti: ondje je proces asimilacije i prije i neopaženo do kraja prispio. Odavle ćemo si protumačiti, za što je hrvatski živalj u primorskoj Dalmaciji naišao na jači odpor, zašto se ovdje rimski živalj mogao u njekojih gradovih i

Digitized by Google

okolinah njihovih dulje održati, a zašto ga je u prekoplaninskoj Dalmaciji nestalo ili bar nije na površini ostao.

Na zemljištu rimske Dalmacije možemo tiem razlučiti dvie etnografske vrste: dolnju, starinsku, koja se samo mjestimice na površinu proniela, i gornju, koja je onu starinsku pokrila. Nov živalj naišao je mjestimice na stari, koji je on u sebi kano gradju pretvorio; za takovu gradju služila su mu ona starinska mjesta, koja niesu za borbe oko gospodstva u zemlji propala. Ali čim je novomu življu vremenom snaga više jačala, tiem se staromu trag više zamitao. Sve ostalo zemljište bilo mu tek naseliti.

Izvan spomenutih prije rimskih gradova hrvatski si živalj malo je drugih stvorio. Polovicom X vieka navode se[1] kano hrvatski gradovi: Belgrad, Belьčin, Hlievno, Stlpin[2], Klobuk. I svaka županija imala je po ustrojstvu državnom slovjenskom svoj grad, od kojega su i njeke županije ime nosile; takovi gradovi bijahu: Bribir, Drid, Imotsko, Hlievno, Klisa, Nin, Sidraga, Tьnin (Knin), od kojih su Hlievno, Nin i Tьnin jurve spomenuti, i to oba posljednja kano rimski ostanci. K ovim gradovom može se dodati Sibinicum ili Subenico castrum i oveće mjesto primorsko Olmis (Omiš); a odkada se je Hrvatska na jug do Neretve protegnula, još Mokrьsko, Vrulja, Ostrog i Labinac (Lapčanj).[3]

Ali gradsko žiteljstvo bilo je prema župnom u daleko manjem broju. Snagu države hrvatske, kano što i drugih slovjenskih država u staro doba, nije sačinjavalo gradsko nego župno žiteljstvo. U tom se je bitno razlikovala hrvatska od rimske Dalmacije. Hrvatsko družtvo nije bilo usredotočeno u gradovih nego u župi, ili bolje, bijaše po župah razsijano. Odavle župe, koje su zasnovane izvan područja rimskih ostanaka, koje dakle niesu bile na nadjene tradicije prislonjene, nisu po gradovih nego po svojem naravnom položaju prozvane, tako Gadska, Krbavska, Lička, Cetinska od dotičnih rieka — morska, lučka, zagorska, zatinska, zastoborska od položaja kod mora, u luci, naprama goram itd.

Način razseobe hrvatskoga naroda po zaposjednutoj Dalmaciji može se donjekle razsvietliti, ako se u obzir uzmu prvobitni družtveni odnošaji slovenskih plemena, koji su i kod razseobe odlučno uplivali i koje nalazimo i za hrvatski narod u spomenicih potvrdjene.

[1] Docum. p. 400.
[2] Ptolom. Geograph. XV, 17 spominje u Liburniji Στλοῦπι.
[3] Ibid. p. 410.

Digitized by Google

Slovjeni zauzevši novu zemlju pridržali su i ovdje svoje starodavne plemenske uredbe. U toj novoj zemlji naselilo se jedno pleme uz drugo, zauzevši svako odieljeno zemljište. Središte narodnoga i vjerskoga života na tom zemljištu bijaše grad, okolo kojega su se razselili rodovi po selih. Grad je obično prozvan imenom plemena, t. j. grad nije imao svojega posebnoga imena nego je nosio ime plemena. Ali ako je pleme bilo veliko, pa je i više gradova zasnovalo, tada su ovi dobili ime po osnovatelju ili po čem drugom. Pleme u genetičkom smislu bijaše skup rodova. Rodovi ti stanovali su zajedno u selih, te su imali zajedničko ime, zajedničku imovinu i zajedničkoga starješinu, t. j. ovi rodovi živili su u zadruzi. Pleme obzirom na prostor, koj je zauzimalo, sačinjavalo je župu, kojoj je stajao na čelu plemenski starješina, župan.[1] Po toj starodavnoj slovenskoj uredbi, koja je s narodnim bićem Slovjena srasla, razselili su se jamačno i Hrvati po Dalmaciji. Ako je tradicija X stoljeća istinita[2], Hrvati su ethnografski sastavljali samo jedno pleme; a to pleme ethnografski jedno dielilo se genetički u pet rodova. Po tom hrvatski narod nije se ni u početku dielio u plemena u ethnografskom smislu, kano što je slovenski narod na Dnjestru i Ilmenu, na Visli i Labi sastavljen bio iz više plemena ethnografski ako i slabije različitih, koja su se tek vremenom slila u jedan narod ruski, poljski, češki. Ovakova razdioba nenalazi potvrde niti u poviesti hrvatskoj. Ali nalazi potvrdu dioba u plemena genetička. Jur onaj neznatan obseg starodavnih hrvatskih župa upućuje nas, da je prvobitno u njih po jedno pleme stanovalo. Uzmimo samo to, da za onaj razmjerno malen prostor izmedju Zrmanje i Cetine nalazimo u spomenicih X i XI stoljeća ne manje od 12 župa; a ako ne više, što je vjerovatnije, manje nije jih imalo biti u prošlih stoljećih. Na onom uzkom prostoru medju Cetinom i Neretvom bile su polovicom X vieka tri župe. Za prostor pako zemlje s ove strane Velebita do Gatske poznate su nam četiri župe, a moglo jih je i više biti. Dakle izmedju Gvozda i Neretve poznato nam je do 20 župa. Po tom su pleme i župa bila i u Hrvatskoj dva pojma, koja se pokrivaju, kano što se u logici veli. To znamenovanje imade pleme do danas u Crnoj gori, u kojoj su se mnoge starodavne slovjenske uredbe čišće sačuvale. Ondje imade zemljišni značaj, znamenuje

[1] V. H. Jireček: Slovanske právo I, 40 slj.
[2] Docum. p. 270.

Digitized by Google

kotar, okružje: Njeguši, Ćeklići, Ozrinići, gdje su njekada stanovali samo jednoplemenici; ali i ovdje se je tečajem vremena, doseobom obitelji drugih plemena itd., prvi značaj izgubio, te je teritorijalni pred srodstvenim mah preoteo. U Crnojgori pleme je sastavljeno iz njekoliko bratstava, kojih je svako skup njekoliko obitelji, što no od jednoga pradjeda izlaze. Svi koji pripadaju jednomu bratstvu, nose i jedno prezime; takova su bratstva Kovačevići, Vukotići itd; pa opet obitelj ima svoje prezime; tako u bratstvu Kovačevića imade obitelji, koje se zovu Jankovići, Milutinovići, Perovići itd od zajedničkoga jim djeda Janka, Milutina, Pera itd. Bratstvo imade svoga starješinu, glavara; i pleme svoga starješinu, vojvodu.[1] Srodni odnošaji obstojali su i u starodavnoj Hrvatskoj: prvobitno obuhvatalo je župu po jedno pleme, kojega koljena, rodovi (generationes) stanovali su po selih i zaselcih te župe. Ali po vremenu uslied nastaloga većim saobraštajem izpremiešanja plemena dobila je župa i u Hrvatskoj teritorijalni značaj; tada niesu se više ova dva pojma, župa i pleme, pokrivala; pošto je u jednoj župi bivalo više plemena. U tom drugom razdobju pleme znači što u Crnojgori bratstvo; pa nam ga u tom značenju predstavljaju spomenici potonjih stoljeća. Za razjašnjenje navesti ću njekoliko primjera.[2] U župi ličkoj nalazimo plemena: Mogoroviće, Jurjevce, Kovačiće, Lapčane, Paladiniće, Petričeviće, Podknežiniće, Tugumeriće, Vladiće, Vrhovljane; u župi bužkoj nalazimo plemena Krčelce, Poletčiće, Magliće, Satničiće, Stupiće. Ova plemena obuhvatala su takodjer više koljena (pleme Nebljuško sastojalo se je po izričnom svjedočanstvu iz četiri koljena), porodica itd. s vlastitimi prezimeni. Tako u plemenu Mogorovića bijahu koljena Skoblići, Zahumići, Utišenići, Budišići itd.; na pleme Stupića spadala su koljena Daroići, Vukanići, Vučkovići, Nemanići, Kosinski itd.; u pleme Poletčića Vukšići, Filoići itd.; na pleme Šubića Ugrinići, Markovići, Migalići itd. na pleme Slavkovića Neljkovići, Piričići, Sopčići itd. Pleme imaše glavno sielo, grad, koji je obično nosio ime plemena; ali je imao i drugo ime; plemenu Lapčana bijaše glavni grad Rmanj. U gradu plemena bijaše glavna vlast plemena, stol. Tržić, kašnje Perušić bijaše sielo bužkoga stola, Rmanj sielo lapačkoga stola, Skurina ličkoga stola, Vukšić lučkoga stola itd. Ali pleme bijaše kroz svoje porodice razsijano i po dru-

[1] Bogišić: Zbornik pravnih običaja. I, 511 slj. Vukov rječnik: bratstvo, pleme.

[2] Uzeti su iz glag. listina. Kukuljević: Acta croatica.

Digitized by Google

gih mjestih župe; tako je pleme Stupića obitavalo u bužke župe mjestih Kosinju, Mogliću, Šćitaru, Mazalcih. S toga se obično porodičnomu prezimenu dodavalo još ime onoga mjesta: Šimun Vukšić s Lučan od plemena Poletčić itd. Imena plemena niesu bila uviek patronymica, već često apellativna, tako Karinani, Kukari, Lapčani, Nebluški, Okljušani, Vrhovljani.

Što nam potonji spomenici o hrvatskih plemenih, njihovih grana i sielih pripoviedaju: to se može prenieti i na starija vremena, na dobu prije XII stoljeća. Iz imena župa Bočači i Bužani mogli bismo zaključiti na dva plemena, koja su u tih župah stanovala njekada valjda izključivo i kojima su ona ime dala. Ostale župe ili nose ime od grada, od kojih gdjekoji, kano Nin, Drid i Knin, polaze čak iz rimskih vremena, drugi pako, kano Bribir, Imotsko, Hlievno, Klisa, Pset, Sidraga, Smina, jesu potonji dobe; ili od položaja njihova, kano što župa cetinska, gadska, krbavska, lička, lučka, primorska, plevska, poljička, zagorska, zastoborska i zatinska, tako da nam ova imena sama ne naznačuju onih plemena, koja su u njih stanovala. Ali za veći dio onih plemena, koja se u spomenicih potonjih vremena navode, može se dokazati, da su još prije XII. vieka živjela i pojedini članovi njihovi znatno utjecali u sudbinu svoga naroda. Amo spadaju plemena Kačića, Kukara, Šubića, Čudomerića, Svačića, Mogorovića, Gušića, Karinjana, Lapčana, Poletčića, Lačničića, Jamometića i Tugomerića.[1] Ova plemena stanovala su u onih župah u glavnom mjestu plemenskom i u okolišnih selih i zaselcih. Mjesta Karin, Lapac, Mogorović, Čudomerić i Tugomerić (Tugomer) spominju na dotična plemena. Na pleme Mogorovića sjeća nas takodjer „terra Mogorouigi" u listini[2] god. 1069, koja je ležala kod briega Tinja, sada izmedju Belgrada i Nadina. Gusići imali su svoja imanja u Sidražkoj župi.[3] Imena mjesta Doljani, Dračani, Jelšani, Hlmnjani, Jagodinjani, Kamenjani, Murovljani, Pećani, Podduplјani, Sjekirani, Smrdučani, prema potonjim imenom plemenskim Humčani, Lapčani, Okljušani, Vrhovljani, sjećaju nas takodjer, da su ondje bivale rodstvene zadruge, veće ili manje, plemena ili njih koljena.[4] Po potonjoj predaji[5],

[1] Docum. p. 482. 486.
[2] Ibid. p. 75.
[3] Ibid. 167. 171.
[4] Sr. plemena u Českoj do konca X vieka: Lučané, Děčané, Lemuzi, Pšované, Dudlebi, Netolici, Sedličané itd. Jireček op. cit. I, 49 ss.
[5] Documenta p. 482, 486.

Digitized by Google

kojoj se trag nalazi već koncem XI stoljeća, bilo je u Hrvatskoj dvanaest plemena, iz kojih su potekla sva ostala koljena i svi rodovi, kojih su članovi sačinjavali stožer hrvatske aristokracije. Rodovi, porodice tih plemena zauzimali su u zemlji, u narodu, prvo mjesto. Plemstvo bijaše u njih nasljedno. K ovomu plemstvu prikupljahu se kašnje članovi drugih obitelji, kojim su tek podieljene one povlasti, koje su po rodu i članovi onih plemena uživali. Još u XIV vieku razpravljalo se je u jednom slučaju pitanje: jeda li plemići Ivan, Lacko i Tvrdko imadu „de nobilibus duodecim generationum regni Croatie ortum et originem"; s toga je da li oni „omni eo nobilitatis titulo, quo nobiles duodecim generationum regni Croacie potirentur, usi semper extitissent".[1]

Razgranjenjem plemena u koljena i rodove, ovih pako u zadruge i porodice miešali su se kadšto i ti pojmovi; ali plemenska suvislost ostala je netaknuta u predaji i životu; baš i onda, kada su koljena i rodovi zasnovali si posebna siela u istoj ili drugoj župi. Kad su se na ime koljena i rodovi jednoga plemena tečajem vremena u toliko umnožila, te je nastala potreba, da se odsele od svojega stožera: bjehu nova siela zasnovana, kojim je trebalo nadjenuti novo ime. Ovo nije uviek nadjenuto po rodu i koljenu (Mogorovići, Tugomerići itd.), nego po drugih okolnostih, koje su osnovači novoga siela u obzir uzeli. Kod imenovanja novih sela lebdile su i hrvatskim zasnovačem njihovim one predstave, koje opažamo i kod drugih slovenskih naroda i u drugih slovenskih zemljah. Imena su na ime selu nadjenuta po zemljištu, po vodi, po biljkah, po životinjah, po bojah, po ogradi i stanu, po zanimanju, po orudju tè po državnih uredbah i po narodih.[2] Po zemljištu, tvorbi, sastavini, svojstvu njegovu prozvana su mjesta: Gorica, Brda, Brižje, Nabrežje, Hlmnjani, Grebeni, Kamenjani, Pećice, Pećani, Gomilja, Dražani, Doljani, Polog, Podduplјani, Ravna, Rogovo, Suhikam, Zagorsko, Dubravica, Lesani, Lazani, Pustica, Tribižet, itd. Po vodi i odnošaju mjesta naprama njoj: Močava, Blata, Zablaće, Lužić, Naslap, Virovik, Slivnik, Sušalo, Suhovara, Slano, Razsohatica, Źrnovnica itd. Po bilju, imenito po stablih, šikari itd., uz koje je selo nastalo ili koje je trebalo prije izkrčiti: Bresti, Bresteni, Jelšani, Jesenovo, Jasenje, Orehova, Trstenik, Vrbica, Dra-

[1] Matica od 1365, 1. siečnja u zem. arkivu. Kukuljević: Jura regni CSD. I, 43—6.

[2] Miklošić: Die slav. Ortsnamen aus Appellativen I, 8 folg.

Digitized by Google

čani, Moravljani, Repušina, Smrdučani, Jagodinjani, Ličina, Šibinik itd. Od životinja: Kozica, Konjuština, Sokolka, Vrana, Račnik itd. Od boja: Bêlaj, Bêlgrad itd. Od ograda, stanova za čovjeka i marvu: Hlêvno, Kuća, Obrovec, Osik, Mirani, Mirić, Stlbica, Stênica, Strežača, Straživica, Tinj, Zatinsko, Zastoborsko, Selo itd. Od zanimanja: Kozinčani, Kobiljaci, Sekirani, Tržići itd. Od orudja Sekirica itd.[1]

Ova mjesta ležala su većinom izmedju Zrmanje, Krke i Cetine, dakle većim dielom na zemljištu predrimske Dalmacije. Većina pače tih miesta je ležala u primorju, samo razdaleko od gradova rimskih Jadera, Traguria, i Spljeta. A to nam daje svjedočanstvo, da su oni klasički priedjeli, gdje je bilo za rimsko doba dosta većih i manjih miesta, kojim se spomen kašnje zatrla, ostali pusti, dok jih hrvatska plemena niesu iznovice naselila, nadjenuvši novim naselbinam hrvatska imena, koja su ona stara u podpunu zaborav bacila. Da su nove naselbine hrvatske nastale mjestimice i u pustarah, i u divljači, svjedoče nazivi miesta: Lesani, Lazani, Pustica, Trebižet, itd. U neposrednoj okolici davnih rimskih i svendilj romanskih gradova nalazimo još u ono doba sela i zaselaka s romanskim imenom. Tako se oko Zadra spominju: Cabrona, Capruli, Castrizza, Cepriylani, Comareto, Duculo, Laucarani, Lubricatum, Petrizani, Posterula, Pultago; okô Spljeta i Solina: Adrina, Bello (Ballo), Calamito, Calbaro, Campisano, Casaro, Cassano, Grasso, Laureto, Mesabra, Mucla, Paludo, Panisano, Saline, Satilia, Spalazolo, Spinuntum, Torretta itd., pače i kod Belgrada: Bassano, Roretum, otok Flaveyco ili Postimana (odkle Pazman) itd. I stanovnici ovih po imenu romanskih miesta bijahu za cielo njekada poreklom Romani. Ali polagano su se uvlačile u zemljište njihovo i naselbine hrvatske, pà su zaposjeli i ta romanska mjesta postupice susjedni ogranci hrvatskih plemena. Odavle su njeka mjesta dobila takodjer hrvatsko ime ili prievodom ili formom, tako da je romansko po vremenu došlo u zaborav ili je tako preinačeno, da mu je skoro nestalo traga Mjesto Calamito kod Spljeta dolazi u listinah već u staro doba i pod imenom hrvatskim „Trstenik“ (talj. calamo, hrv. trstica), Saline kod Solina „Slano“ itd. I tim je takodjer putem hrvatski živalj polagano otimao zemljište romanskomu, potiskivao ga sve dalje, raztvarao i pretakao, dok mu napokon neoduze svu nutarnju zemlju, pače i svekoliko primorje

[1] Ova mjestna imena pocrpana su iz listina IX—XI v. Documenta.

Digitized by Google

stegnuv ga na pomenute gradove i njekoje otoke; ali i tuj ga polagano slabio, odkako je ondje državna vlast hrvatska u XI stoljeću zavladala.

Kako je zemlja izmedju Zrmanje i Cetine, za koju imademo spomenika razjasnjujućih to pitanje, naseljena hrvatskimi plemeni: tako je bio naseljen ostali takodjer dio rimske Dalmacije, pak i posavska Panonija. Ovdje nisu novi doseljenici niti na onolike ostanke rimskoga svieta i rimske kulture naišli, na kolike su naišli u primorskoj Dalmaciji. U posavskoj i sriemskoj Panoniji niesu kolonie, municipia, castella i omanja mjesta preživjela katastrofe, koja je seobom naroda zemlju zadesila bila. Izza toga ne spominju se više mjesta, koja su u velikom broju na cestah duž Drave i Save i na pobočnih jim putevih njekada bila, kano što na cesti, koja je od Aemone (Ljubljane) na Celeiu i Poetovium vodila uz Dravu k Mursi, pak onda dalje uz Dunav do Tauruna (Zemuna), kano što bijahu: Aqua viva, Populi, Jovia, Sonista, Piretis, Lentulis, Coconis, Serota, Bolentia, Marinianis, Seronis, Vereis, Mursella, ad Labores, Teutiburgium, Cornacum, Cucci, Bononia, Cusi, Acimincum, Ritium. Na dalje na cesti od Aemone na Neviodunum uz Savu: Andautonia, Siscia, Servitium, Urbate, Marsonia, Leucono, Saldis, ad Basante, Sirmium, Fossis, Bassianis, Noviciani, Altina; ili na pobočnih cestah, koje su u one dvie glavne izlazile, kano što izmedju Siscie i Murse: Varianis, Aquae Balissae, Stravianis; izmedju Siscie i Cibalis: Menneianis, Incero, Picentino, Cirtissa; napokon na cesti, koja je preko Cibalisa spajala Mursu sa Sirmiumom: Celena, Ulmus, Spaneta, Budalia. Od svih ovih miesta preživjela je Siscia ona vremena, te je doživila doseobom slovenskoga naroda onu mjenu, koju su u Dalmaciji Nona, Scardona itd. doživjele. Druga, kano što Sirmium i Mursa, dala su svojimi razvalinami gradju za nove naselbine; njekih se je samo ime, ako i u drugih odnošajih, sačuvalo na uspomenu; tako Marsonia (kod slav. Broda) sačuva se u potoku Mrsunji, koj se kod Broda izlieva u Savu, Marianci u Valpovštini sjećaju nas na Marinianis, Bosut na „ad Basante“; Jarak na putu od Mitrovice (Sirmium) u Petrovac (Bassianae) na „ad Fossas“ (fossa = jarak).

Na tom dakle panonskom zemljištu, na kojem je stogodišnja rimska vladavina svoju prosvjetu, potonjom seobom naroda razorenu, zasnovala bila: razselili su se slovenski doseljenici takodjer po plemenih, koja su se postupice u koljenih i rodovih razgranila po župah, osnivajući nova siela s novimi nazivi. Još se u sliedećih

Digitized by Google

stoljećih nalazi trag, kako su pojedina plemena u pojedinih kotarih i priedjelih zajednički stanovala. U župi gorskoj stanovalo je početkom XIII stoljeća, za cielo od davnije dobe, šest plemena.[1] Kod Blinje živili su „plemići“ toga imena, jamačno jednoga roda.[2] Rod, kojemu je župan Vlčeta pripadao, imao je razgranjen posjed u Pokupju.[3] Imena pojedinih miesta sjećaju nas, da jih je jedan rod zasnovao; kano što ime sela „Chitamer“, Hotimir, izmedju Dubrave i Garića. Ako i ne imamo listina iz IX—XI vieka za posavsku Panoniju, kano što jih imademo za Dalmaciju, iz kojih bi mogli za nju crpsti mjestopis za onu dobu: to ga možemo do njekle neizravnim načinom uzpostaviti. Mnoga mjesta, koja se navode u listinah XII i XIII vieka, daleko su starija. Utemeljitelj zagrebačke biskupije pokloni joj Dubravu i Česmu (Čazma), koja su dakle mjesta uz sielo biskupije Zagreb bila već u XI vieku.[4] Jur početkom XII v. spominju[5] se Toplice kod Varaždina, koje su jamačno starije, i postale uz rimsku „aqua viva“. U onu stariju dobu spadaju jamačno i druga mjesta, koja se u spomenicih XII v. navode, kano što: Gorica, Kamenik, Podgorje, Okić, Reka, Vodica, Glognica, Krapina, Modruš, Selna i Selina, Garić, Osek itd. U okolini zagrebačkoj spominju se mjesta: Čučerje, Ugra, Lupoglav, Rabuč, Oborovec, Kašina itd. U prostranom vlastelinstvu, koje je imao rečeni Vratislav s braćom kod potoka Krapine i njezinih pritoka, navode se: Dobra, Poljanica, Stubica, Planina, Dubica, Bistrica, Pihina, Horšovec (?), Plešivica, Otok, Bistra, Lipovec[6]; u gorskoj župi spominju se: Toplica, Kupa, Trstenik, Kraševo, Glogovica, Golina, Bović, Peščenica, Hotina, Moćenice, Visoka itd.[7] Imena ova nikla su iz onih istih predstava, koje su djelovale u zemlji preko Gvozda na doseljenike zasnivajuće nove naselbine. Ovdje i ondje djelovala je jedna narodna tvorna sila; ovdje i ondje naišli su doseljenici na jednake zemljištne i kulturne odnošaje.

Tako je hrvatski narod zaposjednutu zemlju imao polagano, velikim trudom i naporom osvojiti, preobraziti i udariti na nju svoj

---

[1] Tkalčić: Monum. histor. episcop. zagrab. I, 25. 28.
[2] Ibid. p. 63.
[3] Ibid. p. 61—2.
[4] Ibid. p. 1, 15.
[5] Ibid. 4.
[6] Ibid. p. 17.
[7] Ibid. p. 21. 25.

Digitized by Google

pečat. Imena župa i miesta, koja su, izuzam tiesan rub u primorju, u nutarnjoj zemlji nastala, dovoljno svjedoče, da je baština, koju je ondje hrvatski narod od davnijih vremena preuzeo, dosta oskudna bila. A to bijaše za očuvanje bića i osebnosti njegove velika sreća, kojih bi težko obranio bio, da je preuzeo bio zemlju, posutu starimi gradovi, sieli davne prosvjete, napučenu stanovničtvom duševno razvijenijim. Pà ta okolnost, ako se ujedno sjetimo kako je romansko žiteljstvo u gradovih dalmatinskih umjelo sačuvati svoje narodno biće, ujedno nam na pol daje odgovor na pitanje: u koliko se je u nutarnjoj zemlji sačuvalo medju hrvatskim pučanstvom i ostanaka prasjedioca tamošnjih?

Čim su se u prvih stoljećih srednjega vieka državni i narodni odnošaji poluotoka jugo-iztočne Europe, koji su stvaranjem novih slovenskih država poremećeni bili, njekoliko ustalili: izlaze na površinu ostanci rimskih naselbina u različitih priedjelih grčko-bizantinske carevine i na zemljištu onih slovenskih država, ovdje u većem ondje u manjem broju. Ti Romani dolaze kod Bizantinaca i Slovena obično pod imemom Vlaha (Βλάχος, влахъ).[1] Pojedini tragovi Romanom dopiru čak do VI vieka[2]; ali u većoj se gromadi pojavljuju od X stoljeća. Kod prvoga bugarskoga ustanka god. 976 pomaljuju se „Vlasi" u Macedoniji medju Kastoriom i Prespom, dočim bi ovdje Samuelov brat David usmrćen „παρὰ τινων Βλαχῶν ὁδιτῶν".[3] Ime „Κίμβα λόγγος" t. j. Cimpu lungu (campo longo) izmedju Strume i Strumice na iztočnih granicah Bugarske, prama bizantinskoj carevini sjeća, da je stanovničtvo ondješnje bilo romanske, vlaške narodnosti.[4] Vlasi su vojevali pod grčkom zastavom u ratovih proti Saracenom sicilskim (1027), proti Normanom (1082),

---

[1] Po Miklošiću (Slav. Elemente im Rumunischen. Wien 1861. S. 1. Lexicon palaeoslov. a. h. v.) ime polazi od Kelta, od kojih priedje ka Germanom, a od ovih k Slovenom, od kojih ga jamačno primiše Byzantinci. Staro-njem, walh, slov. влахъ znamenuje čovjeka romanskoga porekla, „homo romanae originis".

[2] Iz rieči jednoga vojnika grčke vojske, koja je god. 579 proti Obrom u Astici stajala, iz rieči „ῥετορνὰ, τορνά, τόρνα φράτρε" (Theophyl. Samocatta II, 15. Theophan. I, 397 ed. Bonn), zaključuje se, da je tada u grčkoj vojsci bilo Romana, koji su stanovali na zemljištu bizantinske carevine.

[3] Georg. Cedren. Histor. II, 435. ed. Bonn. Rad XXIV, 14.

[4] Rad ib. p. 47.

Digitized by Google

proti Kumanom (1091, 1095).[1] Od pokrajina bješe osobito Tesalija napučena vlaškim narodom, uslied čega bi ona prozvana Βλαχία i μεγάλη Βλαχία. Ondje se u drugoj polovici XI vieka navode u okolici Exeve, a osobito u južnom tesalskom gorju nad zeitunskim zalievom.[2] Odavle imale su se vlaške naselbine pružati k Soluni, u kojega blizini spominje se u XII vieku zemlja „Flachia, Vlachia".[3] Tesalski Vlasi sastavljali su jezgru kneževine, odanle „Βλαχία" prozvane, koja bi početkom XIII stoljeća M. Angelom Komnenom Dukom osnovana. Inače Tesaliju je, kano što je poznato, naselilo bilo takodjer slovensko pleme Velesića ili Velegostića, kojih se pokrajina („provincia Belegezitiae") spominje još koncem XII vieka. Uz ovu veliku Vlašku u Tesaliji spominje se mala Vlaška (μικρά Βλαχία) u staroj Aetolii i Akarnaniji i gornja Vlaška (Ἀνω-βλαχία) u jugoiztočnom Epiru. Prema tomu iztiču se u srednjem vieku vlaške naselbine na zapadno-južnom okrajku poluotoka jugoiztočne Europe medju jonskim i egejskim morem i korintičkim zalievom.[4]

I sjevernije od ovih vlaških naselbina na grčko-ilirskom zemljištu pojavljuju se Vlasi na zemljištu, kojom je Srbija zavladala bila. U srbskih spomenicih XII—XIV vieka[5] spominju se Vlasi na gornjem Drinu, oko Skopja (na gornjem Vardaru), kod Peći u Hvosnu, kod Prištine na Sitnici, na Limu, kod zetskoga Blata itd., dakle na onoj gorskoj visočini, koja se od izvora iztočne Morave i od Lima stere na jug-zapad prama moru. Na tom prostoru obitavalo je onih do 800 vlaških obitelji, koje su sa zemljami poklonjene samostanom hilandarskomu, žičkomu, dečanskomu, sv. nikoljskomu u Hvosnu, gračaničkomu, arhangjelskomu kod Prizrena i crkvi sv. Nikole u Baniji. Osim ovih jamačno je bilo i drugih mnogo, koji se ne navode, te si možemo predstaviti dosta gusto pučanstvo vlaško u onih priedjelih stare Dardanije i sjeverozapadnoga diela Macedonije. U dubrovačkih na dalje spomenicih

[1] Annal. Barens. Mon. Germ. SS. V, 53. Anna Comn. Alex. VIII, 227. X, 273—4. ed. Bonn.

[2] Tafel: de Thessalon. p. 467.

[3] Ansberti expeditio Frider. I imp.

[4] I sada imade Vlaha (Rumunja, Cincara) u Tesaliji, u gorju Pinda (oko 50.000 stan.), u Epiru i Arbanaskoj (50.740 stan.), u Makedoniji (do 70.000 stan.), u Grčkoj (do 12.000 stan.). Ovi brojevi niesu dakako zajamčeni.

[5] Miklošić: Monum. serb. 6, 12, 59, 71, 79, 88, 564. Glasnik društva srp. slov. XV, 264 slj.

Digitized by Google

XIII i XIV vieka[1] spominju se Vlasi moračkoga samostana u iztočnoj Zeti na rieci Morači i mileševskoga samostana u Polimlju, za tiem Vlasi iz Trebinja, Urma (kod Klobuka), Nikšića, Banjana, Rudina, Vrsinja, Dračevice (kod Novoga grada u Boci kotorskoj), iznad Risna (sada Krivošije), Konavlja, Huma i Bosne. Vlasi ovih dvaju posljednjih priedjela potiskavali bi se k primorju; Vlasi iz Huma u stonski ili pelješački poluotok, iz Bosne k Neretvi. Njekoji Vlasi doselili su se pače i u Dubrovnik.

Odavle se razabire, da je ne samo po jugo-zapadnih nego i po sjevero-zapadnih stranah balkanskoga poluotoka živilo Vlaha u XII—XIV stoljeću. Ovi Vlasi živili su po plemenih i rodovih u selih i omanjih kotarih, koji se i u slov. spomenicih[2] zovu катоунь od rom. cantone[3], a koji su obično imali posebna imena[4] od rodova i plemena njihovih. Katuni bijahu ili na državnom ili na vlastelinskom zemljištu.[5] Zanimahu se pako Vlasi pastirstvom i prienosom robe na konjih i mazgah. Pastirstvo bijaše glavno zanimanje Vlaha na cielom balkanskom poluotoku; odavle nestalan život njihov, koj se u svih spomenicih ističe; dočim je samo jedan dio živio u katunih, drugi prelazio s blagom i marvom planine na planinu tražeći izdašniju pašu. Sir, koji su Vlasi pravili, dodje na glas i u promet pod imenom lat. „caseus vlachescus, vlachiscus", pa i ime njegovo rom. brъnzъ priedje medju Slovene: „brenca, brindza." S tim glavnim zanimanjem Vlaha bijaše i ono drugo u tiesnom savezu, budući naučeni na nomadski način življenja i gojeći blago i marvu, kojom su trgovcem u ovećih družinah prenosili („ponosnici") robu od mjesta do mjesta, od kotara

[1] Sabrao jih dr. K. Jireček: „Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa" u Sitzungsberichte der kön. böhm. Gelehrtengesellsch. 27 Jänner 1879. V. Monumenta spect. histor. Slav. merid. X, 133. 4, 158—9.

[2] V. Daničić: rječnik iz srp. starina a. h. v. катоунь regio pastoria . к. катоуна влахъ. U lat. dubr. spomenicih „catune, cathoni".

[3] Miklošić: Die Fremdwörter in den slav. Sprachen p. 25 navodi arbanasko katuni; ali oboje izvodi Matzenauer (Cizí slova ve slov. řečech I, 37) pravo iz rom. cantone

[4] Spominju se katuni Běloglavci, Črnča, Mirilovići, Bormasi. Podcernji, Pliska, Bobani, Pilatovci, Krizojevići, Ladovići, Dobrili, Dragobratići, Vojhnići, Pribinovići itd.

[5] U Dušanovu zakonu (ed. Šafařik p. 37) navodi se „grad, župa, katun". U dubrovačkih spomenicih (kod Jirečka op. cit.) spominju se Vlasi bana i kralja bosanskoga, vojvode Senka, Radoslava Pavlovića, Sandalja, Pavla Radenovića itd.

Digitized by Google

do kotara. Ime tih družina (karavana) rom. turma priedje i u jezike susjednih Slovena, srb.-hrv. turma, turmar.

Kada se pita za narodnost tih Vlaha, treba razlikovati dvie dobe. U starijoj dobi pripadahu Vlasi za cielo romanskoj narodnosti. O tom svjedoče ne samo mnoga imena Vlaha, koja su se u spomenicih sačuvala, nego i druge okolnosti. Takova imena Vlaha, koja se u srbskih i dubrovačkih spomenicih navode jesu: Bukor, Bun, Fečor, Singur, Surdul, Serban, Ursul, Dragul, Dražul, Nêgul, Radul, Rajul, Stanul, Vladul, kojih njeka, kano Bun (bonus), Bukor (pulcher), Singur, već po sebi su romanskoga porekla; druga su slovenska, ali s dodatkom rom. člana -ul na kraju rieči (Radul) itd. Da su Vlasi na zemljištu jugoslovenskom bili poreklom Romani, imamo jedno svjedočanstvo domaće iz polovine XII vieka, tvrdnju na ime barskoga pisca[1]: „Latini, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Moro-vlahi, hoc est nigri Latini, vocantur.“ Odavle rieč „vlah“ znamenuje u srbskih spomenicih njekoliko puta Romana u obće, pa s toga i Dubrovčanina, koji su početkom bili velikim dielom romanske narodnosti, kano što i stanovnici Zadra, Spljeta i Trogira. Ban bosanski Matej Ninoslav potvrdjujući (1234—1240) povlasti, koje je njegov predšastnik ban Kulin podielio bio (1189) Dubrovčanom odredjuje: „ако вѣроуе срьблинь влаха, да се при прѣдь кнеземь (dubrovačkim); ако вѣроуе влахь срьблина, да се при прѣдь баном“ (bosanskim).[2] Ovdje znamenuje „влахь“ Dubrovčanina, čovjeka Romana, Latina, срьблинь podanika bosanskoga bana, porekla slovinskoga; što se potvrdjuje i drugim spomenikom. U listini na ime srbskoga velikoga župana Stjepana, potonjega prvovjenčanoga kralja, izdanoj god. 1215—19, čita se: „и да не ѥмлѥ срьблинь влаха безь соуда“[3], a to se latinski prevodi: „Et ut Sclauus non apprehendat Raguseum sine iudicio“.[4] I u Srbiji se po spomenicih[5] razlikuje Srbin od Vlaha i Arbanasa; zabranjuje se pače god. 1330 „срьбинь да се не жени оу власѣхь“.

Ali polagano su se Vlasi po narodnosti pretočili u Slovene, medju kojimi su živili i pod kojih su državnu vlast podpadali. Ime

---

[1] Presb. Diocl. Regn. Slav. ed. Crnčić p. 8. U hrv. textu ne ima rieči „Moro-vlasi“ nego „črni Latini“.

[2] Miklošić: Monum. serb p. 25 cf. p. 29, 33.

[3] Kod Jirečka loc. cit.

[4] Prievod priobćih u Radu I, 128—9.

[5] V. Daničićev rječnik ad v. влахь.

Digitized by Google

i tada osta, ali ne znamenovaše više porekla nego čovjeka onoga zanimanja, koje bijaše glavno Romanom stanujućim medju Sloveni; imena „влахъ“ i pastir, pecuarius, postaše istovietna. To bijaše drugo, mladje doba, u koje ime влахъ nije prikopčano bilo narodnosti već načinu življenja seoskoga puka; pa je moglo znamenovati i čovjeka romanske narodnosti i čovjeka pastira, ili samo ovoga, kako se je na ime taj prielaz postupice izvodio. Taj proces preobražaja po narodnosti imao je rano započeti; Vlasi poprimiše polagano slovenski jezik (srbski, bugarski); pojedini katuni mogli su još u XIII vieku sačuvati svoj jezik romanski, pače moglo je i kašnje medju pastiri i turmari biti Romana; ali u velike se onaj proces preobražaja dosta rano obavi i dovrši, kano što svjedoče slovenska imena katuna i pojedinih Vlaha[1] u spomenicih XIV i XV stoljeća. Od tada je vlah i pastir i turmar jedno te isto; pa mu etnografsko znamenovanje, koliko se ime odnosi na pomenute slovenske zemlje, sve to više izčezava, dok ga napokon i ne nestà, ustupivši mjesto posve onomu drugomu znamenovanju po glavnom zanimanju njekadanjih Romana, Vlaha u onih zemljah.

U dojakošnjem nacrtu osvrnusmo se na Vlahe, koji se u srbskih i dubrovačkih spomenicih navode i koji su stanovali u obsegu stare Srbije (Rase), Zete, Trebinja, Huma i jugo-zapadne Bosne, jer se oni u tih zemljah ranije javljaju i odnošaji su jim jasniji. Na hrvatskom zemljištu pomaljaju se Vlasi nešto kasnije, koliko se bar iz priobćenih spomenika razabrati može. Počam od početka XIV vieka dolaze Vlasi na vidik u različitih priedjelih od Cetine do Velebita i na oba obronka ovoga gorja, a ponajviše u dalmatinskom zagorju. Prikazuju se poimence na vlastelinstvih hrvatskoga i bosanskoga bana bribirskoga kneza Mladena Subića (1312 do 1322), cetinskoga kneza Ivana Nelepića, krbavskih Kurjakovića, knezova krčkih, na kraljevskih dobrih kod Trogira (u Bosiljini); u okolišu šibeničkom, na Cetini, u Kotarih kod Ostrovice, oko Knina, u Krbavi, u primorju izpod Velebita kod Baga i napokon na otoku Krku.[2] Vlasi su dakle u ono doba stanovali u zaledju

[1] Imena katuna navedena su više; imena njekih Vlaha XIII i XIV vieka: Miroslav, Vladimir Gostinić, Hranko (1278), Tolislav, Mojslav (1284), Vlad, Gruboje, Dragoje, Branislav, Dobroslav, Radomir, Berivoj, Miloslav (1285), Dubravec (1362), Milat, Radojko, Brajan, Bogoš (1397—8) itd.

[2] Michae Madii historia ed. Lucii p. 377. Monum. histor. Slavor. merid. spectantia II, 219—20. III, 236—7. IX, 213—239. Lucii:

Digitized by Google

primorja od Cetine do Istre, pa su odanle prodirali u primorje, doselili se u pojedine mu priedjele, odavle pače preselili se i na otok Krk, imenito u Dubašnicu i Poljicu i omišaljsku okolicu. Ime piše se u izpravah hrvatskih kano u srbskih „vlah, vlasi", u latinskih obično „vlachus, vlacus, blacus", ali i morovlachus", tal. „morlacco". Ovo posljednje dolazi već polovicom XII vieka u barskom ljetopisu popa Dukljanina; u latinskih izpravah starijih prevladjuje ipak jednostavno ime „vlachus"; u kasnijih počam od druge polovice XIV vieka upotrebljuju se oba uzporedice, dočim je drugo ime „morovlachus" posvema prevladalo kod talijanski govorećih stanovnika u Dalmaciji i izvan nje. Odavle je i hrvatsko podgorje naprama otokom Rabu i Pagu, gdje se mnogo Vlaha doselilo bilo, prozvano „Murlachia"[1], pa i Velebit „le montagne della Murlacca" i ondješnji morski zaliev „canale di Murlacca". Ovo ime nestoji u nikakovu odnošaju, kano što se prije mislilo s morem, kano da bi znamenovalo primorske vlahe; nego dolazi od polugrč. μαυρόβλαχος, komu odgovara srb. каравлах, i koje je već Dukljanin dobro protumačio „Latinus niger", crni Roman, Latinac.[2] Hrvatski Vlasi živili su inače kano što oni u staroj Srbiji, Bosni, Humu, Zeti i u dubrovačkom primorju. Stanovali su na ime u katunih; što se potvrdjuje i tiem, jer je krbavski knez Grgur Kurjaković osvojio i pridržao bio (1344) dva katuna Vlaha („catunos duos Morlacorum") pripadajuća sinovcu njegovu knezu Ivanu Nelipiću. Ondje bi živjeli u šatorih i klietih („tentoria et domunculae"). Bavili se pastirstvom i turmarenjem, o čem jedino govore izprave, u kojih se vlasi pominju.[3] S toga su tražili planine i do-

---

Memor. stor. di Traù p. 279—80. Kukuljević: Jura regn. D. S. C. I, 126. 149—50. 157. Listine 97, 102—5. Theiner: Monum. Hung. I, 140. Jireček loc. cit.

[1] Monum. spect. histor. Slavor. merid. VIII, 206, 218. 222. 259.

[2] Miklošić: Ueber die Wanderungen der Rumenen. S. 3. Srb. Каравлах znači inače Rumunje u Vlaškoj, koja se Каравлашка zove, kano što Moldavska = Карабогданска. Zašto su Rumunji prozvani crni Romani, pravi uzrok nije poznat.

[3] Ban Ivan Babonić pobiedivši Mladenove vlahe ote im marvu. Zabranjeno je Vlahom stanovati u Bosiljini, planinskom priedjelu kod Trogira, i ondje pasti svoja stada (1383). Krbavski knezovi Nikola, Toma i Butko Budislavići izdajući povelju (1387) Bagu zabraniše vlahom upotriebiti njegove pašnjake. Knez Martin Frankapan daruje novljanskomu samostanu sv. Marije „jednoga vlaha za kmeta . . i za pastira" itd.

Digitized by Google

line s dobrom pašom, pa se prema potrebi selili iz jednoga mjesta na drugo. Iz svega toga ne može biti sumnje, da su hrvatski Vlasi bili sa srbskimi i bosanskimi jednoga porekla. Ali kada se Vlasi pojavljuju na hrvatskom zemljištu, imao je biti dovršen onaj proces asimilacije, t. j. hrvatski Vlasi niesu više u velike bili po jeziku i narodnosti Romani. Najdulje čine iznimku krčki vlasi, koje razlikuju izprave još u XV vieku od tamošnjih Hrvata[1], i kojih su ostanci sačuvali bili svoj jezik sve do nedavna.[2]

Iz ovoga se kratkoga osvrta razsbire, da se počam od XII stoljeća pojavljuje na srbskom, bosanskom i hrvatskom državnom zemljištu seoski romanski živalj, koliko se po jezičnih ostancih suditi može, istovietan s onim na grčko-bizantinskom i bugarskom državnom zemljištu, gdje mu se jasni tragovi nalaze u dobi još davnijoj, čak u prvih stoljećih srednjega vieka. Svagdje bijaše tomu životu glavno zanimanje pastirstvo i turmarenje; svagdje, kod Grka i Slovena, jedno ime vlah, βλάχος, vlachus. Prema tomu, pošto ne ima nigdje traga, da bi se taj romanski živalj u srednjem vieku od druguda doselio u jugo-iztočnu Evropu: ne može biti sumnje, da su ga ondje već zatekle nove narodne i državne tvorbe, koje su na ruševinah rimske carevine ondje nastale. Sredovječni indi Vlasi jesu potomci onih rimskih naselbina iz italijskih pokrajina, koje su Rimljani onamo, osobito mnogobrojno u zemlje na lievoj obali Dunava, doveli bili, i koje su tamošnje starosjedioce uz podporu državne vlasti i veću prosvjetu dosta brzo romanizovali, upivši same dosta njihova narodnoga bića.[3] Što ovi Romani, kojih veći

[1] U jednoj listini 1488—96 čita se: „che el primo patron della possession sia stato Corvato ciòè Schiavon et non Murlaco". „Murlachi pagavano . . . Crouati pagavano" . . . Drugdje: „con tutti li Corvati e Morlacchi di Dubasniza et Pogliza". Kod Miklošića: Ueber die Wanderungen der Rumunen. S 4—5. Crnčić: Najstarija poviest str. 137.

[2] Poljičanin Mate Bajčić molio je prije njekoliko godina pred kanonikom Parčićem „otče naš" i „zdravu mariju" u rumunjskom ali već hrvatskim izpremiešanom jeziku. Bajčić je kazivao, da su roditelji njegovi govorili „po vlašku". Miklošić op. cit. p. 5, 8. Još su se na hrv. zemljištu do danas sačuvali Rumunji u Istri u dolini raškoj od Učke i visa boljunskoga i pićanskoga do Kozljaka do Sumberga, imenito u Šušnjevici, Novoj vesi, Jesenoviku, Litaju i Brdu. Imade jih do 3000 duša. Svoj jezik zovu vlaški, o kojem govori Miklošić: Die slav. Elemente im Rumunischen. S 55 folg. Ueber die Wanderungen. S. 6.

[3] Miklošić: Die slav. Elemente im Rumunischen (S. 4): „Es liegt in der Natur der Sache, dass sich die Römer in Dacien mit den eingebornen Dacier, und in Moesien mit den Bewohnern Moesiens, den

Digitized by Google

dio bî pod Aurelianom (272 god.) iz zemlje na lievoj obali Dunava preseljen u srednju Moesiu, javljaju se u srednjem vieku kano pastiri i turmari: tomu se neće čuditi nitko, koji uzme na um, da su ostanci davnih rimskih naselbina zapremali poslije propasti carstva i vlasti njihove kroz stoljeća planine, pod kojih su zaštitom i očuvali svoje narodno biće a tiem usvojili si onaj način življenja, koj je za sredovječne Vlahe upravo značajnim.

Ali dočim je narodna istovjetnost sredovječnih Vlaha i romanskih kolonista jugo-iztočne Europe izvan svake sumnje: odavle još ne sliedi, da su Vlasi, gdje se god pojavljuju, ondje i prasjedioci. Odavle imenito ne sliedi, da su Vlasi srbski i hrvatski XII—XV vieka oni Romani, koje su Srbi i Hrvati posjednuvši Dalmaciju, Dardaniju itd. ondje zatekli. Šta se poimence hrvatskih Vlaha tiče, ne samo ne ima nikakova dokaza, da bi oni neposredno potekli bili od starih Romana Dalmacije, kojih je jamačno bilo i u nutarnjoj zemlji, nego sve okolnosti, pod kojimi se Vlasi u XIII stoljeću ondje pojavljuju, svjedoče, da su se oni onamo doselili iz susjednih pokrajina, imenito iz srbskih i bosanskih zemalja. Hrvatske Vlahe i dalmatinske Romane ne veže nikakova tradicija, osnovana budi na spomenicih budi na ustmenoj predaji. Spomenici do XII stoljeća poznaju Romane u pomenutih gradovih dalmatinskoga primorja, ali ne znadu za Romane ili Vlahe u njegovu zaledju, zagorju, gdje nam jih tek spomenici XIV stoljeća predstavljaju. Osim toga Romani dalmatinskih gradova pripadaju po jeziku talijanskim, dočim Romani u zaledju njihovu, na nutarnjem zemljištu hrvatskom i na zemljištu srbskom i bosanskom, pripadali su, sudeć po ostancih njihova jezika, iztočnim Romanom, kojih su glavno sielo bile zemlje oko Balkana a južno od Dunava.[1] Odavle su se ti Ro-

---

Geten, vermischten . . . Erst durch jene Colonisten ist die Sprache begründet worden, welche in Form und Materie römisch, durch die Sprache der früheren Bewohner jener Länder modificirt, eine wahrhafte langue romane ist." U iztočno-romanskom jeziku imade autochtonskoga življa (dačkoga, koji je srodan bio ilirskomu), latinskoga i slovenskoga, s kojim su romanizovani Daci u VI stoljeću izpremiešani bili.

[1] Poznato je, koliko se od sto godina razpravlja u znanosti pitanje o postanku iztočnih Romana (Rumunja), o njihovoj postojbini, o razseobi njihovoj itd. Sr. Thunmann: Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig 1774. Sulzer: Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien 1781—2. Engel: Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum. Vind. 1794. Geschichte der Moldau und Walachei. Halle 1804. Tomaschek: Ueber

Digitized by Google

mani razselili i na zapadni diel balkanskoga poluotoka, i to najprije na zemljište srbsko i bosansko, pak onda hrvatsko, kojih prvo imalo jih u svojem obsegu jurve u XII stoljeću. Ovamo su se oni razselili ne u velikih gromadah nego kano putujući pastiri u manjih družinah; s toga niesu ni pobudjivali pažnje ljetopisaca i povjestnika. Skrajna tačka na zapadu bijaše Krk i Istra. Seoba na zapad mogla je započeti u XII vieku, koncem kojega je rumunjski živalj u Bugarskoj stao veliku silu razvijati, trajaše upornije kroz XIII, a doče u XIV vieku.[1]

Odavle se vidi, da ja ne držim, da bi se romansko stanovničtvo nutarnje Dalmacije uzdržalo bilo do dobe, u kojoj stupaju Vlasi na pozorište, pa da bi ovi bili ostanci onoga romanskoga stanovničtva. Za takovu tvrdnju ne ima upravo nikakova dokaza. Navedeno je na svojem mjestu, da je romansko stanovničtvo u zaledju dalmatinskoga primorja u obće riedko bilo, te da ono nije moglo preživjeti one katastrofe, koja je Dalmaciju snašla poslje propasti rimske u njoj vlasti.[2] Pa ako su Hrvati i Srbi našli ondje slabih ostanaka rimskoga življa, oni su tečajem sliedećih stoljeća izčeznuli. S toga držim, da se ne može govoriti o kakovom romanskom stanovničtvu na hrvatskom zemljištu do XII vieka, ako se dalmatinsko primorje u označenom obsegu izuzme; koja se tvrdnja nalazi i u našem jeziku potvrdjena.[3]

Teži je odgovor na pitanje: jesu li i koliko su Hrvati zatekli u Dalmaciji autochtona življa? ako jesu, kako se dugo održao, i je da li je u biću novih doseljenika ostavio kakav trag svojega

---

Brumalia und Rosalia: Wien 1869. R. Rössler: Romänische Studien. Leipzig 1871. J. Jung: Römer und Romanen in den Donau-Ländern. Insbruck 1877. Od slovenskih učenjaka Šafařik (Sebrané spisy II, 221), Miklošić op. cit. Palausov: Румынскія государства Валахія и Молдавія. Спет. 1859. J. L. Pič: Ueber die Abstammung der Rumänen, Leipzig 1880.

[1] Mnienje Miklošićevo: Ueber die Wanderungen der Rumunen. S. 6. Ovdje ne ulazim u druga amo ne spadajuća prieporna pitanja, kano što o dobi, u kojoj su Romani posjeli zemlje ovkraj Dunava itd.

[2] V. str. 125 slj.

[3] Koliko je u hrvatskom jeziku romanskoga življa, taj ne nosi biljega tolike davnine, kano što n. p. u arbanaskom (ilirskom) jeziku. Od rumunjskih rieči Miklošić (op. cit. p. 8) nadje samo njekolicinu, koje su prešli u srbski jezik. Što je u hrvatskom i srbskom jeziku romanskoga, imenito latinskoga življa: to je unišlo u nj tek u srednjem ili novom vieku. U njem ne ima latinštine klasičke, kano što u arbanaskom jeziku. Miklošić: Die slav. Elemente im Rumunischen. S. 5.

Digitized by Google

bića? Taj autochtoni živalj mogao je na zemljištu, koj su posjeli Hrvati, biti samo narod ilirski. Iliri i Traci, koji su svojimi plemeni različitih imena zapremali balkanski poluotok, prvi zapadni, drugi iztočni mu dio, bijahu po resultatih novih iztraživanja dvie srodne narodne skupine. Traci u pokrajinah Haemu na jugu bijahu rano raztvoreni uplivom grčke prosvjete, dočim su plemena njihova Haemu na sjeveru, u Podunavlju dolnjem (Gete i Daci), pod uplivom rimske vlasti i kroz rimske naselbine romanizovana. Taj tračkí živalj, koj je u romanstvu utonuo, proviruje još sveudilj iz jezika iztočnih Romana.[1] Premda niesu još dotična znanstvena iztraživanja dovršena, u koliko imade autochtona ilirskoga življa, koj je u današnjoj arbanštini zastupan, u hrvatskom i srbskom jeziku, odkle bi se dalo zaključiti, kako bijaše jak, kada su hrvatski i srbski narod njekadanje ilirsko zemljište zaposjeli: to se ipak već danas utvrditi može, da je on na onom zemljištu morao veoma slab tada biti, jer nije skoro nikakovih tragova ostavio u hrvatštini i srbštini.[2] Romanstvo naidje u iztočnoj polovini balkanskoga poluotoka na kamo jači tračkí živalj, nego li je ilirski mogao biti u zapadnoj polovini, kada su ovu Hrvati i Srbi naselili. A tomu nije ni čudo; jer premda je Romanstvo iztočnu polovinu uzastopce s rimskim orlom poplavilo: nagazi ondje na razmjerno mnogobrojno prastanovničtvo, koje se dalo samo polagano raztvoriti, te je uzvratno i na svoje gospodare uplivalo, dočim je od rimskoga zavojevanja ilirskih zemalja do dielomičnoga zaposjednuća hrvatskim i srbskim narodom prohujilo više od šest vjekova, koji su tamošnje prastanovničtvo, lišeno svake vlasti i svakoga upliva u javne poslove, mogli posvema satrti.

[1] Taj „alteinheimisches Element“ navodi Miklošić op. cit. p. 6—10. Na taj elemenat svadja on takodjer postavljanje articula na kraju imenice u arbanaskom i rumunjskom jeziku, odkle da priedje i na bugarski. Ali tomu se prigovara s druge strane, jer da se i u drugih romanskih jezicih po spomenicih VI vieka zaime „ille“ postavljalo sada pred sada poslije imenice.

[2] Miklošić (op. cit. p. 8—10) navodi rieči jednake u rumunjskom i arbanaskom jeziku, koje on izvodi iz tračko-ilirskoga; pa ujedno poredjuje jednake rieči našega jezika, kano što: vatra, guša, okolo, kopile, katun, leš, stopanin. Obratno u razpravi: „Albanische Forschungen“ navodi „slavische Elemente im albanischen“, kojih ne nalazi u glasoslovju, ali u tvorbi rieči i u lexikalnom dielu jezika. Ali, čini mi se, ne izjavljuje se, u kojoj je dobi ovo uzajamno djelovanje tih jezika započelo i dočelo. Ovdje se treba sjetiti, da je Srbija Nemanjića obuhvaćala veliki, kadšto veći dio arbanaskih zemalja.

*

Digitized by Google

Još se jedan etnografski živalj nesmie ovdje mûkom mimoići. Konstantin naime bagrorodjeni izpripovjedavši, kako su Hrvati osvojivši Dalmaciju njeke Obre poubijali, druge sebi pokorili, dodaje: „imade još sada Obara u Hrvatskoj, i poznaju se, da su Obri.“[1] Po ovih dakle riečih bilo je još polovicom X stoljeća ostanaka obarskih u Hrvatskoj. Ove ostanke nazrievali su pače njeki pisci u hrvatskih Vlasih, Moro-vlasih ili Morlacih, te je mašta njihova vidjela u tipu, nošnji i običajih tih Vlaha nješto neslovinskoga, nješto tatarsko-tursko-kalmučkoga. Ovoga mnienja ne treba nam pobijati poslije onoga razlaganja o hrvatskih Vlasih. Nije suvišno pitanje: je da li je car Konstantin pišući onu viest dobro obaviešten bio. Kod njega igraju Obri, koje on mieša sa Sloveni, veliku ulogu, veću glede Dalmacije nego li jim se po drugih suvremenih spomenicih pripisati smije. Al i predpostavivši, da su Obri zaposjeli bili Dalmaciju, njihovo gospodstvo moglo je ondje samo koj decenij trajati; jer i po Konstantinu Obri su za carevanja Heraklija (610—41) osvojili Dalmaciju i Hrvati jim ju oteli za istoga carevanja. Živalj obarski bio bi se u toj zemlji održao još uz tri stoljeća, dočim ga u Panoniji, koju su uz pol treće stoljeće zaposjednutu držali, nestaje još u IX vieku, t. j. čim su ondje gospodstvo izgubili. Kano za potvrdu izpremiešanja toga tursko-čudskoga plemena[2] s hrvatskim narodom navodi se rieč „ban“[3], koja da je iz obarštine u hrvaštinu unišla.[4] Ali kad bi tomu tako bilo, nebi trebalo odavle zaključiti, da su Hrvati tek u novoj domovini svojoj, u Dalmaciji, tu rieč, kojom su drugoga dostojanstvenika u

[1] Documenta p. 271.

[2] Byzant. pisci (Theophyl. Samoc. VII, 7 p. 282 ed. Bonn. Evagrii schol. histor. eccl. V, 1. p. 169 ed. Paris) zovu Avare takodjer „Τοῦρκοι“. Rieči, koje su se sačuvale iz avarskoga jezika, kano: kagan, Katuna, Tarchan, Tudun, Jugur itd. odgovaraju posvema dotičnim tursko-tatarskim istoga značenja. Ali kako su Obri duže živjeli uz Čude, usvojili su takodjer od njih dosta elemenata, tim laglje, što oba naroda spadaju u zajedničku turansku obitelj. Cf. Zeuss: Die Deutschen und die Nachbarstämme. S. 727 ff. Neumann: Völker des südlichen Russlands. S. 87. M. Büdinger: Oesterr. Geschichte I, 61 ff.

[3] Kod Byzantinaca piše se βαϊάνος, tatarski „bai“ znači bajanje (incantatio). Ima i u perzijskom jeziku „bân“, dux, custos, ali i „pân“, koj izvode iz korjena „pâ“, tueri, odkle sanskr. pâna, obrana. Hrv. bana piše Konstantin „βοανος, βοεάνος“. I jedan dvorski činovnik cara Vasilija II zove se „baian“ (Theophan. contin. p. 307). O rieči v. Matzenauera: Cizí slova ve slovanských řečech, str. 103.

[4] Slov. starož. str. 673. Geschichte der südslav. Litteratur III, 155.

Digitized by Google

državi naznačiti htjeli, od Obara uzajmili, dočim su Hrvati, po našem mnienju o njihovoj seobi iz pradomovine, u Podunavlju duže stojali u doticaju s njimi. Ovdje su oni stojali u njekoj ovisnosti od kagana, dočim su po Konstantinovu kazivanju u Dalmaciji uništili gospodstvo njihovo; te se laglje može pozajmljenje one rieči protumačiti za boravka njihova u Panoniji ili u Podunavlju u obće, nego li u Dalmaciji.

I tako izpitujući etnografske odnošaje u hrvatskoj državi prije XII vieka mogosmo na temelju historijskih spomenika naći u njoj samo dvie narodnosti: hrvatsku i romansku, i to ovu drugu samo u tiesnom obsegu bizantinske theme Dalmacije. Ako se i jest na hrvatskom zemljištu sačuvalo što god autochtona elementa u prvom početku, čemu ipak ne ima u spomenicih traga: to ga je skoro u gospodujućem hrvatskom nestati moralo. Prema tomu hrvaština došla je u borbu samo s romanštinom, koja bijaše u Dalmaciji svojim gospodstvom od više stoljeća pravo gradjanstva, a svojom pretežnom prosvjetom prevagu stekla bila. Ove historijske resultate težko će u velike promieniti potanja buduća iztraživanja hrvatskoga jezika te fiziologičkih i psihologičkih odnošaja hrvatskoga naroda, za koja se, osobito posljednja dva, kod nas jedva temelj položio. Medju tim okolnost ta, što je hrvatski narod, razmjerno malen, zemlju po rimskoj kulturi razvijenu, zaposjednuo, naselio i uredio; što je u njoj ne samo svoje biće održao nego i druge življe polagano probavio, može nam etnoložku snagu njegovu zasvjedočiti.

Digitized by Google

Borba za glagolicu na Lošinju.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. travnja 1880.

PRAVI ČLAN S. LJUBIĆ.

Čini se, da onaj otok, koj se u gradu Osoru neznatnim ždrielcem od creskoga dieli, te se Lošinj zove, nije bio stalno naseljen prije četrnaestoga vieka, osim što su na njem pastiri gdjegdje svoje stanove imali. Iz najstarijih spomenika tičućih se ovog otoka doznaje se samo to, da je tu početkom XIV stoljeća nadošlo iz susjednoga hrvatskoga primorja dvanaest obitelji, i da su se stalno naselile najprije na brežuljku prozvanu sv. Nikola, na milju daleko od mora, gdje se sada širi Veliki Lošinj. Ove na svoje troškove podigoše si crkvicu pod naslovom sv. Nikole, i izabraše si svoga duhovnika za duševne i crkvene poslove, dajući mu za živež dio svojih plodina u naravi, a načelnika za svjetovne, vjerovatno oba u sporazumljenju sa crkvenom i svjetovnom oblasti u Osoru.

Prvi put, po koliko nam poznato, spominje se Lošinj[1] u ugovoru sklopljenu u petak 30. rujna 1384 ind. VII. u Cresu medju Cresom i Osorom pred Franjom namjestnikom na Cresu i Osoru braće Jakova, Franja i Ivana Saracena, u ime ugarskoga kralja gospodara i vazdašnjih knezova creskih i osorskih, kojim bi ustanovljeno, da će *tota insula Lossini* pripadati od sada Osoru (*Arkiv župne crkve u Vel. Lošinju*). Iz listine pako od 28. siečnja 1398 ind. VI doznajemo i položaj ovih novih stanovnika napram Osoru. Tu se kaže, da se je *Nicolaus filius Obradi Chasovichia* (po drugih spomenicih

[1] U jednoj listini od 4. kolovoza 1791 kaže se ovako: „dalle quali prime famiglie fu denominato il loro nuovo paese *Lossino*, dedotto dal termine illirico *Lossavo*, che significa in italiano *loco petroso et alpestre*, come dalle tradizioni de vecchi si desume."

Digitized by Google

Harvović) de Lossino Minori et specialiter totius villae de Lossino[1], dakle kao zastupnik svih Lošinjana, prikazao u Osoru pred Nikolom pok. Mikula namjestnikom Petra Settoria i Franja de Ussepis, osorskih i creskih knezova, u ime Nikole i Ivana Gorjanskoga, dalmatinsko-hrvatskoga bana, gospodara Osora i Cresa, moleći ga, neka Lošinjanom odpusti namet od dukata po obitelj, što moraju plaćati osorskoj općini *pro custodia,* dodajuć, da su prvo u to ime, naime oprosta od straže u Osoru, plaćali samo 32 solda, kašnje pol dukata, a najskoli jedan zlatni dukat na godinu; ali da ovo zadnje *eis videbatur et erat impossibile et nimis grave.* Namjestnik Nikola sa svojimi sudci i viećnici Osorskimi, priznajući neprikladnost onoga nameta, odredi: *quod illi omnes, qui habitant in Lossino et aliis scopulis spectantibus ad civitatem Auxeri, qui solvebant annuatim unum ducatum auri comunitati Auxeri pro custodia, non teneantur nec debeant jam in antea solvere ducatum unum pro custodia annuatim, nisi bisantum unum videlicet solidos XLV pro custodia.* Zastupnik Lošinjski prihvati to sniženje nameta u ime straže, i obveže se *„facere etiam omnia alia servitia comunitatis Auxeri, sicut ceteri alii cives vel abitatores Auxeri, et hoc sub pena ducatorum mille auri aplicandorum medietatem cammare regis Ungariae et medietatem, videlicet ducatos 300 auri, domino Nicolao et Joanni de Gara dominis perpetuis insulae Chersi et aliis 200 parti observanti super inde (Župnički arkiv. knj. E. u Vel. Lošinju).*

Ali do mala, umnožavajuć se izvanredno prvodošle obitelji, učini jim se, da je i taj namet od 45 solda na obitelj prekomjeran; toga radi stave se Lošinjani iznova raditi o tom, da jim se obali. Osorsko vieće s prva odbaci njihove molbe, a oni se uteku mletačkoj republiki, sada vlastnici Dalmacije, na koju su onda ovi otoci spadali. Senatskim riešenjem od 27. ožujka 1441 bude ipak njihova molba odbijena. Uvidivši u tom sami Osorani, da bi sbog toga moglo doći do neugodnih posljedica, dne 23. srpnja 1442 ind.

---

[1] Ili u isto doba, kad Lošinj Veliki, ili malo kašnje njekoliko obitelji takodjer iz hrvatskoga primorja naseliše se na istom otoku pol milje podaleče od Lošinja Velikoga k zapadu pri moru, gdje se sada veličajno diže Mali Lošinj, i tu si sagradiše crkvicu sv. Martina, imajući svoga kapelana za duševnu upravu. Iz ove listine činilo bi se, da su tada ova dva sastavljala sve jedno mjesto. Nalazim pako, da stoprv 10. kolovoza 1595 sudom dobrih ljudih bi ustanovljena granica medju Velikim i Malim Lošinjem radi porešćine, koja se je dotičnim župnikom davati imala.

Digitized by Google

V. u svom vieću sabranu *de mandato spectabilis et generosi viri domini Darii Justo pro illustrissimo et excellentissimo ducali dominio Venetiarum honorabilis comitis civitatis predicte Auxeri et Chersi* zaključiše: *cum sit, quod homines et persone ville Lossini solverunt communitati Auxeri omni anno successive pro qualibet familia dicte ville Lossini solidos XLV propter regalia guardie seu custodiarum*, a budući da su se oprli toliko plaćati, poslaše svoje *ambasciatores cum scripturis credentialibus scriptis in lingua slava manu presbiteri Blasij eorum capellani*, s kojimi bi utanačeno, da svaka obitelj na Lošinju ima od sada plaćati u ime straže Osoru samo 28 solda malenih pod kaznom od 600 dukata *(V. Creski i Osor. Statut)*.

Andrija Suriano[1], mletački sindik u Dalmaciji, 29. siečnja 1449 dopita Lošinjanom, valjda uslied parnice sa Osorani, pravo pasti, orati i sijati na onom otoku.

Lošinjani, poljodjelci i pastiri u pradomovini, nastavili su tim se baviti izključivo i u novoj postojbini. Stoprv početkom XVI stoljeća, videći, da uz kršovitost onoga zemljišta nema jim nade do obilnoga cvieta, stave se motriti naokolo šireće se more i liepe svoje luke, te se odluče, da jih rabe na svoju korist. Pohite najprije, da grade pomanje ladje za lov ribe; a pošto jim prvi pokusi dobro uspievali, nastave na tom putu sve jače gradjenjem i povećih brodova. Osorani gledali su pako, da se tim njihovim uspjehom i oni okoriste, te stanu jih globiti. God. 1640 narinuše jim namet sardjela uz vatru, i to osim običajnoga poklona za osorske sudce po svakoj mreži i tridesetice za republiku i kneza; te nastaviše udarati namete i na druge njihove probitke. Ovo postupanje nezasitljive osorske vlastele dodija napokon Lošinjanom, te 19. svibnja 1674 najodličniji zemljaci, koji su tada bili na Lošinju, Ivan Budinić, Jakov Stuparić, Miho Botterini, Antun Budinić, Antun Botterini, Šimun Guslomanić i Šimun Ragusin Matijev sa svojim mjestnim sudcem Tomon Sopranićem, prikažu se tada u Cresu nalazećem se Petru Civranu vrhovnom providuru u Dalmaciji s molbom ustmeno i pismeno, neka jim, pošto *s' è ridotto grazie a Dio Lussino Grande in terra molto comoda e popolata a segno, che richiede per direttore di buon governo qualche regola che occorre nel deliberare per servizio commune*, podieli stalnu mjestnu upravu.

[1] A ne Antun, kako u listini župn. arkiva u Vel. Lošinju *(V. Com. et Rel. II. 2.)*.

Digitized by Google

Civran isti dan rieši prošnju po njihovoj želji, odredivši: *che salva al consiglio generale l' autorità d' elleger, come ha fatto per il passato, i reverendi piovani, cappellani, giudici ed altre cariche del comune e terra di Lussin Grande, sia poi dal detto consiglio in avenire, il giorno della purificatione della beatissima Vergine 2 febraro congregato, fatta ellezione a bossoli e ballotte di ventiquattro huomini di più atti e sufficienti al governo, e s' intendano rimasti quelli, che, passando la metà de voti, haveranno più balle degl' altri; così pure doverassi elegere un scrivano, e ciò in detto giorno annualmente praticarsi, dovendo quelli, che usciranno, haver un' anno di contumacia. Presso li suddetti, come sopra eletti, che saranno chiamati nel consiglio, e nel quale entraranno in oltre li giudici et altre cariche del comune, doverà rissieder l' autorità di consigliar, deliberar e far quelle cose tutte, che a benefitio e governo del commune e terra medesima saranno giudicate convenienti secondo che porterà l' occasione e gl' accidenti; con tal conditione però, che non si intenda mai la ridutione legittima, se non saranno almeno in quella uniti diciotto consiglieri; ne le cose, che veranno proposte, s' intendano prese, se non haveranno favorabili almeno dui terzi dei voti"*. Imalo se izbirati 12 iz primorske strane a 12 iz bregovite, naime 12 od imućnoga a 12 od težačkoga stališa. Čini se ipak, da je ova ustanova ostala na papiru.

Medjutim oba su Lošinja sve bolje napredovala i materijalno i duševno, tako da su g. 1754 brojila više od 4000 duša sa 200 manjih i većih svojih brodova na moru; dočim Osor, komu su podložna bila, sve više propadao, tako da nije ni 100 duša imao, a ni 8 osoba sposobnih za gradsko vieće, koje se toga radi ni sastati nije moglo. Ovo izlazi iz molbe, koju ove godine složno podnesoše oba Lošinja na dužda, u kojoj, označujući mu te mane, i kako toga radi sve u njih propada, naime *si vedono senza cura li publici porti con tanto danno abbandonati; le facoltà delle chiese maneggiate e disperse dagli ecclesiastici; il publico fontico abbandonato senza il dovuto provvedimento; li boschi, oggetto di tante publiche sollecitudini, da mano indiscreta sradicati; l' importante affare in materia di sanità negletto non solo in tempo sicuro, ma anche in circostanze di gelosia e di sospetto; le risse frequenti, il più debole sovverchiato dal più potente, e sopra tutto oppresso quel popolo da un' infinità di angarie et estorsioni della detta città d' Ossero, inventate da una sottile ma ingorda avarizia, dirette più al loro profitto che a publico vantaggio, sebbene colorite e palliate*

Digitized by Google

sotto il velo di nomi speciosi e venerabili; molili su mletačku vladu, neka dozvoli, da oba Lošinja *possano erigersi in una sola communità, e possano da per se sole governarsi e dirigersi, come fanno le altre communità tutte, con l' obbedienza al publico rappresentante d' Ossero e di Cherso, ma senza veruna immaginabile soggezione o dipendenza dalla detta communità di Ossero; pronti a soggiacere a pesi ordinarii, che a vostra serenità piacerà di imponere come tutte le altre communità.* Senat 13. kolovoza 1754 odpravi ovu molbu na odbor mudraca i viećnika za proučenje i savjet, te odredi jošte, da mu o istoj izviešće podnesu vrhovni providur u Dalmaciji i providuri za zdravlje stoprv nadošli iz istarskoga primorja i kvarnerskih otoka.

Franjo Grimani, tada vrh. providur u Dalmaciji, izviesti senat o tom predmetu svojom depešom od 29. srpnja 1755 iz Zadra. Veli on, da se Osor dakako toj molbi odlučno protivi, smatrajući Lošinjske zemlje, vode itd. kao svoju vlastitu imovinu, iz koje crpi sredstva za svoj obstanak i za izplaćivanje danka republiki od godišnjih 157 dukata. Primieti, da Osor u istinu broji 14 plemićkih obitelji, ali da se ove nalaze po Dalmaciji razpršane osim samo tri, koje stalno u Osoru prebivaju. Naproti kaže dalje, *presa in esame la costituzione dei Lossini, mi risulta dal piedelista venir composta d' un popolo numeroso d' anime 3425, il quale notoriamente fiorisce in credito d' abilità nella marina e di corraggio negl' incontri navali; che comprende molte famiglie benestanti; che possede cento cinque legni di trafico, cioè 98 tra tartane e trabaccoli, tre navi alte, un vascello e tre polache; e per la distanza di circa 50 miglia da Cherso, ove risiede il publico rappresentante, che solamente ogni due anni và a visitare i Lossini, possono infatti abbisognare quei sudditi d' un locale governo più ordinato e più opportuno di quello, che gli deriva presentemente dagl' Osserini*". Savjetuje napokon, da se Lošinji od Osora odciepe, ali da se ipak nješto prihoda iz Lošinja Osoru dopita. Uza sve te razloge senat ipak nedozvoli, da se Lošinjani sasvim od Osora razstave. To bijaše po duhu mletačke republike: ona je branila, gdjegod je mogla, municipalno plemstvo, jer je na tom temelju i sama ležala. Toga radi nalazimo i nadalje do pada republike, gdje u Lošinju rješava mjestne poslove uz mjestnoga sudca i sudca miritelja bratovština svetoga Antuna Opata sabrana u vieće uslied dozvole Creskoga kneza. Ova na pr. 3. veljače 1785 odredi, da svaka kuća za pet godina ima platiti po 10 solda, a zatim po 6 samo na godinu za poprav-

Digitized by Google

ljenje luke; i da udovci, koji se žene sa djevojkami, u ime *graje* (bevveraggio) po starom običaju plate 10 mlet. litara, a i više, ako su imućni. Ove zaključke one bratovštine uredovno sazvane potvrdi 20. ožujka 1785 tadašnji knez creski Jer. Antun Dandulo.

Kao što na političkom a navlastito materijalnom, tako su se Lošinjani i na duševnom i crkvenom polju sve to više razvijali. Vidili smo, da su već na dolazku iz hrvatskoga primorja sagradili oni u Lošinju Velikom crkvicu sv. Nikole, a oni u Malom crkvicu sv. Martina, i da su imali i jedni i drugi svoga kapelana za duhovnoga pastira. Spomenuli smo kapelana Blaža, koj je g. 1442 za Lošinjske poslanike sastavio punomoće *in lingua slava*, jer drugoga jezika nije ni znao. Ti kapelani služili su se u crkvenih obredih staroslavenskim jezikom, a glagolica bjaše jim, kao što i mjestnomu bilježniku i svakomu ondješnjemu žitelju jedino pismo u porabi, kako nam to svečano potvrdjuju najstariji javni i privatni ondješnji spomenici.

Oko g. 1460, buduć se one prve obitelji u Lošinju Velikom dobrano razgranile i obogatile, crkvica sv. Nikole pokaza se nedostatna; čega radi sve složno odluče i na svoje troškove sagrade u luki pri moru poveću župnu crkvu pod imenom sv. Antuna Opata, obdare ju dovoljnim prihodom i misnimi zakladami, i izprose od Osorskoga biskupa za svoga dojakošnjega kapelana naslov župnika, komu dadoše u pripomoć i jednoga kapelana, oskrbivši oba pristojnom nadarbinom. Početkom pako šestnaestoga stoljeća, napredujuć sve više u svakom pogledu, umole tadašnjega biskupa Osorskoga Ivana Justia rodom Mletčanina, neka jim podieli jus patronatus, to jest pravo izbora i predloženja svoga župnika i kapelana na potvrdu biskupovu; na što Justi, da nagradi njihovu požrtvovnost u sagradjenju i oskrbi onoga božjega hrama, rado prista. Ovaj dakle 7 listopada 1507 iz Rima[1] podieli jim kao bratovštini sv. Antuna Op. t. j. župne crkve ono pravo sliedećom poveljom:

„Ivan Justi po božjoj milosti i od pristolja apostolskoga biskup od Osora. Svim i svakomu, koj budi viditi ovi naši listi, aliti ovi občeni inštrument ili jih štili ali slišali zdravlje u gospodinu vičnje. Naredjeno nam odo sgora pastirsko vladanje, pamet našu svaki dan uzdvihnuje, da ljudi bogoljubnih i carkvah, koje su u gradu

[1] Farlati. Illyr. Sacr. V. 210 veli o biskupu Justiu, da možda nije ni vidio svoje biskupije, te dodaje: „infra finem hujus saeculi vel sub initium sequentis, Venetiis, ut credibile est, diem obiit supremum.“

Digitized by Google

i u daržavi našoj štovanja božanstvenoga napridak bude se viditi, naredno providismo, po ta način, da ljudi, carkve i štovanja božanstvena u napridak bude se uzmnožili, kako se spaseno i razložito s vriemenom bude viditi. Malo prie dakle budući nam prosili poljubljeni sini braščine ljudi ili skule blaženoga Antona Opata spovidnika zemlje aliti varoš velikoga Lošina naše daržave Osarske, da oni za bogoljubstvo želeći zemaljsko, za nebesko i minohodno u očenje srićno prominiti na slavu božju i za napridak štovanja božanstvenoga svojimi baščinami i dobri, koja njim je Bog dopustil jednu izabranu carkvu posvećenu istomu blaženomu Antonu po dopušćanju i zvoljom gospodinovu tad biskupi Osorski, koji su prie nas bili, iz temeljav zazidali su, utvardili i činili graditi, kako se uzdarži u pismih zgora rečenih biskupov, ko imamo ovdika za napuno iztomačeno. Zato želeći oni u istoj carkvi iliti skupštini mise i ostali drugi božanstveni oficji govoriti i za njihovo veselje i namisnikov njihovih, koji u napridak budu ulizli u istu baščinu, hoteći dostignuti *jus patronatus* i oblast prikazati nama i namisnikom našim čovika dostojna za istu carkvu, kada bude faliti iliti pomanjkati, za da bude potvardjen od nas i namisnikov naših, moleći nas umiljeno, da njima i njihovim poslidnikom dopustimo *jus patronatus* i oblast prikazati, kako se je osgara reklo.

Mi dakle, ki dobrovoljno pristajemo ovim stvaram, koje su u zahranjenje duš virnih karstjanov i za da isti virni karstjane toliko sarčenie budu nastojati, utemeljivati, zazievati i nadariti carkve s carkvenimi blagodarimi koliko veće budu s duhovnimi milosti nadareni, na njihova prosenja pristajući po svaki bolji način što možemo s našom oblastju odredjenom s gora rečenoj braščini i ljudem *jus patronatus* i oblast prikazati i odabrati čovika vridna za istu carkvu aliti skupštinu vazda, kada ga ne bude, za biti potvardjen od nas i namisnikov naših, koji ondi budu govoriti mise i ostala božanstvena oficia, zahranjujemo, dopušćemo i odlučujemo. U kojih svih i potvarjenjem od česa ovi naš list iliti *instrumentum* zato činismo učiniti, i po notaru općenomu zdolarečenomu podpisati i navistiti zapovidamo i z našim pečatom potvarditi.

Dano i učinjeno u kući našeg stanja pod godišća gosp. 1507, indition X. u četvrtak 7 listopada, papastva prisvetoga u Isukarstu otca i gospodina našega Julia II pape po milosti božjoj godišća četvartoga pridpostavljenih ljudih da. Thome de Eirardis iz Breže prid Dominikom Teoldi iz Ecclentie svidoči za zgora rečena

Digitized by Google

zvani i moljeni. Ivan Just biskup Osorski. Ivan de Borellis iz Breže općeni nodar apostolski u Rimu".

A da se sve sjajnije njihova crkva izkaže, g. 1604 i 12. veljače 1623 priložiše još dva kapelana uz župnika, kih prihod bi uredjen s ugovorom od 7 veljače 1628. Napokon 17 travnja 1662 župniku u Velikom Lošinju Matiji Božićeviću biskup Ivan de Rubeis podieli naslov *plovana.*[1]

U ostavših nam listinah dolaze spomenuti od g. 1507 kao župnici dotično plovani izabrani po bratovštini sv. Antuna Op. ad libitum u Vel. Lošinju, sliedeći:

1507. Nikola Karstinić iz Zadarske biskupije.
Pop Grgur.
Nikola Revesić.
1583. Ivan Karstinić, Nikoli sinovac.
1604. Ivan Božićević iz Melade.
1639. 11. pros. Ivan Tunzobelić.
Matia Božićević iz Melade, prvi plovan. Umrie 11. prosinca 1672.
1672. Nikola Melada. Umrie 21. veljače 1699.
1699. 5. trav. Martin Botterini. Umrie 6. listopada 1712.
1714. 11. stud. Franjo Ragosin. Umrie 8. sieč. 1726.
1726. 2. velj. Petar Petrina. Umrie 30. stud. 1732.
1733. 1. velj. Aleksander Bonicelli. Umrie 20. velj. 1751.
1751. 12. trav. Jerolim Botterini.[2]

---

[1] Sliedeća listina prepisana bi od bilježnika Martina Botterinia 18. list. 1774 iz martvačke knjige napisane glagolicom: „1662. 18 ottobra. Hvala budi gospodinu Bogu i s. Antonu nassemu oduitniku da prisuitli gospodin biskup prozua parochiana d. Mattia Boxichieuichia, da se ima zuati plouan kadi isti plouan i capelani uglauisse i odlucisse zajedno, buduchi Anton Butterini, Petar Petrina, Zanetto Budinich, Bartul Bortulin i ostala brachia s. Antona, dasse ima dauati u napridak za pogreb martuaza libar 18, a receni redounici imaju rechi jednu nochnizu i vicergniu i cetiri misse kantane, a uosak uas, koi ostane na recenomu pogrebu, da bude uisserecenim redounikom. Koi budu otiti uas officij, ima dati libar 24; a ko paka zele, dasse zmoli saltir, ima dati za gnega libar 6. ovo sue bi potuarjeno od jedne i druge strane, da tako ima biti unapridak."

[2] Dne 18. kolovoza 1759 Nikola Dinarić nadbiskup Spljetski potvrdjuje da je Jerolim Botterini, plovan u Velikom Lošinju, počeo ovdje služiti kao kapelan 22. lipnja 1732; da je u Osorskoj biskupiji pet korizmenika držao, *„ac per sex annos in erudiendis clericis in gra-*

Digitized by Google

1761. 1 trav. Ivan Petrina. Umrie 6. sieč. 1784.
1785. 17. sieč. Ivan Fedrigo, počast. kanonik Ninski.

Predzadnji plovan Ivan Petrina te i njegova tri kapelana neprestano se tužila, da jim služba odveć težka radi veoma razgranjene župe, te su zahtievali od župljana, da se broj kapelana podvostruči. Bude toga radi urečena dozvolom creskoga kneza pučka skupština 3 veljače 1784, i tu izabran odbor od 13 lica da iznadje, odkud da se plate. Odboru podje za rukom pronaći za to dovoljna sredstva, te dotični predlog bude od službujućega svećenstva i od skupštine t. j. bratovštine sv. Antuna Op. dne 19 ožujka 1784 prihvaćen. Malo dana zatim, naime 27 ožujka, na tom temelju bi sklopljen ugovor medju istim svećenstvom i bratovštinom po punomoćnicih za to izabranih. Po tom ugovoru pomnožavao se broj kapelana sa još tri druga, dakle šest; opredjeljivale su se dužnosti službujućega svećenstva i njihovi dohodci, imenito desetina (porešćina), i nagrada za njeke mise i za pjevanja, što je isto svećenstvo dužno bilo izgovoriti i izpjevati za crkvene dobročinitelje, i za sprovode. U glavi XI bilo je osobito iztaknuto i ustanovljeno, da se crkveni obredi imaju obdržavati *secondo l' inveterata consuetudine, che dovrà inviolabilmente osservarsi per sempre.*

Na temelju toga ugovora bude 17 siečnja 1875 izabran od bratovštine sv. Antuna Op. njeki Ivan Fedrigo za plovana mjesto Ivana Petrine umrvšega medjutim 6. siečnja 1784, pak i tri nova kapelana. Akoprem se Fedrigo u posjednuću svoje stolice obvezao bio na izvršenje onoga ugovora, ipak malo kašnje, buduć žestoke i nemirne naravi, a nikakova znanja osim „ono malo staroslavenštine, što se naučio bio privatno kod kuće, stavi se da isti ugovor sruši, zahtievajuć od puka sad ovo sad ono, ali za mletačke vlade bude na red prisiljen. Smutnje sbivše se za propasti mletačke republike dodjoše mu u prilog. Najprije samovoljno poveća nagrade za sprovode i za slučajne mise pjevane; a napokon 16 rujna i 8 studenoga iste godine 1797 podignu parnicu proti bratovštini sv. Antuna Op. radi tobož preslabe nagrade za mise, koje je po ugovoru izreći morao za istu bratovštinu. Ta se parnica na dugo vukla pri domaćem sudu, u Cresu, i kod dvorske komisije u Zadru, koja

---

maticis institutionibus se se exercuisse; mandato denique nostro ab italico idiomate in illiricum versam doctrinam pro pueris primo accessuris ad paenitentiae et sanctissimae eucharestiae sacramenta edidisse."

Digitized by Google

je izreći imala konačni sud. Medjutim se stave njekoji domaći sinovi, da ovu borbu, koja se sve više ogorčavala te nemir u mjestu uzdržavala, utalože. Njihovim rodoljubnim nastojanjem bi dakle 16 siečnja 1802 medju plovanom Ivanom Fedrigom i njegovimi kapelani s jedne i medju Antunom Ragusinom i ostalimi punomoćnici (prokuraturi) bratovštine sv. Antuna Op. utanačen ugovor, po kom si je svećenstvo mnogo probitka pribavilo, ali ne toliko, da svoju neumjerenu pohlepnost zasiti. Dne 3 veljače 1802 sazvana zato občinska skupština uz prisutnost Šimuna Budinića tadašnjeg mjestnog sudca-miritelja, potvrdi taj ugovor sa 141 glas za i 12 protivnih, ali pod uvjetom, da ugovor od 27 ožujka 1784 ostane i nadalje u podpunoj valjanosti, a polakšice službujućemu svećenstvu učinjene budu smatrane kao čin proste dobrotvornosti puka. Uslied toga sporazumka sud prve molbe u Cresu ukinu ovu parnicu 14 svibnja 1802.

Ali plovan Ivan Fedrigo i ono šest njegovih kapelana[1], u srdcu nezadovoljni tim riešenjem parnice, malo kašnje pohite, da se pučanstvu osvete izgonom staroslovenštine i glagolice iz crkve. Oni dakle, poznavajući dobro ćud i mnienje svoga Osorskoga biskupa Rekamarića, neprijatelja staroslovenštine, koju njegov predšastnik Karaman toli ljubio i izkitio, izmole tajno od njega, koj te povlasti po crkvenom pravu nije imao, da smiju obavljati pastirsku službu i crkvene obrede latinskim jezikom i pismom, uvjeravajući ga lažno, da puk narodnu liturgiju nerazumije, i da je već od godinu dana ukinuta bila i u susjednoj Senjskoj biskupiji. Biskup, sam kratkovidan i pletkaš, prista na njihovu želju, te oni uzprkos glavi XI ugovora od 27 ožujka 1784 od njih potvrdjenoga, uzprkos jasnim zakonom crkvenim i prastaromu običaju, koncem srpnja 1802 odbace staroslavenštinu i glagolicu u misi, a 2 studenoga iste godine i u pojanju večernje za mrtve, rabeći mjesto njih latinštinu.

Ova novost dirnu nemilo u srdce cielog pučanstva Lošinjskog, koje se izvanredno uzruja. Starešine obrate se on čas k plovanu, svečano prosvjedujući proti takovu bezzakonju; no ovaj se izgo-

[1] Vriedno je zabilježiti imena tih nevriednih na vječnu sramotu:
Ivan Glodulić pok. Antuna izabran 26. travnja 1761.
Antun Valentina izabran 27. lipnja 1779.
Petar Melada izabran 1784.
Ivan Stupović izabran 1784.
Marko Antunović izabran 1. veljače 1789.
Stjepan Stefić izabran 26. ožujka 1799.

Digitized by Google

varao sa biskupom, koj se tada u Malom Lošinju nalazio. Mjestni sudac i pučki zastupnici umah pohite onamo, zahtievajuć od biskupa, neka nepočasi časa odrediti shodna, da se staroslavensko bogoslužje uzdrži i nastavi, i tako se uklone smutnje i zaštede troškovi tim svojevoljnim i nezakonitim činom veoma uznemirenu pučanstvu. Biskup, naklon kako smo rekli iz duše latinskomu obredu, ali stisnut na zid predbacivanjem nezakonitosti čina, smeteno se izpričavao tim, da je samo ustmeno ovlastio plovana „*di cantar le loro messe particolari ne giorni feriali solo in lingua latina, non peró ne' giorni festivi le funzioni publiche se non in illirico secondo l' antico stile;* uvjeravajući ih *di voler rimediare al disordine, anzi di voler scriver alla santa sede in proposito.* Puka izlika, da se samo puk umiri.

Nastavljajući plovan Fedrigo i njegovi kapelani rabiti izključivo latinštinu u crkvi, Filip Petrina mjestni sudac i pučki načelnik *(giudice commitativo e capo popolo)* sporazumno sa Antunom Ragusinom nazvanim *Craglietto* i sa Antunom Budinićem nazvanim *Antigo* kao zastupnici *(prokuraturi)* crkvenih i svjetovnih bratovština, obrati se na mjestnu oblast (superiorità locale) u Cresu, neka mu dozvoli sazvati obćinsku skupštinu (vicinia), od puka zahtievanu a od sudca-miritelja *(giudice di pace)* u mjestu Šimuna Budinića uzkraćenu, i to u svrhu, da se vieća o toj svojevoljnoj izmjeni staroslovenštine sa latinštinom u crkvi, pošto je ta novost cielo pučanstvo uzrujala, te bi lasno moglo doći do smutnje. U isto vrieme Petrina odpravi poslanicu Ivanu Milanesu opatu-arkidiakonu i biskupskomu namjestniku u Senju, moleći ga, neka ga blagoizvoli obaviestiti, jeda li je istina, što se tvrdi, da je od godinu dana staroslavenska liturgija u Senjskoj crkvi ukinuta a latinska uvedena, i mogu li biskupi sami po sebi bez Rima takova šta izvesti, tim veće, ako je većina obćinara tomu protivna. Milanes odgovori Petrini 18 prosinca 1802, da prvo nije istina, a glede drugoga da ovo biskup izvesti nemože proti volji puka bez jasne uvrede i povrede njegovih prava.[1] S druge strane mjestna oblast u Cresu,

[1] „Non fia mai vero, *piše Milanes,* che da un anno a questa parte cessata sia nella cattedrale chiesa di Segna la liturgia illirica ed introdottasi la latina. Quanto antiche sono le memorie di questo vetustissimo capitolo, tanto sono quelle dell' officiatura illirica nel medesimo, della fedele osservanza di cui è cosi tenace e geloso, che ad ogni canonico incombe d' imparare entro tre mesi dal suo ingresso nel capitolo il glagolismo sotto pena di amissione de proventi. L' uso

Digitized by Google

s prva priklona, kašnje spletkami zavedena, 17 prosinca 1802 zanijeka Petrini dozvolu, da skupštinu sazove. Ovaj sa svojimi drugovi obrati se sada u istu svrhu dalmatinskoj vladi u Zadru. Ova još 14 siečnja 1803 uputi mjestnu oblast u Cresu, neka dozvoli onu skupštinu, te sada odlukom od 28 siečnja 1803 dozvoli ju.

Dne 3 veljače 1803 po podne bi držana skupština pod predsjedničtvom Šimuna Budinića sudca-miritelja. Ovaj je držao za plovana, te gledao svakojako, da se puk uzbuni, i da tako riešenje predmeta osujeti; ali puk osta mirno, i tim mu sve spletke udariše u bah. Postavljen predlog: *se debba sussistere e conservarsi come lo fu sempre l' offiziatura illirica,* bi primljeno sa 156 gla-

---

della liturgia illirica si fonda sull' incotrabile distintissimo diritto della nazione illira ed in specialtà Dalmatina, che tant' altre rispettabili nazioni premurosamente ricercarono senza riuscita. Un tal diritto, dopo tante vicende, fu accordato ancora dall' Innocenzo IV. l' anno 1248, consagrato dall' inalterabile consuetudine di tanti secoli, e posteriormente confermato dalla sede Apostolica, non che protetto e favorito. Si sa, che per conservare questa liturgia a spese della s. congregazione della Propaganda e per commando d' Urbano VIII furon ristampati i libri liturgici illirici. Si sà pure, quanto operò Giovanni de Dominis, dignissimo vescovo di Segna l' anno 1527 per supplire alla mancanza de' breviarii e missali illirici colle stampe di Fiume, e dopo di lui Gio. Batt. Agatich vescovo della stessa chiesa l' anno 1624, alle preci di cui dall' immortal munificenza d' Urbano VIII segui la ristampa suddetta. Quindi il capitolo di Segna anzichè di voler attentare un passo solo verso il cangiamento dell' idioma nella liturgia, adempisce fedelmente la quotidiana officiatura illirica, di cui si pregia; nè gia mai si dipartirà dalla medesima. Si gloria finalmente il capitolo di Segna, che sia l' unico conservatore dell' insigne liturgico diritto della nazione illira (parlando de' corpi capitolari cattedrali), non esistendo in oggi un' altro, che officiarebbe in illirico idioma. In forza delle premesse notizie toccanti il diritto della liturgia illirica, proveniente dalla consuetudine, che ha forza di legge, e dall' aprovazione della s. Sede, và da se, ch' il vescovo non possa cangiare l' idioma della liturgia, come non pò sostituire nella liturgia illirica un altro rito fuori del latino. Nè il clero pò spogliarsi della prerogativa della liturgia illirica, giacchè questa fu impartita in favore de' popoli dell' illirica nazione. Quindi un popolo, che godeva un beneficio dell' officiatura illirica, e vuole la conservazione della medesima, non pò esser privato senza evidente ingiuria e lesione de' suoi diritti." Liepa opomena kaptolu senjskomu navlastito. Sladović strpao je u deset redaka sve o glagolici u Senju pri koncu svoje poviesti, i to bez glave i repa; dočim je ovo imalo biti glavnim predmetom one knjige, koja se tim samo odlikuje, što vlastita imena nepočimaju sa velikimi slovi.

Digitized by Google

sova, da se uzdrži; dočim samo 18 glasova bijaše protivnih. Devetnaest uzteglo se od glasovanja, kao tobož nepristrani; no i ovi kašnje prodjoše u protivni tabor. U istoj skupštini budu odabrani sa 162 glasa kao punomoćnici Filip Petrina pok. Filipa, Antun Ragusin pok. Tome, Antun Budinić nazvan *Antigo* i Ivan Belanić pok. Ivana nazvan Rosić, te ovlašćeni, neka u ime Lošinjskoga puka bilo pred kim zahtievaju, da u stvari liturgije sve pri staru ostane proti plovanu i kapelanom izabranim na temelju pučkoga *jus patronatus* i ugovora od 27 ožujka 1784, a ne prema drugim popovom, pošto ovi su mogli uslied pečatnice Urbana VIII od 29 travnja 1631 privatne mise čitati, kako jih volja. Ona prva tri punomoćnika ovlastiše Belanića, da jih u Zadru pred zem. vladom zastupa. Belanić, dobivši 12 velj. 1803 naputak, podje u Zadar, i 18 veljače izruči vladi molbu za obnovljenje staroslovenske liturgije u crkvi i župi Velikoga Lošinja.[1]

[1] Evo glavnih točaka te molbe: „Per antichissima inveterata consuetudine, che può dirsi contemporanea alla fondazione della chiesa parochiale esistente nella terra di Lossin Grande la officiatura solita farsi in detta chiesa si è mai sempre verificata nell' illirico idioma e non altrimenti. Li numerosi popoli di questa terra, Slavi in origine, usano soltanto la illirica favella; ed è quindi ben naturale, che anche nella chiesa abbino sempre prescielto la illirica officiatura, avendo essi il religioso costume di seguire col canto li sacerdoti e di erudirsi anche in tali incontri nelle cose di religione; per il che conseguente diventa, che la introduzione di una diversa officiatura viene a togliere a que' buoni sudditi le indicate tanto plausibili rissorse. Sia a lume dell' eccelso governo, come nell' anno 1507 fu loro concesso il *jus patronato* per la elezione del loro paroco e cappellani; diritto da essi in continuazione esercitato senza ostacolo di chi si sia anche nelle ultime elezioni dell' attuale piovano e cappellani suddeti. Sarà pur degno del massimo riflesso tra le altre particolarmente la solenne convenzione 27 marzo 1784, nella quale al capitolo undecimo fu stabilito, che le funzioni della chiesa debbano farsi ed eseguirsi da tutti i sette beneficiati secondo la inveterata consuetudine, che dovrà inviolabilmente osservarsi per sempre. A fronte nullameno del fatto costante di più secoli, delle publiche leggi, costituzioni e discipline in proposito, e del convenuto, improvisamente nel mese di ottobre decorso quel reverendo piovano e cappellani convertirono in latina l' antica naturale illirica officiatura; tal che trovandosi al momento di questa novitosa introduzione gran concorso di popolo nella chiesa, è inesprimibile quanto fu grande lo scandalo, e questo amaro sconforto provarono ne' loro cuori que' religiosi abitanti, che tutto ad un tratto si viddero precluso l' adito a invocare l' assistenza di Dio signore con le solite preci, ad assistere le funzioni col canto, ed erudirsi nelle massime della santa cattolica

Digitized by Google

Fedrigo i njegovi kapelani, videći se 3 veljače na skupštini pobiedjeni, stave se sutradan, da uz zaštitu sudca-miritelja Š. Budinića mitom i silom natjeraju stanovnike, neka podpišu sasvim protivno zaključku skupštine, te poberu podpise ne samo svojih privrženika, dali i djece i žena u ime odsutnih muževa, i stranih ljudih, te bilo tu imena i davno umrlih. Plovan skupi pako sve svećenike osim dva[1] u crkvenoj riznici, i učini, da i oni svoj podpis prilože.[2] Svećenik Stjepan Grošić u ime svećenstva a Cesar de Leva u ime svjetovnjaka pohitiše s tim pismom u Zadar[3], i podnesoše ga vladi s molbom, da i nadalje ostane liturgija latinska. Petrina dobi iz Zadra priepis te njihove molbe. Protivnici navadjali su u njoj proti staroslovenskoj liturgiji ovo samo: da je staroslavenski jezik nerazumljiv, a glagolice da neznadu čitati; da u duši sumnjaju, nisu li pogriešili, kad čitaju službu božju u onom jeziku; da napokon nema ni knjiga u onom jeziku, a da je uza sve to još uprav smiešan i barbarski. O toj molbi uputi Grgur Botterini kanonika Gjorgja Kanerića, vatrenoga privrženika staroslavenštine u Osoru, moleć ga, da mu o njem svoje mnienje izjavi.

---

religione. Per sentimento di suddita riverenza e di rispetto alla chiesa dovettero soffocare nell' interno del cuore così grave amarezza; ma poichè trovarono quel piovano e cappellani ressistenti a qualunque preghiera ed uffizio, onde avessero a dessistere da simile mai usata uffiziatura, riccorsero alla c. r. superiorità locale di Cherso, onde avesse a permettergli una vicinia in oggetto di versare nell' interessante argomento; ma avendo quella negato loro anche tale innocente conforto, invocarono questa ossequiata auttorità, mediante di cui seguì anche la vicinia 3 febbraro corrente, dalla quale consta luminosamente, come con voti nro. 156 spiegarono que' popoli la loro volontà per la continuazione dell' illirica officiatura, e per diffendere e garantire li loro diritti, consuetudini e prerogative dinanzi li compettenti tribunali." Sa 14 dokaznica.

[1] To su bili Bonaventura Botterini i Petar Leva, jer su se držali staroslavenske liturgije. Biskup jim malo kašnje oduze povlast izpoviedati; Botteriniu i zato, što se usudio bio pokazati samomu biskupu crkvene naredbe, po kojih nije bio vlastan po sebi mienjati ma kako crkvene obrede *inconsulto Romano pontifice*.

[2] Ovo sve bude bilježnički dokazano od 12 starješina dne 6. veljače 1803. Izvornik toga spisa bje poslan u Zadar od Petrine svomu odvjetniku Josipu Ant. Pellegrini, ali ga ovaj, podmićen od protivnika, uništi. Zato stranka narodna uze si za odvjetnika u Zadru Petra Adobati.

[3] Kašnje su jih zamienili u Zadru svećenik Marko Antunović i Filip Ragusin.

Digitized by Google

U svom odgovoru od 3 svibnja 1803, u kom Kanerić protivnike temeljito pobija, počima ovako: *io credo, che non si possa immaginare cosa piu ridicola delle ragioni indicatemi. Questo è un modo di calunniare non di ragionare, e farsi beffe dei tribunali col supporli sciocchi e buffoni.*

U isto doba, kada na vladu u Zadru, pučki su se zastupnici obraćali s molbom na svetu stolicu i na sveti sbor za obrede po Josipu Posi u Rimu kao svom punomoćniku. Vriedno je, da se ova dva kratka pisma u svom obliku na svjetlo iznesu.

„Beatissimo Padre. Essendo cinque secoli, dacchè esiste la villa ossia terra di Lossin Grande, diocesi d' Ossero in Dalmazia, ove il linguaggio vernacolo è universalmente slavo, da primordj si è mai sempre conservata ed impreteribilmente continuata dalli premorti ed assunti pievani e capellani curati nelle funzioni e divini offici la liturgia ossia Rito Slavo-Latin con caratteri Gerolominiani. Solo negl' ultimi di luglio dello scorso anno 1802 dagl' attuali pievano e capellani senza verun cenno, di propria autorità, *inconsultoque Romano Pontifice* la liturgia slava fu convertita in latina. Una tal' innovazion e mutation di rito, introdotta contro il sentimento de santi Padri come sub littera A, contro le costituzioni Pontificie come sub B, e contro le leggi patrie come sub C, diede motivo de' dissidj, questioni e litiggi tali alla popolazione, che nel dì 3 febraro anno corrente, come sub littera D, fu presa la parte a voti quasi pieni per la Liturgia Slavo-Latina, ed eletti li procuratori *ad hoc.* Ora li procuratori eletti ed autorizati del popolo supplichevoli si presentano all' augusto trono di vostra santità, umilmente implorando, che, in caso di qualche ricorso a favor della liturgia latina, non sia dalla santa Sede concessa questa; anzi a scanso d' ulteriori dissidj e litiggi commessa, posposto qualunque pretesto, la ripristinazion della liturgia illirica ossia slavo-latina con caratteri Gerolominiani. Grazie".

„Eminenze. Da primordj nella chiesa parochiale della terra di Lossin Grande, diocesi d' Ossero, essendo il linguaggio vernacolo universalmente slavo, si è stilata e senza intermissione continuata l' officiatura ilirica, rito slavo-latin con caratteri Gerolominiani. Solo da pochi mesi da questi reverendi parroco e capellani curati di privata autorità si è introdotta l' officiatura latina, la qual alla numerosa popolazione diede motivo di scandalo, dissidj e litiggi. A tal oggetto fece seguir la balotazione, che si umilia ai sapientissimi riflessi di vostre eminenze coll' elezione de procuratori ad

Digitized by Google

hoc per far li necessari ricorsi, ove spetta. A scanso perciò d' ulteriori scandali e dispendiosi litiggi noi procuratori eletti dal popolo suplichevoli ricorriamo all' eminenze vostre, perchè si degnino ordinare al vescovo d' Ossero, che commetta alli reverendi parroco e capellani, posposto qualunque pretesto, di ripristinar l' officiatura illirica. Che dalla grazia ecc. Lossin Grande 9 febraro 1803". — A tergo: „Agl' Eminentissimi Signori della Sagra Congregazion de' Riti. Roma".

Suvremeno i protivna stranka uputi dvie molbe na Rekamarića Osorskoga biskupa, jednu u ime svećenstva Lošinjskoga a drugu u ime svjetovnjaka, proseć biskupa, neka od svetog sbora za obrede izprosi dozvolu, da se u župnoj crkvi Velikog Lošinja ukine u obredih poraba staroslavenskoga jezika obćenito nazvana glagolica, a to na temelju sliedećih razloga:

1. Što svećenici neznadu onoga jezika (lingua illirica letterale);
2. Što nema ni knjiga, po kojih bi ga naučiti mogli;
3. Što rabeć i nadalje onaj jezik u božjoj službi, moglo bi se doći do znatna nereda, kao n. pr. da se izreče, što je sasvim protivno *alla vera salmodia ed alle orazioni e preci della chiesa;*
4. Što napokon i većina sama pučanstva taj jezik nerazumije.[1]

Biskup odpravi te molbe sv. sboru za obrede u Rim. Ovaj videći, da se ciela ova stvar kreće izključivo oko porabe jednog od iztočnih jezika u obredih, uputi sve spise svetomu sboru de Propaganda Fide kao nadležnomu za riešenje.

Sv. sbor de Propaganda Fide, primivši u svoje ruke molbe s oboje strane podnešene, i proučivši jih, odgovori Osorskomu biskupu. Posi gledao je saznati sadržaj te poslanice, tajno držane, na biskupa, te 28 svibnja 1803, u što je upućivao F. Petrinu i ostale pučke zastupnike o molbah po biskupu od protivne stranke podnešenih, doda, da mu njeki činovnik kod istog sv. sbora piše ovako o onoj poslanici: „*si crede sicuramente, che sia un* miramur di detta sagra congregazione, e *consequentemente un' ordine di ristabilire l' antico Rito et Idioma Illirico ut antea*".

---

[1] Jamačno te neznalice nisu ni po imenu poznavali djelo svoga zemljaka i suvremenika Osorskoga arkidjakona Matije Sovića: „*Riflessioni sull' ignoranza della lingua slava letterale in Dalmazia*" tiskano g. 1787 u Mletcih s opazkami kneza Radosa Antuna Mikieli-Viturića, a posvećeno najsjajnijoj zviezdi tadašnjega dalmat. episkopata Ivanu Dom. Statiku hvarskomu biskupu.

Digitized by Google

Petrina i ostali pučki zastupnici, dobivši od Posia popis osvada od protivne stranke sv. Stolici podnešenih po biskupu proti staroslavenskoj liturgiji, sastaviše namah oprovrg, i odaslaše ga Posiu, da ga sv. sboru podnese. U tom se kazalo:

Ad I, da oni svećenici, ako neznadu staroslavenskoga bogoslužja, tim manje znadu latinskoga, pošto su svi svoju nauku primili u svojoj otačbini u materinskom jeziku, koj se u mnogom sa staroslavenskim sasvim slaže. Ako pako nisu dovoljno izvježbani u glagolskom pismu, onda neka ga nauče, kako jim to dužnost nalaže, i po primjeru svojih predšastnika, koji, akoprem su svoje nauke sustavno dovršili izvan otačbine u Padovi, u Gorici itd., povrativši se kući, naučili su ipak sami staroslavensko pismo, da se običaju i dužnosti prilagode. Ali da za njih ni to nestoji, pošto su njeki od njih već od 40, drugi od 30 ili nješto manje, rabili u crkvenoj službi ono pismo, te da nevele istinito, kad kažu, da ga neznadu. A da ga i pravo neznali, zahtievati toga radi ukinuće dobre stvari na pobudu svoga nemara, da bi to bila prava drzovitost, ukora vriedna.

Ad II, da knjiga za izučenje onoga jezika ima dovoljno u Senju, u Zadru, u Poljicih i u Omišu, gdje i glagolsko sjemenište obstoji.

Ad III, da kad bi i istinito bilo ono, što vele o sumnji, neće li šta griešna reći u vršenju službe božje staroslavenskim jezikom, onda sami bi se pobijali, jer bi tim svečano izpovjedili, da staroslavensku liturgiju podpuno razumiju. U ostalom ako ima doisto glagolskih knjiga s manami, neka si nabave onakovih, gdje jih nema.

Ad IV, ako puk nerazumije staroslavenski, daleko manje latinski; mnoga rieč u staroslavenskom jeziku sasvim je ista kao i pučka; dočim se ni jedna latinska ni u ma što sa pučkom neslaže.

Zem. vlada austr. u Zadru, uputivši se o razlozih u molbah od oboje strane podnesenih joj, dne 26 veljače 1803 pozva biskupa Osorskoga Rekamarića, neka ju izviesti: „quali fossero le cause, che avessero potuto eccitare il zelo di vostra signoria illustrissima e reverendissima al cambio della officiatura illirica nella latina; se di autorità propria e con assenso della sacra congregazione ai Riti; da quanto tempo essa officiatura riformata ne sii in corso; e finalmente se dal principio e progresso, che venne la stessa introdotta, le sii stata fatta alcuna rimostranza, e da parte di chi". Tim pozivom razpravljenje predmeta bi odgodjeno, a poraba latinske liturgije sve smjelije u Velikom Lošinju nastavljena. Biskup je znao za dugo oklievati s odgovorom, možda zato, što nije izu-

Digitized by Google

miti mogao, kako da svoju drzovitost pokrije. Dne 28 lipnja pozvan na dužnost, odgovori napokon, nastojeć što bolje nakititi prividne koristi latinskog bogoslužja i nepodobštine staroslavenskog, njeka stavljena mu pitanja šegavo izbjegavajuć. Uz biskupovu podporu zastupatelji latinske liturgije tada u Zadru pop Marko Antunović i Filip Ragusin novom molbom bodrili su zem. vladu, rabeć mito na debelo, neka odbije njihove protivnike, *che vorebbero nuovamente introdurre l' idioma glagolitico, non inteso ne dal clero ne dal popolo, preferindo alla coltura ecclesiastica ed alla edificante officiatura attuale l' antica barbara rosezza.* Nastavljali su, da se onako i sada veći dio crkvenih obreda obslužuje u običnom ilirskom jeziku, a da će se i u naprida isto tako raditi.[1]

I narodna stranka 15 kolovoza 1803 izruči zem. vladi u Zadru kao dopunjak svoje prve novu molbu, u kojoj je obširnije i temeljitije razvijala razloge u prvoj navedene i novimi podkrepljivala navlastito tim, koliko je dragocjeno po naš narod ono pravo staroslavenske liturgije; te napokon hrabro odbijala napadaje i izlike protivnika:

„Ecc. reg. governo del regno!

Li procuratori del comun di Lussin Grande, suffragati del decreto n. 4770 dattato 9 agosto corrente si onorano di rassegnare a questo ecc. c. r. governo le ulteriori rischiarative illustrazioni sul proprio precedente ricorso n. 863.

L' argomento, supra di cui versa, è grave. Non dovevano essi abbandonarlo massime dopo li tanti tentativi posti in opera dalli loro aversi in causa rev. pievano e capellani curati locali.

Ella è verità: dacchè eletto fù l' attual rev. pievano Fedrigo, quella sfortunata popolazione non è più in pace. Quattro dispendiosi litiggi promossi dalla novitosa sua direzione, ha dovuto il po-

[1] Bude po bilježničkoj svjedočbi dokazano, da kapelan Marko Antunović, noseć sv. pričest starici, koja nije ni rječce znala italijanski, izreče ipak italijanski članke vjere i ufanja. Kapelan Petar Melada uzkrati odriešenje ženi zato, što reče, da su popovi smutljivci, jer mienjaju staroslavensku latinskom liturgijom. Sam plovan Fedrigo 3. list. 1803 krsti i sv. pričest podieli latinski, itd. Nije se štedilo ni grožnja. Vladin povjerenik Franjo Zuppe, nalazeć se na stanu kod sudca miritelja Šimuna Budinića, pozvavši k sebi poglavite privrženike staroslavenštine, naviesti jim pred Budinićem, da je ovoga ovlastio sapeti i u Zadar poslati svakoga, koj bi se njegovim naredbam oprieti smio.

Digitized by Google

polo medesimo sostenere. Questo è il quinto, ma insieme il più importante ed il più decisivo. Abusando egli degli ordini anche vocali del vescovo di Ossero, sovvertindo le antiche inveterate consuetudini, postergando la sempre colà osservata ecclesiastica disciplina, pregiudicando ne' proprj speziosi privileggi l' illirica nazione, introdusse inopinatamente di solo suo indebito arbitrio la liturgia latina sostituindola alla illirica, niente curando, che la popolazione locale tutta illirica, avente juspatronato sulla parochiale, potrebbe dietro tale innovazione immantinente declinare da quella divozione, che non ama novità, e che anzi vieppiù si rinvigorisce colla uniformità degli atti e colla osservanza del sempre praticato.

Fino a tempi nostri dimostra l' eccl. storia, che tante e tante nazioni, anche le piu civilizzate, in vano tentarono di surrogare alla liturgia latina quelle della lingua respettivamente dominante.

La santa sede e perfino l' autorità de' concilj mai sempre vi si opposero, volendo, che in ciò sempre sia osservato l' antico rituale latino.

Quello però che non ebbero e che non hanno giammai avuto le più potenti e le più civilizzate nazioni, l' illirica lo gode ab immemorabili, e direi quasi contemporaneamente all' esistenza della chiesa cattolica, assistita dal dottor massimo san Girolamo, onore della dalmata nazione. Decorsero quattro secoli, dacchè nell' isola di Cherso diocesi di Ossero la terra di Lossin Grande ha la propria parrocchia, erretta da que' fedeli, sostenuta colle loro volontarie offerte, e perciò graziati del juspatronato per la presentazione del pievano e capellani curati, come risulta dall' allegato A. del primo ricorso.

Da quell'epoca in poì, come non conoscono li abitanti altra lingua che l' Illirica, uniformemente a tutti li villaggi della Dalmazia, così sempre in tutte le sacre funzioni si mantenero l' illirica liturgia, sempre se la conservarono intatta que fedeli; sempre li pievani e capellani pro tempore la osservarono. Era un vanto per li primi sacerdoti adetti a quella parrocchia di conservarla, eccittati anche dal vicino esempio della cattedrale insigne di Segna, e se non è uno sfreggio per una cattedrale la salmodia e la messa in illirico, meno assai deve esserlo per una parrochiale di villaggio: anzi se singolare rendesi l' eccl. disciplina di una cattedrale non trovandosene altra nella Dalmazia di simile rituale, non è poi disdicevole, se in un villaggio della Dalmazia si conservi la lingua materna, similmente a tutte le ville della Dalmazia.

Digitized by Google

Si gloria la nazione illirica di veder glorificato dio signore nella propria lingua, e può andar superba a confronto della stessa nazione italiana, che nella propria lingua un tanto non ha potuto conseguire.

Questo freggio della sempre illustre dalmata nazione, autenticato in Lussin Grande dall' uso inveterato di circa cinque secoli, ha voluto ex abrupto toglierlo il locale pievano, favorito dagli altri capellani curati.

Non poteva farlo per molte ragioni:

1. Perchè la liturgia illirica è spezioso privileggio della nazione. Partono li privileggi dalle autorità immediatamente superiori; e quindi questo non può dirsi che sancito dalla santa sede, e crismato dal regio exequatur per l' esercizio; ma li sacerdoti adetti alla chiesa parrochiale di Lussin Grande senza espresso assenso della santa sede, senza permesso delle autorità civili della Dalmazia, senza placet regio, e contro l' aspettazione di tutto quel popolo vollero sostituire la latina liturgia; dunque il pievano locale e li locali capellani curati, annullando la vetusta eccl. disciplina di Lussin Grande, ferivano li diritti della santa sede, attentarono offese al regio trono, trascurarono l' auttorità guberniale, e conculcar vollero li diritti di una intiera popolazione, avente pur juspatronato su quella chiesa.

2. Perchè in si fatta materia oltre le autorità de' santi padri, rapportate nel ricorso n. 863 sub J. et K. si aggiunge il detto del canonista Fleury instit. canonici juris pars II cap. II. de divino officio §. IV. In cantando officio publico, sequenda est observantia ecclesie, in qua cantatur; ed inoltre anche l' altro detto del canonista A. Rieger part. III. cap. XLI. §. 806: In recitando officio teneri debet forma et ritus novi breviarii romani, a qua obbligatione illi solum excipiuntur, qui ex institutione a s. sede apost. adprobata vel consuetudine ducentos annos superante in ritibus suis diversis sustinentur; ma la consuetudine di Lussin Grande per la liturgia illirica è autenticata da quattrocento e più anni; dunque non poteva esser invertita dal pievano e capellani curati, sia perchè non si possono togliere le inveterate consuetudini, sia per attendere al detto di s. Ambrosio riferto da' s. Agostino: Ad quam forte ecclesiam veneris, ejus morem serva, si cuiquam non vis esse scandalo, nec quemquam tibi.

3. Perchè la veneta legislazione sub M. gelosa di far mantenere la sempre stillata litturgia alla popolazione, non ammette ricorsi

Digitized by Google

alla s. sede, che la possano alterare senza il preventivo assenso dell' eccel. senato; questa legge è vigente, ed in luogo del senato veneto vi si ricerca l' autorità guberniale, rientrata per ciò che riguarda la Dalmazia ne' di lui diritti; ma il pievano locale e li locali capellani curati, errigendosi sopra l' autorità guberniale, e contraoperando la sistematica legge veneta vigente sub M. diversificarono di lor arbitrio l' antica liturgia in Lussin Grande; dunque la violazione della legge, l' abuso dell' autorità, la conculcazione de' diritti del popolo costituindo l' azione indebita, ne dimostra la giustizia del repristino.

4. Perchè nel giorno 17 gennajo 1785 fù eletto per pievano di Lussin Grande l' attual rev. don Giov. Fedrigo dietro la presentazione di quel popolo juspatrono, e consta dall' allegato H in fine, ch' egli stesso sig. pievano nel giorno 20 gen. dell' anno medesimo confermò, rattificò, approvò il concordio fatto nell' anno 1784 tra il popolo e que' sacerdoti ut sub H. Questo concordio o sia convenzione decretata dallo stesso illustr. e rev. Mons. Vescovo, dimostra nell' articolo XI, che „tutte le funzioni della chiesa, di messe, esposizioni, offizj, mortorj, vesperi, dottrine, rosarj, cattechismi, benedizioni, scongiuri de' nembi ed insetti, amministrazione de sacramenti, assistenza alli moribondi, ed ogni altra non nominata ne annessa e compresa nella cura dell' anime, dovranno farsi ed esequirsi da tutti li sette benefiziati secondo l' inveterata consuetudine, che dovrà inviolabilmente osservarsi per sempre"; ma questa consuetudine inveterata, oltre l' esercicio di tutte quelle funzioni annesse alla cura dell' anime, include anche il modo e rituale dell' esercizio in lingua illirica, ab immemorabili sempre usata; dunque non potevano li beneficiati e meno il pievano, tutti contro il fatto proprio, alterare in parte minima quella consuetudine, e se possono farlo nel punto del rituale, ch' è una delle qualità caratteristiche della *inveterata consuetudine*, presa per norma nella convenzione sub A, potranno anche o diminuir le funzioni solite o sostituirne altre a capriccio, e mancando alla propria firma il proprio obbligo, distruggere il concordio H, e scandallizzare a proprio talento quella divota popolazione amante de suoi usi e contenta di cantare colli religiosi in propria materna lingua le lodi dovute a dio degli eserciti; ciò è assurdo in ragione, in buona politica, in fatto di religione; dunque il ripristino della liturgia illirica e della illirica salmodia è giustissimo.

Digitized by Google

5. Perchè se l' articolo medesimo XI. della citata convenzione non contemplasse la lingua illirica, egli sarebbe un articolo ozioso, mentre ennumerarebbe soltanto li doveri di un curato, il quale per esercitarli non ha bisogno di prometerne l' adempimento con apposita convenzione, dipendendo l' esercizio dalla mansione di curato; ma intanto li si ennumerò per ripeter *l' inveterata consuetudine*, che include l' essercizio in illirico idioma; dunque non potevasi far innovazione di lingua, d' idioma, questa formando parte integrante della consuetudine inviolabile.

6. Anche la vicinia della popolazione dimostra, che da 193 persone, delle quali fu composta, 156 vogliono il repristino della liturgia illirica, scontenti essendo della latina, e dieciotto soltanto vi si opposero, 19 altri essendo indiferenti, ma la massa di una popolazione per li stessi principj di ben intesa politica, massime in fatto di religione, non può esser scontentata; dunque il repristino della liturgia illirica è neccessario.

7. Perchè lo zelo sempre comendabile del mons. vescovo locale non solo si spiegò di non aver assentita ed accordata la surrogazione della liturgia latina all' antica illirica sempre vigente in Lussin Grande, dicendo anzi di aver soltanto accordato vocalmente, che que' benefiziati dicano le messe loro particolari basse ne' giorni feriali in latino; ferma la liturgia illirica ne' giorni festivi e nelle funzioni ecclesiastiche come dall' allegato Q; e da quello poi R. risulta vieppiù un tanto, anzi la real dispiacenza di quel prelato per la dissenzione insorta tra quel popolo di Lussin e li locali benefiziati; dunque, sempre più dimostrandosi l' arbitrio di que' benefiziati, la voce dello stesso pastore autentica sempre più (se vi fosse di bisogno) la domanda del repristino della liturgia illirica.

8. Perchè in fatto di esterna disciplina eccl. e segnatamente di liturgia, che marca decoroso privilegio e contentamento pieno di nazione, non potrebbe far innovazione neppur l' episcopale autorità, e nemeno la santa sede in alieno stato senza il regio *placet*, che autentichi l' esercizio, così esigendo le massime di diritto pubblico.

A queste ragioni, che dimostrano l' importanza dell' argomento, e che convalidano la giustizia della domanda di una popolazione lesa ne' suoi più delicati e più sacri diritti vorrebbero contradirvi li benefiziati con alcuni pretesti, li quali non potendo snervare la solidità delli motivi del popolo ricorrente, si rivertono anzi contro li medesimi opponenti.

Digitized by Google

Se vantar si vogliono, che il glagolito non viene ben letto ne inteso dalli benefiziati ne dal popolo, dir forse voranno che intendono meglio e gli uni e gli altri il latino?

L' illirico idioma è il dialetto della popolazione: li benefiziati da 30 o 40 anni sempre essercitano la liturgia illirica; come dunque essi dopo tanto tempo di esercizio allegar possono francamente l' ignoranza propria, occultata per tanti anni di esercizio, e come la generale voce del popolo, che li segue nella liturgia col proprio canto, può esser in si fatto modo offesa?

Ma se l' esercizio almeno così continuato non ha posto questi benefiziati al fatto delle debite cognizioni, come da un all' altro momento divennero tanto dotti, che conoscono la forastiera lingua latina, non sapendo ne conoscendo ex confessis la propria materna esercitata pur da tanti anni, quanti contano respettivamente di esser ascritti nella eccl. gierachia? Se questi fossero li tempi del santo Paolo, egli colla evangelica sincerità ripetterebbe loro: *quid dicam vobis? Laudo vos in hoc non laudo;* ma la popolazione ricorrente, piena di rispettoso ossequio al sacro loro carattere sacerdotale, li remette soltanto all' osservanza di quel'o, che si stilla in Segna.

Quella insigne cattedrale, freggio e decoro di tutta la illirica nazione, è pur fornita di eruditissimi e sapienti sacerdoti, versati nelle lingue più forastiere, nelle scienze più profonde, ma gelosa del proprio rituale, altra liturgia non conosce che la illirica, nè admette nel suo gremio per canonici que' forastieri, che dopo tre mesi non apprendono la liturgia illirica. Non è dunque indecoroso il lodar dio nella lingua illirica. Lo fanno li sapienti, lo fanno li esteri dedicati che siano alla cattedrale di Segna, molto più far lo possono li naturalizzati di Lussin Grande e segnatamente dopo di averlo esercitato per tanti anni.

La mancanza poi asserta de' libri della lingua illirica, la mancanza de breviarj, missali, diviene esagerazione, che al cospetto delle ennunziate ragioni e del confronto della cattedrale di Segna, resta convinta. La sostituzione è facile a quelli di Lussin, come riesce facile a quelli di Segna.

Finalmente si vantano, che la liturgia illirica ha alcune dissonanza colla vera ed esatta salmodia; ma senza ripetere l' esempio della cattedrale di Segna ponderi l' ecc. c. r. governo al fatto del monastero de' padri di s. Giovanni di questa capitale.

Digitized by Google

L'. erudito e sapiente attual padre provinciale Micaglievich, maestro della lingua italiana e latina, confessor italiano delle monache e di tanti altri abitanti dell' uno e dell' altro sesso, si gloria pur della illirica liturgia, salmeggia cogli altri padri in glagolito, celebra la messa conventuale in illirico, e perfino con armoniosi concenti ridusse cantabile con istrumenti di corda e di fiato nelle più solenni eccl. funzioni la liturgia illirica. Nella capitale da un corpo regolare si esercita pur con tanto decoro la liturgia e la salmodia illirica, e non vi sono incongruenze, e come dunque le si trovaranno in una villa della Dalmazia da pochi benefiziati?

Non sapendo per ultimo ove rifuggiarsi que' rev. benefiziati, sparger intesero semi d' irregolarità alla vicinia sub O. del primo ricorso, a motivo che furono ammessi alla ballottazione anche figli di famiglia; e vollero anche intimorire li procuratori ricorrenti colli affettati altrui protesti, che si leggono nell' atto notarile sub S.

Li ricorrenti non curarono quel protesto. Sono garantiti abbastanza dalla vicinia sub O. Nessuno vi contrastò la sua legittimità.

L' allegato T. finalmente tratto dalli registri di questa popolazione, comprova sull' appoggio di terminazioni ex venete generalizie, che negli affari di chiesa e scuole laiche tutti li confrati devono esser ammessi alla ballottazione; e pertanto se alcuni figli di famiglia alla vicinia furono ammessi, questi erano e sono confrati, capaci cioè di voto nelle scuole e per gl' interessi della chiesa.

Riasunte così, e così meglio esplicate tutte le validissime ragioni della troppo angustiata popolazione di Lussin Grande, li di lei procuratori divotamente instano, che per decoro della nazione dalmata, per contener il fervore della religione, per tante viste di stretta giustizia, di publico ed eccl. diritto, ed in consonanza all' antica consuetudine sia a tutto quel popolo restituita la liturgia illirica nel modo e forma dapprima usitata, onde tranquillizzate le loro coscienze, ridonata la loro pace, possano anche que' abitanti seguir colla loro voce la salmodia di benefiziati a sempre maggior onore di dio.

Zara li 15 agosto 1803".

Ali neprijatelji staroslavenskoga bogoslužja znali su vješto rabiti u Zadru sve veća i moćnija sredstva, da si osjeguraju kod zem. vlade povoljan uspjeh. Evo što veli o toj vladi suvremenik Iv. Kreljanović *(Mem. per la stor. della Dalmazia II. 267)*: *„Sviluppandosi dalle strettezze d' un governo timido, debole ed illiberale, cominciò la Dalmazia a respirare miglior vita, e vide alcun*

Digitized by Google

raggio di prosperità durante la breve dominazione dell' Austria. Il monarca le aveva palesato benefiche intenzioni; ma i perfidi consigli e le mire di particolare interesse prevalsero: la provincia, divisa in partiti, ebbe i suoi Guelfi, i rabbiosi Ghibellini ed il suo regno del terrore: un istante ancora e cominciavano le confische e le proscrizioni. A chi avesse viaggiato fra noi a quest' epoca ben poteva dirsi con ragione:

Qui vedrai navigar con duolo estremo
I saggi alla sentina, i scemi in poppa
Ed al timon chi star dovrebbe al remo.

Ova dakle vlada zadarska, akoprem je dobro znala, da te povlasti nema, 23 kolovoza izreče ipak sud progonom staroslavenske liturgije iz Vel. Lošinja. Razlozi, kojimi je ona opravdati gledala svoje riešenje ili su izlični ili neistiniti, a njeki su uprav smiešni ili drzoviti. Ovdje nam živa slika one prve austijansko-njemačke uprave u Dalmaciji. I onda Niemac volio je ma komu nego Slavenu.

„Nro. 5266. Alla c. r. direzione dell' isole del Quarnero.

Si sono prese dal governo in accurato esame i ricorsi per un canto prodotti dai procuratori ad lites eletti nella vicinia di Lussin Grande tenuta li 3 febraro decorso, e per l' altro da tutto quel clero unito a 208 abitanti capi di famiglia in proposito dell' idioma latino esteso alla celebrazione della messa parochiale e dei divini ufficj, di cui si vuole la proscrizione dai primi col repristino dell' illirico glagolito dimesso da un' anno addietro, e la continuazione dai secondi come più addattato all' intelligenza del clero e della maggior parte degli abbitanti, e più edificante per il culto sacro in confronto dell' idioma glagolito, estraneo, tolerato soltanto dalla chiesa e non inteso da alcuna classe di quella popolazione. Dal confronto delle ragioni respettivamente addotte, dal raporto 16 luglio di essa c. r. direzione, e dalle riputate informazioni offerte pure dal reverendissimo monsignor vescovo diocesano, il governo giunse a conoscere, che non è attendibile il voto, che apparisce emmesso per il repristino della glagolita liturgia nella citata vicinia dalla maggiorità di 156 fra i 172 intervenuti votanti, essendosi rilevato da esso direttore il tumultuario amutinamento e spirito di partito, che vi ebbe luogo, e che non solo soggezionò la libertà d' intervento e di voto di molti capi di famiglia, e admise molti individui non aventi voce attiva, ma costrinse perfino il delegatovi preside c. r.

Digitized by Google

giudice di pace di ritirarsi dalla vicinia, sicchè negl' atti non vi comparisce la presidial sua firma, e neppure quella di alcun capo del popolo; motivi tutti, ch' inducono una nullità di diritto e di fatto nella vicinia medesima e nel derivativo mandato dei procuratori ricorenti. Che più di 50 di quelli stessi individui intervenuti alla vicinia formarono poi il ricorso per preservazione dell' officiatura latina. Che il diritto juspatronale del popolo sulla chiesa, e quello di nomina del paroco e curati, derivante dalla vescovile concessione 1504, non può estendersi all' eronea pretesa influenza sui riti sacri e sull' idioma dell' officiatura divina riservata all' ecclesiastico ministero, e ciò neppure a pretesto della convenzione 1784. 27 marzo, dove si transige sulla qualità, numero, luogo e tempo delle funzioni incombenti al clero secondo l' antica consuetudine, non già sui riti ed idioma di essi, su i quali non è lecito di transigere. Che quel clero, educato al linguaggio latino, celebrò da molto tempo anche per l' inanzi le messe ordinarie ed ufficj in questo idioma, e così pure in parochie festività solenni la stessa messa parochiale senza lagno di sorte. Che per la disposizione della bolla di Urbano VIII vigente nello stato, non senza sovrano concorso, fu in arbitrio imediate del clero la scelta di servirsi, quando voglia, piuttosto del latino che del glagolito messale, accordato soltanto per privilegio di toleranza, dove il clero non fosse istrutto dell' idioma latino. Che le autorità allegate dai procuratori ad lites non derogano alla bolla citata, ma vi si conformano in ciò che vietano l' uso di imutare il glagolito approvato in altri idiomi vernacoli, non già nell' idioma latino generalmente dalla chiesa preferito e prescritto. Che nella massima parte della Dalmazia vige l' officiatura latina, abbandonandosi tutto giorno col fatto l' illirica glagolita, dove i sacerdoti siano capaci della latina, senza che perciò occorra, stante appunto la bolla citata, alcun nuovo pontificio assenso. Che l' idioma glagolito, affatto diverso dai dialetti illirici della Dalmazia, non è punto accessibile all' inteligenza delli abitanti di Lussin, come lo prova la necessità che vi era di anunciargli l' epistola, il vangelo, l' istruzioni cathechistiche, le benedizioni, gli esorcismi e tutte le altre publiche preci in versione illirico-vernacola; ciò che tuttavia si continua dopo ripresa pure l' officiatura latina, sicchè niente vien tolto all' intelligenza ed edificazione del popolo per l' abbandono del glagolitico linguaggio.

Essendo quindi la liturgia latina conforme al voto della maggiorità assoluta degli abitanti, al desiderio di tutto il clero, al con-

Digitized by Google

sentimento dell' ordinario permessa non solo ma preferibilmente raccomandata dalla chiesa, usitata in tutti i paesi civilizati della provincia e in molti suoi villaggi, et attestandosi dal reverendissimo vescovo il maggior aumento di divozione, che ne va risultando al culto per la frequenza e decoro dell' officiatura ecclesiastica, e di edificazione al popolo per il rianimato zelo, onde si presta il clero ad assistere i suoi infermi, ed a propagare l' istruzione del dogma e della morale cristiana: — il governo non trova alcun fondato motivo per impedire la lecita ed utile liturgia medesima, nè per violentare le timorate coscienze di quei religiosi alla riassunzione dell' intermesso glagolitico idioma mall' inteso da essi medesimi e niente accesibile al popolo, a cui restano sempre conservate le vernacole usitate versioni, cioè l' epistola, il vangelo, le litanie, le preci delle esposizioni, delle processioni, le benedizioni dell' acque, gl' esorcismi, l' amministrazione de' sacramenti, le lezioni degli uffizj solenni della setimana santa, dei morti, del santo natale, della pasqua, le preci dell' accompagnamento de' decessi e dell' esequie, come ebbero ad espressamente dichiarare il procuratore delli ecclesiastici non che il signor Filippo Ragusin procuratore di quel ceto maritimo con loro specifica dichiarazione 13 agosto al numero 5051.

Essa c. r. direzione si dia dunque il merito di far noto il presente deliberato alle parti contendenti e a chi spetta, e di comunicarlo in copia al reverendissimo prelato, interessandolo a prestarsi coll' accreditata sua pietà e zelo per illuminare gli animi mal disposti, e per distorli colla via pure del convincimento dal vano spirito di contezione, da cui sembra unicamente originata l' insorta intestina dissidenza, ma che è sempre uno scandalo implausibile, dove si estenda sino agli eminenti e delicati oggetti di religione e di culto.

P. conte di Goes.

Dal consiglio dell' r. governo della Dalmazia. Zara li 23 agosto 1803. cav. de Relhr.

A tergo: Dall' imperial r. governo della Dalmazia alla c. r. direzione dell' isole di Quarnero ex officio".

Filip Petrina, duša narodne stranke, sluteći već davno, da će Osorski biskup uzprkos pravici steći napokon uz veća sredstva, kojimi je u Zadru razpolagao, pobjedu, te da bi mogao istom polugom i carski dvor navesti, da mu izposluje u Rimu od sv sbora

Digitized by Google

potvrdu latinske liturgije, još 16. travnja 1803 bio se obratio po Antunu Ragusinu Slaviću u ime svojih drugova poslanicom na Ivana Antuna Sintića biskupa krčkoga, o kom se znalo, da je odlučni privrženik staroslavenske liturgije, pošto je i naredbom nedavno naložio bio svomu svećenstvu, da se je točno i tvrdo drži, i da uživa veliko povjerenje kod carskoga dvora u Beču. U toj poslanici iza opisa dotadašnjega tečaja stvari, molio ga toplo Petrina, neka se posredovanjem svojih moćnih prijatelja kod bečkoga dvora zauzme svojski za staroslavensku liturgiju u Vel. Lošinju, i tim na umirenje onoga puka, i da pravica, od lošinjskoga plovana i njegovih kapelana bezbožno pogažena, u punom svjetlu prosine. Pobiedjeni mislili su već tada u cara tražiti pravicu, moleći ga, da stvar ili k sebi na riešenje preuzme ili preda biskupom Senjskomu i Krčkomu, neka ju kao njegovi povjerenici u ime njegovo konačno rieše. Sintić odgovori tada, da će se rado za takovu svetinju posla latiti, ali da treba počekati na riešenje vlade u Zadru, o kom je držao, da će pravedno biti. Upućen pako o onom vladinom riešenju, i iznova obodren, da se posla lati, Sintić 20. rujna 1803 odvrati Antunu Ragusinu sliedećom veoma zanimivom poslanicom:

„Signor capitano stimatissimo. Di buon grado mi sono assunto l' impegno di cooperare alla tranquillità di quel popolo, perchè son persvaso in coscienza della giustizia di sue ricerche. Abbiamo però da lottare con forti nemici, vescovo, direttore, governo. O sua maestà richiama a se la causa, o delega la commissione, ed allora si può sperare un esito favorevole e felice. Si ricercano due commissarii, vescovo di Segna e di Veglia; da questo solo lei argomenti, quanto importi a non far sapere il maneggio di Veglia a favore dei Lossignani. Il procuratore in Vienna è un ecclesiastico, uomo capace, attivo, e molto ben inteso da sua maestà. Ciò non ostante io non so cosa si possa temere, o che si possa sperare Io mi lusingo bene sotto la protezione di un sovrano, che ama i suoi sudditi, e che li vuol tranquilli. Dal canto mio non ommetterò tutto ciò, che potrà confluire ad una buona riuscita. Lo faccio per genio per i miei Lossignani, dai quali mi vanto di trar l' origine; lo faccio con cuore, perchè gli avversarii sono potenti; se resterò perdente, vi vorrà pazienza, avrò lotato contro tutto ciò, che può dare di grande la Dalmazia. Dovrò far copiare moltissime carte, ma con più decenza, perchè devono presentarsi al sovrano. Tralascierò il voto del vicario Milanes per vedute politiche. Sia certo del mio

Digitized by Google

impegno, ed assicuri gli altri compagni. Sono con vera stima. Li 20 settembre 1803."

Bude dakle sastavljen i 30. rujna podpisan utok na cara po Petrini i ostalih zastupateljih narodne stranke proti riešenju zem. vlade u Zadru od 23. proš. kolovoza, u kom se u kratko ali temeljito odbijali vladini navodi, te prosilo, neka se konačno riešenje ove razmirice povjeri crkvenomu odboru u Beču, pred kim bi se stavili dva punomoćnika iz Vel. Lošinja; ili da se u isti Lošinj pošalje jedan ili dva carska povjerenika iz biskupskoga stališa, kao na primjer biskup senjski i krčki, poslu dobro vješti i kao pametni i kriepostni na glasu, s nalogom, neka stvar duboko razvide i rieše kako bi mislili, da je zgodnije za boljak duhovni i za mir onoga pučanstva.[1] Sintić pako napisa obširno obrazloženje ote molbe za punomoćnike u slučaju, da su putovati imali u Beč.

[1] Vriedi da se nezametne trag i ovomu spomeniku, koj toliko svjetla baca na ondašnje naše stanje:

„Maestà sagratissima. Fino dalla prima istituzione della parochiale chiesa di Lossin Grande il paroco e i sacerdoti successivamente ad essa ascritti si sono addetti alla liturgia illirica, che sebbene sia differente in parte dal linguaggio del paese, pure per la continuata pratica non è del tutto ignota a questa suddita rispettosa popolazione.

Lo spirito di novità, fatalmente insinuatosi i tutti i ceti anche più rispettabili, non risparmiò il venerando clero di Lossin Grande, talchè nell' anno decorso introdusse egli di suo arbitrio la liturgia latina coll' abolizione della glagolitica, restando il popolo tutto, dal di cui voto sono i sacerdoti ascritti al servizio della chiesa, confuso e sensibilmente penetrato.

Si scosse il popolo, e col mezzo de suoi rapresentanti cercò dalle autorità costituite la restituzione della sua liturgia, che non può aver cangiamento in una chiesa senza l' approvazione della suprema autorità ecclesiastica col consenso ed annuenza del sovrano imperante.

Varii furono i ricorsi d' ambe le parti e all' autorità vescovile ed al governo di Zara; ma un popolo idiota non sostenuto e balbuziente deve socombere all' eloquenza d' un clero unito ad alcuni pochi, che san firmare il loro nome, e che per conseguenza impongono col loro credito.

Manumesse tutte le convenzioni fatte fra il venerabile clero ed il popolo, ineseguiti i contratti, interpretati a mal senso tutti i passi fatti dai rapresentanti, dichiarite illegitime le vicinie, addossata la faccia di violenza in una publica ballottazione, riportò il clero un decreto dal superiore dicastero, la di cui autorità siccome venera questa suddita popolazione, così in attestato di rispettoso riguardo non ardisce di fare sopra lo stesso decreto le più giuste riflessioni.

Digitized by Google

Malo zatim, da pobije laži, koje je lošinjsko svećenstvo širilo neprestance u sviet o utamanjenju staroslavenske liturgije u Senju, biskup senjski Ivan Krst. Jesić izda sliedeći proglas:

„Joannes Baptista Jesich, divina providentia canonice unitarum segniensis ac modrussiensis seu corbaviensis episcopus, sacrae caesareae et regiae apostolicae maiestatis consiliarius etc.

Eo intellecto, quod Lussinii magni insulae et dioecesis Abserensis sinus fianatici oppidi clerus sermonem, quo ab immemorabili in psalmodia, liturgiaque in vim privilegiorum a sede apostolica, signanter Innocentio IV nationi illiricae concessorum utebatur, deseruisset, ac latinum assumpsisset, propterea quod cathedrale capitulum nostrum segniense idipsum fecisset: erroneum huncce rumorem pro officii nostri exigentiam dissipare volentes, hisce testatum facimus, in cattedrali ecclesia nostra segniensi, ab eiusmodi capitulo cum psalmodia tum liturgica omniaque divina officia ac publica cum administratione sacramentorum preces omni tempore idiomate illirico peractas fuisse, atque in praesens amussim obser-

---

Alla cristiana pietà ed alla giustizia della maestà vostra augustissima ricorre non la maggior ma la massima parte de suoi sudditi e vassali di Lossin Grande per implorare dall' autorità sua sovrana la manutenzione de suoi privileggi, e specialmente di un privileggio, che onora la dalmata nazione, conservando la sua antica ne mai interotta glagolitica liturgia.

È un inganno potente, maestà augustissima, l' asserzione, che i sacerdoti intendano più il latino che il glagolitico; e posti ad una prova, risultarebbe, che i capellani presenti o non intendano nè l' uno nè l' altro, ma che in fatto dovrebbero intendere il glagolitico e per la pratica e per l' analogia che ha colla lingua dalmata che parlano.

Che riescano più decorose le funzioni latine che le glagolitiche non sa questo popolo ottuso conoscere la differenza, perchè l' illuminazione sarà la stessa, istessi gli aredi sagri; la differenza sola consisterà, che il clero canterà da se le lodi del signore, ma non eccheggierà la chiesa delle voci del popolo e di tanti bambini, le orazioni dei quali e l' armonioso concento sono forse più grati al cospetto divino di quello che un salmo cantato sulla misura del canto gregoriano.

Non permette il ristretto ambito di un rispettoso memoriale diretto alla sovrana maestà il dire tutte le ragioni, che muovono il popolo vessato di Lossin Grande a sostenere l' antica consuetudine della sua chiesa; ne creda la maestà vostra, che un puntiglio ne sia la sorgente, ma il puro zelo della religione e il desiderio di continuar come per il passato a cantar le lodi di dio nel suo tempio, anima questi sudditi fedelissimi ad implorare un riparo dalla giustizia e religiosa pietà del loro adorato monarca.

*

Digitized by Google

vari; et quidem ita ut ad canonicatum promoti trimestri e suo in capitulum ingressu intervallo, glagolismum condiscere sub amissione proventuum teneantur. Testamur praeterea: praedecessores nostros segnienses et modrussienses episcopos, quos inter principem locum Joannes de Dominis anno 1527 et Joannes Baptista Agatich anno 1624, ad cujus preces impensis sacrae congregationis libri liturgici illirici recusi fuere, tenere dignoscuntur, in conservando liturgico isto privilegiali idiomate totos incubuisse, ac moderni domini episcopi abserensis Rakanarichi praedecessorem doctissimum Caramanum, subin Jadertinum archiepiscopum, missale illiricum multa cura reimprimi curasse, ipsosque romanos pontifices omni aetate, novissime vero sanctae memoriae Pium VI., in recudendo breviario illirico magnam aeris summam erogasse. Fatemur tandem, nullum episcopum minus vero subordinatum clerum idioma liturgicum, ab apostolica sede sancitum ac inveterato conservatum, usu tollere aliudque substituere posse. Datum Segniae ex curia nostra episcopali hac die 12 mensis octobris anno 1803. Joannes Baptista episcopus qui supra. Ad mandatum illustrissimi ac reverendissimi patris domini episcopi Stanislaus Otaif.

E perchè credono esser gravati dal decreto del superiore dicastero di Zara, sommessi implorano col mezzo de suoi rapresentanti sottoscritti o di esser giudicati a Vienna da una commissione ecclesiastica, al quall' effetto supplicano la sovrana licenza per poter spedire al trono augusto due individui ellegibili dal popolo, o se meglio credesse la clemenza di vostra maestà implorano uno o due comissarii del numero dei prelati, i quali portandosi sopra luogo, giudicassero deffinitivamente ciò che crederanno meglio convenire per il ben spirituale di questa popolazione, che si assogetta di buon grado di supplire a tutte le spese della implorata comissione.

Ardisce questo popolo di riflettere a vostra maestà, che i due vescovi vicini di Segna e di Veglia, noti per la loro prudenza, virtù e perizia delle cose ecclesiastiche, potrebbero cooperare alla quiete di una popolazione, la quale lodando dio signore nella sua lingua illirica, saprà mandar al cielo i più fervidi voti per la preservazione del più giusto e pio tra i sovrani, e per la perenne felicità dell' augustissima casa d' Austria. Lossin Grande li 30 settembre 1803. Umiliss. divotiss. ubidientiss. sudditi e vassali:

Filippo Petrina giudice comitativo, capo popolo e procuratore.

Capitan Antonio Ragusin procuratore.

Martino Botterini nodaro publico e giurato mi sottoscrivo per Antonio Budinich q. Martin e Zuane Bellanich g. Zuane procuratori per non saper loro scrivere.

Digitized by Google

Ovaj proglas očevidno bijaše poglavito naperen proti Rakamariću, da ga na pravu stazu navrati. Ali ta neznanjem i surovosti naduvena žaba za to marila koliko za lanjski snieg. A vidit ćemo kašnje, da je toliko cienio i same naloge sv. sbora.

Molba Lošinjana na cara bi iz Beča odpravljena u Zadar s nalogom na ondješnju vladu, neka o njoj potanko obaviesti. Privrženici latinske liturgije imali su u Zadru kod vlade čovjeka, koj jim on čas posla priepis tog utoka, što pooštri nemire u Vel. Lošinju. Zadarska pako vlada odpravi onu molbu c. kr. upravitelju u Cresu, neka njezine podpise ovjerovi. Ovaj obavi taj posao, i molbu 20. travnja 1804 istoj vladi povrati.

Sintić je medjutim neumorno radio po svom poslovodji u Beču na korist lošinjskoga puka[1], te si pribavio bio ondje, kako sam veli u poslanici na Antuna Ragusina od 8. travnja 1804, *un gran mecenate,* tako da je 16. travnja po primljenih viestih iz Beča mogao istoga Ragusina i drugove tješiti o uspjehu, ove znamenite parnice ovimi riečmi: *l' osso è duro; tutto quello, che può dare di più grande in autorità, di più forte in potenza la Dalmazia, l' abbiamo contro di noi,* ali da je pravica božja ipak još veća. *Si tranquillizzino tutti, e dai dati continui, che io ho e da Vienna e da altri luoghi scometterei tutto il mio, che noi saremo vincitori. Lascino, che gli avversarii si maneggino a loro posta; vedranno, che non sempre val la cabala in confronto alla giustizia.*

Isto se tako svom dušom za Lošinjane zauzimao i pomenuti senjski biskup Jesić. Ovomu bude pisano iz Beča 5. prosinca 1803: *Res Lossiniensium ita dirigitur, ut decretum universale emanatum sit, quo cuncta ad statum anni 1796 in rebus ecclesiasticis et liturgicis usitatum reponantur, et nulla in posterum absque supremo suae majestatis decreto fiat immutatio; idque ideo, quia R. S. secus rem hanc ad gubernium pro informatione remittere debuisset: et cum illud contrarium jam dedisset decretum, opinionem actu suam alterare, et huic etiam directe contrariari non potuisset. Haec sub rosa et tui solius gratia fieri capias.* Dne pako 10. veljače 1804 bi mu javljeno: *Resolutio circa Lossinienses jam emanavit. Sed instantia, quam dr. tit. episcopi Vegliensis nomine illorum extendit, alicubi deperiit. Hinc sua excellentia valde cupit, ut copiam hujus documenti quantocyus habeat; quod, obtento gubernii Jadertini supra*

[1] Zastupnici puka Lošinjskoga 30. rujna 1803 sastaviše bilježničku punomoć za opata Hosta tajnika vojničkoga konsistorija u Beču.

Digitized by Google

jam emanatam resolutionem altissimam responso, usum illius necessarium forte habere posset. Informationem autem cum nobis jam prae manibus habet, ideoque haec minime postulatur.

U bečkom dakle vrhovnom savjetu bila je već parnica riešena početkom veljače 1804; čekalo se samo radi urednosti na izvještaj zadarske vlade, da se ono riešenje na carev podpis podnese.

Malo kašnje i u Rimu se isto tako na korist narodne stranke u Vel. Lošinju ova parnica riešila u svetom sboru *de propaganda fide* sliedećom naredbom od 29. rujna 1804 na sve biskupije, gdje se staroslavensko bogoslužje obdržavalo. Ona glasi:

„Illustrissimo e reverendissimo signore. Essendo giunto a notizia di questa sagra congregazione, che in codesta sua diocesi si trascuri dagli ecclesiastici di rito slavo nelle messe e nei divini ufficii l' uso dell' idioma slavo letterale stampato nel carattere Gerolimiano, ed essendo a carico della medesima sagra congregazione, che si prese tanta cura e solicitudine per la stampa dei messali e breviarii in detto idioma e carattere, d' invigilare, perchè si conservi un rito, che fu di tanto *vantaggio alla cattolica religione,* perchè l' eresie del secolo XVI non penetrassero in codeste regioni, a rinvigorirne l' osservanza s' indirizza con fiducia a vostra signoria, perchè raddopiando il lodato suo zelo, attentamente veda, se si osservi da tutti ciò, che la santa memoria di Benedetto XIV prescrisse nella sua costituzione: *Ex pastorali* del 1754, della quale ad ogni buon fine le accludo copia in stampa. Sarà poi sua sollecitudine per la conservazione del rito slavo-latino il rendere istrutta questa sagra congregazione del presente stato di detto rito e di ciò, che possa farsi per rinvigorirlo, onde ci conservi e mantenga *ad onore della nazione ed a vantaggio della santa nostra religione.* Tanto mi riprometto dalla pastorale vigilanza di vostra signoria, mentre prego il signor Iddio, che lungamente la conservi e la prosperi. Roma dalla propaganda 29 settembre 1804. Di vostra signoria come fratello affettuosissimo I. cardinale Borgia prefetto. Domenico arcivescovo di Mira segretario. A monsignor vescovo di Ossero in Dalmazia".

A šta će na to Rakamarić? Baca naredbu u košaru, a svoje crkvene dohodke rabi sve više kao mito, da zavede budi ma koga na nepravicu, na pogrdu i svoga naroda, i rimske stolice, i samoga katoličkoga vjerozakona.[1]

[1] Nebi znao kako, da za u vieke njegovu bezsramnost pristojno ožigošem. Bilo bi sve malo, što bi se i ma kako reći moglo. Imali

Digitized by Google

U Zadru medjutim oklievali su s odgovorom za Beč, da tako dadu vremena protivnikom naći si mitom moćnoga obranitelja, komu bi moguće bilo već ustanovljeno riešenje ove parnice zategnuti tako, da nedodje na carev podpis. I pošto jim podje za rukom predobiti si tja careva ministra, zadarska vlada odpravi svoj izvještaj, dakako da ostane dosliedna, u smislu svoga prijašnjega riešenja, tvrdeć naime:

1. da se samo ona četiri pučka zastupnika opiru latinštini u crkvi, dočim je za nju cieli puk;

2. da puk dolazi na crkvene obrede sada isto onako kao što i prije;

3. da će se, ako se odsudi liturgija latinska, i plovan i kapelani zahvalit na službi;

4. da plovan i kapelani ni najmanje neznaju glagolice, dočim su latinštini posvema vješti.

Nepočasi Sintić, da po svom poslovodji Hostu i mecenatu u Beču bjelodano dokaže netemeljitost tih šupljih navoda zadarske vlade. Glavni razlozi bili su mu sliedeći:

Ad 1. U 400 kuća Velikoga Lošinja nema ni 50 osoba, koje znadu dobro italijanski, te koje stoje za latinsku liturgiju; a i od ovih ima već sada njekoliko, koje su se na pravu stazu povratile, te žele, da se staroslavensko bogoslužje povrati; što bi se najbolje i najsjajnije dokazati moglo sa novim glasovanjem.

Ad 2. Nije istina, da puk dolazi sada isto onako kao i prije u crkvu; sam plovan reče javno u nedjelju 9. lipnja 1804: *che la chiesa è vota di gente, e che la maggior parte del popolo stà in piazza, e che non vogliono venire alla messa parochiale, e perciò, se non veranno un' altra volta, che farà dal giudice capitan Budinich suo collega farli levare coi soldati, acciò venghino in chiesa.*

Ad 3. Puk želi dapače, da se plovan i Antunović, ognjišta ciele smutnje, čim prije uklone, a neka i ostali; lasno za zamjenike i vrjednije i uglednije.

---

smo žalibože i drugih, koji su njegove stope sliedili. Jednoga ogrebao sam prem olagano u mom Ogledalu jugosl. knj. poviesti *(knj. I. 47)*. Živo se to kosnulo druga mu i u časti i u bezsramnosti, a ovaj, rabeći podlost i benavost držav. odvjetnika onda u Rieci Gradića, dade mi knjigu uzaptiti i o vrat mi objesi proces, no napokon dobar duh sve spletke raznese, i knjiga dodje u sviet, da i tu nepravdu zasvjedoči.

Digitized by Google

Ad 4. Nije istina, da župnik i kapelani latinski znadu, a glagolski ne. Svi ono što znadu, naučili su izključivo u ilirskom jeziku, a od najmanje 20 godina rabili su jedino glagoljski u crkv. obredih; latinski pako nisu nikada učili, te ga ni znati nemogu.

Sve ovo ipak nepospješi proglašenje već obavljene rješitbe, jer je dobro napojen ministar znao sad ovo sad ono izmisliti, samo da stvar zategne; tako, da pučki zastupnici bili su napokon prisiljeno povedeni, novom se molbom kao zadnjom dne 29. lipnja 1805 obratiti na cara, moleć ga pokorno ali ozbiljno, neka jim jednom staroslavensku liturgiju povrati:

„Maestà sagratissima. Sono due anni, che pende al Trono Augusto di vostra maestà la quistione fra il divoto popolo di Lossingrande e questo clero per l' introdotta innovazione della liturgia latina con l' abolizione dell' illirica, ch' ebbe corso per tanti secoli nella sua chiesa. Sudditi rispettosi ed ubbidientissimi a vostra maestà come si gloriano di essere i Lossignani, sapranno rispettare le deliberazioni dell' Augusto loro Monarca, ma ardiscono d' implorare dalla clemenza sua una diffinitiva risoluzione. Prostrati al trono augusto riflettono per l' ultima volta, che il loro ordinario non poteva alterare la liturgia da tanti secoli esercitata nella chiesa di Lossingrande, ed una luminosa prova si è la lettera enciclica di sua santità Pio VII diretta ai vescovi illirici, a quali precetta e raccomanda l' osservanza dell' illirica liturgia. Non poteva imischiarsi il tribunale di Zara, poichè trattandosi di disciplina ecclesiastica, al solo sommo imperante spetta la cognizione, e dalla sua sovrana autorità deve dipender qualunque alterazione a norma delle circostanze. La sapienza di vostra Maestà deciderà poi, se nel secolo vertiginoso, in cui viviamo, convenga innovare la liturgia col mal contentamento del popolo, che si assenta dalle funzioni della chiesa, perchè eseguite in una lingua ad esso affatto ignota, col trascurar quella, che ha formato per tanti secoli la consolazione spirituale de' suoi padri. Per quella fedeltà e sudditanza, che giurò alla Maestà vostra il popolo di Lossingrande; per quell' ardore, da cui sono animati questi fedeli sudditi d' impiegare e vita e sostanze in servigio dell' adorato loro Monarca, supplicano instantemente la maestà vostra a rimettere nel primiero suo stato la liturgia illirica, onde possano con il loro linguaggio implorare dal signore la conservazione del più giusto e del più pio fra i sovrani, e un incremento sempre maggiore dell' augusta imperiale casa. Lossingrande li 29 giugno 1805".

Digitized by Google

I Sintiću ta tromost u carskom dvoru dodijavala, te je odlučio bio sam u ime Lošinjana prikazati se pred priestolom sada austrijskoga cara, u koju svrhu zastupnici Lošinjskoga puka već mu 16. travnja i. g. 1805 podielili bijahu punomoć. U isto doba, da svojoj parnici dobiju novih saveznika i zatočnika, isti zastupnici 18. kolovoza i. g. 1805 izdaju proglas na sve biskupe staroslavenskoga obreda, moleći jih, neka jim pomoć pruže pred priestolom. Ali medjutim zlo i gore i po samu Austriju. Ova 9. kolovoza 1805 nepromišljeno stupi u savez s borećimi se silami proti Napoleonu; nu ovaj znao je u malo dana skršiti ju svestrano i carsku stolicu u samom Beču zasjesti. U požunskom miru od 26. prosinca 1805 sa Dalmacijom i Lošinj prodje u francezke ruke. Lošinjske molbe ostadoše u Beču, da pomnože ondješnje arkive; a Francezka nije imala ni kada ni volje, da si glave tare za crkvene poslove a još manje za staroslavensku liturgiju i glagolicu.

Ne samo u liturgiji nego i u svem, što se ticalo javnoga i privatnoga života, rabila je na Lošinju glagolica izključivo tja do početka XVII stoljeća Ovo nam jasno potvrdjuju listine i drugi rukopisi, koji nam ostaju iz onoga doba. Meni je pošlo za rukom ako i mučno i na kratko doba dobiti u ruke dva takova ali vele važna rukopisa. Na jednom bje bez dvojbe nješto kašnje izvana napisan sliedeći naslov: *Libro I. Testamenti e scritture di don Nicolò e don Zuanne Karstinich primi parochiani e primi nodari illirici di Lossin Grande degli anni 1520.* Ova knjiga ima 206 strana na prepolovljenom uzduž listu pamučne hartije. Pri godini 1533 uvršteno je njekoliko bilježaka italijanski. Sada se nesjećam, jeda li su te bilježke iz kašnje dobe. Iz ovoga sam rukopisa prepisao dvie listine, koje ću drugi put priobćiti. Nikola i Ivan Karstinić dolaze u gori navedenom popisu kao župnici u Vel. Lošinju, prvi g. 1507, drugi g. 1583. Rukopis ovaj nalazio se g. 1865, kada sam ga ja u ruci imao u vlastitosti g. Silvestra Busanića posjednika u Vel. Lošinju. Druga pako knjiga nosi isto onakav naslov: *Libro II. Testamenti e scritture di don Zuanne Bosichievich parochiano, ultimo di Lossin Grande fu illirico nodaro 3. Principiato l' anno 1605;* a i oblika je sasvim istoga kao prva, nego broji 280 strana koje su sve glagolicom napisane. U gori navedenom popisu župnika u Vel. Lošinju dolazi Ivan Božićević iz Melade kao župnik u Vel. Lošinju od g. 1604 do 1634. Onaj naslov bilježi i to, da

Digitized by Google

je Ivan bio i zadnji ilirski bilježnik u Vel. Lošinju.[1] I sbilja u jednom svezku arkiva ondješnje župničke crkve pošlo mi je za rukom naći priepis naredbe mletačkoga kneza creskoga i osorskoga Jerolima Zane od 1. prosinca 1611, kojom se upraviteljem bratovština navlastito u Vel. i Malom Lošinju zabranjuje bilježiti račune družtvene glagolski, kao što se je do tada radilo, do li sve italijanski, i to da jih može svaki razumjeti i razgledati.[2] O tom priepisu veli se ovako: *copia estratta da un libro glagolitico con cartone di coridor nero, esistente in canceleria episcopale d' Ossero.* Ovo

[1] Veleuč. g. prof. dr. Lavos. Geitler izvolio me obaviestiti, da se u arkivu župne crkve u Mal. Lošinju nalazi krstna knjiga od g. 1680 glagolski napisana tja do g. 1732, te da se ove godine počima pisati italijanski sa primjetbom: „1732. Con occasione, che fece sacra visita monsignore illustrissimo Nicolò Drasić, vescovo d' Ossero, ordinò, che nell' avvenire non si scrivano gli battesimi con lettere illiriche, ma con lettere italiane e anche in lingua italiana".

[2] „Havendo noi Hieronimo Zane per la serenissima signoria di Venetia conte e capitanio di Cherso et Ossero, mentre si attroviamo nel ordinario sindacato di questa città, ritrovati molti disordini nelle confraterne delle ville di questa isola et specialmente di Lossin Grande e Piccolo, i posuppi delle quali oltre il far notar li loro maneggi in lingua sclava, che non si possono ben vedere li loro conti, rendono detti conti quando a lor piace senza l' assistenza et presentia di persona publica; sicchè maneggiando il danaro a loro modo si ponno pressuporre molte male conseguenze a maleficio di esse scole; et desiderando noi di provedere a questi disordini per beneficio delle sudette scole, col tenore della presente terminatione terminiamo, dichiariamo et ordiniamo: che decetero li posuppi delle fraterne di tutte le ville et giurisditione d' Ossero debbano far notar li conti et administrationi in italiano et non in schiavo, come fin ora hanno fatto, dovendo un mese doppo fornito il tempo del loro maneggio comparire qui in Ossero, cioè alla presencia delli signori giudici, che pro tempore saranno, render li conti delli loro maneggi, sotto pena a quelli posuppi, che mancassero al presente ordine nostro, oltre la privatione perpetua di non esser mai più elletti a dette cariche e di L. 100 per cadauno, la metà della quale sii dell' illustrissimo rettore, che pro tempore sarà, et l' altra metà applicata alla stessa chiesa, della quale saranno posuppi; dovendo la presente esser registrata nelli libri di dette fraterne, e publicata ogni volta, che si radunano li fratelli per far nuova radunanza, ellezione de posuppi, et li posuppi vecchi et che usciranno siino in obligo di farla publicare sotto la pena soprascritta; publichiamo, statuimo et ordinemo etc. Publicata in sindicatu Auxeri die primo decembris 1611. Presentibus spect. dom. Pentio de Petris et spect. ser. Jacobo Columbis etc."

Digitized by Google

nam dosta kaže, da u onom njegda biskupskom arkivu leži, te da bi se imalo naći sakriveno veliko blago za razjasnjenje staroslavenštine na ondješnjih otocih, pa da bi naša akademija veoma za ovaj velevažni predmet zaslužila, kad bi se postarala, da se i onaj arkiv točno iztraži. Ali za to treba čovjeka, koj bi si mogao ondje naći pouzdanja, jer se svakomu takove stvari nepovjeravaju rado.

Digitized by Google

Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba, i njihove krune.

Čitao u sjednici filologičko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 25. lipnja 1879.

Ivan Kukuljević Sakcinski.

Slovjeni, preseliv se sa sjevera na jug i prebaciv Dunav i Savu, poplaviše u šestom vieku skoro sve pokrajine iztočno-rimskoga carstva u Europi.

Preko Dakije, Mezije, Dardanije, Trakije i Makedonije provališe njihove mnogobrojne čete do skrajnih krajeva Epira, Tesalije, Livadije i Peloponeza, podavši starim klasičkim imenom krajeva, gradova, mjesta i rieka nova imena slovjenska.

Preko Panonije i Norika prevališe Slovjeni i daleke granice zapadnoga carstva, sve do Bavarske, Tirola i Lombardije, a preko Dalmacije i jadranskoga mora potisnuše svoje naselbine dielomice i u južnu Italiju.

U istoj tada arapskoj Hispaniji i Africi, nalazimo Slovjene, a u maloj Aziji spominje se njihova prva naselbina g. 664, kada 5000 Slovjena otidje s Arapi iz Romanije u Siriju, naseliv se u okolici Apameje blizu Skenoboleone. G. 658 preseli Justinijan II 30.000 makedonskih Slovjena u Bithiniju; g. 762 pobježe opet do 300.000 Slovjena iz Mezije u Aziju, naseliv se oko Artane.[1]

Ali ovi Slovjeni, zanešeni za slobodu i nezavisnost pojedinih rodova i plemena, neznadoše ustrojavati poveće države. Podieljeni na malena županstva i državice, podlegoše do skora Rimljanom, Gotom, Avarom, Grkom, Niemcem, Longobardom, Frankom i Ara-

[1] Theophanes. Chron. Ed. Bon. p. 532. Misc. Hist. p. 667. Patr. Niceph. Breviar. p. 74.

Digitized by Google

pom, izgubivši redomice svoju nezavisnost, a donjekle i narodnost, pretvoriv i razplinuv se u tudje življe.

Hrvati i Srbi preseliv se najkasnije sa sjeverne svoje domovine, počeše takodjer pri svom došašću na ilirskom poluotoku ustrojavati pod raznimi geografskimi imeni pomanje države, dočim jedinim Bugarom podje prvim za rukom prikupiti sve po malo susjedna slovjenska plemena u dolnjoj Meziji, Dardaniji, Trakiji i Makedoniji, te uz bok iztočnomu rimskomu carstvu osnovati poveću državu, koja se širila od Potisja i Podunavja sve do crnoga i egejskoga, a donjekle i do sredozemnoga mora.

Naša zadaća nije govoriti ovdje potanje o razvitku, cvjetanju i padanju rečenih država. Mi ćemo nastojati, da ograničimo naša razmatranja samo na onu dobu, kad se u Bugara, Hrvata i Srba pojaviše vladaoci, koji nadareni velikim umom i riedkom odvažnošću, postaviše čvrstu podlogu svojim državam, te okruživ se prvi sjajom krune, kao symbolom sile i podpune neodvisnosti, dadoše novi državni pravac svojim nasljednikom i svomu narodu.

Nu prije, nego prosborimo o tih vladaocih i o njihovih krunah, valja nam u kratko progovoriti o krunah u obće.

Kruna, ili vienac (**вѣнецъ**) bijaše od davne starine svim narodom znak velika odlikovanja.

Viencem ili krunom izkazivala se čast bogovom i ljudem, živim i mrtvim. Njim odlikovahu vladaoce, vojskovodje, svećenike, zaslužne gradjane, pjesnike i umjetnike.

Ali kruna (grč. στέφανος στέμμά, lat. corona, franc. couronne, engl. crown, njem. Krone) nebijaše poznata staromu svietu u današnjem obliku i ugledu.

Starinski ures vladalačke glave, nazvan od Grka διαδημα lat. diadema[1] starosl. **диадима**, bijaše jednostavan vienac od zlata[2], ili pako pokrivalo, poput mitre, od tkanine, urešene grimizom i biserjem. Kasnije nazivahu diademom i ukupni ures carski i kraljevski.

Grčki povjestnik Kedren, a za njim ostali bizantinski istorici tvrde: da je car Konstantin veliki prvi stao nositi javno dragocjenu

---

[1] Diademizare = vjenčati, znakom časti kraljevske koga uresiti.

[2] Corona imperialis est circulus orbis. Portat ergo Augustus coronam, quia declarat se regere mundi monarchiam. — Du Fresne. Glossarium lat.

Digitized by Google

krunu, urešenu biserjem, grimizom, dragim kamenjem.[1] Taj običaj poprimiše iza njega i nasljedni cari, mienjajući ipak sliku krune svojevoljno, kako vidimo i na starih biz. pjenezih. Ali sačuvane prastare slike Konstantina v. sviedoče, da je i on nosio tako zvanu diademu, premda bogatiju od svojih predšastnika.

Car Justinijan I Upravda, preustrojivši bizantinsko carstvo u svih slojevih javnoga života i uprave, ustanovi prvi njeki stalan pravac i glede carske odjeće i krune.

Njegovu krunu prozvaše kasnije Justinianeum (ιουστινιανεον).[2] Za vrieme pako cara Konstantina Porf. zvala se ova ista kruna μοδιολον, lat. modiolus[3], i to poradi nakrivljena oblika, slična čabru ili starinskoj čaši, od zdola uzkoj, od zgora širokoj.[4] Na novcih istoga cara vidjeva se često takva kruna.

Po osnovi ove najstarije bizantinske krune načinjene su kasnije i krune bugarske, hrvatska i srbska, kako ćemo niže vidjeti.

Srećom sačuvan je posve dobro prvobitni oblik Justinijanove krune na jednoj mozaičnoj slici cara Justinijana u ravenskoj crkvi sv. Vitala. Čitavu sliku, kao i krunu na pose, priobći prvikrat u mjedorezu J. Konrad Orrelli, u novom izdanju Prokopijevih anekdota.[5] Imade ju i Köhler u svom djelu o starih nošnjah[6], pak Voermann i Woltmann u najnovijoj fotografiji.[7] Po ovih slikah snimljena je i naša (Tab. I. br. 1).

Bilo bi zanimivo izpitati: odkle Justinijanu oblik njegove krune? Prokopij tvrdi, da je taj car naginjao na barbarske običaje glede jezika, nošnje i umnih nazora.[8] Učeni Nikola Alemanni, pišući komentar k Prokopijevomu djelu, nagadja, da se pod barbarskim

[1] Georg. Cedreni Annales. Ed. Basilieae. Opporini p. 243.

[2] Codinus Curopalata. De officialibus Palatii Constantinopolitani. Ed. Hier. Commelini 1596. p. 100.

[3] Const. Porph. De Cerimoniis Aulae Byz. Lib. II. c. 91. Ed. Paris. Migne p. 769.

[4] Modiolus erat genus coronae imperialis turritae, in summo latioris, in imo, qua caput tangebat, angustioris (ad instar situlae), unde quoque situla medio aevo modiolus fuit dicta; aut instar vasis potorii, modioli quoque dicti, quod ad summum elatum est, ad imum revertit; id est angustius fit, in semet coit. — Reiske in Comm. ad Const. Porf.

[5] Procopii Caes. Anecdota, sive Historia Arcana. Lipsiae 1827. Fig. 7.

[6] Köhler die Trachten der Völker. Dresden 1871—76. Th. II p. 21.

[7] Geschichte der Malerei. Leipzig 1878, I p. 172.

[8] Prokop. Historia arcana Cap. XIV.

Digitized by Google

jezikom i nošnjom ima razumievati Justinijanov narodan slovjenski jezik i slovjenska nošnja.[1] Ako je tako, što će valjda i biti, premda njeki noviji pisci nieče slovjensko poreklo Justinijanovo, tad se može nagadjati, da je prvoj bizantinskoj kruni podao oblik njeki slovjenski ures glave[2], te bi se dalo iz toga zaključiti, da kasniji jugoslovjenski vladaoci, dobivši krune na oblik carske krune bizantinske, primiše natrag iz Rima ono, što u staro doba pozajmiše Bizantu.

Napomenuvši ovo o krunah u obće, nadovezat ćemo na svome mjestu naše razmatranje o krunama pojedinih država jugoslovjenskih, te prelazimo na glavni zadatak naše razprave.

I.

Simeon prvi car bugarski.

O poreklu današnjih Bugara vladaju u znanosti još uviek dva različita nazora. Jedni drže Bugare za pleme turansko i za prave potomke uralskih Čuda ili Huna i Tatara, koji se s vremenom poslovjeniše. Drugi ih smatraju za čiste Slovjene, u kojih neima ni malo finskoga ili uralskoga življa. Mi ćemo o tom pitanju progovoriti niže.

Iz grčkih vrela poznato je, da su Bugari jur u petom i šestom vieku što sami, što zajedno sa Huni i Slovjeni napadali na zemlje iztočnoga carstva, te u svojih ratnih poduzećih preko Mezije i Trakije dopirali sve do Carigrada.

U Podunavju i na balkanskom poluotoku zauzeše Bugari stalno sjedište stoprv sredinom sedmoga vieka, kad su iz današnje Besarabije i sa donskih i uralskih pokrajina pošli preko Dunava i nastanili se oko Dobruče, gdje jur prije njih sedam slovjenska plemena nastanjena bijaše.

Neima dakle sumnje, da pri konačnom naseljenju Bugara, pod svojim vladaocem Isperihom (Asparuh), sinom Kuvratovim, na zem-

---

[1] Fortasse sermonem habitumque patrium indicat, hoc est Illyricum.

[2] Ima i danas u njekih priedjelih Hrvatske kruna bisernica, što ju nose nevjeste pri vienčanju i svatbi, koja po svom obliku naliči kruni bizantinskoj. A i u maloj Rusiji ima podobnih ženskih uresa. Gl. Čtenija o imp. obšč. istorij. i drevn. rossijskih. Moskva 1846. N. 4. Tab. 14.

Digitized by Google

ljištu balkanskoga otoka, ovi slovjenske žitelje zatekoše, koji jur početkom VI vieka dopirahu do starodavnoga grada Drača (Dyrrhachium), a od obih obala Dunava i Save daleko do Trakije i Makedonije.

Iz grčkih izvora poznata su nam i poimence njeka slovjenska plemena, koja uz Bugare, ili pomiešana š njimi, stanovahu na iztočnom i južnom kraju balkanskoga poluotoka. Mi nalazimo tu Severjane, i Veregavce[1] u Dobruči; Braničevce, Kućane i Timoćane u današnjoj iztočnoj Srbiji; Moravljane na rieci Moravi; Zagorce na jugu od Balkana (Eski i Eni-Zahara); Dragoviće na rieci Dragovici (dalje od Tatar-Pazardjika); Moravce na r. Marici; Sakulate, Dregoviće, Brzake, Smoljane, Strumljane u Makedoniji; Renkine na r. Vardaru; Vojniće, okolo grada Radovišća u Makedoniji; Velesiće u južnoj Tesaliji; Zagorce i Dakone u Livadiji i Peloponezu, napokon Jezerce i Milićane takodjer u Peloponezu.

Pokrajine, u kojih življahu ova slovjenska plemena, zvahu Grci i Rimljani skupnim imenom τα Σκλαβινῶν ενη, Sclavinia, Sclavinorum regio; isto tako, kao što i ostali europski narodi slovjenske pokrajine prozivahu Slavijom, Slavinijom, Vinden- i Vannenland itd.; ali sami Slovjeni, na mjesto da crpe mudri nauk od tudjinaca, prem da svoj jezik vazda slovjenskim nazivahu, neznadoše ipak podati svojoj domovini skupnoga značaja, ni skupnoga imena, dieleći se u malene pokrajine i plemenska imena.

Bugari bijahu (kako gore spomenusmo) prvi, koji umješe na balkanskom poluotoku sglobiti u jedno razpršena slovjenska plemena, te ustrojiti poveću slovjensku državu na jugu.

Tu nastaje prije svega pitanje: kojega porekla bijahu ovi podunavski Bugari, t. j. kojim jezikom govorahu oni Bugari, koji se doseliše u Podunavje?

Znamo, da stari azijski Bugari stanovahu uz rieku Volgu i Kamu u susjedstvu Kozara, Tatara, a i Slovjena, u današnjoj kazanskoj guberniji. Ovi Bugari mogahu biti po svom prvobitnom poreklu srodni Hunom, Turkom a možebit i Tatarom. Nu svakako bijahu jur u staro doba pomiešani sa slovjenskim življem, koji je s vremenom tursko-uralski živalj posvema nadjačao. Mi imamo u njekih dobro izviještenih arapskih piscih dokaze, da su jur u IX i X vieku volžki i kamski Bugari govorili jezikom slo-

[1] Severes et regio Veregaborum. Anastasius et Theophan. Ed. Bon. p. 181.

Digitized by Google

vjenskim. Ibn-Fosslan, po njekih Ibn-Fadlan, pisac arapski X v., bivši poslan od bagdadskoga kalifa Muktedira k volžkim Bugarom kao poslanik, sa svrhom, da pouči vladaoca bugarskog u vjeri muhamedanskoj, upotrebljuje ime slovjensko kao synonimno s bugarskim. On nazivlje bugarskoga vladaoca Almusa, sina Šilkova, vladaocem slovjenskim (Malek-al-saklab). Izreku Ibn-Fosslana potvrdjuje drugi arapski pisac XIII vieka Jakut, opetujući ono isto, što je Ibn-Fosslan tvrdio, te imenuje bugarski glavni grad Bulgar gradom slovjenskim.[1] Ruski učenjak Ilovajski[2] izvadja od tuda: da volžki Bugari bijahu od prvoga početka porekla slovjenskoga, izgubivši s vremenom svoju narodnost posred tamošnjih tatarsko-finskih plemena.[3] Isto mnienje branio je i mnogozaslužni Venelin, a u najnovije doba podje Bugarin Krstović tako daleko, da je sve uralske Bugare zajedno sa Huni proglasio za Slovjene. Proti ovomu ustao je mnogozaslužni kritički istorik Drinov[4] braneći u doseljenih u Podunavje Bugarih čudski ili finski živalj, a ovo mnienje prihvaća veća strana novijih kritičkih povjestnika.

Mi bi se usudili tvrditi da su doseljeni u Podunavje Bugari po svom poreklu većom stranom jur bili Slovjeni.

Izviestno je, da su volžki Bugari jur za rana pripadali izlamskoj vjeri, te da su mnoge običaje poprimili od turskih i finskih naroda. Od tuda dolaze i poznata imena prvih bugarskih vladalaca, koja naliče imenom turskim i tatarskim. Dapače i imena njekih dostojanstva, nošnju, prvobitne običaje, te iste tudje rieči i njeke gramatikalne forme jezika starih podunavskih Bugara možemo si protumačiti od tuda.[5]

---

[1] Frähn. Die ältesten arabischen Nachrichten über die Volga-Bulgaren. Petersburg 1832. — Garkave A. Сказанія мусулманских писателеи о Славянах и Руских. Петерб. 1870. str. 292. — Šiljewski Древиіе города и другіе булгарско-татарскіе памятники вь казанской губерніи. Kazan 1877. 13.

[2] Розисканія о начели Руси.

[3] Sravni: Čtenija imp. obšč. Ist. drev. 1864. knj. III 117. — Sokolov: Из древней исторіи Болгарь. Pet. 1879. str. 93.

[4] U periodičeskih spisanjih blgarskoga književnoga družtva. God. I. knj. V. i VI.

[5] Tko bi po samih imenih i običajih sudio narodna porekla, morao bi bosanske i ostale slovjenske poturice držati za prave pravcate Turke, jer i oni nose sama turska imena, poprimivši običaje, nošnju itd. od Turaka.

Digitized by Google

Da su Bugari iz svoje pradomovine donieli sa sobom njeku misao državne centralizacije, o tom neima dvojbe. Ali da jur u doseljenih Bugarih, primivših u svoju krepku ruku državnu upravu slovjenskih razciepkanih plemena, nije bilo srodna Slovjenom življa, nikada se taj silni i ponositi narod nebi tako hitro i tako lako pretvorio bio u mekani i slabiji elemenat slovjenski, navlaš iza svoga pokrštenja, već bi poprimio bio narodnost grčkih Bizantinaca, od kojih je nasliedio ne samo vjeru, nego i sve ostale uvjete kršćanske civilizacije.

Da pako narod bugarski, odmah u početku svoga doseljenja, nije bio tako malen, kako njeki noviji pisci tvrde, to nam svjedoče opet bizantinska vrela, koja o prvih Bugarih govore kao o narodu silnom, koji je imao mnogobrojne čete (multitudines copiosas, — multidines Vulgarum copiosae — multitudines Vulgarum numerosae[1] — Ingentem Unnorum et Bulgarorum numerum — Bulgari reges duo cum Bulgarorum innumera multitudine.[2]

Što više, mi znamo, da uprav od prvih Bugara, koji se doseliše u podunavske pokrajine, jedna grana jur u VII. vieku ode u Italiju, te je po knezu beneventsko-longobardskom Romualdu naseljena u Beneventu, u priedjelih Isernije, Sepina i Bovijana. Ove Bugare vodio je knez Alejko ili Alceko, sin Kubrata, a brat Isperiha (Asparuh). Pak istoga ovoga vodju bugarskog nazivlje ljetopis salernitanski knezom *slovjenskim* (Dux Sclavorum)[3], što nebi mogao bio, da njegovi Bugari još za vrieme pisca rečenog ljetopisa (X viek) nebi govorili bili jezikom slovjenskim, kojim jezikom govore još i danas potomci tih Bugara, u priedjelih kneževine Moliške

Napokon svjedoči nam Nikifor patriark carigradski[4], da su uralski Bugari, došavši u Besarabiju, ono zemljište medju riekama Prutom, Dunavom i Crnim morem, na kojem se najprije nastaniše, nazvali u *svom jeziku* Ogl (оγгьл), quem sua lingua Oglum (Ογλον appellant, i to poradi svoga tvrda položaja, branjena od tri strana nepristupnom vodom. Oglon, Oglum, Onglum, starosl. жгълъ, isto je što i naš ugal. Tatari nazvaše kasnije isto zemljište *budžakom*, koja rieč poznata je i našemu narodu, te znači isto, što i ugal, ugao, kut. Da tadanji Bugari nisu govorili slovjenskim jezikom nebi doista osvojenomu zemljištu podali bili slovjensko ime.

[1] Anastasius ex Theoph. p. 111. 233. Ed. Bon.
[2] Theophanes Chr. ad A. 506—531. p. 247. 339.
[3] Chronica Salernitana. Pertz. Mon. Germ. III p. 542.
[4] Nic. Patr. Const. Breviarium Eccl. Ed. Bonn. p. 39.

Digitized by Google

Nam nesmetaju dakle ni malo azijska imena prvih bugarskih nekrštenih vladalaca i dostojanstvenika, kao niti naslovna imena Kagana, Kana, itd. Mi se nečudimo ni njihovim obrijanim glavam, ni drugim azijskim običajem, jer i pod ovom neslovjenskom krinkom nalazimo ipak u starih podunavskih Bugarih one iste značajne prednosti, te one iste mane, koje u svih ostalih Slovjena. Ako mi imena silnih bugarskih vladalaca: Kuvrata (njeki ga zovu Chrobatom), Isperiha ili Asparuha, Tervela, Teleca, Telerika, Kruma, Mortagona ili Omortaga, Presjama itd. i neznamo protumačiti iz slovjenskoga jezika: to moramo ipak priznati, da njihova slavna ratna djela pripadaju kao sjajne epohe samo poviesti južnih Slovjena i nikojemu drugomu narodu.

S toga držimo, kako jur gore spomenusmo, da jur u doseljenih na balkanski poluotok Bugarih imao je veliku prevagu slovjenski živalj, te su ovi Bugari samo svoje od Volge i Kame prenešeno *ime* narinuli s vremenom i onim Slovjenom, koji s njimi u jedan državni savez stupiše.

Preko dvie stotine godina postojala jur država bugarska pokraj dolnjega Dunava, vodeći krvave ratove sa Grci, Franki, Pečenezi, Srbi i Hrvati, kad oko god. 890[1] sjede na bugarski priestol, iza svoga brata Vladimira, knez Simeon Borišević Labas.[2]

Simeonov otac Boris imao je mnoga svojstva umnih, ali takodjer slabih vladalaca. Stupivši oko g. 843 na stolicu svojih predšastnika,

---

[1] Koje godine je stupio Simeon na priestol bugarski, ne može se podpuno kritički označiti. Hilferding i Drinov stavljaju početak Simeonove vlade u g. 888. Muralt (Essai de Chronogr. Byz.) stavlja ga u g. 889. Golubinski i Jireček, sliedeći nepouzdanog ljetopisca Fuldskog, označuju g. 892, jer drže, pošto je Simeonov otac Mihajlo Boris odstupio od vlade g. 888, da je stariji mu sin Vladimir četiri godine vladao, dakle do g. 892. Nu zna se za izviestno, da je Simeon jur g. 892 vodio rat s carem Lavom mudrim, a nije mogao odmah u početku vlade toli znameniti rat započeti, jer je imao po izagnanju svoga razuzdana brata Vladimira veoma poremećeno stanje svoje države prije urediti, nego li je išao vojevati s Bizancijom.

[2] Simeonom Labasom nazivlje ga Orbini (Il Regno degli Slavi p. 421) po bugarskih izvorih. Isto tako i bugarski pisac Pajsija Jeromonah hilendarski, u rukopisnoj istoriji Slaveno-blgarskoj: „Симеон нарицаеми Лабасъ цар болгарскіи“.

Digitized by Google

bijaše, kako i otac mu Presjam[1] i djed mu Murtagon, do skora zapleten u ratove sa iztočnimi i zapadnimi susjedi. Sreća ratna nije ga vazda pratila, ali je znao umno ukloniti sve zle posljedice. G. 853 pomagao je Rastislava kneza moravskoga u ratu proti Frankom; nu g. 862 načini savez proti Rastislavu i Karlomanu s kraljem Ludovikom Niemcem, s kojim stajaše kasnije u trajnom prijateljstvu, pomažuć rušiti veliku slovjensku državu na zapadu, u velikoj Moravskoj. Manje sretno vojevao je Boris sa Grci u Trakiji i Makedoniji, kao i sa Srblji i Hrvati, koji ga junački odtisnuše od svojih granica.

Najveće zasluge steče Boris time, što je prvi kod Bugara uveo kršćanstvo. Primivši oko g. 864 krst i nauk vjere Isusove[2], dao je ujedno pokrstiti i svu svoju obitelj, uz mnoge boljare i sav narod. One boljarske obitelji, koje se protiviše krstu, učini nemilice uništiti do najmanjega djeteta.

Prvi nauk vjerozakonski primi Boris, po grčkih izvorih, od grčkog kaludjera Todora Kufare, a zatiem od monaka Methoda, u kojem nagadjaju mnogi, ne bez razloga, sv. Methoda apostola slovjenskog. Ovaj je doista, zajedno sa svojim bratom sv. Kirilom, na putu u Kozarsku i Moravsku, morao posjetiti Bugarsku, te je tako i tamo mogao naučati svetu vjeru.

O tom govori i grčka legenda sv. Klimenta, koja naročito kaže: da je sv. Method bio učiteljem bugarskoga kneza Borisa. To isto tvrdi i legenda sv. Ljudmile i moravska leg. sv. Kirila i Methoda (Egressus vero venit primo ad Bulgaros, quos divina operatione, gratia sua praedicatione convertit ad fidem). Isto opetuje mimogredno i lekcija olomučka o sv. Methodu (postquam Vulgari crediderunt, agressus est genti Moraviae fidem domini nostri Jesu Christi praedicare). Znao je o tom i naš Dukljanin, samo što krštenje Bugara pripisuje jedinomu sv. Kirilu, o kom veli, da se vraćajući iz kozarzke zemlje navratio u Bugarsku, i pokrstio vas

[1] Theophilakt kaže da Boris bijaše sin Zvenice, brata Presijamova, dočim Konst. Porph. tvrdi, da mu je otcem bio Presijam. Mi se držasmo posljednjega suvremenika njegova.

[2] Hergenröther. Photius. B. I. p. 600. — Patriark Focio tužio se u svojih poslanica, da su rimski propovjednici dvie godine nakon primljena po Bugarih kršćanstva došli u Bugarsku praviti smutnje. A to bijaše g. 866, imao se dakle Boris krstiti g. 864. Sravni i Sokolova: „Из древней исторіи Болгаръ“, koj najtačnije govori o pokrštenju Bugara.

Digitized by Google

narod bugarski. (Convertit totam gentem Bulgarinorum). Ovo opetuje i hrvatski ljetopisac XVII vieka. „I na vjeru kršćansku obrati svu Bulgariju".[1]

Sam krst primi dakle Boris i njegova obitelj vjerovatno od sv. Methoda, te bi se ovaj imao razumievati pod onim neimenovanim arhierejem, o kojem govori većina grčkih izvora da bijaše poslan iz Carigrada, da krsti kneževsku obitelj. Da ugodi iztočnomu caru Mihalju, primi Boris na krstu takodjer carevo ime Mihalja, te su iz toga mnogi nagadjali, da mu je car pri krstu lično kumovao.

Iz toga razabiremo, da je Boris i krst i prve nauke svete vjere primio iz Carigrada, i da se rieči pape Nikole u poslanici g. 866 „Christianissimus rex (Ludovicus) sperat quod ipse rex Vulgarorum ad *fidem* velit converti", samo tako razumjeti mogu, što su se tada papa i car njemački nadali, da će Boris odbaciti vjero-izpoviedanje iztočno, te poprimiti zapadno-rimsko.

I doista mogaše zapad imati radostnu nadu, da će uz njegovu vjeru pristati veliki bugarski narod, jer grčki „srebroljubni" propovjednici umjeli su odmah u početku na toliko ogorčiti novo svoje stado kršćansko u Bugarskoj, da je Boris ozbiljno misliti počeo na to, kako da očisti svoju zemlju od crnih pijavica grčkih, obučenih u haljine kaludjerske.

U tu svrhu obrati se Boris jur g. 865 i 866 na kralja njemačkoga Ludovika, a zajedno i na rimskoga papu Nikolu, s molbom, da mu pošalju vjeroučitelje i duhovnike, koji bi umjeli bolje od Grka ustrojiti kršćansku crkvu u Bugarskoj.

Toj molbi odazvao se prvi papa Nikola, te pošalje još g. 866 dva svoja poslanika: Pavla biskupa Piobimskog (Populonije) i Formoza od Porte u Bugarsku, koji do skora ustrojiše crkvu na brzu ruku, po propisu i obredu rimskom.

Kada za ovimi g. 867 dodje izaslanik njemačkoga kralja, učeni Hermanrik (Ermanrich) biskup posavski sa svojimi duhovnici, nadje

---

[1] Sravni Filareta Ep. riżskoga: „Кирилл и Меѳодій слав. просветители". — Чтения 1846. IV. g. — Dobrowsky Mährische Legende p. 17. 18. — Български книжици. Carigrad 1858. č. I. 13. Arkiv za povjest i star. Jugoslavenah, knj. I., str. 13.

Digitized by Google

on, kako franački ljetopisci tvrde[1], Bugarsku jur sasvim po kršćanskom duhu uredjenu, te se vrati bez ikakova uspješna rada.

Da li to uprav tako bijaše, nemožemo potvrditi, ali kad znamo, kolik neprijatelj bijaše Slovjenom i slovjenskomu obredu zloglasni Njemac Hermanrik, koji je kasnije gnjusno i uprav nekršćanski postupao na prama sv. Methodu kao nadbiskupu moravskomu[2]: to bi onda nagadjati mogli, da ovaj njemački zanešenjak nebijaše upravo gostoljubivo primljen i dobro gledan u Bugarskoj.

Nu pošto i rimska stolica po svom običaju poče oko toga nastojati, da u Bugarsku sasvim rimski duh presadi; pošto nadalje molba bugarskoga kneza za bugarski patriarkat, kao što i za namještenje u Bugarskoj obljubljena po knezu biskupa Formoza bez svakoga uspjeha ostade, ohladnu Borisova naklonost prama Rimu, te grčka lukavost održa pobjedu nad tvrdokornošću rimskom.

U Bugarskoj nastade do skora žestoko natjecanje za duševnim gospodstvom nad Bugarskom izmedju papinstva i patriarkata carigradskog. Pa ako je i papa Nikola sa podjeljivanjem svojih otčinskih savjeta i poučnih odgovora na pismena pitanja bugarska mnogo mudrije postupao nego li strastni patriark Focio sa svojimi dugačkimi i suhoparnimi naputci, upravljenimi na Bugare u kršćanstvu još neuke, to je ipak pristaša i štićenik inače rimski, patriark Ignacio, znao do toga dotjerati, da je upliv rimske stolice u Bugarskoj sasvim pogazio, i bugarsku crkvu saborskim zaključkom sa grčko-iztočnom u jedno stopio.

Da su u tom privrženici slovjenskoga obreda i učenici sv. Methoda Grkom znatno na ruku išli, bijaše stvar sasvim naravna, kad pomislimo, kolike progone pretrpiše i sv. Method i njegovi učenici u Velikoj Moravskoj i Panoniji od privrženika rimske crkve i latinskoga obreda, i kad se još sjetimo, kako je rimska stolica, s pomoćju Niemaca i Talijana, Slovjene raznih plemena, poradi toli obljubljene porabe njihova jezika u crkvi, opetovano proganjala i ljuto vriedjala.

Na crkvenom saboru carigradskom god. 871 bude napokon bugarska crkva proglašena sasvim odvisnom od carigradskog patriar-

---

[1] Annales Fuldenses. Mon. Germ. I. pag. 380. Annales Sax. ad a. 867. Dümmler. Pilgrim v. Passau. p. 144. Wattenbach Deutsche Geschichtsquellen 1858. p. 121. 128. 148. 200. Schrödl. Passavia sacra. Passau 1879. p. 60.

[2] Sravni novonašaste poslanice pape Ivana VIII. Starine knj. XII. str. 214.

Digitized by Google

kata. Isti rimski zastupnici moradoše nehotice pristati uz ovo odcjepljenje od rimske stolice. Sve kasnije papinske poslanice, sva protivna nastojanja i sva laskanja rimska ostala su jalova. Bugarska bijaše za Rim na uviek izgubljena. Rimski propovjednici i svećenici moradoše odstupiti mjesto grčkim i slovjenskim. A prvim arhiepiskupom bugarskim bude imenovan po carigradskom saboru njeki Josip, po svoj prilici rodom Grk.

Kako jur gore spomenusmo, imao je Boris pri uvedenju kršćanstva nadvladati velike poteškoće. Znatna stranka oholih boljara, privržena svojoj staroj vjeri, nehtjede priznati novu vjeru s naukom poniznosti i strpljivosti. Boris bijaše prisiljen ovu stranku izkorieniti krvavim mačem. Buntovnici htjedoše dapače i kneza Borisa ubiti i drugoga izabrati knezom.[1] U Bugarskoj počinjena su tada mnoga bezdjela i bezzakonja, te je moguće, da je već onda poganska stranku podupirao tajno Borisov najstariji sin Vladimir.

Strah, da se i mladji mu sin Simeon ne povede za primjerom svoga brata, bijaše možebit glavnim povodom, što je Boris duhovita Simeona jur za mlada poslao u Carigrad, da se tamo uzobrazi u naucih vjere, filozofije i govorničtva.

Simeon prihvati u Carigradu neobičnom revnošću staro-klasičke i kršćansko-crkvene nauke. On obljubi mladenačkim žarom knjige, te steče od svoga naroda častno ime „knjigoljubca“[2], a od Grka, koji ga nazivahu kasnije novim Ptolomejom, dobi jur za rana tobože laskavo ime Polugrka (Hemiargon), koje mogahu njegovi sunarodnici smatrati i nazivom za bugarski narod uvrjedljivim.

Kako se je kršćanstvo duboko kosnulo čuvstva Simeonova otca Borisa, dokazuje najbolje, što je nakon 36-godišnjeg vladanja, oko g. 888 odrekao se svoga vladalačkog žezla i otišo medju monake u manastir, predavši vladu svomu starijemu sinu Vladimiru.[3]

---

[1] Responsa Pont. Nicolai ad consulta Bulgarorum. Baronius X ad a. 866. Mansi Conc. XV. 401.

[2] Tako ga nazva prvi Joan eksarh bugarski, umni njegov suvremenik.

[3] Da je Vladimir doista nakon Borisa njeko vrieme vladao, svjedoči nam važna bilježka jednog suvremenika Simeonova, u jednom rukopisu Sergijeve Lavre (br. 3), koja ovako glasi: „Азъ есмъ отъ языка новопросвѣщеннаго болгарскаго, его же богъ просвѣти св. крещеннси въ сїа лѣта избранникомъ своимъ Борисомъ, его же нарекоша въ св. крещеніи михаила, иже силою христовою и знаменнемъ крестнымъ побѣди цѣпаный, непокорнвый родъ болгарсны, ... приведь

Digitized by Google

Ali jur nakon kratka vremena bijaše prisiljen Boris da izadje iz svoga zabitna mjesta, te da oružanom rukom protjera sa vladarske stolice nevriedna Vladimira, koji se nesamo iznevjerio novoj vjeri kršćanskoj, nego i podao se bio grabežu, pijanstvu, proždrljivosti, i svake vrsti razuzdanosti.[1]

Boris, vrativ se u monastir, mogao je mirno i sveto proživjeti posljednje svoje dane, sve do 2. svibnja g. 907[2], jer je predao, u duhu kršćanstva preporodjenu bugarsku državu silnoj i čvrstoj ruci svoga mladjega sina Simeona.

Simeon rodio se oko g. 863.[3] Kako jur spomenusmo, bijaše za mlada u Carigradu na naucih i uzobrazio se tamo svestrano.[4] Došavši kući, donio je sa sobom bolje razvite pojmove o potrebitom ustrojstvu kršćanske države, na koje se njegovi poganski predšastnici manje obzirahu.

Poznavajući slabosti i mane bizantinske vlade i države; gledajući razciepkanost susjednih velikih i malih županija slovjenskih; smatrajući uzroke groznoga razsula veliko-moravske države na slovjenskom zapadu; znao je Simeon, kao jedan od najumnijih vladalaca svoje dobe, nudjenu si od okolnostih dobru zgodu upotriebiti na razširenje svoje vlasti i na uveličenje države bugarske.

св. Осифа архиепископа, инымъ оучителя и наказателя, и създа церкви и монастири и постави епископы, попы, игумены, да учать. И еще ему живу сущю въ чернъчъствѣ, и въ него мѣсто сущю володимеру, сыну его първому, бысть благословение божъе и михаилово на семеонъ, и приастолъ, съгнавъ брата." — Čtenija imp. obšč. istor. i drev. ross. Moskva 1846. IV. p. 5.

[1] Interea filius ejus, quem regem praefecerat, longe a paterna intentione et operatione recedens, praedas coepit exercere, ebrietatibus, commessationibus et libidinibus vacare, et omni conamine ad gentilitatis ritum populum noviter babtizatum revocare. — Chronicon Reginonis ad a. 868. Pertz Mon. H. G. T. I. 580. Annales Einsidlenses M. H. G. III. 140. ad a. 868.

[2] Godina smrti Borisove zabilježena je u jednom starobugarskom prevodu „Slova sv. Athanasije", ovako: въ се лѣто (907) успе рабъ божїи въ блазѣ живыи великїи и честныи и благовѣрны нашъ кнѧз болгарскъ именем борис, христїаное же имѧ ему михаил. мѣсеца маѧ въ .в. день вь суботныи вечеръ. Kalajdović, Joan eksarh Bolgarski, str. 98.

[3] Nikola patriark carigr. spominje u jednom pismu od g. 923 da Simeonu bijaše jur tada 60 godina.

[4] Drinov nagadja da je Simeon u Carigradu polazio znamenitu tada magnaursku učionu, na kojoj bijaše učenikom u prvašnje doba sv. Konstantin filozof, slovjenski apostol.

Digitized by Google

Dva shodna sredstva poslužiše njegovoj velikoj zadaći, mač i umna politika prema izvanjskomu svietu; a knjiga i kršćanska vjera, osnovana na podlozi narodnosti slovjenske, prema vlastitomu narodu. Nu manje obzirao se Simeon žalibože na potrebe budućeg obstanka svoje države, i na čvršću podlogu zahtjeva svoje dinastije.

Simeon sjede na stolicu bugarsku jošte za živa otca i starijega brata Vladimira, kojega je otac protjeravši sa vlade, kako njeki franački izvori tvrde[1], osliepiti i u tamnicu baciti dao. Granice tadašnje bugarske države protezahu se na sjeveru od utoka rieke Tise uz Bodriće (u današnjoj bodrožkoj županiji) i dolnjeg Podunavlja pak na iztoku od Dnjepra, gdje su Bugari graničili sa Pečenjezi[2], sve do Ibra, Strumnice i Vardara u Makedoniji. A od Belgrada[3] do burgaskoga zalieva. Od Srbije dielijahu Bugarsku rieke Raša, Ibar, Kolubara i Drina. Od hrvatskih pokrajina sa sjevera Sava, na jugozapadu nezna se granica.[4] Na iztoku bijahu Bugari susjedi Kozarom i Polovcem i novodoseljenim crnim Ugrom ili Magjarom, dok se ovi nepreseliše u Panoniju.

Odkada Bugari priònuše uz vjeru kršćansku, prekinuta je za vrieme Borisa i Vladimira svaka mržnja prema Grkom. Navlastito stajao je Boris počam od g. 864 sve do svoga odstupljenja podjedno u prijateljskih odnošajih sa carigradskim dvorom. Koliko je k tomu dopriniela ličnost cara Vasilja velikoga, negdašnjega sužnja bugarskoga a rodom Slovjenina, o tom neimamo vjerodostojnih podataka. Nu odmah nakon smrti Vasiljeve (886) čini se, da sin njegov Lav mudri nije posvema sliedio stope svoga otca, pogledom na Bugarsku. Jur druge godine vladanja Simeonova (892) dade uprav carigradski dvor jedini povod, da se vezi prijateljstva medju Bugari i Grci razkinu, i da Simeon Grkom rat najavi.

Povod ratu bijahu trgovačke razmirice, koje valjda jur dulje vremena trajahu. Dva carigradska bogata trgovca, Stavrakiji i Kozma iz Atike, koji bijahu zajedno zakupnici državne carine,

---

[1] Annales Einsidlenses. M. G. H. III, 140.

[2] Const. Porf. de adm. imp. cap. XXXVII.

[3] Tu je još g. 885 sjedio bugarski kan Borita, kao upravitelj južne Morave.

[4] Da je Hrvatska jur za vrieme Borisa neposredno graničila s Bugarskom na jugozapadu, svjedoči nam i poslanica pape Ivana VIII od g. 879 upravljena na kneza hrvatskog Sedeslava, u kojoj papa moli, da njegovog legata zdrava i nepovriedjena (salvum atque incolumem) dade prevesti u Bugarsku. Nu o tom kasnije.

Digitized by Google

povriedište uplivom carevih ljubimaca Stilijana i eunuka Musika, utanačeni trgovački ugovor medju Borisem i carem Mihaljem, te počeše smetati Bugarom trgovinu sa Carigradom, premjestiv ju na svoju ruku u Solun, povisivši carinu i proganjajući bugarske trgovce plienitbom i kojekakovimi teretnimi tražbinami. Simeon poslušavši tužbe svojih podanika, uztraži zadovoljštinu od carigradske vlade, nu nedobiv je, najavi rat caru Leonu.[1]

S velikom vojskom prodre Simeon u Trakiju, i poharav ju, razbije u Romaniji grčku i kozarsku sjedinjenu vojsku, vodjenu od magistra Krinita i Jermena Kortika[2], koji u bitki padoše, dočim Simeon zarobljene Kozare s odrezanimi nosovi natrag u Carigrad pošalje.[3]

Da se osveti Bugarom, posla car Lav mudri Nikitu Sklira sa bogatimi darovi i mnogobrojnimi brodovi k prekodunavskim Magjarom, sjedećim tada u svom Etelközu (Medjuvolžjem, medjurječjem), moleći njihove vodje Arpáda i Kuršela, da pošalju pomoć Grkom proti Bugarom.

S ovimi ratobornimi konjanici, koji poput Huna i Avara bijahu naučni strielimice harati i plieniti najudaljenije zemlje i narode, bijaše Europa jedva se upoznala, i to u posljednjem ratu Arnulfa sa Svatoplukom, koji za Niemce bez svakoga uspjeha bijaše.

Sredstvom grčkoga brodovlja, pod vodstvom drungara (admirala) Eustakija i pomoću grčke vojske na kopnu, pod patricijem Nikeforom i Fokom, prodru Magjari u Bugarsku, pošto Grci zatvorne verige na Dunavu potrgaše. U isto doba posla car Lav svoga poslanika Konstantinaceja u Bugarsku, da ugovara sa Simeonom mir. Nu ovaj čuvši o napredovanju grčke vojske, baci poslanika u tamnicu i podje Grkom na susret. Medjutim dojuriše iza ledja Magjari u Bugarsku, harajući i paleći mjesta i gradove. Oni razbiše trikrat čete bugarske, poslane im na susret, i doprieše do Mundraga, Drestra i Preslave, dočim se Simeon s jakom posadom bijaše zatvorio u grad Drestar.[4] Jedan zapadni ljetopisac

[1] Car Lav tvrdi u svojoj „Taktiki“, da su Bugari bez najavljenja rata prekršili ugovor mira (cum Bulgari induciis violatis, Thracum regionem populabantur). Leonis Imp. Tactica Cap. XVIII).

[2] Ovo će biti onaj orijaške veličine Jermen, zet Angurina Lekastrija, o kom govori Const. Porf. „de Thematibus. Thema XII“ da je pao u ratu proti Simeonu.

[3] Leo Gramm. Ed. Bonn. p. 267.

[4] Leo Gramm. 268.

Digitized by Google

tvrdi pače, da je u trećoj bitki Simeon poslie vruće molitve, po savjetu svoga otca Borisa, nadvladao Magjare u groznoj bitki, u kojoj samo od strane bugarske do 20000 mrtvih pade.[1]

S odlazkom Magjara, koji svu dolnju Bugarsku poharaše, a mnoštvo sužanja Grkom prodaše, poče Simeon s Grci ugovarati mir, u koju svrhu dodje iz Carigrada novi poslanik Leo Choerosfakt. Nu ovoga zadrža Simeon kod sebe, bez da je zaključio mir, želeći se prije osvetiti Magjarom. U tu svrhu utanači Simeon savez s Polovci ili Pečenjezi, ljutimi neprijatelji Magjara.

Pomoću Pečenjeza provali Simeon 893 godine u magjarske pustare, iz koje bijaše glavna vojska otišla njekamo na plien i haranje. Bugari poharaju svu magjarsku zemlju, unište sve što im se uzprotivi, ubiju staroga Almusa, otca Arpádova, odvedu mnogo svieta u robstvo i predadu razorenu zemlju od Dunava do Dona i Volge Pečenjezom, pošto se Magjari u nju nikad više ne vratiše. Prisiljeni bivši da traže novu domovinu, nadjoše ovu u pustara panonskih i nizina Potisja i Podunavja, stupivši u državni savez sa slovjenskimi plemeni velike Moravske i podunavske Bugarske, s kojimi, staviv im se na čelo uprave, počeše harati i plieniti najodaljenije pokrajine zapadne, ustrojivši kasnije kraljevinu na tvrdoj dugotrajnoj podlozi.

Simeon vrativ se iz rata magjarskoga, našavši grčkoga poslanika Leona u Muldragi, reče mu ponosito: da nikada s Grci mira utanačiti neće, dok mu nevrate bugarske sužnje što ih prekupiše od Magjara. Grci pristaše uz taj uvjet, te poslaše po istom Leonu i Simeonovom poslaniku Todoru, sve bugarske zarobljenike, bez ikakova odkupa. Nu jedva minu kratko vrieme, kad se Simeon iz nova s Grci zarati. Car Lav sakupi veliku vojsku pod vodjama Leonom Katakalom i patricijem Teodozijem, koji se sa Simeonovom vojskom sukobe kod Bulgarofiga, te budu hametom potučeni. Sám vodja Teodozij bude na veliku žalost carevu u bitki ubijen. Medju uvjeti utanačena na to mira bijaše i taj, da Grci imadu svake godine plaćati danak i pošiljati ga u Mesemvriju.[2]

Za života cara Lava nebijaše u napred više rata medju Bugari i Grci. Ovo priznaje i sam car Lav u svojoj Taktici, kad veli: „Pošto Bugari mir u Isusu drže, i vjeru kao kršćani danu prema Rimljanom tvrdo drže, jer ih je Bog poradi prekršaja vjere i pri-

[1] Annales Fuldenses ad a. 896.
[2] Leo Gramm. p. 269.

Digitized by Google

mirja ljuto kaznio, nećemo nikakove carske savjete (kako valja proti njim vojevati?) ovdje podjeljivati, niti se proti njima oružati, da tako njihovu vojsku proti nama, ili našu proti njima ne dražimo, pošto smo u jednoj vjeri kao braća sjedinjeni.[1]

Kad se je u susjedstvu Bugarske prema sjeveru u prekodunavskoj i prekodravskoj Panoniji prvanje stanje iza naseljenja Magjara sve od temelja promienilo, nije se više Simeon brinuo za prekodunavske, u vrlo slabom savezu sa Bugarskom stojeće pokrajine, polažući sav trud u to, da u svoju državu na balkanskom poluotoku uvede podpuni red i mir. Simeon nije sljedio ni primjer posavskih ni podravskih Hrvata, te panonskih Slovjena, koji po smrti velikog Svatopluka (894 god.) sa novimi došljaci Magjari ili sklapahu državne saveze, ili barem sudjelovahu pri četovanju i haračenju Magjara u zemlji njemačkoj i u čitavoj zapadnoj Europi.

Tečajem punih devetnaest godina (893—912) mirna vladanja, posveti Simeon sav svoj život spasonosnomu radu oko ustrojivanja države, oko utvrdjivanja i širenja vjere kršćanske, te oko promicanja književnosti slovjenske.

O nutarnjem ustrojstvu države Bugarske, za vrieme Simeonove vlade, malo nam govore suvremeni spomenici. Jedini Hinkmar, učeni nadbiskup remski (845 † 882), u produženju bertinijanskih ljetopisa, čim govori o pokrštenju Bugara, spominje takodjer *deset županija* (decem comitatus) bugarskih, koje podigoše bunu poradi uvedenja vjere Isusove.[2] Iz toga se vidi dakle, da je Bugarska, poput inih slovjenskih država, podieljena bila na županije, a možebit i na kanate, jer nalazimo u vrieme Borisa u Beogradu dunavskom kana Boretu, koji je valjda predstojao čitavoj pokrajini. Naprotiv spominje se u poviesti više župana (comites) kao Sergobul (Cerbula, Zerbula, Zurzubula), svak Simeonov, i po svoj pri-

[1] Što dalje car Lav dodaje: „Navlaš sada, kada se našemu carstvu i našoj upravi, kako željasmo, pokoravaju", posve nam je nerazumljivo, jer nijedan, bud grčki bud inostrani pisac ne potvrdjuje, da se je Simeon ikada Grkom pokoravao. Taj dodatak imamo dakle pripisati taštini carevoj i običajnomu hvalisanju bizantinskih pisaca. Leonis imp. Tactica Cap. XVIII.

[2] Da je u prostranoj državi bugarskoj mnogo više županija bilo, o tom neima dvojbe, nu žalibože ne nalazimo za vrieme Borisovo i Simeonovo nigdje njihova imena.

Digitized by Google

lici dvorski župan, zatiem Sundika, Dobeta, Petar, Todor, Ivan, Stjepan, Martin, Distra (Comes Distr, možebiti župan od Distre) itd.

Sám vladalac zvao se je knezom, a ne velikim županom, kao kod Srba i Hrvata. Ima tragova u spomenicih, da se nazivao i velikim knezom, ili knjazom, iz česa bi sliedilo, da je u Bugarskoj bilo i više knezova. Franački ljetopisi nazivaju vladaoca bugarskoga kadikad kaganom i kraljem. Isto tako nazivaše rimska stolica kneza Borisa vazda kraljem, te mu taj naslov priznavaše i car Ludovik, a čini se da i sami Bugari na latinskom jeziku naslov kneza tumačihu imenom kralja.[1] Bizantinski dvor nazivao je knezove bugarske do g. 924 arhontima po božjoj milosti.

Znamo još, da u Bugarskoj bijaše boljara, nutarnjih i vanjskih te velikih i malih, zatiem vlastela, ili vlastitelja, a od dostojanstvenika spominju se: djad ili djed, vojevoda, dvorski starosta, savjetnici, buzdovanonoša, mačonoša, štitonoša, a po svoj prilici bijaše kod bug. dvora i dostojanstvenika sličnih, ako i ne istoimenih, kao i kod carigradskoga dvora.

Bolje nam je poznato crkveno ustrojstvo bugarsko, koje bijaše uredjeno posve po propisih crkve grčko-iztočne. Medju najstarijimi bugarskimi episkopijami (biskupijami) spominju se 1. Drsterska ili dorostalska, sa stolicom arhiepiskopa. 2. Provodska (Prevodi, nedaleko od Šumle), 3. Niška. 4. Debeltska ili Zagorska. 5. Bregalnička. 6. Ohridska. 7. Strumnička ili bjelička, u mjestu Bjelici, za makedonske Dragoviće. 8. Bjelgradska, za koju se nezna pravo, da li se ima razumievati arbanaški ili posavski Beograd, prem da je vjerovatnije, da u ovom posljednjem episk. stolica bijaše, pošto jur na crkvenom saboru god. 870, spominje se Agathon episkop moravski, koji je imao svoju stolicu u Beogradu.[2]

Poznato je, da za vrieme vladanja slaboga Mihalja Borisa, crkveno ustrojstvo u Bugarskoj nikako se učvrstiti nemogaše. Jer osim neprestana trvenja i natjecanja medju propagandom rimskom

[1] U prastarom Evangjelistaru čividalskom upisan je Boris ovako: „De Bolgaria *rex* illorum Michael", a njem. car Ludovik, u poznatoj svojoj poslanici na cara Vasilja od g. 871, u kojoj brani svoj carski naslov, govori ovako: „Chaganum vero non praelatum Avarum, non Cazarorum aut Northmanorum, nuncupari reperimus, neque *principem* Bulgarum, sed *regem* vel dominum Bulgarum".

[2] Obširnu razpravu o epi-kopijah bugarskih, priobćio je Golubinski u „Очеркъ исторіи православних церквей болгарской, серб'ской и румынской. Москва 1871".

Digitized by Google

i grčkom, došuljaše se u Bugarsku još i Jermeni, Židovi i Musulmani, da medju neukim pukom prave proselite, dočim starobugarski izlamizam[1], zatim manicheizam sliedbe Pavlićana i Masalijana, te poganska vjera Slovjena, još uviek tajnih privrženika imaše.[2]

Tekar onda, kad po smrti sv. Methoda (885) stadoše tjerati iz velike Moravske mnogozaslužne njegove slovjenske učenike, od kojih dvie stotine nadjoše utočište u Bugarskoj i Hrvatskoj, prione i narod bugarski većom ljubavi uz vjeru Isusovu, koju novi propovjednici počeše naučati na slovjenskom jeziku, sredstvom slovjenske knjige.

Uprav božja providnost htjede, da slovjenski jezik u crkvi koncem IX i početkom X vieka, pošto mu bješe zadana ljuta neizliečiva rana u Panoniji i u Moravskoj, novim životom uzkrisiti mogaše na jugu, u državi Bugarskoj i Hrvatskoj, a malo kasnije na zapadu u Českoj i Poljskoj, te napokon i na sjeveru u Ruskoj. Klicu narodne samosviesti, koju zasadiše sv. Kiril i Method u slovjenstvu, nemogoše uništiti duga stoljeća, niti sve nevolje nanešene Slovjenom od raznih tudjih naroda, kao ni svi crkveni zakoni i zborovi zanešenih podupiratelja crkvenog latinizma i jedinstva. Čim se bujnije razvijao duh narodnosti s jezikom i knjigom, bud u kojoj grani velikoga slovjenstva, tim čvršći temelj dobivaše i politička država one grane, tim silnija probudi se u njemu težnja za veličinom i slavom svoje domovine.

To vidimo i u Bugarskoj za vrieme Simeona. Da nije Simeon prionuo uz narodnu ideju sv. Kirila i Methoda, te njihovih rodoljubnih učenika, nikada nebi on bio povisio svoju državu do one visine i veličine, na kojoj stajaše za njegovo vrieme. Ako se obistini mnienje jednoga od najumnijih povjestnika bugarskih: da je Simeon za mlada polazio u Carigradu onu učionu, u kojoj bijaše njegda učenikom i sv. Konstantin filozof, tad bi se moglo naga-

[1] Iz odgovora pape Nikole na pitanja bugarska, razabiremo, da su Bugari jur prije, nego prihvatiše kršćanstvo, imali izlamskih knjiga (koran? itd.). Jer u tih odgovorih u tački 103 veli papa: „De libris profanis, quos a Saracenis vos abstulisse ac apud vos habere perhibetis, quid faciendum est inquiritis?“ Papa jih savjetova, da ove knjige spale.

[2] Jan Eksarh, suvremenik Simeonov, piše u svom Šestodnevu: „**Да сѧ срамлают ѹбо вси пошибени и скверніи манихеи и вси поганы словене, и вси лъжици зловерніи**“. Sravni Pogodin: Кирилло-Методиевски сборник str. 79.

Digitized by Google

djati, da su tu učionu polazili vazda učenici slovjenskoga porekla, koji su i u Simeonu podražavali narodnu sviest slovjensku, posred ostalih grčkih učenika i učitelja.

Kad se prognani slovjenski propovjednici nastaniše u Bugarskoj, prihvati ih Boris i Simeon veoma gostoljubivo. Potonji prionu velikim oduševljenjem i uz knjigu slovjensku, kojom se podjedno zabavljaše pišuć i sam, te prevadjajuć iz grčkoga jezika bogoslovna i mudroslovna djela. On je poticao na rad i druge pisce, te sabrao u svrhu nauke znatnu knjižnicu u svom preslavskom dvoru.

Medju Simeonovimi književnimi pomoćnici zauzimaše prvo mjesto Methodovi učenici, tako zvani „sedmopočetni". Naime: Sv. Kliment, Gorazd, Naum, Lovro, Sava i Andjelar, kojim možemo dodati i episkopa Konstantina, koji se sam imenuje učenikom Methodovim. Od ovih pripadao je Kliment bugarskomu, Gorazd moravskomu, a Konstantin panonskomu (hrvatskomu?) narodu, dočim se od ostalih nezna pravo, od kuda bijahu rodom. Simeon odlikova medju ovimi ponajbolje sv. Klimenta i Gorazda, kojega posljednjega bijaše sv. Method za svoga nasljednika Arhiepiskopom moravskim opredielio.[1]

Moguće je, da Gorazd i u Bugarskoj nosjaše naslov arhiepiskopa. Svakako bijaše čovjek ugledan, a poradi svoje učenosti i znanja jezika i pisma latinskoga od Simeona veoma štovan. Što je pisao na slovjenskom jeziku, nezna se pravo; nu njeki drže, da je panonska legenda sv. Methoda njegovo djelo.[2]

Sv. Kliment, došavši natrag iz Moravske i Panonije, bijaše poslan ponajprije u ohridsku pokrajinu Kutmičivicu, koja sačinjavaše dio Arbanske i Makedonije, te se protezala od rieke Vardara i grada Skopja do Valone, Kostura i Vodena. Tu je Kliment kao propovjednik i učitelj izučio do 3500 učenika. Kasnije postade episkopom slovjenskim[3], valjda u opreku grčkomu episkopu susjednih Grka.

---

[1] U jednom starom imeniku nadbiskupa bugarskih zabilježen je Gorazd i kao prvi nadbiskup bugarski, dočim je poznato, da carigr. sabor g. 871 imenova prvim arhiepiskopom njekog Josifa, po svoj prilici Grka.

[2] Šafařik. Razcvjet Slavj. pism.

[3] Rimsko-katolički pisci tvrde, da je sv. Kliment imenovan bio arhiepiskopom bugarskim po papi Marinu, koji je umro g. 884, kad se Kliment valjda još u Moravskoj bavio.

Digitized by Google

Kliment pisao je slovjenske prodike, pohvalna slova o sv. Kirilu i Methodu i o drugih svetcih, legende svetaca, postni Triod itd., te je obreo, kako se priča, takodjer druga od kirilice različna slovjenska pismena, koja htjedoše njeki noviji pisci proglasiti za glagolicu, nazvavši ovu klimenticom.

U Ohridu sazidao je sv Kliment monastir sv. Pantaleona sa crkvom, u kojoj je kasnije i sám zakopan. Druga po njemu sagradjena crkva pretvorena je kasnije u arhiepiskopiju. On umre god. 916, te bude radi svojih velikih zasluga i sveta života proglašen svetim.

Sava, mnih i učenik Methodijev, bavio se takodjer pisanjem i prevadjanjem knjiga, ali do nas dopro je jedini njegov „Psaltir".[1]

Od ostalih sedmopočetnih učenika Methodovih nisu nam poznata njihova književna djela. Znatno se ističe u vrieme Simeonovo na književnom polju još jedan učenik Methodov, a to bijaše *Konstantin* episkop prjeslavski, koj se rodi u Panoniji, te je mogao biti od plemena posavskih Hrvata. Od Konstantina sačuvan je prievod: „Četire slova Athanasija aleksandrijskoga na Ariane"[2] koje on po naročitoj želji kneza Simeona prevede godine 906. Poznat je zatiem „Vibor slov na nedjelnija Evangjelija", stranom po Ivanu Zlatoustom, stranom Izidoru Peluziotskom, preveden iz grčkoga s izvornimi primjetbami i predgovorom. Ovo djelo prevedeno je za Simeonova otca kneza Borisa g. 898, kad se ovaj desio jur u samostanu. U prologu ili predgovoru „Vibora" imamo od Konstantina takodjer „Napisanije o pravjej vjerje". Još jedan znameniti prolog, nalazi se u istom „Viboru" medju rukopisi sinodalne biblioteke u Moskvi (br. 262) pod ovim naslovom: „Прологъ о Хрыстѣ умеренъ съ сказаніи св Евангеліи, сътворенъ Константиномъ". Ovaj prolog napisa Konstantin na molbu Nauma i drugih. Tu se nalazi i kratka kronologija: „всѣхъ же лѣтъ отъ пропятія Христова до Лъва царя нинѣшняго, девятъ сотъ осмнадцатъ" (918).

Najznamenitiji dio ovoga Konstantinova rukopisa, sačinjava jedna molitva u stihovih, u kojoj se spominje nedavno pokrštenje Slov-

---

[1] Pogodin, Kirillo-Methodovski sbornik str. 78.

[2] Podpuni naslov priobćio Bodjanski: „О времени произхожденија славянских писмен". Москва 1855 стр. LX.

Digitized by Google

jena, te će ova pjesma biti najstarija umjetna pjesma slovjenska, što nam je iz prastarih vjekova sačuvana.[1]

Mi neimamo žalibože čitave pjesme, izdane od Pogodina, nu priobćujemo ovdje polag Palauzova i Bodjanskog u izvadku onaj dio, što se proteže na pokrštenje Slovjena.

Letiť bo ninje i slovjensko plemja
K' krščeniju, obratiša sä vsi
Ljudie, Tvoji narešči sä hotjäšče.
— — — — — — — — — —
Jazik nov hvalu v'zdaja prisno,
Otcu, sinu i presvätomu duhu.

Joan Eksarh bugarski nije nigdje označen kao učenik Methoda i Kirila, ali pripada k najučenijim muževom svoga vremena. Osim temeljita znanja jezika jelinskog i slovjenskog, bijaše vješt i jeziku jevrejskomu, o čemu je podao dokaze na njekih mjestih svoga „Šestodneva". Duboko učen u svetom pismu staroga i novoga zakona, poznavao je podpuno spise svetih otaca iztočne crkve, i čitao velikom koristju grčke mudrace: Aristotela, Platona, Tala, Parmenida, Demokrita, Diogena i druge filozofe. On je obogatio najstariju knjigu slovjensku mnogimi spisi, medju kojimi poznata su do sada: Damascenova bogoslovna djela 1. Nebesa i 2. Šestodnev. Zatiem 3. Damascenova gramatika grčka, priredjena za porabu slovjenskoga jezika. 4. Prievod istoga pisca Dialektike ili mudroslovja u 70 poglavja. 5. Homilije ili kratki životi svetaca. — Svoj Šestodnev posveti on knezu Simeonu, te govori u predgovoru o njegovoj bogatoj palači, o knjižnici, o zlatnih crkvah po njemu sagradjenih, i o veličini vladaočeva dostojanstva.

Grigorij presbiter bugarski prevede na zapovied kneza Simeona iz grčkoga svjetsku i crkvenu povjest ljetopisca Malale, pod naslovom: „Изложение о лѣтѣх мыру" s mnogimi izvornimi dodatci, ili prievodi iz drugih grčkih ljetopisaca, kao takodjer iz Flavia Josipa itd. Ovaj prievod znamenit je za nas radi toga, što se spominju imena njekih pogansko slovjenskih bogova, kao: Svaroga, Peruna, Dažboga itd. — Drugo djelo Grigorijevo nosi naslov: „Книгы завѣта божиа ветхаго, сказающе образы новаго завѣта

[1] Sr. Pipin i Spasović: Istorija slavjanskih literatur I. str. 55. Palauzov, Viek Simeona p. 112. Filaret episkop, Čtenija imp. obšč. istor. ross. 1846. IV. 27.

Digitized by Google

истинну сущу, преложеныя отъ греческаго языка въ словенскый, при князи българецѣм Симеонѣ синѣ Бориши, Григориемъ пресвитеромъ мнихомъ всѣхъ церковникъ българскихъ церквій, повелѣнием того книголюбца князя Симиона, истинѣ же рещ боголюбца". Ovomu prievodu ljetopisa dodao je Grigogorij najstariji slovjenski prievod Aleksandride, u kojoj imenuje Bugare ili Une potomcima starih Makedona i Mirmidona.

Monak Hrabr napisa „Сказание како составн св. Кирилл Словѣном писмена противу языку", a drugi monak (črnorizec) *Theodor Doksov ili Duks,* napisa, po nagovaranju Joana Exarha, više bogoslovnih djela, a prepisa i Konstantinova slova Anastazijeva god. 907. sa ovom znamenitom bilježkom: „Napisa že ih černorizec Doksov, tjemže knjazem (Simeonom) poveljel, na ustij Tičja v ljeto .sꙋıє. (615—907) indikt. 14 idježe svjataa cerkvi novaa stvorena est tjemžde knjazem, vse ubo ljeto uspe rab božji, sego knjazja otec, v blazje vjerje živij, v dobrje izpovjedanij gospoda našego Jisusa Hrista, velikij i čestnij, i blagovjernij gospod naš knjaz bolgarsk, imenem Boris, Hristianoe že imja emu Mihail. Mjesjaca maja v 2 den v subotnij večer".[1]

K ovim prvakom tadašnjih bugarskih književnika mogu se pridružiti mnogi bezimeni, kojih spisi doprli su do nas u davnom obliku pisma, te se mogu punim pravom uvrstiti u prvo doba staroslovjenske knjige.[2] Medju ovimi, većom stranom bogoslovnimi, djeli nalazimo i jedno povjestno, t. j. prevod ljetopisa Amartolova.

Na čelo svih ovih duševnih radnika stavi se sám vladalac novokršćanske bugarske države Simeon knjigoljubac. Njegovim nastojanjem, valjda i suradnjom, preveden je na slovjenski jezik veliki zbornik filozofsko-moralnih, dogmatičkih i skolastičkih članaka, medju kojimi najveću čest rukopisa zauzima djelo Anastazija sinaitskoga (VII vieka).

Uz „Anastazijeve otvjete" ima množina odlomaka iz raznih crkvenih otaca, te je taj zbornik čitava enciklopedija tadašnje bizantinsko-kršćanske obrazovanosti. U njem neima samo članaka bogoslovnih iliti crkvenih u obće, već i kojekakvih svjetskih, kano

[1] Kalajdović Ivan. Eksarh b. str. 98. Bodjanski: O vrem. proiz. slavj. pismen LX.

[2] Sravni Jagića: Historiju književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, I 74—75. Pipin i Spasović, Obzor istorij slavjanskih literatur. Dobrov, Južnoe Slavjanstvo. Šafařik, Starožitnosti i razcvjet slavj. pismenosti. Pogodin, Kirillo-Methodievski sbornik. Palauzov, Viek cara Simeona itd.

Digitized by Google

filozofskih, retorskih i historičkih n. p. Nikeforov Ljetopis u kratko od Augusta sve do Konstantina i carice Zoje, itd.[1] Ako taj zbornik i nenosi narodnoga značaja bugarskoga ili slovjenskoga, to je barem jasno zrcalo onoga smjera i duha, kojim je udarila sva staroslovjenska knjiga, osnovana na podlozi vjere iztočne A taj duh bijaše puki suhoparni bizantinizam, kog bijaše usisao ne samo Simeon, makar samo njega nazivali „polugrkom", nego i sav narod bugarski, osobito oni slojevi, koji se bavljahu bud vjerskom, bud svjetskom obrazbom naroda. Pak ako jedan ruski učenjak[2] starobugarsku književnost i njekim pravom nazivlje „officijalnom literaturom", a najnoviji povjestnik bugarski[3] Simeonu i djelom njegovih suvremenika spočituje, da nemogahu razigrati ni srdce ni maštu, jer su ostala za Bugare strano bilje: to moramo ipak priznati, da književno djelovanje i duševni rad Simeonovih suvremenika i njihovih sljedbenika sačuva ponajviše bugarsku i srbsku narodnost, sve do danas, te da staro-slovjenski književni spomenici, pogledom na jezik, ostaju za uviek neprocienjeno blago za sve grane slovjenstva.

Češki povjestnik Bugarske divi se takodjer, da u zlatnom vieku Simeonovom nebijaše ijednoga umjetnoga pjesnika. Mi mislimo, da nećemo pogriešiti, ako uzmnijemo, da upravo najstarijeg po imenu poznatog slovjenskog pjesnika sám Simeon porodi. Poznato je, da Liutprand, njemački pisac X vieka, u svom djelu „Antapodosis"[4] sačuva bajku bugarsku o Bojanu, najmladjem sinu Simeonovom, koji bijaše na toliko učen u čaranju (magus, vieštac) da je umio čovjeka pretvoriti u vuka i u svaku vrst zvjeradi.[5] Ova bajka naliči starotračkoj bajci o pjesniku Orfeju, koji je umio svojim pjevanjem ukrotiti svaku zvier, obustaviti kretanje svakoga živućega stvora, a podati gibući život istim nepokretnim stvarim, kao: kamenju, drvlju i bilju. O zgodah Bojanovih ne sačuva nam bugarska povjest podaljih podataka, nu moguće je, da je Bojan, bud nezadovoljan sa vladom svoga starijeg brata, cara Petra, sam otišo u Rusiju, bud za vrieme navale ruske pod Svjatoslavom (965) kao sužanj odveden bio u Rusiju, gdje kao pjesnik slavno ime steče. Njegovu uspomenu sačuva nam prastari ruski pjesnik: „Slova o plku

[1] Jagić, Hist. književ. 71.
[2] Dobrov, Južnoe Slavjanstvo.
[3] Jireček.
[4] Pertz, Mon. Germ.
[5] Sr. Siegeberti, Gemblaceniis Chr. ad a. 967.

*

Digitized by Google

Igorovie sina Svjatoslavića, vnuka Olgova", nazivajući Bojana divnim i božanstvenim pjesnikom.

Evo, kako oduševljeno govori o Bojanu rečeni ruski pjesnik:

„Načeti nam je pjesmu po bivanju ovoga vremena (XII viek), a ne po namišljaju Bojanovu. Bojan bo vješti (vještac = magus, Šeher), ako komu hotjaše pjesni tvoriti, to raztrkaše se mišlju po drvlju, *sjerim vukom po zemlji*, sivim orlom pod oblake. Pominjaše bo rieč bojeva prvih vremena".

„Bojan, braćo, nepuštaše deset sokolova na stado labudova, nego svoje vješte prste položi na žive strune, te one same knezovu slavu izdavahu. (rokotahu)".

„O Bojane! slavulju staroga vremena, da bi čete (plki) pjesmom podražavao (ušćekotal) skačući slavuljem po mišljenu drvlju, leteći umom pod oblake, svijajući slavu obijuh pola ovoga vremena. — — Trčeći tragom Bojanovim kroz polja na gore pjevati bi bilo pjesmu Igoru, ovoga unuku. — Ali pjevati bi bilo tebi vješti Bojane, Velesov unuče".[1]

„Vješti Bojan i prvo pripjevku smišljenu reče: Ni lukavu, ni umnu, ni kao tica vještu (gorazdu), božja suda nije minuti".

„I reče Bojan, da prodjem na Svjatoslavova pjesmatvorca[2] staroga vremena: Težko ti glavi bez plečiju, zlo ti tielu bez glave".

Iz ovog odlomka ruske pjesme mogosmo dakle razabrati, da je Bojan bio divan pjesnik i vještac za vrieme Svjatoslava, pobjeditelja Bugarske; da je bio od visoka roda, jer jednom imenuje pjesnik Igora njegovim unukom, te da je bugarsku priču o pretvaranju u vuka poznavao i ruski pjesnik „slova Igorova", pošto prispodablja ne samo Bojana mrkomu vuku hodećemu po zemlji, nego veli i o ruskom knezu Vseslavu „da je noćju kao vuk skakao. (Vseslav knjaz ljudem sudiaše, knjazem gradi radiaše, a sam v noč vlkom rikaše). Istu priču o Bojanovom pretvaranju u vuka mogo je lasno i Liutprand, kao carski poslanik, slušati u Carigradu, gdje je na crkvenom saboru zajedno s Bugari sjedio. Scienimo dakle, da u ruskoj pjesmi opjevani Bojan nemože biti drugo lice, nego po Liutprantu spomenuti Bojan, sin Simeonov, te da su Rusi iz Bugarske dobili prvoga svoga pjesnika uprav tako, kao što su

[1] Veles, bog stada, pastiera i pjevanja.

[2] Tako bi ja protumačio ruski nerazumljivi tekst: „Rek Bojan, i hodi na Svjatoslavja pjesmotvorca". Što još više potvrdjuje, da je taj Bojan, opjevan u Slovu Igorovu, živio za vrieme Svjatoslava, suvremenika Simeonovih sinova.

Digitized by Google

primili od tud i prve kršćanske učitelje, prve staroslovjenske knjige, i prve krsćanske umotvore.[1]

Kolikom ljubavju bavio se Simeon knjigom, o tom nam daje liepo svjedočanstvo učeni patriark carigradski Nikola Mistik. Dopisujući on često sa Simeonom, pisa mu u jednoj poslanici (g. 923) medju ostalim i ovo:

„Znam da svaki dan napajaš tvoju prekrasnu dušu životonosnom vodom nauke. — Od djetinstva jesi ti takim učenjem uzgojen. — Znam, da kao što drvo kod izvora voda uzraslo je, tako i duša tvoja uzgojila se takim učenjem". — — A u drugom pismu govori mu isti patriark „Znam, da i ti zviedljivo knjige starih (mudraca) čitaš".[2]

Nu Simeon nije podupirao samo knjigu, nego i umjetnost. Ivan Eksarh govori o zlatnih crkvah što ih je Simeon sagraditi dao.[3] Njegovi velikoliepni dvorovi u Preslavi nalikovahu njekomu čudovištu. Tu bijaše umotvorina od drva, mramora, bakra, srebra i zlata. Tu bijaše slikarija i rezbarija. Njegove odjeće sjajahu od vezena zlata, draga kamenja, biserja i umjetna kova.

Simeonovo staranje išlo je još i dalje. On je poticao i podupirao one riedke muževe, koji se bavljahu poboljšanjem gospodarstva i zemaljske kulture. On se kriepko zauzimao za narodnu trgovinu, dapače i rat vodio u korist njezinu. A kako je trgovina cvala u njegovom stolnom gradu Preslavi još za vrieme njegova sina Petra, svjedoče nam rieči ruskoga kneza i pobjeditelja Bugarske, Svjatoslava Igorjevića, koje nam sačuva ljetopisac Nestor: „Hošču žiti v Perejeslavje na Dunaji", reče Svjatoslav, „jako tu vsja blagaja shodjat sja; ot Grek zlato, pavoloki (svilena tkanina), vina, ovoščeve (voće) raznolični. Iz Čeh že iz Ugr srebro i komoni, (konji) iz Rusi že skora (koža) i vosk i med i čeljad (robovi).[4]

Ovo je po prilici rad mnogogodišnjeg mirnog vladanja Simeonova na polju kulture, na koliko nam je poznat iz dosad objelodanjenih povjestnih vriela one dobe.

[1] „Vsje istoričeskija dannija ubježdajut, čto evangelie i voobšče svjaščenoe pisanie i cerkovni knigi pojavilis u nas (Rusa) tolko ot Bolgar i v bolgarskoj formje". Pipin i Spasović, Istorija slavj. literatur 1865. 171.

[2] Grigorović, Kak virażalis otnošenija Konst. cerkvi k okrestnim sjevernim narodam? Odessa 1866, str 60. 88.

[3] Medju ovimi zlatnu crkvu na ušću rieke Tiče i tri crkve u Ohridu, gradjene od sv. Klimenta, podporom Simeonovom.

[4] Chronica Nestoris. Edit. Miklosich, p. 39.

Digitized by Google

Godine 913 nastadoše u Bugarskoj iz nova burna i ratna vremena, koja pratihu Simeona sve do smrti.

Po smrti cara Lava mudroga (11. svibnja 912) nehtjede brat mu i štitnik njegova sina Aleksander iz njeke mahnitosti[1] priznavati uvjete mira, ugovorena medju Grci i Bugari. On uvriedi pače i bugarske poslanike sa nedostojnim postupanjem; a samoga Simeona sa oholim odgovorom, na izraženu po njemu želju, da se ugovori mira ponove.

Uslied toga zarati se iz nova Simeon sa Grci, te nehtjede odustati od rata i nakon skore smrti Aleksandrove, prem da ga je prvi upravljatelj carstva, patriark Nikola, pismeno molio za mir, obećavajući mu: da će redovito pošiljati ugovoreni danak u grad Debelt.

S povećom vojskom provali Simeon u ljetu godine 913 u bizantinsku Trakiju, opustoši čitave okolice, i prodre mjeseca kolovoza do zlatnih vrata carske priestolnice, u kojoj sjedjaše na carskom priestolu sedmoljetni car Konstantin bagrenorodni pod upravom svojih štitnika.[2]

Natjeravši Carigrad u najveći strah i trepet, odpravi Simeon nakon njekog vremena na vladu carigradsku pismo sa zahtjevi, koji bijahu bez prigovora prihvaćeni. Simeon pošalje svoga magistra Todora da sa carevimi štitnici utanači konačni ugovor mira. Do mala dodjoše carevi štitnici, vodjeni od patriarke, u pratnji malenoga cara, pred blahernska vrata, gdjeno sretoše Simeonove sinove Mihalja i Petra, koji im dodjoše na susret s pozdravom svoga otca. Oba Simeonovića budu velikom svečanošću odpraćena u dvor carski, gdje ih pogostiše pri trpezi carskoj. Patriak Nikola odputi se zatiem k Simeonu, koj primivši ga smjerno kao duhovna otca, odkrije pred njim glavu, koju mu patriark, u znak najvećeg odlikovanja, pokrije patriarkalnom kapom, zvanom „epirhiptarion“, izmolivši nad njim blagoslov božji.[3] Ovaj čin tumačahu kasnije njeki tako da ga je patriark već tada priznao i posvetio carem. Grigorije bugarski monak, prevodilac Hamartalova ljetopisa, govori o tom činu ovako: „Никола патриарх изиде къ Симеону, сему же главу поклони Семеонъ. Молитву оубо па-

[1] Dementia tentus, mentisque insania“. Georg. mon. i Leo Gramm, Chronogr. Ed. Bon. 287.

[2] Medju ovimi bijahu patrijark Nikola i dva velika prijatelja pokojnoga cara Aleksandra, Gabrielopul i Basilitzes, oba rodom Slovjeni.

[3] Leo Gramm, p. 292. — Epirhiptarion = Cucullus monachorum et Praesulum Graecorum. Assemani, Calend. III, 332.

Digitized by Google

триарх створивь вь *вѣнца* бо мѣсто свои оушвесь на главу его положи, якоже глаголаху".[1]

Pri ovom sastanku pred Carigradom uglavjen je medju Bugari i Grci savršen mir s iskrenim prijateljstvom, a čini se, da je glavna ustanova sadržavala ugovoreni jur prije brak medju mladim carem Konstantinom i jednom od kćerih Simeonovih, pošto car nije imao ni sestara ni braće.

Nu skoro zatiem promieni se praviteljstvo carigradsko. Patriark Nikola bude prognan, politika dvorska prihvati druge nazore, neobziruć se na uvjete ugovora uglavljena sa Simeonom, te kroz to bude i mir iz nova narušen.

Zoje, mati cara Konstantina, prije ljubovca, a zatiem četvrta, i kao takova po propisih grčke crkve protuzakonita supruga Lava mudroga, primivši vladu u svoje ruke, i odstranivši patriarka Nikolu i štićenike svoga sina, prekine bračni savez, ugovoreni sa Simeonom, što ovoga na toliko razjari, da je mjeseca rujna g. 914 iz nova nastavio rat s Grci.

S velikom vojskom provali Simeon u Makedoniju, srednju Trakiju, Thesaliju i u pokrajinu dračku. Osvoji znameniti grad Jedrene (Odrin), kojega mu Jermenac Pantakraces[2] predade. Opustošivši svu okolicu jedrensku razdieli vojsku na dvoje, te pošalje jedan dio prema egejskomu, a drugi prema jadranskomu moru, želeći osvojiti dvie glavne točke iztočnoga carstva, gradove naime Solun i Drač. Nu pošto carigradski poslanici: patricij Basilio i protospator Nikita s velikimi darovi dodjoše moliti mir, načini Simeon opet primirje s Grci na tri godine, vrati dapače i grad Jedrene za skupe novce, te ostavi poharanu zemlju grčku, bez da je učvrstio strategički i politički svoj položaj, bez da je pomaknuo svoje državno središte bliže k Carigradu, k čemu služila mu tako dobro prilika osvojenjem Jedreneta grada.

Oslabljeno i poraženo carstvo iztočno tražilo je za vrieme primirja pomoći od svih strana. U Siriji od kalifa bagdadskog, u Africi od kalifa karvanskog, od Jermena, Pečenjega, Rusa, Magjara i Srba, spremajući se kod kuće najvećim naporom na novi rat s Bugari.

---

[1] Knez Mihail Obolenski. Njekoliko slov o prvonačelnoj ruskoj ljetopisi. Moskva 1870. On tumači taj čin sa obredom carskoga posinovljenja.

[2] Njeki ga pišu Pankrotuces.

Digitized by Google

I moralnom silom nastojahu Grci oslabiti Simeona. Tadašnji umni patriark Nikola, zarobivši natrag upliv kod vlade, i dopisujući prijateljski sa Simeonom, upotriebio je sva sredstva znanja i lukavosti, kako da odvrati Simeona od ratovanja s Grci. U svojih poslanica pisanih Simeonu[1] trudio se on sa svimi mogućimi dokazi skloniti Simeona na prijateljstvo s Grci. On mu spočitova, kako je nepravedno ratovati proti siroti, koja ga nikad neuvriedi, proti carskomu djetetu (Konstantinu) koje se braniti nemože. Kako je neplemenito osvajati si prava, koja mu nepripadaju. Grozeći mu se i prokletstvom crkvenim, ako rat započne.[2] U drugom pismu razlagao mu patriark s kršćanskoga vida neobhodnu potrebu mira medju Grci i Bugari. On upozori Simeona, kolikoj opasnosti izvrgava se, pošto mu dojavi, da je carica Zoje prinuždena tražiti pomoći od Rusa, Pečenjega, Alana i zapadnih Turaka (Magjara), koji će ga sa ledja napasti, i po gotovo uništiti Bugare, na koje su i tako kivni svi susjedi radi tolikih pobjeda. Dalje ga nagovarao, da se vrati na gladku stazu mira, i da se kani rata, do kojega vodi neravni i veoma trnoviti put. Dokazivao mu, kolike je štete i nesreće nanio jur do sada kršćanom sa svojim ratovanjem, razorivši božje hramove, monastire i episkopije, ubivši svećenike, oskvrnivši djevice, osramotivši monake itd. Predočio mu takodjer, kako je strašan dvoboj jur medju dva čovjeka, još više medju dva grada a najstrašniji medju dva naroda.

Ali Simeon neosvrnu se ni na pretnje, ni na savjete učena Grka, znajući dobro, da Grci, kad se ćute jakimi, na liepe nazore kršćanske ni malo se neobaziru. Prietnjam znao je shodnimi sredstvi doskočiti. On započne dakle iz nova rat s Grci, poprimivši oprezne mjere proti nomadskim narodom, koji mu stajahu iza ledja.

Grci ojačeni na kopnu silnimi četami azijatskimi i evropejskimi, a na moru velikim brodovljem, vodjenim od Romana Lekapena i Boge, koj bi imao bio na Dunavu prevesti vojsku Pečenjega, započeše god. 917 novu borbu s Bugari na život i na smrt.

Grčku vojsku na kopnu predvodio je Leo Foka (magister et domesticus scholarum). Predstraži bijaše na čelu ratoborni Ivan Grapson. Drugim povećim četam bijahu vodje Olbian Marules,

[1] Ove poslanice izdao je prvikrat učeni Andjelo Maio g. 1844. u knjizi Spicilegium Romanum. Po drugikrat priobćene su po Mignéu, u Patrologiae cursus completus. T. CXI.

[2] Hergenröther, Photius. III. 676.

Digitized by Google

Konstantin libički, Roman i Leo sinovi Argyra, Bardas Foka, i meštar Melias, zapovjednik jermenskih četa.

Nakon pomanjih čarkanja porazi Simeon dne 20 kolovoza god. 917 hametom grčku vojsku na rieci Acheloji kod Mesemvrije, a zatiem po drugi krat kod Katasyrta; dočim Roman Lakapen, zavadiv se s Leonom Fokom, podunavsko brodovlje natrag u Carigrad odvede, tjerajući tamo svoju tajnu politiku glede posjednuća stolice carske. Ovo prisili na pomoć došavše Pečenjege, da se kući vratiše, kad čuše glasove o svadjah i porazih grčkih vodja.

O groznoj bitki na rieci Acheloji pišu suvremenici: da tako krvave bitke najstariji ljudi neupamtiše.[1] Od grčkih vodja pao je tada Konstantin libički, te Ivan Grapson s mnogimi velmožami i nebrojenimi vojnici. Sam vojskovodja Leo Fokas uteče jedva u Mesemvriju, dočim kod Katasyrte Nikola sin Lava Domestika, od bugarske striele pade.[2]

Simeon upravljajući sam svojom vojskom, te izgubivši pod sobom svoga jahača-konja, popne se iza bitke kod Acheloe kao pobjeditelj na vrhunac svoje slave. Iztočno carstvo strovali se na protiv do dna propasti, jer osim u Carigradu i u njekih primorskih priedjelih nebijahu Grci nigdje više gospodari na evropskom zemljištu.

Iza ovih slavnih pobjeda primi Simeon odmah naslov Vasileosa, t. j. cara bugarskog i grčkog, zahtjevajući od senata i patriarke carigradskog, da ga priznadu carem romanskim. Nu ovo mu nepodje za rukom. Nikola patriark usudio se pače u jednom pismu na Simeona odvažno pobijati njegovu želju, napomenuvši mu: da Bugari nemogu nikako tražiti da budu ravni s Rimljani, pošto bijahu negda odmetnici i robovi Obara. Na to mu Simeon odgovori uvredljivim pismom, nazvavši ga ludjakom, pošto uza svoje opake nazore želi ipak povoljne uvjete mira.

Na Simeonove ne baš laskave udvornosti odpiše opet lukavi patriark: Da se zahvaljuje na njegovom liepom i razumljivom pismu. Nu čini ga ujedno pozornim, da nisu vladaoci sudci nad episkopi,

---

[1] Romanorum copiae omnes in fugam vertuntur, facta est inquam fuga et ululatus horrore plenus, aliis alios conculcantibus, pluribus etiam ab hostibus interfectis; eaque strages hominum edita qualis a saeculo nusquam audita est. Leo Gramm, Chronogr. p. 295.

[2] Leo Gramm, 295 b. Leo Diac. VII 7. Theoph. Cont. 883. Sym. M. 723—5. Georg. 880—83. Hamart. 806—8. Cedrenus, 284—87. Liutprand III 17.

Digitized by Google

nego ovi nad vladaoci. Što je valjda Simeon jedva razumio. Patriark sjeti Simeona, ako je sada carska vojska od Bugara i pobijena po sudu božjem, to može Bog Simeona ipak poniziti, kao što je nekada ponizio Perze, Obre i Saracene, koji htjedoše osvojiti Carigrad. A ovaj jošte stoji i cvate. On mu očituje iz nova svoju ljubav, moleći ga, neka se razkrsti sa nadom, da će osvojiti Carigrad, nu neka se zadovolji sa svojom nasliedjenom državom i silom.

Patriark pisa takodjer bugarskomu arhiepiskopu i prvomu boljaru Simeonovu (valjda Gjorgji Sergobulu), neka nastoje oko toga, da sklone svoga gospodara na mir. „Sa suzama u očijuh, pisa on, molio bih Simeona osobno za mir, da me neprieči bolest poći na tako daleki put".

Pobiediv Grke, osveti se Simeon i njihovomu tajnomu pomoćniku, velikomu županu srbskomu Petru Gojnikoviću.

Ovaj Petar, ako smiemo povjerovati Konst. Porf., vladao je jur 20 godina u Srbiji, iza kako je pomoću Hrvata protjerao svoga stričevića Pribislava Mutimirovića, a tri godine kasnije brata mu Brana ili Borena Mutimirovića, koj se bijaše protiva njemu podigo. Raztjeravši mu vojsku i zarobivši ga dade mu izvaditi oči.

Sve do posljednjega rata Simeonova s Grci, živio je Petar sa Bugari u miru, kumovao pače jednomu od Simeonovih sinova. Nu potajno šurovao vazda sa Grci i radio proti interesom bugarskim. Za vrieme pobjedonosnog napredovanja Simeonova prema Carigradu stavi se po naputku carigradskog dvora drački protospatar Lav Rabduko u tajno sporazumljenje s Petrom Gojnikovićem, dogovorivši se na sastanku u njekom pograničnom mjestu Hrvatske, na koji će način Petar Gojniković pomoću Magjara udariti s ledja na Bugare.

Čuvši o tom dogovoru zahumski knez Mihajlo Višević, koj tada sa Bugarskom i Hrvatskom bud u vazalnom bud u saveznom odnošaju stojaše, doglasi uspjeh srbsko-grčkog dogovaranja Simeonu.

Razjareni na ove glasove Simeon odluči osvetiti se Srbom prije, nego li se s Magjari svezati mogahu. Na čelu Teodora Sigrica i Marmajena, pošalje Simeon bugarsku vojsku zajedno sa Pavlom sinom sliepoga Brana Mutimirovića u Srbiju, te zarobi, kako Konstantin Porf. tvrdi, „na lukavi način" Petra Gojnikovića, odvede ga okovana u sužanjstvo, a na njegovo mjesto postavi vladaocem Srbije Pavla Branovića.

Digitized by Google

Medju svimi narodi balkanskoga poluotoka bijahu jedini Hrvati, koji u svojoj podpunoj neodvisnosti, mirno ali pozorno smatrahu silno napredovanje Simeonovo i širenje granica države bugarske. Jer odkad su Hrvati Simeonova otca Borisa od svojih granica slavno odbili, načiniše s Bugari mir, i mienjahu često puta darove s njimi.[1] Moguće je dakle, da zahumski knez Mihajlo sa znanjem i dozvoljom hrvatskoga kraljevskoga dvora bijaše dojavio Simeonu tajnu zavjeru Grka sa Srbi i Magjari, utanačenu na hrvatskoj granici. Kao što bijaše isti knez Mihajlo jur g. 912 opet na hrvatskoj zemlji zarobio i Simeonu okovana poslao Petra Badoera, sina dužda mletačkoga, kad se doznalo, da je isti Petar u Carigradu proti Bugarom neprijateljske osnove kovao.

Iza pobjeda kod Acheloa i Katasirte polagao je Simeon sav svoj trud u osvojenje preostavšeg zemljišta carstva iztočnoga. Pošto se u Carigradu, usljed nastavših velikih nevolja, državno upravljateljstvo opet izmienilo, a novi sucar Roman Lekapen, zaručivši svoju kćer Jelenu za mladoga cara Konstantina, neograničeno vladati započeo, uništi on posve nadu Simeonovu, da će sredstvom braka i mirnim načinom zavladati Carigradom. S toga upre Simeon svu svoju snagu na konačno smrvljenje iztočnoga carstva.

Jur početkom g. 920 dopre Simeon oružanom silom do tjesnaca dardanelskih, nastojeći osvojiti grad Lampsak (današnji Čardak) na azijskoj obali, koji je zatvarao put u Mramorsko more. Drugom vojskom nadvlada kod Termopila grčkoga vodju Mihajla sina Moroleontova, koj zatim od dobivenih rana umre u Carigradu. Osvojivši dvakrat Jedrene, dopre Simeon daleko na jugo-zapad do Tesalije, Fokide, Beotije i Atike, te potaknu i peloponezke Slovjene na ustanak proti Grkom, dočim helenski žitelji jatomice bježahu iz poharanih svojih pokrajina u tudji sviet.

Carigradski dvor, poražen od ogromnih Simeonovih uspjeha, nudio mu iz nova rodstvo s carem Romanom, pustivši mu na volju, ili da uda svoju kćer za sina careva, ili da uzme carsku kćer za svoju nevjestu. Ali Simeon odbije s preziranjem ovu ponudu, nepriznavajući kukavna Jermenca zakonitim carem. On je iz nova zahtievao, da ga Carigrad priznade svojim carem, ne plašeći se ni malo naumljena saveza Grka sa zapadom, pošto je carigradski

[1] Const. Porf. cap. 31.

Digitized by Google

crkveni sabor pristao bio na sjedinjenje s Rimom.[1] Isto tako ogluši se Simeon na molbu patriarke Nikole, da se s njim lično sastane, i da ugovara o uvjetih mira. Nit ga je umekšala grožnja, da će ga rimski papa, novi saveznik patriarke, izobćiti iz crkve kršćanske, ako se s Grci ne pomiri.

Godine 922 razbiju opet Bugari kod Maglave (Maglaba) grčke vojske na kopnu i na vodi. Prvom vojskom zapoviedahu Joan rektor, Faustin sin Platipodov, Leon i Pota, nazvan Argiris. Od ovih pade u boju Faustin, dočim Joan rektor sa ostalimi jedva uteče. Pomorski zapovjednici bijahu Aleksa patricij i Aleksa Muzelej, drungar. I ove natjeraše Bugari u sramotni bieg, kojom prilikom sam drungar (admiral) u moru se utopi, na što Simeon popali carske palače kod Pega i svu stensku okolicu.

Sliedeće godine 923 mjeseca lipnja, ponovivši Simeon rat sa Grci, dopre do palača sv. Teodore, na što car njekog Satacesa s vojskom u susret mu posla. Ovomu podje za rukom iza ledja Bugare prihvatiti i provaliti u njihov tabor, te natjerati u bieg njeke čete. Ali kad Simeon sa svojom vojskom u pomoć priteče, potjera Saticesa, koj u bjegu zajedno sa svojim konjem ugrezne u njeko blato, gdje bude ranjen, te umre za malo u Carigradu.

Skoro za tiem poče Simeon obsjedati Odringrad, kojega mu stanovnici, prisiljeni od glada, zajedno sa zapovjednikom Moroleonom, predadoše, kojega Simeon smaknuti dade.[2]

Kad je napokon Simeon, poharavši još prije opetovano Trakiju i Makedoniju, godine 924 mjeseca rujna dopro kao pobjeditelj carstva do carigradskih Vlaherna, upale njegovi objestni vojnici u ime kresa liepi hram b. d. M. kod Pega, a ostala vojska bugarska nastani se u okolici, sve do zidina carigradskih. Sav Carigrad uztrepti iz nova pred starim svojim silnim neprijateljem. Konstantinov drug i skrbnik, car Roman Lekapen, poražen od velike nesreće, koja postignu carstvo, bijaše prinuždeu glavom zaprositi mir od onoga Simeona, koji preziruć njegovu osobu i dostojanstvo, s njime ni dopisivati nehtjede, odpremajući vazda svoja pisma

[1] Poslanica patriarke Mistika, 16—19. Znamenit je odgovor Simeonov na patriarkove tužbe u jednoj poslanici, da je badava sa svojimi molitvami trudio se odvratiti Simeona od Carigrada. „Tvojimi pobožnimi molitvami, odgovori mu ponosito Simeon, ubijen je moj konj“ smjerajući na bitku achelojsku, u kojoj ubiše Grci pod njim njegova jahača konja, a zna se, da je patriark poticao Grke na silni odpor.

[2] Leo Gramm, 307.

Digitized by Google

upravo na senat carigradski, jer nehtjede podjedno priznati Romana carem.

Napokon odluči car Roman lično sastati se sa Simeonom i moliti ga za mir. U pratnji patriarke Nikole i množine dostojanstvenika i svećenika ostavi car svoju palaču i pomoli se najprije skrušeno u crkvi b. d. M. u Vlaherna, da bog milostivo umekša tvrdo srce ohola Simeona. Kao pokorni griešnik, odjeven kostrovkom, pokrit na glavi svetimi ostanci odjeće b. d. Marije, kao čudotvornim štitom, polazio je car istočnoga carstva na susret bugarskom vladaocu, pošto prije njega odoše moliti za audienciju patriark Nikola s patricijem Mihaljem i s velmožami Stypiotom te Ivanom Mystikom.

Nu s ovimi carskimi povjerenici nehtjede Simeon upuštati se u dogovore, zahtievajući, da sam car pred njega dodje.[1]

Starešine, gradjani i vojnici carigradski gledahu sa zidina gradskih poniženje svoga cara, koj bijaše prisiljen ostaviti svoje sjajne palače i prvu negda na svietu priestolnicu, da se pokloni tobožnjemu barbaru, a sada slavnomu pobjeditelju i gospodaru nad udesom cara i carstva.

Na svoju još veću sramotu morade car Roman izvan zidina carigradskih četiri dana čekati na opredieljenom za dogovor mjestu, dok se Simeon jedva peti dan odvaži ići na susret iztočnomu caru.

Onodobni grčki istorici pripoviedaju, kako se carigradski gledaoci čudom čudiše Simeonu, koj ponosito sjedjaše na bogato izkićenom konju, približavajući se k ustanovljenomu za dogovor mjestu. Još više divio se carigradski sviet Simeonovoj pratnji. Njegovi boljari i vojnici bijahu odjeveni u željeznom i ocjelnom oklopju, te lieskahu iz daleka od sjajnoga zlata, srebra, mjeda i bakra. Štitovi bo i šlemovi njihovi bijahu od zlata i srebra, a kopje i oklopje, mlatovi i perci udjelani i okovani zlatom, srebrom, mjedju (bakrom).

Dne 9. studenoga g. 924 o četvrtoj uri poslie podne sastadoše se oba vladaoca na pribrežju od Kosmidije, u oči Carigrada. Kada Simeon k čekajućemu caru pristupi, pozdravi ga pristojno, i sasluša mirno njegovu molbu. Ponizno govoraše Roman i moljaše za mir.[2] Medjutim pozdravljaše Simeona trepteći pred njim grčki

[1] Leo Gramm, 306—7. Cedrenus, 513. Muralt Chronol. Byz. p. 502.

[2] Njeki grčki ljetopisci izmisliše kasnije čitav govor, što ga je besjedio Roman Simeonu, navodeći, kako je tobož najvećom čednošću spočitavao ipak Simeonovo nekršćansko postupanje naprema Grkom.

Digitized by Google

boljari, a sva množina senatora, gradjana i vojnika na zidina carigradskih uzkliknu opetovano u jedan glas: „Da živi *car* Simeon na mnogaja ljeta!“ U isto vrieme donašaše carski sluge pred Simeonove noge sve nove te nove bogate darove carske.

U taj trenutak prizna sav Carigrad s iztočnim carstvom bugarskoga vladaoca ne samo ravnim svomu gospodaru, nego i većim i silnijim, znajući, da u njegovoj ruci stoji zgoda i nezgoda svega carstva.

Sedam vjekova iza povišenja Byzanta na čast prvostolnice svieta i kršćanstva ležao je Carigrad i car rimski pod nogama vladaoca slovjenskoga, od kojega bugarski narod bijaše jedva prihvatio vjeru Isusovu. Ime Byzanta bijaše synonimno s kulturom i gospodstvom vjere kršćanske na iztoku, a vladalac toga grada i carstva, zajedno s patriarkom, predstojnikom iztočnoga kršćanstva, stajahu kao griešni pokornici pred bugarskim vladaocem. Rimski car u prostoj kostrovki, a Simeon sa svojom družbom sjajući od zlata, srebra i dragoga kamenja.[1] Senat carigradski, svete moći i grčko svećenstvo puzili su zajedno pred slovjenskim junakom.

Ali Simeon nije znao, iliti se nije mogao okoristiti svojom velikom pobjedom. Ova bijaše nad Grci istinabog podpuna i savršena, ali sa neosvojenim Carigradom ostavi Simeon u grčkih rukuh zametak i klicu vrhovnoga gospodstva nad poluotokom balkanskim, do kojega se Grci kasnije opetovano dočepaše.

Slovjenska mekanost i ćutljivost nadvlada onu žilavost i tvrdinu, koju su Bugari prije toliko puta pokazivali, kao polovični rodjaci azijskih naroda. Pretjeranost kršćanske ćudi i samozataje podlegne prevriednom često puta ponosu i neobzirnoj tvrdini poganskih junaka. U Simeonovoj ruci ležaše velika budućnost balkanskih Slovjena. On ju mirno izpusti iz rukuh. I što bješe u onom prevažnom trenutku izgubljeno, nepovratiše natrag dugi vjekovi.

Simeon odalji se izpred Carigrada kao njekoč hunski Atila izpred zidina rimskih. On je ćutio slavu svoje pobjede, al bijaše turoban, uznemiren i udivljen, da mora bezuspješno odstupiti od svoga velikog poduzeća, možebit sa slutnjom u duši, da slovjenska ruka nikad neće prigrliti čarobni taj grad kao svojinu. Simeon digne obsadu bez da je podpisao ugovor mira, prem da su njeki

[1] Rambaud, L' Empire Grec. p. 332.

Digitized by Google

uvjeti ustmeno ugovoreni bili. Pobjeda Simeonova bijaše podpuna, ali uspjeh veoma malen.[1]

Byzantinski ljetopisci pričaju, da u onaj trenutak, kad se dogovarahu dva vladaoca pred Carigradom, doletiše dva velika orla, koji se susretoše nad njihovim glavama, pa zatiem svaki na svoju stranu odletiše. Jedan prema Carigradu, drugi prema Trakiji. Ovo tumačiše vieštci zlom kobju, da će naime neuspješan biti sastanak vladalaca, i da će se oba vratiti kući bez ustanovljena mira.[2] Tako i bje.

Glavna pogreška Simeonova kao i svih njegovih kasnijih nasljednika bijaše, što nije umio ustrojiti mornarstvo i mornaricu, toli potrebitu za osvojenje Carigrada. A kada se htio poslužiti arapskom mornaricom, dogovarajući se kroz svoje poslanike i afrikanske Slovjene[3] u tu svrhu s kalifom Fatlumom u Africi, znadoše Grci lukavo prepriečiti sav uspjeh dogovora. Simeon je prije umro, nego li mu podje savez s Arapi i osvojenje Carigrada za rukom, za čim je težio sav svoj viek.

Druga pogreška Simeonova bijaše, što nije znao predobiti za svoju veliku zadaću srodne slovjenske države Hrvatsku i Srbiju, koje gledahu sa strane zavidnim okom na ogromni napredak države Simeonove, čuvajući potajno otrovnu strielu za sve oko sebe razorujućega lava bugarskoga, te kojih držanje doprinese mnogo k tomu, što s jedne strane Simeon svoju veliku zadaću koncu privesti ne mogaše, a s druge strane, što se Grci neslogom i nesporazumljenjem balkanskih Slovjena silno okoristiše i moralnu snagu neizgubiše.

---

[1] Rambaud, p. 336.

[2] Leo Gramm.

[3] U ono doba bijaše velika množina Slovjena kod Arapa u Africi, u Španiji i Siciliji. Godine 913—914 ubiše Slovjeni u kupelji Šeiha ili kebira karmatskog Abn-Said-Hassana. G. 924—928 provališe slovjenski vodje Masudj Sain i Sareb iz Afrike u Siciliju, osvojivši tvrdju Agatiju i naselivši Palermo. G. 939 spominje Liutprand Radomira kralja Galicije u Španiji, koj pobiedi kalifa Abder-Ahmana. Oko g. 950 Slovjeni Kaisar i Molafer, uživahu veliku milost kalifa Mansura. U isto doba sastojala je u Kordovi u Španiji tjelesna straža i četa dvorjanika arapskog kalifa Abdurahmana III († 961) iz 12.000 Slovjena, sr. Flügel Gesch. d. Araber p. 258. Lamanski, O Slavjanah v maloj Azii, v Afriki i v Spanii, 248. Aschbach Gesch. der Araber in Spanien. Amari itd.

Digitized by Google

Jednu veliku svrhu postigo je ipak Simeon za svoju osobu. On povisi naime svoje dostojanstvo i postavi se glede naslova i ugleda u prvi red tadašnjih vladalaca evropskih.

Kad je država bugarska pod Simeonom postigla svoje najširje granice, kad su tri četvrtine poluotoka balkanskog priznavale gospodstvo vladaoca bugarskog, kad se carstvo iztočno u osobi Lekapena moralo duboko poniziti pred svojim pobjediteljem, a sa slavom oružja bugarskog sjedinio se glas o novopresadjenoj civilizaciji uz narodnu knjigu u Bugarskoj: tada nije Simeonu nitko više stavljao potežkoća njegovomu zahtjevu, da se nazove autokratorom i vasilejem.[1] Carigradski dvor bijaše prisiljen priznati Simeona ravnim svomu vladaocu. Carigradska dvorska pisara promieni u svojih službenih dopisih prvašnji naslov bugarskoga kneza i arhonta u naslov vasileja i cara. Sam car iztočno-rimski poče nazivati bugarskog vladaoca „svojim predragim i duhovnim sinom i bratom te bogoljubnim i božjom providnošću gospodinom carem bugarskim.[2]“ Istim Arapom bijaše poznata promjena Simeonova naslova, jer i arapski pisac Abul-Faradž nazivlje Simeona carem Bugara i Slovjena. Napokon nestidjahu se Carigradjani svomu najvećemu pokoritelju podići posred svoga grada i spomenik s njegovim kipom.

Ali od inih evropskih vlastih nemogaše Simeon, po tadašnjem običaju, tražiti zakonito priznanje carskoga naslova, dok nije imao krune, i dok ne bijaše svečano vjenčan carem bugarskim, uz potvrdu patriarka ili pape.

Jedno i drugo postigne on do skora.

Nu posred slavodobitnih pobjeda nad Grci, uznemiri Simeona zlokobna viest iz Srbije.

Kako gore spomenusmo, bijaše Simeon oko g. 917 u Srbiji postavio velikim županom Pavla Branovića. Proti ovom tobožnom prijatelju bugarskom odpremi iztočni car Roman Lekapen vojsku, zajedno sa prognanim županom Zakarijem Pribislavićem, da ga sa vlade skine. Pavao pobjedi sretno Zakariju i posla ga okovana u Bugarsku. Minuše jedva tri godine kad oko g. 920, za vrieme ratovanja Bugara sa Grci, Pavao se iznevjeri svomu dobročinitelju Simeonu, i protiva njemu opet sa Grci šurovati stane. Simeon pošalje tad kod sebe zarobljenog Zakariju s vojskom u Srbiju, da

[1] Rambaud L' Empire Grec. p. 325.
[2] Const. Porph., De Ceremoniis Lib. II cap. XLVIII.

Digitized by Google

se osveti Pavlu. Zakariji podje za rukom protjerati Pavla, te zasjesti na stolicu velikog županstva.

Ali tajna mržnja prema Bugarom neizumre u Zakariji. Posred sjajnih pobjeda Simeonovih sjedini se Zakarija potajno opet s Grci (924), te poče uznemirivati Bugare za ledjima vojske. Čuvši to Simeon, odpravi jedan dio svoje vojske pod istimi vodjami, koji upokoriše Petra Gojnikovića, proti Zakariji. Ali ovaj, čini se, već tada u savezu sa Hrvati, pobije junački Bugare, uhvati vodje, i pošalje u znak svoje slave i pobjede njihove odsječene glave, zajedno sa zaplienjenim oružjem, u Carigrad.

Taj čin dotjera Srbiju do velike katastrofe. Simeon razjaren od zlokobne viesti što ju dobi iz Srbije, pošalje proti Zakariji novu vojsku pod vodjami Knenom, Hemnekom i Ekboklom, te im pridruži Česlava Klonimirovića, odgojena na bugarskom dvoru. Bugari prodru u Srbiju, harajući mačem i ognjem. Zakarija pobjegne u saveznu Hrvatsku. Srbska vlastela, župani i starešine, sazvani po bugarskih vodjah u njeko mjesto na skupštinu narodnu, budu do jednoga posječeni. Žiteljstvo malo i veliko bijaše odvedeno u robstvo, osim onoga, što je pobjeglo zajedno s Česlavom opet u Hrvatsku. Srbija ostade za dugo vrieme pusta i mrtva.[1]

Iza ove posljednje pobjede mogaše tekar Simeon vršiti mirno svoju dugo gojenu želju t. j. vjenčanje na carstvo.

Po kršćanskih nazorih bijaše za pomazanje i ostalo vršenje svečana čina krunitbena neobhodno potrebita vrhovna oblast crkve, koju do Simeonovih vremena priznavaše Bugari u osobi carigradskog patriarke. S toga se je Simeon jur g. 917, odmah iza pobjede kod Acheloa i Katasyrte, odkako je primio svojevoljno naslov carski, ujedno odreko i vrhovne vlasti grčkoga patriarkata. Od patriarke Nikole Mystika († 17. svibnja 925) ne mogaše još tada postići ni priznanje naslova carskog, premda mu je hinio u svojih dopisih najveće prijateljstvo i otčinsku ljubav.

Pošto je na dalje nazrievao Simeon u carigradskom patriarkatu i njeku političku odvislost od Grka, sjetio se po primjeru svoga otca Borisa, da ima još jedna glava kršćanske crkve, kojoj se klanjao sav zapadni sviet, a često ju priznavaše kao takovu i rimsko-iztočni vladaoci i sam carigradski patriark. Okrenuvši dakle ledja Carigradu, obratio se Simeon k Rimu, umolivši papu Ivana X, da mu pošalje krunu uz patriarkalni blagoslov. Umni Rim neogluši

[1] Const. Porph. c. 32 p. 557—58. Edit. Bonn.

Digitized by Google

se njegovoj molbi. On posla u Bugarsku ne samo krunu kroz svoje poslanike, nego priznade po Simeonu imenovanog preslavskog arhiepiskopa Leontija za avtokefalnog patriarku bugarskoga.[1]

Da je Simeon primio doista krunu iz Rima, o tom neima za nas nikakove opravdane sumnje.[2] U jednoj molbenici bugarskoga cara Kalo-Ivana, kojom on moljaše papu Inocenca III. prvi krat, t. j. dne 21. studenoga 1202, da mu pošalje krunu, navadja on istinabog samo taj učin, da su i njegovi predšastnici bugarski carevi Petar, Samuilo i ostali *prije njih* vjenčani bili krunom, ne navodeći ipak poimence Simeona, niti krune rimske. I papa Inocencio III, odgovarajući rečenomu caru na njegovu molbu, priznaje, da se iz svojih regesta osvjedočio, kako su doista u Bugarskoj *mnogi* kraljevi bili krunjeni, ali nalaže ujedno svome legatu, da iztražuje, da li kruna bijaše iz Rima priposlana u Bugarsku.[3]

Na ovu papinsku poslanicu odgovori opet car Kalo-Ivan dne 21. veljače g. 1204: „Da su bugarski carevi *Simeon*, Petar i Samuilo primili doista krunu i patriarkalni blagoslov od *apoštolske stolice rimske*, i da se je o tom podpunoma uvjerio iz starih bugarskih pisama, knjiga i zakona, u kojih stojaše zabilježeno, odkuda bugarski carevi primiše carsku vlast, krunu i patriarkalni blagoslov.[4] Isto potvrdjuje rečeni car u drugoj poslanici pisanoj iste godine mjeseca srpnja ili kolovoza.[5]

[1] U Sinodiku cara Borisa II (1211) imenuju se četiri preslavska patriarka za vrieme Simeona i njegova sina Petra. Poimence: Leontije, Dimitrije, Sergije i Grigorije. — Rakowsky, Njekoliko riečih o Asjenu, I, str. 53. Drinov, Ist. pregled na bılgarskata cьrkva, p. 28.

[2] Gl. Šafařik, Starožitnosti 1837 II, str. 594. — Hilferding, Sobranie sočinenij, T. I, 102. Drinov, Ist. pregled, 29—30. Rad jugosl. akad. XIII, 86. Jireček, Dějiný naroda bulh. 1876, 137 itd. Jedini Golubinski (Očerk istorij pravosl. cerkvei) dvoji, da su prvi vladaoci bugarski primili od pape krunu, navodeći razlog: „čto gosudari bolgarskie pervago carstva polučali vjenc ne od pap, a prosto od svojih arhiepiskopov". Kad bi već pristali na to, da je Simeon mogao biti vjenčan od svoga arhiepiskopa, ali *krunu* od njega lje primio nije.

[3] Theiner, Monumenta Slavor. Merid. I, p. 16.

[4] Inquisivi antiquorum nostrorum scripturas et libros et beatae memoriae Imperatorum nostrorum predecessorum leges, unde ipsi sumpserunt regnum Bulgarorum, et firmamentum imperiale, *coronam* super caput eorum, et patriarchalem benedictionem. — In eorum invenimus scripturis, quod *Symeon*, Petrus et Samuel, coronam imperii eorum et patriarchalem benedictionem acceperunt a sanctissima Dei Romana ecclesia. Theiner I p. 28.

[5] Theiner I, p. 29, XLVI.

Digitized by Google

Po našem tvrdom osvjedočenju ne može se dakle sumnjati o tom, da li je Simeon primio krunu i patriarkalni blagoslov iz Rima, s kojim je, kao i otac mu Boris, stajao u prijateljskom odnošaju. A znamo, da upravo tada, kad je i Carigrad priznao Simeona carem, i kad se Simeon spremao za krunitbu, stolica rimska dopisivaše sa Simeonom, naloživši svojim legatom Teofilaktu i Karu, putujućim u Carigrad, da posjete svakako Bugarsku. Premda je ove poslanike patriark Nikola zadržavao u Carigradu, nagovarajući ih, da poradi veće sigurnosti života neidu u Bugarsku, već da samo papinsko pismo onamo pošalju. Nu upravo ovo pismo otvori put do podpunoga porazumljenja rimske stolice sa Simeonom.

Neimamo jasnih dokaza, kada je upravo izveden čin carske krunitbe u Bugarskoj. Ali je svakako vjerovatno, da je ovršen iza pobjede nad Srblji, te nakon posljednjega povratka Simeonova iz pred Carigrada, koncem g. 924 ili početkom g. 925 i to u priestolnom gradu velikoj Preslavi, bud po kojem papinskom legatu, bud po novom bugarskom metropolitu Leontiju.

Svakako imala je biti ova krunitbena svečanost sjajna, po ukusu i obredu orientalnom. Uz mnogobrojni narod bijaše tu crkvenih i gradjanskih dostojanstvenika, velikih i malih boljara, medju kojimi nalazimo nutarnje i vanjske, zatiem arhonta, knezova, vojevoda. Od dvorskih dostojanstvenika bijaše djad ili dvorski starosta, buzdovanonoša, mačonoša, štitonoša itd. Neima dvojbe, da bijahu prisutni takodjer poslanici inostranih naroda, a poglavito Grka, Magjara, Pečenjega, Rusa, Kozara itd.

Sad nastaje pitanje, kakova oblika bijaše ona kruna, kojom se vienčao car Simeon? Na ovo pitanje odgovaraju nam ponajbolje suvremeni pjenezi Simeonovi, kao riedki i najstariji svjedoci suvremene nošnje, oružja i nakita. Na ovih pjenezih prikazan je Simeon u nošnji bizantinskih careva, urešen nizkom, zatvorenom krunom na glavi, koja kruna naliči Justinijanovoj, o kojoj odmah u početku progovorismo. Ova kruna nalazi još bolji izraz na kasnijih pjenezih bugarskog cara Asjena I, jer su bolje kovani; te se vidi na kruni jasnije nakit od biserja i draga kamenja, kao i s obe strane viseće vrpce (uhobrani) urešene takodjer biserom.[1]

Znamenito je, da i nošnja Simeonova, prikazana na pjenezih, odgovara onomu opisu, kojega nam priobći suvremeni pisac bugarski Joan Eksarh, kad pripovieda: kako posjetivši u Preslavi

[1] U prilogu Tab. I, br. 2.

Digitized by Google

Simeona, tada još kneza, našao ga sjedeća u ruhu posutu biserom, sa grivnom cetavom[1] na vratu, s narukvicama na rukama, pod grudima prepasana grimiznim ili skrletnim pasom, a na bedrih mačem čistoga zlata.

Nastaje i drugo pitanje: Zašto da Simeonova kruna naliči kruni bizantinskoj, kad je poznato, da je priposlana iz Rima, glavna zastupnika zapadne kulture?

Ovo pitanje može nam riešiti poviest umjetnosti. Znamo, da je Italija kroz dugo vrieme pripadala iztočno-rimskomu carstvu, pak i kasnije, navlaš iza crkvene diobe, ostala u neprestanom doticaju sa Carigradom. Od ovuda je ne samo Italija, nego i sav kršćanski iztočni i zapadni sviet, kao iz najbogatijega vrela crpio nauke, zakone, običaje, nošnju i obrede carskoga dvora i velikaša. Od tuda primao je nazore o umjetnosti, sa oblici raznovrstnih umotvorina. Ovo potvrdjuju toliki ostanci umotvorina srednjega vieka, što se nalaze u Rimu, Raveni, Mletcih, Čividalu, kao i u Apuliji, Siciliji, Kalabriji, itd.

Obazremo li se na póse na krune zapadne, to vidimo, da je i ona kruna, kojom bješe krunjen Karlo veliki, i koju nalazimo na najstarijih slikah Karlovih nasljednika, kao cara Lothara[2] itd. načinjena isto tako po obliku iztočnom, kao što su mnoge ine krune, sačuvane na starotalijanskih slika i kamenitih kipovih VIII—X v. prikazane sasvim po obliku bizantinskom. Biti će dosta, ako navedemo nama najbliži spomenik u Čividalu, iz osmoga vieka, na kojemu se vide izklesani u mramoru kipovi svetaca s krunama sasvim sličnima kruni Justinijanovoj. A i miniaturne do sad sačuvane slike njekih careva franačkih, kao Lothara, i Otona II. prikazuju nam ove sa krunom na glavi, koja naliči prvobitnoj kruni bizantinjskoj, samo što je od ozgo nakićena krstovi.[3]

Nemoramo se dakle ni malo diviti, kad vidimo, da i ona kruna, koju rimski papa oko 924 posla caru Simeonu, bijaše izradjena po kalupu i obliku stare krune bizantinske.

Teže je odgovoriti na pitanje: kamo dospie ova staro-bugarska Simeonova kruna?

---

[1] Valjda lanac od ceta, t. j. starih pjeneza, kako ove još danas oko Siska i po drugih krajevih našega naroda nazivlju.

[2] Schnaas, Gesch. d. bild. Künste in Mittelalter, 2 Aufl., Bd. I., 578.

[3] Woltmann, Geschichte der Malerei. Leipzig 1878, p. 206, 249, figura 58 i 68.

Digitized by Google

U vrieme nesretna unuka Simeonova, cara Borisa II, postigne Bugarsku zla kob. Velika država silnoga cara Simeona pade pod udarci najprije ruskoga kneza Svjatoslava, a zatiem bizantinskoga cara Cimisha. Ovaj nadvladavši Svjatoslava, i protjeravši iz Bugarske rusku vojsku, osvoji veću stranu iztočne i južne Bugarske, a samoga cara Borisa, tražećega u Grka zaštitu, odvede u sužanjstvo. U slavju doprati on g. 971. bugarskoga cara i brata mu Romana, zajedno s carskom obitelju, i sa svimi dragocjenostmi dvora bugarskoga u Carigrad, koji je toliko puta uztreptio pred djedom Borisovim. Ovom zgodom bijâše dovedena i carska kruna bugarska, te sahranjena u hramu svete Sofije.[1]

Na sreću nebijaše ovom prilikom pokoren od Cimisha, zapadni dio Bugarske. Tuj podigne Šišman i njegov ratoborni sin Samuilo, novo carstvo bugarsko, koje se po smrti Samuilovoj žalibože opet razpadne, pošto biz. car Vasilije II. čitavu bugarsku pod svoje gospodstvo stavi (1019). Ovom prilikom zapliene Grci u priestolnom gradu Ohridu iz nova carsko-bugarsku riznicu, te odvedu opet u Carigrad carske bugarske krune, posute biserjem, i nakićene dragim kamenjem.

Da li medju ovimi dvakrat zaplienjenimi krunami, bijaše i kruna Simeonova, poslana mu iz Rima, o tom neimamo nikakovih vjerodostojnih podataka. Nu uzmemo li u obzir, da na kasnijih pjenezih silnih careva bugarskih Asjena I. i njegova brata Petra II. krune carske skoro isti oblik imadu kao što i Simeonova, samo što su ponješto bogatije izkićene biserjem i dragim kamenjem (što se medjutim i boljemu kovu novaca onoga vremena pripisati može), to bi se onda usudili nagadjati: da ili Simeonova kruna do onoga vremena još zaplienjena nebijaše, ili ako je i bila, da je nova po starom obliku načinjena, jer domaći jedan bugarski spomenik govori naročito, da je trnovski patriarh Ivan godine 1186 vjenčao u Trnovi Asjena, unuka Gavrilova, sina Samujlova, vjencem i bagrenicom[2], t. j. krunom domaćom, nepriposlanom, bud iz Rima, bud iz Carigrada.

Na kasnijih pjenezih bugarskih careva: Kalo-Ivana, Asjena II Asjenovića, (1218—1241) Svetoslava, Mihajla II i Ivana Sracimira,

[1] Leo Diaconus, p. 158. Magnificentissima corona. Kedren II, 413. corona aurea.

[2] Rakowski, Нѣколко рѣчи о Асѣню I и II. Бѣлград 1860, p. 7.

Digitized by Google

nenalazimo više sliku stare krune Simeonove, nego drugu sasvim nova oblika.[1]

Ovo bi si znali jedva protumačiti, kad nebi imali suvremenih izprava pape Inocenta III., iz kojih doznajemo, da je ovaj papa na molbu cara Kalo-Ivana I nazvana Jovanice, god. 1204 ovomu poslao novu kraljevsku krunu sa žezlom i stiegom.[2] Istom krunom vjenčao je Ivana I. papinski legat Leo kardinal sv. križa, na dan sv. Arhandjela (8. studenoga) god. 1204[3], podielivši ujedno trnovskomu arhiepiskopu Vasilju povlasticu, da u napredak on i njegovi nasljednici mogu u ime pape kruniti i miropomazati buduće vladare bugarske.[4]

Napokon imamo primietiti, da u vrieme trocarstva bugarskoga, kada narod i država stojaše jur na rubu svoje propasti, vidinski car Jan Šišman dolazi na pjenezih prikazan sa nizkom zatvorenom krunom na glavi, koja opet naliči prvobitnim krunam carskobizantinskim i bugarskim, premda na sačuvanih suvremenih slikah Joana Aleksandra (1331—1365) i Joana Šišmana III. (1365 do 1495) prikazani su ovi carevi s oblom krunom, urešenom biserjem, i u sredini krstom, a sa strane visećimi vrpcami.[5] Toliko neka bude rečeno o bugarskih krunah.

Nakon vjenčanja Simeonova nenalazimo nigdje, da je car Simeon osobno ratovao sa Grci, premda je ratovanje nastavljeno još g. 926, kad su makedonski Slovjeni, podanici bugarskoga carstva, obsiedjali Solun, dočim su ostale čete bugarske haračile po južnoj Grčkoj, tjerajući žitelje grčke na bližnje otoke, gdje su nalazili zaštitu pred Bugari sve do smrti Simeonove.

Ali još jedno, i to posljednje ratovanje Simeonovo imamo zabilježiti, a to bijaše sa srodnim slovjenskim plemenom, s kojim od prvih vremena Borisovih stojahu Bugari u postojanom prijateljstvu.

---

[1] Sr. Ljubić, Opis jugosl. novaca. Tab. II. 14, 19, 20, 21, 23, 24.

[2] Theiner, Mon. Slav. Merid. I, p. 24, 33.

[3] Karolev, Uroci po b'lgarska ta cerkovna istorija. Carigrad 1873, str. 41.

[4] Theiner I. 25.

[5] Slika Joana Aleksandra sačuvana u rukopisnom bugarskom ljetopisu Manassije, u vatik. knjižnici. A slika Šišmanova na njekoj pečati, za koju kažu da je visila na jednoj gramoti, danoj od cara Šišmana g. 1379 rilskomu monastiru. Da li je pečat istinit, neznamo. Slika priobćena je kamenotiskom u Odesi, a zatiem u Ljubićevom opisu jugosl. novaca.

Digitized by Google

Godine naime 925 najavi Simeon prvikrat rat Hrvatom i njihovomu kralju Tomislavu.

Nitko nam nije označio, što je dalo povoda bugarsko-hrvatskomu ratu. Samo se nagadjati može, da glavni uzrok neprijateljstva bijahu Srblji. Spomenusmo jur, da veliki župan Zakarija Pribislavić u Hrvatskoj zaštitu potraži, kad ga Bugari protjeraše iz Srbije, a valjda su ga pomagali Hrvati i onom zgodom, kad je pobiedio Bugare. U Hrvatsku pobježe najprije i Česlav Klonimirović, kad mu Bugari svu domovinu opustošiše, te stoprv odovuda otide u Grčku. Sa srbskimi velikimi župani dodjoše i mnogi srbski boljari, a i množtvo srbskoga naroda iz svijuh slojeva pučanstva u Hrvatsku. Nije dakle sumnje, da Srblji uprav na hrvatskom zemljištu sve svoje tajne urote proti Bugarom kovahu, i sve osnove neprijateljske snovahu.

Drugi manje vjerovatni uzrok Simeonovomu ratu s Hrvatskom mogla je biti velika ideja, da čitavo južno slovjenstvo pod jednu sredotočnu upravu svede, čemu samostalna Hrvatska još jedina zapreka bijaše.

Nu bilo, što bilo, oko g. 925 pošalje car Simeon silnu vojsku pod vodjenjem Al aga Botura na Hrvate, s kojimi Bugari groznu bitku zametnuše, ali budu hametom potučeni.

Da je ova pobjeda Hrvata sliedila odmah, ili skoro za uništenjem Srbije, možemo nagadjati takodjer iz povjesti Konstantina Porf., koj tvrdi, da je iza poharanja Srbije, *oko istog vremena*, vojska bugarska pod Al Aga Boturom od Hrvata potučena.

Ali mi imamo druge izvore, koji ističu drugi rat Bugara s Hrvati, i to god. 927 pod ličnim vodjenjem Simeonovim[1], te o kojem kazuju, da bitka bijaše bijena u *planinah*, dakle na južnoj granici države Hrvatske, bugarske i srbske, i to dne 15. ili 27. svibnja. Nadalje da su i tuj Bugari hametom potučeni i da je car Simeon još iste godine, (njeki tvrde isti dan) umro.[2]

---

[1] Maii mensis vigesima septima indictione quinta decima. Symeon Bulgarorum princeps adversus Chrobatos (Χρωβάτων) expeditione suscepta, consertaque cum illis pugna, victus *ipse*, suas omnes penitus copias amisit. Theoph. Cont. Lib. VI p. 411. — Maio mense die XV Simeon Bulgarorum princeps in Chrobatos duxit, ab iisque in angustiis montium praelio victus, omnem suum amisit exercitum. Cedrenus. Ed. Bonn. II. 307.

[2] Georgius mon., p. 904, 28. Symeon mag. 746. Georg. Cedrenus, II, 307. Nestor Chron. Ed. Miklošić, p. 24. Bjelowski, 507. (Nestor stavlja smrt u godini 941).

Digitized by Google

Na dan 27. svibnja g. 927 ugasnu dakle životna svieća velikoga Simeona. Š njim potamni na obzorju slovjenskom sjajna zviezda pokoritelja carstva iztočnoga. Potamni pred zviezdom novoga kralja pobratimskog naroda hrvatskog, te se obistini i opet rieč naša stara: „Neima groznijeg i opasnijeg udarca, nego što ga primaš od brata ol prijatelja".

Da li je Simeon doista u samoj bitki pao[1], da li je kasnije od rane ili od bóli srca umro[2], o tom neimamo vjerodostojna svjedočanstva. Nu svi se slažu u roku njegove smrti, naime u danu 27 svibnja 927, kad je navršio oko 63 godina.

Simeon bijaše dvakrat oženjen, s prvom ženom imao sina Mihajla, koji za života otčeva ode u monake. Druga supruga Simeonova bijaše sestra bugarskoga boljara Gjorgje Sergobula[3] s kojom je rodio sinove Petra, Joana i Bojana. Kćeri njegovoj, koju je nudio mladomu caru Konstantinu Porf., neznamo ime. Iz prastarog evangjelistara čividalskog[4] poznati su nam još njegovi stricevi, (braća Borisova) Doks i Gavril i žena ovoga Marija. Zatiem braća njegova Rakša (Raxa), Gavril i Jakov, te sestre njegove Praksa kaludjerica i Ana. Poznato je, da je imao i starijega brata Vladimira, kojega je otac mu Boris s vlade skinuo.

Simeon ostavi svoj priestol mladjemu sinu Petru, koji kao malodoban, morade njeko vrieme stajati pod skrbničtvom svoga ujaka Gjorgje Sergobula. Ovo nasljedstvo Petrovo dalo je kasnije povoda velikim razpram medju braćom, te je za sobom povuklo uticanje Grka i Rusa u domaće poslove bugarske, osobito od kako se oženi Petar za Mariju kćer Kristofora sina cara Romana Lekapena. Upliv Grka upropastio je na dugo vrieme državu bugarsku i razorio svu veličanstvenu zgradu Simeonovu.

Preostaje nam napokon, prije nego li se oprostimo sa najsilnijim a i najvećim vladaocem što ga porodi južno Slovjenstvo, da progovorimo još njekoliko rieči o Simeonovom značaju, kao čovjeku.

---

[1] Rambaud, L' Empire Grec. 418.

[2] Glycas i Cedrenus. Cordis morbo.

[3] Bizantinski pisci zovu ga Zurzubulom i Sursubulom. U čividalskom evangjelistaru upisan je uz porodicu Borisovu imenom Sergobul. Kasnije bijaše za vrieme vladanja Petrova upravljateljem vlade.

[4] Neues Archiv für ältere deutsche Geschichte. Hanover 1876, B. II, Heft 1., p. 115. Gdje su žalibože njeka slovjenska imena zlo prepisana. Od tuda pretiskao Rački u Documenta p. 382.

Digitized by Google

Mi iztaknusmo jur gore Simeonovu ljubav k znanju, k umjetnostim i u obće k obrazovanju. U tom pogledu može se takmiti Simeon sa suvremenimi bizantinskimi carevi Lavom mudrim i njegovim sinom Konstantinom bagrenorodnim, a u njekom smjeru i s Justinijanom I i Vasiljem velikim. Umni jedan Francez sravnio ga dapače sa Karlom velikim; ali veli, da bijaše učeniji od njega i sretniji u tom, što je stvorio književnost svoga naroda.[1] Po svjedočanstvu učenoga patriarke carigradskog Nikole, koji ga je lično poznavao, odlikovao se Simeon nesravnivom plemenitošću duše, zdravim razborom i prosudom, a po umu nije imao sebi ravna. Nije poznavao mržnje, odvraćao se od nepravde, te bijaše nadaren sa svimi kriepostmi čovjeka. U svom privatnom životu držao se vidljivo prostote ili jednostavnosti, visoko je cienio trieznost, a mrzio razsipnost. U obće život je njegov priličio više pustinjaku, nego li vladaocu; ali taj prosti jednostavni život nebijaše posljedica pretjerano nabožnih nazora, nego bijaše izljev nutrnjeg uvjerenja, da valja umjereno živiti, ako se hoće umno i koristno vladati. Simeonov život probudjivao je po riečih patriarke, obćenito udivljenje, a bugarski narod doveo do najveće slave.[2]

[1] „En un mot, Siméon fut le Charlemagne de la Bulgarie, plus lettré encore que notr Charlemagnes, et bien plus heureux, car il fonda une littérature nationale.“ Rambaud, L' Empire Grec. p. 331.

[2] Migné, Poslanice patriarke Nikole, 14, 16, 17, 19, 22. Sr. Drinov Južnie Slavjane str. 5.

Digitized by Google

K tvorbi imperfekta u slovjenštini.

(Ispravļa M. Vaļavec.)

U LI. knjizi Rada priopćio sam članak: Imperfekat kako se tvori u staroj slovenštini i prema njoj u hrvaštini ili srbštini pak u kajkavštini. Tvrdio sam da se imperfekat tvori tako, da se glagolskoj osnovi ńegdje kakova je u presentu a ńegdje kakova je u infinitivu dodaje ê koje je identično s onim a kojim se u indštini i grštini pravi perfektu osnova, n. p. ind. vēda, grč. οἶδα koje a produženo u obliku ê dolazi u jedinom ostatku perfekta u staroj slovenštini: vêdê, koji se oblik čudnovato podudara s aiolskim oblikom ϝοίδημι gdje dolazi α produženo na η.

Prevjerili su me oni koji uče da je i glagolska osnova ime te se završuje vokalom i da nastavkom iliti sufiksom ne može biti samo vokal, nego konsonant i vokal, pa mi sada oblik vêdê postaje od vêde i nastavka je. Nastavku je otpalo je e pa se je *j* s predńim e promijenilo na ê, kako ê u imperativu nastaje od krajńega vokala glagolskoga imena sa slijedećim e u nastavku je bez e: vedête ducite od vede-je, vede-j'-te; ili ono ê u nê, nêstь od ne je, ne jestь, ne j', ne j'stь; ili ono ê kojim se završuje osnova ńekolicini glagola I, 7: sъmê i V, 4: sê u sějati, tä vê u vějati dolazi od ve-je, ve-j' kao κη u ἵημι od ϝεκ-ja-μι, ϝεκ-j'-μι; sravni i ê u sing. loc.: dobrě, i u komparativu: dobrěi. Dakle vêdê od vêde-je, vêde-j' kako i ϝοιδημι od ϝοιδα ja-μι, ϝοιδα-j'-μι.

Kolega mi profesor A. Musić napisa u izvješću gimnazije zagrebačke 1879/80 raspravu: perfektivni i imperfektivni glagoli u grčkom i hrvatskom jeziku. Govoreći o imperfektu pag. 29 zaključuje, svakako potaknut mojom raspravom dvojeći o vjerojatnosti joj, ovako: iz tvorbe imperfektivnih osobito iterativnih glagola imao bi se tumačiti onaj zagonetni oblik slovjenskoga imperfekta.

Iterativni se glagoli među inimi načini prave i nastavkom ja: dajati od da-ja-ti, stavļati od stavi-ja-ti. Isti nastavak, držim sada, rabi jeziku i za tvorbu imperfekta. Prema tomu gradim imperfekat od glagolskih imena ovako: n e s e: nese-ja (ej = ê) n e sê a-hъ, a odatle može biti asimilacijom a na predńe ê n e sê ê hъ, i nese-ja (po otpadu a od ja, kakono otpada e u obliku damь od dade-mь, dad'-mь, u obliku jamь od jade-mь, jad'-mь, u obrêsi od obrête-si, obrêt'-si, ili u hvališi od hvali-je-ši, hvali-j'-ši) nese-j, (ej = ê) n e sê-hъ, pa tako p e če: peče-ja, pečča pečaa-hъ; k lъ n e: klъne-ja, klъnêa-hъ; ž ьr e: žьre-ja, žьrêa-hъ; p i j e: pije-ja, pijêa, pijaa-hъ; p o j e: poje ja, pojêa, pojaa-hъ; sъmê od sъme-je,

Digitized by Google

sъme-j': sъmê-ja, (po ispadu j) sъmêa-hъ, pa tako i želě od žele-je, želej: želê-ja, želêa-hъ, drъža od drъže-je, drъže-j', drъžê: drъža-ja, drъžaa-hъ; dê u dêjati od de-je, de-j': dê-ja, dêa-hъ (nikada dêjaahъ); bere: bere-ja, berêa-hъ, zove: zove-ja, zovêa-hъ; plove: plove-ja, plovêa-hъ, ili plove-ja, plov'-ja, pluja-hъ; sъhne: sъhne-ja, sъhnêa-hъ; hvaļe od hvali-je: hvaļe ja, hvaļêa, hvaļaa-hъ, mešte od meti-je: mešte-ja, meštêa, meštaa-hъ; meta od meta-je, meta-j': meta-ja, metaa-hъ, zъva: zъva-ja, zъvaa-hъ, pļъva: pļъva-ja, pļъvaa-hъ, ili pļъva-ja, pļъv'-ja, pļuja-hъ; radova od rado-va: radova-ja, radovaa-hъ, ili radova-ja, radov'ja, raduja-hъ.

Prema tomu lasno je i ostalo u mojoj raspravi preudesiti.

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od matice srbske u Novom Sadu: Летопис матице српске. Књига 121, 122, 1880, свеска I, II.

Od geograf. družtva u Petrogradu: Извѣстія импер. русскаго географическаго общества, годъ XV, томъ XV, выпускъ 5.

— Отчетъ имп. русск. географ. общества за 1879 годъ.

Od liceja u Jaroslavu: Временик демидовскаго юридическаго лицея. Книга XIX. XX.

Od Nila Popova: Писма къ Погодину изъ славянскихъ земель, выпускъ I, II, III.

— Очеркъ путешествія ро европейской Турціи, Виктора Григоровича, Москва 1877.

— Учебная книга русской исторіи, одъ С. Соловьева. Москва 1880.

Od družtva u Pragu: Časopis pro pestování mathematiky a fisiky, rediguje Dr. Studnička. Ročnik IX, čislo 1, 2, 3, 4, 5 a 6.

Od matice moravske u Brnu: Časopis matice moravské, redaktor Fran Bartoš. Ročnik XII, 1880, sešit 1 a II.

Od akademije u Monakovu: Sitzungsberichte der mathem.-physikalischen Classe der k. Akademie der W. zu München 1879. Heft III, IV. 1880. Heft I.

— Sitzungsberichte der philos., philolog. und liter. Classe, 1879. Band II, Heft I, II. — 1879. Heft IV.

— Ignatius Loyola an der römischen Curie.

Od uredničtva u Beogradu: Просветни гласник I год. свеска 1, 2, 3, 4.

Od gimnazije u Novom Sadu: Извештај о српској вел. гимназији у Новом Саду за годину 1879—80.

Od družtva českih filologa u Pragu: Listy filologické a paedagogické. Ročník VII, sešit I a II

Od geol. zavoda u Beču: Jahrbuch der kais. kön. geol. Reichsanstalt, XXX, Nro. 2 i 3.

Digitized by Google

Od pisca: Jaglaci, pripoviedke za djecu, priredio Janko Mišćin.

— Lipino cvieće, I. i II. dio, pripov. za djecu od Janka Mišćina.

— Zimzelen, pripov. za mladež, priredio Janko Mišćin U Karlovcu 1880.

Od akademije u Berlinu: Monatsbericht der k. preuss. Akademie der Wiss. zu Berlin. April, Mai, Juni, Juli, August, September, October, November, Dezember 1880.

Od pisca: Katolički propovjednik, uredjuje i izdaje H. Hladaček. Tečaj IV. br. 7., 8., 9., 10.

Od geograf. družtva u Beču: Mittheilungen der k. k. geografischen Gesellschaft in Wien. Band XXIII. Nro. 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Od c. akademije u Petrogradu: Записки императорской академіи наукъ. Tom XXXVI, kn. II.

Od kr. zem. vlade: Sbornik zakona i naredaba za Hrvatsku i Slavoniju 1880, kom. XI—XVIII.

Od redakcije: Просветни гласник. Година I. 1880, свеска V—XVI.

Od pravničkoga družtva: Mjesečnik pravničkoga družtva u Zagrebu. God. VI., br. 9, 10, 11, 12.

Od družtva u Spljetu: Bullettino di archeologia e storia Dalmata Anno III. Nro. 7, 8, 9, 10, 11.

Od redakcije u Pragu: Osvěta. Ročnik X. Čislo 8, 9, 10, 11, 12.

Od uč. družtva u Beogradu: Српски архив за целокупно лекарство, издаје српско лекарско друштво, оделак II, књига 8.

Od statist. komisije u Beču: Statistisches Jahrbuch, von der k. k. statistischen Kommission 1880 für das Jahr 1878. Heft VI. für das Jahr 1879.

Od geol. zavoda u Beču: Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt 1880. Nro 12, 13.

Od družtva u Pragu: Statistická přiruční knižka král. hlavního města Prahy za rok 1878. Ročnik 7.

Od učenoga družtva u Beogradu: Српски архив за целокупно лекарство, издаје срп. учено друштво, оделак I, књига 6. и 7., свеска I. Морална хигијена. Београд.

— Archivum Serbicum pro universa scientia et arte medica recipienda. Sectio I, liber 6.

Od imper. akademije u Petrogradu: Beiträge zur Kenntniss des russ. Reiches und der angrenzenden Länder Asiens. Band II und III.

Od pisca u Pančevu: Стара словенска граматика за богословије и гимназије, саставио Јован Живановић. Панчево 1880

Od sveučilišta u Budapešti: Á Budapesti királyi magyar tudomány-egyetem tanrende. Az 1880, tanév LXXXI. első feléve

Od pisca u Genovi: Les metiers et les fabriques en Oucraine par S. Podolinskiy. Ремесла и фабрики на Украјини, сложил С. Подолинскиј. Geneva 1880.

Od akademije umjetnosti u Krakovu: Katalog rękopisów biblioteki uniwersytetu jagellónskiego. Zeszyt 5.

— Lud, przedstawił Oskar Kolberg. Serya III.

Od akademije krakovske: Rozprawy i sprawozdania z posiedzen wydziału filologicznego. Tom VII.

Digitized by Google

T. II.

Digitized by Google

Digitized by Google

AS142
.J96
v.55-57

Digitized by Google

3 0000 093 667 891